

МАХОН
АДАБИЁТИ
ДУРДОНАЛАРИ

Мари-Анри Бейль

СТЕНДАЛЬ

ҚИЗИЛ ВА ҚОРА

221.1331 2021/62-42

C 94 Kuznet

ba Kopa

Wladyslaw - Antoni Bielak

7.2019 - 6888

AA# 22030/643-18.03.22

100 911102008

12.12

2021/62-42

211

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

Мари-Анри Бейль

СИМВОЛ

ҚИЗИЛ ВА ҚОРА

(роман)

ТОШКЕНТ — 2019

[9]

Мирн-Ахрид Бейли, Стендаль. «Қизил ва қоран / роман / Русчадан Ўзбекчага Тўрдибеков тавриччаси». «Жаҳон алабисти дурдиншари» туркумин – Т.. «Паурида натишти». 2019. – 638 б

4163 KHTOSXON.LAP!

Қызылордадағы мәдениет қорғаныс аймағы МАРШ-АНРИ БЕЙТЬ СЕНДАТЬ қаламына мансур *"Le Rouge et le Noir"* романының рух тиян арқасы (француз тілінің рух тиянға Сергей Бейрия, Марше бейіт) атқалды. "Красное и черное" романы поэтикалық тәржімге қатынасты, оны тиянға Хасан Тұрабақыра атқалды. "Қызыл ва қара" романы поэтикалық тәржімге қатынасты.

[illegible]

Ушбу китобни ким буги ўқиб таниди! 1944-йилда чап этилган бу дориларни яналарини айрим сўз ва жумлаларининг ишқисси ёзувчиларнинг аниқлиги сўзлар, яна билимчиларнинг аниқлиги ўқилган берилган эди. Бу китоб билан биз таърихчиларнинг яна яна фахр намуналарини таърихчиларнинг кичикгина фикрларини билариким. Фикрлар қилибди дорилар китобларининг янада ва яналарининг янада ва яналарининг қилибди таърихчилар таърихчилар ва яналар таърихчилар ўқиб аниқлиги яна қилибди ва яналар қилибди таърихчилар.

[illegible]

Настройка кайта тайерловачи *GOLD STAR EDUCATION* HTM

ՀԱՅԴՆԱԿԱՆ ԴՊՈՐՏԱՆԻՑ Զ. Բ.

YSK: #21,139,1-31

K5K: 14(40mm)

ISBN-978-9943-5623-6-3

© Мари-Анри Бель-Стемпел.

© Springer 2019. All rights reserved.

2021/62 Alisher Navoiy
42 nomid
O'zbekiston A.

БИРИНЧИ ҚИСМ

*Ҳақиқат, аччиқ ҳақиқат,
Диктон¹*

I. ШАҲАРЧА

*Мингтаб китобларни бир жойга йиғинг,
Гўр яшашга ўшайди бу ҳол.
Лекин қоталоқда улар асло
бўлимас ҳушнуд.
Гоббс²*

Веррер, чамаси, бутун Франш-Конте вилоятида энг хушманзара шаҳарчалардан бири бўлса керак. Тоғлари қизил черенишадан³ чўққили кириб қурилаган оппок уйлар тепалик ёнбагирида қатор бўлиб туришарди. Бирир паст жой йўқки, тарвақайлаган қаштан дарахти қад кўтармаган бўлсин. Дуларёси шаҳар истеҳкомларидан бир неча юз қадам паст-рақда шарқираб оқарди, бу истеҳкомларни бир нақтлар исмонлар қуришган экан, лекин ҳозир булар харобага

¹ Жорж Жак Диктон (1750-1794) – француз иккилобчиси. Францияда Биринчи Республика ҳисобланган бири.

² Гомас Гоббс (1593-1679) – инглиз фийлзофи. Аслиги қизиларни «философия қизиларни», «Фукареларни» ҳақидаги таълимотининг фалсафий «қизиларни», «Демократ».

³ Черениш (француз) – қизил, ёнқил ташини ёнқил учун қизиларни ёнқил қизиларни. Черенишларни: қизиларни қизил қизиларни ёнқил қизиларни қизиларни.

Шимол томондан Веррьерни Юра тизма тоғининг баланд тармоғи муҳофаза қилиб турарди. Верра тоғининг кунгиралор чўққилари октябрь ойининг илк изғиривиданок қор билан қопланарди. Тондан каттагина сой оқиб гушади, сой Ду дарёсига ёриб қўшилгунига қалар Веррьерни қесиб ўтали-да, йўл-йўлакчи беҳисоб тахта тилиш машиналарини ҳаракатга келтиради. Бу жўғина сановат шаҳарликларидан кўра кўпроқ деҳқонларга ўхшаб кетадиган аҳолининг катта-гина қисмини маълум даражада тўйдиради. Бироқ шаҳар-чани бойитган нарсга тахта тилиш қорхоналари эмасди: Мулюз газламаси деб атшган гулдор мағо ишлаб чиқарилг умумий фаровонлиқнинг манбаси эди. Наполеон¹ тахтдан қутаганидан сўнг Веррьердаги деярли барча уйларнинг пеш-лоқлари газламадан келган даромаддан янгиланганди.

Шаҳарга киришнингиз биланок аилакандай баҳайбат ма-шинанинг гумбурилаган товуши қулоғингизни қоматга кел-тиради. Хайкириб оқётган сой устидаги чархпаланикни ай-ланмишидан ҳаракатга келувчи йиғирмата ҳайбатли турли йўлни титратганича шарақлаб сандон² устини урилади. Бу турзиларнинг ҳар бири кунига минг-минглаб миҳ ишлаб чи-қаради. Ун гулидан бир гули очилмаган қўҳлиққина қизлар турзилар талига темир парчаларини узлуксиз қўйиб турнипа-ди. Турзиларнинг зарбидан сўнг ўша темир парчаси дарҳол миҳга айланади-қўяди. Францияни Гельвециядан³ ажратиб турувчи тоғ ёнбағридаги шаҳарчага кик бёр келган сайёҳ, айниқса, ана шу дадил қисибчиликни кўргангда қол қолади.

¹ Наполеон Бонапарт (1769-1821) — француз адиби яриби ва саркардаси. Фран-ция Республикасининг беринчи қисуси (1799-1804). Франция императори (1804-1814 ва 1815-йиллар). 1815-йил 1-мартда Наполеон I БОНАПАРТ кишечик отроқ билан Парижга қўриш ашган ва 20-мартда қайта тахтга ўтирган. Лекин Европа давлатлари уни қан қимданишар 25-мартда Россия, Бухия Британия, Англия, Пруссия ўртасида Наполеон Франциясига қарши атифок (2-антифранцуз қозилиши) тузилган 18-йилда Наполеон армияси Ватерлоо жўғида шўшпа-пруссия қўшинлари томонидан қармаш қолтирилди.

² Сандон (қалхчи, темир қўшди) — темирчи, қиссар ва заргарларнинг қисарлиқдан металлга ишлов беринча (боғлашди) устини ости: а қўялган асбоби.

³ Гельвеция — Швейцариянинг қазиний қоман.

Агар Феррьерга кадам кўйган сайёҳ катта кўчадан ўтиб бираётган йўловчиларининг қўлоқларини қоматга келтираётган бу аждойиб миҳ фабрикасининг кимга қарашли эканлигини суриштириб қилгудек бўлса, унга чўзилиб: «Ҳа-а, фабрикани сўраяпсизми жаноб мэрга¹ қарашли у», деб жавоб қилишади.

Мабодо сайёҳ Ду соҳилидан тепаликнинг қок чўққисига қадар чўзилиб кетган катта кўчада бир неча дақиқа туриб қолса, виқор билан қадам ташлаб бораётган новча, басафлат кишига кўзи тушини турган гап.

Ўша олам пайдо бўлган заҳоти барча ўткинчилар шоқиллиб шляпаларини бошларидан олишади. Унинг сочларига оқ оралаган, эгнидаги қийимлари кулранг. У бир неча орденлар кавалери². Пелланаси кенг, кирғийбурун бу оламийиш истараси иссиқ кўринади. Умуман, унинг чехрасида чекка шаҳарнинг мэрига ҳос сиполик билан баъзан қирқ саккиз элликларни уриб кўйган кишиларда ҳам учрайдиган ёқимтойлик уйғулдиргандек туюлади. Бирок тез орада парижлик сайёҳ бу оламнинг бадаларасида қандайдир қалтабинлик ва тасаввури қалшмоқлигидан далолат берувчи гердвийиш ва ўзини бини кўйини нфодасини сезиб, хайрғаласи шир бўлади. Ҳар қалай, унинг бутун истеълоди ўтидан қарздор бўлган одамлардан қарзини айни вақтида ундириб олиш-у ўз қарзларини тўлашни эса, иложи борица, чўзиш қобилиятидангина иборат эканлиги сезилиб қолади.

Феррьер шяхрининг мэри жаноб де Реналь ана шунақа одам. У виқор билан қалам ташлаганича кўчини кесиб ўтади-ла, мэрияга³ кириб, сайёҳнинг кўзидан гойиб бўлади. Агар сайёҳ сайр қилишда даяом этса, у юз кадамча юргач, бежиримгина уйга кўзи тушади. Уйни ўраб турган темир панжара ортида эси аждойиб бон кўзга ташланади. Бегнинг нариги ёғи-ла эса нақ уфққа қадар Бур унд тепаликлари чўзилиб кетган

¹ Мэр (французча) таъге эки тарғ – катта, бон; бонлик) – муниципалитет бошиси, ийқаллий ҳокимият бешқарувчиси, шялар ҳокими.

² Кавалер (французча) сазалис – эллик) – соҳам билан мукофоланган киши, нишонлар (асарлар шч маъноси): 2) бирар эл билан бирга бўлиб, суҳбатлашиб қувачи, қўлатиб берувчи эки бирга ўйинга, ракета тушувчи эрик.

³ Мэрия – шялар ҳокимияти.

— Буларнинг бари гўё кўнга ором бахш этиш учунгина яратилгандек туюлади. Бу манзара сайёҳни боядон бери нафасини сиқа бошлаган майда тамакирлик руҳи билан таҳарланган мухлитни унутини а мажбур этади.

Унга бу уй жаноб де Ренальга карашли эканлигини айтади. Йўнилган тошдан терилган бу ажойиб уйин Веррьер мэри катта миҳсозлик фабрикасида олган даромади ҳисобига қурган экан. Ҳозир деа у уйга лардоз бераётганмиш. Айтишларича, жаноб де Реналь қадимги кетан авлодига мансуб бўлиб, унинг ажлодлари Веррьерга Людовик XIV¹ бу ерларни забт этишидан анча илгари келиб, ўрнашиб қолишган экан.

1815-йилдан бошлаб жаноб де Реналь ўзининг тадбиркор эканлигидан ор қила бошлади. Ахир 1815-йили жаноб де Реналь тақдирининг тақозоси билан Веррьер шаҳрига мэр бўлиб қолган эди-да. Нақ Ду даресиннинг соҳилга қадар поғона-поғона бўлиб тушган ажойиб парк ҳам жаноб де Реналнинг темир-терек буюмлар ишлаб чиқариш соҳасидаги чуқур билимлари учун муносиб мукофот бўлган. Паркнинг ҳар бир поғонаси зил тош девор билан мустаҳкамланган.

Франсияда Германиянинг Лейпциг, Франкфурт, Нюрнберг ва санъат тараққий топган боника шаҳарлар атрофидаги кафи ҳулимантара боғларини кўришга умид қилмасангиз ҳам бўлади. Франк-Контда ер-мулкнингиз поғона-поғона килиб қурилган тош деворларга канча сероб бўлса, кўшинларингиз сизни шунча кўп ҳурмат қилишади. Жаноб де Реналнинг деворлари кетма-кет қаланиб қурилган боғи ҳам шаҳарларининг қойил қолдириганига яна бир сабаб шуки, унинг айрим қисмларини жаноб мэр нақ олтин баҳосида сотиб олганидир. Масалан, Веррьерга кириверишга сизни хайратга солган тахта тилгични олинг. Ўшанда сиз яна томингиз у бошидан бу бошигача етдиган кенг тахтага улкан ҳарфлар билан ёзилган Сорель исмига ҳам эътибор берган эдингиз. Ана шу тахта тилгич буйдан олти йил мукаддам ҳозир жаноб

¹ Людовик XIV (1638-1715) — француз короли, 1643-1715 йиллари ҳукм сурсан. Бурбон шаруаи мевдди. Реналь парта кўра, «Давлат — бу мен-деган ибери. Людовик XIV га тасвирли».

де Реналь боғининиң түргинчи поғинаси деворкини кураёттан ерга жойлашкан эди.

Жаноб чәр калчалык димоғдор бўлмасин, ўлгудай ўжар ва баджаҳл кекса Сорелли кўңдиргунича анча кушомад килиб, кўни дини овланга мажбур бўлди. Ниҳоят, чол ўз тахта тилгич машинасини босиқа жойга кўчирнишга роти бўлиши учун бир талай олтин лундори¹ сенаб беришга тўғри келди. Тахта тилувчи аррани ишга соларлиган жамоат анхори масаласига келсак, жаноб де Реналь ўзининг Парижда и алокаларини ишга солиб, суяни босиқа ўзандан окизишта муваффақ бўлди. Бундай мурувватга эса у 1821-йил сайловларидан сўнг эришкан эди.

У Сорелга беш юз кадамча қуйироқдан, Ду дарёсининг соҳилидан бир арпан² ўрнига беш арпан ер берди. Гарчи янги жой қарағайдан тахта тилиш учун аввалгисига қараганда анча қулайроқ бўлса-да, Сорель ега – уни бойиб кетганидан сўнг шундай атайй босиланган – ҳўшисининг сабрсизлиги ва молларисилигидан фойдаланиб, ундан мўмайгина олти минг франкни³ ундириб олди.

Тўғри, маҳаллий билармонлар бу битимни маъқуллашмаган эди. Бундан тўрт йил муқаддам яқшаиба куиларининг бирита мэрлик кийимини кийиб олган жаноб де Реналь черковдан қайта туриб, узокдав қария Сорелли кўриб келди. Чол ёнида учта ўғли билан унга илжайиб қараб турарди. Бу илжайиш жаноб мэрнинг лидига гулгула солиб қўйди, ўшандан буён, ерли кимматга олмалнимикан, деган фикр унинг қалбини ўртаб келади.

Неррьер жамоатда обрў қозонмоқ угуш, илжи бори ча, кўлрок девор қуриш, лекин баҳор келлари Юра дарасидан

¹ Лушдор (французча: Лю оттини) – XVIII-XVIII асрларда Францияда муомалада бўлган олтин тилга. Биринчи марта француз кифли Люльян XIII тоғинидан 1640-йилда оғиб элишган.

² Арпан (французча) – французларнинг узунликни ўлчовчи эски бирлиги. 1 арпан = 130 фут = 58,2 метр. Шунингдек, бу бирини найдон ўлчап йиринги кам қисқалтаради. яъни 1 арпан = 32 410 квадрат фут ёки 3 424,9414 метр квадрат.

³ Франк – Франция, Бельгия, Швейцарияда, шунингдек, баъзи Еуропа ва Африка мамлакатларида пуп бирлиги (евронинг жорий этилиши мумкинсаботи билан дфрени мамлакатларда муомаладан чиқирилди).

Париж томон ўгиб борашиган анави итальян гинет терувчилариники бирор жимжимасини асло учмаслик лозим. Бундай янгилик киритмоқчи бўлган эҳтиётсиз хурувчи ўла-ўлагулча тептак деган ном олади-ю, Франси-Конт ша жамоат фикрини белгилаб берувчи эҳтиёткор ва мўътадил кишиларнинг хурматидан моруво бўлади.

Виждонан айтганда, бу билатонлар зўравонлигини шунчалик халдидан опириб юборардиларки, оқибатда Париж деб аталмиш буюк республикада яшаган ҳар қаншай одам ҳам кичкина шаҳарчада мушлакка яшай олмайди. Франциянинг кичкина шаҳарчаларида жамоат фикрининг, — яна қанақа фикр деңг¹ — ҳукмиронлиги худди Америка Қўшма Штатларидаги каби жуда бемаъни нарса бўлади.

II. ЖАНОБ МЭР

*Обрў! Ҳаси сиз бунга бўлмагур
нарсга деб ўйлайсизми, афканчим?
Аҳмоқларнинг ҳурмати йўлқалар
нинг ҳайрати. Боёқларнинг ҳасади-
ю, доналарнинг нафрати.*

Барнав¹

Жаноб де Реналининг бах сига Ду даресидан ўттиз-ўттиз беш метрча чамаси юқорироқда, тепалик ёнбағрида жойлашган шаҳар хисбони бўйлаб улкан тирговуч девор қуриш тарурати туғилиб қолди. Бу нш унинг шаҳар ҳокими сифатидаги обрўсини янада опириб юборарди, албатта. Хисбон шундай қулай ерга жойлашгани туфайли бу ердан Франциянинг энг қушманзара кўринишларидан бири намоён бўларди. Бирок ҳар йили баҳорда ёмғир сушлари хисбоннинг у ер-бу ерини ўпириб кетар ва йўлқалар ўнқир-чўнқир бўлиб, сайр қилишга мушлакка дарамай қоларди. Бирманинг жонига

¹ Антуан Пьер Жозеф Мари Барнав (1761-1793) — француз инқилоби даврида давлат арбоби. Кенгашилудан монархия тарафдори.

теккан бу кохулайлик жаноб де Реналнинг истикболда ўзини янги шаҳарга ҳокимлик қилиб турган диврини башандлиги етти кулоч ва кенглиги бир ярим кулоч келадиган де-вор курили билан абадийлаштириш заруратини такозо қилди.

Бу деворни деб жаноб де Реналь уч марта Парижга са-фар қилиб келди, чунки ҳозиргисидан олдинги кчки ишлар министри Веррьер хиёбонда девор курилишига тиш-тирно-ғи билан қаршилиқ қилган эди. Ҳозир бу деворнинг танжа-раси ердан бир кулочча чамаси кўтарилди турибди. Шу кул-ларда, гўё Франциянинг барча министрлари – собиқ ва ҳо-зиргиларининг жиғига тосаётгандек, уни мармәр тахталар билан безашпти.

Яқингинада гарк этилган Париждаги балларни эслаб, кўкмиш бўлиб товланиб турган бу халқа мармәр тахталарга кўкмишни берганимча Ду водийсини жула кўп томоша қил-ганман. Йироқда, дарёнинг чап соҳилида беш-олтита жарлик кўлга тақиланади. Жарликларнинг тубида офтобда ярқираб оқаётган жилғалар яққол кўриниб турибди. Улар у ер-бу ер-да шалола ҳосил қилиб, ластга қараб нигилишадн-да, ни-хоят, шовуллаб Ду дарёсига оқиб тушинади. Бизнинг тоғ-ларда офтоб жазилатади, қок пешинда, қуёш пайзага кел-ганда эса хиёбонда орзулар оғушига чўмган сайёҳни ажойиб чинорлар ўз соясига олади. Утринди тулрок твазига бу чи-норлар жула тез ўсиб, унинг сербар¹ япроқлари офтобда ялтираб турали, чунки жаноб мэр ўзининг булун улкан тирговуш девори бўйлаб тулрок тўкишни буюрган, шаҳар кенгашининг қаршилиқ қилишига қарамай, у хиёбонни тах-минан икки кулочга кенгайттирди (гарчи у ультраароялист², мен эса либерал³ бўлсам-да, унинг бу ишдан хурсандман). Шу билан ҳам хиёбоннинг мақсуд нгонаси мэрнинг ҳам-да Веррьердаги бева-бечоралар уйининг ҳозир ҳам дузур-

¹ Сербар – янги ёшил, яшил.

² Ультраароялист (французча) – 1814-1830-йиллар Францияда Буржуа-лар сулоласининг аяқта гиланиш даридаги реакцион монархичин унг сиёсий гуруҳ.

³ Либерал (французча: libéral) – индониё онди. Европий Европий мамлакатларида XVIII асрларда пайдо бўлган ва мураккаб ҳокимиятга, феодализмга қарши қаршилан, фуқаровий, сиёсий, иқтисодий эркинликларни таъин қилган ҳокимият ва ҳокимият-сиёсий гуруҳ.

халоватда яшайтган директори жаноб Валиевнинг фикрича, Ўздаги Сен-Жермен палонасидан сираям қолтирмай эмин.

Менга қолса, каминна Садоқат хиёбонининг факат битта камчилигидан норозиман. Хиёбоннинг бу расмий номи ўн беш ёки йигирча жойда мармар тахталарга ёзилган бўлиб, буларниг учун жаноб де Реналь яна битта хоч билан мукофотланган. Менмича, Садоқат хиёбонининг камчилиги улкан чинорларнинг расвоси чиқарилганидадир: уларни бошлиқларнинг буйруғига биноан беаён бутаб туришар экан. Уларни қаллақлаб, қомалоқ шох-шаббасиз қилмасдан ўз холига қўйиб берилганида эди, улар энг кўрименз сабзавотга ўхшаб қолмай. Англия чинорлари қабил кўркем бўлишлари мумкин эди. Бирок жаноб мэрининг ҳукми қатъий бўлиб, жамоатга қарашли барча дарахтлар йилга икки марта аёвоси бутаб турилади. Маҳаллий либералларнинг айтишича, бу муболаға, албатта, – гўё жаноб викарий¹ Маслон дарахтлар қаллақланганда қирқиб гишиланган шох-шаббаларни ўмариб кетиш олатини чиқарганидан бўён шаҳар боғбонининг қўли узунроқ бўлиб қолганимиз.

Ушбу навхирон руҳоний бундон бир неча йил муқаддам аббат Шелан ва чор афрофдаги бир неча Кюреларнинг ишлари назорат қилиб турмоқ учун Безансондик юборилган эди. Истеъфота чиққач, Веррьерга келиб қолган. Италиян компанияси иштирокчиси, мэрининг айтишича, бир вақтнинг ўзида ҳам яқобинчи², ҳам бонапаргчи бўлгани кекса полк³ табиби бир куни жаноб мэрга бу ажойиб дарахтлар қаллақлангани натижасида факат расвоси чиқайтганини таъна қилишга журъат этди.

– Мен саяли яхши кўраман, деб жавоб қилди жаноб

¹ Викарий – 1) православ черковнда, англискй ёрланчиси. ўринбосари; 2) католик черковда: епископ ёки поп ёрланчиси, ўринбосари

² Аббат (латинча abbas, грекий тилида abbas – она) – 1) католик монастыри - аббатни бошлгани; 2) француз католик руҳонийси унвони

³ Яқобинчилар – 1793-йил 41-май - 2-июнда Францияда қўзғоломон асосида қўлынган Ўлмасига келган гуруҳ

⁴ Полк (грекча бир тала, тўттинчи оломон, қўшин) – охирда шимолги ёки бригада таркибига қаралган ва бир неча батальон ва роталар ташкили толган қарббий қисм

де Реналь фахрий Лейон¹ ордени кавалери подк табибига нисбатан йўл қўйилиши мумкин бўлган бир тақдирлик билан, - мен сояни ахши кўраман. шунинг учун ҳам соя солиб гурсин, деб даракларини қаллақлашни буюрдим. Бу дараклар соя беришдан бўлак ҳеч нимага эришмайди. Масалан, ёнтоқнинг йўриғи бошиқа: ундан даромад олма бўлади.

Веррьерда ҳамма нарсани ана шу улут сўз ҳал қиладди: даромад! Бутун аҳолининг тўрғдан уч қисми эрга-ю кеч фақат шу тўғрида ўйлайди.

Даромад олиш! - Сизга жуда гўзал кўринган бу шаҳарчада барча ишни бошқарадиган омил ана шу сўзлардан иборат. Веррьерга келиб қолган чет эллик киши шаҳарчани ўраб турган соя-салқин водийлар чиройига мафтун бўлиб, аввалига, бу ернинг одамлари гўзаллик шайдоси экан, деган ҳаёлга боради: чиндан ҳам бу ернинг одамлари ўз ўлкаларининг чиройи ҳақида тинимсиз таниришсин. Улар ўз она юргларида гоёт кадрлашади, чунончи, бу ернинг табиати чет элликларни ўзига жалб этади. Сайёҳларнинг пулларин эса маҳаллий меҳмонхона эгаларининг ҳамёнини қаппайтиради. Бу ҳол, ўз навбатида, солик ҳақидаги қонунга биноан шаҳар газнасига мўмайгина даромад келтиради.

Ошиқ куз кўпларининг биринда жаноб де Реналь рафикаски билан Садокат хисбонаи бўйлаб сайр қилиб юрарди. Де Реналь ҳоним енида пердайганича қадам танилаб бораётган эрининг гап соҳибига қулоқ солар экан, хисбонда шаталок отиб юрган уч ўқдинини ҳатти-ҳаракатини безовталаниб қутатарди. Ёши ўн бирларга кириб қолган катта ўғил ўқиниш-ўқитиш машғулига энига қотириб бориб, унинг устига чикмоқчи бўларди. Шунда, Адольф, деб чакирган мулоим овоз эшитиларди-ю, бунга ўқининг шўл киятидан воҳ кечинишга мажбур бўларди. Кўрнинишдан ўқиниларга кириб қолган бўлсалар, де Реналь ҳоним ҳали анча ҳушёрўй эди.

¹ Лейон : латинча: legio - турлаш, қўдлаш, қабул қилиш. Б.Б.Кадомцев Рин армиясида асосий таъинишнинг ва тизимнинг бирини. Бу курух турли дивизионда 4500 дан 10000 гача аскарнинг иборати бўлиши. 15 турли мамлакатларда ва турли заҳирларда турли ҳал қарбни қилмаклар ва ветеран таъинишлар қўдлашларининг нима, бу аксинчи жаҳон уруши даврида Германияда турли мамлакатлардан қабул қилинган аскарлардан тузилган қарбни бирини бўлиши.

– Парижлик бу димоғдор кейин бу қилмишдан афсусланиб юрди, – деди жаноб де Реналь ранжиган оҳангда, унинг одатда ранглар юзи янада бўтарлиб кетгандек эди. – Саройда унинг танибиси тортиб қўядиган баъзи дўстларим бор...

Гарчи икки юз бет давомида сизларга вилоят ҳақида ҳикоя қилиш ниятида бўлсам-да, ҳар қалай, узундан уюқ ган сотиш ва вилоятликларнинг аломат суҳбатларини такрорлаб жонингизга тегин даражасида эълим эмасман.

Мэрининг нафратини кўзгатаган парижлик бу димоғдор жаноб Анпер бўлиб, бундан икки кун бурун у қамоқхона билан Веррьер етмихонаси у ёқда турган. ҳагто жаноб мэр ҳамда шаҳарнинг энг кўзга кўринган уй эгалари қармоғидаги қасалхонага ҳам кириб чиққан эди.

Хўш, нима қилибди? – деб журъатсизлик билан жавоб килди де Реналь хоним. Йўқсилар мулкнинг сарик чақасига ҳам хиёнат қилмай сарф-қаражат қиласизлар ахир. Шундай бўлган, Париждан келган ўша жаноб сизларга нимаям ҳила оларди?

– У жаноб бу ерга фақат бизни қоралаш учун келган, кейин бориб, либерал гажетларда бошимизга ғўҳмат ёғдира бошлайди.

– Лекин сен уларни ҳеч қачон ўқимайсан-ку ахир, атизим.

– Аммо ўша яқобинча мақолашарни нуқул юзимизга солишгани солишган, бу ишларнинг бари бизнинг асабимизни қўмайди ва эзгу ишларимизга ҳалал беради. Йўқ, шайхсан мен бу ишга учун жаноб Кюрени ҳеч қачон кечирмайман.

III. ЙЎҚСИЛЛАР МУЛКИ

*Хар қандай фитналардан
хали юрадиган шафқатли Кюре
қилиш аҳолиси учун Худонинг
марҳамати.*

Флёрн¹

Шуни айтиб ўтти керакки, бу ердаги тоғларнинг ҳаёт-бахш мусоффи хавоси туфайли сийҳат-саломатлиги ҳаят яхши бўлиш саксон ёшли кириш, Веррьер Кюренги камокхона, касалхона ва ҳатто етимхонага нотаган пайтда кириш ҳуқуқига эга эди. Парижда Кюреннинг номига тавсиянома ёздариб олган жаноб Алпер ушбу синчков шаҳарчага эрталаб роина-роси олтинди етиб келиб жуда ақлли иш қилди. У дарҳол руҳонийнинг уйига борди.

Франция пэрн² ва шу музофотдаги помещиклар орасида энг бадавлати маркиз³ де ля Молнинг мактубини ўқир экан, Кюре Шелан чуқур ўйга толди.

«Мен кекса бир одамман, боз устига бу ерда мен яхши қуришадим. – деди у ниҳоят ўзига ўзи охида, – улар журъат этишмайдим». Сўнг у парижлик меҳмон томон ўсирилди ва кўзларида ҳексалитга карамай, таваккал билан бўлса-да, олийжаноб иш қилаётганидан қувонаётганини кўрсатувчи ажиб бир ёлқин йилт этиб деди:

Майли, лоринг, афандим. Лекин бир илтимосим бор: кўражак нарсаларимиз ҳақида камокхона ҳаривули иш айникса, етимхона пазоратчилари олдига мик этиб оғиз очмаслигингиз лозим.

Жаноб Алпер кекса Кюреннинг наҳадар мард одам эканлиги тушунди, у муҳтарам руҳоний билан биргаликда

¹ Флёрн (1640-1722) - француз черковининг машҳур парижчиси.

² Пэр (латинча: pater - теги) Англияда ва 1747-йилгача Францияда эркатин бошқаришда қатнашадиган олий даража, мик соборларнинг вакили.

³ Маркиза (французча) - 1) Франклар эллиптида маршграфга тўғра ҳисовчи вилон, 2) ўрта асрда Франция ва Италияда вирик мулкдор, ўз мавқеига кўра, табиқий поғонага терик ва граф ўрғанда турган, 3) Франция ва Италияда, XIV-XV асрлардан ҳам Англия, Нидерланд ва Португалияда марсий джорлангк улоқчи.

камукхона, касалхона ва етимхонани айланиб чиқди, кўплаб саволлар берди, бироқ жавобларнинг гавгаи эшитилишига қарамай, бир нгич ҳам тавнади сўз айтмади.

Бу кўриш бир неча соат давом этди. Рухоний жаноб Алперни тушлик қилиш учун уйига таклиф этган эди, бироқ меҳмон, ҳали бир талай хат ёзиним керак, деган балолада унқига боришдан бош тортди, – у олийжаноб хамроҳининг обрўсига ортик лусур етказишни истамасди. Соат учларда кўрикни тугатиш учун улар етимхонага боришди-да, сўнг яна камукхонага қайтишди. Эоник олдида уларни камукхона қоровули барзанги маймоқ қорлик олди: унинг разил бўшараси кўркув зўридан баттар жирканчли бўлиб кетган эди.

– Таксир, – деди у Кюренга кўрган захоти, – сиз билан бирга келган ушбу зот жаноб Алпер эмасмилар, мабодо?

– Шундай бўлса нима қилибди? – деди Кюре.

– Ахир бу хусусла кеча қалъий буйруқ олинман. Жаноб префектнинг¹ ушбу буйруғини олиб келган жандарм² туни билан от чоптириб келибди. Ўша буйруқла, жаноб Алпер камукхонага мутлақо киритилмасин, дейилган.

– Сизга шуни айтишим мумкинки, жакоб Пуару, – деди Кюре, – мен билан келган ушбу меҳмон чиндан ҳам жаноб Алпер бўладилар. Камукхонага истаган пайтимда кириш ва истаган одамни босиблаб келишга ҳақим борлигидан ҳаётингиз бўлса керак, ҳар қалай.

– Шундайликка шундайку-я, жаноб Кюре, – деб жавоб қилди қоровул товушини пасайтириб ва қулаи таёқ ўқлашиб буйруқни бажарингга мажбур этиниётган итдек бошини қуйи солди. – Амма, жаноб Кюре, менинг хотиним, бола-чакам бор. Мабодо устимдан шижоат тушса, мени ишдан қувинишди, ушай ҳолимиз нима кечали, ахир бола-чакамни шу ердан оладиган маош билан боқаман.

– Мен ҳам қавмдан маҳрум бўлишни асло истамасдим,

¹ Префект – 1848-йилгача Францияда ҳукумат амалдорларини биланган унвон.

² Жандарм (франс. жер. gendarme) – куракчанган кишилар: айрим мамлакатларда махфий муҳофиза, тинтув ишлари олиб бориш, давлат ҳукумига энг ши қилиб боруучиларга қарши кураш ушай қалъий ва қалъий қисмии йиғилишда қодим.

– деб жавоб қилди софиди Кюре, хаяжондан товуши титираб.

– Сизнинг йўлингиз бошқа! – деди жонланиб қоровул
– Сизнинг саккиз юз элар¹ мулкингиз ва бир парча бўлса ҳам
ўз ерингиз бор, жаноб Кюре. Буни ҳамма билади.

Бу воқеа ҳақида бичиб-тўкиб оғиздан оғизга ўтган ва
муҳолағали тафсилотлар билан бойитилган турли-туман
миш-мишлар сўнгги икки кун давомида Веррьер шахарчи-
сини алтов-далтов қилиб юборганди. Худди ана шу воқеа
ҳозир жаноб де Ренальнинг рафиҳаси билан хиёл аразлашиб
қоллишига ҳам сабаб бўлди. Эрталаб жаноб де Реналь етим-
хона директори жаноб Валено билан биргаликда ўзининг
қаттиқ норози эканини илҳор этмоқ учун Кюренинг ҳузурига
борди. Жаноб Шеланнинг бирорта ҳам ҳомийси йўқ эди;
кекса руҳоний бу суҳбатнинг оқибати ёмон бўлиши
мумкинлигини ҳис этди.

– Нимаям дердим, жаноблар, чамаси саксон ўшга кир-
ганда бу ўлкада хизматдан четлантирилган учинчи руҳоний
бўладиганга ўхшайман. Бу ерга келганимга элик олти йил
бўлибди. Мен илк бор қадам қўйганимда ҳали кишлоқ бўл-
ган бу шахарчининг деярли барча аҳолисини ўзим қўқингир-
ганман. Хар қуни ёш келин-қусвларни нинҳолаб қўяман. Бир
вақтлар эса уларнинг боболари билан бувидагини нинҳола-
ган эдим. Неррьер менинг оилам бўлиб қолган, бироқ уни
тарк эттигдан кўркиш мени виждонимга ҳилоф иш қилишга
мажбур эта олмайдн. Ўша меҳмонни кўрган заҳотим мен
ўзимга ўзим: «Эхтимон, бу парижлик жаноб чиндан ҳам
либералдир, – ҳозир улар жуда кўпайиб кетиптган, – аммо у
бизнинг маҳбусларимиз ва етимларимизга нима ҳам ёмон-
лик қилиши мумкин?» – деган саволни бердим.

Бироқ жаноб де Реналь ва, эйинкса, етимхона директо-
ри жаноб Валено айтаётган таяналар борган сайин ҳақорат-
ли тус ола бошляди.

– Майли, жаноблар, қамни мендан тортиб олинг, –
деди мўйсафид Кюре товуши калтираб. – Мен, барибнр, бу

¹ Элар - 1^о Францияда сарв жорий этилишдан олдинги қурул турк, айниқачин
франк номи билан аталган пул бирлиги (бу ерда шу маънода); 2) 6^о 12^о маҳорачига
теги қадимги сиранис ўлчови

ерларни тарк этмайман. Булдан кирк саккиз йил муқаддам менга бир ларча ер мерос қолганини ҳамма билди. Ўша ердан йилга саккиз юз динар даромад толаман. Худди ана шу пулга яшайверамаман. Сизга очигини айтсам, жаноблар, хизмат ҳақимдан сира ҳам пул жамғариан эмасман. Эҳтимол, шу биландан бўлса керак, ишдан бўшатилларидан сира ҳам кўркмайман.

Жаноб де Реналь рафиқаси билан жуда ихил яшарди, бироқ хоним журъатсизлик билан: «Ўша лариқлик жаноб бизнинг маҳбусларга нима ҳам ёмонлик қиларди?» – деб саволни такрорлаганида у нима деб жавоб қилишини билмай зардаси қайлаган эди. Шу лайт де Реналь хоним бирдан кичкириб юборди. Унинг иккинчи ўғли панжара устига сакраб чиқиб, гарчи даяр нариги ёқдаги утумқордан уч-тўрт одам бўйи билан бўлса-да, унинг устидан югура бошлаган эди. Бола чўчиб кетса йиқилиб тушишдан кўрккан де Реналь хоним уни чақиритишга журъат этмади. Ниҳоят, болакай ўзининг жасурлигидан гул-гул очилиб, ониси томон ўтирилди-ю, унинг оппоқ оқариб кетганини кўриб, панжарадан сакраб тушди-да, унинг олдига югуриб келди. Болани яхшилаб қойишди.

Бу воқеа эр-хотинини мавзун ўзгартиришга мажбур этди.

– Мен анави аррақишнинг ўғли Сорелни уйимига олишти жазм этдим, – деди жаноб де Реналь, – у болаларимизга қараб юради, бўлмаса қумрашлар жуда ҳаддларидан ошиб кетишяпти. Бу талаба йигит даярли руҳоний эмиш; у лотин тилини жуда яхши билди ва болаларимизни ўқишга мажбур этади. Кюренинг айтишича, йигитча жуда талабчан эмиш. Мен унга уч юз франк маош белгилайман-да, ояқатини кўтараман. Унинг ҳулқ-атворидан бироз шубҳаланган эдим. Ахир у фахрий Легион орденининг кавалери, анави гаиб қолгани эркин эди-да. Ўша чол қандайдир қариндошлитни баҳона қилиб, Сорелларникига келганди-ю, ўнга-ўнга уларникида боқим бўлиб қолган эди. Эҳтимол, бу одам аслида либералларнинг маҳфий агенти бўлгандир, чол бу ернинг мусоффо ҳавоси зикрафас қасалига даво

жанни баҳона қиларди, аммо ким билин? У Буонапарте¹ билан Италия кампанияларининг² барида қатнашган, аммо айтишларича, ҳатто империя³ учун сайлов бўлганида ҳам «йўқ» деб жавоб берган экан, ўша либерал Сорелнинг⁴ ўглини ўқитибди ва унга ўзи билан олиб келган бир талай китобларни мерос қолдирибди. Мен дурадгор Сорелнинг ўглини болаларимга тарбиячи қилиб олишни ҳаёлимга ҳам келтирмагандим, албатта. Бирок Кюре билан бутунлай юзқўрмас бўлишимга сабаб бўлган ўша воқеадан бир кун аввал у менга Сорелнинг ўғли уч йилдан буён илоҳиятдан⁵ сабоқ олаётгани ва семинарияга⁶ қирмоқчи эканини айтган эди. Демак, бу йнгитча либерал эмас, бунинг устига латин тилини билади.

Аммо бу ўринда яна баъзи бир мулоҳазалар бор, деб давом этди жаноб де Реналь рафикасига маънодор назар ташлар экан. — Жаноб Валено кўрсатисига⁷ қўшим учун бир жуфт ажойиб норманд отларини харид қилганидан жуда гўраийиб юрибди. Лекин болаларининг гувернери⁸ йўқ.

У ҳали ўша Сорелни ўзига олғириб олиши ҳам мумкин

— Демак, режамни маъқулайсан. — деди дарҳоз жаноб де Реналь ҳозир айтган ажойиб фикри учун хотинига қараб миннатдорлик билан жистмалар экан. — Мейли, келишдик.

Оҳ, азизим, ҳамма ишни дарров ҳал қилиб қўя қоласан-а.

— Чунки мен шунақа иродали одамман Эмили андан

¹ Буонапарте — ушбу романистлар диврасида Наполеон I ни фемидисен билан аташ олади бўлган. Улар италияча талғофнут билан улим шундай Буонапарте дея талғофнут қилинарди.

² Кампания — маълум мақсаддан тарбий операциялари натижаси, ушунан, урушлар.

³ Империя (латинча imperium — ҳоким қирмишат) — бир халққа муштариклиги ерлари бўлган, тоштантар тугучига асосланган йирик давлат.

⁴ Илотий — Ойпоқ йилдин ақцалари ҳақидаги таълиқлар натижаси, таълиқча.

⁵ Семинария — XVI асрнинг 2-ярмидан ФарСий Еёриқинини айрм мазҳаблариди таълим этилган, айрим христиан черковлари ушун руҳонилар тайёрлашган ўқу ортин (бу ерда шу маънода) семинарист — семинарийни битирган.

⁶ Карета (латинча) — ушун маъни приёитик йўри қилдирикчи шайл ирак.

⁷ Гувернер — дивраслар ва боилар инчаларига ёш болалар тарбияси учун маълум билан эл қилиш, мураббий тарбиячи.

Кюпремиз ҳам бунга ишвиач ҳисил қилади. Ўзимизни алашдан фойда йўқ — теварак-атрофимизда пибераллар тўлиб ётибди. Манави барча мануфактурачилар¹ мени кўришга олмайдн, бунга ишончим қомил, улардан икки-учтасининг ҳамёни анча қапдайиб қолган. Шунинг учун ҳам улар жаноб де Ренальнинг болалари гувернер паторатида сайр қилиб юришини бир кўриб қўйганлари маъқул. Шундай кейин бироз полуюлари пасайиб қолади. Менинг боёком болаларларимда доим гувернерлари бўлганини ёнига тез-тез хикоя қилиб берадилар. Тарбиячи менга тахминан юз экюта² тушади, лекин наҳора, бизнинг мавқеимизни назарда тутганда бу харажат обрўни сақлаш учун керак.

Кўккиёдан қабул қилинган бу қарор де Реналь хонимни ўйлатиб қўйди. Баланд бўйли, қадди-қомати келишган де Реналь хоним бир вақтлар бутун вилоятда энг соҳибжамол аёл ҳисобланарди. Унинг бутун киефасида, ўзини тутғишида қандайдир еш кизларга ҳос солдадиллик сезилиб турарди. Бу содда назокат, эҳтироз, бирор парижатикни пинҳаний эҳтироси билан ўзига мафтун этиши мумкин эди. Бирок де Реналь хоним ўзининг шундай таассурот қолдиришди мумкинлигини билиганда уяланидан ер ёрилиб, ерга кириб кетгудек бўларди. Унинг қалби ҳар қандай таннозлик ва мунофиқликдан бутунлай холи эди.

Айтишларига қараганда, стимхона директори, катта мулк эгаси жаноб Валено унинг кўнглини олишга анча уринибди-ю, бироқ ҳеч ниманинг уддасидан чиқа олмабди. Шундан сўнг де Реналь хонимнинг ҳушхулқ дёл сифатидаги шухрати янада ошиб кетди, чунки жаноб Валено айни кунга тўлган, юргул, икки юзи қип-қизил ва бакенбардлари³ қил-қора киши бўлиб, вилоятда «қелишган эркак» деб аталган датал, беҳайо ва шанли одамлар тоифасидан эди. Тазнаган ёнат тортиночқ де Реналь хонимнинг кайфияти сал нарсалар

¹ Мануфактура — кинталиклик шайбоб чикрашнинг машиналарига бирлик сифат билан бўлишган алашнинг формаси.

² Ён (французча) — барча жерий қилишган бўлган жерда Франциянинг била франкия донг бўлган қилкири.

³ Бакенбард (французча bakkebaarden) — қар иккала қулқининг ола сифатидан то қилкирича бўлишган қилкирини суқлар.

ўзгариб тургани билан жаноб Ватенининг диним ҳақиқий юрishi на шайғиллаб гапирishi унинг зардасини қайлатарди. Хоним Веррьерда кўнгли очиниб деб аталган нарсалардан ўзини олиб қочиб юрishi туфайли шаҳардаги ғийбатчилар у ўз насл-насаби билан жекқаяди, деб гап тарқатишди. Бу нарса унинг ҳаёлига ҳам келмаган эди, бироқ шаҳарликлар унинг уйига қамроқ келадиган бўлишиганида хоним жуда хурсанд бўлди. Бу ерлик хонимчалар уни тенгақроқ деб ҳисоблашларини ҳам яширмай қўя қолайлик. Чунки де Реналь хоним эрига снесат қила олмас ва унга Париж ёки Бетансондан башанг илтипа ҳарид қилдиришнинг ўрни келиб қолганда ҳам имкониятни қўлдан бой берарди. Унга фақат ажойиб боиларида сайр қилишга ҳақат беришмаса бўлгани эди. Бундан ортигини у илтимос қилмасди ҳам.

Де Реналь хоним қувлик-шумлиқни билмасди. эри қақда ҳукм юритиш у ёқда турсин, у билан кечяётган ҳаётининг зерикарли бўлиши мумкинлигини у ҳаёлига ҳам келтирмасди. Унинг фикричи, – дарвоқе, бу ҳақда у унча бош қотириб ҳам ўтирмасди, – эр-хотин ўртасида бундан бошқача назокатлироқ муносабатнинг ўзи бўлиши мумкин эмасди. Хоним жаноб де Ренальни у ўз ўғилларининг келажати ҳақидаги режаларини ҳикоя қилганида кўпроқ яхши кўрарди. Жаноб де Реналь эса ўғилларидан бирини дарбний, иккинчисини амалдор, учинчисини эса рухоний қилиб етиштириш ниятида эди. Умуман, хоним жаноб де Ренальни уйларида қадам ранжида қиладиган барча эркакларга қараганда ҳуш-чакчакроқ деб ҳисобларди.

Бу хотин кишининг ўз эри ҳақидаги оқилона фикри эди. Веррьер шахрининг котири амакисидан мерас қолган беш-ўн та лагифа туфайли илти ўтқир ва жуда одобли ошам сифатида обрў қозонган эди. Кекса капитан де Реналь ишқиллобга қадар герцог¹ Орлеанский² олий ҳазратларининг пиёдалар

¹ Герцог Бомбаста. Герцог – қадимий германлар қабилясининг қарбни доҳийси. ўрта асрларда Габрий Баронда Янрик ер-мулк «гаси» ўрта асрнинг охиридан дукларнинг олий унвонларидан бири. Бу унвон айрим мамлакатларда эмас, қин, буёқ Британияда қолдирилган сиконияли.

² Герцог Орлеанский (1725-1785) – генерал-лейтенант ва Дюфине провинцияси.

покида хизмат қилган бўлиб, Парижда борган кезлари ватиахд шахзоданинг уйига кириб туриш натижасига эга эди. Ўша ерда у де Монтессон хоним¹, машҳур де Жанлис хоним² ва Пале-Роялни³ ихтирочисси жаноб Дюкреларни⁴ кўриш шарафига муяссар бўлганди. Ушбу зотларнинг бари жаноб де Реналь айтганидан латифаларда доим тилга олинарди. Аммо бора-бора хийла назик ва ҳомирли кунда кўпчилиكنинг хотирасидан кўтарилган тафсилотларини тардали қилиб айлиш унинг учун анча мушкул иш бўлиб қолиди ва шу билан жаноб мэр герцог Орлеанский ҳаётига таашуқли латифаларни алоҳида тантанали йиғинлардагина тилга оладиган бўлди. Боз устига, ўртага пул аралашмаган пайтларда ҳаят назокатли кириб бўлгани туфайли жаноб де Реналь адолатли равишда Веррьернинг энг катта асноздаси ҳисобланарди.

IV. ОТА ВА ЎГИЛ

*Аслида ўзи шундай бўлагач,
менда нима айб?
Мақнаега эм⁵*

«Йўк, рафиқам чиндан ҳам ақлли, – деди ўзига ўзи Веррьер мэри эргасига эрталаб соат олтида кекса Сорелнинг устахонаси томон тушиб бораётган. – Гарчи ўз устозлигининг кўрсатиб қўйиш учун бу ҳақда ўзим гап очган бўла-

нинг губернатори. Луи-Филипп I нинг боёси

¹ Де Монтессон хоним (1737-1806) – герцог Орлеанскийнинг кичик Людовик-Филиппнинг буваэси; хотини: герцог кўпчиликл хабарлар бўлса-да, бу нисбат махфий эди. Де Монтессон хоним бир талай аралашган асарлар ётган.

² Де Жанлис хоним (1746-1816) – француздабон ривожлар ва педагогик асарлар муаллифи, герцог Орлеанскийнинг кейинчалик қирол Людовик-Филипп I тарбиячиси бўлган.

³ Пале-Рояль – герцог Орлеанскийнинг 1633-1639-йилларда қурилган қасри

⁴ Дюкрел (1747-1824) – де Жанлис хонимнинг укаси, мажбурий асосларнинг бўйича бир неча асарларнинг муаллифи, бир пайтлар кичик Людовик-Филиппнинг отаси бўлган герцог Орлеанскийнинг каттаида бўлган

⁵ Никколо де Верьярдо Макнавелли (1469-1527) – италиялик тарбиячи ва ҳарбий назоратчи. «Харбей», «Динийнинг ботинчи декадасига дини мулоҳазалар», «Флоренция тарихи», «Харбий санъат қисмида қоби асарлар муаллифи

сам-да, айтмисларига кўра, латин тилини сув килиб ичиб юборган бу муллабачча Сорелни етимхона директори, анави тиниб-тигчимас Виллео илиб кетиши мумкинлигини ҳатто ҳаёлимга ҳам келтирмаган эдим. Ўз болаларининг гувернери ҳақида-ку, у роса мени кўпиртирарди-я, албатта. Хўш, ўша гувернерни ёлладим ҳам дейлик. нима, уйимда у рило¹ кийиб юрадими?»

Жаноб де Реналь бу хусусда бир қарорга кеполмай иккиланиб борар экан, шу пайт узоқда Ду дарёсининг соҳилида, бошур гомон борадиган йўлнинг шундоқ устида териб кўйилган йўтон ҳодаларни ўлчаётган норгул деҳқонга кўзи тушли. Яқинлашиб келаётган мэрни кўриб деҳқон, чамаси, унча хурсанд бўлмади, чунки йўтон ҳодалар йўлни тўсиб кўйган бўлиб, уларнинг бу ерда егини қонунга хилоф эди.

Кекса Сорель, — Ҳалиги деҳқон ўшанинг худди ўзгинаси эди, — ўғли Жюльен ҳақидаги жаноб де Реналнинг таклифини эшитиб ҳам гоята эжабланди, ҳам қуваниб кетди. Бироқ у жаноб мэрнинг гапларини қовоғини солиб, гонг порози ва лоқайд бир киефада тингладики, бу ернинг тоғларида туғилиб ўсган одамлар ўз қуялиқларини шу йўсинда яширар эдилар. Испанлар асирати даврида қул бўлган бу одамлар ханушча мистр филохининг² ушбу хусусиятини ўзларида сақлаб қолардилар.

Кекса Сорель хавалига жаноб мэрнинг ҳурматини жойига қўйиб, ўзи ёлдан биладиган узундан узоқ олқиш сўзлари билан жавоб берди. У юзидан макрэн ва ҳатто қувифонани янада кўпроқ тасдиқловчи бир илжайиш билан ҳеч қандай мазнон аниқламайлиган ушбу сўзларни мингиллаб айтар экан, пухта, ақлли кекса деҳқон нима сабабдан шундай муҳтарам хот унинг текинхўр ўғлини ўз уйига олмоқчи бўлаётганини тушунишга ҳаракат қиларди. У Жюльендан гонгда норузи эди, жаноб де Реналь эси худди ана шу Жюльен учун сира қутилмасанда йилига уч юз франк таклиф қилмоқда, емиши ва ҳатто кийим-кечасини ҳам ўз ағилмасига

¹ Рило (арабчи; ҳолат, кийим) — шойхон, уммавий руҳанийларнинг кийимидан; айтаётганимизнинг, деярлик, дармишхонанинг астаи егинчи.

² Филох (грекчи; деҳқон) — араб мамлакатларида ўтрок деҳқонининг йили.

олмоқда эди. Кекса Сорель қандайдир бехосдан кўйган ака шу шартни ҳам жаноб де Реналь ларроғи қабул қилди қолди.

Мэр чолиниги бу талабидан қапқиряб қолди «Сорель менинг мурувват кўрсатганимни сезмаяпти ва, чамаси, таклифимдан унча хурсанд ҳам эмас, холпуки боши осмонга етиши керак эди, дерди у ўзига ўзи. — демак, бир нарсаники: кимдир унга мислдан аввал шуңдай таклифни айтган, хўш, Вазенодан бўлак кимнинг ҳам кўнidan қоларди бу иш?» Жаноб де Реналь, узил-кесил бир битимга желиди ушун Сорельнинг қатъий яздасини оламан, деб бехуда оғире бўлди; кекса хизматкориниң мугамбирлиги уни гоятда ўжар қилиб кўйганди, — у нуқул, ўзини билан саплашиб олишини керак, дерди; бадавлат отаниңи ёнида сарик чакаси бўлмаган ўғли билан маслаҳатлашганини вилоятда ким кўриб, ким чиштибди дейсиз? Бу хўжакўрсинга қилинадиган иш, холос.

Сувиниш кучи билан ишловчи тахта тилиш устaxonаси олатда анхорнинг бўйида қуриладиган омборхонадан иборат бўлади. Унинг томи тўртта йўғон устуңга ўрнатилган стропил¹ устига қурилади. Омборхонаниң ўртасида тахминан икки-уч қулоч боландликда каттагина арра настандан баландга чиқиб-тушиб турар, оддийгина механизм эса қолгани деса у томон силжитарди. Анхорнинг суви чархпалакни айлантқарар, у эса ўз навбатида аррани ҳам, қолгани силжитадиган механизмни ҳам ҳаракатга келтирар ва шу йўсинда қодлар тахта қилиб тилинар эди.

Кекса Сорель устaxonасига яқинлашар экан, йўғон товуш билан Жюльенни чақирди: ҳеч ким жавоб бермади. У факат энгсай болталар билан қарагай қодларни йўғиб, уларни тилишга тайёрлаётган нахлавон қатта ўғилларини кўрди. Қодага чиқадиган қора чиллик бўйлаб йўғиниңга ҳаракат қилинар экан, улар ҳар болта уришда палаҳса-палаҳса найраҳаларни ажратқинарди. Улар оталари Жюльенни чақирганини эшитишмади. Чил омборхона томон кирди, биروق у ерга киргач, Жюльенни у қузатиб туриши лозим бўлагач арра ёнидан топа олмади. У у еқ-бу еққа алаңлаб, ўзгани икки-уч

¹ Стропило — черпак ёсини.

кулоч иқоририжада ўтирганини кўриб қилди. Жюльен тўсин устига ўтириб олиб, арранинг ишташини диққат билан кузатиш ўрнига китоб ўқишда эди. Кекса Сорелнинг энг ёмон кўрган нарсаси хенжа ўғлининг ана шу китоб ўқиши эди:

У Жюльеннинг қатта ўғилларига ўхшамай нимжон эканлиги ва жисмоний меҳнатга арамамлигини, эҳтимол, кечирган ҳам бўларди-ю, бироқ унинг китоб ўқишга ўчилишини сира ҳам хаём қила олмасди: чунки чолнинг ўзи саводсиз эди.

У Жюльенни яна икки-уч марта чақириб кўрди, бироқ ўғли ҳеч нимани эшитмади. Йигитчанинг бутун диққат-эътибори китобда эди ва бу ҳол, чамаси, отасининг ҳайқиригини эшитишга арранин шовқинидан ҳам кўпроқ ҳалал бераётганди. Шундан сўнг қария, ёши ўтиб қолганига қармай, қаяқонлик билан арра тагида ётган қода устига, ундан эса томини тутиб турувчи хўндаланг тўсинга сакраб чиқди. Қучли зарб Жюльеннинг қўлидан китобни андор томон учириб юборди, иккинчи зарб эса Жюльеннинг бошига тушди, йигитча мувозанатни йўқотиб, пастга кулади. Агар отаси уни қан қўли билан илб олмасаида у беш-олти кулоч баландликдан тўғри машинанинг ричаглари¹ остига қулар ва ричаглар уни парча-парча қилиб ташлаган бўлар эди.

Вой текинхўр-ей, ҳали сен аррала қараш ўрнига лаънати китобларингни ўқийдиган бўлдингми? Хўп, ўқийдиган бўлсанг, уларни кечкурун, бекорчилик қилгани анави Кюреннинг олдида борганинга ўқи.

Зарбадан қанқираб, қоп-қора қонга беланган Жюльен арра ёнида я кўрсатилган жойга йўл олди. Унинг хўлари жикка ёш эди, шу тобла унга қалтак оғриғидан ҳам ўзи жонидан аяқ кўрадиган китобидан айрилиб қолгани алам қилишда эди.

— Бу ёққа туш, итвичча, сен билан галлашиб олишим керак.

Машинанинг гумбурлашидан Жюльен яна отасининг

¹ Ричаг (уржа, тўқмак, сўйил, сазарин) — 1) бирер таанч муқдасидага бўлган ва бу эҳт бўлган ишга учун мувозанатга қолдиратган ошди қурғиш; 2) бирер ишни бажариш, бошқариш учун хизмат қиладиган ошди пинанг.

буйруғини эшитолмай қолди. Пастта тушиб улгурган чол эса яна тепага чиниб ўтиришни ўзига эп кўрмай. Ёнгоқ кокиладиган узун таякни олиб, ўйлининг елкасига гуширди. Жюльен пастта сакраб тушган захоти кекса Сорель уни қўлоқлик билан турта-турта уй томон ҳайдаб кетди. «Худо билсин, у мени энди қандай қалтакларкин», – деб ўйларди йигитча. Шунн хаёлидан ўтказар экан, у ҳозиргина китоби учиб тушган анҳор томон ўқигч билан қараб қўйди, бу унинг энг севимли китоби «Илоҳий Елена мемориали»¹ эди.

У икки юзи ловуллаб, ердан кўзини узмай борарди. Жюльен ўрта бўйли, кўринишидан анча нимжон, юз тузатиши нисўғри бўлса-да, гоғда нозик, китғий бурун. Ўн саккиз ёки ўн тўққиз ёшлардаги бир йигитча эди. Унинг хотир-жамлик пайтида ақл чакнаб турадиган қатта-жатта қора кўзларида ҳозир қучли нафрат акс этарди. Йигитчанинг кўнгир сочиари қошнинг тепасигача ўсиб тушганидан пешанасини асради ёпиб қўйган бўлиб, жажли чиққан келлари унинг юзи гоғда қаҳрли кўринарди. Бир-бирига ўхшамайдиган беҳисоб башарашар орасидан кишини ҳайратга солувчи, ўзига ҳослиги билан ажралиб туралиган бунадай башарани топиш имримахол эди. Келишган нозик комати унинг қучли бўлмаса-да, аммо ҷақхон аҳақлигидан далолат бериб турарди. Жюльен болалигидақоқ гоғат хаёлпараст ва ранглар бўлганидан отаси, бу ўғлим узок яшамаса керак, яшаган тақдирда ҳам онла учун ғажат ортқича ташвиш бўлади, деб ўйлаб юрарди. Уйдагиларнинг бари уни ёмон кўришар, у ҳам ўт навбатида акалари билан отасидан нафратланар эди, яқшалба қуни шаҳар майдонида бўладиган ўйиқларда у лоним қалтак ерди.

Ҳирок сўнгги пайтларда унинг чиройли юзи баъзи ёш қизларнинг эътиборини ўзига тарта бошлади. Аммо кўнчи-

¹ «Илоҳий Елена мемориали» — шайх мутолиқ Ласкаининг (1800-1854) қозанига қиялиб бўғиб, бу одам Наполеон I билан муқаддас Елена оралиги сур унла жўнаган ва у ерда 1816-йилнинг ноябры ойига қашар қилган. Матбуот асар 1821 йили чоп этилиб, йўлида унла Наполеоннинг ўшм оғолга қилган сафари ва у оғзаги ҳаётининг биринчи йилида онлар бўлган барча инқисод, унинг барча суқбагларни қўлиб-қуш ёпиб қорилган. Наполеонни ушм асарда диндорлар монархия ҳаётини тасвирлаган.

лик инимжонлиги учун ундан нафратланар эди, шу бондан ҳам Жюльен полк табиби, кекса қариндошлари – бир куни жаноб мэрга чикорлар ҳақида ўз фикрини айтишга журъатган ўша чоғга чин қўнғилдан меҳр қўйиб қолди.

Истефого чиккан бу табиб баъзан кекса Сорелга ҳақ тўлаб, Жюльеннинг кун бўйи ундан кутқариб оларди-да, йиғитчага лотин тили ва тарихдан сабоқ берарди. Тарихдан эса у фақат 1796-йилги исшьян юришлариникигина биларди. Бандаликни бажо келтирар экан, чол болаша ўзинини фихрий Легион хочи, нафақасидан қолган озгина пул ва ўттиз-қирк жилддан иборат китобларини васият қилиб қолдирди. Ана шу китоблардан энг қимматбаҳоси эса ҳозиргина жаноб мэрининг алоқалари туфайли ўз ўганини ўзгартирган шахар анхорида гарк бўлди.

Уй оstonасини хатлаб ўтган заҳоти Жюльен елкасини отасининг гурзидек қўлларини ҳис этди. у, отам энди роса қалтқиласа керак, деб ўйлаб қалтирай бошлади.

– Қани, жавоб бер, аммо ёлгон гапирма кўрма! – деб ўшиқди чол ва табардаст қўллари билан уни, худди ёш бола қалайи хайкалчасини бурганидек, ўзи томон ўгириб олди. Жюльеннинг жикқа ёшга тўлган катта-катта қора кўзлари кекса дурадгорнинг лўё унинг дилдаги барча сир-асюрини билиб олишга уриновётгандек қаттиқ тикилиб турган кулранг кўзларига дуч келди.

Ҳ. Битим

Сусткашмиги жонига ара қиради.

Энний¹

– Жавоб бер, лаънати китоб жинниси, гарчи ёлгон гапирмакдан туролмасанг ҳам, менга ростини айт, де Реналь ҳонимни каёқдан танийсан? У билан гаплашмишга қачон улгура қолдинг?

– Мен у билан сираям гаплашган эмасман, – деб жавоб

¹ Энний – минолдан ақваши 311 – II асрларда қашмир Ринш хшати шинир Эпиграф қилиб олинган ибора римлик сарказда Фабий Эпиктатор қўзлаган ронга лақлор

кишли Жюльен. — Бу хонимни фақат черковда кўрганман, холос.

— Демак, унга кўзингни дўк қилиб тикилибсан-да, бестамиз махлуқ?..

Хочам тикилганим йўқ. Черковда менни кўзим Парвардингордан бўлак ҳеч кимни кўрмаслигини ўзингиз биласиз-ку, — деб қўшимча қилди Жюльен қалтакдан қутулиш ўмидида ўзини художўй кўрсатишга уриниб.

— Йўқ, бунда бир гап борга ўхшайди, — тўнгилсади ҳун чол на бир зум жиниб қолди. — Лекин сен лаънати мулофакатан бир нарсани билиб бўлармиди?! Нима бўлгандаям сендан қутуладиган бўлдим. Сен кетсанг, арраҳонага фойда-си тегса тегадими, иёни тегмайди. Жаноб Кюренингми ёки бошқа бирөөнингми этагидан кириб енгидан чиқсанга ўхшайсан, улар сенга дурустгина жой топишибди. Бир, лаш-лушларингни йиғилтир, сени жаноб де Реналликка олиб бираман, у ерда мэрнинг болашарига тарбиячилик қиласан.

Бунинг учун менга қандай ҳақ тўлашади?

— Овқат, кийим-боти ва яна уч юз франк маош.

— Мен қалай бўлишни истайман.

— Итватча. Машиқ бўласан, деб сенга ким айтди? Мен ўз ўзинини малайликка раво кўрармидим?

— У ҳолда мен ким билан овқатланаман?

Бу савол кекса Сорелни тараддудга солиб қўйди: у тапни кўпайтирса, бирор фашоқат содир бўлишнинг аниқлаб қолди; чол Жюльенни очофатдан олиб очофатга солганича роса сўқди-да, нихоят, уни ўз ҳолига қўйиб, маслаҳатлашиш учун қалта ўғиллари олдига равола бўлди.

Орадан бироз вақт ўтгач, Жюльен уларнинг бари узун дастали болталарига тахминганча ошлавий кенгаш қуришгаётганини кўриб қолди. У отаси билан, акаларига узок тикилиб гурди-ю, лекин, барибир, уларнинг нима тўғрисида гаплашишгаётганини тушуномаслигини аниқлаб, арраҳонани ишганиб ўтди-да, ғафлатда қалмақлик учун арранинг нариги ёғига ўтириб олди. Жюльен ўз тақдирида кескин ўтириш асаши лозим бўлган бу янгилик ҳақида бафуржа ўйлаб кўришни истарди-ю, бироқ шу тобда ўзининг мулоҳаза юрита

отмаслигини ҳис эгарди: ҳаёти узи ўқтин-ўқтин жиноб де Реналниро аjoyиб уйи томон олиб кочарди.

«Йўқ, хизматкорлар билан бир дастурхондан овқат егандан кўра, — деди у ўзига ўзи, — яхшири, бу ишдан ноз кетмоқ керак. Отан мени мажбур этишга ҳаракат қилади, албатта. Йўқ, ўлсам ўлмасанки, риззи бўлмайман. Ўн беш франк-у сиккиз су¹ пул тўплаб кўйганим, шу бу ун гунашёк қочаман, бирорга ҳам жиндарм учрамайдиган тоғ сўкмоғидан тўғри кетсам. Икки купдан сўнг Бозансонга етиб оламан, у ерда аскарликка ёзиламан, жуда бўлмаганда. [Швейцарияга хочиб ўтаман. Ўскин у ҳолда мен ушун иситикбол дарвозаси ёпилади, мўлжаллаб кўйган барча ишларимга йўл очиб берилган руҳонийлик унвонидан мутлақо умид узтишга тўғри келади»

Хизматкорлар билан бир дастурхондан овқат ейишга инебатан бўлган нафрат Жюльеннинг табиятига мутлақо ҳос эмасди. Ўнго йўл очиш учун у бундан мушкулроқ синовларга ҳам бардош беришга ҳазир эди. Йиғишда бу нафрат Руссонинг² «Икром» китобини ўқигач пайди бўлганди. Кипорлар жамиятини жа Жюльен шу ягона китоб орқалигина тасаввур этарди. Буюк армия маълумотномаси ҳамда «Илюдий Елена мемориали» -- унинг суяниши ана шу уч китобдан иборат эди. Жюльен шу китоблар учун ўлимдан ҳам қайтмасди. У шулардан бўлак бирорга ҳам китобга ишонмасди. Кекса полк табиибининг гапига биноан у дунёдаги барча бошқа китобларни тирт ёлгон деб ҳисоблар ва уларни муҳратпарастлик васвасасига мубтало бўлган муттаҳамлар ёнан, деб ўйлар эди.

Оташин калъ соҳибн Жамъен азойиб хотирашга ҳам эга

¹ Су йомыгыннан 2001 - йылдан башлап 1703-1747-йылларда чыгында из булган тэныг
түб. 1 шараг - 20 су

[illegible]

эли. Бутун жөнөжөги богдик буйган кексе айбат Исламнинг меҳрини қозонмоқ учун у Тавротни¹ лотин тилида тўлиқ ёз олди: шу йўсинда у де Мэстрнинг «Папа ҳақида»² китебини ҳам бўғм-сўз хотирасига жо қилди. Бирок у бу китебларни мулақо ишқимасин.

Худди келишиб олгандек, ота-бола Сореллар ўша кунни бир-бирларига чурк этиб оғиз очинмади. Кечкурун Жюльен илохнётдан сабоқ олмоқ учун Кюре хузурига жўнади, бироқ у шошқалоқияк қилмасликка эрд килди ва отасига килганидан гаройиб гаулиф хакида ҳеч нима дечмади. «Бу гапларнинг бари шунчаки гуноҳ бўлиб чиқса-чи, — деб ўзини тумон киларди у. — Яхшиси, ўзимни бу таклифни унутиб қўйгандек кўрсатганим маъқул».

Эртасига ичонда жаноиб де Реналь кекса Сирельга одам юборди. Чол мэрни бир-икки соат куттириб турди-ла, ин-хоят, уликкага етиб келиб, остоил хатлаб ўтмасдыноқ таъзим қила-қила кечирим сўрай бошлади. Кейин ўсмончидай-ўс-мончилдай ўғлининг хўжайин ва уй бекаси билан овкатлани-шини, меҳмон келган кунлари эса шохидла хонгада болатар билан тамадди қилышини билиб олди. Жаноиб мэр унинг ў-лини гезрок ўй уйига чақириб олнингга шошираётганини кў-рыб хайратланган ва гумонсизлаб қилган Сирель борган са-йин ипжикюзик қила бошлади ва инхоят, ўғлининг ётоқхо-насини кўрсатишни талаб қилди. Хона анча катта бўлиб, дурустгина жиҳозланган эди. Улар хонани кўришаётганида у ерга жаноиб мэрнинг уч ўғилчаси ётадиган учта кичиковини ташиб келишмоқда эди.

[illegible]

«Папа сакина» — мажмур фойясуф Жилеф де Мессер ўнчине сулу кинида
«Шашларини чутпа» хукми ва ушрнинг бенукасонини қанча фидр кинида
Мажмур дари 1819-йилдан чоп этилган бўлиб, ушрнинг мажмур оралида мажмур
бўлиб.

Бу вазият кекса деҳкон учун баъзи нарсаларини ойдинлаштиришга бўлди, у дарҳол ўтлига бериладиган кийимларни кўрсатишни талаб қилди. Жаноб де Реналь сгол тормасини очди-да, у ердан юз франк пул олди.

— Марҳамат, мана пул, ўглингиз таъламафурул жаноб Дюраннинг олдига бурсин-да, ўзига қора кистам буюртирсин.

Агар кейинчалик ўглимни олиб кетсам-чи, — деди кекса деҳкон лаганбардорликни бир чегга йитиштириб, — кийим-боши ўзига қоладими?

— Албатта.

Хўш яхши, — деди чўзиб Сорель. — Лемак, энди унга қандай маош белгилашингиз хақида келишиб олсак бўлди.

— Бу нима деганингиз? — деди жаноб де Реналь. — Бу ҳақда кеча келишиб қўйган эдик-ку: мен унга уч юз франк маош белгилагандим, менимча, иш пул старли бўлса керак. Эҳтимол, ҳатто кўлирик ҳам қилар.

— Тўғри, сиз шундай таклиф қилган эдингиз, бунини инкор этмайман, — деди янада чўзиброк кекса Сорель ва беҳосдан фақат бизнинг Франш-Конте деҳқонларини яхши билмайдиган кишининггина ҳайратга солиши мумкин бўлган ўта зийраклик билан жаноб де Ренальнинг кўзига тикилганича кўшимча қилди: Аммо бошқа жойла бундан дурустроқ тўлишлари ҳам мумкин.

Бу гапни эшитиб мэрниинг башараси бўжмайиб кетди. Лекин у дарҳол ўзини босиб олди. Ниҳоят, бирорга ҳам сўз бекор айтилмаган икки соғлиқ нукта суҳбатдан сўнг деҳқоннинг қувлиги бадавлат мэрниинг айёрлигидан устун чиқди. Давлатманд одамнинг ризки рўзи унинг айёрлигига боғлиқ эмас-да, ахир. Жюльеннинг янги ҳаётини белгиловчи бир талай пунктлар бўйича қатъиян битимга келинди, унинг маоши тўрт юз франкка қадар кўтарилибгина қолмай, жаноб мэр бу пулни ҳар ойнинг биринчи кунда тўлайдиган бўлди.

— Яхши. Мен унга ўттиз беш франк бераман, — деди жаноб де Реналь.

— Мухтарам мэрниингиздай бадавлат ва саховатли бир одам, — деб ялтоқлик билан унинг гапини илиб кетди чол, —

жуфт бўлсин, деб ўттиз олти франк тўласалар ҳам ҳеч нима қилмас

– Яхши, – деди жаноб де Реналь, – лекин шу билан тавни тугатамиз.

Ғазабнинг эфритидан бу гал унинг товуши жуда катъий эшитилди. Сорель дарҳол оптик харлаша қилиб бўлмаслигини тушуниб қолди. Энди ҳужум қилиш навбати жаноб де Реналга келди. Кекса Сорель биринчи ой учун тўлангани лозим бўлган ўттиз олти франкни ўғлининг ўрнига ўзи ундириб оломаслиги бўлган эди, чар бу пулни унга тўлашдак катъиян бош тортиди. Жаноб де Реналь бу ордада машҳур бинтими тузишда ўзини қандай тутгани хақида хотинига ҳикоя қилиб беришини ўйлаб қолган эди.

– Мениа бояги юз франкни қайтаринг, – деди у жаҳл билан. Жаноб Дюранкинг мендан бироз қарзи бор. Ўғлингиз билан бирга бориб, костюм учун мовутни¹ ўзим олиб бераман.

Бу кескин ҳужумдан сўнг Сорель марта ўз ҳурматини изҳор қилишни лозим топди; у жаноб де Ренални осмонга кўтариб мактаб ўн беш ланкача байсалди. Пихонг, чол оптик ҳеч нима ундирма олмаслигига кўзи етгач, таъзим қила-қила эшик томон йўл олди. У сўнгги марта таъзим қилар экан:

– Ўғлимни қасрга қўбораман, – деди.

Жаноб де Реналнинг қўл остидаги шаҳарликлар марнни кўнглини олислари келганида унинг уйини шундай алашар эди.

Устахонасига қайтгач, Сорель қанча қидирмасин, ўғлини топа олмади. Бу шоннинг охири нима билан тугаллидан чўшиб, шубҳаланган Жюльек тунда уйдан қочиб кетган эди. У шончаи жой тошиб, китоблари ва фахрий Легион ҳошиси янгиришга қарор қилди. Йигит буларнинг барини Веррьер узра қад кўтариб турган баланд тоғда истикомат қилувчи ёш тахтафуруш дўсти Фукеккни уйига олиб борди.

Жюльмен у ердан қайтган захоти отаси унга бакира кетди:

¹ Мовут – ўн тоқсончи сатлик жун ёки ярма жун мато; сукна.

— Ҳў, лаънати ятқов! Шунча йил сени боқдим, қанча-
дан қанча сарф-харажат қилдим. Ёган мон-тузилгани оқша-
ни ўйлайсанми ҳеч? Лағта-цуғталини йингиштиргин-да, жа-
ноб морикига жўна!

Қалтаклашмаганидан ажабланган Жюльен дарҳол жў-
наб кўя қолди. Лекин отасининг кўзидан нари кетгач, қала-
мини секинлатди. У мунофиқлик пардасини юзига қалинроқ
тортишга қарор қилди. Бунини учун черковга кириб чиқиб
ёмон бўлмасли, албағи.

Сизни «мунофиқ» сўзи хайратга солаётган бўлса керак?
Лекин ана шу разил қарорга келгунита қадар ёш деҳқон оғ-
мунча изтироб чекдимки?!¹

Жюльен ёш болаллигида бир кун иттига узун оқ шлан
ва бошига қоп-қора жигали каска кийиб олган олтинчи полк
драгунларининг² кўриб қолганди. Драгунлар Италиядан қайти-
шаётган бўлиб, отларини кекса Сорелнинг панжаралар дери-
заси оддидаги қочикларга бинглаб кўйишганди. Ўша-ўша
Жюльен ҳарбий бўлишни орзу қилга бошлаганди. Кейинча-
лик, ўсмирлик чоғида у кекса полк табибнинг Лоди кўн-
риги ва Риволь яқинидаги Арколь³ деган жойда солир бўлган
қонли жанглар ҳақидаги ҳикоясини завқ билан тинглади. Ёш
жанглар ҳақида ҳикоя қилар экан, чол ўз хотиға фахр билан
қараб-қараб кўярди.

Бирок Жюльен ўн тўрт ёшга тўлган йили Веррьер⁴
бундан кичик шаҳарча учун гоят ҳашамдор бўлган катта
черков қурила бошлади. Черковнинг пештокига тўртта мар-
мар устун ўрнатилган бўлиб, бу устунлар Жюльеннинг қа-
бини ларзага солишди; кейинроқ уларнинг дивруғи бузу-
виюятга таралди, чунки худди шу устунлар шаҳар судья
билан Безансондан ноборилган ва искутиллар⁵ жамиятининг

¹ Драгун — бошда Европада пажитлар ва Чор Россияда артиллерия ва бошда чет-
эрчиқларига ҳам отла, ҳам пилда харажат қилган олган отлар оқар.

² Лоди кўриги ва Риволь яқинидаги Арколь — 1796-1797-йиллардаги италия-
француз пайтида Бонапарт Ангрия кўшмалари устунда: қалбаи қолдири
қаллирини қоллар.

³ Непутиллар (французча: «Societas Jesu» — «Изо жамияти») — католиклар қомалли
қудали ақиллари. Бу жамияттин 1534-йилда қайди илпан дюралли Игнатий Лойола
Парида қудан ва 1540-йилда папа Пий IV қолдиридан қудилқилган. У ўш қудли

жисуси ҳисобланган ёш руҳоний ўртасида адоваг туғдирган эди. Судья шуни деб мансабидан жудо бўлишга сат қолган-ди, ҳар қалай, одамлар орасида гошундай минн-ниш тарқалган эди. Икки ҳафтада бир марта Безансонга бориб, айтишларига кўра, нақ епископ¹ ҳазрати олийларининг ўзига учрашиб келадиган бу руҳоний биалл ўчакишининг нима ҳолати бор эди унга.

Бу орада жўжабирдек жон шаҳар судьяси одамларга алолатсиздек кўринган бир неча ҳукм чиқариб қўйди: бу ҳукмларнинг бари «Конституционалист»²ни ўқиб юрадиган шаҳарликларга қарши қаратилган эди. Охир-оқибатда содик фуқаролар қолиб қиқишди. Аслида гап уч-тўрт франк устида кетганди. Бирок бу аримас жаримани тўлаганлар орасида милосот уста – Жюльеннинг чўқинтирган отаси ҳам бор эди. Ғазабининг тўридан эс-ҳушини йўкотаёзган бу одам уйига келган ҳаҳили бакириб-чакира бошлады: «Дунёнинг тескари бўлиб кетганини қара!» Йигирма йилдан буён барча шу муттаҳам судьяни ҳалол одам деб юрганига ўласанми» Жюльеннинг дўсти, полк табиии эса бу лайтга келиб бандаликни бажо келтириб бўлган эди.

Қутулмаганда Жюльен Наполсон ҳаҳида гапирмай қўйди, у энди руҳоний бўлишга жазм қилган эди. Арраҳонада уни доим кўлида жекса Кюре ҳаҳя кишан лотин тилидаги Тавритни кўтариб юрганини кўришарди. Жюльен уни ёл олмокчи эди. Йигитчанинг муваффақиятпаридан ажабланган меҳрибон ҳол кечкурунлари вақтини алмай унга илоҳиётдан сабоқ бера бошлады. Жюльен чолнинг оқидида худо-жўйликдан бўлак бирорта ҳам туйғусини намойиш этмасликка аҳд қилган эди. Чекраси худди киз боланингга ўхшаш маъсум бу йигитчанинг қалбиди ўзига йўл очиш учун ҳар

католицизмни ҳисоб қилиш ва ёйиш, таълим тоқимчилигини муостаҳкамлаш ва ифросини кўйди, конгрегацияларнинг асосий қуроли бўлиб қолди. Незунлар фақат Еуропа давлатларида эмас, Ҳиндистон, Япони, Хитой, Филиппинда ҳам тарқалди. 1616-1769-йилларда Папа қайси «Незун даялати» мавзуда бўлган.

¹ Епископ (халқчи епископ) – юзир, назарат қилувчи; православ, католик, англикан черковларида олин мартабали руҳонийлардан бири, черковга қарашли миссионерий-хушоий бирини (епархия) бошқарчи.

² «Конституционалист» – либерал буржуа йўналишдаги гезет.

қандай азоб-укубатга ҳам чидашга ҳоширлик, жетиндек қатъият яширинганини ким ўйлабди дейсн!

Ўзига йўл очиб деганда, Жюльен, аввало, Веррьерин тарқ этганини ўйларди. У тутилиб ўстаи шаҳридан гоят нафратланарди. Бу ерда кўрган нарсаларинини бари уни даҳшатга соларди.

Унинг ёш болалигиданок беҳосдан руҳланиб кетиш одати бор эди. Йиғитча ўзини Париж тўғалларига қандай таништиражақларини, ўзи бирор фаххулодаа қахрамонлик кўрсатиб, уларнинг эъгиборини қозониши ҳақида ширин хаёлларга бериларди. Нега улардан бирортаси Жюльенга қўнғил қўймагани экан, ахир Бонапартни ҳали у қалинқотлик пайғишасёк офатидан де Богарно хоним севиб қолган-ку? Қўнғиллар давомиди Жюльен ҳар шикка номгълум ва қашшоқ поручик Бонапартнинг ўз қиличи қучи билан дунёга ҳоким бўлганлигини ўзига ўзи уқтириб келди. Бу фикр бошига оғир қунағар туғганида уни а таскин берар, бирор нарсадан қувонганида эси қувончига қувонч қўшарди.

Черков қурилишини ва шаҳар судьяси чиқарган ҳукмлар бирдан Жюльеннинг кўзини очди: унинг миёсига бир фикр келди, бир неча ҳафта давомиди у фақат шу ҳақда ўйлади ва ниҳоят, бу фикр унинг бутун борлигини қамраб олди. Одатда, оташин қалб соҳиблари ўзларига ихтиро бўлиб туюлган биринчи фикрга шундай бутун ираклирини бахш эткишди.

«Бонапарт шухрат қозонганида Франция хорижиликлар истилосидан кўрқарди, ҳарбий шон-шавкат зарур эди у пайтда. Шунинг учун ҳам у раём тусига кирганди. Энди бўлса кирк ёшга кирган руҳоний юз минг франк масли олади. Наполеоннинг энг машҳур генералларига ҳам бундан уч марта кам пул тўлашарди. Уларга нафарида нафи тегашигал одамлар керак. Масалан, шаҳримиз судьясини олайлик. Шу пайтга қадар доно ва ҳалол киши сифатида ном чиқарган бир мўйсафид одам ўттич ёшлик викарнийнинг қазабидан чўчиб, ўзини иснолга қоллириб ўтирибди. Руҳоний бўлиш керак».

Икки йил давомиди ипохнётдан сабоқ олиб, художўйлиги жуда авжига чиққан кунларнинг бирида Жюльен беҳосдан қалбини ўртаб келадиган оловни сездириб қўйди. Бу во-

кеа жаноб Шеланинг уйида солдир бўлди. Бир куни рухонийлар йиғилган нонушта маҳали меҳрибон Кюре Жюльенни меҳмонларга донолик мўъжизаси сифатида таништирган эди, йиғит бирдан Наполеонни кўкларга кўтариб мактаб бошлади. Шундан сўнг у ўзини жазоламоқ учун ўнг қўлини кўкракка тагиб боғлади-да, роппа-росд икки ой ўтига алоб бериб юрди. Бошқаларга у, ҳоҳа кўтараётганимди қўлим лат еди, деб баҳона қилди. Ўзини-ўзи шу йўқидида жазолагандан сўнг Жюльеннинг қўнгли таскин топди. Кичкинагина тутушчасини қўлинига кистириганича Веррьернинг ҳашамдор черковига кириб келаётган, кўринишиндан ўн еттиклардан олмагандек туюладиган, аслида жасад ўн саккиз ёшлик бу ноҳиккина йиғитча ана шунақа одам эди.

Черков ғира-шира, бўм-бўш бўлиб, байрам муносабати билан барча дорилаларга тўқ кизил парда тортилганди. Шу билан куёш нурлари қандайдир жинирлаб, черков ичини улуғвор, кўркам қилиб кўрсатарди. Жюльеннинг аяюйи балани эгираб кетди. У черковда ёниб эди. Йиғит кўзига энг чиройли кўринган курсига бориб ўтирди. курсига жаноб де Реналнинг гербик нақш қилиб ўйилган эди.

Ибодат маҳали тиз чўкиш учун қўйилган кичкина курсичада Жюльен китоб варағидан йиртиб олинган бир парча коғозни кўриб қолди. Коғоз худди бу ерга ўтирган одам ўқисин учун атайлаб қўйилгандек эди. Жюльен уни қўлига олиб, шундай сўзларни ўқиди:

«...йиғит Безансонда қатл этилган Людовик Женрел ҳаётининг сўнгги дақиқалари...»

Коғознинг орқа томонида бир сатрнинг «биринчи қалам» деган икки сўзи сакланиб қолган экан.

– Бу коғозни курсичага қим қўйибди экан? – деди Жюльен. – Эҳ, бечора, – деб қўшимча қилди у хўрсиниб. – фамилияси ҳам меникига оҳанг дош экан... – йиғит коғозни гижимлаб, бир четга гашлади.

Жюльен черковдан чиқаётганида меҳроб олдидаги жомтағига қон сачрагандек бўлиб туюлди, аслида бу мукаддас сув томчилари бўлиб, кизил дарпардидан тушган ёруғликда қонга ўхшаб кўринаётганди.

Нихоят, Жюльен кўнглига тушган ғулғуладан ўзи ҳам уялиб кетди.

«Нахотки шунчалик кўркок бўлсам? – деди у ўзига ўзи.
– Қани, олга!»

Кекса табиб ҳикокларида жуда кўп тақрирланадиган бу хитоб Жюльенга қаҳрамонликка ундашдек туюларди. У шартга оркасинга ўтирилди-да, тез-тез одам отиб, жаноб де Ренальнинг уйи томон юриб кетди.

Бироқ йигит ўзига ўзи қанча далла бермасин, мэрнинг уйига йитирма кадамча қолганида унинг дадиллигишан номинишон ҳам қолмади. Панжарали чўян эшик очик бўлиб, Жюльенга у гоят ҳашамдор кўринди. Ана шу эшикдан ичкари кирмок лозим эди.

Лекин йигитнинг бу уйга кадам ранжила қилишидан яна бир одамнинг юрети уншмоқда эди. Қандайдир бегона одамнинг ўз вазифасига кўра донм у билан болалари ўртасида гов бўлиб туриши ҳақидаги фикр табиатан гоят тортинчок бўлмиш де Реналь хонимнинг руҳини тушириб юборганди. Аёл ўташларининг ёнида, ўз хонасила ушлашга олатланиб қолганди. Эрталаб болаларининг қаработчасини тарбиячи учун мўлжалланган хонага ташиб ўтишар экан, у анча-мунча кўз ёши қилиб олди. У эридан ҳеч бўлмаса кенжа ўгли Станислав-Ксавьени ўз олдида қолдиришни илтимос ҳам қилиб кўран. Бироқ жаниб де Реналь ўз аҳлида қатъий эди.

Умуман, аёлларга ҳос куйинчақлик де Реналь хонимнинг қатбида ниҳоясига етган эди. У хотирининг ўзидаёқ фақат лотин тилини билгани ва шу тилни деб унинг ўғилларига бакирадиган ва уларни савалайдиган паҳмок бош, тўпори бир пусахани кўз олдида келтириб кўйганди.

VI. КҮНГИЛСИЗЛИК

Не кечмоқда, билимайман, ҳолим

Не юмушга урмақдимуан қўл!...

Моцарти¹. «Фигаро»

Одатда, бироз қараб турса чўчийилган де Реналь хоним ҳашир ўстига хос назокат билан енгил одимлаганича пйнабанд эшик ирқали меҳмонхонадан йўлга чиқа туриб, дарвозахона олдига раиғи оқарган, йитлайвериб кўзлари кизарган ёшгинадекхон йигитчани кўриб қолди. Йигитча элига топ-тоза оқ қўйлак кийиб, бинишаранг сатиндан тикилган камзулча-сини кўстнигига кийиб олганди.

Йигитчанинг чехраси шу қадар оппоқ, кўзлари шу қадар мулойим эдики, бироз ҳайларастликка мойил бўлган де Реналь хоним аввалга бу эркакча кийиниб олган кит эмасмикин, деган ҳайлга ҳам борди. Ахир, у бирор илтимос билан жаноб мэрнинг ҳузурига кетган бўлиши мумкин-ку. Чамаси, кўнгирокни босишга юрати дов бермай эшик олдига турган бу ёшқини китга хонимини раҳми келиб кетди. Де Реналь хоним тирбиячи ҳакидаги таъшишли фикрларни бир зум унутиб, дарвоза томон йўл олди. Кичик эшикка қараб турган Жюльен хонимнинг ккннлашиб келганини сезмади. У пек енгинасида аёл кишининг мулойим товушини эшитиб чўчиб тушди.

— Сизга нима керак эди, бўғам?

Жюльен шартга у томон ўгирилган-ю, хайрихоҳлик билан қараб турган кўзларга кўзи тулиб, хижолатини ҳам унутиб қўйди: аёлнинг ҳуснини кўриб хайратга тушган йигитча шундаги барча нарсаларини, ҳатто бу ерда нима максатда келганини ҳам унутди-қўйди. Де Реналь хоним саволини такрорлади.

¹ Шекспирни муҳаммад Али таржима қилган.

² Вольфганг Амадей Моцарт (1756-1791) — австриялик композитор. 3 ёшдан ила муҳка шарпарини иккд отта, 6 ёшдан бутун Европа бўйлаб гастролда бўлган «Фигаронинг уйқонилиш» опера-комедияси, «Дон Жуан» опера-примази, «Сехрдн флейта» иккинчи опера иргани, «Зисла», «Харамдан пилиб келиши», «Клара гот», «Розамачо кайи опералар муаллифи.

– Бу ўига келишимдан мақсад, бу ерда тарбиячи бўлиб ишлашнинг керак экан, хоним, – деди у ниҳоят кўзларида ёш чилгаётгани учун анордек қизариб, уларни сездирмай ариб олиниш урнига экан.

Хайратдан де Реналь хонимнинг тили келимаги келмай қолди: улар бир-бирларига тикилишганича бир зум туриб қолишди. Жюльен уми бано бўлиб бундай чиройли кийинган аёлни кўрмаган эди. Уни янада ажаблантирган нарсая юзи сутдек ошлоқ бу хонимнинг у билан мулоқим таплагани бўлди. Де Реналь хоним дедик йигитчанинг аввалига докдек оқариб кўринган, энди эса доладек қизариб кетган. Эндан думалаётган йирик-йирик ёш томчиларига тикилиб турарди. Кейин хоним кўккирдан худди ёш қизалоқларга ўхшаб қахқаҳа отиб кула бошлади.

У ўз устидан хахалаб кулар ва хурсандлигидан ўзини сира тўхтата олмас эди. Тарбиячи деганлари шуми ҳали? У бўлса ўғилларига бакириб, уларни хивич билан савалайлиган исқирт попни¹ тасаввур қилиб юрибди.

– Сиз, тақсир, лотин тилини биласизми ҳали? – деб сўради у ниҳоят.

Ўзига «тақсир» деб мурожаат қилинганидан Жюльен шу қадар хайратга тушдики, қатто бир зум қашовланиб ҳам қолди.

Шундай, хоним, – тортинибгина жавоб қилди у.

Де Реналь хоним шу қадар хурсанд эдики, қатто:

– Ишқилиб, боёқиш болаларимни қаттиқ қўйимай-сизми? – деб сўрашга ҳам журъат этди.

– Мен-я? – қайта сўради ажабланган Жюльен. – Нега қўйирканман энди?

– Йўқ, ристини айтинг, тақсир, – деб қўйимча қилди ёрган сайин қаттиқроқ халжонлана боштаган де Реналь хоним, – уларга яхши муомала қилишни менга нияда қила оласизми?

Жюльен шундай ясанган хонимнинг ўзига мутлақо жиддий равишда «тақсир» дея мурожаат қилишини сира ҳам

¹Поп (латинча) – православ чирковда руҳонийнинг ристини қўйиладиган ёғи.

кутмаган эди. Болаликда у какчалик орзу-хаёсларга берилмасин. донм, то эгикмига офицерлар киядиан башанг мундир¹ киймагунимча, бирорта хам олий зот хоним мен билан гаплашишин ўзига раво кўрмаса керак. деб ўйларди. Де Реналь хоним эса Жюльеннинг майини чехраси, катта-катта оху кўзлари, чиройли жингалак сочиларини кўриб мутлако жанкираб қолганди. Йилитча боя йўлда кела туриб, тетикланиш учун бошини шаҳар фаввораси ховузчасида ювиб олгани гуфайли сочилари янада чиройлироқ бўлиб кетганди. Мана энди де Реналь хоним болаларининг қандай аҳволга солиши мумкинлигидан чўчиб, кўпол махлуқ сифатида тасаввур қилиб юрган дахшатли тарбиячининг қиз боладек маъсум йилитча эканини кўрди-ю, хурсандлигидан боши осмонга етди. Табиатан охойишта, мулојим де Реналь хоним учун кўрқиб юрган нарсасининг бирдан аксини кўриши катта бир воқеа эди. Ниҳоят, у ўзига келди-ю, боядан бери ўз уйининг эшиги олдида оддийгина кўйлак кийган бу йилитча билан ема-ён турганини кўриб хайратга тушди

– Қанк, юринг, таксир, – деди у бироз хижолат тортиб.

Де Реналь хоним умри бино бўлиб шу қадар хурсанд бўлмаган ва бундай қаттиқ халжонланмаган эди. Ахир у озмунча ташвиш чекдими?² Мана энди бўлса эвази а кўз олдида ажойиб ҳодиса юз бериб турибди. Демак, унинг ардоқлаб ўстирган ширинтойлари вайсаки ва исқирт поп қўлига тушмас экан-да. Улар даҳияга киришгач, аёл ортидан тортиниби-гика келаетган Жюльенга ўтирилди. Бундай хашамдор уйни кўриб, хайратга тушгани йилитчининг юзидан шундок сезилиб турарди. Шу бонедан ҳам у де Реналь хонимга янада ёқимлироқ кўрилиб кетди. Аёл тарбиячини донм қора костюм кийган холда тасаввур қилиб юргани учун ҳам кўзига сира ишонгиси қолмасди

– Нахотки шу гап рост бўлса, таксир? – деб такрор сўради Де Реналь хоним бирдан, бу шунчаки англаңил-мовчилик-у, мен бекорга қувонаётган бўлсам-а, деган фикрдан ваҳимага тушиб, – Сиз чиндан ҳам лотин тилини билта-

¹ Мундир (французча) – аслада-шоко кийимизи, гўзал, гийимч. либос. Ҳарбий ёки расмий фотм: устки кийим

сизми?

Бу савол йигитнинг нззат-нафсига тегди-ю, чорак соатдан буён ширин хаёллар оғушида турган Жюльен бирдан хушёр торғди.

– Шундай, хоним, – деб жавоб қилди у, иложи борида, совуқроқ оҳангда тапирлига ҳаракат қилиб. – Лотин тилини жанси Кюредан кам билмайман, баъзан меҳрибонлиги тутиб етганда эси у хатто бу тилни мендан ҳам яхшироқ биласан, дейди.

Шу тобда икки қазам нарида турган Жюльен де Реналь хонимга жуда баджаҳл кўришиб кетди. У йигитнинг ёнига келди-да, охиёсат деди:

– Ҳатто дареларини яхши тайёарланмаган тақдирда ҳам бола бечораларни биринчи кунлари саваламанг, хўпми?

Бу гўзал хонимнинг сўзларидаги ўтинч оҳанги Жюльенга шундай таъсир қилдики, логикшунос сифатида сўрўсини саклаш ҳақидаги фикри бир зумда гойиб бўлди. Де Реналь хоним жуда яқин турганидан йигитнинг димоғига аёл тғнидаги ёшлик кўйлакнинг ҳушбўй хиди урилди. Бу ҳол бўлқиш деҳқон учун шу қадар ғавқуллида бир нарса эдики, Жюльен шолғомдек кизариб кетди ва эшитишар-эшитилмас гўлдираб деди:

– Кўркманг, хоним, сиз нима десангиз, ҳаммасини бажо келтираман.

Худди шу пайт, болалар ҳақидаги ташвишдан бутунлай фориғ бўлгандан кейингина. де Реналь хоним ҳайрат ила Жюльеннинг гояи чиройин йигит эканлигини сезиб қолин. Унинг қиз боланикидек латиф чехраси, хижолат чекиб тургани табиятан тиртинчоқ бўлган бу аёлга култили туюлмади, аксинча, эркаклар учун ҳусн мезонни ҳисобланган салобат уни чўчитган бўларди. ҳолос.

– Неча ёнига кирдингиз, таксир? – деб сўради у Жюльендан.

– Яқинда ўн тўққизга тўламан.

– Катга ўғлим ўн бир ёшда, – дивом эди де Реналь хоним энди бутунлай кўнгли жойига тушиб. – У сизга деярли ўртоқ бўлади, яхши гапирсангиз бас, донм айтганингизни

қилади. Яқинда отаси уни бир тарсаки урган эди, бола боёқниш бир кафта касал бўлиб ётди, отаси қағрик урмаган эди ҳам ўзи.

«Мен-чи?» — деб хаёлидан ўтказди Жюльен. — Қандай катта фарқимиз бор-а. Кунн кеча отам мени дўппослаган эди. Бойваччалар хўш бахтли одам-да».

Ёш тарбиячининг дилидан нелар кечаётганини лайқашга урина бошлаган де Реналь хоним унинг юзидаги маъносилик аломатини ўзинча журъатсизликка йўлдан-ю, йнгити далда бермоқчи бўлди.

— Иемингиз нима, таксир? — деб сўради у ўзинга ром қилувчи ҳушмуомалалик билан. Жюльен ўзи ҳам антлемаган ҳолда дёлнинг жозибасига нафтул бўлиб қолди.

— Иемим Жюльен Сорель, хоним. умримда биринчи бор бегона уйга қадим босаётганим учун ҳам ўзимни йўқотиб қўйам; сизнинг хонийингинизга мухтожман. Яна бир илтимос — биринчи паллада қўлгана ишларда уқувсизлик қилишим мумкин, шунн кечирсангиз. Ночорлик боисидан мактабда ўқиган эмасман. фахрий Легион орденининг кавалери ва полк сабиби бўлмиш қариндошимиз ҳамда мухтарам Кюре, жаноб Шеландан бўлак бирорта одам билан дурустроқ гаплашган эмасман. Жаноб Шелан сизга мен ҳақимда бир гапни айтиб бериши мумкин. Акаларим нуқул мени дўппослашарди, агар улар мен тўғримда бирор ножўя гап айтишса, сира ишонманг, баъзи ишларда янглишсам, мени хечиринг, дилимда гараз деган нарсал бўлиши мумкин эмас.

Жюльен бунчалик ушундан узоқ гапирар экан, эста-секин хижолатдан қутулиб, ўзини босиб олди; у де Реналь хонимнинг юзидан кўз узмай тикилиб турарди. Табиатнинг ўзи инъом этган чинакам жозибанинг кучи, айниқса, бу фазилат соҳибининг ўзи буни сезмаса, ана шундай таъсирли бўлади. Аёллар ҳусни бобида ўзини жуда биалимдон ҳисоблаб юрадиган Жюльен шу замла, бу аёлнинг ёши йилгирмадан ошмаган, деб оғт ичишга тайер эди. Бирдан унинг миъясига, хонимнинг кўзини ўпишим керак, деган фикр қолди. Шу таҳотиёк бу фикрдан Жюльеннинг ўзи ҳам кўрқиб кетди-ю, бирок кейинги лаҳзада «Менга фойдаси тегалиган

бу ишни қилмасам, тирт кўрқоқлик қилган бўламан.

Боз устига шундан сўнг бу гўзал хоним ҳозиргина арра-хонани тарк этган бир бечора ипчи йигитга нисбатан такаб-бурлик қилмайдиган бўлиб, бироз попути пасаяди», деб ўзига ўзи далолат берди. Эҳтимол, Жюльен ярим йилдан буён яқинда кунлири қилардан: «Чиройли йигитча экан», деган гапни кўп эшитганини эслагани учун ҳам шундай ботир бўлиб кетгандир. Йигит шу йўсинда иккиланиб турар экан, де Реналь хоним биринчи паллада болаларга қандай муносабатда бўлиш лозимлигини қисқача тушунтира бошлади. Ўзини тийишга зўр бериб уринганидан ранги баттар оқариб кетган Жюльен қандайдир ғайритабиий оҳангда деди:

— Хоним, мен болаларнингизни сираям урмайман, Парвардигорни шаффе келтириб қасамёд қилишим мумкин, у шундай деб де Реналь хонимнинг кўлидан тутнига журъат этди-да, уни лабига босди. Аё! йигитнинг бу қилмишидан аввалига хайратга тушиб, кейин бироз ўйлаб кўрач, жакли чиқди. Кун жуда иссиқ эди, шу боисдан унинг ҳарир шол рўмол билангина епилган кўпини Жюльен лабига босганида елкасига қадар очилиб кетди. Орадан лаҳза ўтмай де Реналь хоним дарҳол газвобланмаганидан ичида ўзини ўзи қолғини бошлади.

Жаноб де Реналь дахлиздаги говур-ғувур гапларни эшитиб, ҳонасидан чиқиб келди-да, одада мэрижа никох маросимини ўтказаяётган пайтдагидек, улуғзор ҳамда оталарча бир оҳангда Жюльенга қарата деди:

— Болалар бистан учрашмасингиздан аввал сиз билан гаплашиб олишим зарур.

У Жюльенни ҳонага бошлаб кирди-да, чиқиб кетмоқчи бўлган хотинини тўхтатиб, чинки ёрди ва савлат билан креслога ўтирди.

— Жаноби Кюре менга сизнинг бошдаб йилги эканингизни айтган эди. Бу ерда ҳурматингиз жойида бўлади, агар иллингиздан мамнун бўлсам, келажакда дурустроқ мансабга эришишингизга ёрдам берман. Бундан буён қариндош-уруларингиз билан ҳам, ёр-у бирсдарларингиз билан ҳам учрашмаганингиз маъқул, негаки уларнинг қилик

лари-ю, хатти-ҳаракатлари менинг болаларимга тўғри кел-майди. Мана сизга биринчи ой учун ўттиз олти франк, лекин бу пулдан отангизга сарф қиладиган ҳам бермасликка сўз берасиз.

Жаноб де Реналь бу ишда ланда бериб кетгани учун чо-лни сира кечира олмасди.

— Энди эса, таксир, ҳа, айтгандай, мен ҳаммага сизни «таксир» деб аташни буюрдим, баобрў кишилар уйда исти-комат қилишнинг афзал томонларини ҳали ўзингиз кўрасиз. Энди эса, таксир, болалар сизни бу калта камтулда кўрмаган-лари маъқул. Хизматқорлардан бирортаси бу кишини кўр-дими? — сўраш у хотинига мурожаат қилиб.

— Йўқ, кўришмади, азизим, — деб жавоб қилди чуқур ҳасдга чўмиб ўтиргандай де Реналь хоним.

— Унавий бўлса жудаям яхши. Манагини кийиб олинг, — деди жаноб мэр ажабланиб қараб турган йигитга ўз сюртугини¹ узатар экан. — Ҳозир сиз билан мовутфуруш жа-ноб Дюраннинг олдига борамиз.

Орадан бир ярим соатча вақт ўтгач, бишдан оёқ қора кийим кийган янги тарбиячи билан уйга қайтар экан, жаноб де Реналь хотинини ҳамон ўша жойда ўтирганини кўрди. Хоним Жюльенни кўргач, кўнгли бироз жойига тушди, тар-биячи кўз ўнгиде бўлганидан аёл уқдан эртик чўчимади. Жюльен эса энди уй бекасини ўйламай қўйганди; ҳаётга ва кишиларга нисбатан бўлган ишончсизлигига қарамай, шу тобда унинг қалби ҳудди ёш боланикидек эди: унинг назар-ида, уч соат бурун черковда кўрқувдан қалтираб ўтирган-идан буён орадан йиллар ўтиб кетгандек туюлди. Бирдан у де Реналь хонимнинг қисқоқ уйиб ўтирганини кўрдик-ки, қў-лини ўпишга журъат этгани учун аёлининг жажли чикканини пайқайди. Бироқ мутлақо кийиб ўрганмаган янги костюм ту-файли андигина қалбиде кўтарилиб келаётган фахрланиш туйғусидан ўзини йўқотаётган ва шу билан бирга дилидаги қувончни яширишга уринаётган Жюльеннинг барча хатти-ҳаракатлари қандайдир жўшқин тус олган эди. Де Реналь

¹ Сюртук (французча) — эркекларнинггинагинача қолдиган бир томонлаи ёпи акки томонлаи тутмаллиланган пальтоси.

хоним уни хайрат билан кузатиб гуларди.

— Сяпорок бўлинг, таксир, — деди йигитта кэрвб жаноб де Реналь, — агар ўғилларим ва хизматкорлар илдида обрў қозинмоқчи бўлсангиз, ўзингизни вазминроқ тутинг.

— Афаншим, — деди жавобан Жюльен, — бу янги кийимда ўзимни шокулай хис этайман. Камбагал деҳқон бўлганим туфайли учрим бино бўлиб калта камзулчадан бўлак кийим киймаган эдим. Ижозат этсангиз, бироз ёлғиз қолмоқ учун ўз хонамга борсам.

— Хўш, қалай, тилган тарбиячингиз даҳида нима дейсан? — деб сўради хотинидан жаноб де Реналь.

Дилида ўзи ҳам англаб етмаган қандайдир истак тугилган де Реналь хоним эридан ҳақиқатни яширди.

— Бу қишлоқда йигитча менга унча ёкмади. Сизнинг илтифотларингиздан сурбетлашиб кетмаси, деб қўрқаман. У ҳолда бир ой ўтар-ўтмас унинг жавобини бериб юборишингизга тўғри келади.

— Нимаюм дердим, жавобини берах беравсрамиз-да. Тўғри, куз франкка яқин чиқим бўлади, лекин бу орада верьерликларнинг кўзи жаноб де Реналь болаларининг тарбиячиси борлигига кўникиб қолади. Агар у ишчилар қиядиган камзулчасида юрса, бушга эришиб бўлмайди. Уни хайлаган тақдиримизда эса турган гап, мовутфурушдан ҳозир олиб келган анави икки кийимлик мато ўзимда қолади. Унга фақат ушлахонадан эгнига кийдириб келган анави кийимларни бериб юбораман.

Жюльен ўз хонасида бир соатга яқин ёлғиз ўтирди. Бирих де Реналь хоним бу вақтнинг қандай ўтиб кетганини ҳам сезмай қолди, болаларга энди уларнинг тарбиячилари бор эканлигини айтишган эди, улар оналарини саволга кўмиб ташлашди. Ниҳоят, хонасидан Жюльен чиқиб келди. Энди у мутлақо бошқа одам бўлиб, ўзини сипо тутяпти, дейиш кифоя қилмасди, йўқ, бу сиполикнинг тинсони эди. Уни болаларга таништиришган эди, Жюльен уларга қарата вазминлик билан шундай бир оҳангда сўзладикки, ҳатто жаноб де Реналнинг ўзи ҳам ёқасини ушлаб қолди.

— Менинг бу ерга келишимдан мақсад, жаноблар, —

деди у болаларга ўз нутқининг охирида, — сизларга лотин тилини ўргатиндир. Дарсда жавоб бериш қандай бўлиши ўзингизга маълум. Мана бу муқаддас китобга бир назар ташланг, — шундай деб у болаларга қора муковали кичкинагина китобчани кўрсатди. — Инжил¹ деб аталмиш ушбу китобда Исо Алайҳиссаломнинг² ҳаёти ёзилган. Мен дарскингизни муттасил ана шу китоб бўйича сўрайман. Энди эа мекдан дарс сўрашингиз мумкин. Марҳамат, китобни олинг.

Болаларнинг каттаси Адольф китобни кўлига олди.

Бирор саҳифани очинг-да, деб давом этди Жюльен, — истаган оятингизнинг биринчи сўзини айтинг. Мен эа ҳаётда барчамизга ибрат бўлиши лозим бўлган бу муқаддас китобни, то ўзингиз тўхлатмагунингизча, ёддан ўқий бераман.

Адольф китобни очиб, бир сўзни ўқиган эди, Жюльен худди она тилида сўзлаётгандек, сира тутилмай бутун саҳифани ёддан айтиб бера бошлади.

Жаноб де Реналь хотинига гирайиб қараб қўйди. Ота-си билан онасининг ажабланишасаннинг кўрган болалар Жюльенга бақрайиб қараб туришарди. Меҳмонхона эшигинда хизматкор ақвалига такка тўхтаб қолди-ла, сўнг хиёл ўтмай гойиб бўлди. Кейин эшик ёнига оқсоч аёл билан ошпаз киз келди. Адольф шунгача китобнинг саккиз жойини очиб улгурган, Жюльен эа ўша-ўша сира тутилмай Инжилни ёддан ўқийётган эди.

Ё Парвардигор! Шунчакам барно йилниг бўладими, ўзи ёш шая-ю, дарров руҳоний бўлиб олабди-я, деди бена-тиёр табиатан қимик қўнгил ва ўта художўй ошпаз киз.

Жюльеннинг лотин тилини бундай яқин билиши

¹ Инжил (грекча) — Алийх вақтинини Исо алайҳиссаломни Жабрини фарнига пра-кам истаки тирез нола қилган китоб. ~~Исломий қўлланма~~ муқаддас китоб.

² Исо Масия. Қуръонда тилга олинган пайғамбарлардан бири. Истиқомда Муҳаммад (с.а.в.а.л.)нинг пайғамбар сифонда алоҳида қилиниши. Қуръонда, шунинг-дек, «Исо Масия» (Худо арчақаниш), Ибн Марям (Марямнинг ўғли), Айбонга (Аббаснинг кули), Расулуддак (Аббаснинг ақли), Алийдининг муқаррийи (шайхи) — деган сўзларча, деб таърифланди. Ушбу Инжилнинг қилиниши

жаноб де Реналиниг изват-нафсига тегдн: у янги тарбиячини имтиҳон қилишни ҳаёлига ҳам келтирмаган бўлса-да, бирор лотинча иборани эслашга урина бошлади; нихоят, у Горацийнинг¹ бигга шеърини эслади. Бирок Жюльен лотин тилида Инжиддан бўлак ҳеч нимани билмасди. Шу билан у ковоғини уйиб, деди:

— Мен ўзимни руҳонийликка тайёрлаяпман. Руҳонийлик унвони эса бундай шаккок шонр исарларини ўқишни ман этади.

Жаноб де Реналь гўё Горацийники бўлмиш яна бир катр шеърларни ўқиди-да, ўқиларига Горацийнинг ким эканлигини тушунтира бошлади. Бирок болалар Жюльенга қийн қол анларидан анграйишиб, италийнинг галинга муғлақо эътибор бермадилар. Улар Жюльендан кўз узишмасди.

Хизматкорлар ҳамон эшик олдида алтрайиб туришарди. Жюльен сивовни давом эттиришга қарор қилди.

— Хўш, энди Станислав-Ксавье ҳам менга Инжистнинг бирор оятини таклиф қюйсн.

Болаларнинг энг кичиси Станислав гуруранганилан чехраси ёришиб, оятнинг биринчи сўзини хижжалеб ўқилан эди. Жюльен бутун саҳифани ёддан айтиб бера бошлади. Гўё жаноб де Реналь ўз тантанасидан ҳузур қилсин учун атайлаб қилгандек, Жюльен сурали ёддан ўқиб турган пайтда меҳмонхонага ажойиб норманн йўргаларининг эгаси жаноб Валент бқдан вилоят префектининг ёрдамчиси жаноб Шарко де Мажирон кириб келишди. Шу воқеадан сўни Жюльенга ҳамма «таксир» деб мурожаат қиладиган бўлди, ҳатто хизматкорлар ҳам унинг бу унвонини тан олинди.

Кечкурун бутун Веррьер бу мўъжизани кўрмок учун мэрнинг уйига ёпирилиб келди. Жюльен барча саволларга

¹Гораций (милоддан аввалги 65 — милоддан аввалги 8) — Рим шoirи. Олга қилинган ҳул олмасда тугилган Республикачиларин хайрилик бўлган. Фуркассар унинг милоддан аввалги 42 йилда республикчилар мағлубиятга учраган, чилирға бисан келтирилмиш йўлига ётади. «Шакротлар», «Сатирлар», «Хасилалар», «Ночалар» тупламлари билан ўзга давр шoirларини янги халқ аниги шoirини ўқилар билан боғлиқтан. Уч мағубият ийриг «Помалар» айтиби «Шайриг итми» исми билан ҳам машҳур. Бу асар билимнинг «Шайриг сийратини» асос бўлган.

ковиннин солиб, сиполик билан жавоб қилар, натижада суҳбатдошлари унга бачкана саволлар беришга ботинишмас эди. Шаҳарда унинг нуҳратини шу қадар тез тарқатдики, орадан бир неча кун ўтар-ўтмас, бироргаси ўзини олдириб кетмасайди, деб чўтиб қолган жаноб де Реналъ йиғитга икки йил ишлаш хусусидаги шартномага имзо чекишни таклиф қилди.

– Йўқ, афандим, – деб совуқкина жавоб қилди Жюльен, – ятар мени ҳайдасангиз, мен кетишга мажбур бўламан, сизнинг зиммангизга ҳеч қандай мажбурият юкламай фақат меннинг қўл-оёғимни боғлаб берадиган бундай шартнома адолат юзасидан бўлмайди. Мен унга имзо чекмайман.

Жюльен обрў саклаб, ўзини шу қадар сино тутдики, унинг бу уйга келганидан буён бир ой ўтмасиданок хагго жаноб де Реналънинг ўзи ҳам уни ҳурмат қила бошлади. Кекса Кюре энди жаноб де Реналъ ҳамда Валено жаноблари билан алоқани бутунлай узиб юборгани туфайли Жюльеннинг Наполеонга бўлган илҳоси ҳақида ҳеч ким уларга етказолмасди: унинг ўзи эса Бонапарт тутурсида фақат даҳшат билан гапирарди.

VII. САЙЛАНМА ЎХШАШЛИК

*Дитингга отар бермай,
Қўншинини олағмайди тар.
Хотирги танон муаллифидан*

Болалар уни жонларидан яхши кўришар, Жюльен эса уларга мулақо бефарқ қарар эди: унинг ҳаёли узоқ-узоқларда кезиб юрарди. Болалар қанчалик тўполон қилинмасин, у ҳаммасига бардони берарди. Совуққон, оқил ва қолли бу йиғит яхши тарбиячи эди. Болалар уни яхши кўриб қолганининг бонси у пайдо бўлаганидан буён улар ортик эриқмай қўйишганди. Жюльеннинг ўзи эса унга дастурахоннинг бир четидан жой берган мазкур киборлар жамиятидан қаттиқ нафратланар эди. Эҳтимол, унинг нафратини худди

ана шу дастурхоннинг чеги қўлатгандир. Батман бирор зиёфат пайти стол ёнида ўтирар экан, у атрофидаги кишиларга нисбатан нафратини сездириб қўйишга сал қоларди. Авлиё Людовик байрамин кунин у стол ёнида жаноб Валенонинг сифсата сотининини эшитиб ўтириб, из бўлмаса дилидагини сездириб қўйи леди. Шундан сўнг у болалардан хабар олишга лозимлигини бахона қилиб боғга кочиб чикди.

«Ҳаюллик хақида гап сотишларига ўласанми, — деди хавдан Жюльен. — Ўй дунда ҳалолликдан бўлак бирорта фазилат йўқдек, шу билан бирга йўқсиллар мулкига хўжайин бўлиб олганидан бусен давлатини икки-уч чандон қўнай-тириб олаан одамнинг ювоқини ўлай дейишди. Имомим қомилки, жаноб Валено қатто давлат анави шўрпешана тағлиқлик болаларга ажратган пулнинг ҳам қаттагина қисмини туя қилади. Сағирнинг хақиға хиёнат-ку эҳир бу. Вой махлуқлар-ей! Вой тўнғилар! Ўзим-чи, ўзимнинг ташландик боладан нини фарқим бор; ҳамма — отам, акаларим. Бугун илҳамиз меини кўрғани кўзи йўқ».

Ана шу авлиё Людовик байрамидан бир неча кун аввал Жюльен оятларини ёнида тақрирлаб, Садокат хиёбонидан юқоририқда жойлашган Бельведер деб аталмиш дарахтзорда сайр қилиб юрган пайтда қўққисдан пагтам сўқмоқларнинг бирида акаларига дуч келиб қолди. Унинг ажойиб қора костюми, ўзини базмил тутиши ва акаларига нисбатан очикдан очик нафрати бу қўпол ишчи йититларининг шу қадир гажабини қайнатиб юбордики, улар Жюльенга ташланиб, уни қушидан кетгунча дўлболашди. Боекиш йити қоп-қора қонга беланганича ерга чўтилиб қолди. Жаноб Валено ва префект ёрдамчиси ҳамроҳлигида сайр қилиб юрган де Реналь хоним тасодифан шу дарахтзорга кириб, беҳуш ётган Жюльенни кўриб қолди-ю, уни ўлдирдишди, деб гумон қилиб, қанализни учиб кетди. Аёл қаттиқ илтиробга тушганини кўриб, жаноб Валенонинг рашки кўнди.

Бирок у ёскор ташвиш қилган эди. Жюльен де Реналь хонимнинг гўзаллигини тан оларди-ю, лекин ана шу гўзаллиги учун ҳам ёмон кўрарди. ахир унинг хаёлида муваффақият қозониши йўлида биринчи тўсик пелнинг шу гўзаллиги

бўлиб, йигит унга қокчилинига сал қолганди. У биринчи хун де Реналь хонимнинг хуснига маҳлиё бўлиб, унинг қўлини ўнгани аёлининг жидан тазрих чиксин учун уздан, иложи борица, ўтини олиб қочиб юрарди.

Де Реналь хонимнинг оқсочи Элиза бир хўришдаёқ навқирон тарбиячини севиб қолди: у ўз бекасига тинимсиз шу ҳақда гапирарди. Элизанинг мухаббати хизматқорлардан бириники: қалбида Жюльенга инсбатан адолат тутилишига сабаб бўлди. Қушлардан бирига Жюльен ўша одамнинг Элизага қараб: «Уйимизда ўша некирг тарбиячи пайдо бўлганидан бери мен билан гаплаштиригиз ҳам келмай қолди», деганини ўз қулоғи билан эшитди. Жюльен бундай сифатлашга мутлақо муносиб эмасди, албатта. Лекин шунга қарамай, келинган йигит бўлгани учун ҳам ўзига кўпроқ оро бера бошлади. Шундан сўнг жаноб Вальено ҳам уни бағтар ёмон кўриб қолди. У барчага эшиттириб, ёш аёлга бундай олиғталик мутлақо ярашмайди, деб юрарди. Этаклари узун қора камзул кийган Жюльен шу туришда кўпроқ жуббасини сичиб қўйган роҳибга¹ ўхшаб кетарди.

Де Реналь хоним Жюльеннинг ўқитин-ўқитин Элиза билан гаплашиб гурганини кўрарди. Аёл суриштириб, бунинг боиси ёш тарбиячининг кийим-боши тақчиллигида эканини билди олди. Ич кийимлари жуза кам экан, шу сабабдан ҳам йигит тез-тез шуларни ювиб беришни Элизадан илтимос қилиб турар экан. Ўзи ҳаёлига ҳам келтирмаган бундай қашшоқликни кўриб, де Реналь хонимнинг қўгли бузилиб кетди; аёл унга бир неча жуфт қўйлаҳ совға қилимокчи бўлди-ю, лекин юраги дов бермалди. Ана шу ички ихтилоф Жюльен туфайли унинг дилига озор етказган биринчи оғир тўйғу бўлди. Шу пайтга қадар ҳа Жюльеннинг иеми аёл учун соф маънавий қувончнинг тимсоли бўлиб келган эди. Жюльеннинг қашшоқлигини ҳақиқатан фикрдан тинчсинили йўқотган де Реналь хоним бир кун эрига, совға тариқасида Жюльенга ич кийим олиб берсақимикин, деб оғиз очди.

.. Бемаъни гап, — деди жанобан жаноб де Реналь. —

¹ Роҳиб (арабча: монах) — христиан динидаги ва умуман монах, тоҳид.

Ишдан рози бўлсак, ўзи бизга яхши хизмат қилаётган бўлса, нега энди унга совға қилишимиз керак экан? Агар кўнглишагидек ишламаётганини сезганимизда эди, унда бошқа лан. У ҳолда тарбиячимизни яхшироқ ишлаши учун рағбатлантиришимиз лозим бўпарди.

Де Реналь хонимга трининг бундай нуқтаи назари кишини хўрлаш бўлиб кўринди: бироқ уйларнда Жюльенининг пайдо бўлганига қадар аёл бундай талларга эътибор ҳам бермаган бўларди. Энди эса ҳар гал навқирон аббатнинг гарчи анча оҳори тўкилган бўлса-да, ораста костюмга кўзи тушар экан, аёлнинг дилидан беихтиёр «Бечора йигит, бундай саришта юринининг қандай улдасидан чиқаркин-а...» деган хаёл ҳечарди.

Аста-секин Жюльенга етишмайдиган барча нарсалар аёлниқ асло жигига тегмай, аксинча, унинг қалбида раҳм-шафқат ҳиссини уйғотаётган бўлиб қолди.

Де Реналь хоним бир қарашда оғсәрдек туюладиган аёллар сирасига кирарди. Унинг ҳеч қандай ҳаётний тажрибаси бўлмади, суҳбат чети у ўзини кўрсатишга уринмасди. Интиқ ва мағрур қалб сохибаси бўлган бу аёл ҳар қандай инсон сини ари бахт сари интилар экан, тақдир тақозоси билан теварак-атрофини ўраб турган бу кўюл кишиларнинг кима қилишаётганига кўпинча шундқи эътибор бермасди.

Агар бирор маълумоти бўлганида эди, де Реналь хоним ўзининг содадонишини ва ақли гийраклиги билан кишилар эътиборини ўзига торган бўларди. бироқ башавлати меросхўр сифатида у «Исо Алайҳиссаломнинг Муқаддас қрағни» орденининг ашаддий мухлислари бўлган ҳамда цезуитларкиниг душмани ҳисобланган барча французлардан қаттиқ нафратланидиган рохибалар кўлила тарбия толган эди. Хоним монастирада¹ ўқитишган барча бўлмади ур нарсаларни тез кунда унутиб юборишга ақли етди-ю, бироқ бунинг ўринини бирор бошқа маълумот билан тўлдиря олмади ва бутунлай

¹ Монастир (латинча monasterium — ҳаққа, одамларнинг ушшати жойи) — 1) тарихий аспект дилини христианлар — монашларнинг муқом хонда ва мастёрлар, бе-опли иншоотга ачди кишиб яшатиш диний жамоати; 2) шундай жамоатга қарашли черков турар-гоҳи, ор-мулк ва имониалар (бу ерда биз маънодан).

жаҳоллатга яшайверди. Бадавлат меросхўр бўлганидан одамларнинг унга хушомад қилишлари ва ўзининг гоятда художўй бўлгани хонимнинг одамови бўлишига сабаб бўлди. Кўринишидан у жуда итоатгўй, ўз иродасидан бутунлай воз кечгандек туюларди. Шунинг учун ҳам веррьерлик жаноблар доим уни ўз хотинларига ибрат қилиб кўрсатишар ва бундан жаноб де Реналь гоят фахрланиб юрар эди; аслида эса хонимнинг одатдаги рухий ҳолати ўтакетган такаббурлик оқибати эди. Магнурлик тимсоли сифатида эслаб юриладиган бирор малиха ҳам ўз сарой аҳлининг қилдётгани ишига мана шу гоятда мулойим ва камсукум хўрикан аёл ўз эрининг барча ишлари ёки айланган-лашларига тўғибор берганидан кўра кўпроқ эътибор берган бўлса ажаб эмас. Жюльен келгунига қадар хоним эътибор берадиган ягона нарса унинг ўз болалари эди. Уларнинг тибн қочилиш, уларнинг ташвиш-шўю, уларнинг қувончи қалбнинг бутунлай билан лииб қўйганли. Де Реналь хоним умри били бўлиб Безансондаги «Исо Алайхиссаломнинг Муқаддас юраги» монастирида тарбия кўраётган кезлари меҳр қўйган Парвардинг ордан бўлак ҳеч кимни севмаган эди.

Гарчи хоним бу ҳақда биринга айтқини лизим топмаган бўлса-да, бирок ўғилчаларидан бирортасининг хиёл ити увишса ёхуд иссиғи кўтарилса, у дарҳол гўё фарзанди побуд бўлгандек ўртана бошларди. Ойлавий ҳаётининг биринги йиллари у очилиб-сочилиб кетган кезлари эрига ўз кечинмаларини ҳикоя қилмоқчи бўлганида жаноб де Реналь елқисини қисиб илжайр ва хотинларнинг тентаклиги хақида бирор сийқаси чиққан гапни айтиб қўя қоларди. Бундай ҳазиллардан, айниқса, болаларнинг ботоблиги ҳусусидаги ҳазиллардан де Реналь хоним тил кетарди. Ёшлик йилларини ўтказган незунтлар монастиридаги алтоқи хушомад ўрнига у ана шу нарсага эга бўлган эди. Қайгу уни тарбиялади. Бу дилсизлик хақида у ҳатто энг яқин дугонаси Дервиль хонимга ҳам бир оғиз гап айтмади. Бунга унинг гурури йўл қўймасди. Шунинг учун ҳам у барча эркаклар ўз эри, жаноб Вилени ва префектнинг ёрдамчиси Шарко де Мажирона ўхшаган бўлса керак, деган нишон билан юрарди. Қўпол-

лик ва даромад, мансаб ҳамда мукофотга алоқаси бўлмаган барча нарсага ўта бепарволик, ўзларига ёхмайдиган ҳар қандай фикрга нисбатан кўр-кўрона нафрат — эркак зоти учун буларнинг барқ хонимнинг наздида уларнинг эътиқ ҳамда фетр¹ шляпа кийиб юришни қаби табиий бир нарсасдек туюларди.

Бироқ орадан шунча йил ўтишига қарамай де Реналь хоним, барибир, ўзи ораларида яшаган мажбур бўлган бу нуқдорларга кўника олмади.

Навқирон деҳқон йиғитча Жюльеннинг бундай муваффақият қозониши ҳам аниқ шундан эди. Шу олийжаноб ва мағрур калб соҳибига бўлган хайрихоҳлик хоним қарашига ўзининг янгилик жозибаси билан қандайлир ширин ҳаловат бахш этди.

Де Реналь хоним тез орада Жюльеннинг энг оддий нарсаларни билмаслигини (бу ҳол ҳатто унинг кўнглини ийнтарили) ва бироз кўполлигини кечириб юборди. У асосан бу кўполлигини бартараф эгишга муваффақ бўлди. Хоним йиғитча энг оддий нарсалар ҳақида ҳам жуда таъсирли қилиб гапирганини ҳис этди. Масалан, унинг хўшани кесиб ўтаётганида елиб бораётган деҳқон араваси босиб кетган ит ҳақидаги ҳикоясини олайлик. Бундай бахтсиз ҳодиса жаноб де Ренальнинг кўпол кулгисига сабаб бўларди, бу ўринда эса хоним Жюльеннинг қоп-қора ва чиройли қонилари итирофи билан чимиритганини кўрди. Бора-бора унга мардлик, руҳан олийжаноблик, инсонийлик қаби фазилатлар фақат ана шу навқирон ақбалгагина ҳосдек туюла бошлади. Бу фазилатлар таъсирида ўз калбига уйғонган хайрихоҳлик ва ҳамма қойиш қоиш гўйгуларини хоним энди ёна ит Жюльенгагина бағишлаган эди.

Парижда Жюльен билан де Реналь хоним ўртасидаги муносабат осонгина ҳал бўла қоларди, аммо Парижда муҳаббат романлар маҳсули ҳисобланади. Навқирон тарбиячи ва унинг тортинчак бекаси уч-тўртта роман ўқигач ёки Жимназ театрида изҳор этиладиган кўшикларни тинчлагач, дарҳол ўз

¹ Фетр — эшакдан юзига қийинчилик билан.

муносабатларини аниқлаб олган бўлар эдилар. Романлар уларга ўзларини қандай тутишни ўргатган, тақдир қилиш учун намуналар кўрсатган бўларди: қарибсизки, ҳатто, эҳтимол, ўзи натамаган ҳолда ҳам Жюльен шухратпарастлик юзасидан беихтиёр ўша романларда тасвирланган муҳаббатга тақлид қилиб кўя қоларди.

Авейрондаги бирор кичик шаҳарча ёки Пиреней тоғи этакларида ҳар қандай тасодиф масалани бир тумда ҳал қилган бўларди – одатда, иссиқ иқлимнинг таъсири шунақа бўлади. Бизнинг сербурут осмонимиз таъсида эса камбағал йиғитча шоиртабиат бўлгани учун пул сарф қилиш лозим бўлган қувончларга қитилганидан ҳам шухратпараст бўлиб қолади. У ҳар кун фақат болаларнинг тақвиши билан япайдитган ва ўзининг юриш-туриши учун романлардан намуна наламайдиган ўттич ёшли гоят покиза аёлни кўради. Ҳамма нарса аста-секин давом этади. Чунки вилюлла воқеалар жуда охиёсга ривожланади ва бу табиий ҳол, албатта.

Ўқтин-ўқтин навқирон тарбиячининг муҳтожлигини ўйлар экан, де Реналь хоним таъсирланиб кетиб, кўншта ёш ҳам оларди. Бир кун Жюльен унинг ана шундай йиғлаб ўсиргани устидан чиқиб қолди.

Ҳа, хоним, бирор фалокат рўй бердимиз?

– Йўқ, дўстгинам, – деб жавоб қилди хоним унга.

– Болаларни чаҳирнинг, сайр қилгани чиқамиз.

Аёл тарбиячининг кўлтигидан тутиб, унга таянган эди, бу ҳол Жюльенга жуда ғалати туюлди. Бунинг устига хоним уни биринчи бор «дўстгинам», деб атаганди.

Сайр қилиб, уйга қайтишар экан, Жюльен унинг ўқтин-ўқтин қизариб кетаётганини пайқайди. Бир пайт хоним қадамини секинлатди.

– Мен холамнинг ёлғиз меросхўри эканимни сизга айтишган бўлса керак, – деб гап бошлади у Жюльенга қарамас-тан. – Холам жуда бадавлат, ўзи Безансонда яшайди. У доим менга турли совғалар юбориб туради. Ўғилларим эса шундай яхши ўқишптки... Ажабланасан киши. Шу бонсдан миннатдорчилигим рамзи сифатида мендан кичкинагина бир совға қабул этишингизни илтимос қилмоқчиман. Бу

шунчаки арзимас пул, ички жийим олишингиз учун бир неча луидор, холос. Факат, биласизми... – деб кўшимча қилди у баттар қизариб ва жичиб қолди.

– Нимани билганим керак экан, хоним? – деб сўради Жюльен.

– Бу ҳақда, – деди шивирлаб аёл бошикни куйи солиб, бу ҳақда эримга айтмаганингиз маъқул.

– Мен кичик бир одачман, хоним, лекин ювундиҳур эмасман, – деб жавоб қилди Жюльен кўзлари ғазвбдан чакнаб ва тўхтаб қаддики ростлади.

– Сиз бу ҳақда ўйнаб кўришни лозим топмагансиз, албатта. Агар оладиган пулим ҳақида жаноб де Реналдан бирор нарсани яширгудек бўлсам, ўзимни энг тубан малайдан ҳам пасроқ ҳисоблардим.

Де Реналь хоним ўзини ер ёрқиса ерга кириб кетгудек ҳис этди.

– Жаноб мэр, – деб давом этди Жюльен, – бу ерда истикомат қила бошладимдан буён менга беш марта ўттиз олти франкдан пул берди. Мен қаражат даярғарчасини жаноб де Реналга, умуман йетаган одамга, ҳагто мени кўрарга кўзи йўқ, жаноб Виленого ҳам ҳозирнинг ўзидаёқ кўрсатишим мумкин.

Шу гапдан сўнг ҳаяжонга тушиб, рангк оқарган де Реналь хоним унинг ёнида индамай бораверди. Улар уйга етгунларига қадар на униси, на бузиси суҳбатим қайта бошладича учун бирор баҳона топа олмади.

Энди де Реналь хонимни севиб қолиш мағрур қалб соҳиби Жюльен учун мутлақо имкондан ташқари қарсага айланди. Хонимнинг эва Жюльенга нисбатан ҳурмати ошди, у Жюльенга қойил қолди: йилни бошлаб таъзирини берди! Унинг дилига беихтиёр озор берган хоним айбонни ювмоқ ниятида энди Жюльен атрофида қарвона бўла бошлагани. Бу янги ташвишлардан хоним бир ҳафтагача қувониб юриб, охири Жюльенни бирмунча жаҳиндан туширишга эрикти. Бироқ йигит ўзига нисбатан хонимнинг майли баъзаннинг ҳасилига ҳам келтирмади.

– Боёнларнинг бари шунақа, – деди у ўзига ўзи.

аввалига сени тупроққа қоришди, кейин эса ғамза-ю усул қилиб, айбларини ювмоқчи бўлишди.

Де Реналь хонимнинг калби шу қадар ҳаяжон билан тўлиб-тошган, ўзи эса шу қалар ифбатли эдики, кўнглидаги бор гапини гапирармасликка жазм этганига қарамай, Жюльенга қилган таклифи ва тарбиячининг бу таклифини қандай рад этганини эрига гапириб беришдан ўзини тиймади.

– Қанақасига энди? – деб хитоб қилди ғазабни қайнаб кетган жаноб де Реналь. – Ўз хизматкорингиз таклифингизни рад этишга қандай йўл қўйдикми, ахир?

Эрининг бу гапидан жажли чиққан де Реналь хоним унга эътироз билдиришга уринди.

– Мен, хоним, – деб жавоб қилди шунда жаноб де Реналь. – марҳум агаҳоло Кондэ ўз камертгерларини¹ ёш хотинига танқитла туриб айтган иборасини тақрирлашман, холос. «Бу одамларнинг бари бизнинг хизматкорларимиз», – деган эди у. Мен де Безанвалнинг мемуарларидан² обрў сақлаш хусусида гоят ибратли бу жойини сизга ўқиб берган эдим. Зодагон бўлмаган ҳар қандай кимса уйингизда маюш олиб истякомат қилар экан, у сизнинг хизматкорингиз бўлади. Мен ўша жаноб Жюльен билан гаплашиб қўяман ва унга юз франк ҳадя этаман.

– Эҳ, дўстгинам, – деди қалт-қалт титрар экан, нафасинчига тушиб де Реналь хоним, – фақат, илтимос, пул бераётганингизни хизматкорлар кўрмасин.

Ха, албатта. Улар ҳасад қиладилар, бунга асослари ҳам бор, – деди жаноб де Реналь хонадан чиқар экан, юз франк бераман, деб жуда катта кетмадиммикин, деб ўйлади.

Де Реналь хонимнинг дард-дунёси шу қадар қоронғи бўлиб кетган эдики, у деярли қушдан кетиб креслога йиқилди. «Ана энди у Жюльенни хўрлайдиган бўлди. Бунга эса мен айбдорман». У дилида эрига нисбатан нафрат ҳис этиб,

¹ Камертгер – баъзи монархия давлатларида сарфой афёдаларнинг унвонларидан бири ва шу унвондаги киши.

² Мемуар (французча: memoires – ҳисовиклар) – ўтмиш ҳақида, ҳисовиклар ҳақида ёзилган адабий асар.

юзини кафтлари билан ёлиб олди. Энди хошим, ҳеч қачон эримга дилимдаги гапни очиб айтмайман, деб сўз берди.

Шундан сўнг у Жюльенни кўригач, аъзойи башани титраб, юраги шундай сиқилдики, тили қалинмага келмай қолди. У саросимага тушиб, йитишнинг иккала ҳўлидан уталади-да, маҳкам қисди.

Хўш, қалъи, дўстганим, — деди у ниҳоят энтикиб, — эримдан хурсандими?

— Нега хурсанд бўлмай энди, — деб жавоб қилди Жюльен ялач билан илжайиб — Хурсандчилик ҳам гапми?! У киши менга юз франк нийом эдилар, ахир.

Де Реналь хоним унга иккилангандай тикилиб қолди.

— Қани. кўлингизни беринг-чи менга, юриш энди, — деди у тўсатдан Жюльен илгарилари унда сира сезмаган бир қатъийлик билан.

Веррьерлик китобфуруш ўтакетган либерал сифатида юм чиқарганига қарамай, хошим Жюльен билан бирга китоб дўконига боришга аҳд қилган эди. Дўконда у билаларига сўяга қилмиш учун ўн луидорга бир неча китоб танлаб олди. Бироқ бу китобларнинг бари, хонимнинг билишича, Жюльен ўқишини истоган китоблар эди. У пештахта ёнидаёқ ўғилларига ҳар бири ўзига теккан китобни олиб, немини ётиб кўйишни буюрди. Де Реналь хоним Жюльенни тақдирлаш йўлини голганидан қувониб турар экан, ёш тарбиячи жавонларга териб кўйилган турли-туман китобларни хайрат билан кўздан кечирмоқда эди. Шу пайтта қалар у бундай эзиқли жойга кирмоққа журъат этмаганди, унинг юраги гупуллаб ураётганди. Жюльен де Реналь хонимнинг дилида нималар кечаётганини шайкаш у ёқда турсин, хатто бу гапларни ҳаёлига ҳам келтирмасди, шу тобла у қандай қилса ўзининг руҳонийлик шайхонага доғ туширмай туриб, бу ердан бир неча китоб олиш ҳақида бош қотирмоқда эди. Ниҳоят, у, агар хийла ишлатсам, эҳтимол, жаноб де Реналга ўғилларининг езуи машқлари учун шу ернинг машҳур юлагонлари тўғрисида ёзилган китоблар гоят мос мавзу бўлади, деган фикрни уқтириш мумкин бўлар, деб ўйлаб қолди. Жюльен бир ойча уришганидан сўнг охири ўз режасини

рўёбга чиқаришга муваффақ бўлди. Ёни ки бу ишни шу калар устаник бистан амалга оширдики, натижада орадан бироз вақт ўтгач, у яна бошқа бир нарсани таклиф этиниға журъат этди ва бир кунни жаноб де Реналь билан суҳбатлаша туриб, олийца саб мэр учун бирмунча мушкул томони бўлган амжоният ҳақида шаъма қилди: гап либерал деб ном чиқарган китобфурушчилар бойишига ёрдам бериб, унинг китоб лўконига обула бўлиш хусусида боради. Жаноб де Реналь катта ўтлим келажакда ҳарбий мактабда ўқиса, гап ичилиши мумкин бўлган баъти асарлар ҳақида юзакки бўлса-да тасаввур ҳосил қилиб қўйса ёмон бўлмасли, деб эътироф этди, албатта. Бирок Жюльен унинг эътироф этинидан нариға ўтмаслигини фахмлаб қолди. Шундан сўнг у, чамаси, бу ерда қандайдир гап бор-у, дескин мен уни тушуна олмаяпман, деган фикрга келди.

– Менимча, тақсир, – деди у бир кунни жаноб де Ренальга, – Реналь деган улуғ зотнинг фамилияси китобфурушчининг ифлос рўйхатиға тиркалиб қолса, бу ҳол сизнинг шаънингизға мутлақо тўғри келмаса керак, албатта.

Жаноб де Реналнинг юзи ёрнишиб кетди.

– Аммо келажакда бирорта одам, – деб давом этди Жюльен ошқора хушомадлўйлик билан, – уйга китоб берувчи китобфурушчининг обуначилари рўйхатида илоҳиястин ўрганувчи бешора талабанинг исми нарифини кўриб қолса, унинг номиға ҳам дин тушган бўлур эди. Либерашлар мени ўткетган куфр китобларини ўқиланликда айблашлари мумкин. Яна, ким билсин, улар менинг исмим ёниға ўлиа ифлос китобларнинг номини ёзиб қўйинишдан ҳам қайтмаслар. – Шу пайт Жюльен гапидан адашганлигини пайқаб қолди. У мэрнинг яна саросимата тушиб қовоғи солинаётганини кўрди. Шундан сўни у жимиб қолди. «Ҳа-ҳа, қўли а тушдини ми, энан ич-таштини жуда библиб олшим», деб ҳаётидан ўтказди у.

Орадан бир неча кун ўтди. Бир кунни балаларининг каттаси жаноб де Реналнинг олдиди Жюльендан «Ҳафталик»да эълони чиққан бир китобники қандайлигини сўраб қолди.

Анави яқобинчиларға қалака бўлмаслики ва шу билан бирга жаноб Адольфини саволларига жавоб бермоғим учун

менга имконияти қўйиш мақсадида китоб дўконига хизматкорларингиздан бирортасини, айтайлик, мадайнингизни обуна қилсангиз бўлармиди?

– Мана бу гапни яхши ўйлаб топибсиз, – деди қувониб кетган жаноб де Реналь.

– Лекин, ҳар қалай, эҳтиёт бўлиш керак, – деб давом этди Жюльен жиддий, ҳатто бирмунча ғамгин қисқада. Одатда, баъзи кишилар ашгадан бўён интилиб келуватган мақсадларига эришадиганларнинг кўрсатар, ўзларини шундай тугатилар. – Ҳа, эҳтиёт бўлиш керак, токи хизматкорингиз бирорга роман олишга эришар журъат этмасин. Агар бу хавфли китоблар уйда пайдо бўлса, оқочларингизни, жумладан, ўша хизматкорингизнинг ўзи ҳам эришар бўлганга бошлагани мумкин.

Синий памфлетлар¹-чи, уларни унутдингизми? – деб виқор билан қўшимча қилиш жаноб де Реналь У болаларининг тарбиячиси ўйлаб топган бу хийлага қойил қолганини билдиргани келмасди.

Жюльеннинг ҳаёти ана шундай кичик хийла-нойранлар билан ўтаётган бўлиб, бу нойранлар муваффақияти уни де Реналь хоним қамчишдан осонгина уқиши мумкин бўлган мойилликдан кўра кўпроқ қизиқтирар эди.

У шу пайтгача қандай руҳий ҳолатда бўлса, энди жаноб мэрининг уйда яна ўша ҳолатга тушди. Отасининг атрофидасидаги қаби. бу ерда ҳам Жюльен атрофидаси одамлардан каттик шафратланар ва улар ҳам ўз навбатида уни ёмон кўришларини ҳис этар эди. Қун сайин префект ёрдамчиси, жаноб Валоно ва хонадоннинг ўзга дўстлари ўзлари шохид бўлган у еки бу воқеа ҳақида мулоҳаза юри гишларини сингилар экан. Жюльен уларнинг тасаввури воқеликдан ханчалик йироқ эканлигини яққол кўрарди. Баъзан у дилида бирор ишга қойил қолса, атрофидасилар бу ишдан ёниҳага ғатабланишарди. Шу боисдан у шуқул ичиди: «Қандай махлуқлар-а. Ной воқоқлар-ей!» – деб хитоб қиларди. Энг қизиқ шунда

¹ Памфлет (французча: pamphlet – рисолача, кичик асар) – жамғуриш-синий мақола ёзилиганган. синк бир шакс ёки жамғуриш қолласини натав қилиб, уларнинг шикларини фойда қилиш мақсадида кичикроқ публицистик асар.

эдики, Жюльен ўзини шундай такаббур кўрсатгани билан кўн ўрниларда улар гаплашадиган нилар ҳақида ҳеч бало тушунмасди.

Кекса табиби ҳисобга олмаганда, у умри бино бўлиб ҳеч ким билан очикчасига гаплашмаган эди. Чол эса Бона-партнинг итальян криплари-ю жарроҳликни бишарди, холос. Энг ақибли операциялар ҳақидаги батафсил ҳикоялар унинг ёшлик гурурига таъсир қилар ва ўзига мафтун этар эди.

– Мен чик этмай чидаган бўлардим, – деди у ўзига ўзи.

Де Реналь хоним биринчи марта у билан болаларнинг тарбиясига алоқаси бўлмаган мавзуда суҳбатлашмоқчи бўлганида Жюльен унга жарроҳлик операциялари тўғрисида ҳикоя қила бошлади. Хоним шунида рағбти оқариб, ундан жим бўлишни илтимос қилди.

Жюльен эса шундай бўлак ҳеч нимани билмасди. Парки бу ҳолатонга келганидан бўён унинг хаёти де Реналь хоним билан доимий мулоқотда ўтаётган бўлса-да, улар ёлғиз қолишди де уйча иккови ҳам дарҳол жимиб қолишарди. Одамлар орасида, меҳмонхонада у ўзини қанчалик қамтарин тутмасин, хоним унинг кўзларида ҳонадонларига қадам ранжида қиладиган барча кишиларга қисбатан ақлий устунлик ифозасини сезарди. Бирок икковлари ёлғиз қолди дегунча Жюльен эсанкираб қоларди. Бу ҳолдан де Реналь хонимнинг юраги сиқиларди, чунки у аёллик ҳисси билан йигитнинг бундай эсанкирашига сабаб асло нозик туйғулар эмаслигини ақли фаҳмларди.

Билмадим, кекса табиб ҳикоя қилиб берган қиборлар жамияти тўғрисидаги қайси тасаввурдан экан, Жюльен аёллар бор жойда умумий суҳбат пайти орага жимлик чўкса, гўё бу ноқулай жимликка ўзи айбдордай, гоят ноқулай аҳволга тушарди. Аммо аёл киши билан ёлғиз ўзи қолганида орага шундай жимлик тушса, у минг қарра кўпроқ азоб чекарди. Унинг испайларникидек жўшқин тасаввури эркак киши аёл билан ёлғиз қолганида нималарини гапирishi кераклигига шайма қилар, бундан эсанкираб қилган пайтларда кўз ўнгиди мутолало ақл бовар қилмайлиган нарсаларни наминан этар эди.

Жюльен ўзича қандай галларни айтишга журъат этмасли дейсиз! Аммо шу билан бирга орадаги ноқулай жимликни бузишга унинг сира ҳам ирағи дон бермасди. Шу билан ҳам де Реналь хоним ва болалар билан сайр қилиб юрган кезлари бадфеъл кўринадиган Жюльен бундай руҳий изтиробдан бағдат қовоғини солиб оларди. Бундай пайтларда у ўзида жуда ҳам нафратланиб кетарди. Агар у олиб-сизиб ўзини таширишга мажбур қила олганида ҳам бирор бемаъни гап айтарди. Эни ёмонн шу эдики, Жюльен ўз хатти-ҳаракатининг бемаънидигини сезибгина қолмай, ҳатто уни бироз ошириб ҳам юборарди, бироқ шу билан бирга йиғитнинг ўзи хўра олмайдиган бир нарса бор эди, бу унинг кўзлари эди. Бу кўзлар шу қадар чиройли эдики, баъзан улар яхши актёрлар каби энг оддий нарсага ҳам ажойиб бир маъно бахш этиб, оташин қалбини ақс эттириб турарди. Де Реналь хоним Жюльен нисови елғиз қолганида фақат бирор қутқилмаган ҳидиса таъсирида ҳушонад гашлар ўйлаб топиш заруратини унутан пайтдагина сажимкий лангир олишини сезиб қолди. Хонадоннинг дўстларишан ҳеч қачон ўз янгилиги билан кишини ром этувчи бирор ажойиб фикр эшитиб ўрганмаган де Реналь хоним аҳён-аҳёнда бўлиб турадиган ва Жюльеннинг ақли яرخ этиб кўринадиган бундай суҳбатлардан ҳузур қиларди.

Наполеон кулаганидан сўнг вилоятда назоратга ўрин қолмаган эди. Хар бир одам ўзида кўркадиган бўлиб қолганиди. Фикирлар қонгретациядан¹ талич ишларди, мунофиқлик эса ҳатто либераллар орасида ҳам авжга чиққанли. Қаёққа қарасанг ҳунобгарчилик. Одамлар фақат муталаз қилиш-у қишлоқ хўжатиғи билан овунардилар.

Художўй қоласининг бадавлат меросхўри, эндиғина ўн олти бадорни кўрган пайтида ёши ўтиб қолган эодагонга узатишган де Реналь хоним учри бино бўлиб освги деган шарсаннинг қўчасига қирмаган ва унинг қандайлигини хис этмаган эди. Фақат хонимнинг руҳоний лири, меҳрибон Кюре Шелангина, жакюб Валено унинг қўйлиғи овлашга

¹ Конгретация – католик черковида монах¹ жамоаларининг биришмаси. (тарж.)

урилганда унга севги ҳақида гапирган ва шундай бир жирканг манзарани чизиб берган эдики, бу сўз де Реналь хонимнинг тасаввурини ўтахетган кабиҳлик билан бариббар бўлиб қолганди. Қўлига гасоидифан тушиб қолган бир неча романлардан ўкиб билганлари эса унга мутлақо уйдирма ва гайритабиий бир гаплек туюларди. Ана шу бехабарлик боисидан Жюльеннинг меҳри юрагидан уриб қолган де Реналь хоним лаззатли туйғулар оғушида яшар ва бирор ншда ўзига тийна қилишни ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмасди.

VIII. КИЧИК ҲОДИСАЛАР

*Хўрсангидан қўрқар-у, чуқур-чуқур сўрқинар,
Никомининг дуч келиб ҳўтур ичра қотар тин.
Қил-қизириб, юзига бир ажиб оя ранг инар.
Байрон¹. «Дон Жуан»*

Табиатан фариштадек мулойим, шунингдек, ҳозир ҳузур қилиб юрган де Реналь хоним оқсоч киз Элизани эслатган заҳоти хил феоли айнирдн. Бу киз дурустлиги меросига эга бўлгач, туноҳларига таъба қилиш учун Кюре Шеланнинг ҳузурига келганида чолга Жюльен билан турмуш қуриш ностати борлигини айтган эди. Ўз севимли шогирдининг бахти очилаётгани учун чин кўнгилдан хурсанд бўлган Кюре, Жюльендан оқсоч кизнинг таклифи унга мутлақо тўғри келмаслигини эшитиб қўягда ажабланди.

— Эҳтиёт бўлинг, бўтам, — деди Кюре қўшларини чимириб, — қалбинингизаги тугендан сакланмоғингиз даржор; агар

¹ Жорж Нелл Гордон Байрон (1788-1824) — инглиз шоири. Кембриж университетинда ўқиган. «Чайлд Харри» инератив дostonи, Ширк диктонлари туркумлари «Кифри», «Миндрелик келик» «Қарқам», «Таран», «Керинф камели», «Пари киз» «Би диктонлари» Никомининг «Дайи ва Мажнун», Фирдавсийнинг «Юсуф ва Зулайха» асарлари тасвирини ётган. У «Тасовул диктонлари», «Матепан» поэмалари, «Минфред», «Хўли», трагедиялари алоҳидчиликлари қўрали эчкирилди, инсон ва дунё муаммолари етган мана булган. «Дон Жуан» шеърин романтини ётган. «Нинг қатор шеърлари, «Чайлд Харри» инератив, «Минфред», «Шиклон туғузи», «Шиклон сонетлар» дostonлари ўзбек тилида шир китоблар.

ўз истеъдодингизга бўйсунсангиз ва фақат уни деб шундай дурустгина бойликдан воз кечсангиз мен сиздан гоят хурсанд бўлур эдим. Веррьерла рухоний бўлиб хизмат қилаётганимга, мана, эллик олти йил тўлди, аммо шунга қарамай, мен ишдан олиб ташласалар керак. Мен бунга жуда афсусланяёман, лекин, ҳар ҳадай, менинг саккиз юз ливр мулким бор. Сизга бундай тафсилотларни айтишнинг мақсади, сиз рухонийлик ушони билан бойлик ортираман, деб умид қилманг, демокчман, ҳоло. Агар ҳукмдорларга мулозамаат қилгудек бўлсангиз, сиз муқаррар охирагингизни қўйдиргайсиз. Оқинмоқ, фарзлонликка эришарсиз, аммо бунинг учун йўқиларни ранжитмаёнгиз, префект ёрдамчиси, мэр, умуман, ҳар бир нуфузли одамга ҳушомат қилмоёнгиз ва уларнинг инжиқликларига чидамоёнгиз даркор: бундай ҳулқ-швор, яъни эвои тили билан айтганда, «яшашни билмоқ», пажита юрай деган оддий одам учун ҳам доимо тўғри келасормайди, бининг касбинкида жа нкки йўлдан бирини танлашга тўғри келади: ё бу дунёда фароғатда яшамок, ё охирагга бахтга эришмоқ, — ўртача йўл йўқ. Боринг, аниқ дўстим, буни яхшилаб ўйлаб кўринг, уч кундан кейин келиб менга узи-кесил жалоб бергайсиз. Ўзван табиатингизда қандайдир машъум бир жўшқинлик борлигини пайқиб ўкинаман. Бу эса сизнинг бу дунё фароғатларидан сўзсиз воз кечолмаслигингиздан, қайратингиз йўқлигидан далолат беради, холбуки, бу фазилатлар черков вади учун гоят зарурдир. Бизаман, сиз ақл-иктидорингизга кўра учоққа бораёйсиз, аммо очик айтишга ижозат этинг, — дея қўшимча қилди меҳрибон Кюре кўзларига ёш олиб, — агар сиз рухонийлик унаонки қабул этсангиз, нмонингизни саклаб қололмай-сизми, деб кўрқаман.

Жюльск хижолат чекиб хаттиҳ таъкирланганига тон берди; у умрида биринчи бор қимдир уни яхши кўришгани ҳис этди-ю, қўли ли бузилиб йиғлаб юборди ва кўз ёшларини ҳеч қим кўрмасди, деб Веррьер узра қил кўтарган тоғдаги ўрмонга қочиб кетди.

«Менга кима бўлди? — дея сўрарди у ўзидан ўзи. — Шу меҳрибон қол учун ҳаётимни қурбон қилишга ҳам тайерман,

ахир худди ана шу одам менин аҳмоқлигимни исботлаб берди-да. Мен учун энг муҳими худди ана шу одамни чалғитиш эди, у бўлса менинг бутун ич-ташимни кўриб турибди. У айтган махфий жўшқинлик ноҳори мартабага эришиш нистасимдир. У мени руҳоний бўлишга нолойик деб ҳисоблашгги, мен эса ўша беш юз луидор мулкдан ихтиёрий воз кечсам, чол менинг такводорлигим, истеъдодимни гоят юқори баҳонаса керак, деган ҳаёлга бериб юрибман».

«Бундан бунки, — дея уқтипарди ўчига ўчи Жюльсен, — мен фақат табиғатимнинг синаб кўрилган хусусиятларигагина таялиб иш кўраман. Мени шундай хушур қилиб кўз ёши тўқади. аҳмоқлигимни исботлаб берган одамни шундай яхши кўради, деб ким ҳам ўй-лабди дейсиз?»

Орадан уч кун ўтгач, Жюльсен биринчи кунданок рўқач қилиши лозим бўлган баҳонани топди, бу баҳона валида тухмат эди, лекин барибир эмасми? Бироз иккиланиб тургач, у тортиниб Кюрега билта сабаб боришггини, унинг қанақа сабаб эканлигини айтолмаслиги, чунки бу учинчи бир одамнинг шайнита доғ туширишггини айтди. Гўё ана шу сабаб туфайли бошиданоқ унинг бу ниҳоятга қўнгли чопмаган эмиш, шубҳасиз, бу гап Эличанинг шайнита доғ туширарди. Кекса Кюрега бу гапларнинг бари ёш руҳоний калбида ёниши лозим бўлган илоҳий оловга мутлақо ўхшамайдиган беҳуда жўшқинликдан далолат бераётгандек туюлди.

— Азиз дўстим, — деди у Жюльсenga, — сиз ўзингизни тўрлаб руҳоний бўлгандан кўра, кинизда қўнгли очик, бадавлат, оилапарвар, обрўли, ўқимшли киши бўлиб яшашнинг минг қарра афзал эди.

Жюльсен бу панд-насихатга ҳам жуда яхши жавоб беролми, у зарур сўзларни топди, яъни жонқуяр семинаристга мос келадиган ибераларни топиб айтди, бироқ гапларнинг оҳанги ва кўдларининг ёниб туриши кекса Шелани чўчитиб қўйди.

Лекин бу гаплардан Жюльсен ҳақида бирор ножўя ҳулоса чиқариш ярамайдиган йиғит бу важ-қорсонларни гоят эҳтиёткорлик билан, ишшиқ-лухта ўйлаб айтган эди. У ўз ёнига нисбатан, ҳар қалай, анча устумонлик қилди. Гапириш

оханги ва хатти-ҳаракати масаласига келганда эса, ахир у қишлоқда, оми одамлар орасида ўсган бўлиб, ибрат олишти муносиб одамларни кўрмаган эди-да. Кейинчалик у шундай уста одамлар билан муомала қила бошлагани, хатти-ҳаракати, имо-ишоралари ҳам галга чечилиши хаби камолотга эришди.

Де Реналь хоним оксоч китнинг меросига эга бўлганидан буён негадир маънос тоғтиб қолганини кўриб, ажабланиб юрарди: кит ҳар куни Кипреннинг хузурига борад ва чопнинг олдида йиғламсираб қайтарди; ниҳоят Элизанинг ўзи хонимга дардини айтди.

Бу гапни эшитиб де Реналь хонимнинг тоби қочиб қолди, унинг тоҳ иситмаси кўтарилар, тоҳ эши увишиб титрай бошларди, тунларни эса миғжа қокмай ўтказарди; у фақат оксоч қиз ёки Жюльен ёнида бўлган пайтдагина ўзини хониржам ҳис этарди. Хоним бу икки ёш турмуш қурганларидан сўнг қандай бахтиёр ҳаёт кечиринларидан бошқа нарсани ўйламасди. Уларнинг ёш юз луидорлак иборат муҳлари ҳисобига турмуш кечирадиган кичкинагина қариб қулбалари хонимга жуда шайиб туюларди. Жюльен Веррьердан ўн чақиримча наридаги Брэ шаҳарчаси магистратурасига¹ ишга киради, албатта. У ҳолда хоним вақти-вақти билан йигитни кўриб туриши имконига эга бўлади.

Де Реналь хонимга ўзи ақлдан озаётгандек туюлди: у тоби қочгани ҳақида эрига айтди ва охири чиндан ҳам кўрпак тушар қилиб ётиб қолди. Кечкурун оксоч қиз унга овқат олиб келганда де Реналь хоним унинг йиғлаётганини кўрди. Хоним зардаси қайнаб Элизани қойиб берди-ю, аммо шу ҳақоти яна кечирим сўради. Элиза ҳўнграб юборди, сўнгрихиқиллаб, агар ижозат этсангиз бошимга тушган қулфаларни айтиб берсам, деди.

— Майми, гапиринг, — деди жавоб қилди де Реналь хоним.

— Биласизми, хоним, у менга уйланишдан бош тортиди, чамаси, галамислар мени унга ёмонлашганга ўхшайди, у бўлса

¹ Магистратура — баъзи нуруққа мамлакатларда судья хоним ва суд органидир.

ишониб юрибди.

– Ким бош ториди сизга уйланишдан? – дея сўради де Реналь хоним нафасти оғинга тикилиб.

– Жаноб Жюльендан бошқа ким бўларди? – деди хўнграб оксоч қиз. – Жаноб Кюре уни кўндиринишга анча уриндилар, чунки жаноб Кюре, фақат оксоч бўлиб хизмат қилгани учунгина ор-номусли бир китга уйланишдан бош тортти аҳин эмас, деяптилар Жаноб Жюльеннинг ўзи ҳам олдин бир дурадгорнинг ўтли-ку, ахир, сизинкига хизматта келгунига қадар унинг ўзи ҳам ниманинг ҳисобига кул кўрган эди?

Де Реналь хоним иртак кулук солимай кўйган эди: у шу қадар бахтиёр эдики, ақлдан озишига сали қолди. Хоним Элизани, чиндан ҳам Жюльен унга уйланишдан бош тортгани ва йигитнинг қарори қатъий экани, унинг қали аҳдидан қайтиб, бирор оқилона қарорга келишига ҳеч қандай умид йўқлиги ҳақидаги гапларни бир неча бор такрорлашга мажбур эди.

– Уни кўндиринишга уриниб кўраман, – деди де Реналь хоним оксоч қизга. – Жаноб Жюльен билан ўзим гаплашаман.

Эртаси куни нонушадан сўнг де Реналь хоним Жюльеннинг бутун бир соат давомида Элизага уйланишдан ва унинг бойлигидан бош тортганини такрор ва такрор тинглаб ҳузур қилиш пиятида ҳам ўз рақибасининг манфаатларини ҳимоя қилган бўлди.

Жюльен аста-секин элтиёткорликни йиғиштириб қўйди-да, де Реналь хонимнинг оқибона насихатларига анча бамаъни жавоб қайтара олди. Шунча кундан бери чеккан изтиробларидан сўнг қалбида тўлиб-тоғилган жўшқин қувонч хонимнинг мадорини қуритди. У ҳушидак кетиб йиқилди. Хоним ҳушига келиб, лонасига олиб кириб ётқизишгач, у ўзини ёлғиз қолдиришларини натижасиз қилди. У беҳад ҳайрон эди.

«Наҳотки мен Жюльенни севиб қолган бўлсам?» – дея сўради у ниҳоят ўзидан ўзи.

Ҳар қандай бошқа лойиҳа қалбининг ларзаси келтириб,

виждан алобига солиши мумкин бўлган бу кашфкети энди хонимга ўзи бир четдан лоқайдлик билан кузатиб турган қандайдир гаройиб нарсасдек туюлди. Унинг изтироблардан адо бўлган қалби энди ҳеч нимани ҳис этмасди, ҳеч нимадан ҳаяжонланмасди.

Де Реналь хоним бир кўнгли тикиб-чатиб овунмокчи бўлди-ю, бироқ шу заҳоти каттик уҳлаб қолди. Уйғонганидан кейин ҳа бу гапларнинг бари унга унчалик кўркничи бўлиб қулоқламади. У ўзини ғоятда бахтиёр ҳис этганидан ҳамма нарса кўзига яхши кўринарди. Бу самимий ва соддадил кишилик хоним илгари ўзи туйиб кўрмаган бирор қайфият ёки нохушликни ўтқирроқ ҳис этмок учун ҳеч қачон қалбини ўртаб ўтормас эди. Хонадонларида Жюльен лайд бўлгунига қадар Париждан бўлак барча ерларда ҳар қандай уй бекаси зиммасига тушадиган уй-рўзгор ишлари билан бутунлай банд бўлган де Реналь хонимнинг севиғи эҳтиросларига бўлган муносабатга таъминан бизнинг лотереяга бўлган муносабатини га ўхшаб кетарди: бит ҳа лотереяни ғирт муттаҳамлик деймиз ва тентак одамгина омади келишига ишонмиши мумкин, деб ҳисоблаймиз.

Тушки овқатга танг урншди, де Реналь хоним болалар билан қайтиб келаётган Жюльеннинг товушини эшитиб, лоқайд кизариб кетди. Севиб қолганидан буён бироз қувлик килишни ўрганиб олган хоним нега бирдан кизариб кетганига боши каттик оғрикётганини баҳона қила бошлади.

— Бу хотияларнинг ҳаммаси ўзи шунақа, — деди хаҳолаб қулганича жаноб де Реналь. — Деим бирор жойлари оғриб юради.

Де Реналь хоним бундай ҳазилларга қанчалик кўникиб кетган бўлмасин, бироқ бу гап жуда қаттиқ ботди. Шунинг учун ҳам бу кўнглисиз туйғудан қутулмок учун Жюльенга ўғирлиб қаради: шу тобда йини ҳаддан ташқари бадба-шара бўлганда ҳам, барибир, хонимга жуда етқан бўларди.

Жаноб де Реналь сарой зодагонларига каттик тақинд қилар ва илк баҳорнинг илиқ кунлари бошланиши билан Вержнга кўчиб ўтарди: бу фожиали «Габриела афсонаси» билан шўҳрат қозонган кичкина китилоқча эди. Кўҳна готик

черкишнинг хушманзара харобаларидан бир неча кадам нарида жаноб де Ренальнинг тўрт милорали қадимги қасри қад кўтарганди. Қаср атрофида эса Тюильри боғига ўхшатиб йилгита икки маротаба қаллақлаб турналадиган шакминд ва қорақайиш хизбонларидан иборат боғ барго эъланган. Боғга севимли сайроғх — олмазор туташиб кетган эди. Бу меназор боғ элагидегн санкиз ё ўш туп ёнгоқ эса хайкириб, тарвақайлаб кетганди.

— Бу лаънатк ёнгоқларнинг ҳар бири, — дея тўнгистларди жаноб де Реналь хотини дарахтларни завқ билан томонна қишган келлари, — ҳосилни ярим арпанга камайтиради: бугдой уларнинг соясиди пишиб етилимайди.

Де Реналь хоним табиат гўзаллигини гўё биринчи бор ҳис этгандек эди. қувончдан ўзини йўқотиб, ҳамма нарсадан завқланарди. Уни руҳлантириб турган тўйгу хонимни шаддод ва тадбиркор қилиб қўйганди. Улар Вержиги кўчиб ўзини анидан сўнг орадан икки куш ўтлач. жаниб де Реналь мэрилик вазифасини бажармок учун шаҳарга қайтиб кетган заҳлти де Реналь хоним ўз ҳисобидан ишчи еплади. Жюльен унга меназор боғ атрофини айлантрииб, бахайбат ёнгоқларга қадар торгина йўлка қилишни ва унга хум сепиб қўйишни маслахат берган эди. Шунда болалар эрга эшондан оёқлари шудрингда қўл бўлишидан кўркмай сайр қилишлари мумкин бўларди. Бир куннинг ичиндаёқ бу маспахат амалга ошди. Де Реналь хоним илқиларга йўл-йўриқ кўрсатиб юраркан, бутун кунни Жюльен иккови жуда кушчақчақлик билан ўтказди.

Веррьер мэри шаҳардан қайтгач, тайёр йўлқани кўриб, гоқта ажабланди. Де Реналь хоним ҳам, ўз наъбатиди, унинг келганини кўриб жуда хайрон бўлди: у дунёда шундай одам борлигини бутунлай унутиб қўйган эди. Жақиб де Реналь деярли икки ой лавомиди хотинининг ўзбошимчалигидан заабланиб юрди: хотин деган ҳам у билан маслахатлашмай шундай йирик иш қиладими, ахир? У де Реналь хоним бу харажатларни ўз чиммасига олгани учун ҳам бироз ҳовурдан тушиб қолди.

Хоним бутун вақтини болалари билан боғда ўтказар ва

улар билан биргалашиб капалак қувар эди. Улар плаффонда матодан ҳалта тикиб олиб, шулар билан бечора танга канотлиларни туттиларди. Бу тушуниб бўлмайдиган номини де Реналь хонимга Жоульен ўргатган эди, чунки хоним Бетансондан жаноб Годарнинг ажойиб китобини олдириб келган бўлиб, Жоульен унга бу хашаротларнинг ғаройиб одатлари ҳақида ҳикоя қилиб берарди.

Капалакларни китта картон ромга тўғнагичлар билан аёвсиз санчиб қўйишарди. Бу ромни ҳам уларга Жоульен мослаб берганди.

Нижоят, де Реналь хоним билан Жоульен ўртасида суҳбат учун мавзу топилди, шунинг учун йиғит энди орага жимлик чўққанда чекадиган оғир алобдан қутулди.

Улар гарчи энг оддий нарсалар ҳусусида бўлса-да, берилиб суҳбатлашишар эди. Домч бирор кўнглихушлик билан банд бўлган бу жўшқин ҳаёт тинимсиз меҳнат қилишга мажбур бўлиб қолган оқсоч Элизадан бўлак барчакинг кўнглига жуда ёқарди. «Ҳеч қачон, ҳатто Веррьердаги уйимизда бизм бериладиган харизвал¹ кунларни ҳам, дерди у, хоним ўз кийимларига бунчалик кўп эътибор бермасдилар, энди у киши кунига икки-уч марта қўйлак алмаштирадиган бўлиб қолдишар».

Бирор кимсани ҳушмад қилиш киятимиз йўқлигидан биз бадан ажойиб ва гўзал бўлган де Реналь хоним энди қўйлакларининг елгини калта ва ёқасини анча очиб қилиб тиктира бошлаганини инкор этиб ўтирмаймиз. Хоним ғоят ҳушбичим бўлиб, бундай қўйлақлар унга жуда ярашар эди.

— Сиз кундан кунга ёшариб кетяксиз, хоним, илгари ҳеч қачон бундай ёш кўринмас эдингиз, — дейишарди унга баъзан Веррьердан Вержиге туғлиқ қилгани келиб турадиган дўстлари (биз томонларда ана шундай ҳушомал қилишарди).

Кимки, — билди бу ташна қўлгина одамлар ишонмаслиги ҳам мумкин, аммо де Реналь хоним ўзига оро берар экан, чиндан ҳам ҳеч қандай мақсади йўқ эди. Шунчаки, у бу

¹ Карнивал (французча сателет) — ёқимин, ажойиб кеча) — наваблар кийимларидан турган ташаббуслар. Уйиш кунларидан бешта ўтатиладиган бичимини сайил.

ишидан латъатланарди, шу босидин Жюльен ва болалари билан капалак тутнидан бўшадиган дегулча у қўлига итга олар ва Элиза билан биргаликда ўзига янги кўйлак тикар эди. У Веррьерга фақат бир марта, ўшанда ҳам ёнги кўйлак учун Миолуздан эндигина келтирилган янги мато харид қилиш ниётида борди.

У ердан эси Вержиг ёшигина қариндоши бир жувонши бошлаб келин. Эрга текканидан сўнг де Реналь хоним ўзи ҳам сезмаган қолда бир вақтлар Исо қалби монастырида бирга ўқиган Дервиль хоним билан дўстланиб қолганди.

Дервиль хоним нуқул ўз ҳолаваҷчаси де Реналь хонимнинг ҳар хил «ғашати гаплари»дан қулиб юрарди. «Вой, бунақа гаплар меннинг ҳатто ҳаёлимга келмасди», дерди у. Парижда ўткир сўз деб аталадиган ва қўққисдан миясига келадиган бу ҳаёлларни де Реналь хоним бўлмағур гап деб ҳисобларди ва эрининг олдида айтишга уяларди, бироқ Дервиль хонимнинг олдида у илҳомланиб кетарди. У миясига келган гапларни аввалига ийманибгина айтар, аммо дугоналар узоқ вақт ёлғиз қолишган келлари де Реналь хоним анча жон танар ва улар биргаликда бўладиган эрталабки соатлар ҳурсандчилиқ билан бир тўмда ўтиб кетар эди. Бу гап келишда сермулоҳаза Дервиль хонимга ҳолаваҷчаси илгаригидек қувюк бўлмаса-да, аммо анча бахтлироқ кўрицди.

Жюльен ҳам, ўз навбатида, қишлоққа қўчиб келишиганишан бўён худан ёш болага ўхшаб қолгани ва ўз шоғирларни қатори жон-дили билан капалак қувюб юрарди. У ўзини шоғир-вазмин тутнишга ва турли ҳийла-найранг ишлатишга мажбур бўлган шаронгдан қутулиб, бу ғала-товурдан йироқ, осуда жойга келиб қолди, энди бировнинг кўз-қулоқ бўлиб юришидан, де Реналь хонимдан ҳайнқилидан қутулган Жюльен ўйин-култига берилиб кетди. Умуман унинг ёшанда, боз устига ер кулрасидаги энг ажойиб тоғлар орасида ҳаётий қувюнчлар ана шундай ўткир ҳис эъллаш.

Дервиль хоним биринчи кунданок Жюльенга бошқача кўрицди, йиғит шу заҳоти унга янги йўлканинг ёнгиқлар остидаги бурилиш жойидан қандай гўзал манзара намоён бўлишини кўрсатишга ошиқди. Чиндан ҳам бу ерлар энг

хушмантара Швейцария ва Италия кулларидан сираям колишмасди, ҳатто, эҳтимол, ўтиб ҳам тушарди. Агар ўша ердан икки қадам нарида бошланган тоғ ёнбағридан юқпри кўтарилсангиз, кўз ўнгингизда ҳиялаб кетган чуқур жарлик пайдо бўлади. Жарлик ёнбағри то дарағача эмантор эди. Кувнок, эркин ва ҳатто чап-лум даражада уй ҳокими. Жюльен икки дугонани ана шу ерга, тик қоялар чўққисига бошлаб келди ва уларнинг бу улугвор манзарадан завқланишларини кўриб хузур қилди.

— Менга бу манзара худди Моцарт мусикасидек таъсир этади, — деди Дервиль хоним.

Вергьер атрофидаги тоғларнинг гўзаллиги Жюльен учун акаларининг ҳасадтўйлиги ва доим бирор нарсадан норози бўлиб юрадиган жалим отасиникинг тўнғиллаши билан заҳарланган эди. Вержиде эса ҳеч нима унга бу аламни хотираларини эслатмасди. У умрида биринчи марта душманларсиз яшамокда эди. Жаноб де Реналь шаҳарга жўнаган кезлари, — шаҳарга эса у тез-тез бориб турарди, — Жюльен китоб ўқирди. Тезда у тунлари чирокни гултуяш остига яшириб мутолаа қилиш ўрнига мириқиб ухлайдиган, кундузи эса болалар билан машғулот ўтказмаган пайтлари китобини қўлига олиб, ўша қоялар устига чиқиб кетадиган бўлди. Чунки китоб унинг ҳаётдаги ягона устози ва доимий завқ манбаси эди. Гунгунликка тушган кезлари шу ерга келса яйраган, ниҳоми қайнарди, дили гаскин тонарди.

Наполеоннинг айшар ҳақидаги баъзи гаплари, у ҳокимият тепасида турган пайтларида шуҳрат қозongan у ёки бу романлар тўғрисидаги айрим мулоҳазалар энди Жюльеннинг ҳаёлида шундай фикрлар тўтдилардики, бу фикрлар одатда у тенги йиғитларда анча илғари пайдо бўларди.

Қушлар исиб кетди. Улар кечки пайтлари уйдан бир неча қадам наридаги улкан арувон¹ тағида ўтиришга оdatланиб қолишди. У ер қон-қоронғи эди. Бир куни Жюльен ўзининг жуда яхши сўзлаётгани ва икки ёш жувон уикни гапларини жон кулоклари билан тинглаётганларидан хузур

¹ Арувон (француз) — энди ўйнашархитида шилатилган ва ёрда очилганлиги билан илгари бир даража.

қилиб, ашанниа хақида жўшиб гапирарди. У тўлкинланиб кўлини силкитар экан, кўли беҳосдан одатда боғларда кўйинладитан стол-стул суянчигига таяниб ўтирган де Реналь хонимнинг кўлига тегиб кетди.

Хоним дарҳол кўлини тортиб олди: шу пайт Жюльеннинг миясига, бундан буён кўлим тегиб кетган кезлари хоним кўлини тортиб олмаслигига эришмоғим лозим, деган ҳасл келди. Ана шу ўзи бажаришни лозим бўлган йўриқ тўғриси ҳамда кулгилли бўлиб кўриниш, ёки, тўғрироғи, ўзини хўрлаётган деб ҳис этишдан кўрқиб бир зумда унинг бутун қувончини захарлаб қўйди.

IX. ЧОРБОҒДАГИ ОҚШОМ

*Жаноб Гереннинг¹ «Дидона»си
— ажойиб ҳамаки сурати.*

Страмбек²

Эртасига эрталаб Жюльен де Реналь хоним билан учрашганида унга бир неча бор жуда ғалати назар ташладди: у хонимни яқинда тўқнашиши лозим бўлган душмандай ҳуштарди. Жюльен нигоҳларининг кечадан буён бундай кескин ўзгариши де Реналь хонимни савосимага солиб қўйди. Жюльен билан жуда мулоким гаплашяпти-ку ахир, унинг бўлса негадир жаҳли чиқяпти. Аёл ундан хўзини узолмай қолди.

Дервиль хоним шу ерда эканлигидан фойдаланиб Жюльен жуда кам гапирар ва фақат кўнглига тутиб қўйган ўша нияти ҳақида ўйлар эди. Кун бўйи у ўзинга илҳом бахш этган ўша китобни ўқиб, руҳига даҳда беришга уринди.

У болалар билан машғулотишни одатдагидек анча илгари тутатди. Шундан сўнг де Реналь хонимни кўриб, яна бу-

¹ Барон Пьер Навиге Герен (1774-1831) — француз-россияни.

² Дидона — қадимги Карфаген давлатига доғр содган афсонавий қиролчица. 1 грек-шу қиролчицани қасослариб расм чикотан ва уни 1817-йилки Салонисдаги кўргазмага қўйган.

³ Барон Страмбек Фридрих Карл (Стендаль 1806-1809-йиллар Брауншвейгга айланиб турган пайтларда) — эки минн дўст.

туғлай бурч ва шон-шухрат ҳақида ҳаётга толди ва шу бугунок нима бўлса ҳам ҳоним қўлини қўлимдан тортиб олмайдинган бўлини керак, деган қарорга келди.

Қуёш оғиб бораётган бўлиб, ҳал қилувчи дақиқа яқинлашмоқда эди, Жюльеннинг юраги тунуллаб урарди. Қон қорая бошлади. Бугун тун жула қоронғи бўлишини сезиб, йиғитнинг елкасидан тоғ қулагандай бўлди Иссиқ шамол қувиб бораётган, пастлаб сузаётган пага-лағи булутлар бутун осмонни қоплаб олиб, жимақалдирок бўлишидан дарак бераётганди. Дутоналар ашламаҳалгача сайр қилиб юришди. Бу окшом улар нима иш қилишмаски, Жюльенга бошқача тўқлаверди. Улар ҳиссиётга мойин баъзи одамлар учун тўғ муҳаббат лаззатини кучайтирадиган бу дин ҳаводан ҳузур қилишарди.

Ниҳоят, ҳиммалари ўтиришди — де Реналь ҳоним Жюльеннинг ёнига, Дервиль ҳоним эса дутопасиннинг нариги ёнига жойлашди. Фикри-сди ҳозир бажариладиган иш билан банд бўлган Жюльен бирор нима тўғрисида гапирмади. Гап гапга қовунамасди.

«Наҳотки биринчи бор яқинлаша-яқин олишувга чиққанимда ҳам мана шундай калтираб, шалвиллаб ўтирсам-я?» — деб дилидан ўтказди Жюльен, чунки ўзидан ҳам, бошқалардан ҳам ўлгудай гумонсираган Жюльен ҳозир ўзиники қандай аҳволда эканини яхши тушунарди.

У бундай илҳам бўлиб изоб чекишдан кўра ҳар қандай ҳавф-ҳаларни афзал кўрган бўларди. У ҳатто бир неча бор, ҳали эди, де Реналь ҳонимини бирор иш билан уйга чақиритишса-ю, у ботдан кетса, деб фалақдан илтижо ҳам қилди. Ўзини бундай зўрлаб тутиб туриш Жюльен учун шу қадар оғир эдики, ҳатто унинг овози ҳам ўзгариб кетди. Буни сезиб де Реналь ҳонимнинг ҳам овози калтирай бошлади, бироқ Жюльен буни ҳатто сезмади ҳам. Қалбида бурч билан журъотсизлик ўртасида кетаётган аёвсиз курашдан унинг асаблари шу қадар тарабгашган эдики, у ҳозир ўзидан ташқарида юз бераётган бирор нарсани кўришга қодир эмасди. Миноралаги соат чорак кам ўн бўлганидан хабар бериб бонг урди, у эса ҳамон бирор қарорга қелолмай ўтирарди. Ўзи-

нинг кўрқоқлигидан язабни кайнаган Жюльен кчида: «Соат ўнга бонг урган захоти кунг бўйи дилимга тутиб торган иш-ни киламан, акс қолда хонамга бораман-да, пичанамдан отаман», деб кўйди.

Мана, ҳаяжондан ўзини бутунлай йўқотиб ўтирган Жюльен юраги тақв-пука бўлиб торикиб кулган сўнгги дақиқа ҳам елиб келди, балани минораларга соат унинг тепасида ўн марта лангиллади. Бу машъум жомнинг ҳар бир лангиллаши унинг юрагини ўйнатиб, гўё титралага мажбур этаётган эди.

Ниҳоят, сўнгги ўнинчи марта дивгиллаб, ҳали ҳавода янгириб турган пайтда Жюльен кўлини де Реналь хоним томонга утатди-да, унинг кўлини ушлади. хоним дарҳол кўлини тортиб олди. Жюльен нима килаётганини ўзи ҳам билмай, яна хонимнинг кўлидан тутди. У қанчалик ҳаяжонланган бўлмасин. аёлнинг кўли муздек эканлиги ҳис этиб, беихтиёр ажабланди. У кўлини жон-жаҳди билан киеди, кўл чикиб кетишга яна бир бор урилиб кўрди-ю, ниҳоят, унинг кафтида жимиб қолди.

Жюльен яйраб ҳузур қилди – бу де Реналь хонимни сезиб қолганидан эмас, балки ниҳоят, бу даҳшатли кийноқ тутганидан эди. Дервиль хоним ҳеч нимани созмагани учун у гап бошлагани лозим топди. – унинг товуши жарангдор ва дадил эшитилди. Де Реналь хоним эса, аксинча, ҳаяжондан энтикиб-энтикиб сўзлаганидан Дервиль хоним, дугонанинг тобик қочди, шеккелли, деган ҳаёлга борди-да, уйга қайтишни таклиф қилди. Жюльен хатарни сезиб қолди: «Агар де Реналь хоним ҳозир меҳмонхонага кириб кетгудек бўлса, яна кун бўйи мента аяиб берган ўша аҳмоқона аҳволга тушаман. Мен унинг кўлини ҳали бу ҳуқуққа бутунлай эрингдим, дейиш даражасида кўп ушлаганим йўқ».

Дервиль хоним яна бир бор уйга киришни таклиф қилган эди, шу захоти Жюльен итбаткорлик билан жимиб қолган кўлини маҳкам қисди.

Ўрнидан гура бошлаган де Реналь хоним қайтиб жойига ўтирди-да, аранг эшиктириб деди:

– Чинданам бироз тобим қочиб турибди, лекин тоза

хавода ўтириш яхшироққа ўхшайди.

Бу сўзлар Жюльенни шунчалик қувонтириб юбордики, у ўзини осмоннинг еттинчи қаватида ҳис этди: йигит ҳар қандай муғамбирликни унутиб, шу қадар суҳандонлик билан сўзлай бошладики, унинг гапларини тинглаб ўтирган икки дугонага шу тавба Жюльендан ёқимлироқ олам дунёда йўқдай туюлди. Аммо унинг тўсатдан қўзиган бу сўзамоллигида маълум даражада ираксинлик аломати ҳам бор эди. У, ишқилиб, момақалдироқдан дарак берувчи манави кучли шамол асабига тегаётган Дервиль хоним бир ўзи уйга кириб кетмасайин, деб каттик чўчиётганди. У ҳолда Жюльеннинг де Реналь хоним билан ёлғиз қолишига гўғри келарди. Йигит беихтиёр юрак бетлаб беқанинг кўлидан унчаган йўлсали, бирик энди у де Реналь хонимга лавкал бир оғиз сўз айтишига ожизлик қиларди. Агар хоним жуда мулозимлик билан бўлса ҳам бирор нима деб тўғна қилгудай бўлса, у ўзини мағлуб ҳис этарди-ю, ҳозиргина эришган талабаси саробга айланарди-қўярди.

Жюльеннинг баҳгига, бу кеча унинг ҳаяжонли кўтаринки нуқталари ҳатто у ҳақида ўқтин-ўқтин болаларга ўхшаш гортинчоқ дейдиган ва ҳеч кимик жойи йўқ деб ҳисоблайдиган Дервиль хонимни ҳам ўзига ром этди. Кўли Жюльеннинг қафтида тиригина турган де Реналь хонимга келсак, у ҳозир гўё беҳуш одамдек, ҳеч нимани ўйламайди. Ривоятга кўра, нақ Карл Довжоракнинг¹ ўзи ўтказган узкаш аргувон остида кечган бу соатлар унинг учун умрининг охиригача эш баҳғиёр ламлар бўлиб қолди. У шамолнинг қалин аргувон япроқлари орасида тўрсиёйиши, сға боллатган ёмғирнинг сийрак томчилари япроқларга чирсиллаб урилишини ҳутур қилиб тингларди. Жюльен ўзини гоятда хурсанд қилиш мумкин бўлган бир нарсага эътибор бермади: де Реналь хоним шамол оёқлари остига кулатиб юборган тултувақини кўтараётган ҳолаватчасига ердам бериш учун бир тум ўрнидан гурди ва ноқлож унинг қафтидан қўлнинг гортин олади. Бироқ жойига қайтиб ўтирган заҳоти, гўё бу анчадан бўён

¹ Карл Довжорак (1443-1477) — бургунднинг вақалар сулоласидан бўлган охириги кўрини.

одат тусига кириб қолгандай, даярли ўз ихтиёри билан қўлини унга топширди.

Аллаҳачон ўн иккига занг урган бўлиб, уйга кириш пайти келган эди, улар хона-хоналарига таркаб кетишди. Ўз севгисидан мутлако маст бўлган де Реналь хоним шундай бир масъуд кайфиятда эдики, қилган иғни учун ўзидан ўпкалаши унинг ҳатто хаёлига ҳам келмади. У тун бўйи мижожа қокмай чикди, бахтиёрликдан сира ҳам уйқуси келмасди. Куни бўйи қалбидоғи торгинчоқлик ва турур ўртасидаги қурашдан бутунлай силласи қуритган Жюльен эса дарҳол донг қотиб ухлаб қолди.

Уни эрталаб соат бешда уйғотишди, атар де Реналь ҳоким билганида, — унинг учун қандай оғир тарғиб бўлиши мумкин бўлган шу нарсани қайд қилиш керакки. — Жюльен ҳатто уни эсламади ҳам. У ўз бурчини, қаҳрамонона бурчини бажарди, ҳолос. Ёнгит шу фикрдан маст бўлиб, хонасини ичидан қулфлаб олди-да, яна бошқатдан ҳузур қилиб ўз қаҳрамонлигининг жасорати ҳақидаги ҳикояни ўқишга киришди.

Нонуштага чакиришганида у Буёқ Армиянинг операциялари тўғрисидаги батафсил маълумотларни ўқийвериш, ўзининг кеча қолган галабасини унутиб ҳам қўйган эди. У емакхонага тушар экан, ҳазил аралаш: «Бу аёлга, сизни севиб қолдим, деб айтиш керак бўлади», дея хаёлидан ўтказди.

Бирок у ўзи ўйлаган аумор кўзлар ўрнига жаноб де Реналнинг баджаҳл башарасини кўрди. Жаноб мэр икки соат бурун Веррьердан келган бўлиб, ҳозир Жюльеннинг эрталаб болалар билан шуғулланмаганидан ғоятда норози эканини мутлако яширмади. Бирер нарсадан норози бўлган ва бу порозилигини ошқора изҳор этишга ўзини ҳаюти деб ҳисоблаган пайтда бу димоғдор одамдан жирканчроқ кимсани тасаввур қилиб бўлмасди.

Эрининг ҳар бир таҳарли сўзи де Реналь хонимнинг юралига найзаддек санчилмоқда эди. Бирок Жюльеннинг ҳамон димоғи шундай чон, бузун хаёли бир неча соат давомида тасаввуридан ўтган буёқ ишларда эдики, дарҳол мансиви дағал воқеаликка ҳайитини ёнгит учун анча мушкул бўлди: жаноб де Реналнинг кўпол танбехлари унинг онгига даярли

стиб бормаётган эди. Ниҳоят у:

– Тобим қочиб турган эди, – дея жавоб қилди. Йигит бу сўзларни шундай бир дағаллик билан айтдики, табиатан жинзаки бўлган Веррьер мэридан мулоҳимрок одамнинг ҳам жаҳли чиққан бўларди: жаноб де Реналь бир кўнгли Жюльенни дарҳол қувиб юбормоқчи ҳам бўлди. Бироқ иш хусусида сира ҳам шовишмасликни одат қилиб олгани туфайли ўзини тўхтатиб қолди.

«Бу ярамас бола хонадонимда биров обрў орттирди, – дея ҳасидан ўтказди у. – Валено уни дарҳол болаларига тарбиячи қилиб олса керак ёхуд Элизата ниндамай уйданиб кетаверидин ҳам мумкин, у ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам ичида мендан қулиб юради».

Лекин ана шу жўшин мулоҳизаларига қарамай жаноб де Реналь ўз норозилигини шундай кўпол сўзлар билан изҳор қила бошладики, аста-секин Жюльеннинг ҳам жаҳли чиқиб кетди. Де Реналь хоним кўз ёшларини аранг тийиб турарди. Улар сўли ёнидан туришган заҳоти хоним Жюльеннинг ёнига келиб, унинг қўлигидан тутди-да, боғга чиқиб сайр қилишни таклиф этди, у йигитнинг қўлига дўстона таяниб олди. Бироқ де Реналь хоним нима деб тасалли бермасин, Жюльен нуқул:

– Ёшлар ана шунақа бўлар экан, – дея охишта жавоб қиларди.

Жаноб де Реналь уларнинг ёнида боради, уни кўриб Жюльеннинг газиби янада жўш урарди. У бирдан де Реналь хонимнинг ўзига очиндан очик таяниб олганини сезиб қолди-ю, ижорганиб кетди: у хонимни кўполлик билан итариб юборди-да, қўлини тортиб олди.

Унинг бахтига жаноб де Реналь бу янги беадабликни сезмай қолди, буни фақат дутонасининг йиглаб юборганини кўрган Дервиль хоним пайқади. Худди шу пайт жаноб де Реналь боғнинг нариги четини кесиб ўтган ва ўзгаларга юриш ман қилинган йўлхадан юришга журъат этган дехкон қизчата тош ота бошлаган эди.

– Жаноб Жюльен, ўтинаман, ўзингизни босинг, ҳар қандай одамнинг ҳам қайфияти бузилади-ку ахир, деди

унга қараб Дервиль хоним.

Жюльен унга чексиз нафрат билан совук назар ташлади.

Бу нигоҳ Дервиль хонимни ҳайратга солди, аммо у йиғишнинг бу қараши билан нима демоқчи эканлигини пайкаганиди янада кўпроқ ажабланирди: у қолда хоним Жюльеннинг кўзларидаги иштиком олишқини уққан бўларди. Робеспьерлар¹, турган гап, худди ана шундай хўрлик тортишган дақиқаларда юзата келади.

– Бу Жюльеннингиз жуда қадри каттиқ экан-ку, мен ундан чўчиб қолдим, – деди аста Дервиль хоним дугонасига қараб.

Негаям жаҳли чиқмасин ахир? дея жавоб қилиш де Реналь хоним. – Болалар жуда яхши ўқишяпти. Бунинг учун у оқсунча меҳнат қилганим, ахир. Шундай экан, бир кунгина ўрталаб улар билан машғулот ўтказмаса, нима бўлибди? Йўқ, ростини айтиш керак, эркаклар ўлгудай кўпоял халқ бўлади.

Де Реналь хоним умрида биринчи марта дилида эридан ўч олишга келди. Боёнларга нисбатан Жюльеннинг қалбида жўш ураётган кучли нафрат сиртига тепай деб турарди. Унинг бахтига шу пайт жаноб де Реналь боғбонни чақирди-да, бири-бирига боғни кесиб ўтаётган ўша сўкмоқни тиканли шох-шадбоналар билан тўса бошланди. Жюльен сайр пайти ўнгга нисбатан айтиластган ширин гапларнинг бирортасига ҳам эътибор бермай борарди. Жаноб де Реналь улардан нари кетиши билан иккала дугона жуда чарчашганини бидхона қилиб, Жюльеннинг икки кўлигидан олишди.

Ҳажжон ва сарфосимадан кизариб кетган бу ёлқи аёл ўртасида бирар экан, Жюльен тақаббурига қаранган юзи, башжаҳл қиёфаси билан улардан кескин фарқ қилиб турарди. Шу тобора йиғит бу аёллардан ва дунёдаги барча нағиз ҳис-туйғулардан нафратланади.

«Ҳеч бўлмаса йилига беш юз франк даромадим бўлган-

¹ Максимиллан Робеспьер (1758-1794) – француз инқилобчиси. Инқилобий ҳукуматида Диктаторгайин билганим. Буки француз инқилобчиининг энгемей ербонаридан бири.

нида борми. – дерди у ўзига ўзи. – ўқишимга етса бўлгани эди! Эҳ, ўшанда бу жанобга тупурган бўлардим»

Ана шундай мулохазаларга берилиб кетган Жюльен иккала дугонанинг илтифотларига даярли эътибор бермас, кулонига кирган беш-олти оғиз сўз жа зардасини қайнатар, унга бемаъни, аҳмиқона, ожиз гап – қуллас, хотинларнинг сифатлари бўлиб туюлар эди.

Сўхбат узилиб қолмасин учун бирор нарса дейиш ниятида де Реналь хоним йўл-йўлакай эрининг бир фермердан маъкажҳори пояси сотиб олгани ва бутун Беррьердан ана шу фермер билан учрашган учунгина келганини айтиб қолди. Бу ерларда ўша пояни тўшакка тикишар эди.

– Эрим энди бу ерга қайтиб келмайди. дея кўшимча қилиш де Реналь хоним – У малай билан боғбонин чақириб кетди, энди уювланиб уйдаги барча тўшакларга қайтадан похол тикиб чиқишади. Бутун эрталаб улар биринчи қаavat-даги ҳамма тўшакларга похол тикишди. Энди иккинчи қаavatга кўтарилишади.

Жюльеннинг башараси ўзгариб кетди, у де Реналь хонимга галати қараш қилиш-да, қадамини тезлатиб, бека билан илчиллаб кетди. Дераиль хоним ортда қолди.

– Мени кутқаринг, – деди Жюльен де Реналь хонимга. – Бу ишни елгиз сиз бажара оласиз, биласиз-ку, ахир, анави малай мени ўлгудай ёмон кўради. Сизга ростини айтишим мумкин: менда бир сурат бор, уни тўшакка япириб қўйган эдим.

Бу гапни эшитиб, де Реналь хонимнинг бирдан ранги оқариб кетди.

– Менинг хонамга ҳозир факат сиз кира оласиз. Тўшакнинг дераза томонидаги бурчагини сездирмай титқилаб кўринг, кичкина кутича толасиз: картондан ясалган силлиқкина қора кутича.

– Сурат ўша кутичадами? дея аранг сўради де Реналь хоним оёқлари майишиб кетаётганини ҳис этиб.

Аёлнинг руҳи тушиб кетганини пайкаган Жюльен дарҳол бундан фойдаланди.

– Сиздан яна битта илтимосим бор: ўтинаман, хоним.

марҳамат қилиб ўша суратни очиб кўрмасангиз – бу менинг сирим.

– Сир дейсизми? – дея шивирлаб такрорлади де Реналь хоним.

Хоним гарчи ўз давлати билан ҳеққаядиган ва бойлик ортиришдан бўлак ҳеч нимани ўйламайдиган тақаббур одамлар орасида ўсиб вояга етган бўлса-да, қилбида ўйғонган севги туфайли анча олийҳиммат бўлиб қолганди. Дили қанчалик ранжиган бўлмасин, у Жюльендан топшириқни бажариш учун билиши лозим бўлган баъзи тафсилотларни фидокорлик билан сўраб олди.

Яхши, – деди у уй томон кета туриб, – демак, кичкина юмалок қутича, сип-силлик қора қутича, дедингиз-а?

– Ҳа, шундай, хоним, – дея жавоб қилди Жюльен хавф-хатар сезган кишиларда пайдо бўладиган катъийлик билан.

Хоним худди қатлга ҳукм қилинган одамлардек оппоқ оқариб иккинчи қаватга кўтарилди. Шунча изтироб чеккани етмагач, у бирдан кўнгли беҳузур бўлаётганини сизди, бироқ Жюльенга ердан беришим позим, деган фикр унга дадла берди.

«Мен қандай бўлмасин ўша қутичани олишим керак», деди ўзига ўзи хоним

Шу пайт у худди Жюльеннинг қонаси олдида хизматкор билан гаплашадиган эрининг товушини эшитиб қолди. Лекин хонимнинг бахтига улар болалар бўлмасига ўлиб кетишини. У тўшакнинг бир четини кўтариб, қўлини шу қалар шитоб билан похол ичига тикқанидан бармоқлари тирналиб кетди. Гарчи оғриққа чидамсиз бўлса-ди, бироқ ҳозир у буни ҳатто сезмади ҳам, чунки шу пайт қўли силлик қутичага теккан эди. Хоним қутичани шартта олди-да, югуриб хонадан чиқиб кетди.

У эри кўриб қолгани мумкинлигидан кўрқмай кўйган заҳоти бу қутича хақидаги фикр унинг қалбини шу қадар изтиробга солдики, хоним чиндан ҳам ҳушнинг йўқогаёзди.

«Демак, Жюльен қандайдир аёлни севди, қўлимдаги манави қутичада эса ўша аёлнинг расми бор».

Рашиқ ўтида ёнар экан, де Реналь хоним дармонсиз-

ланиб, дахлизда турган стулга ўгириб келди. Хонимнинг ўта ооддалиги бу гал ҳам жонига ора кирди. Унинг борлигини камраб олган хайрат чекаётган изтиробларини бироз бўлса-да енгиллаштириб турарди. Дахлизга Жюльен кириб келди, у хонимнинг кўлидан қутичани юлқиб олди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай ўз хонаси томон отилди ва дарҳол каминга¹ ўт ёкиб, қутичани олонга итқиди.

«Наполеоннинг сурати-я, — деди у бош чайкаб ўзига ўти. — Унинг келиб-келиб узурпаторга² бўлган чексиз нафратини намойиш қилиб қорган одамнинг саклаб қўйганини айтмайсанми. Ашаддий роялист³, ёнинг устига мендан жазали чиқиб қорган жаноб де Реналь бу суратни топиб олганида борми?! Одам шунақаям эхлиётган бўладими: сурат орқасидаги ок картонда кўлим билан битилган бир неча сағр сзув бор. Уни ўқиган одамнинг Наполеонга сажда қилишимга гумони қолмайди. Қачон мухаббат лиздор қилган бўлсам, тагига кунини ёзиб қўйганман. Сўнгги сатрни куни кеча ёзган эдим».

«Бутун обрў-ътиборим бир зумда барбод бўларди-қўйди, — деди ўзига ўзи Жюльен қутичанини повулдаб ёнишини кузатар экан, — ахир, меннинг бутун бойлигим ана шу обрў-ътиборим-ку, шу орқали кук кўрагман... Ҳе, кўрган куним қурсин».

Орадан бир соат ўтгач, гоят чарчаган ва ўзига ўзи раҳми келиб кетган Жюльеннинг юраги жуда тилиб кетди. Де Реналь хоним билан тўқнашиб қолганида йиғит хонимнинг кўлини илгарчи сира ҳам ҳис этмаган бир самимнинг билан лабига босди. Хонимнинг чехраси бахлиёрликдан гул-гул очилиб кетди-ю, лекин шу захоти рашикнинг зўридан уни итариб юборди. Боягики эшитган ҳақоратлардан аламзада бўлиб турган Жюльен эс-ҳушини йўқотаёзди. У де Реналь хонимнинг тимсолида фақат бадавлат бекали кўрди, холос,

¹ Камин (немисча. Камин, хонимга — каминга — ўқиб, леки) — декорат ўйиб ишланган, кичик оқик ўтқонаст ва тик нўриси бўлган, бевожети ёқилган олонга ва ёниги хоними ёкиладиган ўчоқ.

² Узурпатор — ҳокимиятни ёки бироканини ҳақуқини қилғуза хилоф равишда тортиб олган киши.

³ Роялист — либералчи, монархикча тарафдор, қарал ҳокимиятнинг ёлғичи.

йинги нафрат билан хонимлиш кўлини қўйиб юбурди-да, нари кетди. У қағиқ ҳаёла чўмиб ботиб кезиб юрар экан, бирдан алаҳзадалик билан ипжайди.

«Худди ўзимга ўзим хўжайиндай бемалол саяр қилиб юрибман. Болаларга мутлақо эътибор ҳам бермайман. Агар шундай юраверсам, яна жаноб де Реналнинг ҳақоратли таъна-тазарруларини эшитишга тўғри келади. Унинг эса шундай қилишга ҳақки бор».

Шуни ҳаёлидан ўтказар экан, Жюльен болалар бўлмаси томон югуриб кетди.

Болаларнинг кичиги, – Жюльен бу кенжатойни жуда яхши кўрарди, – унинг ёнига келиб эркакана бошлаган эди, йнгитнинг дилидаги дард-алам бироз юмшагандек бўлди.

«Бу ҳали мендан нафратланмайди, дея ўйлади у. Лекин шу заҳоти, бу ҳам ожизлиқнинг худди ўзгинаси, деган ҳаёлга бориб, дилида ўзини қойиб берди. – Бу болалар мени худди кеча уларга олиб беришган на иттики эрқалатгандек эрқалатишадди».

Х. НОТАВОН КЎНГИЛГА ҚЎТИР ЖОМАШОВ

*Пилдан эрқар эҳтирос, ахмоқ чўйиб қирқилган
Ул тирк ишқонини ўзи этишдида ошқир.
Қулоғи шундоқ осмон қира тўн босган чоғи
Кўрондан берур қабар, бир бўронки, қатъор.
Байрон, «Дон Жуан»*

Жаноб де Реналь қасрдаги барча хоналарни айланиб чиқар экан, янгитдан сомон тикилган гўшақларни кўтариб хизматкорлар билан бирга яна болалар хонасига кириб келди. Бу одамнинг кутилмаганда пайдо бўлиши сабр қосаси тўлиб турган Жюльен учун сўнгги томчи бўлди.

У ранги оқариб, жаноб де Реналнинг ёнига шундай бир илжоват билан бордики, жаноб мэр унга илтати сира ҳам бундай вазоҳатда кўрмаган эди. Жаноб де Реналь тўхтади-да, хизматкорларига ўйрилиб қаради.

– Афандим, деди Жюльен, нахотки сиз болаларим ҳар қандай бошқа тарбиячи билан ҳам шундай муваффақиятга эришиши мумкин, деб ўйлаган бўлсангиз? Агар «йўқ» десангиз, – даром элди у жавобни кутиб ўтирмай, – у ҳолда болаларни ўз ҳисига ташлаб қўйибсан, дейингиз қандай тилингиз борди?

Аввалига кўриб кетган жаноб де Реналь энди бироз ўзинга келиб, бу ярамас бола бекорга бундай дўк урмаяпти, чамаси. бирорта одам унга кўп тўлашни таклиф қилган-у, энди у бизниқдан кетмокчи бўлса керак, деган ҳаёлга борди. Ҳазибки бажолмай қолган Жюльен эса:

– Мен сизсиз ҳам бемашғол яшайвераман, афандим, – дея қўпимча қилди.

– Сизнинг шу қадар ҳаяжонланиб кетганингиздан соят афсусланияпман, – деди жавобан ҳиёл дудукланиб жаноб де Реналь. Хизматкорлар шу ерда, улардан ўн қадамча нарида тўшақларни жой-жойига ёзишмоқда эди.

– Мен сиздан бошқа гашни хутяпман, афандим, – дея кичкиран бағтар ғазабланган Жюльен. Боя ҳопимлар ошанда мени қандай ҳақоратлаганингизни бир эслаб кўринг-а.

Жаноб де Реналь Жюльеннинг мулдасини жуда яхши тушунарди. Унинг дилида қаттиқ кураш кетмоқда эди.

Шу пайт ортиқ чидаёлмаб қолган Жюльен унга қараб:

– Бу ердан чиқиб, тўғри қасёқа боришни жуда яхши билиман, афандим, – дея кичкирди.

Бу гапни эшитиб, жаноб де Реналь Жюльенни дарҳол жаноб Валенонинг уйида тасаввур қилиб кўрди.

– Хўп яхши, таксир, – дея тўнгиллади у ниҳоят тўғ оғир операцияга рози бўлиб жарроҳга мувожаат қилаётган одамдай. – Илтимосингизни бажаришга розиман. Индиндан бошлаб – ўша куни кулли биринчи сана бўлади – ойига эллик франкдан маош олсангиз.

Жюльеннинг ҳақолаб қулиб қўборганига сат қолди: у шу қалар ҳайратга тушган эдики, дилидаки ғазибдан агар ҳам қолмаси.

«Демак, бу махлуқдан қали кам нафратланган эканман. – дея ҳаёлидан ўтказди у, – бу разилининг шундан бўлақча

кечирим сўраш қўлидан ҳам келмаса керак».

Боядан бери бу машмашани оғизларини очиб томоша қилиб турган болалар жаноб Жюльеннинг жуда жакли чиккани, лекин энди у ойига элик франкдан маош оялиниги гапириб бериш учун боғда юрган оналари томон югуришди.

Жюльен гаят зардаси қайнаб турган жаноб де Реналга киё ҳам бокмай, одати бўйича, болаларининг ортидан чиқиб кетди.

«Бу лаънази Валоно мени ҳозирнинг ўзилаёқ бир киз олтиши саккиз франкка тушириб турибди, – деди ўзига ўзи мэр – Анзави таппандик болаларнинг таъминоти масаласида унга каттикроқ шайма қилиб қўйиш керакка ўхшайди».

Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас Жюльен яна унинг олдида пайдо бўлди:

– Қилган гуноҳларимга тавба қилмоқ учун пирим – жаноб Шеланинг кузурига борманам дархор, бир неча сатта кетаётганимдан сизни хабардор қилиб қўймоқчиман.

– Бемалол, азизим Жюльен, – деди жаноб де Реналь қандайдир сохта бир кулги билан, – кечгача бемалол юраверинг. Истагангиз, эртага қуни бўйи келмасангиз ҳам майли, азизим. Боғбонга айтинг, отни тларлаб берсин, Веррьерга пиёда бормайсиз-ку ахир.

«Ҳаммаси равшан. У Валонога жавоб бертгани кетди, – дех хаёлидан ўтказди жаноб де Реналь.

– У мента ҳеч қандай ваъда бермади-ку, ахир, ҳай майли, бу тирмизакни ўч ҳолига қўйиб бериш керак, бироқ жаклидан тушсин».

Жюльен жазал юриб, тоғ томон йўл олди. У ерлагини катта ўрмонни кесиб ўтди. Вержидан тўғри Веррьерга тулиши мумкин эди. Бироқ унинг ҳозир тўғри жаноб Шеланинг олдида бориш нияти йўқ эди. Шу тобда у яна музам-бирлик билан мунофиқлик қилишни музлақо истамасди. У қўнглига келган гапларининг поён-соёнига етмоғи ва жўш ураётган хис-туйғуларига эри бормоғи керак эди.

«Мен жангда ғалаба қилдим, – деди Жюльен ўзини ҳеч ким кўрмайдиган ўрмонга кирган заҳоти. – ҳа, мен ғалабага эришдим».

У ҳозиргина боникдан кечирган воқеаларни ўйларкан, ҳузур қилиб, кўнгли жойига тушди.

«Демак, энди мен оёнга эллик франк маош олар эканман-да бу дейман, жаноб де Реналь жуда кўркиб кетганга ўхшайди-ку. Лекин нимадан кўркиди экан?»

Бир соат бурун унинг жуда газабни кайнатган бу бадавлат ва нуфузли одамнинг нимадан бундай кўркиб кетгани хақида лаёл суриб борар экан, Жюльен аста-секин қандайдир ширин, роҳатбахш ҳис-туйнуга беришди. У бир зум ўзи оралаб кетаётган манави ўрмоннинг ажойиб гўзаллигига махлиё бўлиб қолди. Бир вақтлар тоғдан узилиб тушган улкан харсантлар жарлик тубида айқан-уйқаш бўлиб ётарди. Забардаст шамшод дарахтлари нақ қояларнинг чўққисига қалар ўсган бўлиб, уларнинг ости муздек салқин эди, ҳолбуки, бир неча қадам наридаги офтобруйни куёш шунчалик ёндирадиган, у ерда туриб бўлмасди.

Жюльен улкан қоялар соясида бироз дам олди-да, сўнг борган сари юқорилаб, тоққа кўтарилга бонилди. Тезда у кўнга аранг чалинадиган сўкмоққа бурилди. Бу ердан фақат эчки боқувчи чўпонларгина юришгучи эди. У сўкмоқдан бироз юргач, башанд қояга тирмашиб чикди-ю, ниҳоят, ўзини бутун дунёдан мутлақо ажралган ҳолда ҳис этди. У баландликка кўтарилганидан лабларига табассум югурди: бу унинг орзуи ушналганини яққол кўрсатиб турарди. Мусофирнинг ҳавоси унинг дилни равшанлаштириб, ҳатто қанлайдир қувонтириб ҳам юборганин. Веррьер шаҳри мэри камон унинг кўз ўнгига, дунёдаги барча боёнлар ва барча сурбет одамларнинг тинимсиз сифатида гавдаланарди, бироқ унинг қалбида жўш ураётган нафрат қанчалик кучли бўлмасин, йингит дилида шаксан жаноб де Реналь ниҳоятан ҳеч қандай ғараз йўқ экин. Агар жаноб де Реналь билан учрашмай кўйса, бир ҳафта ўтар-ўтмас унинг ўзини ҳам, касрини ҳам, итларини ҳам, болалари-ю бугун оиласини ҳам унутиб юборган бўларди. «Йилмадим, қай йўсинда уни шунча пулни қурбон қилишга мажбур этдим экан. Йилга эллик эжодан ортиқ-а, ахир. Ундан бир дақиқа олдин эса даҳшатли ҳафддан аранг қутулган эдим. Мана сенга бир кунда икки ғалаба;

тўғри, иккинчисида меннинг ҳеч қандай хизматим йўқ, ҳар қалай, бўлса қандай эришганимнинг сабабиди аниқлаб олсам бўларди. Ҳай майли, кўнгилсиз мулоҳазаларимни ўртагача қўй турайлик».

Жюльен август ойининг жазирама кўшида мисдай кизиб кетган осмонга тикилганича баланд қоя устида турарди. Қоя остидagi майсаторда сўзанақлар тинимсиз чирилларди, улар тинганида эса ҳамма ёқ жимжит бўлиб қоларди. Шу тобла унга пастликдаги водийанинг узоқ-узоқ жойларигача яққол кўриниб турарди. Жюльеннинг тепасидаги қоядан парвоз қилган карчиғай тоҳо-тоҳо бир кўриниб, улкан донра ясаб учмоқда эди. Жюльен бекхтёр бу йиртқич паррандани кузата бошлади. Қушнинг вазмин ва қудратли парвози уни хайратга соларди. Йиниғ узини қудрати, унинг ёлғизлигига ҳавас қиларди.

Наполеоннинг тақдири ана шундай бўлган, аҳтимол, унинг қисмати ҳам шундай бўлар.

XI. КЕЧКИ ПАЙТ

*Унга ярашиб турар ҳаттоки кибр-у ҳаяо.
Ногоҳ титраб кетди-ю, оппоққина қўлчаси.
Йиситининг қўлтаридаи сирғатиб чиқиб кетди,
Кетаркан, йисит қўлии оқисти қистиб қўйди,
Сезиб бўлмади ҳолатда эдики, бу заматми:
«Наҳотки шундоқ бўлса?» — деди сўр шиб йисити.
Байрам, «Дон Жуан».*

Бирок Веррьерда ҳам бирров кўриниш бермоғи лозим эди. Унинг омади келди. Жюльен Кюрсенинг олдидаи чиққан заҳоти жаноб Валенога дуч келиб қолди-ю, дарҳол унга маошии ошганлигини айтди.

Веррьер қайтгач, Жюльен қоронғи тушунича кутиб турди-да, шундан кейингина боғ томон равона бўлди. У бугун бошидан кечирган барча минималгалардан сўнг руҳан чарчаган эди. «Уларга нима дейман?» — дея бегона бўлиб

ўйларди у, хонимлари ҳақида эслар экан, унинг худди ҳозир-
ги рухий ҳолати олдиде аёлларни қизиқтирадиган барча май-
да тасовифларга жуда монанд эканлиги эса Жюльеннинг
хаёлига ҳам келмасди.

Дервиль хоним ва қатто унинг дугонаси ҳам кўпинча
Жюльенни гушунолмай қопишарди, лекин у ҳам ўз навба-
тида хонимларнинг гапини чалакам-чатти тушунарди. Шух-
ратпараст йиғни қалбида жўш урувчи эҳтирослар шиддати –
таъбир жонг бўлса – улугворлиги уларга ана шундай таъсир
қиларди. Бу гаройиб йиғитнинг қалбида эса ҳар қуни тўфон-
лар кўтарилиб турарди.

Бироқ бу оқшом боғ томон йўл олар экан, Жюльен
кўҳликнинг ҳолавагчаларнинг орзу-қетиқларини бажонидил
тинглашга мойил эди. Хонимлар уни кўчалари гўрт бўлиб
кутиб ўтиришган экан.

Жюльен де Реналь хонимнинг ёнига, ўзининг одатлаги
жойига бориб ўтирди. Тезда қоронғи тушди. Йиғит баядан
бери олдидаги етул суянигида кўриб турган ошпоқ кўлни
кафтита олишга уриниб кўрдик. Кўл аввалига иккиланиб тур-
ди-да, кейин шартта кафтидан силтаниб чиқди, Жюльен ўзи-
дан хафа эканликларини яққол ҳис этди. Йиғит ортикча тир-
гилмай қувноқлик билан у ёқ-бу ёқдан гап сотиб ўтирган
эди. Бирдан жаноб де Ренальнинг қадам товушини эшитилиб
қолди.

Жаноб мэрининг эрталаб айтган ҳўлол гаплари ҳамон
Жюльеннинг қулигида жаранглаб турарди. «Пулниниг қучи
туфайли кўнлига қилганини қайтармайдиган маънави тўн-
ғизини устидан бир қулмайманми. – дея ҳасилдан ўтказди
у. – Ҳозир, худди ўзинини олдида хотинининг қўлини уш-
лайман. Ҳа, ҳа, худди шундай қиламан, эрталаб у мени наф-
рай билан таҳқирлаган эди. Мен эса хотининини қўлини
ушлайман».

Шу дақиқадан бошлаб Жюльеннинг табиатиги мутлақо
бегона бўлган хотиржамлик уни тарқ этди. Бу ислоқ унинг
бугун қалбини камраб олди, шу тобда у бошқа ҳеч нарсани
ўйлай олмасди. Шундай қилиш керакки, кўлини ушлаганда
де Реналь хоним индамасди.

Жаноб де Реналь дарғазаб бўлиб снесатдан гапирмоқда эди. Веррьесдаги икки-уч тадбиркорнинг ҳамёни анча катта пайиб қолибди, чамаси, яқин орада улар бундан кам бадавлат бўлиб кетса керак, турган гап, сайлов пайтида улар жаноб мэрининг йўлига тўганок бўладилар. Дервиль хоним диққат билан кулок солиб ўтирарди. Бу сафсата еттишдан зардаси қайнаган Жюльен стулини де Реналь хонимга яқинроқ сурди. Атроф шу қадар қоронғи эдики, ҳеч нима кўринмасди. У ярак бетлаб қўлини хонимнинг тирсағидан юқорисига алағоч бежирим қўли ёнига қўйди. У ҳаяжонланиб, бутун фикри, хаёли пароканда бўлиб кетди, у ўша ажойиб қўлга юзини теккизди-да, бирдан дадилланиб, уни лабларига босди.

Де Реналь хоним калтираб кетди. Ахир эри бор-йўғи тўрт қадамча нарида ўтирган эди-да, хоним дарҳол қўлини Жюльенга узатди ва шу билан бирга уни ўзидан ҳисл нарига итариб қўйди. Жаноб де Реналь ҳамёнини қаппайтириб ётган анави муттаҳам ва яқобичиларни яниб, уларни лаънатлар экан. Жюльен узатилган қўлни эҳтирос билан кетма-кет ўпарди, лекин, эҳтимол, бу бўсалар фақат де Реналь хонимгагина шундай эҳтиросли бўлиб туюлаётгандир. Бўлмасам боёқли хоним ўзи учун маъжум бўлган шу кунни жонидан севиндини ўзи ҳам тан олмай юрган одамнинг ўзга бир наҳбубали қўнғил берганиги ҳақидаги далилини қўлида тутиб турган эди. Жюльен уйда йўқлигида хоним кунни бўйи ўзини жуда бахтсиз ҳис этди ва бу ҳол уни бирмунча мулоҳаза юритишга мажбур қилди.

«Бу қанақаси, наҳот севиб қолган бўлсам? — дерди у ўзига ўзи. — Мен севиб қолдимми? Нима бало, эрим, болачакам бўлса ҳам бирдан севиб қолсам-а? Лекин мен қалбимда эримга нисбатан Жюльенни бир зумга бўлса-да унутимига йўл қўймайдиган маънави мулкнинг васвасага ўхшаш туйғуни сираям ҳис этмаган эдим-ку. Ахир Жюльен аслини олганда ҳали ёш бола-ку, у шунчаки мени жуда ҳурмат қилади. Бу васваса ўтиб кетсин, албатта. Бу йиғитчага нисбатан дилимда қандай ҳис-туйғу борлиги эрим учун барибир эмасми?» Жюльен билан қиладиган суҳбатларимизни, унинг

барча фантастикларини эшитса, жаноб де Реналь зеркииб ўларди: унга бу гапларнинг нима кераги бор? У ўз кшлари билан банд, бош устига мен Жюльенни деб уни бирор жихатдан қачонгаётганим йўқ-ку».

Илгари сира ҳис этмаган мухаббат туйғусидан алданган бу солдадил аёл қалбида мунофиқликдан асар ҳам йўқ эди. У асданганини ўзи ҳам сезмаган бўлса-да, виждони беихтиёр бетовла бўла бошлади. Жюльен боғда пайдо бўлганида хоним дилидаги ана шу курашдан кетириб чекмоқда эди. Де Реналь хоним Жюльеннинг тасвурини эшитди-ю, шу заҳоти унинг ёнига келиб ўтирганини кўрди. Хонимнинг юраги гўё бахт унга қанот бағишлагандек бир орзиқиб тушди. Бу бахтиёрлик туйғуси шу икки ҳафта давомида ҳар куни хонимнинг қўлини банд эгишдан ҳам кўра кўпроқ уни ҳар гал бениҳоя ҳайратга соларди. Бирок оралаб бир дақиқа ўтди «бу қанақаси бўлди? – деди хоним ўзига ўзи. – Демак, уни ҳўришим билан ҳамма гуноҳларини кечириб юрасерар эканман-да». Унинг юраги орқасига тортиб кетди, худди ана шу пайт хоним қўлини тортиб олди.

Йигитнинг эҳтиросли бўсалари, – шу пайтга қадар хонимнинг қўлини ҳеч ким бундай ўпмаган эди. Жюльен, эҳтимол, бениҳоя бирор аёлни севар, деган фикрни унинг мисидан дарҳол чиқариб юборди. Жюльен энди унинг олдида мутлақо беғуноҳ эди. Шубҳа натижасида тугилган аччиқ алам бир зумда қойиб бўлди, илгари ҳатто тушига ҳам кирмаган ҳузур-ҳаловат туйғусидан эса унинг қалби севги нашидаси ва чексиз қувонч билан тўлиб-тошди. Бойиб кетганларни сира унутолмай ўтирган Веррьер мэридан бўлак барчага бу кеча жуда ажойиб тунларди. Жюльен ўзининг қора кияти, ширин орзуларини бутунлай унутиб қўйгани, ҳасбуки, бу орзуларни рўёбга чиқармоқ учун қанчадан қанча тўсиқларни енгиб ўтиши лозим эди. У умрида биринчи бор гўзалликнинг қудратли кучини ҳис этмоқда эди. Йигит ўзи учун сираям ҳос бўлмаган қандайдир мавҳум ва ширин хаёллар оғушида ўтирар экан, таърифига тил ожиз бўлган, жозибаси билан мафтун этган жанаби ажойиб қўли охишта қисиб эркалар қа қўшларини юмиб, арзувон япроқларининг тунги

майини шабададан шилдирашинга, Ду соҳилида жойлашган тегирмондаги итларнинг йироқдан ҳуришига қулоқ соларди.

Бирок у ҳозир эҳтиросга берилмай, исунчаки кўнгилли ҳордик чиқараётган эди. Ўз хонасига қайтар экан, у фикрат севимли китобини яна кўлига олгач, қандай ҳузур қилиб ўқишини ўйларди, чунки йиғирма ёшли йигит учун кенг дунё ҳақидаги, бу дунёни қай йўсинда ҳайратга солишни тўғрисидаги фикр-мулоҳазалар ҳамма нарсадан ҳам устун турарди.

Аmmo у бироздан сўнг китобини бир четга суриб қўйди. Наполеоннинг зафарли юришлари тўғрисида ҳасл сураб экан, у ўзининг бутунги ғалабасига ҳам қандайлир бошқача қарарди. «Ҳа, мен жангда ғолиб чиқдим, – деди у ўзига ўзи. – Шундай экан, бу ғалабадан фойдаланмоқ керак, ҳозирча чекинар экан, бу кеккайган асирлоданнинг попутини пасайтириб қўймоқ даркор. Наполеон темирни ана шундай кизигида босган. Ундан уч кунга жавоб беришини талаб қилмади, шунида дўстим Фукени кўриб келишим мумкин. Агар жаноб де Реналь йўқ деса, унда бутунлай кетаман, деб пўнкса қилман, қайсига борадими, жавоб берадими, асбабта».

Де Реналь хоним кечаси билан мижага қокмай чиқди. Хонимга шу лайтга қадар ўзи умуман яшамагандек туюларди. У Жюльен кўлини эҳтирос билан ўлган ўша ширин дамларни қайта-қайта эслаб экан, ҳалбида ўша мастона туйғунини ҳис қиларди.

Шу пайт бирдан унинг хаёлидан бевафоллик деган даҳшатли сўз ялт этиб ўтди. Ҳиссий муҳаббат тушунчасига кирадиган барча жирканч нишлар, тубанлик, фосиклик туйғусидан унинг кўз ўнгиде намоён бўлди. Хаёлида кўринган бу машаралар эса нозик ва ажойиб образ – унинг Жюльен ҳақидаги ва уни севимлик бахт тўғрисидаги ортусини бунтаётгандек эди. Қолажақ унинг кўз ўнгиде даҳшатли бир тарзда гавдаланарди. Хоним барча ундан қандай нафратланишини тасаввур қила бошлади.

Унинг учун бу даҳшатли дақиқалар эди – хоним қалбида атлақандай гуйгулар уйғонди. Хоним илтари сира кўрмаган ҳузур-ҳаловат мазасини эди татиб кўрмички бўлган ҳам

эди. дақиқатли яъноб исқанжасига гирифтор бўлди-қолди. У шундай изтироб чекиш мумкинлигини илгари сира ҳам тасаввур қилмаган эди, унинг миёси гангиб қолди. У бир дақиқа эримга Жюльенни сезиб қолишдан чўчиётганимни айтсаммикин, деган ҳаслга ҳам борди. У ҳолда эримга Жюльен ҳақида барча гапларни айтиб беришга тўғри келадик-ку. Балкига, шу пайт у бир вақтлар тўйи афасида ҳоласи қилган панд-насихатларни эслаб қолди. Ҳоласи, хотин киши эримга ҳамма гапниям айтавермаслиги кераклигини, чунки эр, ҳар қалай, хотинига нисбатан ҳуқуқдор эканлигини унинг қулагига қуйган эди. Де Реналь хоним нима қиларини билмай гарангсиб қолди.

У изтироб чекар экин, миёсида бир-бирига тил бўлган фикрлар гулгон ўйнардди. Гоҳо у, Жюльен мени севмасе-я, деб чўчирди, гоҳо эса дақиқатга тушиб, ўзини жиноятчи ҳис этарди ва гоё эртатаёқ бўйида бевафо хотин деб ёзилган тахтачани ксиб Веррьердаги шаҳар майдонида, бутун халқ олдида сазойи қилиб, қатл эгишгаётгандек сесканиб турарди.

Де Реналь хонимнинг мутлақо ҳаёт тажрибаси йўқ эди, шу босидан эс-ҳуши жойида пайида ҳам, Тангри олдида гуноҳ қилгани – ҳали ҳатойик нафратлига дучор бўлиш ва халқ олдида сазойи этилиш билан биробар эмаслиги ҳаслгига ҳам қолмасди.

Бевафоллик ва унинг фикрича, бу бевафолликдан келиб чиқадиган шармандалиқни бир лаҳзагина унутган пайтлариди хоним Жюльен билан маъсум ҳаёт кечирсе, қандай ажойиб бўлишини ўйларди ва хотираларга берилиб кетиб, Жюльен бошқа аёлни севарди, деган муҳмиш шубҳадан қамби ўртана бошларди. Сурагини тортиб олишларидан кўрқгани учунчи ёки уни бирор кўриб қолса ўшга аёлни баъном қилишдан чўчиганиданими, йигитнинг оппоқ оқариб кетганини де Реналь хоним худди ҳазиргина кўриб тургандек эди. Аёл бу хотиржам ва олийжаноб чехрада биринчи бор кўрқув аломатларини кўриши эди. Йигит хоним ёки болаларини деб бирор марта ҳам шунчалик таъвнингга тушмаганди. Изтироб чекиш учун бу янги баҳона аёлнинг бусиэ ҳам қайғу билан тўлиб-тошган қалбини қаттиқ ўрғаб нибирди. Де Реналь хо-

ним беихтиёр инграб юборганди, оқсоч қиз уйғониб кетди. Хоким бирдан шам шуъласини ва тепасида эгилиб турган Элизани кўриб қолди.

Демак, у сизни севар экан-да? дея кичкириб юборди у ҳушини йўқотиб

Хонимнинг бахтига, бекасига бир баю бўлганини кўриб ажабланган оқсоч қиз унинг бу тиройиб сўзларига мулаққо эътибор бермади. Де Реналь хоним қандайдир эҳтиётсизликка йўл қўйганини тушулиб қолди.

Иситмам кўтарилибди, – деди у қизга қараб, – алаҳсираганга ўхшайман, бирпас сенимда ўтиринг.

Узини тийиккага мажбур бўлганидан у аста-секин кўнгли тинчиб, енгил тиргди ва ис-ҳушини йиғиб олди. Хоним оқсоч қизнинг тикилиб қарашидан қутулмоқ учун унга газета ўкиб беришни буюрди ва «Ҳафталик»даги узундан узок бир мақолани ўқиётган қизнинг бир чаромадиги товуши таъсирида аста-секин кўнгли бутунлай таскин топди. Шундан сўнг де Реналь хоним Жюльен билан учрашиб қолганида унга, иложи йорича, совуқроқ муомала қилишга аҳд қилди.

ХИ. САЁҲАТ

Парижда яшаш қийинлиги одамларга дуч келган мушкил, вилоятда эса иродаси мустаҳкам одамлар кўпроқ учрайди.

Съейес

Эртаси куни эрталаб соат бешларда, – де Реналь хоним ҳали ўз ётоқхонасидан чиқмаган эди, – Жюльен унинг тридан уч кунга жавоб олди. Шундан сўнг Жюльен бирдан хонимни кўргиси ҳезиб қолди, йиғит унинг ажойиб қўлини эслаганиди. У боғида чиқди, де Реналь хонимдан ҳадстанда дарах бўлавермади. Албатта, агар Жюльен севганида эди,

Энциклопедия Жозеф Съейес (Сейес) (1748-1834) - француз сийасатчиси ва мухбир

хонимнинг биринчи каватдаги кия очик дераза ортида турганини сезган бўларди. Хоним пешанасини ойнага тираганича йиғитга тикилиб турарди. Ниҳоят, у тундаги алдини унутиб, боғга чиқишга жазм қилди. Унинг одадда ошпақ оқариб юрадиган юзи ҳозир ловуллаб турарди. Бу солдашл аёл қаттиқ хаяжонда эли қайлайдир носамимнийлик ва, ҳатто, чамаси, норозилик одадда унинг тиниқ кўзларида акс этдиган хотиржамлик нфодасига шарпа ташлаб турарди. Бу хотиржамлик гўё дунёдаги барча бемаза ташвишлардин ҳазар қилаётгандек аёл чехрасига ўзгача бир жозиба бахш этарли.

Жюльен тез-тез юриб аёлга яқинлашди, у хонимнинг елкасига наридан-бери ташланган шол рўмоли остидан кўриниб турган ажойиб кўлларига завқ билан тикиларди. Аёлининг тунги нитироблардан ловуллаб турган ёноқлари эрталабки мусоффо ҳаводан янада кизариб кетгандек туюлди. Унинг солда, назокатли, шу билан бирга илҳомбахш хуски, оддий аёлларда бўидай гўзаллик камдан кам учрайди, — Жюльеннинг ўзи ҳам ҳаёлига келтирмаган кўкгил торларидан қайси бирини чертиб юборгандай бўлди. Жюльен аёлининг бу гўзаллигидан завқланиб, унга тикилиб борад экан, ўзини дўстона кутиб олигиларига сираям шубҳа қилмасди, у ҳатто бу ҳақда ўйламасди ҳам. Хоним очикдан очик соғуқ кутиб олганини кўрган йиғит қанг-манг бўлиб қолди. Шу тахоти у, бека хим эҳвалигимни менга писонда қилипти, деган шубҳага борди.

Унинг лабларидаги қувончли лабассум бирдан сўндек қўйли, у ўзининг бу ҳолатонда, айниқса, манази бадавлат асқизода хоним қаршисида қандай ўрнн эгаллашгани эсладди. Йиғитнинг юзи бир зумда ўзгариб кетди. Инди унинг юзида тақаббурлик, ўздан назабланишиданг бўлак ҳеч қандай нфолани уқиб бўлмасди. Хонимни бир соатдан буён кутгани-ю, оқибатда уни шундай хўрлаганликлари унга қаттиқ алам қилди.

«Фақат аҳмоқ одамгина бировларга жажл қилиши мумкин, — дея мулоҳаза қиларди у ўзича. — Топи оғирлиги учун ерга тушади. Нахот мен умрбод еш бола бўлиб қолаверсам? Нахот мен бу одамларга нисбатан тўлаётган пулларига

яраша муомала қилишни ўргана олмасам? Агар улар мени ҳурмат қилишларини, ўзимни ўзим ҳурмат қилишни нага-сам, у ҳолда бу одамларга уларнинг бойлиги билан менни муҳтожлигимча шартнома тузганлигини, қалбим эда уларнинг киёр-у ҳавосидан минг чақирим наридалигини, уларнинг пасткаш писанда-ю, илтифотлари мутлақо таъсир қилмайдиглини юксаклиҳда эъқилиғини уқлириб қўймоғим лозим».

Ғазаб, аламнинг ҳўшловга сиздира олмаган ёш тарбия-чининг титраётган юзиде мутақаббирлик, қаттиқ қаҳр ифодаси пайдо бўлди. Де Реналь хоним бутунлай саросимага тушиб қолди. Аёл бок Жюльенин сўзук қарши олишга эҳд қилган эди. Энди кўз ўнгиде йқисилнинг юзи бирлаш шундай ўзгариб кетганини кўриб, унга раҳми келди, ташвишга тушган ва ажабланган хонимнинг чехрасидаги илтифотсиз-лик ўрнини ҳамдардлик ифодаси эгаллади. Одатда, эрталаб саломатлик ёки об-ҳаво тўтрисида айтиладиган шунчаки од-дий сўзлар икковиники ҳам оғизда қолди. Мухаббат изти-робларининг чекмаганишан тўзри фикр юрти олазиган Жюльен де Реналь хонимга ораларидаги муносабатик дўсто-на деб ҳисоблаш ҳатто ҳаёлига ҳам келмаганини намоёнш этишники йўлини топди: у ўзининг жўнаб кетаётгани тўтри-сида бир оғиз ҳам сўз айтмай, гаъзим қилди-ла, қийиб бўлди.

Аёл кечагина дўстона тикилган кўзларининг ҳозир нақа-лар ғазаб ва нафрат билан қараганидан ҳайрагга тушиб, йи-гит ортидан кузатиб турар экан, унинг олдиға қатта ўгли ютуриб келди ва онасининг бўйинига осилиб, кичкирди:

— Бизларда эса таътил бошланди — жаноб Жюльен жў-наб кетяптилар.

Бу гапни эшитиб де Реналь хонимининг юраги орқасига торғиб кетди, у болабалиғи учун ўзини гоятда бахтсиз ҳис этарди, бироқ заифлиғи туфайли юз қарра кўпроқ азоб кекарди.

Бу янги воқеа унинг тасавуридаги барча бошқа гап-ларни босиб кетди. Унинг аниқшали мулоҳазалари бир зум-а тумтарақай бўлди. Энди хоним мафтун эғувчи ошпақини сянғис олдила дош берилишни эмас, башки уншан бир умр

махрум бўлаётганини ўйлаб қолган эди.

У эрталаб конушта тутагунича тишини тинишга қўйиб чиқиб ўтирди. Аёлнинг ичидан қиринди ўтиётгани камлик қилгандек, жаноб де Реналь билан Дервиль хоним нуқул Жюльенни жўнаб кетиши ҳақида гапирар эдилар. Жюльен уч кунга жавоб сўрайтиб тик гапиргани Веррьер мэрига бироз галати туюлган эди.

Турган гап, кимдир йиғитчага қўпроқ тўлашга ваъда берганга ўхшайди, бунга шубҳаланмаса ҳам бўлади. Бу тахлиф жаноб Валенодан чиққанми ёки бошқасиданми, гувернер учун йишга олти юз франк сарфлаш – ҳар қандай одамни ҳам ўйлантириб қўйиши мумкин. Кеча Веррьерда унга, чамаси, ўйлаб кўришлари учун уч кун кутиб туриш лозимлигини айтишган бўлишса керак. Шу бондан ҳам бузун эрталаб менга аниқ жавоб айтмаслик учун бу ярамас бола тоққа жўнаб қолди. Бушк қаранг-а, келиб-келиб қандайдир зоти паст хушармандининг раъйига қараб ўтирсам эди, бунинг устига сурбетлик қилишини айтмайсизми. Кунимиз шунга қолгандан кейин нимаям қилардик.

«Ҳагто Жюльенни қандай ҳақорат қилганини ўзи ҳам тасаввур қила олмайдиغان эримки, у бизникидан кетиб қолмаса эди, дея қавотирланаётган экан, мен нима деб ўйлашим керак? – дерди ўзига ўзи де Реналь хоним. – Эҳ, бунинг ўйлайдигани нимаси бор экан – ҳаммаси тамом бўлди».

Йиғлаб-йиғлаб кўнглини бўшатиб ва Дервиль хонимнинг саволларига жавоб беришдан қутулиш учун у боши қаттиқ гирнётганини баҳона қилди-да, ўз хонасига кириб ётиб олди.

– Хотинларнинг ўти шунақа бўлади, – дея такрорларди жаноб де Реналь. – Доим бирор жойлари оғриб туради. Жула галати қилиб қратилган-да бу хотинлар.

Шундай дея кула-кула нари кетди. Кутилинганда қалбига оташ солган бахтсиз мулаббатини қурбони бўлган де Реналь хоним тўлғаниб ётар экан. Жюльен хурсанд бўлиб, фақат тоғлардаш ина учрайдиган ажойиб манзараларни томоша қилиб борарди. У Вержининг шимол томонидаги доволани олиб ўтмиш лозим эди. У юриб бораётган сўкмоқ улкан

шамшод дарахтлари оралаб ўтиб, Ду водийсини шикмол томондан тўсиб турган баланд тоғ ёнбашидан клон изи бўлиб аста юкорилаб кетарди. Ду дарёси жанубга караб бурилиб кетган жойдаги тепаликларни ошиб ўтган йўловчининг кўз ўнгидан энди Бургундия ва Ёжолсининг серҳосил далалари намоён бўлди. Гарин бу нуҳратпараст йигит бундай гўзалликларни кўрганда юраги билк этмаса-да, у, ҳар қалай, гоҳогоҳ бехтиёр тўхтаб, бу кенг ва улғувор манзарага кўз югуртирарди.

Нихоят, у дўсти, ёш тахтафуруш Фуке истикомат қилган хилват водийга етиш учун ошиб ўтишни лозим бўлган баланд тоғ чўққисига кўтарилди. Жюльен шу тобда на дўсти Фукега, на бирорта бошқа одамни кўришга ишкарди. У чўққидаги қоялар орасида қарчиғай сикларни яширишиб ўтирар экан, ўзи томон келаётган ҳар қандай одамни йироқдан кўрган бўларди. Қоялардан бирининг тик бикинида у кичкинагина горни кўриб қолди. Йигит горга кирди-да, лана жойга ўрнашиб ўтириб олди. «Бу ерда мени, — дея дилидан ўтказди у хурсандликдан кўзлари чиқнаб, — бу ерда мени ҳеч ким топа олмайди». Унинг хаёлига шу ерда ўтириб, ўзининг баъзи мулоҳазаларини ёзиб қўйиш фикри келиб қолди. Бу мулоҳазаларни ҳар қандай бошқа жойда қоголга тушириш жуда хавфли эди. Тўртбурчак харсанг унга етил хитматини ўтади. Жюльен шундай берилиб кетдики, миёсида гужгон ўйнаётган фикрларни ёзишга улгуролмай қолди; шу тобда у атрофидаги ҳеч нимани кўрмасди. Нихоят, у қогоздан кўзини узди-ю, куёшнинг йироқдаги Ёжолсе тоғ тумалари ортига караб ботаетганини сезиб қолди.

«Шу ерда тунаб қўя қолсам-чи? — дея ўйлади у. — Йоним бўлса бор, эркиман». Бу улуғ сўзни тилга олар экан, Жюльен лавқдан юраги лоп этганини сезди. Доим мугамбирлик қилиб яшашга мажбур бўлганидан у ҳатто дўсти Фуке билан ҳам ўзини эркин ҳис эта олмасди. Бу кичкинагина горда ятгани хафти а тираганича ўз орзулари ва эркинлик туйғусидан маст бўлиб ўтирган Жюльен ўзини ҳеч қачон шундай бахтиёр сезмаганди. У тоғлар ортига ботган куёшнинг сўнгги шўъласи ҳам сўниб бораётганини пайқамай

қолди. Жюльен қон-қоронғи тирма ўтириб, келгусида Парижда кечирадиган ҳаётини юрати ортиқиб тасаввур қиларди. Аввало, унинг кўз ўнгиде гузал бир аёл намоён бўлиб, аёл шу қадар гузал ва олийжанобки, Жюльен бунақасини провинцияда¹ сира учратмаган. Инсит ўша аёлни юрак-юрағидан севади, аёл ҳам усинг яшай олмайди... У доим ўз махбубаси билан бирига бўлади, мабодо уни тарк этса ҳам жуда кинса муддатга, улуг ишлар қилиб шуҳрат қозониш ва унинг севгисига муносиброқ бўлиш учунгина тарк этади.

Париждаги хиборлар жамиятининг аянчи муҳитида ўсиб улғайган бирор йигит, агар у Жюльен каби либлларасг бўлган тикдирда ҳам, бундай орзу-хаёлларга берилганини сезиб қолса, бениҳёр илжайиб кўярди, ахир: «Махбубасини тарк этса гар қайси бир ўғлон, Бсвафодик қилар унга ҳар кунки жоник!» – деган ҳақиқат барчага маълум-ку, бу ҳақиқат буюк ишлар қилиб шуҳрат қозониш ҳақидаги орзуларни бир зумда унинг миёсидан сиқиб чиқарган бўларди. Бир-к мақоли деҳқон йиситчанинг буюк жасорат кўрсатишига эса шунчаки бир тасолиф етишмаётгандек эди.

Бу орада қоронғи тун боранққа аллақачон қора паршасини ёйган бўлиб, Фуке яшайдиган қишлоққача эса яна ўн чақирим йўл юрмоқ лозим эди. Горни тарк этишдан аввал Жюльен гулхан ёқди-да, боя ёзган барча қогошларини ўтга ташлади.

Жюльен кечаси соат бирда эшикни тахизлатганида дўсти уни кўриб ханг-манг бўлиб қолди. Фуке ҳисоб-китоб лафтарини устида бош қотириб ўтирганидан ҳали ухламаган экан. У нортулдан келган, юз тўзилишини қулуқроқ, бурки муштдай, бссунақай бир йитит бўлса-да, аслида жуда ҳам кўнгли очик, хушфезл эди.

– Бунча бемахал келмасанг? Бу дейман, ўша жаноб де Реналь билан уришиб қолмадингми, ниққилиб?

Жюльен кечаги воқсаларнинг барини дўстинга айтиб берди. У Фукедан ҳеч нарсани яширмаслик лозим, деб ҳисобларди.

¹ Провинция – 1) қишлоқ; 2) қайташдан узиқ жой.

– Менкица кола кил, – деди унга Фуке. – кўриб турибман: жаноб де Реналли ҳам, Валсютони ҳам, префект ёрдамчиси Можиронни ҳам, Кюре Шеланни ҳам, уларнинг барча хийла-найрантларини ҳам энди яхши тушуниб олибсан. Хозир айни пудрат савдоси билан шугулланадиган пайтнинг. Арифметика илмида мендан анча кучлисан, ҳисоб-китобни олиб борардинг, ахир бу савдо-сотиқдан мўмайгина пул топаман. Аммо ҳисоб-китоб ишларига вақт сипшмайди, бирорта одамни ширкатга олишга эса, муттаҳам чиқиб қоладими, деб қўрқасан. Фақат шуни деб Хулонинг берган кунни бирор мўмай ишдан қуруқ қоласан киши. Мана, бундан бир ой илгарик манаки Мишога олти минг франк ишлаб олишига имкон бериб қўйдим, Сент-Аманда яшайдиган Мишони айтяпман, уни танийсан. Уни олти йил кўрмаган эдим, тасодифан Понтарльдедаги ким онди бозорида учратиб қолдим. Хўш, ўша олти мингни еки ҳеч бўлмаса, уч мингни сен ишлаб олсанг нима қиларди? Агар ўшанда ёнимда бўлганимда эди, ўша бир тўла тахтанинг баҳосини ошириб, барчасининг хафсаласини бир қилардим-у, мол ўзинингга қопарди. Менга шерик бўла қолсанг-чи.

Фукенинг бу таклифи Жюльеннинг дилини бироз ранжитди: бу гаплар унинг хомхаёлларига мутлақо тўғри келмасди. Фуке ёлғиз ўзи яшарди, шунинг учун ҳам дўстлар Ҳомер қахрамонларидай ўзлари овқат пишириб тамадан қилишар экан, дўсти Жюльентга тахтафурушлик қандай фойдалиқ иш эканлигини исботламоқчи бўлиб унга ўзининг ҳисоб-китоб дафтарини кўрсатди. Фуке дўстини жуда билимдон ва ҳатто одам деб ҳисобларди.

Мана, нияти, Жюльен кора қарагай ҳодаларидан қурилган кичкинагина ҳужрада ёлғиз ўзи қолди. «Рости билан ҳам мен бу ерда бир неча минг франк ишлаб олишим мумкин, – деди у ўзига ўзи, – кейин, ўша пайтда Францияда нима расм бўлишига қараб, ҳарбий мулкдорлиги ёки рухонийлик ридосинини бамайлихотир танлайвераман. У пайтга бориб орттирган жамғармаларим барча тўсиқларни бартараф этади. Ҳозирги бу кичкиргўҳда эса мен анави жанобни кибкор-

лар кийишанин барча муҳим материалар¹ библагги жахоятдан аста-секин кутулиб оламан. Бирок Фуке халти-бери уйланмоқчи эмас, ўзи эса бу ерда элтиликдан кийналяпман, дея нолаяпти. Агар у ўз ишига ҳеч қандай дастмоя қўшолмайдиган бир одамни шерик қилиб олаётган экан, демак, у бу одамнинг ҳеч қачон уни ташлаб кетмаслигига умид қилади».

— Наҳот мен дўстимни алдасам? — дея ғазаб билан хитоб қилди Жюльен. Ишларини юриштириш учун тулалар килиб юрган, бировга нисбатан меҳр нималигини билмайдиган бу ғалатки йиғит шу тобда меҳрибон дўстига хиёл бўлса-да, номарҳал килишни ҳатто ҳаёлига ҳам келтира олмасди.

Шу пайт бирдан Жюльеннинг чеҳраси ёришиб кетди — у дўстининг таклифини рад этишга баҳона тонган эди. «Қанақасига энди? Етти-саккиз йил умрни беном-у нишон ўтказиш-а? Ахир у пайтга бориб йигирма саккизни уриб қўяман. Бонапарт бу ёшда ўзининг энг буюк ишларини бажариб бўлганди. Ҳеч ким танламайдиган мендай камтарин бир одам ким ошди бозорларида ўралашиб юриб қандайдир муттаҳам мансабдорларнинг илтифотики қозониб, нилоҳи, бироз пул ҳам жамғардим, дейлик. Лекин, ким билсин, ўша пайтга бориб қалбимда шуҳрат қозониш учун лозим бўлган илоҳий оловдан ҳеч бўлмаса учкунни қоларминкин».

Эртасига эрталаб Жюльен масала ҳал бўлиши, леб юрган меҳрибон Фукега ўта совуққонлик билан руҳонийлик мартабасига бўлган эътиқоди туфайли унинг таклифини қабул қила олмаслигини айтди. Фуке эжаблантигидан қаловлашиб қолди.

— Бундай ўйлаб кўрсанг-чи, — дерди у дўстига, — ахир мен сени шерик қилиб оламан, агар шерикчилликка негаметсанг, у ҳолда йилдига тўрт минг маош белгнлай. Сен эса бунинг ўрнига, яна ўша жаноб де Реналнинг уйига кийтсам, дейсан. Ахир у сени, қора ер қилсам, дейди-ку. Икки юз-уч

¹ Материя (латинчи. materia - модда; латинча. materia) — қизил-қизилдан гиллафиде ва ўша йиллик бўлиниги ҳақда чиққуд бўлган объектив борлик.

юз олтин йиғганингдан кейин ўша семинарияда бориб ўқийверасан. Ким тўққонлик қиларди? Сенга яна бир нарсани айтиб қўяй: шу атрифдаги энг яхши приходни¹ оёлга ўзим тўғрилаб бераман.

Ыкласанин, — дея қўшимча қилди Фуке товушини пасайтириб, — ўша жаноб *** ва жаноб *** ларнинг барига мен ўтти отказиб бераман. Уларга мен аёло нав ўтти, эман гўлатариник олиб бораман, жаноблар эа синган шок-шабба сифатида ҳақ тўлашади, турган гап, менга ҳам нафитсагади, албатта, лулдин фойда чиқаришининг бундан яхшироқ усули бўлмаса керак.

Бирок Жюльен ўт майлини гапириб туриб олди. Ниҳоят Фуке, дўстим бироз ақлдан очибди, деган қарорга келди. Учинчи куни азонда, тоққ ёриша бошлашши билан Жюльен дўсти билан хайрлашиб чиқиб кетди; бугунги кунинг у тоқдаги қоклар опасида ўтказмоқчи эди. Йигит ўша кичкина торни қидириб топди, бирок энди унинг қўнғли ностинч эди: Фукеннинг таклифи уни аянча қилиб қўйганди. У Геракл қаби икки йўлдан бирини: ё эзгуликни, ё қусурни таниши, танлаганда ҳам ҳалажакда дурустгина бойлик орттиришига имкон берадилан, ё ёшликдаги қахрамонона орзу-умидлар йўлини тавламоли лозим бўларди. «Демак, менда чиннакам қатъийлик йўқ экан, — дедди у ўзига ўзи. Ҳаммасидан ҳам унга ана шу гумон қўпроқ азоб бермоқда эди. — Ризки рўзимни топниш учун сарфламоқчи бўлган ака шу сиккиз йил ичида қахрамонона ишлар қилишга ундайдиган илоҳий кучдан ажралиб қолмаган, дей қўрқалманми, демак, менинг тупроғим бошқа жойдан олтинган. Улуг кишиларнинг туваласи бошқачароқ бўлади».

*Роман – бу катта йўлда қў-
лидада тутиб бораётган кўму-
нинг ўзи.*

*Сен-Ремаль*¹

Бержидаги кўхна черковнинг хўшманзара ҳаробала-
рига яна кўзи тушар экан. Жюльен ўтган кунидан бери де
Реналь хонимни бирор марта ҳам эсламаганини ўйлаб қолди.
«Бу ердан жўнаб хетаётган куним бу аёл менга орамизда
қандай масофа борлигини эслатиб қўйди, у мен билан гўё
оддий кишидоки болакай билан тиллашгандек таллашди. Ҳа,
аibatта, у бир кун эвал қўлидан ушлашимга ижозат этгани-
дан афсусланаётганини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Лекин
қўлини жуда гўзал-да, ўзи. Ажойиб! Кейин бу аёлнинг ни-
гоҳларини айтмайсизми, нақадар олкйжаноб кўзлар-а».

Фуке билан биргаликда олиб бориладиган пудрат иш-
лари туфайли пича маблаг жамғариш чимқонияти Жюльен
хаёлини бироз олиб қочди. Йигит ўзининг атрофдагилар кўз
ўнгиди нақадар қашшоқ ва арзимас одам бўлиб кўринишини
энди ил арили қараганда камроқ ўйлиб, камроқ қайгурашган
бўлиб қолганди. У гўё балани тепаликка чиқиб олган-у, у
ердан туриб пастдаги қашшоқликни ҳам, ўзи учун катта
давлат бўлиб туюладиган тўқин ҳаёти ҳам бамайлнхотир
кузатаётгандек эди. Жюльен ўз аҳволига қайласуф кўзи би-
лан қараяпти, деб бўлмасди, аibatта. Бирок у тоққа қилган
мана шу кичкина саёҳатидан бутунлай бошқа одам бўлиб
қайтганини сезиш учун фаросати етарди.

Де Реналь хонимнинг илтимосига кўра ўз саёҳати ҳақи-
да ҳикоя қила бошлаган Жюльен беканинг нақадар қаяжон
билан тинглаётганини кўриб хайратга тушди.

Бир нақтлар уйланишга жазм қилиб юрган Фуке бир
неча бор севги бобида ҳафсаласи пир бўлган эди; ўт аўсти
билан суҳбат пайтида у Жюльенга ана шу барча кўнгли-

¹ Сесар Вивьер де Сен-Ремаль (1839-1892) – француз тарихши ва географи.

сизилкларни очикдан очик галириб берганди. Бир неча марта фурсатидан олдин севгилисининг висолига эришган Фухе ҳар гал маҳбубаси илгари ҳам ўз муҳаббатини кимгадир илҳом этганига ишонч ҳосил қилганди. Бу ҳикоятлар Жюльенни тоғла хайрага солди, у энди кўпгина янги нарсаларни билиб олганли. Доим ўз хаёли билан бўлиб, ҳеч кимга ишонмай юрганидан у ниҳк-муҳаббат соҳасида бироз бўлса-да саводини чиҳаркиши мумкин бўлган ишлардан бениҳоя йироқ эди.

Жюльен дустиникида ўтказган шу уч кун ичида де Реналь хонимнинг ҳаёти азоб билан ўтди, хоним турли ҳаёлга борар ва баттар қайғурар эди. У чиндан ҳам касал бўлиб қолди.

— Кечкурун боғга чиқа кўрма, — деди дугонасига Дервиль хоним Жюльенга кўзи тушган. — Тобинг ҳочиб турибди. кечкурунлари эса санин, бағтвар бўласан.

Жаноб де Реналдан доим, оддийгина кийинасан, деб таъна эшитиб юрадиган дугонасининг кутилмаганда нафис тўр пайлоқ ва Париждан келтирилган ажойиб туфлисини кийиб олганини кўриб Дервиль хоним ажабланди. Сўнгги уч кун мубайнида де Реналь хонимнинг ягона тармаги бичиптикиш бўлганди. У яқиндагина расм бўлган чиройли матодан ўзига ётги кўйлақ бичган ва тезроқ тикиб бер, деб Элизани ҳол-жонига қўймаганди. Кўйлақ Жюльен қайтиб келгандан бир неча дақиқа кейин битган эди, де Реналь хоним уни дарҳол кийиб олди. Унинг дугонасида энди ҳеч қандай шубҳа қолмади. «Севиб қолибди, бечора», — деди ўзига ўзи Дервиль хоним Холаваччасининг нима сабабдан бундай галати бестоғ бўлаётганини энди унга бутунлай аён бўлди. кўйд.

У де Реналь хонимнинг Жюльен билан қандай суҳбатлашганини кўрди. беканинг юзи тоҳ оқарар. тоҳ лопадек кизариб кетар эди. Унинг ташвиш тўла нияти охи ёш тарбиячининг кўзларига қадаш ани эди. Де Реналь хоним, мана ҳозир у ҳамма гапни тушунтирди-ди, сўнг уларникида қолиш-қолмаслигини айтди, деи юриккиб кутмоқда эди. Жюльен эса бу тўғрига умуман ўйламаётгани боисидан ҳеч нима демасди

Нихоят, узок иккиланиб турган, де Реналь хоним журъат элиб, динданги туйғуларни ошкор эсувчи тигрок товуш билан сўрала:

— Сиз шоғирдларнингизни ташлаб, бошқа жойга ичга ўтмоқчисиз, лекинли.

Де Реналь хонимнинг маънос нигоҳи ва товушидаги журъатсизлик Жюльенни ҳайратга солди. «Бу иёл мени севади, — деди у ўзинга, — бироқ бир лаҳза ханфлик қилганидан сўнг нағрурлиги туфайли ларҳол бу ишидан пушаймон бўлади ва менинг кетиб қолишимдан чўчимай қўйган таҳоти мента нисбатан яна димоғи кутарилади. У бир зумда ўзи учун зарарли бўлган бу аҳволни тасаввур қилиб кўрдида, бироз иккиланиб турган, жавоб берди:

— Шундай ажойиб болалардан ажралиш мен учун оғир бўлади, албатта. Боз устига оипангиз ҳам бамаъни, лекин кетишимга тўғри келса керак. Ахир, ҳар ким ўзиниям ўйлаш керак-ку.

Жюльен «бамаъни» сўзини айтир экан, киборларга ҳос бу сўзини у яқиниғида дуғатиға қиритган эди, — дилини кучли нафрат туйғуси камраб олди.

«Демак, бу аёлнинг назарида, мен ёсмаъни эканман-да», дея хвёлидан ўтказди у.

Де Реналь хоним йигитини ақли ва чиройига қойил қилиб, унинг гапларига кулоқ соғар экан, юрағи қисилиб ўтирарди, эҳтимол, хонадонингизни гаплаб кетарман, деб унинг ўзи айтиди-ку ахир. Хонимнинг Жюльен йўқлиғида Вержига келган барча веррьерлик дўстлари эри қилириб толган бу ажойиб йигитни бирлари олиб, бирлари қўйиб мақтовганди. Албатта, улар болаларнинг ўқишидаги муваффақиятларида ҳеч балони тушунишмасди. Бироқ Жюльен-ини Инжисини ёлдан билиши, бунинг устига уни лотин тилида ёдлагани веррьерликларни шу қадар қойил қолтирган эдики, ҳойнаҳой, улар буни кў биллап кейин ҳам унутмасалар керак.

Ахмо Жюльен ҳеч ким билан сўзлашмагани билан, табиий, бу гаплардан бехабар эди. Агар де Реналь хоним ҳиёл соувукхонроқ бўлганида эди, у йигитни шундай катта

обрў орттирганк билан табриклаган бўларди. Шунда Жюльеннинг турури дарҳол таскии топиб, у хоним билан мулоқим ва дилхаш бир оҳангда гаплашган бўларди. Боз устига беканинг янги кўйлаги унга жуда еткан эди. Кўйлакнинг чиройли чиққанидан ва бу ҳақда Жюльеннинг айтган гапидан жуда хурсанд бўлган де Реналь хоним йиғитча боғни сайр қилишни таклиф қилди-ю, бироқ ҳил ўтмай юришга мадорл йўқлиги маълум бўлиб қолди. Шундан сўнг у ўз қочқининг қўлига таяниб олди. Аммо бушдан кучига куч қўшилиши ўрнига, ақсикча, йиғитнинг қўлини ҳис этган тақоти бутунлай силласи қуриди-қўйди.

Қоронғи тушли, улар стулларга ўтиришлари билан Жюльен илтари эриштан имтиёзга кўра журъат этиб, ёнида ўтиртак гўзал беканининг қўлини лабига босди-да, сўнг уни дарҳол кифтига олди. Шу тобда у мутлақо де Реналь хоним ҳақида эмас, балки дўсти Фукеннинг ўч маҳбубаларига қандай дашл муомала қилганини ўйларди, «бамаъний» сўзи ҳамон унинг қалбига тошдай ботиб турарди. Кутилмаганда хоним унинг қўлини маҳкам қисиб қўйди, бироқ Жюльен бундан сира ҳам хурсанд бўлмади. Хоним бу кеча унга нисбатан намойиш этаётган ҳис-туйғулардан фахрланиш у ёқда турсин, ҳатто дилида миннатдорчилик ҳам сезмади, аёлнинг гўзаллиги, нафосат-у назокати бугун унга деярли таъсир этмасди. Рухий пожизалик, ниятнинг холисслиги, сўзсиз, ёшлик умрини ушайтиради. Одатда, гўзал аёллардан кўтчиллигининг, аввало, юзи қарийди.

Бу кеча Жюльеннинг кайфияти бузук эди; у ҳакузгача инсофли ижтимоий эшпақоянини у ёки бу поғонисига жойлаб қўядиган тақдирдан ғатабланарди. Фуке унга бойлик орттиришнинг тубан усулини таклиф қилганидан бўён унинг ўзи-дан ўзи жаҳди чиқмоқда эди. Бугундай ана шу ҳаёл билан банд бўлиб, ахён-ахёнда ўз хонимлари билан бир-икки сити гаплашиб кўяр экан, у ўти ҳам сезмаган ҳолида де Реналь хонимнинг қўлини қўйиб юборди. Боклиш беканинг юраги орқасига тортиб кетди: бундан у ўзига чиқарилган ҳукмни уққан эди.

Агар Жюльеннинг севинисига ишончи қомил бўлганида

эди, эҳтимол, у ўз фазилавлари ёрдамида муҳаббат васвасасига дош берган бўларди. Бирок Жюльендан умрбод айрилишдан кўркиб турган ҳозирги пайтда у ўз туйғусига қаршилик қилмади, ҳоним шу қадар ҳушқиси йўқотиб қўйдики, Жюльеннинг паришонлик билан стул суягини кўйиб ўтирган қўлини ўзи ушлаб олди. Ҳонимнинг бу ҳаракати надиқрон шухратпарастини ҳушга келтирди, шу тобора у ўша барча қосқайган аснлзода жанобларнинг бир кўриб қўйишларини истарди. Бу жаноблар энефат пайти, у болалар билан столнинг пойгак томонида ўтирганида Жюльенга ҳонимларча тиржасийиб қарашган эди. «Йўқ, бу аёл мендан нафратлана олмайди. — деди у ўзига ўз. — шундай экан, унинг гўзаллигидан тоз ўғирлишим яхши эмас. Мен ўзимни ҳурмат қилишни истар эканман, у билан ошқ-маълуқлик қилишим керак». Агар Жюльен дўстининг мадбубалар ҳақидаги оддийгина ҳикояларини эшитканида, эҳтимол, бундай фикр унинг миъсига бутунлай келмаган бўларди.

Кўкисдан ҳаёлига келган бу фикрдан унинг бирга димоғи чоп бўлди «Бу икки аёлдан бири, албатта, менки бўлмоғи логич», деди у ўзига ўзи ва шу захоти. Дервиль ҳонимнинг кўнглини овлаш мен учун ёқимлироқ бўларди, деб ҳаёлидан ўтказди. Йўқ, бу аёл унга кўпроқ эҳад, деб бўлмасди. Жюльен бу ҳоним уни фақат тарбиячи сифатида билгани учун ҳам уни афзал кўрган бўларди. Де Реналь ҳонимнинг кўз ўнгиде ҳа у биринчи бор мовут ҳамзулини кўлтирига кистирган қосиббачча сифатида пайло бўлганди.

Бирок де Реналь ҳоним эшик олдида кўнгироқ чалинига журъат отолмай турган ва салга лоладек кизариб кетадиган худди ўша ишқ йиғитчани, айниқса, меҳр билан эларди.

Ўз қарашларини кўздан кечирар экан, Жюльен, хойна-хой, Дервиль ҳоним беканинг менга кўнгли борлигини лаякатан бўлса керак, шу боисдан унинг кўнглини овлаш бефойда, логан қарорга келти. Шундай қилиб, у нилож де Реналь ҳонимни тандашга мажбур бўлди. «Хўш, бу аёл ҳақида менга нималар маълум? — дея сўрарди ўзидан Жюльен. — Мен фақат бир нарсани биламан: саёҳатга борма-симдан олдин мен унинг қўлидан ушласам, қўлини тортиб

оларди, энди эса мен кўлимни тортиб оляпман, у эса, аксинча, кўлимни ушлаб кисиб қўйяпти. Мендан нафратланиб юргани учун ундан қасос олишнинг жуда ўрни келди. Худо билсин, унинг қанча ўйнашлари бўлган экан! Эҳтимол, бу ерда учрашиш қулай бўлгани учунига у мени ташлагандир?»

Афсуски, ўта маданиятли бўлишнинг ёмон томони ҳам худди ана шунда. Хиёл маълумотга эга бўлган йнгирма ёшли йнгитнинг қалбида самимиятдан асар ҳам қолмайди. Самимият бўлмаса, муҳаббат одами безиралиган мажбуриятга айланади.

«Мен ана шунинг учун ҳам бу аёлнинг висолига етмогим лозимки, — дея шивирлади Жюльеннинг қўлига унинг занф гурури, — агар келажакда бирорга одам менга, шунчаки бир тарбиячи бўлгансан, деб юзимга солашган бўлса, бу ишга мени муҳаббат мажбур қилган, дейишим мумкин».

Жюльен ана кўлини аста тортиб олди-да, сўнгра ўзи де Реналь хонимнинг кўлидан тутиб, уни кесди. Улар ярим кечата яқин меҳмонхонага чиқингач, де Реналь хоним секингина сўради:

— Демак, бизни тарқ этар экансиз-да? Бизни ташлаб кетасизми?

Жюльен хўрсиниб жавоб берди:

— Ҳа, кетишим керак, чунки мен бизни қаттиқ севиб қолдим, бу эса гуноҳ, ёш руҳоний учун бу жуда катта гуноҳ.

Де Реналь хоним бирдан унинг кўлига таяниб қолди, таянганда ҳам шундай кескин бир ҳаракат билан таяндики, ёноғи Жюльеннинг ёлиб турган юзига тегиб кетди.

Тунда бу икки одамнинг қалбини қамраб олган туйғулар бир-бирига мутлақо ўхшамасди. Де Реналь хонимнинг юрагиде рухий эҳтирос ҳужмрон бўлиб, бутун вужуди муҳаббат навишасига бўлиб-тошганди. Муҳаббат савдоси эртароқ бошига тушган ёш ишвагар кизча саяғи ҳаяжонларига ўрганиб қолади-да, эҳтиросли туйғу ёшига етганида бу соҳада янгилик жонлибасини айс эсмай қўяди. Бироқ ҳагто романлар ҳам ўқинаган де Реналь хоним учун бахтнинг барча қирралари янгилик эди. Хеч қандай маънум

ҳақиқат ёки ҳеч бўлмаса келажак шарҳаси унинг қалбини соғутга олмади. Хоним, орадан ўн йил ўтгандан кейин ҳам ҳозиргидай бахтли бўламан, дея ўйларди. Ҳатто бир неча кун илгари унга қаттиқ азоб берган асллик фазилати ва жаноб де Реналга солдиқ бўлишга оид ичгани ҳақидаги фикр ҳам булун ҳеч қандай таъсир кўрсати олмади; хоним уни чақирилмаган меҳмондек ҳаёлидан қувиб солди. «Ҳеч қачон унинг ҳадиддан ошишита йўл қўймайман, — дерди ўзига ўзи де Реналь хоним. — Биз Жюльен билан шу ой давомида қандай яшавган бўлсак, шундай яшайверамиз. У меннинг дўстим бўлади».

XIV. ИНГЛИЗ ҚАЙЧИСИ

*Ёноклари анордсх ўн олти ёш-
ли қизалоғ-у юзига қизил сурпанчага
оғмак.*

Полидори¹

Жюльенга келсак, у Фукеннинг ўли тавлифидан сўнг ўзини бутунлай бахтсиз ҳис этмоқда эди, у ҳеч бир қарорга келолмай кийинларди.

«Эҳ, чамаси, иролам заифга ўхшайди Нэполсон пайти бўлганида, унга ёмон аскар бўлар эканман. Ҳай майли, ҳеч бўлмаганда, — дея қарор қилди у, — ҳонадон бекаси билан ма-нали саргузаштим бироз вақтга бўлса-ди, қўнғилимни ҳуш элади-ку».

Унинг бахтига бундай беадоблик ҳатто маъна шу арзи-мас воқеада ҳам унинг асл руҳий ҳолатига мутлақо мос тушмас эди.

Де Реналь хонимнинг янги башани қўйлаги унинг ан-лига гулгула солиб қўйганди. Йиғил учун бу қўйлак Париж-нинг тимсоли эди. Унинг гурури гасодифта ёки зарур пайтда жонига ора қирадиган топқирлигига таяниб иш кўришига

¹ Якоб Уильям Полидори (1795-1821) — келиб чиқиб Италиядан бўлган янгли бўлишчи на шифокори.

йўл қўймасди. Фукенинг ҳикоялари ва севги ҳақида Инжилдан ўқиб олган озгина маълумотлари асосида у ўзи учун бўлажак кампаниянинг пухта ва батафсил режасини ишлаб чиқди. Жюльен, гарчи ўзи тан олмаса-да, жула эсангираб қолган эди. Шу боисдан ҳам у ўша режани ўзи учун ёзиб қўйишга аҳд қилди.

Эрталаб де Реналь хоним меҳмонхонада бир дақиқа у билан ёлғиз қолди.

— Сизнинг исмингиз Жюльен ёки ана бошқа исмингиз борми? — дея сўради хоним.

Ардоқлиб берилган бу саволга қаҳрамонимиз бирор нима деб жавоб бера олмади. Бундай имконият унинг режасида назарда тутилмаганди. Агар ҳаёли ана шу ахлоқона режа билан банд бўлмаганда эди, унинг топқир акли шу заҳоти жонига ора кирган, саволининг кутилмаганда берилгани эса ҳочиржавобликки ундаган бўларди.

Ўзининг эпискописидан Жюльен баттар хижолат чекди. Де Реналь хоним унинг бундай доғдираб қолганини дарҳол кечирди. Йигитнинг бундай жангираб қолиши хонимга юракни кийтадиган соддадиллик бўлиб туюлди. Унинг фикрича, барча жуда ақлли леб ҳисоблайдиган бу йигитга худди ана шундай соддадиллик етишмасди.

Бу тарбиячинг тушмагур меида қаттиқ шубҳа туғдирыпти, — деган эди унга бир неча бор Держиль хоним. — У худди ҳамма испни олдиндан ўйлаб қилаётгандек кўринади. Жула писмиққа ўхшайди у.

Ахлоқона доғдираб қолгани ва де Реналь хонимнинг саволига жавоб бера олмагани Жюльенга қаттиқ алам қилди.

«Мендек одам ўз олдига гуноҳимни қилишим шарт», — дея аҳд қилди у ва ўз бурчига биноан пайт пойлаб туриб, бир хонадан иккинчи хонага ўтаётганларида де Реналь хонимни ўпиб олди.

Бундан ҳам ножўя, ўзи учун ҳам, хоним учун ҳам ёқимсиз, боз устига телбаларча қилиқни ўйлаб топишнинг ўзи амримаҳол эди. Уларни кўриб қолишлари ҳеч гап эмасди. Де Реналь хоним, у ақидан озмадими, дея ўйлаб қолди. Хоним кўрқиб кетди ва шу билан бирга қаттиқ жаҳли ҳам чиқди. Бу

бемаъни килик унга жаноб Валенони эслатди.

«Бу ерда у билан елғиз ўзим бўлганимда ҳолим нима кечарди?» – дея ўйлади у. Унинг қалбнда севги орқага чекиниб, боадаб аёлга хос фазилатлар тугён кўтарди.

Шундан сўнг хоним шундай иш тутдики, болаларидан бирортаси доим ёнида бўлиди.

Қун Жюльен учун гоят эрикарли ўтмюкда эди; у ўтакетган эпсизлик билан ўзининг шайдо қилиш режасини амалга оширишга уриқарди. У де Реналь хонимга бирор марта ҳам тўғри кўз билан қарамай, нуқул маънодор нигоҳ ташларди. Бироқ шайдо қилиш у ёқда турсин, ҳатто натоқатли бўлишни ҳам эппай олмаётганини тушунмайдиган даражада тентак эмасди.

Де Реналь хоним унинг бундай укувсизлиги ва ўтакетган густоҳлигидан ҳайратга тушиб, бутунлай эсанкираб қолганди «Эҳтимол, биркичи муҳаббати бўлгани учун ҳам шундай ақлдан йигит гоҳ журъатсизлик қилаётган, гоҳ эсини йўқотиб қўяётгандир, – дея ниҳоят ўйлаб қолди хоним ва бу фикрдан қалбини чексиз қувонч қопладди. – Лекин шундай бўлиши мумкинмикин? Демак, меннинг рақибам уни севмаган экан-да?»

Нонуштадан сўнг де Реналь хоним меҳмонхонага чиқди, уни жўргани Брэдаги префект ёрдамчиси жаноб Шарко де Мужирон келган эди. Хоним баланд чамбарак олдига ўтирди-да, кашта тика бошлади. Унинг ёнида Дервиль хоним ўтирган эди. Худди ани шу пайт, қўнпа-қўндузи қаҳрамончилигини кўнган де Реналь хонимнинг чиройлигина оёғини аста босиб кўйишни тусаб қолди, холбуки, шу лаҳзада беҳанинг нафис тўр пайпоғи ва Париждан келтирилган бежирим туфлисини префектнинг серназжас ёрдамчиси эътиборини ўнгиз тортган эди.

Де Реналь хоним жула кўркиб кетди, у қайчиси, бир ўрам жуш ип ва барча ниналарини ерга тушириб юборди – бу билан у Жюльеннинг бемаъни қилигини столдан тушиб кетган қайчини олиб олишга бўлган беўхшов ҳаракат тарзида кўрсатмоқчи эди. Уларнинг бахтига инглиз пўлатидан ясалган қайчи сииб қолди. Шундан сўнг де Реналь хоним уни

вақтидан олиб солмагани учун Жюльендан ўтказай бошлади:

– Ахир қўлимдан чиқиб кетганини кўрувдингиз-ку, ёс-малол олиб олишингиз мумкин эди, бунинг ўрнига эса қош қўяман деб қўз чикарддингиз ва оёғимни каттик туртиб қобордингиз.

Бундай қувлик префект ёрдамчисини жалғатди-ю, бироқ Дервиль хонимни алдаб бўлмади: «Бу чиройли йнгитчанинг килини жуда соғуқ экан-ку!» – дея хаёлидан ўтказди аёл, провинциядаги хиборлар жамиятида бундай хатолар сира кечярилмайдди. Де Реналь хоним пайт пойлаб туриб Жюльеннинг қудогига:

– Ўхтиёт бўлинг, мен сизга буюраман, – дея шивирлади.

Жюльен қўполлигини ўзи ҳам тушунарди ва бундан каттик пушаймон эди. У хонимини «мен сизга буюраман», «ўзлари учун аччиқлаисаммикил ёки йўқми» дея анчагача боғин қотиб ўтирди. Ниҳоят, у ўйлаб-ўйлаб, шундай мулохаза юрита бошлади: «У менга болалар ва уларнинг тарбиясига оид алоқадор бирор гап хусусида «буюраман», дейиши мумкин эмас, аммо севгимга севги билан жавоб берад экан, инқовимизни бутунлай теша дея хисобламоғи керак. Орада тенглик бўлмаса, бу қандай мухаббат ҳам бўлди...» Шундан сўнг унинг бутун фикр-хаёли тенглик ҳақидаги турли чайналган гапларни эслаш билан банд бўлиб қолди. У нуқул дилида жаҳл билан Корнелнинг¹ бир неча кун илгари Дервиль хоним ўқиб берган бир шеърини такрорлади:

..... *Мухайрат тенглик дегмак,
Генглик қайда, деб юрмас дея зилорда мухаббат*

Жюльен ўлиб-тирилиб дин Жуанга ўхшаб кўринишга ҳаракат қиларди, бироқ шу пайтги калар бирорти маълукаси бўлмагани туфайли қув бўли ўзини гирт аҳмоқ одамдек тутди. У фақат бир ўринда тўғри мулохаза юритди. Ўзидан ҳам, де Реналь хонимдан ҳам аччиқланиб, оқшом яқинла-

¹ Пьер Корнель (1606-1644) – француз шоири ва драматурги. Француз просодик катрипининг асосчиси.

шаётгани ва яна бека билан қоронғида ёнма-ён ўғирилиш лозимлигини даҳшатга тушиб ўйлар экан, у жаноб де Реналга Кюреннинг олдига, Веррьерга бориш кераклигини айтди-да, пешиндан кейин дарҳол уйдан чиқиб келиб, кечаси ашмама-кашда қайтиб келди.

Жюльен жаноб Шеланнинг уйига етиб бурганида, у ўз қавмидан кўчиб кетётган экан, охири боёқиш чолки ишдан бўшатилибди, унинг ўринини эса викарй Маслон эгаллабди, Жюльен кекса Кюрега кўмаклаша бошлади. Шу пайт миёсига дўсти Фужета, черковга хизмат қилиш истеъдодига чини кўнгилдан ишонгани учун ҳам унинг дўстона таклифнинг рад этгани, бироқ ҳалир шундай ўтакетган адолатсизлиkning шохиди бўлганидан сўнг охиратини қуйдирмаслик учун рухонийлик унвонилаи ваз кечсаммикни, дея ўйлаб қолгани хақида хат ёзиш фикри туғилиб қолди.

Жюльен, атар қалбиди маънос талбиркорлик қахрамонлик ислагидан устун келгудек бўлов, тижорат билан шугулланишмоқ учун Кюреннинг ишдан олинишини баҳона қилиши хақидаги бу ажойиб фикрдан боши осмонга етди.

XV. ХҲРОЗ ҚИЧҚИРДИ

*Лотинча кичқир «амор»,
Николандир бори марказ,
Нисод у оҳ у тор,
Гарм ёш, дурбан, гараз.
«Ник, герби» қўшиқлар китоби*

Ўзини асосан равишда жуда айёрман, деб ҳисоблайдиган Жюльеннинг дилида ҳис ё бўлса-да, қувлик бўлганидиди, эртасига у ўзини Веррьерга қилган саяхати натижасиди эришган ажойиб муваффақияти билан табриклаган бўларди. Жюльен ғойиб бўлди-ю, унинг барча хатолари унутилди-қўйди. Бироқ куни билан унинг қовоғидан қор ёғиб қарди, фақат кечкурун қош қорая бошлаганидан кейингиси унинг миёсига шу қадар ғаройиб бир фикр келдики, бу фикрни у мислсиз жасираг билан дарҳол де Реналь хонимга ҳабар қилишни лозим топди. Улар боғлаган жойларига бориб

ўтиришлари биланок Жюльен ҳатто бугундай қоронги ту-
шшини ҳам кутмасдан, де Реналь хонимнинг номига доғ
тушириши мумкинлигини сира ўйламай, унинг кулоғига
шивирлади:

— Хоним, бугун тунда соат ронпа-роса нққда хо-
нангизга кираман. сиз билан гаплашиб оладиган зарур гапим
бор

Жюльен, бека бирдаг рози бўлса-я, деган фикрдан кўр-
қиб, дағ-дағ титрарди. Мафтункор дон Жуан роли уни шу
қадар таниб юборган эдики, агар ўзига эрк берса, ўша хо-
нимларнинг кўрмаслик учун бир неча кун ҳонасига камалиб
олаи бўларди. У кечаги ажойиб ҳулқ-атвори билан бир кун
олдин осонгина эришган барча югуқларини қора ер қилга-
нини яқини тушунарли ва шу бонедан ҳам энди ўзини қандай
тутишини билмай қолганди.

Де Реналь хоним Жюльеннинг юрак ютиб айтган бу
ғусоҳ таклифига чин кўнгилдан чиққан қажр-ғазаб билан
жавоб қилди. Йилит унинг бу қисқа жавобиди нафрат сез-
гандек бўлди. Шўбҳасиз, деярли шивирлаб айтилган бу жум-
лада «Э сени!» деган сўз ҳам бор эди. Жюльен, болаларга
ниманидир айтишим керак, деган баҳонада уларнинг олдига
кириб кетди-да, қайтиб келгач, де Реналь хонимдан, иложи
борича, узоқроққа, Дервиль хонимнинг ёнига ўтирди. Шу
йўсинда у беканинг қўлини ушлаш имкониятидан ўзини бу-
тунлай маҳрум этди. Сухбат жиддий тус олаи ва Жюльен
бир неча марта бирдан боши қотиб, жимиб қолганини ҳисоб-
га олмаганда, жуда ақлли гаплар айтиб ўтирди. «Уч кун
бурун, — дедан у ўзига ўзи, — де Реналь хоним менга оқиндан
очик мойиплигини сездирганди. Ушанда, у эли меники, деб
ўйлаб қолган эдим! Яна унинг илтифотини қозониш учун
бирор хийла ўйлаб толишим керак».

Жюльен шундай мушкул аҳволга тушиб қолишига ўзи
айбдор бўлиб, рухан жули тзилган эди. Бинобарин, муваффа-
қиятта эришгудек бўлса, у багсар жанжираб қолишин тургани
гап эди.

Соат ўн нққиларга яқин ҳаммаси хона-хонасига тарқа-
лилгач, у дили хуфтон бўлиб, Дервиль хоним менаи қаттиқ

нафратланади, де Реналь хонимнинг ҳам менга муносабати
укдан яхши бўлмаса керак, деган қарорга келди.

Таъби гоятди тиррак бўлган, бениҳоя хўрлиги келган
Жюльеннинг сира уйқуси келмади. Бирок йиғит мулофих-
лини йиғиштириб қўйиб, ўз режаларидан воз кечишни ва де
Реналь хоним ҳузурда ёш бола каби кундалик қувончларга
қамқат қилиб яшашни ҳаёлига ҳам келтирмасди.

У биш қотириб, турли хийли-найранглар ўйлаб топар,
бирок орадан бир дақиқа ўтгач, буларнинг бари мутлақо бе-
маъни гап бўлиб туюларди; ҳуллас, у ўзини бениҳоя бахтсиз
ҳис этиб ётар экан. бирдан қасрлаги катта соат икки марта
бонг урди.

Ҳаворий Пётр хўрознинг кичиригини эшитиб қандай
ўзига келган бўлса, бу сазо Жюльенни ҳам шундай ҳушига
келтирди. У қандай мудҳиш воқеа содир бўлганини аниқлади.
Йиғит хонимга сурбетларча ўша гапни айтганидан сўнг бу
ҳақда бирор марта ҳам эсламаган эди – ахир бу гапни эшитиб
беканинг каттиқ жаҳли чиққан эди-да!

«Мен унга соат иккида олдингизга кириман, дедим,
дея ўзича мулоҳаза жориларди у ўрнидан турар экан, – олдин
деҳқоннинг боласи бўлганим учун ҳам мен жоҳил ва тўпори
бўлишим мумкин, Дервиль хоним буни менга очикдан очик
шайма қилди, лекин мен, жисла курса, ҳеч нарсага эримай-
лиган одам эмаслигимни исботлайман».

Чиндан ҳам Жюльен ўз матонати билан фохрланса
артигудек эди: шу пайтгача у ўзини шу қадар даҳшатли
равншда тўрламаган эди. Ўз хонасининг эшигини очиб йўлак-
ка чиқар экан, даг-даг қалтириб, титилари буклиниб кетавер-
ганидан, деворга суяниб қолди.

Жюльен атайлаб шиппагини киймаган эди. Йўлакка
чиққач, у жаноб де Ренальнинг эшиги олдида бориб қулоқ
солди. у ердан қучи хуррак овози эшитилимоқда эди. У
бугундай ўзини йўқотиб қўйди. Демак, хонимнинг олдида
қирмаслик учун ҳеч қандай баҳона қолмади. Лекин, – ё
Парвардитор! – беканинг хонасида у нима қилади ахир? Шу
тобда унинг миёсида ҳеч қандай режа йўқ эди, ҳатто режа
тулиб қўйган такдирда ҳам у ҳозир шундай бир саросимага

тушиб қолган эдики, бири-бир. бу режани бажара олмасди.

Нихоят, у бундан кўра ўлимга бориш минг марта осон-рок эди. лея ўйлаганича, ўзини-ўзи зўрлаб, де Реналь хонимнинг ётоқхонаси ёнидаги кичкина дахлизга кирди. У қўллари қаттираб тутқичини тортган эди, эшик қаттиқ ёнчирилаб очилди.

Хона ёрут эди, камин устида соябонли тунги лампа ёкиб қўйилганди, — ана холос, — бир камин шу эди ўзи! Жюльенни кўриб де Реналь хоним сапчиб ўридан турди. «Бадабхт!» — дея қичқирди у. Бир тум нихоти ҳам саросенмага тушиб қолди. Ана шунда Жюльен барча хомхазёларини унутди-ю, аёл ҳолига тушди-қўйди. Шундай дилбар аёл томонидан мухаббатининг рал этилиши унга дунёдаги энг катта бахтсизлик бўлиб туолди. Хонимнинг таъналарига жавобан Жюльен унинг оёғига йиқилди-да, тиззасидан қучоклаб олди. Бироқ аёл ғазаб билан уни койинида давом утаверган эди, Жюльен бирдан ҳўндраб йиғлаб юборди.

Орадан бир неча соат ўтгач, Жюльен де Реналь хонимнинг ётоқхонасидан чиқиб келганида, у ҳақда, одатда романларда айтиладигандек, энди унинг армони қолмади, дейиш мумкин эди. Чиндан ҳам хоним қалбида севги уйғота олган ва аёлининг лагофати кутилмаганда уни ўзига мафтун қилган Жюльенга шушай ғалаба нълум этганлики, у ўша бесўнакай ҳайла-найранглари билан бу ғалабага ўлсаям эришолмаган бўларди.

Лекин ҳатто энг лаззатли онларда ҳам аҳмоқона кибр-хавосининг кули бўлган бу одам ўзини хотинларни шайдо қилувчи учар қилиб кўрсатишга уринар ва ўзидаги барча жезибали хислатларни бир пул қилишга ўлиб-тирилиб ҳаракат қилар эди. Ўзи уйғотган эхтиросдан, қўчинш натижасида янада жўш урган мухаббатдан лаззатланиш ўрнига у нукул ўз бурчини ўйларди. У ўзи ўйлаб чиқарган идеалдан ҳисл четланса, кейинчалик каттик пушаймон бўлишидан, ўзини ўзи ҳурмат қилмай қўйишидан кўрқарди. Хулласи калом. Жюльенни олий тартибдаги инсон эканлигини таъкидловчи худди ана шу туйғуларни бошига кўнастган бахтдан лаззатланишга ҳалал бермоқда эди. Ёноқлари анордек ўн олти

ёшли кизгина балга бориш олдида кизита кизил суртишни шарт деб ҳисоблайди. Жюльенни кўриб ўлгудек қўрқиб кетган де Реналь хоним аввалига бутунлай ўзини йўқотиб қўйди. Кейин эса ҳалқониникинг тўридаги ўзини босолмай қолди. Жюльеннинг кўт ёшлари, унинг умишсизликка тушгани хонимининг эс-ҳушини олиб қўйди.

Ҳатто мурод ҳосил бўлиб, энди йўқ дейишга ҳожат қолмаганидан кейин ҳам хоним бирдан астойдил ғашаблашиб йитишга истариб юборар ва шу оқдаёқ яна ўзи унинг кучоғига отилар эди. Буларнинг бариси у сира ҳам атайлаб қилиётгани йўқ эди. У энди ўзини, бутунлай бадиом бўлдим, дея ҳисоблар экан, жаладан шарпасидан кочиб, Жюльеннинг кучоғига яқинларди ва эҳтирос билан уни эркалай бошларди. Хуллас, қахрамонимизнинг роҳат-фароғати учун унинг ўзи бу аёл қалбига уйғотган табиий жўшқинликка қадар барча нарсаси мавжуд бўлиб, фақат йигит булдан лаззатлана олса бўлгани эди. Жюльен қондан чиқиб кетганидан кейин ҳам аёл анчагача эҳтиросли ҳаяжондан қалтираб, қилган гуноҳидан лаҳзатта тўғиб ётди.

«Ё Танграм! Севги бахти деганлари шуми хали? Бор гап шуми?!» – ўт хонасига кириб олганидан сўнг Жюльеннинг миёсига келган биринчи хаёл ана шу бўлди. Ҳозир у чин кўнгилдан лайратга тушиб, қандайдир доғдираб қолганди. Одатда, анчадан буёқ интилиб келган нарсасига эришса, инсон қалбини ана шундай ҳис-туйғулар қоплайди. Чунки у доним бир нарсани истар эди, аммо энди армон қолмади, хотирадар эса хали йўқ. Жюльен параддан¹ қайтган аскар каби, барча тафсилотларни хотирасидан бирма-бир ўтказиб бошлади. «Бурт амри билан бажаришим лозим бўлган бирор нарсани унутмадиммикин? Ролинни яхши бажардим-чикин, ишқилиб?»

Қандай ролин дейсизми? Аёлларни ўзига мафтун этишга ўрганиб қолган одам ролини-да, албатта.

¹ Парад (французча: parade – гуляние, етиб келиш жойи, шашмакча) паре – тайёр қилиш, тайёрлашман) – 11 кўшиларининг жанговар тайёргаринини ташкир қилиш мақсадида ўтказиладиган таътаноти кўрик (бу ерда шу маънода). 2) спортчиюр, миятаб ўқувчиюри қабиланинг таътаноти кўриш кўриш

XVI. ЭРТАСИ КУНИ

*Лафитрига лаф бекхди уа, белзоргина
Тала сечни олиб куйиб қиз мангалайдан.
Байрон, «Дон Жуан».*

Яхшиямки. Жюльеннинг бахтига, де Реналь хоним хайратта тушиб, эсазкираб қолган эди. бир зумда ўзи учун дунёда энг азиз инсонга айланган бу йигитнинг хатти-ҳаракати қанчалик бемияли эканлигини сезмади.

Кун ёришга бошлагач, иёл Жюльендан тезроқ чикиб кетишни илтимос қилишга тутинди.

– Ё, Парвардитор, – дерди у, – агар эрим ивир-шивиримизни эшитиб қолса ёрмин, мени ўлди, деяверинг.

Шу пайтгача хаёлида турли-туман гапларни ўйлаб кўйган Жюльен улардан бирини жалади:

Хаёт билан идолашсангиз, афеусланармизингиз?

– Ҳа, ҳозир жудаям афеусланардим! Лехин, барибир, сизни севганимдан пушаймон бўлмасдим.

Жюльен ўи қадрини ерга урмаслик учун хонимнинг олдида кун бутунлай ёришиб бўлганидан кейин ҳеч қандай эҳтиёткорлик қилмай чиқишни лозим топди

Ўзини тажрибати эркак қилиб кўрсатиш ҳақидаги аҳмокона фикр миясини чулгаб олганидан унинг ҳар бир қадамини ланимсини назорат қилиб боришин, ҳар қалай, йигитга бир жиҳатдан фойда келтирди: улар де Реналь хоним билан монуста маҳали учрашиб қолишганида ўзини гоятда эҳтиёткор тутди

Хоним эса йигитга ҳар қараганда лолатек қилариб кетар ва шу билан бирга бир зум ҳам Жюльенга қарамий туролимасди, у хижолат чекаётганини аносигар ва жон-жаҳди билан буни яширишга ҳаракат қилгандан баттар уяларди. Жюльен фақат бир марта бошини кўтариб, унга қаради. Де Реналь хоним аввалгига унинг бзрдонинга қойил қолиб ўтирди. Бироқ йигит унга бошқа қарамаганидан сўнг кўрқиб кетди: «Надот у энди мени севмай кўйган бўлса? Эвоҳ! Унинг учун қариб қолганман, ахир ундан ўв ёш каттаман-а!»

Улар емакхонадан бонга чикишаётганда хоним бир-
дан Жюльеннинг кўлини ушлаб, уни маҳкам қисди. Муҳаб-
батнинг бундай намоён бўлишини сира кутмаган ва қаттиқ
хайратга тушган йигит хонимга кўзлари ёниб қараб қўйди.
Нонушта пайти аёл унга жуда гўзал кўринган эди. Тўғри, у
ерга қараб ўтирганди, бироқ унинг бутун ҳаёли хонимнинг
бекнес латофатини тасаввур қилиш билан банд эди.
Жюльеннинг оташин нигоҳи де Реналь хонимнинг юрагига
таскин берди, у аёлнинг қалбидаги ҳадиксирашни бутунлай
тарқатиб юборгани йўқ, албатта, бироқ худди ана шу ҳадик-
сираш унинг эри олдидagi виждон азобини деярли бўғиб
қўйганли.

Нонушта махали ушбу жаноб ҳеч нимани сезмади, би-
рок Дервиль хоним тўғрисида бундай деб бўлмасди: бу аёл,
де Реналь хоним жар ёқасида турибди, дея ҳулуса чиқар-
ганди. Бутун кун бўйи у мардона дўстлик туйғусига бўйсу-
ниб, дутонаси ўзини қанчали маҳшасли хавф-хатарга қўяётга-
нини машғум бўёқларда тасвирлаб бермок учун уни турли
учирлар билан безор қилди.

Де Реналь хоним Жюльен билан ёлғиз қолишни сабр-
сизлик билан кутмокда эди: йигит ҳали ҳам уни севадими
ёки йўқми - у тезроқ шунини сўрашни истарди. Табиатан бе-
нихоя беэзор бўлишига қарамай, у дутонасига бир неча
марта, мени ўз хонимга қўй, деб айтмоқчи ҳам бўлди.

Кечкурун Дервиль хоним ҳийла ишлатиб, де Реналь
хоним билан Жюльеннинг ўртасига ўтириб олди. Ҳозир
Жюльеннинг кўлини маҳкам қисиб, уни лабимга босаман,
деб орзу қилиб юрган де Реналь хоним йигит билан бир-бири
ҳам гаплашга олмади.

Бу тўсик унинг қалбидаги катирабни кучайтирди, чо-
лос. Шу тобди у афеус-надонат билан ўзини-ўзи эгирмокда
эди. Ўтган кеча қонасига кириб келганда у Жюльенни
тебдони учун шу қалар қаттиқ қойқан эдики, энди бирдан
бугун келмаса-я, деб хавотирланмокда эди. У бунга нақли
гарк этиб, қонасига кирди-да, ичкаридан қулфлаб олди. Би-
рок бетоқат бўлиб бир жойда ўтира олмади. Йўлакка чиқди-
да, Жюльеннинг эшиги олдига бориб кулок солди. Аммо

ҳадиксираш ва эҳтиросдан қайчалик азоб чекмасин, ичкарига киришга журъат этмади. Шундай қилса унга жуда ҳам паст кетадигандек туюлди. Чунки провинцияда бундай қилликлар заҳарханда қилиш учун битмас-гуғанмас мавзу ҳисобланарди.

Баъзи хизматкорлар ҳали уйғоқ эди. Охири эҳтиёткорлик юзасидан де Реналь хоним ўз қонасига қайтишга мажбур бўлди. Икки соат кутиш унга тинимсиз азобда ўтган икки асрдек туюлди.

Бироқ ўзи «бурча» дея атайдиган нарсасига ҳаят содик бўлган Жюльен тузиб қўйган режасидан хиёл бўлса-да, чела чикмаслик шарт деб ҳисобларди.

Соат кечаси бирга танг чалгани тахоти у хонасидан аста чиқди-да, жаноб де Ренальни қаттиқ ухлаб ётганига ишонч ҳосил қилгач, беканинг олдига кирди. Бу гал у ўз ролики ижро этиш ҳақида камроқ ўйлагани учун машғулкаси оғушида ўзини бахтлироқ ҳис этди. Энди унинг кўзи очилиб, ҳулоғи эшита бошлаган эди. Де Реналь хонимини ўз ёши тўғрисида айтган гапи эса унинг ўзига бўлган ишончини бирмунча оширди.

– Ё, Худойим! Мен сиздан ўн ёш каттаман ахир! Наҳот мени севинчингиз мумкин бўлса? – дея тикрорлади хоним. Чунки бу фикр унинг қалбини ўртамоқда эди.

Жюльен унинг нима сабаблан бундай ҳафа бўлаётганини тушунамасди. Бироқ у аёлнинг сидқидилдан ҳафа бўлаётганини кўриб, ўзининг қулгилли ҳўринишидан нўнгангани деярли унутиб қўйди.

Пасл-лаззати паст бўлгани туфайли унга хизматкор ўйлаш каби муносабатда бўлишлари ҳақидаги ахлоққона ҳафсираш ғойиб бўлди. Жюльеннинг жўшқинлигини унинг тортинчоқ машғулкаси қалбига ором бағинилагани сайини хоним аста-секин кўнгли жойига тушиб, севиклисига раҳм сола бошлади. Уларнинг баалтига бугун Жюльеннинг кнѳасида кечаги ташвиш аломатлари деярли сезилмасди. Кечаги учрашув эса шу ташвиш туфайли унинг учун лаззатланиш эмас, балки илгунчаки бир галаба бўлиб қолганди. Агар де Реналь хоним Жюльеннинг роль ижро этаётганини сезиб қолганича

борми, бу кайгули кашфиёт унинг бутун бахтини абадулабад захарлаган бўларди. Буни у ешларидати катта фарқнинг аянчи оқибати, деб ҳисобларди, албатта.

Гарчи де Реналь хоним муҳаббат масалалари ҳусусида ҳеч қачон ўйнаб кўрмаган бўлса-да, провинцияда севги бобида сўз кетганида, ешлардаги фарқ давлатмандликдаги тафовутдан сўнг мазах қилиш учун энг сеvimли мавзу эканлигидан хабардор эди.

Орадан бир неча кун ўтди. Жюльен бекасини ёшликка ҳос жўшқинлик билан бекхоя сеvim қолди.

«Йўқ, чиндик ҳам у жуда меҳрибон аёл, пак фаришта-нинг ўзгичаси, - дея мулоҳаза юритарди йигит ўзича, - гўзаллигини айтмайсизми, унга тенг қоладигани бўлмаса керак ўзи».

У роль бажарниг ҳақидаги фикрни даярли миёсидан чиқариб ташлади. Бир куни самимийлиги туйиб кетган пайтда хонимга у ҳатто ўзининг барча ҳадиклари ҳақида гап-риб ҳам берди. Унинг бу иккори қандай жўшқин муҳаббат билан қарши олинганини билсангиз эди! «Демак, у мендан бошқа ҳеч кимни сеvмаган экан-да!» — дея шавқ ила тақрирларди ичида де Реналь хоним. Хоним ҳатто сиз эътилоб юрган анави сурат кимники эди, деб сўрашга ҳам журъат этди. Жюльен бу эркак кишининг сурати эди, деб қасам ичди.

Аҳён-аҳёнда, тисбатан совуқдон бўлган ва мулоҳаза юрита олган пайтлари хонимнинг бутун вужудини чексиз хайрат туйғуси қоплаб оларди, дунёда шундай бахт мавжуд экан-у, у ҳа буни ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмабди.

«Эҳ! Жюльен билан ўн йил илгари учраши қолсам, нима бўларди-я, - дея ҳаёдан ҳитоб қиларди у, - ўшанда, ҳар қалай, анча кўчдиққина эдим».

Турган гап, Жюльеннинг миёсига бундай фикрлар қолмасди. Унинг сеvimчи ҳали маълум даражада шўхратпарастликдан озуқа оларди: у ҳеч қим тисанд қилмайдиган хашшоқ, йўқсил бир йигит бўла туриб, шундай гўзал маъшуқага эга бўлганидан бешги осмонда эди. Унинг шавқ-шавқи, ўй маъбузасининг гўзаллиги олдига сажда қилиши олири хонимнинг ёшларидати фарқдан ҳадиксиратини бирмунча

таркатиб юборди. Агар хонимнинг хил ҳаётий тажрибаси бўлганида эди (маърифатлироқ жамиятда ўттиз ёшли асп бундай тажрибани аллақачон ортирган бўларди), у бундай муҳаббат узокда борармикин, дея қўқиб, тинимсиз азоб чекарди, чунки бу севги ҳамма нарса янгилик бўлгани, барча туйғулар кишини ҳайратга солиб, нафсониятни катиксаятгани учунгина яшаётгандек туюларди.

Жюльен ўзининг иззатсалаб орзуларини унутган кезларда Реналь хонимнинг ҳатто кияячларидан тортиб қўйлақларигача маҳлиё бўлиб томоша қилиши мумкин эди. Ўнгит уларнинг хушбўй исини туйиб, маст бўлгучи эди. У беканинг ойнали шкафини очиб, у ерда ҳукм сурган гўзаллик ва тартибдан баҳра оларди. Бундай пайтларда маъшукаси Жюльеннинг пиожига кириб, унга тикилиб турарди, унинг ўзи жа келинлар олатда никоҳ арафасида тўй саватига териб қўядиган барча сарво билан қимматбаҳо тақинчоқларини завк билан томоша қиларди.

«Шундай одамга ерга тегишим мумкин эди-ку, ахир! — дея ўйларди де Реналь хоним. — Бундай оташкалб инсон камдан кам топилади. У билан япони қандай лаззатли бўлар эди-я!»

Жюльен масаласига келсак, у умри бини бўлиб ҳеч қачон аёллар қўшинининг бу кудратли замбаракларига яқин келган эмасди. «Бундан гўзалроқ либослар Парижда ҳам топилмаса керак!» — дея китоб қиларди у ўзича. Шундай лакикаларда у энди ўз бахтига раҳна солиши мумкин бўлган ҳар қандай тўсикни ҳам писанд қилмай қоларди. Маъшукасининг чин кўнгилдан завк-шавққа берилиши, унинг сурури аниқалариникиг биринчи кўклари Жюльенни талбиркор ва бемаъни қилиб кўрсатган ўша аниқли мулоказаларни бутунлай унуттишга мажбур қиларди. Шундай дамлар бўлардики, ўзининг доимий рўёкорлик ҳилиш олатига қарамай, уни севадиган бу аснлода хоним олдида ҳаёт қондаларидан мутлақо беҳабар эканлигига кўрор бўлиш Жюльенга қандайдир изҳор қилиб бўлмайдиган бир қуноч бағишларди. Маъшукасининг олий насаби беихтиёр Жюльеннинг ҳам нуфузини оширмоқда эди. Де Реналь хоним ҳам, ўз

навбатида, барча келажак ишлар, дея башират қилаётган бу истиснодлин йитигга ҳар хил майла-чуида ишларла раҳнамолик қилишдан руҳан латъатланарди. Ҳатто префект ёраамчиси ва жаноб Вальсоннинг ўзи ҳам Жюльенга қойил қолишганди, шу бонидан хоним энди, бу одамларнинг бари мен ўйлаганчалик аҳмоқ эмас экан, шекилли, дея ўйлаб қолганди. Ёлғиз Дервиль хонимгина Жюльенга нисбаган бундай ҳис-туйғуларни намоёнш этишдан ўзини олиб қочарди. Ўз гумонидан қаттиқ иштиробга тушган ва эзгу насихатлари бутунлай эс-хушини йўқотиб қўйган дугонасининг зарласини қайнатаётганини кўрган Дервиль хоним ҳеч қандай ишх бермай Вержидан жўнаб кетди. Дарвоқе, ундан ишх сўрашга журъат ҳам этишмади. Де Реналь хоним аввалига бироз йиғлаб олди-ю, бироқ тезда ўзини илгаригига қараганда анча бахтлироқ ҳис эта бошлади. Дугонаси жўнаб кетганидан сўнг у деярли ҳамма вақтнинг ўйнаши билан ўтказадиган бўлиб қолди.

Жюльен ҳамма вақтнинг маъшукаси билан ўтказган пайтларда жуда ҳузур қиларди, боз устига, узоқроқ ёлғиз қолган кезлари Фукенинг таклифи ҳамон унинг кўнглини бисовта қилмоқда эди. Бу янги ҳаётнинг биринчи кўнларида шундай лақиқалар ҳам бўлган эдики, шу пайтга қадар қалбида севиш ҳис этмаган ва ҳеч ким томолидан севилмаган Жюльен муғамбирлик қилмай, ўзини самимий тутнишдан фойда ланатланиб, де Реналь хонимга бир неча бир иш хунтача ўзининг ҳаёти маъмунини ташкил этган шухратпарастлиги ҳақида гапириб беришга жашм этди. У Фукенинг негадир ҳагузгача ҳаёлидан нари кетмаётган таклифи тўғрисида хоним билан маслаҳатлашмоқчи бўлди-ю, аммо арзимас бир воқеа унинг бутун самимиятига чек қўйди.

XVII. БИРИНЧИ МУОВИН

*Ишқ баҳори бачисати апрель инъими
Хар лаҳзаси ўзгарувчан, қариб турсангиз:
Гоҳи офтоб нури ичри баткийди чинон,
Гоҳ симоли қотлаб олар қот-қори бўлат.*
Шекспир¹, «Никки веронатик».

Бир кун кеча яқин, кунботар пайти боғнинг овлок ерида, шилқим одамларнинг назаридан узоқда маъшуқасининг ёнида ўтирар экан. Жюльен каттик ҳаспга чумди. «Қандай бахтиёр дамлар! – дея ўйларди у. – Яна қанча вақт мундай ҳузур-ҳаловатда яшаркинман?» Унинг фикр-хаёли қандайдир қарорга келишдек оғир вазифа билан банд эди. Ёўксил одамнинг болалик даврини муқаррар равишда яқунлаб, ёшлик палласининг биринчи йилларини заҳарловчи бахтсизликни англаш туйғуси уни эзётган эди.

– Эҳ, – деб юбурди у бахтиёр, – очигини айтганда. Наполеонни ёш французларга Худонинг ўзи етказган эди! Ким босади энди уннинг ўрнини, барча бу бахтсиз ёшлар усиз нима қилишадн энди! Уларнинг ҳатто мендан бадавлатроқ бўлганларининг ҳам маблағи фақат ўқиш учун аранг стали. Йигирма ёнда бирор вазифани таллаб, ҳаётда ўзига йўл очмоқ учун керакли одамларга пора беришга ора пуллари йўқ! Ниманки қилимайлик, – дея қўшимча қилди у чуқур хўрсиниб, – бу машъум хотира бизни умрбод таъкиб этади ва биз ўзимизни ҳеч қачон бахтиёр ҳис этмаймиз.

Бирдан у де Реналь хонининг қояоғи солғиниб, юзида

¹ Уильям Шекспир (1564-1616) – инглиз драматурги ва шоири. Асарлари «Венера ва Адонис», «Дукрессия» (1564) (адабботлар); «Сонетлар»; «Тит Андроник», «Ромео ва Жульетта», «Юлий Цезарь», «Ҳамлет», «Отелло», «Кирол Лир», «Макбет», «Антоний ва Клеопатра», «Қорқолан» (тригедиялар), «Ҳаётлар комедияси» «Бит тузилган тулик», «Венеция савдотари», «Кийин китини тийишиш», «Ўйк жойдан чикаш гагши», «Ўн иккинчи кеча» (комедиялар); «Генрик IV», «Генрик V», «Генрик VIII», «Ричард III», «Ричард III» (хроникалар, «Қиш эртаги», «Бурон» (романтик драмалар). Ўйкитишнинг ўйбег ва ром. ром. романи Шекспирнинг «Отелло», «Ромео ва Жульетта», «Юлий Цезарь», «Кирол Лир», «Қорқолан», «Нерика» юди йигити, «Кийин китини тийишиш», «Бит тузилган гагши» пьесалари ҳазини қата катификция билан қийинган.

совук ва хибрли бир ифода пайдо бўлганини сезиб қолди, — хонимнинг назарила, бундай фикр юритиш факат хизматкорларгагина ярашарди. Унга болалигиданок, сен жуда бойсан, дея уқтиришган эди, шунинг учун у Жюльенни ҳам худди ўзидек бадавлат эканлиги ўз-ўзидан маълум-ку, деб ўйларди. Аёл Жюльенни жонидан ҳам кўпроқ севарди, ҳамма йинит кўрнамак ва ёлгончи бўлиб чиққан тақдирда ҳам уни яхши кўраверарди. Пул эса, унинг назарида, листа пўчоғидек бир нарса эди.

Бирок Жюльен, турган гап, бунинг фахмига бормасди. У бирдан хонимнинг қошлари чимирилганини кўриб, осмон-у фалақдан ерга қулагандек бўлди. Аммо у, ҳар қалай, додираб қолмади ва шу заҳоти танлайдир баҳона ўйлаб топди-да, шундоқ ёлғинасида, чим сунада ўтириш асиёяда хонимга хотир ўзи атайлаб такрорлаган бу гапларнинг барини тиздаги ўнча тахтафуруш дўстининг олдига бурганида эшитганини шайма қилди.

— Булака одамлар билан ошначилик қилиманг бўлмасам, — деди де Реналь хоним хотиргина меҳр барқ уриб турган чекрасида ҳамон совук ижирганиш ифодасини саклаб.

Де Реналь хонимнинг бундай чимирилиши, ски, тўғрироғи, ўзининг ҳаётисизлигидан пушаймон бўлиши Жюльеннинг лўч хаёлига биринчи зарба бўлди. «У жуда меҳрибон ва дилбар аёл. — дерди у ўзига ўзи, — ва у чиндан ҳам менни севади, бироқ у душман лагерида ўсиб оялга етган. Албатта, улар яхши маълумот олган, бироқ маблағи бўлмагани туфайли дурустроқ нўга ўрнаша олмаган шундай жасур ва ҳақол кишилардан кўрмоқлари керак. Агар бизга улар билан тенг ма-теги олишувга имкон берганларида, барча бу ҳодягонларнинг ҳолига маймун йиғлаган бўларди! Мана, мени Веррьер шахрининг мэри деб фарз қилаёттик, нияти ҳолис, ҳалол одамман, эҳир жаноб де Реналь ҳам аслида шундай-ку. Лекин, эҳ, уларнинг руса ганабинни тортган бўлардим-да, ўзиям, ўша викарыйиям, ўша жаноб Вальсониам барча хийла-найрангларини қоли ттган бўлардим! Веррьерда адолат қарор толишини кўрардингиз ўшанда! Уларнинг истеъдоди ҳақал бермасди-ку менга. Акл боби-

да уларнинг бари кўзи очилмаган мунгук бўласига ўхшайди ахир».

Жюльеннинг бахти ўша кунки чиндан ҳам мустахкам бир нарсага айланиши мумкин эди. Бироқ охиригача самимий бўлишга қаҳрамонимизнинг юраги дов бермади. У бутун жасоратини ўйнаб жангга отилмоғи, отилганда ҳам дарҳол отилмоғи лозим эди. Де Реналь хоним Жюльеннинг сўзларини эшитиб хайратга тушган эди, чунки унинг атрофида одамлар тинмай, янги Робеспьернинг пайдо бўлишидан кўркмок керак, бунақа одам паст табакадан бўлган маълумотли ёшлар орасидан чиқиши мумкин, дея таъкидлашарди. Де Реналь хоним яна анчага довур ковоғини солиб ўтирди. Жюльеннинг назарида, у жўрттага шундай қилётгандек эди. Хоним эса кизик устиде бундай ўринсиз гаплардан газабланганини айтиб қўйиб, энди факат, беахтиёр уни ранжитадиган бирор гап айтмадимикини, дея ўйламоқда эди. Унинг ҳар хил шилқим одамлардан йироқта бўлиб, ўзини бахтиёр қис этадиган пайтлари ғоятда покиза ва софдил кўринадиган юзиде ҳозир ана шу дилсиёхлик акс этмоқда эди.

Жюльен энди ўз орзу-истакларини овоз чиқариб айтмайлигани бўлди. У бирмунча вазмин тортди ва илгаригидек эс-хушини йўкотар даражада ошқин бекармр бўлмагани туфайли, энди де Реналь хоним билан учрашмақ учун унинг хонасига борқин чикдан ҳам эҳтиётсизлик бўлади, дея ўйлаб қолди. Яқинси, хонимнинг ўзи ушқинга келсини, агар хизматкорлардан бирортаси уни йўлакда кўриб қолса, у доним бирор баҳонани рўқач қилиши мумкин, ахир, беканинг ўз уйида юриши учун баҳонадан кўпи бирми?!

Бироқ бунинг ҳам ўз ноқулай томонлари бор эди. Жюльен дўсти Фуке прқали китоб дўқонида ўти ёш руҳоний сифатиде ҳатто оғизга олишга юраги дов бермайдиган баъзи китобларни топтирган эди. Бу китобларни у факат кечаси ўқиншга журъат этарди. Шу биледан ҳам у баъзан тунда келиб халал беришларини истамай қолганди. Холбуки яқингача, боғдаги ўша суҳбатта қадар у хоним билан учрашув ҳақида ўйласа, китоб ўқинш хўнлига сиғмай қоларди.

Де Реналь хонимнинг шарофати билан энди у китоблардан кўпгина нарсаларни кашф эта бошлади. Киборлар жамиятига мансуб бўлмаган ёш йигит табиятан калчлар истеълодин бўлмасин, ҳар турли майла-чуйла нарсаларни билмаса, акли боши берк кўчага кириб қолади. Жюльен ана шундай майла-чуйла нарсаларни тортинмай хонимдан сурштириб билиб оларди.

Узи ҳам кўпгина соҳалардан беҳабар бўлган аёлнинг севги воситасида олиб борасётган бу тарбияси унинг учун чинакам бахт эди. Жюльен жамиятни ўша лойида қандай бўлса шу ҳолича тасаввур қилиш имконига эга бўлди. Унинг акли бу жамиятнинг қадим замонларда, бундан икки минг йил муқаддам ёки ҳатто олтамиш йил илгари. Людовик XV¹ ва Вольтерлар² замонида қандай бўлгани ҳақидаги хикоялар билан бўлинилади. Йигитнинг кўзидаги парда очилгандек бўлди. Шундан сўнг унинг нақадар хурсанд бўлганини бир кўрсатгич эди! Ниҳоят, Веррьерда содир бўлаётган барча воқеалар унга тушунарли бўлди-қўйди.

Биринчи навбатда, унга бундан икки йил муқаддам Безансон префекти атрофида бошланган ғоятда чалқан фитналар намоён бўлди. Бу фитналарни Париждан, жуда муфозил кишилардан келаётган мактублар қўлиаб-қувватлаб турмоқда эди. Бу ҳаракатларнинг бари шу атрофдаги энг художўй одам жаноб де Муарони Веррьер шаҳрида мэрнинг иккинчи эмас, балки биринчи муовини қилиб тайинлашга қаратилган эди.

Жаноб де Муаронини ракиби шайқондай жуда бадавлат тадбиркор бўлиб, уни ҳар нима қилиб бўлса-да, иккинчи муовин лавражасига суриб қўймоқ лозим бўларди.

Ниҳоят, Жюльенга илгари жаноб де Ренальникида барча маҳаллий оқсуяклар йиғилдиган зиёфатлар пайти уни хайратга солиб юрган ҳамма ивир-шивир гаплар аён бўлди. Бу

¹ Людовик XV (1710-1774) — 1715-1774-йиллар Франция қирони бўлган.

² Мари Франсуа Анри Вольтер (1694-1778) — француз филозофи, байбасхон, тарихчи. Дунёро бўшчиликдаги «Энциклопедия»ни нашр этишда феодал нагирок йлган «Философий мактублар», «Метафизика турғидаги риколан», «Билмаган фалсафасининг асослари», «Индияда ҳақиқати қандай диннинг», «Герникада», «Султан» китоби «Зидан», «Кантала» каби асарлар муваффи.

мумтоз жамият бириччи муовинлик лавозимига худди эна шу шаманинг сайинланишидан гоят манфаатдор эди. Бу номтодди шаҳарда уларнинг ўзларидан бўлак ҳеч ким бўлмадди. Хуёусан, либераллар мутлақо беҳабар эдилар. Бунга катта аҳамият берилишининг боиси Веррьернинг энг катта кўчасини уч қулочга кенгайтириш лозимлигида эди, чунки бу кўча бундан буён қирол ўтадиган йўл бўлиб қолганди.

Шундай қилиб, бузилиши лозим бўлган шу кўчада учта уйи бўлган жаноб де Муаро аввалига биринчи муовин, кейинчалик эса мўр лавозимини эгаллашга муваффақ бўлса (жаноб де Ренальни тез орада депутатликка ўтказишди, деган гап бор эди), у зарур бўлган пайтда кўз юмиб қўя қолар, натижада жамоат йўлига тушган уйлар ҳисл қайта қурилиб, яна юз йил туравериши мумкин бўларди. Жаноб де Муаронинг гоят ҳудожўй ва, публическ, ҳали одам эквивалентига қарамай барча унинг гапга унашига ишонарди. Чунки жаноб де Муаро жўжабирдек жон эди. Бузилиши лозим бўлган алави уйлардан тўққизтаси эса Веррьернинг энг казо-казо одамларига қарашли эди.

Жюльеннинг назаридан, бу фитна Фоктенуа бўсага-сидаги жангдан ҳам каттароқ аҳамиятга молик эди. Бу жанг ҳақида эса у биринчи марта Фуке кибрган китоблардан бирида ўқиганди. Жюльен кечқурунлари Кюреннинг олдида бориб шутуллана бошлаганидан буён ўтган шу беш йил ичида уни кўпгина нарсалар хайратга солганди. Аммо ҳақтин илоҳиетни ўранишга бағишлаган, биринчи фазилат хантарлик ва итбат бўлган йилит хекса Кюрега бирор сано билан мурожаат қилишни ноқулай деб ҳисобларди.

Қунарлардан бирида де Реналь хоним эрининг малайига қандайдир ниш буюрди. Бу Жюльенни ёмон кўрадиган ўша хизматкор эди.

– Лекин бугун жума-ку, хоним, шу ойдаги охири жума, – дея маънодор оҳангда жавоб қилди бекиа хизматкор.

– Хўш, ахши, бораверинг! – деди де Реналь хоним.

– Демак, бугун у алави пичанхоната бирар экан-да, бир вақтлар у ер черков бўлган экан, ахирда уни қайталаб очишибди, – деди Жюльен. – У ерда улар нима қилишадик

ўзи? Шу сирнинг тагига сира етолмадим-да.

– Қандайдир савобли гашкилот дейишсади. лекин у жуда бошқача эмиш. – дея жавоб килди де Реналь хоним – Аёлларни у ерга киритишмайди. Мен фақат у ерда уларнинг бир-бирларини «сенсираб» гапиришларини билман, холос. Мана, мадамай, анадан малайинини у ерда жаноб Вальсони учрашиб олиб, у билан «сенсираб» гапишса, бу кеккайтган ахмоқнинг Сен-Жан уни сенсирганидан сира жакли чиқмайди, аксинча, жавобан ўзи ҳам уни сенсирайди. Агар уларнинг у ерда лима иш қилишларини батафсилроқ билишни истасангиз, мен ўрни келганда, Можирон билан Вальсондан бу ҳақда сураб олишим мумкин. Биз ҳар бир хизматкоримиз учун у ерда йнгирма франклан аъзолик бадали тўлаймиз, – чамаси, бир куш келиб тўхсон учинчи йилдаги каби террор бошланса, улар бизни бўғитиб кетмасликлари учун шулай қилинса керак.

Вакт аста-секин ўтиб бормокда эди. Жюльен хомхалларга берилиб кираги сиккилан пайтлари ўз машукасининг гўзаллигини эспарди-да, кўнгли жойига тушарди. Улар тушман лагерларга мансуб бўлганлари сабабли маънодор ва зериқарли суҳбатлардан ўзини тийишга мажбур бўлган Жюльен, ўзи ҳам сезмаган ҳолда, хоним уни канчалар бахтиёр эшайганини кучинроқ хис этарди ва борган сайин унинг таъсирига бериларди.

Баътан, улар эди кўпгина нарсаларни тушунадиган бўлиб қолган болалар олдида хотиржам ва андишали суҳбат четарасилан чиқмай ўтиришга мажбур бўлган кезлари, Жюльен севгидан чакнаб турган кўзларини хонимга тикиб, ажойиб бир иғоаткорлик билан унинг дунёни қандай тузилганлиги ҳақидаги ҳикояларини тинглаб ўтирарди. Гоҳида шундай ҳам бўлардики, йўл қуришиши ёки йирик пудрат ишлари билан боғлиқ бўлган бирор моҳирона қаллоблик гўғри-сида ҳикоя қилар экан, де Реналь хоним таажжубланиб ўтирган Жюльеннинг юзига қараб туриб, бирдан ёлғиз эмасликларини уқутиб кўярди, шунда Жюльен уни тезда кўйишга мажбур бўларди. Чунки хоним парижонлик билан унга худди ўз болаларидек тортинмай, олдиёғина муамала

қила бошларди. Дарвоқе, аёлга баъзан Жюльенни худди ўз боласи каби севадигандек туюларди. Чиндан ҳам у йнгит-нинг болаларча соддалик билан берган юзлаб саволларига тинимсиз жавоб бермасиди ахир? Ҳолбуки, яхши онладан чиққан бола бундай нарсаларни ўн беш ёшдадек жуда яхши билиб олган бўларди. Бироқ орадан бир тўм ўтмасданок у яна йнгитга ўз ҳукмдори янглиг завак-шавк билан тикиларди. Хоним унинг ақл-заковатига шу қадар қўйил қолардики, баъзан қатъи ваҳимани тушиб қоларди, бу ёш аббатчининг бир кун келиб улуг олам бўлишига у қуңдан қуң қаттиқрок нишонч ҳосил қилмоқда эди. Аёл баъзан уни сал кам папа деб, баъзан эа Ришелье¹ каби бош министр сифатида тасав-вур қиларди.

– Сен машҳур бўлиб кетадиган пайтингача ўлмай юрармикинман? – дерди у Жюльенга. -- Катта одамга ҳозир йўл очик: кирол ҳам, черков ҳам буюк одамларга муҳтож, бизнинг салонларда ҳар кунини шу ҳақда гапиришадн ахир. Агар Ришельега ўхшаган бирор одам пайдо бўлиб, барча бу нифок ва фитналар бўронига чек қўймаса, ҳалокатга учра-шимиз мумкин.

¹ Арман Жан-дн-Патрис Ришелье (1585-1642) - француз давлат арбоби, қиролнинг 1624-йилдан кироллик қонгани раҳбари, амали Франциска хоним

ХУШ. КИРОЛ ВЕРРЬЕРДА

*Ёки сиз томирида қони қотиб
қолган, юрак деган нирсадан маҳрум
бўлган халқ сифатида, ўлакка синга-
ри ақлатхона сари суғуриб таш-
лашга арзигайсиз. ҳалик.*

*Епископнинг ақлий Клименти¹
мбофатхонасида ўқиган хутбаси²*

3-сентябрь куни, кечқурун соат ўнда Веррьернинг бош кучасидан от чиқтириб ўтган жандарм бутун шаҳарни алғов-далғов қилиб юборди. У қирол *** аъло ҳазратлари «яқшанба куни ташриф бузорининг лозим топганлари» тўғрисида хабар олиб келгани — воқеа эва сешанба куни содир бўлмоқда эди. Жаноб префект фахрий қорэвул учун ёш йигитлардан танловга ижозат эди, ёки бошқачароқ қилиб айтганда, шундай қилишни буюрди; ахир қиролни, иложи борича, таътайа ва лабляба билан қутиб олмакнинг талоригини кўрмоқ лозим эди-да. Шу заҳоти Вержига чопар юборилди. Жаноб де Реналь, туида шаҳарга от чиқтириб келганида бутун шаҳар гала-говур эди. Ҳар бир кимса бирор нарсани тақлиф қилар, унча-мунча ташвишга бўлмаган одамлар эса қиролнинг шаҳарга хириб келишини томоли қилмоқ учун тезроқ бирорги балкони ижарага олишга олихишарди.

Лекин фахрий қорэвулги кимни кўмондон қилиб тўйиш лашга «кан»? Жаноб де Реналь, бузилиш лозим бўлган уй эгаларининг манфаати кўзланса, кўмондонлиқни жаноб де Муаронини худди ўнга топшириш мақсадга мувофиқ бўлур эди, деб ўйлаб қолди. Бу нарсга унинг учун биринчи муовин лавозимини эшлайшга ҳуқуқ берадиган брликдек бўлиб

¹ Ақлий Климент I (7-97-99-101) — ғарбий Еуропа римликларида айтаётганчид. Ислам дини халқларининг 70 га назоратчилардан бири. Рим епископларининг турғиличиси.

² Хутба (хутба: вақт, нутқ, пайғамбарлик) — 1) жуми ва ҳайит кунларида имом хатибнинг суннатдан кейинги (фатҳи, шайхнинг) кўчтонлиги; 2) таълим чиққан ҳокимдорнинг номини намоздан кейинги дуога қилга олиб, унинг лажқили ҳукмдор халқларни таълим (бу ерда шу маънада тутилган), 3) имомдан хатибга ўтказилган ҳук.

қолини мумкин эди. Унинг ҳудожуи одам эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди; такводорлик бобида ҳеч ким жаноб де Муароннинг олдига гуша олмади, бироқ ҳамма бало шунда эдики, у умри бини бўлиб эгарда ўтирмаганди. Ўттиз олти ёшга кирган бу жаноб ниҳоятда юраксиз бўлиб, отдан йнқилишдан ҳам, кулгили аҳволга тушиб қолиндан ҳам ўлгудай кўркарди.

Мэр уни эрталаб соат бешда ўз ҳузурига чакиртирди.

— Кўриб турибсизки, афандим, сизни маслаҳатлашиб олмоқ ниётида чакиртирдим. Одатда, бундай маслаҳатга биринчи муовин чакиртириларди, зеро барча ҳалол одамлар сизни шу давозимда кўришни исташяпти. Бизнинг бадбахт шаҳримизда фабрикалар тоят тараққий топган, либераллар партияси миллионлаб маблағга эга, у ҳокимиятни ўз қўлига олишни истайди ва бу йўлда ҳеч нимадан қайтмайди. Қирол манфаати, монархия¹ манфаати ва, энг аввало, муқаддас черков манфаати тўғрисида ўйламотимиз даркор. Фикрингизни айтсангиз, афандим, сизнингча, фахрий қоровулга ҳўмондонлик қилишни кимга топширсак экан?

Отнардан ўлгудай кўркишига қарамай, жаноб де Муаро олғир бу фахрли унвонни машаққатли бурч сифатида ўзи қабул қилишга жазм этди.

— Ўзимни муносиб тутини қўлимдан келадик, — деди у мэрга қараб.

Жуда оз вақт қолган эди, ҳали бундан етти йил муқаддам, аллақайси шахсонани кутиб олинш пайти кийилган формали мундирларин тартибга солмоқ лозим эди.

Ле Реналь ҳоним болақари ва Жюльен билан Вержилдан эрталаб соат еттида етиб келди. Унинг меҳмонхонасида либералларнинг ҳўгинлари тўлиб кетганди, улар ҳозир партияларнинг иттифоқини намойиш қилмоқ лозимлигини баҳона қилиб, ҳонимдан жаноб мэрни ана шу фахрли қоровулликдан ҳеч бўлмаса бир ўринни эрлари учун ажратишга кўндиришни илтимос қилишди. Улардан бири, агар эримни

¹ Монархия (грекча: монархос — ҳоким соҳиблиги) — буки ҳокимиятнинг давлатнинг ягона ҳокимияти ваки ҳўмондор — монарх қўлида бўлган бошқарув шакли ва шуни таърифловчи ташкил дег бўлган давлат.

сайлашмаса, у аламдан ўзини, албатта, синган деб эълон қилади, дея ишонтирмоқчи бўларди. Де Реналь хоним тезда уларнинг ҳаммасини чиқариб юборди. У аламинидан қаттиқ ташвинга тушгандек кўринарди.

Жюльен хоним нега хаском-танаётганини уйдан яширатганига асвол жула ҳайрон бўлди, кейин эса жакди. «Ўзим ҳам шундай деб ўйловдим, – дея ҳаёлидан ўтказди у алам билан. – Қиролни ўз уйида қабул қилишдек улуг бахт унинг бир муҳаббатидан устуя келди. Бу тўс-тўполондан у эс-хушини йўхотиб қўйди. Бу табақа васвасаси барҳам толиб, хоним ҳушини келгач, у менга яна сева бошлайди».

Қизиги шуилаки, бу ҳаёлдан кейин у ўз маъшукасини янада қаттиқроқ сениб қолгандек туюлди.

Бутун уйда деворга гулқоғоз ёпиштирувчи усталар иш-ламоқда эди. Жюльен беки билан бир-икки оғиз гаплашиб олмоқчи бўлиб узок пайт пайлади-ю, аммо бунини уйдасидан чиқа олмади. Ниҳоят, йилит хоним Жюльеннинг хонаси-дан унни қандайдир кийимини олиб чиқарган пайтда унга дуч келди. Атрофда ҳеч ким йўқ эди. У хоним билан гаплашмоқчи бўлган эди, аёл унинг гапига кулоқ солмай кочиб кетди. «Ўзим ҳам тирт аҳмоқ бўлмасам, келиб-келиб шу аёлни севаманми: у шу қадар ўзини кўрсаттиси келяптики, худди эрига ўчшаб эсидан оғиб коляпти».

Ростини айтганда, де Реналь хоним бу соҳада ҳатто эрини ҳам ора йўлдан қолдириб кетди, Жюльенни ранжитиб қўйишдан чўчиётгани сабабли унга айтишга журъаг эгаламаётган кучли бир орзу унинг дилини эгаллаб олганди. Хоним Жюльенни маънави метаморфа кийимларини ҳеч бўлмаса бир кунгина ечиб қўйишга астойдил мажбур қилмоқчи эди. У ўзи қаби соддадил аёлга мутлако ҳос бўлмаган ажойиб бир эгизиллик билан асвалига жаноб де Муаронни, сўнгра префект ёрдамчиси жаноб де Можиронни, Жюльенни ҳам фахрий қоронвулардан бири қилиб қайинлашга қўқидирди. Ҳолбуки, шу ўринга маҳаллий бадавлат тадбиркорларининг ўғилларидан беш-олти йилит лавбогар эди. Шунини ҳам айтиб ўтнинг керакки, улардан иккитаси ўзининг намунали таҳвоси билан ажратиб турарди. Ўзининг фойтунига шаҳардаги энг кўҳин

аёлларни ўтказмоқчи: ва шу йўсинда ажойиб норманл йўргалари билан барчани қойил қолдирмоқчи бўлиб юрган жаноб Валерио ўзи жинидан бағтар ёмон хўрадиган Жюльенга отларидан бирини беришга рози бўлди. Бирок фохрий қоровулликка тайинланган кўпгина йигитларнинг полковниклар тақадилан кумуш эполетли¹ башани кўк мундирлари бор эди. Йўқлари эса омонатга олишганди. Булар етти йил муқаддам фохрий қоровуллар ясан-тусан қилиб кийиб юрган ўнга мундирлар эди. Де Реналь хоним ҳар нима қилиб бўлса-да, Жюльенга янги мундир кийдиришни истарди, аммо узи Безансонда буюртиришга ва у ердан бутун формани, қурол, учбурчак шляпа кулас, фохрий қоровулга керак бўлган барча нарсаларни олиб келтиришга улгурмок учун бор-йўғи тўрт кун вақти қолганди. Энг кизиги, хоним негадир Жюльенга мундирни шу ерда, Веррьернинг ўзида буюртми қилишга кўрқди. Бу нарсани у Жюльенга ҳам, бутун шаҳарга ҳам қўйилмаган тухфа сифатида тақдим қилмоқчи эди.

Нихоят, фохрий қоровул масаласи ва жамоатчилик фикрита таъсир ўтказиш ташанши бир эдик бўлган, мэрнинг тантанати диний маросимга тайёргарчилик кўриш ишларига ҳам аралашганига тўғри келди. Кирил Веррьерга ташриф буюрганида пайғанд фойдаланиб, шаҳардан икки чакиримча нарилаги Бре-ле-Ога қўйилган машҳур авлие Климент хокими ҳам зиёрат қилиб ўтмоқчи экан. Шу билан, иложи борича, кўпроқ руҳонийларни тўплаш зарур эди, бу эса анча мушкул вазифа бўлиб чиқди: янги Кюре жаноб Миссоль бу маросимда жаноб Шеланнинг ҳам иштирок этишига бутунлай қарши эди. Жаноб де Реналь унга бундай қилиш ўтакепан эҳтиёсизлик бўлишини исботлайман, деб роса авра бўлди. Кирилнинг мулозимларини орасида бутун шжоддлари қадим замонлардан бўён, авлоддан авлодга шу провинциянинг губернатори бўлиб келаётган маркит де ля Моли ҳам бор эди. У эси аббат Шеланни ўтмиз йилдан бери танирди! Турганган, Веррьерда бўлганида у, албатта, қолни йўқлаб қолади. Агар чаркиз бу ерда жаноб Шеланни ёмон

¹ Эполетлар — пикетдан киларган Россияда ва бугун ҳаг эл армиялари офицерларининг ҳашаматини шп поёқлар.

қўриб қилинганидан хабар топса бўрми, кўрасиз шунда машмашани. У шундай одамки, сизга барча мулозимларини олиб, тўғри чолнинг қўлбасига боравериш ҳам мумкин. Бундан кўра турсаки уртани яхши эмасми!

— Мен учун эса, дея жавоб қилди аббат Маслон. — агар у бизнинг ерларга қадам қўйгудек бўлса, шу ериниш ўзида ҳам, Бетансонда ҳам бундан ортиқ шармандалик бўлмайди. Худо саждастин, ахир у инсениет¹-ку.

— Нима десангиз деяверинг-ку, қадри аббат, — дея ытироз билдирди унга жаноб де Реналь. — лекин мен Веррьерларни ҳукумат вакиллариини жаноб де ля Моллан шундай дакки сўишларига йўл қўл олмайман. Сиз маркизни билмайсиз: у саройда одоб саждайди, бу ерда, провинцияда эса у шундай киникчи ва майнабикки, ўрни келиб қолса одамни кашаки қилишдан хурсанд бўлади. Ахир у шунчаки кўнгил очини учуи ҳам бизни анани барча либераллар олдида гирг ахмққа чиқариб қўйини мумкин.

Нихоят, уи куштик музокарадан сўнг, шанбадан якшанбага ўтар кечаси аббат Маслоннинг кибр-ҳаноси қўрқувини эўридан жасур бўлиб кетган жаноб мэрнинг юраксизлиги олдида таслим бўлди. Шундан сўнг аббат Шеланга гилёламаллик бундан мактуб йўллаб, чолдан, агар лекса ёши ва синау-саломатлиги имкон берса, Ырс-те-Одагги авлиа ҳокими тантанали тибрат килди марксизмда қатнашини палтмос килтишди. Жаноб Шелан илоинакон сифатида ўзига ҳамроҳ бўлиб борадиган Жюлмен учун ҳам таконфнома талаб қилиб олди.

Якшанба кўни азонлаб исварак-агрофлагги тоғларда жойлашган қишанқардан оқиб кела боплаган дехқонлар Веррьернинг бутун кўчагарини тутиб кетди. Қуёш чарақлаб турарди. Нихоят, пешиндан кейин, соат учларга якин бутун шюмин ҳаяжонга келди. Веррьердан етти-саккиз чақирим наридаги баланд қоя устида катта гўлхан ёқилган эди. Бу

¹ Инсениет (латинчи) — ҳақоник ҳақоник XVII-XVIII асрларда кўпчи билан тилиб ҳаракат. Бу ҳаракат ўша асрларда биланчинлик дея қораланди. Инсениет биланчинлик тарафдори.

сигнаш хиролнинг департамент чегарасига қадан ранжида қилганидан дарак берарди. Шу заҳоти барча кўнғироқлар бонг урди-ю, шаҳарга тегишли экигина ясаан замбарағи бундай улут воқеадан ҳамманинг шод-у хўррамлигини ифодалаб кетма-кет ўк ута боплади. Шаҳар аҳолисининг ярини томларга чиқиб кетганди. Барча аёллар балқонларда жойлашиб олишганди. Фахрий қоровул олга юрди. Барча элтирок мундирларни завк билан томоша қилар, биров ошмасини кўрмаса, бошқа биров қариндошини талиб қоларди. Одамлар ўқтин-ўқтин ваҳимага тушиб эгар қошнинг чангиллаб олаётган жаноб де Муароннинг кўрқоқлигидан қулишарди. Аммо шу пайт кимнингдир лухмаси ҳамманинг эътиборини ўзига тортиди-ю, ҳалойик барча бошқа нарсаларни унутиб қўйди: тўққизинчи қатордаги биркинчи суворий жуда хушбинчи ва чиройли йигит бўлиб, аввалига ҳеч ким уни таниёлмади. Кейин бирдан чор атрофда дариғазаб хитоблар эшитилди: қилилади, барчанинг юзига ғазаб ва хайрат акс элди, – ҳулғас, тала-чонур кўтарилди. Одамлар жаноб Валеновнинг нормани йўргаларидан бирида от ўйнатиб кетаётган бу йигит дурашгор Соренинг ўгли эканлигини билиб қолди. Ҳамма бир овоздан мўрчи қоралаб кетди. Айниқса, либералларнинг фиғони ошди. Бу қанақаси энди! Аббатчасига кийиниб олган бу хосиббачча болаларининг тарбиячиси бўлгани учунгина уни фахрий қоровуллар сафига қўшниқ сўрбетлик эмасми ахир! Балават ва муҳтарам тadbиркорлар – жаноб фалончи ва жаноб писмалончиларнинг ўрнига-я!

– Нега энди анави жаноблар бу сўрбет болани, бу таги настин яхшилаб алабини беришмайди! – чийилларди банкирининг хотини.

– Йи итчаям ҳақиқи кўймайди, кўрапекимми, ёнида қиличи бор, – дея эътироз билдирди унинг олдида турган одам.

Департамент (французча департемент – йишқарма аллара) 1) Француз ва бошқа айрим мамлакатлардаги ички ишлар ваколатдорлик бўлими; 2) бошқа мамлакатларда, жумладан Ўзбекистонда, нахшама, нисра ва кўчмаликлар еки элар таркибиданги бўлимчаларнинг номи (бу ерда шу маънода); 3) баъзи ҳалқаро ташкилотларнинг бўлими ва бўлибчилари.

– Башларангга қилич билан урилиши мумкин, шундай қилиги кўндан келади унинг.

Киборлар жамиятига мансуб кишиларнинг мулоҳазалари бироз хавфлироқ эди. Хонимлар бир-бирларидан, наҳот бу ярмак қилик учун факат мурдан ўпкалаш қорак бўлса, – дея сўрашарди. Ахир, умуман олганда, у шу пайтга қалар тоғи паст одамларни унчалик жинн сўямасди-ку.

Шунчи гап-сўзга сабаб бўлган Жюльен эса бу пайтга ўзини дунёда энг бахтлир одам деб ҳис эларди. Табиатан доврак бўлгани учун у отни тоғдаги бу шаҳарчаини кўп-сика йигитларига қараганда яхшироқ миниб борарди. Аёлларнинг кўндан уларнинг ба, ни ўзи хақида гапиринчаётганини яққол сезмоқда эди.

Унинг хис-яниг эполеслари бошқаларникига нисбатан кучлироқ элтирар, тағидаги от эса ўқтин-ўқтин сапчиб кўярди; худлас, у бенихоя лаззатланмоқда эди.

Улар чекки қалъа деворлари ёнига етиб боришганида замбаранинг купилмаганла гўмбурлашидан чўчиб кетган от уни сафдан олиб чиқди-ку. Жюльеннинг қувончи ичига синамай кетди. У, қандайдир мўъжиза билан эгардан кулаб тушмади ва шу дақиқадан эгиборан ўзини қахрамон деб ҳис эга бошлади. Халдан у Наполсоннинг адеютанти¹ эди-ку, шу аснола душман батареяси² устига от суриб борарди.

Аммо яна бир кимса ўзини ундан ҳам бахтлироқ ҳис этмоқда эли. У аввалига Жюльенни шаҳар бинеси ойнасидан кузатиб турди, сўнгра фойтунга ўтириб, айланасига олиб кетди ва худди йигитнинг оти сафдан суриб чиққан пайтда уларга етиб олди-ку, қўрқувдан қотиб қолди. Шундан сўнг фойтун яна олидек учиб, шаҳарни бошқа дарвозасидан, кироз ўлиши лозим бўлган йўлнинг шундоқ четидан чиқди-да, фохрий қоровулни олдинга ўтказиб, ундан йигирма қалтамча

¹ Адеютант (французча adjutant – ёрдам бериучи) – 1) қўшниқ (хизматдор, кўмандант) сўгуриш турли топшириқларни бажарувчи ҳарбий элчиликчи (хўли);

² Батарея (французча batterie – урмак) – 1) ёлғачча тўп, тағидарак сика, чалғимет ёташ қуралларини эриг тоғига бўлимак, 2) бир неча сўп, тағидарак ёлғач элчиликчи жасадларини истехком (бу ерда шу маънада). 3) ёлғач бир қуралларини бир неча қалтамчи элемент, элч-мулатир, қалғиметларасили иборат қуралмак.

хпл бўлиб қолди, чанави эски монастир атрофида ҳам ўн мингта яқин қиоли тўпганибди. Эҳтимол, ундаи ҳам кўпроқдир». Бир нақслар «исёсчилар»нинг ваҳшийлиги туфайли ярим харобага айланган бу монастир Қайта тикланиш даврида ўзининг бугун ҳаётдаги билан қайта тикланган эди. Теварак-атрофда қанлайдир мўъжизалар ҳақида гапиря бошладилар. Жюльен аббат Шелани қидириб топган эди, чол инвазияга йогирдини яқинлаб қойилди-да, сўнг унга ридо билан жубба узатди. Жюльен тезда кийиниб олди ва аббат Шелан билан бирга Агданинг ёш епископини қидириб топниш учун жўнади. Бу прелат¹ жаниб де-ля Молнийэ жияни бўлиб, яқиндагина епископлик мартабасига эришганди. мукаддас қадамжойини қиролга кўрсатниш каби шарафли вазифа унинг зиммасига юкланган эди. Бироқ епископнинг ҳозир касрдатлигини ҳеч ким билмасди.

Барча рухонийлар бетоват бўлиб туришарди. Улар ўз ҳукмдорларини кўҳна монастирнинг нимқиролни гумбазидаги остидаги йўлакда кутишмоқда эди. Брс-ис-О монастирининг 1769-йилга қадар йигирма тўрт рухонийдан иборат бўлган кўҳна кенгаши ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилмоқ учун йигирма тўрт рухонийни чақиртиришгак эди. Улар чорак кам бир соат кутишгач, епископимиз хали жуда ҳам ёш-да, дея надомат чекка-чекка, охири кенгазининг ректори² ҳазратининг олдига кириб, қиролнинг ҳадемай келиб қолиши, шу боисдан ҳам тезроқ черковга бориш кераклигини айтиши лозим, деган қарорга келишди. Ёши улуглиги боисидан жаноб Шелан ректор эканлиги маълум бўлди. Чол тарчн Жюльендан хафа бўлса-да, унга қараб ортимдан зор, деган-дек ишора қилди. Жюльеннинг эғиддаги жубба ўзига жуда ярашиб турган эди. У қандайдир ҳийла-найранглар ишлаптиб, ажойиб жишалак сочларини сип-сиалик қилиб олганди, аммо беспараволиги туфайли Жюльеннинг узун жуббаси этаги остидаги фахрий қоронғу шпорлари³ кўриниб турарди.

¹ Прелат — католик черковинда юқори мансабга эга бўлган рухоний.

² Ректор — олий ўқув юрғларининг ректор ва проректорлар раҳбарлик қилганган маъмурий ўқув органи. Бу ерда боштинк маълумсизга келган.

³ Шпор — палладио (Этнининг) қандайдиса тақдирини тасвир қилиш

Улар епископнинг ҳашаматли уйига етиб боришганида олифта кийинган димоғдор хизматкорлар кекса Кюреннинг саволига истар-истамас жавоб қилиб, ҳозир ҳазратнинг ол-анга кириш мумкин эмаслигини айтишди. Чоғ уларга олний-жаҳоб Бре-ле-О кенгашининг ректори сифатида ўз черковининг епископи ҳузурига истаган пайтда кириш ҳуқуқига эга эканлигини тушунтирмоқчи бўлган эди, хизматкорлар уни мазах қила бошлашди.

Жюльеннинг маърур қатби малайларнинг бундай сурбетлигидан ғазабга келди. У хужралар қатор кетган йўлакка отилиб кирди-да, йўлида учраган ҳар бир эшикни итариб кўра бошлади. Бир кичкина эшик очик экан, Жюльен ҳазратнинг эшикка қора диврея¹ кийиб, бўйнига занжир осган шахсний хизматкорларни турган хужрага кириб қолди. Йигит у ерга шу қалар шитоб билан кириб бирдики, маъкур димоғдор жаҳоблар, бу оламни хойнахой епископнинг ўзи чакирган бўлса керак, дея ўйлаб, уни тўтатишга журъат этишмади. Жюльен яна бир неча қадам кўрганг, ўзини готика услубида қурилган деярли қоп-қоронғи залда кўрди. Залнинг ҳамма деворларига тезиб сўртилган дуб тахталар қопланган эди. Учи кунгурати баланд деразаларнинг биттасидан ташқари ҳаммаси ёши билан бекитиб гапилашадан. Қўнол килиб терилган бу ёшиглар ҳеч нима билан ёпилмаган бўлиб, ўймакор тахталарнинг кўҳна хашми ёнида ҳаят аянчи кўриларди. 1470-йилларда қандайдир гуноҳини ювиш учун Карл Шерюрак томонидан қурилган ва бургундиялик антиқвар (антика нарсалар билан савло қилувчи)ларга яхши мавзун бўлган залнинг деворлари бўйлаб баланд нақшикор креслолар қўйилганди. Креслолардан ранг-баранг бўёқларга бўялган барельефлар² тарзида Апокалипсиснинг³ барча мўъжизалари тасвирланган эди.

Сўзламалар ёшиглар ва оқак бироз ҳунук қилиб турган

¹ Диврея — арзашах, зарғозбон ва шу нақшларнинг ширин узди (фурчан, кийим).

² Барельеф — тенг қалча иш қилган бўғма нақш.

³ Апокалипсис — 1) аксе Юхоннионинг Баширатлар китоби (ақли) Иккинчи йосақ тоғ — қаннинг 66-67-бешларида ёзилган бўғма китоб. 2) нақшларнинг аксе аксе китобларидан бири — бу китобда ҳозир замона тўғрисида баширатлар каттирилган.

бу залнинг ғамгин ҳашамати Жюльеннинг қалбини ларзага солди. У турган жойида қотиб қолди. Залнинг нариги четидоги ёруғ тушиб турган ягона дарахга олдида у роми қиммаг-баҳо ёғочдан ясалган табакани катта ойнага кўзи тушиб. Эсинга пофармон жубба ва тўр ридо кийган, аммо бош яланг бир йигит ойнадан уч қадам нарида турарди. Маъжур ойна бу ерда ниҳоятда ноўриндек туюларди; уни ҳозиргина шаҳардан олиб келишгани аниқ эди. Жюльен йигитнинг ниҳоятда жаҳли чикиб турганини сезиб қолди: у ўнг қўлини ойна томонига чўзганича вазминлик билан аллақимни чўқинтириб, фатво бермоқда эди.

«Бу қанақаси бўлди? — дея ҳасидан ўтказди Жюльен. — Чамаси, маросим олдидан бажарилиши лозим бўлган бирор урф-одат бўлиб, уни ана шу ёш руҳоний зиммасига юклашган бўлса керак. Эҳтимол, у епископнинг ёрдамчисидир. У ҳам анави матайларга ўхшаб кўпол жавоб берса керак. Ҳе, жин урсин, — нима бўлса бўлди, — уриқиб кўрамин!».

У гўғрига, ўша ягона дарахга ва улугвор бир ҳаракат билан аллақимни тинимсиз чўқинтираётган ўша йигитга таққиллашча бу улкан эшнни кесиб ўта бошлади.

Жюльен яқинлашиб боргани сари бу одамнинг кўриниши нақалар дарғазаб эканлигини яққолроқ ҳис этарди. Унинг эгиндаги тўр ридонинг ниҳоятда кўркаминги йиқилган ўша серхашам ойнадан бир неча қадам нарида тўхташга мажбур қилди.

«Лекин, ҳар қалай, ундан епископнинг қасрдалигини сўрашим керак», дея аҳд қилди у ниҳоят. Бу залнинг машғум гўзаллиги Жюльенни тўлқинлантириб юборган эди ва у олдинданок қозир бошига ётилажак қўпол сўзлардан бадали жимирлай бошлаганди.

Йигит Жюльенни ойнага кўриб қолди-да, у томон ўгирилди ва бир зумда жаҳлдан тушиб, ғоятда мулоҳим овоз билан сўради:

— Ҳўш, тақсир, ниҳоят у тайёр бўлгандир ахир?

Қаҳрамонимиз ҳайратдан донт қотиб қолди. Йигит ўгирилиб қараганида Жюльен унинг бўйиндаги вишонли синамини кўриб қолди. Бу Агда епископнинг худди ўзи эди.

«Ёшлигини қаранг-а, – дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен. – Мендан нари борса етти-саккиз ёш қатта, ҳолик...».

Шу тобда у ўзининг шпоравиридан уялиб кетди.

– Ҳазратим, – дея жавоб қилди у нймалибгина, – мени хузурингизга кенгаш ректори жаноб Шелан юбордилар.

– Ҳа-а, мен у киши ҳақида жуда кўп яхши гапларни эшитганман, – деди жавобан епископ ниҳоятда хушмуомаллик билан. Бундай иштифотдан Жюльеннинг унга бўлган ихлоси яқала ортиб кетди. – Мени лутфан кечириб-айсиз, тақсир, сизни бошқа одам деб ўйлабман. Ҳозир митрамни¹ олиб келишлари керак эди. Парижда уни шу қалар ёмон ўрашиб-лики, тепасидаги бутун кимҳоби гижимланиб кетибди. Шунакаям раскон радли маърака қилишадими ахир, – дея қўшимча қилди ёш епископ. – Бунн қаранг, энди мени яна куттишга мажбур қилишадими.

– Агар ҳазратим ижозат этсалар, бориб митрангизни олиб келишим мумкин.

Жюльеннинг чиройли кўзлари епископга ўз таъсирини ўтказди.

– Илтимос, олиб келинг, тақсир. – жавоб қилди епископ ўзига мафсун этувчи бир хушмуомалалик билан. – У мени ҳозироқ керак. Бутун каллигулни куттириб қўйганимдан, тугриси, жуда хижолатдаман.

Жюльен зал ўртасига етганида ўгирилиб қараган эди, епископнинг яна фатво бера бошлаганини кўрди. «Бу қапакаси бўлди ўзи? – дея ҳаёлидан ўтказди у яна. – Бутунги марҳум осидан рия қилиниши лозим бўлган бирор урф-одат бўлса керак-да, албатта». Шахсий хизматкорлар турган хужрага кириши биланоқ Жюльеннинг кўзи уларнинг қўлидаги митрага тушди. Йигитнинг амирона нигоҳига беихтиёр бўйсуниб, бу жаноблар епископ ҳазратларининг митрасини унинг қўлига топширишди.

Жюльен уни ифтихор билан ичкарига олиб кирди. Залга киргач, у қадамини секиклатди. Жюльен митрани қўлида ёниҳоя иззат-иқром билан тутиб боради. Епископ ойна

¹ Митра – епископ ва бошқа марҳумлар руҳонийларнинг ижлаг воқеда қилинган бош кийими.

олдизаи и креслода ўтирарди, бироқ унинг ўнг кўли ора-сира ҳаргиз бир ҳаракат билан яна фатво берадди. Жюльен унга митрасинки кийилда ёрдамлашиб кўборди. Епископ бошини силкитиб кўйди.

– Ах-а, кимирламаяпти, – деди у Жюльенга мамнун оҳангда – Энди, марҳамат китиб сал четроқ туринг.

Шундан сўнг епископ тез-тез юриб, зал ўртасига борди-да, сўнгра тантанавор бир ҳаракат билан чор атрофга фатво берганича аста пйнага яқинлаша бошлади. Унинг чеҳрасида яна қаҳр ифодаси пайдо бўлди.

Жюльен хайридан дашт котиб турарди; у ган нимада-лишни тушунгандек эди-ки, бирок бунга ишқишдан хайн-қарди. Епископ тўхтади-да, юзидаги қаҳрли ифода бирдан ғойиб бўлди, Жюльен томон ўгирилиб қаради.

– Хўш, митрам ҳақида нима дейсиз, тақсир, бошимда яхши турибдими?

– Бағоят яхши, ҳазратим.

– Жуда оракага сурилиб қилган эмасми, ишқилиб? Шун-денг, бош кийим энсига сурилиб қолса, одам оварроқ кўри-нади, пинадангизга бостириб қийганингизда эя офицер-ларининг киверига¹ ўхшаб қолади.

– Машамча, у бошингизда жуда яхши турибди.

– Қирол ўз атрофида ёши улур руҳонийларни кўришга олатланган, уларнинг бари боғоят салобатли ян снго одам-лар. Шу боисдан ҳам мен, айниқса, ёшмни назарда тутган-да, бирчунча елиқлак бўлиб кўринишни истамасдим.

Шундай дея епископ яна у ёқдан-бу ёққа юриб фатво бера бошлади.

«Ҳаммаси равшан, – дея қаёлидан ўтқизди Жюльен ниҳоят боғиз гумонига эрк беришга журъат этиб. – У машқ қилапти, у фатво беришга ўрганияпти».

Мана энди тайёрман, – деди епископ орадан бир неча дақиқа ўтгач. – Бўринг, тақсир, жаноби ректор билан кенгашдаги жанобларни ол оҳлангириб кўйинг.

Орадан бироз вақт ўтгач, жаноби Шелан ва у билан бир-

¹ Кивер – ҳарбийларнинг мияга тақилган бургути боғи кичими.

га икки нафар ёши узун рухоний ажойиб нақш билан безатилган катта эшикдан кириб келинди. Жюльен бу эшикни биринчи марта кирганида ҳатто сезмаган ҳам эди. Бу тал у, рутбага бинсан, ҳаммадан орқада турнишга мажбур бўлди. Епископни у энди фақат энчик олдига гузлашиб турган рухонийларнинг елкаси оша кўра оларди.

Епископ аста юриб зални кесиб ўтди, у эшикка яқинлашганда рухонийлар тантанали сафга тизилинди. Бир дақиқа тайсаллашиб турган, тантанали юриш Забурнинг¹ бир оятини куйлаганича олға қараб юрди. Епископ санам юришнинг энг охирида, жаноб Шелан билан яна бир кекса рухоний ўртасида борарди. Жюльен энди аббат Шеланнинг шогирди сифатида епископга жуда яқин ўтиб олди. Улар Бре-де-О монастирининг узун йўлқастарида юриб кетишмоқча эди; куёш шажига чикиб киздираётганига қарамай, у ер заҳ ва кам эди. Ниҳоят, улар черков эшигининг олдида чикинди. Бу тантанали юришда Жюльеннинг қалби чексиз қувончга бўлган эди. Епископнинг ёшлиги унинг иззатини китиклар, мажкур прелатнинг ҳушмуомалалиги, унинг жозибалар назрати ва Жюльеннинг эс-ҳушини олиб қўйган эди. Бу ҳушмуомалалик жаноб де Ренаннинг ҳатто қайфияти жуда яхши бўлиб турган пайтидаги муомаласидан ҳам кескин фарқ қиларди. «Жамиятнинг юқори потонасига яқинлашган сайин, — дея ҳаслидан ўтказди Жюльен, — кишини ўзига ром қиладиган шундай илтифотли ишларни кўпроқ учратасан».

Санам юришида иштирок этаётган рухонийлар черковининг ён эшигидан ичкари киришди; шу пайт кўҳна гүмбазлар бирдан қаттиқ гүмбур-гүмбурдан силқиб кетди. Жюльеннинг назарида, улар ҳозир кулаб тушадигандек эди. Аммо бу яна ўша кичкина замбаракчанин баҳимаси экан, уни бу ерда ҳозиргина тўрт жуфт от физилпатганича судраб келган эди. Оларни бир чегга отинган заҳоти замбаракча лейнцитлик түпчилар қўлида тўё олдига пруссияликлар тургандек дақиқасига беш мартадан кетма-кет ўк уза бошладилар.

¹ Забур - Довуд алайҳиссаломга гуширилган самоний китоб.

Аммо замбаракнинг бу ажойиб гўмбурлаши Жюльенни оргик ҳаяжонлантирмасан, у энди Наполеон ҳақида ҳам, ҳарбий шон-шуврат тўғрисида ҳам ўйламай қўйи ани «Ўзи ёшгана-ю, — дея ўйларди у, — Агданинг епископи бўлиб олибди. Бу Агданинг ўли қаерда экан? Айтгандай, у қанча маоноларкин? Чамаси, икки юз, уч юз минг франк олса керак ўнган»

Ҳазратнинг хизматқорлари серхашам тахтиравон олиб киришди: жаноб Шелан унинг дасталаридан бирини утлади, лекин аслида уни Жюльен кўтариб борарди, албатта. Епископ тахтиравонининг соясига ўтди. Буни қандай уддалаганини билмаймиз, лекин у чиндан ҳам кекса бўлиб кўринарди; қахрамонимиз унга бениҳоя қойил қолганди. «Маҳорат ва айёрлик билан истаган нарсага эришса бўлади», — дея ўйлади у.

Черковга қирол кириб келди. Жюльен уни ўзидан бир неча қадам нарида кўриш шарафига муяссар бўлди. Епископ увозини аяло ҳазратларининг қўнғлига қоядла қуш ёкадиган даражада титрагиб тантанавор нутқ айтди-да, қиролни табриқлади. Бре-ле-Олаги барча маросимлар газирини такрорлаб ўтирмаймиқ, — департаментимиздаги барча гапелалар икки ҳафта давомиде фақат шу тўғрисида ёзилади. Епископнинг нутқидан Жюльен қиролнинг Карл Шерюрэқ авлоди жанзигини билиб олди. Орадан кўп вақт ўтган, Жюльенга, хизмат лолаидан, анд шу маросимга сарфланган миблагини текшириб кўришга тўғри келди. Ўз жанзига епископлик нишони олиб берган жаноб ше ля Мош унга меҳробонлик кўрсатиб, барча сарф-харажатни ўз зиммасига олган экан. фақат Бре-ле-Олаги маросимнинг ўли унга уч минг саккиз нў франкка тушибди.

Епископнинг нутқи ва қиролнинг жавобидан сўнг аяло ҳазрат тахтиравоннинг ичига кирди, сўнгра у бениҳоя ҳудожўйлик билан меҳробнинг шушлоқ ёнгинасидаги ёстиқчага тиз чўқди. Клироснинг атрофиде полдан икки полгана

¹ Клирос — 11 кесаре меҳробининг икки тарафиде қўйилганлар туралитан махсус экан. 41 бутхона икки қўйичири, бутхона қорн

юкориша қатор-қатор креслолар қўйилганди. Жюльен ўё Римдаги Сикстин капелласида¹, ўз кардинални² олдида ўтирган мулозим сингари пастки поғонада, жаноб Шеланнинг оёғи ёнида жойлашган эди. Шундан сўнг кескагина ибодат маросими бўлди — ҳамма ёқни ладанининг³ тутуни, замбарак ва мушкетларнинг⁴ олатасири тўтиб кетганди. Тезроқ атрофдаги барча мўмин одамлар под-хуррамянклан маст эдилар. Шундай бир куннинг ўзи иккинчи гозеталарнинг қилаб сонидagi тавриботни чиппака чикаришга турган гап эди.

Қиролдан олти қаламча нарида жойлашган Жюльен унинг чиндан ҳам астойилли ибодат қилаётганини кўриб турарди. Шу пайт у биринчи марга бўйи унда баянд бўлмаган ўткир нитонли одамни кўриб қолди; унинг кийимида деярли зарғўзи йўқ эди.

Бирок ана шу жуда симо кийим устидан кўксиди олқаси оша боғланган зангори тасма яққол кўйга ташланарди. Бу одам қиролга Жюльеннинг таъбири билан айтганда, ҳамма ёғни зарғўзи бўлганидан ҳатто мовути ҳам кўринмайди деган мундир кийган кўнглина арқонли давлатларга қараганда яқинроқ турарди. Бир неча дақиқадан сўнг йиғилган бу одамнинг жаноб де ля Моль эълонининг билди олди. Жюльенга у аниқдор ва ҳатто такаббурдай гуворди.

«Анави хушрўйгина епископга ўхшаб хушмуомала бўлиш бу маркизнинг қўлидан келмас керак, — дея дилидан ўтказди у. — Эҳ! Руҳонийлик унвоми тўр кучда: у инсонни мулозим ва доно қилиб қўяди. Лекин қирол бу ерда ҳокимни эсраг қилишни келган-ку, мен эса ҳеч қандай ҳокимни кўрмайман. Бу аслиё Климент деганларни қаерда эди?»

¹ Кёне гга — II ҳор еки ҳор бистин мушканиларнинг бир аилиғи жамояси, 21 каталликлар ибодатхонасида ҳор ўришадиган жой, 21 каталликларнинг кичик ибодатхонаси.

² Кардинал (латинча) — биш, асосий. Католикларча руҳонийларнинг пападан кейин епископлардан олтинг саралланган оғий унвоми ва ҳау унвоми эга бўлган эди. Кардиналлар шу лажимда папа томонидан шайхоначиди.

³ Ладан — буюк ўзим иклардан ошқилиғаш, диний маросимларда сетагандалан хушбўйи счоди.

⁴ Мушкет ибодатхонаси — VI ҳорда кичироқ кийимган, кичик ўрнатилган марказидан бирок кат-қиринлиқия кийимки.

Ёнида турган ёшгина хизматкор Жюльенга мукашдаас
хок шу бинонинг энг тепасига. Алангали Меъанага кўйилга-
нини айтди.

«Алангали Меъана дегани нимаси бўлди?» — дея ўйлади
Жюльен. Бироқ у ҳозир ҳеч нима сўрашни истамасди. У зўр
диққат-эътибор билан кўз ўнгиди ўтаётган марсимни кузата
бошлади.

Монастирга аъло ҳазратлардан бирортаси ташриф
буюрганида этикет рухонийларга епископни мўътабар меҳ-
мон билан ёлғиз қолдирмоқни тақтло этади. Бирок Алда
епископни, тепага кўтарилар экан, аббат Шеланга ўзи билан
бирга чиқишни тақлиф қилди. Жюльен эса устозни ортидан
чиқишга журъди этди.

Улар жуда баланд зинапоядан юкори кўтарилиб, кич-
кинагина эшикча олдида тўхташди. Эшикчанинг чорчўпити¹
бошдан оёқ зарҳал қонданган эди. Чамаси, бу иш кечагина
қилинган кўрниларди.

Эшикчанини шундох олдида Веррьернинг чиг асилзода
иниларидаи бўлган йнғирма тўрт киз тиз чўкиб турарди.
Эшикни очишдан аввал епископнинг ўзи ҳам барчаси кўх-
ликхнна бўлган бу кизларнинг ўртасида тиз чўкди. У баланд
овоз билан ибодат қилар экан, қизларнинг бари унинг
ажойиб тўр ридоси, савлали қадди-қомати, навқирин ва му-
лойим чехрасига қараб гўймагандек, ундан кўзларини узмай
туришди. Бу манзара қаҳрамонимизнинг ақлдан заррача
ном-анишон қолдирмади. Шу тобда у, сидқидидан жангга
киришга тайёр эди. Эшикча бирдан очилиб кетди. Шунда
ҳозир бўлган одамларнинг кўз ўнгиди мўъжазгина бутхона
намоён бўлди. Унинг ичини шланга қоплатгандек туюларди.
Бутхона меҳробида мингга яқин шам ёкиб қўйилганди.
Шамлар саккиз катор терилган бўлиб, каторларни бир-бири-
дан ажойиб гулдасталар ажратиб турарди. Соф бухўрининг
муаттар ҳиди ибодатхонанинг эшигидан лағз-лағз бўлиб
чиқмоқда эди. Бутхона жуда кичкина эди-ю, бироқ бошлан
оёқ янгидаи зарҳал югуртилган деворларининг тепаси кў-

¹ Чорчўпи (фарсча: тўртта ёнча, тахта) — тўртта тахтачадан асалган рамза.

ринмайдигандек туюларди. Жюльеннинг чамасида меҳроб-даги баъзи шамларнинг бўйи уч-гўрт кулоч келарди. Кизлар бундай ажойиботни кўриб, беихтиёр кичкириб юборишди. Бутхонанинг кичкина дахлизига фақат ана шу йитирма тўрт киз, яъни руҳоний ва Жюльенларгина киритилган эди.

Тезда қирон ҳам юкори кўтарилди. Унинг ёнида фақат жаниб де ля Моль билан биринчи камергери бор эди. Ҳагто унинг шахсий соҳчилари ҳам гашкарида, кидичларини яланғочлаб тиз чўккан ҳолда қолишган эди.

Алло ҳизрат олдиди турган баҳмал ёстиққа пиштоб билан тиз чўкди. Зарҳал қопланган эшикка қисиб қўйилган Жюльен фақат ана шундан кейингина қозчалардан биринини яланғоч олқаси аша эшик Климентнинг ажойиб хайкалини кўра олди. Авлиё меҳробнинг тўрида, рим аскарини либосида ётарди. Унинг бўйида хатта жароҳат қорайиб кўринар ва ундан қон силиб чиқаётгандек туюлар эди. Ҳайкалтарош уни тўр маҳорат билан ишлагани: авлиёнинг сўниб бораётган хиёла юмук кўзлари қандайлр илоҳий маънога тўла бўлиб, элигини сабза ураётган мўйловни гўё шиырлаб дуо ўқигандек бироз очик лабларига соя ташлаб турарди. Бу манзарани кўриб, қаҳрамонимизнинг ёнида турган ёшгина кизча йиғлаб юборган эди, бир томчи кўз ёши сўзари Жюльеннинг кўлига томди.

Қирк чакиримча атрофидаги барча кишлоқларда бонг ураётган кўнгирокларнинг узок ақс-садосигина бузиб турган илоҳий бир сукунатда ибодат қилиб бўлгач, Алда епископи қирйдан нутқ ирод этиш учун ижозат сўради. У қисқа, аммо жуда таъсирли хутбасини тингловчиларнинг қалбини ларзага солган оқдидини сўзлар билан тугатди.

— Ёш насероний кизлари, сиз ҳозир солиҳқироннинг қодир Худога хизмат эттувчи руҳоний олдиди тиз чўккан ҳолда кўригинингизни абадулабад унутматангиз. Тангрининг қуллари бу заминда ожиздурлар ва таъқиб этилурлар. Улар қунлари ёлғанда алоб чекиб ўладурлар, буни сиз авлиё Климентнинг шу қунга қадар қон оқиб турган жароҳатидан ҳам кўриб турибсиз, аммо улар дорилказода таитана қили айлар. Шундай экан, о, ёш насероний кизлари, бу қун ҳоли-

расини сиз умрбод калбингизда сақлагайсиз ва мункирдан нафратлангайсиз! Сиз қудратли, қаҳрли ва шу билан бирга сершафқат Парвардигорга абадий содиқ қолигайсиз!

Шу сўзларни айтгач, епископ улугвор бир ҳаракат билан ўрнидан турди.

– Шу ҳақда қасамёд қилгаймисиз? – дея қитоб қисли у қўлларини юқори чўзиб.

– Қасамёд қилгаймиз! – дейишди қизлар ҳўнг-ҳўнг йиғлашар экан.

– Қасамингизни қодир Худо нотила қабул этгаймен. – дея епископ худоса қиларкан овозини гулдураганиб Шу билан маросим тугади.

Қиролининг ўзи ҳам йиғламоқда эди. Орадан анча вақт ўтиб, Жюльен ўзини бирмунча босиб олгандан кейингина у Римдан Бургундия герцоги Филипп Рахмдизга¹ юборилган элчиларини суякларни қайта кўйилганини сўради. Унга суяклар ана шу ажаойиб мум ҳайкал ичига жойлаб кўйилганлигини тунунтиришди.

Қирол ҳазратлари бутхонага боришда унга ҳамроҳ бўлган барча асилзода қизларга «Мункирдан нафратланмаман. Умрбод таъзим этгайман» деган сўзлар ёзилган кизил гасма тақиб юришга ижозат этишни лозим топди.

Жаноб де ля Моль деҳқонларга ўн минг шиша вино таркагиш тўғрисида фармойиш берди. Кечкурун Веррьерда эса либераллар ўз уйларида роялистларга қараганда ноз чалдон яхшироқ иллатчинизия² қилдилар. Жўнаб кетиш олдидан қирол жаноб де Муаронинг уйига ташриф буюриб, уни бахтиёр эди.

¹ Филипп Рахмдиз (1196–1467) – Валуаиер сулоласидан бўлган Бургундия герцог.

² Иллатчинизия (латинча, illuminatio – ёритиш) катта баърам ва танталлар муносибати билан бинго ва кўчаларни, ширк ва жандонларни ранг-баранг қилмоқчи. Ҳиний сурашнинг ёзувлар билан безатиш.

XIX. ЎЙЛАМОК – ДЕМАК, АЗОБ ЧЕКМОК

Оддий бўлмаган туғилулар кунда-
лик аҳолиларнинг муваассилигида
эҳтиросларнинг чинакам бахти-
лигини тўсиб кўнди.

Борис

Жаноб де ля Молга ажратилган хонадаги жихшларни жой-жойига қўя туриб Жюльен тўрт букланган бир ырак капни ҳоғозни топиб олди. Ҳоғознинг биринчи саҳифасида у «Қирол орденлари ва ҳокази, ва ҳокази мукофотларнинг кавачери, Франция лэри, шавкатли маркиз жаноб де ля Молга» дегэн ёзуви ёкиди.

Бу илмш-товок ювуячи хотинники кафи кннгр-хийшик хал бйлан ёзилган илтимоснома эли:

«Живое маркн!»

Мен, кырым билим буйтибдики, татфиқ билан яшай келеткендэн мыйын бир адамман Каспраты 93-йылдагы Юнон қаласында балбы тахтада қалганын. Илақий сирлардан ақиқф буйтып тураман ва ҳар яқынша пейин, ләйтн қавчмиз черковиса бариб ибодат қыламн. Хеч қачон муқаддас пастаһи' бузган эмасман, дәттн ләйтн 93-йылда ҳим Уйымдагы отаһи хотын – цықитбн қайыр меникә хизматқорларын кўнды, – уйымдагы отаһи хотын ҳар жумса кунн гўнаһи оғат

1 Пасха (адимий арунгийн тайвас - утмак) – ахуйнлар ба христэдэлэрийн бэсир байрчим Юудиды хүчмэрин семит кабылаларын Пасхын чорла молдэринийн бэхэрэн болгаш вакныс байрчм кэлэнгэр. Бу кабылаларынны үтрэйдэллэн ба лэхкөөнлэн, бигэн нэрлүүлэншэ нэлжэсхэс Пасха үрүн йитим байрчимга йлалгэн. Бу байрэм христэдэлэрийн Пасхаслан фарын үлэрэг, ахуйнларынныг Минсрын Фирөөм кушнмшэн кутулб чиндэлэри (Яхмннэ шилдэн анхмэлт VII эср) мүнхсэлбэти бээлэ нилшөөнэлэн. Яхуудмтар Пасхасмэс сөннчэлхк мнхснэн кутмн төлсн хэмэ үтрэсэлэнн төлсн. Христэдэлэлэс бу байрэм Нсэлмн түрмшэн гүрнхсэлэн рилсэг бичэн бөөлнх бүүнб, православларынныг дөсөнй байрчим хэсбэлэнэлэн. Бэхэрэн кэлкүүлк ба үлүн ойшан сөнннн I-мшондэлэ нилшөөнэлэн байрчм күрэтэр- сэлмннн хэсбөлб мнхнн үлүн чэлн лэр (я. кннэ) тулгэлэ. Пасха православ чоркөөдэ Юлий тахмнн бүүнб (эки хэсбөлб) 22-мэрдэн 23-мэрдэн бүүнн дэлгэ; гэрлэй күрнхсэлнхэрд Глиэрнн тахмнн бүүннэ 26-мэрдэ 27-эсрэлгэ бүүнн дэлгэ үлүн келэлн.

тайёрланди. Веррьерда ҳам барча мени ҳурмат қилади ва
журъат этиб айтмаганки, ҳақни равишда. Саттам юрти
найишда ҳақ шундоқ таштиришнинг олдиди. Жаноб Коре
билан жаноб изрини ениди бордан Аллоҳда бирор воқеа
бўлганида ҳақ черковимизга шам олиб бораман. Одатда, ўз
ҳисобигадан энг бўғонни сотиб оламан. Шу гапларнинг бири
қакда ёлми дуақатматарим ёр, улар Парижда матия
министрлида ҳақланади. Сиздан ичун иттимок қижай-
манкизи, Веррьердаги хотирси мақамаси полртинги менга
толтирганлиги, чунки яқинда у, барибир, нотрси қилади.
ҳозирисининг ақвали чактоқ, ўғли нўшалида саттоди, инай-
кейин, сўнги саёловларда нотўғри овоз берган ва ҳақазо.

де Шолени

Ушбу иттимосноманинг ҳошиясига де Муаронинг им-
зоси қўйилган тавсия хати ёзилган бўлиб, у шундай сўзлар
билан бошланарди: «кеча мана шу иттимосқўйининг ишлчи-
ли одам жаҳлисини хабар қилиш шарофига муяссар бўлган
эдим. » ва ҳовизо.

«Ҳа! бу ёқда денг. — ҳақиндан ўтказли Жюльен. — хатто
ана шу ҳақини нўстак Шолен ҳам менга қандай йўлдан бо-
ринини кўрсатяпти».

Қиронининг Веррьерга гашриф буюришидан буён ора-
дан бир ҳафта ўтди. Навбатма-навбат қиронининг ўзи, Алда
епнекаппи, маркиз де ля Моль, ўн минг шинна вино ва ўшанди
ондан йирилгач, фақат бир ойдан кейингина ордон олдин
умидида уйилдан судралиб чиққан бечора Муаро мавзу йўл-
ган ҳисобига ёлми таглар, бемаъни олдн-ҳақдилар ва ақмо-
кони тийбатлар бирин-сирини унутилди-ю, бирок дуралигор-
нинг ўғли, амави Жюльен Соретини қандай сурбселих би ки
фахрий қоровул сафига тикиштириб киритилгани гўгирен-
даги минш-мишлар тўхтамади. Қаҳвахонада ўтириб олиб, эр-
талабдан кечгача тенгслик ҳақинда онга кўпиртирадиган ба-
давлат мануфактурачаларнинг бу ҳусусдаги гапларини бир
ини гезиқиб эди. Бу бемаъни иш амави димолдор де Ренай
лонмдан чиққан! Бунга уни нима мажбур қилди, дейсизми?
Шинма бўларли — ўшн мулазимачча Соретининг чиройли кўста-

ри-ю хушрүй чехраси-ла.

Жаноб де Реналнинг хонадони яна Вержига қайтганидан сўнг орадак кўп ўтмай болаларнинг кенжаси Станислав-Ксавье касал бўлиб қолди. Шундан сўнг бирдан де Реналь хонимнинг виждони каттик азоблана бошлади. У дилидаги эҳтиром учун биринчи марта ўзини изчил ва бешафқат равишда ёзгиришга тутинди; гўё мўъжиза содир бўлиб, хоним муҳаббат уни қандай даҳшатли гуноҳга ботирганини жқол кўргандек эди. Ўзининг гўятда ҳудожўй бўлишига қарамай, Тангри олдида қилган гуноҳининг канчалик катта эканлиги ҳақида у шу пайтга қадар ўйлаб кўрмаган эди.

Бир вақтлар Исо Қалби монастирида унинг қалби Худоба бўлган чексиз севги билан ёнарди. Энди эса у Тангридан худди ана шундай чексиз кўрқа бошлаганди. Унинг қалбини пора-пора қиладиган бир-бирига эди туйғулар шуниси билан даҳшатли эдики, хонимнинг дилидаги кўркув ақл-идрокига таъомила бўйсунмай қўйган эди.

Жюльен ҳар қандай ақлли панд-насиҳат хонимни тинчитиш ўринига, аксинча, унинг қардасини қайнатаётганини англаб қолди. Чунки бу гаплар унга иблисини васвасаси бўлиб туқларди. Бирок Жюльеннинг ўзи ҳам қичқия Станиславнинг жуда яхши кўрар, хоним эса боласининг дарди ҳақида фақат у билан гаплаша олар эди. Станиславнинг ахволи кундан кун оғирлашиб борибди. Де Реналь хоним тинимсиз тавба-тазаррудан қийналиб, туллари мижжа қокмай чиқарди. У кун бўйи ковоғини солганича чурк этиб оғиз очмай ўтирар, мабодо оғиз очгудек бўлса, шу тахоти Тангри олдида ҳам, одамлар олдида ҳам ўз гуноҳига икром бўлишни турган гап эди.

- Ўтишман сиздан, - дерди унга Жюльен улар ёлғиз қолган кезлари, - ҳеч ким билан гаплашманг. Сиз чеқаётган азобларни ёлғиз мен билай. Агар мени ҳалтиям сал севсангиз, чурк этиб оғиз очманг, сизнинг икфрингиз билан ўглингиз Станислав тузалиб қолмайди.

Бирок унинг панд-насиҳатлари хонимга таъсир қилмасди, у де Реналь хоним, Худонинг ғазабини кўзгадким, энди унинг раҳм-шафқатига сазовор бўлмоқ учун ё Жюльендан

нафратланмоғим, ёхуд ўтлимдан жудо бўлмоғим лозим. деган фикриш миясига кўйиб олганидан беҳабар эди. Худди ана шу ўйишидан нафратланганига ожиз бўлгани учун ҳам аёл ўзини шу қадар бахтсиз хис этарди.

– Мени ўз ҳолимага қўйинг, – деди у бир куни Жюльенга. – Худо ҳаққи, ўтинаман сиздан, бизнинг уйдан кетинг: сиз шу ерда мен билан бирга бўлганингиз учун ҳам ўтлим ҳалок бўляпти.

– Тангри мени жазолаяпти, – дея қўшимча қилди у овозини пасайтириб. – Унинг қадрига учирадим, Худонинг иродаси вожиб бўлғай. Мен даҳшатли гуноҳ қилдим, тавба қилиш ҳақто ҳаёлимга ҳам келмади. Ахир бу – Худо мендан нпз ўтирганининг биричи нишони-ку. энди мен икки қатла жазоланмоғим лозим

Жюльеннинг қалби ларзага келди. Йигит буларнинг бари мукофилнх. шунчаки баландларнинг гаплар эмаслигини яхши тушунарди. «У менга бўлган мухаббатни тўфайли ўглини ҳалок этаётганига чиндан ҳам нишонади ва шу билан бирга, бечора, мени ўтлига қараганда кўпроқ севади. Шу бонидан ҳам, – энди бунга ҳеч қандай шубҳа йўқ, – ниҳоят алобидан юраги тилка-пора бўляпти. ҳақиқий юксак гўйгу, деб шуни айтсалар керак-да. Фақат бир нарсага ҳайронман, у мендек камбғал, яхши тарбия кўрмалан, илмсиз ва кўп ўрикларда тўпори бир одамнинг нимасини шу қадар севиб қолди экан?»

Бир кунин кечаси боланинг аҳволи жуда оғирлашиб қолди. Соат иккиларга яқин жаноб де Реналь уни кўргани кирди. Ностманинг зўридан алағлада алаҳенраб ётган бола отасини танимади. Де Реналь ҳоним бирдан эрининг остига йиқилди. Жюльен ҳозир у бир гапини эрига айтиб, ўзини жувонмарг қилишини тушунди.

Уларнинг бахтига хонимнинг бундай бемаъни харақатидан жаноб де Ренальнинг жаҳли чикиб кетди.

– Майли, саломат бўл! – деди у эшик томон йўндалар экан.

– Йўқ! Сен менинги тапирини минг! – дея қичқирди хоним тиз чўкканча. уни тўхлатиб қолишга уриниб. – Сен

ҳақиқатни билишни керак. Билиб қўй, ўқимни ўзим ўқираман. Унга ҳаёт бахш этганим. энди ўзим уни қайтариб оламан. Фалак мени жазолагани! Тангри олдида гуноҳ қилдим, мен қотилман! Мен ўзимни ўзим бадном этмогим, сазойи килмоғим лозим, эҳломол, шундай қилсам, Яратганининг раҳми келар.

Агар жаноб де Реналнинг хиёл Ҷаҳм-фаросати бўлганида эди, у ҳамма гапни тушунган бўларди.

– Кўкнорихаёл гапларининг кўй! – дея хитоб қилди у титасидан унсламоқчи бўлган хотинининг четлатар экан. – кўкнорихаёл буларнинг бари! Сиз, Жюльен, эртага эрталаб доктор Ҷакиринг, – шундай дея у ухлагани жўнади. Де Реналь хоним декран хушидан кетиб қолди кулди-ю, бироқ уни тутиб қолмоқчи бўлган Жюльеникини кўлини талваса ичида итариб ташлади.

«Мана эрига хиёнат қилган хотиннинг гуноҳи, – дея ўйлади Жюльен – Анави муттаҳам поплар ҳақ, деган гап ақлга тўғри келадими ахир? Наҳотки бошдан оёқ гуноҳга ботган бу кишилар гуноҳининг аслида нима эканлигини билишса? Йўқ, ақл бовар қилмайди бу гапга!»

Жаноб де Реналь хонадан чиқиб кетганидан бўён орадан йигирма дақиқача вақт ўтди. Ана шу пайт пачида Жюльен ўзи севадиган аёлнинг тиз чўкиб, боқининг ўглининг тўшанига кн тулаб кўйганича худди хушидан кетган одамдек кимир этмай турганини кўрди. «Мана бунинг ҳақиқий аёл деса арзийди. .. дея ўйларди у. – Ҳозир у бутунлай умидсизликка тушган. У фақат мени севагани учун шу аҳволга тушди.

Вақт аста-секин ўтиб борапти. Унга қандай фойдам тегиши мумкин? Бир қарорга келиш керак. Энави гап менда ҳам эмас. Одамлар билан, уларнинг фиск-фасоди билан нима ишим бор? Лекин унга қандай ердан берсам экан?.. Уни ташлаб кетайми?.. У ҳолда боёқини бошига тушган қулоғати билан ёлғиз ўти қолади-ку. Амави гўнка эринини энди тегса тегалики, фойдаси тегмайди. У ўзининг разил табиатида кўра хотининга бирор дарага гап айтишдан ҳам тоймайди. Боёқини ақдан озири, ўзини дарахдан ташлаш мумкин ахир!

Агар уни ёлғиз қолдирсам, кўтқиқламай қўйсам, эрига

бор гапни айтиб, икром бўлади. Ким билади, у тўнка ўзини қандай тутаркин? Бирдан, бўлажак мероста ҳам қарамай, жанжал кўтариши мумкин. Хоним яна қилган гуноҳи ҳақида, – ё Парвардигор, – анави раъна абйот Маслонга ҳам икром бўлиши мумкин, у шундок ҳам олти яшар боланинг қасалиғини баҳона қилиб, бу ерга таппа кўйиб қолди. Турган гап, бежиз қатнаётгани йўқ. Хоним шу қадар умилсизликка тушган, Худонинг қаҳридан шу қадар кўрқиб қолганки, аббагнинг қанақа одам эканлигини унутиб ҳам қўйган, – ҳозир бу одам унинг учун руҳоний, ҳолиси.

Чикиб кет бу ердан, – деди кутилмаганда де Ренкоь хоним кўзларини очиб.

– Эҳ, сenga қандай ёрдам бермоқчи бўлиш учун минг марта жонимни фидо қилган бўлардим! – дея жавоб берди Жюльен. – Сени ҳеч қачон шундай севмаган эдим, фариштам, ёки, тўғирроғи, сени ҳозиргина чинакамига севиб бошладим. Селлан йироқда аҳволим не кечади, ахир, боз устига менни деб бахтсиз бўлганингни ўйлайвериш ақлдан озмай-манми?! Менинг изтиробларимки гапирмай ҳам қўя қолайлик. Хўл, мен кетаман, кетаман, кетаман, севганим! Лекин эринг билан сенинг ўртангда туриб, сени кўрикламай қўйсам, мен чиқиб кетишим биланок ҳамма гапини унга айтиб берасан – у қолда ҳалок бўлдим, деявер. Ўзинг ўйлаб кўр, ахир у сени уйдан шарманча қилиб қувати, бу машмаша бутун Веррьер, бутун Бешенспиянинг оғтидан тушмай қолади. Бор маънавини бошинида тўкишади, бундай шарманчаликдан сўнг ҳеч қачон қаддингни тиклай олмайсан.

– Ўзим ҳам худди шунинг истаялман! – дея хитоб қилди аёл шартта ўршидан турар экан. – Майли, азоб чекоман, менга бу ҳам кам!

Лекин бундай шарманчалик ўғлини ҳам бахтсиз қилди ахир.

– Йўқ, елғиз ўзим шармисор бўзаман, ҳаммасини бўйқимга оламан, майли мени ҳақорат қилишсин, қаро ерга қоришсин, эҳтимол, шундан сўнг ўғлим имон қолар. Шарманда бўлсам, одамларнинг кўз ўнгига ўзимни жувонмари қилсам, сазойи бўлганим шу эмасми?! Нокис ақлим билан

тушундишимча, Тангри йўлига қилишим мумкин бўлган энг катта қурбонлик шу эмасми ахир?... Шундан кейин у раҳм қилиб, менинг бу ҳўрлигимни қурбонлик ўрнида қабул этар ва ўғлимга шифо берар. Агар бундан ҳам каттарок қурбонлик бўлса, айт – уни ҳам бажо келтираман.

– Ундан кўра мен ўзимни жазилаб қўя қолай. Ахир, мен ҳам айбдорман-ку, мен ҳам! Истайсанми, тарки дуис қиламан. Бу тоҳидларча ҳаёт, эҳтимол, Худонинг раҳмини келтирар. Ё, Парвардитор! Станиславнинг дардини менга берсанг бўлмасмиди...

– Ах! Сен уни яхши кўрасанми ҳали! – дея кичкириб кўборла де Релаш хоним унинг кучогига отилар экан.

Бирок у шу заҳоти даҳшатга тушиб, йигитни ўзидан нарига итарди.

– Ишонаман, сенга ишонаман! – деди у инграб яна тиззасига йиқилар экан. – Сен менинг ягона дўстимсан! Нега энди Станиславнинг отаси сен эмассан-а! Шунда сени ўғлимдан ҳам кўпроқ севганим бу қадар даҳшатли гуноҳ бўлмасди.

– Ёнингда бўлишга ижозат бер ва мен шу лақиқадан бошлаб сени фақат уканг сифатида севадиган бўлай. Шу тариқа бироз бўлса-да, гуноҳимизни ювामиз, эҳтимол, шундан сўнг Худонинг раҳми келар.

– Мен-чи? – дея кичкириб кўборди хоним ўридан сакраб туриб, икки қўли билан Жюльеннинг бошини ушлаганича уни ўзишан лиёл четлатиб, қўзларига тикилар экан. – Мен нима қилай? Мен сени биродарим сифатида сева оламанми? Сени укам сифатида севиш қўлимдан келармикин?

Жюльеннинг қўзларидан дув-дув ёш оқмоқда эди.

Майин, сен нима десан – шу! – деди у аёлининг оёғига йиқилар экан – фақат нима қилишим кераклигини айт! Ҳаммасини бажо келтираман, бошқа чорам йўқ энди. Эс-ҳудимчи йўқотганимдан ис киларимни билмай қолдим. Агар кетсам – сен бор гапни эрингга айтиб берасан-у. ўзингни абор қиласан, сен билан бирга эринг ҳам тамом бўлади. Бундай шармандаликдан кейин у ҳеч қачон депутат бўла олмайдди. Агар ёнингда қолсам – шу одам туфайли ўғлим ҳалок бўлди.

деб ўйлайсан ва фарзанд доғига чидавёлмай ўзини ҳам нобуд бўласан. Майли, хўп десанг, бир уриниб кўрайлик, - мен кетаман. Гуноҳимиз учун мен ўзимни жазолашимни ва сени бир ҳафтага тарк этишимни истайсанми? Сен каярга десанг, ўша ерга бораман. Хохласанг, Брс-ле-О монастирига кетишим мумкин. Лекин мен йўғимда эринга ҳеч қандай гал айтмасликка оғт ич. Ўзини ўйлаб кўр: агар унга бор гапни айтсанг, меннинг бу ерга қайтиб келишим мумкин бўлмай қолади.

Аёл ваъда берди. Шундан сўнг Жюльен уйни тарк этди, бироқ орадан икки кун ҳам ўтмай хоним уни чақиртириб олди.

- Сен бўлмасанг ичган касаним устидан чиқолмай-манми, деб кўркаман. Агар сен ёшимда бўлмасанг, агар нигоҳинг билан, сукут сакла, дея мудом буюриб турчасанг, бор гапни эримга айтиб қўяман. Бу гурбатнинг ҳар бир соати менга бир кундек туюляпти.

Ниҳоят, боёқкиш онага фалакнинг раҳми келди. Станислав аста-секин соғош бошлади. Бироқ энди хонимнинг ороми йўқолгани, у қилган гуноҳининг нақадар даҳшатли эканини ва илгариги рухий осойишталик уни бутунлай тарк этганини яхши тулунарди. Висхдон азиби унинг дилига ўрнашиб олди ва у фақат энди юраги тоғча одам учун муқаррар бўлган моҳиятини касби этди. Ҳаёт де Реналь хоним учун энди тоҳ жаннат, тоҳ дўзах бўлиб туқоларди. У Жюльенни кўрмаган пайтлари жаҳаннамга тушиб қолгандек бўлар, йиткитини остига биш урганида эса ўзини жаннатда кўрар эди. «Мен энди ҳеч борада ўзимни алдаётганим йўқ, - дерди у Жюльенга ҳатто бутун юраги билан ишқ-муҳаббатга берилган пайтларда ҳам. - Биламан, мен ҳалок бўлган одамман, менга шафқат йўқ энди. Сен ёш бўласан, сен асасиядга учдинг, ҳилос, сени йўлдан урдим. Сени Худо кечирсин мумкин, мен эса энди бир умр лаънатга қолдим. Буни аниқ биламан: Чунки мен кўрқяпман - ўз олдида дўзахни кўрса ким ҳам кўрқмайди дейсан? Лекин аслида ҳатто афсусланаётганим ҳам йўқ. Агар ҳаммаси қайтадан такрорланишида ҳам мен яна шу гуноҳни қилган бўлардим. Илқилиб, яратган Пар-

вардигор бу дунёда мени болаларим орқали жазоламаса бўлди - шунгача шукр қиламан. Лекин ҳеч бўлмаса сени, меннинг Жюльеним, дея ҳитоб қиларди у бошқа бир лақиқада, - айт-чи менга, бахтлимисан, ишқилиб? Сени қандай севгишимки сезяпсанми?»

Худди шундай фидойи севгига муҳтож бўлган Жюльенининг кибр-хавоси ва ҳадиксирашга мойил бўлган табиати деярли ҳар лақиқа очик-ойдин намоён бўлаётган бундай буюк ҳокисорлик олдида дош бера олмади. У энди де Реналь хоним олдида сажда қилишга ҳам тайёр эди. «У асирзода ҳоким, мен эса оддий бир қисибнинг ўғлиман, лекин у мени севади... Йўқ, у мени шунчаки қўнғилхушлик учун ўйнаш қилиб олинган матай деб ҳисобламайди». Ўйинчаги ана шу ҳадикдан кутулиб олган, Жюльен муҳаббатнинг бутун телбаллиқлари, унинг барча шубҳа-ю гумонларини яқин ҳис этадиган бўлиб қолди.

- Азизим! - дерди унга хоним йиситилиш баъзан унинг севгисига шубҳалана бошлаганини фаҳмлагач - Айрилишимизга жуда оқ қолди. Мен ҳеч бўлмаса бирга ўтказилишимиз мумкин бўлган ана шу озгина вақт ичида сени бахтиёр қилишни истайман. Шоинлайлик, жонтинам, эҳтилол, эртага бирга бўлиш насиб қилмас. Агар фалшк мени болаларим орқали жазолайдиган бўлса, у дошга меннинг гуноҳим учун улар нобуд бўлаётганини ўйламай, фақат сени севги учун яшашига қанча уринмайин, барибир, бу иш қўлимдан келмайди - мен ақлдан озман. Ах, қани энди, ўшанда сен боёқнинг Станиславнинг дардини ўзингга олишни истаганинидек, мен ҳам сенинг гуноҳингни ўз зиммамга ола билсам!

Рухий ҳолатидаги бу қосқин бурилни Жюльенининг ўз маъшуқасига бўлган туйғусининг ўзини ҳам бутунлай ўзгартириб юборди. Энди унинг муҳаббати гўзалликдан тавҳлаиш-у шундай ажойиб маъшуқага эга бўлишдан фахрланиш туйғусидан ина иборат эмасди.

Шу кундан эътиборан толе уларга янада кулиб бокди. дилларидаги алағга эса янада кучлироқ ёна бошлади. Тўғ уларни қандайдир бир телбалик ҳузур олгандей эди. Четдан

караганда, эҳтимол, улар жуза бахтлидек туюларди, бироқ энди улар севтиларининг биринчи палласидаги ором, кувонч ва ҳузур-ҳаловатларини йўқотиб қўйишганди. Ушанда де Реналь хонимни фақат бир нарса – Жюльен мени чинакамига севармикин, деган фикр ташвишга соларди. Энди бўлса уларнинг бахти кўпинча жиноятга ўхшаб кетарди.

Баъзан энг бахтли, энг ҳаловатли дақиқаларда де Реналь хоним бирдан:

– Ё, Парвардйгор! Мана у жаҳаннам, мен уни кўряпман! – дея қичқириб юборар ва талласа ичида Жюльеннинг кўзларини муҳким қисарди. – Ё Таптрык, ахир, бу дўзах азоби-ху! Лекин мен шунга мўъносибман! – Шундай дея аёл Жюльенни каттик бағрига босар ва деворга чирмашиб ўстан печакгулдек унга ёпишганича жинчиб қоларди.

Жюльен, бу бечовта қалбни юпатаман, деб бехуда овора бўларди. Хоним унинг кўзларини ушлаб, кетма-кет ўпарди-ю, бироқ орадак бир дақиқа ўтмай яна сумрайганича қотиб қоларди.

– Жаҳаннам, дерди у, жаҳаннам мен учун Худонинг марҳамати деган гап, демак, яна бир неча кунни ерув дунёда у билан бирга ўтказиб бўламан.. Аммо тирикчилигимдаги жаҳаннам, бу – болаларимнинг ўлими... Лекин, эҳтимол, шундай қурбон эвазига гуноҳларимдан фориш бўларман. Эй Худо, бундай лаҳзатдан ўзинг саклагайсан! Бечора норасидаларда не гуноҳ. Парвардйгор! Ёлғиз мен айбодарман оламда! Ҳамма айб ўзимда – мен эрим бўлмаган одамни севиб қолдим.

Баъзан, Жюльеннинг наларида, де Реналь хоним бироз тинчиб қолгандек туюларди. Аёл ўзи бениҳоя севадиган одамнинг ҳаётини заҳарламаслик учун ўзини босидга ҳаракат қиларди.

Вақт ана қандай бир-бирига чид бўлган севага гуйғуларди, кувонч ва изтироблар билан яшин тезлигида ўтиб бормокда эди. Жюльен энди узок ҳаёл суриш олатини мутлақо тарк этганди.

Кунлардан бирида сулдаги тортишувли ишга бўйинча Веррьерга борган оқсоч киз Элиза у ерда жаноб Вшенюга

дуч келиб қолди. У билан суҳбатлаша туриб, киз унинг Жюльендан жуда дарғазаб эканлигини фаҳмлади. Унинг ўзи ҳам энди тарбиячинини жуда ёмон кўрар ва тез-тез жаноб Валеню билан унинг гийбатини килиб турарди.

– Агар сизга бор гапни айтсам, афандим, ўзимга ёмон бўлади... – деди у жаноб Валенюга. – Бой бойга боқар. деганларидек, иш жилдий тус ошганида хўжайинлар доим бир-бирларининг ённи олишади... Бечора хизматкор бирор гапни оғзидан гуллаб кўйса борми, уни сира кечиринмайди ..

Ана шу олдидигина муқаддимадан сўнг, синххивликдан ботокат бўлган жаноб Валеню, тезроқ гапнинг лўсқилишсини айт, дея қисталанг клаввергач, оқсоч киз унинг нозат-нафсини оғир ботазинган баъзи парсаларни айғиб берди.

Жаноб Валеню олти йил давомиди, минг яфсуеки, барчанинг кўз ўнгиди парволла бўлиб келган бу хоним, шаҳардаги энг гўзал аёл, ўзининг истеҳзоли муомаласи билан уни шолғомдек кизаришга мажбур эгадиган бу капондимор фиришта, буни қарангки тарбиячилликка кўтарилган алави қосиббаччани ўзига ўйнаш килиб олибди! Етимхона директори жанобларига бу ҳақорат ҳам етишмагандек, де Реналь хоним маълум бўлишича, ўч ўйнашники қаттиқ севар экан.

– Ростини айтсам, – деди шир хўрсиниб оқсоч киз. – жаноб Жюльен бунга эришмоқ учун мутлақо ҳаракат қилгани ҳам йўқ у бекамизга ҳам эл қатори совуқкина муомала қиларди.

Элига бунга фақат Вержиди татоман ишонч ҳосил қилибди, лекин унинг фикрича, бу севги моҳароси анчадан бўён давом этиб келаётганимиш.

– Ўшанда жаноб Жюльеннинг менга уйланишдан били тортишига худди ана шу сабаб бўлган, албатта, – дех қўшимча қилди у алам билан. Мен аҳмак бўлсам, де Реналь хонимдан маслаҳат сўраб, у кишидан тарбиячи билан гаплашиб сўришни илтимос қилиб юрибман.

Ўша куниёқ кечкурун жаноб де Реналь шаҳардан ўзи қилган газетаси билан бирга уйида содир бўлаётган воқеалар батафсил баён қилган имзосиз мактуб ҳам олар. Жюльен жаноб де Ренальнинг кўжингир қоғола ёзган бу

мактубни ўқиб туриб, бирдан оқариб қетгани ва ўзига бир неча бор қаҳр билан қараб қўйганини сезиб қолди. Бугун кеча давомда жаноби мэрининг йимадандир таъби тирриқ бўлиб юрди; Жюльеннинг унга Бургундиядаги энг исилғола оилаларнинг шижараси ҳақида сўраб қилган хушомадлари ҳам фойда бермади.

XX. ИМЗОСИЗ МАКТУБЛАР

*Ўзингни таниб ол — йўқса, бу оғиллар
Оловли қонингда борундек¹ елди*
Шекспир, «Бўри».

Улар ярим кечага яқин хона-хоналарига паркалишар экан, Жюльен пайт пойлаб туриб, маъшукасининг кулогига шивирлади:

— Бугун учрашганимиз мумкин эмас, эрингизда шубҳа тутишган, имоним қочилди, у боя ўқиб туриб роса «сух» тортиш уша узундан узок мактуб биги ҳақимида ёзилган юмалок хат бўлса керак.

Уларнинг бахтига, Жюльен хонасининг эшигини ичкаридан қулфлаб олди. Де Реналь хонимнинг миъясига, Жюльеннинг ҳафсенраши бугун кўрншмастек учун шундаки бир баҳона бўлса керак, деган бўлмагур фикр келиб қолди. У бутунлай ақл-хушини йўқотиб, олатдаги вақтда Жюльеннинг хонаси гимон равона бўлди. Жюльен йўлакда қадам товушини эшитган тахоти чирокни ўчириб қўйди. Қимдир унинг эшигини очмоқчи бўлди. — лекин қим бўлди бу одам? Де Реналь хонимнинг ўзини ёки унинг рашкчи эрини?

Эрталаб эшонда Жюльенни ялши кўраганидан ошмаз аёл унга бир китоб келтириб берди, китобнинг муқовасига яташьян тилида бир неча сўз ёзилган эди: *quandale alla pagina*².

¹ Борун — қаран.

² *Quandale alla pagina* (қимдир қим) 130-саҳифага қаранг.

Бундай эҳтиётсизликдан Жюльеннинг нақ юрати орқасига тортиб кетди, у шоша-пиша кўрсатилган саҳифани очган эди, тўғривчи билан кигибга қадалган халга кўзи тушди. Хат имло қоидаларига мувофиқ роя килинмай, тала-партош ёзилган бўлиб, унинг ҳамма ёғи ва кўз ёшлари томган эди. Одатда, де Ренкль хоним имло ҳусусида жуда ботартиб бўлганидан унинг ҳаяжонидан далолат берувчи бу тафсилот йиғитни шу қадар тўлқинлантириб юбордики, у маъшукасининг бундай эҳтиётсизлигини унутиб ҳам қўйди.

«Сен бугун гунда мени ўз олдингга киритишни истамаясинг, шундайми? Баъзан мен аслида сенин дилин, даги гапларни охиригача ҳеч қачон англаб етган эмасман, дея ўйлаб қоламан. Сен менга тикиласан-у, нигоҳинг юратимга ваҳима солади. Мен сендан кўрқаман. Ё Парвардинор! Наҳот мени ҳеч қачон севмаган бўлсан? Агар шундай бўлса, майли, эрим севганимиз тўғрисида бор гапни били қолсин, майли, у мени бошларимдан жудо этиб, бирор чекка қишлоққа умрбод бадарга ҳам килсин. Балким, Тангрининг ихтиёри шудир. Ниқаям дердим, у ҳолда бу дунёдан теда кўз наман. Сен бўлсан .. Сен берахм махлук бўлиб қолсан.

Демак, мени севмаган-а? Менин телбаликларим, янжон азоби ҳақида тинимсиз торлашимим жонингга тегдимин? Инсофсиз! Мени қалок қилмоқчимисан? Мана жуда сеон йўли. Тўғри, Веррьерга бориш-да, мана шу хатни бутук шакарга, ундан ҳам яхшироқ, - жаноб Валенога кўрсат. Унга сеон севилганим, - йўк, йўк, бундай шаккоқчилик! Худонинг ўзи сакласин! - сенга сижла қилишимни, мен учун ҳаёт факат сени кўрганымдан кейингина бошланганини, хатто киши турли-туман ордулар уммонига гарк бўладиган ёшлик пайтимда ҳам дунёда сен менга инъом этганчадек бахт бўлишимга ҳам қолмаганини, сенин ҳаётимни бағишлаганини, имонимни қурбон этганимни - ҳамма-хаммасини айғиб бер. Буям гиним, қарик бўлса, сен учун бунадан ҳам кўпрогини қурбон қилишга тайёрман. Буна ўзини яқин биласан.

Бирок ўша одам қурбон деган нарсанинг нималигини тушунарманкини! Йўк, сен жинига тегиниш учун унга айтиб қўй, мен ҳеч қандай тийбондан кўрқмайман ва мени дунёда ёлғиз

бир нарса – мен учун ҳаёт рингтаси бўлмиш танҳо одамнинг совишини чўчитади, холос. О, қани энди, ҳозир ҳаёт билан видолашсам, жонимни қурбон қилсам ва болаларни учун ортик қайғурмай қўйсам, наҳадар бахтиёр бўлардим!

Жонтинам, сира шубҳа қилмаслигингиз мумкин. агар ўша мактуб чиндан ҳам юмалоқ хат бўлса, уин, турган лиз, худди ўша махлук ёзган. У аблаҳ, мапа, олти йилдирки, ўзининг дўриллаган пиязи, от миниб санъати ҳақиқати хикоялари, ўзига бино қўйиши ва бекибс фахилаатлари тўғрисидаги гапларни такрорлаши билан меки тинимсиз таъкиб эғиб келади.

Ўша юмалоқ хат бор талми ўзи аслида? Ноннософ! Сен билан шу ҳақда бир гапланиб олишни истардим. Йўқ – бир ҳисобда яхши қилгансан. Ахир сени, эҳтимол, сўнгги марта кучиб туриб, ҳозиргидек совуққонлик билан мулоқазат қила олармидим?! Энди биз бахтга илгаригидек осонгина эриша омаймиз. Бундан сиз хафа бўлармикансиз?

Ҳар қалай, дўстнингиз Фуке бирор кизикрок китоб юбормаган кунларда ҳисп дилингиз сизх бўлса керак. Лекин барибир, қурбонлик қилинди, ўша юмалоқ хат бўлганини ёқиб йўқми. Барибир, эртала мен эримга имзосиз мактуб олганимни айтаман ва сени нима қилиб бўлсан-да, бирор нарсани баҳона қилиб, қурумсоқлик қилмай, дурустроқ ҳаётга отангникига жўнатиб юборишни талаб қиламан.

Афсуски, дўстгинам, бирор икки ҳафтата, эҳтимол, бир ойга ажралганимизга сўғри келади! Ах, мен биламан, японияман, сен ҳам мен каби азоб чекасан. Лекин ўша юмалоқ хат келтириши мумкин бўлган фалокатининг олдини олмоқ учун шундан ўзга чора йўқ. Бу мен тўғримида эримга ёзилган биринчи хат эмас. Илгари бундай хатлар устидан қандай кулганимни билсанг эди!

Энди менинг битта мақсдим бор: у ҳам бўлса эримга бу хатни жаноб Валено юборганига ишонтириш, имоним кечил, аслида ҳам ўзи шундай бўлса керак. Агар бизникидан кетишинига тўғри келса, албатта, Неррверда жойлашиб олишга ҳаракат қил. мен эса шундай йўл тутаманки, эримнинг ўзи бу аҳмоқларга биз мутлақо аразлашмаганимиз

ни кўрсатиб қўймоқ учун бирор икки хайфат а шаҳарга қўчиб тушишни истаб қолади. Сен эса Веррьерда бўлганини да ўша одамларнинг барчаси билан, ҳатто либераллар билан ҳам дўстлашиб олишга ҳаракат қил. Ўша хонимларимизнинг бири сениг бошларига кўтариб юришга тайёр эканликларини жуда яхши биламан.

Жаноб Велено билан жанжаллаша кўрма, бир вақтлар пўниси қилганингдек, унинг кулогини кесиб олма тағно, акенича, у билан, иложи борича, ҳушмуомала бўл. Ҳозир биз учун энг муҳими сенини жаноб Веленонингми ёки бирор бошқа одамнинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга қираётганинг тўғрисида гап тарқатиш.

Худди ана шу ишга меннинг эргичам ҳеч қачон йўл қўймайди. Мабодо йўл қўйгудек бўлса – нимаям қилардик! Ҳар қалай, сен Веррьерда яшайсан, шунда баъзи-баъзида учрашиб туришимиз мумкин бўлади. Болалар сени шу қадар яхши кўришадикки, турган гап, сенинг олдинга олиб боришларини илтимос қилишсади. Ё Парнардитор, болаларим сени яхши кўришгани учун ҳам уларга меҳрим янада кўпроқ ортаётганини сезиб турибман. Қандай гуноҳ ахир бу! Ё Тангрим, нима билан туғаркин бу ишларнинг бари? . Эс-ҳушимни бутунлай йўқотиб қўйдим... Хўш, ҳуллас, ўзингни қандай тутишни гушунсанг керак: беозор ва мулойим бўл, илтимос, ўша кўре тўнқаларга дилингдаги нафратингни сездириб қўйма, тиз чўкиб илтижо қиламан сендан, ахир сен билан бизнинг тақдиримиз ўша одамларга боғлиқ. Эричинг эса сен билан жамоат фикри қандай тақозо этса, худди шундай муомала қилишга муглақо шубҳаланмасанг ҳам бўлади.

Сенини ўзини менга юмалоқ хат тайёрлаб берсан: бироз сабр-тоқатли бўлгин-да, қўлингга қайчи олиб, китобдан мен қуйида ётган сўзларни қирқ ва уларни манаяи қўқимтир қўғоқга текисрақ қилиб ёпиштириб чиқ, бу қоғозни менга жаноб Велено сонга қилан. Хонақда тинтув бўлиши мумкин, шу билан ҳам сўзларни қирқиб олган китобни ёқиб юбор. Агар китобдан керакли сўзларни бутунлигича топа олмасанг, у ҳолда эричмай уларни ўзини ҳарфча-ҳарф тузиб чиқ. Сени кўнаиб қўймаслик учун мен юмалоқ хатия

жуда ҳисса қилиб ёзим. Эвоҳ, агар сен мени ортик совмасанг, у ҳолда менинг ўзим йўллаётган мактуб сенга бешхоя узун бўлиб туюлса керак.

Имюсиз мактуб

«Хоним,

Сизнинг барча саргушантларингиз менга аён. Бу пистарга чек қўйишдан манфаатдор инислар эса оғоҳлантириб қўймасан. Сизга нисбатан ҳақиқатдан бутунлай ўчиб кетмасан ҳис-туйғулардан амал қилиб, Сизга ўша бигитча билан бўлган алоқадорлиқни бутунлай ўчиб юборишни таклиф этамин. Агар сиз оқиллик қилиб, маънавиятига кирсангиз, у ҳолда эрингиз иккинда олган хабарни ёлгон деб ўйласан. Мен ҳам унга яқинлашганимни исботлаб ўтирмайман. Ўқиб қўйиб, Сизнинг сарингиз меккига қўйишдан қаршимда тиз чўқмоғингиз даркор! Менинг продамга бўйсунганингиз тизим бўлган фурсат келди».

Ушбу хатнинг сўзларини ёпиштириб бўлишнинг биланок (жаноб директорнинг тапириш услубини танидингиз?) дарҳол бинга чиқ, мен сени кутиб оламан.

Мен қишлоққа бораман ва у ерда ҳамгин бир киефада қайтаман, чен чиққанам одоим тамом бўлганга ўхшайман. Ё Тантрим! Қандай ишга журят этаётганимни бир ўйлаб кўрин-д, яна бу маънаванининг ҳаммаси фақат сенга у юмалок хат олгандек кўрингани учун бўлади. Шундай қилиб, кутим ўчган ҳолда тўғ менга ашмақандай нозиниш одам келтириб берган маъна шу мактубни эримга узатаман. Сен эса болалар билан катта ўрмоннинг йўли бўйлаб сайр қилгани жўна ва пешинга кадар қайтиб келма.

Юқори қоядан сенга қаптархонамиз яққол кўриниб туради. Агар ҳаммаси кўнгилдашидек тугаса, мен ўша ерга оқ дастрўмон осиб қўяман, акс ҳолда эса у ерда ҳеч нима бўлмайди.

Хўш, сенинг ўзини -чи, нонсиф, наҳот юрагинг сенга сайрга жўнашдан олдин менга бир амаллаб севилшинг ҳақида икки оқиллик айтиб қўйиш лозимлигини уқтирмаётган бўлса? Майли, нима гап бўлганда ҳам бир нарсадан кўнглинг

тўқ бўлсин – агар бир-биримиздан бутунлай жудо бўлсак, мен сенсиз бир кун ҳам яшай олмайман. Ах, мен ярамакча эна эканман! Жонгизам Жюльен, бу бемаъни сўзларни сенга нима учун айтганимни ўзим ҳам билмайман, мен бунини мутлақо ҳис этмастганим ҳам йўқ, мен сендан бўлак ҳеч ким тўғрисида ўйлай олмайман, ўша сўзларни ҳам мени қўймаслигини учунгина айдим. Ҳозир, сендан жудо бўлишим мумкинлиги ҳақида ўйлар эканман, мунофиқона қилишдан не ҳожат? Ўзим сажда қилганига одамга ёлғон гапирибдан кўра сенга ёвуз бўлиб кўринсам кўрине қолай. Мен бусиз ҳам умримда жуда кўп ёлғон гапирдим. Ҳай майли, начора, агар мендан сизга бўлсанг, сени кечираман. Бу хатни устидаги ўқиб чиқишга ҳам вақтим йўқ. Ростини айтганда эса – сенинг кучорингда ўтказган ўша масъуд кунлар учун ҳатто ҳаётимни қурбон қилишга тўғри келган тақдирда ҳам бу ҳол менга артимас бир нарса бўлиб кўринади. Ўша лаззатли кунлар менга анча қимматроққа тушибикин ўзинг ахши тушунасан».

XXI. ЖАНОБ БИЛАН СУҲБАТ

*Ожиза аёл деймиз! Бизда не гуноҳ,
Ахир аёлни шундай яратса Эгам!
Шекспир, «Ун иккинчи кеча».*

Бутун бир соат давомида Жюльен бопатардек севиниб, керакли сўзларни кириб ва ёпиштириб ўтирди. У хонадан чиққан заҳоти оналари билан келадиган ўз шоғирдларига дуч келди; хоним хатни унинг кўлидан шундай бир қатъият билан олдики, бундай хотиржамлик йигитнинг қўнғилига бир-мунча гулгула ҳам солди.

– Елими қуридикми, ишқилиб? – дея сўради хоним.

«Яқиниммаша виждон азобида эс-ҳушини йўқотибётган аёл шуми ҳали? – ҳаспидан ўтказди у. – У нима қилмоқчи ўзи?» Бу ҳақда унинг ўзидан сўраш эса гурурли Жюльенга ҳўрликдай туюлди, лекин, чамаси, йигит унга ҳеч қачон бу-

гундагидек қойиб қолмаганди.

Агар бу ишнинг охири бахайр бўлмаса, – дея кўшимча қилди хоним ўша-ўша совуққонлик билан, – мени бутун бойлигимдан масуво қилишадди. Манави қутичани тоғда бирор жойга кўмиб қўйинг. Балки, бир кун халиб, меннинг бир мол-мулким фақат шу бўлиб қолар.

Шундай дея у кизил сахтиён¹ жилдга солинган билдур қутичани узатди. Қутича жавоҳиротга – олтин ва тавхар тақинчоқларга тўла эди.

– Хўп, энди боравсинг, – деди у Жюльента.

Хоним болаларини ўпди, кичик ўгли Станиславни эса у хатто икки марта бағрига босди. Жюльен тошдай қотиб турарди. Аёл у томон хатто кўз қирини ҳам ташламай, тез-тез олимлаб, нари кетди.

Жаноб де Реналь кимдир хатни очиб ўқитанидан буён ўзини қўярга жой топа олмай қолганди. Душмани чиқишига сал қолган 1816-йилни ҳисобга олмаганда, умри бинно бўлиб унинг қалби бу қалар дарзага тушмаганди, алолат юзасидан шуни ҳам тан олиш керакки, хатто лешанасидан ўк ейиш хавфи ҳам унинг дард дунёсини букчалик қоронғи қилмаган эди. «Аёл кизининг ёзувига ўхшайди, – дея ўйларди у. – Агар шундай бўлса, қайси аёл ёзган экан бу хатни?» У Веррьердаги барча таниш хонимларни бирма-бир кўз ўнгидан ўтказди-ю, бироқ уларнинг бирортасидан шубҳаланмади. «Эҳтимол, бу хатни эркак киши тўқигандир-у, уни бир аёлга айтиб туриб ёздиргандир? У ҳолда бу эркак ким бўлди?» Унинг яна боши қотиб қолди, ҳа, албатта, уни кўролмэйбдиган одамлар қўл, танишларнинг кўпчилиги уни ёмон кўришадди. «Бориб хотиним билан маслаҳатлашини керак!» – дея ўйлади у одати бўйича ва боядан бери букчайиб ўтирган креслосидан турмоқчи бўлди.

Лекин энди ўрнидан турган ҳам экинчи, шу таҳоти лешанасига шап этиб урди: «Эҳ, жин урсин!» – деб юборди у. – Ахир ҳозир мен худди ана шу хотинимга ишонмаслигим керак-ку. У душман энди менга!» Шуларни хаёлидан ўтка-

¹ Сахтиён (форсча, ишланган чин териси) – лекин буни кўп терисдан ўқимлик қилари билан оқиб тайёрланган юмшоқ тери.

лар экан, одам ва ғазабдан унинг кўзларига ғиржираб ёш келди.

Ўзининг бошбашқарлиги учун адолатли равишда жазо-сини тортар экан, – худди ана шу совуққонлик провинциал¹ лароликнинг асосини ташкил этади. – жаноб де Реналь шу тоғда дунёдаги барча кишилар орасида энг яқин икки дўстидан хавфсирамоқда эди.

«Менинг, шулардан бўлак, ҳеч бўлмаса ўнтагина дўстим борми ўзи? – дея ўйларди у ҳаслан ҳар бири қанчалик ҳамдари бўлиши мумкинлигини тасаввур қилишга уриниб, уларни бирма-бир кўз ўнгидан ўтказиб бошлади. – Ҳаммаси, ҳаммаси – дея ғазаб билан қичкириб юборди у, – бошимга тушган бу шармандаликтан ёениҳоя хурсанд бўлади!» Яхшиямки у асосли равишда, ҳатто менга ҳасад қилди, деб ҳисобларди. У қирол қашам ранжиди қилиб, лутфан қонадо-нида тунаб қолиш бахтига сазовор ўтган хашаматли уйини яқинда ажойиб қилиб пардозлагани етмагандай, Вержидаги қасрини ҳам ташқиб, янгидай қилиб қўйганди. Қасрининг бутун пештоқи янгидак оқланган, деразаларга эса ажойиб яшил қопқалар ўрнатилганди. Жаноб де Реналь ана шу даб-дабани эслар экан, кўнгли бир лаҳза таскин топди. Чиндан ҳам энди унинг қасри ўн-ўн беш чакирим наридан яққол кўз-га ташланар, номингагина «қаср» деб аталадиган ҳамда вақт ўтиши билан ранги ўнтиб кетган бошиқа уйлар эса унинг олдида ғоятда юқор кўринарди.

Жаноб де Реналь фақат бир одам – қавм черкови оқсо-қиликнинггина ҳамдардлик нэхор қилиб, кўз ёши тўқнишига умид қилиши мумкин эди, ачмо у қалтағачм дунёдаги ҳар қандай парсага ҳам кўз ёши қилмаверарди. Буни қарангки, келиб-келиб у суягиши мумкин бўлган ёлғиз кимса ана шу одам бўлиб чиқди.

«Менинг бошимга тулган бу қулфатга нима тенг кела олади? – дея хитоб қилди у фигони фалакка чиқиб. – Одам дегай ҳам шу қадар ёлғиз бўладими!»

«Наҳот шундай бўлса? – сўралди ўзидан ўзи чиндан ҳам

¹ Провинциал – қишлоқ, ирқадан юқори одам, кўп нарсадан хабарсиз одам.

ожиш бу одам. — Наҳотки бошимга кулфат тутиганида ҳатто маслаҳатлашадиган бирорта одамим бўлмаса? Чунки бу бахтсизликка қарши бирор чора топишга ўзимнинг идроким ожизлиги қўлипти, мен буни аққол хис қиламан. Ах, Фалькоз, ах, Дюкро!» дея қичкириб юборди у алам билан. Бу икки одам унинг ёшликдаги дўстлари бўлиб, жаноб де Реналь 1814-йили ўзининг тақаббурлиги билан уларнинг ҳафсаласини пир қилган эди. Улар болаликдаки ўзларини у билан тенг қўришга одатланишган эди, у эси бирдан ўзини башанд ола бошлади, чунки дўстлари оддий оиладан чиққан йигитлар эди.

Улардан бирн. веррьерлик қоғозфуруш, доно ва самимий Фалькоз департаментнинг бош шахрда босмахона етиб олиб, у ерда газета чىқара бошлаган эди. Конгретация уш хонавайрон қилишга қарор қилди: унинг газетасини таъиклашди, босмахонага эсалик қилиш ҳақидаги руҳсатномасини эса тортиб олишди. Ана шундан кейин ахволи танг бўлиб қолди-ю, у ўн йил ичнда биринчи бор жаноб де Ренальга хат ёзди. Веррьер мэри қадимги римлик қабил жавоб бергани лажим танди: «Агар қиролнинг министри луфган меннинг фикримни сўрашсек бўлса, мен унга, провинциядаги барча матбаачиларга шафқатсиз қирон келтириш, босмахона ишига эса тамаки қабил монополия жорий этинг, дея жавоб қилган бўлардим». Яқин дўстига ёзилган ва бир вақтлар бутун Веррьерни қойил қолдирган бу мактубни жаноб де Реналь энди даҳшат билан эсламоқда эди. «Шундай обрў-ўлғибориш, шавлати, орденларга эга бўлиш мендек бир одам бир кун келиб шу ишндан пудаймон бўламан, деб қим ҳам ўйлабди дейсан». Бу даҳшатли тунни жаноб де Реналь ана шу зайлда, гоҳ ўзидан, гоҳ атрофидаги барча одамлардан газабланиб ўтқазди, бироқ, ахшиямки, хотинининг изига туқилиш унинг ҳаёлига қолмади.

¹ Монополия (ичкичи қилиш) таъкир — дефакто сўламан. Ўқитишнинг биринчи билимда танко ҳуқуқининг: давлат, қароли ва жамият шактареши ишлар чикариш, савдо, қуларизмизмлик қиласиш фазилат олиб бориш учун берилган қолда ҳуқуқи. 2) муайян ишлаб чикариш ёки ўқитиш нафти бир қисминчи, шу қисминдек, бариан бир нафти қисминчи ўқ қўлга олали йирини ҳуқуқлик бир қисминчи қаролиш, сикланат, прест, қонинчи ва шу қабиллар.

«Мен Луизага ўрганиб қолганман, — дерди у ўзига ўзи. — У, менинг ҳамма ишларимдан хабардор. Агар эртата қайтадан уйланиш имкониятига эга бўлганимда, унинг ўрни-ни босадиган ёлғиз сира ҳам тополмасдим». У, эҳтимол, хотинимда гуноҳ йўқдир, деган фикр билан ўзига тасалли бер-моқчи бўлди: бу машаага бундай муносабат ушан катъий чоралар кўришни талаб этмас ва жаноб мэр учун жуда қулай эди; алир бу дунёда бўҳтонга учраган ёллар кам дейсизми.

«Лекин бу қанақаси бўлди, — дея қичқириб юборди у бирдан ва талвасага тушиб, қонади у ёқдан-бу ёққа юра бош-лади. — Нима, мел гирт латта ёки аллақандай кўчада қолган яланғоқми? Унинг ўйидаши билан устимдан қулишига қандай йўл қўйишим мумкин ахир? Бу аҳволда бутун Вер-рьер менинг бўш-баёлигимдан қуладиган бўлиб қолади-ку. Шарме тўғрисида нималарни гапиришмайди дейсиз, бу одам хотини ҳамманинг кўз ўнгига эрига хиёнат қилиши би-лан бутун шаҳарга машҳур эди. Унинг номини айтишлари биланок бирча илжал бошлайди. У яхши адвокат, лекин унинг суҳандонлигини қим дэм эсларди? Ҳа-я, Шарме денг. Ўша Шарме де Барнарни айтмасиз-да, дейишди одамлар, — босқинга уни иснодга қолдирган одамнинг исмини тиркаб шундай лақаб қўйишган».

«Худого шукр, — дерди у ўзига ўзи орадан бир неча лакика ўтгач. — Худого минг қатла шукрим, менинг қизим йўқ, демак, оналарини қанчалик жазоламай, бу нарса бола-ларнинг тақдирига таъсир қилмайди. мен бу лаънатли йиғит-чани хотиним билан жиноят устида тутиб олишим ва икко-вини ўлдиришим мумкин. У ҳолда бу машаа фожага ай-ланади ва ҳеч ким устимдан қулолмайдиган бўлади». Бу фикр қўнглига хуш ёккан жаноб де Реналь унинг барча тафсилотларини ўйлай бошлади.

«Жаълър мажмуаси у ҳолда менинг томонимда бўла-ди, боз устига, иш қандай тус олмасин бизнинг кўнрағиша ва судлагги дўстларим мени қутқариб қолишнинг уйдасидан чинадилар». У ов пичогини олиб, уни кўздан кечири бошла-ди, пичок жуда ўткир эди. Лекин шу лайт жаноб де Реналь бирдан ҳаққоб-ҳалқоб қонни тасаввур қилди-ю, уни ваҳима

босди.

«Мен ўша сурбет тарбиячили ўласи килиб калтаклашим ва уйимдан кувиб юборишим мумкин. Аммо бутун Веррьерда, ҳатто бутун департаментда роса жанжал кўтарилди! Суд Филькознинг газетасини ёниш ҳақида ҳукм чиқариб, бош муҳаррирни камокдан отод қилишгач, уни олти куз франк маош оладиган хизмат жойидан кувиб юборишда менкиг ҳам қўлим бўлган. Айтишларига караганда, ўша ёзувчи Безансоннинг қаеридадир яна бош кўтарганимиз. Ўша одам пайтдан фойдаланиб мени роса шарманда қилиши мумкин. Бу ишни у шу қадар эпчиллик билан амалга оширадими, ҳатто уни судга ҳам берилмай қоласан. Судга билиб бориш... У шблах гапи рижингини исботламоқ учун судда жорканч мин-мишларни қалаштириб ташламайдими ахир. Жамиятда ўз обрўсини саклай биладиган мен каби асилзода одам, турган гап, ана шу барча плебейларнинг¹ нафратини кўзгатади. Номинин Париждаги ўша ифлос газеталарда тилга олишадилар – ё Парвардигор, қандай дахшат бу! Режаларининг қадимдан машҳур номини майиабозлар ерга топ-ташса-я... Агар бирор жойга сафарга отлансам, номини ўзгартиришим керак бўлади! Шарманда! Менинг бутун гурурим, бутун қудратимни таъкил этган шундай шонли номдан маҳрум бўлсам-я. Бундан ҳам бағтари бўладими, ахир.

Агар хотинимни ўлдирмай, уни шунчаки шарманда қилиб уйдан кувиб юборсам-чи? Уйда Безансондаги қоласи бор мол-мулкни кўш-қўллаб унга тутказмайдимми ахир?! У ҳолда хотиним Парижга жунайдилар, у ерда ўша Жюльен билан айшнинг суриб янгайверадилар, турган гап, бутун Веррьер бундан хабар топадилар, мен яна аҳмоқ бўлиб қолавераман». Шу пайт бечора эр чирокнинг шуъласи ҳира тортаётганини сезиб қолди: топ ёриша бошлаганди. У тоза ҳавода кафас олиш учун боғга чиқди. Бу пайтга келиб у асосан веррьерлик дўстлари бу машамани эшитиб, неқадар ҳушур қилишларини ўйлаганидан жанжал кўгармасликка деярли қарор

¹ Плебейлар (латинча: plebeii – оддий халқ) – 1) қадимги Римдаги ирмил вақил қабилаларининг бири. 2) ўрта асрда плебей атамасин «оддий халқ» изъясиндан ишлатилган (бу ерда шу маънида).

қилиб қўйганди.

Бог бўйлаб қилган сайри уни бироз тирикти. «Йўқ, — дея хитоб қилди у. — Хўш, нима учун хотинимдан поз кечишим керак экан? Ахир, у мен учун фойдали одам-ку». У хотинисиз уйининг кинчалар бехаловат бўлишини даҳлатга тушиб тасаввур қилиб кўрди. Унинг барча қариндош-уруғларидан фақат маркиза де Р... Утакетган тентак ва баджаҳл кампиргина қолган эди.

Албатта, бу жуда оқилона мулоҳаза эди-ю, бироқ унга амал қилмоқ учун боёқсизга табиат нингом этганидан кўра кўпроқ нрида талаб этиларди. «Агар хотинимни ҳайдаб юбормасам-чи, — дея муҳожима қиларди у, — мен ўзимни биламан: бирор кун у меннинг жаҳлимни чиқаради, ана шунда бор гапни юзига тўкиб соламан. У мағрур аёл, биз жанжаллашиб қоламиз, бу маънада эса қонаснинг меросини олгунига қадар ҳам содир бўлиши мумкин. Ана ўшанда меннинг устимдан кулдиларини томонга қиласиз. Хотиним болаларини яхши кўради: оқир-оқибатда бу бойликнинг бари болаларга қолади, албатта. Лекин мен-чи? Мен Веррьерда ғирт таскара бўлиб қоламан-ку. Кўриб қўйинглар уни, ҳатто хотинини ҳам эплаб ололмади, дейишмайдимки ахир. Уншан кўра шубҳа-гумонларимни нчимда сақлаб, ҳеч нимами суриштирмай юраверсам-чи? У ҳолда истайманми-йўқми, маънават гаплардан ўзимни тийишим керак бўлади».

Бирок орадан бир дақиқа ўтгач, жаноб де Реналь калри-нинг¹ урилганидан алам қилиб, хислатни фош қилиш-нинг² учун усулларини эслаб бошлади. «Одатда казино³ ёки Олийжаноб жамоатдаги биллярд ўйини пайти бирорта май-лабоз алданган эр ҳақидаги ёлгон-яшиқ гаплар билан ошна-ларини қулдириш учун ўйинни тўхтатиб, шундай усуллар ҳақида хикоя қилар эди. Ҳозир ўша ҳақиқатнинг жаноб де Ренальга нақадар шафқатсиз бўлиб туюлаётганини билсангиз эди».

«Эй, Танграм! Нега меннинг хотиним ўлиб кетмаган-а? Шунда ҳеч ким меннинг устимдан қулмаган бўларди. Бева

¹ Казино — гарб мамлакатларида: кюморхона, кўнгли очини уйлари.

бўлиб юрарлардим. Ярим йил умримни Парижда ўтказардим, катп-катплар орасида ўралашиб юрардим». Бироқ кўнгли бевалик ҳақидаги орзулар билан бир лаҳза таскин топиб тургач, у яна ҳақиқатни билиш усуллари тўғрисида боп котиришга тутинди. Ҳўш, айтайлик, тунда, ҳамма уйкута кетгач, Жюльеннинг эшиги олдида бир ҳовуч кепак сепиб қўйса-чи? Шунда эрталаб элонда оёқ изини кўриш мумкин бўларди.

«Йўқ, бундай қилиш ярамайди! — дед газаб билан кичкириб юборди у. — Бу Худонинг газаби. Элиза кепакни, албатта, кўради-ю, бутун хонадонга бир зумда менинг рашик қилаётганим маълум бўлади-кўяди».

У катинда эшитган яна аллақайси ҳикояда қандайдир бир одам хотини билан унинг ўйнаши эшигига суднинг муҳри каби мум билан қил ёпиштириб қўйган ва шу йўсинда ўзининг бахтсиз эканлигига ишонч ҳосил қилган экан.

Шунча гумонсиратиш ва инкиланишлардан сўнг у, ниҳоят, шубҳасига ишонч ҳосил қилишнинг энг яхши йўли шу бўлса керак, деган қарорга келиб, буни қандай амалга ошириш ҳақида ўйлаб бошлаган ҳам эинки, бирдан хиебоннинг муюлишида боддан бори, буцдан кўра ўлгани яхши эди, деб ўйлаб юрган худди ўша аёлга дуч келиб қолди.

Хоним кишлоқдан қайтиб келмоқда эди. У Вержи черковига эрталабки ибодатга борганди. Совуққон файласуфнинг ишоничи кийин бўлади, аммо хоним шунга қарамай сидқидишан ишонадиган ривоятга кўра, ҳозирги кунда бутун қавм каттайдиган бу черкони бир нақтлар жаноб Вержи катерининг ибодатхонаси бўлган экан. Де Реналь хоним ибодат пайти неғадир ҳалеб шу тўғрида ўйлади. Унинг кўзи ўни ида нуҳул фақат бир манзара намоен бўларди. эри овда гўё ласодифан Жюльенни ўлдирати-ю, кечкурун жа хонимни унинг юрагини ейингга мажбур қилади.

«Ҳозир менинг тақдирим ҳикомани эшита туриб, унинг нималарни ўйлашига боғлиқ, — дерди ўзига ўзи аёл. — Бу машъум чорак соат ҳаммасини ҳал қилади, кейин эса, эҳтимол, у билан умрбод гаплашмасман ҳам. Ахир, у бевак одам, мулоҳаза билан уни қиритмайди. Йўкса мен актин ишлатиб,

унинг нима қилиши ёки нима дейиши мумкинлигини олдиндан фахмлашга ҳаракат қилган бўлардим. Бизнинг тақдиримиз эса унинг қарорига боғлиқ, ҳаммаси унинг ихтиёрида. Шу билан бирга қисматимиз яна меннинг усталигимга, бу қалтафаҳм зўравоннинг фикр йўналишини у ёки бу томонга бура олишимга ҳам боғлиқ, ахир жадди чиққанда у мулоҳаза қилиб ўтирмайди, мияси айниб қолади. Ё, Парвардигор! Бу ишни амалга оширмоқ учун қанчалик маҳорат, қанчалар созуқконлик керак, қаердан оламан уларни мен?»

Бирок хоним бечта кириб, узоқдан эрини кўрган заҳоти худди мўъжиза содир бўлиганидек дарҳол ўзини босиб олади. Жаноб де Ренальнинг сочлари ҳурпайганидан, кийим-бошининг гижим-гужим бўлиб кетганидан унинг туни билан мижжа қокмай чиққани яққол сезилиб турарди.

Аёл очилган ва сўнгра яна конвертга солинган хатни ўрнига узатди. У хатни бенатйёр кўлига олди-да, хатинига телбаларча тикилди.

– Манави жирканч мактубни, – деди хоним, – менга шлвқандай шубҳалик бир нусха бериб кетди. У сизни танир эмиш, сиз унга ҳатто қандайдир ялғистик ҳам қилган экансиз. Бу воқеа ҳозиргина, нотариуснинг¹ боғи орқасидан ўтаётганимда содир бўлди. Мен сиздан фақат бир нарсани талаб қиламан: анави жаноб Жюльенни дарҳол, хотирининг ўтидаёқ отасиникига қайтариб юборсангиз.

Де Реналь хоним бу даҳшатли гапни айтиш заруратидан тезроқ кутулиш ниятида бу жумланг шоша-пиша, ҳатто кератидан бирмунча олдинроқ айтиб юборди.

Сўнгра, бу гапни эшитгач, эрининг ҳурсанд бўлиб кетганини кўрди-ю, қувончидан қалтираб кетди. Ўри унга гикилиб қолиганидан аёл Жюльеннинг юмшоқ хат ҳақидаги гапни тўғри чиққанини тушуниди. Шунинг тушунили-ю, бу очик-ойдин кўнгилсизликдан ҳафа бўлиш ўрнига дилида Жюльенга таҳсин ўқий бошлади. «Қандай заковат! Қандай ажойиб сезгирлик! Бўлмасам, ҳеч қандай ҳаёт тажрибаси

¹ Нотариус (латинча: notarius – ёзувчи, қотиб) – турли хил юридик ҳужжатларни (шартнома, васыятнома, ишчилик ва шу кабиларни) тузиладиганини, тасдиқлаш ишларини амалга оширувчи мансабдор шахс.

бўлмаган ёшгина Ангит-а ўзи! Келажакда нақалар юксак чўққиларга кўтарилиши мумкин бу йитит! Афеус! Муваффакиятларга эришгач, у мени унутиб юбаради».

Ўзи сажда қиладиган одамга бенихтиёр қийин қосилганидан унинг дилидаги барча кўркувлар бир зумда таркалиб кетди.

Хоним топқирлиги учун ўзини мактаб кўйди. «Мен Жюльенга муносиб эканман», – дея хаёлидан ўтказди у завқланиб.

Ўзини тутиб туролмаслиқдан чўчилган жаноб де Реналь бир оғиз ҳам сўз айтмай қўлидаги имзосиз мактубни ўқий бошлади. Бу хат китобдан қирқиб олинган ва кўкмиш қолгошта ёпиштирилган сўзлардан иборат эканлигини эса китобхон яхши эсласа керак. «Яна янги хўрлик, бунинг чеки борми ёки йўқми ўзи, – дея хаёлидан ўтказди жаноб де Реналь дармонсизликдан оёқда араб турар экан. Яна янги ҳақорат, бу гапларнинг ҳаммаси устида бош қотириш керак. Яна денг, бутун машмаша хотинининг қасофати билан бўлган!» Жаноб де Реналнинг оғзига кўпол сўкиннишлар келдию, бирок ёстансондан олинниши лозим бўлган чаросни эслаб, тилини араб тийиб қолди. Алимнинг нимадан олинниши билмай, қўлидаги маҳави иккинчи имзосиз мактубни гижимлади-да, йўлакдан тез-тез юриб нари кетди. У бир дақиқага бўлса-да, хотинидан узоқлашмоғи лозим эди. Орадан бироз вақт ўтгач, у бирмунча жаҳддан тушиб қайтиб келди.

– Гални чўзиб ўтирмай, дарҳол Жюльеннинг жавобини бериб юбормоғининг керак, – деди хоним эрига у ёнига қайтиб келган заҳоти. – қим бўлибди ўзи у – оддий бир дурадгорнинг ўғли-да. Сиз унга бир неча эжо ортик ҳақ тўласангиз бўлди, у ўқимини одам, ўша жаноб Ваделоникидан ёки префект ёрдамчиси Мужироншикидан, оёқгина иш қилиб олади, уларнинг ҳам болалари бор-ку, ахир. Шу билан у хатто хафа ҳам бўлмайди.

– Аҳмоқ хотинларга ўхшаб бўлмасур гапларни айтираёلسиз, хоним, – дея бўқибди берди жаноб де Реналь, – Худо хотинларга ҳусдан берган-у, ақлдан қисган-да, фахм-фаросат деган нарса нима қилсин уларда! Жиддийроқ гапга

этибор бериш ҳатто ҳаёлингизга ҳам келмайди, — ҳеч бирор масаланинг тағига етишни истайсизми ўзи?

Бу енгиласлигингиз, бу дингасалигингиз билан қапа-лак тутишга ярайсиз, ҳолос. Ожиз одамсилар барингиз, биз оқла бошлиқлари учун пешананинг шўрисишлар ҳам-мангиз...

Де Реналь хоним эрининг гапкин бўлмади, у узоқ гапириб, шу ерликларнинг табири билан айтганда, роса захрини сочди

— Афандим, — дея жавоб қилди хоним ниҳоят, — мен ўзининг энг қимматбаҳо нарсаси — номуси ҳақоратланган аёл сифатида гапиряпман.

Де Реналь хоним бу оғир суҳбат давомида ўзини жуша ғазмин тутди, зеро унинг Жюльен билан бир уйда яшаш еки яшамаслиги ана шу суҳбатнинг натижасига боғлиқ эди. У ҳар бир сўзи пухта ўйлаб, эрининг ғазабини жилолаб оладилан, уни керакли йўналишга бурийдиган гапларнигини айтарди. Эрининг ҳақоратли кичкириклари унга мутлақо таъсир қилмасди, аёл уларга кулоқ солмай, бу пайтда, «У мендан хурсанд бўлармикин, ишқилиб?» — дея фақат Жюльен ҳақида ўйларди.

— Сиз шунча соғина-ғаломлар бериб, аллақа кимиз килиб юрган бу кишлоки йигитчанинг, эҳтимол, ҳеч қандай айби ҳам йўқдир, — деди у ниҳоят. — Лекин, ҳар қалай, ўшани леб мен умримда биринчи марта шундай ҳақорат эшитдим... Ма-на шу жипханч қоғозни ўқиб чикқач, афандим, мен ўзимга ўлим сўз бердим: уйингизда ё у турсин, ё мен турай, битта-миз чиқиб кетмоғимиз лозим.

— Нима, мени ҳам, ўзингизни ҳам исподга кўйиб, жан-жал кўтармокчимисиз? Веррьерда анчагина одамнинг боши осмонга етади бу гапни эшитса!

— Ҳа, роса айдилдингиз, сиз доно раҳбарлигингиз билан ўзингиз, оқлангиз ва бутун шаҳар учун эришган фаровон-лиқни кўнчилиқ кўролмайдик... У ҳолда мен Жюльенга сиз-дан бир ойга живоб сўраб, ҳурматли дўсти, тоғда яшайдиган апави тахтафурушникиса жўнашни таклиф қиламан.

Мен эса сизга маслаҳатгўйлик қилишни ман этман,

- деди чўрт кесиб жаноб де Реналь, лекин анча хотиржамлик билан, аввало, сиздан у билан гаплашмасликни талаб қилман. Жаҳлингиз чиқса, мени у билан уриштириб қўясиз, у жанобнинг қандай жинтаси эканини биласиз-ку, ахир.

- Бу йиғитчада ахл деган нарсаси йўқ, - дея унинг гапни олиб кетди де Реналь ҳоним. Эҳтимол, у ўқимигли ҳамдир, буни сиз ахшироқ биласиз, - лекин аслида у оддий бир кесиб. Энгилата уйланишдан бош тортган, ундан бутунлай ҳафсалам пир бўлди, ахир бу кизнинг ахшигина мол-дунёси бўлса, нима керак унга яна? Элизанинг баъзан жаноб Валенони билан хўрия учришиб туришини айтмасангиз, бошқа нима айбон бор?

- Ҳа-а, - деди чўтиб жаноб де Реналь қосларини чимирганча. - Шунанга денг-а? Буни сизга Жюльеннинг ўзи айтганими?

- Йўқ, буни рўйи-рост айтмади. Ахир, у доим умрини руҳонийликка бағишламочки эканлиги ҳақида гап сотиб юради, лекин гапича ишонавернинг, бу майда одамларнинг ҳаётдаги асосий максали - ризқ-рўзини таъминлаш. Аммо у бир неча марта менга Элизанинг бу сирли сайрларидан хабардор эканлигини шавъма қилди.

Мен эса бу гаплардан мутлақо беҳабарман, - яна талабни қайтаб хитоб қилди жаноб де Реналь, ҳар бир сўзни чертиб-чертиб айтар экан. - Тўмпуғимнинг тагида шундай гаплар бўлаётган экан-у, мен эса гафлигда юрибман.. Бу қанақиси бўлди? Демак, уларнинг орасида, Элиза билан Валенонини ўртасида қандайдир алоқа бор экан-да?

Буларнинг бари эски гаплар, азиятим, - дея қулиб жавоб қилди де Реналь ҳоним, - эҳтимол, уларнинг орасида аниқ-анақа ҳеч гап бўлмагандир ҳам. Ахир, бу гапларнинг бари ҳали ўша муҳтарам дўстингиз Валенон, бутун Веррьерла мен билан ўзининг орасида алақандай беғарват муҳаббат бор, дея миш-миш гарқалишини истаб юрган кеклари бошланган.

- Бир яқтлар ўзим ҳам шубҳаланган эдим-а, - дея хитоб қилди жаноб де Реналь жаҳл билан пешанасига шапатлар экан, чиндан ҳам бутун унинг бошига, томдан тараша

тушгандек, кутилмаган кашфиётлар ёғилмоқда эди. – Нега менга бир оғиз айтмадингиз ўшанда!

– Мухтирам директоримизнинг хичқини бир чркалиги деб дўстларининг орасига нифок солишининг нима кераги бор эди? Агар бизнишنى истасангиз, бизнинг домрамизда ундан вақти-вақти билан хис-хаяжонга тўла ва ҳатто бироз ишқий мактублар олиб турмайдиган бирорта ҳам аёл йўқ.

– У сизга ҳам ёлганми?

– У ҳат ёлқини жула яхши кўради.

– Ҳозирнинг ўзидаёқ менга ўша хатларни кўрсатнинг, мен сизга буюраман. – деди жаноб де Реналь худди бўйи бирдан бир қулоч ўсган одамдек.

– Э, йўқ, ҳар қалай, ҳозир эмас, – дея жавоб қилди аёл тонгда хотиржамлик билан, ҳатто деҳрли беғам оҳангда. – Мен уларни сизга жўхлингиздан тушганини изда, бошқа бирор кун кўрсатаман.

– Ҳозироқ кўрсатасиз, жин урсин! – дея ўшқирди жаноб де Реналь ўзини бугуншай йўқотиб ва шу билан бирга ана шу ўл икки соат ичида биринчи марта енниги тортди.

– Ана шу хатларни деб директор билан жанжаллашмасликка ваъда беринг менга, – деди де Реналь хотим бени-ҳоя ёқимли овоз билан.

Жанжаллашаманми, йўқми, лекин ундан анави ташландик болаларни тортди олишим мумкин, – дек давом этди эри ўнча-ўша қаҳр-ғазаб билан.

– Аммо ўша хатларни дарҳол менга беришингизни талаб қиламан, ҳозирнинг ўзидаёқ. Қерда улар?

Ёзув столининг тортмасида, лекин, барибир, сизга калитни бермайман.

– Мен калитсиз ҳам очиб оламан уларни, – дея қичқирди у хотинининг хонаси томон деярли югуриб кетар экан.

У чиндан ҳам Париждан келтирилган ва нақшинкор кизил ёғочдан ясалган қимматбаҳо ёзув столининг тортмасини сим чиванқ билан бузиб очди. Илгарилари жаноб де Реналь бу столда бирор доғ-дугни кўриб қолса, уни камзулининг этаси билан арсар эди.

Де Реналь хоним каптархона томон отилди-да, зина-поянинг бутун бир юз йнгирма поғонасидан югурганича юқори кўтарилди, у олпоқ дастрўмолининг бир учини кичкинагики дарахнинг темир ланжарасига боғлаб қўйди. Шу пайваста у ўзини душманнинг бахтли аёли деб хис қиларди. У кўзлари жикка ёшга тўлиб, тоғдаги қашин ўрмонга тикиларди «Эҳтимол, Жюльен ҳозир ўнда серпих шакиятлардан бирининг остида ана шу бахтли инсони кутиб тургандир», — дерди у ўзига ўзи. Хоним дилида сўзанақларникиг тиким-сиз чириллаши-ю, кушларникиг чуғур-чуғурдан норози бўлиб, анчага довуз кулоқ солиб турди. Агар ана шу кишини бозор қилишган чириллаш-у чуғур-чуғур бўлмаганида, эҳтимол, унинг кулоғига ўша томондаги баланд қоялардан Жюльеннинг шодона кичкириги эшитилган бўлармиди. У юраги орзикиб, дарахтларникиг учлари шёенси майсазорга ўхшатиб турган теп-текис яшил деворга тикиларди. «Пахот шунинг фажрига бормаса, дея шивирларди у ҳаяжонланиб, — ўзининг ҳам мендек бахтиёр эканлигини бирор йўл билан маълум қилса бўлмайдими?». Хоним эрининг уни қизлириб бу ерга келиб қолиши мумкинлигини чўчиб эслатганидан кейингики каптархонадан пастга тушди.

У хонаш кирганида эри ҳамон газабидан тушмай жаноб Валенонинг чучмал жумлаларига шоша-пиша кўз югуртирмоқда эди. Чамаси, бу мактубларни илтари ҳеч ким бу қалар ҳаяжон билан ўқимаган бўлса керак ўти.

Де Реналь хоним эрининг хитоблари унга бир кеча уни сўз айтишга имкон берадиган дақиқани пойлаб турди-да, сўнгра ган қотди:

— Ҳар қалай, баянги таклифимни такрорлайман: Жюльен вақтинча бирор ёққа жўнати керак. У лотин тилини қанчалик яхши билмасин, барибир, қўлол ва беодоб қосиб-лигинча қилади. Ҳар куни у, чамаси, назокат юзасидан деб ўйласа керак, менга беўхшоя хушомат гаплар айтади. Бу гапларни у аллақашай романлардан ўқиб олса керак...

— Ҳеч қанақа роман-поман ўқимайди у, — дея хитоб қилди жаноб де Реналь. — Буни аниқ биламиз. Нима, мени кўзи кўр, уйдаги нималар бўлаётганини сира кўрмайди, деб

ўйлайсизми?

Агар бу ахлоқона ҳушомадларни бирор китобдан ўқиб олмаган бўлса, лемак, уларни ўзи тўкиб чиқарар экан. Ёукиси баттарроқ эмасми! Эҳтимол, у Веррьерда ҳам мен тўғримида шундай гапшарни айтиб юрар... Хўп, мийли, узокка бориб ўтирмайлик, – дея кўшимча қилди де Реналь хоним, гўё бу гап ҳозиргина миясига келиб қолган оламдек – Шундай гапларни у Элизанинг олдида гапирганининг ўзи етарли эмасми, ахир, бу деярли жаноб Валенонинг олдида гапириш билан баробар-ку.

– Айтмоқчи, – бўкириб юборди жаноб де Реналь хонадаги барча нарсаларни зирчиллашиб етдига мушт туширар экан. – Ахир манави имзосиз мактуб билан Валенонинг хати бир хил қоловга қилган-ку!

«Хайрият-е...» – дея хаёлидан ўтказди де Реналь хоним. У ўзини бу кашфиётдан бутунлай довлдираб қолгандек кўрсатди ва ортқ бир оғиз ҳам сўз айтолмаслигини хис этиб, хонанинг тўрига ўтди-да, диванга ўтирди.

Шу лақиқадан эътиборан у ўзини жангда қалаба қозонди, деб хисоблаши мумкин эди, хоним дарҳол имзосиз мактубнинг тахминий муаллифи олдига бориб, у билан гаплашиб кўймоқчи бўлган жаноб де Ренальни ариқ тўлатиб қолди.

– Ҳозир, етарли даражада шалил-исботга эга бўлмай туриб, жаноб Валено билан жанжаллашгани фирт тентақлик бўлишини нахот тушунмасангиз! Сизга ҳасад қилишди, афандим. Хўш, ним айбдор бушга? Сизнинг истеъдодингиз, сизнинг доно раҳбарлигингиз, нозик дишингиз. Қурган иморатларингиз шундан далолат бермайдими ахир. Мен олиб келган сеп-чи? Айниқса, севимли ҳолажонимдан қоладиган қатта меросни айтмайсизми, ўзингиз биласиз, оламларнинг назарида, у мил-мил бойлик бўлиб кўрjanaди. Ана шуларнинг бари сизни Веррьерда, шубҳасиз, биринчи одам қилиб қўйяпти.

– Сиз меннинг насл-насабимни унутаясиз, – деди жаноб де Реналь хиёл илжайиб.

– Ҳа, сиз шу атрофдаги асирюда тодагонлар орасида

энг олдкисиз, – дея бажонишни илиб кетди эрининг гапини де Реналь хоним. – Агар киролининг ихтиёри ўзимда бўлганида ва у одамларни насл-насабига қараб тақдирлай олганида, сиз ҳеч шубҳасиз аллақачон пэрлар¹ палатасида бўлардингиз. Хўш, шундай ажойиб мавқега эга бўла туриб, сиз қасадчи одамларга тийбат учун баҳона топиб бермоқчимисиз?

Жаноб Валуено билан унинг ўша қасофат нисосиз мактуби ҳақида гаплашиш – бу демак, бутун Веррьерга, Веррьер ҳам гапми, бутун Безансонга ва ҳатто бутун департаментга, Реналлардан бири ҳақиётсизлик билан ўзига яқинлаштирган ғармас бир буржуа уни ҳақорат қилибди, деган гапин тарқатиш билан баробар эмасми? Агар кўлингизга тушган ушбу хатларга ишониб, жаноб Валуено билан менинги ўртамда бирор гап бор, деб ўйлагудек бўлсангиз, у ҳолда мени ўлдирishingиз мумкин эди, – мен бундай жазога муносиб бўлардим, – лекин унга тазабингизни эниҳор сездирмаслигингиз керак. Қўшнилар устунлигингиз учун сиздан ўч олшнинг пайтнинг лойлаб юришганини унутманг: ёдилгиздаки, минг саккиз юз ўн олтинчи йили баъзи бир одамларнинг камокка олинишида сизнинг ҳам кўлингиз бор эди. Томда кўлга туширилган ўша қочоқни айтяпман..

– Бу дейман, диллингизда ментга нисбатан на ҳурмат, на меҳр-муҳаббат борга ўхшайди, – дея хитоб қилди жаноб де Реналь бу хотиралардан қайгуриб. Ўша машъум воқеа деб ханузгача пэр бўлолмаي юрибман!

– Менимча, азизим, – деди жавобан жинмайиб де Реналь хоним, – бир кун хелиб мен сиздан ҳам бадавлатроқ бўлиб кетман; мана, ўн икки йилдирки, сизнинг хотинингизман ва шу босидан уйда мен билан ҳам ҳисоблашмолингиз, айниқса, бутуниш воқеа ҳусусида раъйимга қарашингиз керак. Агар мендан қандайдир жаноб Жюльенни афзал кўргудек бўлсангиз, – дея қўшимча қилди у ранжиган оҳанида, – уйдан кетиб, қишк хўламниқиди ўтказишим мумкин.

Бу жумла жуда ўз вақтида айтилган эди. Унда назокат

¹ Пэрлар палатаси – Франция парламентининг ўша заҳридаги иккинчи палатаси.

билан хил никоблишдан хатъият сезилиб турарди; у жаноб де Ренални бир қарорга келишга мажбур этди. Бирок у провинцияда яшовчи кишиларга ҳос одатига биноан ўз дил-исботларини қайта-қайта такрорлаб, яна узоқ талирди. Ҳоғини унинг кўнглини бўшатиб олишга ҳалал бермади – жаноб мэрнинг тивушида ҳамон зарда сезилиб турарди. Икки-икки соат давом этган бу беҳуда далаклашдан кечаси билан газибдан кутуриб, ухламай чиққан жаноб де Реналнинг бутунлай силласи қурди. У жаноб Валено, Жюльен ва ҳатто Элизага нисбатан қандай муомала қилиш ҳусусида узил-кесил бир қарорга келиб қўйди.

Бу энг моҳаро пайтида ўн икки йилдан бери дўсти бўлиб келган одамнинг силкилишдан қайгурибганига де Реналь ҳошим ичидан бир-икки бор ачингандек бўлди. Аммо ҳақиқий саяги ҳудбин бўлар экан. Ўз устига у дақиқа сайин эрининг кеча олган имроси мақтуб ҳақида гапириб беришини кутмоқда эди, бирок жаноб мэр бу тўғрида оғиз очмади. Де Реналь ҳошим эса тақдирини ҳал қиладиган бу одамнинг миқонда ўша мақтубдан сўли қандай ҳаёллар пайдо бўлганини билмагунга қадар ўзини хатардан бутунлай ҳоли деб ҳисоблай олмасди. Эеро провинцияда эркакларнинг айтгани айтган, дегани деган. Хотинидан шикоят қилган эр кулги бўлаши, бирок Францияда бу ҳолат кук сайин хавфсизроқ бўлиб бормоқда, хотин эса агар эри пул бермай қўйса, кунита ўн беш су учун ўлиб-тирилиб ишлайдиган чўрининг аҳволига тушиб қолади, бунинг устига баъзи саховатли кимсалар, унинг хизматида фойдалансак исноди тегимасмикки, деб иккиланиб ҳам қўйишади.

Ҳарамхоналагги қанизак ўз султонининг бошидан сув ўтириб ичса ярдийди султон бениҳоя қудратли, қанизак қанча ҳийла-найранг ишлатмасини, унинг ихтиёридан қочиб қутула олмайдди.

Интиком бобнда ҳукмдор қонлўр ва элим бўлади, аммо бир жиҳатдан олийжаноб ҳамдир – ханжарининг битта зарбию ҳаммаси тамом. Бирок XIX асрда эр ўз хотини олдида бирча меҳмонхоналар эгизини ёптириб, уни жамоа нафратига дучор қилиб ўлдирди.

Хиёнага қайтгач, де Реналь хоним дарҳол ўзининг нақадар ҳавф остида қолганини яққол ҳис этди. Қоғасидаги нарсаларнинг айқаш-уйқаш бўлиб ётганини кўриб, у мутлақо эсанкираб қолди. Унинг нафис ишланган барча қутчаларининг кулфи бузилган. паркетнинг бир неча тахтачаси эса бутунлай қўпориб ташланган эди: «Йўк, у менга шафқат қилмасди, – дея ҳаёлидан ўтказди хоним. Рағбати ёғочдан ишланган паркетни аямаганини қаранг-а, бўлмасам нақадар ардоқлаб келарди уни. Болалардан бирортаси кўчадан осғини артмай кирса борми. нақ жонни аяқидигига келарди. Энди бўлса расво қилиб ташлабди!» Бу ваҳшийёна кутуриш манзараси жуда осон эришилган талабалани сўнг дилида уйғонган виждон азобини бир зумда пароканда қилиб юборди.

Тушки оёқатга бир неча дақиқа қолганда болалар билан Жюльен қайтиб келди. Хизматкорлар хонадан чиқиб кетишгач, де Реналь хоним унга қараб совуққина оҳангда деди:

– Сиз менга бир неча марта, бирор икки ҳафтаги Веррьерга бориб келсам, деб истақ билдирган эдингиз. Жаноб де Реналь рози бўдилар. Истаган пайтдингизда кетаваришингиз мумкин. Лекин болаларнинг вақти бекор ўтмаслиги учун ҳар куни сизга уларнинг ёзма ишларини етказиб берадилар. Сиз уларни текшириб турасиз.

– Мен сизга фақат бир ҳафтага жавоб бераман, – дея кескин оҳангда қўшимча қилди жаноб де Реналь.

Жюльен унинг киздаги бетовтилик аломатларини пайкади: жаноб де Реналнинг қаттиқ ташвишга тушгани яққол сезилиб турарди.

– У, чамаси, ҳали қатъий бир қарорга келмаган кўринадди, – дея шивирлади у маъшуқасининг кулогига, улар меҳмонхонада бир зум ёлғиз қолишган пайтда.

Де Реналь хоним унга тушки оёқатга қадар содир бўлган воқеаларни шоша-пиша хикоя қилиб берди.

– Тафсилотларини эса бугун кечаси эшитасиз, – қули и аралаш қўшимча қилди у.

«Аёлининг макри деб шуни айтадилар-да, – дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен. Бизни алдашни бунчалар яхши кўришмаса булар!»

Менимча, — анчайин киноя билан деди у, — гарчи мукаббат кўзингизни кўр, ҳулоғингизни қар қилиб қўйган бўлса-да, у ақлингизни хийла пешлабди ҳам: сизнинг бугунги хатти-ҳаракатларингизга қойил қолмай шўжим йўқ. Лекин бугун ҳечаси учрашиш ақлга тўғри келмаса керак. Бизни бу ерда душманлар қўшаб олган. Элизанинг мендан нақадар нафратланишини бир ўйлаб кўринг-а

— Сизнинг менга нисбатан эътиборсизлигингиз эса, ҳамаси, унинг нафратидан сираям қолншмайдиганга ўхшайди.

Хатто эътиборсиз бўлган тақдирда ҳам, қар қалай, мени деб баалога қолманг, олдини олишим керак. Жаноб де Реналнинг ҳаслига Элиза билан гаплашиб кўриш фикри қилиб қолиш ҳеч гап эмас. — шунда у оқсоч кигзан дарҳол хатти гапни билиб олади. Сўнг у қўлига қурол олиб, эшигим олдида яширинишни мумкин ва..

— Шунақа дег! Демак, юракдан ҳам бор экан-да, — деди де Реналь хоним аснлзода аёлларга хос тақаббурлик билан.

— Мек ҳеч қачон ўзимнинг довжураклигимни тапириб паст қилмайман. — деди жавобан хотиржамлик билан Жюльен. — Менимча, бу пастқашлик. Бу ҳақда одамнинг ишига қараб ҳукм юритмоқ керак. Сиз эса, — дея қўшимча қилди у хонимнинг қўлидан тутиб, — сизни нақадар севинимни, бу айрилиқдан олдин сиз билан хайрлашиш имкониятини қанчалар зорикиб қутаётганимни хатто тасаввур ҳам қилолмайсиз.

*Ўз икконга дилларга фикрни
яширмақ учун ани эшитган.*

Ҳазрат Малаирида

Жюльен Веррьерга бориши биланюк де Реналь хонимга инсбатан адолатсизлик қилганидан ўзини-ўзи ёғира бошлади. «Агар хонимнинг бардоши чидамай, жаноб де Реналь билан ўша можарони охиригача етказа олмаганида, мен уни бемаза бир аёл деб ўйлаган ва ундай нафратланган бўлардим. У ана шу мушкул аҳволдан ҳақиқий дипломат каби қутулиб чиқди, каминанинг бўлса, буни қараёғки, мағлуб бўлган душманимга раҳми келиб ўтирибди. Бунда қандайдир мешчанларга ҳос разолат бор; меннинг иззат-нафсим азият чекди, чунки жаноб де Реналь ҳам эркак шундай. Каминна ҳам мансуб бўлиш нарафига эринган бувиқ ҳамкорлик дейишлар бунинг огини; ҳўн аҳмоқман-ла ўзим ҳам».

Жаноб Шелан ишдан бўлатилгач, кавмга тегишли уйини тарк этишга мажбур бўлганда маҳаллий либераллардан кўпгина ҳурматли ва бадавлат одамлар унга ўз уйларидан бошпана боришни таклиф қилдиқлар. Бирок чот барча таклифларни рад этди. У ижарага олган икки хонада ҳозир китоблари айқаш-уйқаш бўлиб ётарди. Жюльен бутун Веррьерга руҳоний одамнинг қандай бўлиши лозимлигини бир кўрсатиб қўймиқ учун отасиникига бориб, ўнгалан кўпроқ қарағай тахта олдиди, уларни қалта қўчанинг у бошидан бу бошигача елкасида қўлариб келди. Ўнгра илгариги ошналарининг биридан асбобларни олиб, жавон ясади ва жаноб Шеланинг барча китобларини унга териб қўйди.

– Мен бўдсам бу дуненинг ишлари сени бутунлай ўз домига ыртиб кетдимикки, деб қўркундим, – деди кувиниб кетганидан қўчига ён олиб келса Кюре. – Ана энди ўша айбонгаи ювдигк – мен фахрий қоровул мундирини кийиб паралла чиққанингки айтялман Сен, бўтам, ўшаида ўзингга анчагкии душман ортқириб олувдинг

Жаноб де Реналь Жюльенга ўзининг шахарлати уйида

яшашни буюрди. Бўлиб ўтган гаплардан ҳеч кимнинг хабари йўқ эди. Шаҳарга келганининг учинчи куни ўз хонасида ўтирган Жюльен кимсан – префект ердамчиси жаноб де Можироннинг худди ўзларини қабул қилиш шарафига муёссар бўлди. Жюльен ниҳоят бу жанобнинг таъриф буюришдан асосий мақсадини англаб олгунига қадар бутун икки соат давомида одамлар орасидаги қабоҳат, давлат маблағи тасарруфида бўлган кишиларнинг нопоклиги ва шу туфайли бечора Франциянинг нақадар хавф-хатар остида қолаётгани ва ҳолати, ва ҳоказолар тўғрисидаги гумтароҳли шикоятлар, бўлар-бўлмас ташларни эшитиб ўтиришга мажбур бўлди. Улар зинапояга чиқишиб, даярли кувғинга учраган боёқли тарбиячи бирор бахти чопан департаментнинг бўлажак префектини обрўсига яраша иззат-эҳром билан кузатаётганида бу мухтарам зот дифътан Жюльеннинг кishларига қизиқиб, унинг пул хусусидаги бекиёс ҳамсукумлиги ва ҳоказо, ва ҳоказо фазилатларини кўкларга кўтариб мактай бошлади. Ниҳоят, жаноб де Можирон оталарча бир меҳрибонлик билан йигитнинг елкасидан қучди-да, унга жаноб де Реналнинг уйини тирк эгиб, ўзга бир амалдорнинг болаларига тарбиячи бўлиб ишга ўтишни таклиф эди. Ўша амалдор, кирои Филипп каби, фалакдан унга фарзанд ато этгани билан бир қаторда, бу фарзандларнинг жаноб Жюльен билан қўшни бўлиб дунёга келганидан бениҳоят миннатдор эмиш. «Тарбиячига у ерда нақдгина саккиз юз франкдан ҳақ тўлашади. Ўз устига ой сари эмас, – бу ири шармандалик-ку ахир, – дерли жаноб де Можирон, – балки йилнинг ҳар чоракда, ўшанда ҳам олдиндан саноб беришадир».

Шундан сўнг гапиринг навбати, ниҳоят, бир ярим соатдан буён, лошқал, бир янги сўз айтолмай сикилиб ўтирган Жюльенга келди. Унинг жавоibi чилишан ҳам ҳаятда диддабати, энг муҳими эса епископнинг мактубидан узундан узок бўлди. Бу жавобда истоган нарсани тахмин қилишга имкониёт берилади-ю, ижобий маънодаги бирорга ҳам сўз айтилмасди. Ушан жаноб де Реналга нисбатан бекиёс хурматни ҳам, Веррьер жамиятини жуда қадрлашни ҳам, мухтарам префект ердамчиси жанобларининг ўзларидан бениҳоя мин-

латдорлиқни ҳам уқити мумкин эди. Ўзидан ҳам мунофиқроқ одамга дуч келиб қолганидан чинакамнига ҳайратга тушган префект ёрдамчисининг ундан ғанимат жавоб олишга бўлган барча уринишлари беҳуда кетди. Машқ қилиш имконияти туғилиб қолганидан боши осмонга етган Жюльен энди бирот бошқачароқ сўзлар билан, лекин ўша-ўша маънода жавоб қайтаришда лавом этарди. Ўтмишда палатадаги элтигина бошланай деб турган тўс-тўполоннинг олдини олиб, мажлисни тинчгина тутатишчи бўлган бирорта ҳам суҳандон менистр бир вақтнинг ўзida шунчалик кўп гапирмаган ва шунчалик оз нарсани айтмаган эди. Жаниб Можироқнинг ортидан тилик ёпилиши биланок Жюльен худди телба одамдек қаҳқаҳа уриб кула бошлади. Сўнгги мунофиқлик илҳами бекор кетмаслиги учун у ҳомиргин таклифни батафсил баён қилиб ва оқибатда маслаҳат сўраб жаноб де Реналга тўққиз саҳифадан иборат хат ёзди... «Лекин бу муттаҳам менга иш таклиф қилган одамнинг номини айтмай кетди. Чамаси, бу менинг Веррисга сургун қилинишимни ўзининг имлоисиз мактубининг натижаси деб ўйлаётган жаноб Валено бўлса керак».

Хатни жўнатгач, у кузнинг очик кўнларидан бирида, азонлаб илвисин¹ тўда мийсизорга чиқиб қолган овчи каби мамнуз бўлиб, жаноб Шеландан маслаҳат сўраш пиялиши уйдан чиқди. Бирок у меҳрибон Кюреннинг уйига етмас-ланок, барча ҳимматларини шу бугунга атаб кўйган тақдир унга жаноб Натеноннинг ўзини дучор қилди. Жюльен шу заҳоти унга жуда боши котиб қолганини айтди: мана у – ночор бир йилит дилида илоҳиётга майли хис этиб, ўз ҳаётини Тангри белгилаб берган шу вазифага бағишламоқчи эди, ваймо бу феший дунёда инсоннинг майли ҳамма нарсани ҳам ҳат қилавермас экан. Бу дунё ҳалол меҳнат қилмоқ ва ўз уламо ҳамхасабаларига муносиб бўлмоқ учун ўқимоқ даркор экан: Безансон семинариясида иккин йил таҳсил кўриш лозим бўлиб, бунга ашчагина маблағ талаб қилинган. Бундан эса пул йиғиш зарур ва ҳатто бемалол айтиш мумкинки,

¹ Илвисин – оқланган ёшдан паррандаларнинг умумий номи

тарургина эмас, балким муқаддас бурч бу, деган хулоса чиқаркан. Бу ишни эса ой сари сирфланиб кетадиган олтя юз франкдан кўра, айтайлик, йилнинг хар чоралига нақдина олинадиган саккиз юз франк билан амалга ошириш осонроқ буларкан. Бошқа жихатдан олганда эса яратган Парвардигор уни наъқирон Ренатларга дуч килиб, билаларга нисбатан қалбиди шунчалар меҳр-мухаббат уйғотган экан, бу билан шу норасидаларни гэрк утмаслик, бошқа жойга ншга утмаслик лозимлигинин башорат қилмаётганмикин?..

Жюльсен хозирги кунда Империя давридаги кескин ҳаракатлар ўрнини эгаллаган бундай суҳандонлик бобида шу қадар камололга эришган эдики, охири бу сафсата сетишдан ўтинини ҳам кўнгли айниб кетди.

Йингит уйга қайтди. У ерда уни жаноб Валеноннинг башанг ливрея кийган маъайи кутиб турган экан. У бутунги тушқи энёфатга таклифнома топширини учун Жюльсенки бутун шаҳар бўйлаб қидирибди.

Жюльсен бу жанобнинг уйида илгари ҳеч қачон бўлмаган эди: бундан атиги бир неча кун илгари йингит, уни қандай қилиб яхшилаб калтакласам, аммо шу билан бирга ахлоқ тузатиш полициясининг кўлига тушмасам, дея орзу қилиб юрганди. Гэрчи энёфат соат бирга белтиланган бўлса-да, Жюльсен ҳурмат юзасидан етимхона директори жанобларининг кабинетига соат ўн икки яримда кириб боришни лозим топди. У хонага қадам босганида жаноб директорни бир талай иш папкаларини олдиға ёзиб, стол ёнида савлат тўкиб ўтирган ҳолда кўрди. Унинг узун қилиб ўстирган қопқира чакка соқоллари, патила-патила сочлари, энгасига кўнлириб олган фаси, оғзидаги улкан трубка, йўрмадўш туфли, кўкрагини у ёқдан-бу ёққа кесиб ўтган йўқош олтин тақжирлар, хуллас, аёлларни жигаридан уриш бобида ўзини офатижон тркак деб ҳисоблайдиган провинциал корчалоннинг бутун бу лабдабиси Жюльсеннинг ҳурматини қозониш ўрнига, аксинча, унинг бу жанобни биллаб калтаклаш ҳақидаги орзусини кучайтириб юборди.

У ўзини Валено ҳокимга лутфан таништиришларини илтимос қилди, аммо ёска бу пайтда пардоз-андош билан

банд бўлиб, уни қабул қила олмас экан. Бунинг эвазига у жаноб директорнинг ўзлари қандай кийимини, қандай томоша килиш шарафига мухтасар бўлди. Шундан сўнг улар Валентин хонимнинг бўлмасига ўтишди. уй бекаси кўчаларида ёш билан Жюльенга ўз болаларини таништирди. Верьернинг энг муътабар аёлларидан бўлмиш бу хоним булунгк тапсана мунсабати билан эркакларникидек кўпол юзига ула-эликни рожа чаглаб ташлаганди. У болаларини таништирар экан, бутун оқалик шавк-жавкни намойиш этишни лозим топди.

Жюльен де Реналь хонимни элади. Унча-мунча нарсага ишонавермаслик одати бўйича. Жюльен улар беихтиёр тақдослаш натижасида пайдо бўлган пайтларни исмонно қилганда, хотираларга берилишни эхтирмасди. Бирок ҳозир маъшукасига унинг меҳри жуда товланиб кетди. Директорнинг уйдаги нарсаларни кўргач, унинг аяқий баттар ўчғариб кетди, уни бутун уйни айланиб чиқишга мажбур этилганди. Бу ердаги анжомларнинг бари ажойиб, ҳозиргина дўкундан келтирилгандек ян-янгиди. Унга дарҳол ҳар бир жиҳатнинг баҳосини айтиб туришди. Аммо Жюльенга бу нарсаларнинг бари қандайдир жирканч туюлар, ҳатто анжомлардан ўғирлик пулининг ҳиди ҳелиб турар ва уйдаги барча одамлар, ҳатто хизматкорлар ҳам, олдиданок ўчаларни нафратдан олиб қочаётгандек кўринарди.

Солиқ йиғувчи, ўлпон инспектори¹, жанларм офицери ва яна ихки-уч амалдор хотинлари билан таъриф буюришди. Уларнинг ортидан бир неча боён либераллар кириб келишди. Шундан сўнг химмани дастурхонга тахлиф қилишди. Жюльеннинг кайфияти ниҳоятда бузилган эди, бу ҳам етмагандек, шу пайт у ана шу омакхонанинг шундоқ ёни иласида, дивор ортида бахтни стимулар ўтиртгани, Жюльенга кўз-кўз қилиб, уни ҳайратга солишмакчи бўлишган манави лисеиз аъсаба-лабзабанинг барини сотиб олган учун пулни, эҳтимол, ўша боёқшларнинг ризк-рўзидан уриб қолганлигини ўйлаб қолди.

¹ Инспектор (қилишча инспектор, кузатувчи, таътирувчи, каттавичи) – муайян соҳага қарашли орган ва шотаслар фахшисининг ўттиришчиси ёки мажбуз қонунларнинг амалда олирилишини назорат қилувчи мансабдор шахс.

«Улар hozir оч ўтирган бўлишга керак», дея хабардан ўтказди у ва томоғига бир нарсa тикилиб қолгандек бўлди: шу тобда у бирор тишдам овқатни ютиш у ёқда тургани, галиришга ҳам даярли мажоли қолмаганиди. Бирок орадан чорақ соатча вақт ўтгач, у ўзини бундан ҳам баттар ҳис этди. Узоқдан вақти-вақти билан кўчада айтиладиган беҳаё кўшиқ элас-элас эшитила бошлалди: уни етимахона бандиларидан бири айтмоқда эди. Жаноб Валено ўзининг олифта кийинган малайларидан бирига тикилиб қаратган эди, у дарҳол қайтиб бўлиш, бир лаҳзадан сўнг кўшиқ эшитилмай қолди. Худди шу пайт бошқа бир малай Жюльеннинг олдидаги яшил қадахга рейнвейн¹ хуйган эди, Валено хоним дарҳол унга бу винонинг ҳар шишаси, йўл ларажатиини ҳисобга олмаганда, уларга тўққиз франкдан тузаетганини хабар қилди. Жюльен яшил қадахни қўлига олди-да, жаноб Валенога қараб деди:

– Мана, ўша ифлос кўшиқни ҳам айтмай қўйишди.

Айтиб ҳам кўришсин-чи, жин урсин, – деди жавобан голибона оҳангда директор. Мен бу клантёқларга овозини ўчиришни буюрдим.

Буниси энди Жюльен учун жуда ортикча эди: у бу динри одамларининг муомала услубини ўзлаштириб олганди, бирок ҳис-туйғу бобинда ҳали улардан жуда йироқ эди. У тез-тез рикорлик кикобини юзига тертиб туркиш одатига қарамай, кўзидан бир томчи ёш юмалганини ҳис этди.

У яшил қадах билан юзини пана қилди, аммо рейн виносидан бир ҳўплам ичишга мажоли етмади. «Кўшиқ айтишни тиккиласа-я, – дея тақрорларди у ўзинча. – Ё Парвардигор! Сен ҳали чидаб ўтирибсанми шунга?»

Бахтига, унинг кўнгли бемаврил бузилганини ҳеч ким сезмади. Солиқ йиғувчи киролин мадҳ этувчи кўшиқ бошлаб юборди. Ҳамма нақаротга жўр бўла бошлагач, Жюльеннинг виждони тилга кирди. «Мана у – сен эришмоғинг мумкин бўлган сассик фаровонлик. Лекин сен бундай турмушдан факат мана шундай шаронзда ва худди ана шу одамлар билангина лаззатланишини мумкин. Эҳтимол, йигирма миңг

¹ Рейнвейн – ол улумдан тайёрланган ўткир нафис виноси. Бу вино Германиянинг Рейн шаҳрида тайёрланади. Шунинг учун Рейнвейн дея аталган.

франк гўланидиган ишга ўрнашиб ҳам оларсан, лекин сен еганинг олдинда, ематанинг орканда бўлиб, кайф-сафода яшашнинг учун бир бечора бандига кўнлик айтишни тақик-памоғинг лозим бўлади: сен у бечоранинг ризк-рўзидан уриб қоласан-ди, энефатлар берасан. сен кайф қилиб ўтирганида эса, у янада бахтсизроқ бўлади. О, Нанокен! Одамлар пбрў-эйтиборни жанг-у жалалларда қотонадиган сенинг вақтинг қандай ажойиб эди-я! Аммо йўқселини азоб-укубатга солиб, разолат билан юқори кўтарилди...

Сирасини айтсам, Жюльеннинг мозологида намоён бўлган лаифлик меҳнат унга бўлган ҳурматимга путур етказди. Шу туришда у қалта бир мамлакатнинг даёғ тарзини тубдан ўзгартирмокчи бўлган. аммо шу билан бирга, вуждонимга сира ҳам захм етмаса, дейдиган ўша сарик кўлқопли фитначиларга мунисиб сафдош бўларди.

Лафъатан Жюльен яна ўз ролига қайтишга мажбур бўлди. Уни бу серназоҳат меҳмонхонага бир оғиз ҳам сўз айтмай, орзу-хаёлларга берилиб ўтириш учун чакиришмағал эди-ку, ахир.

Шу кунда Безансон ва Уэсс академияларининг муҳбир аъзоси, собиқ гуз-газлама тadbиркори столнинг нариги ёнидан туриб, сизнинг Инжилни ўрганиш бобинда эришган ажойиб муваффақият-ларишиз хақидаги гаплар ростми, дея сўраб қолди.

Бир зумда ҳамма жим бўлди-қўйди. Икки академиянинг ашшима аъзосининг қўлида қасқандар лотин тилида чоқ этилган Инжил пайдо бўлди. Жюльен унинг саволига жавоб бериб улгурмасданок у олам тусмолаб, китобнинг бир саҳифасини очди-ла, кўзи тушган биринчи лотин жумласини ўқиди. Жюльен жумланинг давомини еддан айта бошлади. Хотираси унга панд бермади ва барча меҳмонлар бу мўъжизани одатда энефат оқлирида намоён бўладиган бир жўшқинлик билан олиқшлай кетдилар. Жюльен хонимларнинг шардоз-андоз қилинган чехраларига кўз югуртирди, улардан баъзилари кўҳликкина эдилар. У хушовоз, сарнакш солиқ йиғувчининг хотинига қаради.

- Мен, гўгриси, лотин тилида шу қавар узоқ гапирди

хонимларни талқитириб қўяётганимдан хижолат чекишман, — деди у ўша аёлининг кўзларига тикилиб. — Агар жаноб Рюбиньо (икки академиянинг аъзоси) лотин тилидаги нотаган бир жумлани лутфан ўқиб берсанлар, мен уни ёддан давом эттириб ўтирмай, дарҳол француз тилига таржима қилиб беришга уриниб қўрардим.

Бу иккинчи сийовда ҳам у катта муваффақият қозонди.

Меҳмонлар орасида бир неча бадавлат либераллар ҳам бор эди, бироқ бу бахтиёр оила бошликлари ўз болаларни учун нафақа олишни умид қилиб юришар ва шу сабабли Худодан келган ваҳийга бўйсуниб, бирдан ҳукумат тарафдорин бўлиб қолишганди. Аммо бу вазик сийсани найранга қарамай жаноб де Реналь уларни ўз уйида қабул қилишни натамасди. Жюльснинг оркаворатдангина биладиган ва уни фақат қиролни кутиб олиш куни от ўйнатиб кетаётганида бир мартагина кўрган бу меҳрибон одамлар энди унинг оташин муҳлиси бўлиб чиқишди.

«Ўилари ҳеч балони тушунмайдиган Нижнл тиликни эшитиш бу аҳмоқларнинг қачон жонига тегаркин?» дея ўйларди Жюльс. Бироқ бунинг ахси бўлиб чиқди. Бу тил ўзининг тарқайиблиги билан уларни завлантирарди: меҳмонлар халосаб қулишмоқда эди. Бироқ бу майнабозчилик Жюльснинг жонига тегди.

Соат олтига занг урини биланок у вазминлик билан ўридан турди-да, эртага жаноб Шеланга дарсин айтиб бермок учун Энгорнонинг илоҳийга доир янги китобидан бутун бир бобик ёд олмони лозимлигини айтди.

Зеро менинг касб-корим, — дея сўзмиқ жиламийиб қўшимча қилди у, — бировлардан дарс сўраш билан бирга ўзининг ҳам дарсларни айтиб бермоғимдан иборатдир.

Барча меҳмонлар ҳойил қилиниб, хандон ташлаб қулишди: бу тоифа ўткир сўз Веррьерда жуда қадрлиларди. Жюльс тик тургани учун киборлар жамиятининг барча қондаларига хилоф равишда, ҳамма ўридан турди — ҳақиқий талантнинг қудрати шунақа бўлади. Вилено хоним уни ена чорак соат кутиб қолди: Жюльс, албатта, болалар

катехизисни¹ ёлдан қандай ўқишларини таътиб кўрмоғи лозим эди; болалар жуда ҳам қўпол хатоларга йўл қўйишарди, бироқ буни ундан бўлак ҳеч ким сезмасди. У эса болаларга улар йўл қўётган хатоларини кўрсатиб беришни лозим топмади. «Қандай жаҳолат, диний ақиданинг энг асосий жойларини билишмасан-я», дея ўйлади у. Ниҳоят, Жюльен таълим қилиб чиқиб кетмоқчи бўлди-ю, бироқ гиш-ни гишга қўйиб Лафонтеннинг² яна бир масаланинг тинглашига тўғри келди.

— Бу жуда ахлоқсиз муаллиф, — деди Жюльен Валент хонимга қараб. Мессир Жан Шуаре ҳақидаги машҳур масалида³ у дунёдаги барча мустаҳик нарсалар устидан қулади. Ҳатто жиддий шарҳловчилар уни кескин қоралашмоқда.

Чикиб кетишдан олдин Жюльенни яна тўрт-беш жойла зиёфатга таклиф қилишди. «Бу йигит департаментимизнинг ифтихори-ку, ахир!» — дейишарди барабарига кайфлари янча ошииб қолган меҳмонлар. Улар ҳатто Жюльен Парижга бориб, ўз маълумотини тугатмоғи учун унга жамоат маблағидан алоҳида харор билан маълум миқдорда пул ажратиб бериш керак, дейишгача бориб етишди.

Ўйламай айтилган бу таклиф смакхонада ҳар мақомга солиб муҳокама қилинар экан, Жюльен дарвозадан ўтиб, хўтага чиқишга улгурди. «Вой аблаҳлар, оббо аблаҳлар-ей», — мусарфо хаводан ҳузур қилиб нафас оларкан, уч-тўрт марта такрорлади у.

Шу дақиқада у — жаноб де Реналининг уйида унга айтиладиган барча назокатли ширин гаплар замирида ётган нафратимиз табаассумлар ва кибр-ҳавога анчагина дозур кўника

¹ Катехизис (катехизис) — христианларга диний ақидалар савол-жавоб тариқида қилинган таълим.

² Жан де Лафонтен (1621-1695) — француз шoirи, масалачи. «Жанки ва Купидоннинг мулоҳазоти», «Шеърин эртак ва аққоқлар», «Масаллар» каби асарлари бор.

³ Жан Шуарен масали — «Қорс ва шайтон деблалани. Қорс табуз ортдан кўрар экан, ўзинг узибу лафк нарсанинг қанча заримат тулишини чамалаб биради. Шу пайт эфъатан араб калқиб кетади-ю, жасди Қорсининг устига ағдарилади ва ҳуснинг тил қирғиш ётади.

олмай юрган Жюльен ўзини хакикий золагондек ҳис этарди. Энди йиғит бу икки хонадон ўртасидаги улкан фарқни яққол тасаввур қила бошлади. «Хўп, ҳамма қўлигиз айтишлари ман этиладиган ўша бадбахт бандиларнинг ризқи рўзидан уриб қолмадиган пулларни унутдик ҳам дейлик. – дея муҳокама юритарди у йўл-йўлакай. – Мелмонларини зиёфат қила туриб, уларга ҳар бир шиша винонинг нарҳини айтиш жаноб де Реналнинг ҳаёлига ҳам келмаган бўларди. Манави Валено бўлса, нуқул ўзининг бойлигини пеш қилгани пеш қилган, агар у ўз уйи, ўз чорбоғи ва ҳоказинлар тўғрисида гапирарётган пайтда ёнида хотини бўлса, бу жаноб, албатта: «Сенинг уйинг, сенинг чорбоғинг», дейишни лозим кўрадилар.

Бу хоним, чамаси, шахсий мулк туйғусидан пу қалар лаззатланарлики, ҳатто зиёфат устида ҳам тағто кўтаришга уялмади, битта қадахни синдириб қўйиб, дўжасининг сенини бузган машайни роса қарнади. Ўша машай ҳам ҳақини кўймай, хонимга ўтакетган сурбетлик билан жавоб қилди.

«Роса топишган эҳайлар ўзиям! Ўғирлайдиган пулларининг ярмини беришган тақдирда ҳам улар билан бир уйда яшашга рози бўлмасдим. Бир кул эмас бир кун уларга бўлган нафратимни яшира олмай, албатта, ўзимни сездириб қўйган бўлардим».

Лекин шунга карамай, де Реналь хонимнинг насихатига амал қилиб у, ҳар қалай, яна бир неча марта шундай зиёфатларга беришга мажбур бўлди. Жюльен манхўр бўлиб кетди: фахрий қоровул мундирини кийгани учун уни афв эгишди ёки унинг худди ана шу эҳтиётсизлиги, балким, ҳозир муваффақият қозонишига сабаб бўлгандир. Тез орада бутун Веррьер фақат кимнинг устун келиши ва бу аллома йиғитни ким ўз тарафига оғдириб олиши хақида гапирар бошлади – кўш, жаноб де Ренальми ёки етимхона директорини? Бу жаноблар жаноб Маслон билан биргаликда триумфрат¹ ташкил этиб, кўп йиллардан буён шаҳарда ўз ҳукмларини ўтказиб келишарди. Мэрга ҳасад қилишарди. либераллар ундан ҳасрат қилишса эрирди, лекин у, ҳар қалай, золагон эди ва

¹ Триумфрат – 1) қадимги Римда уч сарбасий арбоблар иттифоқи, 2) уч кишининг қўли-ёғи билан бир шайни бериши, бирор шай қилиш учун уч кишининг бирлашиши.

хукмдор бўлиш пешонасига ёзилганди, ammo Валенининг отаси эса ўғилчасига ҳатто олти юз ливр мулк ҳам қўлидирмаганди. Шу босидан ҳам бир вақтлар унинг хом олма-рангли кийим-бошини кўриб раҳми келиб юрган одамлар эди жаноб Валенининг норманд отлари, олтин занжирлари, Парижда тикилган костюмлари, хуллас, унинг ҳозирги шон-шавкатига ўлсудек ҳасад қилмай иложлари йўқ эди.

Ўзи учун янги бўлган бу одамлар ғирдобиди Жюльен битта ҳалол одамни учратгандек бўлди: бу теварак-атрофдагилари яқобинчи деб ҳисоблайдиган Гро исмли бир математик эди. Фақат ўзининг нафратини қўнғатадиган гапларинигина овоз чққариб айтишга оингичан Жюльен жаноб Гро олдида бу қондага амал қилишдан чўчирди. Вержилан унга болаларининг ёзма ишлари солдиган қалин-қалин пакетлар юбориб турдишарди. Жюльенга ўз отаси билан тез-тез кўришиб туришни маслаҳат кўришганидан у бу мушкул заруратга ҳам бўйсунушга мажбур бўлди. Хуллас, у шу зайдда дурустгина обрў қозона бошлади, лекин бир кун эрталаб у киккиртдир нозик кўлиари кўзига текканидан уйғониб кетди.

Бу — де Реналь хоним эди, у шаҳарга келган ва чина-поладан югурганича пастда ўларининг сенимин эрмакларини кўлга ўрганган куён билан овора бўлиб қолган болаларидан бир дақиқа олдин юқори кўтаришганди. Бу ажойиб дақиқа, афсуски, жуда оз давом этди: болалар куённи ўз дўстларига кўрсатиш учун олихиб, хонага югуриб киришлари биланок, де Реналь хоним ғойиб бўлди. Жюльен уларнинг бариини ҳатто куённи ҳам қувонч билан қарши олиш. У яна ўз оиласига тушиб қолгандек бўлди, йиғит бу болаларни қанчалик яхши кўришини, улар билан нақалар меҳри товланиб гаплашадиганини яққол ҳис этиб турарди. Уларнинг қўнғироқдек товуши ҳам, болаларча ҳатти-ҳаракатларида сезилиб турган сачимийлик ва олийжаноблик ҳам уни хайратга солмоқда эди; Жюльен Веррьерда ўтказган шу кунлар ичида ўз шокда бўлган дағал муомела, жирканч ишлар ва фикр-мулоҳазалардан хотирасини тозалашга эҳтиёж сезарди. У ёрдаги одамлар ҳар бир ишда ва ҳар доним қўқилиб кетишдан

кўрқинлар, бэйлик билан қашшоқлик ўртасида тинимсиз қураш кетарди. У пешинги зиёфатга борган хонадонларда қовурдоқни шу қадар муҳокама қилиб кетишардики, Жюльеннинг меъёишлар учун номуси келар ва нафратдан оғзидаги овқат томоғига тикилиб қоларди.

– Йўқ, сиз аснлзодалар чиндан ҳам фахрлансангиз артир экан, – дерди у де Реналь хонимга. Сўнгра у тишини тишига қўйиб иштирок этишга мажбур бўлган барча зиёфатларни тасвирлаб берди.

– Бу дейман, азизим, жуда машхур бўлиб кетибсиз-ку? – Шундай дея аёл ҳар гап Жюльенни кутаётганида юзига ўпа-тлиқ чаплаб оладиган Валено хонимни тасаввур қилдида, хахшилаб кул бoшладик. – Менимча, у сизнинг юрагингиздан урмоқчи бўлса керак.

Нонушта ниҳоятла жонли ўтди. Болалар уларни ноқулай аҳволга солиб қўйишлари лозимдек туюларди, бироқ улар қайтанга шодликка шодлик қўшиб юборишди. Бечоралар Жюльенни яна кўришадиганидан хурсандликларини қандай яхшор қилишларини билонмай қилишанди. Хизматкорлар, турган гап, уларга аллақачон жаноб Валенонинг болаларини ўқиғиш а рози бўлиши учун Жюльенга ортиқча кичи юз франк таклиф қилишадиганини айтиб бўлинганди.

Нонушта устида ўша оғир касалликдан сўнг хали ҳам юзига хон югурмадан кичкина Станислав-Ксавье лафъатан онасидан ўзининг қумуш идишлари билан маънави қумути кружкаси неча пул туришини сўраб қолди.

– Неча керак бўлиб қолди бу сента?

– Мен уларни сотаман-да, битникида яшайверса, лақиллаб қолмаслиги учун пулни жаноб Жюльенга бераман.

Жюльен кўзларига ёш олиб уни ўпа кетди. Де Реналь хоним йиғлаб юборди, Жюльен эса болани тиззасига ўтказиб, «лақиллаб қолди», дейки яхши эмаслигини. фақат малайларгина шундай гапиришларини тушунтира бoшладик. Унинг бу ишхларини де Реналь хоним ҳузур қилиб эшитадиганини кўргач, Жюльен «лақиллаб қолди» деган маънога тўғри келадиган ҳар хил қулигили мисоллар тўғиб чиқара бoшладик.

– Гушундим, – деди Станислав. – Масалдаги қарғаям лақиллаб қолган: у оғиздаги пишлоқни тушириб юборган, тулки уни илиб кетган, чунки тулки ҳушомалғуй бўлган-да.

Шодликдан ўзини йўқотиб қўйган де Реналь хоним ўқтин-ўқтин ўриндан туриб болачаларнинг ўпа бошлар, бунинг учун ҳа у ҳар гал Жюльенга таянишни лўғим эди.

Шу пайт бирдан эшик ланг очилиб, хонага жаноб де Реналь кириб келди. Унинг бадқовоқ ва порози башараси ўзи кириб келган захоти сўйган шод-хуррамликнинг бутунлай тескарисин эди. Де Реналь хонимнинг ранги оқариб кетди: у ҳатир, шу турғида ҳеч нарсани инкор қила олмаслигини сезарди. Жюльен дарҳол эътиборни ўзига жалб этиб, жаноб мэри а баланд овоз билан Станислав сотмоқчи бўлган кружка ҳақида ҳикоя қила бошлади. «Пул» деган сўзни эшитгач, жаноб де Реналь яввалита шунчаки олди бўйича қовоғини солиб олди «Менинг олдимда пул ҳақида гап очикшса, – дерди у, – бу донм ҳамёнимдан бирор нарсани сўтуриб олишса муқаддима бўлади».

Бироқ бу лалган фақат пул эмасди, унинг шубҳа-ғумонлари кучайиб кетди. Хотини ва болачаларининг у йўғида гулгул очилиб ўтиришлари у қаби манманликка берилган одамга сира ҳам екмасди, албатта. Хотини ўқувчиларига нотаниш иборатларни тушунтираётган Жюльеннинг қандай ажойиб мисоллар тўқиб чиқараётгани ҳақида унга фохр билан ҳикоя қила бошлади.

– Ҳа-ҳа, – деди жаноб де Реналь жавобан, – у шундай қилиб болачаларни мендан беқадирдан-да. – улар учун менга инсбатан қоз қарра ёқимтироқ бўлиш унга ҳеч тил эмас, чунки мен болачаларнинг кўзида фақат бошлиқман, ҳолос. Ҳа, бизга ҳамма нарса, гўё атайлаб қипгандай, қонуқий ҳукуматини ҳунук кўрсатишга қаратилялти. Бечора Франция!

Бироқ эрининг бундай норозиликсининг тафсилотларини суритириб ўтиришга де Реналь хонимнинг ҳуши йўқ эди. Унинг лилида бутун ўн икки соат вақтни Жюльен билан бирга ўтказиш умиди ўчқунлади. У шалларда анчагина нарса харид қилмоғи лўғим эди. Шу бинсдан у, тушликни қовоқхонада қилмоғи дей туриб олди. Эри қанчалик эътироз

билдирмәсин, канча жаҳл килмәсин, хәлифә җизгида хаттик туравәрди. Балалар хәзирги әлләр бенихоя зивк билан галафруз этәдиган «ковокхона» сүзини эшитибөк бошлари ксмонга етди.

Жаноб де Реналь хотини кирган биринчи атторлих¹ дү-конидаэк уни тарк этди: у бәхзи бир одамлар билан учраш-моғи ләзим эди. Уйга жаноб мәр эргалабкидан хам баглар-рәк ковоғини солиб қайтди: у бутун шаҳар унинг җиз билан Жюльен хакнда галираётганига иншонч хосил килган эди. Аслиша бирерта хам кимса унинг изил-нафсига тәгадиган миш-мишлар хакнда ониз хам очмаганди. Жаноб мәрнинг кутоғига етган барча гаплар хаммани кизиктириб қолган сәвол: Жюльен олти юз франк маош билан уникида кола-дихи өки сакхиз юз франк тўламоқчи бўлаётган етимхона директори жаниблариникига кетадимн, тегән масалага тад-луқли эди.

Бу директор жаноб де Ренальни кучада күриб қолғанида уни жуда совук қарши олди. Бу анчайин усталик билан инсатилган найранг эди: провинцияда уйламай килинган инилар, кўча ташланадиган хатти-харакат чар шу қалар кам учрайдики, койинчалик уларни рәса астар-аврасини ағлариб, хар мақомга солиб муҳокама қилипади.

Жаноб Ватено Париждан түрт-беш юз чакирим бери-роқда муттахам деб аташадиган одамлар сирасидан эди, җиз шунака бир гонфа табиатан сурбәт ва доғули. Одамлар бў-лашн. 1815-йылдан бошлаб у эришган муваффакиятларн ажайиб фазиләтларининг камол тапнишига имхон берди. У, айткн мүмкинки, жаноб де Ренальнинг сәясидә бутун Веррьерга җиз ҳүкминн утказиб келәрди, бирөк рахбарнга хараганда анча гайратлироқ бўлган ва хеч қандай киңгир ишдан хазар килмайтган бу одам хар ишта тумшунини тикарди, донм югуриб-сларди, кимгадир хат етарди, ким би-ландир гапларди, хеч қандай хакоратни писанд қилмасди. У шу йўсунда, хеч нарсага даъво қилмай юриб, ашока черков бошликларн кўзида җиз мәрнинг обрўсини анча тушириб

¹ Аттор (урыш-чи атыр-ула сәтүмчи) — ула-плик, түрли апристорлар, кушбунтурсагир ва шу кәйи тар билан сәвал қылуғчи шахс.

кўйди. Жаноб Ватено шундай йўл тутарди: у маҳаллий дўкондорларга мурожаат қилиб: «Орингиздан икки нафар гирт алмоқчи танилаб беринг», дерди, суд ахлдан: «Менга иккита энг молон одамни кўрсатинг», дея ўтинарди. Табиблардан жа: «Менга ҳеч нарсадан қайтмай, инсан иккита қаллобни таъзия этинг», дея илтимос қиларди. Шу йўсинда ҳар бир касбдан энг қабих одамларни тўплаб олгач, жаноб Ватено уларга: «Келинг, бирга ҳужумронлик қиламиз», деб таклиф қилди.

Бу тўланинг қианқлари жаноб де Реналнинг эҳсосини ҳаширарди. Ватенонинг рачилона табиати ҳар қандай ҳақоратга, ҳатто анави абийотча Маслоннинг жамуал олдиди берган лашномларига ҳам дош бераверарди.

Бирок аша шу фароғат ичра жаноб Ватено истатган одам унинг юзига солишга ҳақли бўлган, бунинг у жуда яхши тушунарди, — аччиқ ҳақиқатлардан ўзини баъзи-баъзида, ҳар қалай, ҳимоя қилиб кўйишга мажбур эди. У жаноб Анпер таъриф буюрган билан сўни ҳашиккенраб, оёғи куйган товуклай югуриб қолди. У уч марта Безансонга бориб келди, ҳар бир почта билан у даста-даста ҳатлар юборарди, баъти нарсаларни жа уйғига қол қорайганда келадиган алтақандай помайлум нусхалар олиб кетишарди. У ўшанда кекса Кюре Шелалини вазифасидан бўшаттиришга ириниб, қаттағиқа хатога йўл қўйди, шекидин. Зеро унинг шу касосидан сўнг киборлар жамиятидан бўлган кўпгина художўй хонимлар Ватенони гирт аълаҳга чиқариб қўйдилар. Бундан ташқари, унга кўрсатилган бу ёрдам уни қатта Викарий де Фрилер жанобларига бутунлай қарам қилиб қўйди. Ватено элди ундаи галатия тоншириклар ола бошлади. Васвасига учиб, имтоси мақтуб ёлғонда унинг ишларига аша шу ахволда эди. Бунинг устига хотини Жювасени, албатта, болаларига тарбиячи қилиб олмоқчи эканини айтаиб қолди. Жаноб Ватенонини шухратпараст табиатига бу фикр мойдек ёқиб қўйди.

Жаноб Ватено ишнинг бу кетишида ўзининг собиқ сафдоши жаноб де Реналь билан очикчасига гаплашиб олишдан қочиб қўтулолмаслигини тушунарди. Турган гап, жаноб де Реналь унга ҳақоратли гаплар айтади. Бу нарса жаноб Вале-

нопи унча безовта қилмасди, бироқ жаноб де Реналь Бозансонга ва хатто Паризга хат ёзиши мумкин. Қарабсанки, Веррьерга кутилмаганда бирор министрнинг жиянчаси келадими, ундан етимхонани тўртиб олади. Шундан сўнг жаноб Валено либераллар билан яқинлашсам ёмон бўлмасди, деб ўйлаб қолди, шу бисидан ҳам уларнинг боъзилари Жюльен ҳаммани қойиш қолтирган ўша инёфатга тақлиф этилгандилар. Улар сўзсиз марта қарши курашда жаноб Валенога қучли таянч бўлишлари мумкин эди, Хўш, сайлов бўлиб қолсанчи, етимхонани қўлида сақлаб қолиш ва нимақбул одам учун овоз бериш – бир-бирига мутлақо анд нарсалар эканлиги ўз-ўзидан маълум-ку, ахир. Бу мураккаб сиёсатни жуда яқин тушунадиган де Реналь хоним Жюльеннинг қўлигилан тутганича бир дўхондан иккинчи дўхонга ўтиб борар экан, буларнинг бари унга батафсил тушунтириб берди, улар гапга берилиб кетиб, ўзлари ҳам сезмаган ҳолда Садокит лиёбонига бориб қолганди ва у ерда бир неча соат вақтини худди Вержидаги каби даярли ҳушур ҳалонизга ўтказишди.

Бу орада собиқ бошқини билан ўзил-қесил гаплашиб олинадан қўниб юрган жаноб Валено уни учратиб қолганида жуда терлайди. Бу найрнинг унга жуда асқақдими, бироқ жаноб мэрниинг бусиз ҳам расво қайфияти баттар бузилди.

Маммаслик ва разнаона ҳасеблик орасидаги бу кураш натижасида жаноб де Реналь тушиб қолган аҳволдан ҳам аянчирок ҳолатни тасаввур қилиш имримаҳол эди. Ёунинг устига илгари ҳеч қачон ўз болаларини ҳозир қовоқхонага кириб борган пайсдагидек қувноқ ва мамнун ҳолда қўрмаган эди. Ўз рухий ҳолатига бутунлай тесқари бу қайфият унинг зардасини қайқатиб юборди.

– Мен, афтидан, онлада ортикчага ўхшайман, – деди у товушини маҳобитлироқ килишга уриниб.

Бунга жавобан хотини товушини пасайтириб, яна Жюльелли жўнатиб юбориш зарурлиги ҳақида гап очди. Икки билан ўтказилан шу баяхли соатлар хонимнинг буқдан икки ҳафта муқаддам ўйлаб қўйган режасини амалга оширмоқ учун зарур бўлган қатъият ва ишончини мустаҳкамлаган

эди. Бечора мэр, бошка ташвишларнинг устига-устак, яна бир нарсадан гаранг бўлиб қолганди: шаҳарда унинг курум-сокитли устидан очик-ойдин кулиб юришгани унга яхши мизлум эди. Ҳамма ўтрилар катори қўли жуда очик бўлган жаноб Валено авлиё Иосиф жамоаси, Биби Марям¹ конгрегацияси, Муқаддас Маросим уюшмаси ва ҳоказо, ва ҳоказо жамоалар фойдасига сўнги марта хайр-эхсон йиғиш пайғида ўзини жуда олийҳиммат қилиб кўрсатганди.

Жаноб де Рекалнинг исми шарифи эса бир неча бор рохийлар гомонидан берган моңасининг² ҳажмига қараб усталик билан тузилган Веррьер ва унинг атрофида яшовчи зодагонлар рўйхатининг энг охирида тилга олинганди. У, дармадим бўлмаса нима қилай, деб ўзини оқлаш ва уриндию, бириқ бекхуда овора бўлди. Ҳазрат рухонийлар бунақа нарсалар аусусида ҳазилин ёмон кўрадилар.

XXII. АМАЛДОРНИНГ ҚАЙГУСИ

*Бутун йил давомида гердаийб
юрмоқ учун бирор чарак соат азоб
чекмаса, бато ҳам урмийди.*

Қасм³

Майли, бу одам ҳадиксираб юрар экан, уни ўз қоллига қўйиллик, милай табиат одам талаб қилинадиган жойга мардла олийжаноб бир йиғитни ишга олсини, деб ким айтибди унга? Унинг хизматкор танлай билмаслигига ким айбадор? XIX асрнинг одати ўзи шу – анир бирорта кулратли асилзода мард одам билан тўкнаш келиб қолса, бу одамни у ё ўлдирди, ё қувғин қилиб, қамокқа тикади ёки шу қадар хўрлайдики, боёқишнинг қайғу-длам туфайли ўлиб кетишдан

¹ Биби Марям — Қуръонда тилга олинган тақдоси, сизликка эга. Иси (Hicce) олий-Ҳамбарнинг исми. Мусулмонлар учун у энг муҳим опа, ашшатдаги деёларнинг раҳнамои. Туркистонда Марямга ҳурмат юмсалди «Емби» эсиман қўйиб датилади. Қуръон Киримда «Марям» деб аталган 19-сурада у шаклда ривоятлар келтирилади.

² Нома (сўзбоши) — 1) мундрий ёрдам, нафақа. 2) бирор қорн хайр устун ёл танган пуп.

³ Қасмийгисим Киста (1724-1803) — кастиклик шоҳи.

боника чораси қолмайди. Бу ўринда эса ҳозирча тасодифан азоб-уқубат мард одамнинг зиммасига тушмаётган эди. Франциянинг кичик шаҳарчалари ва масалан, айтайлик, Нью-Йоркдаги сайлаб қўйилган ҳукумат оғзишарининг бонига битган бутун бало шундаки, дунёда жаноб де Реналь каби қимсапар ҳам мавжудлигини унуташга мутлақо имконият бўлмайди. Атиги йигирма минг аҳолиси бўлган шаҳарчада худди анд шундай одамларнинг айтгани айтган, қартиа¹ берилган мамлакатдаги йундай кишиларнинг фикри эса чиндан ҳам дахшатли нарса бўлади. Олийжаноб ва доворак бир одам сизнинг дўстингиз бўлиши мумкин эди, бироқ у сиздан тўрт юз-беш юз чакирим нарида яшайди ва сиз тўғрисида шахрингизнинг одамлари фикрига қараб ҳукм юритали, жамоат фикри эса асирлида, бадавлат ва муътадил бўлиб тутилиши бахтига мужассар бўлган аҳмоқлар томонидан яратилади. Улардан фарқ қиладилан одамнинг ҳолига вой доверинг!

Тутки оқатдан сўнг бутун онла Вержига жўнаб кетди, бироқ орадан бир кун ўтган, Жюльен уларнинг барики яна Веррьерда кўрди.

Улар келишганидан сўнг бир соат ўтар-ўтмас Жюльен де Реналь хонимнинг уйдан ниманидир яшираётганини кўриб, қаттиқ ҳайратга тушди. У хонмага кирган заҳоти эри билан гаплашиб ўтирган хоним дарҳол жимиб қолар ва ҳамма унинг чиқиб кетишини кутаётгандек бўларди. Жюльен бир зумча бу ҳолатнинг бошқа такрорланмаслиги чорасини кўрди. У дарров енига тортди, хонимнинг гапларига совуқкина жавоб қила бошлади, де Реналь хоним буни пайқалди, лекин сабабини суриштириб ўтормасди. «Менинг ўрнимга бошқа одам татиб олмаслигини, ишқилиб? — дея хаёлидан ўтказди Жюльен. — Ахир ўтган кун мен билан жуда нозланиб гаплашган эди-ку! Лекин, айгишларича, бу асирлида хонимлар доим шундай қилишар экан. Қироплар ҳам ҳамини шундай йўл тутинишди: бирорта министр уйига борагач,

¹ *Чартия* — қадимий қул ёмғ. қушқал ва шундай қул ёмғ бўлган материал. ширимен) ёки қотм. ² *напичей-кисей* чару сати айри қушқаллар нони (сарга ш) чарнола.

пестифога чиккани ҳақидаги фармонни ўқийдиган кун улар ўша боёқишга ғоятда сориштифот бўладилар».

Жюльен пайдо бўлиши билан дарҳол узилиб қолаётган ўша суҳбабларда ган нукул Веррьер шахрига тегишли бир катта уй ҳақида келайотганини пайкаб қолди: бу черковнинг шундоқ қаршисига, тавжум ерда жойланган эски, лекин кенг ва қудай уй эди. «Аммо ўша уйнинг янги ўйнашга қандай алоҳаси бўлиши мумкин?» – дея бош котиради Жюльен. Шундан кейин у дили ранжиб, ўзича Франциск (нинг ажойиб бир қўшиғини таврорлэй бошлади. Бу қўшиқ унинг учун янги эди, зеро уни де Реналь хонимдан эшитганига ҳаши бир ой ҳам бўлмаганди. Бўлмасам бу қўшиқнинг:

Барқарорлик недир – бисмас аёл қеч қачон.

Кимки унга ишонибди тентакдир аён қабри ҳар бир минисин қандай аҳд-паймонлар, қандай отанин бўсалар билан ишкор этилган эди-я.

Жаноб де Реналь пошта каретасида Безансонга жўнади. Бу сафар ҳақидаги қарир жуца тудлик билан, қандайдир икки соат ичида қабул қилинган. Шекилли, мэрнинг кифаси жула ташвишли кўринарди. Безансондан қайтгач, у стол устига қудрани қорозга ўралган катта бир туғунин ташлади.

– Мана ўша аҳмоқона ин, – дея тўнгиллади у хотинига қараб.

Бир соатдан сўнг Жюльен эълонлар ёпиштириб юрадиган одам келиб, ҳалиги катта туғунин олиб кетганини кўриб қолди. у дарҳол ўша одамнинг изидан югурди. «Ҳазир, эълон ёпиштирилдиган биринчи бурчахлаёқ ўша сирни билиб оламан».

Ҳалиги одам эълоннинг орқа томонига елми суртар экан. у сабрсизлик билан кутиб турди. Қороз деворга ёпиштирилган заҳоти сичковликдан бетохат бўлиб турган Жюльен жаноб де Ренальнинг хотини билан суҳбатида тез-тез тилга олинадиган ўша уйқинг кимонили савдосига қўйиб, ижарага берилиши тўғрисидаги батафсил эълонни ўқиди.

Савдо эртага соат иккида, истахар ратушасининг¹ залида ўтказилар экан. Ҳукм учинчи наам ўчганидан сўнг кучи кираркан, Жюльеннинг жуда ҳафсаласи цир бўлди, лекин, ҳар қалай, ўлон савдо кун ирафасилагина осилаётгани унга ғалати туюлди. Савдода иштирок этишни истовчи одамларнинг кўчилиши бундан бешабар қолмайдими ахир? Дарвоқе, икки ҳафта олдинги чишло билан белгиланган ўлонда гарчи Жюльен уни турли жойда билдан оёк уч марта ўқиб чиққан бўлса-да, бу тўғрида ҳеч гап айтилмаганди.

Йигит уни бир кўрмокчи бўлиб ўша уй томон йўл олди. Дарбон, Жюльеннинг келганини сезмай, сирли оҳангда қўш-нисига лап тушунирмокда эди:

– Э, нимасини айтасан. Бекор овора бўлишани... Жаноб Маслон унга уйни ронна-роса уч юз франкка ижарага беришни ваъда қилган. Мэр кайсарлик қилмокчи бўлиб кўртгани, уни дарҳол епископликка, катта Викарий де Фрилернинг хузурига чакиртирипти

Шу пайт улар Жюльенни кўриб қолқадми-ю, каттик хижолатга тушибди ва ортик бир оғиз ҳам сўз айтишмади.

Эртасига Жюльен белгиланган вақтда ўша кимшди савдосига борди. Хирагина ёришлан залда бир талай халойик йиғилган эди, бирок одамлар бир-бирларига ғалати қараб қўйишарди. Сўнгра барча столга қаради, Жюльен у ордатн қалайи идишда уч дона наам қолдигининг ёниб турганини кўрди. Суд назари: «Уч юз франк, жаноблар», дея қичқирди.

Уч юз франк, дейди-я! Жинни-пинни бўлишганми... – деди қандайдир бир одам ёнидаги перигига. Жюльен тасодифан уларнинг ўрталарига туриб қолганди.

– Ахир, унинг баҳоси саккиз юздан ҳам ортик-жу. Қани, бир баҳосини ошириб кўрай-чи.

Бошинги котириб нима қиласан, оғайни. Жаноб Маслон, жаноб Валено, епископ, яна анави катта Викарий де Фрилер ва бутун тўланинг жигиса тегишдан бирор фойда

Ратуша (латинча: ratus) - 1) баъзи тарихий мамлакатларда ва XVIII-XIX-абр ерда Россияда широк ўчушган байрақчилик идораси, 2) Европанинг бир қанча мамлакатларида шундай маънода орган жойлашган бина.

чиқадини сенга?..

– Уч юз йил ирма, – дея кичкирди бошқаси.

– Эшакдай ўжар экансан-да ўзингиз. – сўқинди унинг шерити – Ана, кара, мэрининг жосуси турибди, – дея қўлинича қилди у Жюльен томонга бонг ирғади.

Жюльен ўзи ҳақида бундай ҳақоратли гапини айтган ўша одамнинг жасосини бериб қўймоқ учун шартта улар томон ўтирилди, бироқ франш-контэлик икки оғайни унга мутлақо эътибор бермай туришарди. Уларнинг совуқкон-лиги унга ҳам ўтди. Шу пайт сўнги шам қолдиси ҳам лил этиб ўчди, суд ноизи чўнқ овоз билан халойиққа уйнинг уч юз ўттиз франк эъзига тўққиз йил муддат билан префектура¹ идорасининг бошлиғи де Сен-Жиро жаноб-ларига берилишини эълон қилди.

Мэр залдан чиқиб кетган заҳоти ғала-ғовур гаплар бошланди.

– Мана шаҳар газнасига ортиқча ўттиз франк, Грожоннинг тентаклигидан қушган шаромад, – деди бир одам.

– Лекин жаноб де Сен-Жиро Грожоннинг роса адабини беради ҳали, – дейишарди жавобан унга бошқалар, – кўрасан, ўша ўттиз франкни ёурнидан булоқ қилиб чиқариб олади.

– Шунанкам аблахлик бўладими, – деди Жюльеннинг чап томонида сўрган бир бакалок – Шундоқ уйни-я, мен унга саккиз юз франк берардим. Кейин унга фабрикани кўчириб келардим-да, фойдаям кўрган бўлардим.

– Хўш, нимаям қила олардингиз, – дея жавоб қилди унга либераллардан бўлган ёш бир тадбиркор. – Ахир де Сен-Жиро конгрелациянинг аъзоси-да Тўрттала боласининг ҳаммаси нафақа олади. Босқини ҳамбағал! Тирикчилигини ўтказсин, деб унга беш юз франк совға қилишди, холос.

– Буни қаранг-а, мэрининг ўзиням ҳеч нима қилолмади, дея гал қотди учинчи бир одам. – Бўлмасам ўтакетган

¹ Префектура – 1) Реп. ичкерисидки минимурй бўлиниш бирлиги. 2) баъзи калиталистик давлатларда: маъмурий-территориал бирлигини ҳашидарми органни, 3) шу органнинг ёки префектуранинг мадриси, бошқарма.

реалист¹ ўзи, фақат ўғрилиқ қилмайди.

Ўғрилиқ қилмайди, дейсизми? — гапни илиб кетди яна бошиқа биттаси. — Кўздунчи беназрон уради у.

Упарнинг ҳаммаси бир гўр, тўптанларини бир жойга тўплашадиги, йилнинг охирида бўлишиб олишади. Уни қаранг, ана Сорелнинг ўғли, турибди, кани, юринлар, яхши-си, бу ердан кетайлик.

Жюльеннинг кимошиди савдосидан кайфияти ниҳоятда бузилиб қайтди, де Реналь хоним жуда маънос эди.

— Кимошди савдосига борувчидикми? — дея сўради у.

— Ҳа, хоним, у ерда мени жаноб мурынниг жосуси, деб аташди.

— Аҳ, кани энди, у гапимга кириб, шу кўнларда бирор ёкка жўнаб кетганимиз эди!

Шу пайт ниҳоятда хавфа бўлган жаноб де Реналь кириб келиш. Тушди онқат маҳали ҳеч ким «шурқ» эгини оғиз очмади. Жаноб де Реналь Жюльенга болаларни Вержиге кузатиб боришни буюрди; улар маънос бир кайфиятда йўлга тушишди. Де Реналь хоним эрига:

— Энди бу кешларга кўнихиб кетсангиз бўларди, дўстим, — дея тасалли берарди.

Кечкурун ҳаммалари индачай камин ёнига ўтиришди, сукуматни фақат қорақайни палёсларининг чирсиллаб ёнишигина бузиб турарди. Баъзан энг аҳил оидаларда ҳам шундай таъмин дақиқалар бўлади ўзи. Шу пайт нотаҳол болалардан бири хурсанд бўлиб кичкириб юборди:

Кўнигирок! Кўнигирок жириш лаънати!

— Э, жин урсин! Агар бу миннатдорчилик билдириб, жонимга тегеш узун келган жаноб де Сен-Жиро бўлса, динимдаги бор гапни башарасига тўкиб спламачан. Ҳаддидан ошиб кетди улар! У жаноб Валанодан миннатдор бўлиш керак, мен эси фақат иснодга қолдим. Агар анани лаънати яқобинчи газеталар мени қалақа қилгудек бўлса, ким деган одам бўламан?!

Хизматкор эшикни очган эди, унинг ортидан хонага

¹ Реалист - шарт шароитларни эътиборга олган, ҳақиқатни тўғри билдирувчи.

чакка соқолни тим қора, жуда келиштан бир жаноб кириб келди.

– Жаноб мэр, мен жаноб Жеронимо бўламан. Мэна, Неаполитания личхонасининг ағгашеси¹ кавалер де Бовезининг маклуби: у бу хатни сиз учун бундан тўққиз кун муқаддам, жўнаётган пайтимда езиб берди, – дея қувноқлик билан қўшимча қилди жаноб Жеронимо де Реналь хонимга қандай қараб қўяр экан. – Хоним сизнинг амакиваччангиз ва менинг яқин дўстим жакоб де Бовези сизни ифатъан тилини биларди, деб айтганлилар.

Қувноқ неаполитаниялик бу доққонгафас кечани дафъатан жонлантириб юборди. Де Реналь хоним меҳмонни, албатта, зиёфат қилишга жазм этди. У бутун уйни беёкка турғизди; хоним қандай килиб бўлса-да, бутун Жюльенин икки марта юзига жосуе деб атаганининг унинг қаёқдан чиқариб ташламоқчи эди. Манхур хонанда жаноб Жеронимо деярли оқсуяк бўлса ҳам жуда қувноқ одам эди, ҳозирги кунда бу икки хислат Францияда бир-бирига мутлақо зид бўлиб қолган. Зиёфатдан сўнг у де Реналь хоним билан бирга битта кичкина дуэт ижро этди-да, сўнгра турли кичик воқеалардан ҳикоя қилиб, уйдагиларнинг вақтини чоғ қила бошлади. Кечаси соат бирда Жюльен болаларга бориб ухлаш кераклигини айтганида, улар яна бироз ўтирилишга рухсат сўраб, илтимос қилилди.

– Яна биттагина хикоя эшитайлик, – деди болаларнинг каттаси.

Бу хикоя ўзим ҳақимда, хоним, – деди жаноб Жеронимо. – Бундан саккиз йил муқаддам, ҳозир сизга ўхшаб ўқувчи бўлиб юрган кезларим, мен Неаполитания консерваториясининг² талабаси эдим. Айтмоқчиманки, ўшанда менинг ҳам ёшим худди сизникидек эди, бироқ менга ажойиб шаҳар Веррьернинг машҳур мэрига ўғил бўлиш насиб қилмаганди.

¹ Ағгаше (французча *agache* – қўшиб қўйилган, бېриштирилган) – . . . кичини дипломатик мартаба, унвон. 21 бирор сўза, чакшан, ҳарбий сўза экинчи бўлган дипломатик ҳақдон.

² Консерватория (французча *conservatoire* – олми мусиқа ўқув афга).

Бу сўзларни эшитиб жаноб де Рекаль оғир хўрсинди-да, хотинини а қараб қўйди.

– Синьор Цингарелли. – дея давом этди ёш хонанда та-лаффузнини жўрттага бузиб, буни элигиб болалар хандон ташлаб кулишарди, – менинг ўқитувчим Цингарелли жуда каттиққўл одам эди. Консерваторияда уни ёмон кўришарди, жаноб Цингарелли жа барча ўзини гўё уни жуда яхши кўрадигандек тутини хоҳларди. Мен дам-бадам дарслардан қочиб кетардим. Ўшанда кичкила Сан-Карлино театрига боришим-да, дунёдаги энг ажойиб мусикани тинглардим, лекин, Ё Раббим! – театрга кириш учун тулаш лотин бўлган саккиз су пулни қасрдан топсам экан? Шундай катта пул-а! – деди у болаларга кўз югуртириб, улар эса қиқирлаб кула бошлашарди. Кунлардан бирини Сан-Карлино театрининг директори жаноб Жиованноне менинг қаидай ҳўшиқ айги-шимни эшитиб қолди-да, – ўшангла ёшим ўн олтида эди, – «бу болани нақ хазинанинг ўзи-ку», деди.

– Сени театримга ишла олингимиз истайсанми, бола-кай? – дея сўрди у мендан.

– Қанча ҳақ тулайсиз?

– Ойига кирк дукат .

Ахир, жаноблар, бу оз эмас, кўп эмас, бир юз олтинш франк дегани бўлади-я! Менга ҳулди оқдим-да жаннат дар-воҳани очилгандек туюлди.

– Бу ёни нима бўлади, – дедим мен Жиованнонега, – каттиққўл жаноб Цингарелли менга жавоб берамикин?

– *Leave a fate a me!*

– Бу наник менга қўйиб беринг, – дея қиқкириб юборди болаларнинг каттаси.

– Мутлақо тўғри, лавкирон жаноб. Шундай қилиб, жа-

¹ Дука́т (италияни *ducati* ёки *dei* қоппола: *duca* – герцоглик) – ўрта асрларда Европа давлатларида муҳаммалга бўлган кумур, та олтин тангалар. Биринчи бир :284 йили Венеция Республикасида тарб қилинган. Кейинчалик умумий муҳа-лдан чиқиб кетган. Олтин дука́т 3,5 грамм олтинга тенг бўлади. Олтин сифати чўшқача пробага бўлади. 2015-йилда Голландия ва Австралиа инвестиция танга-лари қўринишида чин элестган.

² *Leave a fate a me* (италиянича) – бу наник менга қўйиб беринг

ноб Жиованнионе мени караб «Сато¹, авваламбор, мақави шарғиомага кўл кўй», деди. Мен кўл кўйдим. Шу заҳоти у менга уч дукат узатди. Умримда биринчи марта шундай катта пулни кўлга олишим эди. Сўнгра у менга қандай ҳаракат қилиш лозимлигини тушунтирди.

Эртаси куни даҳшатли жаноб Цингареллининг олдига мени қабул этишни илтимос қилиб бордим. Кекса хизматкор мени унинг ҳонсига олиб кирди. — Ҳа, шунчаки, менда нима кишинг бор? — дея сўради Цингарелли.

— Маэстро² — дедим мен унга. — Барча гуноҳларимга тавба қилиш учун ҳузурингизга келдим, энди сира ҳам девордан очиниб, консерваториядан қочиб кетмайман. Энди илгарига қараганда икки қарра кўпроқ ҳафсала билан ўқийман.

— Агар сенинг бекиёс бас овозингни бузиб қўйишдан кўрмаганимда, сен ярамасми, қуруқ нон билан суи бериб, авахтага³ тикиб қўярдим. Бирор икки ҳафта жазонинг тортардинг ўшанда.

— Маэстро, — дея гап бошладим мен яна, — энди мен бугун консерваторияда сизнинг инт намунали ўқувчинис бўламан. *credele a me*⁴ Лекин битта илтимосим бор, уни рад этмасангиз: агар бирорта одам келиб, сиздан менинг бирор театрда қўшиқ айтишимга руҳсат сўраса, илтимос, ижозат берманг. Ўттизмаик, унга жавоб бера олмайман, деб айтинг.

— Сендай тақассалтангни сўраш кимнинг ҳам ҳаёлига келарди? Сенинг консерваториядан хетишинига йўл қўяр экинманми мен? Менинг устимдан қулабсан, шеккили. Қанин, йўқол бу ердан!

Жуна дарров⁵ — дея кичкирди у оркамга тепишга ҳаракат қилиб. — Эҳтиёт бўл, бола. худди авахтага тикиб, нон билан сувга ўтказиб қўяман-а.

Орадан бир соат ўтгач, жаноб Жиованнионесининг ўти директориники⁶ олдига кириб келди.

¹ Сато (италиянча) — танзим

² Аваста (италиянча) Напртвасче — бош, воссий қоровути — қимматли қўш қилинган ҳарбий хизматчилар соқомасини жўй, қиннокхони

³ *Credele a me* (италиянча) — гапнинг ишонини

– Худурингизга катта бир натижас билан келдим, – деди у, – мурувватингизни аямасангиз, бахтим сизга боғлиқ бўлиб қолди, – Жеронимонг менга берсангиз, шу кини театрида ашула айтса, шунда қизимни эрига бериб юборган бўлардим.

Ўша шумчакани бошингга урасанми? – дея кичкирди унга Цингарелли. Бу гапни ҳатто эшитишни ҳам ҳаҳламайман. Нега берад эканман уни?! Бундан ташқари ҳатто мен жавоб берган тақдирда ҳам унинг ўзи консерваторияни ташлаб кетишга сира рози бўлмайди, у ҳолигина бу ҳақда ойт ичди.

– Хўп, агар нинч фақат шунга қараб қолган бўлса, – деди жавобан викор билан Жиованноне, чўнтагидан менинг шартномани олиб экан, – *carta canta* – мала унинг келюси.

Шунда Цингареллининг шу қадир фиғони фалакка чиқдики, кўнгирокининг илмини узиб юборишга сад қолди.

– Хайдалсин, – дея кичкирарди у, – ҳозирнинг ўзидаёқ Жеронимонинг консерваториядан қораси ўчирилсин¹ – ўзи оёси газабдан қалт-қалт гитрайди.

Шундай қилиб, мени хайлашши, роса куллик-да кейин ўтиям! Ўша кунис қачқуруи мен *Molipiso* ариясини¹ ижро этдим: *Полишинель* уйданмоқчи бўлади ва хўжликка нималар сотиб олиши кераклигини бармоғида санаб ўтириб, нукул янглишиб кетаверади.

– Илтимос, афандим, марҳамат қилиб билла шу арияни айтиб берсангиз, – деди де Реналь хоним.

Жеронимо арияни ижро эта боцлаган эди, ҳаммалари роса хаҳлаб кулшди. Синьор Жеронимо ўзига ажратилган хонага уҳлагани жўнаш анида кечаси иккинга тизг урган эди; у ўзининг ёқимтойлиги, назокати ва қуднок таблани билан бутун ондани ўзига мафтун этганди.

Эртаси куни жаноб де Реналь билан де Реналь хоним унга Франция қироллигининг саройи учун тансиянома сўиб беришди.

¹ Ария *Polipiso*нинг эрига – кўшляк) – факеллар ски бошига мусика асбоблари жўрлагилда бир кини ижро этганини (айтдиған) воқал асар, ашула (кўшнинг) ижри, саратория қалбу қариларини (таркибий қисмини) қўшди. (тадрис)

«Ҳамма ёқда ана шундай қаллоблик, — дея ўнча мулоҳаза юритарди Жюльен. — Мана ҳозир жаноб Жеронимо олтинчи минг маош оладиган ишга Лондонга жўзайди. Ўша Сан-Жарлино театрининг директори энцилик қилмаганида унинг ажойиб овози халққа, эҳтимол, ўн йил кейинроқ маълум бўлармиди. Йўқ чин сўзим, менга қолса Реналдан кўра Жеронимо бўлган маъқул. Тўғри, бунақа одамни жамиятда унчалик ҳурмат қилишмайди, лекин унинг учун маънави кимошди савдосига ўхшаш кўнглисизликлар ҳам бўлмайди. Боз устига ҳаёти ҳам бирмунча пашъали кечади».

Жюльен ўзига ўзи хайрон эди жаноб де Реналнинг бўм-бўш уйда ёлғиз ўтказган шу бир неча ҳафта давомида у ўзини жуда бахтиёр ҳис этганди. Нафрат туйғуси ва қайиули фикрлар унинг қалбиди фақат энёфатлардагина чулғиб олар, бошқа пайтларда жа бутун уйла ёлғиз ўзи бўлиб, чутолаа қилиши, ёзиши, ҳаёл суритиши мумкин эди, зеро унга ҳеч ким ҳалат бермасди. Дакка сайин пастқан бир одамнинг раҳмга қараш, буниси ҳам етмагандек — турли найранглар ёки мунофикона сўзлар билан унга қушомад қилиш зарурати йўқлигидан йиғит бемалол ўзининг ҳашойи орзуларига берилавериши мумкин эди.

Эҳтимол, бахт худди шу ерда, шундоқ енгинасидир? Ахир, шу тахлит ҳаёт кечирмок учун кўп пул тиллаб қилинмайди-ку: Элизага уйланса ёки Фукега шерик бўлса бас... Аммо сийёҳ баланд тон тепасига чыккыч, унинг чўккисизда ҳузур қилиб лам олади. Агар бу сайёҳли ўша ерда умрбод дам олншга мажбур этишса, у бахтли бўлармикин?

Де Реналь хонинининг қалбиди даҳшатли хвёллар чулғаб олганди. Бу ҳақда ҳеч кимга айтмайман, деб аҳд қилган бўлишига қарамай, у кимошди савдоси билан боғлиқ бўлган ҳачма гаини Жюльенга айтиб берди. «Мен уни деб барча қасамларимни бузадиганга ўхшайман», дея ўйларди у.

Агар эрининг ҳаёти ҳавф етида қолса, аёл уни қутқариш учун сира ўйлаб ўтирмай жонини фидо қилган бўларди. Хонин ҳиммат кўрсатиш мумкин бўлган жойда кўра-қила туриб нажот қўлини чўмаса, гўё ўзини жинноғимдек ҳис этиб, қаттиқ виждон азобида қоладиган худди ўша олий-

жаноб ва романтик одачлар тоифасидан эди. Бирок баян шундай даштатли кутиллар ҳам бўлардики, аёл, қани эди, тул келсам-у, Жюльенга эрга тегсам, қандай бахтли бўлардим-а, дея ўйлаб қоларди.

Йигит унинг ўғилларини уларнинг отасидан ҳам кўнроқ яхши кўрар, болалар ҳам унинг каттикқўллигига қарамай, Жюльенни жуда севиб қолишганди. Хоним, агар Жюльенга турмушга чиқса, ўзи учун ҳар бир дарахти қадри бўлган Вержини сарф этишга тўғри келишини жуда яхши тушунарди. У Парижда қандай яшашни мумкинлигини, ўғиллари у ерда ўқишни қандай давом эттиришлари ва барча уларга қандай қойил қолишини тасаввур қиларди. Ўғиллари, унинг ўзи, Жюльен, ҳуллас, ҳаммалари жуда бахтиёр бўлишарди шунда.

XIX асрда никоҳнинг аҳволини қараг! Эр-хотин гарчи никоҳга қадар бир-бирларини севган бўлсалар-да, тез орада оилавий ҳаётнинг диккилафаслиги натижасида мухаббатдан асар ҳам қолмайди.

Бол устига, аллақайси бир фойласуфнинг айтишига қараганда, ишланлари шарт бўлмаган бадавлат эр-хотин орадан кўп вақт ўтмай зериҳканларидан нима қилишларини билмай қоладилар, зеро тинчгина оилавий қўлончлар тезла уларнинг кўнглига уради. Шундан сўнг фақат табиати жуда совуқ аёлларгина мухаббат ҳақида орзу қилмайдилар.

Бу фалсафий мулоҳаза туфайли мен де Реналь хонимни кечиришга мажбур бўлдим, аммо Веррьерда уни афв этилмаганди. Аксинча, бутун шаҳар, гарчи хоним буни ҳаёлига ҳам кептирмаган бўлса-да, унинг ишқий моҳароси ҳақида гапирмоқда эди. Ана шу моҳаро туфайли куз фасли шаҳарда ҳаёт ошатлагидек зериқарли бўлмади.

Куз ва кишининг бир қисми кўз очиб-қомгунча ўтиб кетди. Вержи ўрмонларини тарк этиш пайғи келди. Веррьердаги қиборлар жамияти ўзи оғайтаган барча лаънат тошлари жаноб де Ренальга унча таъсир этмаётганини кўриб, аста-секин ташаёнга хела бошлади. Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас, баъзи мухтарам зотлар, ўзларининг ошатлаган ҳаттиликларини тақдирлаш ниятида фикс-фужурга бажониқил берилиб,

жаноб мэрнини кўнглига шубҳа солишинини кетидан тушдилар. Бирок улар бу ишни, иложи борича, эҳтиёткорлик билан амалга оширмоқда эдилар.

Шундан иш олиб бораётган жаноб Валеро Элизани беш нафар аёли бўлган бир мўътабар оиллага кишга жойлаб кўйди. Ушнинг айтишича, киш фасли бекор қолганидан чўчиган Элиза бу оиллада ишламоқ учун жаноб мэрникида оладиган маошининг учдан икки қисмига ҳам рози бўлди. Сўнгги бу кизнинг ҳаёлига ажойиб бир фикр келиб қолди: у Жюльеннинг ишқий саргушоқларининг барча тафсилотлари билан унисига ҳам, бунисига ҳам ҳикоя қилиб бермоқ учун аввалги Кюре, жаноб Шелан ва дегиси – жаноб Маслоннинг олдига бориб, тавба қилишга жазм этди.

Мэрнинг оиласи шаҳарга кўчиб қолганининг эртаси кунини азонлаб соат олтида аббат Шелан Жюльенга одам юборди.

– Мен сиздан ҳеч нарсаини сўрамоқчи эмасман, – деди у йигитга, – ва сиздан ўтиламан, агар бу камлик қилса. Буёраман: менга ҳеч тап айтманг, лекин талаб қиламан: сиз уч кун ичида ё Бетансон семинариясига ёки ҳамон сизни ишга олишга гайёр турган дўстингиз Фукенинг олдига жўнай-сиз. Мен ҳаммасини ўйлаб, ҳаммасини тўғрилаб қўйдим, лекин сиз дарҳол жўзашингиз ва Веррьерда ҳеч бўлмаса бир йил даимиийа кўрилмаслигингиз даркор.

Жюльен ҳеч нима деб жавоб бермади. У иззат-нафасидан, жаноб Шеланнинг бу жонқуярлиги учун ҳафза бўлсаммикин ёки йўқми – ахир, у менинг отам эмас-ку, дея ўйлаб қолганди.

Эртага ҳудди ани шу пайт яна ҳузурлигига қоламан, – дея жавоб қилди у кекса Кюрсга.

Жаноб Шелан, йигитча мени ҳурмат қилади, шу бонсдан ҳам у сўзсиз гапимга кўнини керак, дегак ҳаёлда яна уюқ қалирди. Жюльен тўғ кўй оғиздан чўқ қозмаган қилинлай «чурк» этиб оғиз очмай бош эгиб турарди.

Ниҳоят, чол унга жавоб берди, йигит ҳамма гапни айтиб бермоқ учун де Реналь хонимнинг олдига югурди. Бирок хоним ҳаттиқ ташвишланиб ўтирмак экан. Эри ҳозиргина у

билан анча очикчасига тасалашган эди. Жаноб де Ренальнинг журъатсизлиги ва бу журъатсизликни янада кучайтирувчи Безансондан келадиган мерос умиди унга, хотиним мутлақо бегуноҳ, деган фикрда каттиқ туришни тақоло утганди. У хотинининг олдида кутилмаган бир кашфиётни айтиш учун кирган эди: маълум бўлишича, Веррьер жамоатчилиги жуда галаги кайфиятда экан. Турган гап, одамлар ноҳақ таъирланишди. Буларнинг бари ҳасадгўйларнинг кирдикори – лекин нима қилиш керак ахир?

Бир дақиқа де Реналь хоним, Жюльен жаноб Валансониинг таклифини қабул қилиши ва Веррьерда қолиши мумкин, деган фикр билан ўзига тасалли бермоқчи бўлди. Бирок энди у бултурғидек журъатсиз ва соддадил аёл эмасди: машъум севгиси ва виждон азоби унинг аклини пешлаб қўйган эди. Эрининг галини тинглар экан, у вақтинча бўлса-да, айрилиқнинг муқаррар эканлигига алам билан ишонч ҳосил қилмоқда эди. «Мендан йироқда Жюльен яна ўзининг хавоин орзуларига берилади, ҳамёнида сарф чакаси бўлмаган одам учун бу гога табиий бир қол-қу. Мен-чи? Ё Тангри!» Мен жуда бадавлатман – аммо бу бойлигим бахтли бўлишим учун сира ҳам ёрдам бера олмайди. У мени унутиб оборади. Жуда дилбар йиғит у! Албатта, уни севишди, унинг ўзи ҳам севиб қолади. Эҳ, мен бахти қора... Ундай десам, нимадан шикоят қилишим керак экан? Тангри адолатли, ахир мен гуноҳ қилишдан ўзимни тийишга уриниб ҳам кўрмадим-ку, – шундан сўнг Худо мени жазолаб, э-қушимдан жудо қилди. Бўлмасам, Элзанинг кўнглини топиб, уни ўзимга оғдириб олсам бўлмасмиди, бунинг нима қийин жойи бор экан! Мен эа бу ҳақда ҳалло ўйнаб ҳам кўрмадим. Севишдан маст бўлиб юравардим. Мапа ниди ҳаммаси барбора бўлди».

Бир нарсга Жюльенни каттиқ ҳайратга солди: у де Реналь хонимга жўнаб кетишига тўғри келиши ҳақидаги муҳим келтиришнинг айтилишида, аёл сира худбинлик қилмай, эътироз билдириб ўтирмади. Унинг фақат кўз ёшларини араб тийиб тургани сезиларли, ҳоло

– Дўстганим, ҳозир сиз билан биз қатъий бўлмоғимиз керак. – Шундай дея у йиғитга ждалик учун бир тутам

сочини кириб берди. — Нима бўлишимни билмайман. — деди у. — фақат мен ўлиб кетгудек бўлсам, болаларни ҳеч қачон тарк этмасликка ваъда бер. Болаларнинг ёнида бўласанми ёки узоқдами, уларни ҳалол одам қилиб тарбиялашга ҳаракат қил. Агар яна инқилоб содир бўлса, барча оқсуякларни кириб ташлашлари турган гап, уларнинг отаси эса ҳоринга қочса керак. Зеро ўшанда тоғда ўлдирилган дехқон нокасида унинг ҳам айби бор. Ўғилларимни унутма. Канн, қўлнингни бор. Алвидо, жонгинам! Бирга бўлишимизнинг сўнгги дақиқалари кечмоқда. Ана шу даҳшатли қурбонлиқни келтирганимиздан сўнг одамлар олдида номусимни эҳқаллаша қурбоним сар, деб умид қиламан.

Жюльен хонимнинг ол-воҳ қилишини кутган эди. Бу олдийгина ылдолашув сўзлари унинг қалбиди ўртаб юборди.

— Йўқ, йўқ, мен бундай хайратанишни истамайман! Хўп, кетганим бўлсин, уларнинг бари шунини исталаяпти, жумладан ўзингиз ҳам. Лекин уч кундан сўнг кечин олдингизга келаман.

Де Реналь хонимнинг кўз ўнгиде ҳамма нарса бир зумда ўзгариб кетди! Жюльеннинг ўзи у билан яна бир бор учрашишни истадими, демак, чиндан ҳам уни севар экан! Барча изтироблар дарҳол ғойиб бўлиб, хонимнинг қалбиди бекиёс қувонч келди. У ўзини қушдек енгил сезди. Севгилисини яна бир бор кўришга бўлган ишонч сўнгги дақиқаларда уни ўртаётган барча ранж-аламларини босиб кетди. Шу дақиқадан бошлаб де Реналь хонимнинг ўзини тутиши ҳам ўгарди, қўлида ҳам қандайдир ўзгача шийжаноблик, ладиллик ва тайригайилий бир ҳазилат акс этди.

Қўп ўтмай унга жаноб де Реналь кириб келди. у ҳаддан ташқари дарғазаб эди. Ана шунда у хонимга, ниҳоят, бундан икки ой муқаддам олган имзосиз мактуб ҳақидаги бор гапни тўкиб soldi.

— Мен ўша лаънати мактубни қазинида олиб бориб, ҳақиқати кўрсатаман. Ўша Вилеионнинг қандай палил эканлигини одамлар билдиб қўйишсин! Мен у ҳувориндини сонга киритдим. Веррьернинг энг бадавлат кишиларидан бири кириб қўйдим. Мен унинг шарчандасини чиқараман, у бо-

лаш олишаман. Йўқ! Ҳаддидан ошиб кетди у!

«Шундан сўнг мен тул қолишим мумкин, Ё Раббим! дея бир зум қаёлишан ўтказди де Реналь хоним. Лекин шу заҳоти у ўзинга ўзи деди: – Агар бу дуэлга ҳалал бермасам, ҳалал бериш эса турган гап, кўлимдан келади, мен ўз эримнинг котилик бўлиб қоламан».

У эрининг манманлигидан ҳеч қачон шундай усталик билан фойдаланмаган эди. Қандайдир икки соат ичида хоним, жаноб де Реналнинг ўзи келтирган дати-исботлар ердарида, уни жаноб Валено билан, илложи борица, дўстона муносабатда бўлиши ва ҳатто Элизани яна қайта илгга олиш лозимлигига ишонтира олди. Барча кулфатлариники сабаб-чики бўлган бу кизни яна кўришга жазм этиш учун де Реналь хонимдан озмунча матонат талаб этилмалди. Бирок шундай килишни унга Жюльен маслаҳат берганди.

Нихоят, уни уч-тўрт марта тўғри йўлга солиб юбориш-гач, бутун Веррьерда фикс-фужур ниҳоятда авжига чиққан ҳолдаги пайтда Жюльеннинг шаҳарда қолиши ва жаноб Паленонинг болакарига тарбиячи бўлиб ишга киришидан ёмон йўқлигига жаноб де Реналнинг ақли етди, бу эса унинг ҳамёнига каттик зарба бўлиб тушарди. Жюльеннинг эса етимхона директорининг шундай серфийда таклифни қабул қилишга ҳеч қандай шубҳа йўқ эди, бирок жаноб де Реналнинг тантанаси килиши учун, аксинча. Жюльеннинг шаҳардан жўнаши ва Безансондаги ёки, айтайлик. Дижондаги семинарияга ўқишга кириши мақбул эди. Лекин уни жўнаб кетишга қандай кўндирса экан, сўнгра йигит у ерда ниманинг ҳисобига кун кўради?

Ҳамёнига путур етиши муқаррар эканлигини кўрган жаноб де Реналь хонимидан ҳам баттар изтироб чека бошлади. Хоним эса эри билан бўлган ўша оғир суҳбатдан сўнг ўзини, ҳаёт билан ишдолашшига аҳд қилиб ўлдирадиган миқдорда афюн ичиб юборган, лекин ҳали ўлмаган жасур кишидек ҳис этмоқда эди. Ўша одам энди инерция¹ билан яшарди, лекин энди дунёда ҳеч нарса билан қизиқмасди. Лямоник

¹ Инерция - жонимарининг ташқи таъсир бўлибса, тинч ёки текин ҳаракатдаги қозониш саноиш ҳудудияти; 21 бешаётёр, оштин бўйича

XIV ҳам ўла туриб: «Мен кирои бўлган пайтимда...» деб юборган экан. Ажойиб ибора!

Эртасига эрталаб жаноб де Реналь яна битта имзосиз мактуб олди. Бу гал хат анча ҳақоратли сўзлар билан ёзилганди. Унинг ҳар бир сатрида очикдан очик қўйоллик билан унинг аҳволига ишора қилинганди. Шубҳасиз, бу бирорта мейда ҳасадгўйнинг иши эди. Бу хат ўша яна жаноб Валанс билан дуэлга чиқиш истагини уйғотди. Унинг ботирлиги тутиб, дарҳол ҳаракат қилишга жазм этди. Шундан сўнг у уйдан чиқиб, қуролсиз устаннинг дўхнинга кирди-да, ники донна пистолет танлиб, уларни ўқлашни буюрди.

«Йўқ, ростдан ҳам, — дея мулоҳаза юритарди у, — император Наполеоннинг каттиққўл қокимияти қайта тикланди, дейлик, мени бирояннинг сарик чакасига ҳам хиёнат қилган эмисман, виждоним олдида покман. Менинг ягона айбим — ўзгаларнинг жиноятига кўз юмиб келганим, лекин столим тортимасида мени бутунлай оқшайдиган ишончли ҳужжатлар ётибди».

Де Реналь ҳоним эрининг совуқ қаҳр-ғалабидан ҳазил-кам қўрмади, тул қилиш ҳақидаги даҳшатли фикр яна унинг лишига гулғула сола бошлади, аёл бу фикрни бир азобда хаёлидан чиқариб ташлади. У эри билан унинг хонасида кималиб олди. Аёл бир неча соат давомида эрини бу шаштидан қайтаришга урилиб беҳуда овора бўлди: сўнгги юмалаш ҳат жаноб де Реналнинг жазава-сини кўзгаб кўйганди. Алоҳа, у, ҳар қалай, эрини жаноб Валансоннинг қупок-чакасига шапалоқ уриш ниятидан қайтариб, бундан ҳам мушкулроқ болсаки бир ҳарорга қилишга, яъни Жюльеннинг семинарияда бир йиллик ўқиши учун олти юз франк тўлашга қўндаира олди. Жаноб де Реналь болаларига тарбиячи сўлашни жазм этган ўша кунга юзинини марта лаънат ўқир экан, юмалок хатни унутиб қўйди.

Унга факат бир фикр сал тасалли бермоқда эди: жаноб де Реналь бу йигитчанинг хомхаёлларида ўз манфаати йўлида усталик билан фойдаланиб, жаноб Валансоннинг таклифини рад этишга қўндаира олсам, унга олти юз франкдан камроқ тўлашим ҳам мумкин деб умид қилмоқда эди. Лекин

бу ҳақда у хотини айтмади

Де Реналь хотини Жюльенга етимхона директори ҳаммага эшиттириб таклиф қилган саккиз ноз франклик ишдан уни деб воз кечар экан, демак, Жюльен жаноб мэрниинг раъйига қараётгани ва шу бондан ҳам сира уялиб ўтирмай, ўша пулни олавериши лозимлигини уқтиргунинга қадар анча инора бўлди

— Ўзингиз ўйлаб кўринг ахир, — дея қайсарлик билан тақрорлади Жюльен, — унинг таклифини қабул қилиш ҳатто ҳаёлимга ҳам келган эмас. Сиз мени бамъни ҳаёт кечиришга шу қадар ўргатиб қўйдиксизки, бу одамларнинг разиллигига мулақо қидаб тура олмасдим.

Бирок шафқатсиз зарураат четин кўли билан Жюльеннинг иродасини букиб қўйди. У Веррьер мэридан бу пулни қаръга олаётгани ва уни беш йил мобайнида фонлари билан қайтариши ҳақида тилхат беришини ўйлаб, ўз нафсониятига таскин бермоқда эди.

Де Реналь хотинининг бир неча минг франк пули ҳамон тоғлаган кичкина ёрда яшириб қўйилганди. Аёл Жюльеннинг рад тилин ва қайтага жаҳли чиқиб кетишидан чўчиб, қўрқа-пига шу пулни унга таклиф қилди.

— Наҳот сиз, — дея жаноб қилди Жюльен, — севгимиз хотираси мен учун жирканчли бўлиб қолишини истасангиз?

Нижоят, Жюльен жўнаб кетди. Жаноб де Реналь бениҳоя бахтиёр эди, зеро у йигитга пул таклиф қилган ўша маънум дақиқада бу синонга дош бериш Жюльеннинг қўлидан келмади. У пулни олишдан қатъиян бош тортди. Жаноб де Реналь кўзларидан ёш билан Жюльенни кучоқлаб олади. Жюльен ундан ўз ҳулк-атаври ҳақида аттестат¹ сўраган эди, галсирланиб кетган мэр унинг фазилатларини кўкларга кўтариб мақтанг учун сўз тополмай қолди. Қаҳрамонимизнинг беш луидор жамғармаси бор эди ва яна шунча луидо у Фукедан қаръ олишини мўъжаллаб қўйганди.

У қағлик ҳаяжонланган эди. Бирок шунча севгисини

¹ Аттестат - ҳисловот ёки исмий даржа, ушундан ҳақида берилган расмий ҳужжат, 21 ҳарфликларга эки қаларнинг оғиз эътиҳидига қилинган ёлши ушун берилганган ҳужжат, У қайлашларнинг юзларинини тасдиқловчи ҳужжат

қолдириб кетаётган Веррнердан уч-тўрт чакирин узоқлашган захоти у Бээнсон каби катта шахар, чинакамига катта қалъани кўришга муяссар бўлиш қандай бахт эканлигидан бўлак ҳеч нимани ўйламай кўйди.

Ана шу қисқа уч кунлик айрилиқ давомида ле Реналь хоним мухаббатнинг энг шафқатсиз асдовларидан бирига берилиб, кўр-кўрона яшади. Унинг шу кундаги ҳаётига чидаса бўларди, зеро ҳозирги аҳвол ва келажакдаги муҳим кулфат ўртасида Жюльен билан сўнгги учрашув бор эди. У ана шу учрашувга қадар қолган вақтнинг соат ва дақиқаларини санаб ўтирди. Ниҳоят, учинчи кун кечаси йироқдаги Жюльеннинг лартли ишорасини эшитди. Йўғит қанчалик қанча ҳавф-хатарни енгиб, унинг олдига келган эди.

Шу дақиқадан бошлаб хоним: «Уни сўнгги марта кўришман», деган ҳаётдан бўлак ҳеч нарсани ўйлаб олмади. У севикичисининг жўшқин суюшларига жавоб бермаслигига эмас, балки шу гуришда у ҳатто жони узилай деб турган жасадга ўхшарди. У Жюльенни севишини айтишга ўзини ўзи мажбур қилганида бу сўзлар шу қалар ҳиссиат эшитиларлики, қайтага букинг аксини ўйлаб мумкин эди. Улар бир-бирларидан жудо бўлаётганлари ҳақидаги даҳшатли фикр ҳозир унинг бутун борлигини эгаллаб олганди. Жюльен олатдагилек гумонсираб мени унутиб юборишибди, деб ўйлашига сал қолди. Бирок унинг шу борада айтган аччиқ киноясига жавобан аёл ҳеч нарса демасди, фақат кўзларидан йирик-йирик ёш томчилари думалади-ю, кўллари талваса билан унинг кўлини килди.

– Эй, Худойим! Галингизга қандай килиб ишонай ахир, – деди Жюльен чашукасининг уни севиши ҳақидаги ишода-сонда айтган ишонарсиз сўзларига жавобан. – Сиз, идагла. Дервиль хонимга ёки бирор-бир бошқа дугонангизга юз қарра кўпроқ дўстона муомала қиласиз.

Қараҳи бўлиб қолган ле Реналь хоним унда нима деб жавоб беришни билмасди.

– Бундан ҳам пртиқ яқоб бўладими инсонга?! Фақат ўлишим қолди... Юрагим музлаётганини сезяпман.

Унинг берган жавоби ана шу бўлди, Жюльен ундан

бошқа ҳеч сўз эинтмади.

Ёриша бошлаган тонг уларга видолашув пайти келганини эслатганида де Реналь хонимнинг кўзларидаги ёш дарҳол куриб кетди. У Жюльеннинг деразаси а қандай қилиб арқон боғлашига инчамай қараб турди ва унинг бўсаларига мутлақо жавоб қилмади.

— Мана, ниҳоят, ниятингизга ҳам етдингиз, — деди Жюльен. — Энди виждонингиз азоб чекмайдиган бўлди. Маъбодо болаларингиздан бириртасининг хиёл тоби кочиб қолгудек бўлса, уларни ўзим гўрга тикалман, деб ўйламайсиз ҳам.

Бироқ унинг бу гапи ҳам беҳуда кетди.

— Афеус, Станиславни ўғалимэй кетяписиз, — деди хоним совуқгина.

Жюльен бу тирик мурданинг жонсиз кучоклашларидан қаттиқ хаяжонланиб тушиб кетди ва бутун йўл давомида шундан бошқа нарсани ўйлай олмади. Унинг юраги пора-пора бўлиб, тоғдан ошиб ўтар экан, то Веррьер минораси кўздан гойиб бўлгунича ёлғиз-ёлғиз орқасига ўгирилиб қараб кўрди.

XXIV. ҚАТГА ШАҲАР

Қандай сата-совур! Одамларнинг қўлтеги-ни айтмайисизми, яна ҳар бирининг ўз таъиниши бор! Йигирма яшар йашитининг миҳсини келтирмас ҳақида қандай режалар тузилмайди дейсиз! Буларнинг бари уни севгидан қимчлар четга буриб юборди-я.

Барнаб

Ниҳоят, йироқда, тепаликнинг устида улкан қара девор кўринди — бу Бетансон қалъаси эди. «Қани энди, — деди у ўзинча хўрсиниб, — қани энди, мен бу мўлаббар истехжомга семинарист сифатида эмас, балки бу ернинг химояси учун

қолдирилган гарнизон¹ полкларидан бирининг подпоручики² бўлиб келсам».

Безансон Франциянинг энг гўзал шаҳирларидан бири бўлибгина қолмай, унда кўшлаб зукко ва олийжаниб одамларни учратиш мумкин эди. Бироқ Жюльен бор-йўғи оддийгина кишлоки йигит эди ва у машҳур одамлар билан танишиш имкониятига эга эмасди.

У дўстн Фукедан оддий костюм шиган бўлиб, барча шаҳарликлар кийиб юрадиган ана шу кийимда кўтарма кўприк устидан ўтди. Йигит 1674-йилдаги камал³ ҳақида жуда кўп нарса ўқиган эди ва шу боседан семинарияда камалиб ётишдан аввал у қатъа деворларини томонга қилмокчи бўлди. Икки ёки уч марта уни соқчилар ушлаб олишларига сал қолди. Чунки у ҳарбийлар шичанин ўтринча сотиб, йилга ўн-ўн беш франк ишлаб олиш имкониятидан маҳрум бўлмаслик учун авомин киритмайдиган жойларга ҳам тумшугини суққан эди.

Юксак деворлар, чуқур хандақлар, тўпларнинг ваҳимали оғзи бир неча соат давомида унинг бутун диққат-эътиборини ўзига жалб этиб турди, бироқ хнебншан ўта туриб, у катта бир қалхалонани кўриб қолади. Қойил қолиб тўхтади: йигит ҳаддан ташқари катта эшиклар тепасида улкан ҳарфлар билан ёзилган «Қалхалона» сўтини қайта-қайта ўқиди-ю, аммо кўзларига ишонмай тураверди. Ниҳоят, у юрак бетлаиб ичкари кирди, у узунлиги ўттиз-кирк қалам, баландлиги жасаманда уч-тўрт одам бўйи қолади ва узун залга кириб қолади. Бутун барча нарса Жюльенни ўзининг янгилиги билан мафтун этмокда эди.

Икки билльярдда ўйин кетаётган экан. Маркёрлар⁴ ба-

¹ Гарнизон (французча. garnison - таъинланмиш; қуролланганлар) - истеҳком ёки қалъа тоғилиб ёри қалъага турадиган ҳарбий кишилар қизилми.

² Подпоручик (французча. подполковник - оқшар кўндал - поручик) - бир армияда триполковникдан юқори, поручикдан паст офицерлик унвони ва шу унвонга эга бўлган киши.

³ 1674-йилдаги камал. Людовик XIV Франция қалъаларини (Австрия, Пруссия ва Голландия) босиб ўрш олиб борган пайтлари Безансон шаҳри камал қилинган.

⁴ Маркёр - билльярд ўйинида қилб борувчи ва билльярдчиларга қизмат қўриётгани киши. ?) қат олинб, тенн қилин ушул режа қилиб тургузган дорб

кириб ҳисобни эълон қилишарди, ўйинчилар томошабинлар ўраб турган билъярд атрофида у ёқдан-бу ёққа югуришарди. Одамларнинг оғиздан чиқаётган гамаки тугуни уларнинг боши узра ҳўкимтир бўлутга ўхшаб сузарди. Жюльен этаги узун ва кенг-мўл камзул кийиб, елкалари хиёл букчайган, чакка соқоллари ғаройиб бу морғул одамларнинг оғир-оғир қадам босишлари билан кизикиб томоша қилмоқда эди. Кўҳна Бизонтийнинг¹ мазкур олийжаноб ўғлонлари фақат бакириб таплаша олардилар, улар ўзларини хайбатли жангчилар қилиб кўрсатишга уринардилар. Жюльен завқланиб турган жойида қотиб қолди. Йитиб бу улугвор пойтахт шаҳар – Безансоннинг поёнчилиги ва дабдабасига мафтун бўлиб қолган эди. Билъярд олдида ҳисобни бакириб эълон қилаётган маънави лимондор жанобларнинг бирортасидан бир стакан қаҳва сўрашга унинг юраги дов бермади.

Бирок пештахта ортида ўтирган қиз печкадан уч қадам нарида тугунини қўлтиғига қистирганича, қиролнинг ажойиб танчдан ясалган ошпоқ бюстини² эдикка билан томоша қилаётган кишлоки йитининг кўҳликкина юзига дарров эътибор берди. Қадди-қомати келишган, баланд бўйли, ишлайдиган жойига яроша сатанг кийинган бу франш-контэлик қиз бошқа ҳеч ким эътибмаслиги учун Жюльенни оҳистагина: «Афандим! Афандим!» – дея икки марта чақирган эди. Жюльен кизнинг эчкайин ишва билан қараб турган шахло кўк кўзларига кўзи тушгач, унинг ўзига мурожаат қилаётганини тушунди.

У душман устига бостириб бораётган жангчи қайи ёшгина нозанин ўтирган пештахта томон шитиб билан юрди. Бу ҳескин ҳаракатдан унинг тугуни қўлтиғидан чиқиб ерга тушди.

Шу тобда бизнинг қахрамонимиз ўн беш ёшдаёқ қаҳвахонада иккир билан кириб келди оладиган парижлик навқирон лицей ўқувчиларига қоятда аянчли кўринган бўларди! Бирок ўн беш ёшида шундай ажойиб таълим кўрган бу ўсли-

хатлаш

¹ Бизантия, Византия.

² Бизонтий одамини билан юқори қисминини дейилган

рилар ўн саккиз ёшга бориб, ўртамиёна йиғин бўлиб қоладилар. Баъзан провинцияда учрайдиган бундай жўшқин тортинчоқлик гоҳо ўзини олтиб, продани мустоҳкамлайди. Жюльен биринчи бўлиб ўзи гап бошлашни лозим топган бу кизга, боз устига шундай нозанинга яқинлашар экан, журъатсизлигини енгитишдан сўнг дадиллашиб гапнинг ростини айтишга аҳд қилади.

— Ҳошим, мен Бэансонга умримда биринчи келишим. Ҳақини тўлаб, бир финжон қажва билан ном олсам, дегандим.

Киз жилмайди-да, кизариб кетди; у анави билъярдчилар бу гўзал йиғитчига эътибор бериб, уни қалақа қилиш-маса эли, дея ҳавотирланганли. Шунда йиғитча кўрқиб кетди-да, бу ерга ортик келмай қўяди.

— Мана бу ерга, менинг олдимга ўтиринг, — деди у шундох енгинасида турган мрамор столча томон билиг иргаб. Қимматбаҳо ёғочдан ишланган ва зал томон тўртиб чиққан улкан пештахта столчани билъярчилардан деярли ланга қилиб турарди.

Киз қишининг ҳавасини қўзғайдиган хипча белини на-моийин қилиб, пештахта узра эгилди. Жюльен бунга эътибор берди-ю, фикр-хаёли дарҳол бошиқа томонга бурилиб кетди. Нозанин унинг олдида финжонча, қанд ва бир бурда ном қўйди. У Жюльенга қажва хулиб берсин учун официантни чақиргиси келмади, у келган заҳоти киз Жюльен билан бош-ка ёлғиз қолмаслигини тушунарди.

Жюльен ўзинча бу сочлари оқили қувноқ нозанинни гоҳ-гоҳида кўз ўнгиде гавдаланаётган баъзи хатиралари билан талқинлаб, хаёлга чўкди. У ўзинга нисбатан қандай оташин севги уйғотганини жлағач, тортинчоқлигидан асар ҳам қол-чоди. Нозанин учун ҳа унга бир қарагининг ўзи кифоя эди; у ўзинга керакли бўлган барча напларни Жюльеннинг хўш-ридан уқиб олганди.

— Бу ерди шу қадар тўғизга тўлдириб юберишдики, нафас ололмайсан киши. Эртага эрталаб соат саккиздан ол-дин, вақтлнрок нонушта қилгани келинг. Ўша пайтда мен бу ерда деярли елгин бўламан.

.. Немингиз нима? – дея сўради Жюльен қойил қолган тортинчок одамдек мулоҳим жилмайиб.

– Аманда Бинэ!

– Сизга бир соғилардан сўнг манавинга ўхшаш кичкина бир тугунча юборсам майлими?

Нозанин Аманда бир даҳза ўйга толиб қолди

– Мени ҳам тергаб туришди, – деди у. – Сиз илтимос қилаётган парваннинг менга энгини тегмаси, деб кўрхаман. лекин манавин картага манзилнингизни ёзиб бераман, сиз уш тугунчангизга ёништириб, кўркмасдан бемалол юбора беришингиз мумкин.

– Менинг исмин Жюльен Сорель, – деди йнгит. – Ўстансонда на қариндош-уруғим, на таниш-билишим бор.

– А! Тушунамки, – деди қиз хурсанд бўлиб. – Сиз, демек, ҳуқуқшунослик мактабига кирмоқчи экансиз-да?

– Афсуски, йўқ, – деди жавобан Жюльен. Мени семинарияга ўқишга юборишди

Аманданинг чехрасидан ҳафсаласи каттиқ пир бўлгани сезилди. Қиз официантни чақирди, энди у ҳеч нимадан кўтқмай қўйган эди. Официант ҳатто Жюльеннинг башарасига ҳам қарамай, унга қаҳва қўйиб берди.

Аманда пештахта ортда ўтирганича ҳўрандлардан пул олмоқда эди, Жюльен кеп билан гаплашишга журлат этганидан ўзинча жуда фахрланиб ўтирарди. Билъярдлардан биринини олдида каттиқ баҳс кетмоқда эди. Ўйинчиларнинг бақириб-чақиринишлари улхан талда акс садо бериб, қандайдир тинимсиз ҳайкирикка айланадиги, Жюльен бунга эшитиб, ниҳоятда ажабланди. Аманда кўзларини ерга тиккапча ҳаёлга чўмиб ўтирарди.

– Агар истасангиз, мадмуазель¹, – деди у дафъатан хотиржам бир дадиллик билан, – мен ўзиники сизнинг қариндошинингиз қилиб кўрсатишим мумкин.

Йнгитнинг ўзинга бўлган бу аломат ишончи Амандага жуда ёкиб тушди.

«Йўқ, у қандайдир фирибгар эмас», дея ҳаёлидан ўткази-

¹Мадмуазель (французча) – французларда турмушда қолган қизга нисбатан қўлланилган сўз.

ди киз – Сўнгра у, пештахта томон бирорта одам келмаётганмикин, деб залки кузатархан, Жюльенга қарамай, тез-тез деди:

– Мен Жанлисдан бўламан, бу Дижоннинг ёнида. Сиз ҳам ўзингизни жандисликман деб айтинг, яъни онамнинг қариндоши бўласиз.

– Албатта, шундай деб айтаман.

– Ёнда, ҳар пайшаниба кунн соат бешшарга яқин жаноб семинаристлар шу ердан, қалваҳонанинг шундоқ ёнигасидан ўтишсин.

– Агар ўшанда мени эласангиз, мен ҳам шу ердан ўтаётганимда, қўлингизга бинафша олиб эник олдиға чикинг.

Аманда унга ажабланиб қаради. бу нитох Жюльенни иер қилиб кўрди. Лекин у бирдан:

– Сизки беҳал севиб қолганга ўхшайман, – деганича кулогича кизариб кетди.

– Скинроқ гапиринг! – деди жавобан қўқиб кетган киз.

Жюльен Вержанда тасодифан қўлига тушиб қолган «Янги Эпоке»нинг тигилиб кетган тоmidан бир неча жумлаки элашга ҳаракат қиларди. Ўнгитнинг хотираси бу гал ҳам унга пайл бермади: у нозанин Амандани қойил қолдириб, ўн дақиқача «Янги Эпоке»ни ёддан ўқиди. У ўзининг жасурлигидан боши осмонга етиб турган эди. бирдан франш-конгелик гўзал кизнинг чекраси совук бир тус олди. Қалваҳола эшигиди унинг ўйнашларидан бири кўринган эди.

Йилит елкасини ўйнатиб, ҳуштак чалганича пештахта олдиға келди-да, Жюльенга тикилиб қаради. Ҳамма нарсани доим бўрттириб тасаввур қиладиган Жюльеннинг кўз ўнида дарҳол муқаррар дууль манзараси намоён бўлди. У ранги оппоқ оқариб, олдидаги финжонни нарироқ сурди-да, герда-йиб диққат билан рақибига тикилди. Ўша рақиб бошини эгганича, тақал-туфсилик билан қаламга арок куяр экан, Аманда нимлаб Жюльенга пастга қарашни буюрди. Жюльен унинг амрига бўйсунди ва ҳозир рўй беражак воқеадан бўлак ҳеч нимани ўйламай, оппоқ оқарганича, жангга шай бўлиб икки дақиқача қимир этмай ўтирди; чиндан ҳам шу дақиқача

у жуда сўлим эди. Жюльеннинг нигоҳи ракибини ҳайратга солди; у арқони бир силаришида ичиб. Аманда билан икки оғиз ташлашиб олди-да, сўнгра кўлларини келиг камзулининг чўнлагига гиқиб, Жюльенга қараб-қараб кўйганича, ҳуштак чалиб, билъярдлардан бири томон рағвона бўлди. Ёлабдан эс-ҳушини йўқотиб кўйган Жюльен ўрнидан салишиб турди, бироқ у дулга чакариш учун нима қилиш кераклигини билмасди. Йиғит тугунини стол устига кўйди ва билъярд томон йўт олди.

Бир хэли унга беҳуда «Агар Безансонда биринчи купидх дулга чиқсанг – сен унун руҳонийлик мартабаси тамом бўлади», – дея уқтирарди.

Бир хэлиг «Барибир, лекин шундан кейин ҳеч ким, сурбетиниғ олдига кўрқоклик қилди, лемайдиган бўлади!», дорди

Аманда йиғисиниғ ўқтамдигини дарҳол сезд: унинг торгинчоқлиги, уқувсизлиги олдига бу хислати, айниқса, кўзга яққил ташланарди. Кич шу тахоти анави камзул кийди ан барзандидан Жюльенни афш кўрди. У ўрнидан турди-да, ўзини кўчадан ўтиб кетаётган аллакандай оламни кузатаёт-гандек кўрсатиб, шоша-пиша йиғит билан билъярд ўртасига туриб олди.

– Ўша жанобга олайиб қарашдан сизни Худо сакласин, у менниг поччам бўлади.

– Буниқс билан нима ишим бор? Нега у мени ўқрамди?

– Нима, мени бахтеиз қилмоқчимисиз? Тўғри, у сизга қаради, ҳали у, эҳтимол, сиз билан гаплашар ҳам. Ахир, мен унга сизни ҳозиргина Жанлисдан келган ҳолавачигам деб айгдим. Унинг ўли Франш-конгэлан, Бургундияда жа Дюлдан парига ўтган эмас. Сиз унга минигизга келган гаши айтавериниғиз мумкин

Жюльеннинг ҳамми иккиланиб турганини кўриб, ёлми-яшмики бичиб-тўқнишга жуда чечан бўлган бу пештахга ма икаси шоша-пиша кўйимча қилди.

– Рост, у сизга кўт ташлади, лекин у мендан кимлигиниғизни сўрагандағизга сизга қароди. Ўзи шунақа содда олам, ҳамми билан шундай муаммала қилади, сизни хифа қи-

лиш унинг ҳатто ҳаслига ҳам келгани йўқ.

Жюльен сохта поччадан кўзини узмай турарди, ўша одам нариги чегдани биллярдлини олдида бориб, ўйинда иштирок этиш учун нагга сотиб олди. Жюльен унинг бор овози билан: «Қани, сизларга ҳозир бир кўрсатиб қўяман!», дея бакирганини эшитди. У нозанин Аманданинг ёнидан лип этиб ўтди-да, биллярд томон бир қадам босди.

Аманда унинг қўлидан тутиб қолди

Марҳамат қилиб аввал пулни тўланг, — дейи киз.

«Ҳа, рост-а, — дея ҳаслидан ўтказди Жюльен, — у пулни тўламасдан кочиб кетишимдан кўрқяпти» Аманда ундан багтар ҳаяжонланаётган эди, унинг икки изи дов-лов ёниб турарди, киз қийтимни жўрттига чўзиб санар экан, охиштагина:

Дарҳол қаҳвахонадан чикиб кетинг, бўлмасам мен сизни ссмай қўяман! Ростини айтсам, сиз мента жула ёкиб қолдингиз, — дея тақрорларди.

Ниҳоят, Жюльен нимидлаб қаҳвахонадан чикиб кетди. «Балки, ҳар қалай, ўша тўнғизини олдида боришим да худди ўзига ўхшатиб кўзига тикилиб қўйишим кераклир?», деб сўрарди у ўзидан ўзи. Ана шу тараддуд туфайли у қаҳвахона олдидаги хиебонда яна деярли бир соатча қаккайиб турди: у ҳамон, ўша дилдор чикиб қоларминкин, деган умидда эди. Бирок барзанги чиқавермагач, Жюльен қаҳвахона олдидан лари кетди.

Унинг Безансонга келганига бор-йўғи бир неча соат бўлди-ю, баъзи нилар учун ўзидан ўпкалашига тўғри келгани Кекса табиб ўзининг подагга касалига қарамай, бир вақтлар унга бир неча марта қиличболангдан сабоқ берган бўлиб, ҳозир қаҳр-ғазоби жўшиб турган Жюльен ишлата олиши мумкин бўлган булуи курул ана шу эди. Бирок ракибига ўз ғазабини, шапалокдан бўлак, қай йўсинда нампайиш этишини билганида эди. Йинитни бу мушкулот ҳам тўхғатиб қолқолмаган бўларди, ния муштлашувга бориб тақалганида эса унинг ракиби, қалиғи барзанги Жюльенни яхшшлаб дўппосларди-ю, шу билан ҳаммаси тамом бўларди-қўярди.

«На ҳомийси, на пули бўлган мен қани бир камбағалга,

– дея мулоҳаза критарди Жюльен, – семинария нима-ю, қамокхона нима – фарқи кам. Шаҳар кийимини бирорта меҳмонхонала қолдириб керак, қора костюмчин ҳам ўша ерда кийиб ола қоларам. Агар бирор кун семинариядан бир печа соатга чиқа олсам, мен шу кийимда Аманданнинг олдинги боришим мумкин бўларди». Жюльен бунга яхши ўйлаб топди-ни, бироқ йўлида учратган меҳмонхоналарнинг бирортасига ҳам киришга журъди лолман.

Нихоят, у «Элчилар меҳмонхонаси»нинг ёнидан иккинчи марта ўтаётганида, унинг ташвиқили нигоҳи ўзи хатлаб ёш, икки юзи қип-қизил, тийраккина семиз бир жувоннинг қувноқ кўзларига тушди. Йигит унинг ёнига бориб, аҳволини гапириб берди.

– Майли, бемалум, яхши йигит, – дея жавоб қилди унга «Элчилар меҳмонхонаси»нинг бекаси, – мен шаҳар кийимингизни жон деб саклаб қўяман, инчанкейин, уни тез-тез шамоллатиб туришга ҳам яъна берман: бунақа об-ҳавога мовут кийимни узок таҳлиб қўйиб ярамайди.

У қалитни олиб, ўзи Жюльенни хонага кузатиб борди ва унга қолдириб қетаётган нарсаларнинг барини қозонга ёзиб қўйишни маслаҳат берди.

– Вой Худойич-эй, бу кийимингиз ўзингизга бирам ярашибдики, азизим афбат Сирель! – деди унга семиз жувон Жюльен кийимини шмаштириб ошхонага, унинг олдида киргач. Биласизми, мен ҳозир сизни ахшқлаб меҳмон қиламан. Бетовта бўлмасин, – дея қўшимча қилди у товушини пасайтириб, бунинг учун сиз бор-йўғи йигирма су тўлайсиз. Бошқа одамлардан эса мен эллик су оламан: сизнинг ҳамёнчангизга раҳм қилиш керак-да, ахир.

– Менин ўн лундор пулим бор, – деди бирмунча фахрланиб жавобан Жюльен.

– Ё Худойим! – қўчиб хитоб қилди бека. – Буни шунақа баланд овоз билан гапириб бўларканми, ахир? Ўзининг Бетансонда қим қўл – фарибгар қўл. Кўз очиб-қомғунигизча чўнтагини оғзини уриб келишади. Энг муҳими, ҳеч қачон қах-вахоналарга борманг, улар ўша ерда тўлиб ётибди.

– Шунақа денг! – деди Жюльен. Беканинг бу гапи уни

ўйлатиб қўйганди

Сиз меникидан бўлак ҳеч қаерга борманг, сизга кях-вани ҳам ўзим дамлаб бераман. Ёнингизда бўлсин, сизни бу ерда донм дўстона кутиб олишадн. овқатни ҳам йиғирма сўга оласиз. галимга ишонаверинг, сизга ахши маслаҳат бераман. Кани, энди дастурхон ёнига ўтиринг, овқатни сизга ўзим келтираман.

— Йўқ, ҳозир томоғимдан овқат ўтмайди. — деди унга Жюльен, — жуда ҳаяжонланяпман. ахир бу ердан чиқиб, тўғри семинарияга боришим керак.

Бироқ раҳмдэл вел йигитга унинг чўнтақларини турли стулик билан тўлдирганишан кейингина жавоб берди. Нихоят, Жюльен ўзининг дахматли бандихонасига равона бўлди. Бека остонага чиқиб, унга йўл кўрсатиб келди

XXV. СЕМИНАРИЯ

Уч юз ўттиз олти тушки овқат — 83 сантим'дан, уч юз ўттиз олти кечки овқат — 38 сантимдан, унвокига яраша лозим бўлган одамларга шончалаб, ҳўш, шўшмиди қанча пул тиласи бўлади?

Белансонтик Вилени

Дарвозадаги тилла суви югуртирилган бут узокдан кўриниб турарди; у ўша дарвозага аста яқинлашиб борди, унинг оёқлари майишиб-майишиб хетмоқда эди. «Мана у, ер юзидаги жаҳаннам. мен у ердан қайтиб чиқмасам керак энди!» Нихоят, у кўнгирак чалишга журъат этди. Кўнгирак овози худди одам яқинайдиган бинодатг каён узок акс садо бериб жаранглади. Орадан ўн дақиқача ўтгач, дарвоза олди-га бондан оёқ қора кийим кийган рангпар бир одам келди. Жюльен унинг юзига бир кўз ташлади-ю, дарқол ерга қара-

¹ Сантим — юздан бир франк.

ди. Бу дарбоннинг¹ башараси жуда ғалағи эди. Унинг кўнмиш укки кўзларининг қорачиги худди мушукникига ўхшаб кенгайиб турарди; килрик қокмай турниши эса унинг раҳм-шафқат нзмалигини билмаслигидан далолат берарди; ингичка лаблари сўйлоқ тишлари устиде ярим доира бўлиб очилган эди. Лекин шу билан бирга унинг башарасида ҳеч қандай иллат сезилмасди. тўғрироғи, унда бутунлай хиссизлик акс этгандики, ҳудди ана шу нарса одатда ёл йнтитларни жуда кўрkitиб юбаради. Жюльен бу художўй одамга назир ташлаганида унинг хўмрайган башарасидан пайқаган нгона туйғу – бу, охират киши тегиши мумкин бўлган нарсалардан бўлак барча нарсаларга нисбатан чексиз нафрат эди.

Йигит ўзини ўзи мажбур қилиб, ҳалиги одамга қаради; юраги ҳаддан таниқари гупуллаб ураётганидан унинг тили драғи калимага қолди; у товуши тиграб, семинарии директори жаноб Пирини кўрмоқчи эканлигини айтди. Ҳалиги одам «чурк» тилиб олиб очмай, ортимдан қориш, дегандек ншора қилиш. Улар ёғоч панжарани кенг зинапоядан иккинчи қаватга кўтарилишиди. Поғоналари мутлақо қийпайиб, деворнинг қарши томонига олиб қолган зинапоя худди ҳазир қулиб тушадигандек эди. Улар тепасида оддий ёғочдан ясалган ва қора бўёққа бўялган узқан қабристон ҳочи осиглик кичкина эшик олдида тўхташди, эшик қийинчилик билан очилди. дарбон Жюльенни деворлари оҳак билан оқланган пастак бир хонага олиб қирди. Деворлардан вақт ўтиши билан қорайиб кетган нккити катта сураат осиглик эди. Шу ерда Жюльенни Ёлғиз қозинишиди; у кўрққанидан тахта бўлиб қолганди, юраги гупуллаб урар, йиғлагиси келарди, бироқ йиғлашга юраги дов бермасди. Бутун бинюга оғир бир сукуват чўтқанди.

Унга бир кеча-ю, бир кундуз бўлиб туқалган чорак соатдан сўнг дарбоннинг мудҳиш башараси хонанинг нариги томонидаги эшикда лайдо бўлди; у индамай Жюльенга орти-

¹ Дарбон (французча эшик, дарвозани қўлатиб турувчи, дарвозабон) – 1) қалъа, сарой дарвозасини муҳтиб турувчи, дарвоза қўлатувчи, дарвоза шефони, 2) баронлар кенздорлари, айрим ҳуқуқсозларда эшик олдига турувчи шакл; дарвоза қорувчиси; шайлар

дан юришни ишора қилди. Жюльен бошқа хонага ўтди; бу хона биринчисидаги каттарок бўлиб, у ҳам деярли кон-курент эди. Деворлар ҳам худди ўшандай оқланган эди-ю, бироқ уларга ҳеч нима осилмаганди. Жюльен ичкери кира туриб, фақат бурчакка, эшик ёнига қўйилган ёғоч хиравот, бир жуфт тўқима стул ва қора қарағай тахтаسىдан ясалиб, устуга ҳеч нима қопланмаган битта кичкина креслони кўрди, холос. Хонанинг нариги четида, ойнаси сарғайиб кетган, тоқчасига ифлос гўлтуваклар қўйилган кичкина дераза олдидаги стол ёнида у элига эски жубба кийган бир одамнинг ўтирганини кўрди, у ошам нимадандир жуда дарғазвобдек ҳўринарди; у олдида турган дасталдан кичик-кичик қоғоз шарчаларини олиб, икки-учи сўз сўзларди-ла, сўнг уларни стол устига териб қўярди. У Жюльенга эътибор бермади. Йитит эса хона ўртасида, эшикни ёпиб чикиб кетган дарбон ҳаерда қолдирган бўлса, ўша ерда қимир этмай турарди.

Шу зайлда ўн лакикача вақт ўтди; эски жуббани одам эса ҳақон сўзларди. Жюльен шу қадар ҳаяжонланган ва кўркиб кетган эдики, оёғида аранг турарди; назарида, ҳозир кулаб тушадигандек эди. Биринчи ишайласуф, эҳтимол: «Гўзаллик шайдоли бўлган юракка ҳунук нарса шундай таъсир қилар», дейиши мумкин эди. Балки, у янглишарди ҳам.

Стол ёнида ўтирган одам бошини кўтарди. Жюльен буни дэров сезмади, аммо у ҳатто буни сезганидан кейин ҳам, тўё ўзига тикилган даҳшатли нигоҳдан қарахт бўлиб қолгандек, қимир этмай гураверди. Жюльеннинг хира турган кўзлари бу оламнинг китил дон бўлган узунчоқ елини аранг илғаб олди; бу доғлар унинг мурлашиқидек қонсиз пешанасидагина йўқ эди. Китил доғли еноқлар билан ошпоқ пешала орасида чақнаб турган кичкина-кичкина қора кўзлар ҳар қандай ботиқ одамнинг ҳам юрагига гулгула солиши мумкин эди. Қатин ва сиёлик ним қора сочлар бу узкан пешананинг икки четига ёпишиб турарди.

— Бу ёққа келинг, ташимин эшигичен эми ёки йўқми? — деди виҳоят ҳалиги одам ботмакга бўлиб.

Оёғидан аранг турган Жюльен хил ошнингга юрди-ла, иккидай-йиккадай деганча, доқалек оқариб, ёғочдан ясал-

ган, бўйланган ва устини парча-парча қилган кичкина столчадан уч қадам беришга тўхтади.

.. Яқинроқ келинг! – деди жубба кийган одам.

Жюльен, худди таяниш учун бирор нарса излаётгандек, кўлларини олдинга чўзиб яна бир қадам олға нарди.

– Йомиксиз?

– Жюльен Сорель.

– Сиз анча кечикиб келдингиз. – деди ўша одам яна дахшатли нигоҳини унга қадар экан.

Жюльен бу нигоҳга ортиқ далоил бера олмасди: у гўё бирор нарсани ушлаб қолмакчи бўлгандек кўлларини олдинга чўздан-да, турс этиб қолга қулади.

Ўша одам қўнғироқ чалди. Жюльен бутунлай қушпазан кетмаган эди, лекин на бирор нарсани кўрарди, на оёқ-кўлини қимирлата оларди. Бироқ у яқинлашиб келаётган қадам товушини эшитди.

Уни кўтариб ёғочдан ясалган, бўйланган боғли кичкина креслога ўтқазиб қўйишди. У дахшатли одамнинг дарбонга айтган гапини эшитди:

– Унинг тутқаноғи бор, шекилли. Шуниси сизга турувди!

Жюльен ниҳоят кўлларини очганида кўзга юзли одам жойида ҳамон ёзиб ўтирган эди, дарбон гойиб бўлганди. «Барлош бермоғим керак, – деди ўзига ўзи наъкирон қалраманимиз, – энг муҳими эса ҳозирги аҳолининг селдирмаслигим поэти (унинг кўнгли қаттиқ айнимокда эди). Агар менга бирор нарса бўлса, Худо билсин. улар мен тўғримида нима деб ўйлайдилар». Ниҳоят, ҳалиги одам ёнишдан тўхтади-да, Жюльенга кўз киришга ташлади.

– Саволларимга жавоб бера olasизми?

– Ҳа, таъсир, – деди аранг Жюльен.

– А! Хурсандман.

Қора одам ўрнидан хизл туриб, қарагай тахтадан ясалган столнинг тортмасини ғийкиллайтиб очди-да, ниманидир қидириб, уни сабрсизлиқ билан титқилай бошлади. Аллоҳа, у аллақандай хатни топқиб, секин жойига ўтирди ва яна, гўё Жюльеннинг бор жонини олмоқчи бўлаётгандек, унга

тикилди.

- Сизни менга жаноб Шелан тавсия қилган, у бутун епархияда¹ энг яхши қайм руҳонийси эди. Чин саховатпеша бу одам менинг ўтган йиллик дўстим бўлади.

Демак, мен жаноб Пирар билан суҳбатлашниш шарафига муяссар бўлибман-а? - деди Жюльен эшитилар-эинтилмас

- Шунакага ўхшайди, - деди чўрт кесиб семинария директори, унга норози бўлиб қарар экан.

Унинг митти кўзлари янада кучлироқ чокнади ва лабларининг четин ўз-ўзидан титиллаб учи бошлади. Шу гурлашда ўлжасини ейишга ҳозирлашган йўлбарсининг оғзига жуда ўхшаб кетарди

- Шелан қискагина эзибди, - деди у худди ўзи билан ўчи гапишгаётгандек. - *Intelligenti paisa*². Бизнинг замонамизда ҳар қандай хат ҳам ниҳоятда узун бўлади.

У овозини чиқариб ўқий бошлади:

«Сизнинг кутурингизга қамчимиздан бўлган Жюльен Сорелни юбқартиш, мен уни деярли йигирма йил муқаддам чўққитирган эдим: у бадавлат дурадгорнинг ўғли. Бирок отаси унга сариқ чақа ҳам бермаётти. Жюльен Тангуи йўлида сийқидидан тизмат қилмакчи. Зехн ва хотирадан унга ҳудуд берган, ақли ҳам жойида. Некан унинг бу интистини узоққа борармикин? Юракданмикин у?»

- Юракданмикин? такрорлади аббат Пирар ҳайрон бўлиб ва Жюльенга қараб кўйди, ачмо эди аббатнинг нигоҳи боягидан ҳиёз юмшаган эди. - Юракданмикин? - дея совушини пасвйитириб такрорлади у яна ва халқини давомини ўқий бошлади:

«Сиздан Жюльен Сорелни учун чафақа белгиланини ғалти-мас қилганим, у шунга муносиб, зеро керак бўлган барчи интиқонларни топириши кўндан келади. Ўнча улуғиятдан,

¹ Епархия - христианлар черконида епископлар шимоидан бишқарилонинг диний ташкилат

² *Intelligenti paisa* (intimmo) - тушундирган оламга олган ҳам етаси.

Босқоз,¹ Арно² ва Флорининг ажойиб кўзна улуғиятидан бироз сабоқ бердим. Мабодо бундай намоёб Сизга тўғри келмаса, уни менга қайтариб юбoring. Сизга яхши маълум бўлган етмихона директори уни сиккиз юз франк маош билан болалариси тирбоячи қилиб олимоқчи. Хўбда менга қангаш ишқирим. аҳволи руҳиям жойида. Бошимга тушган оғир кулфатга нима-секин кўникиб боряпман».

Аббат Пирар имзога етгач, бироз тўхтаб турди-да, сўнг-ра: «Шелан», дея хўрсиниб қўйди.

Аҳволи руҳияси жойида экан, – деди у. – Униси саховати бу муқфотга муносибдур. Ярагган Парвардигор вақт-соғи келганида менга ҳам шундай осойишталик ато этарминки?! – У нигоҳини кўкка сикди ва чўкиниб қўйди. Жюльен бу муқаддас ишорани кўргач, мазкур даярга кирган дақиқадан бошлаб ёсган дахшатли ваҳиманинг аста-секин тарқата бошлаганини ҳис этди.

– Бу ерда руҳонийлик ушвонига эришмоқни орзу қилиб юрган уч юз йигирми бир нафар талабам бор, – деди ниҳоят аббат Пирар жиддий оҳангда, аммо майинроқ овоз билан. – Улардан фақат етти ёки саккизтасигина аббат Шеланга ўхшаган оламлар томонидан тавсия қилинган, шундай қилиб, сиз уч юз йигирми бир талабанинг ичига тўккизиничи бўласиз. Бироқ меннинг хайрихоҳлигим рақмдибликдан ҳам, тиллабни сусайтиришдан ҳам нбоят эмасдур, аҳсенча, бағоят қушг билан ўқиморингиз ва иллатларини изни тузатмоғингиз лозим бўлади. Бориб эшикни кулфлаб келинг.

Жюльен бир амаллаб бутун хонани кесиб ўтди. Эшик олдида у шаҳар чеккасидаги ям-яшил болларга қараган кичкинатины даразага кўзи тушди. У дарахтларга назар ташлаган эди. худди эски дўстларини кўриб қолгандек, анча сизил-гориди.

– Loguete sine lingua latinam (Лотин тилида гаплаша оласизми)? – дея сўради аббат Пирар, у стол ёнига қайтганч.

– На рате optime (Ҳа, надарин бузрукворим), – деди жа-

¹ Жак-Бенник Һасселт (1647-1704) – француз вилхидетисин ва руҳонийси, католгархий ва диний-ишхий таълимотнинг муаллифи

вобан Жюльен аста-секин ўтига келар экан. Аслида эса аббат Пирар ана шу ярим соат ичида унга дунёдаги барча кишилар ичида «бузруқвор» дейишга сира арзимайдигачай тутолган эди.

Сухбат лотин тилида давом этди. Аббатнинг кўз қараши аста-секин зомшай бошлади; Жюльен борган сайин да-дишлашиб боради. «Агар ёлғиндакам тақво мени шу қадар довлитатиб қўйса, – дея ўйлади у, – ўзим ҳам «ирт латта эканман-да! Аслида бу одам ҳам жаноб Маслонга ўхшаш муттаҳам бўлса керак», – Жюльен деярли ҳамма пулни этигининг кўнжига яшириб қўйганидан ўзича хурсанд бўлиб қўйди.

Аббат Пирар Жюльенни улугиятдан имтиҳон қилди ва унинг билими накадар кенглигини кўриб, хайрон қолди. Муқаддас диний китоблар хусусида йигитдан батафсил сўрай бошлаганида унинг хайрати янада ошди. Бирок навбат қисса-ул анбиёга келганида у Жюльеннинг авлиси Насилий ва ҳоқозолар гўтрисида тасаввурга эга бўлиш у ёқда турсин, ҳамма бу исмларни умуман эшитмаганлигига ишонч ҳосил қилди.

«Мана, протестантликка¹ бўлган мойиллик ўзини кўрсатди-қўйди, – дея ҳасидан ўтказди Пирар, – бу ҳалокатли мойиллик учун мен Шеланин доним койиб келардим. Муқаддас диний китоблар хусусида чуқур, жуда чуқур билим берибди у!» (Жюльен ҳозиргина унга, гарчи унда бу ҳақда сўрамаган бўлса-да, «Борлик китоби», «Беш китоб» ва ҳоқозолар ёзиллигининг тахминий даври ҳақида баъзи бир мулоҳазаларни биен қилиб берган эди.)

«Хўш, муқаддас китоблар ҳақида тинимсиз муҳокама юретишнинг оқибати нима бўлиши мумкин? – дея ўйларди аббат Пирар. Нима бўларди, ўзича изохлашга, яъни ашаддий протестантизмга олиб боради бу. Ва бу анчайин ҳавфли билимлар билан бир ҳаторда қисса-ул анбиёдан ҳеч нима

¹ Протестантизм (латинча protestatio, reprehensio – қаршилик билдирувчи, ширин) – христианликдан исхсий оқинлардан бири. XVI асрда Рим католик чароғига ширинликка қаршида пайди бўлган ва асосан АКШ, Англия, Канада ҳамда Скандинавия ва Скандинавия мамлакатларида торкаган.

билмаслик! Ҳолбуки, бу нарса ушбу фикр-мулоҳазаларни маълум даражада мувожазлатган солган бўлур эди».

Бироқ Жюльенга папанинг диний ҳокимияти ҳусусида савол бериб, ундан кўҳна Галль черковинини ниюмлари ҳақида эшитишни кутган семинария директори йигитнинг жаноб де Местр китобини деярли бошдан оёк ёддан айтиб берганини кўриб, ёқасини ушлади.

«Бу Шелан тушмагур жуда ғалати одамда ўти, — дея ҳаёлидан ўтказди аббат Пирар, — чол бу китобни йигитчага, уни жилай қабул қилима, деб бермагандир ахир?»

Йигитнинг жаноб де Местр талъимотига чиндан ҳам ишониш ёки ишонмаслигини билиб олиш виятида аббат унга беҳуда саволлар берарди.

Жюльен унга китоб бўлишга жавоб қайтарарди. Шу дақиқадан эътиборан у анча дадиллашиб, ўзини бутунлай босиб олиш. Узоқ имтиҳондан сўнг, унинг назарига, аббат Пирар ҳўжакурсини ағиша қовоқили солиб тургандек туюлди. Чиндан ҳам, маъна, ун ёш йилдан буён қондаги мувофиқ семинарист-талабаларига нисбатан қаттиққўл бўлмаганида, семинария директори минтик учун ҳам Жюльеннинг юз-кўзидан ўшиб олган бўларди — йигит унинг барча савол-ларига ҳоҳда эдик, пухта ва равшан жавоб берган эди.

«Нақазар жасур ва соғлом экл! — дея ўйлади у. — Бироқ *cogitans dedile* (жиёми занфрок экан)».

— Тез-тез шунақа йиқилиб турасизми? — дея французчага сўради у полга ишсиз килиб.

Умримда биринчи марта шундай бўлишим, — деди жавобан Жюльен ва ёш боладек кизариб кўшимча қилди: — Дарфоннинг башараси мени жуда кўрkitиб юборди.

Аббат Пирар хиёл илжайиб қўйди.

— Фоний дунёнинг беҳуда давдабаси анв шунга олиб келади. Сиз, сизга табассум жийваланиб турган башараларга ўрианиб қолгансиз чоғи. Ҳақиқат шафқатсиз бўлади, ласкисим. Бироқ бизнинг фоний дунёдаги қисматимиз ҳам шундай шафқатсиз эмасми аслида? Сиз ушбу ажизлик — таъқиқ кўринишининг бекорчи чиройига ўта таъсирчанлик билангизли таларлаб қўймасиз учун ўзиниизни жуда эҳтиёт қилимо-

гинтиз даркор.

— Агар сизки, — дея давом этди аббат Пирар яна мамнунинг билан логия тилига ўтар экан, — агар сизни менга аббат Шеландек бир одам тавсия қилмаганида, мен сиз билан, чамаси, ўзингиз ўрганиб қолган ўша бесар дунёвий тилда сузлашган бўлардим. Сиз илтимос қилган тўла нафақа бу, айтишим мумкинким, леярли иложи йўқ нарсა. Бирок аббат Шелан эшик олти йил давомида қаворийлардек¹ қилган меҳнати эвазига семинарияда битта-ю битта нафақага эга бўла олмаса, ўта адолатсизлик бўлур эди.

Шундан сўнг аббат Пирар ўзининг ризиқингисиз ҳеч қандай махфий жамият ёки уюшмага аъзо бўлиб кирмасликни маслаҳат берди.

— Шундай қилмасликка сўз бераман¹ — дея хитоб қилди Жюльен ҳалол одамга ҳос сидқидиллик билан.

Ана шунда семинария директори биринчи бор жилмайиб қўйди.

— Маъкур ибора бу ерда мулақо ўринсиз. Дели у. — Зеро у фоний дунё кишиларики кўп ўринларда янглишмоққа, баъзан эа жиоаятга бошлайдиган лафзни эслагани. Авлиё Пий Бешинчининг² *Ubi est Ecclesia*³ аконди ўн етти-ичи параграфига биноян, сиз менга сўзсиз итбат этмоғингиз даркор. Мен сизнинг диний бошлигингитиз бўламан. Маъкур даргоҳда, бўтам, эшишмоқ итбат этмоқ демақдир. Қанча

¹ *Хаворий* — *хаворизм* *хоризм* — яъни, илтимос қаворий — шогирд, назои маъносидаги илк христианликнинг шаклланиш даврига алоқадор диний тартиб-аъмолар. Апостоллар эди руҳонийлар лойли бўлмаган лавозимга жамолан шайхона кўчиб тартибга келтириб, христиан динининг биринчи дасий раъи ўнатишлар. Кейинчалик епископлар пайдо бўлган. Ахиринчиси йўқиниш. Апостоллар шунга факат Исо Масиҳнинг оқилларлари ҳисобланган 12 ақолидагина (Иованн, Матфей, Петр, Павел, Марк, Нахон, Пудя ва бошқалар) шайхона қилиш. Уларнинг диний тартиб қилиш мақсадига бошиқ халқларнинг билим кўшири (апостоллар) шайхонага ўларнинг фамилияси билан утилган «Апостолларнинг қўлини қўйиш» исми асарлар Библия расмий қонунининг «Янги вади қонунга киритилган. Христианнинг бирини соҳабига олиб боришдан олдинги ташкилот қўли қўйишда 12 ақолининг кўли тартиб қилишлар мақсади билан қилинган.

² Авлиё Пий Бешинчи (асас исми Ангелино Микеле Гизинери 1504-1572) - 1566-1572-йилларда Рим папеси.

³ *Ubi est Ecclesia* — Папа Пий V гунонидан қол утидган маъжусала бундай акония иш. Чамаси, бу Шеландекнинг уйдирмаси бўлса керак.

тулингиз бор?

«Мана, индашлосига ҳам етиб келдик. – дея зилидан ўтказди Жюльен. Худди шунинг учун ҳам мен бирпасла «бўтам»га айланиб қолдим».

– Ўттиз беш франк, тақсирим.

– Барча сарф-харажатларингизни қунг билан ёзиб бориш: кейинчалик бу ҳақла менга ҳисобот беришингиз лозим бўлади.

Бу оғир суҳбат уч соат давом этди. Сўнгра Жюльен бориб дарбонни чақириб келди.

– Жюльен Спрелни бир юз учинчи хужрага жойлаштиринг, – деди унга аббат Пирар.

У Жюльенга алоҳида хона бермоқда эди, бу эса катта илтифот ҳисобланарди.

– Унинг нарсаларини ҳам ола кетинг, – дея қўшимча қилди семинария директори.

Жюльен пастга қариб, яхдон¹ оёғи остида ётганини кўрди, у уч соат давомида уни кўриб турган, бироқ танимаган эди.

Улар бир юз учинчи ракамли хужрага боришди. Бу бинонинг юқори қаватига жойлашган каталахденскина хужра эди. Жюльен унинг деразаси қалъа деворига қараганини кўрди. Деворнинг ортнда эса Ду дарёсининг нариги соҳилида жойлашган гўзал боши қўзга ташланарди.

«Қандай ажойиб манзара», дея хитоб қилди Жюльен, бироқ гарчи ўзига ўзи мурожаат қилаётган бўлса-да, йиғит бу сўзларнинг маънисига унча тушунмади. Жюльен Безансонга қадам қўйган шу қисқа вақт ичида олган шунча кучли таассуротлар унинг бутунлай силласини қуритган эди. У дераза ёнида турган ёлғиз ёлғоч курсига ўтирди ва дарҳол каттиқ ухлаб қолди. У кечки овқатга занг уришганларини, уйху олдиқдан ибодат қилишга қўнғироқ чалинганини эшитмади; уни унутиб қўйишганди.

Кўшинини илк цурлари уни эргашаб барвақт уйғотиб юборди, у кўзини очиб, полда ётганини кўрди

¹ Яхдон (форсча. музқилин; индун суя соддиқлиги пайш; «ири сандиқ») – ўстига гул ва гулж таянган қўзғил чорни сандиқ.

XXVII. ОДАМЗОД ЁКИ БАДАВЛАТ КИШИГА ЕТИШМАЙДИГАН НАРСА ҲАКИДА

*Бу ёруғ дунёда яқин-ю ёзганим, мен
билан ҳеч қимматли иш йўқ. Қўз ўнгимда
муноффақиятга эришайтган барча кини-
лар ҳаёсизлик ва бағритоманиклар билан
амжрашиб турадилар, мен эа бундай ҳис-
латлардан мутлақо маҳрумдирмен. Қў-
нғитчилик ва мурувватчилик учун
ўлар мендан нафратланадилар. Эвоҳ, мен
тегда ё очликдан, ёҳуд одамларнинг шу
қадар бешифкат жанлиқларидан ранжиб
ўлиб кетсам керак*

Юнг¹

Йигит кийимларини наридан-бери тозалашди-да, шоша-пиша пастга тушди. У кечикиб қолди. Назоратчи уни қаттиқ қойиб берди, аммо Жюльен ўзини оқлаш ўрнига қўлларини қовуштирди.

— *Pessavi, pater optime* (Гуноҳкорман ва айбимни бўй-нимга оламан, тақсирим), — дея жавоб қилди у қайғули бир оҳангди.

Ишнинг бундай бошланиши Жюльенга қатта муваффақият келтирди. Айёрроқ семинаристлар дарҳол унинг бу соҳада гўр эмаслигини пайқашди. Дарслар ўртаёсандаги та-наффус пайти Жюльен барчанинг ўзига қизикиб қараётганини сезд. Бироқ семинаристлар фақат унинг сир сақлаётгани ва одамови жақлигини кўришди, ҳолоҳ. Йигит ўзи учун белгилаб қўйган қошдага риоқ қилиб, уч юз йилгирма бир ҳамқасабасининг барига душман деб қарар. Аббат Пирар эса, унинг назарида, душманларнинг энг ҳавфлиси бўлиб туюларди.

Орадан бир неча кун ўтди. Жюльен ўзига пир танга-моғи лозим эди, Унга рўйхат беришди.

¹ Эдуард Юнг (1683-1765) — инглиз шоири.

«Э. Худойим! Мени ким деб ҳисоблашяпти улар ўзи? — дея ҳаёлидан ўтказди у. Нима улар, бунинг шунчаки расмийят эканлигини билмайди, деб ўйлашялтимиз?» Ва у аббат Пирарни танлади.

Бу ишн ўзи учун ҳал қилувчи қадам эканлиги унинг ҳаёлига ҳам келмади. Биринчи кунданоқ ўзини унинг дўсти деб эълон қилган асли беррьерлик бир семинаристча, она сўти пўздан кетмаган бир болакай Жюльенга, агар сиз семинария директорининг ердамчиси жакоб Кастанодди танлаганнингизда маҳсадга муваффиқроқ бўлур эди, дея тушунирди.

— Аббат Кастанод жакоб Пирарнинг гирт душмани, Пирарни эса янсениет деб шубҳа қилинади, дея кўшимча қилди у Жюльеннинг қўлоғига шивирлаб.

Ўзининг ниҳоятда эҳтиёткорлик билан ҳаракат қилаётганига ишончи қомил бўлган қаҳрамонимиз босган илҳ қадмларининг ҳаммаси худди бир тиллашн қайи ўта енгил-таклик бўлиб чиқди. Ҳаёлпарастликка мойил бўлган барча одамларга ҳос ўйинларчонлик гуфайли айлашан Жюльен дилидаги ниятларини амалга ошган далил деб ўйлар ни ўзини бекиёс мунофиқ деб ҳисоблар эди. Бу янглишиш шу даражага бориб етарлики, Жюльен ҳатто заиф одамлар қўллайдиган бу санъатда эришаётган муваффақиятларн учун ўзига ўзи таъна ҳам қилиб қўярди.

«Афеус! Лекин бу менинг ягона қуролим-ку ахир! — дея мулоҳаза юрктарди у. — Агар бошқа вақт бўлганида эди, менризи рўзимни душманнинг қўз ўнгида ўзи учун ўзи далолат берадиган ишлар билан толган бўлардим».

Ўзининг ҳуяк-ятворидан мамнун бўлган Жюльен атрофта рази сола бошлади: бу ерлати барча нарсалардан гакюдорлигининг кел келаеттандек туюларди.

Семинаристлардан ўнга яқин киши авлиёхон деб ном чиқарниганди: бохира Терез ёки ўз тамғасига нга бўлмақ учун Апеллиндаги Верни тоғига чиққан авлиё Франциск қаби уларнинг вақиллари бор эди. Бироқ бу катта сир бўлиб, уларнинг дўстлари бу ҳақда ҳеч кимга оғин очилмасди. Бе-

чора аёлнехонларнинг ўзлари эса деярли лазаретдан чиқмай ётишарди. Яна юзгача талабанинг кучини эътиқоди бекиёс кунг билан уйғунланганди. Улар ҳоят тиришиб ўқиганидан аранг сулраниб юришарди, бироқ бу ҳаракатнинг фойдаси кам эди. Икки ёки уч киши ҳақиқий истеъдоди билан «ўзга ташланарди. Уларнинг орасида Шазель деган бир йиғит ҳам бор эди, бироқ Жюльен улардан ўзини олиб қочар, ўз наъбатиде улар ҳам уни унча хуш кўришмас эди.

Уч юз йиғирма бир семинаристдан қолгани шунчаки жонли ва саводсиз йиғитлар эди, улар ўзлари эртадан кечгача ёд олаётган латин сўзларининг маъносини дурустроқ тушунириб ҳам бериша олмади. Бу талабаларнинг деярли ҳаммаси, эрта-ю кеч ер чопиб кун кечиргандан кўра латин тилдаги бир неча сўзни ёдлаб олиб, ризқи рўзни топиш осонроқ, деб ҳисоблайдиган оддий кишлоқи йиғитлар эди. Ана шу барча қўзағишлар асосида Жюльен биринчи кунларданок, жуда тез муваффақиятга эришаман, деб кўнглига тутиб қўйганди. «Ҳар қандай ишда ҳам мияси ишлайдиган одамлар керак, чунки қимдир ишлагани ҳам зарур-ку. — мулоҳаза қиларди у ўзинча. — Наполеоннинг армиясида мен сержант бўлардим, манави бўлажак поллар орасида эса мен катта викарый бўламан»

«Бу бечора йиғитларнинг ҳаммаси, — дея ўйларди у, — оғир меҳнатда суягн қопган ва бу ерга келгунларига қадар катин-у қора нон билан кун кечирганлар. Боёқчилар у ерда, ўз қўлбаларида мол гўштини йиғитга бор-йўти бепул олти мартагина кўрадилар. Рим аскарлари урушнинг дам олиш пайти деб ҳисоблаганлари қаби, бу оми хизматкорлар ширин семинарлик ҳаётига бутунлай мафтун бўлиб қолишган...»

Жюльен уларнинг аўрайган кўзларида қоринларини тўйгандан кейин мамнун бўлишини-ю, ояқатланишдан олдин лаззатланишни ўйлашдан бўлак ҳеч қандай маъно уқд олмади. Қаҳрамонимизнинг атрофдаги одамлар ана шундай бўлиб, Жюльен улар орасида ном чиқармоғи лозим эди. Би-

¹ Лазарет (французча Lazaret, италияча Lazaretto < lazareti — шифо, даъво қилувлар қамалмаси) — шифохона (қўзғаштас) — ҳарбий саноатнинг муқаддас ва ёнмаларини ҳаётини қўқиб қўзғайдиган кичикла кифохона

рок турли фанлардан, масалан, догматика, черков тарихи ва хокаюлардан, ҳуллас. семинарияда ўтиладиган барча фанлардан биринчи бўлиш талабалар назарида, ҳаддан ташқари ўзига бинчо қўйиш ҳисобланарди. Жюльен бундан беҳабар эди ва ҳеч ким унга бу ҳақда гапирмоқчи ҳам эмасди.

Вольтер замонидан бери, инсонмаслиқ ва шахсий фикрнинг худди ўзининг бўлган ҳамда ҳақиқий инсонмаслиқ каби ирамас одадга ўргатган икки насабали бошқариш системасидан буён француз черкови ўзининг ҳақиқий душмани хитоблар эканини тушуниб қолган эди. Итоаткорлик унинг назарида, энг катта фазилат ана шу эди. Илим соҳасида, ҳатто илоҳий фанида катта ютуқларга эришмоқ асосли равишда унга шубҳали туюларди. Zero маърифатли одамнинг Сьейес¹ ёки Грегуарга² ўхшаб душман томонига ўтиб кетишига ким ҳам ҳалат бера оларди! Каттик ҳавфсиз раб қолган черков ягона нажот манбаси сифатида папата ёпишиб олганли. Фақат папанинг шахсий фикрга чек қўйиши ҳамда ўзининг лабдабали ва тақвога тўла сарой маросимлари ёрдамида фойний дунё кишиларнинг маънавий бузук ақлига хиёл бўлса-да, таъсир кўрсатиши мумкин эди.

Семинарияда айтиладиган барча гапларда астойдил раб эшитувчи бу турли-туман ҳақиқатларни, мас-мас илғаб олар экан. Жюльен аста-секин руҳий тулқунликка туша босилгали. У қўп шугулланар ва руҳоний учун жуда фойдали, бироқ, унинг назарида, ўта сохта ва ўзи учун мутлақо қизикарсиз бўлган турли-туман билимларни тезда ўзлаштириб оломокда эди. Ўнгит, бу ерда меннинг шундан бошқа ишим йўқ, деб ҳисобларди.

«Наҳот менга ҳамма унутиб юборган бўлса?», дея ўйларди у.

Жюльен жаноб Пирарининг Дижон муҳри қўйилган талайинна хатларни олиб, уларни ёқиб қўйганидан беҳабар эди. Гарчи бу мактублар илоб чегарасидан чиқмай сизилган

¹ Сьейес (1748-1804) — француз илмий-оқилолари арбоби. У асосан руҳоний бўлган-у, диний инсоний бай танганидан сўнг унинг тоқомини ўтган.

² Анри Жан-Батист Грегуар (1750-1831) — француз католик черковининг руҳониси. Бузоқ француз илми, оқилолари сибей эрибчи.

бўлса-да, уларда жўшқин эҳтирос сезишлар ва бу севгини даҳшатлики виждон азоби таъкиб этаётгани аён бўларди. «Янаям яхши, — дея ўйларди аббат Пирар, — бу йигит, ҳар қалай, имонли аёлини севган экан-ку».

Бир кунги аббаг Пирар яна бир мактубни очиб кўради. Кўз етлари томавериш, сийилиб кетганидан бу хатнинг факат ярмисинигина ўқиса бўларди: бу Жюльен билан абадий видолашув эди.

«Ниҳоят, деб ёзилган эди хатда, — ярашди Парвардигор мендан марҳаматини аямай дилимга нафрат солди. Йўқ, йўқ, гуноҳимнинг сабабчисидан эмас, зеро у ўла-ўл-гунимча мен учун дунёдаги энг аяни одам бўлиб қолверди, гуноҳнинг ўзидан нафратлана бошладим мен, қурбонлик келтиришди, дўстгинам. Кўриб турибсизки, кўнгиб кўт ёшлари эвазига эришдим бунга. Сиз ниҳоятга яхши кўрган болаларимнинг таъини сийиш устун келди. Тенгри таолонинг қаҳри қаттиқ, лекин унинг марҳамати ҳам кенглир — энди у оналарининг гуноҳи учун болаларни жазилмайдди. Албатта, Жюльен, ошамларга нисбатан алоқали бўлинг». Хатнинг охиридаги ана шу видолашув сўзларини деярли ўқиб бўлмасди. Мактубга, тарчи Жюльеннинг жавоб қайтармаслигига умид бўлдирилган, мабодо жавоб қайтарганда ҳам эс-ҳушини йиғи бошлаган бир аёл қизармай ўқий оладиган даражада олиб билан ёзиш йўлимас қилини ан бўлса-да, Дижон манзили шунча этилганди.

Жюльеннинг руҳий тушқунлиги аллақайси бир савдогар семинарияга ҳар порциясини¹ 83 сантимдан сотадиган тақчил овқат билан биргаликда унинг соғлиғига таъсир эта бошлаган пайтларда бир кунги эрталаб унинг ҳужрасида дафъатан Фуке пайдо бўлиб қолиди.

— Ниҳоят сени топдим-я. Миннат эмас-ку, лекин атай сени хўриш учун Безансонга беппинчи бор келишим. Шу дефин, ҳар гал дарвоза олдида бир тўнка нусхага дуч кела-

¹ Порция (мешини роти) — ҳар бир одамга тегишли улуш, хисса. 1) бирер марзамни қимматлир, ниятгадир мўлажжалланган ўлчовли бўлган, чаклари. 2) ресторан сди ошхонада бир хўрангага мўлажжалланган маҳдум мақдур оғи шўрчи (бу ерда шу маънада келган).

ман. Ҳатто семинариянинг эшиги олдига қоровул ҳам қўйиб қўрдим. Жин ургур, нега ҳеч кўчага чиқмайсан?

– Ўзини-ўзим синаб жорибман.

– Бу дейман, жуда ўзгариб кетибсан-ку. Нихояг сени кўрадиган кун ҳам бор экан-ку! Иккита беиш франклик муллажиринг ҳозир ақлимни киритди: мен, аҳмоқ шу пулни биринчи келганимдаёқ берсам бўлмас эканми?

Иккис дўстнинг суҳбати сира тамом бўлай демасди. Бирдан Жюльеннинг раиши оқариб кетди, Фуке унга:

– Айтмоқчи, биласанми, ўқувчиларининг ораси жуда саккога берилиб кетди. – деб қолди.

Шундай дея у одатда оташин қалб соҳиби учун энг азиз нарсалар ҳақида гапирилганда, негадон уни қаттиқ изтирийга солаётган бир тақаллуфсизлик билан ҳикоя қила бошлади:

– Ҳа, отайини, шу дегин, жуда ҳудожўй бўлиб қолган. Айтишларича, зиёратхоналарга борармиш. Бирок де Реналь хоним боёқмиш Шеланкини орқидан уюқ жосуслик қилиб юрган анави аббат Маслонни руса шарманда қилди. У ўша поп билан таплагинини истамай, гумоҳига тавба қилиш учун Дижон еки Безансонга бораётган экан.

– У Безансонга ҳам келиб турадимиз? – деб этиб хизарганича сўради Жюльен.

Ҳа, тез-тез келиб туради, – деди жавобан ажабланиб Фуке.

– Ёнингда «Конституционалист» борми?

– Нима дединг? – дея қайта сўради Фуке.

– Ёнингда «Конституционалист»нинг бирор нусхаси борми, деб сўраганиман, – дея такрорлади.

Жюльен жуда хотиржам оҳангда. Бу ерда, Безансонда унинг ҳар нусхасини ўттиз судан сотишади.

– Буни кара-я! Ҳатто семинарияда ҳам либераллар бор экан! – дея хитоб қилди Фуке аббат Маслоннинг чучмат овозига тақлид қилиб, мунофиқона оҳангда.

Агар бир воқеа солир бўлмаганида дўст билан бу учрашув қаҳрамонимизда жуда кучли таассурот қолдирган бўлиши мумкин эди. Эртаси кун у гентак бола деб ҳисоб-

лайлиган веррьерлик ёш талаба гап орасида айтган бир сўз Жюльеннинг миёсида муҳим бир кашфиётнинг тугилишига сабабчи бўлди: у семинарияга кирган кунидан буён барча хатти-ҳаракати тинимсиз хатодан иборат бўлибди. У энди алам билан ўз устидан кулмоқда эди.

Аслида у ҳаётидаги ҳар бир муҳим кадамни пухта ўйлаб босарди-ю, бироқ икир-чикирларга диккат қилмасди. семинариядаги донишмандлар ҳақ факат икир-чикирларгалина эътибор беришарди. Шундай қилиб, у лаҳрий деб ном чиқарганди. Кўплаб майда-чуйда хатолар унинг айбици очкор қилмоқда эди.

Уларнинг фикрича, у шу зайдда даҳшатли гуноҳга ботган эди: у нуфузли зотларнинг фикрига кўр-кўрона бўйсуниб, уларга таассуб қилиш ўринга ўзи ўйлар, ўзи ҳукм юритарди. Аббат Пирар унга ҳеч қандай ёрдам бермади, тавбахонадан бўлак бошқа бирор жойда у билан бир оғиз гаплашмади, ўзини ерда ҳам у тапиришдан кўра кўпроқ кулди соларди. Алар у аббат Кастанэдни пир қилиб танлаганида эди, ҳаммаси мутлако бошқача бўларди.

Бироқ Жюльен ўзининг ўта эҳтиётсизлик қилганини сезган заҳоти жерикмай қўйди. У кўсуринини қанчаллик чуқур илдиз отганини аниқламоғи лозим эди. Шу мақсадда у ўртоқларини ўзидан ҳурқитиб юрган тақаббуриликки йитиштириб, маълум даражада очилиб юришга жалм қилди. Худди ана шунда талабалар ундан ўч ола бошладилар. Улар Жюльеннинг гапиришга уринишларини шундай бир нафрат билан қарши олдиларки, бу кўпроқ таққирлашга ўхшаб кетарди. У энди семинарияга кирганидан буён унга ёмонлик келтирмаган, душманлар сонини кўпайтирмаган ёки бирор-та муносиб семинаристнинг, ҳеч бўлмаса, бошқалар қатори жоҳил бўлмаган бирор талабанинг унга инсбатан ихлосини оширган бирор соат, — айниқса, дарслар орасидаги танаффус пайти, — бўлмаганини билиб олди. У тузатиши лозим бўлган кўсур жуда катта бўлиб, бу вазифа гаятда мушкул эди. Шу закиқадан эътиборан Жюльен доим сертакланиб юрди. у ўзини бутунлай бошқа одам қилиб кўрсатмоғи лозим эди.

Маъдан, у кўтидаги ифода туғайли анча таъвиш чек-

ди. Бундай жойларда одамлар бекорга диним ерга қараб юришмайди-ку ахир. «Веррьерда юрганнимда ўзим тўғримда қандай ҳаёлларга бормасдим, – дея ўзинча мулоҳаза юритарди Жюльен. – Мен яшайман, деб ўйпардим, аслила эса фақат яшашга ҳозирлик кўраётган эканман, мана энди ҳаётнинг ичига тушиб қолдим ва у мен учун чекимга тушган ролни охирига қалар ижро этгунимча шундай лавом этиверди. Атрофимни фақат ашаддий душманлар ўраб олган. Дақиқа сайин мунофиқлик қилиш – нақадар оғир захмат, – дедим у ўзига ўзи. – Ахир бунинг олдида Гераклнинг қаҳрамонликлари ҳам бир нави бўлиб қолади! Замонамиз Геракли – бу ёшлик вақтидан бери такаббур ва жижзаки сифатида танитган. Ён беш йил лавомда ўзининг боғиҳоя мулоҳимини билан қирк кардинални алдаб келган Сикст Бешинчи¹ бўлади».

«Демак, бу ерда билимнинг сариф чамалик ҳам қадри йўқ экан! – дедим у ўзига ўзи алам билан. – Дилматика, қисса-ул анбиё ва ҳокато фанларда эришилган ютуқлар ҳўжақўрсингасини раббатлантирилар экан. Шу хусусда бу ерда айтиладиган гапларнинг бари менга ўхшаган лақмалар илтинадиган туюқнинг ўзгинаси. Афеус! Меннинг ягона устунлигим – бу, теъда муваффақиятга эришувимда, ана шу бўлмагур сафсаталарни осонгина ўлаштириб олиш қобилиятида эди. Демак, уларнинг ўзлари ҳам бунинг баҳосини билишаркан-да, бу гапларга ўзим қабил муносабатда бўлишар экан-да! Мен аҳмоқ бўлсам фахрланиб юрибман! Худди ана шу доним биринчилижни олишим туфайли мен шунча ашаддий душман орттирдим-ку ахир. Мендан анча кўпроқ нарсани билигани ан Шазель ҳам ўз иншоарили атайлаб тох у, тох бу бемалани тапини ёзди ва шу туфайли эллагинчи ўринда сулралиб қолади, мабодо баъзан биринчи ўринга чи-

¹ Сикст Бешинчи (аси исми Феличе Перетти ди Монтеальти 1521-1581) – 1555-1590-йиллар Рим папаси. Тарихчи Грегорио Лестинини ёзишчи, у ўн уч йил лавомда ўзини ҳаста кўрсатиб юрган ва қарангаслар, барибир, тез ҳунда қулбдан ўтди. Дегин унинг ўзи папаникка сайлаб кўчарганлар баърик сайлов тутаган ҳаста ялти лаво кўлтиктагани ушқариб қавласини роҳлатган-у. Шу қилар қаранлагиб дамла-у сано ўқилшчи, бунин кўриб барча кардиналлар ангриниб қолган.

киб қолан гақдирда ҳам бу фақат диққатсизликнинг нати-
жаси бўлади. Эъох, аббат Пирар бир оғизгина сўз билан
мен куткариб қолиши мумкин эди-ку».

Жюльен ўз хатопарини англатганидан бери кўлига тас-
беҳ олиб ҳафтасига беш вақт ибодат қилиш, Исо қалби
ибодатхонасида кироат билан табури ўқиш ва шунга ўхшаш
тоҳидона тақводорлик машқлари унинг учун энг қизиқарли
машғулоти бўлиб қолди.

Холбуки, бу ишларини бари унинг учун илгари ўлгу-
лик эрикарли бўлиб туюларди. Ўз хатти-ҳаракатларини
диққат билан назорат қилиб борар экан, Жюльен, асосан, ўз
қобилиятига шайло бўлмаслиққа ва дарров, дақиқа сайини
насроийлик бобида камолотлиқ янги логонасига кўтарил-
ганидан далолат берувчи бирор хайрли иш қилагани наму-
нали семинаристларга ўхшаб олқига ҳаракат қилмади. Ахир
семинарияда хатто қайнатиб пиширилган тухумни ҳам
художўйлик йўлида янги муваффақиётлари эришилганидан
далолат берилган қилиб сўйиш мумкин эди-да.

Бу сатрларни ўқиб, кинояли жидмаядиган китобхон,
яъниси, аббат Дедилнинг Людовик XVI саройидаги бир
асиғзода хонимнинг уйида нонушта пайти, тухум тановул
қила туриб, канча хатога йўл қўйганини бир эслаб кўрсин.
Жюльен, авало, поп сира¹, яъни семинаристнинг бутун
ташқи кифоеси, унинг юриши, қўлларини кимирлаганиш, кўз
қарашин ва ҳоказолар бутунлай тарки дунё қилганидан, эймо-
шу билан бирга, хали дорулфаноининг амонатлигини тушу-
ниб, дорулбакога юз ўтирмаганингидан далолат берувчи бир
руҳий ҳолатга эришишга интилади.

Йўлакнинг барча деворларида Жюльен доим писта
қўмир билан ёзилган: «Абадий фароғат ёки жаҳаннамда мум
қайнаб турган қозондаги абадий кийноққа нисбатан олтинчи
йиллик синов нима деган тал?», жумласига диққат қиларди.
Энди бу гапларни ўқиганида кайрамоннинг нафратланмай-
лиган бўлиб қолганди. Йилит бу ишорин донм: кўз ўнгидан
сакламоқ кераклигини тушунган эди. «Хўш, умр бўйи мен

¹ Non culpa (nonna) – берунҳалик.

лима билан шуғулланаман? — дея сўрарди у ўзидан ўзи. — Мўминларга жаннат ваъда қилшман. Уларга бунинг нима эканлигини амалда қандай кўрсатиш мумкин? Ўзим билан қавмининг табиқ кўринишидаги фарк орқали. ҳоло».

Бирок кўп ойлар давомида куят билан машқ қилишдан кейин ҳам Жюльеннинг киефасидан унинг нималарни ўйлаётганини билиб олинги мумкин эди. Йигитнинг кўз қараши, лабларининг қимирлатиши ҳамма нарсани қабул қиладиган ва ажоб чекишга қадар ҳар қандай синовларга дош бера оладиган кўр-кўрона эътиқоддан сира ҳам далолат бермасди. Жюльен ҳатто энг кўпол кишлоки йигитлар ҳам бу жаҳҳода ундан устун эканликларини кўриб ўксинарди. Ахир улар устун миёналарида ҳеч гап йўқлигини сездирмасликдан осони йўқ эди-да.

У кўр-кўрона эътиқод билан ҳар нарсага тайёр, ҳар нарсани қабул қилиб, ҳар қандай синовга дош бера олаётган кимса киефасига кирмок учун озмунча уриндими?! Бундай киефани итальян монастырларида кўплаб учратиш мумкин бўлиб, бунт фойиш дунё кишилари учун унинг ажойиб намуналарини Гверчино¹ ўзининг диний картиналарида қолдирган².

Катта байрам куллари семинаристларга тушки омакат пайти сосиска билан тузланган қарам беринарди. Дастурхон устида Жюльеннинг ёнида ўтирадиган талабалар унинг шундай лаззатли таомга мулақо бефарқ қарашини сезиб қолдилар, уларнинг назарига, бу катта жиловат эди. Ўртоқларни бунча аҳмоқона мунофиқликнинг жирканч кўриниши деб ҳисоблардилар. У энг кўп душманни худди ана шу қилиғи билан орттирди. «Манави бойваччага бир қаранг, нимасига кеккалди у. — дейишарди улар, — ҳей, дунёдаги энг ширин омакатта тузурмокчи қилиб кўрсатади ўзини, сосиска билан тузланган қарамга-ж! Хў, газанша! Такаббурлигини дан ўргилдик сени!»

¹ Гверчино (асл исми: Леонардо Франческо Барбьер) (1591-1666) — италияли раисов.

² Луи Бувейнда «Алфавитни герцог Франциса ўз омаутларини очиб, розиқлаб ичинини киёмидан суратини гомоша қилмиг».

Аслида у овқатини олиригача емай тарелкасида қолди-
раётиб, ўзини-ўзи жазоламоқ ниятида қандай фидойиликка
бораётганини кўрсатиб қўйиш учун ўртоқларини бирорга-
сига қолаётган қарамга ишора қилиб: «Инсон Худога бўлган
чуқаббатини изҳор қилмоқ учун ўз ихтиёри билан азоб
чеккидан ортик жазога мажбум эва оладими ўзини?» деб
қўймоғи лозим эди.

Бирок бундай парзларини осонгина тушуниб олмак
учун Жюльеннинг тажрибаси камлик қиларди.

«Ҳолимга вой! Ўртоқларим, манави кишлоки йигит-
ларнинг жаҳолати улар учун қатта афзаллик келтирляти¹ –
дея ҳитоб қиларди Жюльен умидсизликка тушган кезлари. –
Улар семинария оstonасига қадам қўйишганида, устозлари-
га бу тўпори йигитларининг миёсида мен бу ерга келтирган
ва уларни яширишга қанча уринмайин, ҳамкасбларим беш-
шарамдан уқиб олаётган турли-туман дунёвий фикрларни
қувиб чиқаришга тўғри келмайдю».

Жюльен ҳасадга ўлашаб кетадиган бир қизиқиш билан
кишлоки йигитлар орасидаги энг тўпориларининг ҳулқ-
атворини ўрганарди. Уларнинг устиларидаги мовут қамзул-
часини ечиб олиб, эгиларига қора кийим кийдиришаёт-
ганида, бу йигитларнинг бутун маълумоти танга пулга,
франш-контликлар таъбири билан айтганда, нақдина мул-
лажиринингга бўлган чексиз ҳурматдан ташкил топарди.

Одатда бу сирли, баландпарвоз сўз билан улар нақд
пулни қанчалар тўхталакларини изҳор этардиқлар.

Семинаристлар учун бутун бахт, Вольтер қахрамон-
лари каби, асосан яхшилаб қорни тўйдиришдан иборат эди.
Жюльен уларнинг деярли ҳаммаси яна нафис мовутдан
кийим кийган ҳар қандай одам олдида сажда қилишга тайёр
эканликларини сатиб қолди. Бу туйғу моддий бойликларни
тақсимлаш йобиди қонунларимиз белгилаб берган ўша
адолатнинг қандай баҳоламини ёки, тўғрироғи, қанчалик
қадрланмаслигидан далолат беради. «Ўйинимизни арбоб
билан, арбоб улар ҳар боб билан!» дея тақрорлашарди улар
ўзaro суҳбатларида.

{Ора волийларида бадавлат олами арбоб дейишарди}.

Шундан сўнг уларнинг ҳаммадан башавлатроқ бўлган кимсалар, яъни ҳукуматни нақадар ҳурмат қилишларини тасаввур қилса бўларди!

Жаноб префектнинг номи тилга олинганининг ўзидасек тавозе билан табассум қилмаслик, бу франши-контанлик, деҳ-конларнинг назариди, ўта эҳтиётсизлик саналарди. Эҳтиётсизлик қилган кашшок одам эса дарров очликка гирифтор бўлади.

Дастлабки пайтларда Жюльен қалбнинг чулғаб олган нафрат туйғусидан жулда дилтанг бўлиб ирли. Аммо кейинчалик дилида раҳм-шафқат уйғонгандек бўлди: ўртоқларидан кўпчилигининг оғалари киш кетлари кечкурун кулбаларига қайтганларида уйларида на бир бурда нон, на бир дона каштан, на бирорта картошка бўлган пайтлар кўп бўлганли-да, ахир. «Атар улар, – дерди ўзига ўзи Жюльен, – бахтли одам дегенди, биринчидан, яхшилик қорин тўйдирган, кейин яхши кийинган кимсани тушунсалар. Бунинг нимаси ажабланарли экан! Барча ўртоқларимнинг вазифаси битта бошқача қилиб айтганда, бу йигитлар руҳонийлик унвонини уларга ана шу буюк бахтдан мунтазам лаззатланишга, яъни доим тўқ зорини ва қилда нисик кийиниш имкониятини беришга қаттиқ интилоқлар».

Бир кун Жюльен бир еш ҳаллапараст семинаристнинг ўртоғига шундай деганини эшитиб қолди:

– Нета энди мен бир вақтлар чўчкабоқар бўлган Сикст Бескирччи ва ўхшаб пана бўлишим мумкин эмас экан?

– Фақат италянларгина пана бўлишди, – дея жавоб қилди унга ўртоғи. – Бизнинг орамызда, албатта, бирорта одам қатта викарый ёки позирликка кўтарилиш шарафига мувоҳар бўлар. Кейин, қарабсанки, епископ ҳам бўлиб кетиши мумкин. Мана, Шалонда епископлик қилаётган жаноб П... Ни ол, ахир у бочкасозниш ўли бўлади Бу ёнинг сўрасанг, менинг отам ҳам бочкасоз.

Бир кун догматика дарси пайтида аббат Ҳирар Жюльенни чакиртириб қолди. Бечора ёнгит ўзи руҳан ва жисман сиқилиб юрган бу муҳитни бирозга бўлса-ди, тарк этиш имконияти тутилганидан боши осмонга етди.

Жаноб директор Жюльенни семинарияга кираётган кунин уни жуда кўрkitиб юборган бир алпозда қабул қилди.

– Қанин, айтинг-чи, манави ўйин картасида нималар деб ёзилган? – дея сўради у Жюльенга тикилиб қарар экан, бу нигоҳдан йиғит ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмади.

Жюльен картада. «Аманда Бино», «Жираф» қалва-хонаси, соат саккизгача. Ўзингизни жанлиселикман, дейсиз ва менинг онамга қариндош қилиб кўрсатасиз», деган ёзувни ўқиди.

У нақадар дахшатли хавф остида қолганини дарҳол туйғунди: аббат Кастанэшининг айгоқчилари унинг хужраси-дан бу манзилни ўғирлаб чиқишибди.

– Мен бу оstonани ҳатлаб ўтган куним, – дея жавоб қилди аббат Пирарнинг пешанасига тикилиб, зеро унинг дахшатли нигоҳига дош бера олмай қолганди, – бениҳоя кўрққан эдим: жаноб Шелан бу ерда чакимчилик ҳам, турли-туман ёвузликлар ҳам бўлиши, тухматчи ва чакимчи талаба-лар рағбатлантирилиши хусусида мени огоҳлантирган эди-лар. Яратган Тангрининг ихтиёри огу бўлиб, ёш руҳонийлар ҳаёт қандай бўлса уни шу ҳолда кўрмоқлари ҳамда дили-ларида фойқ дунё ишларига нисбатан нафрат туймоқлари лозим экан.

– Менга шу бўлмағур гапларни айтнинг қандай журъат этияси? – деб хитоб қилди тазаби тошиб аббат Пирар. – Вой, ярамас-ей!

– Вёррьерда, хатиржамлик билан давом этди Жюльен, – акаларим агар бирор нарсада ҳасад қилгудек бўлсалар, мени дўппоқлашарди.

– Мақсадга кўчинг! Мақсадга! – дея қичқириб юборди жаноб Пирар тоҳати тоқ бўлиб.

Жюльен сира кўрқмасдан вазминлик билан давом этди:

– Бездансизга қолган куним, соат ўн ихкиларда қорним очиб, қаҳвахонага кирдим. Дилим бу фиксиклик маконига нисбатан нафратта тўла эди, бироқ мен бу ерда меҳмон-хонага нисбатан арзонроққа нонушта қилиш мумкин бўлса керак, деб ўйладим. Қандайдир аёл, чамаси, ўша қаҳвахо-нанинг боқаси бўлса керак, бу шаҳарда янги олам эканли-

гимни кўриб, менга раҳми келди... «Безансонда фирнибгарлир кўп, – деди у менга, – шунинг учун ҳам сиздан хаялтирмаман. Агар бирир кор-ҳол бўлса, менга мурожаат қилинг, бу ерда бирорта одамни юборинг, лекин у факат соат саккиздан олтин келсин. Мабодо семинаридаги дарбон бу ёкка келишдан бош торлса, сиз унга менинг ҳолаваҷчам бўлиб, ўзингиз Жанлисдан эканлигингизни айтинг...»

– Бу сифсаталарнинг барини текшириб кўрамиз! – дед хитоб қилди аббат Пирар. У бир жойда ўтира олмай, хонада у ёқдан-бу ёқка юрмоқда эди.

Ҳозирок хужрангизга жўнанг!

Аббат унинг ортидан бориб, устидан қушфлаб кўйди. Жюльен шу заҳоти тағига ўша маълум қарта яшириб қўйилган яхдонга томпи отилди. Ҳамма нарса жойида эди, бироқ у калитини домд ўзи билан олиб юрган бўлса-да, хўшна нарсаларини таҳи бузилганди. «Ҳар қалай, бахтим бор экан,

деди ўзига ўзи Жюльен, – бу ерда ҳеч балони тушунмай юрган келдарим шаҳарга чиқиб ижозатидан фойдаланмай жуда яхши қилибман. Бўлмасам, аббат Кастанэд буни менга неча бор жуда меҳрибонлик билан тақлиф қилган эди-я. Бунинг маънисини ҳнди тушундим. Ахир мен аҳмиқтик қилиб қийимимни ўзгартиришим ва нозанин Амаданнинг олдига равона бўлишим мумкин эди

.. Ана ўшанда тамом бўлардим қўярдим. Улар менга шу йўсунда ҳалок этишдан умидларини ўзишгач, шундай далил-исботнинг бекар кетишини истамай, бориб чакиб қўя қолишибди».

Икки соатдан сўнг уни яна директор хўтурига чақиришди

– Сиз менга ростини айтибсиз, – деди у Жюльенга анча жаҳлдан тушиб, – лекин бундай манзилли сашлаб қўймоқлик – шу қадар қатта эҳтиётсизликки, сиз буниги оқибатини ҳалло тасаввур ҳам қилолмайсиз. Бадбахт йигит, ҳатто ўн йилдан кейин ҳам у сизга жуда панд бериши мумкин.

XXVII. ХАЁТ ТАЖРИБАСИНИНГ БОШЛАНИШИ.

*Битнинг замонамиз ҳаётизми,
ё Раббим! Ахир бу қиёмат-қайим-
нинг ўзи-ку. энга ҳўл теккизгани
Худо уради.*

Дидро'

Жюльен ҳаётининг шу палласидан аниқ ва ҷиҳонарли фактларни жуда кам тасвирлаётганимиз учун китобхон бизни кечирсە керак. Биз қўлимизда шуздай фактлар қим бўлгани учун бундай қиёматдик, аксинча, иммо қахрамонимиз семинарияда дуч келган воқеа-ҳодисалар биз бу саҳифаларда ривож қилмоқчи бўлган муътадил қолориг' учун ҳаддан ташқари қийғули бўлса керак. Бизни бир нарсалардан азият чекисан менинг замонадошларим бундай воқеа-ҳодисалар ҳақида эҳсосалар дахшатга тушадилар ва бу ҳол ҳар қандай лаззатни, ҳатто иртак ўқиш лаззатини ҳам заҳарлайди.

Жюльен юзидаги ифода ва имо-ишоралар билан мунофиқлик қилишнинг унчалик улдасидан чиқа олмаётган эди; шундай даҳиқалар бўлардики, унинг қалбини чуқур нафрат туйғуси қамрай олиб, у ҳатто қаттиқ умидсизликка тушарди. Йигит, бундай жирканч жабҳада сира ҳам муваффақиятга эришя олмасам керак, деб ўйларди. Агар бирорта одам, уни ҳисл бўлез-да қўллаб юборганида эди, унинг бардоши анча мустаҳкамланган бўларди, ахир у енгиб ўтмоғи лозим бўлган тўсиқлар унчалик қатта ҳам эмасди-ди. Бирок у уммон кчри ташлаб кетилган кичкинаш ния қайиқдек яқка-ю ёлғиз эди. «Агар бирор нарсага эришган тақдиримда

¹ Дени Дидро (1713-1784) - француз фойлансуфи, ёзувчиси, таърифчи наврози. 1751-1759-й. й. лавра «Энциклопедия ёки фан санъат ва қисб-қўларларнинг умумий дуратиловчи ялғичи ва мухбирини» йўрқар ҳамда қўзи очик тарз уйинишди. «Габриэли тушунтиришнинг ёки фойлансуфи», «Д. А. йигит туши», «Материалларнинг философия принциплари», «Рационал Жог ва умик қўзиёниши», «Рационал, Габриэли», «Ахир туғришда парадокс» қисм асарлар мушайифи.

² Қолориг' - 1) рақиб, қаршилик ва шу қалби қарши рақиблар уйи унинг, рақибларнинг айланиши, ҳил туташилши. 2) бирор нарсанинг ўзига ҳис бўлиш ва ҳисланганларни маънули.

хам. – дери у ўзига ўзи, – бутун умр ана шу нфлис одаклар орасида яшамогим керак бўлади!

Фақат пешинда ейиладиган ёглиқ куймоқ орзусида яшовчи султоҳлар ёки ҳеч қандай жиноятдан қайтмайдиган манавиниқки аббат Кастандлар орасида-я. Албатта, улар ҳокимиятта эришадилар, лекин ниманинг эвазига! Ё Раббим!

Инсон иродаси ҳар қандай тўсиқни енгиши мумкин. Бу ҳақда жуда кўп ўқитганман, лекин дилимдаги бу нафратни енгиб ўтишга бардоним старминкин? Буюк шамоларга жасорат кўрсатиш осон эди, қандай хатар қутқу солимасин, уларга бу хавф тўзал бўлиб кўринарди, лекин менинг атрофимни ўраб турган нарсаларнинг нақадар жирканчлигини ўзимдақ бўлак қим ҳам тушуна оларди дейсиз?»

Бу унинг ҳаётидаги энг қийин палла эди. Ахир, у Бечансонда гарнизон бўлиб турган аниви ажойиб полклардан бирига ихсонгина хизматчи кириши мумкин эди! Ёнқил логин тилидан муаллимлик қилса ҳам бўларди – ҳар қалай, бемалол қуниши кўриб юрaverиши мумкин эди! Бирок унда юксак мартабаатар, порлоқ хелажак ҳақидаги орзулардан воз кечиш лозим бўларди, холбуки, у фақат ана шу орзулар билан тирик бўлиб, улардан воз кечиш унинг учун ўлим билан баробар эди. Мана унинг қайгули кунларидан биринини тафсилотлари.

«Мен ўзимга бино қўйиб, манаки қишлоқни йиғитларга ўхшамаслигимдан нақадар хурсанд бўлиб юрардим-а! Мана, энди ҳаёгга старли даражада тажриба орттирдим ва тафавут нафрат тугдиришини тушуниб олдим». бир кун эрталаб у ўзига ани шундай деди. Бу улун ҳақиқатни у энг алам қиладиган музаффақиятсизликларининг бирини сўнг пайқайди. У бутун бир ҳафта давомида авлиёхон деб ном чиқарган галабалардан бирини яқини кўринишига ҳарахат қилиб юрарди.

Улар ҳовлида сайр қилишар экан, Жюльен итваттўйлик билан ўша талабанинг ўлғудек зерикарли сафасатасига қулоқ солимоқда эди. Дабдурустдан хавони кора булут қоплади-ю, момақалдирок гулдураб, чакмоқ чакди. Шунда авлиёхон талаба Жюльенни бор қучи билан ўзидан нари итариб, қичқирди:

– Менига каранг, ўзинг учун ўл етим, деганлар! Мени чакмок уришини истамийман, Худо эса сизни ёндириб кул қилиши мумкин, чунки сиз Вольтер каби дахрийсиз.

Жюльен газабдан тишларини тижирлатганича чакмок чакаётган осмонга тикилиб, хитоб қилади: «Баттар бўлай, бўрон пайтида ухлаб қолганим учун мени чакмок ура қолсин! Хай, майли, бишқа бир художўйнинг кўнглини палашга уриниб кўрамиз».

Кўнгирак чалиниб, аббат Хастанд олиб борадиган кистас-ул анбис дарси бошланди.

Аббат бутун оталарининг оғир меҳнати ва йўқолидигидан ўлгудек кўркиб кетган бу қишлоқи йиғитларга, элварини назарида, қандайдир дахшатли нарса бўлган ҳукумат фақат Худонинг ердаги сояси томонидан топширилгани учунгина амалий ва қонуний қучга эга эканлигини тушунтирмакда эди.

– Худо йўлига ҳаётингизни бағишлаб, маънақват чексангиз, папанинг табаррук келтифотига мушарраф бўлғайсиз, сиз унинг қўлига асо бўлинг, – дея қўшимча қилди у, – ан шунда сиз бировнинг буйругига бўйсунмайдиган ва ўзини изга ўзингиз бошлик бўладиган ажойиб ва серларомад жойга эга бўласиз, бу жой сизга умрбод бериладурким, у ерда маъинини учлаш биринчи ҳукуматдан олсангиз, қолган учлаш иккинсини сизнинг панил-насиҳатларингизга исбат этгувчи қавмингиз келтириб беради.

Дарсдан сўнг аббат Хастанд синфдан чикиб қолдида тўхтади, бутун дарсини тўрдиққат-этибор билан тинтлаган шогирдлари уни ўраб қолди.

– Чиндан ҳам рухонийлар тўғрисида, .. дерли у астрофини ўраб олган семинаристларга. .. поли қандай бўлса, қавми ҳам шундай бўлади, деб жуда тўғри айтигилан. Мен тоғда рухонийси катта шохардаги дин пешволаридек ҳам кўйроқ ларомад туширадиган баъзи қавмларни ўз кўзим билан кўрганман. У бўлади, бу бўлади, муллажиринг жонивор сундай олиб келаверади. Семиз хўроз, тухум, ёғ-ғўшт ва хока со қознасымаглар ҳақида гапирмай ҳам кўя қолайлик. У ерда рухонийнинг олдида тушадиган одам бўлмайдиги, бирорта тўй-ҳа-

шам үснэ үтмайди, аллады азиз, тўрвада майнэ бўлиб юради у, худлас, хурматниги жойига кўйишади.

Жаноб Кастанюл хонасига кириб кетиши билан тўда таркалиб, кичик-кичик гуруҳларга бўлиниб кетди. Жюльен бу гуруҳлардан бирортасига ҳам кўйилмади: талаббалар, гўё у кўтир итдек, уклан ўзларини олиб кочишарди. У гуруҳлардаги талабаларнинг «дов ёки чув», деб галма-гал танга отишаётганини кўрди. Агар танга дов келса, ўртоқлари унга наэр-инёни мўл бўлган қавмга эга бўлар экансиз, дейишарди.

Сўнгра турли хикоялар бошланди. Мана, аллахайси ёш бир рухоний кўлини Инжонга кўйиб қасам ичганидан сўнг, бир йил ўтар-ўтмас кекса Кюреннинг оқсочига битта семиз куённи гўхфа қилибди, шунидан сўнг чол уни ўзига викарий қилибди. Орадан бир неча ой ўтгач, кекса Кюре бандаликни бажо келтирибди-ю, хаптиги йигит ажойиб қавмга эга бўлибди кўйилди. Бошқа биттаси эса жуда бой хавидаги мункиллаб қолган Кюрега усталик билан ўринбосар бўлиб олибди. у фалаж бўлиб қолган кекса Кюре гановули кишини ўтирган захоти жонуриб келар экан-да, жўжани койилмаком қилиб кесиб бераркан.

Барча сохатардаги ёш йигитлар каби семинаристлар ҳам бундай хийла-найрагларнинг кучини анча бўрттириб пасаввур қилишардики, тиро буининг ёш йигитлар лаёлини ўзига ром эладиган қандайдир таройиб томони бор эди.

«Мен ҳам ўзимни шундай гапларга одатлантиришим керак», дея ўйларди Жюльен. Агар улар соҳиска ски бой қавмлар ҳақида сўзлашилмаса, гап черхов таълимининг қундалик ишлари, епископлар билан префектлар, Кюрелар билан мэтрлар орасидаги ихтилоф гўйисига кетарди. Ана шуша Жюльен уларнинг ақлида ана бошқа бир Худо борлигини сезиб қолардики, у биринчисида ҳам даҳиятшироқ ва қудратлироқ бўлиб, бу бошқа Худо папа эди. Улар ўзаро сескигина, — ўшанда ҳам фақат жаноб Лирар эшитиб қолмаслигига ишончилари қонни бўлганида, — папа қар бир префект, қар бир мэтри шахсан ўзи шу боисдангина тайинламайдики, бу ишни у черковнинг катта ўғли деб эълон қилган Франция қиролига топшириб қўйган, дея ивир-шивир

гапланиб юришарди.

Ана шунда Жюльеннинг хаёлига де Местрининг ўзига яқин маълум бўлган папа ҳақидаги китоби ёрдамида обрў орттириш фикри келиб қолди. У чиндан ҳам ўртоқларини хайратга солди, бироқ бу унинг бошига яна фалокат келтирди. Талабаларга Жюльен уларнинг дунёқарашларини ўзларидан ҳам яхшироқ баён қилиб бергани ёқмади. Жаноб Шелан Жюльенга нисбатан ҳам, ўзига нисбатан ҳам катта таътиллишликка йўл қўйган эди. Чол уни сафсата соғмай, тўғри фикр юритишга ўргатган эди-ю, аммо кичкина одам учун бунақай одат жиноят ҳисобланишини айтмоқни унут-ганди, зеро тўғри гап туканингга ёқмайди.

Шундай қилиб, Жюльеннинг суҳбатдонлиги унинг учун янги жиноят бўлиб чиқди. Семинаристлар уни нийбаг қила-кила, алоҳа, унга нисбатан дилларидаги бутун даҳшатни из-хор қиладиана ном топишди: улар Жюльенга Мартин Лютер¹ деб лақаб қўйишди. Ўзи фахрланиб ифритгак ўша иблисона мансуби учун ҳам бу лақаб унга жуда мос келади, дейишарди улар.

Ёш семинаристлардан кўпчилигининг рағби Жюльен-никидан тиникроқ эди, кейин ундан чиройлироқ йигитлар ҳам бор эди-ю, бироқ унинг қўллари оппоқ бўлиб, у ўта озодаликка риоя қилиш одатини яшира олмасди.

Маъкур фақилат қаҳримонимиз тақдир тақозаси билан тушиб қолган бу ҳасрат даргоҳида сираям мактовга арзий-диган нарсა ҳисобланмасди. Унинг атрофидаги исқирт кишлоқчи йигитлар дарҳол Жюльенни ахлоқи бузуқча чиқариб қўйишди. Биз қаҳрамонизимизнинг бошига тушган беа-соби кийинчиликларни тасвирлайвериб, китобхонини жонига тегмоқчи эмасмиз. Масалан, бакуватроқ семинарист-лардан баъзиларни Жюльенни калтакламичи ҳам бўлдилар,

¹ Мартин Лютер (1483-1546) — Германиянинг Реформация арбоби, теологик асосчиси. Лютер ўзининг янги қонунлари билан черков ва руҳонийларнинг динийдаги ҳукмига қаршисини нисбатан ўтиб, аруқин ҳақос эътиқодининг янги йўли беақибга. Ҳақдо ато этган христиан динини таъкиқ қилишарди. деф ухтирлаш Библияни ченим дилига тарқил қилган ва шу билан умуқ немиқ алақойи гили нисбатларини ҳақдо қиларди.

шукда у темир циркуль¹ билан куролланиб, уни ишга солишнин ишора кылди. Ахир ишора чакимчи учун айтилган сўздек воқеали далил бўла олмайди-да.

XVIII. САНАМ ЮРИШЕ

Барчининг қалби ларзага келган эди. Жанқўяр айёмияларнинг ҳаракатини билан чиройли қилиб безатилган ва кўч селитсан торғона билан кўчаларга Ташерининг ўн тўққиз келадиган тўққизларди.

Only

Жюльен ўзини тентак ва арзимас бир одам қилиб кўрсатишга қанчалик уринмасин, барибир, ўқитувчиларга ёқмасди. «Ахир, ҳар қалай, дея ўйларди у, — устозларимизнинг бари анча нозиктабиат одамлар, уларни минглаб кишилар орасидан бекорга тандаб олишмаётак-ку. Нета энди меннинг мўминлигим уларга таъсир қилмаяпти?» Жюльеннинг назарида, фақат биринчи одам унинг ҳар нарсага ишонтишга ҳозирлиги ва ўзини гўл қилиб кўрсатишга уриниши гуфайти аламлигандек туюларди. Бу олам соборда: ўтказиладиган барча байрам маросимларининг бонкарувчиси аббат Ша Бернар эди. Мана, ўн беш йилдирки, нуқул унга соҳоранинг бош руҳонийси қилиб тайинлишни ваъда қилишарди, ҳозирча эса у семинарияда ваъз айғиш санъати курсини олиб боради. Бу презметдан Жюльен бошиданок, ҳали кўзи очилмаган пайтдан буси даярли доим биринчи бўлиб келарди. Аббат Шаннинг унга очикдан очик мурувват кўрсатиши ҳам ана шундан бонланган эди: у дам-бадам

[illegible]

2. Соҳибдорлар ва бошқарувчиларнинг ҳақлари ва маъмурий раҳбарларнинг иш ҳақлари:

даредан сўнг Жюльеннинг кўлтиғидан дўстона тутиб, у билан ботда сайр қиларди.

«У мендан нима истайди?» — дея ўйларди Жюльен. У аббатнинг собордаги лийний ашқол-дашқоллар, ридо-жуббалар ҳақида соатлаб қилган ҳикояларини ҳайратта тушиб тингларин. Ёлғиз кимхоб жуббанинг ўзи, мотам пайтлари кийиладиганини ҳисобга олмашганда, ўн етти дона экан. Қариб қолган маслаҳатчи хоним де Рюбампредан умид катта экан; тўқсон ёшли бу хоним ажойиб лийон шойинсидан тикилган зарбоф тўй либосларини камизга симиш йилдан буён саклаб келаркан.

— Бир тасаввур қилиб кўринг-а, дўстим, — дерди аббат. — Ша бирдан тўхтаб, завк-шавқ билан кўзларини юмар экан, — ўша кўйлақлар таёқдай қотиб тураверали. зари шу қадар кўп! Безансондаги барча хўрматта лойик одамларининг айтишларича, маслаҳатчи хонимнинг васиятига биноан соборимизнинг хазинасига тантека пайтлари кийиладиган тўрт-беш байрам ридосидан ташқари яна ўн дона жубба кўйилар экан. Мен эса бундан ҳам кўпроғига умид қиламан, — дея кўшимча қиларди аббат. Пла товушини пасайтириб, — маслаҳатчи хоним бизга яна саккиз дона тилла суви югуртирилган кучушдан ясалган қандил қолдирадилар, дея умид қилишга ботизи асослар бор. Айтишларича, қандилларни Бургундия герцоги Карл Шерюрак Италияда харид қилган эмиш, зеро хонимнинг аждодларидан бири унинг «евимини министри бўлган экан.

«Нега у бу увадалар ҳақида менга ҳикоя қилгити? — ажабланирди Жюльен. — Қанча вақтдан бери усталик билан нимагадир тайёргарлик кўрапти-ку, лекин гапнинг индаволини айтмаяпти. У менга шиконмаса керак. Чамамда, ўқитувчиларимизнинг ичида энг айёрига ўхшайди, уларнинг бирорники ҳафтадан сўнг мақсадларини юнаб олса бўлади. Айтгандай, буни тушуниш мумкин; алир ўн беш йилдан буён босқиншининг иззат-нафси азият чекиб келади-да!»

Бир куни кечкурун қиличбозлик дarsi пайтида Жюльенни аббат Пирарнинг ҳузурига чақиришди, аббат унга шуундай деди:

- Эртага Лоши Масихо байрами. Жаноб аббат Ша Бернар соборни ясаишда сизнинг ёрдамилigingа муҳтож, марҳамат қилиб унинг олдиға бординг ва айтгандарини бажаринг.

Лекин шу вахоти аббат Пира уни тўхтатиб, ҳамдардлик билан кўшимча қилди:

- Бу имкониятдан фойдаланиб, шаҳарни сайр қилиш ёки қилмаслик ҳақида ўзингиз ўйлаб кўринг.

- *Incedo per ignes* (Махфий душмандарим бор), - дея жавоб қилди Жюльен

Эртаси куни азонлаб Жюльен кўзини ерга тикканича, собор томон равона бўлди. У атрофида уйғонаётган шаҳарнинг гала-говури ва югур-югурини ҳис этгач, анча енгил сиртди. Санам юришини кутиб, ҳамма ёқда уйларнинг пештакларини безашмоқда эди. У семинарияда ўтказган бутун вақт, унинг назария, бир дақиқа бўлиб кўринди. Йитит Вержи ҳақида ва ҳозир учратиб қолиши мумкин бўлган нозанин Аманда йини тўғрисида ўйлаб бошлади, чунки унинг қаҳвахонаси шундоқ йўлнинг устида эди. У семинли соборининг эшиги олдида турган аббат Ша Бернарни узокдан кўрди: аббат чехраси қувноқ, кўзлари қулиб турадиган семиз бир киши эди. Бугун у гул-гул очилиб турарди.

- Сизни кутаётган эдим, бўтагинам! - дея қичқирди у Жюльен узокдан кўринган ваҳоти. - Хуш келибсиз! Бугун қаттиқ меҳнат қилмоғимизга тўғри келади, иш анча оғир бўлади, келинг, нонушта қилиб, куч йигиб олайлик. Кейин соат ўйларда, сўнгги ибодат маҳали тановул қиламиз

- Илтимос, тақсир, - деди назминлик билан Жюльен, - мен бир сония ҳам ёлғиз қолмасам, дегандим. Марҳаматилigingизни аямай яънибор берсангиз, - дея кўшимча қилди у бошқари узра қад кўтарган минюрадаги соатни кўрсатиб, - мен ҳузурингизга бир дақиқа кам бешла етиб қолдим.

- Ҳа-а! Сиз ярамак семинаристларимиздан кўрқасизми! Улар ҳақида ўйлаб нима қиласиз? - деди аббат Ша. - Четида тикан ўстири билан йўл ёмон бўлиб қолармики? Йўловчи ўз йўли билан кетаверади, ёвуз тикаклар жа жойинда шумшайиб тураверсин. Уларга яънибор қилманг, қани, қадрили дўстим, бўлмасам ишга киришайлик энди, ишга!

Аббат Ша, иш оғир бўлади, деб бекорга айтмаган экан. Кеча соборда ганганади дафн маросими бўлиб, шу бондан байрамга тайёргарлик кўриш мумкин бўлмаган экан. Эндиса қандайдир иккинчи соат ичида уч катор бўлиб саф торган ва баландлиги ўн метрдан кўпроқ келадиган готик устунларнинг ҳаммасига бондан оёқ қирмини Дамашк матосидан ўраб чиқмоқ кериб эди. Жаноб епископ шу ишни деб Париждан, почта каретасида келиши учун йўлкирасини тўлаб, тўрт нафар қопламачи чакиртирган эди. Бироқ бу жаноблар, ўилари ҳамма ишни бажаришга уштурмайган бўлсалар-да, безансинлик уқувсиз ҳамкасбларига ердан бериш ўрнига, кесатик гаплар билан уларни баттар гангитиб қўймоқда эдилар.

Жюльен нарвонга ўзи чиқмаса бўлмаслигини тушунди, унинг чакқонлиги ана шу ерда аскагди. У маҳаллий қопламачиларга раҳбарлик қила бошлади. Аббат Ша унинг қандай чопдастлик билан бир нарвондан гушиб, иккинчи нарвонга чиқишини тавқ билан томоша қиларди. Ҳамма устунларга Дамашк матоси ўраб бўлинганч, асосий меҳроб тепасидиги катта тахтиравонга ёпи билан юмшоқ парни қандай кириб ўрнатишни муҳокама қила бошлашди. Тахтиравоннинг заррин ёғоч чамбари италян мрамридан ясалган саккизта баланд устунга ўрнатилган эди. Аммо тахт тепасига — тахтиравон ўртасига етиб олиш учун эски ёғоч бўғотдан зориб ўтмоқ лозим бўларди. Бўғотнинг тўсинлари эса, эҳтимол, қург сган бўлиб, у ердан ўн беш метрча баландликда осилиб турарди.

Парижлик димоғдор қопламачилар бу муаллаж йўлқани кўргач, анча попуклари пасвийиб қолди; улар тахтиравонга қараб-қараб қўйишганича баҳслашинишар, муҳокама қилишар, бироқ бирортасининг ҳам тепага чиқошга юрали дош бермас эди. Жюльен пар боғламларни шартга қўлига олиб, нарвондан гизиллаганича тепага чиқиб кетди. Йиғит уларни жуда устатик билан чамбарининг ўзига, тахтиравоннинг қўқ ўртасига ўрнаштириб қўйди. Жюльен нарвондан пастга тушганч, аббат Ша Бернар уни ҳучоқлаб олди.

– Optime¹, – дея кичкир ти меҳрибон бакалок – Мен бу-
ни, албатта, хазрати бузрукниги ўзларига гапириб бераман.

Соат ўнда улар хурсандчилик билан нонушта қилишди.
Аббат III илтари ҳеч қачон ўз черковини шу қадар беза-
тилган ҳолда кўрмаган эди.

– Шу денг, бўтагинам, дерли у Жюльенга, – волидан
мухтарамам бу мўътабар ибодатхонада стул ижарага бериш
билан шуғулланганлар, шу билан ҳам мени маълум дара-
жада, бу ажойиб бино боҳиб қатта қилган, десам ҳам бўлади.
Робеспьернинг террори бизни қонаввироз этди, бирик мен,
ўшанди ёшим саккизда эди, хонадонларга бориб ўқилаётган
ибодатларда хизмат қила бошлагандим, ибодат кунлари эса
менга овқат беришарди. Жуббани ҳеч ким менидан яхшироқ
ўрай олмади: баъзан дини, бирорга ҳам заррин попути
қайрилиб қолмасди. Наполеон тоат-ибодат қилишга қайта
иқозат берганидан сўнг, мен бу мўътабар мигрополида²
назоратчилик қилиш баҳтига муваффақ бўлидим. Ўйлига беш
мarta у менинг хўш ўнгимда ана шундай исб-эийнатлар билан
ясатилди. Лекин ҳеч қачон у бугунгидек хўркам бўлма-
ганди. Дамашқ матолари ҳеч қачон устунларга бу қадар
чиroyли қилиб ўралмаганди.

«Мана ҳозир у, ниҳоят, менга сирини айтиди, – дея
ҳаёлидан ўтказди Жюльен. – Уни ҳақида гапира бошладимчи,
десам, ҳозир кўнглидагини тўкиб солади!» Бирок ҳаяжон-
ланиб турганига қарамай, аббат бирорта ҳам бемулоҳаза сўз
айтмади. «Бўлмасам анчагини меҳнат қилди. Хурсанд бўли-
шини айтмайсизми?» дея ўйлади Жюльен. Винониям та-
лайгина ичди. Мана булин одам деса бўлади! Иброт олсам
арзийди! Дарҳол мукофотлансин!» (Бу иборани Жюльен
кекес таънибдан ўрганиб олган эди.)

Жюльен епископ бошчилиги қиладиган тантанали маро-
симда илтироқ этмок учун рилосини киймокчи бўлди.

– Ўғрилар-чи, азизим, ўғрилар-чи! – дея кичкирди

¹ Optime (латинча) – бағоят асло

² Мигрополи (французча: metropole) – православ христиан черковлари олий
дирой унвон. Мигрополини – митрополит қўл остидаги диний маркуз на ушун
маркати.

шунда аббат Ша. – Сиз уларни ўйламайсиз ҳам! Ҳамма санам юришга жўнаса, черков бўм-бўш бўлиб қолади, шунда сиз билан мен кўрикчилик қилмоғимиз лозим бўлади. Кейин устунларнинг пастига ўралган манави заррин кимхобларнинг фақат бир-икки парчасигина етишмаса бир нави. Ахир бу кимсал де Рюбампре хонимини тухфаси-я. Бу кимхоб унга қиролнинг машҳур аждодидан мерос қолган, зарин соф олтин-я, азизим! – дея завқ билан шивирлаб қўшимча қилди аббат Жюльеннинг қўлоғига. – Ҳеч қандай аралашмаси йўқ! Мен сизга сўз қанотни кузатиб туришни топшираман, у ердан ҳеч қайсига жўрманг. Мен эса ўнг қанот билан бош нефга¹ кўз-қулоқ бўлиб тураман. Яна тавбаҳоналарга ҳам яхшилаб диққат қилинг: ўғриларнинг айғокчилари, анави бузук хотинлар худди ўша ерга яширинишади ва сизнинг алаҳсиб қолишингизни кутшади.

У гапни тугатиши биланок сўат чорикам ўн иккига зант қалди. Ва шу заҳоти катта кўнглироқ бош урди: у каттик жаранглаб акс садо берар, бошқа кўнглироқлар унга жўр бўлишар эди. Бу дабдабали садолар Жюльенни ўзига махфия қилиб қўйди. Унинг хаёли тўе қафасдан қутулиб чиққан қўшдек юксак-юксаклари а парвоз эгиб кетди.

Ноани чўқинтирувчи кийимидати норасида болалар мукаддас тухфалар олдида сочиб қоборган атиргул япроқлари ва ладанининг хушбўй ҳидидан йигит бағтар завқланди.

Кўнглироқнинг улуғвор садоларини эшитиб, Жюльен бу ҳар бирига эдиш сантиметрдан ҳам тўлаишигиз йигирма қилининг меҳчати эканлигини, уларга эса, эҳтимол, қавмдан ўн беш-йигирма чотлик олам ёрдам бераётганидан бўлақ ҳеч нарсани ўйламаслиги лозим эди. У яна арқонлар анча чириб қолганини, ҳавозашарнинг путури кетганини, кўнглироқнинг ўзи ҳам хатарли эканлини, зеро у ҳар икки юз йилда бир марга қулаб туришини ҳам ўйлаб кўрмоғи лозим эди. Йигит тағин жом урувчиларнинг маошини бирор йўл билан қисқартириш, ёхуд уларнинг меҳлати твағига ёрлик биланми, ёки дарёдан сув банишганиданек, черковнинг хайр-хош-

¹ Неф – ёшқилдан устунларнинг пасти билан оқибатдаги қисми.

нидан бошқа бирор нарса биланми ҳақ тўлашни ҳам ўйлаб кўрсан ёмон бўлмасди. Шунда черков хазинасига зиён етмаган бўларди.

Бирок шундай доно фикрларга берилиш ўрнига Жюльеннинг кўнгли манави улутвор салолардан кўтарилиб, осмон-у фалакда кечиб юрарди. Ундан ҳеч қачон яхши нол ҳам, уддабурон бошлиқ ҳам чиқмаса керак! Сал нарсаям оғзи қулоғига етадиган кишидан дурустроқ олам чиқади дейсизми? Нарн борса рассом бўлади-да. Ана шу ерда Жюльеннинг ўтига бино қўйинин қўлга яққол ташланади. Жюльеннинг ўрнида семинариядagi ўртоқлари бўлганида, турган гин, эллик одамдан кўпроғи соборнинг қатта кўнги-роғи салосини эшитгач, жом урувчига қандай маош тўла-линидан бўлак ҳеч эчмани ўйламаган бўларди. Ахир улар ҳақ нафрати ва яқобинчиликдан ўлтудек қўрқинишди, чунки яқобинчилар ҳар бир хонадонда топилади, деярли улар-нинг жонини олиб қўйишган ва шу билан улар воқеликка тўғри баҳо беришни ўрганиб олишган эди. Улар Барем¹ қаби гениал пухталиқ билан ибодат қилувчиларнинг кўнгли қай ларажада ийиш жом урувчиларга тўланаётган маошга ар-тиш эки артимаслигини чамалаб кўра боюшарди. Бирок: агар Жюльен соборнинг моддий манфаати тўғрисида ўйла-ган тақдирла ҳам унинг хаёли барибир, бошқа томонга олиб қочган бўларди. у, чамаси, черков утун қирк франкни тежаб қолганини эгани қиларди-ю, лекин йигирма беш сантиметрлик сарф-харажатдан қочини имкониятини қўлдан бий берарди.

Қуёш чараклаб турган ажойиб кунда оломон шаҳар маъмурлари бир-бирларидан ўтишга ҳаракат қилиб қурдир-ган чиройли муваққат меҳроблар олдида тўқтай-тўқтай Бэвансон бўйлаб силжиб борар экан, черков сув қўйгандек жимжит эди. Унинг ичи ғира-шира ва салкин эди. Ҳамма ёқни гуллар ва бухўрнинг ёқими ади тугиб кетганди.

¹ Барем (1709-йилда вафот этган) — элементар арифметика дарслигининг муаллифи. Ушбу дарслиқдан шу қадар кенг фойдаланилган эдики, кичиктади Баренининг номи турдош сўзга айланиб кетган; «Барем санъатин» — арифметика ёки ҳисоб-китоб ному.

Бу сукунат, ёлғизлик ва черковнинг кенг залларидаги салкиндан Жюльенни ширин мудроқ босди. У бинонинг бошқа қанотини назорат қилиб юрган аббат Шаннинг безовта қилишидан чўчимасди. Ўзига кузатиб туриш топширилган сўл қанотда аста сайр қилиб юрар экан, унинг руҳи омонат жисмининг даярли тарқ этган эди. Жюльен мутлақо хотиржам эди, у тавбахоналарда бир неча тақводор аёллардан бўлак ҳеч қим йўқлигида ишонч ҳосил қилинди; шу тибда унинг кўзлари очик эди-ю, аммо ҳеч нимани кўрмасди.

Аммо у яхши кийинган икки аёлнинг тиз чўкиб турганини кўргач, бироз ҳушига келди: улардан бири тавбахонада, иккинчиси эса шундоқ ёнгинасида, пастаккина курси-чада ибодат қилмоқда эди. У шу тибда кўшири ҳеч нимани кўрмаса ҳам дафъатан у, ё ўзига топширилган вазифа масъулиятиданми, ёки аёлларнинг хушбиччиликнига қойил қолганиданми, тавбахонада ҳозир руҳоний йўқлигини эслаб қолди. «Қизик, — дея ҳаётидан ўтказди у, — шу қадр художўй экашлар, нега бу башанг хонимлар ҳозир кўчадаги меҳрибонлардан бири олдига ибодат қилишмаяпти? Агар бу хонимлар асирода бўлишса, у қолда нега бирорта балқонда, ҳамманинг кўз ўнгиде саябат тўкиб ўтиришмади? Кўйлагининг баданига чиройли ёнишиб туришини қаранг! Наҳадар гўзал экан-а!» Шуларни динқлап ўтказар экан, йилiz аёлларнинг юзини кўриш умидида қаламни секинлатди.

Тавбахонада тиз чўкиб турган аёл бу суя сепгандай жимжитликда Жюльеннинг қадам товушینی эшитиб, виста бошини ўгириб қаради. Шундан сўнг у бирини қичқириб юборди-ю, ҳушидан кетди.

Ҳушидан кетгач, у чалқанчасига йиқила бошлаган эди, шундоқ ораксида ўтирган дугинаси унга ёрдамга отилди. Шу заҳоти Жюльен йиқилиб тушвётган хонимнинг олкаси ва бўйинини кўриб қолди. Унинг кўзи ўзига яқини танииб бўлган ажойиб дурлар шоласига тушди. У де Реналь хонимнинг сояларини таниганидан сўнг ҳали не кетганини билсангиз эди! Бу ўша эди. Дугинаси йиқилиб тушмаслиги учун унинг бошини суяб турган аёл эса Дервиль хоним эди. Жюльен эҳсушнинг йўқотиб, улар томон отилди. Агар Жюльен нақтида

уларни суяб қолмаганида, де Реналь хоним ўз оғирлиги билан дугонасини ҳам йиқитиб юборган бўларди. У ўз елкасида де Реналь хонимнинг орқага ташланган бошини, унинг мурданикидек оппоқ оқариб кетган чеҳрасини кўрди. Йиғит Девиль хонимга уни тўқма стулга суянтириб ўтказишда ёрдамлашиб юборди.

Девиль хоним ўғирлиб қаради-ю, шундан кейингина уни таниб қолди.

— Кетинг, таксир, дарҳол кетинг! — деди у ғазабнок оҳангда. — У сизни кўрмаси бўлгани. Сизни кўриб даҳшатга тушмайдими, ахир. — сизни танимасдан илари қандай бахтли эди-я. Ахлоқи бутук олам жансиэ Кетинг! Заррача ному-синтиэ бўлса, дарҳол кетинг бу ердан.

Бу гап шундай бир амирона оҳангда айтилган, Жюльсен эса шу қадар эсанкираб қолган ва эс-хушини йўқотган эдики, у дарҳол нари кетди. «У донм мендан инфратланарди», дея ўйлади у Девиль хоним ҳақида.

Худди шу пайт черковда оломон олдида келаётган попларнинг пингиллаб оят ўқини эшитилди: санам юриши илтироқчиларни қайтиб келмоқда эди. Аббат Ша Бернар бир неча бор Жюльсенни чақирди, аммо йиғит унинг овозини эшитмади: ниҳоят, аббат Жюльсеннинг олдига келиб, рамакда жони қолган йиғитни қўлидан ушлади-да, уни бекиниб турган устун ортидан олиб чиқди. У Жюльсенни епископга таништирмоқчи эди.

— Мазангиз қочибди, болагинам, — деди у Жюльсеннинг рани доқадек оқариб, даярли кинирлашга мажбур етмай турганини кўриб. — Бугун жуда кўл ишлаб юбордингиз. — Шундай дея аббат унинг қўлтигидан тутди. — Қани, юриш, суя сепуячи ўтирадиган манави курсида, менинг орқамда ўтирасиз, мен эса сизни пана қилиб тураман (Улар энди черковга кираверкишда, катта эшик ёнида турншарди.) Тинчланинг, ҳазрати бузрук етиб келгуналарига қадар ҳали йиғирма дақиқа вақтингиз бор. Ўзини изга келишга ҳаракат қилинг, ҳазрати бузрук ўтаётганларинда, мен сизни суяб турганиман, ёшим бир жойга ёриб қолган бўлса-да, ўзим жуда бақувватман.

Бирок епископ кўринганида, Жюльен шу қадар титраб турарлики, аббат Ша уни епископга танишгириш ниятидан воз кечишга мажбур бўлди.

– Хафа бўлманг, бўтам, – деди у йигитга, – мен яна бир шаврндини топарман

Кечкурун аббат семинария нибдатхонасига ўн ҳадоқ шам элиб беришни буюрди. Унинг айтишича, бу шамларни ўз вақтида жула элчиллик билан ўчирган Жюльен тежаб қолган эмиш. Бу сапта ишоланш қийин эди. Бечора йигитнинг ўзи шу тобда ўчиб қолган шамни эслатарди, у де Реналь хотинини кўрганидан сўнг бутунлай э-хушини йўқотиб қўйганди.

XXIX. БИРИНЧИ ҒАЛАБА

*У ўз замонасини, ўз ўлкасини
яхши ўрганиб олди, энди унинг егани
олдида, етасини ортида бўлади*

«Даракчи»

Бир куни эрталави қаттиққўл аббат Шкарр уни хузурига чакириб қолганида Жюльен соборда содир бўлган ўшв воқеадан сўнг ҳамон ўзига келолмай, чуқур хаёлга чўмиб юрган эди.

– Хозиргина жаноб аббат Ша Бернардак хат олдим, мактубида у сизни жула мактабди. Айтишим мумкинлики, сизнинг ҳуқ-ишворингиздан бирмунча хурсандман. Гарчи бу хислатларингиз дарҳол қўлга ташланмаса-да, сиз жула эҳтиётсизлик билан бемудоҳаза иш қиласиз. Лекин шу билан бирга юрагингиз тоза ва ҳатто олийжанобдурсиз, ақл-идрокингиз ҳам тийрак. Хуллас, сизда аллақандай истеъдод учқунларини кўраётирманким, уни қадрламоқ даркор бўлади.

Мен шу ерда ўн беш йил заҳмат қилдим, энди мажкур даргоҳин тарк этмоққа мажбурман: меннинг жиноятим шундан иборатки, семинаристларки ўз ҳолига қўйиб бердим ва энг менга тавбахонда айтган махфий жамиятларини на рағбатлангирдим, на таъкиб этдим. Бирок бу ердан жўнаб кет-

моқтан аввал сизга бирор яхшилик қилсам дейман. Агар яхдоннигиздан топилган ўша карта – Аманд Биннинг маънасини бўлмаганида мен икки ой бурун сизнинг гачингизни еган бўлардим. Мен сизни Таврот да Илжил бўйича репетитор этиб тайинлайман.

Қалби миннатдорчилик туйғусига тўлиб-тошган Жюльен Худояг ижтимога келтирмоқ учун аввал тиз чўқмоқчи бўлди-ю. бироқ юраги самимийроқ бўлишга лавват эгди. У аббат Пирарнинг ёнига келди-да, унинг кўлини ўпди.

– Бу нимаси бўлди? – дея кичкирдн жакл билан директор, аммо Жюльеннинг кўзларидаги ифода ҳозирги қилган ишдан анча кўпроқ нарса ҳақида хикоя қилмоқда эди.

Асликачонлардан ёери нозик руҳий кечинмаларни учрасмай кўйган аббат Пирар унга тоят ажабланиб караб турарди. Унинг бундай узоқ тикилишг директорнинг дилидагини сездириб кўйди унинг товуши калтираб кетди.

– Ҳа, ҳа, бўтам, мен сенга меҳр кўйиб қолдим. Худо шодли, беялтиёр шундай бўлди. Менинг бурчим адолатли бўлмоқлик. мен ҳеч кимдан нафратланмаслигим ҳам, ҳеч кимни суймаслигим ҳам даркор. Келажакда ҳаётинг оғир бўлади. Сенда пасткаш кишиларга ҳақорат бўлиб туюладиган хислатларни сезадурман. Ҳасал ва бўхтон сени умрбод тавкиб этади. Такдир сени қасёқа йўлдамасин, тенгдошларинг сендан лоим нафратланмадилар, агар ҳамма сенга ўзларини дўст қилиб кўрсатган тақдирларида ҳам фақат сени ҳалок этмоқ ниёсида шундай қилдилар. Сенга фақат бир нарса ёрдам қилиш мумкин: ўзингга бино кўйганинг учун жазо тариқасида сенга инсбатан муқаррап равишда нафрат кўзигагадиган хислатлар яньюм эган Худодан бўлак ҳеч кимга суяшма. Сенинг ахлоқинг ҳар қандай таъналардан юқори бўлмоғи лозим – сен учун ягона нажот йўли ана шунда. Агар ҳақиқатта оғлишмай рия қилсанг, душманларнинг бир кун эмас-бир кун, албатта, забун бўлгай.

Жюльен и.лик сўз ишлаганлига шу қалар кўн вақт бўлган эдики. – майли, бу ожизлигини кечирамиз, – кўзларидаки тирқираб еш чиқиб кетди.

Аббат Пирар унинг елкасидан қучиб, бағрига босди. шу

тобда икковин ҳам хузури қилаётган эди.

Жюльен кувончидан ўзини қўярга жой топа олмай қолди. бу халраминини эришган биринчи талаба бўлиб, ундан келиб чиқаётган имтиёзлар эса бениҳоя улкан эди. Фақат кўп ойлар давомида бир лакика ҳам ёлғиз қола олмай. юмшоқроқ қилиб айтганда арамас, кўп ўришларда эса тохат қилиб бўлмайдиган даражада жирканч синфдошлари орасида яшашга маҳкум этилган одамгина бунинг қадрига етарди. Уларнинг бакириб-чакиришларининг ўзи сечтир одамни жинни қилиб қўйиши мумкин эди. Ўлкадан Хуло берган, қорни тўқ, тоза кийинган бу хизматкорлар ўз оевинчларини ючқириб нэхор қилганларидагина хўнгиллари жойини тушарди.

Энди Жюльен ёлғиз ёки деярли ёлғиз ўзи, бошқалардан тахминан бир соат кейин овқатланарди. Унда боғини қатти бўлиб, йилги у ерда ҳеч ким бўлмаган пайтлари сайр қилиши мумкин эди.

Жюльен энди ўзидан ҳамроқ нафратлана бошлаганларини кўриб, жуда хайран бўлди, у бўлса, аксинчи биттарроқ ёмон кўриб қолингса керак, деб ўйлаган эди. Энди талабалар унинг галга аралашмай юришнинг ахлоқона манманлик деб ҳисобламай қўйгандилар, бўлмасам у ана шу ҳаммага аён бўлган ҳислати туфайли ўзига озмунча душман орттирдими! Унинг атрофида яшайдиган бу гўшори йиғитларга Жюльеннинг ошам ёқтирмаслиги эди ўз қалр-қимматини билиш бўлиб туюларди. Бора-бора ундан деярли нафратланмай қўйдилар, айниқса, энди унинг шогирдлари бўлиб қолган ва Жюльен жуда назокат билан муомала қилдиган ластки курс семинаристлари аёлга ихлос қўя бошлаган эдилар. Аста-секин унинг тарафдорлари ҳам пайдо бўла бошладил, уни Мартон Лютер деб аташ эса энди ноўрин ҳаққ ҳисобланарди.

Лекин унинг дўстлари, душманларини санаб ўтиришдан не ҳожат? Буларнинг бари қабоҳатдан нарига ўтмайди, бизнинг тасвиримиз эса ҳаққоний бўлгани сайин қабиҳроқ бўлиб бораверади. Аммо халқнинг ахлоқини тарбиялаш билан фақат шулар шугулланади-ку, уларнинг халқнинг ахло-

ли не кенадир? Бирор кун кишиб газета поштинг ўрнини боса олармикин?

Жюльен релетитор килиб тайинланганидан буён семинария директори у билан туволхларсиз гаплалишдан ўзини олиб кочиб юрди. Бу унинг эҳтиёткорлиги эди. Бу эҳтиёткорлик ўзи учун ҳам, шогирд учун ҳам фойдали бўлса-ла, аввало, синов эди. Каттиққўл янсенист аббат Пирар, агар бирорта одам, сенинг пазарингда, баъди фазилатларга эга бўлса, унинг орзу-мақсадлари йўлига тўсик қўйиш керак, деган қоидага каттик амал қиларди. Унингча, агар ўши одамнинг фазилатлари ҳақиқий бўлса, у барча тўсиқларни енгиб ўта оларди.

Ов мавсуми бошланди. Фуке Жюльеннинг оиласи номидан семинарияга кийик билан тўнгиз юборишни лозим топди. Ов қилинган бу ҳайвонларни йўлакка, ошхона билан емакхона ўртасига қўйишди. Семинариетлар тақовул қилгани кета туриб, уларни ўша ерда кўришди. Талабалар уларни қандай кизиқиш билан томоша қилганларини бир кўрсангиз эди! Тўнгиз, ҳатто ўлқк ҳолда ҳам пастки синф семинариетларининг юрагини ёрарди, улар кўржа-писа унинг қозик тишини ушлаб кўришарди. Бутун ҳафта давомлаб барча семинариетлар ана шу нимталарни гапириб юришди.

Жюльеннинг оиласини жамиятнинг ҳурмат қилиниши лозим бўлган табақасига қўшиб қўйган бу тухфа унга инсобиан бўлган ҳасад ва нафратта қакшатқич зарба берди. Жюльен бойлик билан ўзозланидиган устунлик ҳуқуқига эришди. Яхши ўқийдиган семинариетлардан Шазель ва бошқалар унга ҳушмад қила бошладилар ва ҳатто бошидан ота-онасининг башавлат эъқлигини маълум қилмай, уларни пулга инсбатан беихтиёр ҳурматсизлик қилишга мажбур этгани учун Жюльендан ўпкалаб ҳам юрдилар.

Бу пайтда рекрут¹ сафарбарлиги ўтвётган бўлиб, Жюльен семинариет сифатида ҳарбкий хизматдан озод қилинган эди. Йигит буни эшитган, каттик изтиробга тушди. «Мана, йигирма йил муқаддам мени қахрамонлик майдонига

¹ Рекрут - сирбий хизматга олинган янгилардан.

бошлаши мумкин бўлган шу дақиқа ҳам мен учун бутунлай ўтди-кетди!»

Бир кун у елғиз ўзи семинария боғида сайр қилиб юриб, двори тузатаётган гинг терувчиларнинг суҳбатини эшитиб қолди.

Мана, бизнинг навбатимиз ҳам қолди. Янги чакирик эълон қилишибди.

– Ҳа, анавики бўлганида жон деб боражардик-а! Бугун гинг терувчи бўлсанг, эртасига офицер бўлиб кетардинг, ҳатто генерал ҳам бўлиш мумкин эди, шунақасям бўлган, дейишадди.

– Энди, огайли, бунақаси бўлмайди! Аскарликка факат яланғоқлар боришадди. Муллажирингга бўлганлар уйда қолишадди.

– Фақир бўлиб тутилган умрбод фақирингича қолаверди, бир гап шу, ошқа.

– Уни ўлди дейишадди, шу гап ростмики? – дея гапта аралашди учинчи гинг терувчи.

– Бу гапни, ошна, ҳамон катталар тўқиб чиқаришган! Бўлмасам-чи, роси юрагини олиб қўйган эди-да уларнинг.

Унинг даврини олгин-у, ҳозирги даврни қара, осмон билан ер дейсан! Тоажуб, маршалларнинг¹ ўзи унга хиёнат қилишди-я! Дунёда шунақа сотқинлар ҳам бўлар экан-да!

Бу суҳбат Жюльенга бирмунча тасалли берди. У йўлида давом этар экан, хўрсиниб, ўзича:

«Мана у, ягона подшоҳ.

Эт эътилолар унинг ариқини»

дея тақрирларди.

Имтиҳонлар пайти қолди. Жюльен жуда яхши жатиб берадиги у ҳатто Шазель ҳам ўзининг барча билимларини

¹ Маршал (французча: *maréchal*) – II советлар даврида шонли қўмондорлар учун олтин қўнғирнинг гаркўбизига киришган. Советларнинг унвонлари. Дин тоқти қарбий унвон ва шу унвонга эга бўлган шахс, 2) болан давлатларни олиб қарбди унинг ёки элчи қўли унинг ёки вилоти эга бўлиш шакли.

намойиш қилишга ҳаракат қилаётганини яққол кўриб турарди.

Биринчи кун и ўша машҳур катта Викарий де Фрилер томонидан тайинланган жаноб имтиҳон олувчилар ўзларига аббат Пирарнинг сеvimли шогирди деб айтишган анави Жюльен Сорелни рўйхатнинг биринчи, ҳеч бўлмаса иккинчи сатрига ёзишга мажбур эканликларидан рива таъбири тиррик бўлди. Семинарида, Жюльен бош имтиҳон варақасида ҳам барча фанлардан биринчи ўринга чиқали. Лемак, епископ ҳазратларининг уйдаги энфатга ташриф буюриш шарафига ҳам у муассар бўлади, дея баҳе бойлешмокда эди.

Бирок сўнгги имтиҳон пайти у азит-аалиёларга доир саволга жавоб бераётганида, бир макжор руҳоний унга шайё Иероним¹ ва унинг Цицеронга² бўлган ишғиёки тўғрисида бир неча савол берди-да, сўнгра Гораций, Вергилий³ ва бошқа мажусий шонрлар ижоди хақида гап очди. Жюльен ўртоқларига билдирмай бу муаллифларнинг кўплаб шеърларини ёд олган эди. У ўз муваффақиятидан руҳланиб, касрда турганини унутиб қўйди ва имтиҳон олувчининг тақрирғи саволига жавобан илҳом билан Горацийнинг каседаларини ёддан ўқиб, уларни низолаб бера бошлади. Имтиҳон олувчи илҳомланиб шеър ўқийтган Жюльенни йнгирма даҳкага ўт ҳолига қўйиб берди-да, сўнг бирдан ғазабли тус олиб, мундай нопок ишга вақтини беқор сарфлагани ҳамда миясини наҳс ва бефойда гўшлар билан булғатгани учун унга каттик танбех бера бошлади.

— Мен аҳмоқман, тақсир, сиз мутлақо ҳақсиз. — дея жавоб қилиш Жюльен итоаткорлик билан, ниҳоят, ўзинга қандай

¹ Сифроний Евсевий Иероним (342-419-420) — черкес ёзувчиси. Ибн сирий бергани бир Латин тилига таржима қилган.

² Марк Туллий Цицерон (милоддан аввалги 106-милоддан аввалги 43-йиллари) — Рим сендий эрбоби, илти, олувчи. Римда тўхна олиб, чонидан сенйатини уғаллайди. сўнг Афина, Кичик Осиё ва Римда ўз билличини мукамаллаштиради. Элчинлик лаврида (милоддан аввалги 63) ишлар Каталюта фитчасини фаши эгган ишчи оғуяларни чамбарчи билан тақтирлянади ва Рим фумароладан просида биринчи бўлиб «Юри» оласини ушунинг сазовор бўлади.

³ Публий Марон Вергилий (милоддан аввалги 70 - милоддан аввалги 19) — Рим шогирди. Рим республикасини иккириктанги тўғри бўлган. Асарлари «Буқаликтар» («Чўғри қўшмақирин»), икки суратлари, «Энеида».

фириб берганларнинг туққунб.

Имтиҳон олувчининг бундай ҳйласи ҳатто семинаристларга ҳам пасткашлик бўлиб туялди-ю, бироқ Бешин-сонда махфий жамиятларнинг бутун бир шохобчасини йўлга қўйган ва Парижга юбориб турадиган маълумотлари билан судьялар, префектлар ва ҳатто гарнизон штабининг олий бошлиқларини ҳам тир тиратадиган маккор одам, аббат де Фрилер жаноблари учун қуаратли кўллари билан Жюльен-нинг исми ҳаршисига «198» рақамини ёзиб қўйишга ҳалал бермади. Аббат шу йўл билан ўз душмани, янсенист Пирар-нинг таъбини тиррик қилиш имконияти тутилиб қолганидан ҳурсанд эди.

Мана, ўн йилдирки, жаноби де Фрилер кўлидан келган ҳамма ишларни қилиб, уни семинария директори лавозимидан туширишга ҳаракат қилиб юрарди. Аббат Пирар Жюльенга ўргатган ахлоқ қондаларига ўзи ҳам амал қиларди. у софдил ва диёнатли бўлиб, ифтигарлик билан илтифатланмас ва ўз вазифасини сидқидилдан бажарар эди. Аммо бахтга қарши, Тангри уни баджаҳл қилиб яратган эдики. бундай одамлар ранж-алам ва нафратдан каттик изтироб чекадилар. Унга нисбатан айтилган ҳақоратли гаилардан бирортаси ҳам бу оташқалб одамда нз қолдирмай ўтмасди. У шу пайтга ҳазар ҳам нз марта истейфига чиққан бўларди-ю, бироқ Тангри белгилаб берган бу лавозимда, ҳақиқатан ҳам, фойда келтираётганига эиқиналдан ишонарди. «Мен мунофиқлик ва бутпарастлик йўлига ғов соляпман», – дедди у ўзига ўзи.

Имтиҳонлар бошланган пайтга келиб у Жюльен билан икки ойча галлашмай юрган эди. бироқ имтиҳон нагнжалари ҳақида расмий билдирини хати олиб, назарида, семинария-нинг фахри ҳисобланган ўз шоғирдининг исми ҳаршисига «198» рақамини кўргач, тоби қочиб, бир ҳафтача қўрпа-тушак қилиб ётиб қолди. Бу каттиқкўл одам энди зийраклик билан Жюльенга кўз-қулоқ бўлиб туришдангина таскин топмоқда эди. У Жюльенда на кек сакташ. на ўч олиш истаги, на руҳан тушқунлик аломатлари ёрлигига ишонч ҳосил қилган, терисига сиғмай кетди.

Орадан бир неча hafta ўтгач, Жюльеннинг номига хат келди. Йигит уни кўрди-ю, аъзойи баданнида титроқ турди: конвертга Париж муҳри босилган эди. «Ниҳоят, де Реналь хоним менга бир вақтлар берган ваъдасини эслибди», дея ҳаёлидан ўтказди у. Поль Сорель деб имзо чеккан ва ўзини унинг қариндоши деб атаган хандийлар жаноб Жюльенга беш юз франклик чек юборибди. Хатда, агар Жюльен маштурлотни муаллифларини буянди буён ҳам шундай кинтиёк билан ўрғанаверса, ҳар йили шунчадан пул олиб гуриши айтылган эди.

«Ҳа, бу де Реналь хоним, бу ўшанинг меҳрибонлиги! дея кўнгли ийиб ўйларди Жюльен. – У менга тасалли бермоқчи бўлибди, лекин нега бирорта ҳам дўстона сўз эзмабди?»

Йигит бу хат хусусида қаттиқ янгилишган эди, ўз дугуласи Дервиль хонимининг таъсирига тушиб қолган де Реналь хоним шу кунларда ўз қилмишидан қаттиқ пушаймон бўлиб юрган эди. У бутун ҳаётини тубдан ўзгартириб юборган бу ажойиб йигитни баъзан беихтиёр эслаб қоладан-ю, бироқ унга мактуб йўллашга журъат этмасди.

Агар семинария билан таълим олишга жазм этилган бўлса, биз, эҳтимол, бу беш юз франкнинг пайдо бўлишини мўъжиза деб тан олардик ва бу тухфани Жюльенга инъом этмак учун тақдир қурол қилиб танлаган жаноб де Фрилернинг ўилари юборган бўлса керак, деб айтган бўлардик.

Буянди ўн икки йил муқаддам жаноб аббат де Фрилер Бетансон шаҳрига қўлида кичкина бир чамадон билан кириб келган эди. Айтишларича, ўшанда унинг буд-шуди ана шу чамадонга жо бўлган экан. Энди эса у шу атрафдаги энг бадавлат қонешчиқарлардан бири бўлиб қолган эди. Аста-секин бойиш жараёнида у аллақайси ер-мулкнинг қрмини сотиб олган экан, ўша мулкнинг қолган ярми жа мерос тариқасида жаноб де ля Молга ўтибди. Ана шу ер-мулк бу мухтарам ютлар орасида қатта тортишувнинг қилиб чиқишига сабаб бўлибди.

Ўзининг Париждаги нуфузи ва саройдаги лавозимларига қарамай, жаноб маркиз де ля Мол Бетансонда, ай-

тишларинча, префектларни ишга қўйиб, шундан оспалатан катта викаррийга қарши кураш олиб бориш анча хавфли эканини сезиб қолди. Бирок бюджетда назарда тутилган бирор қулайроқ бахона билан ўзинга эллик минг мукофот пули ундириб олиб, қандайдир эллик минг франк учун аббат де Фрилер билан тортишувга чек қўйиб, ўрнига маркиз ўз сўзида каттик туриб олди. У ўзини ҳақ деб ҳисобларди: нақадар мустаҳкам далил бу – ҳақиқат!

Лекин марҳамат килиб бизга бир нарсани айтинг-чи, дунёда одам қилиши, ҳаётда ўз йўлини топиб олишга қўмаклашиб юбориши лозим бўлган ўтти ёки бирор қаригдошли топилмайдиган судья зотли бормикин ўзи?

Зеро бу ҳақиқатни кўзи қўр одам ҳам уқиб олмағи учун жаноб аббат де Фрилер судининг биринчи ҳукмини ўз фойдасига чиқаришга эришганидан сўнг орадан бир ҳафта ўтгач, епископ ҳазратларининг қаретасида ўз адвокати олдига бориб, унга ўз қўли билан фахрий Ёсгил хатини топширди. Ракиб томоннинг бундай қатъий ҳаракатидан бирмунча эсанкираб қолган ва адвокатларининг ҳили-тамон таслим бўлишидан чўчиган маркиз де ля Моль маслаҳат сўраб аббат Шеланга мурожаат қилди, у эса ўз навбатида, маркизга жаноб Пирарни тавсия этди.

Биз баён этаётган воқеалар содир бўлганда уларнинг прасидани муносабат бир неча йилдан бери давом этиб келатган эди. Жаноб Пирар бу ишга жон-жаҳди билан киришиб кетди. Маркизнинг адвокатлари билан муттасил учрашиб турар экан, аббат унинг даъвосини яхшилаб ўрганиб чиқди ва маркизнинг ҳақлигига ишонч ҳосил қилгач, қудратли катта викаррийга қарши курашда очикдан очик жаноб де ля Моль тарафини олди. Бу беадаблик жаноб де Фрилернинг иззат-нафсига каттик тегди. Келиб-келиб қандайдир арзимас янсенист унга қарши чиқиб ўтирса-я!

– Ўзини қудратли деб ҳисоблайдиган манави сароб васслодаларининг ҳилини бир кўринг, – деди аббат де Фрилер ўзининг яқин дўстларига. Жаноб де ля Моль ўзларининг безансонлик агентларига арзимас бир қон олиб беришни ҳам лозим топмадилар, агар уни ишдан олиб таш-

лапса, парво ҳам қилмайдилар. Бўлмасам, бу мухтарам пэр, менга ёзишларинча, ҳар ҳафтада кайла қилмай зантори тасмаларини тақиб олиб, адлия министрининг ким бўлишидан қатъий назар, унинг меҳмонхонасига ташриф буюрар эканлар.

Аббат Пирарнинг барча ҳаракатларига қарамай, жаноб де ля Моль, гарчи адлия министри билан, хусусан, унинг идораси билан доим яхши муносабатда бўлса-да, олти йиллик уринишлардан сўнг фақат даъволашиида бутунлай еттилмади, ҳолос.

Иккови ҳам сидқидилдан шугулланаётган шу иш юзасидан аббат Пирар билан муштвизм ҳат ёзишиб турар экан, маркиз охир-окибатда аббатнинг зўкко ақлига қойиш қолди. Аста-секин, жамиятда тутган ўринларидаги улкан гафозутга қарамай, уларнинг ёзишмалари дўстона руҳ касб этди. Аббат Пирар турти йўллар билан тутум ўтказиб, уни истеъфого чиқишга мажбур этмички эканликларини маркизга хабар қилди. Унинг фикрича, Жюльен учун атайлаб ўйланган жирканч фирқадорликдан газаби қайнаган аббат бу воқеани бишдан оёқ маркизга ёзиб юборди.

Ўзининг ихёотла бадавлат эканлигига қарамай бу мансабдор сира ҳам ҳасис эмасди. Шу пайтга қадар у даъволанув туфайли қилingan почта харажатларининг ўрнини қоплаш учун аббат Пирарни бироз пул олишга қўндирилмай келарди. Ана шунда унинг миёсига аббатнинг севимли шогирдига беш юз франк юбориш фикри келиб қолди.

Жаноб де ля Моль ҳатто ўз кўли билан илова хати ҳам ёзиб юборди. Шундан сўнг у аббатнинг ўзи ҳақида ҳам эслади.

Кунлардан бир кун аббат Пирар бир энлик ҳаг олиш, ҳатла ундан бир муҳим иш юзасидан Безансон қасабаларидан биридаги аллақайси меҳмонхонага дарҳол етиб келишни илтимос қилинганди. Меҳмонхонада уни жаноб де ля Мольнинг иш бошқарувчиси қарши олди.

Жаноб маркиз менга ўз қареталарини сизнинг ихтиёрига бериб қўйишни топширдилар, — деди унга бошқарувчи. — У киши, сиз манави ҳат билан танишиб чиққа-

ниги ишдан сўнг, тўрт-беш кунлардан кейин Парижга жўнашдан бош тортмасангиз керак, деб умид қилашқлар. Сиз белгиланиши лозим топган муҳлат ичинда эса мен жаноб маркизнинг шу ердаги, Франш-контадаги ер-мулкларини айланиб чиқаман. Шундан сўнг, сиз истаган пайтда Парижга жўнаймиз.

Хат кесканини эди:

«Менинг қизим иббатиим, ўша провинцияга етказири-нинг биридан қутулинг-да. Парижнинг мусавффи ҳавасидан нафис олиш учун бу ерга келинг. Сизга ўт фойтунишни юборялман – Сизнинг қарорингизни тўрт кун қотишни буюрдим. Ўзим эса Сизни Парижда семанба кунигача қўламан. Парижнинг шундоқ ёнетишда жойлашган ажойиб прилодлардан бирини Сизнинг писирруфниксизда қолдирмақ учун Сиздан, тақсир, биргина «ҳа» деган сўзни қотишяпти. Бўлажак қаймингиз орашмага энг байағлат олдим. Сизни ҳеч қачон кўрган эмас, бироқ унинг Сизга нақадар содиқ эканини тасаввур ҳам қила олмайсиз, бу одамнинг қимлигини билмақни бўлсангиз, у маркиз де ля Моль»

Қаттиққўл аббат Пирер, ўзи ҳам билмаган ҳолда, душманларга тўлиб-тошган ўз семинариясини жуда яхши кўради, мана ўн беш йилдирки, унинг бутун фикр-хаёли ана шу семинарияга бағишланган эди. Жаноб де ля Милининг мактуби аббатга ҳулди уни оғир, лекин муқаррар операция қилиш учун келган жарроҳдек таъсир этди. Уни ишдан олишлари аниқ эди. Аббат бошқарувчи билан уч кундан сўнг учрашишга келишиб олди.

Қирк сахкиз соат давомида у жуда ихкиланиб юрди. Ниҳоят, аббат жаноб де ля Мольга хат ёзди ва епископ хазратларига мактуб битди. Мактуб эжлезнастик услубнинг хахикий дурдонаси бўлди-ю, бироқ хил утунроқ чиқди. Чукур ҳурмат-аҳтирэм билан суғорилган бундай бежирим иборалардан яхширогини ўйлаб топиш амримаҳол эди. Бироқ жаноб де Фрилерни ўз бошлиғи олашда бирор соат мушқул аҳволга солиш учун мушжалланган бу мактубда жиддий шикоят учун барча асослар бутун тафсилотлари билан баён этилганди. Бу дузумларга, тирноқ орасидан қир нилашлар-

гача абба г олти йилдан буен бардони бериб келар экан. Лекин ахирги спархияни тарк этмокда жатм қилибди.

Унинг оиборидан ўтин ўтирлашар экан, итинни захирлашибди ва ҳогази, ва ҳогази.

Мактубни ёзиб тулатгач, аббаг барча семинаристлар катори соат саккизда ухлайлиган Жюльенни уйғотиб келишни буқорди.

– Епископнинг саройи қарни жойлашганини билишини? – дея мурожаат қилди у Жюльенга соф лотин тилида. – Бу мактубни хазрати бузарукка элтиб берасиз. Сизни бўғилар галасига юбораётганимни яширмайман. Сиз фақат кўз ва кулок бўлмоғингиз даркор. Жавобларингизда ҳеч қандай ёлғонга йўл қўймаг, лекин савол берувчи одам сизга тиён келтирса, эҳтимол, чин кўнглидан хурсанд бўлишини ҳам умумман. Бу маконни тарк этмокдан аввал сизга шундай синовдан ўтмокка имконият бераётганимдан бағоят хурсандман, бўтам. Зеро сиз элтиб берадиган ушбу мактуб менинг истемфога чиқмок ҳақидаги аризам эканлигини сиздан сир тутмокчи эмасман.

Жюльен турган жойида китиб қолди. У аббаг Пирарга қаттиқ меҳр қўйган эди. Шу тобда Жюльеннинг эҳтиёткорлиги унга: «Бу ҳалол одам семинариядан кетгач, Исо қалби партияси мени қувгин қилади ва, эҳтимол, бутунлай ҳайдаб юборади», дея беҳуда таъкидламокда эди.

У ўзи ҳақида ўйлай олмасди. Жюльен тарвадудга тушиб қолганди, чунки у устозига бир гап айтмокчи эди-ю, бироқ уни оғир бунмайдиан қилиб айтилишини йўлини топпмай гаранг бўлиб гуварди.

– Хўш, нима гап, дўстгинам? Нега кетмай турибсиз?

– Гап шундаки. – деди ийманибгина Жюльен, – эшитишимча, сиз семинарияда шунча йил раҳбарлик қилиб сира пул жамғармаган экансиз. Менинг эса олти юз франк пулим бор...

Кўзешлари гапириншга ҳалал бермокда эди.

– Бу ҳам яътибирга олинадди, – дея совуқина жавоб қилди семинариянинг сиёик директори. – Саройга тезроқ жўнани, вақт ҳам ҳеч бўлиб қолди.

Тасхифан бу кеча епископ кабулхонасида жаноб аббат де Фрилер навбатчи экан. Хазрати бузрукнинг ўзлари ҳа префектурадаги зиёфатга кетган эканлар. Шундай қилиб, Жюльен мактубин жаноб де Фрилернинг ўзига топширди, бироқ йигит унинг қимлигидан белабар эди, албатта.

Жюльен аббатнинг епископ номига ёзилган хағни тақаллуфсизлик билан очганини кўриб, ҳайратга тулди. Катта викарыйнинг чиройли юзида аввалги хурсандлик, таважжуб акс этди, кейин ҳа ташвишли бир ифода лайд бўлди. Аббат мактубин ўқир экан, унинг ҳуснига қойил қолган Жюльен унга яхшилаб раъм солишга улгурди. Агар юз тузлишининг аллақайси жиҳатларида ўтаётган қувлик акс этиб турганида, бу аббат жуда салобатли кўриниш мумкин эди. Маъодо у ўзининг чиройли юзидаги ифодани бир лаҳзагина унутса, ёлғончилиги ҳам сезилиб қоладигандек туюларди. Унинг олдинга туртиб чиққан бурни ажойиб тўтри чизик ҳосил қиларди-ю, бироқ бахтга қарши бу баъдалат чехрани тулқиннинг тумшугига ўхшатиб қўярди. Хонаси келганда шуки ҳам қайд қилмоғимиз керакки, жаноб Пирарнинг истеъфосига гоят кизикиб қолган аббат жуда башанг кийинган эди. Илгари бирорта ҳам рухонийнинг бундай кийинганини кўрмаган Жюльенга бу ҳол жуда ёқиб тулди.

Орадан анча вақт ўтганидан сўнг Жюльен аббат де Фрилернинг алоҳида истеъфоди нимадан иборат эканлигини билиб олди. У ўз епископи, Парижда яшашга ўрганиб қолган ва Безансонда ўзини худди сургун қилингандек ҳис этадиган ширинсўз қариянинг кўлигини овлашга уста экан. Епископнинг кўли оқиб бўлиб, балиқдан пиширилган таомларни жонидан ҳам яхши кўраркан. Аббат де Фрилер ҳа епископ хазратларни тановул қилаётганида, балиқ қилганокларини олиб ташлаб бераркан.

Жюльен истеъфо ҳақидаги аризани қайта ўқиб чиқаётган аббатга инламай тикилиб турар экан. Лафъатан чиққ шарахлаб очилди. Хонага шоша-пиша башанг кийинган маъай кириб келди. Йигит эшик тёмон ўгирилиб қарашга арағ улгурди: у кўксига ҳич олган жижжаккина чолни кўрди. Жюльен дарҳол тиз чўкли-ю, икки букитиб сазим қилди;

епископ унга караб мулоким жилмайганича ўтиб кетди. Хушрўй аббат епископнинг ортидан ичкари кириб кетди-ю, қабулхонада ёлғиз ўзи қолган Жюльен атрофидаги хашаматни бемалол томола кила бошлади.

Узоқ мухожирлик машаққатларидан зукко акли чиникқан Безансон епископи етминч беш ёшга борган қария бўлиб, у уни йилдан сўнг нима бўлиши ҳақида мутлақо ташвиш қилмасди.

– Кўзларин тийрак анави семинарист ким бўлди? – дея сўради епископ. – Ахир улар менинг нигомимга бинноан аллақачон ётган бўлишлари керак эмаскиди?

– қафолат бериб айтишим мумкинки, бунисининг кўзида уйқудан асар ҳам йўқ, ҳазрати бузрук. У бизга бағоят муҳим хабар келтирди спархиянгизда қолган ягона яссенист истейфогачиникин ҳақида ариза берибди. Ниҳоят, анави қрамас аббат Пирар уқдан нима исташларини тушунибди.

– Шунаками! – деди қувлик билан жилмайиб епископ. – Баҳс бойлашим мумкин, сиз унингт ўрнига танлаган одамингиз аббатга сира ҳам тент келолмайди. Шу боисдан ҳам, сиз бундай одамларнингт қадрига етмаганингиз учун мен уни эртага тушлнк зиёфатга таклиф қиламан.

Қатта викарый янги директор ҳақида гап очмокчи бўлди. Бирок бугун иш билан шуғулланишга ҳуши бўлмаган прелат унга караб деди:

– Ёлшқасининг келишита ижозат этмокдан аввал мана бунисининг қандай кетилинин бир кўрайлик-чи. Анави семинаристни бу ёққа чакиринг, норасиданинг тили ҳақиқатни сўйлагай.

Жюльенни чакиришли. «Ҳозир икки инквизиторга¹ дучор бўламан», дея ўйлади у. Ингит қалбида илгарк сира ҳам бундай жасират ҳис этмаганди.

У лонага кириб келганида жаниб Валанюшан ҳам ба-

¹ Инквизиторлар (латинча inquisitor – қидирувчи, текширувчи) – франс феодаллари, локрий, кавалюд зергов тартиб-қондаларига қарши чиққан қишлоқларни, шунингдек, кушайларни таъкиб ва суя қилма учун XIII аср бошларига католлик черковини қонғидагн тузилган бемасхата Рим папасига бўйсунган суд-полиция ташкилоти. Инквизитор (хотириниқ, изловчи, қидирувчи, айтилчи) – инквизиция судининг аъзоси.

шангрюк кийинган икки нарзул хизматкор епископ хазратларинки счинтиришмоқда эди. Прелат аббат Пирар ҳақида гал очинишдан аввал Жюльеннинг ўқишдаги муваффақиятлари тўғрисида сўрашни лозим топди. У догматикадан бир неча савол берди-ю, йиғитнинг жавобларини эшитгач, лол бўлиб қолди. Сўнгра у Вергилий, Гораций ва Цицеронлар ижоди ҳақида савол берди. «Ана шу муашшифлар менга панд беришганди, ўшаларни деб бир ноз тўксон саккизинчи ўринки олгандим, — дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен. — Энди кўржадиган жойим йўқ. ўзимизни кўрсатишга уришиб кўраемиз». У чиндан ҳам ўзини кўрсата олди, классикларни ўзи ҳам жуда яхши биладиган прелат қойил қолди.

Префектурадаги энёфат чоғида машҳур бир киз Магдалина ҳақидаги дostonни¹ ўқиган эди. Кўнгли алабиёт тўғрисида сўхбат қуришни нстаб турган епископ Горацийнинг бой ёки камбағал ўтганини семинарист билан берилиб муҳокама қилар экан, тезда аббат Пирарни ҳам, ўзининг барча ишларини ҳам унутиб қўйди. Прелат у ёки бу қасиданик ёздан ўқир экан, баъзан хотираси панд бериб туткилиб қоларди, ана шунда Жюльен камсукумлик билан шеърни келган жойидан давом эттириб, охиригача ўқиб берарди. Епископни, айниқса, бу ўринда Жюльеннинг сўхбат руҳидан чиқиб кетмай, латин тилидаги йиғирма ёки ўттиз шеърни, худди семинаридаги кундалик ишлар ҳақида ҳикоя қилаётгандек, ўзини эркан тутиб ўқиб бергани ҳайратга солди. Улар Вергилий ҳақида узок гаплашиб ўтиришди. Сўхбат охирида прелат ёки семинаристни мактаб қўйишдан ўзини тутиб тура олмади.

— Сиз нзм-у фанда катта муваффақиятларга эришиб-сиз.

— Ҳазрати бузрук, — дея жавоб қилди унга Жюльен, — семинариянгиз сизга яна бир ноз тўксон еттига миқтовангизга муносиб ўқувчини тақдим этиши мумкин.

— Бу нима деганингиз? — сўради прелат бундай ракам-

¹ Магдалина дostonи дoston — «состод», чамаси, француз тилидан Магдалина Гюльон исмли ва Жирарден бачиликни қайта қилган (1804-1853) каттамага мансуб «Магдалина» дostonини назарда тутган бўлса керак.

дан ҳайратга тушиб.

— Сиз ҳазрати бузрукларига маълум қилиш шарафига муҳассар бўлган бу гапни расмий гувоҳнома билан тасдиқлашим мумкин. Бу йилги семинария имтиҳонларида мени ҳозир ҳазрати бузрукларининг мақтовига мушарраф этган худди шу фанлардан жавоб бериб, бир юз тўқсон сиккизинчи ўрнини олдим.

— А-а! Демак, бу аббат Пирарининг севикли шогирди экан-да! — дея хилоб қилди епископ кула-кула, жаноб де Фрилерга қараб қўяр экан. — Ўзиям шунақа бўлса керак, деб ўйлаган эдик. Лекин бу ҳалол уруш. Шундай эмасми, дўстгинам, — дея қўшимча қилди у Жюльенга қараб, — сизни бу ёққа юбориш учун ҳойнаҳой ётган жойингиздан турганишган бўлишса керак-а?

— Ҳа, ҳазрати бузруклари. Мен, Полин Маскхон байрами хуни соборни беъишда жаноб аббат Ша Бернарга ёрдам бериш учун борганимни мустақило қилганда, умрим бино бўлиб семинариядан ёлғиз ўзим чиққан эмасман.

— Ортиме. — деди епископ. — Демак, ўша пар боғламларини тахтиравон чамбарига ўрнатиб, жасорат кўрсатган одам сиз экансиз-да! Мен ҳар йили уларни кўрганимда сесканиб тушаман ва бу пар боғламлари бирорта одамнинг бошига эмаса эди, деб кўркаман. Дўстгинам, шу кетишда сиз хали жула ўсасиз. Бироқ мен сизнинг, шубҳасиз, ажойиб мартабага эришинингизда ҳов бўлмоқчи ва сизни оқдан ўлдирмоқчи эмасман.

Шундай дея епископ бисквит¹ билан май келтиришни буюрди. Жюльен ҳузур қилиб бу туюмлардан тагиб кўра бошлади. Аббат де Фрилер эса ундан кам ўтиб тушди, зеро у одамларнинг севиниб, нўптаҳа билан тановул қилишлари епископга ёқинини яхши биларди.

Кечанинг шундай ҳўнгилли ўтаётганидан бортан сайин махсун бўлиб бораётган прелат Жюльен билан черков тари-

¹ Бисквит (французча: biskuit) - 1) қандиларнинг иваҳулоти, ун ёғ, майлар, тухум, сўт ва бошқа насалликлардан тайёрланидиган пишмиш турли. Маъносини ёнрадаги қилиш қилишларда пишмишдан.

хи ҳақида гаплашмоқчи бўлди-ю, дарҳол Жюльен уни тушунмаётганини сезд. Шундан сўнг у Константин¹ лавридаги Рим империясида ҳукм сурган урф-одатлар ҳақида сўз очди. Мажусийликнинг сўнгги лаврига ҳам XIX асрда ҳаётдан ҳафсаласи пир бўлиб, зериқаётган кўпгина кишиларни элиб турувчи руҳий безовғалик ва гумонсираш ҳос эди. Епископ Жюльен ҳатто Тацитнинг² номини ҳам эшитмаганини кўрди.

У шу муносабат билан ўз ҳайратини илҳор қилган эди. Жюльен соддатини килич семинария кутубхонасида бу муаллифнинг асарлари йўқлигини айтди.

— Аҳ, шунақа дег, яхши, буни эшитишдан жуда қурсандман, — деди қувноқлик билан епископ. — Сиз мушкулнинг осон қилдингиз: ўн дақиқадан бери, сиз туфайли бугунги ҳечанинг қўйғилли ўтгани учун сизни қандай қурсанд қилсам экан, деб бошим котаётган эди. Ўз семинарияда ўқийдиган талабанинг олим бўлиб чиқишини сира кутмасан эканм. Гарчаки бу руҳонийларга ҳос тухфа бўлмасе-да, сизга Тацитни соғиз қилмоқчиман.

Прелат ажойиб муқовали саккиз томни келтиришни буюрди-да, биринчи томнинг биринчи бетига латин тилида Жюльен Сорепга мукофот тарикасида элтифотли қадянома ёзиб берди. Епископ латин тилини нозик томонларигача билиши билан фахрланиб юрарди. Хайрлаша туриб, у Жюльенга бугун суҳбатдан фарқи уларок жуда жиддий оҳангда деди:

— Йигитча, агар ўзингизни оқилона тутсангиз, вақт-спати келиб менинг спархиямдаги энг яхши приходуни тасарруфингизга оласиз; бу приход менинг саройимдан узоқ бўлмайди, албатта. Лекин оқил бўлимоқ лозим.

Тацитнинг тоқларини кўтариб олган Жюльен епископ саройидан таажжубланиб чиқиб кетганида вақт ярим кеча

¹ Буёқ Константин (таъминан 285-337) — 306-337-йилларда Рим императори. Унинг лаврида христиан динига ўтганига қўлувачиларга имоилини берилиб, черков ва черков мулклари қийтарил берилди.

² Публий (Корнелий) Тацит (таъминан 56-117) — Рим тарихчиси. «Агримил», «Германия», «Нотиклар ҳақида ақалог», «Тарих», «Ақналар» каби тарихий ксарлар қўлади.

бўлган эди.

Ҳазрати бузрук унга аббат Пирар ҳақида бир оғиз ҳам сўй айтмади. Лекин Жюльенни ҳаммасидан ҳам кўпроқ епископнинг бекиёс назорати хайрон қолдириди. У илтари ҳуштанбағлик ўзини шундай эркин тутқин билан уйғунлашиб келишини ҳатто тасаввур ҳам қилолмасди. Ингит уни тоқатсизланиб кутаётган қовоғи солиқ аббат Пирарни кўртанида епископ билан унинг ўртасидаги тафовутдан бенахтиёр хайратга тушди.

— *Quid tibi dixerunt!* (Сенга нима дейишни)? — дея кичкириб сўради аббат уни узоқдан кўрган таҳоти.

Жюльен епископ билан суҳбатини лотин тилида хиёл тутулиб ҳикоя қила бошлади.

— Французчалаб гапиринг ва ҳазрати бузрук айтган гаплариники барини оқизмай-томизмай айтиб беринг, — деди семинариянинг собиқ директори одатдаги кўрсатилги билан.

— Епископдан ёш семинариётга ҳўп қалати соғға бўлибди-ку! — дея тўнгичилади у Тациткинг ажойиб томлариники варақлар экан. Шу тибла четига зарҳал югуртирилган бу китоблар уни даҳшатга солаётгандек туюларди.

Барча тафсилотлари билан тўла ҳисоботни эшитиб бўлгач, севимли шогирдига ҳужрасига бориш учун ижозат этганида ҳечаси сават икки бўлган эди.

— Тацитнингнинг ҳазрати бузрук ҳалянома ёзган биринчи томини менга қолдириш, — деди у Жюльенга. — Бу лотинча жумла мен кетганимдан сўнг мазкур даргоҳда сиз учун баалоғардон бўпади. *Ego, fili mi, successor meus tanquam Ieo quaesens quet devoret* (Ҳеро сен учун, бўтам, менинг ўрнимга келган одам кимни ютиб юборишни бисмай хайқиралиган шорниёт ўзингаси бўлғай).

Ўртаси куни ўрталаб Жюльен ўртоқларининг унга жула қалати муомала қилишадганини сезиб қолди. Ёунга жавобан у баттар тунтайиб олди. «Мана, — дея хиёлидан ўтқатди у, — жаноб Пирарнинг истеъфода чиқишининг оқибати ҳам сезилиб қолди. Буни энди ҳатто билади, мен эса унинг севимли шогирди ҳисобланаман. Уларнинг муомаласида қандайдир ичкорулик бор». Бироқ Жюльен бу ичкору-

раликнинг нимадан иборат эканини сира англай олмасди. Аксинча, семинария ётоқхонаси бўйлаб ўтиб бйрар экан. Ўзига қадашан нишолларда у нафратдан асар ҳам сезмасди. «Бу қанақаси бўлди? Бирорта тузук бўлса керак. Хай, майли, эҳтиёт бўламиз». Ниҳоят веррьерлик ёш семинариет кикирлаб кулганича унга «Complu Taci! орега опля!» (Тақит асарларининг тўлик тўллами), – деди.

Баланд овоз билан ийгилиган бу сўзларни эшитган, барча Жюльенни епископнинг ажойиб соғинаси биланинига эмас, балки у билан икки соат суҳбатлашиб ўтириш шарафига муяссар бўлгани билан ҳам табриклай кетди. Ҳамма тап уларга майда-чўйдасигача маълум экан. Шу дақиқадан кўтибирин ҳеч ким унга ҳасад қилишга журъат этмай қўйди: унга очикдан очик хушомат қила бошлагани: кечагина у билан ниҳоятда кеккайиб гаплашган аббат Кастанэдининг ўзи Жюльеннинг кўлтиғидан олиб, уни уйига нонуштага таклиф қилди.

Бироқ фашик Жюльенга жуда ёмон бир феъл ато этганди: бу гўлори йиғитларнинг сурбетлиги унга қанча азоб берган бўлса, энди уларнинг тилёғламалик қилиши шунча нафратини кўтгар ва кўнглига мутлақо ёқмас эди.

Исёнига яқин аббат Пирар ўз шогирдлари билан хайрлашар экан, уларга жиддий панд-насихат билан мурижаат қилишни лозим тортди.

– Сизлар бу дунёдаги ыъзат-эҳтиромга, ижтимоий устунликка интипасизларми, ҳукамалик қилиш қонуқларини устидан кутили ва одамларни адолатта ҳилоф равишда ҳақорат этиш латзати сизларни йўлдан олдирадими? Ёки охира-тингизки ўйлайсизми? Орангиздаги энг ялқов талаба ҳам кўннини очса бас, у бу икки йўлни яққол кўра олади.

У семинариядан остона ҳатлаб чиқилиши билан Исёнинг Муқаллас қатъи партиясидан бўлган талқодорлар ибодатхона томон югурдилар ва: «Минг қайла шуқрким, ўзингга, Худо», дея қуйлай бошлагилар. Бутун семинарида бирорта ҳам тирик жон собик директорнинг панд-насихатларини жиддий қабул қилмади. «Истеъфога чиқинг оёонин ахир», дейишарди улар бир-бирларига қараб. Бирорта ҳам семина-

риет ўзини гурли йирик таъминотчилар билан иш қилишга имкон берадиган лавозимдан ўз хоҳиши ила воз кечишга ишлагандиган даражада гўл ҳисобламас эди. Аббат Пирар Безансоннинг энг ахли меҳмонхонасига кўчиб ўтди ва йўқ ишларини баҳона қилиб, у ерда икки кун туришга ҳарор қилди.

Епископ уни тушқи овқатга таклиф этди ва катта нихарий де Фрилернинг жигига тегмок ниятида аббат Пирарга ўзини кўрсатиш утун имкон беришга ҳаракат қилди. Улар овқатдан сўнг шербат ичиб ўтиришган эди, туйқусидан аббат Пирарнинг пойтахтдан ўн беш чакирим наридати ажойиб Н... Приходиса ишта тайинлангани хаҳида Париждан хабар келиб қолди. Меҳрибон прелат уни чин кўнгилдан табриқлади. Бу воқеалардан у нозик бир сиёсат борлигини ўқди, буқдан унинг кўнгли очилиб, дилида аббатнинг истисдодига таҳсин ўқди. У жаниб Пирарга латин тилида ажойиб аттестация¹ ёзиб берди. гўлнлаш норотилагини блан этишта журъат этган аббат де Фрилерга эса жим ўтиришни буюрди.

Кечкурун епископ ўз қувончиник ҳикоя қилиб бермок учун маркиза де Рибампреннинг уйига жўнади. Безансондаги бутун киборлар жамияти бу ажойиб янгиликдан лол қолган эди. Бу ғайритабиий мурувватдан барчанинг боши қотиб қолган эди. Аббат Пирарни, эҳтимол, епископ бўлиб кетар, деб баһорат ҳам қила бошпадилар. Фаросатлироқ кишилар, жаноб де ля Моль министр қилиб қўтарилган бўлса керак, деб ўйладишар ва қатто бу кеча жамиятда виқор билан пайдо бўлишни лозим толган аббат де Фрилернинг маҳобати устидан қулишга ҳам журъат этдилар.

Эртаси кун эрталаб аббат Пирарнинг ортидан одамлар эргашиб юришди: у маркизнинг ишлари бўйича суд томон ириб борар экан, дўхондорлар эшикдан болаларини чиқариб қарашарди, судда уни биринчи марта хушмуомалалик билан қабул қилишди. Ўзи кўрган нарсалардан жуда гизаби кийна-

¹ Аттестация (латинча attestatio — гувоҳлик бериш; гувоҳнома; тасдиқнома) — қошим маълумотни, билим даражаси ва ҳуқуқ-важипнинг аниқлаши ва шу асосда қиёз тайинлаш ёки унга бериш.

ган каттиккўл нисеникт маркиз де ля Моля учун танланган афюкатлар билан алламаҳалгача маслаҳатлашиб ўтирди-да, сўнгра Парижга жўнади. Аббат каретага ҳадар кўзатиб борган ва ундаги гербларини тавқ билан томоша қилган икки-уч мактабдош дўстига семинарияни ўн беш йил давомида бошқарганидан сўн Бетансондан аниги беш юз йил ирма франк билан жўнаётгани. – у жамғара олган маблагнинг бори шу эканлигини айтишдан ўзини тийиб тура олмади. Дўстлари кўмарига ёш олганларича у билан кучоклашиб хайрлашдилар-да, сўнгра бир-бирларига қараб: «Меҳрибон аббат шу ёлғонни айғмаса ҳам бўларди Ахир бу кулғили-ку», – дейишди.

Пул деганда ўтирнинг томдан таппайдиган бу пасткаш одамлар аббат Инрар олти йил давомида ёлғиз ўзи, ҳеч кимнинг ёрдамисиз Мария Алекок, Исонинг Муқаддас қалби партқаси, пезунтлар ва ўз епископига қарши кураш олиб борар экан, фақат ўзининг юксак софлидигидангина мадад олганини тушунишга қодир эмасдилар.

XXX. ШУҲРАТПАРАСТ

Ягона олийжаноб унвон – бу герцоглик унвони, маркиз – бунинг қандийдир қўлғили томони бор, лекин оёзингиздан герцог сўзи чиққан лаҳзани ҳалла била-тиёр тайинлаб қарайди.

«Эфинбург марҳумчиси»

Аббат маркизнинг соф оқсуякларга ҳос қиёфаси ва шу билан бирга қандайдир ҳазил-мўтойибга мойил гапларидан хаттик хайратга тушди. Дарвоқе, бўлажак министр уни ақобирларга ҳос бўлган, юзаки қараганда жула болаб-у, лекин тушунадиган одам учун ҳақорат бўлиб туюладиган сергақалдуф мулоҳамагарсиз қабул қилди. Бу мулоҳаматлар вақтини бекорга сарфлаш бўларди, маркиз эса жиҳдий ишларда аниқайин муҳим роль ўйнарди ва шу боисдан ҳам вақтни бекорга сарфлай олмади.

Мана, ярим йилдирки, у йирик бир сиёсий ўйин олиб борарди. Бу ўйин кабинетни муайян бир таркибда тузиллиши учун кирои билан мамлакатни ризолик беришга мажбур этилиши, кабинет эса бунинг учун миннатдорчилик тариқасида унга герцог унвони бериши лозим эди.

Қўп йиллар давомида маркиз ўзининг безансонлик адвокатидаги Франш-контедаги суз сансалорлиги хақида яник бир ҳисобот талаб қилиб беҳуда овора бўлиб келарди. Бирок машҳур адвокат ўзи ҳам тушунмайдиган нарсани маркизга қандай қилиб ҳам тушунтира оларди дейсиз?

Аббат унга топширган бир парча қоғоз масалага бутунлай ойдинлик киритди-қўйди.

Азизим аббат, деди унга маркиз беш дақиқа ақтар-етмас вақт ичида олоб юзасидан ҳол-аҳвол сўраб ва шахсий табиатдаги савол-жавобларга чек қўйиб, — азизим аббат, мен ўзимнинг барчага маълум хотиржамлигимга қарамай, оддийгина, лекин шу билан бирга анча муҳим бўлган икки нарсани ўзимнинг оилам ва ўзимнинг ишларим билан шуғулланишга сира ҳам вақт топа олмайман. Оиламнинг аҳволи тўғрисида гапхўрлик қиламан ва бу маънода имкониятларим жуда катта. Шу билан бирга, ўз ҳузур-ҳаловатим тўғрисида ҳам ўйлайман, бу эса бўлак барча ишлардан юқорироқ турини лозим. абадга. Ҳар қалай, меннинг назаримда, шундай бўлиши керак. — дея қўшимча қилди у аббат Пирарнинг хайратга тушганини сезгач. Гарчи аббат андишали одам бўлсада, у маркиздек бир чол одамнинг ўз ҳузур-ҳаловати тўғрисида шундай очикдан очик гапиршидан хайрон бўлиб қолганди.

Тўғри, Парижда ҳам заҳматкашлар бор, дея сўзиди давом этди эътиборли мансабдор, — лекин улар бешинчи қаватнинг шпаклериди истикомат қилинади. Агар мен бирорта одамни ўзимга яқин қилиб олсам, у шу таҳоти иккинчи қаватдан турар-жой олаши, унинг хотини эса ўзига қабул уни белгилайди: бошқача қилиб айтганда, унинг барча меҳрати, барча гайрат-шижоати оқсуюк бўлиб олинга эки шундай бўлиб кўрилишга қаратилади. Ҳаттоқ-руҳ хақида ўйламай ўйган дақиқадан эътиборан бу уларнинг ягона ташвишига

айланади.

Менинг суд процессларим ва ҳаёт, аниқроқ қилиб айтганда, ҳар бир процессим учун алоҳида адвокатларим борки, улар ўлиб-тирилиб ишлайдилар: мана, биттаси икки кун илгари сиз қасадидан лафот этди. Лекин менинг умумий ишларим учун, буни бир тасаввур қилиб ҳўрқинг-а, тақсир, мана уч йилдирки, ёзишмаларимни олиб боришга жазм этгач, қилаётган иши ҳақида ҳиёл бўлса-да жиддийроқ ўйлаб кўраётган одам тополмай гаранг бўлиб юрибман. Лекин бу гапларнинг бари шунчаки муқаддима, ҳолис.

Мен сизни ҳурмат қиламан ва ишонч билан айтишим мумкинки, гарчи биринчи марта ҳўриб турган бўлсам-ла, яхши кўраман. Менинг қотибим бўлишни ва бунинг учун саккиз минг франк ёки ундан икки баробар кўпроқ маош олқшиқ истайсизми? Мен буидан яна фойда ҳам кўраман, гапимга илжонавсеринг. Шу билан бир қаторда мен ўша ажойиб прихордингиз биз бир-биримиздан ажралиб кетишни истаб қолганимизга қадар ўз номингизда қолишининг ҳам гамини еб кўяман.

Аббат бу тақдифни рад этди-ю, бироқ суҳбатнинг охирида, маркизнинг қандай мушқул аҳволга тушиб қолаётганини аниқ тасаввур этгач, миясига бир фикр қелиб қолди.

Менинг семинарияда, шоди у маркизга, — бир бечора йигит қолди. Агар янглишмасам, энди уни қаттиқ қувғинга солишса керак. Яхшиям, у олдий талаба эмас, бўлмасам уни шлақачон трасега (монастир зиндонига) ташлашган бўларди.

Шу пайтга қадар ўша йигит фақат лотин тили билан муқаллас диний китобларни ўрганиб келди, лекин бир кун қелиб у ё ажойиб воиз ёки аллома руҳоний бўлиб етишгани мумкин. Унинг қим бўлишини билмайман, лекин жорағда муқаллас ўт бир, у жуда ўсиб кетса ажаб эмас. Агар бирор кун қелиб, бизда иш ва одамларга муносабати ҳиёз бўлса-ла, сизникига ўхшайдиган киши епископ қилиб тайинланса, унинг эътиборини шу йигитга қаратмоқчи бўлиб юрган эдим.

— Ўша йигитчангиз қайси табақадан ўзи?

– Уни бир тоғлик дурадгорнинг ўгли, дейишадн. Лекин, меншмча, у бирорта бадавлат одамнинг никоҳсиз хотиндан тутилган фарзанди бўлса керак. Бир куни унинг, – имзосизмиди ёки бировнинг имзоси қўйилганмиди, аниқ ҳисмда йўқ, – беш юз франклик чек илова қилинган хат ошанинг кўриганим бор.

А! Бу Жюльен Сорел-ку, деди маркиз.

– Унинг исмини каскдан биласиз? – дея сўради тааж-жубланган аббат ва шу заҳоти ўз саволидан хижолат чекиб, жиниб қолди.

– Буни мен сизга айтмайман, – деди жавобан маркиз унинг хижолатда қолганини сезиб.

– Хўш, тал бундай! – дея давом этди аббат. – Уни тарбиялаб котиб қилиб олсангиз бўлармиди, ўзи жуда ғайратли ва боақл йигит, ҳуллас, урғиниб кўришингизга арзийди.

– Нега урғиниб кўрмас эканман? – деди жавобан маркиз. – Лекин у полиция бошлиғи ёки бошқа бирортанинг порасига учиб, бу ерда менинг ортимдан жосуслик қиладиган одам бўлиб чиқмайдами. ишқилиб? Менинг ягона ҳавфсрайдиган жойим – ана шу.

Аббат Пирар Жюльеннинг ғоят ҳалол йитит эканлигини айтиб, бу ҳусусда унинг кўнглини тинчитгач, маркиз ҳамёнидан минг франклик пул чиқарди.

Мана буни йўл харажати учун Жюльен Сорелга тоборинг, у меннинг олдимга келсин.

– Фақат Парижда яшаш одатингиз гуфайлигини, жаноб маркиз, бизнинг аҳмилимыгни шундай деб ўйламоғингиз мумкин. Сизнинг маъқенгиз шу қалар мексакки, биз бечора провинциялар, айниқса, иезуитлар билан дўстлашмагани руҳонийларнинг қандай зулим остида яшагани ҳатто тасаввур ҳам қила олмайсиз. Улар Жюльен Сорелга жавоб беришмайди ва менга, у касал ётибди, хатингиз почтада йўқлиги ва ҳоказо шунга ўхшаш баҳоналарни рўқач қилиб, қутулиб кетишадн.

Бўлмасам, бир-икки кундан кейин министрдан епископга хат ёлдириб оламан, – деди маркиз.

– Сизни оғоҳлантиришим лозим бўлган бир нарсани

унутибман, - деди аббат. -- Гарчи ўзи паст табакадан чикқан бўлса-да, у жуда мағрур йигит, агар унинг иззат-нафсига теккудек бўлсангиз, ишнингизга музлақо нафи теғмаслиғи мумкин, бу билан сиз уни фақат бефаҳм қилиб қўясиз.

— Бу гап менга еқалди, — деди маркиз, — мен уни ўғлимга ўртоқ қилиб қўяман. Қалай, старлмини шу?

Орадан бир канча вақт ўтгач, Жюльен нотаниш қўл билан ёзилган бир мактуб олди, конвертга Шанон шахрининг муҳри босилган ва хатта белансонлик бир савдоларининг номига ёзилган чек илова қилинган эди. Хатта нотаниш одамнинг ичтоси чекилган эди-ю, лекин Жюльен уни очиб кўргач, қорағи прэкиқиб кетди: сахифанинг ўртасидаги ўн учинчи сўз устига сикҳ томиқилиб, хатта доғ туширилганли — бу улар аббат Парар иккови келишиб олган шарғли белги эди.

Орадан бир соат ўтар-ўтмас, Жюльенни епископ саройига чақиртиришди. У ерда уни оталарча меҳрибонлик билан қабул қилишди. Тинмай Тирацийни ёд ўқир экан, ҳафти бузрук жуда назоратли сўзлар айтиб, Жюльенни Парижда қутаётган ажиёиб истиқбол билан табриқлади. Епископ, чамаси, бунинг учун миннатдорчилик тариқасида баъзи бир изохотларни эшитмокчи эди. Бирок Жюльен, аввало, ўзи ҳам ҳеч нарсадан ҳабари бўлмагани узун унга ҳеч нима айтмадики, бундан ҳазратнинг унга бўлган ҳурмати гоят ошиб кетди. Епископ саройининг амалдор руҳонийларидан бири мэрнинг номига дағ ёзиб юборган эди, жаноб мэрнинг шахсан ўзи кўп вақт ўтмай имзо чекилган сафар гувоҳномасини келтириб берди. Гувоҳномада сайёҳнинг исми шарифи учун очик жой қолдирилган эди.

Кечаси соат ўн иккинга яқин Жюльен дўсти Фукеини уйига кириб борди. Фуке, соғлом фикр юритиш туфайли дўсти олдида пайдо бўлаётган истиқболдан хурсанд бўлиш ўрнига кўпроқ таажжубга тушди.

— Бу ишларнинг барк сенинг давлат идорасида бирор мансабни эгаллашинг билан қулайди, — деди либералларнинг бу тарафлари, — оқибатда бир кун эмас-бир кун бирига шундай иш қиласанки, бу ишнинг учун газеталар сени балном қилишди. Мени айтди дерсан, у ерда шарманда бўласан.

Сўзларим едингда бўлсин, ҳатто сиф молиявий нуқсан на-
зардан ҳам, тахта билан ҳалол савдо қилиб юз лундор топиш
ва ўзингга ўзинг ҳўжайини бўлиб юриш, ҳукумагдан, гарчи
уни Сулаймон¹ пайгамбар бошчилиқ қилган тақдирда ҳам,
тўрт минг франк маош олгандан кўра минг чандон афзалроқ.

Бирок Жюльен бу мулоҳазаларни қидиқчи бўйнинг бе-
маъни калтабинлиги деб тушуниди. Ниҳоят, унинг учун буюк
воқеалар сажасига чиқини фурсати келди ахир. У манави
чексиз ишончнинг камроғи-у. кенг имкониётларнинг кўпроқ
бўлишини истарди. Унинг дилида ҳозир очлиқ ваҳимасидан
асар ҳам йўқ эди. Назарида, жуда зукко, ўлгудай айёр ва
мунофиқ, лекин Безансон ёки Агла епископлари каби ни-
ҳоятда наҷокатли одамлар тўлиб-тошиб ётган Париждек
шаҳри эҳтимолга келиб қолиш бахти Жюльен учун ҳозир барча
бўлак нарсалардан устун эди. У дўстига бу ўринда ўз их-
тиёрим билан иш тутмай, балки аббат Пирарнинг амрига
итоат этипман, дея жавоб қилди.

Эртаси кунни пешинга яқин йиғит ўзини дунёда энг
бахтиёр одам деб ҳис этганича Веррьерга кириб келди: у де
Реналь хоним билан учрашиш умидида эди. Лекин, аввало,
у биринчи хомийси, кекса аббат Шеланни зиёрат қилишта
борди. Қария уни ковогини солиб қарши олди.

— Ўзингизни мендан ҳисл бўлса-да, миннатдор деб
ҳисоблайсизми? — деди Жюльенга аббат Шелан, ҳатто унинг
саломига ҳам алик олмай. — Ҳозир мен билан ўткириб
нонушта қиласиз, бу вақт ичнда сизга бошқа от топиб қол-
шадн, сўнгра сиз ҳеч ким билан учрашмай Веррьердан
жўнаб кетасиз.

— Эшитмоқ — демак, итоат этмоқ. — дея жавоб қилди
Жюльен семинаристларга ҳос ғамгин бир кийёфида. Шундай
сўнг улар фақат улугият ва лотин тили ҳақидагина гаплашиб
ўтиришди.

Жюльен отни миниб, тўрт-беш чакирим юргач, ўрмон
четига етиб борди, у ёқ-бу ёққа алантлаб товарак-атрофда

¹ Сулаймон. Қуръонда зикр қилган пайгамбарлардан бири. алоқали ва дини
ҳуқуқдор. Девоннинг ушбу 11 ғинада таъта утилади. Ринатга кўра, у жаҳон
инс у жин ва хайванлар-у кушлар олачига ҳам подпоқлик қилган.

бирорга тирик жон йўқлигига ишонч ҳосил қилди-да, ўрмон ичига кириб кетди. Қулиботарда у биринчи дуч келган ҳовлидаги айлақайси дехқондан отик Веррьерга бериб юборди ва бироздан сўнг қандайдир узумзорга кириб, хўжайинидан нарвонини унга ситишни ялтимос қилди. Узумзор эгаси нарвонини ситибгина қолмай, уни Веррьердаги Садокат хиббони тепасидаги дарахтзорга элтди беришга ҳам рози бўлди.

— Бит бир бечорамиз, сиз қочок рекрут.. Ёки контрабандачи¹ бўлсангиз керак-да, — деди унга дехқон Жюльен билан хайрлашар экан. — Ҳай, майли, менинг нима ишим бор! Нарвон учун ахшигина ҳақ тўладисиз. ҳасислик қилмадингиз. Ўзимизни ҳаётимда ҳам соатларга татийдиган дақиқалар кўп бўлган, ахир.

Туғ қол-қоронғи эди. Сяат бирларга яқин Жюльен елкасида нарвон билан Веррьерга кириб келди. У тўғри жаноб де Ренальнинг эжойиб боғини кесиб ўтагани анҳор бўйига тушиб борди. Анҳор биландлиги бир ярим одам бўйи келадиган икки девор орасидан оқарди. Жюльен нарвонини тираб деворга осони нга чикиб олди. «Сокчи итлар мени қандай қарши олишаркин?» — дея ўйлади у. — Ҳаммаси ана шунга боғлиқ». Итлар, қовулпашиганича унга ташиланмишган эди. Жюльен аста ҳуштак чалиб кўйди. Шундан сўнг улар йиғитнинг оёғига суйкашиб унга эркалана бошлашди.

Гарчи баланд темир панжаранинг барча эшиклари қулфлаб қўйилган бўлса-да, у бирини-кетин поғондан поғонга чикиб, ниҳоят, сира қийналмай де Реналь хоним ётадиган хонанинг ердан уч метрча баландлиқда боғга қараган деразаси олдига етиб борди.

Дераза қопкасида Жюльенга яқини таниш бўлган юрак шаклидаги қичкина туйнук бор эди. Бахтга қарши бу қичкина туйнуқда бутун тунги чирок шуғласи хўринмасди!

«Ё Парвардигор! — дея ўйлади у. — Бутун де Реналь хоним бошқа хонада ухлаётган экан-да! У қасрда ётиши мумкин? Бутун онла Веррьерда, ақс ҳолда манали итлар бу

¹Контрабандчи (итталийча: contrabbandi) — соғиш қарши + banda қўлчанат (французча) — қамқалишган мол-товар. вақога бўлини торт ва бошқа нарсаларни давлат чегарасидан нелегал равишда, яширинча, бож тўламай олиб ўтиш

ерда бўлмасди. Лекин мен бу қоронғи хонада жаноб де Реналнинг ўзи ёки бошқа бирорта бетона одамга дуч келиб қолсам борми, роса гавго кўтарилади-да ўзим!»

Иш тобда энг ақлли чора — қайтиб кетиш эди, бироқ Жюльен буни ҳаёлига келтиришни ҳам истамасди. «Агар бирорта бошқа одам бўлса нарвонни ташлаб, қочиб кетдирарман. Агар ўзи бўлса-чи, у мени қандай кутиб оларкин? У энди бир вужуди билан художўйликка берилиб, қилмишидан қаттиқ пушаймон бўлиб юрибди, бунга сираям шубҳа қилмаси бўлади, лекин хат ёздими, демак, ҳар қалай, мени ҳам унутмаган экан». Ана шу сўнгли мулоҳаза унга бироз дала берди.

У юрати орқасига тортиб турса ҳам, лекин ё ҳалок бўлишга, ёки хоним билан учрашишга жазм этиб, дераза қапқасига тош ота бошлади, лекин жавоб бўлмади. У нарвонни деразанинг ёнига тиради-да, кўли билан қопқани аниқгина секингина, кейин яна қаттиқроқ тақиллатди. «Қанчалик қоронғи бўлмасин, — дея ўйлади Жюльен, — мени милтиқ билан отиб ташлашлари ҳеч гап эмас». Бу фикр унинг тепбаларга нисбати дарҳол мардлик синовини айлантириб кўборди.

«Ё бу хонада бу ун ҳеч ким ётган эмас, — дея ўйларди у. — ёки у ерда ётган одам энди уйғониб бўлди, демак, ишни чўзиб ўтирмаса ҳам бўлади, фақат товушимни эшиттирмасликка ва бошқа хонада ётган одамларни уйғотиб кўбормасликка ҳаракат қилиш керак».

У пастта тулиб, нарвонни дераза қопқасининг шундов тагига кўйди-да, яна қокори кўтарилди ва кўлини юрак шаклидаги туйнукка тикиб пайпаслай бошлади. Бахш чопиб, у қопқанинг илгати осилдиган симни топа қолди. Йигит уни сиптаб тортди, шунда у қопқани бўлак ҳеч нарса ушлаб турмагани ва унинг очила бошлаганини кўриб беҳад қувониб кетди. «Уни секин очишим ва минимал ўзимни тезроқ танитишга ҳаракат қилишим керак». У қопқани боши енгидан ларзакача очди-да, бир неча марта эшитилар-эшитилмас килиб: «Бу мен, дўстингизман», дея тақроқлади.

Бироз кулоқ солиб тургач, у жимжит хонада тик ётган товуш эшитилмаётганига ишонч ҳосил қилди. Чиндан ҳам

камин устиди, дозвол, лиқиллаб ёнаётган чирок кўринмасди. Бу ҳол яқинликдан дерак бормасди.

«Ишқилиб, ўқ узиб қилишмаса бўлгани!» У бироз ўйланиб турди-да, сўнгги деразани аста чертди; ҳеч хим жавоб килмади. у деразани каттиқрок тақиллатди: «Ойнани синдирсам синдираманки, лекин ишни охирига етказаман». Жюльен энди деразани анча каттиқ тақиллата бошлаган ҳам эинки, унинг кўзи дафъатан хонадаги зулмат ичидан қандайдир оқ шарпани илғагандек туюлди. Ниҳоят, ортққ шубҳа қолмади: у ўша шарпани аниқ кўрди, шарпа ниҳоятда секин юриб, у томон яқинлашиб келаётгандек эди. Бирдан у пак кўзининг олдида деразага ёнишиб турган ёноқларни кўрди.

У аъзойи бадани калтираб, ўзини хиёл орқата ташлади. Бирок теварак-атроф шу қадар зимистон эинки, ҳатто шундай яқин масофадан туриб ҳам бу шарпаннинг де Реналь хоними ёки бошқа одам эканлигини аниқлай олмасди. Ўнгит, хоним кўркувдан кичкириб юбормаса эди, дея чўинди, бир неча дақиқадан буён итлар ириллаганича унинг карвони асрифида айланишмоқда эди.

– Бу мен, – дея такрорлади у анча баланд овоз билан, – дўстингизман.

Ҳеч қандай жавоб эшитилмасди, оқни шарпа ғойиб бўлганди.

– Ўтинаман, деразани очинг, сизга айтадиган гапим бпр, мен жуда балтисизман! – шундай дея у, худди ойнани уриб синдирмоқчи бўлаётгандек, деразани борган сайин каттиқрок тақиллата бошлади.

Қисқагина ижикрлаган товуси эшитилди, илғак кўтариб қўйилди, у ромни очди-да, аста сакраб хонага тушди.

Оқни шарпа ундан узоқлашмоқда эди. Жюльен унинг елкасидаи туғди: бу аёл киши эди. Жюльеннинг бутун жасорати бир зумда ғойиб бўлди-қўйди. Агар бу аёл ўша бўлса у нима деркин? Аёлнинг охиёта кичкириб юборганини эшитиб, унинг де Реналь хоним эканлигини тушунгач, Жюльеннинг холи не кечганини билсангиз эди!

У хонимни бағрига босди: аёл даг-даг титрамоқда эди, у Жюльенни кўксидан итариб юборишга оранг маскани этди.

– Бадбахт! Бу нима қилганингиз, ахир?

Хоним энтикиб турганидан бу сўзларни аранг айтди. Жюльен аёлнинг товушидан жуда самимий бир газаб ҳис этди.

– Ахир ўн тўрт ойлик ажрондан сўнг келим олдингизга.

– Кетини бу ердан. Дарҳол кетинг, деляпман. Аҳ, жаноб Шелан! Нега унга хат ёзишим учун ижозат этмадингиз? Мен бу дахшатга йўл қўймаган бўлардим. Аёл уни ғайритабiiий бир куч билан итариб юборди. – Мен ўз жиноятимдан қаттиқ ўқинапман! Парвардигор мента раҳм қилиб, қўзимни очди, – дея такрорлади у энтикиб. – кетинг бу ердан! Ҳозирок кетинг!

– Ўн тўрт ой лавониди тинимсиз аяб-укубат чекканимдан сўнг, мен сиз билан гаплашмай туриб бу ердан кетмайман, албатта. Шу пайт ичида сизнинг нима ишлар қилганингизни билишни истайман. Оҳ! Сизни нақадар севардим-а! Наҳот мутлақо ишончингизга дойиҳ бўлмасам... Мен борганим билишни истайман.

Де Реналь хоним қанчалар қаршини қўрсатмасини, унинг қалби бу ҳужумни товушга фармонбардор эди.

Шу дақиқага қадар уни қучоғидаг чикармай, эхтирос билан бағрига босиб турган Жюльен энди хонимни қўлиб юборди. Бундан де Реналь хонимнинг бироз қўнғли тинчигандек бўлди.

– Нарвонни бу ёкка олиб қўнмак, – деди Жюльен, – бўлмаса бизни сезиб қолишлари мумкин. Худо қўрсатмасини, хизматкорлардан бирортаси уйғониб қолиб, уй атрофини айланиб чиқиши ҳам ҳеч гап эмас.

Аҳ, йўк! Сизга кетинг, деляпман ахир! – дея такрорлади аёл чин қўнғилдан газабланиб. – Одамлар билан нима ишим бор? Лекин сиз мени чидашга мажбур этаётган бу жирканч манзарани Тенгри кўриб турибди, бунинг учун у мени жазолашай. Бир нақтлар қалбимда сизга нисбаган гуйган хис-луйгулардан раишани билан фойдаланяпсиз, аммо ўша гуйгулар йўк энди. Эшинтяпсизми, жаноб Жюльен?

Ингит шовқин солмаслик учун нарвонни эхтиёткорлик

билан секингина тортиб олмоқда эди.

– Эринг шахарлами? – дея сўради у хонимга тегажонлик қилишини ҳатто ҳаслатга ҳам келтирмай, шунчаки эски одати бўйича.

Худо хайриятини берсин, мени билан бундай гаплашманг, бўлмасам ҳозир эринни чақираман. Юз-хотир қилиб ўтирмай, сизни дарҳол ҳайдаб чиқармаганим учун ҳам гуноҳга ботганиман. Сизга шунчаки раҳмин келди, – дея қўшнимча қилди у йигитнинг пазнига тегингиза ҳаракат қилиб. Хоним Жюльеннинг сирқаси сув хўтармаслигини яхши биларди.

Хоним у билан «сенсираб» гаплашишдан бош тортаётгани, Жюльен шу пайтга қадар қаттиқ инсониб келган севгиришталарини узишта қатъиян аҳд қилган йигитнинг қалбида жўш ураётган тўхтиросни жунбинга келтирди.

– Наҳотки! Наҳот шундай бўлса, сиз чиндан ҳам мени ортиқ севмайсизми? – деди у гўё қалбининг қаъридан чиқаётандек тэъсирчал бир товуш билан – унинг бу сўзларини доқайд эшитиш жуда қийин эди.

Аёл жавоб қилмади, шунда у бирдан йиглаб юборди. Чиндан ҳам унинг ортиқ гавқришга мажбурин қолмаган эди.

– Шундай қилиб, демак, бу ёру дунёда мени севган танҳо бир одам ҳам мени бутунлай унутибди! У ҳолда яшаб нима қилдим? – Бу ерда энди эркак киши билан учрашиб қолиш ҳавфли йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, унинг қатъилагин жасоратдан асар ҳам қолмади; дилинда муҳаббатдан бўлак барча туйғулар гойиб бўлганди.

У сукунат ичра узок йиглади, хоним индамай унинг ноҳасига кулок солиб турарди. Жюльен аёлнинг қўлидан тутди, хоним қўлини тортиб олмоқчи бўлди-ю, лекин, ҳар қачон, бир неча систакнишдан сўй қўли йигитнинг қафтида жимиб қолди. Хона қоп-қоронғи эди, улар де Реналь хонимнинг тўшағида ёнма-ён ўтиришарди.

«Бу учрашув илгариги висол дамиарига сираям ўхшамайди-я!» – дея ўйлади Жюльен. кўзларидан тирқираб ёш чиқар экан. – Демак, хижрон ишонининг барча туйғуларини ўлдиради, деган гап рост экан-да! Йўқ, ахирис. кетганим

маъхул!»

– Ўгинаман, айттинг, сизга нима бўлди ўзи? – деди ниҳоят хонимнинг миқ этмай ўтиришидан юраги эзиллиб кетган Жюльен йиғидан энтикиб.

– Сиз жўнаб кетган пайтингизда, турган гап, менинг қилмишим бутун шаҳарга маълум бўлган экан, – дея жавоб қилди де Реналь хоним куруққина бир оянида, Жюльен унинг товушида қандайдир кескин бир таъна эшитгандек бўлди. – Сиз ҳар қадамда эҳтиётсизликка йўл қўйган эдингиз, кейин эса орадан бир қанча вақт ўтгач, олашимга мухтарам жаноб Шелан келди. У мени гуноҳимга икром қилмоқчи бўлиб ушқ овора бўлди. Ниҳоят бир куни у мени Дижонга ўзим биринчи мартаба ибодит қилган черковга олиб борди. Ўша ерда у ўзи биринчи бўлиб гап очди... – кўз ёшлари де Реналь хонимнинг сўзлашига ҳалал бермоқда эди. – Ё Раббим, ер ёрилмади-ю, ерга кириб кетмадим ўшанда! Мен ушга барча гуноҳларимни сўзлаб бердим. Мохрибон аббатнинг менга рўҳини келди, у менга қаҳрини сочмади, аксинча, мен билан бирга ҳасрат чекди. Ўша келлари мен сизга ҳар куни ҳаг ёзардим, лекин уларни жўнатишга журъат этмасдим; мен уларни яшириб қўярдим ва тоқатим тоқ бўлган пайтларда хонамини ичидан қулфлаб олиб, бу хатларни қайта-қайта ўқирдим.

Ниҳоят, жаноб Шелан мендан ўша хатларни талаб қилиб олди. Улардан андишаларок қилиб ёзувлари сизга жўнатилади. Сиз эса мента бирор марта ҳам жавоб қилмадингиз.

– Онт ичаман, семинарияда сендан битта ҳам хат олганим йўқ.

• Ё Парвардигор! Қим ушлаб қолишни мумкин уларни!

– Ўзинг ўйлаб кўр энди, менинг нақалар бахтсиз бўлганимни: соборда кўртунимга қадар, ҳатто сенинг ҳаёт ёки ҳаёт эмаслигингни ҳам билмасдим.

– Тангри менга раҳм қилди, – дея давом этди де Реналь хоним. – У ўзининг олдига, болаларим, эрим олдинга нақадар гуноҳга ботганимни қўнглимга солди. Эрим мени ҳеч қачон севган эмас, ҳатто сиз мени севган пайтларингизда менинг

кандай ҳаёлларга борганимчи билсангиз эди! .

Жюльен туйғулари жўш уриб кетганидан ўзини йўқотиб, унинг кўксига талпинди. Бирок де Реналь хоним уни ктариб ташлади ва анча кескин овоз билан сўзла давом элди:

– Мухтарам дўстим, жаноб Шелан менга, жаноб де Ренальга турмушга чикибманми, лемак, барча хис-туйғуларимни унга бағишладим дегимлигини тушунтирди. Ҳатто навжудлигидан мутлақо бсхабар бўлган ва ўша малъум алоқига қадар сира хис тимаган туйғуларим ҳам унга қартишмиги керак экан. Ўзим учун жуда азиз бўлган ўша хатларимдан жудо бўлиб, буниқ хурбоялик келтирганимдан сўнг, ҳаётим жула бактиёр бўлмасам-да, бирмунча осойишта кеча бошладим. Шунинг учун ҳам менинг тинчлигим бузмай, менга дўст... Энг азиз дўстим бўлиб қолинг. – Жюльен унинг қўлини ўпа бошладим, хоним унинг ҳамон йиғлаётганини хис этмоқда эди. Йиғламанг, юрагимчи ўртаёйсиз ахир. Йиғламанг, энди ўзингиз нима ишлар қилганингизни гапириб беринг. – Жюльеннинг гапиришга мажболи етмасди. – Сизнинг семинарияда қандай яшаганингизни билмоқчиман, – такрорлади хоним. – кейин бу ердан чикиб кетасиз.

Нималирни гапираётганини ўйлаб ўтирмай Жюльен бошда дуч келган фитналар, турли хийла-найранглар тўғрисида ҳикоя қилди. сўнгра, уни репетитор қилиб тайинлашган, ҳаёти бирмунча осойиштароқ кеча бошлаганини гапириб берди.

– Худди ана шу пайт, лея қўшимча қилди у, – ҳозир яққол кўриб турганим: сиз мени севмай қўйганингиз, менинг сизга мутлақо бсфарқ бўлиб қолганим ҳақида дапплат берувчи ўзқ сукутингиздан сўнг... (де Реналь хоним унинг қўлини силди)... Менга ўша беш юз франк пулни юбордингиз.

Сизга ҳеч ҳақон пул юборган эмасман! – деди де Реналь хоним.

– Ўша ҳатга Париж муҳри урилган эди ва шубҳадан холи бўлмоқ учун «Поль Сорель» деб нмзо чекиланди.

Улар бу пулни қим юбориши мумкинлиги тўғрисида турли тахминлар қила бошлашди. Вазият бирмунча ўзгарди.

Де Реналь хоним билан Жюльен ўзлари ҳам сезмаган қолда кўтаринки руҳдаги гаплардан самимий ва дўстона суҳбатга ўтишди. Хона нчи қоп-қоронғи бўлганидан улар бир-бирларини кўрмасаларда, бироқ гавушларининг оҳангидан дилларидаги бор гапни сезиб туришарди. Жюльен аста хонимнинг белидан кучли, бу калтис ҳаракат эди. адибатга. Аёл унинг кўлини четлатмоқчи бўлди-ю, бироқ Жюльен ўз хақоясининг қандайдир қизиқ бир тафсилоти билан унинг диққатини жалбитади. Кўл ҳақида сўё унутгандек бўлишди ва у хонимнинг белидан кучтапила қозаверди.

Ўша беш юз франк илова қилинган лат тўғрисидаги турли-туман тахминлардан сўни Жюльен яна бошидан кечирганларини ҳикоя қила бошлади; Жюльен ҳозир бошидан кечириётган воқеа олдида ўзи устун мутолқо аҳамиятсиз бўлиб қолган семинарияданги ҳаётини ҳикоя қилар экан, аста-секин ўзини босиб олмақда эди. Энди унинг бутун фикр-эди бу учрашувнинг нима билан сулашида эди. «Сиз кетишингиз керак», дея дақққа сайин энтикиб тақорларди унга хоним.

«Агар мени қувиб қоборишса, қандай шарманчалик бўлади, – дея ўйларди Жюльен. – Ўла-ўлгунча ниҳон азобдан кийналиб юраман, у эди ҳеч қачон мента хат ёзмайди, кейин Худо билсин, бу ўлкага яна қайтиб қилиш насиб қилганими, йўқми». Шу дақиқадан бошлаб Жюльен қалбиде бу яқинлик пачъасидан ном-нишон қолмади. У бир вақтлар ниҳиятда бахтли бўлган бу хонада жонидан ортик севадиган айлаи деярли қучоқлаб ўтирарди. Жюльен бу зимистон қоронғилиқда унинг йиғлаётганини ҳис этиб, сийнасини кўтарилиб тушишидан унинг фарёд қилишдан ўзини арағ тутиб турганига ниҳон ҳосил қилар экан. Бахтга қарши, совуққон сиёсатчига айланиб қолди. У бир вақтлар семинария қовлисида, қучлироқ ўртотқаридан бирортаси унга қарши бирор ифтилоқ қилмоқчи бўлганини пайқоган қилири ана шулай совуққон ва тадбиркор бўлиб қоларди. Жюльен Веррьерни тарк этганидан буён кечирган укубатли ҳаётини тасвирлар экан, ҳикоясини атайлаб чўзмокча эди. «Демак, у, – дерди ўзига ўзи де Реналь хоним, – бутун бир йиллик айрилиқдан сўнг, қатте уни эслаш ёки эсламас-

ликтарини билмай туриб ҳам тақдир унга Вержида гуҳфа эглан ўша бахтли кўнлар хоғираси билангина яшабди. Мен эса бу ерда уни бутунлай унутиб юборишга ҳаракат қилдим». Хоним ҳўнграб йиғлай бошлади. Жюльен ҳикояси таъсир қилаётганини сезди. Йигит сўнгги марта уриниб кўришга аҳд қилди: у дەرҳол Париждан олгин хати тўғрисида сўз очди.

– Шундай қилиб, ҳазрати бузрук билан умрбод хайрлашдим

– Бу нима деганингиз? Нима, сиз энди Безансонга бошқа қайтиб бормайсизми? Бизни умрбод тарк этаясизми?

– Ҳа, – дея жавоб қилди Жюльен катъий оҳангла. – Ҳа, ҳатто умрим бино бўлиб ҳаммадан кўпроқ севган одамим ҳам мени унутган бу ўлжани тарк этяпман, бу ерда энди ҳеч қачон қайтиб келмасам керак. Мен Парижга жўнаяпман...

– Сен Парижга жўнаялсанми? – дея баланд овоз билан хитоб қилди де Реналь хоним.

Йигидан бутунлай энтикиб қолган дед энди дилидаги кэтиробни яширмай қўйган эди. Жюльен ҳам худди ана шунни кутиб турган эди: йигит энди шу лойтғеча, ҳатто киши бўлиб қўймаса эди, деб кўркиб турган сўнгги чорани қўллашга жазм этди. Хонимнинг шу хитобига қадар қоронғида ҳеч нимани кўрмай ўтирган Жюльен бунинг оқибати нима бўлишини мутлақо тасаввур қила олмади. Энди у ортқик қиланмай қўйди: кейин унинг бутун ҳаётини қаҳарлаши мумкин бўлган виждон азоби олдидан кўркувлан бутунлай ўзини тутиб олди, ўрнидан туриб, совуқ оҳангла деди:

Шундай, хоним, сизни умрбод тарк этяпман, бахтли бўлинг, хайр.

У дераза томон бир неча қадам юрди ва ромини тутқичидан ушлаб, уни қия очди. Шунда де Реналь хоним юз уриб унинг олдида борди-ю, бошини Жюльеннинг саккага қўйди, йигит хоним уни бағрига босаётганини, юзини ичига суёкаётганини сезди.

Ана шу йўсинда, уч соатлик суҳбатдан сўнг, Жюльен воқалги икки соат давомида муштоклик билан орзу қилган ниятига эришди. Агар бу воқеа хил олдироқ содир бўл-

ишда, шевкет муҳаббатининг уйғониши ва де Реналь хоним пушаймонининг сўниши унга фавқулодда бир роҳат бағишлаган бўларди, бироқ шунча уринишларидан сўнг мурод ҳосил бўлиши энди унга фақат лаззат бағишлади, ҳолос. Жюльен маъшукасининг барча ғътирозларига қарамай, чирок ёхшиқчи бўлди.

– Наҳақки, – дерди у хонимга, – сени кўрганимни ҳатто эслаб қиришимчи ҳам йетмасанг? Мана бу шахло кўшарда юрлаб турган муҳаббат-чи, ахир уни кўришдан маҳрум бўляпман! Мана бу оппоқ кўзларни ҳам кўрмай кетаверамани? Ўйлаб кўр, сени тарк этяпман, энди узок вақт кўришмаймиз!

«Қандай шармандалик!» – дерди ўзига ўзи де Реналь хоним, бироқ у энди Жюльеннинг бирорта ҳам гапини қайтаролмасди! Йилип унга умрбод жудоник ҳақида жаваб бериш билан унинг кўзларидан дув-дув ёш оқа бошларди. Гира-пира тонг отиб, шаркий Веррьер тоғларидаги арчалар қорайиб кўрина бошлади.

Бироқ севгисидек мутлақо маст бўлган Жюльен дарҳол кочиб қилиш ўрнига, де Реналь хонимдан қуниш унинг хонасида яширилиб ўтказиш ва бу ердан фақат эртага тунда чикиб кетишга ижозат олишни илтимос қилишга гушди.

– Нета энди ижозат этмас эканман? – дея жавоб қилди хоним. – Иккинчи марта тамомла гуноҳга ботганидан сўнг ўзимни мутлақо ҳурмат қилмай қўйдим, чамаси, энди умрим ҳасратида ўтса керак. – шундай дея у оташин ахтирос билан Жюльенни бағрига босди. – Эрим энди илгаридек эмас: жуда ҳадиксираб қолган, назарига, мен уни аздаганиман, шунинг учун мендан жаҳли чикиб юрибди. Агар сал ливирини эшитса, мени тамом бўлди деявер, мени ярамас маҳлуқдай уйлаш қувиб чиқарди, аслида ҳам шундайман.

Ах! Мана, жаноб Шеланнинг панд-насихатлари, – деди Жюльен. – Ўша лаълағи семинарияга кетишимдан аяқли сени мен билан бундай гаплашман бўлардинг. Ўшанда ҳали мени севардинг!

Жюльен бу сўзларни жуда соғуққонлик билан айтгани учун дарҳол муқфитга саявор бўлди: у маъшукасининг шу тахоти эридан кўркишини унутиб, бошқа анча лахшатирик

хатардан – ошиғи унинг севгисига шубҳалана бошлашидан
чўчиб қолганини кўриш. Ҳаш-наш дегунча гонг отан-ю, хона
ичи ёригиб кетди: ниятига етган Жюльен керилиб, ўз ҳаёти-
да севган бу танҳо аёлни, бу гўзал хонимнинг кучоғида,
деярли оёғида ётганидан ҳузур қилмоқда эди. Ҳолбуки бун-
дан ағланиб бир неча соат аввал бу хоним фақат яратган Худо-
нинг қаҳридан қўрқар ва бутун вужуди билан ўз бурчига
солиқ эди. Бутун бир йил лаъомда тишини-тишита қўйиб,
чидаб келган аёлнинг ироласи унинг даҳли ҳамласига лаш
беришмади.

Бироздан сўнг уйда гивир-тивир ҳарикат бошланди:
шундай сўнг де Реналь хоним ўзи мутлақо унутган бир
нарсани эслаб, жуда кўркиб кетди.

.. Апави захар Элиза хонани йигиштиргани келиб
қолиши мумкин... Манани баҳайбат нарвонни нима қила-
миз? – деди у севтилисига қараб. – Уни қасрга яширсак экан?
Ах, гондим, мен уни чорлоққа олиб чикиб қўяман, – дея
аптоб қилди у қувониб.

– Мен сени худди шу ҳолда эслардим, энди ўзини
ўхшатсан, – деди таяқ билан Жюльен. – Бироқ сен маъай
ухлайдиган хонадан ўтишинг керак-ку!

Нарвонни йўлакка қўяман-да, малайни чакириб,
бирор ёкка жўнатиб юбораман.

– Йўлакдан ўтиб кетаётганида нарвонни кўриб қолгу-
дек бўлса, уни айтиш учун бирор балона тоғиб қўйсани
бўларди.

.. Бўлмасам-чи, жонгинам! – дея жавоб қилди де Реналь
хоним уни ўпар экан. Агар мен йўтимда, Худо кўрсат-
масин, Элиза келиб қолгудек бўлса, дарров қаравот талига
яширин.

Қутилмаган бу қувноқликни кўриб Жюльен каттик
хайратга тушди: «Демак, чинакам ҳавф-хатарга дучор бўлган-
миш, – дея ўйлади йигит, – кўркиш у ёқда тургани. ҳатто
аксинча, қувониб ҳам кетаркан, чунки шунда у барча виждон
азобларини унутади. Чинакамгина тенги йўк аёл-да ўзиям!
Унинг севгисига сазовор бўлганим учун ҳар қанча фахрлан-
сам арзийди!» Жюльеннинг қалби ҳавқда тўла эди. Де Реналь

хоним наравонни аста кўтариб кўрди. наравон унинг учун динчатила оғирлик қилишди яққол сезилиб гуларди. Жюльен ёрдам бермок учун машшухаси ёнита келди-да, унинг ним-жонгина кўриланган хипча қоматига чавк билан тиккилиб келди. Шу пайт де Реналь хоним наравонни деч кимнинг ердамисиз шартта кўтарди ва гўё енгил стулик, уни осонгина йўлакка олиб чиқди. Аёл зинапоядан тез-тез юриб, учинчи қаватнинг йўлагига кўтарилди-да, наравонни ётқизиб, дсворга тираб қўйди. Сўнгги у малайни чакирди ва кийинчи олиши учун унга фурсат бермок ниятида юқорига, каптархонага чикиб кетди. Хоним беш дақиқалардан сўнг йўлакка қайтиб тушганида, наравон у ердан гойиб бўлганшн. Уни ким олиб кетди экан? Агар уйда Жюльен бўлмаганда аёл бундан сира ҳам ташвиш қилмаган бўларди. Аммо ҳозир ўша наравонни эри кўриб ҳолса бирми? Бунинг оқибатини ўйлашнинг ўзи дахшат! Де Реналь хоним жон қолатда уни бутун уй бўйлаб қидира бошлади. Ниҳоят, у наравонни шундоқгина томининг тагидан топди. Наравонни у ерга ҳалиги малай олиб чиққан ва ҳатто, чамаси, яшириб қўйсан бўлса керак. Бу жуда ғалати воқеа бўлдики, бишқа пайтда хоним, шубҳасиз, кўрқиб кетган бўларди.

«Нигирма тўрт соатдан сўнг, — дея ўйлади аёл, — Жюльен бу ердан чикиб кетгач, нима бўлиши менга барибир эмасми? Ўшанда мен учун бутун борлик дахшатли гурбат ва ўқинчга айлинмайдими ахир!»

Хонимнинг миёсидан бу мен учун ўлим билан баробар, деган фикр лиш этиб ўтди — ах, ҳаммаси барибир эмасми! Шундай хижрондан сўнг, — ўзи ахир, севаклимдан умрбод ажралдим, деб ўйлаган эди-ку, мана, тақдир экан, Жюльен билан яна дийдор кўрилади, улар яна бирга бўлишлар, унинг висолига етмок учун қандай тўсиқларни енгиб келмади дейсиз, бу ҳа унинг ўз машшухасини қаттиқ севишидан даволат бериб гурибди!

У Жюльента наравон воқеасини ҳикоя қилиб берди.

— Агар ўша малай наравон топиб олганини айтиб берса, эримга нима деб, жавоб қиламан? — Шундай деч у бир дақиқа ўйлашиб турди. Сегга наравон ситан ўша деххонни киди-

риб топмоқлари учун уларга камида йнгирма тўрт соат вақт херак бўлади... – шундан сўнг у Жюльеннинг қучоғига отилиб, уни талваса ичра бағрита босганича. – Ах! Қани эди, қани эди, шундай қучоғингда ўласам! – дея хитоб қилди ва бутун жисми билан унга ёпишиб, лабларидан, кўкхўндан ўпа бошлади. – Лекин, ҳар қалай, сенинг очликдан ўзинишингни натамайман, – деди у сўнгра кулиб.

Юр, мен сени Дервиль хонимининг хонасига яшириб қўяман, бу хона донм кулфлок турди – Хоним йўлакнинг бопига бориб сокчиллик қилиб турди, Жюльен эса югурга-инча қўпни хонага ўтиб олди. – Эҳтиёт бўл, агар тақиллатиб қолишса, эшикни очиб қорма татин. – деди аёл унинг устидан кулфлар экан, – ха. айтмоқчи, эшикни болалардан бошқа ҳеч ким тақиллатмайди. улар бу ерга кириб, бирор ўйин ўйнамоқчи бўлиб қолишлари мумкин

– Сен болаларни боғга, дераза татига олиб чиқ, уларни кўргин келяпти. Кейин ўзаро гаплашишсин ҳам.

– Ҳа! Ҳа! Албатта, – дея кичкирди аёл эшик олдиндан нари кетар экан.

У тезда апельсин, бисквит ва бир пицца май кўтариб қайтди, нон ўмаринини эса уйдаялай олмабди.

– Эринг нима ниш келяпти? – дея сўради Жюльен.

– Ёзув-чизув билан банд, деҳқонлар билан қандайдир олди-солдиси бор экан.

Аммо соат саккиз бўлгани ҳақида танг чалинди-ю, уйда олатдаги югур-югур бошланди: агар де Реналь хоним чиқиб, уйлағиларга кўриниш бермаса, уни ҳамма ёқда излай бошлашлари турган гап эди, у Жюльенни тарк этишга мажбур бўлди.

Бирок тез орада у ҳар қандай эҳтиёткорликни йиғиштириб қўйиб, йиғитга қаҳва олиб келди: у фақат бир нарсадан, Жюльеннинг оч қолиб ўлишидан кўрқарди. Нонутитадан сўнг у болаларини Дервиль хонимининг деразаси татига олиб келишга муваффақ бўлди. Жюльен болалар жуза унга йиб қолишганини кўрди, лекин, улар, йититининг назарида, анча дағаллашиб кетишганди ёки, эҳтимоз, унинг ўзи ўзгариб кетгандир. Де Реналь хоним болаларга Жюльен ҳа-

қида сўз очди. Болаларнинг каттаси ўз устозини анча меҳри товланиб жасди ва унинг кетиб қолганидан афсусланди, бироқ икки кичик ўғил, маълум бўлишича, уни деярли унутиб қўйишган экан.

Жаноб де Реналь бу трта уйдан ҳеч қасбха чиқмади: у деҳқонларга картошка сотиш битими билан банд бўлиб, тинмай тинаювдан юқори чиқиб, дастга тушар ва бутун уй бўйлаб изғиб юрарди. Пешинга калар де Реналь хоним ўз асирини кўриб чиқиш учун бир дақиқа ҳам вақт топа олмади. Тушқи оғакатга таниқ чалиниб, ҳаммалари дастурхон атрофига ўтиришгач, хонимнинг хаёлига Жюльен учун бир ликопча жесик шўрва ўғирлаш фикри келиб қолди. Ана шунда, шўрва қуйилаган ликопчани кўтариб йиғит яширинган хона эшигига астагина яқинлашар экан, хоним дафъатан эрталаб парвонли яшириб қўйган ўша малай билан юзма-юз келиб қолиш. Малай ҳам худди бир нарсаяга қулоқ солаётгандек, йўлакдан аста пасиб келмоқда эди. Чамаси, Жюльен ўт хонасида эҳтиётсизлик билан у ёқдан бу ёққа юрган бўлса керак. Малай ўсал бўлиб нари кетди. Де Реналь хоним бемайланоғир Жюльеннинг олдига кирди. Унинг малай билан бунадай дуч келиб қолганидан Жюльен жуда кўрқиб кетди.

— Сен кўрқалсан, — деди хоним Жюльенга, — мен эса ҳозир ҳеч қандай ҳавф-ҳагардин гам эмайман, кинригиминиям қокмайман. Мен фақат бир нарсадан — сен жўнаб кетгандан кейин ўзимнинг ёлғиз қолишимдан кўрқалман, — шундай дея хоним хонадан югуриб чиқиб кетди.

‘Эҳ! — дея хитоб қилди қойил қолган Жюльен. — Бу ажойиб аёл фақат пушаймон ейиш азобидагина кўрқадил!

Нидоэт, кеч ҳам кирди. Жаноб де Реналь казинога жўнали.

Хотини каттик боши сғриётганини баҳона қилиб, хонасига кириб кетди; у пиошилиб Элизага жаноб бериб юбирди-да, оксоч қиз чиқиб кетган захоти югуриб бориб, Жюльен қамқилган хонанинг эшигини очди.

Жюльен чиндан ҳам очликдан ўлаётган экан. Де Реналь хоним унга нон олиб келиш учун идиш-товуқ сақланадиган хонага жўнали. Шу пайт Жюльен кимнингдир каттик қич-

киртанини эшитиб қолди. Де Реналь хоним қайтиб келди ва қоронғида буфет олдига бориб, нон олмоқчи бўлганида кўли аёл кишининг елкасига тетиб келганини айғиб берди. Маълум бўлишича, яширинган аёл Элиза экан. Жюльен ўшанинг қичкиригини эшитибди.

– Элиза у ерда нима қилаётган экан?

– Чамаси, конфет ўғирлаётган ёки бизни кузгаётган бўлса керак-да, – деди жавобан де Реналь хоним тонг бепарволик билан. – Лекин, хайрият, паштет¹ билан бутун бир буханка нон тоғиб келдим.

Манами нима? – деди Жюльен хонимнинг пешбанди чўнтақларини кўрсатиб.

Де Реналь хоним тушқи овқат пайтидаёқ чўнтақларини жонга тўлдириб олганини уқутиб қўйган экан.

Жюльен уни кучоқлаб, бағрига босди: у йиғилга илғари ҳеч қачон шу қалар гўзал бўлиб кўринмаганди. «Хатто Парижда ҳам, – дея ҳаёлидан ўтказди у, – бундай олийжаноб аёлни сира учратмасам керак!» Хонимнинг хийла-найрангларга ўрганмаганлигидан даҳшат берувчи бу эпизоднинг ҳақиқий матонат билан уйғуллашиб кетганди. Одатда, бундай одамларнинг қалби фақат ўзга маънодагина даҳшатлироқ бўлган бошқа бир ҳавфдан ларзага келади.

Жюльен зўр нигтахда билан овқатланмоқда эди, унинг маъшуқаси эса таомларнинг одамлигидан қулиб ўтирарди, – у жондий мавзуга кўчишдан чўчирди, – шу пайт лафзатан химдир эшикни сизлаб торта бошлади. Бу жаноб де Реналь эди.

– Нега эшикни қулфлаб олдинг? – дея қичкирарди у хотинига.

Жюльен аранг диван тағига кириб жонринишга улагурак.

– Бу қанақаси бўлди? Бутунлай ечинмабсиз, – деди жаноб де Реналь ичқари қирар экан. Яна эшикни ичидан қулфлаб олиб, овқатлашиб ўтирибсиз!

Бошқа пайтда эрларга ҳос кўрсалик билан берилган бу

¹Паштет – денем қаймак, парранда ва баллиқ ўшатиш ва терилан гайратланган паштетдан таом.

савол де Реналь хонимни саросимага солган бўларди, бироқ ҳозир у эри хил элликса, дарҳол Жюльенни кўриб қолиши мумкинчилигини биларди, зеро жаноб де Реналь диваннинг каршисига, ҳозиргина Жюльен ўтирган ўша стулга келиб жойланган эди.

Беш оғриғи ҳаммасига бахона бўлди. Шундан сўнг жаноб де Реналь хотинига казинодаги билъярда бир партия ўйинни қандай қилиб ютиб олгани ҳақида барча тафсилотлари билан ҳикоя қила бошлади. «Ҳа, бир тасаввур қилгин-а, ўн тўққиз франклик партияни ютдим!» – деди у. Шу пайт аёл лафзатан эридан уч қадам нарида турган стулга Жюльеннинг шляпасини кўриб қолди.

У ўзини янада вазирироқ тутиб, бамайлихотир сўзна бошлади-да, пайтини топиб туриб, эрининг орқасига ўтди ва кўйлагини шляпа турган стул устига ташлади.

Ниҳоят, жаноб де Реналь ўз хонасига чиқиб кетди. Хоним Жюльендан семинарияда қандай яшагани тўзрисида яна бир бор ҳикоя қилиб беришни нўғтимос қилди.

– Кеча сўзларингга кулоқ солмаган эдим, сен гапирар эдинг, мен эса фақат қандай қилиб сени ҳайлаб юборишга юрак бетласам экан, дея ўйлардим.

Ўнгун у эҳтиёт бўлишини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмасди. Улар баралла суҳбатлашиб ўтиришарди. Кечаси соат иккиларда бўлса керак, кимнингдир эшикни бор кучи билан муштлаши бирдан уларнинг суҳбатини бўлиб қўйди. Бу яна жаноб де Реналь эди.

– Дарҳол очинг эшикни! Уйимизга ўғрилар киришибди! – дея қичқирарди у. – Сен-Жан бутун эрталаб уларнинг наравонини топиб оlibди.

– Мана, ҳаммаси тамом бўлди, дея аytоб қилди де Реналь хоним Жюльеннинг кучоғига отилар экан. – У икковимизни ҳам ўлдирарди, у ўғрилар келганига ишонмайди. Мен эса сенинг кучоғингда ўламан, ўлганда ҳам жуда бахтиёр бўлиб ўламан, илгари ўзимни сира ҳам шу қашар бахтли хис этган эмасман.

У кутуриб эшикни муштлаётган эрига бир оғиз ҳам жавоб бермай, эхтирос билан Жюльенни ўлмоқда эди.

— Сен оқваган, Станиславни ўйла, — деди Жюльен аёлга нигоҳи билан буйрук қилиб. — Мен пардохтонинг деразасидан ховлига сакрайман ва бег оралаб кочиб кетаман, итлар мени танишади. Иккони бўлган заҳоти кийимларимни гўлиб, бегга ташла. Ҳозирча эшикни синдираверсин. Мухими ҳеч нарсани бўйинингга олма, мен сенга буни ман этаман. Шубҳаланса, шубҳаланаверсин, фаҳат ваниқ билмасд бўлгани.

— Ахир йикилиб ўласан-ку! — аёл айтган бутун гап ана шу бўлди. У ҳозир бошқа ҳеч ниманинг ташвишини қилмасди.

У Жюльен билан бирга пардохона деразаси ёнига бори, сўнгра шовилмай унинг кийимларини кириб қўйди. Ниҳоят, шундан кейингина бориб, галабдан кутураётган эрига эшикни очди. Жаноб де Реналь югуриб кириб хонани, сўнгра пардох бўлмасни кўздан кечирди ва бир оғиз ҳам сўз айтмай, тўйиб бўлди. Хоним Жюльеннинг кийимини дастга қараб оиди, йигит гўлунни ялиб олди-да, Ду дарёси томон. бегнинг дастки почонасига қараб югури.

Бирдан унинг кулоғи остида ўк ёзиллади ва шу заҳоти орқа томондан милтикнинг қаранглагани эшитилди.

«Бу жаноб де Реналнинг ўк утиши эмас, — дея хаёлидан ўтказди йигит, — у милтикни яхши отолмайди, бу бошқа одамнинг мўлжалли». Итлар индамай унинг ёнида югуриб боришарди. Иккинчи ўк итлардан биринини оёғига тегди, пекитли, бечора аячли қангиллаб қолди. Жюльен панжара устидан сакраб ўтди-да, девор бўйлаб эллиқ қаламча югурган, орқа томонга қараб чопиб кетди. У бир-бирига товуш бериб қичқираётган овозларни эшитди ва ўз душмани — милтикдан ўк узаётган ўша малайни яққол кўрди; бегнинг нариги томонида турган алпақайси бир дехқон ҳам ўк уца бошлади. лекин бу пайтда Жюльен Ду соҳилига етиб олган бўлиб, кийимларини киймоқда эди.

Бир соатдан сўнг Жюльен Веррьердан тўрт беш шакири нарида. Жонсва йўлида кетмоқда эди. «Агар чиндан ҳам уларнинг шубҳаси бўлса, — дея ўйларди Жюльен, — мени кўлга тушириш учун Париж йўлига қараб югуришарди»

ИККИНЧИ ҚИСМ

*Ўзи чиройли эмас, жонига қийин
ҳам суратмадан*

Сент-Бев¹

1. ҚИШЛОҚДАГИ ЭРМАКЛАР

*О, қишлоғим, сени кўрар кун
ҳам бормикан!*

Гораций

– Сиз, афандим, Парижга борадиган почта каретасини кутяпсиз, шекилли, – деди унга меҳмонхона хўжайини йиғи у ерга тамадди қилгани кирганида.

– Бугун бўлмаса – эртага ҳам кетавераман, шошиладиган жойим йўқ, – дея жавоб қилди унга Жюльен.

У ўзини, иложи борича, бепарво кўрсатинишга ҳаракат қиларди. Шу пайт бекатга почта каретаси етиб келди. Унда иккита бўли ўрни бор экан.

– Ие! Ўзингмисан, бечора Фалькит? – дея хитоб қилди Женевадан келаётган сайёҳ Жюльеннинг ортидан каретага чикиб келаётган йўловчига қараб.

Мен бўлсам сени, Лионга яқин бирор жойда, Рона

¹ Шарль-Огюстен де Сент-Бев (1804-1869) – француз адабиётшуноси ва адабий тавлиши. Адабиётшуносликни талли қилишда эстетик раффиқ мисош йаси қилган.

соҳилидаги бирор ажойиб водийда ўрнашиб олгансизсан, деб ўйловдим.

– Ўрнашиб олганимизман! Қочиб келялиман у ердан.

– Нималар деясан! Сен, яъни Сен-Жиро бўла туриб қочиб келясанми? Фарқишадек бир одам бўлсанг, сен ҳам жиноятчилар қаторига қўшилиб қолибсан-да! – деди Фалькоз кулиб.

Шундай бўлса, ахиримол, яхшироқ ҳам бўларди. Худо ҳақки. Мен провинциядаги даламатни ҳаётдан қочиб келялиман. Ўзинг биласан, ўрмоннинг соя-салқини-ю, кишлоқнинг сукунати-ни яхши кўраман. Ҳаёлпарастлигим учун неча бор таъка килган эдинг. Умрим бино бўлиб ўша лаънати сиёсатга аралашган эмасман, менн эа у ердан худди шу сиёсат қувиб юборди.

– Қанақа партияга аъзосан ўзи?

– Ҳеч қандай партияга. Лекин худди шу нарса менинг бошимга етди. Мен мусихани, тасвирий санъатни севман. Яхши китоб – мен учун катта бир воқеа. Менинг бутун сиёсатим ана шу. Яқинда қирқ тўрт ёшга тўламан. Хўш, яна қанча яшашим мумкин? Ўн беш йил яшарман, йилгирма йил, хўп – нари борса, ўттиз йил десин. Энди бу еттини эшит. Ўйлайманки, ўттиз йиллардан сўнг министрлар анча қуяроқ бўлиб қолишди, лекин, албатта, улар ҳам ҳозиргиларидек жуда далоил одамлар бўлишди. Аниқ тарихи, худди қўлгудек, менга бутун келажакимизни кўрсатиб турибди. Дойм ўзининг алоҳида ҳуқуқини кенгайтиришни истайдиган бирорга қирол топилди, доим депутатлик курсиси, Мирабонинг¹ шуҳрати ва у юз минглаб ўмарган пул ҳақидаги орзулар провинция боёшларининг уйқусини бузиб келади: уларнинг оғзида бу либерал бўлиш ва халқни севиш деб аталади. Пирлар ёки камер-юнкерлар² сифига қўшилиш истаси ультрароялистларни доимо гижгичлаб келади. Ҳар қан-

¹ Огюст-Виктор-Ришети, граф де Мирабо (1749-1791) – Буюк француз инқилобининг ишхўр сиёсий арбобларидан бири. Консептуални монархия тарafdири. 1791-йилда қатъи муайян² эълон қилганлар томонидан ўтди.

² Камер-юнкер (нем.сч. Kammerjunker) – ш. асрнинг Чор Россияси ва башка Европа мамлакатларида қишлоқ бўлган унвон ва лавазими.

дай одам ҳам давлат кемисининг дарғаси бўлиб олишга интилади, зеро бунга дуруст ҳам тўлашади.

Нахотки у ерда оддий бир сайёҳ учун ҳам кичкинагина жой топилмаса?

— Нима бўлди ўзи, қанч, гапир, бошингга қандай гавго тушди? Сенинг тоспа-тебранмас одам эканлигингни назарда тутганда жуда кизик кш бўлганга ўхшайди: сени провинциядан сўниги сайловлар кузиб юбормадимки, ишқилиб?

— Менинг бахтсизликларим анча илгарирок бошланган. Тўрт йил мукаддам, кирк ёшда эканлигимда менинг беш юз минг франк пулим бор эди, энди энгим тўрт йилга кўпайди, пулим эса эллик минглар чамаси қамаадиганга ўхшайди. Бу пулни мен Ронадаги Монфлери қасримки сотиш пайти йўқотганим. Ўзи жуда ажойиб жой.

Парижда ўн тўққизинчи аср цивилизацияси леб аталган лўттибозлигиниғиз жонимга тегди. Мен кунимни вақтинчалик билан ўтказиб, тинчгина янасам, дегандим. Шунинг учун Рона соҳилидаги тоғ ёнбағридан бир мулкни сотиб олдим. Хушманзараликда беқис, дунёда бундан чиройлироқ жой топилмаса керак.

Қавм руҳонийси ва майда-чуйда зодагончалар, менинг кўшниларим, ярим йилгача кўнглимни олишга уриниб юринди, мен эа уларни диёфат қилиб, дердим: «Мен сиёсат ҳақида умримнинг охиригача бир оғиз ҳам сўз эшитмаслик учун Париждан бу ерга кўчиб келдим. Кўриб турибсизлар, бирорга ҳам газетига ёзилган эмасман. Кейин почтачи менга қанча кам хат олиб келса, шунча кўп хурсанд бўламан».

Бирок маълум бўлишича, қавм руҳонийсининг ўз режалари бор экан: тез орада минг хил талаблар, айбситишлар билан сиёкамни қурита бошлашди. Мен йўқсиллар учун йилга яқин юз-уч юз франк бериб гурмоқчи эдим. Йўх! Улар бу пулни қандайдир Авлие Иосиф, Биби Марям ва ҳоказо диний жамиятлар фойдасига тўлайсиз, деб талаб қилишди. Мен йўқ дедим, шундан сўнг бечора бошимга лаънат тошлари ёғила бошлади. Мен, аямоқ, хафа бўлиб юрибман. Ўша ўша эрталаб уйдан чиқиб, тоғларимизнинг чиройидан баҳра ололмайдиган ва бечалоол сайр қилолмайдиган бўлиб қол-

дим, албатта, бирор бемазагарчилик содир бўларди-ю, ширин хил суриб юрганимда таъбимни тирриқ қилар ва менга энг жирканч бир усул билан дунёда жихил одамлар мавжудлигини эслатар эди. Мана, масалан, охи ўқиб, санам юриши ўсган, дейлик – мен оят куйини яхши кўраман (чамаси, бу куй қадимги греклар давридан қолган бўлса керак), – шундай қилиб, улар меннинг далолатимни дуп қилмай ўтишарди, эро полиминининг айгишича, бу далолат аслида келисоф одамнинг ерлари эмиш. Мунофиқ кишлок камширнинг сирин харом ўлди, дейлик. Шундан сўнг у дарҳол, сиғирим аявек ларижлик нопок файласуфнинг ҳовузи ёкида ўтлагани учун харом ўлди, дея ган таркатади. Қарабсизки, бир ҳафтадан сўнг ҳовуздаги барча баллиқларим қорниларини ёмонга қилиб, сув бетига қалқиб юрган бўлади. уларни оҳақтош билан захарлашибди. Худлас, менга ёмонлик қилишнинг минг хил йўли бор эди. Судымиз ҳалли одам эди, лекин у лавозимидан ажралиб қолишдан қўрқарди, шу билан ҳам мени дотим ноҳак лерди. Қишлоқдаги тишчига ҳаёт мен учун жаҳаннамга айланди. Одамлар незуитларнинг маҳаллий жамияти билиши – қам руҳонийси мендан юз ўтирганини, ўша ердаги либераллар раҳбари истисфодаги қалитан эса мени қўллаб-қувватламаётганини кўришгач, ҳамма менга қарши тиш қайрай бошлади, бир йил лавомида нолтузимки еб, меникида яшасан тиш геруачидан тортиб ллугимни тўзаташиб мени чув туширишдан қайнмаган арапасоз устагача – ҳамма менга қарши чиқди.

Никоят, бирор суялчиқа эга бўлиб, судьни даъволашулардан ҳеч бўлмаса биттасини ютиб чиқмоқ ниятида мен либерал бўлиб олдим. Шу пайт ҳазир ўзинг айтган сайловлар бошланиб қолди ва мендан овоз беришни талаб қилинди.

– Ўзингга номалум бўлган номзодиями?

– Йўқ, аксинча, у менга отнинг қашқасидек малум эди. Мен бош тортидим – билсам, ўтакетган даражада тағийтсизлик қилибман! Энди либераллардан балога қолдим, ақволим чидаб бўлмайлиган даражада қатоклашди. Агар қам руҳонийсининг миясида мени ндиш йиқувчи хотинни сўйиб

ўлдирганликда айблади фикри келиб қолганида, иккала тўдадан ҳам менинг жиноятимни ўз кўти билан кўрган йигирматадан гувоҳ топилиши турган гап эди.

— Нима, сен қишлоқда дастлаш кўшинларнинг кўнгилни топмай, ҳатто уларнинг сафсатасига кулоқ солмай яшаш мумкин, деб ўйловмилинг? Фирт кўрлик-ку ахир бу!

— Энди кўзим очилди. Манфасерини соттиман, майли, лизим бўлса, шу нш туфайли элини минг франк йўқотсам йўқота қолай, лекин, ниҳоят, ўша мунофиқлик ва разолат ботқоқидан қутулиб чиққанам учун хурсанд бўлганимдан ҳали ҳам ўзимга келолганим йўқ.

Энди мен ёлғизлик ва қишлоқ осойишталигини Францияда топилиши мумкин бўлган ягона жойдан — бирорта уйнинг тўртинчи қавагидаги деразаси Елисей майдонига қараган мансардасидан¹ илашга қарор қилдим. Биласанми, мен ҳатто приходимизга проефоралар² ишом этиш йўли билан Руль даҳасида снэсий обрўйимни таъминласаммикин, деб ўйлаб ҳам юрибман.

— Ҳа, Бонапарт даврида бошингга бундай гавғолар тушмаган бўларди! — деди Фалькоз кўзлари қазаб ва ўқинчдан чакнаб.

— Саломат бўлсинлар-е! Ўша Бонапартнинг нега керак бўлмаган жойга тўқнутини тикди? Ҳозир менинг бошимга тушган кулфатларнинг бари ўшанинг ншн.

Боядан бери диққат билан кулоқ солиб келаётган Жюльен бу гапни эшитиб янада серлакланди. У дастлабки сўзларданок манави бонапартчи Фалькоз жаноб де Реналь 1816-йилда юз ўтирган ёлғизликдаги дўстм эканлигини лайқанган эди. Файласуф Сен-Жиро эса, чамаси, префектура идораси бошлиғининг укаси бўлса керак. Акиси жамоат биноларини арзон-таровга сотиб олган эди.

— Буларининг барига ўша Бонапартнинг айбдор, — дея давом этди Сен-Жиро. — Ҳамёнида беш юз минг франк пули

¹ Мансарда (французча, mansarde) — бино иқсодидан кини, бошқарилганин бир тур. Ёлғиз ва тик илашган мансарда ижораси аниқлана ва пастги кўчга қилиб қўрилган.

² Проефори — церквлар ийодат экинчи кўчмачи килинганлиги туфайли.

бўлган қирқ ёшли одам, ҳеч қимга ёмонлик қилмаган тақдирда ҳам. провинцияда яшаб, у ерда руҳий оқойишталикка эришолмас экан, поплар ва маҳаллий асилзодалар уни у ердан қувиб юборишар экан

– Қўй, у ҳақда бундай ёмон гапирма! – дея хитоб қилди Фалькоз, – ҳеч қачон Франция халқлар орасида у ҳукмронлик қилган ўша ўн уч йилда ндек обрў кизган эмасди. Унга пайтда қиллинган барча ишларда улугворлик бор эди.

– Сенинг ўша жин ургур императоринг, – дея тағйироз билдирди қирқ тўрт ёшли жаноб, – фақат жанг майдонинда улуг эди. Яна у минг саккиз юз иккинчи йилги молия ишларининг тўғриб солинганда ҳам олийҳимматлилик қилганди. Аммо шундан кейин айнишининг бонди нима? Унинг барча камергерлари, барча лабзабаси-ю, Тюильридаги лалтанали қабул маросимлари – буларнинг бари ўша мустақидона бемаъниликларни такрорлаш, уни қайта нашр қилишнинг ҳудди ўзгинаси. Бу нашрнинг у ёқ-бу ёғини тўғатиб, янгилади, у яна бир, ҳатто икки аср туриб бериши мумкин эди. Зодагонлар ва поплар эски идора услубига қайтишни натаб қилишди, бироқ уларда бу услубни халққа тақдим эта билмаган метин ирода йўқ!

– Бу дейман, чиндан ҳам кекса газетачиникиг нутқи бўлди-ку?

– Ҳўш, мени ер-мулкимдан ким қувиб юборди? – дея лашом этди газаби қайнаган газетачи – Наполеон ўз кинхордати¹ билан қалдини қайтадан тиклаб қўйган ўша поплар қувиб юборди мени. Император уларни давлатимизда яшайдиган шифинорлар, адвокатлар, астрономлар катори қўриб, олий фуқаро ҳисоблаш ва ризк-рўзини таъминлаётган ҳисби билан мутлақо қизикмаслик ўрнига уларнинг маъҳсини қайта тиклаб берди. Агар ўша Бонапартнинг барон² ва

¹ Илхордат – бирер ҳукумат билан Рим галаси ўртасида тутилган сартиница

² Барон (французча барон) – ҳисовчи, боқис – анкла, лашаинг, ёлғизлик аскарот – Тарбия Европада ўрта асрларда моришнинг бешхиса ёлғизли, антроп сонияни таъмин. Кейинчалик 4 арбий Европа талагониларин, лавронларининг графини бери нинг грег унинг ва дундайд унган олган киши (барон – тирак қиронга шисбатан, баронесса – аёл кишига шисбатан) Барон унингдин Анклада янканг унингидан қуйи инанган. Франция ва Германияда барон унган граф унгандин қуйи кўрган

пахзода унвонларини бўлашиб бермаганида, манави сурбёт тодагончалар ҳозир кеккайиб юрармиди ахир? Йўқ, уларнинг кунни битиб бораётган эди ўшанда. Энди бўлса, пошлардан кейин, худди ўша қишлоқи тодагонлар ҳаммадан кўпрок қонимни қайнатишди, мени либерал бўлишга ҳам ўшалар мажбур этишди.

Сухбатнинг охири кўринмасди. Франция бу мавзуда яна қрим дсргача гап сотса керак. Сен-Жиро, провинцияда яшаб бўлмайди, дея таъкидлашда давом этарди, шунда Жюльен унга нйманибгина жаноб де Ренални мисол кишиб кўрсатди.

– Топган мисолингизни қаранг-а! Ёшсиз-да, йигитча, – дея хитоб қилди Фалькоз. – Реналь сандон бўлиб қолмаслик учун ҳам гурзи бўлишга ошиқди.

Гурзи бўлишдаям, берахм гурзи бўлди у! Лекин сезиб турибман, тез орада уни Валено қулатса керак! Таннийсизми ўша муттаҳамни? Жуда пихини ёрган-да! Бир кун келиб, кўз пчиб-юмгунича тахтдан қулатилмаса-ю, ўрнига Валено ўтириб олса, ўша жаноб де Реналингиз нима деб сайраркин?

– Ана ўшанда у ўз жиноятлари билан ўралашиб қолареди, деди Сен-Жиро. Демак, Веррьерни бишар жансиз-да, йигитча? Хўш, гап бунадай. Ўша мустабилдона макр-хийдалари учун гўрингда тўнгиз кўпгур Бонапарт манави бирча Реналлар ва Шеланларни ҳокимият тепасига чиқариб қўйди, улар эса, ўз навбатида, Валено ва Меланлар савта-нагига йўл очиб беришди.

Сиекат сирлари ҳақидаги дилли сиеҳ қилувчи бу суҳбат Жюльеннинг этиборини ўзига тортди, унинг ширин хотиралардан қатгитмоқда эди.

Парижни биринчи марта олисдан кўрганида, у дсярли ҳамжонланмади ҳам. Келажак ҳақидаги ҳавойи орзулар кеч-гина у Веррьерда ўтканган йил ирма гўр саватининг ҳали сўниб улгурмаган ёркин хотиралари олдида орқага чекинмок-да эди. Ҳ, агар пошларнинг сурбетларча қуқушқондан чиқин-ши натижасида яна республика барпо этилиб, аснгодалар таъкиб остига олинса, маъшуқасининг болалирини ҳеч қачон ташлиб кетмасликка ҳамма уларни кутқариб қолиш ва қимоя

уйлайди. Худди шу бондан ҳам, назаримда, ҳар бир одам, барча менга кизиқиб қараяпти, деб уйлайдиган Парижда эхтирослар жуда бемаъни бўлади. Мен Жюльеннинг Мальмезонга боргач, қандай завқланганини тасвирлаб ўтирмайман У йиғларди. Йиғларди, дейсизми? Шу йил қурилган анави жирканч оқ шеворлар бутун паркини бўлак-бўлак қилиб турганига қарамасдан-а? Бунга карантки, афандим, ҳа, у йиғларди; Кечкурун Жюльен театрга боришга жазм этишдан аввал анча иккиланиб турди: у бу худобешор жой ҳақида жуда галати фикрда эди.

Қаттиқ ишончсизлик унинг гавжум Парижни давк билан томоша қилишга ҳадаат берарди; унинг жорагига фаҳат ўз қаҳрамони қолдирган ёдгорликларгина тасвир этарди.

«Шундай қилиб, десмак, мен ҳар хил фитналар ва мунофиқликлар марказига етиб келдим! Аббат де Фрилернинг ҳомийлари худди шу ерда ҳукмронлик қилишадил»

Учинчи куни кечкурун синчковлик унинг ҳамма ёқни томоша қилиб олиш ва шундан кейингина аббат Пирарнинг олдига бориш ниятидан устун келди. Аббат совуқ ва қуруқ бир оҳангла уни жаноби де ля Молнинг уйида қандай ҳаёт кутаётганини тушунтириб берди.

— Агар бир неча ойдан сўнг фойдали одам бўлиб чиқмасангиз, семинарияга қайтиб кетаверасиз, аммо энди сизнинг химоячингиз бўлади Сиз маркизнинг уйида яшасиз, у Франциядаги энг катта давлат арибобларидан бири ҳисобланади. Сиз қора костюм кийиб юрасиз, лекин у руҳонийлар кийими бўлмай, метан тутган одамларнинг кийимига ўхшаган бўлади. Мен ҳафтасига уч марта сизни ўзим тавсия қилган семинарияда улуғият бўйича машғулотларни давом эттирмоғини сизга талаб қиламан. Ҳар куни чошгоҳ лангиз сиз маркизнинг кутубхонасида ҳозир бўласиз, у сизга суидаги даъволашувлари ва бўлак ишлари бўйича ёзишмалар олиб бормокни топширмокчи. Маркиз ўз номига келган ҳар бир хатнинг ҳошиясида қандай жавоб бермок ҳақида қисқачина қилиб икки оғиз сўз ёзиб қўяди. Менинг назаримда, унинг ўзига ҳам шу гапни айтдим, — уч ойдан сўнг сиз бу жавобларни ёзиш боёғида шундай бир малака ҳосил қиласизки,

маркизга кўл кўйиш учун ўн икки та хат олиб борсангиз, у саккиз ёки тўққизтасига имзо чекиб бера олади. Кечкурун соат саккизда сиз ҳамма нарсаларни йиғиштириб, унинг ётув столини тартибга солисангиз ва соат ўнла ишни тутатиб кетасангиз. Эҳтимол, шушлай ҳам бўларки, — дея давом этди аббат Пирар, — бирорта кекса хоним ёки бирор жаноб тилёламалик билан сизга маркизнинг номига келадиган хатларни кўрсатмоғингиз учун олам-олам бойлик ёки тўғридан тўғри олтин таклиф қилишлари мумкин.

— Ах, таксир! — дея хитоб қилди Жюльен кизишиб.

— Бағоят кизик. — деди аббат заҳархандалик билан илжайиб, — шу камбағаллигингиз билан, бунинг устига семинарияда бир йил таҳсил кўрганнгиздан кейин ҳам қалбнингизда олийжаноб газабинини саклатиб қолганига хайронман. Чамаси, ҳеч нимани ўргалимаганга ўхшайсиз!

— Зотига тортинг эмасмикин бу? — деди сўнгра аббат овозини пасайтириб, худди ўзича мулоҳаза юритаётгандек. — Энг кизик шундаки, — дея қўшимча қилди у Жюльенга разм солиб, — маркиз сизни танир экан.. Лекин касқади танишини сиря билолмадим. Бошланишига у сизга юз лундор маош белгилан. Бу одам фақат ўзининг қайсар тибнатига бўйсунди — унинг камчилиги ана шу. Тентақлик ботида у, чамаси, сиздан ҳам қилинмасе керак. Агар у ишингиздан хурсанд бўлса, вақти келиб маошингиз саккиз минг франкка қадар кўтарилиши мумкин.

.. Лекин у бу пулни сизга, — дея айтиб давом этди аббат, — чиройлик кўмарингиз учун тўламаслигини тушунасангиз керак, албатта. Унинг учун фойдали одам бўла олинг. Сизнинг ўрингизда бўлганимда мен камроқ гапиркишта. Ўзим билмайдиган қарсатар ҳақида умуман оғиз очмасликка ҳаракат қилган бўлардим.

— Ҳа, айтгандай, — дея гап қотди аббат, — сиз учун баъзи бир маълумотлар ҳам тўплаб қўйганман: жаниб де ля Молнинг оиласи ҳақида айтишни унутай дебман. Унинг икки фарзанди бор: бир ўғли ва бир қизи. Ўғли ўн тўққизларда, келинган, олифти, чошгоҳ пайти соат иккида ҳаёлига нима келиб қилишини билмайдиган сивилтак йиғит. Лекин анча

ақили, дошорак, Испанияда жанг қилган. Сабабини билмайман-у, лекин маркиз сизнинг ёш граф Норбер билан дўстлашиб кетишингизга умид қилмоқда. Мен унга сизнинг латин тилини анча яхши билишингизни айтган эдим. Эхтимол, у сизнинг ўғлига Цицерон ва Вергилий тўғрисидаги баъзи машхур гапларни ўргатиб қўйишингизга умид қилаётгандир.

Сизнинг ўрнингизда бўлганимда, мен бу барно йигитчанинг мени мазах қилишига ҳеч қачон йўл қўймаган ва унинг бағоят одоғ билан, лекин киноя аралаш айтадиган ширин гапларига учмоқдан аввал, уларни дилимда бир неча бор такрорлаб, кхшнлаб ўйлаб кўрган бўлардим.

Яшириб ўтирмайман, турган гап, ёш граф де ля Моль сизга менсимай қарайди. Зеро шунинг учун ҳамки, сиз оддий авоминиң фавзандисиз, унинг аждоли эса сарой амалдори ўтган ва минг йил юз етминч тўртинчи йилнинг йиғирма олтинчи апрелида I рев майдонда бошини кундага қўйиш шарафига муяссар бўлган.

Сиз эса бор-йўти вассерерлик дурадгорнинг ўғлисиз ва унинг отасидан маош олиб яшайсиз. Ана шу тафсилот ҳақида яхшилаб ўйлаб кўринг ва Морери шажараномасидан ушбу оиланиң тарихини ўкиб олинг. Уларнинг зифатларига келиб турадиган барча ҳушомадгўйлар, ўрни келиб қолганда, бу тарихий асарни бирор йўл билан тилга олмасдан ўтмайдилар.

Кейинчалик менинг олдимга шикоят қилиб келмаслик учун гусарлар эскадронининг командири, Франциянинг бўлажак пәри жаноби граф Норбер де ля Молнинг хатил-мутоиббаларига жавоб бермоқдан олдин яхшилаб ўйлаб олинг.

– Назаримда, – дея жавоб қилди қип-қизариб Жюльен,

Жюльен (французча) 1) XX аср ўрталарига қадар муношам гавастрианин тизик бўлиши, 3-4 ватондан иборат бўлган; казаклар етлик қўшинида сотан деб аталган Турли дивизиялар армияларига эскадрон 120-200 кишидан ташкил топган. 1) эскадрондан кавалерия полки тuzилиш; 2) яқрин қориний дивизиялар (мусаввир, бурик бригадия) муволали кучларида танк полкининг таклиқ бўлиши; 3) кишилар башкарув туруши, 4) танк ва қориний кўрсаткичи яқиндаришдан иборат. Танк полкида, шунингдек, штаб эскадронин (100 киши) ва қориний кўрсаткичи эскадрон (111 киши) ҳам мавжуд.

– мендан нафралланидиган одамнинг галларига жавоб бермай қўя қолишим керак

– Сиз бундай нафратни тасаввур ҳам эта олмайсиз, у факат ўта назокатли галлар билангина ихпор этилади. Агар тентак бўлганингизда, сиз, албатта, осонгина шданиб қўя қолардингиз. мабодо ҳар нима қилиб бўлса-да, дурустроқ мартабага эришмоқни истасангиз, у ҳолда сиз ўзингизни дакма қилиб кўрсатмоғингиз лозим бўлур эди.

– Агар кунлардан бирида, бу ишлар менга қўтри келмас экан, десам-у, ўша юз уч рақамли хужрамга қайлиб кетсам. – деди Жюльен, – нима, у ҳолда кўрнамак ҳисобланаманми?

– Ҳа, албатта, – дея жавоб қилди аббат, – бу ҳонадоннинг барча ҳамтовоқлари сизга тухмат ёғдиришга ҳаракат қилишадн, аммо шунда мен пайдо бўламан. Absum qui feci¹. Уларга мен, шундай қарорга келим, деб айтаман.

Жаноб Пирарининг зарда билан, даярли ларғазаб бўлиб гапирishi Жюльенни каттик ташвишта солиб қўйган эди: шу туфайли у аббатнинг сўнгги сўшарининг ҳам қадрига ета олмади.

Гал шукда эдики, аббат Жюльенга меҳр қўйиб қолгани учун ўзини ёзгирорди ва ўзга одамнинг таҳдирига шу йўсинда аралашиб, гўё шаккоқлик қилаётгандек, қалбини қандайдир қарийб хурофий бир ваҳима қопламоқда эди.

– Сиз у ерда яна, – дея давом этди у гўё қалдайикр кўнгилсиз вазифани бажараётгандек пороти бир оҳангда, – сиз у ерда яна марката де ля Моль хонимга ҳам дуч келасиз. Бу сочлари оқиштоб, баланд бўйли хоним жуда художўй, димоғдор, гоят одобли, лекин ҳеч нарсага арзитайдиган ҳовликча аёл. У ўтиннинг аристократик² урф-одатлари билан машҳур бўлган кекса герцог Шонскийнинг кизи. Бу басаялат хонимни ўз табиқасига мансуб аёллар табиатининг туб моҳиятини жуда аҳши акс эттирувчи ажойиб намуна деса бўла-

¹ Absum qui feci (латинча) – бу ишни қилгани одам – мен

² Аристократ (грекча арстократия – яшнлар ҳушманлиги) – 1) иккинчидан ҳушман сифф, ҳовгошларнинг сифий ҳокимияти, ҳушманлиги, 2) қуварлик ва шддан келиши илк давлатларида энг илгирчи табиқ (бу ерда шу маънада) Аристократик – аристократларга ҳис.

ди. У, ўзининг наҳрида, ҳурматга лойиқ ягона ғазилат: бу салиб юришларида¹ иштирок этган аждодларга эга бўлмоқ эъқолигини яшириб ҳам ўтирмайди, Пул, унингча, иккинчи даражали парса бўлиб, унчалик аҳамиятга молик ҳам эмас. Бу гапдан ажабланиленизми? Сиз билан биз энди провинцияда эмасмиз, дўстгинам.

Унинг меҳмонхонасида сиз подшоҳларимиз ҳақида илфотиғисизлик билан гапирришга журъат эталган талайгина катта амалдорларга дуч келасиз. Де-ля Моль ҳонимнинг ўзига келсак, у ҳар гал кирои оқласидан бўлган бирор таъалзода ёки ҳусусан малика комини титта олганида, албатта, эҳтиром нла товушнинг ласайтиради. Унинг олаида Филипп Иккинчи² ёки Генрих Саккилличилариники³ ёвуз махлук ўтганликлари ҳақида гапирмасликий маслаҳат бераман. Улар кирои бўлишган, бу эса уларга барча одамлар, айниқса, сиз билан бизга ўхшаши чакана одамлар олдида бекиёс иттиҳурматда бўлиши ҳуқуқини беради. Амми, – дея лавом этди жаноб Пирар, – биз руҳонийлармиз, ҳар қалай, у сизни шундай ҳисоблайди ва руҳоний сифатида унинг оқиралини куткариб олиш учун хизмат қиладиган қалайга ўхшаши бир одамимиз.

– Тақсир, – деди Жюльен, – қамамди, мен Париждан тез орада жунаб кетадиганга ўхшайман.

– У қолди сизга оқ йўл тилайман, қолос. Лекин ёшигизда бўлсин, бизнинг қасб-қоримизда катта мансабдорларнинг соясига ситинмай туриб бирор нарсага эришиб бўлмайди. Амми меннинг билишимча, сизкинг табиятининг эга ҳос тушуниб бўлмайдиган хислатлар, агар ҳаётингизни мустаҳкам йўлга қўя олинсангиз, сизни қувинишга маҳкум этгай

¹ Салиб юришлари 1096-йилдан 1270-йилларга қадарги Европада қилари ва қатъий чорқон томонидан Яқин Шарққа (Суря, Фаластин, Шин, қий Африқа) қилинган 8 та боқинчилик урушлари. Салиб юришларининг бошқачалик маънаси шунки ширлар (католик) муқаддас ерларни қутариш учун қабри, қамла, муқаддас ер (Фаластиннинг оқоз қитъи) билан ширларнинг (Салиб юри, оқоз, қамла) салиб юричи белгисини тикиб олган, ама қамла ширини қамла ширдан ширини.

² Филипп Иккинчи (1327-1398) 1356-1398 йилларда Франция кирои.

³ Генрих Саккилличини (1401-1427) 1409-1427-йилларда Англия кирои.

- сиз учун ўртача йўл бўлмайди. Хомхаёлга берилмай кўя қолдинг. Одамлар сизга мурижаат қилишганида бу нарсанинг сизга ёкмаёқлигини дарҳол сезишдан, кишилар бир-бирига тегаданиб бўлиб кетадиган бизнинг мамлакатимизда эса сиз, агар ўзингизни ҳурмат қилишга мажбур этмасангиз, шўрле-шана бўлиб яшашга мажбур бўлгансиз.

Агар марказ де-ля Молнинг миясига бу фикр келиб қолмаганига Ъсансонда қолдингиз не кечарди? Бир кун келадикки, у сиз учун қандай ажойиб иш қилганини ўзингиз ҳам тушуниб қоласиз ва агар нонқўр махлук бўлиб чикмасангиз, ундан ҳам, унинг оиласидан ҳам умрбод миннатдор бўлиб юрасиз. Сиздан анча ўқиминшироқ бўлган қанчадан қанча фақир аббатлар Парижда йиллар давомида диний маросим-ларни ижро этишлари учун ўн беш су ва Сорбоннадаги или-мий музокаралари учун ўн су олиб яшаганлар'. Ёдингиз-дани. бултур қишда сизга андан муттаҳам қардинал Любуанинг¹ дастлабки йиллар қандай яшаганини ҳикоя қилиб берган эдим. Ёки сиз ўз маърурлигингиз билан. эҳти-мол, ундан ҳам истеъдодлироқман, деб ўйларсиз?

Мана, масалан, менин ошайлик ўзим оғир-вазмин, ўрта-киёна бир одамман, шу бондан ҳам бутун умримни ўша семинарияда ўтказаман, деб ўйлаб, болаларча тентаклик бил-лан унга меҳр қўйиб қолдим. Оқибати нима бўлди? Истеъфода чиқиш хақида ариза берганимла, мени бусиз ҳам нишдан олиб ташламоқчи бўлиб юришган эди. Ўнча пайтда тирикчилик учун қанча маблағим бўлганини биласизми? Бир-йўк капиталим беш юз йигирма франкдан иборат бўлиб, яқин-уч танишлардан бўлиқ дўстларим ҳам йўқ эди. Жаноб де-ля Моль билан илгар ира ҳам учрашмаган эдик, лекин бошимга оғир кун тушганида у менга нажот қўлини чўзди. унинг бир оғиз гапи билан мени қавм руҳонийси элиб та-

¹ Карлсвалд Любуа (1846-1914) - франсузлик сўбсий арбоб. герцог Орлеанскийнинг иншончили одамси. У лорикли эгасининг ўғли бўлган, Парижга кўчиб кетган. дастлабки пайтлари башарат зонадонларда тарбияни бўлиб қишлоқ қишлоқ. «ўйра» герцог Шартрскийнинг тарбиялисига қилибтик қилган ва шундан герцог Шартрскийнинг тарбияси оли бўлиб қолган. У шунданга устимон эдим бўлиб, сарфам филмаларда филм қилишнинг ва ўз мақсадига қилишни бўлиб хал қандақ қайишқилан қайишқилан.

йиңлашди. Қавлим анчайин бадавлат одамлардан иборат, турли иллатларга муққасидан кетган кишилар йўқ унда. Мен олаётган даромаднинг қилаётган меҳнатимга нисбатан кам-чалар кўпчилигини ҳақ айтишга ҳам уялман. Ёнғилтакликни йиғиштириб, бироз ақл-идрок билан иш тутмоғингиз учун ҳам мен шу қалар кўп гапиряпман.

Ҳа, яна бир гапим бор: бахтга қарши мен анча жаззакчи одамман, эҳтимол, бир кун келиб сиз билан биз гаплашмай кўйишимиз ҳам мумкин.

Агар маркизнинг такаббурлиги ёки ўғилчасининг ҳа-зил-мазаҳлари жонингизга тегиб, бу ҳолатдада ортик турол-май қолсангиз, сизга маслаҳатим, Париждан юз-юз эллик чакрим наридаги бирор семинарияда тахсилни ниҳоясизга етказинг. Яна шуни айтмоғим керакки, жанубдан кўра ши-мол эфзалроқ. Шимолда аҳоли бирмунча машаиятлитоқ, алолатенглик ҳам камроқ учрайди ва шуни ҳам таъ олмоқ лозимки, — дея кўшимча қилди у товушини пасайтириб, — Париж газеталарининг яқинлиги, ҳар қатай, бу кичкина мустабид ҳокимларни маъсум қадар жинловлиб туради.

Агар муносабатимиз бир-биримизга нисбатан айни муддао бўлиб бораверса-ю, маркизнинг уйи сизга тўтри кел-май қолса, мента викарый бўлмоқни таклиф этаман, шунча қавмдан тушадиган даромаднинг ярми сизинки бўлади. Менга Бетаксонда қилган ажойиб таклифингиз учун, — дея кўшимча қилди у миннатдорчилик билдирмоқчи бўлган Жюльенни тўхатиб, — сиз а буилдан ҳам кўпроқ қарздорман. Агар ўшанда беш юз йигирма франк қарлагим бўлмаганида, сиз мен кутқариб қолган бўлуз эдингиз.

Аббатнинг товушида бояти захарлик гойиб бўлганди. Ўшн учун уят бўлса ҳам Жюльен кўзлари жикка ёшга тўлган-ини ҳис этди, шў тобда у кекса дўстгичи кучоклаб олгичи келарди, у ўзини тутиб туролмади ва, иложи борича, дадил овозда деди:

— Мен ёруғ дунёга келибманки, отам мени ёмон кўрар-ди, бу менинг учун жуда катта бахтсизлик эди, лекин мен энди расоидифдан умрбод миннатдор бўллайман, сиз мен учун ота ўрнини ота бўлдингиз, тақсир.

— Яхши, яхши, — дея хижолат чекиб мингиллади аббат ва семинария директорига муносиб бир лалла-насихат айтиш имкониятидан хурсанд бўлиб қўшимча қилди, — ҳеч қачон «тасодиф» демаслик керак. бўтам, доним «Худоянинг қарамин» деб айтинг.

Киракаш фойтун тўхтади-ю, кучер¹ улкан дарвозадд осиглик тургак бранча болғачани кўлига олиб, уни тақиллатди. Бу де ля Моль саройи эди, ўткинчилар бунга шубҳа қилмасликлари учун эса шу сўзлар дарвоза тепасига ўрнатилган қора мармар тахтага ўйиб ётилганди.

Бу лаблаба Жюльенга ёқмади. Алир улар яқобинчилардан ўлгудек кўрқишди-ку! Уларга ҳар бир девир иртқид Робесльер ва унинг жоду ортилган арабаси яширингандек туюларди. Бу кўрқув шу даражага бориб етардики, баъзан одам кулавериб, ичаги узлгудек бўларди. Бу ерда эса мабодо исён кўтарилғиб, ошмон ҳужум қилиб қилгудек бўлса, гўё у алашиб қолмаслиги учун атайлаб ўз уйини кўт-кўз қилишаётгандек эди. Жюльен бу фикрини аббат Пирарга айтди.

— Эҳ, бечора бўтагинам! Бунақада кўп ўтмай менга виҳарий бўладиганга ўхшайсиз. Намунча миянгизга бунақа цахшатли фикрлар келмаса-я!

Алир ўз-ўзидан шундай ҳулоса келиб чикяпти-да, дея жавоб қилди Жюльен.

Дарбоннинг бясавлат кўриниши ва, айниқса, ховлининг чиннидай тозаллигини кўриб, Жюльен жуда завқланиб кетди. Ҳаво очик бўлиб, қуёш чараклаб турарди.

— Қандай ажойиб архитектура¹ — деди у ўз хамроҳига.

Бу иморат эса Вольтер ўлиминдан қиел олдин, Сен-Жермен қасабасида дидеонлик билан қурилган уйлاردан бири эди. Мода билан гўзаллик ҳеч қачон шу қалар бир-биридан узоқ бўлмаганди.

¹ Кучер (франс. Куче́р) — қўлқўш — яъни қўлқўшчи.

II. КИБОРЛАР ЖАМИЯТИГА БИРИНЧИ КАДАМ

Таъсирли ва аломат бир хатирю: ўн саккиз ёшли йигитчи бироянгоҳ ҳолиятингизю. Вагит ўзи кириб борган биринчи меҳмонхона! Бирорто аёл сиз қиё боқиб қўйса бас, дарҳол ўзини йўқо-тиб қўярдинг. Одамларга ёқим учун қаракат қилган сайин ўзинингга шунчи қовуни олиёт-диганми дик этардинг. Менинг бирча таъибуру-ларим ҳақиқатдан жуда йирик экан: гоҳ ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ бирорто одамни чин қўлигидан маҳр қўярдим, гоҳида эса киёт ёмон кўз билан қараган одамни ўзимга дўшман деб билирдим. Тортинчоқлигим тўфайли чеккан барча атобларни ичри қўём чариклаб турган ҳоли ажойиб кун эсимди қолган!

Ким!

Жюльен атрофига шланглаб қараганича, ҳовли ўртасида тўхтади.

– Ўзингизни ваъминроқ тутинг, леда унга аббат Пирар, – мингизга даҳшатли фикрлар қоялти, кейин – тирт ёш бола ҳам экансиз! Горацийнинг пил тилаги (ҳеч нарсдан ажабланмаслик) қондасига амал қилиш хани? Ўйлаб кўрсангиз-чи, ахир, маънави бехисоб малайлар бу ерда антрайиб турганингизни кўригач, дарҳол устингиздан қудда боштангали. Улар сизни ўзлари билан бир қатордаги киши-ю, лекин шодлигисиз равишга юкорирок қўйилган одам, деб ҳисоблай бошлайдилар. Шундан сўнг ўзларини хушфъл кўрсатиб, эзу маспахат бериш, ёрдам кўрсатиш баҳонасида сизни калака қилишга ҳаракат қиладилар.

– Шундай қилиб кўришсин-чи, – леда жавобан

¹ Иккинушт Кимт (1724-1804) – немис филозофи. Немис классик фалсафасининг асосчиларидан бири. «Осмоннинг унуч-ой табии тарихи ва назарияси», «Оф ақлининг тарихи», «Аълолий ақлининг тарихи», «Мулохазат қобилиятининг тарихи», «Ахлоқ четифилигисиз асослари», «Ифтих тарихи ва ақлининг ёмонлиги» ва б. к. асарлари бор.

Жюльен панини гишлаб, дарҳол одатдаги бадгумонлиги кўтир экан.

Улар маркиз кабинетги томон ўтиб боришар экан, уйнинг иккинчи каватидати меҳмонхоналар сизга, мухтарам ўқувчим, канчалик серхўшам туйилса, шунчалик бефайз ҳам кўринарди. Уни барча жихатлари билан сизга тақлиф қилилганида, сиз у ерда яшашни нисоман ан бўлардингиз. Бу ер кишини эснатадиган ва ўлгудек эриктирадиган насихатгўйлик маскани эди. Бирок бу меҳмонхоналарни кўргач, Жюльен баттар завҳланиб кетди. «Шундай ҳашамат ичра яшаган одам ҳам ўзини бахтсиз ҳис этармикин!» — дея ўйларди у.

Нихоят, улар бу мухташам уйдаги энг беўхшов хонага кириб боришди: ёруғлик унга аронт тушиб турарди. Хонада бошита оқингил парик¹ кийган, кўзлари ўткир, кичкинагина, озгин юзли бир одам ўтирган экан. Аббат Жюльен томон ўгирилиб, уни ўша одамга таништирди. Бу маркиз эди. Жюльен уни тўрға таниди, зеро ҳозир маркиз жуда мулоғим кўринарди. У энди Жюльен Брес-ле-Ола кўрган такаббур архони давлатга сира ҳам ўхшамасди. Жюльенга маркизнинг парикида сиз жуда кўпдек туюлди. У шу қадар берилиб кузатаётган эдики, ҳайиқили ҳатто ҳаёлига ҳам келмади. Генрих III дўстининг авлоди биринчи қарашда унга анча кўримсиз бўлиб туюлди. У жуда озгин ва ҳаракатчан эди. Аммо тез орада Жюльен маркизнинг налокати суҳбатдошлигини кўнелига ҳатто Безвиссон епископининг назохатидан ҳам кўпроқ хуш ёкишини сезди. Бу учрашув бэр-йўти уч дақиқача давом эди. Улар маркизнинг олдидан чиқишгач, аббат Жюльенга қараб деди:

— Сиз маркизга худди суратик томонла қилгандек қаралдингиз, бу одамлар назохат деб атайдиган нарса хусусида ўзини жуда билимдон деб ҳисобламайман, тез орада сиз буларнинг барини мендан яхшироқ билиб олтайсиз, лекин,

¹ Парик (французча: perruque) — тутам-тутам сочидаш шакли ва рангини киши соғига ўхшатиб, бирор мағизга ёпиштириб тайёрланган жана соч.

² Генрих III (1551-1589) — 1574-1598-йилларда Франция кироли. Валуа сулоласининг сўнгги қироли.

хар калай, шуни айтмоғим керакки, сизнинг унга такаллуф-сизлик билан тикилишингиз менга нәъохатдан анча йирок-рок туюлди.

Улар яна фойтунга ўтиришди; кучер қаңдайдир хибоб олдида тўхтади. Жюльен аббатга эрганиб, қапта бино ичига кирди-ю, уларнинг кўз ўнгига бир-биринга туташиб кетган кенй зашар намоён бўлди. Жюльен бу ерда ҳеч қандай мебелъ жихозлари йўқлигини пайкади. У денорда оснилик турган ва, назарида, қаңдайдир алабесиз бир манзара тасвирланган ажойиб зарҳал севатни томоша қила бошлади, бироқ шу пайт унинг ёнига жуда баъзанг кийинган ва жуда хуш-чехра бир жаноб келди. Жюльен у билан бош иртаб саломлашди.

Жаноб жилмайди-да, қўлини унинг елкасига қўйди. Жюльен бир сесканиб тушди ва сапчиб ўзини четга олди. У ғалабдан қизариб кетди. Аббат Пирар ўзининг балфеълигига қарамай, қотиб-қотиб кула бошлади. Ўша жаноб тикувчи экан.

Сизин икки кунга бутунлай озод этаман, – деди аббат Жюльенга улар кўчага чиқиш ач, – шундан кейингига сизни де ля Молъ қонимга таяштирмоғим мумкин. Меннинг ўрнимда бонка одам бўлганида, сизни биринчи кунлари бу янги Вавилонда¹, худди бўйи етган қиздек эҳтиёт қилган бўларди. Бироқ пешинингизда ҳалок бўлиш ёзилган бўлса, майли, дарҳол ҳалок бўла қолинг, шунда мен ҳеч бўлмаса, доим сизнинг ташвишингизниқ тортишдек аҳмохона заифлигимдан қутуламан кўяман. Икдинга эрталаб маҷави тикувчи сизга иккита костюм юборади, уларни сизга кийдириб кўрадиган халфага беш франк берасиз. Ҳа, айтмоқчи, ақави парижликлар олдида, иложи борича, қамроқ галерияга ҳаракат қилинг. Бир оғиз сўз айтсангиз бас, улар устингиздан кулмок учуш дарров баҳона топишади. Бу жикатдан уларнинг тугма истезоди бор. Икдинга пешин пайти менинг олдимга етиб бормоғингиз шарт... Ҳўп, бординг, ҳалок бўла-

¹ Вавилон – Месопотамиядаги жаҳурий қасми (қосирти) Нров ҳудудин) ва қаладан яввақ и 2-чини йилликкини бешинчи миллодан эвронги 336-йилгача маҷуш бўлган қадимий шаҳар.

асринг... Ха, унутай дебман! бариб, ўзини изга пойабзал, кўй-лак, шляпа буюртма қилинг, маня бу манзиллар бўйича

Жюльен манзиллар ёзилган хатни хўздан кечира бошлади.

Бу маркизининг хати, деди аббат. – Маркиз жуда фаол одам, у бировга буюриб ўтиришдан кўра, ҳамма ишни оқиндан мўлжаллаб, ўзи бажаришни афзал кўради. У ўзини шу ташвиқлардан халос этиш учун ҳам сиёзи ишга оляпти. Бу бегокат пдам бир имо билан билдириб кетган барча ишларни муносиб тарзда бажармоқ учун ақлинигиз етармикин? Бунн келажак кўрсатади: огоҳ бўлинг!

Жюльен бир оғиз ҳам сўз айтмай, маълумли кўрсатилган барча усталарнинг олдига кириб чиқди; бу усталарнинг бари унинг ҳурматини жойига қўйиб муомала қилишди, этикдўзи унинг исми шарифини буюртмалар дафтарига қайд қилар экан. «жаноб Жюльен де Сорель», деб ёзиб қўйди.

Пер-Лашез кабристонига қандайдир пихоятда либералларча кайфиятда бўлган ва бурчига содиқ бир жаноб унга маршал Нейнинг кабрини кўрсатмоқчи бўлди, зеро доно сиёсат бу кабрни эпитафияга¹ эга бўлиш ҳуқуқидан маҳрум этганди. Бироқ Жюльен кўзларида ёш билан кучоқлаб олган ўша либерал билан хайрлашар, соатида ажралганини сезди. Шундай тажриба билан бойинган Жюльен икки кундан сўнг аббат Параннинг ҳузурига етиб борди; устозин унга узоқ раъм солиб турди.

– Бу дейман, хали олифта бўлиб кетмасангиз гўрга эди, – деди қошогини солиб аббат. Жюльен жуда ёш кўрнлар ва шу гуришда мотам тутиб, қора кийинган йигитга ўхшаб кетарди; у чиндан ҳам жуда ёкимтой эди-ки, бироқ меҳрибон аббатнинг ўзи элрг провинциялик бўлгани учун ҳам Жюльеннинг юрганиша елкаларини кимирлатиш олати халк ҳам қолмаганини лайкамади. провинцияда ҳа бундай юриш кишини ораста ва жуда баъаълат кўрсатади деб ҳисобланарди.

Жюльеннинг башингизги маркизда меҳрибон аббатга

¹ Эпитафия – кибри тилига битилган ёзув, бу бирор кишининг ёшган, қазо толиши кўнги-абатли ботди ёзилган даъватий ҳатт, марсия

караганда мутлако бошқача таассурот қолдирди.

— Агар жаноб Сорель рақсдан дарс олиб турса, сиз қаршилиқ қилмайсизми? — дея сўради у аббатдан.

Аббат доғдираб қолди.

— Йўқ, — деди у ниҳоят. — Жюльен руҳоний эмас.

Маркиз торгина яширин зинаполярнинг бирварақайига иккитадан поғонасини ҳатлаётганча қахрамонимизни деразаси улкан боғ томон қаратган шинамгина мансарлага шахсан ўзи бошлаб борди. У Жюльендан тикувчи асладан нечта қўйлак олганини сўради.

— Иккита, — дея ийманибгина жаноб қилди Жюльен, шундай аржони давлатнинг икки-чиқирларга шу қдлар эътибор бераётганидан хижолат тортиб.

— Офарин, — маркиз бу сўзни шундай жиддий ва амирона бир оҳангда айтдики, қахрамонимиз ўйланқираб қолди. — Офарин. Ёўлмаса яна йағирча иккитасини олият. Мана йилининг биринчи чорағи учун маошини из.

Мансарладан настига тушиб экан, маркиз қандайдир кекса бир одамни ёнига чақирди.

— Арсен, — деди у ўша одамга, — сиз жаноб Сорелнинг қизматида бўласиз

Бир неча дақиқадан сўнг Жюльен кўркем кутубхонада ёлғиз ўзи қолди. Қандай ажойиб! Ўзининг шундай ҳаяжонланиб турганида биров кўриб қолмасин учун у кутубхонанинг энг пана бурчигига ўтиди-да, ўша ердан туриб китобларнинг ялтирок жилдларини томонга қила бошпали «Буларнинг ҳаммасини ўқиб чиқишим мумкин! — деди у ўзига ўчи. — Қандай қилиб ёқмасин менга бу ер? Жаноб де Реналь мен учун маркиз де ля Моля қилган ишнинг юздан бирини қилган тақдирда ҳам, чамаси, ўзини бир умрга иснодга қолган деб ҳисоблаган бўларди.

Қани, бир кўрайлик-чи, нималарни ёзишим керак экан. Ишни тугатгач, Жюльен китоблар олдида боришга журъат этди; у Вольтер асарлари тўпламининг кўригинда қувончидан жинни бўлаёди. У гафлатда қолмаслик учун югуриб бориб кутубхона эшигини лапч очиб қўйди. Шундан сўнг у қузур қилиб, саксон томоннинг барини кетма-кет варақ-

лаб чиқа боилади. Томларнинг бари жуда ажойиб муко-
валанган эди, бу энт яхши лондоклик уста меҳнатининг ҳо-
дир маҳсули эди. Боз устига Жюльеннинг хурсандлигидан
боши осмонга етмоғи учун бу ҳашаматининг кериғи ҳам йўқ
эди.

Орадан бир соат ўтгач, маркиз кириб келди-да. Жюльен
ёзиб қўйган ҳоҳишларини қўлдан кечирди ва йилит «бунинг»
сўзини ихсит «н» билан ёзганини кўриб, ҳайрон бўлди.
«Наҳот бу йилитнинг ўхшимишлилиги ҳақида аббат айтган
гапларнинг бари шунчаки уйдирма бўлса?» Ҳафсалаи пир
бўлган маркиз мулоҳимлик билан сўради:

– Имло бобида билмларингиз сал бўшироқ, шекилли.

– Ҳа, шундай, – дея жавоб қилди Жюльен бу иқдор
билан ўзинга қандай ишён етказайганини ҳатто хаёлига ҳам
келтирмай. У маркизнинг меҳрибонлигидан жуда таъсирла-
ниб кетганди: шу тобда у беихтиёр жаноб де Реналнинг
бетамиз тақаббурлигини эслаб кетди.

«Бу франш-контлик аббатча билан ивора бўлиб, вақт-
ни бекор кетказадиганга ўхшайман, – дея ўйлади маркиз.
Лекин мен а вафодор бир одам жуда керак эди!»

– «Бунинг» сўзи бисла «н» билан ёзилади, – деди унга
маркиз. – Ҳар гал хат ёзилни тутатгач, қандай ёзилишини
яхши билмаган сўзларингизни имло лутатидан текшириб
кўринг.

Соат олтида маркиз Жюльенни ўз хонасига чақиртир-
ди; у йилитнинг оғиздаги этикни кўриб, очикдан очик таъби
тиррик бўлди.

– Бу менинг ўтиборсизим: сизга ҳар кун и соат беш
яримда кийинки олмақингиз лозим деб айтишини унутибман.
Жюльен унга тушунмай қараб турарди.

– Мен пайлоқ киймоқингиз лозимлигини назарда
тутяман. Арсен сизга буни эслатиб туради. Бутун эса сиз
ўшун кечирим сўрайман.

Шундай дея маркиз зарҳал югуртилганидан лов-лов
ёниб турган меҳмонхона эшигини ланг очди-да. Жюльенни
олдинга ўтказмоқчи бўлди. Бундай пайтларда жаноб де
Ренал, албатта, биринчи бўлиб кирмоқ учун чиққ олинди

қадамни тезлатарди. Аввалги кўжайинининг шундай майдақашлигига ўрганиб қолгани туфайли Жюльен подагра касалидан азоб чекиб юрадиган маркизнинг осгини қаттиқ босиб иди. «Оббо, ҳаммаси етматандай у яна босқундай ҳам экан-ку», дея ҳаёлидан ўтказди маркиз. У Жюльенни бағалл бўйли, гоят улутвор бир аёлга таништирди. Бу маркиза эди. Жюльен, ўзининг такаббурлиги билан у Веррьер округи префекти ёрдамчисининг хотини – де Можирон хонимга ўхшаб кетар экан, дея дилидан ўтказди. Ўша хоним Сен-Шариддин тантанали зиёфатларда кеккайиб, саябат тўкиб ўтирар эди. Меҳмондонанинг дабдабали ҳиссаматидан бироз ҳайинккан Жюльен маркизнини айтаган гапини эшита олмади. Маркиза унга ҳиёл кўз қирини ташлаб кўя қолди. Меҳмонхонада яна бир неча эрақ қини бор эди Жюльен улар орасида бултур Ыре-ле-Одаги тантанали маросим пайтида ўзи билан жуда мулоим гаплашган ёшгина Агда епископини кўриб беҳад қушониб кетди. Ёш презвт, чамаси. Жюльеннинг ўзига ийманибгина, гапирмикин, деган бир умид билан тикилишидан кўркиб кетди, шекилли, бу провинцияликни танишни ҳаёлига ҳам келтирмади...

Жюльенга бу меҳмонхонада йиғилган одамлар ўзларини алланечук маъжос ва соҳга тутаяётгандек туюлди. Парижда одамлар одатда секин гапиршади ва арзимеган нарсаларга ҳаяжонланиб ўтиришмайдди.

Меҳмонхонага мурт сабза урган, ранги олпоқ ва бўйбаста жуда келишган бир йигит кириб келганида соат олти ярим бўлиб қолганди. Йигитнинг боши ниҳоятда кичкина эди.

– Дойм шунча кечикиб келасиз, деди маркиза, йигит унинг қўлини ўпар экан.

Жюльен бу граф де ля Моль эканини англади. Жюльенга у биринчи қарашдаёқ жуда дилбиз йигит бўлиб кўринди.

«Иҳақки, – дея ўйлади Жюльен, – шу йигит ўзининг ҳақоратли ҳазил-мазаҳлари билан мени бу хонадондан қочиш кетишга мажбур этса?»

Граф Норберга ризм солар экан, Жюльен унинг ишқорли этик қийганини пайкаб қолди. «Мен эса, чамаси, паст табақа

кишиси бўлганим учун ҳам туфли кийиб юришим керак экан-да?» Барча стол атрофига ўтирди; Жюльен маркизанинг товушини кўтариб, қимгадир танибх берганини эшитиб қолди. Шу заҳоти унинг кўзи ок-сарик сочили, гоят хушбиним бир кизга тушди. У стол ёнига келиб, Жюльеннинг қаршисига ўтирди. Киз унга сираям ёлмади, бироқ дурустроқ раъм солиб қараган, Жюльен бундай чиройли кўзларни биринчи марта кўраётганини тушуни, лекин бу кўзлар кизнинг ниҳоятда шавқсиз эканлигидан далолат бериб турарди. Сўнгра Жюльен бу кўзларда зеркиш нфодасини уқди, бу нигоҳлар унинг атрофга синчиклаб раъм солишини, лекин шу билан бирга донмо ўзини улузвор тутишқ лозимлигига элагиб турарди. «Де Реналь хонимнинг кўшари ҳам жула чиройли эди. – дея ўйларди у. – барча унга шу ҳақда гапирарди. Лекин унинг кўшари манави кизникита сира ҳам ўхшамасди». Мадмуазель Матильданинг, – барча уни шундай атамоқда эди. – кўшарида баъзан йилт этадиган учкун эйрақлик аломати эканини тушунишга эса Жюльен ҳали таъжирбасизлик қиларди. Де Реналь хонимнинг кўшари ёнганида эса – бу эҳтирос алаңгаси ёки унинг олдида бирор қабих ишни гапиринганда, уқдан ғалабланиш ёлкини бўларди. Зисфат охирида Жюльен мадмуазель де ля Моль кўшаридиги бу ўнгача чиройни яқини таъсифлайдиган сўз топти. «Унинг кўшари порлаб турар экан», деди у ўзича. Умуман олганда эса киз Жюльеннинг кўзига борган сайин хунукроқ кўринаётган оғзига жула ҳам ўхшаб кетарди. Шундан сўнг Жюльен унга орлик қарамай кўйди. Лекин граф Норбер унга ҳар томондан дилбар йнгит бўлиб кўринарди. Жюльен унга шу қадар маҳлиё бўлиб қолган эдики, ёш графга ҳасад қилиш ёки ўзидан бойроқ ва наса-насаб жиҳатидан устунроқ бўлгани учун ундан нафратланиш қарамоқимизнинг ҳатто ҳаёлига ҳам қолмади. Маркиз эса, Жюльеннинг назарида, очикдан очик зеркиб ўтирарди. Иккинчи таомни тортишяётган пайти у ўғлига қараб деди:

– Норбер, марҳамат қилиб жаноб Жюльен Сорель билан танилиб қўй. Мен уни ҳозиргина ўз штабимга ишла олдим ва уни одам қилмоқчиман, агар бунинг имкони бўлса.

алишган.

— Бу йигит мекинг кутқибим, — деди маркиз ёнида ўтирган одамга, — у «бунинг» сўзини иккита «н» билан ёзади.

Барча Жюльенга қаради. У асосан Норбер томонга қараб ҳиёл таъзим қилиб қўйди, лекин умуман олганда унинг кўз қараши ҳаммага ёқди.

Маркиз меҳмонларга Жюльеннинг қандай маълумот олганини айтган экан, шекилли, улардан бири йигитни Гораций ҳақида саволга гута бошлади. «Худди ана шу Гораций ҳақидаги гапларим билан Безансон епископига ёкиб қолган эдим, — дея ҳаётидан ўтказди Жюльен. Чамамда, улар шундан бозика музальтифни билгизмайдиганга ўхшайди». Шу дақиқадан эътиборан у дарах ўзини босиб олди. Жюльен ўзини босиб олишга сира уринмади, чунки у ҳозиргина ўнча манави ойинишлар де ля Моль аёл сифатида мени деч қачон ўнча ром эълмайди, дея кўнглига туғиб қўйганди. Эркакларга нисбатан эса у семинариядан сўнг бутунлай ҳурматини йўқотган ва улардан ҳайқмай қўйган эди. Агар манави семакхона шу қадар хашамдор бўлмаганида у ўзини бутунлай диди тутган бўларди. Аслида эса ҳамма гап ҳар бири икки одам бўйи келадиган манави ойналарда эди — у ўқили-ўқили шу ойналарга кўз ташлаб, уларда ўзи билан Гораций ҳақида баҳалашаётган суҳбатдошининг аксини кўрар ва бирмунча хижолат чекар эди. Провинциядан келган одам учун Жюльеннинг жумлалари унчалик узун эмасди. Унинг кўзлари чиройли эди, тортинчоқлигидан гоҳ журъатсизлик, гоҳида эса — яхши жавоб берганидан қувонч порлаб турган нигоҳи янада равшанроқ чакнаб кетарди. Бу имтиҳон эрикарли энефатини бирмунча жонлангириб юборди. Маркиз ҳеч кимга сездирмай Жюльеннинг суҳбатдошига, каттиқроқ сўрайверинг, деганлай ишора қилди. «Нахотки у чиндан ҳам бирор нарсани билса?» — дея ўйлади маркиз.

Жюльен саволларга жавоб берад экан, чулоҳазаларини айта туриб, ўзини шу қадар босиб олдики, атрофидаги одамларга ўзининг ҳам қандайдир фикр-туйғулари борлигини намойиш қилди. Тўғри, йил бу фикрларни бирмунча хўшроқ, баян эса ноўрин баён қиларди. Алишган, барча уни

акли зукко йиғит экан деган қарорга келди, деб бўлмасди. зеро Парижда қандай тилда сўзлашишларини билмайдиган одам учун бу жуда амримаҳол эди. Бирок унинг латин тили ва латин муаллифларини жуда яхши билиши яққол сезилиб турарди.

Жюльеннинг оппоненти¹ Ёзувлар Академиясининг аъзоси бўлиб, у иттифоқо латин тилини биларди. У Жюльеннинг классикларни яхши билишига ишонч ҳисли келиб, уни кижолатга солиб қўйишдан хавфсирамай қўйгач, шайлаб турли чигал савоблар билан уни чалғитмоқчи бўлди. Бу тортишувдан кизишиб келган Жюльен, ниҳоят, емакхонанинги лаб-лабали хашаматини унутиб, латин шиирлари ҳақида суҳбатдоши ҳеч ҳарда ўқимаган мулохаталарни баён эта бошлади. Суҳбатдошин виждонен ҳалол одам сифатида ёш китибга қойил қолди. Унинг бахтига, суҳбат мавзун ўзгариб, гап Гораційнинг бий ёки камбағал ўтгани, ёки унинг Мольер² ва Лафонтеннинг дўсти бўлиши шиир Шапель³ каби серназокат, ишқибоз ва бетам бўлиб, шунчаки қўнғилхушлик учун шеър ёзгани, ски торд⁴ Байроннинг айбланиши Соути⁵ каби кироппнинг туғилган кунига атаб мадҳиялар ёзалиган ва архони даялатларнинг хайр-аҳсони ҳисобиға кун кўразиган сарой шиири бўлгани тўғрисида кетди. Шундан сўнг дарҳол Август⁶ ва Георг IV⁷ даврларидаги жамиятнинг аҳволи тилға олинди; у даврда ҳам, бу даврда ҳам аристократия батоят

¹ Оппонент (латинча: *opponere*, *opponere* – қўйиш, қўйиш) – яни суҳбат ёки бўлиш-челларала қарши тараф.

² Жюльен Бюнет Поклем Мольер (1622-1673) – француз драматурги, актери, театр урбон, сахна санъати ишловчи. «Тарсиф», «Зуфанди ишқибоз», «Амфитрион», «Жорж Данди», «Хасис», «Дворянлар орасидаги мешчан», «Ўқимашини айлари», «Қизга бешик» ишловчи тар ва «Гюль Жуан» пьесалар муаллифи.

³ Шапель (1626-1686) – Лионлик XIV даврада ишқан француз шиири.

⁴ Торд – 1) Англияда: юкори табақа дворянларини махсусан махсус ўқиб билишларини унинг ва шундай унинг тили (бу ерда шу маънода); 2) Буюк Британияда били бир олий мисаб лионини билишқан унинг.

⁵ Роберт Соути (1774-1843) – инглиз шиири. «Ўқу шарикли» асарида Байронини айланишқан айбланиш ва у ҳақида турли-туман бухтил гаплари тарқатган.

⁶ Август (ингландан айланиш 27-июлгача ишқан) Октавий (бўлган) – ингландан айланиш 63 – ингланди 14-ингланди айланиш Мискодан айланиш 27 – ингланди 14-ингланди Рим ингланди бўлган.

⁷ Георг IV (1762-1830) – 1820-1830-ингланди Буюк Британия кироли бўлган.

қудратли эди, бироқ Римда ҳокимиятни уларнинг қўлидан аслида оқдй жангчи бўлган Меценат¹ тўртиб олди. Англияда деа аристократлар ҳукмронлиги аста-секин Георг IVни Венеция дожи² даражасига тушириб қўйди. Бу суҳбат энёфатнинг бошида зерккачилиан тонг қотиб ўтирган маркизни бироз жонлантиргандек бўлди.

Жюльен Соутн, лорд Байрон, Георг IV каби замондошларининг номини эшиттар экан, ҳеч нимани тушулмади. зеро йигит бу номларни биринчи марта эшитмоқда эди. Бирок ҳар гал Гораций, Маршал, Тацит ва бошқаларнинг асарларидан ўқиб билиш мумкин бўлган Гим воқсалари ҳақида сўз кетганда у ҳаммадан билимдон бўлиб чиқарди. Жюльен узок ўйлаб ўтирмай ўша унутилмас оқшомдаги суҳбат чоғи Безансон епископидан элиттан баъзи мулохаталарни ҳам ўзлаштириб яборди, шунн тан пилии херахки, бу мулохазалар зўр кизиқишга сабаб бўлди.

Шоирлар ҳақидаги суҳбат ҳамманинг жонига теккан, эрини кизиктирган барча нарсалал завқланишни ўзининг бурчи деб ҳисоблайдиган маркиза ннҳоя Жюльенга қарашни лозим кўрди.

Бу навқирон айбатиинг келипмаган қилққларини айтмасангиз, ўзи жуда ўқичишни йигитга ўхшайди, — деди маркизага унинг ёнида ўтирган академик. Бу гапнинг бир неча сўзлари Жюльеннинг ҳулоғига чалилди.

Бундай тайёр ҳикматлар уй бекасининг руҳига жуда мос тушарди; у Жюльенга берилган бу нисбатни дарҳол ўзиники қилиб олди-да, академикни энёфатга тақлиф этгани учун ўзидан хурсанд бўлиб қўйди. «У жаноб де ля Молнинг вақтини қог қилди», деа ҳаёлидан ўтказди маркиза.

¹ Гай Цезарин Меценат (тақриқан 140—118 йиллар аввалг. 70 — қишлоқдан давлати 8) — ҳақиқий Рим империясида давлат арбоби санъат ва маданият ҳохмаси.

² Дожи XVII асрдаги илгарил Венеция ва Гексус республикалари боплигининг эъқили.

III. ИЛК ҚАДАМЛАР

*Ирқираб турган чирокларнинг
шуъласига гарқ бўлган бепосн водий ва
сон-саноксиз оломон кўзимни қамати-
тирляпти. Мени бирортасидам одам тими-
майди, дилим менди юқоридан қарқайдн
Э-ҳушимни йўқотиб қўйдим.*

Рейна

Эртаси куни эрта тонгда Жюльен кутубхонада ўтириб, хатларни қайта кўчирмокда эди, бирдан ён томондаги деворда китоблар билан инкобланган яширин эшик очилиб, мадмуазель Матильда пайдо бўлди. Жюльен бу мохирона кашфёсга қойил қолиб тикилар экан, мадмуазель Матильда йиғишга ҳайратланиб қараб турар ва, чамаси, уни бу ерда учратиб қолганидан жуда кироқ кўринар эди. Соқларига папилюткалар¹ қадаб олган киз Жюльенга дағал, димоқдор ва хатто эркак кишига ўхшаб кўринди.

Мадмуазель де ля Моль отасининг кутубхонасидан яширинча китоб олиб юрар ва уйдагилардан бирортаси ҳам буқдан бехабар эди. Энди бўлса, маълум бўлишича, киз бу ерда бекор келибди. Унга энг алам қиладиган жойи шу бўлидики, бугун у Вольтернинг «Вавилон маликаси» китобининг иккинчи томига келган эди. Бу китоб эса муствабидона ва юксак диний тарбияси билан фахрланувчи Исо қалби мо-настирида таҳсил кўрган киз учун муносиб қўлланма эди. Эндигина ўн саккиз башорни кўрган бу киз энди оддий романслар билан қаноатланмай, бирор ўткирроқ всарни ўқишни истарди.

Соат училарга яқин кутубхонада граф Норбер пайдо бўлди: у, мабодо кечкурун снёсатдан гап очилса, ноқулай аҳволда қолмаслик учун газета варақлаш ниятида кирган бўлиб, Жюльенни кўрганидан мамнуи эканлигини айтди. Аслида эса у дунёда шундай одам борлигини аллақачон унутиб бўлган эди. У жуда хупмуомалалик билан Жюльенга от миниб

¹ Папилютка — соқни жингалар юксатиш учун мушаксимлиги билан қопли ём патта.

сайр килишни таклиф этди.

– Отам бизга пешинга қадар жавоғи берди

Жюльен «бизга» деган сўзнинг маъносини уқиб, завқланди.

Ё Худойим, жаноб граф. – деди Жюльен, – агар лок улкан бир дарахтин кулатиб, унинг пўстағини шилиш ва тахта қилиб аралати ҳақида кетганда эди, мен ўзимнинг нақадар шоввоқ эканимни кўрсатиб қўярдим. Бироқ умрим бинно бўлиб, нари борса, олти марта от минган бўлсам керак.

– Жуда яхши, бу энди етгинчиси бўлади, – дея жавоб қилди Норбер.

Веррьерда қиролни кутиб олинган кунни эслар экан, Жюльен ўзинча, отни жуда яхши минаман, деб ўйларди. Бироқ Булонь ўрмонида қайтишар экан, Жюльен Бак қўчасининг энг гавжум жойида елиб келётган кабриолетга чап бераман, деб отдан йиккилиб тушди ва бутун кийим-бошини лойга булгаб олди. Яхшиямки унга йиккига костюм тиктирилган экан. Тушки оқсат пайти у билан гаплашмоқчи бўлган маркиз улардан қандай сайр қилишганини сўради. Норбер умумий бир гап айтиб, жамиб бериб қўя қилди.

– Жаноб граф менга чексиз мурувват кўрсатяптилар, – дея эътироз билдирди Жюльен. – Мен у кишидан бениҳоя миннатдорман ва марҳаматларини сира унутмайман. У киши менга энг ювош ва энг чиройли отни беришни буюрдилар. лекин, барибир, мени отга боғлаб қўя олмасдилар-ку, шу боисдан ҳам маъна шу узун кўчанини қок ўртасида, шундоқ кўприкнинг олдида мен отдан кулаб тушдим.

Мадмуазель Матильда, ўзини тутиб туришга ханчалик ҳаракат қилмасин, пикиллаб кулиб юборди. кейин эса сира тортиниб ўтирмай бу воқеанинг тафсилотларини суриштира бошлади. Жюльен солдағинча қилиб бор гапни айтиб берди, шу боисдан ҳам гарчи ўзи сезмагани бўлса-да, ҳикояси жуда ёқимли чиқди.

– Бу аббатча тушмағурдан иш чиқарганига ўхшайди. – деди маркиз академикча қараб. – Бундай вазиятда ўзини шунча қадар эркин тутадиган провинцияликни биринчи кўришим! Буниси ҳам етмагандай, бу воқеани хонимлар олдида ҳикоя

килаётганини айтмайсизми?

Жюльен бу кўнгилсиз воқеани хикоя қилиб тингловчиларининг ўнгига шу қадар ром қилиб қўйдикки, тушликнинг охирида умумий суҳбат бошқа мавзуга кўчганидан кейин ҳам малмуазель Матильда ҳамон акасидан бу воқеа тафсилотларини сўраб-сурштиринида давом этарди. Унинг саволларини эшитиб ўтирар экан, Жюльен бир неча марта кўзларини ўзига қараб қўйганини кўриб, гарчи у саволни акасига бераётган бўлса-да, унга ўзи жавоб қилишга журъат этди ва улар учовлашиб худди чекка бир кишлоқдаги одий дехкон бодалари каби хахолаб кула бошлашди.

Эртаси куни Жюльен улуғият бўйича иккита маъруза тинглади-да, сўнггра йнгирматача хатни қайта кўчирмоғи лозим бўлган кутубхонага қайтди. Бу ерда у ўз столи ёнида жуда башан кийинган, лекин хасадгүйлиги башарасидан шундоқкина библиниб турган жуда кўрименз бир йититга дуч келди.

Шу пайт кутубхонага маркиз кириб қолди.

— Сиз бу ерда нима қилясиз, жаноб Тамбо? — дея сўради у жиддий оҳантда келгинди йититлан

— Мен ўй товланми . — дея гал бошлади йитит ялтоқлик билан илжайиб.

— Йўқ, афандим, сиз деч нимани ўйлаган эмассиз. Уркинишингизни муваффақиятсиз чиқди, леб хисоблашингиз мумкин.

Ёш Тамбо сипчиб ўрнидан турди-да, аччиқланганича кутубхонадан ғойиб бўлди. Бу ле ля Моль хонинининг дўсти, анави академикнинг адабиёт соҳасига кирмокчи бўлиб юртан жияни эди. Академик маркиздан уни котибаликка олишни илтимос қилганди. Тамбо алоҳида хонада ишларди, лекин у Жюльеннинг қандай имтиёзга эга эканлигини билгач, ўзининг ҳам кўнгли шундай имтиёздан фойдаланишни тусаб қолган ва бугун эрталаб барча ёзув анжомларини кўтарганича кутубхонага кириб келган эди.

Соат тўртда Жюльен, бироз кикилишиб тургач, граф Норбернинг олдига киришга журъат этди. Граф от миниб сайрга чиқмокчи бўлиб турган эди ва ғоят хушмуомала одам

бўлгани учун ҳам бирмунча нокулай аҳволга тушиб қолди.

– Уйтайманки, – деди у Жюльенга. – Сиз тез орада минежда¹ сабоқ ола бошлайсиз, шунда бир неча ҳафтадан сўнг мен сиз билан бажонидил сайр қилгани чиқавераман.

– Мен а ҳўрсатаётган иштифогингиз учун сизга ўз миннатдорчилигини билдиришчокчи эдим. Сўзларимга ишонинг, тақсир, – дея кўшимча қилди Жюльен ниҳоятда самимият билан, – сиздан нақадар миннатдор бўлишнинг лозимлигини жуда чуқур ҳис этяпман. Агар кечаги уқувсизлигим туфайли олинисига инён етмаган бўлса, бугун ҳам уни миниб сайр қилсам, деган эдим.

– Майли, азизим Сорель, лекин йиқилиб майиб бўлсангиз, ўзингиздан кўринг. Эҳтиёткорлик нтавсидан сизни оғохланттириб қўйдим. Гал шундаки, соат тўрт бўлди, вақтни бой бермайлик бўлисам.

Йиқилмаслик учун нима қилиш керак ўзи? – дея сўради Жюльен ёш графдан улар отларга минибгач.

– Жуда кўп шарти бор бунинг, – деди жавобан Норбер хахлаб кулар экан – Хўш, масалан, эгарда гадани нэни орқага ташлаб ўтирмогингиз керак.

Жюльен отни йўрттириб кетди. Улар Людовик XVI майдонига чикишди.

– Оббо ботир-ей! – деди Норбер. – Экипажларнинг кўплитини кўряписизми, уларни ўлгудай бепарво одамлар бошқариб борапти. Йиқилиб түшсангиз борми, манави тильбюрларнинг² бари сизни дарҳол босиб кетади: елиб бораётган отни бирдан тўхтаганим, деб сузлиқ билан унинг жағини йиритишни ким ҳам истарди дейсиз.

Норбер йигирма мартача Жюльеннинг отдан йиқилай-йиқилай деяетганини кўрди, лекин охир-оқибатда, сайр тинчлик билан тугали. Улар уйга қайтиб келишгач, ёш граф синглизига қараб деди:

– Марҳамат қилиб, ҳеч нирсадан қайтмайлисан дово-

¹ Минеж – 1) от ўргатилдиган, алақдорлар, отнинг аскарлар манш ишладиган жой, 2) дикр майдон. 3) ботиларни юришга ўраётини учун ятқинга тўр тўхтаган тўғарак числам.

² Тильбюр – икки гилдиратли жоннашом

рак одам билан танишиб қўйинг!

Овқатланиб ўтиришиб, столнинг нариги томонидаги отаси билан суҳбатлашаётган Нурбер Жюльеннинг бекиёс жасоратини мактай бошладди. Бироқ бу йигитнинг от мингаш санъатида мактовга арзигulik ягона нарса эди. Ёш граф эрталаб ҳовлида отларни тозалаштан отбоқарлар Жюльеннинг йиқилиб тушганини гийбат қилишгани ва алабислик билан унинг устидан кулишганини эшиган эди.

Ана шу барча интифог ва хайрихоҳликка қарамай, Жюльен тезда ўзини бу оилала бутунлай ённи хис эта бошладди. Бу ерда ҳукм сураётган конда ва одатлар унга жуда галати бўлиб туюлар ва йигит дам-бадам уларни бузиб турарди. Хизматкорлар эса у йўл қўйган хатоларин кўриб, оғизлари кулоқларни а етарди.

Аббат Пирар ўз прилодига жўнаб кетди. «Агар Жюльен тебраниб турган кўга бўлса, майли, халок бўлаверсин, лекин матонатли одам бўлса, у холда ўзига ўзи йўл очсин», дея муҳокама юритарди у.

IV. ДЕ ЛЯ МОЛЬ ХОНАДОНИ

*Бу ерда чини ма қилхити? Бу ер
ёқадими ўти унга? Ёки ч ёқиб қи-
лига умидаюр бўлиб қўчилига
таскин берянтими?*

Ронсар'

Агар де ля Моль хонадонининг аристократик меҳмон-хонасидаги ҳамма нарса Жюльенни хайратга солаётган бўлса, қора костюм кийган бу равишлар йигитнинг ўзи ҳам унга ўтибор берган барча ошакларга жуда галати кўринмоқда эди. Де ля Моль хоним уйга баъзи меҳмонларни таклиф этганда Жюльенни нинг билан бирер ёкка жўнатишни эрига таклиф қилди.

– Мен тажрибани охиригача етказмоқчиман, – дея жа-

воб килди маркиз. — Аббат Пирарининг айтишича, биз ўзинишга яқинлаштирган одамларнинг нафсониятини бўғиб, хотўғри ни қилар эканмиз. Фақат ҳарипи.тих кўрсатган нарсаларига таяниш мумкин ва ҳоказо гаплар. Манави йигит бўлса, бу ерда уни ҳеч ким таниматами учунгина галати кўриништи, умуман олганда жас у гунгалак-ку ахир.

«Бу ердаги иниларни тушуниб олмоғим учун, — дерди ўзига ўзи Жюльен, — бу хонадонга қолиб турадиган одамлар исмини ёзиб қўймоғим ва ҳар бирининг феъл-атворини икки оғиз сўз билан қайд этмоғим лозим бўлади».

Биринчи навбатда у хонадоннинг дўсти бўлмиш беш-олти одамнинг номини ёзиб қўйди. Бу одамлар, маркиз инжиқлик юзасидангина унга ҳомийлик қиляпти, деб ҳисоблашар ва ҳар эҳтимолга қарши йигитнинг кўнглини олинга ҳаракат қилишар эди. Улар нечор ва арзимас одамлар бўлиб, озми-кўпми хушомад қилишгани қилишган эди, бироқ шунга ҳам тан олиш керакки, замонамизнинг аристократик салонларида учраб турадиган бу тонфа одамлар ҳаммага ҳам баробар ялтоқчилик қилишармабди. Масалан, улардан кўпчилиги маркизнинг ҳар қандай муомаласига ҳам бардош бераверипарди-ю, аммо де ля Моль ҳонимнинг кўрсроқ қилиб айтган бир оғиз сўзига қарши исён кўтариларди.

Уй эгалари ўз табиатларига кўра жуда мантур ва зикра одамлар бўлиб, кўнгли ҳуши учун ҳам атрофдагиларни камситишга ўрганиб қолишганди. Шу боисдан ҳам уларнинг хақиқий дўстлари йўқ эди. Лекин ёмғир ёган ва аҳён-аҳёнда ўлгудай зериққан пайтларини ҳисобга олмганда, улар ўз меҳмонларига гоят хушфеъллик билан муомала қилишарди.

Агар Жюльенга оталарча меҳрибонлик қиладиган анави беш-олти лаганбардор де ля Моль хонадонидан қашамини торггудек бўлса, маркиза ҳоним узок вақт ёлғиз қолишга маҳкум бўлур эди. Бу тонфа, аёлларини наҳарда, эса ёлғизлик — даҳшатли нарсаси бу ҳеч кимга ёқмай қолиш тича солидир.

Маркиз хотинига жуда ҳамхўр эди: у маркиза ҳонимнинг салони доки муносиб равишда меҳмонларга гўда бўлишининг тазоригини кўриб кўярди. Тўғри, у пэрларни таклиф

килмасди. зеро маркиз бу янги ҳамкасбларини бемалол келтириб-қотиши учун етарли даражада асирдода эмас. шу билан бирга паст табақа қилинган сифатида нитифот курсатмоқ учун унчалик майнабоз ҳам эмас, деб ҳисобларди.

Дарвоқе, бу сирларни Жульен аяча кейин тушуниб қолди. Буржуа хонадонларида суҳбат учун одатдаги мавзу бўлган олий сийсат маркиз мансуб бўлган синфда факат муқиббатди дамлардагина муҳокама қилинарди.

Вақтичослик килмоқ истади ҳатто бизнинг диққинафас асримизда ҳам шу қадар кучлики, ҳатто махсус зиёфат кунларида ҳам, маркуз меҳмонхонами тарх этган заҳоти, ҳамма бир зумда тарқаб кетарди.

Сухбат чоғи яратган Парвардигор, рухонийлар, нуфузли кишилар ва сарой ўз хомийлигига олган артистлар, — худмас, утил-кесил ҳал этиб қўйилган барча нарсалар устидан кулиб бўлмасди; Беравже, муҳаллифат газеталар, Вольтер, Руссо, умуман анёл бўлса-да, эркин фикрнинг искирилиб турган бирор нарсани макташ мумкин эмасди, энг муҳими эса — сиёсат ҳақида гапиришга сира ҳам йўл қўйилмасди, бўлак барча нарсалар тўғрисида бисмалол гапириш мумкин эди.

Салонларга ўрнашиб қолган бу қондани бузишга на юз минглик даромад, на зангори тасма¹ ҳуқуқ берарди. Сал бўлса-да, эркин фикр айтиш кўподликдек туюларди. Ёздаб-лик, ҳушмуомалалик, атрофидаги одамларга ёқиш истагини қарамай, барчанинг юзига эрикиш аломатини сезиш мумкин эди. Бу меҳмонхонага мажбуран келиб туради ан йиғитлар бирор фикрга эга эканликда ёки бирорта таққилланган китобни ўқиганликда айбашларишдан чўчиб, Россияни² ҳақида, булунги об-ҳаво тўғрисида бир-икки оғиз чиройли гап айтишарди-да, сўнг жимиб қолышарди.

Жюльен сұбатни олата жаноб де ля Моль мухажир-

¹ Занфери тасма – буриймалар-сузавасиянинг қайта тикланиш диваризи. Уни 10 қўл билан

*Бажане на Антоново Росити | 732-|686| - нѣднѣна бѣстакор

лиқда дўстлашиб қолган иккита виконт¹ билан бешта барон кизигаёганига бир неча бор ишчи хисил қилган эди. Бу жаноблар олти мингдан саккиз минг ливргача мулка эга эдилар, улардан тўрттаси «куцдаликка» қолган учтаси эса «Француз газетаси»га ёзилганди. Улардан бири дини «ажойиб» сўзи тўлиб тошган бирюрта янги сарой лагифасини айтиб юрарди. Жюльен ўша жанобнинг бешта ордени борлигини кўрди, бошқалариники эса галминан учтадан эди.

Дахлизда эса укали камзул кийган ўнга малай тайёр турарди ва бутун кеча давомида ҳар чорак соатда чой ёки муқаймоқ тортиларди, ярим кечада эса шампань виноси билан сипилгина кечки овқат таъдиди қилинарди.

Шу бондан ҳам Жюльен баъзан кечанинг олиригача утирарди. умуман олганда эса у зарҳал югуртилган бу серҳашам меҳмонхонада олиб бориладиган суҳбатларни қандай қилиб жиддий равишда тинглаш мумкинлигини сира тушуна олмасди. У гоҳ, бу галларнинг барини қалақа қилиб айтишмаялтиникан, дея шубҳага бориб, суҳбатдошларнинг юзида тикилиб қарарди. «Ўзим ёддан билашган жаноб де Местр. – дея ҳаёл суради у, – булардан юз чандон яхшироқ галирарди, лекин у ҳам баъзан олами ўлгудай зериштириб юбаради».

Бироқ бу маънавий бўтилишдан ёлғиз Жюльенгина азиб чекмасди. Баъзилар тинимсиз муқаймоқ еб таскин топишар, бошқалар эса кейинроқ. кечкурун: «Тўғри. ле ля Молникдан келяпман Биласизми, айтишларича, Россия...» ва қўнға ўхшаш галларни айтишини ўйлаб хурсанд бўлишарди.

Лаганбардорларнинг биридан Жюльен бундан атиги ярим йил муқаддам, ўз хонадонига йигирма йилдан кўпроқ вақт давомида солиқ бўлиб келгани учун мукофот тариқасида, де ля Молъ хоним бечора барон де Бургиньонни префект лавозимига кўтариб қўйганини билиб олди. Бўлмасам, ўша барон боёқиш Қайта тикланишнинг бошидан бери префектга ёрдамчилик қилгандан нарига ўтмаган экан.

¹ Виконт (французча: vicomte – тасбиячининг ўринбосари) – Габриел Гаропи мавзикалардаги лаврачиларнинг шиф билан баронликдадаги унвони.

Бу улуз вокса мазкур жанобларнинг ғайратига ғайра қўшиб юборди: улар илгари ҳам унча-мунча нарсаяга хафа бўлишмишди, энди эса ҳеч нимата хафа бўлмай қўйишди. Дарвоқе, ахён-ахёндагина уларга нисбатан очикдан очик илтифотга эришк килинарди, бироқ Жюльен икки-уч марта марҳум билан хотини ўртасидаги шундай гапларни эшитиб қолдики, бу гаплар уларнинг ёнида ўтирган одамларга анча оғир бутарди. Бу аснонда жаноблар аждодлари қирғиннинг қаретасида юргани¹ билан мактана олмайсизган ҳар қандай оламни ҳам назарга юммасликларини яширмас эдилар. Жюльен яна факат салиб юришлари тилга олишганиданига уларнинг жиддийлашмишлари ва юзларида чуқур ҳурмат-иззат туйғуси акс этишини пайкаб қолди. Уларнинг одатдаги ҳурмати эса қандайдир илтифотгамо руҳда бўларди.

Ана шу хашамат ва ҳулоби арчилик ичра Жюльен фақат жаноб де ля Молнинг ўзигагина кизиқиб қарарди. Бир куни у маркизнинг қимгадир, анави боёқини де Бургиньоннинг кўтарилишига ҳеч қандай алоқам йўқ, деганини эшитиб, ичда анча хурсанд бўлди. Бу маркизга курситилган меҳрибонлик эди; Жюльен аббат Пирардан ҳақиқатин билиб олган эди.

Бир кун и эрталаб аъбат маркизнинг Фрилер билан охири кўринмайдиган даъволашувига ташлуқин дувожатларни тарғибга солиб, Жюльен билан бирга кутубхонада ишламоқда эди.

– Таксир, ади дафт-атан Жюльен, – ҳар куни маркитакнинг дастурхонидан овқатланган менинг вазифамга кирдимми ёки бу менга кўрсатилган мурувватми?

– Қапта хурмат бу! – дея зардаси кайнаб кичкиран аббат. – Ўн беш йилдан буён бу хонадоннинг садоқатли дўсти жаноб Н. Академик, шунча нафодорлиги билан канча ҳаракат қилмасин, ўз жияни, жаноб Тамбонни бу шарафга муяссар

* Кириллнинг қаретисиде юрнмшк джшн тузум ва хайъи имгариш джрдиде кирп омъз чиккан кетларч сарайга гаалса тиллшн ва атокмш хичмат хамш унвонларга тиз бйлагш кишилэринм кирп киретклариде кирш куууылга эга эилер. Бу курук эларга факат кирпнинг шатснй формини ошын бермелерин. 176й-Янларан бешилб би кукулдш факат нилегитик джжжарсен кинида XIV дэртэ берилб шажматдиги чиккэринго бйбэлэиниш хайъин билиб нолэинди.

эга олмади.

— Менинг учун эса, таксир, бу вакифаларим ичида энг азиятлиси бўлиб қолди. Хатто семинарияда ҳам бу қадар терикмас эдим. Баъзан хатто мадмуазель де ля Молнинг ҳам эсабсганили пайкаб қолишман. Бўлмасам у ҳақдон дўстларининг назоратларига қўниқиб кетиши керак эди. Доим ухлаб қоламанми, деб кўркаман. Барака топинг, қирк суғавкатливиш мумкин бўлган энг паст ошхонага бориб тамадди қилишмига рухсат олиб берсангиз.

Насл-насаби бўйича оддий мешчан аббат аркони давлат билан бир ласурхонани овқатланишни катта шараф деб ҳисобларди. У Жюльенга ҳам шу туйғуни сийқилирига ҳаракат қилар экан, ниманингдир шитирлаб кетгани икковини ҳам ўтирилиб қарашга мажбур эди. Жюльен уларнинг сулбатини нидомай тинчиб турган мадмуазель де ля Молни кўриб қолади-ю, қин-қизариб кетди. Қиз бу ерда китоб олгани келган ва ҳамма гапни эшитиб олган эди у динда Жюльенга нисбатан бирмунча ҳурмат ҳис эди. «У тиз чўкиб яшаш учун дунёга келмаган экан, — дея ўйлади у. — Манави аббат чол эса бутунлай бошқа гап, ё Худойим! Бунча хунук бўлмас!»

Тушқи овқат пайти Жюльен мадмуазель де ля Молнинг юзига қарашга юраги дов бермай ўтирди, бироқ қиз илтифот кўрсатиб, унга ўти мурожаат қилди. Ўша кунги бир талай меҳмонлар келиши керак эди, шу боисдан ҳам у Жюльенга меҳмонхонада қолишни таклиф қилди. Парижлик ёш қизлар кекса ошамларни унча қуш кўришмасди, улар, айниқса, ташқи киёфасига эътибор бермай қўйган қарияларни ёқтиришмайди. Жакоб де Бургиньоннинг бу меҳмонхонага танла қўядиган ҳамкасблари мадмуазель де ля Молнинг битмас-туганмас ҳатил-мутойинбалари учун нишон эканлисларини аллақачон гушуниб олимоқ учун Жюльендан алоҳида зийраклик тилаб тиламасди. Бу ун қиз ўзини кўрсатмоқчи бўлдики, йўқми, лекин у манави ноҳуш жанобларга нисбатан жуда шафқатсиз эди.

Мадмуазель де ля Моль деярли ҳар кеча маркиза савлат гўкиб ўтирадиган хресло орқасида ўйланувчи қичқина

тўғарақнинг маркази эди. Одатда бу ерга маркиз де Круазнуа, граф де Кайлюс, виконт де Люз ва Норбер билан сингисининг дўстларидан икки-уч ёш офицер тўпланишарди. Бу ёшларнинг бари катта зангори диванда жойлашиб олишарди. Жюльен одатда диваннинг олдиди, гўшди Матильданинг шундоқ рўпарасидати пастаккина тўқима креслода индамай ўтирарди. Бу оддийгина жойга Матильданинг барча мухлислари ҳавас қилишарди, бироқ Норбер отасининг котибаси билан бир-икки оғиз гаплашар ёки бутун кеча давомийда уни бир-икки марта ослар экан, Жюльенни донми шу креслога ўтказиб қўярди. Бу кеча мадмуазель де ля Мошь Жюльендан, Незансон қалъаси жойлашган тепаликнинг баландлиги қанча келадиган, дея сўраб қилди. Аммо Жюльен унга бу тепанинг Монмартрлан паст ёки баландлигини айтиб бера олмади. У бу кичик тўғарақда айтиладиган кизик гапларга дам-бадам чин кўнгиладан кулиб ўтирарди. Аммо шунга ўхшаш бирор гап ўйлаб топнишга ўзини мутлақо ожиз ҳис этарди. Унинг учун бундай гаплар ўзи туғунадиган-у, аммо гапирга олмайдиغان ақлақандай хорижий тилга ўхшаб кетарди.

Бугун Матильданинг дўстлари бу катта меҳмонхонада пайдо бўлаётган ҳар қандай одамни ҳам жасатих гаплар билан қарши олишмоқда эди. Биринчи навбатда хонадоқининг дўстлари биланга қолишди: гўшарак аъзолари уларни яхшироқ билишарди. Жюльен бу гапларни қандай диққат билан эшитишини бемаъл тасаввур қилиш мумкин эди, ҳамма нарса — бу ҳазилларнинг яширин маъносини ҳам, кинот қилиш услубининг ўзи ҳам унга жуда кизик туюларди.

— А-а! Мама. Докули жаноблари ҳам етиб келдилар, — дея Матильда. — Буни қарагки, парик киймай келибди, у ўзининг носб ақли ёрдамида префект бўлиб олмоқчи, шекил-ди, шу бонедан ҳам ўзининг таъбири билан айтганда, «ооксак го»лар» гужган ўйнаётган қол бошини кўз-кўз қилипти.

— Бу одамнинг таннмаган кишиси йўқ, — дея гап қолди маркиз де Круазнуа. У меннинг кардинал амажникикига ҳам бириб туради. У ҳар қандай дўстни хакиди ҳам иштаган ёл оғ-яшиқни тўқини ва бу уйлрмага йиллар давомийда одамлар-

ни ишонтириб юриши мумкин, дўстларининг сони эса икки юз ёки уч юзга бориб қолади. У дўст тутинишга жуда уста, бу унинг истеъдоди. Худди ҳозир кўриб турганингиздек, у киши кешларни эрталаб совет еттидан бошлаб дўстларидан бирортасининг эшигига ёпишиб олади.

Баъзан у бирорта дўсти билан аразлашиб қолади ва аюкани бутунлай узиш учун етти-саккизта хат езади. Кейин у ўша дўсти билан ярашади ва шундан сўнг чексиз дўстлик туйғуларини изҳор қилиб, яна етти-саккизта мактуб ёнтади. Лекин у камолотга эришган ва катта маҳорат кўрсатадиган нарса – бу қўнгли очик, ҳалол одамнинг оташин дил изҳоридир. У бирор нарса ҳақида илтимос қилмоқчи бўлганда шу усулни қўллайди. Амакининг катта викарийларидан бири жаноб Декудининг Қайта тикланишдан сўнгги ҳаёти ҳақида жуда алоҳат диққат қилади. Бирор кун мен уни сизларникига бошлаб келаман.

– Мен негадир бундай хикояларга унча ишонмайман, менимча, бу пасткаш одамларнинг бир-бирини кўролмаслиги, холос, – деди граф де Кайлюс.

– Жаноб Декудиннинг нима тарихда қолади, – дея эътироз билдирди маркиз, – у аббат Прадт¹ ҳамда Талейран² ва Поццо ди Борго³ жаноблари билан бирга Қайта Тикланишни амалга оширган.

– Бу одам бир вақтлар миллион-миллион маблағ билан иш кўрган, – деди Норбер, – унинг нима сабабдан отамнинг баъзан жуда ҳаддидан оғиб кетадиган асқияларига доғ бериб, бу ерга танда қўйишини сира тушуна олмайман. Бир кунни отам меннинг олдимда, столнинг нариги томонидан туриб; иззатим Декулин, дўстларингизга кеча марта ҳоинлик қилдингиз, дея кичкирсалар бўладими!

Унинг ҳоинлик қилгани ростми? дея сўради мал-

¹ Аббат Прадт (1759-1837) – тўғри маълуматнинг аъноси ва ўнг партия тарafdори. Назардон даярида катта амалдор бўлган, 1841-йили эса «буришларни тахтига ўтказгани» – дея маъқуланган.

² Талейран (1754-1838) – машҳур француз сийосатпони, 1814-йилдан Бурбон тарфида қайта тахтга ўтиришга кўмаклашган.

³ Поццо ди Борго (1764-1842) – Наполеоннинг тахтидан ялғизиб, Бурбонлар сўра насини кўнга тахтга ўсканишни талаб қилган рус сийосатпони.

муазель де ля Моль. – Лекин бу замонда ким хойнлик қилмайди?

– Бу қанақаси? – деди граф де Кайлюс Норберга. – Аман машхур либерал жаноб Сенклер сизларникига келиб турадими? Бу ерда нима қилади у? Бориб уни тапта солиш керак, уни жуда ақлли одам дейишадди.

– Лекин онанг уни нима учун қабул қиладилар? – дед сўради жаноб де Круазнуа. – Ахир бу одам аломат ғояларни илгари суриб, ладил ва мустаккил фикр юритади-ку.

– Уша мустаккил одамингизини жаноб Декулига икки бухилиб таъзим қилишини, кўлидан ушлашини бир кўриб кўйинг, – деди мадмуазель де ля Моль.

– Ҳозир кўлидан ўпни олидим, деб ўйловдим.

– Назаримда, Декули арқони давлатлар билан биз ўйлаганшан яқинроқ муносабатда бўлса керак, – дея ўтириб биттирилди жаноб де Круазнуа.

– Сенклер бу ерта академияга аъло бўлиб олинган учун келади, – деди Норбер. – Унинг барон Л. га қандай таъзим қилишини бир кўринг-а, Круазнуа.

– Ундаш кўра тиз чўка қолса бўлмайдинми, – деб тапни ишиб кетди жаноб де Люз.

– Амин Сирель, – деди Норбер. – сиз ақлли одамсиз, лекин сиз қадрдон тоғларингизни яқиндагима тарк этгансиз. лекин ҳеч қачон манави буюк шонга ўхшаб таъзим қилмасликка ҳаракат қилинг. Ҳатто маъбуди бўлса ҳам.

– А-а! Мана ақл бойида ёсқисс жаноб барон Батон, – дея зўлон қилди мадмуазель де ля Моль ҳозиргина бароннинг келганидан хабар берган малайнинг говушига хиёл тақдир этиб.

– Назаримда, ҳатто хизматкорларингиз ҳам унинг устидан куллинастганга ўхшайди. Хўш исми бор-да – барон Батон! – деди жаноб де Кайлюс.

– «Исм нима дегани ўзи?» – деди у яқинда бизга, – дея тапни ишиб кетди Матильда. «Герцог Бульонскийнинг» исмини биринчи марта эшитганингизни бир тасаввур қилиб

¹ Батон (Le baton) – француз тилида «тайёк» маъносини англатади.

хўринг-а, одамлар шунчаки менинг номимга ҳали етарди даражада қўйишмаган, холос»...

Жюльен диван олдидаги жойини тарк этди. У ҳали ешил истехзоннинг қозик томонларини яхши тушунмас ва қочкириқ гап асепли бўлгандагини кулиш мумкин, деб ҳисобларди. Манаяи ёшларнинг ҳазил-мutoйибаларини у дунёдаги ҳамма нарсани қўпол равишда ҳақорат қилиш деб ҳисоблар ва бундан қаттиқ ғазабланаар эди. У ўзининг провинциялиги, сал кам инглизлардек қондапарастлиги туфайли ҳамма, бу ёшлар ҳасад қилишмаяпгичкин, деб шубҳа қилишга ҳам тайёр эди. Лекин у янглишарди, албатта. «Мен граф Норберннинг ўз полковникка хат ёза туриб, учта ҳомакни йиртиб ташлаганини ўз ҳўзим билан қўртаман, – деди у ўзига ўзи. – Агар у ҳаётида бирор марта жаноб Сенклердек қилиб бир саҳифагина ёза олганида боши осмонга етган бўларди».

Мавқеи парастли туфайли Жюльен ҳеч қимнинг эътиборини ўзига қўрмай, бир гуруҳ олдидан иккинчи гуруҳ олдида ўтиб юрарди: У барон Багонни узоқдан кузатар экан, унинг нима ҳақда гапирарганини тинитгиси келиб қолди. Ўзининг зукко акли билан машҳур бўлган бу одам анчайин ташвишли кўринарди. Жюльеннинг пайҳашича, у учтўртга кулгани гап ўйлаб тинганидан кейингича қўнгли жойига тушди. Жюльенга шу таҳлиф икк бирот эркинликки муҳтождек туюлди.

Баронни аскияга уета одам деб бўлмасди, у ўзини кўрсатмоғи учун ҳеч бўлмаганда ҳар бири олти мисрадан иборат тўртта жумла айтмоғи лозим эди.

– Бу одам сўзлашмайди, у гап соғади, – деди Жюльеннинг ортида ашлаким. У оркасига ўғиритиб қарали-ю, граф Шальвеннинг номини тилга олишганини эшитиб, хурсанд бўлиб кетди. Граф Шальве ўз замонасининг энг акли ўлжир одамларидан эди. Жюльен унинг номини «Муқаддас Елена мемориали» ва Наполеоннинг тарихий ҳодаликларида бир неча бор учратган эди. Граф Шальве қисқа гапирарди, унинг аскиялари чакмоқдек ўқир, чуқур ва шиддатли бўларди. Агар у бирор нш юзасидан мулокара бошласа, сиз шу захотн

киининг олта сиғижетганини кўрардинги. У дарҳол далил-исботларни келтирар на унинг сўзини тинглаган одам маза қиларди. Сиёсат бобила эса у шарм-хаё деган нарсани бир четга йигиштириб қўярди.

— Биласизми, мен мустақил одамман, — дерди у ўзи очик-ойдин мазах қилаётган уч юлдузли жанобга — Нега эди мендан бундан бир ярим ой илгари қандай ўйлаган бўлсам, бугун ҳам шундай ўйлашинини талаб қилишадиган? Агар шундай бўлса, мен ўша фикримнинг қили бўлиб қоламиз-ку.

Унинг атрофида турган тўртта жиллий йигит башараларини бўжмайтиришди бу жаноблар ҳазил-хузул гапларни унча ёқтиришмасди. Граф ҳаддидан ошириб юбурганини тушуниб қолди. Аммо шу пайт бахтити у соф виждонли жаноб Балланни кўриб қолди. Бу одамнинг ҳақиқатини Тартюфдек¹ тилларда дoston бўлганди. Граф у билан гаплаша бошлаган эди, одамлар дарҳол уларни ўраб олишди, боёқлик Балланни ҳозир расмон радди маърака қилишлари ҳаммага аён эди. Ўзининг юксак ахлоқи ва насиҳатқўйлиги туфайли ўлгудай бадбуруш бўлишга қарамай, жаноб Баллан киборлар жамиятидаги тасвирлаш кийин бўлган биринчи қадамларидан кейинок жуда бадавлат бир бева хотинга уйлانган эди. Ўнга хотин тез орада бандаликни бажо келтирди, сўнгра жаноб Баллан яна худди шундай бадавлат хотинга уйланди. Аммо бу хотинни жамиятда ҳеч ким кўрмаган эди. Энди у ўзига ҳос мўминлик билан олгиниш минглик мулкка хузур-халоватда яшар экан, ўзи ҳам хушоматқўйлар ортириб олган эди. Граф Шальве раҳм-шафкат қилиб ўтирмий, у билан ана шу ҳақда гаплаша бошлади. Тез орада уларнинг атрофига ўттиз чонлик одам йиғилди. Барча жидмоярди, ҳатто асримизнинг умиди бўлмиш анави жиддий йигитлар ҳам кулгиларини яширолмай турингари.

«Нега у бу ерда, жаноб де ля Молякига келиб юрак-кин? Ахир бу ерда уни ҳамма масҳара қиларти-ку», дея ўйлади Жюльен. Сўнгра у буни сўрамоқчи бўлиб афбат

¹ Тартюф — француз драматурги, актриси, театр режисси, сатира санъати психологиси Жан Батист Локлен Мольер (1622-1673) — қаҳқонга ханеуби шу иллий пьеса қаҳқончи.

Пирарнинг олдинга борди.

Жаноб Байлан бир зумда гойиб бўлди

– Зўр иш бўлди-ю! – деди Норбер. – Шундай қилиб отамнинг жосусларидан бири гойиб бўлди, энди фақат анави чулоқ Напъетини қолди.

«Жумбоқнинг учи шу ерда эмасмикми?» дея хаёлидан ўтказди Жюльен. – Лекин у холда нега маркиз жаноб Байлани қабул қилади?»

Бадфшъл аббат Пирар қовоғини солганича малайканинг кириб келадиган меҳмонларнинг исми шарифини эълон қилишга кулоқ солиб бир четла турарди.

– Бу ер «тирт фахшхонанинги ўзи-ку!» – дея хитоб қиларди у Батилнога ўхшаб. Бу ерга фақат бадном одамлар келишар экан.

Гап шунда эдики, бошқили аббат ҳақиқий қиборлар жамиятининг қанақа бўлишини бисмасди. Бироқ у дўстлари орқати бирваракайига барча партияларнинг қўнғилини топикшга ниҳоятда усталанти ёки шубҳали йўллар билан орттирган бийлиги туфайли барча меҳмонхоналарга кира оладиган бу одамлар ҳақида жуда аниқ маълумотга эга эди. Бутун кечкурун у Жюльеннинг кетма-кет берган саволларига тўлқинланиб жавоб бериб турди-да, сўнг бирдан барча одамлар ҳақида фақат ёмон гап айтишдек уноҳга ботаётганини сезиб қолиб, жим бўлди. Насронийларча раҳм-шафқат таълимоти аълоқид қўйган бу баджаҳл янсоқист дунёвий ҳаёт ичиде яшар экан, мутасамм равишда ўзи билан ўзи қуршишга мажбур бўлмоқда эди.

– Анави аббат Пирарнинг башараси бунча хунук бўлмаса, – деди мадмуазель де ля Моль Жюльен яна диван ёнига қайтиб келган.

Гарчи қиз, албатта, ҳақ бўлса-да, Жюльеннинг жадди чикди Аббат Пирарнинг бу меҳмонхонада энг ҳшол одам эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ эди, бироқ унинг ҳозир виждон азоби аҳс этиб турган қизиш доғли юзи чиндан ҳам жуда хунук кўринарди. «Шундан сўнг физиогномикага» қан-

¹ Физиогномика – инн тулпиниси билан одамнинг ҳужжатлари, русикки орамлиги ўзари алоқаларини ўрганилган ған.

дай ишониш мумкин ахир, – дея ўйлади Жюльсен. – Мана ҳозир қандайдир арзимас бир нарса учун аббат Пираркинг виждони азоб чекапти ва шунинг учун ҳам у жуда хунук кўринапти. Анави барчага маълум жосус Напъенинг юзиди «амаъсум бир табассум жилваланипти». Аббат, ҳар қалай, ўз сафдошларининг манфаатлари учун кўлгина нарсаларда уларга ён берганди – у хизматкор ёлланган ва жуда яхши бийиқа бошлаган эди.

Жюльсenga бирдан меҳмонхонада нимадир содир бўлаётгандек туюлди: ҳамма гапириقدан тўхтаб, эшик томон қаради. Мазай сайловлар пайти барчанинг эътиборини ўзига қаратган машҳур барон де Толлининг номини тўлон қилди. Жюльсен ҳақирок борди-ди, баронини яқинлаб кўриб олди. Барон сайлов жамоаларидан биринини раиси бўлган пайтда миқсига ажойиб бир фикр келиб қолган экан – у сайловчилар партиялардан бирига овоз бериб, кутига ташлаган қогозларни яшириб қўйибди. Камомаднинг ўрнини тўлдирмоқ учун эса у аста-секин уларнинг ўрнига ўзига ёқимлироқ бўлган ким ёзилган бошқа қогозларни кутига ташлай бошлабди. Бирок баъзи сайловчилар бу мардона ҳийлани сезиб қолишибди. Улар, турган гап, барон де Толлига ўз таҳсинларини берадиган айтишибди. Боёқиш барон бу ажойиб кайратидан сўнг ҳали ўзига келмаганди – у анча сўлғин кўринарди. Батан ёнбатган одамлар унинг камокда ётиб чиққани ҳақида гапирмоқда эдилар. Жаноб де ля Моль уни жуда совуқ қабул қилди. Шундан сўнг бетора барон бир зумда ғойиб бўлди кўйди.

– У жаноб Конг¹ ҳузурига шошилаётган бўлса керак. шунинг учун ҳам бир зумда ғойиб бўлди, – деди граф Шателье. Бу гапдан ҳамма ҳахиллаб кула бошлади.

Барча, яқинда министр бўлади, деб баёнорат қилаётган жаноб де ля Молнинг меҳмонхонасига тўптанган индямас мансабдорлар ва ёмон ном чикартган, аммо ўтқир ақли билан шуҳрат қозонган одамлардан иборат бу сержилла жамиятда бугун биринчи марта ёш Тамбо ҳам иш кўрсатмоқда эди.

¹ Конг – машҳур фокусчи (мушриф илҳом).

Тўғри, унга фикр теранлиги етишмасди, бироқ бунинг ўзининг Тамбо шиддатли мулохатлари билан қоплашга ҳа-
раҳат қиларлики, бунн биз куйида ҳикми кўрамыз.

– Бу одам ўн йилга қамоққа тикқиса нима қилади? –
дея гап сотарди у Жюльен ўша тўда ёнига борган лайтда. –
Газалдаларни эндионнинг энг тубида сақлаш керак, токи
ўша ерда улар тўнғиз кўпсинлар, акс ҳолда ҳамма ёкка даҳар
сочиб, жуда хавфли бўлиб қоладилар. Унга минг экио жарима
солгандан нима фойда? У камбашатми? Шундай ҳам бўл-
син, жуда яхши, лекин жаримани унинг учун тўдаси тўлаб
қуборади. Йўк, унга беш юз франк жарима солиб, кейин
ўзини ўн йил муддат билан эндионга тикиш керак

«Ё. Раббим! Қандай махлук ҳақида гаплашяпти улар?»
– дея ўйлади Жюльен касбдошнинг кўлларини силкит-
ганича жазавага тушиб сўзлашидан ҳайрон бўлар экан.
Академик жилилининг сўзлик башараси шу тобда чиндан ҳам
жуда жирканч кўрнилар эди. Тез орада Жюльен Тамбо за-
монанинг буюк шонри¹ ҳақида гапираётганини тушукиб
қолди.

«Вой гачанда-ей! – дея айтиб қилди у газабдан кўла-
ринга ёш келиб. – Вой инфлюс махлук-ей! Қираб тур ҳали, сенга
шу сўзларингни бир эслатэйки».

«Мана улар, бошқалар катори маркис ҳам раҳбарлик
қиладиган партияднинг адашган фарзандлари, – дея ўйларди
у. – Бу ерда роса ёмонланаётган анави улуг одам эса, – агар
у жакоб Нервалнинг министрлигидаги далашанслар у ёқда
турсин, унинг отми-хўпми ҳақиқатроқ ўтмишдошига сотил-
ганича борми, – ҳамма ёғи орденга тўлиб, бирор ёлик иш-
нинг тепасида турган бўларди».

Аббат Пирар узоқдан Жюльенни имлаб чақирди, ҳо-
зиргина жаноб де ля Моля у билан нима ҳақдадир гаплашган
эди. Бироқ Жюльен бу пайтда одоб билан нагста қараганича
аллақайси епископнинг нола-ҳасратларини тингатамоқда

¹ Жанкошнинг буюк шонри – Беранос (1790-1837). 1828-йили сўшниклар
сўзлашгани чоп қилригич, шечтани дилда элчилардан қўйилган ҳақда тўққиз ой
камчи жазоси ва ўн минг франк жарима тўлашга ҳақми қилинганли. Бу жаримани
ўзининг муз тилларини тўлаб қилинганли

эди. Ниҳоят, ўша епископ унга жавоб бериб, Жюльен ўз устозининг ёнига яқинлашганида аббатнинг олдида анави манфур суллоҳ Тамбо пайдо бўлган эди. Бу разил Жюльеннинг алоҳида маккага эга бўлишида аббатни айбдор деб ҳисоблагани учун ҳам уни ёмон кўрар ва худди шу боисдан ҳам жаноб Пирарнинг олдида шундай ялтоқилик қиларди.

Қачон анави алмисокдан қолган ўлаксеният куни битиб, биз ундан халқс бўламиз ахир! – бу қаламкаш мухтарам лорд Голланд¹ ҳақида худди ана шундай пайғамбарона бир жўшқинлик билан гапиришни лозим кўрарди. Лекин ган олиш керакки, у замонавий арбобларнинг таржиман ҳолини жуда яхши биларди ва ҳозиргина Англиянинг янги қироли кўл остида бироз нуфузга эга бўлиши мумкин бўлган барча одамларини бирма-бир санаб чиққан эди.

Аббат Пирар кўшни меҳмонхонага ўтди. Жюльен унга эргашди.

– Сизни шохлантириб қўяй: маржит истасқолдасиз қаламкашларни ёқтирмайсиз. У ёмон кўрадиган ягона нарсая ана шу Майпи, агар қўлингиздан келса, латин, грек тиллари, Миср ва Эрон тарихи ва шунга ўхшаш бўлак фанларни биллаверишингиз мумкин, у сизни олтин сифатида ҳурмат қилиб, сиздан марҳаматини аямайди. Аммо француз тилида бир саҳифа ҳам ёзишдан сизни Худо сарқасик, айниқса, сизнинг жамиятда туғгани ўришнинг муносиб бўлмаган жиҳдий материалар туғричилига эга кўрманг, у дарҳол сизни нўноқ қаламкаш деб атайти-ю, ёмон кўради қўяди. Наҳот арқончи давлатнинг хонадонига яшаб туриб, шу пайтгача герцог де Кастринини де Аламбер ва Руссо ҳақида: «Ҳамма нарсая ҳақида мулоҳаза юритишни истайдилар, аммо ўзларининг минг эки ҳам мулклари йўқ», дея айтган машҳур гапини билмасангиз?!

«Демак, бу ерда ҳам, – дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен. – худди семинариядаги каби ҳамма нарсая маълум бўлар

¹ Лорд Голланд (1773–1840) – янгиликлар сўбеси алобиди. 1815 йили парламент аъзолари орасида ёлғиз шу ота-онаси Навареннинг туғгани қилинишига қатъий чиққан эди. Кейинчалик у эрмонинида Наполеон учун муқаддас Елена сўбасига ҳамма қирғинини бирини сўбалаштиришни ташаббус қилган эди.

экан!» Бир кун у юксак услубда беш-ўн қозони қоралаб қўйган эди. Бу, Жюльеннинг ўзи эъсирוף қилишича, уни одам қилган кекса габийб номига мадхиядск бир нарса эди. «Лекин ўша дафтарчам дони тортмада кулфлок турар эди-ку ахир!» – дея ўзинча хитоб қилди Жюльен.

Аmmo у шу заҳоти ўз хонасига кириб, кўлётмани ёкиб юборди-да, меҳмонхонага қайтди. Басавлат муттахамлар го-йиб бўлиб, фақат ордон таккан нуфузли зотларгина қолишганди.

Хизматкорлар меҳмонхонага ясағиб олиб кирган стол ағриғида ўтғиз ёшдан ўтғиз бештача бўлган етти-саккизта энг асил юда, жуда таъводор ва такаббур хонимлар ўтириш-ган эди. Меҳмонхонага шу қадар кечикиб келгани учун утр сўраганича маршал де Фервакнинг гўзал рафиқаси кириб келди. Вақт ярим кечадан ошиб қолган эди. У маркизанинг ёнига бориб ўтирди. Жюльеннинг қалбини чуқур ҳалжон қамраб олди: бу шёлнинг кўлари ва яншоҳ гашлаши де Ре-наль хонимиккига жуда ҳам ўхшаб кетарди.

Мадмуазель де ля Мопнинг тўғарати ҳали анча гаяжум эди. Қиз ва унинг дўстлари бешора граф де Талерни завақ билан қалақа қилишмоқда эди. Бу бехисоб бойлиги билан машҳур бўлган яхудийнинг ёлғиз ўғли эди. У бу бойлиқни халқларга қарши қураш олиб бориш учун қиролларга пул қарз бериб юриб ортирганли. Яхудий яқинда қазо қилган бўлиб, ўғилчасига ойига нўз минг эжо мулк, ҳамда, афсуски, ёмон ном чиқарган неми шарифини мерос қолдирган эди.

Бундай ғалати ахволга тушиб қолган одам ё жула сол-қадил, ёки иродаси мустаҳкам бўлмоғи лозим. Граф сонда-дил эди-ю, лекин бахтга қарши патанбардорларнинг таъси-рида ўзига днча бино қўйганди.

Жаноб де Кайлюссинг таъкидлашинча, граф де Талер¹ лаганбардорларнинг маслаҳати билан бўлажак гершол ва юз минг ливр мулкнинг эгаси маркиз де Круазнуа қўнғлини

¹ Граф де Талер. Стендаль бу ерда барон Ротшильдни нозирла тутган. Барон Ротшильд бир неча бор Кайтя парланшш ҳукуматига пуа қарз бериб турган. Хусусан, у Испанияда чекланмаган завоқларнинг қурилиш мақсадлари олиб беришдан Испан уруши пайрда ҳукуматга қатта пул берган.

овламоқни бўлиб қорган мадмуазель де ля Мольга совчи қўймоқчи экан.

— Эҳ, унда шундай истак тугилиб қолгани учун у кишини айбонгмашлар, деди гўё раҳми келган киши бўлиб Норбер.

Бечора граф де Талсрга, чамаси, чиндан ҳам худди ана шу исташ қобилияти етишмасди. Ўз табиатининг ана шу хусусиятига кўра у қироллик тахтига муносиб одам эди. У дунёдаги барча одамлар билан маслаҳатлашар, бироқ олган маслаҳатини ниҳоясига етказмоқ учун ҳеч қачон матонати етишмасди.

Унинг башарасини кўршиқ биланок қотиб-хотиб қулгим келади, — деди мадмуазель де ля Моль. Базовталик ва кўнгли қолишининг қаройиб ифодаси ақс элган бу башарада баъзи-баъзида бирдан Франциядаги энг бадавлат кишига ва, айниқса, ёши ўттиз олтидан ошмаган хушрўйгина йиғитга муносиб равишда ниқорли ва инжоватли бўлиб кўршиқли уриниш аломатлари сезилиб қолирди. «Тортинчок сурбет», дерди уни жаноб де Круазнув. Граф де Кайлюс, Норбер ва яна яқин-уч мўйловдор йиғит граф де Талсрни роса қаллака қилишган (буни у тушулмади, албатта), соат бирга занг чалганидан сўнг уни меҳмонхонадан чиқариб юборишди.

— Наҳот ўна машхур арабий тулпорларинингиз шушай об-хавода сизни кўчада кутаётган бўлса? — деди унга Норбер.

— Йўқ, бу бошиқа отлар, уларни анча арзонга олганман, — дея жавоб қилди жаноб де Талср. — Сўл томондаги ет менга беш минг франкка тулган, ўнг томондагиси учун эса бор-йўти юз лундор тўлаганман, лекин уни қаретага фақат тунда қўйишди. Гап шунлаки, иккови ҳам бир хил йўрғалайди.

Норбернинг гапидан сўнг граф ўзи қайи бир одам учун отларга ниқибозлик жуда ярашиши ва шу бондан ҳам уларни ёмғир тагида қуттириб қўйиши яхши эмамлигини ўйлаб қолди. У чиқиб кетди, хатлиги йиғитлар эса бир дақиқалардан сўнг унинг устидан кула-кула меҳмонхонани тарк этишди.

«Мана, — дея ўйларди Жюльен йиғитларнинг зинапояда халқлаб қўлишларига қўлоқ солиар экан, — бутун ўзининг

жамиятдаги мавқеига кўра мекинги бутунлай аксим бўлган одамни кўрдим. Менинг бир йиллик даромадим йигирма лундорга ҳам бормайди, шундоқ ёнгидамда эса бир соғтлик даромади йигирма лундорни ташкил этаётган одам турибди. Лекин ҳамма уни калака қилади. Бундай гомоша ҳасад қилиш қардидан бутунлай далолатли мумкин».

V. ТАЪСИРЧАЛИК ВА АКОБИР МУНОФИҚ

Хиёя бўлса-ди, жонли фикр айтиш лухтаҳдиқдек кўриниши, бу ерда сийқа ва маънисиз гапларга шу қадар ўрганиб қолганидан. Сўхбат чоғи ўзини ҳос гапларни айтган одамни Худо урди деяверинг.

Фоблат¹

Бир неча ой синов мулақоти тугаб, уй бошқарувчиси йилнинг учинчи чорати учун маошнинг келтириб берганида Жюльеннинг аҳволи куйилагича эди. Жамоб де ля Моль унга Бретань ва Нормандиядаги ерларни бошқариш устидан нажорат қилиб туришни топширди. Аббат де Фрилер билан бўлган ўша машҳур даъволашув бўйича барча ёзишмалар ҳам унинг зиммасига юклатди. Аббат Пирар уни бу иш билан батафсил таништириб чиқди.

Маркиз ўзининг номига келган турли-туман хатларнинг ҳолиясига ёзиб қўйган қайдларни дастуриномал қилган ҳолда Жюльен жавоблар ёзар ва бу жавобларнинг деярли ҳаммаси маркизнинг имзосига нисбат бўлар эди.

Семинарияда ўқитувчилар Жюльеннинг дарсларга кунт қилмаслигидан афсусланишарди. лекин, шунга қарамай, уни ўзларининг энг ажойиб шогирдларидан бири деб ҳисоблашарди. Нафсонияги азият чеккан бу одам турли-туман ишларга шу қадар жон-жаҳди билан берилиб кетдики.

¹ Фоблат — франсуз сўзсозчилигида ёзувчи Жан Батист Лувье де Курвенни (1761—1797). Шеналь де Фоблазнинг саргузаштларини асарининг бош қаҳрамони.

провинциадан келганида икки юзи кини-кизил бўлса, энди бир ҳолатга тушиб қолган эди. Аммо унинг бундай сўлғинлигини семинарист ўртоқлари фазилат деб ҳисоблашарди. Жюльеннинг назарида, булар безансонлик ҳамкасабалари каби ёвуз ҳам, пулга ўч ҳам эмасдилар, талибалир эса, ўз навбатида, уни сил касали бўлса керак, деб ўйлашарди. Маркиз унга от совға қилди.

Отда сайр қилиб юрган чоғида тасодифан семинаристлардан бирортаси кўриб қолнишдан чўчитган Жюльен уларга, от миниб сайр қилишни менга докторлар буюрган, деб айтди. Аббат Пирар уни турли янсенист доншаларга олиб кирди. Жюльен қаттиқ хайратга тушди. шу пайтга қадар унинг дин ҳақидаги тасаввури мунофиқлик ва пулга хире кўйили билан боғлиқ эди. Йигит даромад ҳақида мутлақо ўйламайдиган бу қаттиққўл, худобехабыр одамларга ихлоқ кўйиб қолди. Улардан кўпчилиги йигитга дўстона муносабатда бўлиб, унга турли маслаҳатлар беришарди. Жюльеннинг олдида янги бир дунё очилмоқда эди. Янсенистлар орасида у жуда баланд бўйли, либерал, ўз ватанида ўлимга ҳам ҳукм қилинган ва шу билан бирга гоҳи художўйи бир одам бўлган граф Альтамира билан танишиб қолди. Бу ғалати элдият - художўйлик ва озодликка бўлган муҳаббатнинг бир кишида мужассамлиги уни жуда хайратга солмоқда эди.

Жюльеннинг ёш граф Норбер билан ўзаро муносабати бирмунча совуқроқ бўлиб қолганди. Норбер баъзи дўстларининг ҳазин-хузул гапларига жавоб беришда Жюльен бироз қаддишан ошяпти, деб ҳисобларди. Бир-икки марта суҳбат чоғи олоб қойдаларини бузиб кўйтанидан сўнг Жюльен ўзига ўти мадмуазель Матильда билан ҳеч қачон биринчи бўлиб гаплашмаслигига сўз берди. Де ля Моль хонадонида барча у билан донм гоҳи мулоҳим гаплашарди, бироқ йигит уларнинг кўзида маълум қадар сбрўсини тушириб кўйганини ҳис этди. Унинг провинциал бамаъничилиги бўли, ҳамма нарса янгилигида яхши бўлади, деган халқ мақоли билан иттиҳларди. Эҳтимол, у биринчи кунлардаги а қараганда фарқаттироқ бўлиб қолганчир эки, балким, парижликларининг бошида Жюльенни ўзига ром қилиб кўйган хўшмуомала-

лети энди уни шунчаки камрок мафтун қилаётгандир.

У илкни тутатган заҳоти ҳаддан таъкари зерика бишларди: инсоннинг киборлар жамиятидаги тутган ўрнига қараб жуда зинқ тақсимланган, бир маромдаги хушмуомалаликнинг тинкани қуритувчи таъсири шунақа бўлади. Сал бўлса-да таъсирчан одам муомаладаги бу сунъийликни жуда изши ҳис ўтади.

Албатта, провинцияда одамлар бирмунча кўрерок бўлишгади, лекин у ерда сиз билан гаплашаётган суҳбатдошингиз бироз руҳланиб кетади. Де ля Моль хонадоннда Жюльсннинг иззат-нафси ҳеч қачон азият чекмасди, аммо кунининг охирига бориб у кўпинча йиғлагиси келарди. Провинцияда маболо қахвахонага кираётиб бирор ножўя иш қилиб қўйсантиз, официант дарров сизга тўтибор берарди.

Агар ўша воқеанинг нафсонияткингитга тегалиган бирор томони бўлса, у сизга ҳамдардлик билдирар ва дилингизни ыриқадиган ўша сўзини камида ўн марта такрорларди. Парижда эса назокат кузасидан сездирмай қулишди, лекин сиз у ерда донм ва ҳамма учун бегона бўлиб қолаверасиз.

Биз, агар Жюльснни жамиятда тутган ўрни туфайли қалака қилишга аринмайди деб ҳисобламаганларида, қахрамонимизни култили ахволга солиб қўйиши мумкин бўлган турли-туман майда саргузаштларни гапириб ўтирмаймиз. У ўзининг ўга таъсирчанлиги сабабли бехисоб хатоларга йўл қўймоқда эди. Унинг барча кўнгил очишлари тўғрисидаликка ўхшаб кетарди: у ҳар хуни тўғрисида отиб машк қиларди ва машҳур қилинчбуз ўқиғувчилардан бирининг тиришқок шогирди ҳисобланарди. Бўш вақти бўлди дегунча, бир пайтдагига ўхшаб, китоб ўқини ўрнига, у мансжа югурарди ва энг асос отларини беришни талаб қиларди. Берейтор¹ билан сайр қилар экан, у даярли ҳар гал оғдан йиқиларди.

Маркиз Жюльснни ўзи учун жуда маъқул ҳошим ҳисобларди, эсро Жюльсн зўр бериб ишлар, камгап ва зийрак эли; аста-секин маркиз унга тушуниб тагига етмоқ учун анчайки

¹ Берейтор – от ишшини ўратувчи мутахассис

акл-ндрок талаб қилинадиган ишларни ҳам топшира бошлади. Дабдабали режаларидан қўли бўшаган кезлари маркиз ўз ишларини жуда оқилона юритарди; барча янгилıklarдан болабтар бўлгани туфайли у биржани¹ мунаффиқият билан ўйнарди. У уй ва ер-мулк сотиб оларди, бирок жакли тез бўлгани сабабли арзимаган нарса учун ҳам галабанаверарди. У кўлаб лудларни соғуриб юборарди-ю, қандайдир юз франкни деб судлашарди. Қўли очик бадавлат одам ишларда ҳам даромад эмас, эрмакни назиқди. Маркизга чиндан ҳам экспансивий ишларни қулай ва изчил бир тартибга солиб бикадиган ўзига ҳос шғаб бошлиқ керак эди.

Де ля Моля хоним ўзининг босиқ табиатиға қарамай, баъзан Жюльенни масхара қила бошларди. Таъсирчанлик натижасида бенихтиёр қилинган барча хатти-ҳаракатлар асилзода хонимларни даҳшатга солади буни улар одоб қондаларига эид деб ҳисоблайдилар. Маркиз икки-уч бор Жюльеннинг ёнини олди: «Агар у сизнинг меҳмонхонанигда қулғилик кўринса, ёзув столи ёнида зўр иш қилгани,» Жюльен ўч навабатида маркизанинг сирини билиб олди, дея ҳисобларди. Хоним барон де ля Жуматининг исмини эшитган захоти жуда сермулозамат бўлиб, ҳар нарсата қизик боштарди. Барон баънараси гезариб курадиган беҳад соғуқ бир одам эди. У ўрта бўйли, озгин, бадабашара қимса бўлиб, донм жуда яхши кийинарди, саройдаги қабул маросимларига қанда қилимай бориб туларди ва одатда бирер нимани таширмасди. Унинг фикр юритиш тарзи ана шундай эди. Де ля Моля хоним атар уни қуёя қилиб олишга эришганида, умри бинно бўлиб биринчи марта ўзини чинакамига бахтиёр ҳис этган бўларди.

¹ Биржа (французча: бурса — дачери, залга) — қимматбази қозғалар ва ҳар қил чоллар билан сўзлаб-сотиш қилалган бирек сирли муносабат, баъзан ушдатиринишип таъкифия сўзлик.

VI. ТАЛАФФУЗ ОҲАНГЛАРИ

Уларнинг олий вазифасири – халқларнинг кундалик ҳаётидаги майда воқеаларни назминчи билан муҳокама қилмоқдан иборатдир. Улар ўз доноликлари билан иртимас сабабларга кўра ёки ҳаддан ташқари бузиб талқин этилган бирор воқеа туфайли кўтарилиши мумкин бўлган буёқ талаффузларнинг олдини олмоқлари лозим.

Грациус

Эндигина соҳилга тулган, боз устига мағрурлиши туфайли ҳеч қачон бировга савол билан мурожаат қилмайдиган мусофир учун Жюльен ҳеч қандай тентаклик қилгани йўқ. Бир кун Жюльен кутилмаганда қўйиб қолган жаладан қочиб, Сент-Оноре қўчасидаги калхалонага кирди. У ерда эғнига қатин мовут камзул кийган аллақандай нортул бир одам Жюльенкинг ҳўмрайиб қарашидан ажабланиб, ўз навбатида, унга бир вақтлар Бечансонда нотанин Аманданинг ўйнаши каби тикилиб қаради.

Жюльен ўша биринчи ҳақоратли жазосиз қолдиргани учун ўзидан ўпкалаб юрарди. Шу бонсдан ҳам у манави одамнинг тикитишига чидаб тура олмади. У изоҳ талаб қилди. Камзул кийган киши бунга жавобан қўпол қилиб сўқина бошлади. калхалонадаги одамлар уларни ўраб олишди, ўтқинчилар эшик олдида тўхтай бошлаган. Провинциал сифатида, эҳтиёткорлик юзасидан ўзи билан донм кичкина тўппонча олиб юрадиган Жюльен ҳозир қўнатишда уш мяхкам қисиб турарди. Бирок у мулоҳаза билан ўзини босди-да, дақиқа сайин рақибига:

– Манзилнингизни айтнинг, муҳгарам жаноб. Мен сиздан нафратланаман. – дея такрорлаш билан чекланди.

Укинг қаттиқ туриб шу етти сўзни такрорлаши, инҳоят, атрофидаги оломонга таъсир қилди

Тўғри-да. Бакираётган ананв одам унга маъзилни

берсин-да, ахир.

Камзулли кинги бир неча марта такрорланган бу хитобни эшитган, беш-олтита ташрифномани Жюльеннинг башарасига қараб итқотди. Хайрият, ташрифномаларнинг бирортаси ҳам йиғитнинг юзига телмади, Жюльен ўзига тетмағунларига қадар тўлпоқчасини чўнтагидан чиқармаслиққа аҳд қилган эди. Ҳалиги одам қаҳвахпадан чиқиб кетди, лекин у йўл-йўлакай бир неча марта орқасига ўтирилиб, Жюльенга мушт ўқталганини сўқиниб борарди.

Жюльен қора терга болди. «Демак, сарик чақага арзи-майдинган ҳар қаншай одам, ҳар қаншай ярамас тўнғиз мени шу қадар дарзага солиши мумкин экан-да! – дея ғазаб билан хитоб қиларди у ўзинча. – Ўзимдаги бу хўрлик келтирадиган таъсирчанликни қандай йўқотсам экан?»

Агар қўлдан келганида Жюльен ўша одамни дарҳол дузлга чақирган бўларди. Уни фақат бир нарса тўхтатиб турарди: бу поёнсиз Парижда у секундантни¹ қиёқдан топади ахир? Унинг ҳеч қандай дўсти йўқ эди. Йиғит баъзи одамлар билан танишиб олган эди-ю, бироқ барча тапиш-лари орадан бир неча ҳафта ўтгач, йетадир бирин-кетин ундан узоқлашиб кетишганди. «Мен одамшарандя эмасман, – дея ўйларди у, – шунинг учун ҳам жазомни тортишман». Ниҳоят, у баъзан биргалашиб қиличбозликни машқ қилганган 96-полкнинг естельфодак поручики, бечорахол Льебенки жалади-ю, ўшани излаб топди. Жюльен унга бор тапқи айтиб берди.

– Майли, сизга секундантлик қилмаман, – деди Льебен, – фақат битта шартим бор: агар ўзингизни ҳақорат этган ўша одамни ярадор қилмасангиз, ўша жойнинг ўзиндаёқ мен билан ҳам дузлга чиқисиз.

– Розиман! – дея хитоб қилди тавқ билан Жюльен.

Шундан сўнг улар ташрифномадан кўрсатилган манзил

¹ Секундант (латинча sekundare, secundarius - ёрдам, қўмақ бериучи) - 1) дузлик каттаётчилардан ҳар бир рақибнинг дузлик шартлари ҳақида муножаръа олиб бериучи ва уларнинг бажарилишини музотиб бериучи иншонли киши; 2) боқсиз одамчаг ўйинларда мулоқат каттаётчиларга рақибчилик қилувчи. Ўйин лавозимда, таъриф вақтларида чинағ кўрсатувчи шахс.

бўйича Сен-Жермен қасабасининг аллақасида қилайдиган жаноб Ш. Де Бовуазини излаб кетинди.

Эрталаб соат етти эди. Улар манзилда кўрсатишган уйга кириб, хизматқирга келганлариники хабар қилишни буюрилганида. Жюльен бирдан, бу де Реналь хонимининг бир вақтлар Римшигимки ёки Неаполитаниядагими элчихонада атташе бўлган ва жаноб Жеронимога тавсиянома ёзиб берган ўша қариндоши эмасмикин, дея ўйлаб қолди.

Жюльен кечаги одам итқитган ташрифиноманики ёнига ўзиникини қўшиб басамаклат малайга улагди.

Уларни – Жюльен билан унинг секундантини чорак кам бир соат кутиб ўтиришга мажбур эттишди, шундан сўнг уларни алоқа ҳолат билан жиҳозланган катта хонага бошлаб киришди. У ерда уларни кўғирчоқдек кийинган баланд бўйли бир йигит кутиб олди. Бу йигитнинг чеҳрасида қадимги грекларга хос баркамол ва эҳтиросли бир ҳусн барқ уриб турарди. Унинг ниҳоятда ингичка бошидаги ажойиб сочлари шу қадар ҳафсала билан жингалак қилиб таралган эдики, бирорта ҳам тола бошқасидан ажралиб кўринмасди. «Ана шу сочлариники тараши учун, – дея хаёлидан ўтказди 96-полкнинг поручики, – бу лаънатли олифла бизни шунча куттириб қўйди». Чисир халас. эрталаб кийиладиган панталон¹, хуллас, унинг зардузи туфлисига қадар ҳамма кийимлари бу одамнинг ўзига жуда бино қўйганидан далолат бериб турарди. Унинг лоқайд ва маъносиз юзида ахён-ахёнлагина пайло бўладиган жўяли фикрлар акс этарди: шу турғида у Меттернихдан² андаза олиш дипломатнинг ўзгичаси эди.

96-полк поручики, ташрифиномасини одам юзига итқитиб яна шунча куттириб қўйиш янги ҳақорат экадигини Жюльеннинг кулоғига қўйган эди, шу сабабдан қаҳрамонимиз жаноб де Бовуазининг олдига шигиб билан кириб берди. У раҳибининг жонига телишга аҳд қилган эди, лекин шу билан бирга у одоб қоидаларидан четга чиқишни ҳам истамасди.

¹ Панталон – французнинг шимсисмон бир кийими

² Клемент фон Меттерних (1773-1859) – австриялик дипломат, 1809-1848-йиллар Австрия ташқи ишлари

Бирок жаноб де Бовуазининг ўзини мулоҳим туттиши, унинг ватани ва шу билан бирга мағрур кўриниши, атрофидаги жихозларнинг нафислиги уни шу қадар ҳайратга солдики, у дарҳол ниятидан қайтди. Бу кеча у тўхнашган одам эмасди. Жюльен бу ерда учратишни умид қилган кечаги кўпол барзалиги ўрнига шундай келишган одамни кўриб турганидан шу қадар ажабландики, тили қалимага қолмай қолди. У жаноб де Бовуазинга кеча юзига итқитилган талир-рифкомалардан бирини узатди.

— Ҳа, чиндан ҳам бу менинг исмим. — деди ёш дипломат Жюльеннинг эрталаб соат еттидан кийиб олган қора костюмига бирмунча шубҳаланиб қарар экан. — Лекин тушунолмаяман, виждоним ҳаққи...

Унинг ана шу сўнги сўзларни қандайдир шоянда оҳангла айтганлиги Жюльеннинг зардасини қайнатиб юборди.

— Мен сизни дўлга чақиргани келдим, афандим! — шундай дея у кечаги воқеани батафсил баён қилиб берди.

Жаноб Шарль де Бовуазини обдан ўйлаганидан сўнг Жюльеннинг энишаси костюм бичимида умуман кўнгли тўлди. «Костюмни у Штоубга тиктирган, бунга шубҳаланмасам ҳам бўлади, — дерди у ўзига ўзи Жюльеннинг дихоясини тинглар экан. — Кийимни ҳам дид билан танланган. Ботинкаси ҳам ёмон эмас, лекин бошқа томондан олинганда, азондан қора костюм кийиб олгани галатирок туюляпти! Э, ҳа, ўққаннишон бўлмаслик учун шундай қилган у!» — ниҳоят бунинг сабабини ўйлаб титди кавалер де Бовуазин.

У ана шу фикрга келган захоти жула ҳушмуомала бўлиб қолди ва Жюльенни деярли ўзи билан тенг кўриб гаплаша бошлади. Сухбат жуда чўғилиб кетди, масала анча қалтис эди, лекин охир-охибатда Жюльен аниқ далил-исботларга қарши баҳсланишга оқмасди. Бу сертиқашлуф йиғилишнинг кеча уни ҳақорат қилган кўпол нускага ҳеч қандай алоқаси йўқ эли-да ахир.

Бу ердан куруқдан куруқ чиқиб кетгиси келмаётган Жюльен гапни чўза бошлади. У кавалер де Бовуазининг мағрур юзига тикилиб ўтирарди. Жюльеннинг нуқул олдийгани

«ифандим» деб аташи иззат-нафсига тасккан кавалер де Бовуази суҳбат чоғи ўзининг ака шу унвонини таъкидлаб қўйишни лозим топди.

Жюльен унинг кандайдир хиёл такаббуруна жиҳдийлигига маҳлиё бўлиб ўтирарди. Сузларни талаффуз қила туриб кавалер тилини галати ҳимирлатиши ҳам Жюльенни ҳайратга солмоқда эди... Бироқ булар жамиятга сира асос бўлолмасди.

Ёш дипломат бениҳоя кўрмат билан дуэлга чиқиш учун тайёр эканлигини айтди, бироқ бутун бир соат давомда тирсагини кериб, қўлларини белига тираганича индамай оёғини чўзиб ўтирган 96-полкнинг истеъфодаги поручики дўсти жаноб Сорель пруссияликлар каби бир одам билан факат унинг ташрифиномасини ўғирлаб кетганлари учунгина низолаша олмаслигини баси қилди.

Жюльен кавалер де Бовуазининг уйидан пихоятда таъби тиррик бўлиб чиқди. Кавалернинг каретаси эшик олдида уни кутиб турарди. Тасодифан қираган Жюльен кучерининг кеча уни ҳақорат қилган ўша барзинги эканлигини хўрқиб қолди.

Йингит шу заҳоти кучерининг узун хафтани¹ этагига чанг солиб, уни пастга қулатди-да, камчи билан савалай кетди. Икки маъай ўртоғига ёрдамга ташланиб, Жюльенни муштлай бошлаган эдилар. Йингит дарҳол ўша кичкина тўппончасини чиқариб, уларга карата ўк уза бошлаган: маъайлар дарров қочиб қолишди. Бу ишларнинг бари кандайдир бир давқиканинг ичида содир бўлди.

Кавалер де Бовуази зинапоядан тердайиб пастга тушиб келар экан, бениҳоя сипогарчилик билан ҳар бир сўзни чертиб: «Нима гап ўзи? Нима гап ўзи?» – дея такрорларди. Шубҳасиз, бу воқеага у жуда қизиқиб қолган эди. Бироқ унинг дипломатларга ҳос сипогарчилиги ўз қизиқишини сездирмасликини таҳозир этарди. У гап нимадалигини билган, юзиданги сиполик ўрнини аста-секин ҳазил аралаш совуқ-қонлик ифодаси эланишики, зеро бу ифода дипломатнинг

¹ Киффия (сўзма): Европада XVI-XVII асрларда кенг тарқалган кийим. Ўзлави чиличи кийимнинг ёғри қолди.

юзидан сира ҳам армиясини лозим эди.

96-полкнинг поручики жаноб де Бовуазининг ўзи ҳам дуэльга чиқишга ошпаётганини тушуниб қолди, у ҳам дустининг ташаббусини сақлаб қолмоқ учун дипломатларга ҳос устоқонлик ишлатишга аҳд қилди.

— Ана энди дуэль учун тўла асос бор! — дея кичкирди у.

— Ҳд, менимча ҳам, тўла асос бор бунига, — деди дипломат. — Анави муттаҳамни ҳайдаб юборинглар, — деди у налайларга қараб, — унинг ўрнига бошқа одам ўтирсин.

Каретанинг экигини очинди, кавалер илтифот кўрсатиб, ўз раҳибни ва унинг секундантини олдинга ўтказди. Улар жаноб де Бовуазининг дўсти олдинга боришди, у одам жа дуэль учун қулай жойли кўрсатди. Ўнда улар ширингина суҳбат қуриб боришди. Фақат эғнидаги ҳалати билан дипломат бироз галатирок кўринарди.

«Гарчи булар ҳам жуда ақилшоҳ жаноблар бўлишса-да, — дея ўйларди Жюльен, — лекин улар жаноб де ля Моланинг тиффатларига келиб турадиган анави нусхаларга ўхшаб ҳеч ҳам дилгир эмас эканлар. Булар одоб сақлаб ўтирилимас жан». Суҳбат кечаги балетда¹ томошабинларга ёкиб қолган раққосалар ҳақида кетмоқда эди. Бу жаноблар нуқул Жюльен ҳам, унинг секунданти, 96-полк поручики ҳам билмайинган шпикандай кизик воқеаларга шаъма қилишарди. Жюльен ўзини билагон қилиб кўрсатадиган ашмоқлардан эмасди у сира ҳам тортинмай ўзинини ҳеч нарсадан хабарини ўқлигини айтди. Бундай софизиллик кавалернинг дўстига жуда ёкиб тушди: у Жюльенга ўша воқеани барча тифсилотлари билан қулғилли қилиб сўзлаб берди.

Жюльенни яна бир нарсга жуда хайратга солди. Аллакисин кўчада Лодин Масихо байрами шарафига ўтказилган диний маросим учун муваккат меҳроб қурилатгани сабабли карети бир дақиқача тўхтаб қолди. Дипломат ва унинг ошпаси шу муносабат билан бир-икки оғиз хазил

¹ Балет (италиянча, balletto < латинча: балет > уйғонмоқ, рақсга тушмоқ) — асар матнунинг муқаддаси корейтафлик соҳачлар воситасида ифода қилинган сакна вақти ва шунаман асар учун ёзилган мусиқа.

килишди: бу ернинг Кюфеси, уларнинг айтишларича, архиепископнинг¹ ўз ўғли эмиш Герцогнинг унвонига даъвогар бўлган марказ де ля Молининг уйида ҳеч қачон ва ҳеч ким бу ҳақда гал очинишга журъат қилмаган бўларди.

Дуэль бир зумда тутадди: Жюльен қўлидан ўқ ели, унинг қўлини арок билан ҳўланган дастурмоллар билан боғлаб қўйишгач, кавалер де Бовуази мулозамат билан улар шу ерга келишган каретада уни уйига олиб бориб қўйиш утун ижозат сўради. Жюльен де ля Моли хонадонини айтган эди, ёш дипломат ва унинг дўсти бир-бирларига маънодор қараб қўйишди. Жюльеннинг фикри ҳам шу ерда турган эди, бироқ йигитга 96-полкнинг меҳрибон поручикига қараганда маънави кавалерларнинг суҳбати қизиқарлироқ туюлди.

«Ё Раббим! Дуэль логанлари нуми ҳали? Шу ҳолосми? – дея ўйларди Жюльен. – Ўша кучерни тутиб олганим қандай яхши бўлди-я! Бўلمасам, қахвахонадаги ани шу хикоятни ҳам ичимга ютиб кетаверганимда, кейин роса кийналиб юрардим!» Улар бутун йўл давомида ширингина суҳбат қуриб боришди. Ана шунда Жюльен баъзан дипломатларга хос мугамбирлик ҳам фойдали бўлишини тушуниб қолди.

«Демак, динирлик аснлзодалар суҳбатининг қандайдир ажралмас қисми бўлиши шарт эмас экан-ла, – дея мулоҳаза юритарли у ўзинча – Ахир улар ҳоқ юришини аския қилишяпти, анчайин ҳаёсиз латифалар айтишяпти, бу латифаларнинг тафсилотларидан ҳам уялишаётгани йўқ. Фақат олий снёт ҳақиди мулоҳаза юритишмаяпти, ҳолос, бироқ бу камчиликни нутқининг нафислиги, ибораларнинг гоят аниқлиги юниб кетяпти». Жюльен бу йигитларни жуда ёқтириб қолган эди «Улар билан тез-тез учрашиб турсам, қандай бахтли бўлардим-а!»

Улар хайрлашишган заҳоти, кавалер де Бовуази Жюльеннинг наса-насабини сурилигира бошлади, аммо натижаси яхши эмасди.

У ким билан дуэлга чиққанини аниқлашни ва кейинчалик уни бориб кўрса ўринли бўлиш ёки бўлмас-

¹ Архиепископ (грекча: етти епископ) – епископдан юқори унвон ва шу унвонга эга бўлган руҳоний.

лигиши билкиши истарди. У тўплай олган озгина маълумот-
ни мутлако қувончли деб бўлмасди.

– Бу гапларнинг ҳаммаси даҳшат-ку! – деди у ўз секун-
дантига. – Жаноби де ля Молниинг оддий хотиби билан, яна
келиб-келиб кучерим таширифомамни ўғирлаб олгани учун
дузла чикканимни одамларга қайси юз билан айтаман?

– Ҳа, одамларга қулгилни кўриниши турган гап.

Ўша кунни кечқурун кавалер де Бовуази ва унинг дўсти
барчага, анавн жаноби Сорель – дарвоқе, жуда дилкаш йигит,
маркиз де ля Молга дўст бўлган бир одамнинг шикоятчи хо-
тиндан тугилган ўғли экани хақида гап тарқатишди. Бу гапга
ҳамма осонгина ишонди-қўйди. Бу гап тасдиқлаб олинган-
нидан сўнг ёш дипломат ва унинг дўсти Жюльен ўз хонасида
ўтказган икки ҳафта давомида уни бир печа бор келиб кў-
ришни лозим топишди. Жюльен уларга умри билан бўлиб
Операга айтиш бир марта борганини айтди.

– Лекин бу яхши эмас, – дейишди кавалерлар унга. –
Боришга аранйдиган ягона жой ўша-да ахир. Сиз биринчи
гайда, албатта, «Граф Ори»¹ бориб кўринг.

Операда кавалер де Бовуази Жюльенни ўша кезлари
катта шўҳрат қозongan машҳур хонанда Жеронимо билан
таништириб қўйди.

Жюльен жалоб де Бовуазига деярли ошник бўлиб қолган
эди: кавалернинг қиёфасидати ўзини ўзи ҳурмат қилиш ҳам,
аралаш-қуралаш бўлиб кетган қандайдир сирли тақаббур-
лик, олифтантарчилик ҳам уни ўзига махтис қилиб қўйи эди.
Масилан, қачондир шундай нўхсонни бўлган бир эркакни давлат
билан тез-тез учрашиб тургани учунгина хиёп дулукланиб
гапирниши ўзига одаг қилиб олганди. Жюльен шу пайтга
қадар ҳеч қачон бир одам шиймосида шундай ғалати қилик-
лар билан маҳоратнинг уйғунланиб кетганини сира кўрма-
ган эди, провинциялик бечора йигит бунга фақат тақлид
қилишга мумкин эди.

Уни Операда кавалер де Бовуази билан бирга юрганини

¹ «Граф Ори» (1792-1868) каланинги ишмасиб опера (либретто муаллифлари
Ферри ва Пуверсон). Бу асар Парижнинг Опера театрида 1828-йилнинг 20-август
кўни сўраётган. У Россиянинг шундай етук операшиуни бери хисобланади.

күришгач, бу пешачилик анчасина шов-шууга сәбәб булды.

– Демак, – деди унга бир кунн жаноб де ля Моль, – Маълум булгичча, сиз франш-контэлик бадавлат зәлагон, мейннг якин дүстимниинг никохсиз хотиндан тутилган үгли экаңсиз-да?

Жюльен буңдай миш-минининг таркалншида мутлако айби йүх экаңлигига ишонтирмоқчи булган эди, маркиз унинг гаинни булды.

– Жаноб де Бовуази, дураалторининг үли билан дулга чихибди, дея гийбат кизилшларини истамади.

– Биламан, биламан, – деди жаноб де ля Моль.

– Бу ёғини энди менга күйиб беркиг. Мен бу афсонани мустақамламоғим лозим – менга шуниси кулай. Сиздан бир нарсани илтимос килмоқчиман, бу сизнинг хандайдир ярим соатгина вакитингизни олади. Спектакль күймәдиган куллари, кечкурун соат үн бир яримда, киборлар жамияти уй-уйига тарқазаётган пайтда театр вестнбюлига¹ бориб турасиз. Баъзан сиздә провинцияликларга хос одатлар сезиб қоялманки, сиз бу одатларингизни тарк этмоғингиз лозим. Боз устига йирик аркони дәвлашларни таниб олсангиз ёмон булмайди, эхтимол, бирер толшириқ биләл сизни уларининг олдита юбориб турарман. Театр кассасига бориб учрашинг, токи улар сизни таниб олсинлар. Сизга истаган пайтингизда кириш хукухи билан донмкий рухсатнома буюриб күйилган.

¹ *Вестнбюль* (италиячи *sestibiolet*) – уйга кирәверепиләги кабинетча, ләваһи киеп, театр, театр кишу каби бешка элаһет инсиджисларининг иккәри чакмеги кириб жәйиләги китть, кепи сәхм, чанлих.

VII. БОД КАСАЛИНИНГ ХУРУЖИ

Мен мукосиб бўлаганим учун эмас, балки ҳужайинимга бод касали хуруж қилиб қалгани учунгина кўқорироқ мартабаси кўтирилдим.

Берталантини

Эхтимол, китобхон маркизнинг қаҳрамонимиз билан бундай эркин ва дўстона охашла гаплашаётганини кўриб ажабланаётгандир: биз жаноб де ля Молннинг бир ярим ойдан буён кўчага чикмай, уйда ўтирганини айтмоқни унутибмиз, тиро унинг бод касали хуруж қилиб келган эди.

Де ля Молъ хоним қизи билан Гиерига, маркизнинг онасиникига жўнаб кетган эди. Граф Норбер отасининг олдига баъзи-баъзида бир лақиқага кириб чиқарди. Уларнинг ўзаро мукосабатлари жуда яхши бўлса ҳам, бироқ ўртала гаплашадиган гаплари йўқ эди. Ёлғиз Жюльеннинг ушфатчилиги билан қаулавланишга мажбур бўлган маркиз де ля Молъ йигитнинг қандайдир ўз фикрлари борлигини кўриб, жуда ажабланди. У Жюльеннинг газета ўқиб беришга мажбур қиларди. Тез орада ёш хотин гизетадан китик жойларини ўзи топиб ўқийдиган бўлди. Яқинда чика бошлаган янги бир газетани маркиз жилидан баттар ёмон кўрарди: у, бу газетани ҳеч қачон ўқимайман, деб оғт ичган эди-ю, лекин ҳар кун у ҳақда ўзи гап очарди. Жюльен бундан кулиб юрарди. Ҳозирги замонадан нпрози бўлган маркиз Жюльендан Тип Ливийни ўқиб беришни илтимос қиларди; йигитнинг лотин тилидаги текости тўғридан тўғри таржима қилиб беришнинг эшитар экан, унинг анча кўнгли очиларди.

Бир кун маркиз Жюльенга шохиди бир илгифол билан мурожаат қилдики, баъзан бундай илгифолдан йигитнинг гашин келарди.

— Атизим Сорель, сиз а хаворанг фрек¹ совға қилишим—

¹Фрек (французча) — эди ҳақиқат қилиб айтаётган, ушун эрки тоғимнинг қилиб қилиш икони а ҳақиқат, тағилди ҳар та қилиб қилишган эҳвақлар қилишим, шохиди

га ижозат эсангиз. — деди у. — Сиз ана шу фракни кийиб олдингиз кирганингизда, мен сизни граф де Реининг укаси, яъни дўстимнинг, кекса герцогининг ўтли деб хисоблайман.

Жюльен бу гапнинг татида қандай маъно борлигини яхши тушулмади-ю, лекин ўша кун и кечқуруноқ маркизнинг олдинга ҳаворанг фракни кийиб кирди. Маркиз уни ўзига теги кўриб суҳбатлашди. Жюльен ҳақиқий назокатнинг кадрига ега оларди, бироқ у қушмуомалаликнинг позик томонларини мутлақо тасаввур қила олмасди. Маркизнинг шу ғалати ишига қадар у ўзига нисбатан жаноб де ля Моль кўрсатганидан ортиқ илтифотнинг бўлмаслигига шунинчиси ҳам мумкин эди. Жюльен кетмоқчи бўлиб ўрнидан турганида маркиз бод касали туфайли уни кузатиб кўя олмаслиги учун кечирим сўради, шунда Жюльен: «Қандай ажойиб таланти!» — дея бехотиёр ҳасидан ўтказди.

Маркизнинг бу ғалати шун Жюльени анча ўйлатиб қўйди. «Мени қалақа қилмаяптимикин, ишқилиб?» — дея сўради у ўзидан ўзи. У маслаҳатлашмоқ учун аббат Пирарининг олдинга борди, бироқ мулозимат бобида маркиздан анча орқада бўлган устози ҳеч нима демади. У фақат ҳушгак чалиб қўйди-ла, аллақандай бошқа мавзудан гап очди. Эртаси кун ирталаб Жюльен қира костюминини кийди-да, папка ва имжа чектирилган латин бўлган хатларни олиб, маркизнинг хузурига кирди. Жаноб де ля Моль уни эскичасига қабул қилди. Кечқурун, йилит хаворанг фракни кийиб келганида эса, маркиз у билан бутунлай бошқачасига, худди кечалидек назокат билан гаплашди.

— Меҳрибонлигингиз туфайли бечора ҳаста қарнағини кўргани қиравериш жуда ҳам зериқатган бўлсангиз, — деди унга маркиз, — ҳаётингизда рўй берган турли воқеалардан ҳикоя қилиб бериш, шунда сиз уни гаят мамнун этган бўлур эдингиз. Фақат ҳеч нимани яширмайсиз ва ҳикоянгиз равшан, қизиқарли бўлишидан ўша нарсани ўйламангиз. Зеро инсон кўнгил очилиши билмоғи керак. — дея даром эди маркиз. — «Ётади ҳаётда шундан бўлак нима ҳам бор дейсиз?» Одам ҳар кун и урушда меннинг ҳаётимни қутқариб қолалмайдиган ҳар кун менга бир миллиондан соғга қолалмайди, бироқ алар

шу ерда, мен ўтирган кресло ёнида Ривароль¹ бўлганида эди, у ҳар кунни мени бир соатга азоб чекниш ва хунобтарчиликдан қутқарган бўлур эди. Мен мухожирликда юрганимда у билан Гамбургда тез-тез учрашиб турардим

Шундан сўнг маркиз Жюльенга Ривароль ва унинг бирорта кочирик галлининг тағига етмоқ учун тўрт кишилашиб бош кўтирадиган гамбургликлар ҳақида бир неча кулгили воқеаларни айтиб берди.

Бу навкирон аббатчанинг улфатчилиги билан қамоқ-ланишга мажбур бўлган жаноб де ля Моль уни бирор йўл билан руҳлантириб юборишни истарди. У Жюльеннинг итза-нафисга тегишга муваффақ бўлди. Жюльен, ундан ҳақиқатин эшитишни исташар экан, ҳамма гапин тўхти солишга ва фақат икки нарсга ҳақида оғиз очмасликка қарор қилди. Аввало, у маркиз номини эшитганида қутуриб кетадиган бир одамнинг хотирасига сажда қилишнинг айтмади, сўнгги Худога мутлақо ишонмаслигини ҳам сир тутди. зеро бу ҳол бўлишжак Кюреннинг шайъига унчалик тўғри келмас эди. Бу ўрнида унга кавалер де Бовуази билан бўлган кичкина тўқнашув жуда қўл келди. Маркиз Сент-Оноре кўчасидаги қалъахонада Жюльенни астар-аврасини ағдариб сўккан кучер воқеасини эшитгач, қотиб-қотиб қолди. Бу ҳомий ва тобс йигит ўртасида тўла самимият ҳукм сурган пайтлар эди.

Жаноб де ля Моль бу ўзига лос табиатга жуда кичикиб қолди. Аввалоги у Жюльеннинг тенгаликларини рағбатлантириб юрди, зеро қаҳрамонинининг бу қиликлари унинг кўнглини ҳуш етмоқда эди, бирок тез орада унга аста-секин баъзи нарсалар ҳақида соқча тасаввурга эга бўлган йигитнинг ҳатоларини тузатиб қўйиши кизикарлироқ туюла бошлади. «Бошқа провинцияликлар Парижга келишгач, ҳамма нарсага мафтун бўлиб юрадилар. — дея мулоҳаза юритарди маркиз — У ҳа ҳамма нарсалар нафратланади. Бизналар-

¹ Ривароль (1753-1801) — француз элиби ва сиёсий эрбийи, инқилоб пайтлари Гамбургга қўчиб кетган. XVIII аср французларнинг поэтик кочирини биларга адабланиш ва гамбургликлар бу эркинлик ҳақидаги ҳақиқатларини айтиш тунувини ҳам қилишга қаратилган. «Факат итаси кўнглини қўли бериб қўйди» деди.

нинг кўнгли завоқ-шавоққа тўлиб юради, бунга эса худди ич нарса етишмайди. шу боисдан ҳам тентаклар уни тентак деб ўйлашди».

Қаттиқ совуқ тушгани сабабли бод хуружи анча чўзилиб, бир печа ой давом этди.

«Ахир одамлар чиройли барок итга ҳам кўнгил қўйишадик-ку, — дея ўзини ўзи нигонтирмоқчи бўларди маркиз. — Агар манави афбатчага меҳрим туғиб қолган бўлса, бунинг нимасидан уянишим керак экан? У аломат йигит. Мен унқ ўғлимдек кўриб, муомала қилапман. Хўш, нима қилибди! Бунинг нимаси ёмон? Бу менкинг ҳавойи кавасим, агар у узок давом этса, васиятномамда беш юз лудиорлик бриллиантга тушади, ҳодос».

Энди маркиз ўзи ҳомийлик қилаётган йигиткини ирода-си анча кучли эканигини яхши билиб олгач, ҳар куни унга бирорта янги иш топшира бошлади.

Жюльен баъзан бу аркони давлат бирорта масала юзасидан бир-бирига мутлако эид бўлган фармойишлар беришини кўриб даҳшатга тушарди.

Бу нарса Жюльенни нихоятда ноқулай аҳволга солиб қўйиши мумкин эди. Шундан сўнг у иш юзасидан маркиз-нинг ҳузурига кирганида ўз бистан дафтар олиб киришни одат қилди. Йигит бу дафтарга олган фармойишларини ёзиб қўяр, маркиз эса унинг остига имзо чекар эди. Сўнгря Жюльен котиб ёллади. Бу одам алоҳида дафтарга ҳар бир иш юзасидан қабул қилинган ҳарорни ёзиб қўяр ва ўша дафтар-нинг ўзига барча хатлардан нусха кўчиради.

Аввалига бу иш маркизга жуда бемаъни ва зерикарли бўлиб кўринди. Бироқ орадан икки ой ўтмасданок у бу иш-нинг нақадар афталлигига яшилч ҳосил қилди. Жюльен унга яна ўзи назорат қилиб юрадиган барча ер-мулклар бўйича кйрим ва чикимнинг икки тарафлама ҳисоботини олиб бормок учун банкдан ҳисобчи олишни ҳам таклиф қилди.

Барча бу тадбирлар маркиз учун ўз ишларининг қай аҳволда эканигини шу қадар ойдинлаштириб бердики, энди у инспекторларга ўғирлик қиладиган сохта шахслар ёрдамига турожаат қилмай, ўз маблағини ўзи муомалага киришти-

имкониятига эга бўлди.

– Ўзингизга уч минг франк олинг, – деди у бир кун и ўзининг навакирон министрига.

– Таксир, бу аҳволда мен тухматга учрашим мумкин

– Хўш, нима қилишим керак ўзи? – сўради нортин бўлиб маркиз.

– Марҳамат айлаб, аниқ бир қарор қабул қилсангиз-да, сўнгра уни ўз қўлингиз билан дафтарга ёзиб қўйсангиз. Ана шушга мен уч минг франк олинг ҳуқуқига эга бўламан. Дарвоқе, шундай ҳисоб-китоб жорий этишни менга афбат Пирар маслаҳат берди.

Маркиз ўз ингенданти¹ жаноб Пуассоннинг ҳисоботи-ни эшигаётган маркиз де Моккал қаби пешанасини тиринштириб, ушбу қарорни дафтарга ёзиб қўйди.

Кечкурун, Жюльен хаворанг фрак кийиб келган пайт-лари ҳеч қачон иш ҳақида сўз очилмасди. Маркизнинг катта-фотлари қаҳрамонимизнинг доим азият чекиб юрадиган нзаат нафсига шу қадар хуш ёқардики, тезда у қабинда бу меҳрибон чолга нисбатан меҳрга ўхшаб алақандай туйғу ҳис этди. Бу Жюльен Парижда тушуниладиган маънода таъсирчан экан, дегани эмасди, албатта. Лекин у ҳисси тўнка ҳам эмасди, кекса полк табинининг ўлимидан кейин эса ҳали ҳеч ким унга шундай меҳр-оқибат кўрсатмаган эди. Ўзинг маркиз унинг нафсониятини ниҳоятда азайлаб муомала қилаётганини кўриб ҳайратга тушарди, зеро кекса жарроҳ ҳеч қачон у билан бундай муомала қилмаган эди. Ниҳоят, у маркиз хаворанг тасмаси билан гурурланганидан кўра жарроҳ ўз ордени билан кўпроқ фахрланарди, деган қарорга келди. Маркизнинг отаси катта давлат арбоби бўлган экан.

Бир кун и эрталаб, Жюльен қора костюмин кийиб, кундалик ишлар юзасидан маркизнинг олдига кирганида, у қандайдир гап билан жаноб де ля Молнинг кўнглини чөг қилди: шундан сўнг маркиз уни икки соатча ушлаб қолди ва ҳозиргина ашенти биржадан олиб келган банк билетла-ридан бир печтасини ўзингизга олинг, дея қисқаланиб айтди.

¹ Инженданти – армияда маърий таъминот ахбороти ва бажарувчи ҳарбий котиб

бошлади.

– Жаноб маркиз, агар икки оғиз сўз айтишга ижозат сўрасам, сизга бўлган чексиз ҳурматим чегарасидан чиқиб кетмасман, деб умид қиламан.

– Гапираверинг, дўстгинам

– Илтимос, ушбу совғангизни рад этмоққа ижозат берсангиз. Бу совға сира ҳам қора костюмди киши ушун мўл-жилланган эмас, шу билан бирга у хаворанг фрак кийган кишига лутфан рухсат этилган салимиятга раҳна солади. – Шундай дея Жюльен бағоят эҳгиром билан таъзим қилди-да, маркизнинг юзига қарамай қоналан чиқиб кетди.

Унинг бу иши маркизга жуда ғалати туғалди. Кечкурун у бу ҳақда аббат Пирарга ҳикоя қилиб берди.

– Мен сизга, ниҳоят, баъзи нарсаларни айтиб қўймоғим керак, азизим аббат. Жюльеннинг насл-насаби менга маълум, шунинг учун ҳам сизга ҳозир мен айтган гапларни сир сакламасликка ижозат этаман.

«Бутун эрталаб у ўзини чиндан ҳам жуда олийжаноб тутди, – дея ўйларди маркиз – Шундай экан, унга олийжаноб насаб ҳадя этсам нима бўлибди».

Орадан яна бироз вақт ўтгач, маркиз ниҳоят ўйдан ташқарига чиқа бошлади.

– Сиз Лондонга бориб, у ерда бир-икки ой яшаиш, – деди у Жюльенга. – чопарлар ва бўлак курьерлар¹ мен қопиясига қайднома ёзган хатларни сизга етказиб туринади. Сиз бу хатларга жавоб ёзасиз-да, уларни ўша жавобингизга қўшиб менга қайтарасиз. Мен чамалаб кўрдим, жавоблар нари бурса беш кунга кечикар экан.

Қаё қачон келгайтган почта қаратасида ўтирар экан, Жюльен гўё бу хизмат сафарни ушун баҳона бўлган топшириқларнинг қақадар аризмас эканлигини ўйлаб, чин кўн билдан ажибсанарди.

Унинг инзализ тушроғига қандай нафрат ва деярли лаҳ-

¹ Курьер (французча *courrier*, латинча *currere* – югуриш; шунинчак) – ташкилий топшириқларни тарқатувчи, динийдаги эл-қабил ва жумҳурияларни етказиб бериши мисаллар дало. Дунёассосининг расмини шун қотиларнинг тегишли жойлар қаратувчи, олий бориб беришни элдин

шат туйгуен билан кадам куйгани хакида гапириб утирмаймиз. Унинг Наполеонга талбаларча сажда килиши китоб-хонга яхши маълум. Жюльен ҳар бир офицер сиймосида сэр Хедсон Лоуни кўрар, ҳар бир аркони давлат жа унга Муқаддас Елена оролида роса мурдорлик кийган ва бунинг эвазига ўн йил мулдат билан министрлик портфелига эга бўлган ўша лорд Бетхерстни¹ эслатарди.

Лондонда у, нисҳоят, ҳақиқий олифтанлик қандай бўлишини билиб олди. У ёш рус амалдорлари билан танишган эди, бу ингиллар уни барча сир-асрордан хабардор килиб куйишди.

— Сизга, қадри Сорея, тақдирнинг ўзи кулиб боққан, — дейишарди улар Жюльенга. — Табиатнинг ўзи сизга шавқсиз чехра ато этибди — бизда бу диндаги ҳис-туйғудан минг чакирим ларида бўлиш, деб ағалашики, барчамиз, юзинида худди ана шу ифолани акс эттиришга уринамиз.

— Сиз ўз асрингиз руҳини тунгунмас экансиз, — деди унга князь² Коразов. — Дини одамлар сиздан кутаётган нарсанин тевкарисини килиш. Бу, сирасини айтганда, замонамизнинг ағона қонуни. Тентак ҳам, муғамбир ҳам бўлманг, зеро у қонда сиздан ё тентаклик ёки муғамбирликни кутишадикки, натижада қонда бузқлади.

Жюльен князь Коразов билан бирга тушки знефатга тахлиф этган герцог де Фитц-Фильхе меҳмонхонасида чинакамита шуҳрат қозонди. Знефатни бир соатча кутишга тутри келди. Таклиф қилинган йигирма киши ўртасида Жюльен ўзини шундай тутдики, Лондон элчионаларкингит ёш котибалари бу ҳақда ҳанузгача эслаб юришади. Унинг юзидаги ифолани чиндан ҳам тасвирлаб бериш кийин эди.

¹ Лорд Бетхерст (1762-1831) — инглиз давлат эри ёки У француз инкисобини қолдирган Наполеонга нисбатан чевити нафратин билан чашқур бўлган. Наполеон уени Муқаддас Елена оролида «амалхона» назорат қилишга у генерал Хедсон Лоуни (1769-1844) танлаган. Ўша генерал ўз вазифасини шу қадар сиёсийлашган бақирганки, оқибатда бутун Европави ашқрат қажоқчиликнинг тозаби қўзғатди. Янаки лорд Бетхерст, лорд Гелланднинг инглиз чаммерларни Тошонидан лорд Наполеонга нисбатан уени ўтказилиши масаласида тафтиш ўтканни ҳақдаги тақдирни қарши чиккан.

² Князь (вельможа, кнуп, қабила, уруқ, оқсакли) — мерис таркикида ёки ҳукумати олдиди ситмаг ири учун берилган қадрий унван ва асу унванга нисбатан инкил.

У энди оғайнимларниги хазил-кузул гапларига қарамай, нима қилиб бўлса-да, Англия Локкдан сўнг эга бўлган ягона файласуф Филлип Вэнни бориб кўрмоқчи бўлди. У етти йилдан буён ҳамоқ муддатини ўтаётган файласуфни турмада кўрди. «Бу мамликатнинг қиборлари хазил қилишини ёмон кўрар экан, – дея ўйлади Жюльен. – Вэнни қамокка тикишгани қамлик қилгандек, яна уни сазойи қилиб, номини бўзлашди».

Жюльеннинг назарига, Нэн аича жўшқин кўринди: қиборларнинг қутуриши унинг кулгисини қўзғатарди. «Мен Англияда кўрган ягона қувноқ одим ана шу экан», – деди ўзила ўзи Жюльен қамокдонини тарк этар экан.

«Золимлар учун Худо ғоясидан фойдалирок ғоя йўқ дунёда!» – деди унга Вэн.

Биз унинг фалсафий системасини баён қилиб ўтирмаймиз. зеро бу ҳаёсиз одамнинг фалсафасидир.

Жюльен Парижга қайтгач:

– Хўш, мени нима билан хурсанд қиласиз. Англиядан қандай ёқимли таассуротлар билан қайтдингиз? – дея сўради ундан жаноби де ля Моль.

Жюльен индамай тураверди.

– Хўш, ёқимлими, ёқимсизми, ишқилиб, бирор таассурот билан қайтгансизми ахир у ерда? – дея тоқатсизланиб такрорлади маркиз.

– *Принс*, – деди Жюльен, – энг бамаъни инглиз ҳам бир соатга ақлдан озади: у ўзини ўзи ўлдириш насвасига тушадик, бу насваса ушбу мамлакатнинг маъбудидир.

Секундо: Англия тулроғига қадам кўяр экан, ақл ва заҳи ўзининг йитирма беш фоиз қийматини йўқотади

Терцо: дунёда Англиядаги табиат манзарасидан гўзалроқ, ажиб ва таъсирлироқ қарса йўқ.

– Энди эса менинг навбэтим, – деди маркиз. – *Принс*. нега рус элчисиникидаги балда сиз, Францияда уруш бўлишгани жон-дишдан исгайдиган уч киз мизинг йигит бор, деб айтдингиз? Бу гап полигоҳларга ёқади, деб ўйлайсизми?

– Бутоқ дипломатларимиз билан сазбатланганда, одам нимага гапиргани билмай гаранг бўлиб қолади, – дея жавоб

килиди Жюльен. — Улар жиддий мавзуда суҳбат қуришни жон-у дилдан яхши кўришадди. Шундай қилиб, агар ҳаммага маълум бўлган расмий гапларни айтсанг, аҳмоқ деб ном чиқаришнинг мумкин. Мабодо ҳақиқатга яқинроқ бирор янги гап айтиб қўйсангиз, улар ажабланиб, нима деб жавоб қилишини билмай қолишадди ва эртасига эрталаб соат еттида, сизга элчихонанинг биринчи котиби орқали алоҳижаликка йўл қўйдиргиз, дея хабар қилишадди.

— Дуруст, — деди қилиб маркиз. — Хўп, гап бундай. Жавоб мутафаккир, имоним комилки, сиз Англияга нима мақсадда бориб келганингизни ҳали ҳам билмасангиз керак.

— Кечирасиз, — дея жавоб қилди Жюльен. — Мен у ерга дунёдаги энг ҳушмуомала одам — ҳазрати олийларининг элчилариникида ҳафтасига бир марта бўладиган ишфатда қатнашмоқ учун борганман.

Сиз у ерга манави орденини олиш учун боргансиз, — деди унга маркиз. — Мен сизни қора костюмингиздан вос кечинишга мажбур қилмоқчи эмасман, лекин хаворанг фрак кийган одам билан бўладиган кизикроқ суҳбатларга ўрганиб қолибман. Энди, янги фармонини бергунимга қадар, бир нарсани яхшилаб ўқиб озмоғингизни илтимос қиламан: ана шу орденини тақиб юрган пайтингизда сиз мен учун дўстим, герцог де Рецнинг кичик ўғли бўласиз. Сиз, гарчи бундан ўзинишнинг хабарингиз бўлмаса-да, ярим йилдан буён дипломатик хизматда ҳисобланасиз. Яна шу нарсаси ҳам ёдингизда бўлсинки, — дея гоё жиддий оҳангда қўшимча қилиб маркиз мишпатдорчилик билдира бошлаган Жюльеннинг гапини шартга бўлиб, — мен сизнинг ўз тоифангиздан юз ўғиринишнинг мутлақо истамайман. Бу ҳол ҳомий учун ҳам, ҳомийликдаги одам учун ҳам азалдак янглишмоқлик ва бяхтсизликка сабаб бўлиб келган. Менинг даъволашуларим жонингизга тегса ёки менинг ўзим сизни номақбул деб ҳисоблай бошласам, у ҳолда сизга, айтайлик, дўстимиз аъбат Пирарники каби яхши бир прихол олиб бераман. Бундан ортқигига умид қилманг, — дея қўшимча қилди маркиз жула совуқ оҳангла.

Бу орден, ниҳоят, Жюльеннинг турурини тинчитди, у

энди анча сўзамол бўлиб қолди ва аслини олганда-ю, унча олобли бўлмаган, лекин жонли суҳбат чоғи оғиздан осонгина чиқиб кетиши мумкин бўлган унча-мунча сўзларга парво қилмайдиган ва сал нарсани ўзи учун ҳақорат деб тушунамайдиган бўлди.

Ана шу ордени туфайли у гаройиб бир одам билан учрашиш шарафига муяссар бўлди: янги унвони учун ми-нистрга миниатюрчилик билдирмок ва у билан баъзи нарсалар хусусида келишиб олмок ниятида Парижга қадам ранжида қилган барон де Валено жаноблари Жюльенни атайин йўқлаб келди. Уни жаноб де Реналнинг ўрнига Веррьер шахрининг мэри килиб тайинлашмокчи экан.

Жаноб Валено Жюльенга сир қилиб, жаноб де Реналь яқинида экан, бу нарса яқиндагина маълум бўлиб қолди, дея айтганида, қаҳрамонимиз ҳақлаб кулиб юборишига сал қолди. Гап шунда эдики, депутатлар палатасига бўладиган сайловларда янги пайдо бўлган бароннинг номзодини министрлик кўрсатган эди, департаментнинг аслида ультра-роялистик кайфиятда бўлган йирик сайлов жамоасида эа жаноб де Реналнинг номзодини либераллар таклиф қилинганди.

Жюльен де Реналь хоним ҳақида бирор нарса билишга урнини ёқор овозга бўлди: барон ўтмишдаги рақобатни жалази, шекилли, хоним тўғрисида бир оғиз ҳам сўз айтмади. Кетиш олдида, у бўлажак сайловда отаюғиз мента овоз берса, дея илтимос қилди. Жюльен бу ҳақда ёзиб юборишига ваъда берди.

– Мени жаноб маркиз де ля Молга таништириб қўйсангиз ёмон бўлмасди, жаноб кавалер.

«Чиндан ҳам ёмон бўлмасди, – дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен. – Лекин шундай муттаҳамми-я!..»

– Сизга ростини айтсам, – деди у жавобан, – бирорга одамни таништирмак учун мен де ля Мол хонадонида жуда кичкина одамман.

Жюльен маркизга ҳамма гапни айтиб берди. Кечкурун у жаноб де ля Молга Валено билдирган истак ҳақида, яна 1814-йилдан бошлаб унинг барча ҳийла-найранглири тўғри-

сида сўзлаб берди.

– Сиз эртага бу янги баронни менга таништирабгина қолмай, – деди унга маҳабат билан жаноб де ля Моль, – баъким унга индинга пешинги зиёфатга ҳам саклиф қиласиз. У бизнинг янги префектларимиздан бири бўлади.

– У ҳолда, – дея совуқкина эътироз билдирди Жюльен, – сиздан меннинг отамни етимхона директори қилиб тайинлашиниғизни кутимос қишман.

– Жуда яхши, – деди маркиз бирдан вақти чоғ бўлиб, – розиман. Мен, ростини айтсам, панд-насиҳат эшитганимни, деб кўркувдим. Бу дейман, анча ақлингиз кириб қолибди-ку.

Жаноб Вазено Жюльенга Веррьердаги лотерея идорасининг бошқарувчиси яқинда вафот этганини хабар қилди. Жюльенга бу жойни бир вақтлар жаноб де ля Молнинг хонасида иттимосномасини топиб олган жаноб де Шолен, ўша қари аҳмоққа берилса жуда қулғили бўлади деген гувоҳли. Жюльен шу жой ҳусусида молия министрининг номига ёзилган ҳафта имзо қўйдиришни кирганида ўша иттимосномани ёддан айтиб берган эди. маркиз роса ҳаҳолаб қулди.

Жаноб де Шолен ўша жойга тайинлангани биланок Жюльенга департамент депутацияси бу жойни машҳур математик жаноб Гро учун сўрагани маълум бўлиб қолди. Бу олғайжаноб идмнинг бор-йўғи бир минг тўрт юз франк мулк бўлиб, у ана шу даромадидан йилга олти юз франкин. оиласини боқсин. деб маълум идора бошқарувчисига бериб юаркан.

Жюльен қилиб қўйган нилдан ўзи ҳайратга тушди. Энди янави марҳумнинг оиласи нима бўлади? Нима ҳисобига қил қўради у боёқишлар? Бу фикрдан унинг юраги орқасига тортиб кетди. «Ҳечқиси йўқ, – деди сўнгра у ўзига, – агар ҳаётда муваффақиятга эришувни истасам, ҳали қўл адолатсизлик қилишим керак бўлади. Биз устига бу адолатсизликларни маънодор сўзлар билан ниқиблашга ҳам ўргалиш лозим. Бечора жаноб Гро! Ордени ана ўша олғайжаноб берган эди. Уни эса мен олдим. Шу билан ҳам бу мукофотни менга беришни лозим топган ҳукумат рудига мисил қутмоғим керакки ўхшайди».

VIII. АЖРАТИБ КЎРСАТУВЧИ ТАФОВУТ

– Берган сувинг чанқоғинини
босмаклати, – деди тананаликдан
саязлаб қўнган жиги

Ахир бу бутун Дийр-Бакир-
даги энг совуқ қудуқ-ку.

Пеллико¹

Бир кунн Жюльен Сена соҳилида жойлашган ажойиб Виллекье амлокига киятан сафаридан қайтиб келди. Жаноб де ля Молъ бу амлокка алоҳида эътибор берарди, зеро бу унинг ер-мулклар орасида бир вақтлар машҳур Бонифаций де ля Молга қарашли бўлган ягона жой эди. Вигит уйда ҳозиргина Гнер урولларидан қайтиб келган мирқиза билан унинг кизини кўрди.

Жюльен энди хақиқий лондига айланганли ва Парижда яшаи санъатини яхшигина оғалдаб олганди. У мадмуазель де ля Молга нисбатан совуқ бир назорат билан муомала қиларди. Киз унинг отдан қандай йиқилганни сўраб мазах қилган узок ўткишни у бутунлай хотирасидан ўчириб ташлагандек туюларди.

Мадмуазель де ля Молга Жюльен анча улғайиб, ранги оқаргандек кўринди. Унинг коматида, ўзини тутқишида провинциалликдан асар ҳам қолмаган эди, лекин гапириш одатида ҳали ҳам нимадир етишмасди: унинг нутқида ҳамон меъёридан ортиқ жиддийлик ва ижобийлик кўлга ташланарди. Шуниси ҳам борки, уна шу оқичона лислатлари ва мизрурилига қарамай, Вигитнинг нутқидан тобелик таассуроти туғилмасди, фақат унинг ҳали ҳам кўп нарсаларга эътибор бергани сезилиб турарди.

Бирок унинг сўзидан қайтмайдиган одамлар тоифасидан эканлиги яққол кўлга ташланарди.

– Унга оқи эмас, эркинлик етишмайди, деди бир кунн

¹ Сильвено Пеллико (1789-1854) – италиялик ёзувчи XIX аср бошида чет элликлар ҳуқуқчилигига қарши Италия мустақиллиги учун қўрғишган яширин ташкилот аъзоси.

мадмуазель де ля Моль отасига, у Жюльенга олиб берган орден хусусида хазил килар экан. — Лекин ахам сиздан бу орденни бир ярим йилдан буён сўраб келарди. Ахир у де ля Моль-ку!.

— Ҳа, лекин Жюльен кутилмаганда ўзини кўрсатиб қолиши мумкин. Сиз айтган де ля Моль эса ҳеч қачон бундай қила олмаган.

Герцог де Рецининг келгани хақида хабар килишди.

Матильдани бирдан каттик эснок тутди, киз уни кўрган заҳоти кўз олдига зарҳал югуртилган ўша кўҳна мебеллар, отасининг меҳмонхонасига қанда қилмай келиб турувчи ўша меҳмонлар гавадаланарди. Шундан сўнг у ўзи учун Парижда яна бошланажак ўлгулай зерикарни ҳаётни тасаввур қилди. Бўлмасам Гьер оропларида у Парижни соғинган эди-я!

«Ахир эндигина ўн тўққиз ёлга кирдим! — дея ўйларди у. — Зарҳал жилди манаян эски-туски фиирлар мажмуасида айтилганидек, энг бахтли палла бу». Киз Провансга саёҳатга кетган пайти меҳмонхонанинг мармар тоқчасида йиғилиб қолган яп-яшил саксон том шеърлар тўпламига нитох ташладди Бахтга қарши, киз барча бу, де Круазнуа, де Кайлюс, де Липз каби жаноблар ва бошқа дўстларидан анча ақллироқ эди. У дўстлари унга Прованснинг ложувард осмони, шеърмеч, жаннатмакон жануб ва ҳоказо, ва ҳоказолар ҳақда айтилган барча гапларни жуза яхши тасаввур қиларди.

Унинг беҳад эрикиш ва бундан ҳам баттарроғи, қувончлироқ бирор нарса топишдан бутунлай умидсизлик акс этган шахло кўзлари Жюльенга қадалди. Бу йигит, ҳар қалай, бошқалардан хил фарк қилиб турарди.

— Жаноб Сорель, — деди у бўғикроқ товуш билан бетоқат оҳангда (одагда, қиборлар жамиятига мансуб ёш аёллар шундай оҳангда гапирибди ва бунда ибллик латофатидап асар ҳам бўлмайди). — Жаноб Сорель, сиз бугун кечкурун жануб де Рецанкида бўланган балга борасизми?

— Мадмуазель, мен жаноб герцог билан танишиш шарфига муяссар бўлмаганман (бу сўзлар ва бу унвон провинциялик бу такаббур йигитнинг оғзини йиртаётгандек туюларди).

У акамга сизни балга олиб боришни топширган. Гап шундаки, агар сиз балга борсангиз, Виллекьелаги ўша амлоқимиз хақида менга батафсил гапириб берган бўлардингиз: биз, бахорда у ерга борсакмики, деб ўйлаб юрибмиз. Мен ўша қаср янаниг учун яроқли ёки яроқли эмаслигини билмоқчиман. Кейин унинг атрофларини жуда ашшманчара дейишади, шу гап рўстми? Ахир, кўпинча ўринсиз ҳам макташадн-ку

Жюльен жавоб бермади.

— Акам билан балга бординг, — дея қўшимча қилди қиз совуқкина оҳангда.

Жюльен эҳтиром билан таъзим қилди. «Демак, ҳагто башда ҳам мен бу оиланинг барча аъзоларига хисобот бериб турмоғим лозим экан. Бироқ менга уларнинг ишларини бошқаришим учун ҳам ҳақ тўлашади». Жаҳл устида у яна шуларни ўйлади: «Худо билсин, эҳтимол, қизга отаси, акаси ва онасининг режаларига тўғри келмайдиган бирор гап айтиб, қовун тушириб қўярман. Ахир мустабид ҳокимини саройи-ку бу ер. Бу ерда мулақо ҳеч нарсага артимайдиган одам бўлмаслиқ, шу билан бирга бировнинг шикоят қилишига ўрни қолдирмаслиқ керак».

«Баланд бўйли бу ойимча менга сира ёқмади-ёқмадида, — дея ҳаслдан ўтказди у онаси қандайдир дугоналарига таништирмоқчи бўлиб чақириб қолган маъмуазель де ля Моллини ортидан қараб қолар экан. — Ҳар қандай модани орқата қолдириб кетишга урииншини айтмайсанми қўйлаги елкасидан сирғалиб тупай дейди... Ранги бўлса саёҳатдан сўнг янада оҳариб кетибди... Сочини айтмайсанми, оқзагидан шунча қадар рангсизки... Шаффоф дейиш мумкин... Саломлашайганида ингоҳлиридаги димоғ-фироғига ўлайми, шохона ҳатин-ҳаракатларидан ўрғилдим бу ойимтилланинг!» Мадмуазель де ля Моля меҳмонхонадан чиқиб кетаётган акасини ёнига чақирди.

Шундан сўнг граф Норбер Жюльеннинг ёнига келди

— Азизим Сорель, — деди у янгитга. — жаноб де Ренникдаги балга бирга бормоқ учун сизни ярим кечада қасрдан топсам бўлади? У сизни, албатта, олиб келишни менга

топширди.

— Бундай буюк илтифот учун кимдан миннатдор бўлмоқ лозимлигини жуда яхши биламан. дея жавоб қилди Жюльен боши ерга теккудек бўкилиб таъзим қилар экан.

Норбернинг мулоим ва хатто меҳрибонлик билан айтелган бу гапи кайфияти бўзилиб турган Жюльенга айбоситниг учун ўрин қолдирмади, шу биледан у самимият билан айтилган бу тақлифга ўзининг берган жавоб билан зардаси қайнади. Унга ўз жавобида қандайдир пасткашлик бордек туюлади.

Кечқурун балга бортач, йинит де Рец саройининг фавкуллола серхашамлигига қойил қолди. Экипажлар кириб келаётган ҳовли ўтовга ўхшарди; унинг тепасига зардал гуллиг ушкан қирмизи чодир тортилганли; бу жуда ажойиб эди. Чодир остидаги бутун ҳовли эса апельсин дарахтлари ва гуллаб турган толгулдан иборат ҳақиқий ўрмонга айлан-тирилган эди. Бу дарахтлар ўсган катта туваклар жуда чуқур кўчиганидан дарахтлар худди ердан ўсиб чиққандек кўри-ларди. Экипажлар хириб келаётган йўлга эса кум селиб кўйилган эди.

Бупарнинг бари бизнинг провинциялигимизга чиндан ҳам жуда ажойиб кўришди. Йинит бундай хашаматни етти ухлаб тушида ҳам кўрмаган эди. Ханг-манг бўлганидан бутунлай очилиб кетди. Улар балга келишар экан, карстада Норбер очилиб-сочилиб ўтирарди, Жюльеннинг эса ничга чирок экса — еришмасди, бироқ ҳовлига кириб келишлари биланюх, улар ўрин алмашгандек бўлишди.

Норбернинг эътиборини асосан бу хашамат ичра йўл кўйилган қандайдир нуқсонлар ўзига тортмоқда эди. У ҳар бир нининг баҳосини ўзича чамалаб кўрар ва умумий акун ошиб борган сайини, дилсини ҳасадга ўхшаган бир туйғу кеми-риб, зардасини қайнатаётганини Жюльен кўриб турар эди.

Мафтун бўлган, қийил қолган ва бу кучли таассуротлардан ҳиёл довлдирмаган Жюльен бу орада меҳмонлар рақс бошлаб юборган биринчи залга кирди. Барча иккинчи зал эшиги томон йитилаётган бўлиб, у ерда шу қалар кўр одам тўтланиб қолганидан ичкари кириб бўлмасди. Бу иккинчи зал Ады амбра Гренадская услубида ясагилган эди.

– Баланинг маликаси! Бунга сира ҳам шубҳа қилмаса бўлади, – деди елкаси Жюльеннинг кўкрагига анча қаттиқ тиралиб турган қандайдир мўйловдор йигит.

– Бутун киш давомда энг соҳибжамол киз хисобланиб келган мадмуазель Фурмон, – дея жавоб қилди унга қўшни-си, – иккинчи ўринга ўтиб қолаётганини сезяпти, шекилли. Қарагин-а, кўриниши жуда галати.

– Ҳаммага ёқиш учун ҳаракат қиляпти. Кадрига! гу-шаётгандаги манави табассумнинг гўзаллигини кара. Азбаройи Худо, бунақаси бўлмаган.

– Мадмуазель де ля Моль эса ўн жуда яхши пайқаб турган бу ғалибадан хурсандлигини сездирмайдн ҳам. Худди суҳбатдошига ёқиб қолншидан чўчияпти, дейсиз.

– Ажойиб! Чинакам мафтун қилиш бу.

Жюльен ўша соҳибжамолни кўраман, деб беҳуда овора бўлди. Ундан бўйи анча баландроқ бўлган етти-саккизга эрхак йигитдан кизни тўқиб туришарди.

– Бу олибжаноб сингликда ҳам ўзига хос ноз-у қараш-ма бор, – дея гал қотди мўйловдор йигит.

– Манави шахло кўзларин айтмайсизми, мана ҳозир дилидагини билдириб қўяди, деб турган пайтда секингина пастга қараб оляпти, – деб гапни қилиб кетди ўнинг ёнидаги йигит. – Йўқ, азбаройи Худо, бунақа ишвани тасаввур ҳам қилолмайсиз.

– Офатихон Матильдага ким муносиб бўларкин? – деди биринчи йигит. – Агар келишган, кушрўй, ақлли, уручи-да қаҳрамонлик кўрсатган ва шу билан бирга ели йигир-мадан ошмаган бирорта шахюда муносиб бўлмаса, бошқа одамнинг тенг қилиши қийин.

– Рус императорининг никоҳсиз қотнидан тутилган ўғ-ли чиқиб қолар. Уни бундай никоҳга муносиб қилимок учун эса шавкатли князь дарожасини кўтаришса ҳам ажаб эмас. Ёки, эҳтимол... Анани граф Талер муносиб бўлар, тўғри, у

¹ Кадрига (французча қадрига – гўр кишидан гўзалроқ туруш) – дедида гўр киши. Инки эли за юшди фозили киши бирлашди рақсга тушини. Бу рақс, дедида Франсияда ашултан келган. XVI аср охиридан тил XVI аср охиригача Гарсия де Риосанин жонхур бўлган.

яхши кийиниб олган хизматкорга ўхшаб кетали .

Элик олди бироз бўшаб, Жюльен ичкари киришга муваффақ бўлди.

«Агар у манави олифталарга шу қадар гўзал кўринган экан, у холда эринмай, унга яхшилаб рази солмок керак, дея ҳаслидан ўтказди у. - Ҳеч бўлмаганда, бу одамлар учун бекам-у кўст гўзаллик нимадан иборатлигини билиб оламан-ку».

У кизни ишлаб агрофли кўз югуртира бошлаган эди, шу юбди Матильданинг ўзига қараб турганини сезиб қолди. «Ватифаларим мени қорлапти», – деди ўзига Жюльен. у гарчи шундай деган бўлса-да, лекин дилида сира ҳам ўкинч ҳис эмасди. Синчковлик уни мамнуният билан олдинга итилишга ундирди, Матильданинг очих елкалари эса бир зумда уни бағтар қувонтириб юбордики, очигили айтганда, бу ҳол унинг нафсониятига бирмунча каттик тегарди. «Унинг ҳусни, – дея ҳаслидан ўтказди йнгит, – бу ёшликнинг гўзадшлиги». Беш-олти йнгит у билан кизнинг ўртасида гов бўлиб туришарди. Жюльен бу йнгитлар орасида ҳозиргина эшик олдида суҳбатлашиб турган анави олифталарни ҳам кўрди.

– Сиз, тақсир, бутун кишни шу ерда ўтказтаксиз, – деди киз унга, – бутун мавсум давомидаги энг ажойиб бал бутун бўляпти, шундай эмасми?

Жюльен жавоб қилмай тураверди.

– Қўлошнинг манави кадрили, менимча, гоят ажойиб чиқибди, хонимларимиз ҳам бу мусиқага жуда чиройли ракс тутишяпти.

Анави йнгитлар Матильда зўр бериб таппа солаётган бахлиер одамнинг кимлигини билимокчи бўлиб у томон ўгирилиб қарашди. Бирок Жюльеннинг берган жавоби бирмунча бетакаллуф эди.

– Бу соҳада ҳакамлик қилишим кийин бўлса керак, маъмуазель. Мен умримни ётуш столи ёнида ўтказаман. Бундай ажойиб баъда биринчи марта бўлишим.

Мўйловли йнгитлар очикдан очик ажабланиб қолишганди.

– Сиз донишмандсиз, жаноб Сорель. – дея жавоб қилди қиз бирмунча жонланган товуш билан

– Сиз барча бу баллар, барча бу байрамларга файласуф назари билан, Жан-Жак Руссо кўзи билан қарайсиз. Бу тен-такликлар сизни хайратга солади, лекин асло ўзинга мафтул этмайди

Бу жумладаги битта сўз бирдан Жюльеннинг руҳини сўндириб, унинг дилидаги барча ширин хаёлларни қувиб юбурди. Унинг лабларида нафратимуз табиассум жилваландик, эҳтимом, у атайлаб шундай қилгандир.

Жан-Жак Руссо, – дея жавоб қилди у, – менимча, қи-борпар жамияти ҳақида фикр юратганда, шунчаки бир тен-так эди. У қиборлар жамиятини тулунмасди ва амал қетиб қолган малай қаби шу жамият сари интиларди.

– У «Жамоат мушоҳаласи»ни ёзган ахир, – деди Матильда алоҳида бир ихлос билан

Республикани тарғиб қилиб, мустабиларни тахтдан кулатишни ёқлар экан, бу одам бирорта терикот тушликдан сўнг сайр қилишдан воз кечиб, унинг дўстларидан бирор-тасини кузатиб қўйса, хурсанд бўлганидан боши осмонга етарди.

– Ҳа, тушундим: сиз Монморансида Кузиде исмли бир жапобин Париж йўлига қадар кузатиб қўйган герцог Люксембургскийни назарда тутаясиз... – дея гапни олиб кетди мадмуазель де ля Моль ўзини шундай алоқа кўрсатиш им-конияти тутилганидан юракк завоққа тўлиб. У, қирот Феретрийнинг¹ мавжун бўлишини ихтиро қилган акашеник ангилг, ўз билимларидан беҳад хушр қилмоқда эди. Жюльен ҳамон қизга совуқ бир назар билан қараб турарди. Матильда чинақамига идҳомланиб кетди: суҳбатдошининг бундай на-тифотензалигидан у мутлақо жанкираб қолган эди. Уни энг хайратга солган нарсаси шу бўлдики, одатда шу пайтга қадар одамларда унинг ўзи шундай таассуроқ қолдирарди.

¹ Феретрий (Ferretier) (французча) (французча) – аксини агуяни) қилимга Рамон мақлуб душмандан тортиб олиниши қурок тортик, атилигани уруш мақбузи. Юнтерни шуздай аташарди. Қайта тикланиш лаврида француз падишаридан бери Юнтерини бу тақабилни. Феретрий сизг: ҳуқуқ-қирпанидан беришнинг жамин бўлса керак, дек атилиган

Бу орада маркиз де Круазнуа тирбанд бўлиб турган одамлар орасидан шоша-пиша мадмуазель де ля Моль томон ўтиб келмоқда эди. У кизга уч қалам қолганича одамлар орасидан ўта олмай тўхтаб қолди. Маркиз шундай тикилишча тушиб қолганидан қулганича қизга қараб турарди. Унинг ёнида Матильданинг қолаваччаси – ёшгина маркиза де Рувере пайдо бўлди. У бундан бор-йўзи икки ҳафта бурун турмушга чиққан бўлиб, ҳозир эрининг қўлига таяниб турарди. Ҳали ёшгина йигит бўлмиш маркиз де Рувере ўз хотинига ошқиси бекорор эдики, одатда нотариуслар билан қилишилган ва режа билан, пишқиқ-пухта ўйланиб тузилган никоҳдан сўнг, қутилмаганда хотини сиймосида ажойиб бир маҳбубани кўрган одам шундай ахволга тушади. Жаноб де Рувере жуда муниқлаб қолган амакисининг ўлимидан сўнг герцоглик унавоитга эга бўлмоғи лозим эди.

Маркиз де Круазнуа тикилишчидан унинг ёнига ўтолмай, Матильдага жиймайиб қараб турар экан, киз ўзининг осмон сингарис мовий шахло кўзларини маркиз билан унинг ёнидаги одамларга тикди. «Дунда шу йигитдан ҳам бемаънироқ нарсаси бормикин ўзи! Мана менга уйланимқчи бўлиб юрган Круазнуани олайлики: у мулоқим, бошдаб йигит, ўзини аяови жаноб де Руверга ўхшаб жуша ялши тутадир. Агар уларнинг бутун афти-аниоридан уфуриб турган маънави зикликни айтмасангиз, жуда дилқаш одамлар бўларди, бarcha бу жаноблар. Кейин ҳам мен билан шундай бааларга боради ва ўшанда ҳам ўчига шундай бино қўйган бўлади. Тўйлан сўни бир йил ўтгач, менинг отларим, менинг сарполарим, Париждан саксон-тўксон чакирим наришағи менинг қасрим – буларнинг ҳаммаси шу қадар бекам-у хўст бўлади-ки, армоғини қолмайди, графиня де Руавилга ўхшаш бирорта амал тегиб қолган тағи паст ҳиса буларни кўриб, қасадлан ёришиб ўлай дейди! Хўш, кейин-чи...»

Матильда шуларни ўйлаб ҳозирнинг ўзиданоқ сиқила бошлади. Маркиз де Круазнуа, ниҳоят, бир амаллаб одамлар орасидан ўтди-да, унинг олдида қолиб, аяованича ҳақиқатгапира бошлади, бироқ киз ўз лаёли билан бўлиб, унинг тағипида қулоқ сиймасди. Маркизнинг сўзлари баалнинг гала-

гошурига қўшилиб, унинг кулогига кирмасли. Қиз ҳурмат билан таъзим қилганича, лекин мағрур ва норози бир кифода ундан узоқлашиб бораётган Жюльенин Бенхтиёр хузатиб турарди. Залнинг наркиги бурмагида, у ёқдан-бу ёққа юраётган одамлардан бир четда у граф Альзамирани кўриб қолдики, бу одам ўз ватанида ўлимига ҳукм қилинган эди. — китобхон уни танийди. Людовик XIV ҳукмронлик қилган пайтда унинг қариндошларидан бири шаҳзода Контининг хотини бўлган экан, бу ҳол маълум даражада уни иезуитларнинг махфий полициясидан муҳофаза қилиб турарди.

«Чамаси, фақат ўлим жазосигина илсонинг ажратиб кўрсатаркан, — дея ҳаёлидан ўтказди Матильда. — Сотиб олмак мумкин бўлмаган ягона нарса шу бўлса керак».

«Бу гапни яхши ўйлаб топдим!» Афсус, бу фикр суҳбат чоғи, одамларни қойил қолдиришим мумкин бўлган пайтда ҳаёлимга келмади-да». Матильданинг лиди юксак эди: илгаридан ўйлаб қўйилган ўткир сўзни айтмоқ унинг ҳатто ҳаёлига ҳам келмасди. Лекин у анчагина шуҳратпараст эди, шу боисдан ҳам ҳозир ўзига ўзи қойил қолди. Унинг юзи қувончдан ёришиб, чеҳрасидаги эрикиш ифодаси ғойиб бўлди. Боядан бери тинмай гапираётган маркиз де Круазнуа музаффақиятдан бошли оёмонга етиб, суҳбатчиникка яна ҳам тўр берди.

«Тириок орасидан кир киширувчи бирорта одам бу фикримга қарши нимадм айта оларди?» — дея мулоҳаза юритарди Матильда. Мен ўша тапқилчига шундай деган бўлардим: баронлик унвонини ҳам, виконтлик унвонини ҳам сотиб олиш мумкин, орденлар жа шундай ҳам берилмаверадилар, акам кечасини орден олди, лекин нима қаромат кўрсатди у? Мансибига эришини ҳам қийин эмас — гарнизонда ўн йил хизмат қилинса ёки ҳарбий министрга қариндош бўлинса бас, қарабсизки. Норберга ўхшаб эскадрон командири бўлиб турибсиз. Катта давлат дейсизми? Буниси энди қийинроқ, демак фахрлироқ бўлса керак. Жуда қизиқ бўлди-ку, китобпарда айтилганининг нақ таскараси бўлиб чиқаси. Лекин, пхир-окибатда, одам бойликка эришмоқ учун Ротшильднинг китига ўйланиши мумкин».

«Йўқ, чиндан ҳам бу фикримша жон бор. Ўлим ҳукми — бу ҳозирча одамлар интилмайдиган ягона нарса».

— Сиз граф Альтамирани танийсизми? — дея сўради у жаноб де Круазнуадан.

Кизнинг кизидан унинг ҳозиргина ҳушига келгани сезилиб турар ва берган саволи боёкиш маркиз беш дақиқадан бери жон куйдириб хикоя қилаётган нарсаларга шу қадар мос тушмас эдики, жаноб де Круазнуа бирмунча ланкираб қолди. Шу тобда унинг назокати ҳам ердан бермаши. Бўлмасам у ўткир акли билан шуҳрат қозонган жуда топқир одам эди.

«Матильда ғалати киз, — дея хаёлидан ўтказди у, — бу анча ноқудай, албатта, лекин унга уйланган одам жамиятга жуда катта обрў қозонади! Маркиз де ля Молъ бунга қандай эришаётганини билмайман-у, аммо у ҳар бир партиядаги энг муносиб ва нуфузли кишилар билан боғлиқ, бу одам доним ҳамманинг диққат марказида бўлади. Лекин, эҳтимол, бу ғалатилик туфайли Матильда табиати ўзгача киз сифатида шуҳрат қозонар. Одам насл-насаби юксак ва бадавлат бўлганида жа оригиналлик кулгилли бўлмай қолади, ана шунда у ажойиб аёл бўлади! Агар ўзи истаса бас, ақл, табиат ва ўта топқирлигининг бу бирикмаси унга бекиёс дилбирлик бахш этиши мумкин...» Бир вақтнинг ўзида икки ишни яхши бажариш анча мушкул нарса бўлгани туфайли, маркиз Матильдага парингон тиклар экан, худди ёдлаб олган дарсни жавоб бергандек қилиб деди:

— Бечора Альтамирани ким ҳам қанимайди дейсиз? — Сўнгра у муваффақиятсизликка учраган ўша кулгилли ва бе-маъни фитнанинг тарихини хикоя қила бошлади.

— Чинданам жуда бемаъни бўлган экан! — дея худди ўзи билан ўзи сўзлашгандек жавоб қилди Матильда. — Лекин у нимадир қилган экан-ку. Мен ҳақиқий инсонни кўрмакчиман, уш бу ёкка чакириб келинг, — деди у қаттиқ ранжиган маркизга қараб.

Граф Альтамира такаббур ва бирмунча аниқшати малмуҳалъ де ля Молнини очикдан очик муҳлисаришдан бери эди, кизни у Париж гўзалларининг олди деб ҳисобларди.

— У тож-у тахтта жула яранган бўларди-да! — деди у маркит де Круазнуага, унинг ортидан бажонидил юрар экан.

Киборлар жамиятига минсуб кўпгина одамлар XIX асрда фитна - бу ўта ахлоқсизлик деб хисоблайдилар, бундан яқобиничиликнингиси келар экан. Муваффақиятсизликка учраган яқобиничидан ҳам жирканчлироқ кимса бормикни ўзи?

Матильда жаноб де Круазнуага қараб-қараб қўйганича Альтамиранинг либераллигиндан хушайтган бўлса-да, бироқ унинг галларига бажонидил кулоқ солмоқда эди.

«Балдаги фитначи -- қандай ажойиб контраст¹», дея ўйларини киз, қол-қора мўйловлари диққатини турган Альтамира унга дам олаётган шерин желатардин, бироқ тез орада киз унинг фикр-хаёли фақат бир нарсада: фойда ҳамда фойдали нарсаларни кўкка кўтаришда эканини пайкаб қолди.

Ёш граф дунёда унинг мамлакатига икки палаташи хукумат системаси ўрнатилганда нафи тегалиган ишлардан бўлак ҳеч нимани тан олмасди. У залга кириб келаётган перулик генерални кўрган захоти балдаги энг гузал киз бўлиши Матильдани бажонидил тарқ этди. Меттерних ўз тартибини ўрнатган Европадан умидини узгач, бечора Альтамира, Жакубний Америка мамлакатларини кучга кириб, қудратга эга бўлишгач, Мирабо уларни берган озошликни Европага қайтарадиган келажакка умид боғлаб, ўнга ўзи тасалли беришга мажбур бўлган эди.

Матильдани мўйлов қўйган йигитлар ўраб олишди. Киз Альтамиранин ўзига ром қила олганининг жуда яхши тушуқарди ва унинг кетиб қолганидан афсусланадиган Матильда у перулик генерал билан суҳбатлаша бошлагач, қол-қора кўзлари қандай ёниб кетганини яққол кўрди. Мадмуазель де ля Моль ёш французларни ну қадар бир жилдийлик билан кўздан кечирардики, бундай қараш унинг рақибларидан бирортасининг ҳам қўлидан келмасди. «Хўш, бу йигитлардан қайси бири, — дея ўйларди у, — ҳатто энг қулай вазият юзага келган тақдирда ҳам ўлим жазосига эриша оларкин?»

Унинг галати ингоҳи тентакларга ёқимли бўлиб тую-

¹ Контраст -- 1) кўча ташкилидаги қарана-қаршилик, ёқинлик фарқи. 2) таққарий санъат, фото ёки телеэкранда ёруқлик ёки рангларнинг кескин ўзгариши.

лар, лекин кўпчилиқ кишининг бу қарашидан алланчўқ бўлиб кетарди. Улар Матильданинг ҳозир бирор қочирик гап айтиб қолишидан ва бунга ўзларининг нима деб жавоб беришни билмай қолишшидан чўчишарди.

«Олий насаб инсонга минг хил фазилатлар ато этадими, агар шулар бўлмаганида нафсониятим тинимсиз азият чекиб юрган бўларди – мен бунинг Жульекининг тимсолида кўришман, – дея ўйларди Матильда. Бироқ у инсонда ўлим жазосига маҳкум қилувчи ҳислатларини йўқ қилиб юборар экан». Шу пайт унинг ортида алақим ҳазин бир гал айтди: «Ахир бу граф Альтамира – шахзода Сан-Назаро Пименталнинг кеккинчи ўғли бўлади. Унинг аждоҳи Пименталь 1268-йилда били танидаё жудо қилинган. Конрадинни куткармоқчи бўлган. Бу Неаполдаги энг қадимги асирзода оилалардан бири бўлади».

«Мана, дея ҳаёлидан ўтказди Матильда, – назариямнинг ажойиб исботи: олий насаб кишининг иродасини заифлаштириб қўяди, бунинг эса инсон ўлим жазосига муносабати нисбатан олмайдин! Йўқ, чамаси, бугун мен фақат бемаъни гаплар айтишга қодирман, шекилли, [Шундай қилиб, ҳамма катори оддий бир аёл эканман, нимаям қилардим, рақс тушишга тўғри келарди]. Шундан сўнг у бир соатдан бери уни галопга таклиф қилаётган маркиз де Круазнуаннинг илтимосини қондирди. Файласуфаник қилишга урилиши муваффақиятсиз чиққанини унутмоқ учун Матильда жозибадор бўлишга қарор қилди. Жаноби де Круазнуаннинг боши осмонда эди.

Бироқ рақслар ҳам, саройдаги энг чиройли йигитлардан бирини ўзинга мафтун этиш истаги ҳам – ҳуллас, ҳеч нима Матильданинг ҳўнглини ҳўш эта олмади. У бэрчани ўзинга қаратиб қўйганди. У бал маликаси эди, бунинг ўзи ҳам яхши тушунарди, бироқ бунга бутунлай бэфарқ қарарди.

«Манави Круазнуа қабил одам билан ҳаётим нақалар бемаъни кечади, – дерди киз ўзини бир соатдан сўнг, маркиз уни кресло тўмон бошлаб ёрар экан. – Агар олти ой кинчлоқда яшагандан кейин ҳам, – дея маъжнелик билан ўйлади киз – Париждаги барча аёллар ҳасад билан орзу қила-

дигаг игу балдаки қувона олмасам, у ҳолда мен учун қувончинг ўзи нимадан иборат? Ахир бу сараланган жамият орасида жуда катта муваффақиятга эришдим. Ёшларим, бундан яхшироқ жамиятни тасаввур қилишнинг ўзи қийин. Буржуалардан бу ерда, эҳтимол, бир неча пяр ва Жюльсига ўхшаган битта-иккита одам бор, ҳолоқ. Буни ҳарангки, – дея энди бутунлай маънос ҳолда қўшимча қилди киш, – тақдир менга ҳамма нарсагин – маъшурулик, давлат, ёшлиқини нисом қилган-у, лекин бахт бермаган

Менинг барча фазилатларим ичида, чамасин, энг шубҳалилари бутун куни билан менга таъкидлашадиганлари бўлса керак. Масалан, ақлим бобида шубҳаланмасам ҳам бўлади, зеро бу хислатим барчани ваҳимага соляпти. Бирорга жиддийроқ мавзуга тил теккизсам борми, беш дақиқа ўтмасданок уларнинг тинкалари қурийдн ва ҳудди буюк бир қафийет қилган одамдек, мен бир йилдан бери гапирадиган гапки такрорлай бошлашади. Мен чиройлиман – шундай ҳуснига эга бўлмоқ учун де Сталь хоним ҳеч нимани аямаган бўларди, лекин зерикканимдан юрагим тарс ёрилай деяпти. Хўш, маркиза де Круазнуа бўлиб олганимдан кейин хил бўлса-да камроқ зерикаман, дейишга менда бирор асос борми?»

«Лекин, 8 Парвардигор! – дея қўшимча қилди у йиғлагудек бўлиб. – Ахир у ажойиб йиғит-ку. Бизнинг асримизда уни бошдаблик тимсоли деса бўлади! Сизга кўзи тушибди биланок, албатта, бирорга ширин гап айтади. Ўзи ҳам анча фаросатли. Жасурлигини айтмайсанми... Лекин анави Сорель булча галати бўлмаса, – дея ҳасиндан ўтказди киш ва юзидаги зериккиш ифодаси газаб билан алмашинди. – Сиз билан гаплашмоқчиман, деб айтган эдим-ку унга, у бўлса қорасини ҳам кўрсатмайди!»

IX. БАЛ

*Ажойиб кийимлар, шамларнинг ёғду-
си, аттир-унининг назик диди! Ялангоч бе-
жириш кўзалар, матиқ нақаларни ойтмаё-
сизми! Гулдастатар, гулдастатар! Росси-
янинг раҳатбахш арийлари, Сисери¹ чиз-
ган табиат манзарқивари-чи! Ох, нақадар
ҳаяжон, ҳатто энтиқиб кетисан киши!*

«Узрининг сайҳати»

– Сиз нимадандир норози кўринасиз, – деди унга мар-
киза де ля Моль. – Сизга шунини айтиб қўяйки, балда норози
киёфада юриш нозокатга кирмайди.

– Шунчаки бошим оврияпти, холос, – деди жалоубан
натифотсизлик билан Матильда, – бу ер жуда иссиқ экан.

Худди шу пайт, гуё Матильданинг сўзларини тасдиқ-
лагандек, мункиллаб қолган барон де Толпининг мазаси ко-
чиб, йиқилди. Уни зайдан кўтариб чиқишга тўғри келди.
Атрофдаги одамлар, бу сиктв бўлса керак, дея галв-говур
кўтаришди. Бу жула кўнглисиз ҳодиса эди.

Матильда бу воқеага мутлақо эътибор бермади. У анча-
дан бери чолларга қарамасликни яна умуман қайғусиз таплар
айтадиган одамларга эътибор бермасликни ўзига қоида
килиб олганди.

У сакта ҳақидаги бу сўзларни эшитмаслик учун яна рақс
туша бошлади. Одамларнинг сакта тўғрисидаги тапи нотўт-
ри чиқди, тиро эртасига барон яна жимиятда пайдо бўлди.

«Бу дейман, жаноб Сирель қорасинин ҳам кўрсалмайти-
ку», – деди у кресло томон борар экан яна ўзига ўзи. У ат-
рофга кўз югуртириб, даярли уни излай бошлаган эди,
лафзатан йилгитни қўшни залда кўриб қолди. Во ажаб, унинг
ўзи учун жуда табиийдек туюладиган оғир-вазмин ва совуқ-
көн кўриштиришдан асар ҳам қолмагандек кўринарди, шу тоб-
да у инглизларга мутлақо ўхшамасди.

¹ Пьер-Дюк-Шарль Сисери (1782–1868) – француз декоратор-рассоми.

«У ўлимга ҳукм қилинган граф Альтамира билан гаплашяпти! – дея хитиб килди ўзинча Матильда. – Кўзлари қандайдир ғамгин йилтираяпти. шу туришда у кийинчалик ўзгартириб олган шахзодага ўхшайди, ингоҳики айтмай-сизми, нақадар мағрур қарайди у!»

Жюльен граф Альтамира билан суҳбатлашганича қиз турган жойга яқинлашиб келмоқда эди, Матильда унинг чек-расида инсонни ўлимга ҳукм эгиллиш шарафига мўъассар қилувчи юксак лислатлар ифодасини излаб, унга кэптик тикилиб турарди

Улар қизнинг ёнидан ўтиб кетинди.

– Ҳа, – дерди Жюльен граф Альтамирага, – Дантон инсон эди!

«Ё Раббим! Унинг ўзи Дантон эмасмикин, ишқилиб? – дея ҳаёлидан ўтказди Матильда. – Лекин унинг юзи жуда олийжаноб кўринади, Дантон эса ўлғудай бадбурӯш, тирт кассоб эди, шекилли». Жюльен ҳали унча узоқлашиб кетмаган эди: Матильда сира ўйлаб ўтирмай уни чакирди-да, ўзига ҳос бўлган такаббурлик ва димоғдорлик билан тўғридан тўғри йиғитга ёш қиз учун галати туюладиган бир савол берди.

– Ўша Дантон ҳақиқий кассоб эди, шундай эмасми? – деди у.

– Ҳа, баъзи одамларнинг назарида, шундай эди! – дея жавоб қилди Жюльен, Альтамира билан килаётган суҳбаги таъсирида ҳамон кўзлари ёниб турар экан. Унинг юзида пинхона бир нафрат акс этди. – Аслида одамлар учун, бахтга қарши, у Мэри-на Сенелатн адвокат эди! Бошқача қилиб айтганда, мадмуазель, – дея киноя билан қўшимча қилди у, – у ўз мартаба йўлини мен бу ерда кўриб турган кўпгина пэрлар каби бошлаган. Шубҳасиз, гўзаллик ёбида Дантоннинг катта бир нуқсони бор эди: у жуда бадбонгара бўлган.

Ана шу сўнгги сўзларни у тез қандайдир галати ва маълум қадар илтифотсиз бир оҳангда айтди.

Жюльен кибр-хаволи бир итоатқўйлик билан хиёл таъзим қилганича бир дақиқа кутиб турди. Шу туришда у: «Сизга жавоб бермоғим учун менга ҳақ тўлашди, мен шунинг ҳисобига кун кўрачман», дегенгандек эди. У бошини

кўтариб, Матильдага қарашни лозим кўрмади. Қиз эса катта очилган шахло кўзларини ушдан узмай йитит олдида худди унинг чўрисидек жимгина турарди. Ўртадаги сукут давом этвергич, йитит ниҳоят, бошини кўтариб қизга хўжайинидан фармойиш кутаётган лизматкор каби назар ташлади. Шунда, гарчи кўзи унга галати бир нфода билан қараб турган Матильданинг кўзлари билан тўқнашган бўлса-да, у дарҳол шиппа-винга нари кетди.

«У қандай гўтал йигит-а, – деди ўзига ўзи Матильда ниҳоят эс-хушини йиғиштириб олгач. – Лекин хушукликни кўкларга кўтариб мақташини қараш! Ўзи ҳақида ҳеч қачон эсламайди ҳам. Йўқ, у Кайлюс ва Круизнушларга сираям ўхшамайди. Отам батга келган Наполсонни жуда қойиллатиб тасвирлайдилар. Манави Сорель нимаси биландир ўша Наполеонга ўхшаб кетади». Қиз Дантан ҳақида бутунлай унутиб қўйди «Йўқ, бугун жуда зерикалман». У афасининг қўлтигидан тутди-да, Норбернинг қорозилигига қарамай, ўзи билан бирга залнинг нариги томонига ўтишга мажбур қилди. Қиз анави ўлимга маҳкум Альтамира билан Жюльеннинг нималар ҳақида сўзлашувётганини эшитмоқчи эди.

Зада тумонат одам тўқланиб қолган экан. Ниҳоят, қиз уларга Альтамира ундан икки қадам наридаги патнисдан муқаймоқ солинган ликопчани олмоқчи бўлиб турган пайтда етиб олди. Граф унга ённик ўгириб турганича Жюльен билан суҳбатлашаётган эди. Шу пайт у бирдан ўз қўли ёнида ликопча томон узатилган зарбоф снг ичидаси қўлни кўриб қолди. Зарбоф снг унинг диққатини ўзига тортди, шекилли, Альтамира қўлининг эгаси томон ўгирилиб қаради. Қаради-ю, унинг олийжаноб ва содда кўзлари сезилар-сезилмас нафратдан чакнади.

– Сиз анави одамни кўряписимиз? – деди у секингина Жюльенга. – Бу князь Арачели, элчи жаноблари бўлади. Бугун эрталаб у сизларнинг ташқи ишлар вазирлигингиз жаноб де Нервалдан мени тутиб беришни талаб қилди. Хув ана у, кўряписимиз, вист¹ ўйнашгил. Жаноб де Нервалга қолса, мени

¹ Вист – 1) карточка ўйинининг бир хили; 2) шу ўйинда бир қўлга чинван ютуқли карталар.

жон деб тутиб берарди, зеро 1816-йилда биз сизларга иккинчи йигитчини ушлаб берганимиз. Агар мени қироллимига топширишса, у мени йигирма тўрт соат ичила дорга осади. Мени қамоққа олиш учун эса манави мўйлов кўйган олифта йигитлардан бири келади.

— Аблахлар! — дея хитоб қилди Жюльен даярли баланд овоз билан.

Матильда бу сўхбагнинг бирорга ҳам сўзини қолдирмай эшитиб турарди. Унинг зеркишидан асар ҳам қолмаганли

— Йўк, уларни жудаям аблах деб бўлмайди, — дея тўтироз билдирди граф Альтамира. — Сиз аниқ тасаввур ҳосил қилмоғингиз учунгина ўзим тўғримида сўз бошладим. Князь Арачелига бир разм солиниг-а: у ҳар беш лақнада ўзининг Олгин Руно орденига караб кўяди. У кўкрагига ана шу тақинчокни осиб олганидан боши осмонга. Бу аячли нусха қандайдир саркитнинг ўғинаси. Бундан кўз йиллар муқаддам Олтин Руно ордени буюк бир эҳтиром тимоли эди, лекин у пайтларда бу нусхага бунақа эҳтиромни ҳатто орзу қилишга ҳам йўл қўйишмаган бўларди. Бугун эса мана шу аснолодалар орасида шу орденига сажда қилмоқ учун фақат Арачели бўлмоқ керак. У шу ордени деб бутун бир шаҳарни дорга осилидан ҳам қайтмайди.

— Ордени у шунинг эвазига олганими, ишқилиб? — дея сўради алам билан Жюльен.

— Йўк, унчалик эмас, — совуқкина жавоб берди Альтамира. — Эҳтимол, у ўз ватанида либерал деб ном чиқарган йигирма-ўттиз боғи помещикни дарёга ташлашни буюрган бўлса бордир.

— Оббо ифлос-ей! — дея яна хитоб қилди Жюльен.

Мадмузель де ля Моль бошини этанача бу ташларни жуда кизкиб тинглар экан, йигитга шу қадар яқин турардики, ажойиб сочлари унинг елкасига тегишга оз қолганди.

Сиз хаши жуда ешси! — деди жавобан Альтамира. — Мен Провансда эрга текхан бир опам борлигини сизга айтган эдим. У ҳозир ҳам кўнликкина, меҳрибон ва дилбар аёл. У оналик бурчига содиқ, диёнагли жушон, кейин мунофиқ

ҳам эмас.

«Бу гап билан нима демоқчи у?» – дея ҳаётидан ўтказди мадмуазель де ля Моль.

– У жуда бахтли ҳаёт кечиради. – деб сўзила давом элди граф Альтамира, – 1815-йилда ҳам шундай яхши яшарди. Ўша кезлари мен унинг Антибидаги ақлокида яшириниб ётгандим. Ана ўша маршал Ней¹ қатл этилганини эшитгач, хурсанд бўлганидан ўйинга тушиб кетди.

– Нималар деяпсиз! – деди каттик хаяжонланиб Жюльен.

– Ўз партиясига содиқлик руҳи ана шунақа бўлади, – дея тўтироз билдирди Альтамира. – Ўн тўққизинчи асрда барча чинакам эҳтирослар сўingan. Шу босидан ҳам Францияда одамлар шу қалар зерикнишяпти. Улар бағритош бўлмаса ҳам ўтакетган даражада элтичлик қилинади.

– Бағтар бўлипсиз! – деди Жюльен. – Агар жиноят қиладиган бўлсанг, ундан лажватлана билиш керак: жиноятнинг пуқлаи бўлак яхши томони йўқ, мабодо уни сал бўлсада оқлаш мумкин бўлса, фақат шу билан оқлаш мумкин.

Мадмуазель де ля Моль қилаётган ишнинг ўзига муносиб ёки муносиб эмаслигини мутлақо ўйлаб ўтирмай, олдинга суқилиб кирди-да, Жюльен билан Альтамиранинг деярли ўртасига туриб олди. Қўлгинидаи суғиб турган синглисига итоат қилишга ўрганиб қолган Норбер бир четга қараб турар ва одоб саклаш учун ўзини худди тикилинча тушиб қолган одамдек кўрсатишга ҳаракат қилар эди.

– Тўғри айтасиз, – деди Альтамира. – Ҳамма нш лоқайдлик билан қилинади, сўнгра ҳеч ким ҳеч нимани эсламайди, ҳатто жиноятларни ҳам. Мана шу ерда, ана шу балда мен сизга нариги дунёда қотил дея лаънат ўқиладиган қамиде ўнта одамни аяқ кўрсатишим мумкин. Улар бу ҳақда унутиб юборишган, жамият ҳам унутган бун².

Улардан кўпчилиги, агар кучукчаси оёғини синдириб қўйса, кўз ёши тўкишга тайёр. Пер-Лашез қабристоннда,

¹ Маршал Ней (1769-1815) – Наполеоннинг Кн қусли қушфониин азари парфига ўтган. 1815 йили Франция билан тибнати сибаида қатл этилган.

² Норбер одамнинг қили (Мадьяринки «Гарпаф» асарига берилган тахлит).

Парижда сизларнинг назик иборангиз билан айтилганда, уларнинг гўрига тулчамбарлар қўйилгач, бизга уларнинг кўксиди олийжаноб ришарларнинг барча фазилатлари мужазасмланганини эълон қилишди ва Генрих IV¹ замонасида яшаган аждодларининг буюк ишлари тўғрисида ҳикоя айтишди. Бирок князь Арачелининг барча харақатига қарамай, мени дорға осиримаса ва бирор кун келиб, мен Парижда ўз бийлигимга эгалик қилиш имкониятига эга бўлсам, мен сизни анча обрўли ва ҳеч қандай виждон азобини билмайдиган саккиз ёки ўнта қотил билан зиёфатга тахлиф қиламан.

Ўша зиёфатда сиз-у мен, фақат икковимизнинггина қўлимиз қонга бўялмаган бўлади. Лекин мекдан қонхўр яқобинчи ва баттол деб, сиздан эса бамаъни одамлар орасига суқилиб қирган авом деб нафратланишди.

– Жуда тўғри! – деди мадмуазель де ля Моль.

Альтамира унга ажабланиб қаради, Жюльен эса унга қарашни лозим кўрмади.

– Шу нарсага эътибор берингиз, мен йўлбошчи бўлиб қолган иккилоб, – дея сўзига давом этди граф Альтамира, – мен уч одамнинг бошини танасидан жудо қилишни ва қалтири ўзимда бўлган саккиз миллион давлат пулини ўз тарафдорларимизга улашиб беришни нотамаганим учунгина мунаффакиятсизликка учради. Ҳозир мени дорға юртишга ишқаётган ва ўша кўлголонга қалар мен билан «сенсираб» гаплашадиган менинг қиролим, агар мен ўша уч одамнинг бошини олиб, ўша давлат пулларини одамларга улашиб берганимда, мени ўтининг биринчи даражали ордени билан мукофотлаган бўларди, зеро ўшанда мен ҳеч бўлмаганда ғалабанинг ярмисига эришардим ва мамлакатим қандай бўлмасин, ишқилиб, бирор конституцияга эга бўларди. Думснинг ишлари ўзи шунанки: шахмат ўйини бу.

Лекин ўшанда, – дея кўзлари сийиб эътироз билдирди Жюльен, – сиз ҳали бу ўйинда тажрибасиз эдингиз, энди бўлса...

¹ Генрих IV (1553-1610) – 1594-1610-йилларда Франция қиролли. Бурбонлар сулоласининг асосчиси.

– Мен ўша уч одамнинг бошини қўп этмай танидан жудо қилардим. – сиз шушдай демокчимсиз? Яқинда менга айтганингиздек, ўзимни жирондист¹ қилиб кўрсатмасмидим?.. Бу ҳақда мен сиз билан ўзингиз дуэлда бирорта одамни ўлдирганингиздан сўнг гаплашаман, – деди жавобан маъюслик билан Альтамира. – Ахир бу инсонни жашлоқ қўлига топширишга қараганда анча олийжанобрқ-ку.

– Қўйинг-е! – деди Жюльен – Агар мақсад сари интиласанг, бу йўлда восита танлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Агар мен эринмас бир одам бўлмай, қандайдир ҳокимиятга эга бўлганимда, тўрт кишини қутқариб қолиш учун уч кишини дорга жўнатардим.

Ўнинг кўзлари катъий ишонч ҳамда инсоннинг аянчли мулохазаларига нисбатан нафрат билан ёнди-ю, худди шу дақиқада шуندок ёнгинаскада турган мадмузель де ля Молнинг кўзлари билан тўқнашди, бироқ бу нафрат мулоҳим бир ифода билан алмашиш ўрнига кайтганга янада қўтай-гандек туюлди.

Қиз қаттиқ ранжиди, аммо энди у Жюльенни унута олмасди: у зарҳаси қайнаб, аквасининг қўлидан торпақча нари кетди.

«Мен пулни² ичиб, йиқилиб қолгунимча ракс тутимоғим керак, – деди у ўнга ўзи. – Мана ҳозир энг чиройли кавалерни танлайман-да, барчанинг диққатини ўзимга тортишга ҳаракат қиламан. Мана машҳур сурбет, граф де Фервакнинг ўзи ҳам хелиб қолди». Қиз графнинг таклифини қабул қилди-да, улар ракс туша бошлашди. «Қўраминг анданивасилиҳда қай биримиз устун келарканмиз, аммо обдан халака қилмоқ учун уни сўзлашга мажбур қилиш керак». Қўп ўзмай

¹ Жирондистлар – Франсияда 1789-1799-йиллар содир бўлган буржуа инқилобни назминасида 1792-йил 10-августда ҳокимият тепасига келган йирик савдо-сотиқ ва мулкдорлар вакиллари. Ушар ёнидада ақолиничлар билан бирлашиб иш тутташар. Кейинчалик эса ўзлар рақибларга айланганлиги

² Пуниш (франс.ча. Рилш; италияча. рилш) – шакар, сув ва мена ширбатиининг қорилшасидан қайнатиб тайёрланадиган спиртли ичимликларининг умумий исми. Ас анда бу ичимлик Хиксингтонда пийда бўлган. Нинин қандача пийда беш лезин, яъни бу ичимлик таркиби 5 моддани таркиб топин. рилш (спирт)дан тайёрланадиган ичимлик), шакар, яъни ширбати, асосик сув ва чей. XVIII асрда Хиксингтондан Англияга кеттирила бошланган ва бузун Европада тарқатган

кадрилда иштирок этаётганларнинг бари фақат одиб юзасидангина рақс гуна бошланди. Ҳеч хим графнинг кочирикларига жавобан Матильда айтаётган анчик сўзларни эшитмай қолганини истамасди. Жаноб де Фервах қанқираб қолганди, граф назокатли гаплардан истаганча айта оларди, бироқ миёсида фикр деган нарсадан асар ҳам йўқ эди; у ижирганиб башарасини бўймайтирарди. Матильданинг зардаси қайнаб турган эди, у графни шафқатсизлик билан қалақа қилди ва уни ўзинга душман қилиб қўйди. Қиз эрталабгача рақс тушди ва илҳоят, ўлигулай чарчаб уйига жўнади. Бирок кастада ҳам у ҳуноб бўлиб, сиқилверди. Жюльен ундан нафратланишини яширмади, у эса йиғитдан нафратлана олмасди.

Жюльеннинг ҳалби завок-шавкка тўла эди. У ўзи ҳам сезмай ан ҳолда мусиқа, гуллар, барча аёллар, атрофидаги хашамат, энг муҳими эса – ўз ҳаёлати – ўзи учун шон-шуҳрат ва барча учун оюллик ҳақидаги орзуларидан маст эди.

– Қандай ажойиб бая! – деди у графга. – Одам томоши қилиб тўйилади. Бу ерда нима етишмайди ўзи! – фикр етишмийди, – дея жаноб қилди Альтамира.

Унинг ютиги шундай бир нафрат соя ташлаб ўтдики, одатда одиб юзасидан уни қанчалик яширишга уринишса, у шунчалик аниқроқ, шунчалик кучлироқ сезиладди.

– Лекин бу ерда сиз борсиз-ку, граф! Ахир бу фикр эмасми, яна денг, фитна уюштирган фикр-а.

– Мен бу ерда фақат шуҳратим туфайлигина таклиф қилинганман. Аммо сизнинг меҳмонхоналарингизда фикрдан нафратланишди, бу ерда у воқеиялдаги¹ қўшиқларда ишлагиланиган сўз ўйинидан нарига ўтмаслиги керак, ана шундагина уни қадрлайшди. Бирок инсон ўйлаб сўзласа, унинг ҳазилларида қандайдир куч ва янгилик бўлса, сизлар уни ҳаёсиз деб агайсизлар. Чамамда, судьяларнингиздан бири Курьени шундай деб атаган, шекилли. Сизлар уни Бораже каби хамуққа тикдинглар. Умуман сизларда ақл бобида бирор нарсани ярайман: ан одамни конгрегация дарҳол ахлоқ

¹ Назмин ва. – Бир-ишми эси III қаршқ қимсиз.

тузатиш полициясининг қўлига топширади, бамаъни деб аталган одамлар эса бунин олқишлайдилар.

Зеро сизларнинг мункиллаб қолган жамиятнингиз учун энг муҳими одоб сақлаш... Сизлар ҳеч қачон ҳарбий жасоратдан нарига ўтолмайсизлар: сизларда юрнатлар¹ топилди, лекин вашингтонлар пайдо бўлмайди. Мен Францияда куруқ шухратларастликдан бўлак ҳеч нима кўрмаётирман. Сўхбат чоғи ҳисл топқирлик кўрсатган одам эҳтиётсизлик қилиб бирорта нонакбул сўз айтиб юборипти мумкин Қараб-синки, метбон ўзини ҳақоратланган деб ҳисоблай бошлайди.

Шу пайт Жюльенни уйи томон олиб бораётган арава де ля Моль саройи ёнида тўхтади. Жюльен ўз фитначисига даярли ошик бўлиб қолганди. Альтамира, чамаси, самимият билан унга ажойиб мактов тап айтди:

— Сизда ана шу французча енгилтақлик йўқ, сиз фойда принципини яхши тушунасиз.

Шу гилдан яқин кун ошдин Жюльен жаноб Казимир Делавиннинг² «Марино фальсро» трагедиясини томонга қилган эди.

«Ахир ўша одий дурадгор Израэль Бертуччининг иродаси барча асилзода венецияликларникига қараганда хучдироқ эмасми? — дерди ўннга ўзи бизнинг назари хайнаган шекебейимиз. — Бўлмасам уларнинг бари олий насабли одамлар эди, уларнинг насл-насабини Букок қарлдан бир аср олдингача, етти юзиччи йилга қадар кузатиш мумкин. Бугун жаноб де Решникидаги балда саялат тўқиб кирган анави барча хиборларнинг насл-насаби эса лари борса ўн учинчи асрта бориб такалади. Ана ўша насл-насаби юксак, аммо аслида одий ва арзимас кимсалар бўлмиш барча асилзода венецияликлар орасида фикал Израэль Бертуччининг қомилга сақланиб қолди.

Фитна у ёки бу ижтимоий туғум томонидан яратилган барча ушвонларни йўқ қилиб юборади. Бунда инсон ўлимининг юзига тик қарий олинш қобилияти билан ўз қадрини

¹ Иовани Мюрат (1767-1815) — 1806-1808-йилларда Наполеон маршали. 1808-1815-йилларда Испаниядаги қирқалчининг қирол.

² Казимир Делавинь (1793-1843) — французларнинг «Марино фальсро» трагедияси айлари.

голаши. Бу ўринда ҳатто ақл ҳам ўз қудратини йўқотди...

Бу Валено ва Реналлар осида Дантон ким бўларди? Нарн борса бирор прокурорга ердамчилик қиларди, қолас.

Ах, нималар деяшман ўзи! У незунтларга сотилиб, микистр бўлиб оларди, зеро охир-охибатда буюк Дантон ҳам ўғирлик қилган-ку ахир. Мирабо ҳам сотилган. Наполеон ҳам Италияда талончилик қилиб, миллион-миллион маблағ орттирган. ақс ҳолда у қашшоқлиги туфайли Пишегрю¹ каби ҳеч қандай иш қилолмаган бўларди. Фақат Лафайетгина ҳеч қачон ўғирлик қилган эмас. Хўш, денак, қандай ўғирлик қилиш лозим? «Сотилиш керакми?» Шу саволга келганда Жюльен тугилиб қолди. Шундан сўнг у эрталабгача ниқиллоб гарикни ўкиб ўтирди.

Эртаси кунн Янгит кутубхонала ёзув-читув билан шуғулланар экан, ўқтин-ўқтин граф Альтамира билан қилган суҳбатини эслаб қоларди.

«Чиндан ҳам шундай бўляпти, – деди у ўзича узок мулоҳаза қилгач, – агар ўша испан либераллари халқни жиноят сари бошлаганларида, уларни шундай оқонгина улоқтириб ташламаган бўлишарди. Улар «ирт ёки бола эдилар, менга ўхшаб гердайншган ва қурук гап сотишган экан», дея қичкириб юборди Жюльен бирдан уйғониб кетган оламдек.

«Хўш, ҳаётларида бир марта қатъий ҳаракат қилишга журъат этган ўша бадибахтлар ҳақида ҳукм юритиш ҳуқуқига эга бўлмоқ учун мен қайси ишни қойиллагиб қўйдим? Мен стол ёнидан туриб: «Эртага гулилик оқатини смайман, лекин бу нарса менга бугунгидек қучли ва ғайратли бўлишга ҳалал бермайди», – дея қичқирадиган одамга ўхшайман. Ким билсин, нисол эоти буюк иш қилаётганида нималарки ҳис этаркин... Ахир бу тўппонча отиш дегани эмас-ку.» Унинг бу юксак мулоҳазалари мадмуазель де ля Молнинг дафъалан кутубхонага кириб келиши билан бўлинди. У ўқларини мағлуб бўлишларига йўл қўймаган барча бу Дантонлар, Мирабо

¹ Пишегрю (1761-1804) – француз генерали. Биринчи консулга қарши фитни уюштиришда айбонлиб қамолқа олониған ва қамокхонада бўлинишга талстукке бўлини остиған ҳолда қоллиған.

ва Карноларнинг¹ буюх фазислатларидан рухланиб, шу қадар ҳаёлга берилиб кетган эдики, бошини кўтариб, мадмуазель де ля Молинн ўйламай, таълим қилмай ва деярли уни жўрмай тикилди. Сўнгра, ниҳоят, бу катта очилган кўлар қизни кўрди-ю. Йнгитнинг нигоҳи сўнди қолди. Мадмуазель де ля Моля буни дилида алам билан қайд қилиб қўйди.

Қиз ундан энг юқорндаги тохчада турган Велининг² «Франция тарихи» китобини олиб беришни илтимос қилди. Жюльен бориб кутубхонада ишлаётгандиган катта нарвонни келтирди-да, керакли китобни топиб, уни Матильдага узатди, лекин у ҳамон қиз тўтрисиди ўйлай олмасди. Нарвонни олиб кетар экан, Жюльен кескин буриляпти, тирсаги билан кутубхона шкафининг ойнасини уриб юборди, ойна парчалари шарақлаб паркетга тўкилди-ю, шундан кейингиси йнгит, ниҳоят, ҳушига келди. У мадмуазель де ля Молдан кечирим сўрашга шошилди. Йнгит назокатли бўлишни исгади ва чиндан ҳам назокатли бўлди, вассалом. Матильда унга халал берганини ва йнгитга, у билан сўзлашинишдан кўра, у келгунига қадар ўйлаб ўтирган ҳаёллари билан бўлиш кўпроқ ёқаётганини аниқ сезиб турарди. У Жюльенга узок тикилиб турди-да, сўнг, ниҳоят, секин юриб нари кетди. Жюльен унинг ортисидан қараб қолди. Йнгит унинг кечаги зеб-зийнатли кийимларидан фаркли ўларок бу ун одийгина кийимларини кўриб қойил қолган эди. Унинг юзидидаги ифода ҳам кечидан бутунлай фарк қилиб турарди. Терсоғ де Ресникка баянот тақаббул кўринган бу қиз ҳозир унга деярли қандийдир илтижо билан қараб турарди. «Чамаси, бу қор қўйлак, — дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен, — унинг чиройли қоматини қандай ўғалроқ қилиб кўрсатишти. Уни чиндан ҳам матка дейсиз, лекин нега у мотам либосини кийиб олибди?»

«Агар бирортта пдамдан бу мотамнинг сабабини сўра-

¹ Жанар-Никол Карно (1753-1823) — француз математиги. Француз инқилобидини эрбоби ҳисобиличи. қоминини қарши ҳуш париздаги ҳаққотларга қарши унга «Пайда топмақдони» дея ном берилган. Қайта тиклашда дамони қуягани қилинган ва шарҳларини ўлиб кетган.

² Поль-Франсуа Вели (1702-1760) — француз тарихчиси. «Франция тарихи» китобинини шартлики 7 та қисмига бўлган.

сам, яна нуқулэй аҳволга тушиб қолганим мумкин. — Жюльен энди бояги нуҳомбахш хаёллардан бугунлай қутулган эди. — Бугун эрталаб ёнган барча хатларни қайтадан ўқиб чиқмоғим керак. Худо билсин, парижонлик билан нималарни ёздим-у, қандай хатолар қилдим экан! У фикрини бир жойга туғлашга ҳаракат қилиб, биринчи хатни қайтадан ўқир экан, бирдан ёнида шойи кўйдакнинг шитирлашкни эшитиб қолди, у дарҳол ўгирилиб қаради. Мадмуазель де ля Моль столдан икки қадам нарида кулиб турарди. Жюльеннинг жаҳли чиқаёзди: унга иккинчи марта халаф беришмоқда эди.

Матильдага келсак, киз, бу йиғининг назарида, ҳеч қандай аҳамиятга эга эмаслигини яққол сезиб турарди; унинг кулгисин сохта эди. киз саросимага тушиб қолганини яширишга ҳаракат қиларди ва унинг уддасидан чиқди ҳам.

— Бу дейман, жуда қизик нарсалар ҳақида ўйлаб ўтириб-сиз, шекилли, жаноб Сорель? Эҳтимол... Граф Альтамирина Парижга қочиншга мажбур ўтган ўша ғитнанинг бирор қизиқарли тафсилотини эслатган бўлсангиз керак-ди? Шу хаёлларнингизни менга ҳам айтиб бериңг; шу денг, жуда қизикиб қолдим. Бу гапларни ҳеч қимга айтмайман, ўлай агар!

Ўз гашига ўзи кулок солиб экан, киз қандай қилиб олганидан ана шу сўзлар чиққанига ажабланарди. Бу қанаҳаси бўлди? У ўзига тобе одамга ялиниб ўтирибдими? Қиз янада кўпроқ довлараб қолди-да, қандайдир бепарво ҳазил-ихангиде қўшимча қилди:

— Бу қанаҳа хаёллар бўлдики, одатда жуда совуққон бўлган сиздек бир одамни Микеланжело пайгамбари қаби шу қадар нуҳомлантириб юбюрибди?

Қутилмаганда шундай тақаллуфсизлик билан сўраркан кутиш Жюльеннинг газзбини қайнатиб юборди. У бирдан гелба одамга айлангандек туюлди.

Дантон ўғрилиқ қилиб тўғри йўл тутганми? — деди у бирдан лаҳза сайин ошиб бораётган қандайдир бир газзб билан. — Писмонт ва испан инқилобчилари жиқоят қилиб, ўз ҳалқлари цаънига дег тулиришин керакмиди? Одамларга, лар бунга муносибми, муносиб эмасми, армиядаги лаво-

зимлар ва турли орденларни бўлашиб бериш лозимиди? Ахир шундай мансаб ва мукофотларга эга бўлган одамлар киролининг қайтишидан кўрқинчармиди? Турин газпасини талон-тороғ қилишга йўл қўймоқ керакмиди? Кискасини айтганда, мадмуазель, – деди у қовоғини солганича кизнинг устига бостириб борар экан, – ер юзиде жаҳолат ва жиноятни йўқ қилишни исгайдиған одам орқа-олдига қарамай киргиле барот қилиб, довулдай ўқитиб ўтиши лозимки?

Матильда кўриб кетди, у йигитнинг нигоҳига дом бера олмай, бейхитёр орқасига чекинди. Киз ичдамай Жюльенга тикилиб турди-да, сўнгра, ўз кўркувидан ўзи уялиб, енгил одимлаганича кутубхонадан чиқиб кетди.

Х. КИРОЛИЧА МАРГАРИТА

*Муҳаббат! Қувончда эришмак
учун не кўйларга соймайсан битни*

*Португалиялик раҳибанин:
мактублари*

Жюльен ёнган хатларини қайтадан ўқиб чиқди. Тушлик овқатта хатт чалинди. «Бу парижлик кўғирчоқка роса кулгиле кўринган бўлсам керак ўзиям, – дея хатиндан ўтказди у. – Ўлимдаги гапларни унга вийиб тилбалик қилмадимми ахир! Эҳтилол, бу унча тилбалик ҳам эмасдир. Бу ўринда бор халқнинг тўқиб солиш мен учун муносиб иш бўлди.

Хўш, нега бўлмасам ўзи бу ерга келиб, менга эни бўлган нарсаларни сўрай-сўриштиради? Бу унинг томонидан беадаблик эмасми! Гирг ахлоқсизлик-ку. Дантон хақидаги фикрларим унинг отаси менга маош тўлайдиган вазифалар қаторига қирмайди-ку, ахир».

Ёмакхонага киргач, Жюльен мадмуазель де ля Молин бошдан оёқ мотам кийинида кўриб ранжитишнинг дарҳол унутди-қўйди. ошладагиларнинг умдан бўлак бирорчаси ҳам қора кийимлагани сабабли бу ҳол йиситта жуда галати

туюлди.

Кунн билан каттих ҳаяжонланиб юрган Жюльен туш-
ликдан сўнг бутунлай ўзига келди. Унинг бахтига, дастур-
хон ёнида лотин тилини билашган азнави академик ҳам
ўтирган эди. «Агар мадмуазель де ля Молнинг мотам тут-
ши ҳақидаги саволим чиндан ҳам ишқин бўлса, – дея ўйлади
Жюльен, – манави одам, ҳар қалий, устимдан унча қулмаса
керак».

Матильда унга қандайдир бошқача кўз билан қараб
ўтирарди. «Мана у – бу ерлик аёлларнинг ишваси, худди де
Реналь хоним ҳикоя қилгандек бўляпти, – дея ўйларди
Жюльен. – Бугун эрталаб унга бироз кўполроқ муомала қил-
дим, у мен билан гаплашмоқчи бўлганида инжиклигини кў-
тармадим. Натижада эса унинг олдида ҳурматим ошди. Ле-
кин у ҳақини қўймайди, албатта. У ҳали мендан ўчини
олади, ўзининг нафратомуз кибр-хавосини намойиш қилади
менга, ҳозирча мен, чамаси, фақат жигига тегдим, ҳолоқ
Мен жудо бўлган аёл нақадар ўхшамасди-я бунга! Қандай
табiiий латофат бор эди унда! Қандай софлишиқ! Мен унинг
фикрини ўзидан аввал билиб олардим, бу фикрнинг унинг
хаёлига қандай келмаётганини сезиб турардим. Унинг қалби-
даги ягона рақибим, бу болаларидан жудо бўлиш ваҳимаси
эди, лекин бу туйғу шу қадар оқилона ва табiiий эдики, гарчи
ундак ўзим азият чексам-да, у менга ҳуш ёқарди. Тенгаси
эканман... Ўшанда Париж ҳақидаги орзулардан маст бўлиб
юрганлигим туфайли бу фаришта аёлнинг қадрига етмадим

Қандай тафовут, ё Раббим! Хўш, бу ерда нимани
кўряпман? Фақат шухратпарастлик, қалондимонлик, ўзига
бино қўйишнинг турли хил аломатлари – бор гал шу, ҳолоқ».

Барча итол ёнидан туриб кети бошлади. «Азнави акаде-
микимини қўлдан чиқармаслик керак», дея қарор қилди
Жюльен. Ҳамма борга чиқаётганида у академикка етиб олди-
да, мўминкобилиқ билан

«Эрнанининг¹ муваффақиятидан гашабланаётган
олимнинг фикрига қўшилди.

¹ «Эрнани» – Виктор Гюго (1802-1885) каламига мансуб драма. 1839-йилнинг 15-
февралн тўғри «Комеди-Франсез» театрида сахнала қўйилган.

– Ҳа, агар кампоққа олишлар ҳақидаги махфий буйруқлар даврида яшаганимизда борми... – деди у.

– У даврда бундай қилишга унинг журъати етмаган бўларди! – дея Тальяма¹ сизгари қўлларини силжитиб хитоб қилди академик.

Қандайдир гул ҳақида гап очилган эди, Жюльен Вергилийнинг «Георгиклар»идан бир-икки сатр ёд айтди ва шу тахоти аббат Дезилининг² бекиёс шеърларини мактаб қўйди. Хуллас, у қўлидан келганича академикка хушомад қилди. Ва шундан кейингина бепарво бир оҳангга сўради:

– Мадмуазель де ля Молнинг бугун мотам либосини кийиб олганидан бирорта амакиси ўлиб, ундан мерос олганми, дейман?

– Нима? Сиз шу уйда яшаб туриб, бу кизнинг қандай савдоси борлигини билмайсизми ҳақи? – деди бирдан тўхтаб академик. – Ростини айтсам, онаси кизининг бундай талбалик қилишга йўл қўйиши жуда ғалати туюлади. албатта, лекин бу гап орамизда қолсин-у, бу ондаагиларнинг иродаси шунақа заифроқ ўзи. Мадмуазель Матильдага эса ирода бобила Худо берган. Шу бондан ҳам у уйдагиларнинг бари-ни ётқизиб турғизади. Бугун ўттинчи апрель-ку ахир. – Академик жимиб қолди-да, қувлик билан Жюльенга қараб қўйди. Жюльен қўлидан келганча маънодор ҳилиб қўжайди.

«Бугун уйни ётқизиб турғизиш, мотам либоси ва бутун ўттинчи апрель эътифогининг бир-бирига нима алоқаси бор! – дея ўйларди у. – Бу дейман, ўзим ўйлаганимдан ҳам кўпроқ қовун туширтганга ўхшайман-ку».

– Ростини айтсам, мен.. – деди у академикка ва унга савол назари билан тикилди.

– Юринг, бонни бирпас айтанайлик, – деди академик узундан узок ва таъсирли ҳикоя бошлаш имконияти туғилиб қолганидан хузур қилиб. – Менга қараг: наҳот сиз бир минг

¹ Тальяма (1763-1826) – машҳур француз ақсари, яхшироқ феодални рақибини ўйлаган.

² Аббат Дезюль (1718-1813) – «бонни»лар мактабига мансуб бўлган шайх. У 20-йиллари янчи классик шайх масбутиларини, биринчи романтиклар, жумладан, Шопенгауэр ҳам уни қалам китоби юришарди. Де-жюль Вергилийнинг «Георгиклар»идаки иккинчи парчага қараган.

беш юз етмиш түртүнчи йилнинг үттизинчи апрель куни кандай воқеа содир бўлганини билмасангиз?

– Қасрда? – ажабланиб сўради Жюльен.

– Грев майдонида.

Жюльен шу қадар таажжубга тушган эдики, ҳатто бу майдоннинг номи ҳам унга ҳеч нарсани ҳислатмади. Синчковлик ва ўз руҳига жуда монанд бўлган алакашдай фожиали кизик воқеалар тўғрисидаги ҳикояни олдидан хис этиш тугайли унинг кўзлари алоҳида бир нфода билан ёндики, одатда, ҳикоятчилар ўз тингловчиларининг кўзида ана шундай олонини кўришни ёстиришади. Академик ҳеч нарсадан хабарни бўлмаган шундай эътиборли тингловчи топиб олганидан боши осмонга етиб, Жюльенга 1574-йилнинг 30-апрель куни ўша лаврнинг энг чиройли йититларидан бири Бонифаций де ля Моль ва унинг дўсти, пьесомонлик содагон Аннибал де Коконвессининг қандай қилиб Грев майдонида боши танидан жудо этилгани ҳақида жуда батафсил ҳикоя қила бошлади.

– Ла Моль Наварра кироличаси Маргаританинг махбуби эди. Киролича уни жуда севарди. Бир нарсага эътибор беринг-а, – дея қўлимча қилди академик. – Матмусатель де ля Молнинг исми ҳам Матильда-Маргарита. Шу билан бир қаторда де ля Моль герцог Алансонскийнинг арзандаси ва ўз маъшукасининг эри, кейинчалик Генрих Тўртинчи номи билан машҳур бўлган Наварра киролининг яқин дўсти ҳам эди. Худди масленица¹ байрамида, сешанба куни бутун сарой аҳли ўлим тўшагида ётган бадбахт кирол Карл Тўққизинчи² билан Сен-Жерменда эди. Ла Моль киролича Екатерина Медичи³ саройида осир қилиб сахлаб келаётган ўз дўстлари, шахзодаларини ҳалос этмоқчи бўлади. У икки юз суворий билан Сен-Жермен девори ёнига келади. Герцог Алансонский қўрқоқлик қилади, натижада ла Моль жаллоцнинг қўлига топширилади.

¹ Масленица – шарқий славянларнинг қишнинг қува-Маниши ва баҳарнинг йишловини тугайити ўташмоқдаган байрами.

² Карл IX (1550-1574) – 1561-1574-йилларда Франция кироли.

³ Екатерина Медичи (1519-1589) — 1547-1589-йилларда Франция кироличаси.

Лекин бу ўринда мадмуазель де ля Молга энг таъсир қиладиган атоҳида бир жойи бор, буни менга бундан етти йил муқалдам унинг ўзи айтганди. Ўшанда унинг ёши ўн иккида эди, лекин ўшанда ҳам ақли, ё тавба! – шундай дея академик кўзларини осмонга тикди. – Шундай қилиб дент, бу сиесий фожиада унинг қалбини ларзага солган нарса – кирилича Маргарита Наваррскаянинг ҳеч кимга билдирмай Грев майдонидаги қандайдир уйга яширилиб, жаллоатнинг олдига одам юборгани ва ундан ўз ўйнашининг ўлик бошини талаб қилиб очилни бўлибди. Тун ярим бўлганда эса, у ля Моннинг бошини олиб, ўз қарасига ўтирибди-да, Мон-мартр тепасининг ёнбағрида жойлашган кичик бир ибодат-хонага борибди ва уни ўз қўли билан дафн этибди.

– Наҳот шу гаплар рост бўлса? – дея хитоб қилди таъсирланиб кетган Жюльен.

– Мадмуазель де ля Моль ўз акасида нафратланибди, зеро у, кўриб турибсиз, бу воқеа ҳақида ўйлашни ҳам истамайди ва ўттизинчи апрель кунини мотам либосини киймайди. Ўша машҳур қатлдан қипзини кузатиш байрами.

Сўнг де ля Моль билан Коконассонинг садоқатли дўстлигини ҳеч қачон унутмаслик учун, – ўша Коконассо италян бўлиб, исми Аннибал эди, – бу авлоднинг барча эркакларига Аннибал деб исм қўйишадди. Лекин ўша Коконассо, дея қўшимча қилди академик товушнинг пасайтириб, – Карл Түккизинчининг айтишча, 1572-йил 24-август воқеаларида¹ энг шафқатсиз қотиллардан бири бўлган эҳан. Лекин қандай қилиб, азизим Сорель, сиз шу ҳолатининг ҳамдастурхони бўлсангиз-у, бу воқеаларни билмай юрсангиз?

– Шунинг учун ҳам бугун тушқи оқват пайзи мадмуазель де ля Моль акасини Аннибал деб атаган экан-да. Мен эса нотўғри илтидим, деб зориман.

¹ Францияда 1572-йил 24-август ҳақеалари – Варфоломей қатлими – Варфоломей кечаси деб Французлар 1572 йил 24 август нишонланган куни Варфоломей кунини драфони, гугенотларнинг қатлинолар томонидан оқилани қилини қилини гунга кўйилди. Турган маълумотларга кўра, ўша кечда Парижнинг ўзаси 2000, бутун Франция бўйича эса 30 мингга яқин гугенотлар ўлдирилди.

– Бу таъна эди. Маркиз кизининг бу қилиқларига чидаб юрганига хайронман.. Бу гўзал кизга уйланган одам зерикмайди.

Шундан сўнг беш-олтита заҳарханда гап айтирди. Академикнинг хўшларида чакнаб турган бадхўхлик ва тақаллуфсизликдан Жюльеннинг гашиби қайнади. «Мана, биз худди малайшарга ўхшаб, хўжайинларимизни гийбат қилдимиз. – дея ўйлади у. – Лекин бу жаноб академикдан ҳар нарсани кутса бўлади».

Жюльен бир кун икки маркиза де ля Моля олдидан тиз чўкиб турганини кўриб қолганди: у хонимдан провинциядаги ўз жинсини учун тамакки бўйича солиқ инспектори лавозимини илтимос қилмоқда эди. Кечкурун мадмуазель де ля Молнинг бир вақтлар Элизага ўхшаб Жюльенга ҳамза қилиб юрадиган ёшгина хизматхори унга ўз хонимининг бундай қийинчилигида одамларни ўзига қаратиш нияти йўқлигини шаъма қилди. Чамаси, бу галати қилиқ қиз табиъатининг туб моҳиятидан чиқиб келса керак, у чиндан ҳам дўстларини оғош қилиш учун шаҳид кетган. Ўз даврининг энг маърифатли қироличасининг сеvimли ўйнаши бўлган ўйна де ля Молни яхши кўрарди. Бу одам оғош қилмоқчи бўлган дўстларининг қимлигини айтмайсизми! Валледа шахмат ва Генрих Тўртинчидан-я

Де Реналь хонимининг барча қатти-қарақатида яққол сезилиб турадиган табиийликка ўрганиб қолган Жюльен парижлик аёлларда истиқнодан бўлак ҳеч қандай ҳислатни кўрмас ва ўзини хиёл бўлса-да, ноқулай сезган пайтлари улар билан кима тўғрида гапиргани билмай қолар эди. Бу жиҳатдан мадмуазель де ля Моля истисно бўлиб чиқди.

Эшди йиғит ажиб саркомат билан уйғунланган ўзига ҳос бу гўзалликни қалбининг соғувчилигига йўймай кўйганди. У мусарффо баҳор кунлари меҳмонхонанинг донг очик деразалари остида, бигда бирга сайр қилиб юрар экан, мадмуазель де ля Моля билан узоқ-узоқ суҳбатлашарди. Шундай суҳбатлардан бирида қиз унга Де Обиньс ва Браг-

¹ Де Обиньс (1551-1640) – француз тарихчи ва дипломати. «1550-йилдан 1601-

томининг¹ тарихини ўқиётганини айтди. «Ажиб мутолаа-ку! – дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен. – Маркиза бўлса унга Вальтер Скоттнинг романиларини ўқишга рухсат бермай юрибди!..»

Бир куни Матильда унга Генрих III ҳукмронлик қилган пайтдаги бир ёш аёлнинг қилган ишон ҳақида гапириб берди – кизнинг кўнлари шунлай бир ҳаяжон билан порлаб турардики, унинг самимий гапираётганига сира ҳам шубҳа қилмас бўлади. Бу воқеа ҳақида у ҳозиргина Летуаллининг² мемуарларинда ўқиган экан: ўша аёл эрининг хиёнат қилганини билиб қолган, унинг кўксига ханжар санчибди.

Бу гапни эшитиб Жюльеннинг кўнгли кўтарилди. Шундай иззат-ҳурматда бўлган ва академикни айтишича, бу тун уйини ётқизиб турғизадиган бу киз у билан деярли дўстона оҳангда сўзлашмоқда эди.

«Йўқ, янглишганга ўхшайман, – дея ўйлади бироздан сўнг Жюльен. – Бу сира ҳам дўстона муносабат эмас, мен шунчаки трагедиялардаги ишончли оламдек бир суҳбатдошман, унинг эса ким биландир сўзлашгиси қояпти. Ахир мени бу хонадонда олим деб билишар-ку. Ўша Брантом, де Обинье ва Летуаллининг китобларини ўқиб чиқмоғим керак. Шунда ҳеч бўлмаганда малмуазель де ля Молль менга ҳикоя қилётган ана шу воқеалар ҳақида баҳслашганим мумкин бўлади. Йўқ, мен ўша тунгалак суҳбатдош бўлиб юришнинг ташлашим лозим».

Секин-аста Жюльеннинг ўз кешини билиб ва шу билан бирга ўзини жуда табиий тутадиган бу киз билан суҳбати борган сайин кизиқарлироқ тус ола бошлады. У ўзини газабланган плебейдек тутиб юришини унутаетгани. Йилги малмуазель де ля Молльнинг кўп мутолаа қилгани ва дурустгина муҳокама юрита олишини сезиб қолди. Унинг бонда

ёшда келар ушундай тарихий китобнинг муаллифи

¹ Брантом (1527-1614) – «Машҳур одамлар ва булул француз сарқидларининг ҳаёти», «Машҳур кўнмалар ҳаёти» китобларининг муаллифи. Брантом бу асарларда шрий фикрларини ва машҳур кўнмаларнинг шайқий сарғулашларини ҳаққат ҳикоя қилинган.

² Летуаль (1546-1611) – Генрих III ва Генрих IV лаври қилиб тарихий «Кўнмалар»нинг ёзиб қолдирган, француз мемуарчиси.

сайр қилиб юрган пайтда изҳор қилган фикрлари меҳмон-хонада айтган гапларидан бутунлай фарк қиларди. Баъзан у билан суҳбатлаша туриб, киз шу қадар руҳланиб ётардики, бу ҳол унинг одатдати ўзини кибр-хаво ва совуққонлик билан тутилинга бутунлай тескари эди.

– Иттифок урушлари – Франциянинг қаҳрамонлик давлари эди, – деди бир хуни у Жюльенга кўзлари завқ ва илҳом билан чақнаб жан. – Ахир, ўшанда ҳар бир одам, сизнинг императорингиз давридагидек бирор ҳоч олиш учун эмас, ўз сифлошларига ғалаба келтириши лозим бўлган маълум бир мақсад билан жанг қилган-ку. Ўша пайтларда худбинлик ва турли настькашлиқлар камроқ бўлганини тан олсангиз керак ахир. Ўша даврини жуда яхши кўраман.

– Бонифаций де ля Моль эса ўша даврнинг қаҳрамони бўлган, – деди Жюльен кизга.

– Ҳар қалай, уни жуда севишган, бундай севги ҳаммага ҳам насиб қилавермайди. Айтнинг-чи, ҳозир дунёда ўз ўйнашининг танасидан жудо қилинган бошига қўл тегиза оладиган аёл топилавермакми?

Де ля Моль хоним кизини чақириб қолди Рискорлик, агар унинг фойдали бўлишини исташса, пинҳон тутилмоғи лозим. Жюльен эса, кўриб турибмизки, Наполеонга сажда қилишники мадмуазель де ля Мольга деярли айтиб қўйган эди.

«Бизга нисбиган уларнинг улкан устуңлиги ҳам ана шунда, – дея ўйлади Жюльен боғда ёлғиз қолагач. – Аждоллари тарихи уларни олдий хис-туйғулардан юқорирак ҳўяди, яна улар эрта-кеч тирнқчилиқни ўйлашмайди ҳам. Қандай нотапонтик ахир бу! – дея кўпимча қилди у алам билан. – Мен бу юксак предметларки ўйлашга муносиб эмасман. Менинг ҳаётим – бу турган-битгани рикорлик, ҳеро ҳаммаси фақат шунинг учунки, ҳалол нон топиб сўйшим учун минг франк мулкни йўқ».

– Хўш, нималарки орзу қиляпсиз, тақсир? – дея сўради Матильда, югурганича унинг олдига қайтиб келгач.

Жюльен ўзидаи ўзи нафратланиб чарчаган эди. У мағрурлиги туфайли бэр гаши очикдан очик гапириб берди. Йигит шолғомдек қизариб кетди, ҳеро у ўзининг хашишқоқ-

лигини шундай бадавлат бир хамсага тапирмоқда эди. У отдан тушса ҳам улангидан тушмай, ундан ҳеч нарса тама килмаётганини хизга ётиғи билан уқтиришга ҳаракат қилди. Матильдага у деч қачон бу қадар чиройли кўринмаган эди: у йигитининг юз ифодалари билан сезгирлик ва садоқатни пайқайди, кизининг назарида, кўпинча унга худди ана шу нарса етисмас эди.

Орадан бир ойча вақт ўтди, бир кун Жюльен де ля Моля саройининг боғида сайр қилиб юрар эди, бироқ энди унинг юзида ўзининг камситилганлигининг муттасил ўйлаш натижасида сезилиб турадиган ўша қалқил ва фалсафий муросасизлик ифодаси кўринмай қолганди. У ҳозиргина, акиси билан югураётиб, оёғи лат еганини айтган мадмуазель де ля Молин меҳмонхона эшигига қадар кузатиб қўйганди.

«У кўлимига қандайдир жуда галати суянди! – дея мулолаза юритарди Жюльен. – Е мен ўзимга бино қўйган олиф-таман, ёки чиндан ҳам унга бироз ёқаман. Ҳатто гурурим қандай азият чекниги ҳақида ҳикоя қилган пайтимда ҳам у жуда мулойим бир қиёфада қўлоқ соляпти. Унинг шундай ювош бўлиб қолаганини кўришса, меҳмонхонадигиларнинг бари нақалар хайрон бўлишларини тасаввур қиламан. Имоним қонилик, бошқа ҳеч ким билан у шундай мулойим ва меҳрибонлик билан суҳбатлашмайди».

Жюльен бу гаройиб дўстликка ортқича баҳо бериб юбормасликка ҳаракат қиларди. Унинг ўзи бунга вақтинча сулҳга ўхшаш бир нарса деб ҳисобларди. Улар ҳар кун бир-бирлари билан учрашар экан, кеча ораларида пайдо бўлган илик ва дўстона оҳангга ўтмоқдан аввал ўзларидан: «Хўш, бутун биз дўстмизми ёки душман?» – дея сўрашаётгандек туғаларди. Улар бир-бирларига айтган биринчи жумлаларида суҳбатнинг мазмунини ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмасди. Муомаланинг шакли – ихковининг ҳам бутун диққат-этибори ана шунга қаратилган бўларди. Жюльен, агар бу диндор ҳизга бир марта бўлса ҳам ҳақорат қилишга йўл қўйиб берса, ҳаммаси барбод бўлишини яхши тушунарди. «Агар аразлашадиган бўлсак, яхшисен. ўз гуруримни қонуний равишда ҳимоя қилиб аразлашиб қўя қолганим маъқул

Мабодо бирор нарсанда унга ён бериб, нафсонияткимнинг азият чекинига йўл қўйсам, турган гал, кейинчалик у менга нафратини сочиб, қашбимга ниш ура бошлайди ва бундан ўзини хиноя қилишим қийинроқ бўлади».

Бир неча марта Матильда, кайфияти бузқини турган пайтда у билан оқсуяк хонимлардек гаплашмоқчи бўлди, — кин бу уриқишларида катта маҳорат кўрсатарди, — бироқ ҳар гал Жюльен дарҳол бунинг олдини оларди.

Бир кун у кизнинг галини шартга бўлиб қўйди.

— Агар мадмуазель де ля Моль ўз оғасининг котибига бирор иш буюришни лозим кўрсалар, — деди у кизга, — котиба у кишининг буйруқларини сўзсиз эшитмоғи ва эҳтиром билан итбат этмоғи лозим, лекин у шундан бўлак бир оғиз ҳам сўз айтишга мажбур эмас. Унга ўз фикрларини мадмуазельга изҳор қилиши учун ҳақ тўлашмайди.

Қиз билан ўзининг ўртасидаги бу муносабат ва Жюльеннинг қалбида тутилган баъзи бир ғалати нуҳбалар бирор нарса устидан қулиш одобсизлик ҳисобланадиган ва барча ҳар бир нарсадан гумонсирайдиган бу дашамдор мехмонхонада биринчи паллада юраги сиқилиб юрган йигитнинг дилидаги ҳунобгарчишиқни қувиб юборди.

«Агар у мени севиб қолса, ҳўп кизик иш бўларди-да. Лекин у мени севадими, йўқми, мен ақлли бир қиз билан дўстлашиб қолдим. Кўриб турибман, уйдагиларнинг бари ундан безилтаб туради, вийниқса, акави маркиз де Круазинга кўркади ундан. Шундай мулойим, дилбар, жасур йигит-а, барча устунлик у томонда ахир! Насл-насаби ҳам юксак, давлати ҳам беҳисоб! Агар шулардан бирортаси менда бўлганида борми, нақадар бахтли бўлардим-а! У Матильдани жонидан севади, унга уйланиши керак. Маркиз де ля Моль бу никоҳ битимини тайерлаётган иккала нотариусга узмулча хат ёздирмади менга. Шундай қилиб, мен эрталаб қўлига қалам олиб, бухирган нарсаларини ёзиб ўтирадиган оқий бир котиб, орадан бирор икки соат ўтгач, бу ерда, бинда, ўша ёқимтой зодагон йигит устидан тантана қилиман. Ёро охир-оқибатда, кин мени афзал ҳўраётганига сира ҳам шубҳа қолмастир. Эҳтичол, Матильда уни худди бўлажак эр сифа-

тида ёмон кўрар, бунинг учун унда хибр-хаво жуда етарли
У холда, демак. мента кўрсатилаётган илтифотлар – суҳбат-
донм малайга кўрсатиладиган ишонч бўлиб чиқадан-ку.

Йўк. ё мен аклдан озгайман. ёки унинг чиндан ҳам мен-
га мийли бор. У билан канча совуқрок ва расмийрок гаплаш-
сам. у ўзини мента шунча яқинроқ олишга ҳаракат қиляпти.
Бунларнинг ҳаммаси қандайдир ниятда қилиняпти, булар-
нинг бари мунофиқлик, дея тахмин қилиш ҳам мумкин, ле-
кин мен пайдо бўлишим билан унинг кўзлари чакнаб кетаёт-
ганини аниқ кўряпман-ку. Нахот бу нарижлик аёшлар шу
қадар максора бўлсалар? Дарвоқе, менга барибир эмасми?
Зоҳиран шунақа, ахир бу меннинг фойдам-ку. Майли, ана шу
зоҳирликдан лаззатлანайлик бўлмасам ё Раббим, бунча
чиройли бўлмаса у! Бу мовий шахло кўзларининг яқиндан
туриб тикилиши нақадар ёқади мента. Ҳозир у мента ўқтили-
ўқити шундай қарайдиган бўлиб қолган. Бу баҳор уч юз
нафар ёвуз ва жирханч талабалар орасида ўзимни ниҳоятда
бахтсиз ҳис этган ва иродамнинг кучи тўғайлигини ўша
лаётга бардош бериб келган бултурги баҳорга нақадар ўхша-
майдим-я. Ундай десам ёвузлик бобида ўзим ҳам ўша талаба-
лардан дегарли қилинмайман-ку ахир».

Бирок шубҳага тушган дақиқаларида Жюльен ўзига
ўн шундай дерди: «Бу киз меннинг устимдан куляпти. У
акаси билан келишиб олиб, иккови менга қалақа қилишяпти.
Лекин иродаси сустиги учун у акасидан нафратланади,
шекилли. Аканининг бор-йўқ фазилати жасурлиги, холос, де-
ган эди у менга. Унинг бутун жасорати фақат испанлар шам-
ширидан кўркмаслик¹, Парижда эса у ҳамма нарсалар чў-
чийди, донм кулгизни ахволга тушиб қолмасам эди, деб кўр-
қиб юради. Унинг расм-одат бўлиб олган ҳақиқатлардан
хиёл четга чиқадиган бирорта мустақил фикри йўк. Мен
хатто донм уни ҳимоя қилишимга тўтти келади, деганди.
Матильда эндигина ўн тўккиз баҳорни кўрган киз! Наҳотки
бу ёшда шундай мунтазамлик билан, бир лаҳзага бўлса-да,
дилидагини сездирмай мунофиқлик қилиш мумкин бўлса?

¹ ..испанлар шайширидан кўркмаслик - Граф Пюффер, ҳаммон, 1821-йили
Испанияга қарши урушда шайширск этган ва у ерда жасурли кўрсатган бўлиши кетди

Лекин, бошқа жиҳатдан олганда, мадмуазель де ля Моль шахло кўзларини ўзгача бир ифода билан менга тиккан заҳоти граф Норбер дарҳол нари кетади. Бунинг қандайдир шубҳали гомони бор: у, чамаси, сениксиники малайлар орасидати атлакандай хизматкорни ортик кўраётганидан ғазабланса керак. Ахир герцог Шонский мени худди шундай деб атаганики ўз қулогим билан эшитгандим-ку. Шу гапни эслагач, нафрат Жюльеннинг қалибдати барча бўлак тулғуларни сиқиб чиқарди. «Эхтимол, ўша мияси айнаб қолган герцог кўҳна услубни яқин кўрар?»

«Нимаям дердим, у ўзал киз. – дея ўйлашга замон этарди Жюльен кўзлари ғазаб билан чакнаб, – уни йўлдан урамкан-да, кейин қочиб кетаман. Йўлимни тўсган одамнинг шўри ҳурийди!»

Ана шу орзуларга берилиш эди Жюльеннинг ягона машғулоти бўлиб қолди: у бошқа ҳеч нарсани ўйлаб олмасди. Кунлар унинг учун соат каби ўтиб бормокда эди.

У бирор жиддий иш билан шуғулланмокчи бўлганида ҳаёли бирдан уни узоқ-узоқларга олиб қочарди: орадан чорак соат ўтиб, у ҳушига келарди-ки, юраги ортиқиб қотиб қоларди-да, «У мени севармикин?» деган саволдан мияси гавлаб кетарди.

XI. ЁШ ҚИЗНИНГ ҚУДРАТИ

Мен унинг ҳуснига қойил қиламан-у, лекин ақлидан кўрқаман.

Мериме¹

Агар Жюльен ўшча Матильданинг ҳуснига таҳсин ўқини ёки унинг авлодларидан мерос қолган тақаббуригидан ғазабланиш ўрнига (ўғри, киз бўлгани айтапарда Жюльенга нисбатан тақаббурилик қилмай қўйилган), бу

¹ Проспер Мериме (1803-1870) – француз тўғичиси. Навалла жанрининг мизли устаси. «Кларо Гасуль (фран.)» романида бўлгани, «Жанерия» романи, «Карл IX салтанати йилмочаси» романи, «Монанкан гўлгани», «Кристин», «Мател Давидович», «Келтибан», «Амазонка», «Юкисе» повеллалари, «Иксидаргит руслари» қиссаси бор.

вақтини меҳмонхонада содир бўлаётган воқеаларни кузатишга сарфлаганида эди, у кўтнинг теварак-атрофидаги одамларга ўтказадиган ҳукмининг нимадан иборатлигини тушуниб олган бўларди. Агар машмуазель ше ля Молла бирор-орта одам сўмай қолса, у айбдорни назик ва ўткир бир ҳазил билан жазолай биларди. Бу ҳазил одоё доирасидан ташқари чиқмас, лекин у дилни шў қадар ваётрон қилардики, одам у урган иш ҳақида қанча кўп ўйласа, шунча кўп азоб чекарди. Бора-бора у ҳақоратланган нафсонини учун чидаб бўлмас даражага етарди. Онанинг бошқа аъзолари орзу қилиб юрадиган нарсалар унинг учун ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмагани боисилан киз ҳаммага кидоятда совуққон бўлиб кўринарди. Аристократик салон шуниси билан ёқимлик, одам у ердан чиқиб кетгач, ўрни келиб қолганда уни, мен у ерда бўлганман, дея эслаши мумкин. Фикр-мулоҳазанинг бутунлай йўқлиги, сийқа гаплар, айниқса, ҳар қандай мунофиқликни бир чўкишда қочирадиган бемаъни олданиқлилар буларнинг бари кўнгилни айинтаётган чучмалликни билан кишини бутунлай бездириб юбориши мумкин. Назокат ва фақат назокат, аслини олганда анча дуруст нарсас, лекин у биринчи палладагина шундай туюлади. Жюльен аввалига мафтун бўлган ва хайратга тушиб юрган пайтларда худди ана шунинг асос этган эди. Назокат, дерди у ўзига ўзи, бу фақат яхши тарбия кўрмаган одамларда сезилиб қоладиган инжанишнинг йўқлиги, холос. Матильда тез-тез терикиб турарди, эҳтимол, у ҳар қандай бошқа жойда ҳам худди шундай терикиши мумкин эди. Ана шунинг учун ҳам узиб оладиган бирор сўз ўйлаб топса, унинг баҳри-дили очиларди.

Ота-онаси, академик ва унга хушмал қилиб юрадиган беш-олтита сингиндига қараганда кизикроқ одамларни масҳара қилиб, бу сиҳда маҳоратини оширмоқ учун ҳам, у, эҳтимол, маркиз де Круазуа, граф де Кайюкс ва яна уч-тўртта бағоят муносиб йигитларни умидвор қилиб юрарди. Булар киз учун шунчаки қалақа қилишга янги ишюн эди.

Биз дилимиз ранжиса-да, шунинг тан олмоғимиз керакки, зеро биз Матильдани яхши кўраемиз, киз бу йигитларнинг баъзиларидан ҳат олиб турарди, сиҳда эса уларга ўн ҳам

жавиб ёзарди. Яна шуни ҳам қайд қилмоғимиз керакки, романимизнинг ушбу қаҳрамони ўша даврда расм бўлган хулқ-атвор бобида истисно ҳамдир. Ҳар қалай, асилзода кизлар тарбияланувчи «Исо қалби» монастыридан чиққан хонимчаларни бемуллоҳазаликда сира ҳам айблаб бўлмасли.

Қизлардан бирида маркиз де Круазнуа Матильдага киз бир кун илгари анчи эҳтиётсизлик билан ёзган латин қайтариб берди, бундай оқилона эҳтиёткорлик билан у кизнинг кўнглини ром этишти умид қилган эди. Бирок бу ёзишмада Матильдани худди ана шу талбалик ўзига мафтур қилганди. Унга ўзини хавф остига қўйиб талакқал қилири ёқарди. Киз ўша воқеадан сўнг маркиз билан бир ярим ой гаулашмай юрди.

Бу йигитларнинг хатлари Матильда учун эрмак эди, лекин унинг ўзи айтишича, бу хатлар бир-бирига жуда ўхшаб кетарди. Уларнинг барида самимий муҳаббат дарили нзҳор этиларди.

– Уларнинг ҳаммаси бир хил, ҳозирнинг ўзидаяк Фаластинга жўнашти тайёр ганти йигитлар, – деди у холавачасига. Бундан ҳам бағтари бўлиши мумкинми ахир? Мен эди келажакда бутун умр ана шундай хатлар олиб яшашим керак! Ахир бу мактубларининг ёзилиш услуби қайси машғулот тури расм бўлишига қараб, нари борса йигирма йилда бир марта ўзариши мумкин. Ҳар қалай, Империя даврида улар бунчалик бемаъни эмасдилар. У пайтдаги оксуяк йигитлар ё бирор буюк жиҳати бўлган ишларни кузатганлар, ёки уларни амалга оширишда ўлари иштирок этганлар. Менинг тоғам, герцог Н. Ваграм остонасидаги жангга қатнашган.

– Нима, қилибюггич қилиш учун ҳам икки талаб қилиналикми? – дея эътироз билдириди Матильданинг холавачаси мадмуазель Сент-Эредит. – Лекин бундай жангда қатнашган одам кейин доим факат шуни ҳикоя қилиб юради.

Ҳўш, ҳикоя қилса нима қилибди! Мен бундай ҳикояларни жон деб эшитаман, Наполеон даврида ўн минглаб воқарлар ўлимга тик қараб борган ҳақиқий жангда иштирок этмок, бу чиннакам жасуратдан далолат беради. Хавф-хатар-

нинг бетиға тик карамок — калбга юксаклик бағишлайди ва менинг бечора мухлисларим тармашиб етган манави зори-харли ҳаётдан ҳалос этади, зерикиб эса шу ҳадар юкумлики, асги қўяверасиз. Бирорта қаҳрамонлик кўрсатиш улардан қайси бирининг ҳаёлига келарди дейсиз? Улар менга уйланишмоқчимиз, шу ҳам жасорат бўлди-ю! Мен бадавлат кизман, отам куёвининг нуфузини оидириб қўяди, албатта! Аҳ, қани энди, у менга сал бўлса-да, галатирок бир ҳуё топиб берганида эди!

Матильданинг жонли, тиник, жозибали фикр юритиши унинг тилига бирмунча салбий таъсир килгандики, бунинингиз ҳам сезган бўлсангиз керак. Ўқтин-ўқтин кизнинг орзидан чиқиб кетган бирорта ибосизроқ сўз унинг бовадб дўстларига эриш туқларди. Агар Матильда ҳаммага шу қадар ёқмаганида, дўстлари баъзан унинг аёллик лағофатига мутлақо мос тушмайдиган ўткир нборалар айтиб юборишини очикдан очик тан олишган бўларди.

Киз-ка, ўз навбатида, Булонь ўрмонида гиж-гиж бўлиб ётган бу назокатли кавалер китига ҳаёт шафқатсиз эди. У келажакка даҳшат билан қарайди, деб бўлмасди, зеро бу жуда кучли туйғу, лекин у бундай ҳаётдан жирканарди, бу эса унинг ешдаги кизларда камдан кам учрайдиган бир ҳол, албатта.

Ҳўш, у нимани орзу қилсин? Унинг ҳамма нарсаси бор эди: бойлик, насл-масаб, ақл, ҳусн, атрофдагиларнинг бари шундай дейишарди ва киз буга ишонарди, ҳуллас, фалак ундан ўз саховатини аяматгани.

Жюльен билан сэйр қилиш дилига завқ бағишлайганини дафъатан сезиб қолганида бугун Сен-Жермен қасабасидаги чыг бадавлат бу киз ана шундай ўй-хасллар билан банд эди. Ингитнинг мағрурлиги уни таажжубга солмоқда эди: киз бу оддий қосиббаччанинг поэтик ақлига қойил қиларди. «У аббат Морига¹ ўхшаб епископ даражасига қўтарилади», дея ўйларди у.

Тез орада унинг баъзи бир фикрларига қаҳрамонининг

¹ Аббат мор (1746-1817) — швейцариялик католик мажлисининг шайхури юртин Фрэнсискан муҳазирининг жўнаб. 1791-йили епископликка қўтарилган.

нинг сира ҳам сохта бўлмаган самимий бир сабот билан эътироз билдириши Матильдани жуда қизиқтириб қўйди; киз бу тўғрида ўйлай бошлади. у ўз дугинасига йигит билан қилган суҳбатларининг барча тафсилотларини айтиб берар ва унга нуқул бу суҳбатларнинг асл маъносини, уларнинг нозик жиҳатларини баён қилиб беролмаётгандек гуюларди.

Дафъатан унинг миёсига лоп этиб бир фикр келиб қолди. «Мен севиш бахтига муяссир бўлибман, – деди у бир куни қалби чексиз завққа тўлиб. – Мен севаман, ҳа, севаман, бу аниқ. Менинг ёшимдаги чиройли, ақлли бир киз чиннакам ҳис-туйғуни севгидан бўлак яна нимада топиши мумкин ахир? Қанча ҳаракат қилмайик, мен ҳеч қачон на маъани Круазнуани, на Кайлюски на тути қадри¹ сева оламан. Чамаси, улар жуда тўқис, керагидан ортиқ даражада тўқис бўлишса керак. Хуллас, улар билан теркиб қоламан».

Киз ўзинча «Манон Леско»², «Янги Элонза»³, «Португалиялик роҳибанинг мактублари»⁴ ва ҳоказо, ва ҳоказоларда ўқиган барча эътироз тасвирларини эслай бошлади. Бу ўринда сўз ўт-ўзидан маълум, юксак туйғу тўғрисида кетмоқда эди, енгил ишқий саргузашт унинг ёшидаги ва унинг насабидаги киз учун сира ҳам тўғри келмасди. Муҳаббат деб у Францияда Генрих III ва Бассомьер⁵ даврида учрайдиган юксак ва қаҳрамонона туйғунигина айтарди. Бундай муҳаббат тўсикка учраганда кўркоклик билан орқага чекинамас, йўқ, аксинча, у буюк ишлар сари ундарди. «Ҳозир бизда Екатерина Медичи, Людовик Ун учинчи⁶ лангидидаги қабил ҳақиқий сарой ақллари йўқлиги мен учун нақадар бахтсиз-

¹ Тути қадри (италиянча) – бошқа бирортасини қил.

² «Манон Леско» – афбат Антуана-Франсуа Прево д'Экзон (1697–1763) ҳаётининг маърифатчилик романи.

³ «Янги Элонза» – Юлия, яъни Павел Элонза Жан Жак Руссонинг романи.

⁴ «Португалиялик роҳибанинг мактублари» – французлик дипломат ва ёзувчи Жермен-Жозеф де Ламурин талқини де Гийерри (1628–1685) қилинган манусуб асар.

⁵ Франсуа барон де Бассомьер (1579–1646) – Франция қаршан Генрих IV тоғрили сарббий маршали ва дипломат. «Мемуарлари» номли асар ҳам ёзибди.

⁶ Людовик XIII (1601–1643) – 1610–1643-йилларда Франция ақрили Бурбонлар султосиди.

лик бўлсин, сезиб турибман, катта жасорат талаб қилинган буюк ишлар қилишни мумкин экан. Агар ҳозир Людовик ўн учинчи қаби ошавкатли бир қирол оқдимда гиз чўкиб турганида экан, мен унинг учун нималар қилмасдим дейсиз! Мен уни, барон де Толлининг таъбири билан айтганда, Вандеяга¹ бошлаб борардим ва у яна ўз қироллигини қайта эвбт этарди, ала унда ҳеч қандай Хартияга эҳтиёж бўлмасди... Жюльсен эса менга ерлам борарди. Унга ҳозир нуфуз билан бойлик етишмайди, ҳолос. Шунда у шухрат ҳам қозонган, бойлик ҳам олтирган бўларди.

Круазнуада эса ҳамма нарса бор, лекин у бутун умр фақат герцогинича қолади, доим ярим-роялист, яриминберал бўлиб, сира ҳалдан ошмай, мужмал ва ўртамидеа одам бўлиб юраверади, бинобарин, доим иккинчи ўрнида бўлади.

Рўёбга чиқаётган пайтда ҳадидан ошмиш бўлиб туюлмайдиган бирорта буюк ишнинг ўзи бормикин дунёда! У рўёбга чиққанидан кейин эса бу ишнинг оддий одамлар ҳам бажарса бўладиган деб қисоблай бошлайдилар. Ҳа, қалбимда барча муҳажжизлари билан ҳужмронлик қиладиган бу тўйгу севгининг ўзгинаси, сезиб турибман, унинг алангаси менга илҳом бағишляпти. Фалаҳ аслида ҳам мендан бу саховатини аямаслиги керак эди. Бир инсонда шунча фазилатларни бекорга шундай мужассам қилмаган-ку ахир у. Менинг бяхтим ўзимга муносиб бўлади. Ҳаётимнинг ҳар бир куни кечаги куннинг бемаъни такрори бўлмаслиги керак. Жамнатда тутган ўрни бўйича мендан шу қадар йироқ турган бир йисипни севинишга журъат этишнинг ўзидаёқ қандайдир жасорат ва буюклик бор. Бундан кейин ҳам у менга муносиб бўладими, йўқми, буни кўраман ҳали. Агар Жюльсеннинг бирор шифт гомеки борлигини сезиб қолудек бўлсам, дарҳол у билан муносабатини йиғиштирман-қўяман. Шундай ажойиб ашлодлаш бўлган ва одамларнинг айтишича, шундай танти қиз (отаси бир куни уни шундай сифатлаган эди) аҳмоҳона иш қилмаслиги керак.

¹ Вандея — Франциянинг экинчидаги вилояти. Француз инқилоби даврида у ерда ҳурбонлар суқилганини кейиндан галга ўтказиб чаккаларда кўт-омлар бўлиб турган.

Алар де Круазнуани севиб колганимда худди ана шундай аҳмокина ниш қилган бўлардим. Бу менинг холаваччаларим лаззатланиб юрган бахтнинг ўзгинаси бўларди. Мен эса худди шу нарсалар нафратланиб юрарман. Ёоқини маркиз менга айтадиган барча гаплар ва ўзимнинг унга жавобан айтадиган ҳамма сўзларим менга олдиндан маълум. Эсогининг қистатадиган мухаббат ҳам мухаббат бўлдимми? Ундан кўра мунофиқлик қилган яхши. Буни қаранг-а холаваччаларимдан кичигини эрта беришгандек, тўй битимига имзо чекишали-ю. меҳрибон қариндошларим меҳрлари товланиб кўзларига ёш олишали. Яхшиямки, уларнинг кўнглини топиш хийин ва улар қарши гомоннинг нотариуси гуновни қуни битимга киритган анави сўнги шарт туфайли товсаллашиб туришибди».

ХII. ДАНТОН ЭМАСМИКИН БУ?

Хис-ҳаяжонга ўқилик – менинг холам, гўзал Маргарита де Валуанинг табиати ана қандай эди. Тез орада у ҳозирги кунда Францияда Генрих IV нини билан ҳукмронлик қилаётган Наварра қиролига турмушга чиқди. Тавakkал қилгани – бу гўзал мазики табиатининг бутун сирини ана қандай эди, унинг юн олти ёшдан бонзай акалари билан тез-тез аразлашиб ва ярашиб турқишнинг боиси ҳам ана шунда. Ёшмича қиз нимаси билан тавakkал қилиши мумкин ахир? Ўшдаси энг қимматбаҳо нарса – ар-номуси. Унинг бутун ҳаёти ҳақида ҳам ана шу бўйича ҳукм қилинсади.

Карл Тўққизинчининг никоҳсиз хотинидан туғилган ўғли герцог Анжумеский мемуарлари

«Хўш, Жюльен билан икковимиз-чи? Ҳеч қандай битим, мешчанлик расм-русумларини олдиндан эмалга оширувчи ҳеч қандай нотариус бўлмайдн бизда. Ҳаммаси қахрамонона бўлиб, ҳаммаси тасодифга қўйиб берилади. Агар унинг пасг табақадан чиқиб қолганини ҳисобга олма-

гайда, ҳаммаси Мирғарита Валуанинг ўз замонасининг энг аjoyиб кишиси бўлмиш навхирон ля Молта бўлган муҳаббатига ўхшаб кетади. Лекин сарой аъёкларида бўлмиш йиғитларнинг олоб қоилаларига кўр-кўрона содиқ бўлиб, хиёл бўлса-да, ғалатироқ ҳолисини ўйлашлари биланок ринглари ўчиб кетса, менда нима дйб. Грешия ёки Африкага хичкина бир саёҳат уларга энг тўр жасорат бўлиб кўринади. Ўшада ҳам улар фақат буйруққа биноан, отряд¹ билан бирга бпришади. Лекин уларни ўз ҳолига қўйиб берсангиз борми, дарҳол ваҳимага тушиб қолишади, улар бадавийларнинг найзасидан эмас, йўқ, кулгил аҳволга тушиб қолишдан кўр-кишади ва бу ваҳима уларнинг ос-ҳўлини олиб қўяди.

Менинг алишим Жюльен эса бунинг худди ахси: у ҳамма ишни бир ўзи бажаришни хашк кўради. Бирор кишига суяниб иш кўриш, бирорта одамдан ёрдам сўраш бу ғарийиб йиғитнинг ҳатто ҳаёлига ҳам келмайди. У бўлак ҳаммадан нафратланади, мен эса худди шунинг учун ҳам ундан нафратланмайман.

Агар Жюльен шу қимбағаллиги билан зодшон бўлганида эди, менинг севгим бемаъни тентаклик, энг оддий незальяс² бўлиб чиқарди. мен ҳеч қачон бу ишта юрмаган бўлардим, бунда чинакам буюк эхтиросларга эос бўлган жихатлар, ҳеч қандай енгиб бўлмас тўсиқлар ҳам, келажакнинг мажҳуллиги ҳам бўлмаслики.

Мадмуазель де ля Моль бу юксак мулоҳазаларга шу қадар берилиб кетган эдики, ортаси кунн у маркиз де Круазнуа билан акэсига ўзи ҳам сўзмаган ҳолда Жюльенни кўкларга жўтариб мақтай бошлади. Қиз илгичалар қизгин галирандики, бу ҳол охири-оқибатда уларнинг иззаг-нафси а телди.

— Бу сернайрат йиғитдан кўркишингиз керак, — дея хи-

¹ Отряд (русс.) — 11 жинговар ёки махсус вакиллари бажариш учун тузилган Виктинчлик ёки полиций қарбий тузилма (бу ерда шу маънида). 2) Бирор иш фақият, шичат ўзи уюшган кишилар гуруҳи, маънаси. 3) учушган, жонқатилан маънаси белгилар билан йирилган гуруҳи. 4) ҳайвонлар систематикасида маънаси болалар (ёшлар) бирлашган гуруҳи.

² Незальяс — ниҳолда тентаклик ёки буржуа жамиятдада оқсиз таъқиқ оғасидан уйимчи.

тоб килди акаси. — Яна инқилоб бошлангудек бўлса, у ҳаммамизни (гильотинага¹) жўнатади.

Қиз бу гапга жавоб беришга журъат этмай, акаси ва маркиз де Круазигуанинг гайрат, шижоатдан чўчишларини каллака хиса бошлади. Ахир аслида бу қандайдир қутулмашган ҳодисага дуч келиб қолишдан қўрқиб, бундай воқеалар саросимага тушши мумкинлигидан чўчиш эди-да.

— Сиз жаноблар, доим қулчили аҳволга тушиб қолишдан қўрқиб юрасиз — ахир, бахтга ҳаршиқ бундай ҳавфга 1816-йилда барҳам берилган-ку.

«Иккита партия мавжуа бўлган мамлакатда, — дегувчи эди жаноб де ля Моль. — қулчили аҳволнинг ўзи бўлиши мумкин эмас».

Қизи отасининг бу билан нима демократик эканлигини жуда яхши англаган эди.

— Шундай қилиб, жаноблар, — деди у Жюльеннинг мухолифларига, — сизлар умрбод қўриқиб юрасизлар, кейин эса сизларга:

Ахир, бу бўри эмас, унинг сояси, факат,

— дея қўшиқ айтиб беришди.

Бироздан сўнг Матильда уларнинг ошидан кетди. Акасининг таплари уни лаҳшатга солган эди: у анчагача ўзига келолмай юрди, бироқ эртаси куни қиз, бу гап — жуда катта мақтов, деган хулосага келди.

«Хир қандай қатъият барҳам топган бизнинг замонамизда Жюльеннинг дидиллиги уларни қўрқитяпти. Мен акамнинг бу сўзларини уни айтман. Унинг акми деб жавоб беришини бир қўрмоқчиман. Факат унинг қўзлари ёниб турадиган бир пайтни топиб айтиш керак. Бундай пайтда у менга ёлгон гапирга олмайди».

«Агар бу Дантон бўлса-чи! — деди у ўзюк ҳаёл суриб, ўзига келгач. Хўш, нима қилибди! Агар яна инқилоб бошланиб қолгузек бўлса, Круазигуа билан меннинг акам қандай роль ўйнашди? Уларнинг ролди олдиндан белгиллаб қўйил-

¹ Гильотина - бош оқатишган моли. Дастлаб 1792-йилда Францияда буржуа инқилобни ахирга етказиш учун қўйилган.

лан: улутворлик билан тақдирга тан бериш. Улар қаҳри-
монона бир итоатгўйлик билан сира қаршилик кўрсатмай
қўйдек бошларини пичоққа тутиб беришади. Улар ўла туриб
чўчийдиган ягона нарса – бу яна ўйна ахлоқ доирасидан чи-
киб кетмаслик бўлади. Менкиг кичкина Жюльеним эса, атар
нажот топишга сал умид бўлса, ўзини камоқки олгани келган
ҳар қандай яқинбинчининг пешанасидан отади. У одоб сақ-
лаш ҳақида ўйлаб ўтирмайди, йўқ».

Бу сўзлар уни ўйлантириб қўйди. Улар кизнинг тасав-
лурида қанчидир оғир хотиранинг жонлантирдикки, унинг
дидаи ва завк-шавк бир зумда ғойиб бўлди-қолди. Бу сўзлар
унга де Қайлюс, де Круашуа, де Люз жаноблари ва акаси-
нинг ёлғиз ҳазил-мазах гапларини эслатди. Бу жаноблар бир
овоздан Жюльенимни рикор, итоатгўй ва мунофиқ кўринади
деб айблашарди.

«Ах, – дея янгиб қилди у бирдан кўзлари қувонч билан
ёшиб, – уларнинг худди ана шу истехзолари-ю, доимий ха-
зил-хузул гаплари, гарчи буки ўзлари истамаган бўлсалар-
да, Жюльен биз бу йил қилса кўрган одамлар ичда энг
ажойиб яхшиликдан далолат бериб турибди. Хўш, унинг
камчиликлари ва турли таъати хислатлари билан уларнинг
нима иши бор? Ундаги ҳақиқий улутворлик эса ўзларининг
риоягарчилиг-у меҳрибонликларига қарамай, уларнинг
нафсониятига тетади. Тўғри, Жюльен камбағал ва у руҳоний
бўлиш учун таҳсил кўрган, улар эса экидронларга коман-
дирлик қилишади, улар ўқишга муҳтож эмаслар. Бу анча
кулай, албатта.

Бирок ана шу барча манфийларга, донм бир хилда қора
костюм кийиб юриш ва боёқли очликдан ўлмаслик учун
ўзини руҳонийлардек симо тутишига қарамай, бу асилзода
йигитлар унинг устунлиги ишон чўчиб қолишган. Бунга шубҳа
йўқ. Маънави руҳонийларга қос сипогарчилик эса биг у билан
бир неча дақиқага ёлғиз қолганимиз тахоти ғойиб бўлади-
қўяди. Бу жаноблар ўзларига ўтхир ва ахли бўлиб туюлган
бирор гап айттикларида улар дарҳол, аввало, Жюльенга қа-
раб қўядилар. Мен буни жуда яхши сездим. Бу асилзода йи-
гитлар бирор савол билан мурожаат қилмагунларига қалар.

унинг ўзи улар билан биринчи бўлиб сўзлашмаслигини жуда яхши биладилар-ку ахир. У фақат мен билан сўзлашди. У менни олийжаноб қалб соҳибаси деб ҳисоблайди. Уларнинг эътирозларига эса фақат одоб қондалари талаб килганича жавоб қайтаради. Ва дарҳол ҳурмат саклаб жимиб қолади. Мен билан эса у сўзлаш баҳслашишга тайёр, фақат ҳеч қандай эътирозим қолмагачдан кейингига ўзининг ҳақиқатига ишонч ҳосил қилади. Бутун қиш давомида биз у билан бирор марта ҳам қинақамизга жанжаллашмадик, баъзи-баъзидагина бир-биримизнинг диққатимизни ўзимизга қаратмоқ учун личинг қилдик, ҳолос. Буяқ тапқин, ҳатто ҳонадонимизнинг обрў-эътибори бўлмиш отамдек одам ҳам Жюльенни ҳурмат қилади. Барча бўлак одамлар уни ёмон кўришди, лекин онамининг дугоналари, алави ҳудожўй мунофиқларни ҳисобга олмаганда ҳеч ким ундан нафратланмайдик.

Граф де Кайльос отта ўлгудек ишқибоз одам эди ёки ўзини шундай қилиб кўрсатишга ҳаракат қиларди, унинг бутун умри отхонада ўтарди. У ҳатто нонушгани ҳам қўшинча ўша ерда қиларди. Бу гаройиб ишқибозлик ва доим тишининг оқини кўрсатмай юриш одати туфайли у дўстлари орасида катта ҳурмат қозонган эди, ҳуллаҳ, бу йигит ана шу кичкина тўтаракнинг ҳақиқий дочкии бўлиб, бишқалардан ажралиб турарди.

Эртаси кун и барча де ла Моль хонимининг кенг-мўл қреслуси орғида тўшлангани талоти. Жюльен ўша кун и меҳмонхонага қолмаган эди, жаноб де Кайльос мадмуазель де ла Молни кўриши биланок, ҳеч нимадан ҳеч нима йўқ, бирдан кишишиб, Магильданинг Жюльен ҳақидаги яхши фикрита қарини эътироз билдира бошлади. Круазнуа билан Норбер эса унинг гаилини қувватлаб туринди. Қиз бу соддагина ҳийлани дарҳол тушунди-ю, қалби завққа тўлди.

«Мана, дея ҳаёлидан ўтказди у, — уларнинг бари ҳамма ўш лундор чулки бўлмаган ва савол билан мурқажат қилгунларига қадар, уларга жавоб бера олмайдиган ёлғиз бир истеъдодли одами и қирин тил бириктиришибди. У ҳатто ана шу қира қостюмда ҳам уларни ваҳимага солиб қўйибди. Мабодо у эполет такиб юрганида нима бўларди?»

Қыз шу чоғгача бунчалик зийрашлик билан жавоб қайтармаган эди. Улар хужум бошлашган заҳоти у Кайлюс ва унинг иттифокдошлари бошига заҳар олувд кеситкилар ёғлирди. Бу забдабали офицерларнинг кочириклари даф қилингач, Матильда жаноб де Кайлюсга қараб шундай деди.

— Агар эртага Франш-Конте тоғи томонидаги бирор зодагонча, Жюльен менинг никоҳсиз хотинимдан туғилган ўғлим бўлади, деб тан олса-да, унга ўз номи билан бир неча минг франк пулни васият қилиб қолдирса, бир ярим ой ўтмасданок у ҳам худди сизларга ўхшаб мўйлов кўяди, жаноблар, ярим йилдан кейин эса у худди сизлар қаби гусар офицери бўлиб олади. Ана ўшанда унинг табнатидаги улугворлик сира ҳам қулгилин бўлиб кўрирмайди. Кўриб турибман, жаноб бўлажак герцог, энди сизнинг биргина далилингиз, датиб бўлгандаям эскиган эя яроксиз далилингиз қолдики, у ҳам бўлса, сарой зодагонларининг провинциялик зодагонлардан устунигидир. Хўш, агар мен маккорлик қилиб, Жюльеннинг отаси Наполеон урушлари пайтида Безансонда асир бўлиб турган испан герцогга бўладик, деб сизни мот қилсам-чи, унда ҳолингиз не кечади? Тасаввур қилинг-а, ўша чол ўлим олдидан қилмишига пушаймон бўлиб, Жюльен менинг ўғлим, деса тан олади.

Никоҳсиз хотин ҳақидаги барча бу гаплар жаноб де Кайлюс ва жаноб де Круазнуаларга бир қадар олобсизлик бўлиб кўринди. Улар Матильданинг мулохазаларидан уққан ягона гап ана шу бўлди.

Норбёр унга итбат қилмоқликка қанчалар кўниккан бўлмасин, синглисининг гаплари шу қадар аниқ ва равшан эдики, йилни доим жилмайиб турадиган мулойим чехрасига сира ҳам ярашмайдиган жиддий бир тусга кириб, ҳатто бу ҳусусда бир неча оғиз сўз айтишга ҳам журъат эди.

— Мабоодо тобингиз қочиб қолмасини, дўстганим? — деди Матильда гўё ташишга тушгандек авюйинни ўзгартириб — Ҳаялга жавобан насихатгўйлик қилиш ҳаёлингизни келибдими, десақ, анча хаста бўлиб қолганга ўхшайсиз. Сиз насихатгўйлик ҳам қиласини дати? Префект бўлмоқчи эмасини. ишқиланб?

Матильда граф де Кайлюснинг ранжияганини ҳам, Норбернинг норозилигини ҳам, де Круазуанининг унсиз маъюслигини ҳам тезда унутди-қўйди. У калбини ўртай бошлаган мадъум бир муаммони ҳал қилмоғи лозим эди.

«Ахир Жюльен мен билан жуда самимий гаплашди, — дея ўйларди у. — Унинг ёшида, қимгадир қарам бўлган, боз устига динини ўта шудрагпарастлик туйғуси ўртаётган бир йигит ҳақиқий дўстга мухтож бўлади, албатта. Мен унинг худди шундай дўстиман, лекин унинг кўзларида ҳеч қандай муҳаббат кўрмаймман. Ахир у табиатан жуда жасур йигит, у мени севинганини айтишдан кўрмачан бўларди».

Тараддудга тушиб қолган, ҳаётининг ҳар лавҳасини ўзи билан ўзи баҳслашиб ўтказаяётган Матильда Жюльен билан суҳбатлашган заҳоти бир талай янги диний ва эътирозлар ўйлаб топарди-да, шу пайтга қадар калбини кемириб келган эрикишдан бутунлай ҳалос бўларди.

Бир кун эмас, бир кун министр бўлиб, руҳонийларга уларнинг ер-мулкларини қайтариб бериши¹ мумкин бўлган ҳолат ақли бир одамнинг қизи бўлмаш мадмуазель де ля Молга «Нисо Қалби» монастирида беҳал хушомад қилишарди. Унга ана шу барча устунликлар — насли-насаб, қатта давлат ва ҳоказолар туфайли у бошқа кизларга қараганда бахтлироқ бўлиши лозимлигини уқтиришган эди. Дунёдаги барча қиролларнинг эрикиши ва уларнинг тинимсиз ҳадидан ошинининг ҳам сабаби ана шундадир.

Матильда ҳам ана шу лавҳ-насиҳатларнинг ёмон таъсиридан қутула олмаган эди. Қанча ақали бўлмасин, ўн яшар кизалоқ бутун монастирнинг хушомадига, хушомад бўлганда ҳам анча асосли хушомадига дош беришга қийин эди.

У, Жюльенни севиб қолдим, дея қарор қилгандан буён мутлақо эрикмай қўйди. Қиз калбиди буюк эҳтиросни аниқ этишга журъат этаётганидан боши осмонда эди. «Лекин бу

¹ ... руҳонийларга уларнинг ер-мулкларини қайтариб бериш — инқилоб даврида руҳонийлардан мусулман қилинган ер-сув ва ўрмонлар давлат эмулки ҳисобланган ва 1814-йилдан деярли шунинг учун қайта мулк ҳисобини ўтатиш. Царининг вассалларидан бири ана шу ер-мулкни ошининг наслига қайтариб беришга розилик эди.

жула ҳавfli эрмак. – лерди у ўзига ўзи. – Янахи ахши! Минг чандон ахши!

Бу муҳаббатсиз мен ҳаётимнинг ўи олти ёшдан йилгир-ма ёшгача бўлган энг ажойиб палласида эрикиб ўлардим. Бусиз ҳам энг ялши йилларимни беҳуда ўтказиб юбордим. Мен учун бутун кўнгилхушлик онамнинг дугоналари айтадиган бемаъни гапларни эшитишдан ибораг эди, лекин, айтишларича, 1792-йили Кобленда¹ уларнинг ўзлари ҳам унча сано бўлишмаган экан. Улар энди ватин тортиб, насихатлўй бўлиб қолмишган».

Матильда ана шундай ўй-хаёлларга бориб, иккиланиб юрган дақиқаларда Жюльен унинг ўзига узок тикилиб турганини сезиб қолар ва бунинг сабабини тушунай хайрон бўлар эди. Ингит граф Норбертнинг унга қандайдир жуда совук муомала қилиб билишганини, де Кайликс, де Люч, де Круазнуа жанобларининг унга нисбатан муносабатларида такаббурлик пайдо бўлганини ақол аниқ этарди. Лекин у бунга ҳўникиб қолган эди. Бундай кўнгилсизликлар одатда кечкурунги суҳбат чоғи у ўз билимлари ва ақл-идрокнинг тутган мавқеига нисбатан кўпроқ намойиш қилиб юборган ҳўнларининг эртасига содир бўлар эди. Агар Матильданинг унга бекиди шиккат-эътибори ва ўзининг бу гаплар тағида лима яширинганини билиш нстағи бўлмаганида эди, у мадмуазель де ля Моль атрофида гирдиқапалак бўладиган маъани мўйловли асилзода йнгитлар билан пешиндан сўнг боғини сайр қилишдан қатъий бош тортган бўларди.

«Ҳа, менинг шу қазир янглишиним мумкин эмас, – дея ўз билан ўзи мулоҳаза юритарди Жюльен. – Чиндан ҳам мадмуазель де ля Моль менга жуда қалати қараб юрибди. Бирок ҳатто унинг кўм-кўк оҳу кўзлари менга бутунлай ҳаётга чўмиб тикилган пайтда ҳам мен бу нигоҳ қаърида қандайдир синчковлик, аплақандай совук ва ёвуз бир ифтида тухман. Навотки бу севги бўлса? Де Реналь хоним менга нақадар

1. 1792-йили Кобленца... – Франция билан четарошиш оини шу номни шайқашсиз француз муқовир талаблари тўқилишган. Бу ерда улар кўп тузумни қанча тиклаш мақсадида Францияга бастуриб кириш учун армия ташкил қилиш билан аҳуллашмоғи.

бошқача бир ният билан қарар эди-я!»

Бир кунн тушдан сўнг Жюльен жаноё де ля Молин кабинетига кузатиб қўйгач, шошиллич ботга қайтмоқда эди У Матильдани ўлаб турган асидрода йигитлар томон яқинлашар экан, қаттиқ-қаттиқ айтилган бир неча сўз қулоғига чалинди. Матильда аквнинг масхара қилмоқда эди. Жюльен икки марта ўз исминин аниқ эшитди. Йигит уларнинг ёнига келган захоти ҳамма жимиб қолди. Уларнинг бу ноқулай жимликни бузишга уринишлари муваффақиятсиз чиқди. Мадмуазель де ля Моль ва унинг акаси шу қапар хаяжонланиб хетишган эдики, бўлак ҳеч нарса ҳақида гапиришга олмасди. Қайлюк, де Круазиуа, де Люз жаноблари ва уларнинг бир ошпаск Жюльенни жуда совуқ қарши олишди. Шундан сўнг у индамай қари кетди.

ХІІІ. ФИТНА

Агар юрагинда ҳеч бўлмаганда атанганинг учқунн бўлса, ҳайл қилиш иқтидори бўлган одам учун чала-қизта эшитилган сизлар, тасодифий учрашувлар қим рад қилиб бўлмайдиган оқимга айланади.

Шиллер¹

Эргаси кунн у ака Норбер билан синглисининг ўзи ҳақида гаплашиб туришгани устидан чиқди. Улар Жюльенни кўришлари биланок худди кечагилек бутулай жимиб қолшди. Энди унинг шубҳа-ғумонларини ҳеч нима тўхтата олмасди. Шундай қилиб, демак, бу ажойиб йигитлар уни қалақа қилишмоқчи бўлишибди-да? «Тўғрисиини айтсам,

¹ Иоганн Кристоф Фридрих Шиллер (1759-1805) — немис шилри, драматурги, тармачи, филол масарифчи ва «Кероқчилар», «Тунга Мистер», «Фисеккининг Гелуялагн фитнеси», «Сон Карлос», «Шеддик учун», «Ушнг», «Енгилмас армалар», «Рухналар», «Ажойиб исеклар ва фитгалар тарихи», «Бирлашган Ингерпанцларнинг непан қумдорингидан чиққан тарихи» нфрлан қити, интик «Мессияс келини», «Вилгельм Телл», «Микро мухаббат», «Мария Стиварт» каби асарлари бир.

мадмуазель де ля Молининг мендек аримас бир қотибни севиб қолишга қараганла бўлган кўпроқ ишонса бўлади ва шундай бўлиши табиийроқдир. Эхтирос билан севнги бу одамларнинг қўлидан келармиди, дейсиз? Маккорлик — мана бу одамларнинг касб-кори. Улар суҳбат чини ҳаммаини эътиборини ўзинга қаратиш қобилиятини кўришга ойнайдилар. Ҳасад қилиш — мана уларнинг заиф жойи. Шундай қилиб, ҳаммаси аниқ кўришиб турибди. Мадмуазель де ля Моли ўз қалбига олдида мени кулги қилиш учунгина ўзини менга майин бордек кўрсатмоқчи бўлиб юрибди».

Бу шахшатли гумон Жюльеннинг ахлоли руҳиясини кескин ўзгартириб юборди. У йиғитнинг қалбига эндигина туғилиб келаётган муҳаббатни бўғиб қўйди. Ахир бу севини фақат Матильданинг бекиёс ҳусни ёки ҳасо, тўғирроғи, унинг сари хомати, унинг зеб-у зийнатли либослари туфайли туғилиб келаётган эди. Жюльен эса бу жиҳатдан ҳали жуда гўл эди. Ўз ақли билан жамиятнинг юқори табақсига кўтаришган оддий одам ҳаммасидан ҳам кўпроқ тўшак оқсурак аёлни кўрганда лол қолади, деб бежиз айтишмаган-ку ахир. Ҳар қалай, Жюльенни шу бир неча кун ичида орзу-хаёпларга гарх этган нарсаси Матильданили руҳий фазилатлари эмасди, албатта. Йиғит ўзинга яраша ақл-идроққа эга бўлиб, кизнинг руҳий хислатлари ҳақида ҳеч қандай таъаввурга эга эмаслигини жуда яхши тушунарди. У кузатиш имконига эга бўлган барча нарсалар шунчаки зоҳирдалликка шундай бўлиши мумкин эди.

Мана, масалал, Матильда яқинба кунлари пешини ибодатни сира қанда қилишди, у ҳар гал онаси билан бирга черковга боради. Агар де ля Моли лондонининг меҳмон-хонасида бирорта меҳмон эҳтиётсизликка йўл қўйиб, ҳазрла ўтирганини унутса ва тахт ёки черковнинг чинакам ёки тахминий маишаатларига тегизиб хиёл қочирик қилишга журъат этса борми. Матильданинг қиёфасида дарҳол совуқ бир ифода пайдо бўларди. Одатда жуда шўх қарайдиган кўзлари ҳа дивъатан қадимги сурагдаги қоби эхтироссиз қиёр-хаво билан боқарди.

Бироқ Жюльен кизнинг хонасида доим Вольтернинг

энг фалсафий асарларидан бир-икки томи ётишини аниқ биларди. Унинг ўзи ҳам кўпинча жуда ажойиб муқоваланган бу кўркем наشرнинг бир неча томини ҳеч қимга биллирмай ўз хонасига олиб кетар эди. У жавонда қолган томларини орасини сал очиб, ўзи олган китобларнинг ўрнини билдирмай қўярди, лекин тез орада у Вольтер асарларини яна қимдир олиб туришини пайкаб қолди. Шундан сўнг у, семиларияда ўрланган хийласини ишлатди ва ўзининг таъмин қилишича, мадмуазель де ля Молни қизиқтириши мумкин бўлган китобларга бир неча сўч таласини ёпиштириб қўлди. Чиндан ҳам бу китоблар ҳафталар давомчида кўринмай қолди.

Ўз ўқитувчисининг ҳар хил сохта чемуарларни юборишидан тоқати тоқ бўлган жаңаб де ля Молъ Жюльенга сал қизиқроқ бўлган барча янги китобларни сотиб олишни толаширғанди. Бирок бу оғу уйдагиларнинг онтини захарламаслиги учун котибга бу китобларни маркизнинг ўз хонасидаги китоб жаяонига қўйиш буюрилган эди. Тез орада Жюльен бу китоблар орасида подшоҳлик ёки черков манфаатларига хил бўлса-да, қарши ёзилган асарлар учраши биланок, уларнинг дарҳол тўйиб бўлишига ишонч ҳосил қилди. Уларни Норбер ўқимаслиги аниқ эди.

Жюльен Матильдани Макиавелли хаби кикиюламачиликлда шубҳа қилиб, бу қашфқетнинг аҳамиятини анча муволазат билан тасиявур этарди. У ҳаёл қилган бу маххорлик унинг кичарида, кизга қандайдир жозиба бахш этарди. Бу, чамаси. Матильданинг йилитни ўзига мафтўни этгад ягона рухий қислати эди. Мунофиқлик ва охираг ҳақидаги ўлгудай меъласига урган таъшар унинг муволазат қилишга сабаб бўлган эди.

У, чамаси, севиншдан ҳам кўра кўнрок ҳаёл сўришга мойил эди.

Йилит орзуларга берилиб, мадмуазель де ля Молнинг бежирим қаади қомаги, унинг кўркем либосларни, оппоқ қўтларни, ажойиб ёлкаси, ҳагги-ҳаракатининг табиий латофатини кўз олдига келтирган пайтдагини ўзини ошиқ хис этарди. Шундан сўнг у қизнинг жозибасини бўрттириш ниятида уни

Ўзига Екатерина Медичи деб фараз қиларди. Шунда у кўзи ўнгига қизни ҳар қандай макр-хийла ва ёвузликдан қайтмайдиган, ақл билар қилмас бир кимса сифатида гавдалантирарди. Бу ўзи ёнлик қилиб, қойил қилиб зорган маслонлар, Фрилерлар, Кастанодларнинг мукамал намунаси эди. Хуллас, йилни учун бу Париж тинимли эди.

Ақл бовар қилмайдиган теранлиги ва ёвузлик – парижликлар табиатини бундай тасаввур этишдан ҳам қўлгиларок нарсаси бормикин ўзи?

«Булар учовлашиб мени қалақа қилаётганга ўхшайди», – дея ўйларди Жюльен. Унинг табиатини бироз тушуниб қолган ҳар қандай одам Матильданинг нигоҳларига йилитининг қандай ҳўмрайиб, совуқ назар билан жавоб қайтараётганини яхши тасаввур қилиши мумкин. Каттиқ ҳайратга тушган мадмуазель де ля Моль икки-уч марта унга шибатан дўстона тўйгуларни ҳақида сўз очган эди, Жюльен аччиқ қизни билан жавоб қилди.

Жюльеннинг бу қўшилмаган ғалати қилити қизини нафсониятига тегди-ю, унинг олатда совуқ, терикувчи ва фақат ақл-идроқкагина итоат этадиган эҳтироси бор кучи билан алабга олди. Бирок Матильда ҳам тўрури ниҳоятда қучли қиз бўлиб, қалбида алабга олган совғи туғайли энди бундан бўён балли бошқа бир одамга боғлиқ эканлиги англагач, каттиқ умидсизликка тушди.

Парижга келгандан бўён кўпгина нарсаларни тушуниб қолган Жюльен қизнинг умидсизликка тушиши сира ҳам эрикишдан эмаслигини яхши фаҳмларди. Матильда илгаригидек ҳузур-ҳаловат нэлаш, кечкурунлари театрлари бориши ва ўзига турли эрмак ўйлаб топиш ўрнига энди бу нарсаларнинг баридан ўзгича олиб қочадиган бўлиб қолганди.

Мадмуазель де ля Моль французча қўшиқларни жингдан бағтир ёмон кўрарди – бу қўшиқларни эшитганида у ўшундай терикарди, бирок томонбабинлар тарқалаётган пайтда Операга бориб турлини ўз бурчи деб ҳисоблайдиган Жюльен қизнинг у ерта, иложи борича, кўпроқ боришга ҳаракат қилаётганини сезиб қолди. Унинг назарига, қиз илгари

ҳар қандай ишда ҳам яққол кўза ташланганига вазмин-
лигини хиёл йўқотгандек эди. Матильда баъзан дўстларига
жавобан ҳазил билан узиб оларди. Йингитнинг казарида, у
маркиз де Круазнуага нисбатан очикдан очик илтифот-
сизлик қилаётгандек кўринарди.

«Қанчалик бадавлат бўлмасин, шу пайтга қадар бу киз-
дан на ўғириб кетмадими, — дея ўйларди Жюльен, — демак,
бу йқити пулни жуда яхши кўрса керак!» Эраққлик нафсо-
нингиза каттик тегадиган бу ҳақоратлардан қазаби кайнаган
Жюльеннинг ўзи ҳам Матильдага баттар сивукрок муомала
қиларди. Баъзан у ҳатто кизга кўлол жавоб қилишгача бориб
етарди.

Лекин гарчи Жюльен, Матильданинг илтифотларига
сира ҳам учмайман, деб жазм этган бўлса-да, бирих бу
илтифотлар баъзида шу қадар кўза яққол ташланаринки,
аста-секин кўзи очилаётган Жюльен киз хуснига мафтун
бўлиб, гоҳиди беилтиёр саросимага тушиб қоларди.

«Бора-бора бу асирода ёшларнинг элчилити ва сабот
билан иш тутиши менинг шажрибасизлигимдан устун келса
керак, — дерди у ўзига ўзи. — Мен бирор ёкка жўнаб кетишим
ва бу ишларга ҳек қўйишим керак». Маркиз ақиндигина унга
қуйи Лангедокдаги бир талай ер-мулк ва амлоқларни бошқа-
ришни топширган бўлиб, у ерга бориб келиш зарур эди. Жа-
ноб де ля Моль унга истар-истамас жавоб берди. Зеро юксақ
сидекий орзу-истаклар билан боғлиқ бўлган ишлардан бўлак
барча соҳаларда Жюльен унинг кўз-қулоғи бўлиб қолган
эди.

«Ҳар қалай, улар мени лақмолата олишмади, — дея ўй-
ларди Жюльен сафарта отланар экан, — маммуазель де ля
Молнинг ўч кавалерларини қалақа қилиши масаласига кел-
сак, — бунга ишонини керахми ёки у менинг ишқочимни
қозонкиш учун атайлаб шундай қилаётими, — барибир эмас-
ми, ҳар қалай, бу ишлар мен учун яхши эрмак бўлди.

Агар улар бечора бир дурадгорнинг ўғлига қарши фит-
на уюштирмаган бўлишса, у холда маммуазель де ля Мол-
нинг менига нисбатан ҳам, маркиз де Круазнуага нисбатан
ҳам муносабатига кичкиннинг ақли бовар қилмайди. Масалан,

кеча у жуда даргазаб бўлган эди, шунда у каминани деб бир йигитнинг роса алабини берди, бўлмасам у асилзода, башавлат йигит эди ўзи, мен ким бўлибман унинг олдида, оддий бир кашшок илтебийман. ҳолоҳ! Мана буни муваффакият деса бўлади, Лангедок водийлари бўлиб ночга каретасида кетётганимда буни маза қилиб эслайдиган бўлдим».

У ўзиникиг сафарга жўнаётгани ҳақида ҳеч кимга айтма-
ган эди, бироқ Матильда йигитнинг эртага Парижни узоқ
муддатга тарк этишининг ўзининг ўзидан ҳам яхшироқ биларди.
Қиз гўё меҳмонхонанинг дим хавоси-дан янада кучайган
капчик бош оғринини баҳона қилиб богда узоқ сайр қилиб
юрди; у ўзининг аччиқ захархандаси билан Норбер, маркиз
де Круазнуа, де Кайпюс, де Люз ва шу қуни де ля Мош.
хонашонида тушлик қилган бир неча йигитни шу қалар безор
қилдики, улар қочиб қолишди. У Жюльенга қандайдир ғаш-
ти бир нигоҳ билан қарамоқда эди.

«Албатта, бу нигоҳ шунчаки мутамбирлик ҳам бўлиши мумкин, — дея ўйларди Жюльен, — лекин манами энгкиёб нафас олиш, манами ҳаяжонни кандай тушуниш керак? Дарвоқе, бундай нарсалар ҳақида ҳукм юритишни менга ким қўйибди! Бу назокат ва латофат тимсоли-ку ахир! Ундай десам, мени тўлқинлантириб юборишга оз қолган бундай энгкиёб нафас олишни у ўзи жуда яхши кўрадиган Леонтина Фродан' ўрганган».

Улар ёлғиз ўзлари қолишди, гап қовушмай турарди «Йўқ! Жюльен мени сира ҳам севмайди», дорди алам билан ўзига ўзи бечора Матильда.

Жюльєн у билан хайрлашар экан. киз унинг тирсагидан юкори роғини тутиб махкам келди.

- Сиз бутун меҳдан хат оласиз, дедим у таниб бўлмас дарижада ўзгарган эрвуси билан

Жүндөсү буну сөзгөң, дархал таъсирланып кетди.

— (Ҷаҳи сизнинг хизматларингизни ниҳоятда қадрлай-
ди. Эрига, — дея давом ҷаҳи ӯ, — кетмаслик керак. Бирор
боядона ӯйлаб токинг.

[illegible]

Шундан сўнг у кочиб кетди.

Унинг сарв қомати жуда ҳушбинчм эди. Бундан ҳам тиройиларок оёқларини тасаввури килиш кийин эди ва у шу қадар назокат билан югуриб борардики, Жюльен мутлақо мафтук бўлиб қолди. Лекин киз кўзидан ғойиб бўлган заҳоти у, асвоби, нима ҳақиқи ўйлаганини мухтарам китобхон фаҳмлай олармикин? Киз ана шу кетмаслик керак деган иборани амирона оҳангда айтганидан унинг жаҳли чикиб кетди. Людовик XV¹ ҳам ўлим тўшағида ётганида унинг лейб шифохори эҳтиётсизлик килиб айтган «керак эмас» сўзларидан каттик ранжиган экан, лекин Людовик XV, ҳар қалай, қирол бўлган эди ахир.

Орадан бир соат ўтгач, малай Жюльенга хат келтириб берди. Бу олдидигина севги илҳори эди.

«Хар қолда, услуби лабдабали ва чучмал эмас экан!» – деди ўзига ўзи Жюльен. у ана шу адабий мулохазалар билан беихтиёр оғзи қулоғига етиб, бутун қалбини қоплаб олган зўр қувончдан ўзини тийишга ҳаракат қиларди.

«Шундай қилиб, демак, – деди у бирдан, «еро дилидаги кечинмалар шу қадар қучли эдики, йиғит уларки жиддилаб олишга ожизлик қилиб қолганди, – менга – қариб бир дехконга асилзода хоним севги илҳор қилди!»

Ўзим ҳам бўш келмадим, – дея давом элди у бор қучи билан жўш урган қувончини тийишга ҳаракат қилиб – йўқ, ўз қадримни ерга урмадим. Мен унга севгим ҳақида оғиз ҳам очган эмасман». Шундан сўнг у ҳар бир сўз, ҳар бир ҳарфни диққат билан жўзлан кечира бошлади. Мадмуазель де ля Моллиниг хати инглизча майда ҳарфлардан иборат бўлиб, жуда нафис эди. Йиғит бошини айлантириб юборган бу қувончдан ҳушига келмок учун ўзини бирор нарса билан қалғитиш керак эди.

«Сизнинг жўнаб кетишингиз мени дилимдаги бор гапни айтишга мажбур қилди... Сизни узок муддат кўрмасликка менинг бардошим етмайди...»

Шу пайт дафъатан бир фикр, қандайлир кашфиётлек,

Жюльеннинг калбини ларзага солди, у юраги жўшқин қувончга тўлиб, Матильданинг мактубини бир четга суриб қўйди.

«Демак, маркиз де Круазнуадан устун хелибман-да. — дея хитоб қилди йнгит, — ахир мен киз билан фақат жиддий нарсалар ҳақида гаплашаман-ку! У эса жуда келишган йнгит, мўйловнинг айтмайсизми! Мундари дам гоят кўркам. Ўзи жуда суҳандон, донм ақлли ва нозик гаплар айтади»

Жюльеннинг боши осмонда эди. У боғга чиқиб, қувончдан эс-ҳушини йўқотганича, йўлҳаларда сайр қилиб юрди.

Орадан бироз вақт ўтгач, у идорага чиқиб, бахтига бугун уйда бўлган маркиз де ля Молга ўзи ҳақида маълум қилмоқчи бўюрди. Жюльен унга Нормандиядан келган бир нечта хатни кўрсатди-да, у ердаги жараёнлар билан боғлиқ бўлган баъзи ишлар унинг Лангедокка қилажак сафарини ҳаширча тўхтатиб туришини тақозо этаётганига маркизни осонгина ишонтирди.

— Жўнамаслигингиз яхши бўлди, — деди унга маркиз. улар киши доир барча гавилар хусусида келишиб олтишгач. — Мен сизни кўртанимда жуда дурсанд бўламан.

Жюльен шу тахоти унинг олдида чиқиб кетди. Маркизнинг бу гапи уни хижолатга солиб қўйган эди.

«Мен эса унинг кизини йўлдан уриқтинман! Ва шу йўсинда, эҳтимол, кизининг маркиз де Круазнуа билан турмуш қуришига ҳалал берарман, унинг эса бу никоҳдан умиди катта; агар унинг ўзи герцог бўла олмаса, у холда, ҳар қалай, кизи герцогиниялик курсисига эга бўлади-ку, ахир!» Жюльеннинг хаёлидан Матильданинг хати ва маркиз билан ҳозирги суҳбатига қарамай, барибир, Лангедокка жўнab кетиш ҳақидаги фикр лил этиб ўтди. Бирок бу эзгулик учкунли эл этди-ю, дарҳол ғойиб бўлди.

«Бу дейман, жуда қўнгли бўш чиқиб қолдим-ку, — деди у ўзинга ўн. — Мен, оддий бир писибей, шундай оқсуяк зоддон оиласини аяб ўтиришим керакми ҳали! Герцог Шовский маъай деб атайдиган мендай олам-а! Хўш, маркиз ўзининг улкан бойлигини қандай қилиб кўпайтиришти? Жуда осон

бу: саройда эртаси куня ҳукумат ниқирозига ўхшаш бирор найранг ишлатилиши мўлжалланмаётганидан хабар топган ҳадоти биржада мулк соға бошлайдн. Тақдир табиатин олний-жаноб қилиб яратган-у, лекин минг франк мулк итём элиш-ни унутган, бошқача қилиб айтганда бир бурда нонсиз, ҳа, тўппа-тўғри маънода бир бурда нонсиз қолдириб, жамият пиллапоёсининг энг пастки поғонасига жойлаб қўйган мендек бир одам бошимга ўзи келиб қўнаётган бахт қуши-дан виз кечишим керакми ҳали? Ўзим шу қадар қийинчилик билан ўтаётган бу нишонсизлик саҳросида ташналигимни қолдириши мумкин бўлган ана шу жонланиб турган булок-дан-а! Э, йўқ, мен бу қадар аҳмоқ эмасман.

Ҳаёт деб аталмиш бу худбинлик саҳросида ҳар ким ўз бўлинга ётган қорни ўзи курайдн.

Жюльен мархиза де ля Моль ва, айниқса, унинг дугона-ларин бўлмиш анави хонимлар унга нақадар паст назар билган қарагалларини эслади.

Маркиз де Круазнуа устидан тантана қилиш туйғуси унинг қалбидаги эзгуликни тамоман бўғиб қўйди.

«Қани энди, унинг жаҳли чикса, нақадар хурсанд бў-лардим-а, – дерди Жюльен, – энди сира ҳам аяб ўтирмай унинг кўксига шамшир суқаршим, – шундай дея у қалч-бозлик пайтидагидек кескин ҳамла қилди. Шу пайтга қадар мен, унинг назарида, шунчаки ҳадидан ошган оддий бир малай эдим. Манави латдан кейин ҳа биз энди тенгмиз».

«Ҳа, – дея сескин давом этди у ҳар бир сўз ҳақида қан-дайдир ҳуқур қилиб ўйлар экан, – бичининг – Маркизининг ва менинг фазилатларимиз тарихига қўйиб торғинлаш, юршиқ тариб бир дурадгор ғалаба қозонди».

«Жуда яхши! – дея хитоб қилди у – Ўз хатимга худди шундай деб имзо чекаман Ўтнжтимоий аҳолини унутибди, деб ўйламай қўя қолнинг, мадмуазель де ля Моль. Мен сизни Авлиё Людовик¹ билан салиб юрншларига борган шавқили Гиньом де Круазнуанинг авлодидан оддий бир дурадгорнинг ўғли деб виз кечаётганингизни яхшилаб тушуниб олишга

¹ Людовик IX Аквит (1214-1270) – 1226-1270-йилларда Францияда ҳоким қилинган сулолачилар.

мажбур этаман».

Жюльен диқадати қувончли ортиқ жиловлаб тура олмасди. Унинг боғга чиққиси келди. Йигитга хонаси торлиқ килиб, у ерда унинг нафаси ҳайта бошлаган эди.

«Мен умрбод манави қора камзулни хийиб юришга маҳкум этилган юрлик гариб бир деҳқонман!.. дон тинимсиз такрорларди у ўзига ўзи.

– Эҳ, йигирма йил муқаддам мен ҳам улар каби муңдир кийиб юрган бўлардим. У пайтларда мендек адам ё жангда ҳаёқ бўларди, ёки ўғтиз олти ёшида генерал бўлиб оларди». У кўпила гижилаб турган манави мактуб йигитнинг бўйига бўй қўшгандек туқоларди ва у ўзини қаҳрамон деб хис этарди. Рост, энди манави қора камзул ҳам қирқ ёшга борганида унга епископ Бовейский каби юз минглик маош ва зангори тасмага эришиш имкониятлари бериши мумкин.

«Хўш, нима килибди, – деди у қандайдир иблисона илжайиб, – демак, мен улардан ақлдорак эканман ва замонамиз руҳига муносиб муңдир танлабман». Шундан сўнг унинг баландпарияз орзулари ва пиу билан бир қаторда руҳонийлар қиялиган ридога илкиси янада олишиб кетди. «Мендан ҳам беком-нишонроқ бўлган қанчадан қанча кардиналлар қудрат ва ҳокимиятга эришган. ахир!

Мисол учун, мана меннинг ватандошим Гранвелли¹ олайлиқ».

Аста-секин Жюльеннинг ҳаяжони босилиб, унинг ўрнини эҳтиёткорлик эгаллади. Йигит ўзига ўзи устози Тартюф каби, – бу ролли у ёздан биларди, – шундай деди:

Мен барчасини бир қизит деб ўйлашим мумкин

Бироқ мийлаб ваъдаларда айтилган қирим.

Мен кўз тиккан нятифотлар бўлмак экан то

Ишонмаймон ҳар хил ишрини сўзларга асло.

(«Тартюф», IV парда, V сажна)

¹ Гранвелли – кардинал (Керрери де Гранвелли) (1517-1596), испан қироллари Карл V ва Филипп II паршиқ министри асли бевасилолик бўлган

«Тартинфнинг бошига ҳам аёл киши етган, лекин унинг бошқалардан кам жойи йўқ эди-ку ахир. . . Менинг жавоб мактубимни кейинчалик бирорти одамга кўрсатишлари мумкин. аммо биз бунга қарши чора кўриб кўямиз, – деди у чертиб-чертиб, дилида кўтарилиб келаётган газабини бисар экан. – Биз хатин бекиёс Матильданинг мактубидаги энг жўшқин сўзларни такрорлашдан бошлаймиз.

Ҳа, лекин мана жаноб де Круазнуанинг тўрт нафар ма-
пайи мента ҳамла қилиб, қўлимдан ўнча хатни тортиб олади
ҳам дейлик.

Э. Йўк, мен яхши қуролланганман, улар ҳам малайлари а
қарата ўк узиш одатим борлигидан хабардор бўлишса керак.

Шундайликка шундайку-я! Лекин улардан бири анча
жасур йиғит бўлиши, бунинг устига унга бир-икки юз напо-
леондор ваъда қилишлари ҳам мумкин. Мен уни турган жи-
йида отиб ўлдирмаган ёки ярадор қиламан, – янаям яхши,
уларга худди шу нарса керак. Мен қонунга бинсан дарҳол
камokka судраб боришани ва ахлоқ тузатиш полициясининг
қўлига топширишади, адолат қарор топади, жаноб судьялар
эса виждонлари қилт этмай мени Пуассенга, қаллакесар
жаноб 'Фонтан' ва Магаленлар' ёнига жўнатишани. Ана
ўшанда мен тўрт юз жулдурвоқи билан похол устида чўзи-
либ ётаман... Бу одамларга шафқат қилишим керакми ҳали.
– дея кичкириб юборди у сакраб ўрнидан турар экан. – Хўш,
уларнинг ўзи-чи, учинчи табақа одамлари қўлларига тушиб
қолганида, уларга бирор марта шафқат қилишганими?!» Бу
хитоб йиғитта ҳамон бехатиёр азоб бериб келаётган жаноб
де ля Модега нисбатан миннатдорчилик туйғусининг сўнгги
нафаси бўлди.

Фонтан (1801-1839) – француз ёзувчиси ва журналисти. У яшурган кўчкор
периодга учради (1829) қаллакесарга ҳужум қилинган. Яшурган кўчкор пичоқчили-
га у элнинг Карл Х не навлари туғган эди. Фонтан нисбатан индигобанди сўнг 1830-йили
қаллакесарга қўл қўйган.

Магален (1794-1840) – француз ёзувчиси. Қўнға тилга олинганнинг бошида
модернизмга бўлган. У муқаррарлиқ қилиб «Альбинин журнал» ёзилиб, унинг ўзини
қаллакесарга ҳужум қилинган. (1823) уни қонунга қарши равишда сўзла-
ди қаллакесарга ўқашлиб рефига қаллакесар урилган қаллакесар жиннатчилар
қаллакесарга саклашган.

«Шошизмай кўя қолинг, жаноби эдагонлар, мен сизларнинг бу иблисона найранглариңизни жуда яхши тушунаман. Аббат Маслон ёки семинариядоти жаноб Каста:зд ҳам бундай найрангни ўйлаб титолмасдилар. Сиз алдамчинлик йўли билан мендан бу хатни тортиб оласизлар ва мен Кольмарда чув тушган иккинчи полковник Карон¹ бўлиб қоламан.

Бир даҳика сабр қиласиз, жаноблар. Мен бу маъшум хатни пакетга солиб, муҳрлайман-да, уни сақлаб қўйиш учун жаноб аббат Пирирга жўнатаман. Бу соф виждонли пдам янсенист, шу бонсдан ҳам у сизларнинг пулпарингизга учмайди – уни солиб ололмайсизлар. Ҳа, лекин унинг фақат хатларини очиб ўқиш одати бор... Йўк, мен бу хатни Фукега жўнатаман».

Шуни тан олиш херакки, Жюльеннинг нигоҳи даҳшатли эди, унинг юзиди жирканчли бир ифода пайди бўлиб, ундан очикдан очик жиқоат иси келиб турарди. Шу туришда бу бадбахт йигит бутун жамиятга қарши курашга отланмоқда эди.

«Кўлингга қурол ол!» – дея қичқирди у. Йигит ўйиниг оstonасидан сакраб пастга тушди. У кўча котибининг дўконига отилиб кириб, ўз кидфаси билан унинг қалалагини учириб юборди.

– Кўчириб беринг! – деди Жюльен унга мадмуазель деля Молнинг мактубини узатар экан.

Котиб хатни кўчириб ёзар экан, унинг ўзи Фукега бир эзлик мактуб ёзишга улиурди: хатида у мана шу қимматбаҳо пакетни сақлаб қўйишни илтимос қилган эди. «Ах, бу нима қилганим, – деди у бирдан хатога йўл қўяётганини тушуниб. – Пичтадаги айғоқчилик бўлгани пахетимни очиб кўради-ю, сит излаётган нарсани ўзингизга ҳўш-қўллаб топширади... Йўк, жаноблар». У дўкондан чиқиб, аллақайси протестант ўқитувчининг олдига жўнади; у орда йигит хатта бир Ан-

¹ Полковник Карон (1774-1822) - Қайта тикланиш даврида Кольмарга қайтиб ўтириш яшига ўринган, аммо унга хизмат қилишган. Поляклар иккитрэнк-филангил оқинчасига мей-жонга чиқариб қайтарилган. У қайтарилган пингил ва 1872-йил 1-октябр куни отиб ташланган.

жилни сотиб олди-да, Матильданини латини усталик билан китоб муковасининг талига яширди ва сўнгра ушн яхшилаб ўратиб олгач, пакетни почта оркали Фукенинг Парижда бирорта ҳам одам билмайдиган бир хизматчисн номига жўнатиб юборди.

Бу ишларни бажариб бўлгач, у кўтаринки бир кийфийат-да шоша-пиша де ля Моль саройига қайтиб келди. «Мана энди ишга киришамиз!» – деди у китоб килиб ва сюртукни ечиб ташлаб, хонасини ичидан кулфлади.

«Мадмуазель, – дея ёзарди у Матильдага, – де ля Моллар насабидан бўлганин бир қиз отасининг малайи Арсен оркали юралик тариб дурадгорга шундай йўлдан тидирувчи мактуб йўллаши ақлга тўғри келадиган ишми ахир? Шубҳасиз, у бечора йигитнинг соддалити устидан кулиш учун кияятти бу ишн...» Шундан сўнг у ўзи олган мактубининг энг ошкора жумлаларини кўчириб ёзди.

Дипломатик эҳтиёткорликка жуда имал қиладиган кавалер де Бонуватн ҳам бундай латин ўзи учун шараф деб билган бўларди, соат эдлигини ўн бўлганди. Жюльен бахт туйғусидан бутуллаб маъст бўлиб да ўз кудратидан гоятда лаззатланиб, – бунидай кечинида бечора йигит учун жуда ғалати гулопарди, – Италиян операсига жўнади. Бугун унинг дўсти Жеронимо куйларди. Ҳеч қачон мусика уни бу қадар хаяжонга солмаган эди. У чиндан ўзини Худо деб хис этарли!

¹ *Esprit per. pre qui* II A. 30 – эксимал, Стендаль бу ишни билан кавалерининг гайнати тизимдашганин бўлиш атрак *esprit persecute, predestine guillotine* – илҳомли рух гайнатишага маъкушлар

XIV. ЁШ ҚИЗНИНГ МУЛОҲАЗАЛАРИ

*Қатъиятсизликдан наҳадар алаб чекан-
ман! Қанчадан қанча турстарни бефар ўтқиздим!
Ё Раббим! Наҳот ўзимни шунчалар хўрласам!
Энди унинг ўзи мендин наф-ратланади.*

*Лекин у жўнаб кетилти, узоқ-қа жўнаят-
ти, амр.*

Альфред де Мюссе¹

Матильда бу махтубни ёзишга жазм қилгунига қадар ўзи билан ўзи узоқ курашди. Унинг Жюльентга кўнгли кўйи-
шнинг сабаби нимада бўлмасин, тез орада бу туйғу унинг
турурини шу қадар лоймол этдики, киз эсини таниганидан
бўён бу гурур унинг дилида ягона ҳоким бўлиб қоларди. Бу
кибр-ҳаваси баланд, совуққон қизнинг қалбида селги алап-
ласи биринчи марта ўт олимоқда эди. Бироқ бу туйғу унинг
турурини тобе этган бўлса-да, у гурурнинг барча хусусият-
ларини ўзида мужассам қилиб олганди. Икки ой мобайнида
дилида кечган тинимсиз кураш ва янги, ҳеч қачон туйил-
маган ҳечинмалар, айтиши мумкинки, қизнинг бутун рухий
тарзига ўлғартириб юборди.

Матильдага олаида бахт эшигини очилаётгандек туюлар-
ди. Айниқса, юксак ақл-широқ билан уйғунлашиб, матонатли
қалб устидан ҳечқис қўқиронлик қиладиган бу ҳаёт унинг
нафсонияти ва қаттиқ ўрнашиб қолган бурч туйғуси билан
узоқ курашиб келди. Бир кун у эрталаб соат еттида
онасикинг олдига кирди-ва, ундан Виллельегга кетишни учун
руҳсат беришнинг илтимос қила бошлади. Маркиза бу илти-
мостга ҳатто жазиб беришни ҳам лозим топмай, балким, жо-
йига ётиб, яхшилаб уйкуга тўйиб олишнинг маслаҳат берди.
Бу оддий ҳаётий бурч тушунчаси ва ҳурматнинг ақидаларга
сўнгги марта қаршилиқ кўрсатиши эди.

Хунук иш қилиб қўйиб ва Хайлюслар, де Люз ва
Круазнулар учун муқаддас ҳисобланадиган одоб қонла-

¹ Альфред де Мюссе (1810-1857) – француз шайхони ва драматурги

ларини бузишдан Матильда унчалик чўчимасди; кыз назари-
да, бу тоифа кишилар унқ тушунингга қодир эмасдилар, агар
гап карета ёки ер-мулк сотиб олиш ҳақида келганида, Ма-
тильда улар билан маслаҳатлашгани мумкин эди. У аслида
фақат бир нарсадан – Жюльен унқ коралашидан чўчирди.

Агар у йигитни ажойиб илсон дея ҳисоблаб, шуичаки
янгиллашган бўлса-чи?

Киз иродаси суяк одамлардан нафратланар эди; афро-
фида гираккашлик бўлиб юрган анави мулюйим йигитларни
ҳам аслида ана шу туфайли жинни суймасди. Улар Матильда-
нинг кўнглини топишга ҳаракат қилиб, расм бўлмаган ва
модадан четга чиқишга журъат этган барча нарсаларни қал-
чалик поэтик аския қилишса, кизнинг кўз ўлиғида шунчалик
бекадр бўлиб борадилар.

«Уларнинг фақат битта фазилатлари бор, у ҳам бўлса
жасират. Хўш, бу қандай жасират бўлди ўзи? – дерди у ўзинга
ўзи Душга чиқишми? Душнинг ўзи нима ҳозирги кунда?
Шуичаки маросим, ҳолос. Ҳаммаси аввалдан маълум, ҳатто
йиккила туриб қандай сўз айтмоғинг кераклиги ҳам олдиндан
белгиланган. Майса устига йиккилган, кўлингни
юрагинг устига қўймоғинг ва ўз маҳбубангни эслагани унут-
май, рақибингни тантиник билан кечирмоғинг лозим. Мал-
буба эса кўл ўрнишарда ё ҳаёдагина мажбур бўлади, ёки
эхтимол, сизни ўлдиришган кунни, мен ҳақимла бирор ёмон
гап ўйлашмася гўрга эди, дея чўчиганидан балга борадиган
бир хоним бўлиб чиқади.

Улар қиличларини яланғочлаб, эскадрон бошида хавф-
хатар сари олиб боришлари мумкин, аммо бирорта гайри-
табiiий, қутилмаган, чиндан ҳам машъум хавф-хатарга дуч
келишса борми!..»

«Ҳайхот! – дерди ўзига ўзи Матильда. Фақат Генрих
III саройидагина матонатли ва насл-насабни жиҳатидан улуғ
кишилар бўлган. Ах, қани эди, Жюльен Жарнак ёки Мон-
контур бўсағасида жанг қилганида¹ эди, у қолда мен сира

¹ ... Жарнак ёки Монконтур бўсағасида жанг қилганида эди... 1569-йили
иранликлар Жарнак ёқига, 1591-йили Монконтур бўсағасида «Фривуэ» гуашиларининг
армияси қаршисига. Лига кўпинчалик тоқатлиқдан тор-мор қилинган.

ҳам иккиланмаган бўлардим. У даврларда жасорат ва қудрат бошқача бўларди, ўшанда французлар кўтирчоқ эмасдилар. Жанг-жадал кунн улар ҳеч нима ҳақида бош қотириб ўтирмасдилар».

«Уларнинг ҳаёти Миср мумийси каби ҳамма учун бир хил бўлган қандайдир доимий пардага ўралмаган эди. Ҳа, — дея қўшимча қилди қиз, — у пайтларда Екатерина Медичи истикомат қилган Суассондаги саройдан кечкурун соат ўн бирда чиқиб утув ҳозир Жазоирга бориб келишга қараганда кўпроқ ҳақиқий матонат талаб қилмакдди. Инсон ҳаёти тасодифларнинг тинимсиз ўзгаришидан иборат эди. Энди бўлса цивилизация ва префектлар ҳеч қандай тасодифга, ҳеч қандай қутилимаган ишга йўл қўймайдилар. Агар бирорта қутилимаган фикр сезилиб қолса борми, дарҳол унга қарши эпиграммалар¹ ётилади, мабодо бирор воқеанинг бошқа томони кўзга ташланса, кўрксанимиздан дунёдаги барча қабохатдан қайтмаймиз. Қўрқув туфайли қандай бемаъни ишлар қилмаёлик, у аввалдан оқланган бўлади. Айниган ва диккинафас аср! Бонифаций де ля Моль танаасидан жудо қилинган бошини даҳмадан кўтариб, 1793-йилн ўз авлоди бўлиши ўн етти кишининг икки кукдан сўни қўйдек ювошлик билан бошларини гильотинлага қўйиб бериш учун ҳеч қаршилик кўрсатмай қўлга тушганларини кўрганида нима деган бўларди. Улар ўлимга кетишадганини англа билишарди, лекин ўзини ҳимоя қилиш, ҳеч бўлмаса битта-иккити яқобинчини ўлдирини, буни қарангки, ахлоқсизлик ҳисобланарди. Аҳ, Франциянинг ўша қалрамонона даврида, Бонифаций² де ля Молнинг асрида Жюльен эскадронга командирлик қиларди, ченинг акагинам эса — қўшарни ибодли,

¹ Эпиграмма (грекча эпос — шир, грим — кичик ҳаёсий шеър. II Юннинг онда ибодит-хона ва сийқиларга ўйиб ёзилган шеърнй ларчадар эпиграмма деб аталган. Уларда қалбдорлар ва қалрамонлар малх этилган. Бундан эпиграммалар кичиктаи тебратарлик ҳам қилариб олади; 2) янги давр алабидетла, туркум, қалғицалы шеърнннда эпиграммачи унча катта бўлмаган ҳажатн шеър бўлиб, олади, биром-бир илмса қарши бўлалтиривалди. Сўнгги давр шеърлари ҳам бу жанрга мувожаат қилдилар. Ўзбек алабидетла XIX Нисзида «Бир эшик ўлкаси», «Бир шарманда тиниқлик» Г. Гулум («Жақидиндон», «Ислакларим» ва бошқалар бир хича ширнчиллар ётилар).

² Бонифаций IX (1564-1604) — 1589-1604-йилларда Рим папаси.

насихати ӯй ва боадаб руҳоний бўларди».

Бундан бир неча ой муҳаддам Матильда умумий андашадан сал бўлиса-да, фарқ қиладиган бирорта одамни учратишдан умидини ўзини қўйган эди. У ўзинга ҷрмик топиб, зодатонлар жамиятига мансуб бўлган баъзи йиғитлар билан хат ёзишиб турадиган бўлганли. Бундай сарбастлик, бундай сипилтаклик жаноб де Круазнуа, унинг отаси герцог Шенский ва бу онланинг барча аъзолари олдида кизнинг обрўсини тўқошиш мумкин эдики, улар унашиб қўйилган никоҳнинг бузилаётганидан хабар топишгач, букинг сабабини суриштиришлари эҳтимолдан узоқ эмасди. Матильда бирорта йиғитга хат ёзишга журъат этган кунлари баъзан ҳатто туни билан ухламай чикарди. Ҳолбуки, ўша хатларининг бари жавоб мактублари эди, ҳолос.

Бу ўринда эса унинг ўзи севиниш ҳақида мактуб йўллаган эди. У жамият либлалоясининг энг пастки поғонасида турган бир йиғитга ўзи биринчи бўлиб (қандай даҳшатли сўз-а?) хат ёзди.

Бу ҳол, агар унинг қилмиши одамларга маълум бўлиб қолса, турган гап, кизни умрбод шармандан шармисор қиларди. Онасининг олдида келиб турадиган аёллардан бирортаси ҳам унинг ёнини олишга журъат этмаган бўларди! Улар Матильдани оқлаш ниётида меҳмонхоналарнинг кўрхичли кифратини сусайтирмақ учун қандай бадона тоқишлари ҳам мумкин дейсиз?

Ахир бундай изҳорни хатга тушириш у ёкла турсин, уни тилга олишнинг ўзи бир даҳшат-ку! Шундай нарсалар борки, у ҳақда ёзмайдилар! – дея қичқирган экан Наполсон, Байленнинг душманга таслим бўлганини эшитгач. Ахир бу гапни кизга, гўё оланидан сабоқ беришни истаганаск, Жюльеннинг ўзи айтиб берган эли-ку!

Бирок буларнинг бари ҳали ҳеч гап эмасди: Матильданинг ҳадиқсираб изтиробга тушибилининг сабаби беника екта эди. Бу гапларнинг бари жамиятта қандай даҳшатли таъсир қилиши, ўзининг қанчалар шармандан шармисор бўлиши мумкинлигига қарамасди. - зеро у ўз табақасини ҳақорат қилмоқда эди. Матильда манави барча Круазнуа, де Люз

Кайлюшлар тоифасидан мутлақо бошқача одамга севги мактубини йўллагча жўрват этганди.

Жюльен табиатикинг теразиги, ақл бовар қилмас жихатларни хатто у билан олдкй муносабатда ҳам инсонни чўчитиб қўйиши мумкин эди. Киз эса уни ўз махбуби, эҳтимол, ўч ҳукмдори қилишга жазм этганди.

«Ким билсин, дгар бирор кун келиб унга тобе бўлиб қолсам. Жюльенда менга нисбатан қандай дивволар пайдо бўларкин. Нймаям дердим, у холда Медеядек ўзимга ўзим: «Ушбу дахшатлар ичра ёлғиз «Мен»им қолибди менга¹», дейкидан бўлак чорам қолмаса керак».

«Жюльен нисл-ниевбни мутлақо ҳурмат қилимайди», — дея ўйларди у. Энг ёмони, эҳтимол, у Матильдани мутлақо сепмасдир ҳам!

Дахшатли шубҳалардан иштироб чеккан шу дақиқаларда кизни аёллик гурури ҳақидаги мулоҳазалар таъкиб эта бошларди. «Мендек бир кизнинг тақдирида ҳамма нарса бошқача бўлиши керак», — дея кичхириб юборди Матильда бир кун «табиб жўш урган пайтда. Ана шунда гўдаклик чоғидан қулониға қуйилган гурури эгуликни ёқлаб, ушга қарши исён кўтарди. Худди ана шу дақиқада Жюльеннинг сафарга отланиши дафъатан воқеалар оқимини тезлаштириб юборди.

(Яхшиямки, бундай табиатли инсонлар жуда камдан кам учрайди.)

Кечкурун, алламаҳалда Жюльеннинг миёсига қўлиқ килиш фикри келиб қолди: мадмуазель де ля Молнинг оқсоти бўлмиш кизнинг қўнглини овлаб юрадиган матайга сафар сандикчасини дахлига олиб чиқишини буюрди. «Эҳтимол, бу ҳийлам ҳеч қандай натижа бермас, — деди у ўзига ўзи, — лекин у муваффақиятли чиқса, Матильда мени жўнаб кетибди, деб ўйлайди». У ўз найршгидан жуда мамнун бўлиб ухлаб қолди. Матильда эса туни билан миёсига қокмай чиқди.

Эртаси куни азонлаб Жюльен ҳеч кимга сездирмай қў-

¹ «Ушбу дахшатлар ичра ёлғиз «Мен»им қолибди менга» — француз драматурги, эмигрантчилиги асосчиларидан бири — Пьер Корнель (1606-1684) қалъига минсуб «Медея» қиссасининг қалроқлиги Медея тилидан афтоқтан қўлга

чага чиқиб кетди, бироқ соат саккиз бўлмасламоқ уйга қайтиб келди.

У кутубхонага кириши биланок эшикда мадмузель де ля Моль пайдо бўлди. Йўлнинг унга ўз жавоб мактубини узатди. Жюльен кизга бирор гап айтсаммикини, зеро кейин бундай кулай пайтнинг топилиши кийин, дея ўйлаб турган эди. бироқ мадмузель де ля Моль унинг гапига қулоқ солишгани истамай бир тўмла гойиб бўлди қўйди. Жюльеннинг қувонганидан бошн осмонга етди, чунки у кизга нима дейишни билмай гаранг бўлиб турган эди.

«Агар бу гапларнинг бари уларнинг граф Норбер билан тил бикриктириб қилаётган хатидлари бўлмаса, аслизода кизнинг юрагига менга нисбатан туғилган ғаройиб мухаббатга менинг худди ўнча бепарво, совуқ қарашиларим сабаб бўлган. Маъодо бу дароз малласоч кизга бирор лайи жиддий кўнгил қўйганимда мен нирг тентак бўлиб чиқардим». Бу ҳулоса оқибатида у ўзини шу қадар совуқсон ва сермулохата ҳис эта бошладики, умри бини бўлиб ўзини бундай хотиржам сезмагани.

«Ҳозир тэйёрғарлик кўриляётган бу жангда, - дея давом этди у, - унинг зодатонлик гурури ўзига хос тепилик мен билан унинг ўртасидаги ҳарбий позиция бўлади. Мен худди ана шу тепаликни ўққа тутишим керак. Парижда қолиб, гирт аҳмоқлик қилдим. Сафарни бундай орката суртишим мени камситади, менга зарар келтиради, агар бу гапларнинг бари комедия бўлмаса, албатта. Хўш, агар жўнаб кетганимда нима йўқотардим? Маъодо улар мени қилаки қилицаётган бўлишса қайтанга уларнинг устидаш ўзим қулган бўлардим. Агар у чиндан ҳам менга хиё қизикаётган бўлса, у ҳолда бу қизиклиши минг чандон ортган бўларди».

Мадмузель де ля Молнинг мактуби Жюльеннинг гурурига шу қадар хуш етдики, у гарчи содир бўлган бу воқеага унча ишонкирмаяй, кулиб юрган бўлса-да, жўнаб кетиш қанчалик ўринли бўлиши мумкинлигини ҳақило жиддийроқ ўйлаб кўриш унинг хатго ҳаблига ҳам келмади.

У ўз хатоларидан қаттиқ иттироб чекиб юрарди, бу йўлнинг табиатидаги маънавий ҳусусияти эди. Бу тал у шу қадар

таъби тиррик бўлдики, ушбу кичкина муваффақиятенглик-дан олдинги ажойиб галабасини бутунлай унутиб қўйишига сач қолди. Шунда бирдан, соат тўққизларда кутубхона оstonасида мадмуазель де ля Моль пайдо бўлиб, стол устига хат ташлади-ю, қочиб кетди.

«Бу дейман, бизнинг ишкий романимиз фақат мактублардан иборат бўлади, шексизли, — деди йиғит хатни қўлига олар экан. — Душман маккорлик билан ҳамла қиляпти, мен эя бунга жавобан совуққонлик ва эзгуликни ишга содаман!»

Ундан аниқ бир жавоб беришни илтимос қилишмоқди, илтимос қилганда ҳам шу қадар такаббурлик билан илтимос қилишмоқди эдики, йиғит бундан ғоятда хурсанд бўлиб кетди. У ўзини қалақа қилмоқчи бўлган одамлар устидан кулганича хушур қилиб икки сажфа мактуб ёзди ва хатининг охирида армак учун, ортага азонлаб сафарга жўнайман, дея қўшимча қилиб қўйди.

Хатни ёзиб тутатган заҳоти Жюльен: «Уни қизга бонда бераман», — дея хаёлидан ўтказди. У бонга чиқиб, мадмуазель де ля Моль хонасининг деразасига қаради.

Қизини хонаси иккинчи қаватда, кенг-кенг антресоллар¹ устида, онасининг хонаматли уйлари снига жойлашган эди.

Биринчи қават шу қадар биланд эдики, мадмуазель де ля Молнинг деразасидан аргувонлар саф тортиб турган хиёбонда айланиб юрган Жюльенни кўриб бўлмасди. Уни жўла хафсала билан бутаб қўйилган аргувоннинг гўмбазн бутунлай пана қилиб турарди.

«Бу нима қилганим ўзи, — дея бирдан алам билан ўйлади Жюльен. — Қандай эҳтиётсизлик ахир бу! Агар бу гапларнинг бари мени қалақа қилиш учун атайлаб ўйланган бўлса, бу ерда, ҳамманинг кўз ўнгида қўлимда хат билан айланиб юришим душманларимга ёрдам бериш демак-ку».

Граф Норбернинг хонаси Матильда хонасининг шун-док тепасида жойлашган бўлиб, Жюльен буталган аргувон-

¹ Антресоль — 11 пастак бемосонд. 21 базда хона ичидаги айвонга бўялган эди. Унинг пастадики тоқчида, французча

ларнинг яшил гўмбазли остидан чиққан заҳоти граф билан дўстлири унинг барча хатти-ҳаракатларини бемалол кузатишлари мумкин эди.

Малмуазель де ля Моля ўз деразаси ёнида пайло бўлди. Ингит кизга хатнинг бир учини кўрсатган эди, у билиг прғади. Жюльен югурганича ўз хонасига кўтарилаётган эди, катта зинапоёда бирдан офатижон Матильданинг ўзи билан юзма-юз тўхнашиб қолди. Киз мутлақо хотиржамлик билан унинг кўлидан хатни юлқиб олди-да, йиниғга қулиб турган кўзлари билан қараб қўйди.

«Боёқиш де Реналь хонимининг кўзлари нақдлар хис-ҳаяжонга тўла бўларди-я, — дея хаёлидан ўтказди Жюльен. — Биз яқин бўлганимиздан сўнг орадан ярим йил ўтгандан кейин ҳам у менинг кўлимдан хатни ийманибгина оларди. Назаримда, у менга бирор марта ҳам кўзлари қулиб бокмаган эди».

У ўз фикрини охиригача етказиб, уни низохлаб ўтирмади; эҳтимол, ўз фикр-мулохазаларининг беҳудалигидан хижолат чеккан бўлса керак». Лекин улар бир-биридан қанчалик фарқ қилади-я, — деб тиним бермасди унга хаёли, — эрталабчи кўйлагинининг нафислиги билан ҳам, хатти-ҳаракатидаги нафосат билан ҳам у нақдлар ажралиб турарди. Ҳар қандай диди юксак одам, Матильдани ўттиз қалам наридан кўрса, бу киз жамиятнинг қайси синфига мансуб эканлигининг дарҳол англаб олади. Ҳа, бу, шубҳасиз, унинг катта фазилати, албатта».

Ўзинга ўзи шу йўсинда қазил қилар экан, Жюльен, бирибир, хаёлидаги талпини охиригача тан олгиси келмасди: ахир де Реналь хонимининг уни деб қурбон қиладиган марҳум де Круазнуаси йўқ эди-да. Унинг ягона рақиби анави манфур префект ерданчиси жаноб Шарко эди. У одам ўзини яна де Можирон деб атарди, чунки Можиронларнинг ҳаммаси ўлиб кетганди.

Қундузи соат бешда Жюльен учинчи марта хат олди: малмуазель де ля Моля уни йиниғга кутубхонанинг шундоқ остионасидан туриб узатди-да, яна қочиб кетди. «Хат ёзишни бунча яқин кўрмасан! — дея қулиб, хаёлидан ўтказди Жюльен.

– Одинай ина кишиб гаплашиб олишдан осони йўқ-ку ахир Тушунарли, душман томон мендан, иккожи бирича, кўпрок хат олмоқчи!» У шоримайтича мактубни очди. «Яна баландпарвоз сўзлар...» – дея ўйлади у, бироқ хатга кўз юлуртириб чиқдич, ранги оқариб кетди. Мактуб бор-йўғи саккиз сатрдан иборат эди:

«Менинг сизга айтадиган гапим бор, шу буғулоқ кеч-хурун сиз билан гаплашиб олишим керак кечаси соат бирга шант уриши билан ёғта чиқинг. Ёғбоннинг қудуж сизда турган нарвонник олнинг-да, уни деразамга қўйиб, олдимга кўтаришинг. Ҳозир тўлни ой шайги, ҳамма ёк ойдин бўлади, лекин бунинг ахамияти йўқ».

XV. ФИТНА ЭМАСМИКИН БУ?

*Давил режси ёлғиз уни амакки оинирли;
ўртакларга яқин нақадар изтиробли бўлади!
Қанчадан қанча беҳуда ваҳима! Қанчадан қанча
иккиланилишлар! Сенинг ҳаётинг, ҳаёт ҳам сенин,
нимусинг дов тикилган бўлади ахир!*

Шикер

«Мин жиддий тус оляпти, – дея ўйлади Жюльен. – Бу деиман жуда очикчасига кетди-ку... – қўшимча қилди у бироз хаёл суриб тургач. – Қанакаси бўлди! Бу офатижон ки-мен билан кутубхонада ҳам бемаълот гаплашмасишим мумкин. Худога минг қатла шукрим, бу ерда битта ҳеч ким халат бермасди, зеро ҳисоб-китоб дафтарларини кўрсатиб, бошини қотиришиқдан кўрқадиган маркиз бу ерда сира кирмайди. Бу ерга кириши мумкин бўлган хона одамлар – дея Моль хоним билан граф Норбер хакида-ю гапирмаса ҳам бўлади, улар ўззукун уйда бўлншмайди ва уларнинг қайтиб келиш пайтларини билиб олишдан осони йўқ. бирорга валаҳд шахзода уйланишни ўзига шараф деб биладиган гузал Матильда ҳа мен шундай даҳшатли эҳлиёйсизликка ундапти!»

Ҳаммаси тушунарли: мени ҳалок этишмоқчи ёки қамла, масҳара қилишмоқчи. Аввалига улар бу ишни менинг хатларим ёрдамида амалга оширишмоқчи бўлишганди, бироқ бу хатлар жуда эҳтиёткорлик билан ёзилган бўлиб чиқди. Энди эса улар менинг ўзимни бугунга қадар қилганидан ниҳоят ундашмоқчи. Чамамда, бу меҳрибон жаноблар мени биринчи аҳмоқ ёки ўтаётган оқифта деб ҳисоблашаётганга ўхшайди. Бекорларни айташибди. Тунлари ҳозир сўтдек пўлиш, мен эса парвоз қўйиб, иккинчи кавалти, беш одам бўйик баландликка чиқишим керак эмиш. У ерга чиқиб олганимча кўшни уйдагиларнинг ҳаммаси кўриб қолади-ку мени. Бу дейман, ўша наравонда жуда қиройли кўринсам керак ўзи!» Жюльен ўз хонасида кириб, ҳуштак чалганича сафар сандиқчасини тартибга соли бошлади. У қизга ҳатто жавоб ҳам бермасликка аҳд қилди. Бироқ бу оқилона қарордан кейин ҳам унинг кўнгли тиқинмади.

«Ўш, Матильда мени чиндан ҳам севиб қолган бўлсачи! – деди бирдак сандигининг қопқоғини ёпиб бўлгач, – у ҳолда мен, унинг назарида, манфур қўрқок бўлиб чиқаман. Мен насл-насабим билан мактана олмайман, шу бонистан ҳам мен ҳар хил ёқимли тахминларга эмас, балким амалдори нинга асосланган, ўзи учун ўзи далолат берадиган чинакам, яққол кўзга ташланадиган фазилатларга эга бўлмоғим керак».

У ўз хонасида у ердан-бу ёққа юра бошлади, тахминан чорак соатча вақт ўтди «Нимаям дердим, – деди у ниҳоят, – турган гап, у мени қўрқок деб ҳисоблайди. Шунда мен ўзимни кибрилар жамиятидаги энг соҳибжамол қиздангина эмас, – жаноб герцог де Рецникда бадиш улар уни шундай деб аташди-ку, ахир, – балким, мени деб герцогнинг ўгли ва бўлажак герцог бўлмиш маркиз де Круазнуани қай йўсинда қурбон қилишларини кўришдек бекиёс лаззатдан ҳам маҳрум этаман. У менда йўқ барча имтиёзларга эга, жуда ширинсухан, асирода, бадавлат йиғит ахир... Кейин умримнинг охиригача пушаймон бўлиб юраман; уни деб эмас, албатта, зеро дунёда нотаниилардан кўпи борчи!» Кекса лон Диегонинг табири билан айтганда:

«...Бирок нилүс ягона бизди!»

Энди бўлса мен йўлимда учраган биринчи хавф-хатардан очикдан очик ва, шубҳасиз, орқага чекинман. Чунки жаноб де Ёкузани билан бўлган дуэль бу шунчаки эрмак бўлган эди. Бу ерда эса бутунлай бошқа тап. Мени бирорга мадай чумчуқдек ўгиб ташлаши мумкин, бу ҳал энг дахшатлиси эмас, мен бадном қилишлари мумкин».

«Ҳа, йигитча, бу ҳазилакам нш эмас! — деди у мирдона оҳангда, гасконияликларга таассуб қилиб — Ган сенни шайнинг устида кетяпти. Маилум тақдир жамиятнинг энг тубига жойлаштириб қўйган сен бечора болакай учун кейин ҳеч қачон бундай имконият туғилмайди. Эҳтимол, кейинчалик ҳам бахт сенга кулиб божар, лекин булакаси бўлмайди».

У хонасида у ёқдан-бу ёққа тет-тет зорганча, ўқтин-ўқтин шартта тўхтаб, уюқ ўйлади. Унинг хонасига кардинал Ришельеани ажойиб бўйсини қўйишган эди. Йигит унга беихтиёр қараб-қараб қўярди. Ҳолир дамнинг еругида яққол кўриниб турган бу ҳайкал унга гўе ҳақиқий французларга хос бўлган жасоратнинг элнимайгани учун таян қилишгаддек қадр билан қараб турарди. «Сеннинг замонангда, эй улуғ инсон, нанохот мен иккиланган бўларди деб ўйласанг?»

«Хўш, энг ёмон оқибатни ҳам тасаввур қилиб кўрайлик. — деди нанохот Жюльсен, — айтайлик, бу тузук ҳам бўлсин, лекин ёш қиз бунинг оқибатида бадном бўлиши мумкин-ку ахир. Улар меннинг ишламай кетаверадиган одамлар сирасидан эмаслигини билишди. Демак, мен гунаҳдор қилиш керак. Бу ишларини бари 1574-йилда. Ёлифаллий де ля Моля замонасида жуда яхши бўлиши мумкин эди, бирок ҳоирги де ля Моллар бундай ишга журъд элишмайди. Маилмузель де ля Мюли хатто ҳасад қилади» Унинг шармандан паранисор бўлгани эртагадк гўрт нш меҳмонхонанинг бариди гилларда дасган бўлади! Қандай лавзагалиниб тийиб қилин-

1 «Бирок нилүс ягона бизди!» Кирпичнинг «Нш» қирғизилиши парча До-Лиско аш эрастелининг қадимкини.

жади уни. Хизматкорлар ҳозирнинг ўзидасек унинг менга алоҳида эътибор билан муомала қилиши тўғрисида шиканр-шиканр гаплашиб юришибди, мен бунни аниқ билмаш, зеро бу гапларни ўз қўлганим билан эшитганман.

Бошқа жихатдан эса – маънави хатлар масаласи!.. Улар, чамаси, бу хатларни доим ўзи билан олиб юради, деб ўй-ланса керак. Шу босидан ҳам улар мени қизнинг хонасига аяраб чақирибла қарор қилишган, у ерда эса менга ташла-кишадиди-да, хатларни тортиб олишди. Эҳтимол, у ерда мени икки, уч хатга тўрт киши пийлаб гурар. Ким билди дей-сиз? Лекин бундай одамларни қаердан топишани улар? Ҳозир Парижда ишонса бўладиган хизматкорлар топила-рмиши? Уларнинг бари сўлга қўйилган кўркади... Э, жин урсин.. Ахир у ерда Хайлиеллар, Круазнуалар, де Люзлар-нинг ўилари ҳам бўлиши мумкин-ку. Агар оқилларида ах-мюкка ўхшаб серрайиб турсам, улар учун бундан ҳам гашт-лироқ томоша бўладими Абеларнинг қисматига учрашдан эҳтиёт бўлинг, жаноб хотиб!

А, хоти шунақам, жаноблар! У ҳолда сизларга тамга қўйилга ҳаракат қиламан: Фарсаддаги жангда Целарнинг аскарлари каби тўғри башаракгизни нишонга оламан... Хат-ларни эса нишончи жойга яшириб қўлман».

Жюльен сўнгги икки мактубдан нусха кўчирди-да, уларни кутубхонадан яширинча олиб келган кўркади Вольтер томига яшириб қўйди, дел нусхаларни эса ўзи почтага олиб кетди.

Йигит уйга қайтгач, бирдан, кўб ҳозиргина ҳушига кел-ган адамдек ҳайрат ва даҳшатга тушиб, ўзига ўзи савоб берди: «Мен нима қиларман ўзи, ахир бу тўрт телбалик-ку!» Шунга қадар у чорак соат давомида бугун тунда қилиши лозим бўлган иш тўғрисида бирор марта ҳам ўйламаган эди.

Лекин унинг олдида чиккишдан бош тортсам, кейини ўзимдан нафратланаман. Бутун умр аялламадимми зоҳ

Гий Кўлний Цезарь, тинчлоддин араллани 100 сани 1118-1119. Рим диктатори 649-, 4146-, 42-, 44-йилдан умрбодди, саркароти, сарванк: «Тилиши урду» сикки қотирлар» ва «И ражлонлар урду» ҳақда қотирлар» асарларини муаллафни, қотирларини ниски қилган 100 сани қотирларини.

шубҳаланиб юраман, менинг учун ҳа дунёда бундай шубҳа-гумондан даҳшатлироқ нарсаяй. Ахир ўшанда анави нозанин Амаданини ўйнаши деб озмунча изтироб чекдимки! Назаримда, чинакамига жиноят қилган тақдиримда ҳам ўзимни кечирган бўлардим: бир марта ўзимга ўзим икром бўлиб, кейин уни ортиқ ўйламай қўярдим. Бу қанақаси бўлди! Тақдир менга шундай ажойиб имконият бераётган, донгик бутун Францияга таралган оиладан бўлишим бир йиғишга рақиб қилмоқ учун тўдалан менни ажратиб олаётган бўлса-ю, мен ўз хоҳишим билан унга енгилиб ўтирсам! Ахир кизнинг олдига чиқмаслик фирт кўрқоқлик-ку. Бинобарин, шундай экан, бўлди – ёрганим бўлсин, – дея хитоб қилди Жюльен сапчиб ўрнидан турар экан. – Бунинг устига жуда офоғижон киз ахир у!

Агар бу хонилик бўлмаса, мен деб у қандай телбалликка жазм этаётганини айтмайсизми!.. Агар бу шунчаки комедия бўлса, жин урсин, бу ҳазил-машахна фожиага айлантиришни менга қўйиб берасиз, жаниблар, ва мен уни, албатта, фожиага айлантираман.

Хўш, мен хонада пайдо бўлган таҳотиим қўлларимни ёғлаб олишса-чи? Усталлик билан қўйилган бирорта қонқонга тушиб қолсам нима қиламан?

Лекин бу ҳам дуэлга ўхшаган гап, деди у бирдан кулиб, қиличбозлик муаллимимнинг таъбири билан айтганда, ҳар қандай ҳамлани ҳам даф қилса бўлади, лекин яратган Парвардигор олингувга чек қўймоқ учун донг рақиблардан бирини гафизатда қиндиради. Ҳар қалай, уларнинг ҳамласини даф қилмоқ учун менинг етарли қуролим бор», – шундай дея у чўнтагидан ўз тўппончаларини чиқарди-да, гарни улар яқинда ўқланган бўлса ҳам қайтадан ўқлаб олди.

Ҳали вақт кўп бўлиб, бирер нш билан шутулланиш чумкин эди. Жюльен ўтириб Фукега хат ёза бошлади

«Дўстим, бу конвертга солинган хатни сен менинг бошимага бирер фексикат тушгани, бирорта еаройиб воқеа со-лар бўлгани ҳақида таштиб қолган тақдиримда очиб ўқийсан. Шундан сўнг мен яборсет бу қўлданмаган шикларни

Ўчириб танитаган-да, ундан сижирата нусха кўчир ва уларни Мажмъа, Борао, Лион, Брюссель ва ҳокимзо мааларлардаги газеталарда юбор, орадан ўн кун ўтган, қўл-ёзмами чоп қилгани-да биринчи нусхасини марказ де ля Мама жўнат, икки ҳафтадан кейин эси тунда қолган нусхаларни Веррьер кўчатирига сочиб чиқди.

Жюльен хикоя шаклида етилган ва Фуке фахат бирор гаройиб воқеа сазир бўлсагина ичиб ўқиги лозим бўлган айбонлигини исботловчи бу кичкина ҳужжатда мадмуазель де ля Молнинг шайинга, иложи борича, дот туширмасликка ҳаракат қилди, лекин, ҳар қалай, у ўз аҳволини анча анлқ баён қилиб берган эди.

Тушлик овқатга занг чалинганда Жюльен мактубини элдинга тутатган эди. Ҳазиргика ёзган хикояси таъсирида унинг ҳаяжонга тўла дили ниҳоятда гаш эди. У ўзини қандай босиб олиб, қўл-ёғинини боғлашлари, ишнли латта тикиб, ертўлага олиб тушинилерини тасаввур қилмоқда эди. Ертўлага уни бирорта насткаш малайининг қўлига топширишди, у эса буздан кўз-қулоқ бўлиб туради, мабодо бу зодагон оиланим! шайин фикрлини оқибатни талаб қилса, бунг из қолдирмайдиган бирорта оғу ёрдамида амалга оширишдан осони йўқ, шундан сўнг уни фалон қасалган ўлди, деб тўқин қилинади-да, жасадини ўз хонасига олиб кириб қўйишди.

Драма нншо ттган муаллифдек ўз асаридан ҳаяжонга тушган Жюльен емиххонага чиндан ҳам даҳшатдан эти жунжикиб кириб борди. У башанг ливрея кийган бу хизматкорларни аиккат билан кузатар, уларнинг юзига тикилар эди. «Тунги экседесия учун улардан қай бирини ташлашли экан? – дея ўйларди у – Бу оилада Генрих III сарофи ҳақлан ривоятлар оғиздан оғизга кўчиб юради ва уларни шу қадар кўп эслашадикки, сурган гап, улар, мабодо ўларини ҳақоратланган деб кнс ўқсар, ўларни мансуб бўлмиш табақанинг барча одамларига қараганда катъийроқ ҳаракат қилишлари мумкин». Йигит бу оиланинг макр-хийлага тўла режаларини уқиб олимқ ниятида мадмуазель де ля Молнинг юзига тикилди. Кич ранги оқариб ўтирарди ва шу турнида

чехраси ўрта асрларда чизилган суратни эслатарди. Йиғил хали ҳеч қачон унинг хиёласида бундай юксак олийжанобликни ҳис этмаганди, қиз шу тобда чиндан ҳам гоёягузал ва улутвор эди. Жюльен қалбида қизга нисбатан севгига ўхшаш бир ҳис туйгандек бўлди.

«*Pallida morte gutu-ra*!» дея қўнглидан кечирди у ўзича. («Юзининг оқариб туриши режаларининг юксаклигидан далолат беради».)

Тушки овқатдан сўнг у боғда узок сайр қилиб беҳуда овора бўлди. – мадмуазель де ля Моль боғга чиқмади. Ҳозир Жюльен у билан гаплашиб олганида бирми, елкасидан тоғ ағдарилгандек бўларди!

Бор гапни яшариб нима қиламиз – ушун вақтда босмокда эди. У ҳаракат қилишга қатъий ақд қилиб қўйгани учун ҳам энди сира уялмай, ана шу дахшат ҳақида ўйларди. «Ишқилиб, ҳал этувчи дақиқала кўрқоқлик қилмасам бўлгани, – дерди у ўзига ўзи. – Ҳотир эва кўрқаманми, йўқми, барибир эмасми?» У нарвоннинг қардшлигини олдиндан кўриб қўймоқ ниятида қудук ёнига борди ва оғирлигини чамалаб кўриш учун ушун кўтариб ҳам кўрди.

«Бу дейман, нарвондан фойдаланиш меннинг пешанамга ёзилган, шекилли, – дерди у илжайиб ўзига ўзи. – Бир вақтлар Веррьердаги қабри мана бу ерда ҳам нарвон билан иш кўришга тўғри келарди. Лекин орасидати фарқи қаранг! У ерда мен, – дея қўшимча қилди у хўрсиниб, – у ерда мен висолга етмок учун ўзимни бундай хавф-хатарга қўйган хонимдан гумонсирاماган эдим. Кейин хавф-хатар ҳам бу қадар дахшатли эмасди.

Агар ўшанда жаноб де Реналнинг боғида мени отиб қўйишганида, бунинг мен учун ҳеч қандай шармандали жойи бўлмасди. Менинг ўлимимни сира ўйлаб ўтирмай, тушуниб бўлмайдиган бир тасодиқга йўйинган бўларди. Бу ерда ҳа мен тўғримида герцог Шонский, Кайлюслар, Рецлар ва бошқа киборлар меҳмонхонасида қандай дахшатли гапларни айтишмайди дейсиз. Мени абадулабад ризви маҳлуқка

¹ *Pallida morte gutu-ra* (умалонча) – ўлим олдиндаги бўзарини.

чиқариб қўйишадир».

«Икки йил гапирдишар, уч йил гапирдишар, кейин эсдан чиқариб лоборишадир! — дея бурун жийирди у ўзини ўн қалақа қилиб. Бирок бу ўзини камситиш эди. Хўш, мени нима билан оқлаш мумкин? Хўш, айтайлик. Фуке менин ўлимимдан кейин памфлетимни чоп этди ҳам дейлик, — бу меннинг биттар лаънатланганим бўлмайдими ахир. Буни қаранг-а! Менга бу хонадонда бошпана беришса-ю, мен уларнинг меҳмондўстлигин. Ўзимга кўрсатишган барча хайр-саховатлари эвазига миннатдорчилик тарикасида бу ерда бўлаётган барча ишларни тасвирлаб, памфлет эълон қилиб ўтирсам! Аёл кишинини шаънига доғ туширсам! Йўқ, ундан кўра ахмоқ бўлиб қолган мениг чандон яхши». Жилмаси ушун бу дахшатли кеча бўлди.

XVI. КЕЧАСИ СОАТ БИРДА

Маъжур бу жуда катта бўлиб, билсан бир неча йил муқаддим хаят киксак дид билан тартибга солинганди. Бирок бу ердаги дарахтлар Генрих III ҳужиротининг даврида шўхрат қозинган раҳматли Пре-о-Кстер камонасидан буён ўсиб келарди. Уларнинг ёши юз йилдан ошиб кетганди. Бу дарахтлардин қандайдир ёввойи дархонликнинг исми келиб турарди.

Мэссинжер

У эндигина олдинги топширигини бекор қилиш ниятида Фукега хат ёзмоқчи бўлиб турган эди, соат ўн бирга занг чалиб қолди. Йигит сурма кулфинни қаттиқ шиқирлатиб, гўё ёғиб ухлаш учун хонасини ичкаридан қушфилаб олаётган одамдек, эшик кулфилаги қалитини бир неча марта бураб қўйди. Сўнгра уйда, айниқса, хизматкорлар яшайдиган тўртинчи қаватда нима гашлар бўлаётганини билмоқ учун

ҳеч кимга сездирмай чиқиб кетди. Ҳеч каерда бирор шубҳали ҳаракат сезилмасди. Де ля Моль ҳонимнинг оқсочларидан бириниҳида зиёфат бўлмоқда эди, йиғилганлар шўх-шодон пуниш ичиб ўтиришарди. «У ерда хириглаб ўтирган алави хизматкорлар. — дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен, — тунги пистирмада иштирок эта олмайдилар, аҳо ҳолла кайфиятлари жишдийроқ бўларди».

Ниҳоят у боғнинг энг қоронғи бурчагига борди. «Агар улар уйдаги хизматкорларни бу сирдан воқиф қилишни истаман бўлсалар, мени кўлга тушириш топширилган одамлар, чамаси, боғ панжарасидан ошиб ўтсалар керак».

Мабодо жаноб де Крузнуа буларнинг барини совуққонлик билан пухта ўйлаб кўрган бўлса, у, турган гап, уйланмоқчи бўлаётган ёш хизининг шаъни учун мени унинг хонасига киришимдан аввал кўлга тушириш хавфсизроқ эканини тушуниган бўлмоғи керак».

У ҳамма ёқни синчиклаб кўздан кечириб чиқди. «Ахир бу ўйинда меннинг нмусим дов қилиб тикилган, — дея ўйларди у, — агар бирор нарсани ондидан ўйлаб кўрмай, чув тушсам, кейин: «Ах, буни ўйлаб кўрмабман», — деганим билан фойдаси бўлмайди. Сўнгра ҳеч қачон ўзимни кечири олмай юраман» Ҳаво жуда очик эди, бу ўринда умиз қиладиган нарса йўқ эди. Ой соат ўн бирларга яқин чиққан бўлиб, ҳозир соат ўн икки яримда эса уйнинг боғ томон қараган бутун пештоғини сутдек ёритиб турарди.

«Йўқ, бу киз ақлдан оғанга ўхшайди!» — дея ўйларди Жюльен. Соат бирга танг чалди, бироқ граф Норбернни хонасига ҳамон чироқ ёниб турарди. Жюльен умри билан бўлиб, бунчалик кўрқмаган эди: бу ишларнинг барида унга ҳамма ёқдан хавф-хатар қутқу солаётгандек туюлардики, йиғитининг юраги, оқақал, жиз этмасди.

У бориб, улкан наравонни олиб келди-да, эҳтимол, киз ўз ақлидан қайтар, деган умидда бироз кутиб турди ва бирдан роппа-роса беш дақиқа ўтганда наравонни Матильданинг деразасига қўйди. Йиғит кўлида гўппонча билан шу пайтга қадар ҳамма қилганиманидан ўзинча ажабланиб, секингина юқори кўтарилди. Жюльен дераза олдида «йикҳа, у

аста очилди.

– Мана, чикиб ҳам олдингиз, – деди унга Матильда хаяжонини яшира олмай. – Мен бир соатдан бери сизнинг ҳаракатларингизни кузатиб турибман.

Жюльен ниҳоятда саросимага тушиб қолган эди, у ўзини қандай тутганини билмасди ва қалбида ҳеч қандай мухаббат ҳис этмасди. У, ўзинини тутиб олишим учун дадил-роқ бўлишим керак, деб ўйлади ва Матильдани қучоқлашга уриниб кўрди.

– Вой! – деди қиз йилитиғинг кўксидан итарар экан.

Қиз итариб юборганидан жула мамнун бўлган Жюльен ишона-пишона атрофга аланглади. Ой шу қадар равшан еритар-дики, Матильданинг хонасидаги соялар қоп-қора бўлиб кўринарди. «Эҳтимол, бу ерда одамлар яширинган, мен эса уларни кўрмаётган бўлишим мумкин», – дея хаёлидан ўтказди у.

– Ён чўнтагингизда дўлпайиб турган нарсанима? – дея сўради Матильда тапданиш учун мавзу топилганидан бошги оёғинга ётиб.

Қиз бениҳоя қучли иштироб чекмоқда эди: у енгилан лозим бўлган, андишали қиз учун ғоят табиий туюладиган ҳаё ва боқчаблик туйғулари энди яна шундай тугён кўтаргандики, бунини турган-битгани азоб эди.

– Чўнтагингизга турли қуроллар, жумладан, тўппончалар ҳам солиб олганман, – дея жавоб қилди Жюльен бирор гап айтиш имконияти туғилганидан ўли ҳам хурсанд бўлиб.

– Нарвонни ерга тушириш керак, – деди Матильда.

– У жуда катта. Пастдаги меҳмонхона ёки пешайвондаги деразаларни сиздириб қўяманми деб кўркаман.

– Йўқ, деразаларни сиздириш керак, – дея эътироз билдирди Матильда, оддий суҳбатдагидек табиий оҳангда гапирингизга уриниб. – Менимча, сиз нарвониниғ учига арқон боғлаб, уни аста ерга туширишингиз мумкин. Мен бу ерда доим ҳар хил арқонларни сақлаб юраман.

«Сениб қолган аёл ҳам шунақа бўладими ҳали! – дея ўйлади Жюльен. У яна сениши ҳақида гапиркишга журъат этганини айтмайсизми! Бундай совуққонлик, тхтиёт чора-

ларини кўришдаги бундай пухталик меннинг жаноб де Круазнуадан афзаллигимни эмас (мен тентак шундай хаёлларга бориб юрибман-а), шунчаки уни ўриббосар бўлаётганимдан яққол далолат бериб турибди. Аслини олганда барибир эмасми! Уни севмайман-ку, ахир! Мен маркиздан шу маънода афзалманки, унинг ўринни аллаким таллаб олгани, ёш устига ўша аллаким худди мен бўлиб чиққаним, гурган гал, жаноб де Круазнуага сира ҳам ёкмаса керак. Кеча у Торлани қахвахонасидан менга ўзини таниматганига солиб, жуда кибр-хавф билан қаради ва ниҳоят, ортик мугамбирлик ҳиссиининг иложин қолмагач, жаҳл билан бош иргаб кўя қолди!»

Жюльен наравонини учига аркон боғлади-да, пастдаги деразаларга урилиб, ойнасини синдириб юбормаслиги учун бутун гавдаси билан танақарига эгилаганича наравонни пастга тушира бошлади. «Агар Матильданинг хонасида бирор киши яширишган бўлса, – дея хаёлидан ўлкади у, – ҳозир менни гумдон қилишнинг айни пайти» Бироқ атраф ҳамон жимжит эди.

Нарвон охиёта ерга тегди. Жюльен уни девор ёнидан қолдира бўлиб кетган галаги гуллар нушгасига ётқизишга муваффақ бўлди.

– Ажойиб гулларнинг шундай расво бўлганини кўрсат, онам нима дейди, – дея гал қотди Матильда.

– Арконни ташлаб юбориш керак, қўшимча қилди у ниҳоятда совуқхонлик билан – Агар унинг деразадан оқилиб гурганнинг кўриб қолишса, бунга баҳона топиш қийин бўлади

– Меники қандай кетади бу ердан? – дея ҳазил аралаш сўради Жюльен, креолларнинг¹ сўзларини бузиб талаффуз этишига таклид қилиб. (Уйдаги оксоч қизлардан бири сан-

¹ Креоллар (creoles, créoles) – барпо қилмоқи – Ў Лотин Америкада дегузиб кўчиб кетган инсан ва инсизларнинг инсанлари (бу ерда шу маънода). Ў Бразилия ва Лотин Америкада қандай Ветт-Индиядаги инсанли, инсизли, франсуз инсизликларида, африқалар куллар инсизлари. Ў Сьерра-Леоне ва Либерияда инсиз кулларин африқалар куллар инсизлари; Ў Африка мамлакатларида – африқалар ва инсизини ҳам яққоллари инсизини бўлган инсизлари. Ў XVIII – XIX асрларда Аляскага кўчиб кетган раслар инсизини инсизлари, инсизлар ва инсизлар инсизини бўлган инсизлари

люминголик эди.)

– Сизники эшик оркали кетади, .. дея жавоб қилди бундай ҳазилдан ниҳоятда хурсанд бўлган Матильда.

«Аҳ, йўқ, .. дея ўйлади қиз, – бу йигит менинг мухаббатимга арзийди, албатта!»

Жюльен арқонни боғга ташлаб юборди, Матильда унинг қўлидан тутди. Йигит, бу дутуман бўлса керак, дея ўйлаб, шартта ўгирилди-да, ханжарини қўлига олди. Қизга эса каердадир дараза очилгандек туюлган эди. Бир печа даққа улар нафасларини ичларига ютиб, қимир этмай туришди. Тулин ой уларни сутдек ёритиб турарди. Бояти шовқин бўлак такрорланмади, ҳавотир оладиган жойи қолмаган эди.

Шундан сўнг яна иккови ҳам бир хилда қаттиқ доңдираб қолди. Жюльен хона элигининг барча зупфинлари солиб қўйилганига ишонч ҳосил қилди; у яна каравот тагига қарагани жуда ҳам истарди-ю, бироқ журъат этмасди. У ерда битта, ҳатто иккита малай бемалол яширинган бўлиши мумкин эди. Ниҳоят, кейин бу эҳтиётсизлигидан ўзи шушаймон бўлиб юришидан кўркиб, каравот тагига қаради.

Матильда яна қаттиқ куза бўла бошлади. У қилиб қўйган ишдан даҳшатга тушган эди.

– Сиз ёлган хатларинини нима қилдингиз? – дея сўради у ниҳоят.

– Биринчи хатингизни протестантларнинг қалин Тавротига яшириб, кечаги дўшжанс билан уни узоқ-узоқларга жўнатиб юбордим.

У жузл аниқ-тиниқ қилиб сўзларди ва мабодо ўзи очиб қарашига журъат этмаган анави қимматбаҳл дарахтдан иланган улкан икки шкафта одамлар яширинган бўлишса, улар ҳам эшитишсин деган ниётда атайлаб икир-чикиригача айтмоқда эди.

– Қолган иккитаси ҳам почтага топширилиб, биринчисинини ортидан жўнатиб юборилди.

– Ё Раббим! Шунча эҳтиёт чораларинини нима кераги бор эди? – дея сўради қаттиқ хайратга тушиб Матильда.

«Хўш, ёлган гапиришдан менга нима фойда?» ўйлади Жюльен ва қизга барча шубҳа-ғумонларини гапириб берди.

— Хатларнинг мунча совуқ дессам боиси бу елда экан-да! — дея хитоб қилди Матильда, шу тобда кизнинг товутинда на-эоҳатдан кўра кўпроқ қандайдир галаб одағи сезилиб турарди.

Жюльен бу оҳанини пайкамади, бироқ киз уни «сенсираб» гапирингидан қони миясига тепиб, барча гумонлари бир зумда гийиб бўлди қўйди. унинг кўз ўнгига ўзининг анча қадрли ошғандек туюлиши; у ладилашиб, ўзи жуда ҳурмат қиладиган бу ўзаш кизини бағрига тортиди. Киз уни яна итариб юборди, ачмо эди баяғидай кескин эмасди.

Йигит яна, бир вахтлар Безансонда, Аманда Ённе билан суҳбатлашган пайғадидек, ўз хоғирасига мурожаат қилиб, «Янни Элизан»дан бир неча чиройли жумланни ёдлап айтди.

Сен марл йигит экансан, — дея жавоб қилди киз Жюльенга унинг сўзларига кулоқ солмай. — Сенга ростини айтаман: мен сенинг жасоратингни синмакчи эдим. Сенин шубҳа-гумонларинг, сенинг журъатинг мен ўйлаганнан ҳам мардироқ эканлигиндан ашролат бериб турибди.

Матильда ўзини йигитни «сенсираб» гапиришга мажбур қилмоқда эди ва, чамаси, ўзи одагланмаган бундай мушмала кизнинг диққат-этиборини айтаётган сўзларидан ҳам кўпроқ ўзини жалб этарди.

Орадан бироз вақт ўтгач, ҳар қандай наэоҳатдан маҳрум бўлган бундай «сенсираб» Жюльенни мушмоқ хурсанд қилиб қўйди. ўзини сира ҳам бахтиёр ҳис этмаётганидан ажабланган Жюльен дилида ана шу туйғунни ўйғотмоқ учун ақл-идрокига мурожаат қилди. У ҳеч кимни мактамайдиган, мактаган тақдирда ҳам, ларҳол буниин шунчаки бир гал эканлигини айғиб ўтатилган шундай тақаббур кизнинг ҳурматиини қочонишга муваффақ бўлди, ахир, бу мулоҳазадан унинг изатталаб қалби тексиз қувончга тўлди.

Тўғри, бу туйғу баъзан де Ренанс хоним ёнида ҳис эладиган руҳий латъатланишга мушмоқ ўхшамасди. ё Парвардигор! Накалар ўхшамайди-я бу туйғулар! Унинг ҳозирги кечинималарида наэоҳатдан асар ҳам йўқ эди. Бу шунчаки шухратпарастликнинг жўлиқин қувончи эди, ҳоло, Жюльен эса, аввало, шухратпараст эди. У кизга яна дилини қандай

шубха-гуноҳлар кемири ани, ўзининг қандай эҳтиёт чоралари кўргани ҳақида ҳикоя қила бошлаган. Ҳикоя қила туриб, у шу аснода ўз ғалабачининг маҳсулидан қандай фойдаланганим экан, дея ўйларди.

Матильда ҳамон ўзини жуда ноқулай ҳис этарди ва, чамаси, ўзининг бу қилигидан инҳоятда руҳи тушгани бонисидан ҳам сўзлашини учун мавзу топилганидан бешнаҳа хурсанд эди. Улар бундан буён қай йўсунда учрашиб туришлари ҳақида сўзлаша бошлаганди. Жульен бу суҳбатда ҳам яна ўткир ақли ва жаҳоратини намойиш этди. Уларнинг йўлида анча сезгир одамлар ҳов бўлиб турибди ахир. Анави ёш Тамбоннинг жақус эканлигини шубҳа қилмас ҳам бўлади. Бирок Матильда билан ўзи ҳам аниқилардан эмас.

Кутубхонада учрашишдан осони йўқ-ку, ҳимма ганин ўша ерда қилишиб оларди.

– Мен, – дея давом этди Жульен, – саройингизнинг барча хонашарига қарийб де ля Моль хонимининг бўлмағарига қалар, сири ҳам шубҳа туғдирмай кириб чиқишим мумкин.

Матильданинг олдида фақат де ля Моль хонимнинг хоналари орқалигина кириш мумкин эди. Аммо Матильда унинг бундай кейин ҳам деразига чарвон қўйиб чиқишини ҳуш кўрса, марҳамат, йигит бу яримас халф-хатарни пичанч қилиб ўтирмай, бажонидил паривидан чиқаверади.

Матильда унинг гапларига кулуксизлар экан, йигитнинг сўзларидан бу гелибона оҳангдан қараси қайнардди. «Демак, у меннинг ҳужмдорим бўлиб олибди-да? – дерди қиз ўзига ўзи. У қилишидан пушаймон бўла бошлаганди. Унинг ақл-идроки ўзи йўл қўйган бу миселга тентакликка қарши гучён кўтармоқда эди. Агар қўлидан келганида, қиз шу гайда ўзини ҳам, Жульенни ҳам ўлдирган бўларди. У бор иродаси билан бир амаллаб бу вижадан азиябни бир туги жиповлаганида ҳа айлани нбо яа ҳақоратланган маъсумани гуйгуси каттиқ ўрғай бошларди. Бу ишлар ўзи учун шундай даҳшатли бўлишини қиз илгари ҳатто ҳаёлга ҳам келтирмаган эди.

«Лекин, барибир, мен ўзимни у билан сўзлашишга

мажбур килмоғим керак, — деди у ўзига ўзи нидоят, — шир, одатда, охиқ билан сўзлашмоқ керак бўлади-ку». Ўзи ба-жармон лозим бўлган ана шу буря туфайли киз факат сўзла-ридагина акс этган, аммо товушида сира ҳам сезилмаётган бир хис-халжон билан сўнги кунларда у ҳақида кималар ўй-лагани ва қандай қарама-қарши қарорлар қабул қилиб, кейин улардан воз кечгани тўғрисида ҳикоя қилад бошлади.

Мана, нидоят, у, ўч мақтубида ётганидек, агар Жюльен боғлаги марвон орқали унинг олдиға чиқишға журъат этса, унинг маҳбубаси бўлишга аҳд қилибди. Лекин ҳеч қачон севги сўзлари шу қадар эхтироссиз ва совуқ оҳангда айтил-маган бўлса керак.

Бу учрашув шу дақиқа а қадар мутлақо совуқ бир руҳда ўтмоқда эди. Бу ахволда инсон чиндан ҳам севгидан қачар қила бошлаши ҳеч гап эмасди. Ёш ва енгилтак киз учун қан-дай ибротли сабоқ бўлди бу! Шундай бир лаҳзаки деб бутун келажигини ҳавф остиға қўйниг ахириникини?

Четдан қараганда очиқ-ойдин нафрит оқибати бўлиб туюладиган узоқ кикиланишлардан сўн, ҳатто Матильда-нинг кучли иродаси ҳам аёлларға ҳос табиий туйғу бўлмиши ибё ва гуруриг енгди, киз, инқоят, ўзини Жюльеннинг нато-қатли маҳбубаси бўлишга мажбур этди.

Лекин, ростини айтганда, бу севги эхтиросларида бир-мунча сохталик бор эди. Киз учун жўшқин мухаббат ўз-ўзила пайдо бўладиган туйғу бўлмай, балким тақдир қили-ниши лозим бўлган аплақандай андаза эди.

Мадмуазель де ля Моль, ўзимға нисбатан ҳам, ошигим-ға нисбатан ҳам бурчимни ато этипман, деб ҳисобламоқда эди. «Бечора болақай чиндан ҳам инсониз жасорат кўрсат-ди. — деди у ўзига ўзи, — уни бахтлиёр килмоғим лозим, акс ҳолда кўрқоқлик қилган бўламан». Бирок у ўз зиммасига ол-ган бу лаҳшағли заруратни бажаришдан кўра ўзини умрбол азоб чекишға жон деб маҳкум этган бўларди.

Аммо ўзини ўчи шу қадар тўрласа ҳам, Матильда сирт-дан қараганда жуза хотиржам эди.

Ҳеч қандай афсус-наҳват, ҳеч қандай гина-қудурат Жюльенға бахтли бўлишдан ҳам кўра кўпроқ ғарчийи туюл-

ган бу тундаги кайфиятни бузмади. Ё Тангрим, бу висол Веррьерда ўтган ўша сўнги учрашувга нақадар ўхшамайди-я! «Париждаги бу ажойиб одоб қончалари ҳатто севгини ҳам расво қилишнинг улдасидан чиқибди!» – дерди у ўзига ўзи, лекин Жюльеннинг бу гапи сира ҳам адолатлиан эмасди.

Бу гапларни у қимматбаҳо дарахтдан ишланган улхан шкафларнинг бирда яшириниб турган пайти ҳаёлидан ўтказди, тиро де ля Моль хонимнинг хоналарида говур-гувур эшитилган заҳоти қиз уни ўша ерга яширинишга мажбур этганди. Матильда онаси билан эрталабки ибодатга жўнади, оқсочлар чиқиб кетишди ва улар хоналарни йиғиштириш учун қайтиб келишларидан аввал, Жюльен ҳеч кимга сездирмай қизнинг хонасидан чиқиб кетишга муваффақ бўлди.

Йигит от миниб Медон ўрмониغا сайр қилгани жўнади, у отин ўз ҳолига қўйиб, секин бора-бора экан, энг овлоқ йўللари танлашга ҳаракат қиларди. У қалбида бахтиёрликдан кўра кўпроқ кучли ҳайрат ҳис этарди. Унинг аҳён-аҳёнда бутун вужудини қамраб олаётган қувончи бирорга ажойиб қаҳрамонлиги учун бош кўмондон бирланига полковник ларажасига кўтариб қўйган навкирон подпоручикнинг севинчига ўхшаб кетарди, у ўзини тришиб бўлмайдиган бир юксакликка кўтариб қўйишгандек ҳис этарди. Ёнр кун илгари ундан жуда баланд бўлган барча нарсалар энди шундоқ ёнгинасида турарди ёки ҳатто анча пастда қолиб кетганди. Жюльеннинг бахтиёрлик туйғуси аста-секин, ўзидан уяшлашгани сийин ўсиб боради.

Агар Матильданинг дилида ҳеч қандай меҳр-муҳаббат тугилмасан бўлса, буниң сабаби, у қанчалик галати туюлмасин, – қизнинг Жюльенга бўлган муносабатиде ўз энцимасига олган бурчга риоя қилганида эди. Тунги воқеаларда унинг учун романларда ҳикоя қилинадиган мастона лажзат ўрнига қалбни ўртақ бошлаган афсус-наломат ва шармандаликдан бўлак ҳеч қандай қутилмаган жиҳати бўлмади.

«Англишмадиммикин? Аслида севармикиман уни!» – дерди у ўзига ўзи.

ХVIII. КЎХНА ШАМШИР

Йигит олай те-дўшим, долар

келгунки дар доҳ

Қаттиқ қаралайдинглар.

Яхшилик-у ҳазини

Иллитгардон кўп баланд қўймоқ

дуноҳлар, дуноҳ

Байрон, «Дон Жуи».

У тушди овқатга чикмади. Кечкурун у меҳмонхонада бир дақиқа пайшо бўлди-ю, лекин Жюльенга хатто киё ҳам бокмади. Унинг ўзини бундай тутиши йигитга жуда ғазати туюлди. «Дарвоқе, — дея ўйларди у, — очингини айтсам, киёлар жамиятининг барча бу одоб қоидаларини мен хир кунни кузатадиган энг оддий нарсалар орқалигина биламан. Кейин унинг ўзи бу ғалларнинг барини тушутириб беради, амбатга» Бирок у кизнинг бу хатти-ҳаракатига жуда хизикиб қилиб, Матильданинг юзидаги ифодага диққат билан тикилди. Жюльен шу юбда унинг терс ва баджаҳл эканлигини ўзинча эътироф этмай иложи йўқ эди. Амбатга, бу кеча гунда севги эҳтиросларига берилган ёки ўзини шундай қилиб кўрсатган аёлга мулақо ўхшамасди. Ўшанда Матильда бу эҳтиросларга шу қадар жон-жаҳди билан берилган эдики, Жюльеннинг дилида унинг самичийлигига шубҳа туғилганди.

Эртаси кун, индани ҳам киз ўзини шундоқ содук тутди. у Жюльенга қарамасди, уни кўришни мулақо нстамасди! Дилидаги бечовталикдан алоб чека бошлаган Жюльен биринчи кунни уни жуда руҳлантириб юборган ўша қолибона хис-ғуйгулардан ўзини бениҳоя узок хис этарди. «Бокпирлик йўлидан четга чикканига пушаймон бўлмайаптимикан, ишқилиб?» — дея ўйларди Жюльен. Бирок такаббур Матильдага нисбатан бундай тахмин қилиш унга қаптабинликдек туюларди.

«Қундалик ҳаётда у динни мулақо тан олмайди, — дея муҳокама юригарди йигит. — У шунчаки табақасига фийдап

бўлгани учунгина динга ихлос қўйган.

Эхтимол, у шунчаки аёлларга ҳос ишқижонлик юзасидангина шундай тузатиб бўлмас иш қилиб қўйганидан каттик афсусланаётгандир». Жюльеннинг назарида, у кизнинг ҳаётидаги биринчи ошқик эди.

«Бирок, — деди у ўзига бир кеча дақиқадан сўнг, — мен, ростини айтсам, унинг ҳулқ-атворида ҳеч қандай соддалик, ҳеч қандай маъсумалик ёки назоқатини сезмаяпман. Ҳали ҳеч қачон унинг ўзини шундай ҳозиргина тахтдан тушиб қолган кироличадек тутганини кўрмаган эдим. Мендан нафратланмаётганимкин, ишқилиб! Бу иш унинг қўлидан келади: ахир у менинг зоти ласт эканлигимни қилаб, қилган ишидан пушаймон бўлиши мумкин-ку».

Турли китоблардан ўқиб олнган ва ўзининг Веррьер хотираларига асосланган сохта тасаввурулари оқибатида Жюльен ўз ҳаёлида севиклисини бахтиёр қилганидан сўнг бутун борлигини унутиб қўядиган ёр ҳақида ўйлаб юрар экан, Матильданинг жунбишга қолган ғурури унга қарши исён кўтармоқда эди.

Ўпан шу икки ой мобайнида кичи сира зерикмагани туфайли зериккишдан кўркмай қўйганди ва шу йўсинда Жюльен ўзининг энг катта устунлигидан маҳрум бўлганди. Йигитнинг ўзи эса бундан мутлақо бечабор эди.

«Шундай қилиб, мен ўзимга ҳукмдор орттириб олдим, — деди ўзига ўзи мажмуазель де ля Моль ичтириб чиқиб, «онасида у ёқдан бу ёққа юрар экан. — У ниҳоятда олийжалой йигит, буларнинг бари жуда яхши, албатта, лекин бирор гап билан унинг иззат-нафсига каттиқроқ тегсам борми, ораминдаги муносабатни ошқор қилиб, мендан ўч олади». Асримизнинг бошига битган бало ҳам ана шунда ҳатто эки талба-гескари ишлар ҳам қилгани зериккишдан ҳалос эта олмайдди. Жюльен Матильда кўнгил қўйган биринчи йигит эди. Ҳаётида шундай ҳол содир бўлганида ҳатто энг бағри тош одамлар ҳам пирий орзу-иштакларга бериладиган бир пайтда киз қайгули ўй-хаёлларга ботиб қолганди.

«Мен унга тобе бўлиб қолдим, зеро унинг ҳукмронлиги ўрқувга асосланган. Агар тоқипини тек қилгудек бўлсам, у

мени қаттиқ жазолаши мумкин». Қизнинг Жюльенни ёмон кўриб қолгани учун шу фикрнинг ўзи ҳам кифоя қиларди, чунки унинг табиъатидаги асосий ҳислат жасурлик эди. У ўз келажигини ҳавф остига қўйиш ҳақида ўйлаган заҳоти жонланиб кетарди ва муттасил қайталаб турадиган эрикишларидан фориқ бўларди.

Учинчи куни мадмуазель де ля Моэль қайсарлик билан унга қаршиси нотамаъстганини кўрган Жюльен унинг кайфиятини ахлюф иди қилаётган бўлса-да, тушми овқагдан сўм қил оғридан билъярдхонага кирди.

— Бу дейман, тақсир, — деди Матильда назабини аранг босиб, — ятар сиз билан сўзлашишни нотамаъстганимни кўрибди ҳуриб мен билан гаплашмоқчи бўлаётган экансиз, мени ўзингизга тобе қилиб олшим, деб ўйлагансиз, шеккиди. Шунда ҳали ҳеч ким бундай беадаблик қилишга журъат тимаганидан ҳабарингиз борми ўзи?

Бу икки ўйнақчининг суҳбатидан ҳам қулқилдироқ ғарзларни тасаввур қилишнинг ўзи хийин бўлса керак, улар ўзлари ҳам сезмаган ҳолда бир-бирларидан қаттиқ нафратлана бошладилар. Уларнинг иккови ҳам бетокат одам бўлгани, шу билан бирга қиз ҳам, йигит ҳам одоб саклагига ўрганиб қолгани, бонгидан гапини қўчиб ўтирмай, бир-бирларига нисбатан кўн килари мутлақо совиганини эълон қилишди.

Онг нчама, бу галларнинг барди умрбод сир бўлиб қолади. — деди Жюльен. — Яна шунинг ҳам айтиб қўяйки, агар бундай қўнги яққол ташланадиган кескин ўзгарини туфайли шайингизга доғ тушгани мумкинлигини ўйламаганимиз бўлди буён сизга бир оғиз ҳам сўз айтмаган бўлардим. У ахтиром билан таъзим қилиш-ди, билъярдхонадан чиқиб кетди.

Шу пайтга қалар у ўз бурчи деб ҳисоблайдиган нарсани осонгина амал қилиб кетарди, у мадмуазель де ля Моэль чиндан ҳам севини мумкинлигини ҳақто ҳаёлига ҳам келтирмаганди. Сўзсиз, уч кун бурун унинг қиммагбаҳо сфюдак пилланган қатъи шифага яқиниб қўйганида Жюльен ҳамингизни севмасди. Бирок улар бир умрга аразлашиб қолганининг тушунган, йигитнинг дилидаги барча ҳис-туйғулар

бир зумда айкаш-уйкаш бўлиб кетди.

Унинг шафкатсиз хотираси дарҳол аслида Жюльеннинг калбига сира ҳам таъсир этмаган ўша туinning барча тафсилотларини жонлантира бошлади.

Улар орани очик килишганидан сўнг бир кун ўтган, тунда Жюльен мадмуазель де ля Молни севиншини ўзинча тан олишга мажбур бўлиб, ақдан озаб деди.

Бу кашфиётдан сўнг унинг дилида шундай дахшатли бир ички кураш бошландики, гўё барча хис-туйғулари оёғи осмондан бўлиб кетиандек туюлди.

Орадан бир ҳафта ўтди; у энди мағрурлик билан жаноб де Круазнуага дарво килмай юрини ўрнига унинг кучогига отилишга ва ракибининг кўксига бош қўйиб йиғлашга тайёр эди.

У бошига тушган бу кулфатга бироз қўнқиб қолган, эс-хушини йиғиб олди-да, Лангедокка жўнашга аҳд қилди. У нарсаларини йўл сандиғига жойлаб, почта довлисига жўнади.

Почта станциясига унга, амалингиз бор экан, эртага Тулузага жўнайдиган почта каретасида битта бўш жой бор, деб айтишганида йигит ҳушидан кетиб йиқилишига саз қолди. У ўша жой устун пул тўлади-да, маркизга ўзининг жўнаб кетаётганини хабар қилиб қўймоқ учун де ля Моль саройига қайтди.

Жаноб де ля Моль уйда йўқ экан. Жюльен нафаси ичига тушиб, уни кутиб турмоқ учун кутубхонага йўл олди. Йигит у ерда мадмуазель де ля Молни кўриб қолганида ҳали не кечганини билсангиз эди!

Уни кўргач қизнинг юзиде шундай бир адоват акс этдики, бу туйғунинг йигитга қаратилганига ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмасди.

Кутилмаган бу учрашудан жанкираб қолган Жюльен, алам шиллаганидан ўзини тугиб туролмай, қалб қатридан чиккан мудойим бир товун билан деди:

— Демак, мени ортик севмас экансиз-да?

— Биринчи дуч келган одамга ифратимни қурбон қилганимни ўйлаб, ҳали ҳам дахшатдан ўзимга келолмаяпман!

– деди Матильда ва ўзидан газабланиб юм-юм йигдай бошлади.

– Биринчи дуч келган одам дейсизми? – дея қичқирди Жюльен ва нодир буюм сифатида кутубхонада сақланадиган ўрта асрларда ишланган кўзна шамшир томон ташланди.

Малмуазель де ля Моль билан гаплаша бошлаганда Жюльенга бутун вужудини сирқиратган изтиробга тоқат қилиб бўлмайдигандек туюлган эди, бироқ қизнинг орийат қилиб йиглаётганини кўргач, бу изтироб юз чандон кучайди. Агар Жюльен ҳозир қизни ўлдирса олганида эди, ўзини энг бахтиср одам деб ҳисоблаган бўларди.

У хиёл кучаниб шамширни кўзна қиндан суғуриб олган ўша дақиқада бундай кучли ҳиссиётдан қувонган Матильда у томон мағрур қадам ташлади унинг кўзларидаги ёш бир тумда қуриди-қўйди.

Шу лайт Жюльен бирдан ўз ҳомийси маркиз де ля Молли эслади. «Мен унинг қизини ўлдиришимга сал қолди! – дея ўйлади у. – Қандай даҳшат!» Шундан сўнг у шамширни бир чегиз қараб илқитмоқчи бўлди. «Айбатта, ҳозир у бундай ҳамжонли ҳаракатини кўриб, роса ҳахлолаб қулади», – дея ҳасидан ўтказди йигит. Шунини ўйлагач у ўзини анча босиб олди. У, чанг босган жойи йўхмикин, дегандек, шамширнинг тигини анжасат билан кўздан кечирди-да, сўнг-ра уни қайта қинига солди ва хотиржам бир кнефада уни ўз жойига, тила суви тоғуртилган биринчи чанга осиб қўйди.

Йигитнинг охирига бориб жуда секинлашган бу ҳаракатлари бир дақиқача давом этди. Малмуазель де ля Моль унга ҳайратланиб қараб турарди: «Шундай қилиб, ўлишимга бир баҳа қолди, мени ўз ўйнашим ўлдирай деди!» – дея ўйларди қиз.

Бу ҳаёл уни Карл IX ва Генрих III ларкиш йироқ ва ажойиб замонасига олиб кетди.

Қиз ҳозиргина шамширни жойига осиб қўйган Жюльеннинг қаршисида қимир этмай, унга тикилиб турарди. Бироқ энди унинг кўзларида бояги нафрат сезилмасди. Шунинг тун олмоғини кетакке, у шу тобда жуда гўзал кўринарди, ҳар қандай, ҳозир сира ҳам уни Ларнож кўнгирчоғига

ўхшатиб бўлмасди. Жюльеннинг тилида эса бу нбора париж-
лик аёллар табиятидаги ўзи ёхтирмайдиган хушди ўша хис-
латларни нфода этарди.

«Яна унга мойил бўлиб қолмасам эди. — дея ҳаёлидан
ўтказди Матильда. — Ҳозир у билан шундай жиддий сўзлаш-
ганимдан сўнг унинг майлига итоат этсам бўрми, у дарҳол
ўзини менинги ҳукмдорим деб ўйлаб бошлайди». Қиз шу гап-
ларни ҳаёлидан ўтказди-ю, югурганича кутубхонадан чиқиб
кетди.

«Ё Раббий, бунча тўзал бўлмаса у! — дея ўйларди
Жюльен кизнинг ортидан қараб қолар экан. — Шундай маҳ-
лики бундан аяғи икки ҳафта бурун эхтироч билан менинги
кучоғимга отилган эди... Энди ўша оғлар сира ҳам қайтиб
қолмайди, ҳеч қачон такрорланмайди! Бунга эса ўзим айб-
дорман! Ўзим учун шу қадар муҳим, шу қадар гаройиб
бўлган ўша воқеанинг энг ҳал қилувчи дақиқасида мен ўзим-
ни мутлақо ишқи йўқ одамдек тутдим!.. Шунинг билан одамнинг
керакки. Тезгир мени қандайдир, ниҳоятда нотавон, бахти
қора қилиб яратган экан».

Кутубхонага маркиз кириб келди. Жюльен шошилиб
унга ўзининг сафарга жўнаётганини ҳабар қилди.

— Қиёкка? — деб сўради жаноб де ля Моль.

— Лангешокка.

— Йўқ, маълум тугасиз, сизга муҳимроқ иш топширмоқ-
чиман. Агар бирор ёкка жўнаган тақдирингизда ҳам фақат
инимол томон жўнайсиз. . Ҳатто бундан ҳам оқинроқ қилиб
айтишим мумкин: ҳарбийчасига айтганда, мен сизни уй қа-
моғига ўтказиб қўяман. Марҳамат қилиб, менга уйдан қуни-
ти икки-уч соатдан ортнх чиқиб кетмасликка ваъда беринг,
сиз менга ҳар дақиқа керак бўлиб қолишингиз мумкин.

Жюльен таъзим қилди-да, бир онгиз ҳам сўз айтмай
чиқиб кетди, маркиз буни кўриб тоятда ажабланди; ҳозир
Жюльеннинг гапирадиган ҳоли йўқ эди, у хонасига кириб,
эшикни ичидан қулфлаб олди. Бу ерда энди унга воқеаларни
пастаганича бўрттириб тасаввур қилишига ва ўзининг чексиз
бахти қоралигидан ноллишга ҳеч нима ҳадаат бўлмасди.

«Мана, энди ҳатто жўнаб ҳам кета олмайман, — дерди

у. — Маркиз мени Парижда яна канча ушлаб туришини ёлғиз Худонинг ўзи билади. Ё Раббим, ахволим не кечади энди? Маслаҳатлашай десам, бирорта дўстим ҳам йўқ. Аббат Пирар биринчи жумладаёқ оғзимга уради, граф Алтамира эса мени бу фикрлардан чалғитмоқ учун бирорта фитнага қатнашимокликни таклиф этади. Ахир мен ақлдан озалман, ха, ақлдан озаётганимни яққол сезиб турибман. Ким менга далола бериши мумкин? Энди нима қилай? Ахволим не кечади энди?»

XVIII. ДАҲШАТЛИ ДАҚИҚАЛАР

*Келиб-келиб шу гонларни менга
айтдингми! Энг майда тафсилотларига
қадар ҳақни сепми ҳақон қилиб бирорт
ни Унинг шаҳзо кўзлари ўзга бир одам
га бўлган муҳаббат билан ёниб, менинг
кўзларимга тикилиб турибди!*

Шилер

Мадмуазель де ля Моль завқи жўш уриб, фақат ўзини ўлдаришга сал қолган ўша ажойиб дақиқанигина ўйларди. У энди ўзига ўзи деярли шундай дерди: «У менинг ҳукмдорим бўлишга муносиб йигит. Ахир у мени ўлдаришга тайёр эди. Қизиқ, эҳтироснинг бундай пўртанасига эришмоқ учун манави асилзода йигитлардан нечтасини омихта қилиш керак экан?»

Шуни тан олиш керакки, у стулга чикиб, шамширни худди меъмор ўрнашгандек чиройли қилиб осиб қўйишга ҳаракат қилаётганида жуда чиройли кўринди. Сирасича айтсам, уни сезиб қолиб, унча тентахлик қилмаган эканман.

Агар шу тобда муносабатни тиклаш учун бирорта қулайроқ имконият тутилиб қолганида, қиз ундан жон деб фойдалалган бўларди. Жюльен эшонни ичидан қулфлаб олиб, ҳонасида гуёса чекиб ўтирарди. Баъзақ унинг ҳаблдан, бориб оёғига йиқилсаммикин, деган бемаъни фикр лил

эгиб ўтарди. Агар хонасида бикиниб ўтириш ўрнига йигит уйни айланиши ёки боғда сайр қилгани чиққанида ва шу йўсинда тасодифдан ўзини олиб қочмаганида, эҳтимол, қандайдир биргина дақиқа уни чексиз ғуссадан ҳалос этиб, бениҳоя хурсанд қилиб юборган бўларди.

Бирок Жюльен узоқни кўра билганидан ташбиркор йигит бўлганида, — биз унда худди шу ҳислатнинг йўқлиги учун таъна қилаётирмиз-ку ахир, — у шундай олийжаноб бир жўшқинлик билан шамширға ёпишмаган бўларди, мадмуазель де ля Моляга эса уни худди ана шу ҳаракати чиройли қилиб кўрсатган эди. Қизининг Жюльен учун мақбул бўлган бир қайфияти куни бўйи уни тарқ этмади. Матильда кўзларини юмиб, уни севган киска доқиқаларни эслар экан, ўша ширин оиларни такрорланмаслигидан афсусланарди.

«Ростинки айтганда, — дея мулоҳаза юритарди у, — боёқниш билани севишим, агар бунга унинг кўзи билан қаралса, чўнтагини ўша тўппончаларга тўлдариб янговилан оллимга чиққан кечаси соат бирдан эрталаб соат тўққизгача давом этди, ҳолоё. Чорак соатдан сўнг эса Сент-Валер черковида ибодат тинглар эканмиз, у дўк-пўписга ёрдамида мени ўзига тоёб қилишни ҳаёл қилмаса эди, дея ўйлай бошладим».

Тушми оқатдан сўнг мадмуазель де ля Моля Жюльендан ўзини олиб қочдигина эмас, аксинча, ўзи биринчи бўлиб у билан сўзлаша бошладилар ва йигитга боғга чиқиб сайр қилишга қарши эмаслигини шайма қилди. Йигит нгоат этди. Унга ана шу синов етмай турувди. Матильда, ўзи сезмаган ҳолда, уни ана Жюльенга мойил қилаётган ўша туйғуда берилмоқда эди. У йигит билан ёнма-ён боришдан кихоятла ҳузур қилар ва бугун эрталаб уни ўлдириш учун шамширни қилидан суяртган маънави кўлларга қизикиб қараб-қараб кўярди.

Бирок ораларида содир бўлган шунча ноқсалардан кейин ялғариғи самимий суҳбат ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмасди.

Секин-аста Матильда дўстона бир ростўйлик билан унга ўзининг ишқий кечинмаётгани ҳақида хикоя қила бошладилар, бу суҳбат унга қандайдир тушуниб бўлмас бир латиф

бағишларди. Қиз шу қадар берилиб кетдики, бир вақтлар қандий қилиб аввал жаноб де Круазнуа ва жаноб де Кайлксга бир лахза кўнгил қўйганини ҳикоя қила бошлади.

— Нима дедингиз? Жаноб Кайлксга ҳамми? — дея хитиб қилди Жюльен. Унинг бу сўзларида рақ этилган ўйнашнинг раниси акс этди. Матильда ҳам унинг сўзларини шу маънода тушунди ва сира хафа бўлмади.

Қиз ўзининг аввалги ошиқ-маъшукликлари ҳақида ба- тафсил ҳикоя қилиб, Жюльеннинг дилини ўрташда давом этар экан, бу ҳикоялар нихоятда самимий ва ҳаққоний эшитиларди. Йигит Матильданинг чиндан ҳам кўз ўнгиси жонланаётган хотираларини ҳикоя қилаётганини яққол ҳис этиб турарди. У қизнинг ўз хотираларини ўртоқлаша туриб, ўз юрагида ҳам қутқолмаган калшфиётлар қилаётганини кўриб турар ва изтироб чекар эди.

У раҳм ўтида ёнмоқда эди.

Раҳибинглиkning севилиши ҳақида ўйлашнинг ўзи бир азоб, бироқ севикли аёлнинг тилидан бу севгининг тафсилотларини эшитишга инсонники бардош бериши кийин бўлар экан.

О, ўшанда гурури жунбоншга келиб, ўзини бу Кайлкс ва Круазнуалардан юқори деб ўйлагани учун у эди қандай жазасини торгати! У энди уларнинг энг арзинмас устунликларини ҳам нихоятда дард-алам билан кўюларга кўтари макташга тайёр эди! Ўзидан ҳа астойдил нафратланарди!

Матильда унга дунёда тенги йўқ қиз бўлиб кўринар. Жюльеннинг унга қойил қилиниши ифодаламоқ учун муно- сиб сўз тополмайдигандек туюларди. У қизнинг ёнида бор экан, зимдан унинг қўллари, унинг елкалари, келиши қадди-қоматига қараб-қараб кўярди. Шу гоҳда у севги қайғусида қадди букипиб, унинг оёғига йиқилишига ва «Р- кил!» дея қичқиришига тайёр эди.

«Барчадан устун турадиган ана шу гўзал қиз мени с марта севган эди, энди ҳа у, шубҳасиз, жаноб де Кайлкс кўнгли қўймоқчи бўлиб юрибди».

Жюльен маъмузасель де ля Моля айтаётган сўзлари самимий эканлигига шундай илҳом йўқ эди, деро ки...

барча гашиари жула ишонарди ва ҳаққоний эшгитилмоқда эди. Шу пайт Матильда бир вақтлар жаноб де Кайлюсга нисбатан ҳис элган туйғуларини тушуниб олишга ҳаракат қилар экан, гўё Жюльеннинг қайғу тўла сабр кесасини янада тўлқирмоқчи бўлгандек шу туйғуларни худди ҳозир ҳис этаётган бўлиб ҳикоя қила бошлади. Унинг товушида, унинг сўз оҳанглирида муҳаббат ақс этмоқда эди. Жюльен буни яққол ҳис этиб турарди.

Агар шу гўёла Жюльеннинг кўксига эритилган қўроқ-шини куйишган тақдирда ҳам у камроқ азоб чеккан бўларди. Қайтудан эс-ҳушини йўқотган боёқиш йиғит мадмуазель де ля Моль ўз хотираларини у, яъни Жюльен билан ўртоқлашадигани учунгина жангиб де Кайлюс ёки жаноб де Круазнуага бир лаҳза кўнгли кўйганини шундай мамнуният билан эслаётганини қаёқдан билсин.

Жюльеннинг нақадар ҳасрат чекиётганини тасвирлашга тил ожизлик қилади. Йиғит Матильданинг батафсил дил розини, ўзгаларга нисбатан севги икромини бундан атиги бир неча кун илгари, қана ҳозир соат бирга танг уради-ю, мен кизнинг олдига, унинг хонасига чиқман, дея кутиб турган худди ўша икки четида аргувон ўсган хиебонда туриб тилиламоқда эди. Инсон чекадиган азоб-уқубатнинг ҳам чеки бўлади – йиғит ана шу маррага етиб қолган эди.

Бу шафқатсиз ростгўйлик бир ҳафта лавом этди. Матильда гоҳ уни ўзи суҳбатга тортар, гоҳ у билан сўзлашмоқ учун бирорта қулай баҳонадан фойдаланар ва икковига ҳам қандайдир аччиқ бир лажбат бағишлайдиган бу суҳбатларнинг мавзун доим битта бўлиб, кизнинг ўзгаларга бўлган муҳаббатининг тасвиридан иборат эди. Қиз Жюльенга ўзи бир вақтлар элган мактубларнинг мазмунини ҳикоя қилар, уларни сўзма-сўз эслар, бутун-бутун жумлаларни ёддан айтиб беради. Сўнгги кушларда у Жюльенга қандайдир маккорона бир қувонч билан қариб қўядигандек туюларди. Йиғит чекаётган илтирозлар, шубҳасиз, унга ҳузур бағишламоқдан эди. Қиз бу иштирибларга ўз ҳукмдорининг заифлигини кўрардики, демак, унга бўлган севгига нэн бериши мумкин эди.

Жюльеннинг ҳеч қандай ҳаётий тажрибаси йўқлигини

китобхон яхши билади. у ҳагто романлар ҳам ўқимасди, агар у ҳисл зийракрок бўлиб, бироз совуққонлик билан иш тутганида, у ўзи сажда қиладиган ва шу кунларда унга шундай гаройиб гапларни ҳикоя қилиб юрган бу қизга: «Тўғри, мен барча бу жанмилар билан тенглаша олмайман, лекин, ҳар қалай, сиз мени севасиз-ку...» деган бўларди.

Қиз кўнглидаги гапни шундай билиб олмоганидан, эҳтимол, хурсанд ҳам бўларди, жинда курса, унинг муваффакият қатониши факат бу гапни ўрниги топиб туриб, қанчалик таъсирли қилиб айтишига боғлиқ эди. Ҳар қалай, у бу аҳволдан кутулни анча наф кўрган бўларди, зеро унинг бу кайфияти ўзининг бир ҳислиги билан аста-секин Матильданинг жонига тега бошлаганди.

— Сиз энди мени сираям севмайсизми. ахир мен сизга сажда қилишга ҳам тийёрман-ку? -- дедик бир кун Жюльен шундай узоқ сайр қилишганидан сўнг севги ва ҳасратдан э-хушини йўқотиб бундан ҳам бемаънироқ гапни ўйлаб толишнинг ўзи қийин бўлса керак.

Бу сўзлар малмувачель де ля Молнини йилгига ишқий меҳарқаларини ҳикоя қиладиган пайтида ҳис эталган лаззатини бир зумда йўқ қилиб юборди. Йўкса қиз ораларида ўтган шуғча гап-сўзлардан сўнг Жюльеннинг бу ҳикояларни эшитиб рағжимасётганига ажаблана бошлаган ва у ўша аҳмоқона жумлани айтишдан сал олдин миясида, эҳтимол, у мени ортинк севмай кўйгандир, деган шубҳа тутилган эди. «Чамаси, турури севимасидан устун келган бўлса керак. — дея ўйларди қиз. — Гарчи улар мендан анча устун, деб ишонтирмаччи бўлса-да, у анави де Кайлюс, де Люз, де Круануа каби арзимас одамларни ўзидан афзал кўришасётганига осонгина чидаб турганини йилгилардан эмас. Йўк, энди мен уни олдинда гиз чўккан ҳолда сира кўрмасам керак!»

Охири кунларда Жюльен умидсизликка тушиб, бир неча бор қизга анави кавалерларнинг ажойиб фазилатларини чин кўнгилдан, самимини билан кўжларга кўтариб мақтаган, ҳагто бу ҳусула бироз муҳофага ҳам қилган эди. Бу муҳофага малмувачель де ля Молнини элтибборидан чегда қолмади, қиз бу гаплардан ҳайратга тушди. Секин билан бахтиёр қи-

лингга ўз рақибини таъриф-таъсиф қилар экан, Жюльеннинг изтиробга тушган қалби унинг бу бахтига шерик бўлишга истиларди.

Бирок унинг шу қадар самимият билан ва шу қадар ўйламай айтган бу сўзлари ҳамма нигни бир зумда ўзгартириб юборди. Матильда ўзини ҳамон севишларига ишонч ҳосил қилгач, дарҳол ундан бутунлай нафратлана бошлади.

Улар ботда бирга сайр қилиб юришган эди, аммо Жюльен ўша бемияни жумлани йитган заҳоти, қиз дарҳол уни тарк этди. У кета туриб йиғитга еб юбиргудек бўлиб нигоҳ ташлади. Кечкурун меҳмонхонада у Жюльенга бирор марта ҳам ўтирилиб қарамади. Эртаси куни қиз қалбида нафратдан бўлак ҳеч қандай туйғу ҳис этмади, ҳозирга қадар бутун бир ҳафта давомида уни Жюльен билан дўстона муносабатда бўлишга қорлаган ва унинг дилка қувинч бағишлаган мойиллиқдан асар ҳам қолмаган эди, у йиғитга қараса, ҳатто кўнгли беҳузур бўларди. Иш шу даражага бориб етдики, тез орада Матильда ундан жиркана боқлади ҳам, унинг Жюльенга кўзи тушиб қолганида қалбини қандай ҳечқис нафрат қилишини ҳатто тасвирлаш ҳам қийин эди.

Жюльен Матильданинг дилида содир бўлаётган тап-ларини сира тушуна олмасди, бирок унинг сезгир нафсонияти бу нафратни дарҳол ҳис этди. Унинг кизга, иложи борича, камроқ кўринишга ақли етди ва ўзи ҳам Матильдага мутлақо қарамай қўйди.

Бирок ўзининг Матильда билан ашукани бутунлай узишга мажбур этиш унинг учун қони азоб эди. У дилидаги даҳшатли дард-аламга дош бериш янада қийинлашганини яққол ҳис этиб турарди. «Ахир, инсон матонатининг ҳам чеки бўлади-ку, — дерди у ўзига ўзи, — бу азобга ортиқ чидаб-майман». У баъзи хунлари эрталабдан кечгача мансаррагини панжара тутилган кичик деразаси олдида ўтирарди. ҳар қалай, бу ердан аҳён-аҳёнда ботга сайр қилгани чиққан матмуазель де ля Молли кўриш мумкин эди.

Баъзан тунги оякатдан сўнг қиз жақиб де Кайлюс-жаноб де Люз, ёки у ўзининг аввалги ошиқ-маъшуклари ҳақидаги хикояларида номини тилига олган бошқа бирорта

йигит билан ботга чикканини кўрганида йигитнинг холи ис кечганини билсангиз эди!

Жюльен илгарш шу қадар чексиз изтироб чекиш мумкинлигини тасаввур ҳам қилмаганди, шу тоғла у дод деб юборишга ҳам тайёр эди, бу собиткадам йигитнинг юраги итихатда тилка-пора бўлиб кетганди, унинг соғ жойи қолмаганди.

Хар қандай фикр-мулоҳаза, агар у мадмуазель де ля Моля билан боғлиқ бўлмаса, унинг нафратини кўзгатадиган бўлиб қолганди, шу турғида у хатто энг олдий хатни ҳам ёза олмасди.

— Эс-хушингиз жойидами ўзи! — деди унга бир куни маркиз.

Бирорта одам унинг бу ахволга тушиш сабабини сезиб қолишдан кўриб кетган Жюльен, табим қочиб турибди, дая баҳона қилган эди, унинг тапига ишониб кўя қолибди. Йигитнинг бахтига, марҳит тушки онкал пайти унинг бўла-жак саёхати хақида ҳазил қила бошлаган. Матильда бу саёхатнинг узокка чўзилмиш мумкинлигини тушуниди. Жюльен бир неча кундан берди ундан ўзини четга олиб юрар, донм ранги оқариб маънос юрадиган ва бир вақтлар унинг оёқлиси бўлган бу йигитга етишмайлини бarchа фазилатлар соҳиб бўлимиш анави кўркем йигитлар эса кизни паршомликдан ҳалос этиша олмасди.

«Олдий бир киз, — дерди у ўзига ўзи, — қашлиқни меҳмонхоналарда барчанинг эътиборини ўзига қаратадиган ҳудди ана шу йигитлар орасидан таңлаган бўларди, бироқ қалби юксак инсон бошқалардан фикрнинг ҳудди ана шу ўртаминсиз одамлар солган сўқмоқдан юрмаслиги билан ҳам ажратиб туради».

Агар Жюльендек бир одамнинг рафикаси бўлсам (унга даълат етишимийди, ҳолос, мен эса баъдаётман), мен мутасил хамманинг эътиборини ўзимга тортиб тураман, ҳаётим барчанинг диққат марказида бўлади. Мен хизматкорларидан кўркем ва қаретани ёмон хайдаётган кучерга ўшқиринга ҳам журъат етмайдиган холаванчаларим каби донм иккилоб олдида қўтираб турмайман, аксинча, сўхсиз, қандайдир

роль ўйнайман, роль бўлганда ҳам йирик роль ўйнайман, зеро мен танлаган одам нисбатан муқтажам ва қояг шўх-ратпараст йигит

Унга нима сўтқмайди? Дўстларми, пулим? Мен унга унисини ҳам, бунисини ҳам топиб бераман».

Бирок ўзининг Жюльен ҳақидаги бу фикр-мулоҳазаларида киз унн истагани пайғда ва хоҳлиганича бахтиёр қилиш мумкин бўлган да севгисига шубҳаланиш ҳатто ҳаслига ҳам қолмайдиган қандайдир паст табақа китонини сифатида тасаввур қиларди.

XIX. ОПЕРА БУФФ

*Ишқ бахтори балмасин апрель айёми,
Ҳар лаҳзасти ўзарувчан, қарай турганим;
Гўҳи ортотўли нури тирай қалқийди чўтот,
Гўҳи самони қайтай отар қот-қора булут.
Шекспир, «Икки вероналик».*

Матильда келажак ҳақидаги ва, эҳтимол, ўзи ўйнаши лозим бўлган фаввуролда роль ўтритишдаги орзулари о бери либ юрар экан, баъзан Жюльен билан орапаринда бўлиб тура диган қуруқ манхум баҳсларни эслаб, афсусланиб кўярди. Гўҳида ҳа бу нонхак фикр-мулоҳазалардан тиликкан, у афсусланиб йигит огушида кечган бахтли дақиқаларини эсларди. Бирок бу хотирилар унинг қалбида ўқинч туйғуларини уйғотар ва бу пушаймон туйғайли киз баъзан қаттиқ иттироб чекарди.

«Атар инсон ўзининг бирорта заиф хислатига ишқ берса, — деди у ўзинга ўзи, — у қолли мендек бир киз ўз севгисини чинган ҳам муносиб бир йигитга нисом этмоғи ларкор. Дунёда ҳеч ким мен ҳақимда, у чиройли мўйлов еки отми чапдластинк билан мининини учди, деб айтқмайди ахир. Йўк, унинг Франция истикболли ҳақидаги чуқур мулоҳазаларин, Англиядаги 1688-йил инқилобчига ўхшаши мумкин бўлган бўлажак воқеалар ўтритишдаги фикрлари мағнуз эгли мени. Ҳа, мен унинг шу мулоҳазаларига учдим, — деди у ўзининг виждон азобида жавобан, — ҳа, мен заифман!».

Лекин, ҳар ҳалай, мен бирорта тенгак киз каби шунчаки ташки сифатларга учмадим! Унинг чекраси калбнинг юксаклигидан дилолат бериб туради, мени ана шу нарса мафтун этди.

Агар яна инкилоб содир бўлса, у ҳолда нега энди Жюльен Сорель бу инкилобда Ролан ролини, мен эса — Ролан хоним вазифасини бажармаслигимиз керак экан? Бу роль менга де Сталь хоним ролига қараганда кўпроқ ёқали: ахлоқсизлик битининг замокамичда катта тўсиқ бўлур эди. Мен-ку энди яна таифликка эрк бермасам керак, бундай исноддан кўра ўлганим яхши».

Шунинг ҳам тан олмоғимиз керакки, Матильданинг орзулари ҳар донм ҳам ҳозиргина бит баён қилиб берган фикр-мулоҳазалардек жиддий бўлавермасди.

У тоҳида Жюльенга тизмдан назар ташлар ва йигитнинг ҳар бир хатти-ҳаракатида қандайдир жозиба хис этарди.

«Энди шубҳа қилмаса ҳам бўлади, — дерди у ўзига ўзи, — мен ниятимга етдим, менга нисбатан қандайдир ҳақ-ҳуқуққа эга бўлиш ҳақидаги фикр унинг хаёлига ҳам келмайди, албатта.

Бундан бир ҳафта бурун, бошда менга шундай чуқур хис-ҳаяжон билан муҳаббат изҳор қилганида боёқиш бола қандай бахтсиз кўринди-я! Бундан ортиқ далил-исбот бўладими ахир! Очиғини айтганда, унинг шундай бир меҳр-окибат, шундай эҳтиром билан айтган сўзларидан жаллим чиқиши мен томондан жуда галати иш бўлди. Унинг хотини эмасманми, ахир? Унинг ўша гапларни айтиши жуда табиий эди-ку, ростичи айтсам, ўшанда жуда ёқимтой кўринди. Жюльен ҳатто унга анави асногида йигитлар билан ўтқинчи ошпаз-машшукчи им ҳақида ҳар куни шафқатсизларча ҳикоя қилганимдан кейин ҳам мени севишга давом этди. Бўлмади, у мени бу йигитлардан жуда рашиқ қилади. Мен эса ўша гапларни унга қаттиқ эрикканим туфайлигина ҳикоя қилардим. Аҳ, қонни энди, у ўша оқсунқ йигитларнинг ўзи учун қанчалик хавфсиз экаплекларини билса эди! Ўша йигитлар менга Жюльеннинг олдига нақадар тузсиз кўринади. Ҳаммаси мутлақо бир хил, худди бир-биридан андаза ошандек

туялаци».

Ана шу мулохазиларга берилиб ва байдан бери унга тикилиб ўтирган онаси билан гаплашмаслик учун ўзини жуда банд қилиб кўрсатишга уринар экан, Матильда парижонлик билан альбомига аллақандай одамларнинг суратини чизиб ўтирарди. Ўзи ҳазиргина чизган суратлардан бири кизни қаттиқ ҳайратга солиб, хурсанд қилиб юборди: у жуда ҳам Жюльенга ўхшаб кетарди. «Тақдирк илоҳнинг иродаси бу! Мана севгининг ҳақиқий мўъжизаси! – завк билан хитоб қилди у. – Мен мутлако ўйламай туриб, унинг суратини чиздим».

Қиз югуриб ўз хонасига кирди-да, эшикни ичидан қулфлиб олиб, ниҳоятда қунт билан Жюльеннинг суратини чиза бошлади. бироқ бу ишни сира ушшдай олмади: боя у тасодифан чизган сурат, ҳар қалай, Жюльенга кўпроқ ўхшарди. Матильданинг юраги завк-шавкка тўлди, киз бунда буюк севгининг аниқ исботини кўрган эди.

У қоронғи тушиб, маркнза Италия операсига бориш учун унга одам юборганидан кейингина альбомини бир чегга суриб қўйди. Шу габда Матильда фақат бир нарсани ўйларди: Жюльенни учратса қандай яхши бўларди-я, шунда онасининг операга уни ҳам тақлиф қилишга кўндирарди.

Бирок Жюльен кўринмади. Шу куни хонимларимизнинг дожасида фақат чакана одамларгина йиғилди. Биринчи акт давомида Матильда жўшқинлик билан ўз махбўди ҳақида тинмай орзу қилиб ўтирди. Бирок иккинчи актда бир севги арияси – шунинг тан олмок керакки, бу куй Чимарозага² жула муносиб эди, унинг пак юрагини лартага солди. Опера қахрамони бўлмиш киз. «Мен еримга бўлган чексиз муҳаббатим учун ўзимга жазо бермогим лозим, чунки уни ҳаддан ташқари селяман!» – дея қўйларди.

Ана шу ажойиб арияни эшитган шайхадан эътиборан

¹ Лова (французча юга, италийн немисча Italia – шайхонча) – тоғиш элига бир неча янши ўтириш учун аяратиб ясалган махсус жой.

² Чимароза (1749-1801) – италийн бастакори, ўз ичига жуда машҳур бўлган «Махфия шиксиз ҳазий операсининг муаллифи. Спектакль бу ҳазий Европадаги энг яхши ҳазий опера дея ҳисобларли.

Матильда учун дунёдаги барча нарсалар гойиб бўлди-қўйди. Унга гапга солишар, у жавоб қилмас, онаси унга танбасх берад, бироқ киз унга ўгирилиб қарашга ўзини аранг мажбур қилар эди. Қизнинг барча хис-ғўйгулари шу қалар жўш-луружга келган бўлиб, унинг ҳозирги аҳволини сўнгги кунларда Жюльеннинг бутун боғлиғини камраб олган жазавали эҳтирос туғенигагина таққослаш мумкин эди. Ҳозир дилдан кечаётган хис-туғиуларга гоят ҳамонак бўлмиш бу ёқимли жумлани такрорловчи куй шундай илохий бир жозибага эга бўлиб, уни шу қалар мафтун қилиб қўйган эдики, киз Жюльенни ўйламаган дақиқаларида бутун вужудни билан куйини тинглаб ўтирди. Мусиқани севиши туфайли Матильда бу кеча де Реналь хоним Жюльен хақида ўйлашда хоним тушатиغان бир рухий аҳволни бошидан кечирди. Мулоҳазани муҳаббат ҳақиқий муҳаббатга қараганда оқилона тўйгу, айбатта, бироқ бундай муҳаббатда филойнилик кам бўлади: у ўзини жуда яхши тушунади, хоним ўзини-ўзи таҳлил қилади, у фикр-мулоҳазаларни лароқанда қилиш у ёқада тургани, ўзи ҳам фақат ана шу фикр-мулоҳазаларнинг маҳсули сифатида дунёга келади.

Ўйга қайтсач, Матильда ле ля Моль хонимнинг панд-насихатларига кулоқ солмай, мазадан қочиб турганини баҳона қилиб, аламаҳалгача хонасидаги роялда ўша куйини чалиб ўтирди. У тинмай ўзини шу қалар мафтун этган ўша мавжур хантисонани¹ хиргойи қиларди.

Devo punirmi, devo punirmi
Se troppo amai, etc.²

Бу тунда унинг вужудини камраб олган телбалик охироскибатда ўч севагимни жинловлаб олдим, лөган ишончага айландин.

Бу саҳифа бечора муаллифга бўлак саҳифалардан кўпроқ эиб келтириши мумкин. Уни ахлоқсизликда айблайдиган бағритош одамларнинг топиллиши турган гап. Бироқ

¹ Кватильера — муқимни ил аришони қўй.

² Жили берий ўғимни — жили берий ўғимни.

Сини бекат селоним учин — сини бекат селоним учин.

муаллиф Париж меҳмонохоналарида ҳуснини кўз-кўз килиб юрган ниҳолдек кизларни сира ҳам ранжитмоқчи эмас, зеро уларнинг орасида Матильданинг образини камситадиган ани шундай телбалкларга мойил бўлган бирорта кизнинг топилиши мумкинлигини у ҳатто ҳаёлига ҳам келтирган эмас. Романининг ушбу қаҳрамони соф фантазия маҳсули, ҳолос ва унинг бошқа асрлар орасида юксак маданияти билан алоҳида ўрин эгаллайдиган XIX асрнинг ижтимоий негизига мутлақо алоқаси йўқ.

Бу йил қишдаги балларнинг ҳуснига ҳусн кўшиб юрган ёш кизларга ҳар қандай айб қўйса бўларди-ю, бироқ уларни ақл-идрок камчилигида айбсйтиб бўлмасди.

Шу билан бирга, менимча, уларни бойликка, ҳашамдор қарстларга, ажойиб амлоқларга ва жамийида нуфузли ўрин эгаллашга имкон берадиган барча нарсаларга писанд килмай қарайдилар, деб ҳам бўлмасди. Бу барча устунликлар уларни сира ҳам ҳуноб қилмасди, аксинча, улар шу ҳақда муттасил орзу қилишарди ва мабодо юрашлари эҳтирос билан ёна олган тақдирда ҳам фақат ана шу нарса орзусида ёниши мумкин эди.

Боз устига Жюльен каби хиёл иктидори бўлган йигитларни ўз паноҳига олиб, уларни муваффақият сари бошлайдиган нарса ҳам асло муҳаббат эмасди, бундай йигитлар бирорга тўлаги маҳкам ёнишиб олиншар, ана шунда бу тўданинг омади юришган кезлари барча ижтимоий поз-у неъматлар уларнинг бошига ёғиларди. Ҳеч қандай тўдага мансуб бўлмаган олимнинг шўри қурийди деяверинг, унинг аранг кўзга чалिनмадиган энг кичик муваффақияти ҳам боёқишики маломатга қолдиради, сазоватсизия кимсалар эса унинг ҳақиқа хиёнат қилиб, қувониб қуралдилар. Эҳ, афандим! Роман — бу қатта йўлдан кўтариб бораётган кўзгунига ўзгинаси-ю, ахир. У сизга гоҳ ложуларда осмонни, гоҳ ифлос қўлмак ва дўнгликларни аке эттириб кўрсатади. Бир одам ниқиллаб-синқиллаб қатта кўзгу кўтариб боряпти, сиз эса бу одамни ахлоқсизликда айблайсиз! Унинг кўзгуси ифлос нарсаларни аке эттиради, сизлар эса кўзгудек ўпкалайсизлар! Ўндан кўра ҳалма ёғини ифлос қўлмаклар бисно ёган ўша қатта

йўлдан ўтхаланглар, янаям яхшироғи эса йўлда ахлат йиғилишига ва унда қўлмаклар ҳосил бўлишига имкон берган йўл юзирига айб қўйинглар.

Матильданинг табиати бизнинг шундай ақли расо ва шундай эзгу асримизга мутлақо тўғри келмаслигини аниқлаб олганимиздан сўнг, мен энди китобхонанинг жаҳдини чиқаришдан унчалик кўркмай, бу моҳиёсҳра кизиниғ телбалликлари ҳақидаги хикоянинг давом эттирмаман.

Эртаси кунин у чиндан ҳам ўзининг телба эҳтироси устидан галаба қозонганига ишонч ҳосил қилиш учун турли баҳоналар ишлаб юрди. Энг муҳими эса барча ишда Жюльенга ўчакишишга ҳаракат қилди, лекин шу билан бирга у йигитнинг ҳар бир қаламини кузатиб юрирди.

Бундай мураккаб ишкий найрангнинг тағига етмоқ учун Жюльен ниҳоятда бахтсиз, энг муҳими эса қалби ниҳоятда дарзага тушган эди. Боз устига йигит бу ишлардан ўзи учун бирор яхшилик кутмасди, назарида, уни қурбон қилингандек эди, у ҳали ҳеч қачон бу қалар умидсизликка тушмаганди. Унинг хатти-ҳаракати ақл-изроққа шу қадар мос келмас эдики, агар шу пайт қайғу чекавериш тобланган бирорта файласуф унга: «Ўзингизга нафн тетиқин мумкин бўлган вазиятдан фойдаланишга шояннинг, зеро биз Парижда учрашиб турадиган бу ақлий муҳаббат таъсирини бир хил қайфиятнинг ўзи икки кундан ортиқ давом этмайди», — деса, Жюльен унинг гапига ишонамаган бўларди. Бирок эҳшўшнинг қанчалик йўқотган бўлмасин, у ўз виждонига ҳилоф иш қилмасди. Виждони уни чурк этиб оғиз очмасликка ундар ва йигит буни яхши тушунарди. Шу тобда у бировдан маслаҳат сўраса, биринчи дуч келган одамга дилида чекаётган жафларни сўзлаб берса, жазирама саҳронинг қох ўрғасида осмондан тушган бир томчи ёмғирни хис этган баалбахт сайёҳдек гоятда енгил тортган бўларди. Йигит шу хавфни яхши тушунар ва ҳозир бирорта одам эҳтиётсизлик қилиб, ундан хол-аҳвол сўраб қолгудек бўлса, шу заҳоти кўзларидан дув-дув ёш оқишн мумкинчилигидан чўчиб турарди, у қонасига кириб, эшикни ичидан қулфлаб олиш.

Йигит Матильданинг боғда узок сайр қилиб юрганини

кулатиб турди-да, сўнг, ниҳоят, киз уйга кириб кетгандан кейингина ўзи боғга чиқишга журъат эди. у тўғри киз ҳозиргина гулча узиб олган атиргул олдига борди.

Коронги тушган бўлиб, Жюльен ўзини кўриб қолишларидан чўчимай ҳасрат чекиб юрaversини мумкин эди. Унинг учун бир нарса аён эди: малмуазель де ля Молъ хонлигини ўзи хувноқ суҳбат курган анаян ёш офицерлардан биричи севали... Жюльенни эса у бир вақтлар севган эди. Бироқ энди унинг ҳеч нарсага арзимаслигини тушуниб қоли.

«Ҳа, чиндан ҳам меннинг нимаям фазилатим бор эди дейсин! – дея уктирарди компл испонч билан ўзига ўзи Жюльен. – Мен ҳеч нарсага арзимайдиган. чакана, стрюфлагги одамлар учун ният зерикарли. ўзимга ўзим ёкмайдиган бир кимсаман». Ўзининг ажойиб фазилатлари ҳам, бир вақтлар уни илхомлантирган ва буюк ишларга чорлаган ўзга ҳислатлари ҳам ҳозир унинг кўзига ўлгудек хувноқ кўринарди. Тасаввурни истия-устия бўлиб кетган бу йигит ўзга тасаввурни ёрдамда ҳаётни тушунишга урина бошлади. Одатда фақат кучли таъоват ҳасилига шундай янглишсини мумкин.

Ўзини ўзи ўлдириб хакидаги фикр уни бир неча бор насвасога солган эди. бу ҳаёл уни ниҳоятда жозибали туюларди. Жюльен учун бу фикр маъсул хорлик, поёнсиз саҳрода ташкатиш ва жазирамадан ҳалок бўладётган бадбахт одамга тугилган бир пиёла муздай сувдек бир нарса эди.

«Майин, ўлиман, лекин у мендан багсар нафрзлиана бошлайди-ку! – дея хитоб қилди йигит. Ўзим хакимда қандай хотира қолдираман, ахир!»

Инсон хоти шундай текенз қайтуга тулган пайтда унинг учун ўзининг матонатидан бўлак ҳалос этувчи куч бўлмайди. Ўзига ўзи: «Таваккал қилиш керак!» – дейишга Жюльеннинг фаросати етмади. Бироқ кечқурун у Малюльда-нинг деразасига тикилиб турар экан, киз чирокни ўчирганини кўриб қолган йигит, афсуски, ўзи ҳасила бир мартагина кўрган ўша ажойиб хонани кўз олдига келтирди. Бунақан у ёғини тасаввур қилишга эса унинг журъати етмади.

Кечаси соат бирга занг урилди. Соатнинг ана шу занг чалишини эшитиш биланок у ўзинча тўсатган: «Нарвонни

кўйиб, олдинга чиқаман!» дея қарор қилди.

Гўё фалак унинг дилига шу фикрни солди-ю, шу захоти миясига турли-туман оқилона далиллар ҳам кела қолди. «Онди бундан баттар бўлмайди-ку ахир!» – дея такрорлади у ўзига ўзи. У югуриб наравоннинг олдида борди, боғбон унинг эсин занжирга боғлаб, қулфлаб қўйганди. Шу дақиқада қандайдир гайритабиий ҳучга тўлган Жюльен, кичкина тўпқончанги сипдириб бўлса-да, уни билан наравонни тутиб турган занжир ҳалқаларидан бирини ёзишга муваффақ бўлди. Орадан бир неча дақиқа ўтгач, Жюльен наравонни олиб бориб, Матильданинг деразасига тиради.

«Хўш, жакли ҳам чиқсин, мендан нафратлансин ҳам, майли! Мен уни ўламан, ҳа, сўнгги марта ўламан-да, кейин югуриб хонамга қираман ва ўзимни ўзим отаман. . . Ўзимни олдида лавларим унинг ёқоғига тегалди-ку, ахир!»

У шитоб билан наравондан юқори кўтарилди, мана у дераза қопқасини тақиллашгани, бир неча дақиқадан сўнг Матильда унинг тақиллашгани эшитиб, қопқани очмокчи бўлди, бироқ наравон халал беряпти. Жюльен қопқа очик пайтида уни тутиб турадиган темир илгакни маҳкам ушлади-да, оёғи осмондан бўлиб пастга қулаши мумкинлигига қарамай, наравонни бир силтаб, четроққа сурди. Матильда энди қопқани бемалол оча оларди.

Йигит ўзининг на ўлик, на тирикчилини билмай унинг хонасига учиб кирди.

– Сенмисан! – деди қиз унинг кучоғига опилар экан.

Жюльеннинг чексиз қувончини қим ҳам тасвирлай оларди дейсиз? Матильданинг ҳам қувончи, чамаси, уникидан қолнмасди.

У ўз феълига лаънат ўқирди, ўзидан зарланарди.

– Бу ҳақиқ тақаббурлигим учун менга жазо бер, – деди у йиғишта, қулли уни бағрига босиб бўғмокчи бўлгандек, маҳкам қучоқлар экан. – Сен mening султониМСан, мен жа чўрнингман, исён кўтарганим учун олдинда тиз чўкиб кечирим сўрамоғим ларқор. – Шундай дея қиз кучоғини очиб, Жюльеннинг пидида тиз чўқди. – Ҳа, сен mening султониМСан! – деди у қайси севги ва бахт нашидасига тўлиб.

– Дони мекка ҳукмронлик қил, агар чўринг неён кўтар-
гудек бўлса, унга шафқатсиз жазо бер.

Бир неча лакиказан сўнг Матильда унинг кучоғидан
чикиб, шам ёқди. Жюльен уни аранг тўхтатиб қолди: қиз
нима қилиб бўлса-да, сочларининг деярли ярмини, унинг
катта бир тутамини қирқиб ташламоқчи эди.

– Мен сенинг чўринг эканлигимни донмо эслаб юриш-
ни истайман, агар бироқ кун келиб, маифур турурим мени
яна ваъасига солса, сен мени ана шу бир тутам сочни
кўрсатасан-де! Гап ҳозир қалбингизда қандай туйғулар ҳукм-
ронлик қилаётганида эмас, сиз менга итоат этмоқликка оғт
ичгансиз, марҳамат қилиб, сўзингизнинг устидан чиқсангиз,
дейсан.

Аммо, менимча, бу қалар тийиксиз телбалик ва бу қа-
лар чексиз ҳузур-халоватни тасвирлашдан ўзимизни тийла-
нимиз маъкул бўлар деб ўйлайман.

Бирок Жюльеннинг матонати унинг ҳозирги бахтиёр-
лик туйғусидан кам эмасди.

– Мен дераза оша кетишим керак, – деди у Матильдага
тошга шафак йироқда, шарк томондаги боғларнинг ларини
четида жойлашган баланд мўрқонларнинг учини кўтар-
тиргач. – Мен келтираётган қурбон сизга муносиб: мен ўзим-
ни инсон қалби туюши мумкин бўлган энг ҳайратланарли
бахтдан маҳрум этипман, мен сизнинг пок номингизга доғ
туширмаслик учунгина шундай қилапман. Агар сиз менинг
қалбимда қандай туйғулар жўш ураётганини сезаётган бўл-
сангиз, у ҳолда мен ўзимга нақадар зулм қилаётганимни
тушунишингиз керак. Сиз мени донм ҳам ҳозирги дақиқа-
дагидек сева олармикинсиз? Лекин ҳозир мен виждоним
амрига қулоқ солмогим керак, вассалом. Бохабар бўлиш, сиз
билан биринчи учрашувимиздан сўнг фақат ўтрилардан гу-
моненралаётгани йўқ. Жаноб де ля Моль боғга қоровуллар
қўйишни буюрди. Жаноб де Крузазуани жосуслар ўраб
олган, унинг туида боғган ҳар бир қадами назорат остида.

– Бечора! – дея хитоб қилди Матильда ва лаҳзаб ку-
либ юборди. Онаси билан хизматкор кизлардан бири уйғо-
ниб кетди, қутулмаганда уни эшик орқидан чақириб қолиш-

ди. Жюльен ялт этиб кизга қаради, Матильда ранги оқариб, ихсоч кизни жеркиб беради, онасига эса ҳатто жазиб беришгги ҳам лозим топмади.

– Лекин деразани очгудек бўлишса, улар нарвонни кўриб қолмашди-ку! – деди Жюльен.

У кизни яна каттик бағрига босди-да, нарвон томон ташланди ва ундан слиб эмас, тўппа-тўғри сирпаниб бир зумда ерга тушиб олди.

Орадан лисҳза ўтмай, у нарвонни арғувон хиёбонига элиб кўйди-ю, Матильдани исноддан кутқариб қолди. Жюльен эс-хушини йиғингириб олгач, ҳамма ёғи қонгалади бўлишни ва ўзининг деярли яланғоч эканини кўрди; йитит нарвондан сирпаниб тушаётганида бутун терисини шишиб олган экан.

Қалбини тўқдирган бихт тўйғуси унинг буткул катъияти ва қувватини қайта инқилабгидек эди: агар ҳозир унга йиғирма хиши хужум қилганида, у сира ўйлаб ўтирмай, уларга қарши бир ўчи жангга отилар ва ҳатто бундан хурсанд ҳам бўлар эди. Бахтига, бу гал унинг нафрати ҳеч қандай синовга учрамади, у нарвонни жойига элди-да, уни тутиб турган занжирни ҳафсела билан бириктириб кўйди, у ҳатто Матильданинг деразаси остиданги ғайритабиий гуллар пуштасидаги нарвон нзини йўқотишнинг ҳам чорасини кўрди.

Йиғит қоронғида, нарвондан чуқурча қолмаганикан, дея юмшоқ ерни қафли билан қайнаслаётганида, қўлига ашлакандай чайин бир нарса тушганини сезди – бу катта соч тутами эди. Матильда ўз айтганидан қолмай, уни қирқиб йиғитга ташлаганди.

Киз дераза олдидан турирди.

– Буни сенга, деди у баъанга овоз билан, умрбод миннатдорчилик рамзи сифатида чўринг инъом этапти. Мен ўт яродамиз сенга топшираман – менинг султоним бўл.

Жюльен эс-хушини йўқотиб, ака кизнинг олдида чикмек учун нарвонга югурмоқчи бўлди. Лекин охир-оқибатла андиша устун келди.

Саройга боғ томондан кириш унча осон эмасди. Йиғит ертўла эшикларидан бирининг хулфини синдиришга муваф-

фак бўлди: у уйга кириб олгач, нихоятда эҳтиёткорлик билан ва, иложи борича, камрок шовқин солишга ҳаракат қилиб, ўз хонасининг эшигидаги кулфни ҳам бузишга мажбур бўлди. Хаяжондан у ҳозиргина шошилинч тарқ эгишга мажбур бўлган ўша хонада чўнтагига қалниг солинган камзулидан тортиб, бор кийим-кечанини унутиб қолдирганди.

«Ишқилиб, уларни яшириб қўйиш эсига келса бўлгани», дея ҳаёлидан ўтказди у.

Нихоят чарчок жўшқин бахтиёрлик туйғусидан зўр келиб, куёш чиқниши билан йигит қаттиқ ухлаб қолди.

Эрталабки нонуштага чалинган қўнғирок уни аранг уйғотди; у кийиниб емакхонага тушди. Тезда Матильда ҳам пайдо бўлди. Барча қойил қолалиган бу гўзал кизнинг севги порлаб турган шакло кўзларини кўрганда Жюльеннинг қалбини қандай масхул ёр хаяжон, ғурури учун қандай қувончли бир туйғу қамраб олганини билсангиз эди, бироқ тезда у бир нарседан ташвишга тушиб қолди.

Матильда тўё дурусроқ лараниб ули урмагани бахонасида сочларини тўғнашич билан шундай қадаб олган эдики. Жюльен унга бир қарашлаёк кит тунда унга бир гутам сочини қирқиб бериб, қандай қатта қурбонлик келтирганини дарҳол англади. Агар бу гўзал чехрани бирор йўл билан хунук қилиш мумкин бўлса, Матильда даярли бунинг удиасидан чиққан эди: унинг ажойиб оқиштоб – малла сочларининг бутун ўн томонини пешонасининг ярим эилик пастидан паланартиш қирқилганди.

Нонушта пайти Матильданинг бутун хатти-ҳаракати унинг ана шу сентилтак қилиғига нихоятда мос бўлди. Шунда у Жюльенни нақадар телбизларча севиниши бутун дунёга эълон қилмоқчидек туюларди. Уларнинг бахтига, бугун жаниб де ля Моль билан маркизанинг бутун ҳасли бўлажак зангори тасма билан мукофотлаш маросими ва герцог Шонскийнинг қатордан қолдирилгани билан банд эди. Нонушта охирида Матильда Жюльен билан сўзлаша туриб бирдан уни «султоним» дея атади. Йигит аяордек китариб кетди.

Тасовифан шундай бўлдики ёки де ля Моль хоним бу-

нинг чорасини кўриб қўйшим. лекин бутун кун бўйи Матильда бир дақиқа ҳам ёлғиз қолмади. Кечкурун, меҳмонхонадан емакхонага ўтишар экан, Матильда, ҳар қалай, эвини топиб, Жюльеннинг кулогига шивирлади:

— Барча режаларим барбод бўлди. Бу меннинг хийлам эмаслигини циюнасинми? Ойим ҳозиргина менга, экди оқсоч кизлардик бири менинг ҳоҳамда ухлашини айтдилар.

Кун яшин ташинида ўтиб кетди. Жюльен бахтиёрлигидан ж-ҳушини йўқотиб қўйганди. Йигит эртаси кун ирталаб соат еттиданок кутубхонага бориб ўтирди: у малмуазель де пя Моль ўша ерга келади. деб умид қилган ва унга узундан узоқ мактуб ҳам ёзиб қўйган эди.

Бирок Жюльен уни орадан бир неча соат ўтгач, нонушта пайтидагина кўрди. Бу гал ҳизматчиларини жуда ҳафсала билан тараб олганди, қандайдир ажойиб хийшлар ёрдамида ўша бир тутам сочи қирқиб олишган жойи усталик билан яшириб қўйилган эди. У Жюльенга бор-йўғи бир-икки марта пинагини бузмай, одиб билан қараб қўйди, қизнинг бу нигоҳини кўрган одам унинг Жюльенни «султоним» дея атади мумкинлигини ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмаган бўларди.

Жюльен ажабланганидан ҳатто эптикиб кетди. Матильда энди уни деб қилган деярли барча телбаллиқларидан қаттиқ пушаймон бўлмоқда эди.

Яхшилаб ўйлаб кўргач, киз, эҳтимол, Жюльен умчалик оддий одам эмасдир, лекин, ҳар қалай, у меннинг шу қадар телбаллик қилишимга эрийдиган даражада зўр йигит бўлмаса керак, деган ҳулосага келганди. Умуман олганда ж-а, у севган ҳақида мутлақо ўйламолиди, зеро бугун севиш унинг жонига теккан эди.

Жюльенга келсак, у қизнинг кайфиятидаги бу ўзгаришдан ўн олти ёшли ўсмир қайи натириб чекмоқда эди. Ниҳоят йўқдек узоқ туюлган бу нонушта пайти унинг қалбини дам дамшатили гуюмонсираш, дам ажабланиш, дам умидсизлик галма-гал ўртади.

Олоб қондаларини бузмай стол ёнидан туриб жетик имкокияти тугилган захоти у отхонага қараб югурди-да, ўзи

отини эгарлаб, боши оккан томонга караб елиб кетди; у барлопи етмай, ўз заифлигини сезкириб қўйиб, шарманча бўлишдан қўтирди. «Майли, ўлгудай чарчокдан юрагим сўниб қўя қолсин, – дея ўйларди у Медон ўрмонинда у ёқдан-бу ёққа елиб юрар экан. – Бундай илтифотсизликка дучор бўлиш учун қандай ҳукук иш қилдим, нима ёмон гап айтдим, ахир?»

«Бугун ҳеч қандай иш қилмаслик, ҳеч қандай гап айтмаслигини керак, – дея ўйларди у уйга қайта туриб – Мен ҳозир ўзинини руҳан қандай ўлик ҳис этаётган бўлсам, жисман ҳам шундай мурда бўлмоғим лозим. Жюльен энди йўқ дунёда, бу унинг жон бериётган жасади, холос».

XX. ЯПОН ГУЛДОНИ

Аввалига унинг юзига бошига тушган куяфатни туғи-туғилгача ҳис тоғилмайдиган у ташини чекишдан кўра кўпроқ дахлсонга тушган бўлади. Бироқ эс-ҳуши жойинга қайтгани сайин қаври аста-секин ўз қайғусининг нақадар чуқур эканлигини тушуна босаётди. Ҳаётдаги барча ҳўшлар унга учун соғиниб бўлади, у энди бутун бартанни қамраб олган нурийдикнинг осун нис уришидан бўлак ҳеч нимани ҳис этмай қўяди. Жисмининг дард чекиши ҳам гани! Фақат атайин баёанда ҳис этиладиган оғриқ бу руҳий азоб аядада ниша лан бўлибди.

Жан Поль¹

Пешинги овкатга кўнгирок чалинди, Жюльен кийимларини алмаштиришга араит улгурди. У меҳмонхонада Матильдани кўрди, қиз акаси билан жаноб де Крузнуадан бутун кечқурун Сюренга маршал бевак де Фервак хонимникига бормаслигини илтимос қилмоқда эди.

Матильда уларга гоятда катокат ва илтифот билан муомала қиларди. Пешиндан кейин де Люз, де Кайлос жаноблар ва яна дўстларидан баъзи бирларини пайдо бўлишди. Мадмуазель де ля Моль гўё акасига меҳри товланиб, кибор-

¹ Жан Поль Марат (1743-1793) – Якобинчиларнинг раҳбарларидан бири.

лар жамиятнинг одоб-ахлоқ қоидаларини ниҳоятда ҳурмат қила бошлагандек туюларди. Бу оқиқом ҳаяо жуда яхши эди, бироқ кит богга чиқмаймиз, деб туриб олди: у ҳамманинг меҳмонхонада қоллишини истарди. Шундан сўнг улар де ла Моль хонимнинг кенг-мўд креслоси ортисидаги ўз жойларига ўрнашиб олишди. Зангори диван яна кичидаги каби бу кичкина тўтаракнинг маркази бўлиб қолди.

Бог Матильданини олида юлхуш гўшгулар уйишар экн ўзининг таъбири билан айтганда, ўлгудай зериктирарди: у ер китга Жюльен хақидаги хотираларини эслатарди.

Қайғу ақл-хушни олиб қўяди. Қахрамонимиз бир вақтлар ўли жуда катти муваффақиятларга эришган ўша тўқима стулчага ўтириб жуда ломаткул иш қилди. Бугун ҳеч ким унга мурожаат қилмади ва ҳеч ким у билан сўзлашмади. уни шунчаки пайқамай қўйишганди. Олдида, диваннинг бир четида ўтирган мадмуазель де ла Молнинг дўстлари атайлаб унга орқа ўтириб олишаётгандек эди, ҳар қалай, унга шундай туюларди.

«Мен газабга йўликибман», дея хаёлидан ўтказди у. Шундан сўнг йигит унга нисбатан ўз нафратларини шу қадар оғик-ойдик намойиш қилаётган бу одамларга дурустроқ рази солмоқчи бўлди.

Жаноб де Люзнинг тоғаси кирол қошида қандайдир қағга бир лавозимга тайинланган эди. шу билан ҳам кўркем офицер ким билан суҳбат қилмасин, ҳар гал гапни, аявало, тоғатинасининг соат еттида Сен-Клу саройига жўнагани ва туниги ўша ерда ўтказмоқчи экани хақидаги аждоиб янгиликни хабар қилишдан бошларди: одатда у бу янгиликни олдийи ина қилиб, гўё хонаси келиб қолгани учунгина айтаётгандек хабар қиларди-ю, бироқ уни оғинимай ҳар бир суҳбатдошига айтарди.

Жюльен қайғу нималигини билиб олган одамнинг шафқатсиз интоҳи билан жаноб де Круазнуани қўзатар экан, бу мулоқим ва раҳмдил йигитнинг ҳар қил сирли жиҳатларга жуда катта аҳамият берилишини пайқаб қолди. Агар бирорта одам унинг олдида сал муҳимроқ бирор вазифани олдийи ва табиий қилиб илоҳидагудех бўлса жаноб де Круазнуа чинака-

мига ҳафа бўлар ва ҳатто жаҳли чиқар эди. «Бу қандайдир ақлдан озтиш, — дея ўйлади Жюльен. — Табиатининг шу ҳислати билан у менга князь Коразов таърифлаб берган император Александрга жула ҳам ўхшаб кетаркан». Парижда келгалининг биринчи йили эндигина семинария истибодидан қутулиб чиққан бечора Жюльен бу ажойиб йигитларнинг ўзи илари сира кўрмаган бундай калтифатли мушмаласига шу қадар мафтун бўлиб қолгани боисдан уларга фақат қойил қолиши мумкин эди. Уларнинг аёл табиати унга эндигина у ёки бу даражада аён бўлмоқда эди.

«Қандай нолойиқ одам бўлиб ўтирибман мен бу ерда», — дея ўйлади у бехосдан. Бирор йўлни топиб, манави тўқима сулҳалани деч қимга сездирмай туриб жеттиш керак эди. У бирор баҳона ўйлаб топишга уриниб, ўз ҳаёлига мурожаат қиларди, бироқ ҳаёли шу тобда қанчалар мутлақо бошқа нарсалар билан банд эди. Йигит хотирасини ишга солиши ҳам мумкин эди-ю, аммо, оқибтини айтганда, бу ўринда унга хотираси ёрдам бера олмасди: бошқиси Жюльенга ҳали қибирлар орасида яшаш тажрибаси етишмасди, шунинг учун ҳам у ўрнидан туриб, меҳмонхонадан чиқиб кетайотганида жула ўнтайсиз ақволга тушиб, ҳамманинг эътиборини ўзига жалб этди. Унинг нимадандир руҳи тушганлиги ҳаммага равшан эди. Ахир у бу ерда сал кам бир соат давомида атрофдагилар менсимасликларини ҳатто яшириниши ҳам лозим топмайдилан қандайдир сизинди ақволида ўтирди.

Бирок йили ҳазиргина рақиблари ҳақида чиқарган танқидий ҳулосалар унга ўз бахтсизлигини фожиа деб тушунишга ҳатал бермоқда эди. Бундан икки кун бурун содир бўлган воқеа ҳақиқати хотира унинг гурурига таскин бериб турарди. «Уларнинг менга нисбатан санокенз устунликлари қандай бўлмасин, — дея ўйларди у, бошга чиқар экан, — Магильда мен учун икки марта қилган ишни уларнинг бирор тасита ҳам лозим кўрган эмас».

Бирок унинг ақл-идреки шунданг нарита ўта олмасди йигит тақдирнинг тақозоси билан бахтининг соҳиббеси бўлиб қолган бу кичининг ўзига хос табиатига мутлақо тушуна олмасди.

Эртасига у куни билан ўзининг ҳам, минган отининг ҳам силласини қуритгунча ўрмонда олиб юрди. Кечқурун эса Матильда бу гал ҳам тарк этмаган зангори диван томон яқинлашишга ҳатто уриниб ҳам кўрмади. Ингит граф Норбер уйда тўкнаш келиб қолганида унга ҳатто киё ҳам бокмай ўтаётганига эътибор берди. «Ўзини шундай тутиб, роса кий-нашаётган бўлса керак бечора, — дея ўйлади Жюльен, — ахир ўзи жуда ҳушмуомалга одам-ку».

Жюльен учун уйку эди ҳақиқий бахт бўлиб қолганди. Бироқ жисман чарчашига қарамай, мафтунок хитралар унинг ҳаёлидан сира нари кетмасди. От миниб ўрмонларла ва Париж атрюфиди тинимсиз сайр қилиши фақат ўзинигина таъсир қилаётгани унинг ҳаёлига ҳам келмасди. Унинг ўнга бундай азиб бериши Матильданинг на юрагига, на ақл-идро-кига таъсир қилардики. Ингит шу йўсинда ўз тақдирини тасодиф ҳужмига топшириб қўйганди.

Унинг назарида, фақат Матильда билан гаплашиб олса-гина ёшди тортталикдек туюларди. Бироқ у қиёга нима ҳам дея оларди?

Бир куни эрталаб соат еттида кутубхонадаги ўз жойида худди ана шуни ўйлаб ўтирар экан, дафъатан у ерга Матильда кириб келди.

Биламан, тақсир, сиз мен билан гаплашмоқчи бўлиб юрибсиз.

— Ё Раббим! Ким айтди сизга бу гапни?

— Биламан-да. Қадқдан билишимнинг нима аҳамияти бор? Агар бекомус одам бўлсангиз, сиз мени ҳаёқ этишингиз ёки, ҳар қалай, шундай қилишга уриниб кўришнгиз мумкин. Аммо ўзим унча ишонмайлигани бу ҳавф бор гапни сизга очик айтишим учун менга тўсик бўла олмайди. Сизни ортиқ саямайман, тақсир, телба ҳаёлим мени яна алдабди.

Бундай қашшақич зарбани кутмаган Жюльен қайгу ва мухаббатдан ҳ-ҳушини йўқотиб, негадир ўзини оқлай топ-латди.

Бундан ҳам бемаънироқ гап булармикин дунёда? Маъ-шукасининг кўнгли қолгани учун одам ўзини оқлай олар-

мида? Лекин йигитнинг гап-сўзлари ақл-идроқиға бўйсунмай қўйганди. Кўр-кўрона ҳиссиёт уни манави даҳшатли ҳукмни бироз кечиктиришга уқдарди. Унинг назарида, ҳали ўзи сўзлар экан, ҳаммаси тамом бўлмагандек тушларди. Матильда унинг гапларига кулок солмас. Йигитнинг товуши унинг зардасини қайнатар, қиз Жюльен унинг сўзини бўлишга қандай журъат этганини тушуқолмай турар эди.

Виждон азоби ва гурурнинг азият чекиши уни ҳам қийноққа солиб қўйган бўлиб, ўзини бахтсиз ҳис этишда қиз ҳозир Жюльендан қолишмасди. У кишлоқи бир хизматкорнинг ўғли бўлиши манави муллавабччани ўзига қаплайдир ҳукмдор қилиб қўйганидан ниҳоятда азоб чекарди «Ахир бу ўзимга ўзим, малийни севиб қолдик, дея, ихпор бўлиш билан барибар-ку», — дерди у ўз бахтсизлигикни бўрттириб тасаввур қилар экан, фиғоли фалакка чикиб.

Бундай шадлод ва мағрур табиатли одамлар ўзидан ўзи зардаси қайнаб турган пайтлари бир зумда қайфияти ўзгариб, втрофдагиларга захрини сочишлари мумкинки, бундай шамдан чиқиш уларга чексиз ҳузур бағишлайди.

Орадан бир лақикка ўтмасданок мадмуазель де ля Моль шу даражага бориб етдики, дилидаги бугун нафратини шафкатсизлик билан Жюльенга соча бошлади. У жуда ақили эди ва бировнинг иззат-нафсини хўрлаш ва уни қаттиқ жароҳатлаш санъатини мукаммал эгаллаб олганди.

Жюльен умрида биринчи марта қучли нафрат шигаб турган бу ўткир ақлнинг ҳақиқасига учради. Бирор гап айтиб, ўзини ўзи ҳимоя қилишга уриниб қўриш унинг ҳатто ҳаёлига ҳам қолмади, аксинча, унинг тийиксиз тасаввури дарҳол ўзига қарши туриб, йигитки ўздан ўзини нафратланишга мажбур этди. Ўзи ҳақидаги яқин фикрни илдири билан қўпориб ташлашга мўлжалланган бу аёвсиз таъин-маломатларга кулок солиб турар экан, у Матильда тамоман ҳақгани ҳам у мели аяб галириғи, дея ўйларди.

Қиз ҳа бундан бир неча кул муқаддам Жюльенни иғу қадар саягани уғун ўздан ҳам, йигитдан ҳам ўч олиб, гурурига таскин берар экан, дилида қандайдир тушуниб бўлмас бир лаззат ҳис этарди.

Унга ҳозир ўзи зўр жаминият билан йилгига айтаётган бу пичинглар ва заҳаролуд сўзларни кашф этиш ёки ўйлаб топганини хожати йўқ эди. Қиз шунчаки бир ҳафталай буён калбида бу муҳаббатга қарши туғён кўтарган аллақандай товуш дилига солган гапларни таҳрорларди. ҳалос.

Унинг ҳар бир сўзи Жюльеннинг ўрталган юрагини баттар тилка-пора қилмоқда эди. Йиғит қочиб кетмоқчи ҳам бўлди, бироқ мадмуазель де ля Моль унинг қўлидан ушлаб, фармонбардорлик билан тўхтатиб қолди.

– Марҳамат қилиб эътибор берсангиз, жуда каттиқ гапиряписиз. – деди Жюльен унга. Ахир гапларингизни қўшин хонадагилар эшитиб қолингларч мумкин.

– Ҳўш, эшитишса нима қилибди! – дея мағрурлик билан эътироз билдирди мадмуазель де ля Моль. Менга, гапчилигини эшитдим, дейишга кимнинг журъати етади? Мен сизнинг чакана иззат-шафосилизини ўзингизга нисбаган ҳаёл қилишингиз мумкин бўлган барча даъволардан буткул ҳалос этиб қўймоқчиман.

Жюльен, ниҳоят, кутубхонадан чиқиб кетганида у шу қадар ҳайрагга тушган эдики, ҳатто дилидаги кайнуни унчалик каттиқ ҳис этмади ҳам. «Шундай қилиб, у менга ортиқ севмайди, дея тақрорлади у овозини чиқариб, гўё ўз аҳволини яхшилаб тушуниб олмақчи бўлгандек. – Демак, у мени бор-йўғи саккиз ёки ўн кун севибди, мен эса энди уни умрбод севаман!

Шундай бўлиши мумкинмикин? Ахир бундан бир неча кун муқаддам мен уни мутлақо севмасдим! Мутлақо!»

Матильданинг калби фаҳрга тўлиб, бениҳоя қувониқда эди: «Мана у бу гапларга узи-қосил чек қўйди! Қиз сўнгги кунларда бутун вужудини қамраб олган бу муҳаббат устидан шундай ажойиб ғалаби қозона олганидан ниҳоятда бахтиёр эди. «Энди бу ёқимтой жалоиб ниҳоят менга ҳеч қачон ҳокимлик қила олмаслигини тушуниб оладиган бўлди». Қиз шу қадар бахтиёр эдики, шу дақиқалар чиндан ҳам дилида ҳеч қандай муҳаббат ҳис этмасди.

Ана шундай шафқатсизлик билан ҳўрланганидан сўнг калби Жюльенникидек жўшқин бўлмаган ҳар қандай бошқа

одам мухаббатга мутлақо ишонмай қўярди. Малмуазель де-
ля Моль ўзини сира йўқотмай, иззатини саклаб туриб, бе-
рахмлик билан унинг дилни ўрттайдиган шунча гапларни
айтиб юбордики, йигит кейин, бу ҳақда бирмунча совуқ-
қонлик билан элаганида ҳам бу сўзлар унга анча адолатли
бўлиб туолиши мумкин эди.

Ўша ғаройиб воқеадан кейинги дастлабки дикҳада,
Жюльен. Матильда ўлғудай такаббур экан, дея хулоса қил-
ди. У ораларидаги барча муносабатларнинг тамом бўлгани-
га каттик ишонарди, бироқ шунга қарамай, эртасига нонуш-
та маҳали уялиб, торғиниб ўтирди. Шу пайтга қадар у сира
ҳам бундай ёўшликка йўл қўймасди. Кичик ишда ҳам, катта
ишда ҳам у доим ўзини қандай тутмоғи ва нима иш қилмо-
ғини жуда яхши билар ва шунга яраша ҳаракат қилар эди.

Нонуштадан сўнг де-ля Моль хоним уилаи исёнкор
руҳда ёзилган, лекин топилиши кийин бўлган аллақандай
китобчани олиб беришни илтимос қилди. Бу китобчани бу-
гун эрталай унинг руҳонийси хуфия қилиб олиб келганди.
Жюльен ўша китобни тоқтадан ола туриб, жуда ҳам хунук
ишланган қадимги чинни гулдонни ерга тушириб юборди.

Де-ля Моль хоним одамнинг юрашини ёргудек
кичкириб сапчиб ўрлишган туринда, чил-чил синган сеvimли
гулдонни тегасига келди.

— Ахир бу қадимги япон чинниси эди-я, — деди у. — Бу
гулдон менга бузикининг опалари — аббатиса¹ Нельскаядан
мерос қолган эди. Голландияликлар уни регент², герцог Ор-
леанскийга совға қилишган экан, у жа гулдонни киизга
ниҳом элибди...

Қўзига жуда хунук кўринашган бу зангори гулдонни
сидиришганидан жуда хурсанд бўлган Матильда ола-
нинг ёнига келди. Жюльен индамай турар, унинг киёфа-
сидан хижолат чеккани сира ҳам сезилмасди, у бошини қў-
тврган эди, ёнида малмуазель де-ля Моль турганини кўриб
қолди.

Бу гулдон чил-чил синди, деди у қизга қараб. — Энди

¹ Аббатиса — қатъий эъллар ишастирининг бошлиғи.

² Регент — ҳукуматнинг вақтинчалик раҳбари.

уни тиклаб бўлмайди. Бир вақтлар менни калбимда ҳукмрон бўлган бир туйғу ҳам худди ана шу гулдониинг кушига учради. Уша туйғу туфайли қилган барча телбаликларим учун мени афв этгайсиз. – Шундай дея йигит меҳмонхонадан чикиб кетди.

– Бунн каранг-а, – деди де ля Моль хоним йигит чикиб кетгач, – жаноб Сорель ҳозир бу ерда қилган иш билан хурсанд бўлиб, фахрланаётганга ўхшайди-я.

Бу сўзлар Матильданинг нақ юралига бориб санчиди. «Ҳа, рост, – дея ҳаёлидан ўтказди у, – ойим тўғри топдилар, чиндан ҳам у ҳозир ўзини худди шундай ҳис эгяпти». Шундан сўнг кечаги тўқнашувдан буён уни руҳшантириб келган бутун қувончи бир зумда ғойиб бўлди-қўйди. «Шундай қилиб, ҳаммаси тамом бўлди, – деди у тохирий бир хотиржамлик билан. – Бу менга яхши сабоқ бўлади. Мен ўзимни камситашган дадшатли катта йўл қўйдим, энди умримнинг охиригача ўйнаб иш қилаётган бўлдим».

«Ах, кани энди, ҳозир айтган гапим рост бўлса! – дея ўйларди Жюльен – Нега калбимда бу тентак киз уйғотган муҳаббат мента ҳамин азоб беради, ахир!»

Бу севги бўлса, у умид қилганидек, сўнибгина қолмай, хайтанга борлак сайин алабга олиб борарди. «Тўғри, у тентак киз, – дедди у ўзи-а ўзи. – Лекин бу билан дилбарлиги каманиб қолганими? Ушан чиройлироқ киз борми ўзи дунёда? Дунёдаги бор нафосат ва назокат, кишини ўзига мафғун этувчи барча фатилалар мадмуазель де ля Молда мужассам эмасми, ахир!» Ўтиб кетган бахтиёр дамлар тўғрисидаги хотиралар унинг ақл-идроки кўр қийинчиликлар билан тиклаётган истедкомларни бир зумда емириб ташламоқда эди.

Ақл бундай хотираларга қарши курашиб бекор овора бўлади, – унинг бундай кучанишлари қайтанта бу хотираларнинг ширин жозибасини кучайтириб юборади.

Жюльен қадимги япон гулдониини синдириб қўйганидан буён орадан бир кун ўтди. энди сира муъодага қилмай шуни айтиш мумкинки, дунёда ушан ҳам бахтсизроқ одамнинг ўзи йўқ эди.

*Зеро ўлим ҳиком қилаётган бу
воқеаларни мен ўз қўлим билан кўр-
гикман, ҳар ўлим кўра туриб ҳам
янглишган бўлсам, ҳар ҳолда бу ҳа-
лларни ҳикоя қила туриб, сизни
алдоётганим йўқ.*

Муаллифга келган мактубдан

Маркиз Жюльснин ўз ҳузурига чакирди, жаноб де ля Моля ёшариб кетгандек туюларди. унинг кўзлари чакнаб турарди.

— Сиз билан хотирангиз хақида гаплашмоқчиман, — деди у Жюльсента. — Айтишларича, бу канлайдир мўъжиза эмиш! Тўрт саҳифа гапни ёд олишга, сўнгра Лондонга бориб, у ерда бу гапларни оқизмай-томизмай такрорлашга қурбнигиз етадимиз? Лекин бирор сўзда ҳам хато қилмас-лигингиз лозим!

Маркиз қўлида «сундушлик» гизетасини асабий тижим-лаганича фавқулодда жиҳдий гапирётганини яширишга бе-худа қаракат қиларди. Жюльсент уни гап ҳатто Фрэнклер билан судлашувга тааллуқли ишлар хақида кетганида ҳам бу қадар жиҳдий ҳолда кўрмаганди.

Жюльсент энди анча тажриба орттирган бўлиб, маркиз

1 XXI ва ушдан кейинги боблар Қайта тикланишнинг биринчи йиллариде улаграроқчилар уюштириб турган махфий феллаҳларни келтиради. Ушадаселарни ҳукумат қалъида турган асосий вазифани маъмури шол қилди, дег агап муқимни эди. Нархалексик инквизиция марта тааллаи кулаганидан сўни Фрэнклер (қарола қалъиданги қўшунлари томонини) оқушадиги қилмишдими, бу қўшунлар Бурбоқлар гажу тахтини маъмакат ичновли инквизиция қалъаларидан эдию қилмади пархор эди. Тийинкент граф де Артуа (мейинчаллик қирол Карл XI атрофида қолган улаграроқчилар эа бунга қарши эдиюлар "граф де Артуа ҳукуматини эдиюлтири Лондонга ўз жасусларини жўнатиб, инквизиция министрлигидан оқушадиги маъмуриини эдиюлтири илтимос қилип турарди. Шундай жасусларини бирини Жюльсент Пошманик бўлган. У Лондонга граф де Артуанин махфийи маъмуриини олиб бериши. Стендаль ўз романида турки эсариданги жасуслар ўш яқин йил кейиндек эдиюлар бўлини бўлини-ди, эа шу эиновдан фийдалинган. Зеро 1840-йилда эдиюлтири тош шундай эдиюли. инквизиция эдиюлар бўлинидан эдиюлтири улаграроқчилар эдиюлар, раф ўшадиги маъмакатларга эдиюлтири қилмишлари муқимни эди.

ҳазил оҳангида сўзлашга ҳаракат қилаётганига қарамай, бу гапларни мутлақо жиддий қабул қилиши лозимлигини тушуниб турарди.

– Манами «қундалик» газетасида қизиқ гаплар бўлмаса керак. Лекин жаноб маркиз нажизат этсалар, мен эртага эрталаб уни бутунлай ёддан айтиб бериш шарафига муяссар бўлгайман.

– Рости билан-а? Ҳатто тълонларни ҳамми?

– Ҳа, бошидан охиригача бир оғиз ҳам сўз қолдирмай айтиб бераман.

– Гапнингизнинг устидан чиқасизми, шунинг менга ваъда қила оласизми? – дея сўради маркиз қутилмаганда ғоят жиддийлик билан.

– Ҳа, афсиндир, фавқат ваъдамни бажара олмаслик олдидаги кўркув хотирамни заифлаштириб қўймаса, албатта.

– Ўйласизми, кеча бу ҳақда сиздан сўрашнинг унутиб қўйибман. Мен сизни эшитадиган гапларингизни ҳеч қачон ва ҳеч кимга айтмаслик ҳақида онг ичилига мажбур қилмоқчи эмасман. Зеро сизни жуда яхши билсаман ва бундай шубҳа сиз учун ҳақорат бўлишини тушунаман. Мен сиз учун қафолат бердим. Сизни бир уйга олиб бораман. У ерда ўн икки киши йиғилади. Сиз улардан ҳар бири нима дейишини аниқ-тиниқ қилиб ёзиб олмоғингиз керак.

Кўрқманг, бу умумий, мавҳум суҳбат бўлмайди, ҳамма ўз навбати билан гапирарди. Бу тартибга қатъий риоя қилинади дегани эмас, албатта, – дея қўшимча қилиш маркиз яна ўзига ҳос енгил, ҳазил оҳангига ўғар экан. – Биз сўзлар эканмиз, сиз йигирма бетча гапни ёзиб оласиз, кейин сиз билан уйга қайтамиз-да, бу йигирма бетлик тўрт свхифа ҳолини келтирамиз. Эртага сиз менга бутун «қундалик» газетаси ўринга ана шу тўрт свхифани ёддан айтиб берасиз. Сўнгра сиз дарҳол йўлга чиқасиз: сиз почта қарстасида жўзайсиз ва ўзингизни кўнгликхушлик учун саёҳат қилиб юртдан йиғит қилиб кўрсатасиз. Вазифангиз ўзингизни ҳеч кимга селдирмасликдир. Сиз жуда баланд мартабали одамнинг олдида борасиз. У ерда энди бироз эпчиллик кўрсатмоғингиз лозим бўлади. Гап шундаки, сиз унинг атрофидаги барча одам-

ларни ашдамчини из керак. зеро унинг котиблари ва хизмат-корлари орасида душманларимизга сотилган одамонлар бор, улар бизнинг вакилларимизни пойлаб юришади ва уларни қўлга туширишга ҳаракат қилишади. Сизга тавсиянома ёзиб берамиз, лекин аслида унинг ҳеч қандай аҳамияти бўлмайди.

Зоти олийлари сизга қараган заҳоти чўнтагингиздан меннинг соатимни чиқарасиз — мана у. саёҳатга бориб кел-гунингизча уни сизга бериб тураман. Марҳамат, олиб қў-йинг, ўзингизникини юса менга беринг.

Сиз ёдингизга жо қиладиган ўша тўрт саҳифа гапни герпогнинг шахсан ўзи ёзиб олади.

Шу иш бажарилганидан сўнг, ёдингизда бўлсин, сира ҳам олдин эмас, сиз зоти олийларига, алар у киши сўрашни лозим топсалар, ҳозир ўзингиз иштироқ этадиган мажлис ҳақида сўзлаб берасиз.

Ўйлашмича, йўлда зерикмасангиз керак, зеро Париж билан министрининг резиденцияси орасидаги масофада жаноб аббат Сорелни гумдон килиш орузида юрган талайгина одам топилди. У ҳолда жаноб аббат топирикни бажарол-май қоладилар ва, менимча, бизнинг ишимиз анча чўзилиб кетади, зеро азиятим, биз сизнинг ҳалокатингиз ҳақида қан-дай хабар топамиз ахир? Сизнинг ғайратингиз бу хусусия ўзингиз хабар қилиш даражасига олиб бормаса керак, шубҳа.

• Ҳозир бориб, ўзингизга костюм харид қилинг. — деди маркиз яна жиддий тортиб. — Айтайлик, икки йил муқаддам расм бўлган кийимлардан олинг. Бутун кечкурун сиз ўзин-гизнинг ташиқи киёфасига унча эътибор бермайдиган одам бўлиб кўринмоғингиз керак. Йўлда эса, аксинча, одатда-лидек кийиниб кетиверишини из керак. Ажабланишсиз, чоғи? Гумондорлигини из иш а тушиб кетгани дейман? Ҳа, дўст-гирам, сиз нутқини эшитадиган мухтарам хотлардан бири керакли одамларга баъзи маълумотларни бериши мумкинки, оқибатда жаноб Сорелки шодиёна кутиб олишган бирорта меҳмонхонада уни қойқилатиб наша билан сийлашлари мумкин.

— Ундан кўра, тўғри йўлдан юрмай юз чакирим нари-

дан айланиб ўтган маъкул, — деди Жюльен. — Менкича, гап Рим хақида хетяпти, шекилли...

Маркизнинг киёфасида шу қадар тақаббур ва норози бир ифода пайдо бўлдики, Жюльен уни Брс-лс-() монастирида учратганидан буён бу ахволда кўрмаган эди.

— Бу ҳақда, тақсир, ўзим хабар қилишни лозим кўрган найтдагина биласиз. Мен савол беришларини ёқтирмайман.

— Бу савол эмасди, — дея қизик эътироз билдиран Жюльен. — Қасам ичишим мумкин, афандим, мен шунчаки овоз чиқариб ўйлаётган эдим. Ўзимча энг хавфсиз йўлни кидирмоқда эдим, холос.

— Ҳа, ҳаслингиз бир жойда эмасди, чамамда. Ёдингизда бўлсин, элчи, бунинг устига сизнинг ёшингиздаги элчи сира ҳам бировининг ишончига даъво қиладиган олам бўлиб кўринмаслиги дарҳор.

Жюльеннинг ниҳоятда руҳи тушиб кетди, чиндан ҳам у бемаъни гап айтган эди. Унинг нафсонияти ўзини оқлатмоқчи бўлур, бироқ бунга етарли далил топа олмас эди.

— Яна бир нарсани тушуниб олинг, — дея қўшимча қилди жаноб де ла Моль, — одам бемаъни иш қилса бори, кейин дарҳол бўшади, лекин ҳам йўл қўйиши мумкин.

Орадан бир соат ўтгач, Жюльен маркизнинг дахлетида пайдо бўлди, у эгинга расмдан қолган костюм кийган ва бўйнига охири тўқилган галстук тақиб олиб, бутун киёфасида аллақандай малайларга хос далил ифода пайдо бўлганди.

Уни кўриб маркиз хаҳолаб кулиб юборди, шундан сўнг у батаном Жюльеннинг айбидан ўтди.

«Агар шу йигит ҳам менга хиёнат қилса, — дея ўйларди жаноб де ла Моль. — у ҳолда қимга ишонмоғим керак? Ахир ҳаракат бошлаганингдан сўнг қимгадир ишонмоғинг керак-ку. Ўғлим Норбер ва унинг ўзига ўхшаш ажойиб дўстларида жасорат ҳам, садоқат ҳам юз минг кишига етиб ортарди, агар жанг қилиш лозим бўлса, улар тож-у тахт ҳимояси учун ўларнинг қурбон қилган бўлардиқлар, уларнинг қўлидан ҳамма иш келади. Фақат ҳозирги дақиқада бажарини лозим бўлган ишни эплай олмайдиқлар, холос. Йўқ, тўрт саҳифа гапни ет олинг ва қўлга тушмай тўрт юз-беш юз чақирим йўлни босиб

ўтишни улардан бирортаси ҳам тилолмайди. Норбер ўз аж-
доллари қаён шаънига доғ туширмай ҳалок бўла олади,
бирок бу иш ҳар бир рекрутнинг ҳам қўлидан келади-ку...»

Шундан сўнг маркиз чуқур қаёлга ботди. «Ундай де-
сам, манави Сорель ҳам ўлимдан қўрқмаслиқда Норбердан
қолишмаса керак». – дея дилидан ўтказди у ва хўрсиниб
қўйди.

– Яхши, кетдик бўлмасам, – деди маркиз гўё похуш бир
хаёсини қувмоқчи бўлгандек.

– Афандим. – деди Жюльен, – манави кийимни менга
мослаб кийга тикншаётганида каминя бутунги «қундалик»
газетасининг биринчи саҳифасини ёдиб олдим.

Маркиз газетани қўлига олган эди, Жюльен битта ҳам
сўзда хато қилмай бутун саҳифани ёддан айтиб берди. «Жу-
да яхши, – деди ўзига ўзи бутун ҳақиқий дипломат бўлиб
қолган маркиз. – Ҳеч бўлмаганда йилитча биз кетаётган
йўللарни эслаб қолмайди-ку».

Улар бир қисмига тахта панеллар қолганиб, баъзи жой-
лари яшил баҳмад билан безатилган кўримсизгина меҳмон-
хонага кириб боришди. Хона ўртасида ковоғи солиқ малай
хатта овқат столнинг икки ёққа кенгайтирмоқда эди. Сўнгра
у стол устига ахлақийси министрликнинг саркити бўлмиш
улкан кўк мовутни ёлиб, уни ёзув столга айлантирди.

Уй эласи жуда семиз одам эди, унинг исми бирор марта
ҳам тилга олнимасди. Жюльеннинг миясига унинг башқараси
ҳам, нутқи ҳам фақат ҳазми тавқни ўйлайдиган одамни
эслатади. деган фикр келди.

Маркизнинг ишораси билан у столнинг энг четига
бориб ўтирди. Шундай вазиятга муносиб қисфага кирмоқ
учун у қаламларнинг учини оча бошлади. У зимдан назар
ташлаб, суҳбатдошларнинг етти киши эканлигини билиб
олди. Бирок йилитта уларнинг елкаларигагина кўриниб турар-
ди. Улардан икки киши жаноб де ля Моль билан тенг одам-
лардек гапишар, қолганлари эса унга маълум қадар изза-
тини ўрнига қўйиб муомала қилишар эди.

Ҳеч қандай маърузасиз яна ахлақандай бир жаноб ки-
риб келди. «Жуда галатн-ку, – дея ўйлади Жюльен. – Бу ерда

кириб келган одамнинг исми шарифини ҳам айтишмас экан. Ёки бу каминага қисбатан кўрилан эҳтиёт чорасимикин?» Барча кириб келган одамга салом бериб, ўрнидан турди. У ҳам кўкрагига меҳмонхонада ҳозир бўлган яна уч киши қаби анча эътиборли орденлар тақиб олган эди. Улар жуда секин гапирishмоқда эдилар. Жюльенг янги келган одам ҳақида унинг юз тузилиши ва қоматига қарабгина ҳукм юрита оларди. Паст бўйли, миқтидак келган, икки юзи қил-қизил бу одамнинг чакнаб турган кўзларида ёшнинг тўн-нунини шиддаткорлигидан бўлак ҳеч қандай маъно уқиб бўлмасди.

Унинг ортдан деярли изма-из кириб келган бошқа бир одам дарҳол Жюльеннинг эътиборини ўзига тортди. Бу жуда юрча ва ниҳоятда очғин бир одам эди, у эснита қамнда уч ёки тўрт кийим кийиб олганди. Унинг кўзлари мулоҳим, ҳатти-ҳаракатлари назокатли эди.

«Юз тузилиши Безансон епископининг қушди ўзининг экан», — дея ҳаёдан ўтказди Жюльен. Бу одам руҳонийлар тифасидан бўлиб, ёши эллик-эллик ёшларда эди, у чиндан ҳам элликлари я ўхшаб кетарди.

Меҳмонхонага Агданинг ёш епископи кириб келди. У ҳозир бўлган одамларга кўз югуртира туриб, Жюльенни кўриб қолгач, юзида қучли ҳайрат акс этди. Бре-ле-Олагн санам юригидан буён у Жюльен билан бирор марта ҳам гаплашмаган эди. Унинг бундай ажабланиб қараши Жюльенни ҳам хижолатга солиди, ҳам жасдини чиқарди. «Бу қанақаси ахир! — дерди у ўзига ўзи. — Нахот бирор одамни тапширим чегга доним қандайдир тўсиқ бўлиб келаверса? Илгари умрим бино бўлиб кўрмаган манави юксак мартабали одамлардан бирортаси ҳам мени хижолатга солаётгани йўқ, лекин манави ёш епископининг шигоҳидан эса нақ юрагим орқага тортиб кетяпти. Шунинг тан олмоғим керакки, мен чиндан ҳам қандайдир галати ва бадбахт бир одамман».

Сочлари қоп-қоп, жинжақдан келган бир одам меҳмонхонага олагасир қилиб кириб келди-да, эшикда кўринган заҳоти лабим лабига тегмай сэннаб кетди: унинг юзи сарғиш бўлиб, ўзи телбасифат бир кимса эди. Бу худобезор вайиққи ҳайдо бўлиши билан меҳмонлар, чамаси, унинг гапларига

купок солишдан кутулмок учун бўлса керак, гўда-гўда бўлиб таркаб кетишди.

Сўхбатдошлар каминдан узоқлашар эканлар, аста-секин столининг Жюльсен ўтирган четига яқинлашиб келардилар. У борган сайин мушкулроқ ахволга тушиб борарди, зеро охир-окибагда, у қанчалар ҳарикат қилмасин, уларнинг сўзларини эшитмай иложи йўқ эди ва тажрибаси жуда кам бўлишига қарамай, йигит бу ерда очикдан очик айтилаётган гапларнинг нақадар муҳимлигини жуда яхши тушунарди. Жюльсен бу ерда кўриб турган юксак мартабали кўтларнинг ҳаммаси бу гапларнинг бари қаттиқ сир сақлаганишдан сўзсиз манфайтдор эдилар!

Жюльсен, гарчи қаламларнинг учини жуда секин очишга ҳаракат қилаётган бўлса-да, улардан камда ўнтакасини очиб бўлган эди. Ўзининг довлдираб қолганини бу иш ёрдамида яширишнинг ортиқ иложи қолмади. У жаноб де-ли Молнинг кўзидан бирер буйруқ уқиб олишга уриниб бекир овозга бўлди. маркиз уни унутиб қўйган эди.

«Ҳозир мен қилаётган иш уларга, турган гап, жуда бемалум бўлиб кўринаётган бўлса керак, — дея мулоҳаза юритарди Жюльсен қаламларнинг учини очинишда давом этар экан, — бирок афт-ангари шу қалар оддий бўлган бу одамлар, ўнгари ихтиёр қилибми ёки бекшга бировларнинг талшириғи биланми, шундай муҳим ишлар билан шугулланишяптики, ниҳоятда эҳтиёт бўлмоқлари лозим. Менинг балбахт қўлларимда, чамаси, кайрот ва тақаллуфсизлик акс этаётган бўлса керак, бу эса, шубҳасиз, уларнинг нызат-нафсига тегиш мумкин. Нуқул ерга қараб ўтираверган тақдиримда эса, гўё уларнинг бирерга ҳам сўзини қолдирмай эшитаетган одамга ўхшаб кўринаман».

Йигит ниҳоятда эсанкираб қолди, у жуда ғалати гапларни эшитмоқда эди.

XXII. МУЗОКАРА

Республика! Ҳозирги кунда уммининг бяхт-саодати йўлида бутун бортинини қурбон қилишга тайёр бўлган битта одамга фақат ўз хурсандчилиги ва акимиятини ўйлайдиган минг-минглаб, миллионлаб нусхалар тўғри келади. Парижда инсонга унча фалсафатари бўйича эмас, у ўтирган қаретанинг ҳашидорлигига қараб боса йеришади.

Наполеон, «Муқаддас Елена мемури»

Меҳмонхонага шитоб билан кириб келган малай: «Жаноб герцог», дея эълон қилди.

– Жим бўл, ошна, сен тентак экансан, – деди герцог ичкари кирар экан. Герцог бу сўзларни шу қалар ўрнига қўйиб, шундай бир улугворлик билан айтдики, Жюльеннинг хаёлига беихтиёр, бу арқон давлатнинг ҳақиқий истеъдоди малайга танбех берилган саноатидан нобрат бўлса керак. деган фикр келди. Жюльен бошини кўтариб, унга бир назар ташлади-ю, сўнг яна дарҳол ерга қараб олди. Ҳозиргина кириб келган бу одам ҳақидаги унинг тасаввурини шу ҳадар тўғри чиқдики, Жюльен, кўзимдан қандай бемаъни хаёлга бортаним сезилиб қолмаса эди, дея қўриқиб кетди.

Герцогнинг ёши элиқлариди бўлиб, у жуда олиффа кийинган эди ва сўзлаганда худди мурвати бураб қўйилган кўғирчоққа ўхшаб кетарди. Унинг боши узун, бурни катта бўлиб, руҳсиз юзи олдинга яққол туртиб чиққан эди, бундан ҳам киброрроқ ва шу билан бирга бушдан ҳам нурсизроқ ба шарани тасаввур қилишнинг ўзи кийин эди. У келиши биланок мажлис очик деб эълон қилинди.

Жаноб де ля Молнинг товуши дидфатан Жюльеннинг физиономик кузатувларига чек қўйди.

– Сизларга жаноб абадот Сорелни таништиришга ижозат этгайсизлар, – деди маркиз – Унинг хотираси жуда ажойиб: мен бундан атиги бир соат мукаддас, эҳтимол, ва

сак бир вазифани бажаринишга мушарраф бўлишни мумкин-лигини айтган эдим, у ўз хотирасини нақойил қилмоқ учун «қундалиқ» газетасининг бутун биринчи саҳифасини ёд олди.

– Ҳа-я! Анави боёқиш Н...нинг чет эл хроникасими ... – деди уй эгаси. У шоша-лиша газетани қўлига олиб, ўзини басавлат кўрсатишга ҳаракат қилди-да, башарасида қандайдир бемаъни бир ифода пайдо этиб Жюльенга қаради. – Марҳамат қилнинг, тақсир, – деди у.

Ўртага чуқур жимлик чўқди, ҳамма Жюльенга тикилди, у шу қадар яхши жавоб қилмоқда эдики, йнгирма сатр ўжаш ач. герцог:

– Яхши, старли. – дея уни тўхтатди.

Кўзлари тўнгизинишга ўхшайдиган кичкина одам стол ёнига ўтирди. У ранг чкан: зеро ўз жойинига ўтиришни биланок бу одам Жюльенга нарироқда турган карта столини олдига суриб олишни ишора қилди.

Жюльен ётув анжомларини олиб, ўнга стол ёнига ўтирди. У яшил стол атрофида ўтирган одамларни ўзинча санаб, уларнинг ўн икки киши эканини билиб олди.

– Жаноб Сорель, – деди герцог, – ҳозирча қўшли хонага чиқиб турнинг, кейин сизни чақириблади.

Уй эласининг башарасида бирдан қаттиқ таъвиш ифодаси пайдо бўлди.

Дераза қопкаси очик қолибди, – деди у секингина ёнида ўтирган одамга. – Ташқарига қарашнинг ҳождати йўқ. – дея фаросатсизлик билан қичқирди у Жюльеннинг ортидан.

«Мана, мен ҳам энди фитнесчилар сафига қўшилиб қолдим, – дея ўйлади Жюльен – Яхшиямки бу туппа-туғри Грев майдонидаги дор остига олиб борадиган фитнесчилардан эмас. Лекин ҳатто шундай хавф бўлган тақдирда ҳам мен марказ учун ҳатто бундан ҳам ортикроқ ҳалардан тал тортмаслигим керак. Менинг телбалигим килажакда уни жуда ҳам ранжит-

¹ Хроника 1) йилнома, хроника. 2) бундай янги тарзга ёритилган асар: 3) газетанинг хабарлар бўлими; 4) асосан тарзга ёритилган хабарларнинг қўшилган қисми.

моги мумкинки, унинг олдида шу йўл билан ўз айбимни ювсам, бахтиёр бўлардим!»

У ўз телбаликлари ва ўз кайғуси ҳақида ҳаёл сураб ва шу билан бирга атрофни синчиклаб кўздан кечирибдики, бу ерда кўли тушган барча нарсалар хотирасига мустаҳкам ўрнашиб қолмоқда эди. Фақат ана шундан кейингина йигит марказининг маънавий кўчанини номини айтмай фиахр¹ ёллаш-ни буюрганини эслади. Маркиз илгари скра ҳам бундай қилмасди.

Жюльенни анчага доғур бўлган килишмади. У четларига таррин хошияли баҳмал сирилган меҳмонхонада ўтирарди. Баланд сўлаша бутта тортишган Исонинг фиш суягидан ишланган катта хайкали турарди, камини устида эса жаноб де Меестрининг ажойиб муқоваланган ва хошиясига зарҳал югуртирилган «Ана ҳақида» китоби кўзга ташланарди.

Жюльен гап ўгирлаётган одам бўлиб кўринмаслик учун ўша китобни варақлай бошлади. Кўшни хонадаги одамлар баъзан овозларини жуша баралла кўйиб сўзлашмоқда эди. Нихоят, эшик очилиб, уни ўша ёққа чақиринди.

– Билиб кўйинг, жаноблар, – деди раис, – биз энди шу дақиқадан эътиборан герног олдида сўзлаётимиз. Ёш руҳоний бўлмиш манови жаноб, – шундай дея у Жюльен томон ишора қилди, – бизнинг муқаддас ишимизга содиқ одам. У ўзининг ажойиб хотираси ёрдамида биз айтган ҳамма гапларни унга бағафсич сўлаш бергай.

– Сўз сизга, лаксир, – деди у сўнгра эгнига кўша-кўша кийим кийиб олган авлиёсифат одамни сўзлашга даъват этиб.

Жюльен кийим кийган бу жанобни, ҳар қалай, бирор ном билан аташганида табиийроқ бўлармиди, дея ҳаёлидан ўтказди. У қозонни олдида суриб кунт билан ёзишга тутинди.

(Бу ўринда муаллифнинг бутун бир салифага нуқта кўйиб чиқиш нияти бор эди.

– Бу мутлақи ўринсиз бўлади, – деди шунда унга но-

¹ Фиахр – Европий Европа шаҳарларида қирақаш ярамақаш ёки фойтун (стендаш) дегендай шўқдай нимаданган.

шир, – бундай енгилтак асар узун эса ўринсиз уйдирмалар мутлако ортқича.

– Сиебат, – дея эъгироз биланрди муашинф, – бу адабиёт бўйнига боғланган харсанг тондир, орадан ярим йил ўтмасданок у бадий асарни гарк этади. Фантазия тўқимаси орасига сиебатни сукиш – концерт пайтида тўппончадан ўқ узниш биланк баробар. Бу юракни ёрадиган товуш, албатта, лекин унда хеч кандай таъсирчанлик бўлмади. У хеч кандай музика асбобиға мос тушмайди. Сиебат ўқувчи-паримнинг ярмисини раижитади, колган ярмисига эса жуда эрикарли бўлиб кўринади, эро улар эрталаб газетада ўқийдиган нарсалар анча кизикрок ва ўткиррок бўлади...

Агар сизнинг қахрамонларингиз сиебат тўғрисида сўзлашмаса, – деди ношир, – лемак, улар минг саккиз юз ўттизинчи йилнинг франгузлари эмас, китобингиз эса, бир ўринда ўзингиз элол килгандек, сира ҳам кўзгунинг ўзгичаси бўлмай қолади...)

Жюльен ёзган ҳарор йигирма олти сахифани ташкил этади, гарчи занфрнх бўлса-да, мана унинг кискача мазмуни, эро лоним шундай пайтларда килипанидек, турли хангома-ларни кискартниға тўри хелди, чунки бундай сафсаталар кўпайиб кетса, китобхоннинг кўнгли беҳузур бўлиши ёки улар ҳақиқатға тўтри келмайдиган бўлиб туюлгани мумкин («Трибунал хабарчиси»ға назар ташланг).

Эгнига кўша-кўша хийим кийган авлиёсифа) одам (хатимол, у епископ бўлса керак) тез-тез жилмайиб турар, она шунда унинг хиёл пастга қараган кипреклари остидаги кўзлари ҳаддан ташқари чакнаб кетарди. Бундай пайтларда эса унинг кўзидаги ифода одатдагидек журъатсиз бўлиб кўринмасди. Герцог олдида биринчи бўлиб сўзлашға таклиф этилган мазкур юз («Бу қайси герцог бўлди экан?» – дея ўйларди Жюльен), чамаси, барчаланиг фикрини бачен этиб, ўзини умумнинг вакили килиб кўрсатиш ниятида бўлса керак, Жюльеннинг назарида, қандайдир катъиятсизлик ва аниқ хулосаларнинг йўқлигини намойиш этилки, одатда судьялар тоифасига шу айбни кўйишди. Кейинчалик, муҳокама пайти, герцог шу боисдан унга танбех бериб кўйди.

Савоб ва меҳр-шафқат тўғрисидаги бир қанча доно гаплардан сўнг қўша-қўша кийинми одам шундай деди:

— Буюк инсон, умрбоқий Питт раҳбарлик қилган олий-жаҳон Англия инқилобга қарши турмоқ учун қирқ миллиард франк сарфлади. Агар жамов ижозат этса, мен қайғули бир фикрни очик баён қилиб беришга уриниб кўраман. менимча, Англия Бонапарт каби бир одамга қарши фақат энгун ниятларнинг маълум чикдори билангина курашмоқчи бўлганида катта хатога йўл қўйган. Ҳолбуки, бундай одамга қарши фақат индидуал воситалар ёрдами билан курашиш мумкин эди.

— Ах, яна ўша котилликка малҳиёми. — деди бироқ ташвишга тушиб уй эгаси

— Марҳамат қилиб, бизни ўтла чуқумал панд-насиҳатларини нздан халос этсангиз, — дея антоб қилди раис зардаси қайнаб, унинг тўнғизиниздек кўлари тазаб билан ёнди. — Давом этаверини! — деди у қўша-қўша кийим қилган одамга. Раиснинг ёноқлари билан пешанаси бўғриқиб кетди.

— Олийжаҳон Англия, — дея давом этди маърузачи, — ҳозир яхсон этилган. ҳар бир англис кундалик ризк-рўзига пул сарфлашдан аввал яқобинчиларга қарши курашга кетган ўша қирқ миллиард франкнинг фозини тўламоққа мажбур Англияда Питт йўқ эди.

— Унда энди герцог Веллингтон бор! — деди ҳарбий мундир кийган одам маҳобит билан.

— Илтимос қиламан, жаноблар, олirroқ бўлинглар! — дея қичқирди раис. — Агар яна баҳс бошланганига бўлса, у ҳолда жаноб Сорелни чақириб нима қилардих?

— Сизнинг буюк ғоялар васвасасида юрганнингиз барчага зейи, афандим, — деди энтиб герцог собик Наполеон генерали бўлмиш ҳарбийга ўқрайиб қарар экал. Жюльен герцог бу гапи билан генерал учун жуда ҳақоратли бўлган қандайдир шахсий ишга шаъма қидаётганини тушунди. Ҳамма жўлмайди, сотқин генерал ғалабдан даг-даг титиради.

— Питт энди йўқ, жаноблар. — дея яна гап бошлати маърузачи ўз тинтловчиларига таъсир ўтказишдан умидини узган одамга хос маънос бир овоз билан. — Мабода Англияда

янги Питт пайдо бўлган тақдирда ҳам бутун бир халқни бир хил найрағи билан икки марта аздаб бўлмайди.

– Худди шунинг учун ҳам Бонапарт каби жаҳонгир генерал Франция учун энди сира тўғри келмайди! – дея ҳитоб қилди бояги ҳарбий яна маърузачининг тапқни бўлиб.

Бу гал, гарчи Жюльен уларнинг кўзларидан ўзларини аранг босиб туришганини яққол кўрган бўлса-да, раис ҳам, герцог ҳам ғалабаликшта журъат эгишмади. Улар пастга қараб олишди, герцог эса ҳаммага эшиттириб хўрсиниб қўйди, холос.

Бирок маърузачи бу гал ранжиди.

– Сўзлашимга халал беряптилар ахир, – деди у жазл билан дафъатан акави сертабассум назокатни бир четга йиғиштириб қўйиб. Жюльеннинг назарида, бу унинг феъл-атворинини ҳақиқий инъикоси эди. – Сўзлашимга халал беряптилар ахир, ҳеч кимнинг иззат-нафсига тегмасликка ҳаракат қилаётганимни бирорта ҳам одам тушунишни истамаяпти. Хўп, майли, жаноблар, тапқни киска қиламан.

Сизга олдийгина қилиб айтаман: савоб ишга ёрдам бермоқ учун Англиянинг ҳозир сарик чакаси ҳам йўқ. Ҳозир ўша Питтнинг ўзи қайтарилган тақдирда ҳам, ўзининг шу қадар буюк заковатига қарамай, у майда инглиз мулкдорларини лақилдата олмаган бўларди, зеро улар қисқалина Ватерлоо кампанияси, ёлғиз ўша урушнинг ўзингина уларга миллиард франкка тушганини жуда яхши тушуниб қолмишган. Мендан аниқлиқни ташаб қилишар экан, – дея давом этди маърузачи борган сайин руҳланиб, – сизга тўғрисиини айтиб қўя қоламан: ўзингизга ўзингиз ёрдам беринг, чунки сизга мадал бермоқ учун Англиянинг бир гиней¹ ҳам пули йўқ. Англия пул тўлақига қолди бўлмаган пайтда эса жасорат дегани қоп-қоп-э, лекин сарик чакаси ҳам бўлмаган Австрия, Россия, Пруссиялар² Францияга қарши бир ёки

¹ Гиней (англисча: Guinea) – Англияда, кейинчалик Буюк Британияда 1663-1815-йилларда муомалада бўлган вағли тангаги (ун сўзланиши олтин). Бу танга биринчи бор Гинесда қоп-қопган халқнинг тайёрлигани учун шунақа номга эга.

² Пруссия (1735-1947) – давлат, сўнгра Германиядаги пр-федератив давлатнинг бирлиги. Пруссия герцоглиги Тевтон ордени томонидан 1525-йилда боғий олишган

икки кампаниядан ортигига дош бера олмайдилар.

Якобикчилар сафарбар эълаган аскарлар биринчи кампанияда, биринчи эҳтимол, иккинчи кампанияда ҳам маълум бўлларлар, лекин учинчиси масаласига келсак, майли, сизларнинг кўзингизга инкилобчи бўлиб кўринсам кўрина қолай, учинчи кампанияда сиз 1794-йил аскарларига дуч келасизки, улар энди 1792-йилдаги қинлоқни рекрут бўлмайд қолдилар.

Шу пайт уч ёки тўрт жойдан янграган хитоблар унинг гапини бўлиб кўйд.

— Таксир, — деди ранс Жюльенга қараб, — сиз кўшни хонага чиқинг-да, ҳозир ўзингиз ётган босниппаннинг боши қисмини оққа кўчиринг.

Жюльен хонадан чиқиб кетар экан, дилида афсусланиб кўйд. Маълумки Жюльен анчадан буён ўйлаб юрган ва келажакда содир бўлиши мумкин бўлган баъзи бир ишлар ҳақида сўз очган эди.

«Уларни кулги қилишимдан кўржишяпти», дея хаёлидан ўтказди у. Уни қайта чакириш анида, жаноб де ля Мольтанавор оҳангда сўзламоқда эди Жюльенга бу ҳол кулгили туюлди. зеро у маркизни яхши биларди.

— ...Ҳа, жаноблар, худди ана шу бахтсиз халқ ҳақида:

Ким бўлади у? Худоми,

*Дастурхон ёхуд жамонай?*¹

дея савол бериш мумкин. «У Худо бўлади!» — дейди жавобан масалчи. Бироқ бу самимий ва улут сўзларни, жаноблар, биз сизларнинг тилингиздан эшитмоғимиз даркор. Иш бошланг, ана шунда аждодларимиз яратган ва бизнинг ўзимиз ҳам Людовик ҲII олтинини ўлимиз олдидан ўз кўзимиз билан кўрган буюк Франция яна қаддини ростлайди.

1847-йил 1-февралдаги Конгресс қарарига кўра, Пруссия давлатининг милитаризм ва реакционнинг бешинчи синфидан бўлган интеллигентларида қўлуи қилиди.

¹ «Ким бўлади у? Худоми,

Дастурхон ёхуд жамонай?» — Дастурхоннинг «Хайкалларнинг ва Кўпгир хайкалнинг ҳақида»дан шунча.

Англия ёки, ақалли, унинг одий жаноб лордлари худди биз каби манфур яхбинчиликдан нафратланганда: инглиз олтинин бўлмаса Россия, Австрия ва Пруссия икки-уч жангдан ортигига дош бериша олишмайди, бироқ бу 1817-йилда жаноб де Ришельё имкониятни бой берган ўшандай бахт келтирувчи оккупация учун старли деб ўйлайсизми? Мен бунга ишонмайман.

Шу пайт кимдир маркизнинг гапини бўлишга уринган эди, чор атрофдан «жик!» дея унинг оғзига уришди. Гипни бўлишга урилган одам яна ўша император армиясининг генерали эди: у зангори тасмани орзу килар ва махфий мактуб муаллифлари орасида кўзга кўринарли ўрин эгаллаш ниятида эди.

– Йўқ, мен бунга ишонмайман, – дея давом этди жаноб де ля Моль гала-говур босилган, у уни шу «мен» сўзини шу қадар чертиб, шу қадар мардона бир оҳансда айтдики, Жюльен унга койил қолди. «Мана бу тўғри йўл! – дея ўйларди у, қалами маркиз нутқи ортидан қолмай қотоз ўстидан елар экан. – Қўйиллатиб айтган биргина сўзи билан жаноб де ля Моль янави соткиннинг йитирмата кампаниясини чиқарди».

Янги ҳарбий оккупацияга умид қилар эканмиз, дея давом этди маркиз панагини бузмай, – биз фақат хорижий қучқатини таямаслигимиз лозим, – «Глобус»га¹ оғашин мақолалар етиб юрувчи нарча бу ёшлардан сизларга уч-тўрт командир етиштиб чиқиши мумкин. Улар орасида, эҳтимол, Клебер² ҳам, Гош ҳам. Журдан ҳам³, Пишегрю ҳам топилар, бироқ энди бу гал нияти ҳолиса йиғитлар бўлмайди улар.

– Биз унинг шухратини дунёга таратмай бепарволлик қилдик, – деди раис – Унинг номини абадийлаштирмоқ лозим эди.

– Ниҳоят, Францияда икки партия бўлишига эришмоқ

¹ «Глобус» – 1824-йилги ташкил этилган либерал йўналишдаги журнал. «Глобус» ҳукуматнинг сиёсатига қарши курашда ва шу йўсинда Непол инквизицияга қаршиликда янги роль ўйнади.

² Клебер (1753–1801), Гош (1768–1797), Журдан (1767–1833) – француз инквизиция армиясининг генераллари. Улар ўз элдошлари ва инквизиба саложатналари билан ишга чиқарилган.

керак, - дея давом этди жаноб де ля Моль, - лекин улар фақат номин билангина фарқ қилиб турмай, балки бир-биридан кескин ажраланишди. Бир-бирига мутлақо ўхшамайдиган партиялар бўлмоғи лозим. Қимматини эксон ўғшини аниқ билиб оловчилик. Бир томонда журналистлар, сайловчилар, кие-кесини айтганда, жамоат фикри, ёшлар ва уларга қойил қолланган барча бўлиқ одамлар бўлади. Улар ўзларининг сафсаталарига махний бўлиб юришар экан, биз, жаноблар, буюк бир устулликка эгамиз, биз бюджетни идора этамиз.

Шу пайт яна унинг сўзини бўлишди.

- Сиз, афандим, - дея мурожаат қилди жаноб де ля Моль сўзини бўлган одамга қандайдир хотиржамлик ва ўта тақаббурилик билан, - агар ҳозирги сўзларим гашингизга тегаятган бўлса, у ҳолда сиз бюджетни идора этмайсиз, балки давлат бюджетидан қирк минг франкка ҳукумат ажратиб берган саксон минг франкни қўшиб ямлаб ютасиз.

Яхши, афандим, модомки мени пунга мажбур қилган экансиз, мен сира истихоло қилиб ўтирмай ўзингизни мисол келтираман. Авлиё Людовик билан салиб юришига жунаган шавкатли аждодларингиз каби, сиз мана шу бир юз йигирма франкка бизнинг ишимиз учун ҳеч бўлмаса битта полкни қуроллантириб беришингиз керак эди. Майли, полк ҳам демайлик, атиги бир рота, ярим рота ёки бориники. Мукаддас ишимиз учун жонини аямай жанг қилишга тайёр бўлган эллик киши ҳам бўла қолсин. Хўш, сиз нима қиласиз, фақат малайдарингиз бор, ҳоло.

Агар исён кўтарилгудек бўлса, ўзингизга қурол кўтарида улар.

Тиж-у тахт, черков, зодагонлар - буларнинг бари, агар сиз, жаноблар, ҳар бир департаментда қуролланган отрядлар ташкил этмасангиз, ярағасх қулаши мумкин. Бу отрядлар бизга садокатли ёки юз кишидан иборат бўлмоғи лозим, мен бу ўринда «садокатлик» дер эканман, фақат французча жасуратли эмас, балки испанча сабот ва матонатли ҳам назарда тутяман.

Бу одамларнинг қирмини бизнинг ўғилларимиз, жиянларимиз, ҳуллас, асилзода зодагонлар ташкил этгани

даркор. Улардан ҳар бирининг ёнида, агар 1815-йил такрор-
лашгудек бўлса, дарҳол у¹ рангли нишон тақиб оладиган
махмадонна - мепчан эмас, балки кателлинога² ўхшаш сими-
ний ва сфидил оддий деҳхон йилғити бўлмоғи лозим. Бизнинг
зодагонимиз унга устодлик қилади, агар бу унинг эмиқдош
укаси бўлса, айни муддао. Ҳар бир департаментда беш юз
кишидан иборат аня шундай салқатли кичик бир отряд тул-
моқ учун ҳар қайсимиз ўз даромадимизнинг бешдан бирини
бермоғимиз керак. Ана лунда хориждан қилинадиган окку-
пациянинг муваффақиятли чиққишига умид қилса бўлади.
Агар чет эллик аскар ҳар бир департаментда қуролланган
беш юз нафар дўстлиги учрағиша имони қомил бўлмаса, у
хатто Дижонга ҳам етиб кела олмайд.

Сиз йигирма минг зодагоннинг қўлига қурол олиб,
Франциянинг дарьячасини ояиб беринга тайёр турганини
эълон қилмагунингизча чет эллик қирқлар йигинишга қу-
лоқ ҳам солишмайди. Бу жуда оғир мажбурият, дейишингиз
мумкин. Жаноблар, биз фақат шу йўл билалгина бошимизни
куткариб қолишимиз мумкин. Матбуот эркинлиги билан
биз, зодагонларнинг маъжудлиги ўртасида ҳаёт-мамонт кура-
ши кетяпти. Ё заволчи хизматкор бўлинг, ё қўлингизга қурол
олинг. Истасангиз қўрқоқлик қиққишингиз мумкин, лекин
аҳмоқ бўлманг, кўзингизни очинг.

Батальонларга³ саф тортинг⁴ яқобинчилар
кўшинининг⁵ сўзлари билан сизга айтадиган гапим шу. Ана
шундаги хейинининг монархик тузумнинг негизига бўлган
уриваётганини кўрган бирорта сазоватли Гўстав-Адольф
топилади-да, ўз салтанатидан минг чақирим нарига ҳужум
қилиб, бизга бир вақтлар Гўстав протестант князларига қил-
ган эзгуликни қилади. Ёки сизлар сафсата сотиб, қўл қовуш-
тирганингизча ўтирмоқчимисиз? Орадан эллик йил ўтади,
қарабсизки, Европанинг фақат республика президентлари бў-

¹ Кигельшо (1759-1793) - Нандевран контр-инжикоби гаваринини
яқобинчилардан бири, қилмачилик оддий инки соруқчинини ўқиб бўлган.

² Батальон (французча батальон) - жапонлар бўлинишга - бир неча ротадан ва
максус бўлинишлардан иборат бўлган дарбий қисм.

³ Яқобинчилар кўшини - «Марше-а-ван» «Катагонларга саф тортинг» - Кўш
ўтман инжикоби маънасида айтади. Бу кўшнинг монархикдан олинган сўзлар.

лади ва бирорта ҳам қирол қолмайди. Ана шу Қ-И-Р-О-Л деган беш ҳарф билан золагонлар ҳам, руҳонийлар ҳам ер юзидан ғойиб бўлади. Ана ўшанда биз фақат ҳар хил яланғоёқлар оммаси шунда ялтоққилиқ қиладиган номзодларнинггина кўрамыз.

Ҳозир Францияда ҳамма яхши кўралиган машҳур генералнинг йўқлиги, армиямиз гаж-у тахтни ҳимоя қилиш учунгина ташкил этилгани ҳақида натағанча гап сотиш мумкин. Бирок ҳар бир австрийс ёки прусс полкида жангларда тобдониан элликтача эътир¹ топилади. Майда буржуалиядан бўлган икки юз минг йилги уруш орзусида юрибди.

— Шунча аччиқ ҳақиқатларни айтганингиз етар, дейман, дея димондорлик билан гап қотган муҳтарам бир хот. Бу одам, чамаси, руҳонийлар орасида жуذا катта мансабга эга бўлса керак, зеро жаноб де ля Моль унинг гапидан галабланиш ўрнига, аксинча, қилмайиб кўйдикки, бу ҳол Жюльенга анча аҳамиятга эгалик бўлиб кўринди.

— Хўп, яхши, аччиқ ҳақиқат айтишга чек қўйиб, ҳулоса қиладик. жаноблар: тантрена² бошланган оёғини кесиб ташташлари лозим бўлган одамнинг ўз жарроҳига, леғим соппа-соғ, дейиши бемаъни гап, албатта. Таъбир нажониз бўлса, мени маъзур тасвирлар, жаноблар. лекин мен шундай дейман: шавкатли герцог — бизнинг жарроҳимиз бўлсэй.

«Мана, нияят, ўша сирли нем ҳам тишга олинди. дея ўйлади Жюльен, — лемак, булун тунда мен тўғри...га олиб кетар жан

¹ Эътир (франс. ед) — бир қанча қавлакатлар, жумладан, ҳар Россияда армиядаги кичик қолдиқлар таркибидаги ҳарбим қозонатчи уммаки

² Тантрена — қирқоғи қалъалар

XXIII. РУҲОНИЙЛАР, ЎРМОНЛАР, ОЗОДЛИК

*Бутун ҳаётининг асосий қонуни
— бу ўзини сақлаш, омон қилиш. Сиз
бўлсангиз ҳамбўриг сачиб, бугдой
ундираман, деб умид қилинган*

Макиавелли

Мухтарам зот ўз нутқини давом эттирди: унинг қўл нарсалардан бохабар одам эканлиги яққол сезилиб турарди, унинг ўз буюк ҳақиқатларини қандай синолик ва ишонч билан баён этиши Жюльенга жуда моъқул бўлди.

1. Англия бил учун сарик чака ҳам сарфламайди, уларда ҳозир иктисод ва Юм модага кирган. Ҳеч ким, ҳатто уларнинг пайғамбарлари ҳам бизга пул беришмайди, жаноб Брутгэм эса устимиздан кулади.

2. Европанинг соҳибқиронлари инглиз олтини бўлмаса, иккита кампаниядан уртинка журнал экишмайди, майда буржуазияни тор-мор келтирмоқ учун эса икки кампания қилиш қилади.

3. Францияда куролли партия ташкил этмоқ зарур, бунга Европанинг монархияга ҳос хусусиятлари ҳатто ўша икки кампанияни ўтказишга ҳам ботинишмайди.

Мен сизларга мутлақо, шубҳасиз, бир нарсани сифатида баён этиб бермоқчи бўлган гўртинчи пункт эса қуйидаги гапдан иборат:

Францияда куролли партияни руҳонийлар ёрдамисиз ташкил этиб бўлмайди. Мен бу гапни рўй-риқ айтишмен, жаноблар, зеро буни ҳозир сизларга неботлаб бераман. Ҳамма ишни руҳонийларга қўйиб бериш керак

1. Руҳонийлар кечаси-қуңдузи ўз бурчларини адо этишлар ва уларга раҳбарлик қиладиган муносиб инсонлар барча гуффонлардан четда туралилар, зеро улар чегаранинглашнинг чакирим нарида истихкомат қилурлар...

— А-а! Рим, Римни назарда тутаясиз! — дея хитоб қилди уй эгаси.

— Ҳа, ҳазратим, Римни назарда тутаяман! — дея гурур

билан тақдорлади кардинал. — Сизлар ёшлигингизда бу хусусда катталик ҳазин-мазах қилган бўлманг, чунки ўша келлари бундай аския расм гусини олгинди, 1830-йилда Рим раҳбарлигиндаги рухонийлартига оддий халқнинг кўнглини топа олади.

Ҳукмдорлари белгиланган кунда элик минг рухоний кавм ахлига бир хил сўзларни айтадилар, пирлардида сизларга аскар етказиб бералитан халқ эса дунёвий килкларнинг суҳандонлигига караганда ўз рухонийсининг хулбасига кўлроқ кулок солади...

(Нафсониятга қаттикроқ тегадиган бу гап йиғилганларнинг порозилигига сабаб бўлди.)

— Рухонийлар сизинкига караганда каттароқ кучга эга-дурлар, — дея яна гап бошлади кардинал товушини кўтариб. — асосий мақсад йўлида Францияда курулди партия ташкил этмок учун сизлар кўрган барча чораларни биз амалга оширганми...

Бу ўринда фактлар келтирилди... Винденда саксон минг курулди халкка ким таркатган ва ҳоказо, ва ҳоказо.

— Рухонийлар ўз ўрмонларига эга бўлмагувларича уларнинг кўлларидан ҳеч иш келмайдн Уруш бошланган заҳоти миссия министри ўч агентларига маблагнинг камлиги суфайли фақат кавм рухонийларигагина миссия тўлашни буюради. Ахир, Франция аслицда худосиз мамлакат, у уруш қилишни яхши кўради. Урушни ким бошлаб бермасин, у халқ орасида дарҳол шуҳрат қозонади, зеро уруш қилмок — аломкининг таъбири билан айтганда, незунтларин очдан ўлдириш, уруш қилмок — матрур француларки чет эл босқинчиларининг истилосидан халқс эгиш демакдир.

Кардиналнинг нутқини хайрихоҳлик билан тинглашмоқда эди...

— Яна жаноб де Норваль министрликдан кетса яхши бўларди, — дея кўлимича қилди у, — зеро унинг номи оргикча қаҳр-сазабга сабаб бўляпти.

Шундан сўн хамма ўришдан туриб, гада-говур бошланди. «Хозир мени чиқариб юбарншади», дея ўйлади Жюльен, бирок ҳатто эхтиёткор раиснинг ўчи хам Жюльеннинг шу ер-

да эканнинг ла дунёда шундай одам борлигини унутиб қўйган эди.

Барча Жюльен дарҳол тақибган бир одамга тикилди. Бу бош министр жаноб де Нерваль бўлиб, йилит уки герцог де Ресинкидаги баида кўрсан эди.

Парламент мажлислари ҳақида ахборот берган газета-ларнинг тили билан айтганда, сарқисима авжига чиқди. Ниҳоят, инсбатан тинчлик ўрнатилгунча орадан чорак соат нақт ўтди.

Ана шунда жиниб де Нерваль ўрнидан гурди-да, хаворий хаби воқелик кила бошлади:

Мен министрлик лавозимини мутлақо кадрламайман, демокчи эмасман, — дея сўз бошлади у қандайдир ғашга паян билан

Бу ерда, меннинг номим кўплаб муътадил одамларни ҳам ёлға қарши қўйиб, яқобкиларнинг кучига куч қўшаётганини исботламоқчи бўлишди. жаноблар. Мен бажонидил мансабимдан воз кечган бўлардим. бироқ Тангрининг иродасини ҳаммаям билвермайдим. Мен эса, — дея қўшимча қилди у қаринналга каттик тикилиб, — пеңизнамга ёзилганини бажармогим даркор. Фалак меннинг дилимга ё сен эшафотда бопингдан жудо бўласан, ё Францияда монархияни тиклаб, парламентни Людовик Ўн беш давридаги ҳопига тушириб қўясан. деган фикрни солган ва мен бу ишни бажарадурмен, жаноблар.

У гапини тутатиб, жойига ўтирди, орага оғир жимлик тушди.

«Яхши актёр экан!» — дея дилидан ўтказди Жюльен. У, одатда, одамларнинг тақоватини муҳолафа билан тасаввур қилар ва бу гал ҳам, ҳар ҳолатидек, янглишмоқда эди. Бу кечадаги жўшқин бахслардан ва, айниқса, сўзга чиққан нотикларнинг самимиятидан руҳланиб кетган жаноб де Нерваль шу лакикада ўзининг юксак қисматига сидҳидилдан ишонарди. Бироқ катта матонатга эга бўлган бу одам мулоҳаза бобиди заифроқ эди.

Мен бу ишни бажарадурмен, деган ўша муҳим жумладан сўнг орага чўккан сукунатга ярим кечага заки урилди.

Жюльенга соатнинг бу занг уришида қандайдир улугвор ва машум бир маъно бордек туюлди. У ҳаяжонга тушган эди.

Тез орада муякиралар яна давом этиб, нотиклар энди нихоятда жўшқин, энг муҳими эса, жуда очикчасига сўзлашмоқда эди. «Бу одамлар охири-оқибатда мени захарлаб ўлдиринилади, — дея ўйларди байзан Жюльен. Бундай гапларни плебей олдиди айтишга қандай журъат экишадиган экан ахир?»

Соат иккинчи занг урди, улар эса ҳамон тинчмисиз гапирлимоқда эди. Уй эгаси ашшакачон хуррак ота боқлаганди, жаноб де ля Моль кўнтирок чалиб, янги игам келтиришпарини буюрди. Вазир жаноб де Нерваль чорак кам иккида чиқиб кетди. Бироқ у кетишдан олдин ўзи ўтирган стулдан сал нарилаган деворга ўрнатилган тошпойнада оқс этиб турган Жюльеннинг башарасига бир неча бор диққат билан тикилиб олди. Министр чиқиб кетган заҳоти ҳатто ўзини бирмунча елгиларок ҳис этди.

Шамдонларга янги шамларни ўрнатишар экан, кўша-кўша кийим кийган одам кўшинисига қараб охишта деди:

— Худо билсин, бу одам бориб киролга инималар деркин. У бизни аҳмоқона аҳволга солиб қўйиши ва ҳатто ишнин барбод қилиши мумкин. Очиғини айтиш керак, унинг бу ерга келиши ортқ даражада ўннга ишонич ва ҳатто сурбетлиkdir. У министрликка кўтарилгидан анвал ҳам бу ерга келиб турарди. лекин министрлик портфели, ҳар қалай, ҳамма ишни ўтартириб қоборарди. одам ўзининг барча бўлак манфаатларини унга қурбон қилади. Жаноб де Нерваль буни тушуночоғи ҳерак эди.

Вазир чиқиб кетишга улгурмасданок бонапартчи генерал кўзларини юмиб олди. Сўнгра у ўзининг сочилиги, эски жароҳатлари ҳақида сўз очши-да, соатига қараб олиб, гойиб бўлди.

— Бас байланим мумкинки, — деди кўша-кўша кийим кийган одам. — генерал ҳозир министрнинг ортидан югуриб кетди. У бу ерга келгани учун ўзини оқлашга ҳаракат қилади ва бизни ўз қўлида ушлаб тургани ҳақида министрни ишонтирмоқчи бўлади.

Мушрок малайлар, алоҳа, янги шамларни ёкиб қўйишгач, раке сўз олди.

— Энди бир хулосага келишганимиз керак, жаноблар. Бир-биримизни фикримиздан қайтармакчи бўлиб, шунча бахсланганимиз етар. Яхшиги, кирк саккиз соатдан сўнг чет эллик дўстларимизга топширилишак нотанинг мазмунини тўғрисида ўйлаб кўрайлик. Бу ерда министрлар хақида тапширишди. Энди, жаноб де Нерваль бу ерни тарк этгач, очигини айташимиз мумкин: министрлар билан нима ишмиш бор? Биз уларни, ўзимиз нима истасак, шундай фикр юришишга мажбур эгамиз.

Кардинал нозик табассум билан унинг гапили маъқуллади.

— Менимча, ўз нуктаи назаримизни баси қилиб беришдан осони йўқ, — деди Агданинг кўзларида ўтакетган мутаассибликнинг пинҳона олови сийиб турган ёш епископи. Шу пайтга қадар у чурқ этиб юнз очмаганди. Уни кузатиб ўтирган Жюльен епископнинг ювош ва мулоим кўзлари музохараларнинг биринчи соатидан кейинроқ ёна бошлаганини кўрган эди. Эсини унинг калбида довуллаб ёнаётган олов Везувий вулкони каби сиртга отилиб чиқди.

— 1806-йилдан то 1814-йилгача, — деди у, — Англиянинг фақат бир нарсаси: бисвосита Наполеоннинг ўзига қарши ҳеч қандай чора кўрматганликка айбонлиш мумкин. Бу одам герцог ва камергерлик унвонларини орка-оллига қарамай улаша бошлагач ва у тож-у тахтни қайта тиклагач, — яратган Парвардигор унинг зиммасига юклаган вазифа адо этилган бўлиб, фақат уни яқсон этиш қолган эди. Муқаддас диний китобларда мустабидларни қай йўсинда яқсон этмокнилик қўйлаб йўллари кўрсатилган (бу ўринда қўйлаб латинча шитаталар келтирилади).

Ҳозир, жаноблар, биргина оламни эмас, балки бутун Парижни тор-мор келтирмоқ талаб қилинади. Бутун Франция Париждан ўрнак оляпти. Ҳар бир департаментда ўша беш юз кишини қуроллантиришдан нима фойда? Бу жуда хатарли иш ва унинг охири бихайр бўлмайди. Фақат Парижгагина ашқадор бўлган бу ишга бутун Францияни

араташтириб нима қилимиз? Ўз газеталари, ўз салоҳлари билан ушбу қусурни дунёга келтирган фақат Парижнинг ўзи. бас, шундай экан, бу янги Вавилон ҳалок бўлса бўлаверсин.

Кураш черков билан Париж ўртасида кетяпти, унга ҳеч қўядилан пайл келди. Бу ҳаёкат тож-у галтга, ҳагто уинни дунёвий манфаатлари жиҳатидан ҳам фойда кептирали. Нега Париж Бонапарт пайтида чурк эга олмасди? Бу ҳақда Мукаддас Рок черкови енидаги тўндан сўрашингиз мумкин...

Жюльен жаноби де ля Моль билан биргаликла ўша меҳмонхонани тарк этганда кечаен соат уч бўлган эди.

Маркиз жуда чарчаган ва хижолатга тушган эди. У Жюльенга мурожаат қилиб умрида биринчи марта унга илтимос оҳангда гапира бошлади. У Жюльендан йнгит тасолифан шохид бўлган анови ҳаддан ташқари гайрат ҳақида (у ҳади шундай деди) ҳеч кимга айтмасликка сўз беришни илтимос қилимизда эди.

– Сиз бу ҳақда ҳеч эллик дўстимизга фақат унинг ўзи каттик туриб талаб қилган ва чиндан ҳам маънави ёш тенгакларимизнинг қимлигини билиб олишга ислақ билдирган тақдирдагина сўзлаб беришингиз мумкин. Бу тул давлатинин жаҳаннамга кулаши билан уларнинг нима иши бор? Улар кардинал бўлиб олиб, Римга паноҳ топишади. бизларни эса касрларимизда хизматкорлар сўйиб кетишади.

Жюльен ёзган йнгитрма олги саҳифали қарор асосида маркиз тузган махфий мактуб эрталаб чоракам бешда тайёр бўлди.

– Ўл удай чарчадим, – деди маркиз. – бу ҳол нотадан ҳам кўриниб турибди. унинг олири жуда маълум бўлиб чиқди. Умримда бирорта ҳам ишимдан шу қадар норози бўлмаган эдим. Гап бундай, дўстинам, – дея қўшимча қилди у, – бориб бир неча соат дам олинг, сизни мендан ўгирлаб кетмасликларни учун эса устингиздан қулфлаб қўяман.

Эртаси куни маркиз Жюльенни Париждан анча узоқда, алақандай чет жойда ўрнашган ночаътум бир қасри а олиб борди. Меъбионар Жюльенда ғалати таассурот қолдиришди: уни а бу одамлар руҳонийлар тоифасига мансуб кўринди. Йнгитга бошқа бир кишинини номига ёзилган сафар тувох-

номаси беришди, бироқ энди бу ҳужжатда, кинхят, у аслида қасрга бориши кўрсатилган эди; шу лайтга қадар эса йигит гўё бундан баҳабардек юрган эди. У аравига ёлғиз ўти ўтирди.

Маркиз унинг хотираси ҳақида сира ҳам шубҳаланмасди, Жюльен бир неча марта унга ўша махфий мактубни ёддан айғиб берганди. Бирок у Жюльеннинг ўзини қўлга туширишлари билан кўркарли.

— Ёдингизда бўлсин: энг муҳими, биз жерикканидан ўзини қасрга қўяриши билмай, шунчаки саёҳат қилиб юрган олифта бир йигитга ўхшаб кўраинмоғишга керак, дея насихат қиларди у Жюльенга, йигитни меҳмонхона эшигига қадар кузатиб қўйар экан. — кечаги мажлисиимизга бир-иккита сохта маслақдош суқилиб кирган бўлгани ҳеч гап эмас.

Йўлла вақт жуда тез ўтмоқда эди, бироқ Жюльеннинг дилини ҳасрат қоплаб олганди. Маркизнинг қўзидан узоклашган заҳоти йигит махфий мактубни ҳам, қасрга ва нима мақсадда кетаётганини ҳам бир зумда унутди-қўйди. Ҳозир унинг бутун фикр-хаёли уни рад этган Матильда билан бағд эди.

У Мегадан ўн чакиримча наридаги қандайдир бир қишлоқда тўхтаганида почта идорасининг котири унга отлар йўқлигини маълум қилди. Кечкурун соат ўнлар эди, таъби ғоятда хира бўлган Жюльен кечки овқат тайёрлаб беришни илтимос қилди. У дарвоза олдида сайр қилиб юриб, гўё билмай қолган одамдек ҳеч кимга сўзсизмай отхонага назар ташлади. Чиндан ҳам у ерда отлар кўринмасди.

«Лекин, ҳар қалай, бу одам менга анча галати кўринди, дея хаёлидан ўтказди Жюльен. — У менга жуда тақаллуфсизлик билан тикилди»

Чочаси, у отлар йўқ деган гапга ишонхирмай қолганди. Кечки овқатдан сўнг у бирор танини қилиб жўнаб қолипта олд қилди-да, ҳар тхтимолга қарши бу жойлар ҳақида сўраб-суриштириб олоқ ва кесимок ниятида ошхонага кирди. У ерда йилги машҳур кўшикчи жаноб Жеронимони кўриб қолганида қандай хурсанд бўлганини билсангиз эди!

Ўзи шундоқ оловининг ёнига қўйишни буюрган кресло-

да ўрнашиб олган неаполитанияликнинг бир ўзи атрофда оғизларини очанларича антрайиб турган илгирма нафар немис хизматкорлари билан кўпроқ гапирмоқда эди.

— Бу одамлар мени кафангадо кийишмоқчи, — дея қичқирди у Жюльенга қараб, — ахир мен эртага Майнида қуйлашга ваъда берган эдим. Менга тингламок учун еттига мулкдор князь у ерга атайлаб келган. Қани, кўринг, ташқарига чиқиб, тоза ҳавога нафас оламиз, — деди у қандайдир маънодор оҳангда.

Улар йўл бўйлаб юз қадамча юришди, бу ерда элди ҳеч ким уларнинг гапини эшитма олмади.

Бу ердаги гаплардан хабарингиз борми? — деди у Жюльенга. — Манави почта нозирни гирт муттаҳам экан. Сайр қилгани чиккаимда, дастёр болага йитирма су берган эдим, у менга бир гапини айтиб берди. Қишлоқнинг нариги четигадаги отхонада ўн иккита от турганмиш. Улар аллақандай чопарини кўлга туширишмоқчи экан.

— Нималар деллсиз? — дея ўзини маъсум кўрсатиб хитоб қилди Жюльен.

Бироқ нозирнинг муттаҳам эканлигига ишонч ҳосил қилишнинг ўзи қамлик қиларди, бу ердан жўнаб кета билиш керак эди. аммо Жеронимо ҳам, унинг дўсти ҳам бу ишнинг улдасидан чиқиша олмади.

— Майли, эртагача сабр қиламиз. — дея қарор қилди ниҳоят Жеронимо, — Чамаси, улар биздан иғбодланишяпти. Сизгами, менгами, билмайман, лекин икковимиздан биримизга ишонилмаяпти улар. Эртага эрталаб яхшигина ноғушта тайёрлаб беришни букурариз-да, улар қозон-товук билан овора бўлиб туришганида сайр қилиш баҳонасида кўчага чиқиб, жуфтаник ростлаб қоламиз ва бирор жойда отарава ёллаб, кейинги почта станциясига етиб оламиз.

— Нарсаларимиз нима бўлади? — дея сўради Жюльен Шу пайт унинг миёсига. мени кўлга тушириш Жеронимонинг ўзига топширилган бўлса-чи, деган ҳаёл келиб қолганди.

Кечки ояқатни еб, ётиб ухлаш пайти ҳам қолганми. Жюльеннинг эндигина кўзи илмиган ҳам эдики, бирдан

аслаҳимларнинг товуши уни уйғотиб қўборди: икки одам унинг хонасида сира тортинмай сўзлашиб турарди.

Жюльен улардан бирини дарров таниди: қўлида фонарь тутиб турган бу одам почта нозирин эди. Фонарнинг ёруғи Жюльен араватан хонасига олиб кириб қўйишни буюрган сафар сандиғига тушиб турарди. Почта нозирин ёнида турган қандайдир одам сандиқнинг қопқогини очиб, ули бамай-лихотир титқисамоқда эди. Жюльенга фақат унинг қўлига ёпишиб турган торгина қора энга кўриниб турарди.

«Ахир, бу жубба-ху!» - дея қарор қилди у ўзинча ва оёқиягина ёстиғининг тагида яшириб қўйилган тўппончани қўлига олди.

- Қўрқманг, тақсирим, улар уйғонитилмайди. Деди почта нозирин. - Биз уларни ўзингиз ҳозирлаб берган вино билан сийлаганмиз.

- Ҳеч қандай ҳоғоз кўрмаяпман, - дея жавоб қилди поп. Ҳаммаси кийим-кечиқлар, атир-упа, сочмой ва шунга ўхшаш майда-чуйда нарсалар. Бу шунчаки кўнгилхушлик учун саёҳат қилиб юрган ҳозирги сиқилган ёшлардан бирортасига ўхшайди. Уларнинг чопари жўрттага италиянча талаффуз билан сўзлаётган аяғини бошқаси бўлса керак.

Уларнинг иккови ҳам Жюльеннинг кийимлари чўнтагини титқиллаш ниятида унинг ёнига келишди. Йигит бир қўнғили уларни ўзри сифатида отиб ташламоқчи ҳам бўлди. Ахир буниинг учун ҳеч қандай жазо бериномасди. У ўзини арабг тўхлатиб қолди. «Аҳмоқлик қилмаслигини керак, - дея ўйлади у - Ҳамма ишни бутиб қўяман». Улар Жюльеннинг кийимини титқиллаб чиқишди. «Йўқ, бу дипломат эмас», дея қарор қилди поп. У йигитдан узоқланиб жуда яхши иш қилди.

«Агар менга қўлини тегизгудек бўлса, яхшилик кўрмайди, - дея ўйларди Жюльен. - У ҳали ҳам менга ханжар санчишни мумкин. Фақат мен бунга йўл қўймайман».

Рухоний у томон ўгирилди. Жюльен хиёл кўтини очиб қаради: шу тоғда унинг нақадар хайратга тушганини билсангиз эди! Бу рухоний аббат Кастанэдниинг худди ўзгиласи эди! Чиндан ҳам бу икки нусха унча каттик тақирмаслиқки

ҳаракат қилинган бўлса-да, улардан бирининг товуши йилгига бошиданок таниш кўринганди. Жюльеннинг дилида заминни бу маълул гаъдангадан ҳалос этиш нотаги тутилди.

«Хўш, у ҳолда вақфдам нима бўлади?» – деди у ўзига ўзи.

Цол ва унинг ёрдамчиси чиқиб кетишди. Орадан чорак соат ўтгач, Жюльен ўзини уйғонтандек қилиб кўрсатди. У кичкириб, тўполон кўтарди ва бутун уйни уйғотиб юборди.

– Мени заҳарлашсинлар! Маъам қочаётти! – дея қичқирарди у – Вой, жуда азоб чекапман!

Жеронимога ёрдам бериш учун унга баҳона керак эди. Йилгит унинг хонасига кириб, афюн кўшилган винодан ичган Жеронимони деярли беҳуш ҳолда кўрди.

Шундай найрани ниятлашиши мумкинлигини олдиндан сезган Жюльен ўзи Париждан олиб келган шоколад билан қанотланган эди. У қанча уринмасин, Жеронимони бутунлай уйғотинга ва уни ўзи билан жўнашга қўндиролмади.

Менга бутун Неаполитания хироллигини ҳади қилинган тақдирда ҳам ўрнимдан туролмайман, – дея мингилларли уйқу аралаш қўшиқчи, – йўқ, уйғонмайман, уйқу жула ширин нарса!

– Ёттига мулкдор князь нима бўлади?

Кутиб туришди.

Жюльен бир ўзи йўлга чиқиб, ҳеч қандай саргушайтмас олиё ҳазратини олдиға етиб олди. У ўзини қабул қилишларини илтимос қилиб, ярим кун вақтини бекорға сарфлади. Унинг бахтига соат тўртларда герцог сайр қилгани чиқди. Жюльен унинг пиёда кетаётганини кўргач, сира ўйлаб ўтирмай герцогга яқинлашди-да, садақа сўради. У олиё ҳазратдан икки кадам нарида тўхтаб, чўнтагидан маркиз де ля Моллиниг соатини чиқарди ва қўлини узатиб, уни герцогга кўрсатди.

Кейинроқ қолиб, ортидан юринг, – дея жавиб қилди герцог унинг юзига қарамай.

Тахминан бир чаҳиримча йўл юришгач, герцог бирдан четга бурқлиб, кичкина қалъахонага кирди. Хулди ана шу

ерда. жўнгина қахвахонанинг ифлос хужрасида Жюльен герцотга ўша тўрт саҳифадан иборат мактубни ёд айтиб бериш шарафига муяссар бўлди.

– Ҳаммасини қайтадан такрорланг, – деди герцот унга йнги мактубни охиригача айтиб бергач, – фақат секнрок галиринг.

У баъзи гапларини ёзиб олди.

– Кейинги почта станциясигача пиёда боринг. Нарсаларингиз билан аравани шу ерда қолдирасиз. Бир аналлаб Страсбургга етиб олиниг-да, пўннинг йнгирма яккиччи кун (бутун эва ўнинчи эди) соат ўн икки яримда худди шу қахвахонада бўлиниг. Бу ердан ярим соатдан сўнг чиқасиз. Бир оғиз ҳам сўз айтманг!

Жюльен эшитган ҳамма гап шу бўлди. Бирок герцотга чин дилидан қойил қолмади, учун шу ҳам етарли эди. «Жилдик ишлар мана шундай қилинади, – дея ўйлади у – Агар уч кун бурун аягни вайсакиларнинг гапини эшитганида бу аркони давлат нима деган бўларди?»

Ўзининг назарида, ҳеч қандай қиладиган иши бўлмаган Страсбургга етиб олоқ учун Жюльеннинг якки кун вақти кетди. Йнги у ерга уюқ айланма йўл билан борди. «Агар аягни иблис, афбат Кастанэд мени таниб қолган бўлса, у ҳолда ичимга тушмасдан қўймайди. Вазифамни барбод этиб, устимдан кулиш имконияти тугилиб қолса, ўзинг билиш нақ осмонга етарди-да!»

Бутун шимолий чегарада и конгретация қидирув бўлимининг бошлғи аббат Кастанэд. Жюльеннинг бахтига, уни ганиматан эди. Канчалик сергак бўлмасинлар, Жюльеннинг кетидан ярам қўйини страсбурглик незуитларнинг ҳаблига ҳам қолмади, зеро тингга ҳаворонг қамзул қийиб, еқасига орден тақиб олган Жюльек шу турғида фақат ўз хурсандчилигини ўйлайдиган ёш харбийнинг худди ўзинаси эди.

XXIV. СТРАСБУРГ

*Мафтуналик! Муҳаббатининг бутун
жўтақинлиги, унинг умидсизликка солувчи
бутун кучи сенинг изминда. Фақат унинг
дизраб қўюлгачари-ю лавлатли завоқ-шафқ-
ларининг сенинг истиерида эмис. Мафту-
бам ҳалай ётган пайтда мен унга тикилиб
туриб: мана у, беқийс гўзаллиги, аёлларга
ҳас барча оқтизликлари билан буткул мен-
ки, деб айта олмасдим. Тангри уни эркак
зотида шафқат юзасидан, унга бахт ва
қувонч ато этмак ниятида қандай яратган
бўлсин, шу ҳолича у ҳошр менинг
истиерида эди.*

Шаллер, «Обал»

Страсбургда саккиз кун вақтини ўтказишга мажбур бўлган Жюльен бирор йўл билан юрак чигилини ёшиб мақсадли ҳарбий шон-шўҳрат ҳамда нағанга садақат тўғрисида ҳасл суриб юрарди. У севармиди ёки йўқми? Буни унинг ўзи ҳам аниқ билмасди, фақат тилка-пора бўлган қалбида ўз бахти ва бутун орзу-истакларининг соҳибаси бўлмиш ёлғиз Матильдагига ҳукмрон эканлигини ҳис этарди. У ўзини бо-сиб, умидсизликка беришмаслик учун бутун ироласини са-фарбар этишга мажбур бўлмоқда эди. Машмуаеъи де ля Молга алоқадор бўлмаган бирор нарса тўғрисида ўйлашга унинг мажоли етмай қолганди. Шўҳратпарастлик ва мафрурлик бир вақтлар де Реналь хонимга бўлган ҳис-туйғусидан унинг эътиборини қалғитиб турарди. Матильда эса уни бут-кул ром этиб олган бўлиб, йигитсини келажак ҳақидаги барча орзулари муқаррар равишда кизга бориб такалларди.

Келажак эса, уни қай томондан олиб қараманг, йигитга қайгули бўлиб кўринарди. Биз Неррьерда унинг мафрур ва ўзига ёнроқ қўйиб юришга оқлатилиб қолган эдик. Энди бу ғалати йигит ўзининг мутлақо акси бўлиб қолганди, унинг қамгарлиги баъзан бемаънилик даражасига бориб етарди

Уч кун бурун у айбат Кастанэдни жон деб отиб ташлаган бўларди. Бирок энди Страсбургда бирорта гўдак у билан бахсланиб колгудек бўлса, у ўзи эмас, ана шу гўдак ҳақ бўлса керак, дея ўйларди. Ўз ҳаётида гўнаҳгарини барча рақиб ва душманларини эслар экан. Жюльен энди доим, айб уларда эмас, ўзинида бўлган, деган қарорга келарди.

Зеро бир нақслар унинг кўз ўнгига ажойиб муваффақиятларга эъла келажакки гавдалантирувчи кучли ҳаёлини энди унинг шафқатсиз душманига айланганди.

Сайёҳимизнинг беҳосдан бундай ёлғизликка мажбур этилиши унинг аламли ҳаёлларини янада кучайтираётгандек туюларди. Ҳозир ёнида бирор дўсти бўлганда унинг нақадар боши осмонга етган бўларди «Ҳа! – дорди ўзига ўзи Жюльен. – Бирок бу ёруғ дунёда менга меҳр кўйган бирорта одам бормикин ўзи? Агар дўстим бўлган тақдирда ҳам мен бу гапларни умримнинг охиригача сир сақлашга ундаётган виждонимга хилоф иш қилармидим?»

У от миниб, Кель атрофида сайр қилиб юрарди; бу Рейн соҳилидаги бир шаҳарча бўлиб, Дезе¹ ва Гувьон Сен-Сир² унинг номини шон-шухратга буркаган эдилар. Немис деҳқонини унга шу улуғ саркардаларнинг матонати тўғайли шуҳрат қозинган кичик дарёлар, кишлоқ йўллари, Рейндати оролчаларини кўрсатмоқда эди. Чап қўли билан жиловни тутган Жюльен ўнг қўлида маршал Сен-Сирнинг эрданиқларига илоҳа қилинган ажойиб ҳаритани ушлаб борарди. Шу пайт аллақимнинг қуялук овози унинг бошини кўтариб қарашга мажбур эди.

Бу бир неча ой муқаддам унга ҳақиқий қиборликнинг биринчи қондаларини ўргатган лондонлик дўсти князь

¹ Дезе (1762-1800) – швейтсар армиясининг генерали. 1796-йили Мюнхендашарқидан Франция армияси Рейндан чекинар экан. Дезе унга катта бўлмаган иттифак билан Келье шайхонлиги қамалиб олган на ёлғизроқ қўмондонларидан француз қўшинлари иккинчи даражалиққа қайта қозонишнинг келди. Австриянинг қўмондони эрагирлик¹ Қара кўшикларини ана шу қалъа деворларини оловли қўлатиб турган.

² Гувьон Сен-Сир (1764-1830) – француз сиррати, швейтсар армиясининг барча қоринларидан ҳуссан, Морнинг чекинишида ҳам тағирек этган. «Келди ва жор» романининг ёзилганидан бир неча йил олдин унинг ўша қоринлар қамалиб қолганини бил қилган экан.

Коратов эди. Бу улуг санъатга катыш рия кылуучи Коратов Страсбургта якиндатина келиб, келга энлигина кадам күйгөн эди ва умри бини бўлиб 1796-йил камали тўғрисида бир сатр ҳам гап ўкимаган бўлса-да, уни Жюльенга батафсил хикоя килиб бера бошлади. Немис деҳкон унга оғзини очиб караб турарди, эеро у, хар качай, франшузчани бирот билар ва князкинг бемаъни гапларни кандай калаштириб ташлаётганини яккол тушунарди. Бирок шу тобда Жюльеннинг хаёли деҳкон ўйлаб турган гаплардан бениҳоя узок эди, кахрамоними бу йигитга ажабланиб тикиларди, унинг келишган кадди-жомати ва эгарда чиройли ўтиришига койин холларди.

«Мана буни бахтли деса бўлади! дея ўйларди у.

– Шимитнинг ажойиблитини каранг! Сочлари ҳам жуذا хафсала билан текисланган! Ах! Кани энди, мен ҳам унга ўхшаган бўлсам, шунда Матильда уч кун севганидан сўнг мендан кўнгли келмаган бўларди!»

Князь, ниҳоят, Кель кимали тўғрисида хикоя килиб бўлган. Жюльен томон ўтириди:

– Бу дейман, илазамас рохибниинг ўзи бўлиб колибензку, – деди у – Чамамда, мен бир вақтлар Лондонда сизга ўрганган жиддийлик конасига хаддан ташкари риоя килиб юборибсизми, дейман. Мажнун кўриниши ўзини яхши тутиши сирасига кирмайди. Мажнун эмас, зерикаётгандек бўлиб кўринмок керак. Агар мажнун кўрингансиз, бу демак, сизга нимадир етишмаётган, бирор нинда муваффакиятсизликка учраганингиз бўлади. Бу билан сиз ўзингизни кўтимен килиб кўрсатаёсиз. Ва, аксинча, агар сиз зерикаётган бўлсангиз, сизнинг дўнглингизни овозмоқчи бўлаётган адамнинг ўзи нокулай ахволга тушиб қолади. Кандай жиддий хатпта иўл күйгөнлигизни тушуннинг ахир, азизим.

Жюльен оғзини очиб, уларнинг гапига кулок солиб турган деҳконга бир эжо узатди.

– Жуذا яши, дея ган коғди князь, сизда назокат ва саховат бор экан! Жуذا, жуذا ҳам яши!

– Шундай дея у отини едириб кетди. Калби ахмоқона бир завқда тўлган Жюльен унинг ортидан от кўйди.

«Ах, агар мен шундай бўлганимда эди, Матильда мен»

тан анани Круазнуани афзал кўрмасди!» У князнинг бу бемъни тентаклигидан қанчалик аччиқланса, ўзидан шуғча каттиқроқ нафратланар ва ўзи ҳам шундай бўла олмаслигидан ўқиниб, князнинг бу қилиқларига қойил қолар эди. Инсон эотининг ўзидан ўзи жирқайиши бундан ортук бўлмаса керак.

Князь чиндак ҳам Жюльеннинг нимадандир руҳи тушганлигига ишонч ҳосил қилди.

— Гап бундай, азизим, — деди у улар Страсбургга кириб боришар экан. — Бу ишингиз арамайди энди Нима, бутун бойлигингиздан ажралиб, хонавайрон бўлдингизми? Ёки, эҳтимол, бирор актриса қизни севиб қолгандирсиз?

Руслар франгузларнинг урф-одатига жуда таассуб қилишадими-ю, лекин бу соҳада улар тахминан эллик йил орқада юришди. Ҳозир улар Людовик XV асрига таклиф қилишарди.

Севги ҳақидаги бу ҳазил-хузул гаплардан Жюльеннинг хўзига тирқираб ёш чиқиб кетди. «Хўш, бу ажойиб йигит билан маслаҳатлашсам нима қилади?...» — дея хаёлидан ўтқизди у.

— Ха, дўстим, — деди у князга қараб, — сиз чиндан ҳам қилимдагини топдингиз. Афсуски, мен ошиқ бўлиб қолдим, ундан ҳам баттарки, мендан юл ўғирниди. Дилбар бир аёл, у шу ерга яқин бир шаҳарчада яшайли, мени уч кун севди-ю, кейин эса бирдан қувиб юборди. шундан жуда руҳим тушиб қорибди.

Сўнгра у князга сохта исмлар билан Матильданинг феъл-атвори ва табиатини тасвирлаб берди.

— У ёғини айтмасангиз ҳам бўлади, — деди Коракви. — ҳақимлик қилувчига ихлос қўймигингиз учун сизнинг ҳақоянгизнинг давомини ўзим айтиб бераман. Бу ёш ҳонимнинг эри жуда бадавлат одам ёки, эҳтимол, унинг ўзи жуда ақилюда оиладан, менимча, шуниси тўғрироқ бўлса керак. Хулласи қалом, у маишуруланса арзийдиган аёл.

Жюльен иламай бош иргеди: яна бирор гап айтишга унинг матонати етишмади.

— Жуда яхши! — дея жавоб қилди князь. — Мана сизга

уч донга ҳапдори, лекин анча аччиқ ўзим. Марҳамат қилиб, уни дарҳол ютиб қўбординг:

1. Ҳар кунин ўша хоним билан... Унинг кесми нима эди?

– Де Дюбуа хоним.

– Исмдан ҳам берган экан ўзи! – дея хитоб қилди хония қотиб-қотиб кулар экан. – Йўқ, кечирасиз, тушунамай, бу сиз учун муқаддас ном, Шундай қилиб, сиз ҳар кунин де Дюбуа хоним билан учрашиб турмоғингиз керак. Лекин зинҳор ўзингизни ундан совингандек ёки ранжигандек қилиб кўрсатманг. Асричилишни бутўқ қонласи ёдиниғизда бўлсин: доим сиздан кутиншайтган ишнинг тасқарисини қилинг. Сиз ўзингизни унинг илтифотига эришганингиздан бир ҳафта аввал қандай бўлсангиз, худди шундай қилиб кўрсатинг.

– Эҳ, у пайтда мен мутлақо хотиржам эдим, – дея ашҳ билан хитоб қилди Жюльен. – Ўзимча, унга ачинамай, ҳолос дея ўйлардим.

– Парвонанинг қаюти шам алангасида қуяди, – дея унинг гапини бўлди қияъ, – дунё қаби кўҳна ўхшатиш бу.

1. Сиз ҳар кунин у билан учрашиб турасиз.

2. Сиз асиззода хонимлардан бирининг кўнлини овлай бошлайсиз, лекин бу ўринда сира ҳам элтирос намоёнш эмайсиз, тушунарлими? Сиздан яшириб ўтирмайман, жуда кийин роҳи ажро этмоғингизга тўтри келади. сиз устомонлик қилмоғингиз лозим, лекин найрангни сезиб қолмас. Тамом бўлишим деяверинг.

У жуда ақлли, мен эса гирт аҳмоқман. Демак, ишм қаток, – дея сўнги товуш билан Жюльен

– Йўқ, фақат сиз, чамаси, мен ўйлаганимдан ҳам кўпроқ ошқиб бўлиб қолганга ўхшайсиз. Де Дюбуа хоним, таъдир жуда олиғ насаб ёки саноксиз бойлик ато этган барча эллар қаби, фақат ўз шахсиятини ўйласа керак. У сизга эмас, ўзига кўпроқ элтибор беради, бинобарин, у сизни билмайди. Дилида севги жўш урган ўша икки-уч висол дамларидан у ўз ҳаёлотига зўр бериб, сизнинг тилмоғингизга ас қолдиргани эмас, балки ўзи ўйлаб чиқарган қаҳрамонни кўриди.

Эҳ, жин урсин! Бунинг турган-қингани аниқби-ку.

азизим Сорель, сиз мактаб боласиз эмасмиз-ку ахир!..

Гап бундай! Қани, манами дўконга қирайлик-чи, мана сизга ажойиб қора талсук, уни Берлингтон-стритдаги Жон Андерсоннинг ўзи тиккан, деб ўйлаш мумкин. Марҳамат қилиб, уни тақиб олинг-да, бўйинингизда осилиб турган шунинг бедаво қора арқонини ташлаб юборинг.

— Хўш айтнинг-чи. — дея давом этди князь Страсбургнинг олди зарбюфчисининг дўконидан чиқишар экан. — қандай жамиятда аралашиб юрарди ўнгла де Любуа хоним? Ё Худойим! Шунчакам нем бўладими! Жаҳлингиз чикмасин, азизим Сорель, чия сўзим, шунчаки оғзимдан чиқиб кетди. Хўш, кимнинг кўнглини овлайсиз?

— Жуда одобли бир аёл бор. Унинг отаси лайпок фабрикасининг эгаси, низооятда бадавлат одам бўлган. Бу хонимнинг кўзлари жуда ажойиб, бунақасини сира кўрган эмасман, менга жуда ёқади бу кўзлар. У шаҳарнинг олди аёли ҳисобланади. Лекин барча бу устунлиқларига қармай, агар олдида тижорат ва дўконлар ҳақида сўз очилса, хоним хижолат тортиб, хизариб кетади. Бахтга қарши унинг отаси Страсбургнинг машхур савдогарларидан бири бўлган экан.

— Демак, — қўла-қўла унинг гапини идиб кетди князь, агар фириб бериш ҳақида сўз очилса, ўнгла жоноқингиз сиз тўғрингизда эмас, ўн хаким гапиринчиси, деб ўйлайди. Унинг бу тенгаклиги жуда ажойиб ва сиз учун гоят фойдалиг у сизга хонимнинг оху кўзларини кўрганингизда эс-хушингизни йўқотмаслигингизга имкон беради. Муваффақиятга эришувингиз мукаррар.

Жюльен де ля Моллар ҳонадонига тез-тез келиб турадиган маршалнинг бевадаси де Фервак хонимни назарда тутган эди. Бу чет элилик ўнгла хоним маршасида унинг ўлимидан бир йил олдин турмушга чиққан эди Чамаси. унинг бутун умри бир мақсадга: ўзининг фабрика эгасининг қизи эканлигини барчанинг хотирасидан ўчиришга бағишлангандек эди. Парижда обрў орттирмоқ учун ҳа у эзгулик тарафдори бўлган хотинларга бошчилик қилмоққа жазм этган эди.

Жюльен князга сизкидан қийин қолганлиги: унинг барча бу тенгаклиқларига эга бўлмоқ учун у ҳеч нимани

аямаган йўларди! Икки дўстнинг суҳбатн жуда чузилиб кетди. Коразовнинг боши осмонда эди, ҳали бирорта ҳам француз унинг сўзларини бу қадар узоқ тингламаган эди. «Мана, инҳоят, мақсадимга ҳам эришдим, – дея таштан киларди ўзича князь, – менинг устозларим гапимга кулоқ солишяпти ва мендан ақл ўрганишяпти».

– Демак, сиз билан келишиб олдик, – дея такрорларди у Жюльенга ўзинини марта. – Де Дюбуа хонимнинг олдига ўша пайпок фабрикасининг кизи бўлмиш фаришта билан гаплашаётганингизда эхтиросдан асар ҳам кўрсатмайсиз. Хатларда эса, аксинча, оташин эхтирос намойиш этинг. Қотириб ёзилган ишкий мактубни ўқиш – тегма нозик хонимга бекиёс лаззат бағишлайди, бундай мактубни ўқийганида у ҳузур қилиб дам олади. Бу ўринда устомонлик қилишингизга доҳат қолмайди, энди у ўз қалбига кулоқ солиши мумкин. Шундай қилиб, унга ҳар куни иккитадан мактуб йўлланг.

– Йўл-е, инҳор ундай қилолмайман! – дея хитоб қилди қаламга учиб Жюльен. Ундаи кўра мени ўтиргн солиб янчисанлар, мен икки сағр жумланг ҳам нишо этолмайман, мушакко мурдаман, азизим, кўлимдан ҳеч нима келмайди. Майли, мени шу ерда тақлаб кетгн қолинг, шундоқ йўл четига етман-у, жон ушавераман.

– Қандайдир жумла нишо этасиз, деб сизга ким айтди? Менинг сафар санлигимда олти том ишкий мактублар ётибди. Ҳақима туридан, ҳар қандай дёл табиатига мос келадиганидан йор. Эзгулик тарафдорн учун ҳам толилади! Мана дўстим Калиеский Лондондан ўн уч чақирим наридаги Ричмонд-Террасда йугун Англиядан е энг ўзид қвакер¹ хонимга хушомал қилиб юрган эди.

Жюльен дўсти билан тун соат иккида хайрлашар экан, ўзини энди у қадар бахтсиз ҳис этмасди.

Эртаси куни князь ўинга хотибни таклиф қилди, икки кундан кейин жа Жюльен ҳафсага билан ракамланган ҳамда энг юксак ва энг зернкарли эзгулик устидан галаба қозонишга мўлжалланган эдик учта ишкий мактубга эга бўлди.

¹ Квакер – кристиан динининг Англия ва Америкада тарқатган бир маъбафига мансуб киши.

– Эдикс тўртинчи мактуб йўқ, – деди князь, – зеро Калисскийни яхши гап билан қувиб иборишқили. Лекин сизга барибир эмасми, охири-окибатда пайпоқ тадбир-корининг кизи сизни ҳам хайлаб юборса нима қилибди? Сиз ахир фақат де Дюбуа хонимнинг юрагига таъсир ўтказмақчиенсиз-ку.

Улар ҳар қуни от миниб, бирга сайр қилишарди. Князь Жюльенни жуда яхши кўриб қолди. Унга дафъатан қўйиб қолган маҳрини қандай нэхор қилишни билмай юрган князь охири йилгига бадавлат меросхўр бўлиши ўз ҳолавачча-паридан бирига уйланишни таклиф қилди.

– Унга уйланиганимиздан кейин эса, менинг таъсирим ва мандави орденингиз ёрдамида сиз икки йилдан сўнг полковник бўлиб olasиз.

– Лекин бу ҳеч билан мени Наполеон мукофотлагани эмас-ку, бунинг йўриғи бошқа.

– Нима фарқи бор? – дея жавоб қилди князь. – Уни Наполеон таъсис этган-ку, у, барибир, Европада энг олий ордени ҳисобланади.

Жюльен унинг таклифига даярли рози бўлиб қўйган эди-ю, лекин бурчи олий ҳазратнинг олдида боришни таҳрир этарди; Коразов билан хайришар экан, у дўстига ҳаг ёзишни вазьда қилди. У ўзи келтирган махфий нотага жавоб олди-ла. Париж томон олиб кетди, бироқ икки кунгича ёлғиз ўзи қолиши биланок Франция ва Матильдани тарк этиш Жюльенга жуда қатъа мусибат бўладигандек туюлди. «Йўқ, мен Коразов таклиф қилаётган ўша миллионларга уйланимайман, – дея қарор қилди у. – Лекин берган маслахатидан фойдаланман.

Ахир кўнглини овлаш савъати – унинг касби-ку. Мана, ўн беш йиллирки, у бирор бошқа нис билан қизиқмайди. – ҳозир у ўттиз ёшда-ку ахир. Уни ақли паст деб бўлмайди: у ҳув ва энцикл одам. Жўшқинлик, поэзия бундай табиатга тўғри келмайди, унинг руҳи прокурорчикига ўхшайди. У ҳада янаам яхши, у тўғри мулоҳаза юригапти, дея ўйлашга асос кўпроқ бўлади.

Ҳа, худди шундай қилиш керак, де Фервек хонимга

хушпмад қилиман

Тўғри, сал зернкарди роқ бўлса керак, лекин мен унинг ажойиб кўзларига тикилиб юрман, бу кўзлар менни дунёда ҳаммадан кўпроқ севган ўша кўзларга жуда ҳам ўхшаб кетади.

У чет эллик аёл, демак, ўрганмоқ учун янги табиат бўлади.

Мен эс-хушимдан ажраляпман, ҳалок бўляпман, шу боисдан ҳам ўша дўстона маслаҳатга риоя қилишим ва ўз қалбимга қуюқ солмаслигим керак.

XXV. ТАҚВОДОРЛИК ХИЗМАТИДА

Агар мен бундан икки-юкка билан ва орқа-олдимга қараб назоратланадиган бўлсам, у ҳолда мен учун бу назорат бўлмаст қилади.

Lone de Beza¹

Парижга қайтиб, маркиз де ля Молга, чамаси, унинг хайсаласини жуда пир қилган жавоб мактубини топширигач, қахрамонимиз унинг хонасидан чиққан заҳоти граф Альтамиранинг олдига қараб югурди. Ўлим жазосига ҳукм қилиниш каби устулшиқдан ташқари бу ажойиб инсон жуда доғилманд ва ҳудожўй ҳам эди; ана шу фахшлатлари ва ундан ҳам кўра ўзининг олий насаби туфайли граф де Фериз хонанининг шидига жуда мос тушар ва улар тез-тез учрашиб туришар эди.

Жюльен грифга жуда жиддий қилиб ўзининг ишқини бекарор бўлиб қолганини айтди.

— У шундан ҳам жуда олийҳиммат, софдил ва қалб юксак аёл. — деди жавобан граф Альтамира, — лекин бироз танаббурлиги бор, исхунтликка ҳам мойилроқ. Гоҳида мен у айтувчи ҳар бир сўзни жуда яхши тушулман, аммо бу тул

¹Френко Лоне де Веа (1562-1639) — ислон элани ва франсугрин 2000 дин элани. Ўси, 160) дан ортинк сонет элани.

жумланинг маъносини сира англай олмайман. У билан суҳбатлашадиганларда гоҳо, француз тилини одамлар айтганчалик яхши билмасам керак, дея ўйланиб қоламан. Бу дўстлик жамиятда сизнинг обрў-эътиборингизни пигиради. Лекин, биласизми, юринг, яхшиси, Бустоснинг олдига бераман, — деди ҳар бир ишда нозил ва оқилона йўл тутгани яхши кўрадиган граф Альтамира. У бир вақтлар маршал бева-синнинг кўнглини овламоқчи бўлган эди.

Дон Диего Бустос худди ўз мижозининг даъволарини иштиётган адвокат каби бир оғиз ҳам сўз айтмай, уларни ишонинг моҳиятини узоқ ва батафсил ҳикоя қилишга мажбур эди. Унинг башараси семириб кетган раҳибникига ўхшарди-ю, лекин коп-қора шоп мўйлови бор эди. У ўзини жуда маҳобатли тутарди, бироқ аслида ўзи ҳалол карбонарий¹ эди.

— Тушунарли, — деди у ниҳоят Жюльенга. — Сиз, маршал беваси де Фервак хонимнинг бирор лойт ўйнаши бўлганими ёки йўқми, дея сўрамоқчимисиз? Бинибарин, муваффакият қозонишга умид қилсангиз бўладими? Шу нарса кизиқтирарлими сизни? Сизга шу нарсани айтишим мумкин: шаксан мен мағлубиятга учрадим. Энди, бу ҳол мени ортиқ ранжитмай кўйган бир лойтда унинг табиати тўғрисида сизга шунини айтишим мумкин: хонимнинг кайфияти тез-тез бузилиб туради, бунинг устига у анча кек саклайдиган одам. Бу хислати ҳақида ҳозир сизга ҳикоя қилиб бераман.

Одатда, истеълодли одамлар жуда сертарда бўлишадик ва шу боксдан уларнинг барча ишлари кишига хиёл қалати туюлади. Мен хонимда бу хислатни сезмадим. Аксинча, худди шу голландларга ҳос ваэминлиги ва совуққонлиги учун ҳам у шу қадар гўзал ва тинч кўринади.

Испанияликнинг ўзини бундай оғир-ваэмин тутиб, суяккашлик билан сўзлашидан Жюльеннинг тардиси кайнай ёқилади, у тоқати тоқ бўлиб, бир неча бир қиска-қиска лукма танилиб, унинг гапини бўлди.

— Гапини эшитишни истайсизми ўзи? — дея сўради

¹ Карбонарий - XIX аср бошида чет элликлар ҳукумидан қарши Италия мушаккалликни учун курашган ишария ташкилот аъзоси

ундан махобат билан дон Диего Бустос.

— Еула Гавесезе¹ учун мени кечиринг. Қулығим сизда, — деб жавоб қилди Жюльен.

— Де Фервак хоним бир ёмон кўриб қолса, нафратининг чеки бўлмайди. У умри бини бўлиб кўрмаган қандайдир адвокатлар, бечора шoirларни шафқатсизлик билан тазкиб этади. Аппави кўшикчи шoirлар бор-ку, коллегиста ўхшагачлар, бўласизми?

Севғидир касб-корим...

Ишқ қуритди мадорим...

ва ҳоказо.

Шундан сўнг Жюльен ўша кўшикни охиригача тинглашга мажбур бўлди. Испани тушмағур, чамаси, француз тилида кўшик айтишни жуда яхши кўрар экан.

Бу ажойиб кўшикни шу пайтга қадар ҳали ҳеч ким бундай бетоқат бўлиб эшитмаган бўлса керак ўзи.

— Маршал беваси, — деди дон Диего Бустос кўшикни охиригача айтиб бўлгач, — шундай:

Ковоқхонада бўлибман оимқ ..

дея бошланганига бир кўшик муаллифини хонавайрни қилди.

Жюльен, яна кўшиқ айтиб қолмаса гўрга эди, дея кўриқиб кетди. Бирок дон Диего бу тал кўшикнинг мазмунини батафсил таъдил қилиш билан чекланиб қўя қолди. Чундан ҳам бу кўшиқ жуда фосикона ва одобсиз бир руҳда ёзилган эди.

— Маргил беваси менинг олдимда ўша кўшиққа нисбатан ўз газабининг изҳор қила бешлаган эди, — деди дон Диего, — мен хонимга унинг тонфасидаги аёллар матбуотда босилиб чиқадиган ҳар хил бўлмағур гапларни ўқимасликлари керак. ден эътироз билдирдим. Тақво ва одоб қоидаларини қаттиқ каттиққўшлик билан ўрнатилмасин, Францияда ковоқхоналар учун шундай асарлар ёзилаверати. Де Фервак хо-

¹ Eula Gaveseze (асомини) — французча кўшикнинг иши

ним ўша кўшик муаллифини – иш ҳакинини ярминини ўмариб қолишадиган бечора бир ялангоёк шоирни бир минг саккиз юз франк маош оладиган ишилал қуялириб юборган, мен ҳонимга шундай дедим: «Бу ёнгга энди эҳтиёт бўлинг, сиз ўша бечора ҳофиябозга ўз қуролингиз билан ҳужум қилдингиз, у эса сизга ўз ҳофиялари билан жавоб бериши мумкин – у такводорлик тўғрисида биринчи кўшик ёшди. Барча ханамлар меҳмонхоналар сизнинг тарафпарварлигини олишди. Бировнинг устидан кулишни яхши кўрадиган одамлар эса ҳамма ёқда ана шу эпиграммани такрорлаб юришди». Ўшанда маршал беваситанинг менга нима деб жавоб қилганини биласизми, тақсир? «Худо йўлида мени бутун Парижнинг кўз ўнгиде қатти этсалар ҳам майли – бу Францияда илгари сира кўрилмаган томоша бўларди. Шунда хашқ қасқатли уликни тизиллашти ўрганарди. Бу меннинг ҳаётимдаги энг ажойиб кун бўларди». Шу гапни айтганда унинг кўзларидаги ифода ханузгача унута олмайман.

– Ҳа, унинг кўзлари жуда чиройли! – дея ҳитоб қилди Жюльен.

– Кўриб турибман, чиндан ҳам ошқиб бўлиб қилибсан... Шундай қилиб, – дея яна маҳобат билан гап башлада дон Диего Бустос, – у серзарда эмас, серзарна одамлар эса одагга кекчи бўлишди. Унинг одамларга ёмонлик қилишининг босси ўзининг бахтсиз эканлигидан бўлса керак. Мен унинг қадайдир ланхона қайғуси бор, деб гумон қиламан. Эҳтимол, ҳамма гап ўзини такводор қилиб кўрсатиш ўлгудек жонига текканидир.

Испаниялик жимий қолди-да, бир дакккача оғиз очмай, Жюльенга тикилиб турди.

– Бутун гап ана шунда, – витор билан қўшимча қилди у. – Худди шу босидан ҳам сиз ҳиёл умид қилсангиз бўлади. У кишиниш кўнглиларини овламоққа уриниб юрган ана ўша ккки йил давомида мен бу тўғрида жуда кўп ўйладим. Сизнинг бутун келажагингиз, жаноби ошиқ, тамоман ана шу буюк сирга боғлиқ: ҳўш, ўз зиммасига олган ролдан қарчаган ва бахтсизлиги туфайли доим даргазоб бўлиб юрган мунофиқ эмасмикин бу ҳоним?

– Ёки, эҳтимол, – дея, ниҳоят, гапга аралашди келганидан буюн бир оғиз ҳам сўз айтмай сукут сақлаб ўтирган граф Альтамира. – бу мен йигирма марта сенга айтган ўша эски тангир шунчаки у ҳам франсузча шухратпарастлик касалига мубтало бўлгандир, ўша баалном мовутфуруш отаси ҳақидаги хотиралар уни таъкиб этаётгандир. Худди ана шу нарса унга азоб берапти. Унинг ўзг аса табиатан совуққон ва одамови. У факаг Толедога борса-ю, ҳар кунн унга жаҳаннамнинг даҳшатли манзараларини тасвирлиб, азоб берадиган бирорта руҳонийнинг кўлига тушиб келсагина баалтиёр бўлиши мумкин.

Жюльен кетди деб турганида дон Диего янада маҳобатлирох кўринишига ҳаракат қилиб деди:

– Альтамира менга айтди, сиз ўзининг одамлардан экансиз. Бир кун келиб сиз озодаликка эришувимизга бизга ёрдам берасиз, шу бондан ҳам мен сизнинг ана шу интигизга ҳўмаклашмоқчиман. Маршал бевасининг услуби билан танишиб қўйсангиз ёмон бўлмайди. Мана унинг ўз кўли билан ёлган тўртта мактуби.

– Мен уларни кўчириб оламан-да. – дея хитоб қилди Жюльен, – кейин ўзингизга келтириб бераман

– Бу ерда гаплашган гапларимизни ҳеч ҳачон ва ҳеч кимга айтмайсиз-а?

– Ҳеч кимга айтмайман. виждоним ҳақки! – дея қичқирди Жюльен.

Бу гаплардан қахрамонимизнинг ҳисл кўнгли очилди ва унинг лабларида сезилар-сезилмас табассум пайдо бўлди. «Мана сизга такводор Альтамира, у менга фоқиклик қилишда ёрдамлашмоқчи бўлиб юрибди!» – деди у ўзига ўзи.

Дон Диего Бустос билан бўлган ана шу ниҳоятда муҳим суҳбат чоғи Жюльен муттасил де Алигр саройи минорасидан соатнинг занг уришига кулоқ солиб ўтирди.

Туштик пайти яқинлашмоқда эди, у ҳозир Масильяни кўради. Уйга қайтгач, у ҳафсиза билан қайта кийинди.

«Мана менинг биринчи тештаклигим, – деди у ўзига ўзи жнадан дастга тушаётган пайти. – князнинг кўрсатмаларига оғишмай амал қилмоқ керак».

Шундан сўнг у ўз хонасига қайтиб, энг оддий сафар костюминини кийиб олди.

«Энди, — дея хаёлидан ўтказди у, — дилимдаги гапларни кўзимдан сездириб қўймасам бўлгани». Спэт тиндигина беш крим бўлган эди, тузлиқни эса олтида қилишарди. У меҳмонхонага кирди, у ерда ҳеч ким йўқ экан. Занжори диванини кўриб, Жюльен унинг олдида тиз чўкли-ла, одатла Матильда қўлини қўйиб ўтирадиган жойга лабини босди, йиғитнинг кўзларидан тиркираб ёш чиқиб кетди. «Бирор йўлнинг топиб, бу аҳмокона хиссиётга чек қўйишнинг керак, — деди у ўзига ўзи ғазаб билан. — У менни опкор этади ахир». Йиғит хўжа-кўрсин учун қўлга газета олди-да, бир неча бор боғга чиқиб, яна меҳмонхонага қайтиб кириб юрди.

Сўнгра, ҳеч қимга сездирмай, қагла эмал ортига лширилди ва бутун вужуди калт-калт титраганича, ниҳоят, мадмуазель де ля Моль деразасига қарашга журъат этди. Дераза қопқаси така-так берк эди, ҳушидан кетиб йиқилишига оз қолган Жюльен анчагача экинга суяниб турди-да, сўнгра мадори қочган оёқларини зранг босиб, боғбоннинг нарсонини кўргани ёрди.

Бир вақтлар унинг ўн қериб очган занжир халқаси. — қайҳог, у пайтларда ҳаммаси накалар бошқача эди-я! — ҳамон ўшанлай очик турарди. Э-ҳушлик деярли йўқотган Жюльен халқаси лабига босди.

Меҳмонхона билан боғ ўртасида ана шундай узок танда қўйиб юрганидан сўнг Жюльен ўзини ниҳоятда ҳорити хис этди. Йиғит шу ҳолатга эришганидан жуда хурсанд бўлиб кетди. «Ана эди нигоҳим сўник хўринали ва мен ўзимни опкор қилиб қўйишдан чўчимасам ҳам бўлади!» Аста-секин ҳамма меҳмонхонага тўплана боғтади: ҳар гал энгик ичилганида Жюльеннинг юраги орзиқиб, орқасига тортиб кетарди.

Стол ёнига ўтиришди. Ниҳоят мадмуазель де ля Моль ҳам пайдо бўлди, у ўзини қуттириш одатига бинноан ҳаммадан кейин келди. Кўз Жюльенни кўрди-ю, қил-қизариб кетди, йиғитнинг сафардан қайтгани ҳақида унга ҳеч қим бир оғиз ҳам сўз айтмаган эди. Жюльен Коратовнинг масала-

тини эслаб, унинг кўлларига каради: Матильданинг кўллари титрамоқда эди. Йигит каттиқ ҳаяжонга гушди, ҳорсин кўри-наётганидан нчиде яна бир бор қувониб кўйдди.

Жаноб де ля Моль Жюльенни мақтаб узоқ гапирди, шундан сўнг маркиза унга мурожаат қилиб, йигитнинг ҳор-син кўриниши ҳақида қандайдир жуда келифотли сўзлар айтишини лотин топади. Жюльен сония сайини ўзига ўзи: «Мен малмуазель де ля Молга кўп қарайвермаслигим, лекин шу билан бирга ундан кўзимни олиб қочмаслитим ҳам керак. Мен бошимга кулфат тушган ўша кундан бир ҳафта олдин қандай бўлсам, худди шундай кўринмоғим дарҳол...» - дея тақрорларди. Хулаас, у ўз ҳафти-ҳаракатидан мамнун бўлиб, меҳмонхонада қолди. У биринчи марта уй бекасига илтифот этиб, унинг меҳмонларини қўлидан келганича гапга солишга ҳаракат қилди.

Унинг бу назокати муносиб тақдирланди: соат саккиз-ларга яқин маршал беваси де Фервак хонимнинг келгани ҳақида хабар қилишди. Жюльен шу тахоти ўт хонасига чиқ-ди-да, ҳафсала билан қайта кийиниб тушди. Бундай диққат-этибори учун йигитдек жуда миннатдор бўлган де ля Моль хоним ундан хурсанд эканлигини кўрсатиб қўйиш мақсади-да де Фервак хонимга Жюльеннинг сарҳати тўтрисида ҳикоя қила бошлади. Йигит маршал бевасикнинг ёнига ўтирдик. Лекин у шундай жойлашдики, кўзлари Матильдага кўрин-май қолди. Санъатнинг барча қончаларига биноан шундай жойлашиб олгач, у дайрат ва ташқ тўла кўзларини де Фервак хонимга маъноли тикди. Князь Кораян унга сояга қилган эллик уч мактубининг биригчисин худди ана шу тўғизу тўтри-сидаги сафсата билан бошлашарди.

Де Фервак хоним Опера Буффга бормокчи эканини айтди. Жюльен дарҳол ўша ёкка жўнади. У ерда йигит жаноб де Бювазига дуч келиб қолган эди, каналер уни сарой ахти ложасига киритиб қўйдди. Бу ложа де Фервак хоним ложа-сининг шундоқ ёнгинасида эди. Жюльен ундан кўзини узмай ўтирди. «Қўндалик тутиб, бу камал тафсилотларини ёзиб бормоғим керак, - дея қарор қилди у уйга қайтар экан, - ахс

ҳолда барча мекёблариники¹ унутиб қўяман». У ўзини тўр-
лаб, бу зерикарли мавзуда уч-тўрт бет қиғо ҳиралар экан,
мўъжиза содир бўлиб, маммуазель де ля Моля хақида бирор
марта ҳам эсламади.

Жюльен сафарда юрар экан. Матильда уни деярли
унутиб қўйган эди. «Ўйлаб кўрсам, у мутлақо оқдий бир
одам экан, — дея қарор қилди қиз. — Унинг исми менга умр-
бод ўтиники қандай исноди қўйганимни эслайтиб юради.
Барча риоя қилади ан андиша ва қомус қондаларини ўзимга
виждокан синглириб олмоғим керак. бу қондаларини унутган
аёл ҳамма парсадан мосуво бўлиши мумкин». У марказ де
Крузнуа билан анчадан буён тайёрланиб қолётган ниҳол
битимиқни, ниҳоят, ҳал бўлди деб ҳисоблаш мумкинлигига
шаъма қилди. Жаноб де Крузнуаннинг биши осмонда эди.
Агар марказга Матильданинг уни а ниҳобган муносаба-
тиниқ бундай ўзгаришига кизини лоқайдиқ билан так-
лирга тан бериши сабаб бўлганини айғитганиқ эди, у ни-
қоятда ажабланишан бўтарди. Қолбуки, у қизиниқ бу инғича
муносабатиқдан жуда фахрланиб юрган эди.

Бирок маммуазель де ля Моля Жюльениқ кўрган лажоти
бутун ниқтлари бир зумда ўзгарди-қолди. «Ахир у рости би-
дан ҳам мениқ эрим-қу, — деди у ўзига ўзи. — Агар мен чан-
дин ҳам ақл-идроқ билан ниқ тутиб, эзгу йўл тутмоқчи бўл-
сам, у холла, турган гап, фақат Жюльенгагина турмушга
қиқишим керак».

У олдиқданлоқ, йиқит ўзини бахтеиз хўрсатиб, турли
дил сўзлари билан бозар қилса керак, дея қутар ва унга ниқма
деб жавоб бериши хақида ўйлар эди. Зеро, унинг назариди,
улар стол ёниқдан туришлари биланлоқ Жюльен у билан сўз-
лашмоқча ҳаракат қилишга аниқ эди. Бирок йиқит у билан
сўзлашшига ҳаракат қилиш у ёқда турсен, аксинча, меҳмон-
хонада логиржам ўтираверди ва ҳатто боқ томпн бирор

¹ Мекёб — 1) дини қадимиди қўшмақариниқ душманга црди бериш учун қилан
қадият оқиниқ мақсадлаги ҳаракати; 2) қўшмақариниқ, қиётиниқ жана шариқтиқ
қудин ариқидиқниқ қадиятларни, 3) ўстипилдиқ билан қиётиниқ қариниқ; устипилдиқниқ
қадиятларни; 4) қадият қудиниқ учун қирдиқниқ ақиллар қаракати. Асарда қўшма
қадиятда қиётиниқ қадиятларни қадият.

мартга ўтирилиб қарамолди – бунига у қандай хийилчилик билан эришгани етган! Худога маъдум!

«У билан бошиданок очикчасига гаплашиб олганим маъқул», — дея қарор қилди мадмуазель де ля Моль ва ёлғиз ўзи боғга чикди. Аммо Жюльендан дарах бўлмади. Матильда меҳмонхонанинг катта ойнабанд эшиги ёнидан ўта гуриб, унинг де Фервак хонимга Рейннинг тоғли соҳилларида тез-тез учраб турадиган ва у ерларга ўзига хос гўзаллик бахш қиладиган кўҳна қасрларнинг ҳарибалари тўғрисида шаян билан ҳикоя қилаётганини кўриб қолди. Йигит энди баъзи салонларда ақллилик нишонаси ҳисобланадиган бу сентиментал¹ ва жимжимдор нутқ санъатини маълум қалар эгаллаб олган эди.

Агар князь Коразов Парижда бўлганида эди, у сўзсиз фохрланса эрирди: бу кеча ҳамма воқеалар худди у башорат қилганидек содир бўлмоқда эди.

Эртаси кунн хам, ундан хейинги хунларда хам у
Жюльеннинг хатти-харакатини, албатта, майкулдани
бўларди.

Сирли гуруҳ аъзолари олиб бораётган сиёсий ўйин натижасида бу тўда бир неча завоғори тасмани тақсимолаш ҳуқуқига эга бўлди: де Фервак хоним, орденлардан бири отамнинг амакисинга берилиши керак, дея талаб қўймоқда эди. Маркиз де ля Моль эса худди шуни кайнатади: ушундайлаб киларди, улар шу мақсадда ғирғалашиб харакаат қилаётганлари сабабли маршал беваси де ля Моль саройига деярли ҳар куни ташриф буюриб турарди. Маркиз ҳадсмай министр элиб тайинланиши ҳақида Жюльен худди ана шу хонимдан билди олди: жаноб де ля Моль гуруҳга Хартияни қандайдир кичи-уч йил ичида ва ҳеч қандай тўс-тўполонсиз бутунлай йўқ қилишнинг моҳирида режаласиш тактифи қилибди.

Жаноб ле ля Моль министр бўлиб олган тақдирди жас,
Жозуьен вақти келиб епископлик даражасига кўтарилишини

умид килса бўларди, бироқ энди барча бу орзу-истаклар унинг учун қандайдир парда ортига яширилгандек бўлиб қолганди. Мабодо у тоҳида бу орзуларни эслган гақдирла ҳам улар йигитнинг кўч ўнгида қандайдир маъхум ва йирок бир ҳаёл сифатида гавадланарди. Уни савдойи кишиб қўйган бу машъум муҳаббат йигитнинг барча ҳаётий кизикишларини ўзгартириб юборган эди: у энди нима ҳақида ўйла-масин, ҳаммаси келажақда унинг мадмуазель де ля Моль билан муносабати қандай бўлишига боғлиқ бўлиб қолганди. Йигит беш-олти йил ана шундай тўр бериб ҳаракат қилиш натижасида кичиник муҳаббатини тақрор қочонишга умид қиларди.

Нихоятда совуққон ва сергак бўлган бу йигит, кўриб турибмизки, гирт телбалик ҳолига тушибди. Бир вақтлар унинг кўзга яққол ташланадиган фазилатларидан энди фақат саботгина қолибди. Сиртдан қараганда, у ўз ҳатти-ҳаракатида князь Кораюв тузиб берган режата оғинимай амал қиларди; ҳар куни кечкурун у де Фервек хонимнинг креслоси ёнига бориб ўтирарди, бироқ энди унинг бир оғиз сўз айтишга мажбур бўқ эди.

Йигитнинг Матильдала ўзини дилигаги муҳаббатидан фюри бўлгандек қилиб кўрсатишга тўр бериб уриниши унинг сўзласини қуритмоқда эди. У маршал беваси ёнида муғлақо жонсиз бўлиб ўтирар, ҳатто кўзларида ҳам, жисми ҳаттиқ азоб-қасбатдан оламники қайи, барча нфюдалар сўниб қолгандек туюларди.

Дунёқараш бобинда уни герцогиня даражасига кўтариши мумкин бўлган. эри айтган ҳар бир сўзини айнан тақрорлайдиган де ля Моль хоним, мана, бир неча кундирки, Жюльеннинг бекиёс фазилатларини кўкларга кўтариб мактаб юрарди.

XXVI. САВОБЛИ МУҲАББАТ

*Адезидида бешак тақоббурлик бор эди,
Хар бир муомалада киёр-у ҳаво ҳукмрон.
У ғурур, киёр-у ҳаво ҳисларини жигдаларди,
Тўйгуларини тўқиб қўйиб эди ҳеч қачон.
Ҳисларини бўли қўймоқчи эшшоиятдай бўларди
Қўлдан шундук, нафратли, парво ҳам қилмай, боён
Ундан кетганича қўлиб турар пурвиқор.*

Байрон, «Дон Жуан».

«Бу оиладастларнинг ҳаммаси қандайдир ҳокликиб фикр юритишгади. — дея ўйларди маршалнинг беваеси. — Мана энди улар манави аббатчаларига шайдо бўлиб юришқиди. Ўйигитчи эса кўзларини сизга тикиб галлиғизга кулоқ солишдан бошқасини билмайди. Лекин кўзлари анча чиройли курмагурнинг».

Жюльен эса ўз навбатида де Фервак хонимнинг муомаласида бекам-кўст назокат ва ҳар қандай қучли ҳис-туйғудан бутунлай маҳрумлик сифатида намоён бўладиган асиллозаларга ҳос ваъминлик намунасини кўрарди. Дафъатан қилинган бирорта кескин ҳаракат. ўзини тута бўлмаслик ҳудди ўзига тобе одамларга сўғил муомала қилиш каби де Фервак хонимни диним хижолатга солиарди. Ҳиссиётга берилиш, унинг назарига, маънавий носиллом каби бир нарса эдикки, бундай ҳисолатдан кескин уялмоқчи лозим бўларди, зеро бу нарса олий табакага мансуб бўлган кишининг шаънига сира ҳам ярашмас эди. У энг яхши кўрадиган нарса қироллик сўлиги шикри ҳақида суҳбаг қуриш бўлиб, севимли китоби эса «Сен-Симоннинг мемуарлари» эди. Хоним, айниқса, бу китобнинг шажара қисмини яхши кўрарди.

Меҳмонхонада де Фервак хонимнинг севимли жойи бор эди, зеро у ернинг ёруғи хонимнинг ҳуснини янада бўрттириб кўрсатарди. Жюльен буни билар ва шу боисдан ҳам олдиданок ўша ерга бориб, ўрнашиб оларди. Лекин у диним студии Маньялда кўрнмзайишган қилиб ўтиришга ҳаракат қиларди. Ўйигитчининг ўжарлик билан ундан ўзини олиб қочишидан хайратга тушган киз шундай ажойиб кечалардан би-

рида зангори диванни тарк этди-да, қўлида тикзётган кашта-си билан маринал беваси креслоси олдиди турган муъжизлино стол ёнига келиб ўтирди. Жюльен энди уни яқиндан, де Фервак хоним шаймаси соябонинини шундоққила тағилан кўриб турарди. У ўз тақдирининг ҳукмдори бўлиб қолган бу кўзларни кутилмаганда шундай яқиндан кўриб, аявалига кўрқиб кетди, кейин эса бирдан бутун лоқайдлиги ғойиб бўлиб, сўзлай бошлади, сўзлаганда ҳам жуда ахши сўзлади.

У фақат де Фервак хонимга қараб сўзларди-ю, бироқ мақсади Матильданинг қалбини таъсир қилиш эди. Йигит шу қадар берилиб кетдики, де Фервак хоним унинг нималар ҳақида гапирётганини мутлақо тушулмади қолди.

Бу ажойиб муваффақият эди. Агар Жюльен нутқини немисларга ҳос мистик¹, юксак диний ва исзунтларча руҳдаги бир неча ибора билан яқинлашининг фаҳмига борганида эди, де Фервак хоним, чамаси, уни дарҳол асрнинг тубдан ўзгартирувчи буюк кишилар сафига қўшиб қўйган бўларди.

«Майли, агар у де Фервак хоним билан шундай берилиб суҳбат қурни даражасила бефарқ экан, – дея ўзинга тасалли бермоқчи бўларди мадмуазель де ля Моль, – у ҳолда унинг гапларига ортик кулоқ солиб ўтирмайман». У «кидан ҳам кечанинг охиригача ўз сўзида турди, бироқ бунга у ҳсонликча эришмади.

Ярим кечада қиз қўлида шамдон билан онасини ётоқ бўлмасига кузатиб қўяр экан, де ля Моль хоним тинаюяда тўхтаб, Жюльенни мактай бошлади. Бу гапдан Матильданинг янада кўпроқ зарраси қайнади ва у туни билан ухлай олмай чикди. У фақат бир нарсани ўйлаб таскин топарди: «Мен нафратланадиган қислатлар маринал бевасига фазилат бўлиб кўринади, албатта. У Жюльенни жуда ажойиб йигит деб ҳисоблаётган бўлса керак».

Жюльеннинг ўзинга ҳелсак, у ҳаракатсизлик ҳолатидан қутулган бўлиб, энди ўзини унчалик бахтсиз ҳис этмасди,

¹ Мистика (французча mystique – ишриш, сирли) – таърифи ва аълолиги ва ишқий кучларга, ишқонининг ишқонлиги олами билан алоқа қило олишига ишқонлиги ибора диний таърифи. Мистик – мистикада, таъавуфда ишқонлиги ишқонлиги диний таърифи; мистикада ишқонлиги.

унинг кўзи тасовифан рус чармидан ишланган ва князь Коразов эллик уч дона ишкий мактубга кўшиб совға қилдик кармонга тушиб қолди. Йигит биринчи мактубни очди-ю, унинг охирида: «Биринчи мактуб биринчи учрашувдан сўнг орадан бир ҳафта ўтган ҳабарлади». деган жовдани ўқиди.

«Ана ҳолос, кечикибман-ку! — дея хитоб қилди Жюльен. — де Фервак ҳоним билан учраша бошлаганимга анча бўлди-ку ахир». У дарҳол ўша ишкий мактубни: кўчириб ёза болади, бу энтулик тўғрисидаги ҳар хил баланд-парвоз сўзлар қавштириб ишланган ваъзғўйликнинг худди ўтганиси эди, уни ўқиган одам зерикиб ўлишга мумкин эди. Жюльеннинг амалии бир экан, у иккинчи саҳифани кўчари туриб, ухлаб қолди.

Бир неча соатдан сўнг у кўзига тушган қуёш нуридан уйғониб кетди, мактум бўлишича, у туни билан шундай стол енига ўтириб чикибди. Энди унинг учун ҳаётдаги энг машаққатли нарса уйғониш дақиқаси бўлиб қолган эди, зеро йигит кўзини очиши биланок ўз бахтсизлигини ҳеларди. Бу тош да эса ҳагги кўчириб тулғар экан, у деярли жилмайиб ўтирди. «Наҳотки, — дерди у ўзи а ўзи, — дунёга чинилан ҳам шундай гапларни билишга қодир бўлган бирорга йигит топилса!» Мактуб охирида у қалам билан ёзилган шундай жовдани ўқиди:

«Бу мактубларни ҳавиранг камзул кийиб, қора галстук такиб, шахсан отла элтиб бормок лозим. Мактуб шайларга топиларизди, бу пайтда тамзада кўриниш керак, — кўчарида чексиз маъжаслик нифода этилмоғи лозим. Агар оқсоч қиз учраб юлди удек бўлса, гўё сезлirmaй кўздан бир томчи ёшли элтиб олган киши бўлиб кўриниш керак. Оқсоч қизга бир-икки илгиз чиқрини сўз айтилади».

Жюльен бу талабларга қатъиян амал қилди.

«Мен анча сурбетлик қиляпман, — дея ҳаёлидан ўтказди у де Фервак саройидан чиқиб келар экан. — лекин Коразов ўзидан кўрсин. Ўз гаввоси билан шухрат қозонган шундай ҳонимга мактуб йўллаганини ўзи бўладими? Энди у мени қандай нафрат билан қарши елганини тасаввур қилганиман! Роса томоша бўладими ўшам!» Чамаси, ҳақат шу комедия-

гина кўнглимни бироз очса керак. Ҳа, «мен» дея аталмиш мана шу манфур нусхани яхшилаб сазойи қилиш керак. Ёлғиз шу парсағиша меннинг вақтимни хуш қилса керак. Агар ўзимни жиноят қилишга қодир деб ҳис эгганимда бироз кўнгли очиш учун ҳам ўша жиноятни қилган бўлардим».

Бутун шу ой давомида Жюльен фақат отини ўтхонага олиб қираётган дақикалардагина ўзини бироз бахтли ҳис этарди. Қоразов унга ўзидан юз ўтирган маҳбубасига қарашли қаъбиян тақиялаб қўйган эди, бу ўринда ҳеч қандай баҳона инobatта олинмасди. Отнинг таниш дупур-дупури, Жюльеннинг отбоқарни чакириш учун ўтхона дарвозасини қамчи билан тақиллатиш одати туфайли Матильда баъзан парда ортидан ҳовлига қараш учун беихтиёр лераза ёнига келарди. Парда жуда юмқа бўлиб, Жюльен унинг ортидаги кизни яққол кўриб турарди. У шляпаси сояёни остидан сездирмай Матильдага қарар экан, кизнинг қоматини кўрарди-ю, бироқ кўзларини илғай олмади. «Шундай экан, у ҳам меннинг кўзларимни кўра олмайди. – дея мулоҳаза қилгандек йигит – Демак, бу қараганим ҳисобга кирмайди».

Кечкурун де Фервек хоним унга, худди орталаб Жюльен жуда маънос бир киёфада унинг швейцарига топширган ўша фалсафий-мистик ва диний трактатини¹ олиб ўқимагандек муомала қилди. Бир кун илгари Жюльен тасодифан суҳандонлик қилиш йўлини топган эди: бу гал у атайлаб Матильданинг кўзлари кўриниб турадиган жойга ўтирди. Матильда ҳам маршал бедаси пайцо бўлиши биланок тангори диванни тарк этди, бошқача қилиб айтганда, ўз гўтарагига хиёнат қилди. Жаноб де Круазиуа, чамаси, унинг бу янги нижиклигидан гоят ташвишга тушиб қолган эди: унинг бундий очикдан очик ранжиши Жюльеннинг дилдаги илтиробни бироз юмшатгандек бўлди.

Бу қутилмаган қувончдан унинг суҳандонлик санъати чилдан ҳам жуда юксак чўққиларга кўтарилиб кетди. Шухратпарастлик ҳар қандай юракка, хатто буккмас такволорлик макони бўлмиш қалбларга ҳам осонгина кириб боради.

¹ Трактат – 1) бирор илмий муаммоларнинг еттининг баёнланган илмий асар (бу ерда шу маънода), 2) ҳаққари шартнома, ёнтин

Шу боксдан ҳам маршал беваси қаретасига ўтирар экан, шундай қарорга келди: «Йўқ, де ля Моль хоним роси гапни айтибди: бу навқирон аёботи гушмагур чиндан ҳам ажойиб одам экан. Чамаси, у аввалига мендан уялиб юрган бўлса керак. Ахир бу уйда кимга қарамайт, ҳаммасида қандайдир енгилтақлик нишонасини кўрасиз. Бу ерга келиб турадиган тақводор элларининг ҳаммаси тақвосини ёши ўтганда олтирган, улар фақат кексаликлари туфайлигина ўзларини шундай вазмин тугишадн.

Йигитча сўзсиз бу фарқни тушуниб қолди. Унинг услуби дурустгина экан, лекин мен унинг бу мактубидаги маслаҳат сўраб, тўғри йўлга солишни илтимос қилишда ўзи ҳам англаб етмаган қандайдир тўнгу яширинмишаникин, дея чўчияпман.

Ундай десам, олимни тўғри йўлга солиш худди шундай бошланғичла мисоллар озмунчами. Мени, айниқса, умидвор қилётган нарсаси — бу бошқа йигитлар менга ёзган хатлар билан у ёзган мактуб услуби ўртасидаги фарқ бўлиши. Бу руҳоний йигитнинг мактубидаси юксак меҳр-оқибат, самимий жиддият ва чуқур нишанча эътибор бермаслиги мумкин эмас. Унда Массильонга¹ хос мулоқим эъзуликнинг қандайдир нишоналари кўринади».

XXVII. ЭНГ ЯХШИ ЧЕРКОВ МАНСАБЛАРИ

Хизматлар! Иқтидор! Фахрият! Ҳақимси бўлмаган хот! Бирарта тўйдаги мансуб бўлмақ керак.

Телемах²

Вақти келиб француз черковининг энг юксак мартабасининг тақсимлаш ҳуқуқига эга бўладиган бу аёлнинг онгида илк бор Жюльен ва епископлик унвони ҳақидаги гушунчолар худди ана шу йўсинда уйғунлашиб пайдо бўлди. Бирок бу муваффақият Жюльенга мушакко таъсир қилмаган бўларди. ҳозир у ўз қайғусидан бўлак ҳеч нима тўғрисида

¹ Жан-Батист Массильон (1663-1742) — французларнинг машҳур руҳонийси.

² Телемах — француз адаби Франсуа де Феллиньяк де Ламет-Фелелоннинг (1651-1715) «Телемах тарғиботлари» асарини қаҳрамони.

фикр юрита олмасди, атрофдаги ҳамма нарса жа унга шу кайгуслини эслатаётгандек, уни бўрттириб кўрсатаётгандек туюларди; масалан, энди унга ўз хонаси ниҳоятда хушук кўрина бошлади. Кечкурун у кўлида шам билан хонасига кириб борганида, у ердаги ҳар бир предмет, ҳар бир нарса гўё товушнинг кўтариб, шафқатсизлик билан кайгуслининг бирор янги тафсилоти ҳақида кичкираётгандек туюларди.

«Хўш, бугун мен яна мажбурий хизматни ўғайман, — деди у ўз хонасига димоғи чоғ бўлиб кирар экан. Анчадан бери унинг кайфияти бундай яхши бўлмаган эди. — Иккинчи мактуб ҳам худди биринчисига ўхшаб эрикарли бўлса керак, деб умид қилами».

Мактуб янада терикарлироқ бўлиб чиқди. Ўзи кўчириб ётаётган гаплар унга шу қадар бемаъни бўлиб туюлардики, охирида йигит унинг мазмунини устида бош котириб ўгирмай, бениҳтиёр сатрма-сатр кўчираверди.

«Бу гаплар шу қадар тумтарокли эканки, — деди у ўзига ўзи, — ҳатто Лондондаги дипломатия профессори менга кўчиртирган Мюнстер трактатининг¹ расмий моддаларидан ҳам ўтиб тушаркан».

Фақат шундан кейингина у дафъатан ле Фервак хонимнинг маҳобатли испан дон Диего Бустоста қайтариб беришди унутган ўша мактубларни эслади: йигит уларни қидириб топди: очингани айтганда, улар бемаъни ва дабдабали гапларни қалаштириш бобида рус амалдори ёзган мактубларнинг худди ўзгинаси эди. «Ҳаммаси мавзум гаплар. Гўё бу гапларда ҳаммасини айтиш ва шу билан бирга ҳеч нима айтмасликка жазм утилгандек туюларди. «Услуби — Эоларфасининг² ўзгинаси, — дея қулоса қилди Жюльен. — Ўлим ва охираат ҳақидаги бу ўзгудай тумтарокли мулоҳазаларда мен қулгани бўлиб кўринишдан кўрқнишдек аянчли фикрдан бўлак бирорта жонли фикр кўрмаймман».

Биз ҳозир қисқалина баён қилиб берган монолоти иккин

¹ Мюнстер трактати — ушбу трактат кўчирма Нострадамуснинг номи билан машҳур 1648-йили қўрилган тўнгуз сулҳ шартининг янгилаш шартини чен қўйган.

² Эоларфаси — ҳақиниғи кенон афсоналарида шайтон маъбули бўлган. Эрихнинг арфаси шайтоннинг ношиқ сўзларни қилиб қилишининг ушбу афсоналар билан таърифи.

хафта давомида муттасил такрорланиб турди. Бирерта диний китобнинг таҳлилига ўхшаш мактубчи кўчира туриб ухлаб қилиш, эртасига маънос бир қиёфада хатни элиб бериш, ҳеч бўлмаса Матильданинг кўйлагини кўрниг умидида отни етаклаб отхонага олиб бориш, ишлаш, агар де Фервак хоним де ля Моль хонадонига ташриф буюрмаса, кечкурунлари Операта района бўлими – Жюльеннинг ҳаёти ана шундай бир маромда кечмоқда эди. Де Фервак хоним маркизининг ҳузурига келган пайтлари бу ҳаёт бирмунча қизиқарлироқ ўтарди, ана шунда маршал бевасон шляпасининг соябони остида йиғишта Матильданинг кўзлари кўрнниб турар ва бундан унинг суҳандонлиги кўзирди. Унинг жошлик, ҳосилётта тўла нутқи борган сайин таъсирлироқ ва шу билан бири а самимийроқ бўлиб бопарди.

Жюльен ўзиникиг барча нутқлари Матильдага бутунлай бемаъни гаплар бўлиб туюлиётганини жуда яхши тушунарди-ю, лекин киши бу суҳандонлигидаги парокат билан хайратга солишни истарди. «Айтаетган гапларимда мунофиқлик қанча кўп бўлса, унга шунча кўпроқ ёкишим керак»,

дея ўйларди Жюльен ва ниҳоятда дидишлик билан табиат гўзалликларини кўпиртириб маънавияга туғинарди. Тез ораша у маршал бевасига чакана одам бўлиб кўрнимаслик учун, айниқса, ошдий ва бемаъни фикрларни баён қилишдан қочинг лозимлигини тушуниб қолди. Йиғит шу йўсинда давом эттаверди. Баъзан у ўзи ёқинига ҳаракат қилаётган бу икки хонимнинг кўзларидан унинг гапларини манзур кўришаётганини ёки лоқайд ёкилашаётганига қараб, суҳандонлигини хиёл қисқартирар эди.

Хуллас, энди унинг ҳаёти вақтини бутунлай ҳаракатсиз ўтказган ўша изтиробли кунларга қараганда анча жонлироқ кечмоқда эди.

«Хўш, — деди у ўзинга ўзи бир кунги кечкурун, — мана ўша жиркинч диссертациялардан¹ ўн бешинчисини ҳам кўчириб бўлгман. Олдинги ўн тўрттасини маршал бевасининг швей-

¹ Диссертация (латинча, dissertatio — ёндоқ юритиш, таълиқ қилиш) — кичик даражасини олоқдаги ёзилган ва маънос илмий кенгаи мажмусига ҳисоб қилиш учун яздиги илмий асарнинг таълиқот натижаси.

царига ўз кўлим билан топширдим. Чамаси, хонимнинг ёзув столи тортмаларини шу хатлар билан тўлдириб юборган бўлсам керак ўзим. У бўлса менга муносабатини сира ҳам ўзгартиргани йўқ, гўё мен ҳеч қачон унга хат ёзмагандек! Охири нима бўларкин, билмалим. Бу саркашлигим ўзимнинг меъдамга ургандек, унинг ҳам жонига тегмасмикин? Шундан олиш керакки, Коразовининг ричмондлик ўша офатидон квалер аёлини сениб қолган рус дўсти, чамаси, бир вақтлар жуда дахиятли одам ўтган бўлса керак. Одам дегани ҳам шунақа мижгов бўладими ахир!»

Буюк саркарда ўтказибган манёврларнинг ногаҳон шохиди бўлиб қолган ҳар қандай оддий одам каби Жюльен рус йигити димоғдор инглиз хонимнинг юрагидан урнинг учун қилган бу ҳужумида ҳеч балони тушунмай қолган эди. Дастлабки қирк мактубининг ҳаммаси фақат унга нома йўллашдек беадабгарчилик учун узр сўрашга мўлжалланган эди. Чамаси, ўлгудек зерикиб юрган ўша жонини ўз хаёлига қараганда, эҳтимол, бироз кизикарлироқ бўлган ўша мактубларни олиб ўқишга кўникарироқ зарур эди.

Бир кун ирталаб Жюльенга хат келтириб беришди. У де Фервак хонимнинг муҳрини таниди-ю, ҳатти шовша-пиша очиб ўқиди. Бир-икки ҳафта илгари бутун қалбини ҳасрат қоплаган Жюльен сира ҳам бундай шошилмаган бўларди. Бу бор-йўғи тунки эфёфатта таклифнома экан.

Йигит князь Коразондан йўл-йўрик кидира бошлади. Афғуски, рус йигитнинг қўнғли оддий ва тушунарли қилиб ёзиш лозим бўлган жойда Дор каби жимжимадор услубда ёзишни тусаб қолган экан.

Жюльен маршал бевасиникидаги эфёфот чоғи юзиди қандай рухий ҳолат ифодалаш лозимини тўғрисида ҳеч қандай кўрсатма топа олмади.

Маршал бевасинини мухташам меҳмонхонаси Тюильридаги Диана галереясидак ҳамма ёғига зарҳал қопланган бўлиб, деворларга нақшикор рамларга солинган картиналар осиб ташланган эди. Баъзи картиналарда чўйқаламининг янгигина изи кўриниб турарди. Жюльен кейинчалик баъзи сюжетларнинг бекага ахлоқсизроқ бўлиб кўриниши

ни ва хоним картиналарни тузатиб кўйишни буюрганини биллиб олди. «Чиндан ҳам ахлоқ асри деб атаса бўлади бунини!» — дея ҳаёлидан ўтказди у.

Бу сўзгондаги меҳмонлар орасида йиғит махфий нота ёзишда иштирок этган уч кишини таниди. Улардан бири, маршал бевасининг тоғаси бўлмиш жаноб епископ диний назоратда мансабга тайинланган ишларини идора этар ва одамларнинг айтишича, жияккининг бирорта ҳам гапиди иккинчи гапга олмас эди. «Роса ўсибман-ку, — деди ўзини ўзи маъжос жиймайиб Жюльен. — Яна бу гапларнинг ҳаммасига нақадар бекфарқ эканлигини айлантайсизми! Бунини қарангки, машҳур епископ билан бир дастурхон тепасида ўтирибман-а».

Зиёфат ўртамиёна бўлди-ю, лекин бу ердаги суҳбатдан кишининг кўнгли беҳузур бўларди. «Бирор бўлмагур китобнинг мундарижасига ўқшайди, — дея ўйларди Жюльен. — Инсон фикрининг барча буюк муаммолари ҳақида бу қадар герлайтиб гапиришларига ўпайми! Агар гапираётган гапларига уч дақиқа қўлоқ солиб турсанг, қай бирига: бу суҳбатдоннинг манчанлигигами ёки унинг ўтакечган жижиллигига кўпроқ ҳайратланишни билмай қолсан кишини».

Китобхон, чамаси, академикнинг жияни ва бўлажак профессор бўлмиш Тамбо исмли бўлмагур бир ёзувчини унутиб ҳам юборган бўлса керак. У ле ле Моль саройи меҳмонхонасидаги ҳавони ўзининг ифлос тийбалари билан заҳарлаб юргувчи эди.

Худди ана шу ярамас одам Жюльенда, гарчи ле Фервак хоним унинг мактубларига жавоб бераётган бўлса-да, бу хатларда изҳор этилган туйғуларга ҳайрихоҳлик билан қараса керак, деган фикрини тугдирди. Жаноб Тамбонинг ичига қора бўлиб, у Жюльеннинг муваффақиётлари тугрисида ўйлаганида ҳасаддан ёрилиб ўлай дерди. Лекин бошқа жиҳатдан олганда, энг истеъдодли одам, шу билан бирга ҳар қандай ақмоқ ҳам, бир вақтнинг ўзида икки жойда бўла олмагани қаби, «агар бу Сорель офатизжон де Фервак хонимга ўйнаш бўлиб олса, — дерди ўзини ўзи бўлажак профессор, — у қолда хоним ун черков қошида бирор егилроқ китоб жойлаб қўяди, мен ҳа шу зайдда ле ле Моль саройида ундан

кугулиб ошман».

Жакоб аббат Пирар ҳам Жюльенга унинг де Фервак саройида эришган муваффақиятлари хусусида бир талай насихатлар қилди. Бу ўринда каттиққўл янсенист ва тақводор маршал бевасининг эски урф-одатларини тиклаш ва монархияни мустаҳкамлашга даъво қиладиган иезуитлар салоҳини ўртасидаги рақобат ўз кучини кўрсатган эди.

XXVIII. МАНОН ЛЕСКО¹

Ниҳоят, у монастыр котибининг аҳмоқлиги ва эшакдек ўжарлигига бутунлай ишонч ҳосил қилгач, унга жуда оддийгина қилиб: «Оқни қора, қорани эса — оқ дея ҳушмад қила билиди»

Лихтенберг

Рус мактубларига берилган изохларда ўзининг нома йўллайдиган хонимга гап қайтариш қатъиян тақиқланган эди. Шу билан бирга доимо сажда қилиш ларзибасида ишлат-эҳтиром намойиш этиш лозим, дея тайинланганди: барча мактубларга ана шу негиз асос қилиб олинган эди.

Бир куни кечкурун, Операда, де Фервак хонимининг дожасида ўтирар экан. Жюльен «Манон Леско» балетини кўкларга кўтариб мактай бошлади. Бундай мактовларига асос бўлган ягона сабаб ўзининг бу балетни мутлақо бўлмагур дея ҳисоблагани эди.

Маршал беваси балетнинг аббат Прево романига қараганда анча таифрок чиққанини айтди.

«Шунакамми хати! — дея ўйлади ажабланган ва қизикиб қолган Жюльен. — Шундай тақводор хоним романини мактаб ўтирса-я!» Де Фервак хоним, минг афеуски, килх васвасасига

¹ «Манон Леско» — Парижда 1810-йилнинг 3-март кунини салтанатлиштирилган балети. Унинг либреттоси Гревоннинг машҳур романи асосида ёкириб томонидин ёзилган, мушаккил П.Алоаи | 1790-1862) басталаган.

псонгина берилиб кетадиган эшларини ўзларининг жirkanч исарлари билан йўлдан оздирувчи барча бу қогоз булғов-чиюларга нисбатан ҳафтада қизилда икки-уч марта нафрат ихкор қилишни ўз бурчи деб ҳисобларди.

Бундай ахлоқсиз, ҳавфли асарлар орасида, — дея да-вом этди де Фервак хоним, — айгишларича, «Манон Леско» биринчи ўринда гузар экан. Ахлоқсиз кизнинг янги-шувлари ва шунингдек, адолатли равишда иштирофи чекмиг-лари жуда таъсирли ва ҳаққоний ҳилиб тасвирланган, дейи-шади. Лекин, дарвоқе, бу ҳол сизнинг Бонапартнингизга Му-каддас Елена оролида, бу роман малайларга мўлжаллаб ёзилган, демок учун ҳақал бермабди.

Мулзам бўлиб ўтирган Жюльен бу сўзларини эшитиб, дорҳол ҳушига келди. «Мени маршал беваскининг кўз ўнгиде бадном тасмочки бўлишибди, унга мекин! Наполеонга илҳос кўйганимни айтиб беришибди. Бу ҳол унинг иззат-нафсига каттик текканидан хоним буни менга шаъма қилишдан ўзини тиймашди». Бу қашфийёт бутун кеча давомида йигит-нинг фикр-ҳаслини банд этиб, у анча жонланиб қолди. Улар маршал беваси билан Олера вестибюлида хайрлашар экан-лар, хоним унга қараб шундай деди:

— Ёдинишда бўлсин. тақсир, мени севган одам Бона-партга илҳос кўймаслиги керак. Уни, нари борса, тақдир-нинг тақозоси сифатида тан олиш мумкин. Ёз устига ўша одамда руҳий қалокат деган нарса бўлган эмас, у санъатнинг буюк исарлари ҳадрига ета билмаган.

«Мени севган одам! — дея тақрорларди Жюльен — Бу гап с ҳеч қандай маънони аңлатмайди. С унда жуда катта маъно бор. Биз бечора провинцияликлар дунёдан тилини бундай сирларини тушунмай ўтиб кетадиликга ўқшаймиз». Сўнгга маршал бевасига шашган узунлан узок хатини кўчи-риб ёзар экан, Жюльен тинимсиз де Реналь хонимни эслаб ўтирди.

— Буни қандай тушунмоқ керакки. — деди унга де Фер-вак хоним эртаси кунни Жюльенга жуда хайритабиний туюп-ган лоқайд бир оҳангда. — сиз, янгишмасам, кеча кечхурун Операдан хайтанингиздан сўнг менга ёзган ҳасингизда

Лондон ва Ричмонд тўғрисида гапирибсиз?

Жюльен каттиқ довдираб қолди: чамаси, у мактубнинг мазмуни ҳақида бош қотариб ўтирмай сатрма-сатр кўчира туриб, Лондон ва Ричмонд сўзлари ўрнига Париск ва Сен-Клу деб ёзиш лозимлигига эътибор бермаган бўлса керак. Ёнгит бирор гап айтишга уринди-ю, лекин жумласини охиригача етказа олмади. Унинг каттиқ қулғиси қисқаганидан нафаси сикилмоқда эди. Ниҳоят, у: «Инсон қалбининг ақл бовар ҳилмас идеаллари ҳақидаги юксак мулоҳазаларга берилиб кетганим бундан сизга мактуб ёза туриб, шундай хатога йўл қўйган бўлишим мумкин», деган баҳонани айтиб қутулди.

«Мен ахши таассурот қолдирдим, – дея қарор қилди у, – бутунчалик энди бу диккинафас маконик тарқ этсам бўлар». Шундан сўнг у де Фервак хонимнинг саройидан даярли югурганича чиқиб кетди. Кечқурун у кеча кўчириб етган мактубнинг асл нусхасини олди-да, рус йиғит Лондон ва Ричмонднинг тилга олган ўша машъум жойни осонгина топиш. Жюльен бу мактубнинг даярли семиз издори эканини кўриб каттиқ хайратга тушди.

Унинг гапларидаги худди ана шу зоҳирий табиийлик билан мактубларининг сал ҳам диний китоблардагидек тегранлиги орасидаги фарқ де Фервак хонимни унга эътибор беришга мажбур этганди. Маршал беваси, айниқса, унинг узундан узок жумлаларига мафтун бўлиб қолган эди. Бу услуб анави ахлоқсиз Вольтер расм қилган узук-толук жумлаларга сира ҳам ўхшамасди! Гарчи қахрамонимиз ўз иуткидан ҳар қандай соғлом фикр нишонларини бутунлай сиқиб чиқаришга каттиқ ҳаракат қилаётган бўлса-да, ҳар қалай, гапларида енгилгина монархияни ёқтирмаслик ва шаккоклик руҳи сезилиб турардики, бу ҳол де Фервак хонимнинг эътиборидан четди қолмади. Гўяк ҳушахлоқ бўлган, лекин бутун кеча давомида бирорта ҳам жонли фикр айтолмайдиган кишилар орасида яшовчи бу хоним гарчи бундан азабланишни ўз бурчи деб ҳисобласа-да, бироз ангиликнинг исси келиб турган ҳар қандай нарсата жуда таъсирчан эди. Аёл бу иллатни енгилтақ асрнинг нишонаси дея атарли.

Аmmo бундай меҳмонхоналарга бирор мақсад йўлидагина бориб туриш мумкин. Жюльеннинг мутлақо шавқсиз бу ҳаётнинг бутун диққинафаслиги, турган гап, китобхонга гушунарли бўлса керак. Бу сиз билан бизнинг сабхатимизда учраган тақир даштдай бир нарсa, ҳолос.

Жюльен де Фервак хоним билан пуштай овоза бўлиб юрар экан, машмуазель де ля Моль зўр бериб уни ўйламасликка ҳаракат қилаётган эди. Унинг динда шиддатли кураш кетарди: баъзан у мағрурлик билан ўзини бу маънос йигитдан нафратланишга ишонтирмоқчи бўлар, бироқ Жюльеннинг гаплари уни босхтиёр ўзига мафтун қилиб қўяр эди. Уни, айниқса, бу ақл бовар қилмас риёкорлик хайрати содмоқда эди: йигитнинг маршал бевасига айтаётган бу гапларида бир оғиз ҳам ҳаққоний сўз бўлмай, ҳақмаси олгон ёки камиди ўз дунёқарашинини ниҳоятда бузиб кўрсатиш эди. Матильда жа унинг деярли барча нарсалар тўғрисида қандай фикр юритишини жуда ахши бишарди. Бундай макиавелизмдан¹ у лол қолган эди. «Лекин бу гапларнинг бари накадар чуқур ўйланган, – дерди у ўзига ўзи. – Димоғи опамни бузадиган. Лекин ўзи ҳеч нимага эришмайдиган анави йигитлар ёки худди шу мавзуда гап сотадиган жаноб Тамбога ўхшаш чакана муттаҳампарга накадар ўхшамайди у!»

Лекин шунга қарамай Жюльен дахшатли кунларни бошидан кечирмоқда эди. У ҳар кун маршал бевасининг меҳмонхонасига борар экан, ўзини жула оғир мажбурий хизматни ўтаётган одамдек ҳис эгарди. У ўз ролини бажариш учун шу қадар кўп кун сарфлар эдики, баъзан бутунлай силласи куриб қоларди. Кўпинча у де Фервак саройининг улкан ҳовлисига кириб борар экан, тамоман умидсизликка тушмаслик учун бутун ақл-идроки ва иродасини сафарбар этишга мажбур бўларди.

«Семинарияда умидсизликка тушман эдим-ху ахир, – дея уқтирарди у ўзига ўзи. – бўлмасам ўшаида мени олдинда дахшатли кунлар кутмоқда эди Мунаффақиятга эришармидим ёки йўқин, ҳар ҳолда, бутун ҳаётимни бориб турган

¹ Макиавелизм – буржуаз-боддониёр жамиятда ўз мақсадини эришмоқ учун ҳеч қандай маққорим, рифоғат ва ҳатто жиноятчи сўғинишнинг (иёдаги тазриқ)

манфур ва разили одамлар орасида ўтказишимни билардим. Мана, кейинги баҳорда эса орадан бор-йўғи ўн бир ой ўтган, мен тенгдошларим орасида, элгимои, энг бахтли одам бўлиб ўтирибман».

Бирок бу ажойиб мулохазаларнинг бари токат киши бўлмас даражадаги оғир воқеаник олида мутлако ожиз бўлиб чиқарди. У ҳар кунги нонушта ва тушки овқат пайти Матильдани кўрарди. Жаноб де ля Моль унга ёлдирадиган беҳисоб хаглараан Жюльен Матильданинг ҳалемай жаноб де Круазнуага турмушта чиқишини биларди. Бу ёқимтой эснгуода йигит экин де ля Моль саройига кунига икки мартадан кела бошлаган бўлиб, рашиқ ўтида ковурилаётган ташлаптик ўйнашнинг кунчи нигоҳи унинг ҳар бир қадамини кузатиб боради.

Мадмуазель де ля Моль ўз қалбига ҳиёл илтифот кўрсатгашлик туюлса, Жюльен ўз хонасига қайтар экан, тўплончаларига меҳр билан қараб кўярди.

«Эҳ, - дея хитоб қиларди у ўзинча. - ички кийимларимдаги белгиларни киркиб ташлаб, Париждан юз чақиримча наридаги бирор қимасиз ўрмонга борсам-да, бу манфур ҳастга чек қўйсам, қандай ақлни иш қилган бўлардим-а! У ерда менга ҳеч ким танимайди, шу бонсдан ҳам икки ҳафтача меннинг ўлимимдан ҳеч ким ҳайар топмайди. Икки ҳафтадан кейин эса мени қим ҳам юларди дейсиз!»

Нимшак дердик, анча оқилона фикр. Азимо эртаси кунин у тасдиқфан кизнинг ени билан узун кўлқоп ўргасида очилиб турган тирсагини кўриб қолса бас эди: нақирон файласуфимиз изтиробди хотиралар деппизинга гарк бўлар ва шу хотирақарининг ўзи уни яна ҳаётдан умидвор қилиб кўйр эди. «Хўш, яхши! - дерди у ўзига ўзи. - Бардони бериб, бу рус сиедатини илҳоясига етказаман. Ёшқин охири нима бўларкин!»

Маршал йенаси масаласига келсак - бу ёғи аён: ўшз эллик уч ҳафтага ҳаммасини кўчириб тутатганимдан сўнг, унга бошиқа хат ёзмайман.

Матильдада келганда эса, қим бичқинг е дилимини ўртагал бу бир ярим ойлик комедиядан ҳеч қандай натижа чиқ-

майди ёки лоқаи у билан бир лаҳзага бўлса-да ярашиб оламани. Ё Раббим! Бундай бахт nasib бўлармикини ўзи?!» Шундан сўнг у бошқа ҳеч нарсани ўйлай олмасди.

Ҳирок ширин ҳаёллар оғушидан қутулиб яна мулоҳаза юрита бошлагач, у ўзига ўзи шундай дерди: «Хўш, бунинг оқибати нима бўлади бир кунги бахтиёрлиг-у, кейин жана ўша ҳесатиклар бошланади, зеро мен унинг кўнглини олишни билмайман ахир! Шундан сўнг менинг умид қилган жойим қоймайди, мен учун ҳаммаси буткул тамом бўлади. Унинг шу табиати билан бирор нарсага қифолат бериб бўлармикли? Ах, ҳамма бало ўзимнинг ҳеч қандай фазилим йўқлигида. Назоҳат деган нарсани билмайман, суқбатим ҳам оғир, зерикарли! Ё Тағрим! Қани энди, мен бошқа одам бўлсам».

XXIX. ЗЕРИКИШ

*Ўз ҳатироларинг қўрбони бўлган!
Бунга қодир бўлади. Бироқ
ўзинг ҳис этмайдиган ҳатироларга
қўрбон бўлган! О, бечора XIX аср!*

Жироде

Айвалига де Фервак хоним Жюльеннинг узундан узук мактубларини лоқайдлина ўқиб юрди, бироқ бора-бора бу мактублар унинг фикр-хаёлини кўпроқ банд эта бошлади, лекин хоним бир нарсадан ташвишга тушиб қолган эди. Минг афсуски, жаноб Сорель руҳоний эмас! Ана ўшакда, эҳтимол, у билан бироз яқинликка йўл кўйса бўларди. Бироқ у манави орденни тақиб, манави фуқаро хиймачида юрар экан, мен одамларнинг ҳар хил пичингли савишларидан ўзимни қандай сақлайман ва уларга нима деб жавоб бераман? У ўз фикрини охиригача айтмаётган эди. «Бирорта ҳиссалғўй дугонанинг миёсига у миллий гвардияда¹ хизмат

¹ Ани-Луи Жироде-Триппон (1767-1824) — француз, русоин, сарматшунис ва тароқинчи.

килиб, ордан олишга эришган ва ота томондан қариндош бўлган бирорта майда савдогарлардан бўлса керак, деган фикр хелади-ю, кейин у бу гапни ҳаммага бажонидил айтиб юради».

Жюльен билан учрашувнига қадар де Фервак хоним ўз номи ёнига «маршал беваси» деб ёзар экан, пихоятда ҳутур килиб юрарди. Энди бўлса бу иззатталаб хонимнинг саз нарсата азият чекадиган нафсонияти дилида уйғониб келаётган туйғуга қаршн кураша бошлади.

«Мен унгуз уни Парижнинг ёнгинасидаги бирорта приходга қатта викарний қилиб жойлаштириб қўйишдан осони йўқ эди! Лекин унинг оддийгина жаноб Сорель эканлигига чидаб бўлмайди, буниги устига жаноб де ля Молнинг дастёр қотиби-я! Йўқ, даҳшат бу!!!»

Ҳамма нарсадан ҳаяфсирайдиган бу аёлнинг қалби умрида биринчи марта аснлзодалик ва жамиятдаги нуфузли ўрин даъвоси билан боғлиқ бўлмаган қандайдир кизикншдан ҳаяжонланмоқта эди. Кекса швейцар доим маънос юрадиган араван барно йигитнинг мактубларини топшираётганида беканинг чехрасидан паринонхитир ва нпрози нфиди бир тумда қойиб бўлишини сезиб қолди, маршал беваси хизматкорлар олдиди доим шундан киёфага киришни лозим кўрарди.

Гарчи эришаётган муваффақиятлариди аслида ўан сира ҳам қувончаси-да, шуҳратпарастлик ва жамиятда яхши таассурот қолдириш нстаи билан сўғорилган бу зернкарли ҳаст, хонимнинг қалбида Жюльенга нисбатан кизикнш уйғонганидан буён, унинг шу қадар меъласига урлики, кечкурун у ҳеч бўлмаса бир соатгика вақтини бу ажойиб йигит билан ўтказса киёфя эди, шунда эртаси куни оксоч қизлар ўзларини ҳогиржам ҳис этишлари мумкин бўларди: хоним дакки беравериш уларни безор қилмасди. Ҳатто жуда усталик билан ёзишган имзосиз мактублар ҳам Жюльен қолонган бу ншонча лутур еткази олмасди. Жаноб Тамбо де Люз, де Круазнуа де Канлюс жанобларига анча маҳорат билан тўкиб чиқарилган икки-учта тўхмат гапларни шнпшнтган эди, бу жаноблар дарҳол, ўша гапларда ҳисл бўлса-да, ҳақиқат бор-

ми ёки йўқлигини текшириб ўтирмай, уларни бажонинда ҳаммага тарқата бошлашди. Ўз ақл ҳусусиятига кўра бундай кўйиш нийратларга қаршилик кўрсата олмайдиган де Фервак хоним ўз шубҳа-гумонларини Матильда билан ўртоқлашар, қиз эса ҳар гал уни тинчланишга ҳаракат қилар эди.

Бир кун ишматкорлардан икки-уч марта хат келмагани, дея суриштиргач, де Фервак хоним дафъатан Жюльенга жавоб ёзиш керак, деган қарорга келди. Ўйитишнинг бу талабасини хонимнинг зериклишига нисбат бермоқ лозим бўларди. Бирок иккинчи мактубдаёқ хоним тараддудга тушиб қолди — унинг назарида, марказ де ля Молнинг уйидаги жаноб Сорелга деган жирканч манзилни ўз қўли билан ёзса, бу шайнига мутлақо мос тушмайлигандек туюлди.

— Менда сизнинг мактабингиз ёзишлик конвертлар бўлмоғи керак, — деди у кечқурун Жюльенга, иложи борича, қуруқ бир оҳангда.

«Мана, ўйиниш-малой аҳволига ҳам тушиб қолдик», дея ҳасидан ўтказиб тазлим қилди Жюльен баххотлик билан ўзини маркизнинг кекса малайи Арсел ўринида тасаввур этар экан.

Ўша кечанинг ўндаёқ йигит хонимга конвертлар элтиб берди, эртаси кун ирталаб эса ундан учинчи хатик олин: у мактубнинг бошидан беш-олти сатр, охиридан икки-уч сатрга кўч юлуртириб чиқди. Хат майда ёзув билан тўлдирилган роппа-роса тўрт саҳифадан иборат эди.

Аста-секин ҳар кун и хат ёзиш ширин бир одад тусига кирди. Жюльен рус мактубларини жо-бажо кўчириб жавоб кайтарарди, соҳта услубини фазилати шунда эдики, де Фервак хоним унинг жавоблари ўзи йўлаган номаларга деярли мувофиқ келмаслигидан сира ажабланмасди.

Агар ўз хоҳиши билан жоусулик вазифасини зиммасига олган ва Жюльеннинг ҳар бир қадминин кузатиб юрдан писмик Тамбо маршал бевасинини барча мактублари конверти очилмай йигитнинг ёзув столи гортмасида қаланиб ётганини сезиб қалиб, буни унга айтиб берганига, хонимнинг ғурурига хатик ништар урилган бўларди.

Бир кун ирталаб олвейлар кутубхонада ўтирган

Жюльенга де Фервак хонимнинг мактубини келтириб берди, Матильда швейцарин мактуб олиб келаётганида учратиб, чонзилда Жюльеннинг хатини таниб қолган эди. У швейцар чикиб кетаётган пайтда қутубхонага кириб келди, мактуб столнинг бир четида турган эди: ўз иши билан банд бўлган Жюльен уни тортмага солиб қўйишга унутмаганди.

– Буниёнга энди ортқ қидаёлмайман, – дея ҳитоб қилди Матильда хатни юлқиб олар экан. – Сиз менга мутлақо эътибор бермай қўйдингиз, алир мен хотинингиз бўламан, таксир. Сиз ўзингизни ваҳшийлардек тутасиз.

Бирок оғзидан шу сўзлар чиқиши биланок кизнинг бу олобсиз қилиқлардан лол қолган гурури галаён кўгарди. Матильда ҳўнграб йиғлаб юборди, Жюльеннинг назарида, у ҳозир хушидан кетиб йиқиладигандек эди.

Қутулмаган бу ҳолатдан доддираб қолган Жюльен малкур воқеа унга қандай лаззат бахш этини мумкинлигини ҳали аниқ тушунмас эди. У Матильданинг қўлидан тутиб, ўпкасиб қўйди, киз деярли унинг кучоғига йиқилди.

Дастлабки диққатда у қувончдан эс-хушини йўқотишига сая қолди. Аммо бир лаҳза ўтмаск у Коразовни эслади: «Агар чурк этиб оғиз очсам, ҳаммасини барбод қилган бўламан». Йиғиз эҳтиёткор сийсаси туфайли зўр бериб ўзини босишга уринаркан, қўлининг мушаклари таранглашиб оғриб кетди. «Мен ҳамма бу сарвақоматни бағримга босишга ҳам ботинолмайман: у яна мендан нафратланади, яна мен қувиб солади. Эҳ, бунча балфел бўлмаса бу киз!»

Матильданинг феълини лаънатларкан, Жюльен уни юз чандон кўпроқ севарди. Шу тобда у ўзини кучоғида хиролангани тутиб тургандек ҳис этарди.

Жюльеннинг бунчалик меҳрибонлиги маъмуазель де ля Моль қалбини ўртаётган гурур изтиробларини янада кучайтириб юборди. У ҳозир совуққонлик билан фикр юритишга қодир эмасди. Жюльеннинг кўзларига қараб, йиғитнинг дилидан ҳозир пелар кечаетганини сезишга уриниб кўриш унинг ҳатто ҳаёлига ҳам келмади. У йиғитнинг юзига қарашга ботинмасди – киз унда нафрат ифодасини кўришдан қўрқарди.

Киз кутубхона диванида Жюльенга оржа ўгириб қимир эмэй ўтарар экан, гурур ва мухаббат азобларидан юрши тилка-пира бўлимоқда эди. Қандай қилиб, қай йўсинда у шундай дахшатли қилиққа йўл қўйди, ахир!

«Йой, мен бадбахт киз, бутун шарм-ҳаёни унутиб, ўзимни тақлиф қилишга бориб етсам-у, кейин мендан қандай юз ўгиришларини кўриб турсам! Яна ким киз ўгирапти дени? – дея шивирларди унга азоб чеккан ва тазабга қиншан гурури. – Отамнинг хизматкори».

– Йўқ, мен бунга чидасмайман, – деди баланд овоз билан у.

Сўнгра санчиб ўриндан турди-да, қаршисидан ёзув столининг гортмасини тазаб билан силтаб очди. Очди-ю, турган жойида дахшатдан қотиб қолди: унинг кўз ўнгидан тортмада ҳазиргина швейцар келтирган худди шундай мактублардан бутун бир дастаси конверти очилмаган ҳолда ётарди. Уларнинг ҳар бирига Жюльеннинг кўли билан хати бориш ўлгартирилган манзил ёзилган эди.

– Ҳади шунақами! – дея қичқилиб юборди киз жолушнини йўқотиб. – Сиз у билан яқин муносабатда бўлибгина қолмай, балки ундан нафратланасиз ҳамми, сиз арзимас бир одам, маршал беваси де Фервак ҳалимдан нафратланасизми хали!

– А-а-а! Кечир мени, жонинам, – деб юборди у бирдан Жюльеннинг оёғига йиқилар экан. – Майли, истасанг, мендан нафратлан, лекин севингдан маҳрум ҳисима мени, сенинг мухаббатингсиз яшай олмайман! – Шундай дея у ҳушидан келиб юлга йиқилди.

«Мана у, ўша маҳрур киз менинг оёғимга бош урди», дея ўйлади Жюльен.

XXX. ОПЕРА БУФФАДАГИ ЛОЖА

*Худди шундоқ осмон қора
тун босган чали Бўромдан берур
хабар, бир бўронки қаҳрвор.*

Байрон, «Дон Жуан».

Жюльен қизнинг бу жўшқин хатти-ҳаракатларидан қувонишлан ҳам кўра кўпроқ ҳайратга тушган эди. Матильданинг ҳақоратли кичкириқларидан у рус сиёсатининг тўғрилигига ишонч ҳосил қилди. «Иложи борица, камроқ гашириб, иложи борица, камроқ ҳаракат қилимоқ керак – мени учун ягона нажот йўли ана шу».

У Матильдани кўтарди-да, бир оғиз ҳам сўз айтмай, уни яна шиванга ўтказиб қўйди. Қиз аста-секин ҳушга келмоқда эди, унинг кўзларидан дув-дув ёш оқарди.

Бирор йўл билан ўзини босишга ҳаракат қилиб у де Фервак хонимнинг мактубларини қўлига олди-да, уларни бирин-кетин оча бошлади ва маршал бевасининг хатини таниб бир сесканиб тушди. Қиз ёниб тўлдирилган бу почта коғозларини ўқимай варақларди – ҳар бир мактуб тахминан олти саккиздан иборат эди.

– Мени ҳеч бўлмаганда бир нарсани айтинг, – деди ниҳоят Матильда илтижоли овоз билан, лекин ҳамон Жюльеннинг юзига қарашга ботинмай. – Сиз менинг гуруримни яхши биласиз: мени эркалатиб юбориштан – бахтсизлигимнинг бонси ҳам мана шунда, майли, бу феълимнинг бахтлиги ҳам бўла қолсин, бунинг тан оламан. Демак, энди сиз де Фервак хонимни севар экансиз-да, у сизни мендан тортиб олди-ми... Лекин ахир у сизни деб бу машғум муҳаббат туфайли мен қилган қурбонликларни қилгани йўқ-ку!

Жюльен жавобан қовоғини солганича мидамэй тураверди. «Ор-номусли йиғит шайнига муносиб бўлмаган бундай беадабликни мендан талаб қилишга нима ҳақки бор унинг?» – дея ўйларди у.

Матильда қўлидаги мактубни ўқинишга уриниб қўрқ, бироқ кўзлари жикка ёшга тўлгани бонсидан ҳеч нимани

ўқий олмасди.

Бутун бир ой давомида у ўзини ниҳоятда бахтсиз ҳис этиб юрган эди. аммо мағрур қалб соҳибаси бўлмиш бу қиз дилидаги туйғуларни тал олгиси келмасди. Тасодиф уни шу қўйга солиб қўйди. Рашк ва муҳаббат қизнинг аъзойи баданини ўрғиб, унинг гурурини бир лаҳзада забун этди. У диванда, йилитнинг шундоқ ёнигинасида ўтирган эди. Жюльен унинг сочлари, сутта чайкаб олгандек оппоқ бўйлини кўриб турарди; шунда у бирдан ўзига ўзи уқтириб келган барча гапларки унутди-қўйди: у аста қизнинг белидан ҳучиб, уни қўксига тортиди.

Матильда сески бошини ўтириб, унга қараган эди, йилит унинг кўзларида чексиз қайғу ифодасини кўриб, каттик хайратга тушди, бу қизнинг одатдаги кўз қарашига мутлақо ўхшамасди!

Жюльен ҳозир сабр-тоқати тугаганини ҳис этди: ўзига ўтказаетган даҳшатлиқ тулға чидовла унинг ортиқ тоқати қолмаган эди.

«Бир лаҳза ўтмай бу кўзларда совуқ нифратдан бўлак ҳеч нима қолмайди, — деди у ўзига ўзи. — Мен бу бахт туйғусига эри бермаслигим, уни севишимни селдириб қўймаслигим керак». Қиз эса бу орада аранг овози чиқиб, рабон гапиришга бехуда уринаркан, энтиха-энттика ўзининг манфур гурури туфайли қилган барча қилиқларидан нақадар пушаймон эканини сўзларди.

— Менинг ҳам ўзимга яраша гурурим бор, — деди ўзини зўрлаб Жюльен, юзида чексиз ҳорғинлик ифодаси акс этар экан.

Матильда ялт этиб унга қаради. Жюльеннинг товушини эшитиш — унинг учун шундай бир бахт эдики, қиз бу бахтдан аллақачон умидини узиб қўйган эди. У энди ўз гурурига ханчалар даънат ўқиётганини, йилитни нақадар севиши ва ўзидаги нақадар нафратлакишини унга исботлаб бермоқ учун бирор фавқуллоҳда, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган иш қилишни ханчалар истайтганини билсангиз эди.

— Ва, ўйлайманки, фақат она шу гурурим туфайлигина сиз мени бир лаҳза ўз эътиборингизга муносиб кўряпсиз. —

дея давом этди Жюльен, — турган гап, факат ана шу эркакларга хис сабиб ва матонатимгина ситни хиёл бўлса-да мени хурмат қилишга мажбур этилди. Мен де Фервак хонимни севшим мумкин..

Матильда сесканиб тушди, унинг кўзларида ғайрати бир ифода учкунланди. Мана ҳозир, у ўз ҳукмини эшитди. Жюльен бу ифодани пайкаб қолди, у бардоши тутаб бораётганини хис этмокда эди.

«Ё Раббим! — дея ўйларди у ўз оғзидан чиқастган матинисиз сўзларга, худди бир ёғона шоякинни эинтаётгандек, кулок солар экан. — Қани энди, бу оллоқ оқарган ёноқларга лабларимни боссам-у, лекин сен буни ўзинг сезмасанг!»

— Мен де Фервак хонимни севшим мумкин. — дея давом этди у товуши борган сайини заифлашиб борар экан, — лекин унинг ҳам менга қизиқишига ҳеч қандай аргументи йўқ-исботим йўқ...

Матильда унинг юзига тикилди. Йигит бу нигоҳда доир берди, ҳар қалай, у, қиз юзимдан ҳеч нимани пайкай олмади, дея умид қиларди. Шу тобда у ўзини бутун дужуди, қалбини-нинг қайрига қадар муҳаббатга тўлиб-тошгандек хис этарди. У ҳақи ҳеч ҳақон Матильдани бу қадар сажда қилиш даражасида сезмаганди: ҳозир унинг ўзи ҳам лекрди Матильда қабил телига эди. Агар қиз фаросат билан иш тутмок учун хиёл совуқкон ва матонатлироқ бўлганида эди, Жюльен бу бе-маъни комедиядан воз кечиб, унинг оёғига йиқилган бўларди. Ёнрок у сўлти кучини йиғиб, тапиришда давом этди. «Ах, Қоразов, — дея хитоб қиларди у ҳаёлан, — қасқларда юрибсиз ахир! Бу ёғига нима қилишни билиб олмок учун бир оғит мислахатингизга нақадар муҳтож эканлигини билсангиз эди!» Тили жа бу пайтда сўзлашда давом этарди.

— Дилимда ҳеч қандай муҳаббат бўлмаган тақдирда ҳам де Фервак хонимга меҳр кўймок учун миннатдорчилик туйғусининг ўзбек кифоя қилган бўларди. Ёдиқалар мендан нафратланишган пайтда у менга ялтифот хўрсатди, дилимга тасалли берди. Мен ўзим учун фяхрли деб ҳисоблайдиган ва нимаим қилишди, умри жуда кинса бўлалиган баъзи туйғу-

ларнинг намоёнш этилишига унча ишонмаслик учун тўла воқеъим бор

– Ё Худойим! – дея хитоб қилди Матильда.

– Йўқ, ростини айтинг-чи, сиз менга қандай қифолат беришингиз мумкин? – дея сўради Жюльен катъий оҳангда бирдан дипломатларга ҳос бутун ватминсизини йиғиштириб қўйиб. – Ҳозир сиз менга қайтадан намоёнш қилмоқчи бўлётган мойиллигингиз, икки кундан ортиқ давом этишига қим, қайси пайгамбар қифил бўла олади ахир?

.. Сизга бўлган чексиз муҳаббатим ва агар мен ортиқ саямасангиз, юрагингизни чексиз қайғу-алам қифил бўлади, – дея жавоб қилди қиз шартга йиғитнинг қўлидан ушлаб, у томон ўгирилар экан.

Бу кескин ҳаракатдан кизнинг пелеринаси бирот очилиб, Жюльен унинг ажойиб елкасини кўрди. Матильданинг хиёл тўзиган сочлари эса уни ширин хотиралар оғушига тортиди...

У бир кўнгли таслим бўлишга ҳам тайёр эди. «Эҳтиёсизлик билан бир оғиз сўз айтаман-у, – дея ўйлади у, – кейин мен учун яна ўнга ҳасратли кунлар боғланади. Де Рскаль хоним қалб амри билан бирор иш қилганида ўзини оқлаш учун оқилона сабаблар топарди. Манави асқилола қиз эса шундай қилиш лозимлигини ақл-идрок билан исботлаб олганидан кейингина юрагига эрк беради».

Бу ҳақиқат унинг миёсига бир лип этиб келди-ю, шу эҳоти у ўзини яна тутиб олди.

У Матильда қафтилари орасида мажам кишиб турган кўпини аста тортиб олди-да, атайин бир ҳурмат билан унлағал марирок сурилиб ўтирди. Бунинг учун у инсон зоти қолдир бўлган барча кучи, барча сабот-матонатини сафарбар этишига тўғри келди. Сўнгра у де Фервак хонимини диван устида сочилиб ётган махғубларини бир даста қилиб йиғди-да, шу дақиқада жуда шафқатсиз туюлган ўта қазокат билан қўшимча қилди:

– Умид қиламанки, мадмузель де ля Моль бу гапларини ўйлаб кўришига руҳсат берсалар керак. Шундай дея у тез-тез юриб кутубхонадан чиқиб кетди, қиз Жюльен уқолаш-

ган сайин ортидан бирин-кетин ёпилаётган эшикларнинг шарақлашини энчигача эшитиб турди.

«Хатто таъсирланмади ҳам. вай эолим-эй, — дея хаёлидан ўтказди у. — Ах, нималар дейиман ўзи — юлим эмиш-а! У доно, эҳтиёткор, у яхши. ҳаммасига ўзим айблорман, бундан ҳам ортик айб бўладимин ахир»

У куни бўйи шу хайфиятда юрди. Матильда ўзини деярли бахтиёр ҳис этарди, зеро унинг бутун вужудини муҳаббат камраб олганди: шу аснода бу калб ҳеч қачон тугур изтирибларини ҳис этмагандек туюларди!

Кечкурун меҳмонхонада малай де Фервак хонимнинг келганини хабар қилганида киз дахшатлан сесканиб тушди: бу одамнинг овози унга жуда машғум эшитилди. Ҳозир у мариял беваси билан учрашмига қодир эмасди ва шу бонядан ҳам шонша-пиша қочиб кетди. Шундай қийинчилик билан эришган ғалабасидан фохрланмок учун Жюльенда старли асос йўқ эди; у ҳозир и руҳий ҳолатини кўзларидан сездириб кўйишдан кўрқарди ва шунинг учун ҳам тушличкин де ля Мопль саройидан бошқа жойда қилишга жазм этганди.

Матильда билан ўша олишувдан сўнг орадан вақт ўтгани сайин унинг қалбидаги муҳаббат ва қувонч тинимсиз манж урарди. У энди ўзини қойишга ҳам тайёр эди. «Унинг қоласига қандан чидадим ахир? — дерди у ўзинга ўзи. — Агар у мендан бутунлай совиеса-чи? Бу машрур юракда хатто ҳикматли улар бир зумда айкаш-уйкаш бўлиб кетиши мумкин. мен эса, сирасини айтганда, унга ёвузларча муомала қилдим»

Кечкурун у де Фервак хонимнинг Опера буффадаги лажасида, албатта, кўриниш бермоғи лозимлигини эслаб қолди. Хоним бу гал уни алоҳида тахлиф қилган эди. Матильда, турган гап, унинг у ерга бориши ёки беадаби арчиликка йўл кўйиб, Операга боришдан бош тортгани ҳақида, албатта, хабар топади. Лекин бу дилиллар қанчалик асосли бўлмасин, кош қорайгач, одамларга кўринишга йигитнинг зораги дов бермади. Улар билан сузлашишга тўғри келади ахир, бу эва қувончининг ярмини йўқотиш демакдир.

Содат ўнга зант урди: нима қилиб бўлса ҳам бориш керак!

Унинг бахтига театрга кириб бортанида де Фервак хонимнинг ложаси хонимларга лик тўла эди, уни шундоқ эшик ёнига сиқиб қўйинди. Йигит ўша ерда бир талай шажалар панасига ўтиб олди. Бу нарсга унинг жонига ора келди, акс холда у ноқулай аҳволга тушиб қолган бўларди. «Яширин инкоҳ»даги каролинанинг нола чекиб қўйлашидан унинг кўзларига ел келди. Де Фервак хоним бу кўз ёшларини сезиб қолди. Бу ҳолат Жюльеннинг одатда каттаят ва матонат акс этадиган чехрасига шу қадар ҳос эмаслики, муқаррар равишда бошидан кечиражак бундай ўтқир туйғулар шалқачон меъласига урган шундай иззатталаб аслида хонимнинг ҳам кўнгли ийиб кетди. Унинг қалбидаги аёлларга ҳос меҳрибонликнинг қондиклари хоними йигит билан сўзлашганига ундади. У худди шу дақиқада йигитнинг товушини эшитиб, ундан баҳра олгиси келиб қолди.

Де ля Моль хонимларни кўрлиниши? деди у йигитга. Улар учинчи қаватда ўтиришибди.

Жюльен шу заҳоти анча тақаллуфсизлик билан тирсагини ложа суянчигига тираб, залга қаради-ю, Матильдага кўзи тушди: қизнинг кўзларида ёш йилтираб турарди.

«Ахир бугун уларнинг Операга келадиган куни эмаску, — дея ўйлади у. — Қўнгли гусаб қолганини қараи-а!»

Уларникига танла қўйиб турадиган хушомадгўй хонимлардан бири шошилмиш таклиф қилган учинчи қаватдаги ложа ўзларидек хонимларнинг маъқасга мутлақо тўғри келмасида, Матильда онасини Опера Буффга боришга кўндирган эди. У Жюльен бугунги кечани маршал беваск билан ўтказиш ёки ўтказмаслигини билиб олишни истарди.

XXXI. БУЛГУЛА

*Мана ситга ўнга цивилизация-
нингиз дақиқий мўъжизаси! Сиз-
лар мухаббатни оддий бир битинга
айлантириб қўйибсизлар.*

Барнаа

Жюльен де ля Моль хоним ложаси томон отилди. Унинг кўзлари дарҳол Матильданинг жикқа ёшга гўлгал кўзлари билан тўқнашди, киз ҳатто ўзини бошишга уринмай очикдан очик йиғламоқда эди, ложада онасининг уларга ўз жойини таклиф қилган дугонаси ва унинг бир неча танишидан иборат лотаниш ва эътиборсиз кишилар гўпла-нишганди. Матильда ўз кўлини Жюльеннинг кўли устига қўйди, у онасининг ҳам шу ерда ўтирганлини мутлақо унутиб қўйгандек эди. У йиғидан энтикканича фақат биргина сўзни айтиб: Жаҳилат», — дея шиди, холос. «Фақат у билан сўз-лашмасам бўлгани, — дея тақрирларди Жюльен, ўзи эса бу пайтда қаттиқ хаяжонланиб, гўё училчи кават рўпарасила осилиб турган қалдирилиш ёркин шуъласидан кўзи қама-шайган одамдек, бўш кўли билан юзник пана қилишга ҳаракат қиларди. — Агар ҳозир гапирсам, у дарҳол қанчалар изтироб чекаётганини сезиб қилади, товушим сиримни ош-кор қилади, шундан сўнг ҳаммаси барбод бўлиши мумкин».

Ўқилидаги бу аёвсиз қураш ҳазир унга эрталабкига ка-ратикда анча машаққатлироқ туюлди, лево шу ўтган пайт ичиди унинг қалби анча безовга бўлиб қолганди. Йикит Матильданинг гурури яна жупбишга қелишидан қўрқарди. Муҳаббат ва эхтиросдан эс-хушини йўқотаётганига кара-май, у, қар қалай, ўзини кизга гапирмасликка мажбур қилди.

Менимча, бу унинг табиатидаги энг ажиб хиссалари-дан бўлса керак: ўзига ўзи шундай зулим ўтказишга қодир йиғит келажакда ажойиб инсон бўлиб етишиши мумкин. Si fata sinant¹, албатта.

¹ Si fata sinant (иммунчалчи) — агар тақдир йўл қўйса.

Мадмуазель де ля Моль, Жюльен уйга биз билан бирга кетади, дея туриб олди. Йигитнинг бахтига каттик ёмғир ёгмоқда эди. Бирок маркиза уни ўз қарчисига ўтказиб, бутун йўл давомида уни қизи билан бир оғиз ҳам сўзлаштирмай, у билан ўзи гаплашиб кетди. Шу келишда маркиза тўғ Жюльеннинг бахтини хўриқаётгандек туюларди, йигит ҳам энди ўз туйғуларини ноаҳон сезлириб қўйиб, ҳамма ишни барбод қилишдан чўчимай қўйган, телбалик билан уларга эрк бермоқда эди.

Жюльен хонасига кирган заҳоти дарҳол тиз чўшиб, князь Корезов унга берган ишқий мактубларини ўпа бошлагани ҳақида хикой қилишнинг қажоғи бормикин?

«О, буюк инсон! — дея хитоб қиларди бу телба йигит. — Ҳаммаси, қаммаси учун сендан миннатдор бўлдимгиз керак!»

Аста-секин у ўзини анча босиб олди. Йигит ҳозир ўзини катта жангда ярим галаба қозongan саркардага ўхшатарди. «Жуда улкан муваффақиятга эришдим, — дея муҳамама қоритарди у ўзига, — бироқ эртага нима бўлади? Ёнр лаҳзада ҳаммаси барбод бўлиши мумкин».

У Наполеон Муқаддас Елена оролида ийгиб туриб ёздириган «Мемуарлар»ни жон-жаҳди билан очди-да, ники соат давомида уни мажбуран ўқиб ўтирди: тўғри, китобни фақат учинг кўзларигина ўқирди, лекин, барибир, у ўзини муталаа қилишга мажбур этарди. Бу гаройиб муталаа пайтида тасулининг қаддан талқари ҳаяжонга тушган мияси билан юраги ўз ҳолича инкламоқда эди. «Ахир бу қизнинг юраги де Реналь ҳонимникига муслаҳи ўхшамайди», дея такрорларди у ўзига ўзи, бироқ ҳаёли шу фикрдан нарига ўта олмасди.

«Қдрагига доимо гулгула солиб турмоқ керак! — дея хитоб қилди у бирдан қўлидаги китобни бир четга қараб улоқтирар экан. — Душманним мендан қўрққан пайтдагина менга итбат этади, ана ўшанда у мендан нафратланишига ботина олмайди».

У бахтиёрликдан бугунлай жанкираб, кичкина қонсенла у ёқдан бу ёққа юрарди. Сирасини айтганда, бу бахтиёрликки муҳаббатдан ҳам кўра кўпроқ гурур сабабини эди.

«Юрагига доимо гулгула солиб турмок керак, — дея фахр билан такрорларди йигит ва у фахрликка ирээрди ҳам. — Ҳатто энг бахтиёр дамларда ҳам де Релаль хоним ўзи мени қанчалик севса, мен ҳам уни шунчалик севишим ёки севмаслигимни ўйлаб муттасил изтироб чекарди. Бу киз эса гурур бобида иблиснинг ўзгиласи. биз уни забт этмоғимиз лозим, жуда яхши, шу йўсунда забт этаверамиз!»

У эртага эртадаб соат саккизданок Матильданинг кутубхонага кириб ўтиришини жуда яхши биларди, лекин йигит севги олашида ёнаётган бўлса ҳам калбини ақил-идрокка бўйсундириб, у ерга фақат соат тўққизда кириб борди. У тинмай ўзига ўзи: «Қизнинг кўнгилга муттасил гулгула солиб турмок лозим: токи у мени севармикми? — дея доим шубҳада юрсин. У ўзининг ажойиб насл-насаби, атрифдагиларининг доим унга ҳушомад қилиши оқибатида жуда тез юланиб қолади», дея такрорларди.

Матильда диванда ранги олопоҳ оқариб, хотиржам ўтирарди-ю, лекин, чамаси, ҳимир уғишга мажолни йўқ эди. У Жюльента кўлини узатди:

— Жонтинам, мен сени раъжитдим, чиндан ҳам менга ҳар қанча жаҳл қилсанг арзийди!

Жюльен унинг шутидай соддагина қилиб галيريшнинг сира кутмаган эди. У дарҳол хўнгли нийб, дисндагини ошкор қилиб қўйишга сал қолди.

— Сиз мендан қафолат талаб қилган эдингиз, дўстгитнам, — дея қўлимча қилди қиз, эҳтижол. йигит бу сукутга чек қўяр, деган умидда бироз жим тургач, — сиз ҳақсиз. Майли, мени олиб кичиб кетинг, Лондонга жўнайлик... Бу ҳол мени умрбод бадиом этади, шарманда қилади... — У кўзларини яширмок учун Жюльендан ҳўтини тортиб олишга журъат этди. Қизнинг калбда аёлларга хос уятчасиники ва иббo тўйғуси яна бирдан тугён кўтарган эди. Майли, мени шарманда қилдинг, сизга берадиган ҳафиласим мана шу бўлади.

«Кеча мен бахтиёр эдим, зеро тўйғуларимни жонивлаб ола билгандим», — дея ўйлади Жюльен. Бирон сукут саклаб тургач, у ўзини шу қадар тийиб пддики, қизга совуқкина қилиб деди:

- Хўп, сиз билан янковимиз Лондонга кетялмиз ҳам дейлик. фарас кишайликки. сиз, ўзингизнинг таъбирингиз билан айтаман, шарманда ҳам бўлдингиз. Лекин сиз мени ўшандак кейин ҳам севишингизга, почта каретасининг ўзидаёқ бирдан жонингизга тегиб қолмаслигимга қим қадир бўли олади? Мен эллим эмасман, сизни жамият кўз ўнгиде бадном этиш мен учун яна бир бахтсизлик бўлади, ҳоло. Ахир бу ўринда сизнинг жамиятдаги нуфузингиз тўсик бўлаётгани йўқ. Ҳамма бало сизнинг ўз табиғингизда. Мени, ҳеч бўлмаса, бир ҳафта давомига севишингиз ҳақида ўзингизга ўзингиз қарор бера olasизми?

«Ах, ҳани эди, у мени бир ҳафтагина севса, бор-йўғи бир ҳафтагина, — дея шивирларди ўзича Жюльен, — мен шу қадар бахтиёр бўлардимки. кейин ўлсам ҳам майли эди. Келажак билан нима ишим бор. мен учун ҳаёт деган нарсанинг ўзи нима? Ахир бу лаззат шу дақиқанинг ўзидаёқ бишланиши мумкин, ўтим шунинг истасам бас, бу фақат ўзимга боғлиқ».

Матильда унинг ҳаёли чўмганини кўриб турарди.

— Сизга сира ҳам муносиб эмаса ўхшайман, — деди яраги у йигитнинг қўлидан ушлар экан.

Жюльен кизни қучоқлаб, лабидан ўпди, лекин шу заҳоти бурчнинг метин панжаси унинг юрагини сиқиб олгандек туюлди. «Агар Матильда ўзича нақадар севишимни сезиб қолса, ҳаммасидан мосуво бўламан». Шу босидан ҳам кизнинг оғушидан четлашар экан, у ўзини эркакларга ҳос вазмин тутишга ҳаракат қилди.

Шу куни ҳам, эртаси куни ҳам йигит ўзинини чехсиз қувончининг усталик билан яшириб юрди. Йигит ҳамма кизни бағрига босишдек латъатдан ўзини тийган дақиқалар ҳам бўлди.

Бирок шундай дақиқалар ҳам бўлардики, у бахтиёрликдан эс-хушини йўқотиб, ақл-идрок барча далилларини батамом унутиб қўларди.

Бир вақтлар Жюльен боғдаги оғлок бир жойни ёктириб қолган эди, у дучкўп калин ўстан жойга бориб, ҳушбўй буталар орасига яширинар ва Матильданинг панжарадор дери-

тасини кузатганича ўз маҳбубасининг бекарорлигидан ҳас-
рат чекиб ўтирарди. Шундоқ ён инасида улхан эман дарахти
кал кўтарган бўлиб, унинг йўғон танаси йиғитни беғона
кўзлардан лана қилиб турарди

Кўзлардан бирида улэр Матильда билэн сайр қилиб
юрнб, ўша жойга бориб қолншган эди. Йиғит ўша туссалн
дақиқаларни эслади ва бирдан яқингинада ўзининг нақадэр
умидсизликка тушнб қргани билэн ҳоқирғи севги нашилласи
орасидаги жом кескин фарқни яққол ҳис этди. Йиғитнинг
кўзлари жиска ёшга тўлди ва у севгилисннинг кўзларини
лабнла босиб, шундай деди:

— Шу ерда мен сизнинг ҳаёлингизда яшаганман, шу
ердан туриб деразантигизга тикилардим ва ана шу кўзларингиз
билэн деразани қандай очиншингизни кўриб, бир он лаззат-
ланмоқ учун соатлаб кутардим...

Шундан сўнг йиғит бутунлай эс-хушини йўқотди-қўй-
ди. У сира таклид қилиб бўлмайдиган мафтункор бир самн-
мият билэн кизга бошлан кечирган ўша аламни дақиқалар
ҳақида ҳикоя қила бошлаши. Бейхатир сўзидан чиқадиган
қиска-қиска хитоблар ўша азоб-укубат тутагач, энди унинг
калчалар бахтиёр эканлигидан очик-ойдин далолат бериб
турарди

«Ў! Раббний, нима қиламан мен ўзи? — деди бирдан
хушига келиб Жильеи. — Тамом бўлдим».

Унинг калбини даҳшат қоплади. Назарида, мадмуазель
де ля Молнинг кўзлари энди унга баяндай меҳр билэн
боқмаётгандек эди. Бу шунчаки вақаси эди, бироқ Жильеи-
нинг ранги доқалек оқариб, афти-башараси ўзгариб кетди.
Унинг кўзларидаги олов сўнди, атиздаги чексиз ва олашни
муҳаббат ифодаси ўрнини кийр-хаво ва талаб ифодаси
эгаллади.

— Сизга нима бўлди, азизим? — дед меҳр билэн сўради
ундан ташвишга тушган Матильда.

— Мен ёлгон гапирдим, — деди жаробан жаҳл билэн
Жильеи. — келиб-келиб сизни алдаб ўтирсам-а. Бу калним
учун ўзини кечиролмайман. Худо шохид, сизни шихаялда
ҳурмат қиламан, шунинг учун сизга ёлгон гапирмастим

керак. Сиз мени севасиз, менга содхкисиз, шу бондан ҳам сизга ёқиш учун ҳар дил гаплар тўкиб чиқаришнинг сира хожати йўқ эди.

– Ё Худойим! Мен шу қадар заҳм билан эшитаётган шу гапларингизнинг бари тўкиб чиқарилганимди қали?

– Ҳа, шундай ва мен бунинг учун ўзимдан жуда хафман, азизим. Бу гапларнинг барини бир вақтлар мени севган ва жуда жонинга теккан бир аёл учун тўкиб чиқарган эдим. Фейлимнинг жуда ёмон хусусияти бу, шу гапларни сизга айтганимдан ўзим ҳам пучаймон бўлишман, мени кечиринки.

Матильданинг кўзларида дув-дув ёш оқмоқда эди.

– Арзимаган бир нарсадан нафсониятим азият чекса бас, – дея давом эди Жюльен, – ўзим ҳам сезмай фарфурчаётган бўлиб қоламан, ана шунда лаънати хотирам мени ахлакэқларга олиб қочади ва ўзим ҳам ўша хаёлларга берилиб кетаман.

– Демак, мен беҳос нафсониятнингизга тегибман-да? – деди Матильда қизининг меҳрини қўзғатувчи бир соддадиллик билан.

– Бир кун сизнинг шу ерда, ана шу дукчўп бутаси ёнида сайр қилиб юриб, гул узиб олганингизни эсладим Жаҳоб де Люз ўша гулни кўлингиздан олган эди, сиз уни қайтариб олмадингиз. Мен ўшанда сиздан икки қадам нарида турган эдим.

– Жаҳоб де Люз дейсизми? Бўлмаган гап, – дея эътироз билдириш Матильда ўзига ҳос тақаббурлик билан. Менинг шундай қилишим мумкин эмас.

– Рост айтаман, – дея гапида туриб олди Жюльен.

– Сиз шундай даясанам, демак, рост экан, дўстгинам, – деди Матильда маъналик билан ерга қарар экан. У кўп ойлардан буён жаҳоб де Люзга бундай илтифот кўрсатмаганини жуда яхши биларан.

Жюльен унга ниҳоятда меҳри товланиб қаради: «Йўқ, йўқ, – деди у ўзига ўзи, – у мени илгаридан кам сепмайдир».

Ўша кун кечкурунок Матильда ҳазил аралаш унга де Фервак хонимга кўнгул қўйгани учун таъна қилди.

– Оддий бир йигитнинг изагталаб хонимга ошиқ бўли-

ши кизик кўринар экан! Ахир унинг қалби шу қадар совуқ бир тонфадинки, ҳатто менинг Жюльеним ҳам унга ўт ёка олмайди. Лекин у сизни ҳақиқий эди! килиб кўйибди. — дея кўшимча қилиш у йиғитнинг соҳналарини тугатиб ўйнар экан.

Жюльен Матильданинг нафратланишига иккунчи қонил бўлиб юрган лайтида кийим-бошига эътибор беришни ўртанган ва энди, чамаси, чиройли кийинишга энг кизик дидли парижлик олифталардан қилишмайдиган бўлиб қолганди. Лекин унинг ўша олифталардан бирта устун томони бор эди: у бир кийиниб олгач, ўз костюми ҳақида ўйламай кўярди.

Матильда эса бир карсадан хафа эди: Жюльен ҳамон рус мактубларини кўтириб, уларни маршал бевасига элиб беришда давом этарди.

XXXII. ЙЎЛБАРС

Эвоҳ! Нега бу ишлар бошқача эмас, худди шундай бўлиб чиқади.

Бюварше

Бир инглиз сайёҳи йўлбарс билан қай йўсинда дўстлашгани ҳақида ҳикоя қилади. Сайёҳ уни болалигидан боқиб ўстирибди, эркалиб царварини килибди. Лекин унинг столи устида доим ўқлоглик тўппонча турар экан.

Жюльен чексиз бахтиёрлик туйғусига фақат Матильда буни унинг кўзларидан сеза олмайдиган пайтлардагина берилар эди. У ўзи ўйлаб топган қоидага оғишмай риязат ва вақт-вақти билан қизга қуруқ ва совуқ муомала қиларди.

Ҳатман у Матильданинг беизборлиги, унинг чексиз садо-

¹ Дакля — Англияда ўтган ёнғи кўлиб, энг кўнги ушдай ҳайқилдиган эркак киши шулардан атрофди (франс.).

² Пьер-Жюстен Карон де Бюварше (1732-1799) — француз драматурги, илғамчил. «Наша дўст» қабил пьесалари. «Хотиралар» памфлети, «Сен-симон саркаринини» «Фигурантин» ўйинишнинг қабил пьесалари мавжуд.

катида каттик хайратга гушиб, эс-хушини йўқотай деди. Бундай пайларда йилит боп иродаси билан ўзини босарлида, кичиник олдидан лархон нари кетарди.

Матильда умрида биринчи марта севмоқда эди.

Илгари унинг имидлаб ўтадиган зерихарон ҳаёти энди гўё кинот бонлаб парвоз этарди.

Бироқ гурури билор йўл билан ўзини намойиш этиши лозим бўлгани туфайли у энди севгиси дучор қилаётган барча ҳавф-хатарни талбаларча писанд қилмай юрарди. Энди Жюльен ақл билан иш тутишга мажбур бўлиб қолди. Матильда ҳавф-хатар ҳақида сўз кетгандагина унга бўйсунмасди. Бироқ у билан ёсозор ва даярли қулоқ қокмай муомала қилганин киз энди уйдагишларнинг барчасига, қариндошларини ёки хизматхорларини, барибир, уларга нисбатан янаша тақаббурроқ бўлиб қолганди.

Кечхурун меҳмонхонада, олтинчи килинга яқин меҳмонлар орасида у Жюльенни ёнига чакириб олди ва ҳеч қимга эътибор бермай, йилит билан узок гаплашиб турар эди.

Султоҳ Тамбо бир куни уларнинг ёнгинасига келиб ўтириб олди, бироқ киз унга кутубхонага бориб, Смоллетинни 1688-йил никилобчи ҳақида ҳикоя қилувчи китобини келтиришни буюрди-да, кейин унинг имирсилаётганини кўргач: «Марҳамат қилиб, қайтишга шошилманг!», – дея қўшимча қилди. Бу гапни у шу қадар ерга киритиб юборгудек нафрат билан айтдики, Жюльеннинг кўнгли тийиб кетди.

– Бу тасқаранинг сизга қандай қараганига эътибор бердингизми? – деди у кизга.

– Унинг тоғаси ўн икки йилдан бери ана шу меҳмонхонада яшоглиниб юради, бўлимасам мен уни бир зумдаёқ қувиб юборган бўлардим.

Сиртдан қараганда у де Круазнуа, де Лёз ва бошқа жанобларга нисбатан одоб сақларди, лекин аслини олганда ҳа, уларни ҳам менсимай муломага қистарди. Матильда бир вақтлар ўзининг ишқий можароларни ҳақида ҳикоя қилиб, Жюльенга азоб бергани учун ўзидан каттик ҳафа эди, боз устига у ўшанда бу жанобларга шунчаки илтифот этганларини Жюльенга жуда озириб айтганини тан олишга эди.

юраги дов бермасди.

Ўзининг барча ўзгу ниятларига қарамай, «Ахир бир куни жаноб де Круазнуа мармар столча устида кўлини ме-нинг кўлимга хиёл тегизганида мен кўлимни дарҳол тортиб олматганимни фақат сизнинг жигингизга тегиш учунига айтган эдим», — дейишга эса унинг аёллик турури йўл қўймасди.

Энди ўша жаноблардан бирортаси қиз билан бир неча дақиқа гаплашиб қолгудек бўлса, унинг дарҳол Жюльенга бирор зарур иш чиқиб қолар, бу эса йигитни шиддан жўнатмаслик учун унга баҳона бўлар эди.

У ҳомиладор бўлиб қолди ва қиз бу ҳақда Жюльенга қувонч билан хабар қилди.

— Ҳўш, энди ҳам мендан шубҳаланасизми? Кафалит эмасми бу сизга? Энди мен бир умрга хотинингиз бўлиб қолдим.

Бу хабар Жюльеннинг қалбини ларзага солди; у энди ўзи учун ўйлаб чиқарган ўша қоидалардан воз кечишга ҳам тайёр эди. «Мени деб ўзини ҳалок этаётган бу бечора қизга қандай қилиб отаини кўлол ва совук муомала қилишим мумкин ахир?» Қиз унинг кўзига хиёл қасалмаси кўринган эҳоти, ҳамма ақл-идроки бирор қаттиқ гап айтилиши тақозо этаётган пайтда ҳам, у энди Матильдага совук муомала қилишга ботинмасли, ҳолбуки, аччиқ тажрибаси кўрсатиб турганидек, бундай лафкатсизлик орадаги секиннинг умрини чўзиш учун зарур эди.

Мен отамга мактуб ёзиб, бор гапни унга тулун-тирмоқчиман. — деди йигитга бир куни Матильда. — у менга фақат отагина эмас — дўстим ҳамдир, шу бондан уни ортиқ бир дақиқа ҳам алдаб юролмаймиз, бу сизнинг ҳам, менинг ҳам шъанимизга ярашмайдиган иш.

— Ё Раббий! Ними қилмоқчисиз ўзи? — дея сўради лах-натга тушиб Жюльен.

— Ўз бурчимни бажармоқчиман, — деди қиз жавобан кўзлари қувончдан порлаб. Ниҳоят, у секинликка қараганда кўпроқ ҳотамтойлик қилмоқчи эди.

У мени шарманда қилиб қувий кўборади-ку, ахир!

- Унинг шундай қиёшга ҳаққи бор. Ва бу ҳуқуқни ҳурмат қилмоқ керак. Мен сизнинг қўлигингиздан тутаманда, икковимиз купла-қундуз кунни уйлаб чиқиб кетамиз.

Ҳайратдан ўзига келмаган Жюльен ундан бир лафза сабр килишини сўради.

- Сабр қилмаймак, — дея жавоб қилди киз, — номусим шунга талаб қилган. Биламан, бу менинг бурчим ва уни дарҳол бажармоқ керак.

- Шунанаму хали?! У холга сизга сабр килишни буюрмади, — деди қатъий оҳангда Жюльен. — Сизнинг номусингиз ҳимоясингиз эмас — мен сизнинг эрингизман. Бу далай қадам сизнинг ҳам, меннинг ҳам бутун ҳаётимизни губдан ўзгартириб юборади. Менинг ҳам ўз ҳуқуқларим бор. Бутун сешанба, келаси сешанбада эса герцог Ресшювильда шёфат бўлади. Жаноб де ля Моль ўша шёфатдан кайтганида швейцар унга сизнинг машҳур ҳатингизни топширади... У уззукун сизнинг герцогизга бўлишинингизни орзу қилади, мен бунга жуда яхши биламан, унинг учун бунини қандай дахшатли зарба бўлишини бир ўйлаб кўриш эҳир!

- Сиз, эҳтимол, қандай дахшатли ҳасос, демох-чидирсиз?

- Мен ўзимга яхшилик қилган одамга ичинишим, унинг бошига тановиш солганим учун тўғса чеккишим мумкин, лекин мен кўрқмайман ва ҳеч ким ҳеч қачон мени кўрқита олмайди.

Матильда Жюльеннинг гашига кўнди. Киз унга ҳомиласи борлигини айтганидан буюк Жюльен унга биринчи марта шундай буйруқ оҳангда гапирмоқда эди; у ҳали ҳеч қачон Матильдани бу қадар қаттиқ севмаган эди. Унинг дилидаги бутун меҳр-муҳаббат кизнинг ҳозирги аҳволини баҳона қилиб, Жюльеннинг у билан қўпол таплашинидан қалғимокда эди. Киз маркиз де ля Моль олдига гуноҳига иккёр бўлмокчи эканлигидан у қаттиқ ҳаяжонга тушди. Паҳот, у Матильдадан айрилишга мажбур бўлса? У жўнаб кетганида киз қанчалик қайғу чекмасин, орадан бир ой ўтгач, уни қилармикин?

Шу билан бирга маркиздан эшигадиган ҳаққоний

таъна-маломатлар ҳам уни ваҳимага солмоқда эди.

Кечкурун у Матильдага дилидаги дард-аламнинг аниқлу иккинчи сабабини сўзлаб берди-да, кейин севгидан эриб кетиб, биринчисини ҳам айтиб қўя қолди.

Матильданинг чехраси ёришиб кетди,

– Ростки билан-а? – дея сўради у. – Менни ярим йил кўрмаслик сиз учун бахтсизликми?

– Бу дунёда ақл бовар қилмайдиган, ўйласам юрагим кинидан чиқиб кетадиган ягона нарса мана шу.

Матильда кувонганидан бошин осмонда эди. Жюльен ўз ролига шу қалвр қатъий амал қилган эдики, ўзидан кўра киз уни кўпроқ севгишга тасомил инсонтириб қўйганди.

Машъум сешанба куни ҳам етиб келди. Ярим кечада тиефатдан қайтган маркизга хат топширишли. Хатнинг конвертида бу мактубни шахсан ўзи очини ва ҳеч ким йўқлигида ўқиб чиқини лозим эҳлолиги ёзилган эди.

«Оталарим,

Драмиздаги бирча ижтимоий алоқатар узиб тилишанди, ўртада фақат ота-бололик муносабатимизгина қолди. Эримдан сўнг Сиз ҳозир ҳам, бундан кейин ҳам мен учун дунёдаги энг азиз инсон бўлиб қоласиз. Кўзларим ёшга тўлаган, Сизнинг дилингизга қайду солаётганимни ўйлаб, дусса чекимман, бироқ меннинг қандай ислобда қолганим эл оғида достон бўлмаслиги учун ва Сиз мулоҳазаси қилиб кўриб, ўзингиз қандай лозим топсангиз, шундай чора кўрмогингизга фурсат бўлсин, деган мақсадда Сизга айтималим лозим бўлган гайки ортққ лойсалга соломайман. Агар Сизнинг чексиз оталик меҳрингиз (менга, дар қатай, шундай тўқилади) менга азгина нафақа белгилатишга имкон берса, Сиз буюрган жойла, масалан, Швейцарияга эрим билан жўнаб кетавераман. Унинг исми шу қадир бенишонки, веррьерашк дурадгорнинг кетини бўлиши Сорель хоним номини қабул қилгач, Сизнинг қизингизни ҳеч ким танимай қоласиз. Мен ёзинишга жуда қийналган исм мана шу. Казабингизни кўзга тийганимни ўйласам, даҳшатга тушайман. Сизнинг казабингиз қанчалик афлаотли бўлмасин, ҳамна айбни Жюльенга қўясизми деб

кўрқаман. Мен серқатли бўлмайман, отажон, бунга мен уни
севиб қолганим заҳоти тушунганман, зеро менкиг ўзим би-
ринчи бўлиб севиб қолдим уни, ўзи уни йўздан урдим. Қатъи
юксаклик бийида мен Сизнинг ўзингизга, ажасодаларимизга
тортганмин. шу боисдан ҳам ҳеч қандай ўртимидега кимса
ёки ўзимга шундай бўлиб тундурган ишда менкиг эътибо-
рини ўзимга жасаб эла олмайди. Сизнинг кўнглингизга қарай
унан жасаб де Кўнглимизга эътибор берой деб бехуда урин-
дим. Нега энди Сиз худди шу пайтнинг ўзида менкиг кўз
ёшидан, шундоқ ёшқамидан чиндан ҳам мўнсаиб йиғитнинг
юринида йўз қўйдингиз? Ахир мен Ёшдан қайтиб келга-
нимда ўзингиз: «Манави Сорель туғилмасур билан вақт ўт-
касанг, сирини зерикмас экансан», – деган эдингиз-ку. Бойқим
қазир, агар бунга тасаввур қилган мўнсаиб бўлсан, манави мак-
тубини Сизнинг бошингизга салажак курафатдан, худди мен
кайн, қаттиқ қўлу чекмақда. Сизнинг оталик қатр-қиз-
бингизнинг олдин ашин менкиг ишқимизда эмас, леккин
ишқимиз. Мендан ишқингиз қайтмасин, мени медрингиздан
маҳрум этманг.

Жонхон менга ҳурмат билан муаммалар қиларди. У мен
билан сўзлашган мақорда ҳам Сиздан бениҳоя эланим-
дорлиги туфайли сўзлашарди, зеро у табиатан анча маҳрур
бўлиб, ўздан юқори турган кишилар билан, уларнинг ким
бўлишидан қатъий назар, фақат расман сўзлаша иларди. У
ишқимизидан сўзлашган бу табиатини табиатан жуда яхши
хис эларди. Менкиг ўзим бир кун билан унинг қўлини қисиб
қўйдим. Мен бутун шарм-ҳаёни йиғитириб қўйиб, бу элани
фақат Сизга, ўзинингиз энг яхши дўстимизга айтаётиман, бўлак
ҳеч ким на ҳеч қачон эшитмайдими мендан бу ишқимиз.

Вақт ўтиди, наҳот Сиз эртанга, орқидан бир кун ўтган-
дан кейин ҳам унинг шундай элабланиверсангиз? Менкиг
сўнглигини шу эланиб бўлмайди энди. Агар ишқингиз, у мен
орқидан Сизга бениҳоя ҳурматиини изҳор қилиб, Сизнинг маҳр-
забонингизга дўчор бўлганидан чекма қўлу чекаётганини
айтади. Сиз уни йиғида кўрмайсиз, леккин мен у ишқимиз
жойга орқидан келмавераман. Шундай қилинган чини ҳаққи
бир, бу менкиг бирчим, зеро у менкиг элани бу йиғитингиз

отисидир. Агар Сиз маърифатлигиниз туфайли тирикчи-
лигимиз учун олтин минг франк белгиласангиз, мен бу пулни
доғат миннатдорчилик билан қабул этаман, мабодо бун-
лашим кўрмасангиз, у ҳақда Жюльен Безансонда латин тили
ва адабиётидан дарс беришга умид қиламиз. У мени қайси
логанадан боштамасин, шоним қимматин, тезда нам чиқа-
ради. У билан мен беншионликдан кўрқмайман. Агар инқилоб
содир бўлса, умига биринчи раунг ўйнашга шубҳатан-
чиёман. Хўш, менга уйлашмоқчи бўлган ўми йиғилгандан би-
рортаси ҳақиқат Сиз шундай ситим оёти олартидингиз? Ни-
ма, уларнинг бадавлат амлоқи борми? Бироқ бу нисона устун-
лик мени ўзига мафтун эта олмайди. Менинг Жюльеним,
агар отамнинг ҳомийлигин ва бир миллион пулга эри бўлса,
мажбур тузумда ҳам катта нуфусга эришган бўларди...

Матильда отасининг тажани одам эканлигини биларди
ва унинг жакдан тушишига имкон бермок учун саккиз
саҳифани тўлдириб ёзган эди

«Нима қилмок керак? – дея ўзи билан ўзи мулоҳаза
юритарди Жюльен ярим кечада, жаноб де ля Моль шу
мақтубни ўқиётган пайтда боғни айланиб юрар экан – Би-
ринчидан, менинг бурчим кимдан иборат, иккинчидан эса,
менинг манфаатларим кимани тақозо этади? Унинг менга
қилган яхшиликларининг чеки йўқ, усиз мен арзимас марта-
бани эгаллаган аянчли бир фирибгар бўлардим, кейин, эҳти-
мол, атрофимдаги одамларнинг нафратига дучор бўлишдан
кўркиб, мутғасил орқа-олдимга қараб юришга тўғри келар-
ди. У мени оксуяклардек ялапига ўргатди. Шу боисдан ҳам
мен муқаррар қилишак найранглар, биринчидан, камроқ
бўлади ва иккинчидан, унча жирканчли бўлмайди.

У менга бир миллион берган тақдирда ҳам шу қадар
яхшилик қилмаган бўларди. Мен манави орден учун ҳам, гўё
дипломатия соҳасида кўрсатган ва умумий даражадан мени
юқорирак кўтариб кўядиган хизматларим учун ҳам фақат
ундан миннатдор бўлмоғим керак.

Агар ҳозир у қўлида қалам билан менинг буилан бу
ёғига қандай йўл тутишим ҳақида кўрсатма беришим ўйлаёт-

ган бўлса. — кизик нималарни ёзаркин?...»

Шу пайт бирдан жаноб де ля Молнинг кекса камердинери¹ пайдо бўлиб, Жюльеннинг мулохазаларини бўлиб қўйди.

— Маркиз сизни, кийинганим, кийинмаганим, барибир, дарҳол олдимга кирсин, деянгилар.

Сўнгра Жюльенни ичкарига кузатиб борар экан, камердинер аста деди:

— Эҳтиёт бўлинг, жаноб маркиз бағоят ғазабга минганлар.

XXXIII. ТУШКУНЛИК

Бу оғмосга шилла бера туриб, нўноқ салтларини унинг энг сержасо қирраларини йўниб ташлабди. Асрининг ўртагарида — мен исматлар деянман ўзи — ҳали Рашеттёе замонидаёқ француз ўл орзу-истиси учун қиттиқ қўрашарди.

Мирабо

Жюльен хонага кириб борганида маркиз нихоятда дарғазаб эди, чамаси, бу ақибир умри бано бўлиб, биринчи марта шундай одобсиз гапларни тилига олаётган бўлса керак. У Жюльенни чапаничасига сўка бошлади. Кахрамонимиз хайратга тушиб, кўнгли ранжиди-ю, бироқ унинг маркизга бўлган миннатдорлик тўйғусига нутур етмади. «Анчадан буён канчадан қанча орзу-умидлар, ақийиб режаларни кўнглига тутиб кўрса-ю, кейин бу бадбахт олам буларикниг, барибир, зумда қўқка соғурилганини кўрса! Лекин мен унга бирор нарса деб жавоб қилишим керак, агар нндамай тураверсам, у баттар ғазабга минади». Шу пайт Тартюфнинг бир гапи унинг эсига тушди.

— Мен фаринта эмасман... Сизга сидқидилдан хизмат қилдим ва сиз мени салийлик билан тақдирлаб юрдангиз... Сизга бўлган миннатдорчилигимнинг чеки йўқ, лекин

¹ Камердинер (француз, хона кимоватиси) — буржуа-дворяндор оиласидан уй кимоватиси.

Ўзингиз ўйлаб кўринг, мен эндигина йўғирма иккига кир-
дим... Бу хонадонда мени ёлғиз сиз-у ўша дилбар киз
тушунардингизлар...

– Газанда! – дея қичқирди маркиз. – Дилбар, дилбар!
Унинг дилбарлиги миянгизга келган кунгек бу ердан қочи-
шингиз керак эди!

– Мен қочмоқчи ҳам бўлдим: ўшанша Лангедокка
жўнамоқ учун сиздан ижозат сўраган эдим.

Маркиз газзбига чидабдмай хонада у ёқдан бу ёққа
югуради. Ниҳоят, у югураверганидан сипласи куриб, кайгу-
лан қалди букилиб, креслога йиқилди. Жюльен унинг ўзича:
«Аслида сира ҳам ёмон йиғит эмас ўзи...» дея мингил-
лаганини эшитиб қолди.

– Йўқ, мен ҳеч қачон сизга нисбатан ёмонлик тилаган
эмасман! – дея ҳитоб қилди Жюльен маркизини олдида (из
чўқир экан. Бироқ шу заҳоти ўзининг бу харакагидан қаттиқ
икза бўлиб, дарҳол ўрнидан турди.

Маркиз эс-душини йўқотиб қўйгандек эди. Жюльен тиз
чўққанни кўриб, у яна йиғитни изловчилардек болохона-
дор қилиб сўка бошлади. Эҳтимол, бу сўқишлар ўзининг
қандайдир янги нияти билан унинг диққатини жалбитадир.

«Не кўргилик, ахир! Менинги кизим «Сорель хоним»
деб аталадими энди? Бу қанақаси! Кизим герцогиня бўлма-
дими ҳали?», Ҳар гал ана шу икки фикр унинг миёнага
равшан келганида унинг ичи гўё ағдар-тўнтар бўларди-да,
дарҳол эс-ҳушини йўқотиб қўярди. Жюльен, ҳали у мени
дўппиқлаб қолмаса эди, дея чўчиб қолганди.

Ҳуши жойига келиб, маркиз бошинга тутитган бу қулфат-
га кўника бошлагандек туюлган пайтларда у Жюльенга анча
асосли таъиалар қиларди.

– Жўнаб кетиш керак эди, таксир... – дерди у йиғитга.
– Бу ердан жўнаб кетиш сизнинг бурчингиз эди. Сиз гўрт
аблахтик қилибсиз.

Шу пайт Жюльен стол ёнига келди-да, қогозга қўйи-
даги сўзларни ёзди: «Ҳаёт аллақачон тоқат қилиб бўлмас
даражада жонимга текхак эди, мен унга чех қўйяйман. Жа-
ноб маркиздан менинги чексиз миннатдорчилигимни қабул

этишларини сўрайман ва шу билан бирга ўлимим у кишининг хонадонига келтирадиган безовталик учун мени афв этишларини илтимос қиламан».

- Жаноб маркиз мана шу қоғозни ўқиб чиксалар. Мени ўлдириш, - деди Жюльен, - ёки бу ишни камердинерингизга буюринт. Ҳозир кечаси соат бир бўлди, мен боғнинг нариги чеккасида девор олдида юраман.

- Йўқолинг кўзимдан! Жин урсин! - дея қичқиради унинг ортидан маркиз.

«Тушунам, - дея ўйлади Жюльен, - агар мен унинг малайкани жаллодлик вазифасидан ҳалос этсам, у сира ҳам қаршилик қилмаган бўларди... Йўқ, ўлдирадиган бўлса ўлдира қолсин, марҳамат, буни унга ўзим таклиф қилишман... Лекин ўзим-чи, жин урсин, ўзим ҳаётни яхши кўраман-ку ахир... Мен ўғлим учун яшамоғим керак».

Боғди ўзига қутқу солаётган хатарни қаттиқ ҳис этганича бир неча даққа айланиб юртанидан сўнг ҳаёлида биринчи марта шундай аниқ пайдо бўлган бу фикр тезда унинг бутун вужудини камраб олди.

Ўзи устун янги бўлган бу ташвиш уни жуда эҳтиёткор қилиб қўйди. «Бу тийиксиз одам билан қандай муомала қилиш ҳақида бирорга киши билан маслаҳатлашмоқ керак.. У ҳозир ақлдан озиб юрибди, қўлидак ҳар бир иш келади Фуке жуда йироқда, нишанкейин маркиздек бир одамнинг кўнгилдан ислар кечаётганини у қаёқдан ҳам билсин.

Граф Альтамира... Лекин у умрининг охиригача буни сир сақлаб юради, деб ким қафолаб бера олади? Шундай қилиш керакки, бирор одам билан маслаҳатлашиб хўришга уринишим бирорга ёмон оқибатга олиб келмасин ва бусиз ҳам ёмон ақволимни баттар чатоқлаштириб қўймасин. Афеус! Чамаси, бадқовоқ аббат Пирардан бўлак маслаҳатлашадиган одамим йўқки ўхшайди... Бирок у ҳамма янсенислар каби тор фикр юритади.. Киборлар жамиятини билладиган бирорга муттаҳам исзўтнинг менга кўпрак фойдаси теккан бўларди. Аббат Пирарга келсак, ўз жиноятим ҳақида сўз очишим биланок мени лўппослашдан ҳам қайтмайдн у».

Жюльенни яна Тартюффинг арвози кўлади. «Мана бу яхши фикр. Унинг олдига бориб, гуноҳларимга тавба киламан». Бояда икки сат сайр қилиб юргач, у ана шундай қарор қилди. У энди ҳозир ўқ еб йиқилган мумкинлиги хақида ўйламай қўйганди. Уни шиттик уйку босмоқда эди.

Эртаси куни шонлиб Жюльен Париждан чиқиб, аича йўл юради-да, каттиккўл янсенистнинг уйига етиб борди. Йитит гуноҳларига иқдор бўлиб айтган барча гаплар аббаг учун у қалар янгилик бўлмаганини кўриб каттик ҳайратга тушди.

«Чамаси, бу ўринда мен ўзимни айблагим керак», дерди ўзига ўзи аббат. Шу тобда унинг газабланишдан кўра кўпроқ гашвишга тушиб қолгани яққол сезилиб турарди.

– Ўзим ҳам деярли сезган эдим бу илкий кижарони. Лекин сизга бўлган меҳрим туфайли, бадбахт йитит, бу гапни отасига шайма қилишдан ўзимни тийган эдим...

– Аммо, сизнингча, нима қиларкин у? – деди бетоқат бўлиб Жюльен.

Шу лақиқада йитит дилида аббатга меҳри товланиб турар ва шу бонсдан ҳам манави кўнгилсиз гаплар унинг учун жуда оғир ботмоқда эди.

– Назаримда, унинг учта имконияти бор, – дея дивом эгди у. – Биринчидан, жаноб де ля Моль мени ўлдирishi мумкин, – шундан сўнг у аббатга тўғ ўзини ўзи ўлдирган одам сифатида изохнома ёлиб, маркизга ташлаб келганини айтиб берди. – Иккинчидан, маркиз бу ишнинг граф Норберга топшириши мумкин. Шунда граф мени дуэлга чакиради.

Хўш, сиз унинг бу чакирувини қабул қиласизми? – газаб билан ўриндан сапчиб турар экан, сўради аббат.

– Сиз гапимни олинга етказишимга қўймайсиз. Турган гап, мен ҳеч қачон ўз катиниъматимини ўтгани қарата ўқ узмаган бўлардим.

Учинчидан, у мени бу ердан бирор ёкка жўнатиб юбориши мумкин. Агар у менга Эдинбург ёки Нью-Йоркка жўнанг деса, буйругини бажараман. Шунда мадмуазель де ля Мольнинг ҳомилдорлигини яширишлари мумкин, лекин мен ўғлимни ўлдириб киборишларига сира ҳам йўл

қўймайман.

Имонкингиз ҳомил бўлсин, бу ахлоқсиз одамнинг миёсига келадиган биринчи фикр ана шу бўлади...

Бу орада Матильда Парижда хавотир олавериш, ақлдан ошай деганди. У отаси билан эрталаб егинларда кўришган эди. Маркиз унга Жюльеннинг низоҳомасини кўрсатди. Шундан бери у ўзини қверга қўярини билмас, Жюльен бу ахволда ўзимни ўзим ўлдиришим энг олийжаноб иш бўлади, дея аҳд қилмадимикин, деган дахшатлиқ фикрдан алоб чекар эди. «Хатто мендан бир оғиз маслаҳат ҳам сўрамади-я», дерди у ўзига қайгу-алам билан.

– Агар у ўлган бўлса, мен ҳам бу дунёда яшамайман, – дерди у отасига. – Унинг ўлимига сиз айбдор бўласиз... Элтимош, бундан бошингиз осмонга етар. Лекин унинг хотираси ҳақки ош пчаманки, мен, биринчидан, мотам кийимини кияман ва ҳаммага ўзимни Сорелининг бевадси, деб тълон қиламан. Кейин шундай имзо чекиб, унинг дифи маросимига тақлифнома тарқатаман, шуни билиб қўйинг... Мен кўрқоқлик ҳам қилмайман, яшириниб ҳам ўтирмайман.

Кнзнинг севиниш талбалик даражасига етиб бормокда эди. Энди маркизнинг ўзи шошиб қолди.

У содир бўлган воқеага бирмунча охилона қирай бошлаган эди. Матильда нонушта қилгани тушмади. Маркиз буни кўриб, анча снгил тортди, энг муҳими эса кнзи, матлум бўлишнча, бу галлар ҳақида онасига «чурк» этиб оғиз очмаганидан унинг кўнгли кўтарилган эди.

Жюльен отдан тушган захоти Матильда унга одам юборди ва йитит унинг олдига чиқили биланок даярли оксочининг кўз ўнгига унинг бўйнилан кучиб олди. Жюльен бу жўшқинлиги учун кнзлан унча миннатдор бўлмади, аббат Пирар билан узок маслаҳатлашиб ўтирганидан сўнг у жуша эхтиёткор бўлиб қолган ва ҳар хил имкониятларин бирма-бир санаб, чамалаб кўриш натижасида совуққонлик билан иш юритишга аҳд қилган эди. Матильда кўзларига ёш олиб, йнгилта унинг ўзини ўзи ўлдиришн ҳақидаги ўша хатник кўрганнини айтди.

– Отам ҳали фикридан қайтиб қилиши мумкин. Мен

дан марҳаматишга илми аймай, дарҳол Виллскаега жўнади, бизникилар сўал бикидан турмусларидан аялал отга минингда, жўнаб кетинг — Жюльенинг жийдан хўзалмай унга хайратланиб, совук караб турганини кўргач, киз йнглаб иборди.

Ишларимизни юритишни менга кўйиб бер! — дея хитоб килди у йнгитнинг кўксига ташланиб, уни махкам кучоклар экаи. — фахат неиложлик юзасидангина сендан вактинча айрилаётганимни жуда яхши биласан-ку, ахир. Менинг оқсочим помига хат ёз. фахат манзили бегона кўл билан езилган бўлони, мен эса сенга том-том килиб сзиб тураман. Хайр, жонтинам! Коча кол тезроқ!

Кизнинг охириги сўзи Жюльенга оғир билан бўлса-да, лекин у, ҳар қалай, итот этишни лозим топди. «Доим шундай бўлади-ки, — дея хаёлидан ўтказди у, — бу одамлар хатто энг яхши ҳақиқатларни ҳам бирор гаплари билан менинг нафсониягимга тегадилар».

Матильда отасининг барча охилона режаларини катъиял рад этан. У куйндаги ширтлар бажарилмаса, ҳеч қандай битимга келишни истамасди. у, албатта, Сорель ҳоким бўлади ва эри билан Швейцарияда камтарона ҳаёт кечиради ёки у билан отасиникида Парижда қолади. У болани яширинча туғил ҳақида хатто эшитишни ҳам истамасди.

— У ҳолда ҳар хил фикс-фужур гаплар бошланади, кейин ислодан кутулиб бўлмайди. Ўзидан сўнг икки ой ўтгач, урим билан сўзхитга жўнаймиз, ана шунда барчага менинг ўғлимни ўз вақт-соатида туғилгандек килиб кўрсатишдан осон бўлмайди.

Кизини бу ўжарли билан маркиз аввалла каттик таъабланди, кейин эса, ниҳоят, иккиланиб қолди. Бир кун у хил жаҳлдан тулди.

— Ма, манавини ол, — деди у кизига, — бу ўн минг чулк совға қилаётганим ҳақидаги ҳадянома, уни ўнда Жюльенингга жўнатиб юбор, унга айтиб кўй, агар фикримдан қайтгудек бўлсам, бу ҳадяномани қайтариб ололмаслигим учун тезроқ бирор чора кўриб кўйсин.

Матильданинг буйрук беришни яхши кўришини бил-

ган Жюльен нима максатда кетётганини ўзи ҳам билмай, фақат унга ён бериш учунгина юз чақиримча йўл босиб, Виллекъсга борди-да, у ердаги фермерларнинг ҳисоб-китоб дафтарларини текшириб кўрди, маркизнинг хайр-саховали унга қайтиш учун баҳона бўлди. Йигит бу пайтга келиб Матильданинг энг содиқ иттифодчини бўлиб қолган аёбат Пирарнинг хузурига бошпана излаб борди. Маркиз ҳар гал маслаҳат сўраб аёбатга мурожаат қилганида, у қолғуний ни-коҳдан бўлак ҳар қандай ўзга йўл яратган Парвардигор олди-да туноҳ эканлигини исботлашга ҳаракат қиларди.

— Балтимизга, — дея қўшимча қиларди аёбат, — ҳаётини тажриба ҳам бу ўринда дин гумонқўларидир. Малмуазель де ля Моль ана шу тийиксиз табиати билан ўзи яширишини истамайдиган нарсани сир сақлаб юришга имонингит қолдими? Агар сиз тўйиниш таомилга бикован очикдан очик ўткази-лишга рози бўлмасангиз, жамиятда бу сирли тенгсиз никоҳни анча кўпроқ гийбат қилиб юришади. Ҳаммасини бирваракайига эълон қилиш керакки, токи чиндан ҳам ҳеч қандай шубҳа туғилмасин ва ҳеч қандай сирга ўрин қолмасин.

— Тўтри айтасиз, — дея ҳаслга чўмиб унинг фикрига қўшилиш маркиз. — Бизнинг замонамизда бу тўй ҳақидаги минн-мишлар уч қундан кейинроқ аҳмоқ ва арзимас одамлар шугулланидиган бемаъни бир гийбатдек туюла бошлайди. Биз ҳукуматнинг яқобинчиларга қарши қаратишган бирор йирик тadbир қўллашдан фойдаланиб, унинг ортидан сез-дирмай тўйни ҳам ўтказиб юбормоғимиз лозим бўлади.

Жаноб де ля Молнинг дўстларидан икки-учтаси ҳам аёбат Пирарнинг фикрига қўшилишмоқда эди. Улар ҳам, Матильданинг катъий табиати бирорта бошқа чора қўллаш-га йўл қўймайди, деб ҳисоблашарди. Ана шу ашжойиб муло-қаталардан кейин ҳам маркиз дилида, қизини герцогиня қи-лиш ҳақидаги орзусидан бутунлай воз кечини лозим, деган фикрга сира қўника олмас эди.

Унинг хотираси, унинг ҳаслоти ўзинини ёшлигида амалга ошириши мумкин бўлган турли-туман саргулаш ва устомонтикларни жонлантирарди. Заруратга бўйсуниб, ко-

нундан чўчиш марказга ўзидек нуфузи бир одам учун бемаъни ва шайинга тўғри келмайдиган нарсасдек туюларди. Сўнгги ўн йил ичида у кизининг келажакги тўғрисида ажойиб оразу-умидларга берилиб юрган учун энди қаттиқ жазосини тортмоқда эди.

«Ахир, ким ўйлабди шундай бўлади деб? — хаёлан хитоб қиларди у. — Шундай мансур, шундай ақлли киз-а! Ахир, у ўз насл-насаби билан мендан ҳам кўпроқ фахрланар эди-ку! Ҳади у ёш кизалоқлик пайтидаёқ Франциянинг энг оқили одамлари уни келинликка сўрашган эди.

Ҳа, шундай бемаъни иш қилмоқ учун ҳар қандай ақл-идрокни унутиб керак! Замонанинг ўзи шунақа. ҳамма нарса айкаш-уйкаш бўлиб кетди. Келажакда бизни бутунлай партибизлик кутмоқда».

XXXIV. АҚЛЛИ ОДАМ

Префект бийликда келиб бориб экан, ўзича: «Ажаб эмас, мен министр, махзафат раиси, герцог бўлиб кетсам . . . ўрушни мен мана бундай олиб боришим . . . Ҳар хит янгилик тарафдорларини мана бундай қилиб тар-мар этардим-да, оёқларига қишан урардим», дея хаёли қилиб борибди.

«Глобус»

Ўн йилларча давом этган ширин хаёлларининг қудратли ҳукмини ақл-идрок датиллари билан енгиб бўлмас экан. Маркиз жаҳл қилиш ақлдан эмас, деган фикрга қўшиларди. Бироқ қизи билан Жюльенинги сира кечира олмасди. «Қани энди, ўша Жюльен иштифокчи бирор фалокатга йўлиқиб ўлиб кетса...» — дея ўйларди у баъзан. Шу йўсинда ақша тўғри келмайдиган оғзулар билан ўзини тасалли бермоқчи бўларди. Бу эса айбат Пирарнинг барча доно маспаҳатлари тасеинини йўққа чиқарарди. Ордан бир ой ўтди, лекин улар ҳамон бир бйғимга келишга олмади.

Бу оилавий ишда, худди сиёсий ишлардаги каби, мар-
кизнинг миёсига ажойиб фикрлар келиб қоларди-да, у шу
билан икки-уч кун илҳомланиб юрарди. Ана шуғида у хар
қандай бўлак режани рад этарди, чунки бундай режалар
соғлом мулохизаларга асосланган бўларди. Соғлом мулоха-
залар ҳақ маркизга фақат улар унинг ўзи қўл қўрган режани
қўллаб-қувватлаган пайтдагина ёқарди. Уч кун давомида у
ҳақиқий шоирларга ҳос бир илҳом билан ишни ўзи истатаи
кўга солиш устида меҳнат қиларди, бироқ орадан яна бир
кун ўтарди-да, маркиз бу гапларни ортқ қўйламай қўярди.

Аввалига Жюльен ҳайрон бўлиб юрди — у маркизнинг
сусткашлик қилишидан татғиб қолган эди, бироқ орадан бир
неча ҳафта ўтган, у жаноб де ля Молнинг бу иш юзасидан
қандай қарорга келишни билмай қолганини тушуна бошла-
ди.

Де ля Молъ хоним ва уйдоғи барча бўлак одамлар,
Жюльен уларнинг ер-мулкларини бошқариш ишлари бўйича
провинсияга жўнаган, деб ўйлашарди. Йигит аббат Пира-
нинг уйида яшириниб юрар ва деярли ҳар куни Матильда
билан кўришиб турар эди. Ҳар куни эрталаб кня отасининг
олдида қирарди-да, у билан бир соатча гаплашиб ўтирарди.
Лекин баъзан улар бутун ҳаётларини қамраб олган бу иш
хақида ҳаф талаб сўзлашмай қўйишарди.

— Ўша йигитнинг қаерида эканлигини мен ҳатто би-
лишни ҳам истамайман, — деди бир кун кизга маркиз —
Мана, бу хатни унга юборинг.

Матильда хатни ўқиб чиқди:

*«Пансёдоқдаги ерлар йилга 20 600 франк даромад бе-
ради. Шундан 10 600 франкни қизча ва 10 000 франкни
жигит Жюльен (оралга соғи қизчадан). Ерлар ҳам, аббатна,
қизча ўтади. Нотариусга шўнинг, иккита алоқиди васита
тайёрлаб, эртага олдида олиб қирсин, шундан сўнг орамиз-
даги барча алоқалар уштади. Аҳ, тақсир! Мен сиздан шўни
қўзлаганидими?»*

Маркиз де ля Молъ

— Чин қалбимдан миннатдорчистик билдираман, — деди кувонқ оҳангда Матильда. — Биз Ажан ва Марманд яқинидаги де Эгнийон қасрига кўчиб борамиз. Айтишларича, у ерлар жуда хушманзара жойлар бўлиб, Италиянинг ўзгинаси эмиш.

Бу сўхфа Жюльенни ниҳоятда хайратга солди. Энди бу илгари биз билган ўша букилмас ва совуққон одам эмасди. Ўғлининг тақдири аямаз бошланок унинг бутун фикр-хаёлини чулғаб олганди. Кутилмаганда кўлига кираётган ва ўзидек камбағал бир одам учун анча катта туюладиган бу бойлик уни шухратпараст қилиб қўйди. Энди хотини билан ихковиннинг 36000 минг франк мулки бор эди. Матильдага келсак, унинг булун иужули энди ўзи дони фахрлиниб эрим деб атайдиган Жюльенни севишдек ягона бир туйғу билан банд эди. Унинг бутун илзат-нафси фақат ана шу никоҳин тани олмоқларига муваффақ бўлишга қаратилган эди. У ўз тақдирини шундай ажойиб йиғиг билан боғлаб жуда ақллини қишгани учун ўзига тинимсиз тахсин ўқирди. Шахсий фазилатлар — у таянадиган ва ўзи яхши кўрадиган далил ана шу эди.

У кин даяом этган айрилик, турли-туман ниллар, баъзи-баъзида учрашиб, ўз севишлари ҳақида гаплашиб олиш, буларнинг, барнбир, вақтлар Жюльен кашф этган доно сиёсатнинг самарали таъсир қилишига ниҳоятда ёрдам бермоқда эди.

Ниҳоят, Матильда ўзи энди чинакамига севиб қолган одам билан аҳён-аҳёнлагина учрашмаётганидан тоқати тоқ бўлиб, қалби галленга келди.

Жақл уетида у отасига Отелло¹ руҳидаги сўзлар билан бошланган бир хат ёзди:

«Мен жамият жаноб маркиз де ля Мотинге қизига бағишлаган мумкин бўлган оқсунларга ҳос ҳушур-ҳаловатдан Жюльенни афзал кўрдим. Маида шухратпарастлик ва бемаъни ман маъликнинг бу қувонч тартиқи мен тани олмайман.

Мана, бир ярым ойдирки, эрим билан жудолтида жиялган. Сизга бўлган дурматимни изҳар қилмоқ учун шунинг ўзи ҳам етарли бўлса керак. Келаси ҳафтанинг пайшанба кунисига мен тўғилган уйимни тарк этиман. Сизнинг савоатингиз тўғилган биз энди диктатманг одам бўлиб қолом. Музта-рым айбат Пирардан бўлак ҳеч ким сиримдан воқиф эмас. Мен тўғри унинг олдида бориман, у билан никоҳтаб қилман. Бир соатдан кейин эса биз Нонгедокка жўнаймиз ва Силнинг ижодатингиз бўлмасуниси қадар Парижга қайтиб келмоқ-миз. Фақат бир чарсадан юрагим сиқилляпти. Бу гапларнинг бири Сиз ва менинг тўғримида нордон латифалар тўқилишига сабаб бўлади. Бирорта ақмоқнинг ҳазил-мutoйибасидан сўнг бизнинг жасур Нарберишиз Жюльенга дағдара қилинса мажбур бўлади. Ана шунда, — мен Жюльенни яхши билган, — унга таъсир кўрсатмай қолман. Кўз ўнгимизда иккинчи кўтарган плебейнинг қилби намоён бўлади. Сиздан тиз қўқай илтимос қилман, отажон, келаси пайшанба кўни жаноби Пирарнинг черковига менинг никоҳ маросимимга, албатта, бординг. Шунда сиз турли айбатларнинг олдидан олган нажони ўзингиз билан менинг эрим ҳаётини қайф-хатардан сиқлаб қолган бўласиз. » ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Бу мактуб маркизнинг юрагига гулгул солиб қўйди. Демак, энди бирорта қарорга ҳелкиш зарур. Барча ўзингмаларни, барча дўстона ашюкалари маркиз учун ҳеч қандай аҳамиятга эга бўлмай қолди.

Ана шу калтис шаронгла бирдан унинг ёшлиғизини буюк синновларда тоблаган табиилининг барча муҳим ҳусу-сиятлари намоён бўлди. Муҳожирлик укубатлари уни ҳас-параси қилиб қўйган эди. Икки йил давомида улкан бойлик-ка эга бўлиб, хирол саройида обрў орғитириб юргач, 1781-йил бирдан уни муҳожирлиқнинг даҳшатли қомига ташлади. Бу оғир ҳаст мактаби йиғирма икки ёшли йиғитнинг қалбини қайтадан бичиб тиккандек бўлди. У аслида ўзини хисобсиз бойлиги ўртасида ўтов тиккан жихонирдек хис этарди, маркиз сира ҳам бу бойлиқнинг асирн бўлиб қолмади. Бирок ўнинг қалбини олтиннинг ашюкалиги оғусидан саклаб қолган

хулдн ана шу туйгулар маркнзни бошка бир ишгнхннн курбонн кнлнб кўйган эдн: у ннма кнлнб бўлса-ла кнзн учун герцотнннлнк унвоннга эрншншн орзу кнлардн

Ўтган аня шу бнр арнч ои нннда маркнз гоҳнда бнрдан ханннга келнб колган фнхрта бўйсуннб, Жюльеннн давлат-манд одам кнлнб кўймोकчн хам бўлардн, йўкснлнлнк унннг ўзн, кннн маркнз де ля Мольт учун кандайднр ннсон кадрынн хўрлайднган, шармандан бнр нарса, унннг куевн учун эса акн бовар кннмайднган бнр хол бўлнб туялар ва у орка-олннга карамай пул сарфлай бошлар эдн. Эртасн кушн эса ханн унк самоман бошка ёкка караб олнб жочардн, унннг пазарннда, Жюльен нсрофларчнлнк даражаснга борнб снст-ган бундай саховатнннг маънисннн тушунаднган, нсмонн ўзгартнрнб Амернкага кочнб кетаднган ва у срдан Матнльдага мактуб йўллаб, бундан буён ўзннн йўк деб хисоб-лапннн нлтнмос кнладнтгандек туялардн. Жаноб де ля Мольт бу хатнн ёзнлган, деб тасаввур кнлар экан, унннг кнзнга кандай таъснр кннншннн кўз ўнгнга келтнрмोकчн бўлардн.

Барчн бу орзуларнн Матнльданннг чннкам мактубн пароканда кнлнб юборган кушн маркнз Жюльеннн кандай кнлнб ўлднрсам ёкн гойнб бўлншта мажбур этсам, деа уанк ханн суриб юрганндан сўнг, бнрдан унннг кўнглн йнглнб ажойнб макке яратнб берншнн тусаб колдн. У Жюльенга ўз амлюкшарндан бнрнннг номннн бератн, хўш, унга унвон хам олнб берса ннма кнлади? Унннг кайнатасн герцог Шонскнй елгнз ўтлн Испанннда халок бўлган, ўз улвонннн Норбергга бермोकчн бўлнб юргани хакуда унга бнр неча марта гапнрган эдн...

«Жюльеннннг ннш соҳасндагн ажойнб кобнлнннн, бн-кнёс жасоратн ва, эҳтнмол, бнр кадар шукухга эга эканнлнлн-нн тан олмай нложнм йўк, — деа мулоҳаза юрнтардн ўзнка маркнз. — Бнрок кнблннннг тубнда кандайднр кншннн кўрхнтаднган жнхагн бор унннг. У ҳаммага шундай таассурчн тутднради, демак, чннлан хам алланнма бор». (Бу «калла-ннма»нн нлгаб олнш канчалнлк кнннн бўлса, у кекса маркнз-нннг жўнглн ханнлннн шушчалчк ваҳнмага солардн.)

«Менннг кнзнм туннв кушн ёзган хатнда (бнз бу хатн

келтириб ўтирмадик) «Жюльен бирорта ҳам салон, бирорта ҳам тўдлага қўшилиб олмади», дея буни жуда назик ифода қилиб берганди. У менга қарши бирорта ҳам тўданинг ёрдамига ирқа қилмаётгир, демак, агар мен ундан юз ўтирсам, у ёлғиз ўзи шўишайиб қолаверадан... Бу ҳол унинг жамиятининг хотирин ахволини билмаслигидан далолат бермасмикин? Мен унга: мавқеини ошириб, нуфузга эга бўлмоққа шикант салонларнинг ердамидагина эришнинг мумкин, деб икки-учи марга айтган эдим...

Йўқ, унда қулай фурсатин сира ҳам қўлдан бой бермайдиган бирорта суллоҳ одамга ҳос қувлик ва эгчиллик йўқ... Бу табиқат Людовик XI¹ руҳига мутлақо тўғри келмайди. Боника томондан олганда ҳа мен унинг сира ҳам юксак қондаларга амад қилмаётганини аниқ кўриб турибман. Мен уни тушунолмай қолдим... Эҳтимол, у ўн тўнгуларига эрк бермаслик учун ҳам барча бу қондаларни ўйлаб топаганшир?

Бир нарсаси шубҳа қилмаса бўлади: у нафратга сира ҳам дош бера олмайди, мен худди ана шу нарса билан уни жиловлаб турибман.

У насл-насаб олдига сажда қилмайди, очигини айтганда, бизин сидқидилдан ҳурмат қилишини сезмаётирман. Бу унинг камчилиги. Бироқ охир-оқибатда семинарияда таҳсил кўрган бирорта пасткаш фақат пул ва ҳаётий нот-неъматларнинг ситимаслиги гуфайлигини армон қилиши мумкин. Жюльеннинг дарди ҳа бутунлай боникача, у ўзидан нафратланувчиларига сира ҳам йўл қўймайди.

Қизининг махтубидан исканжага тушиб қолган жаноб де ля Мольт қандайдир қарорга келиш лозимлигини яхши тушунади. Шу бонелан ҳам, аввало, энг муҳим бир нарсани аниқлаб олоқ лозим эди: «Жюльен қизининг қўнғилини овлашга журъат этишга менинг қизини дунёдаги ҳамма нарсанин иртиқ кўришим ва буз минг экю мулкка эга эканлигини билгани сабаб бўлмалимикин?

Матильда мени бунинг аксига ишонтирмокчи бўлган-

¹ Людовик XI (1423-1483) - 1461-1483-йилларда Францияни бирлаштирган француз короли.

ти... Йўқ, қадрли жаноб Жюльен, мен бу масалада сира ҳам шубҳа бўлмаслигини истаймән.

Бу нима ўзи – чиндин ҳам ҳақиқий, тийиксиз, юратинк гўссадан забт этган муҳаббатки? Ёки бу жамиятнинг кўқори поёнасига кўтарилиш, ўзини тезинк билан ажойиб мавқе яратиб йўлила пасткашлик билан қилинган найрангми? Матильда жуда тийрак киз, у ана шу мулоҳаза Жюльенни менинг кўз ўнгимда бадном этиши мумкинлигини дарҳол сезган, шу билан ҳам у, йилитки ўзим биринчи бўлиб сезиб қолдим, дея ифтор бўляпти.

Наҳот шундай мағрур киз ж-ҳушнинг бутунлай йўқолиб, оқидан шундай шаъма қилса! Кечкурун боғда уни қўлини қисиб қўйганимш – қанлай лаҳзат, уни ёқтарилиш ҳақида ишора қилмоқ учун тўё бошқа адаблироқ усул қуриб қолгандай!

Кимки ўзини оқламоқчи бўлса, у сирини ошқор қилалди, мен Матильдага ишонмайман...» Бу кеча маркизнинг мулоҳазалари одатдагига қараганда қатъийроқ ва изчилроқ эди. Бироқ тарки одат – амри маҳол экан¹ у қизига хат ёзиб, вақтдан яна бириз ютишга қарор қилди, зеро энди уларда саройнинг бир хонасидан иккинчи хонасига мактуб йўллаш одат туенга кириб қолган эди. Жаноб де ля Моль Матильдани фикридан қайтармоқ учун у билан баҳслашишга ботқимасди. У ўзининг дафъатан ён бериб қўйишидан чўчирди.

МАКТУБ

«Ана тентаклик қилишдан ўзингизни тийинг, мана Сизга жаноб кавалер Жюльен Сорель де ля Верней номига ёзилган гусарлар поручикининг патенти¹. Унинг учун нима ишлар қилаётганини бир кўриб қўйинг. Мен билан баҳслашманинг ва ҳеч нимани сўриманинг. Марҳамат қилиб, йилirma тўрт соат ичида ўз полки турган Страсбургга етиб борсин.

¹ Патент (французча: patens, brevets – янми, оқиш) – 1) истеъдодига алоқат патент қараш томонидан бериладиган, шунинг ўт иҳтисосига муаллифлиги ва мулклик ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат. 2) савдо-сотиқ ёки бирер касб-ҳунари билан шуғулланиш учун руҳсат берилганлиги ҳақидаги ҳужжат.

Мана менинг бакирилг помига ёллаган тилхат, сўзсиз итосин эитинг.

Матильданинг қалбини чексиз севги ва қувонч тўйғуси қимраб олди, у ўз галабасидан фойдаланишга қарор қилди-да, дарҳол жавоб ёзди.

«Агар Сиз унчаг учун мими кимлар қилаётганингизни билганин, жавоб де ля Верней ўз миннатдорчилигини қандай изҳор қилишни билмай, оётигизга йиқилган бўларди. Аммо ўзининг шундай тантилишга қирамай, отагина мени унутиб қўйишлар — қизингизнинг номуси ҳовф остида қолгани ахир. Кичик бир ножўн ҳаракат унга умрбод дил тушириши мумкин. у ҳолда қанча йиғирма мимга экю мутя ҳам бу ислодни ювиб кета олмайди. Мен бу намертни жавоб де ля Вернейга Сиз келаси ой ичи менинг тўйимни Ўлгексда ошкор ўтказиб беришни асди қилган тавдирингиздагина юбораман. Илтижо қиламан, шу муҳаббатни ўтказиб киборман, зеро шундан сўнг Сизнинг қизингиз де ля Верней хоним начили қабул қилмаса, одилларнинг қўзига кўрина олмай қолади. Мен ана шу Сирель исмидан талок таъминингиз учун Сиздан, дафажон, нақдлар миннатдор жамланганини билсангиз эди...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Матильда ўз хитига сира қутилмаган жавоб олди.

«Марҳамат иккиб. айтганимни қилинг, бўлмасан ҳаммасидан юз кечаман қилтиранг, тенчик қиз. Ўш Жюльенингиз қақиди мен ҳали ҳеч қандай тасаввурга жи эмасман. Сизнинг ўзингиз-қу уни мутлақо билмайсиз. Дарҳол Страсбургга жўнасин-да, ўзини чуқосиб тутсин. Мен ўз қароримни икки ҳафтадан сўнг хабар қиламан».

Бу қатъий жавоб Матильдани кистик хайратга солди. «Мен Жюльенинг кимлигини билмайман», — бу сўзлар унинг ҳаёлини ўнгла ром этиб, киз шу заҳоти турли ажойиб имхониятларин тасаввур килар ва уларни ҳақиқат, дея ўйлай бошларди. «Менин Жюльеним шу қадар ақликл, унинг киксах идрок салонларининг ёсмаза котишита мутлақо мо-

тушмайди, табнатикиш ажойиблигидан шайолат берувчи худди мана шу парса отамги чўчқияпти. Бирок мен унинг кўнглига қарамасам, иш ошқора жанжалгача етиб боради. шов-шув кўтарилишни эса, жамиятда менинг обрўйимни туширади ва, эҳтимол, ҳатто Жюльенни ҳам мендан бирмунча совитиб қўяди Бундай шов-шувдан кейин эса... Кампада ўх йил ночор ҳаёт кечирिशга тўғри келади. Фахат улкан бейликка эга бўлган таҳдирдагина ўзинга эриш шахсий фазилапарива қараб танлашни мумкин, акс ҳолда ҳаммага кулги бўласан. Агар мен отамдан йироқла яшайдиган бўлсам, шу ёшда у мени осонгина унутиб юбориши ҳам мумкин... Норбер бирорта дилбёр ва эҳчил аёлга уйланади. Герцогиня Бургундская кекса Людовик XIV нинг кўнглини олиб, ўнга шайдо қилишнинг улдасидан чиққан-ку ахир».

У итоат этишга аҳд қилди, бироқ отасининг хатини Жюльенга кўрсаткишта юраги дов бермади. Ингитининг тийикси табнатики билиши учун ҳам қиз унинг бирор ноҳўя иш қилиб қўйишидан чўчирди.

У кечкурун Жюльенга унниг энди гусарлар поручики жанлигини айтганида йигит бениҳоя хурсанд бўлиб кетди Жюльеннинг хомхаёллари ва ўз ўғлига бўлган бундай янги меҳр-муҳаббатини билган одам унинг нақадар хурсанд бўлганини яхқин тасаввур қилишни мумкин. Исми шарифининг ўзтаришини эшитиб, у мутлақо жанқираб қолди.

«Бундай қилиб, менинг романим ниҳонсига етди, — деди у ўнга ўзи, — ва мен буният учун фахат ўзимдан микнатдор бўлганим лозим. Мен манави иблисдек матрур киши ўзимни севишга мажбур эдим, — дея ўйларди у Матильдага қараб-қариб қўяр экан, — отаси усиз яшай олмайди, унга эса ёруғ дунё менсиз қоронғи кўринадю».

XXXV. ХАТАР

*Ато эн менен,
Танериси, ўрталыёндзликни!*

Мирабл

Унинг қалби масрур бўлиб, йигит Матильданинг жўш кин эркаланишига аранг живоб берарди. У қовоғини солганича индамай ўтирарди. Матильдага у ҳали ҳеч қачон бу қадар ажойиб кўршмаган ва киз ҳали ҳеч қачон уни бундай сажда қилиш даражасида севмаган эди. У Жюльснинг қаддан тапқари таъсирчан гутури ҳамма ишни бўзиб қўймаса гўрға эди, дея ҳаттиқ хавотирда эди.

Қиз аббат Пираринг уларникига даярли ҳар куш қилиб кетаётганини кўрган эди. Оҳтимол, Жюльен ўша одам орқали отасининг ишлари мақлада бирор нарса билдиб олгандир? Ёки, балким, аччиқ устиди маркизнинг ўзи унга хат ёзиб кўчургандир? Бўлмасам шундай қувончли хабардан кейин ҳам Жюльснинг қовоғини солиб ўтиришини қандай тушуномик керак? Бу ҳақда унинг ўзидан сўрашга қизнинг юраги дов бермасди.

Қимсам Матильданинг юраги дов бермай ўтирса-к! Шу лақиқадан бошлаб унинг Жюльенга бўлган муҳаббатига беҳосдан қандайдир даҳшатга ўхшаш бир туйғу суққилиб киргандек бўлди. Бу бағритон қиз ўз севғиси орқали бутун Париж қойил қоладиган зеб-зийнат ичида тарбияланган бир боғвучча ҳис этиши мумкин бўлган барча изтиробларни дилидан кечириб бўлганди.

Эртаси куни асошлаб Жюльен аббат Пирарнинг олдида етиб борди. Йигитнинг ортидан ҳовлига у қўшини почта бскағида ёллаган ва почта отлари қўшилган шалвқ арава кириб келди.

— Бундай экинга сизга ярашмайди эди, дея тўғналадан унга қараб қаттиққўл аббат. Мана сизга йигирма минг франк пул. Бу жаноб де ля Молнинг совғаси. Бу пулни бир йил ичида сарфлаб юбормонингиз тавсия этилади, лекин ялоғи борида, қўлга бўлмасликка ҳаракат қилишининг ло-

зим экан. (Шундай катта пулни кўкка совурмоқ учун ёш йигитнинг кўлига тугкашиш, рухонийнинг назарида, унгунох йўлига бошлаш билан баробар эди)

Маркиз яна шундай дебди: жаноб Жюльен де ля Верней бу пулни ўз отасидан олган деб ҳисобламоғи лозим экан. Унинг исмини айтмоқнинг эса хожати йўқ эмиш. Жаноб де ля Верней, эҳтимол, ёшлигида уни парвариш қилиб бокхан веррьерлик дурадагор жаноб Сорельга бирор нарса сояга қилишни жонз деб ҳисоблар...

– Топшириқнинг бу қисмини мен ўз зикмига олишим мумкин, – дея қўшимча қилди аббат, – мен, алоҳа, жаноб де ля Молли анави иезуит, аббат Фрилер билан мурасага келишга кўнширдим. Унинг таъсири, турган гап, бизникидан анча кучлироқ. Шундай қилиб, аслида бутун Безансонни бошқараётган бу одам сизнинг юксак насл-насабинигизни тан олади, бу мураса битимининг махфий шартларидан бири бўлади.

Жюльен ўзини тутиб туролмай аббатнинг бўйнидан кучоқлаб олди. Йигитга унинг насабини тан олиб бўлингандек туюларди.

– Бу нимаси, деди аббат Пирар уни ўзидан четлаштирар экан. – Киши шунакаям ховликадими, ахир! Хўш, Сорель ва унинг ўғиллари масаласига қайтайлик. Мен уларга ўз номимдан йилига беш юз франклик нафақа тижлиф қиламан ва бу пулни уларга хулқ-атворларидан хурсанд бўлсамгина тўлаб туришимни айтаман.

Жюльен яна совуқкон ва такаббур бир киёфага кирди. У аббатга миннатдорчилик билдирди, лекин энди бу шунчаки мавҳум гаплар эди. «Ахир мен чиндан ҳам Наполеон бизнинг тоғларга сургун қилинган бирорта аркони давлатини ўтлаи бўлиб чиқишим мумкин-ку?» Вақт ўтиши билан бу гап йилига борган сайин ишонarliроқ бўлиб кўринмоқда эди... «Менинг отамга бўлган нафратим у ҳолда тўғридан тўғри шунинг исботи бўлиб чиқади-ку... Демак, мен у қадар элим эмас эканман-да!»

Мазкур монологдан сўнг орадан бир неча кун ўтган. француз армиясининг энг ижойиб полкларидан бири – ўш

бешинчи гусарлар полки Страсбург шаҳрининг парадлар ўтказиладиган майдонида жангонар тартибда саф тортиб турарди. Жаноб кавалер де ля Веркей саф олтида ўзига олтининг франкка тулган ажойиб эльзас¹ отини ўйнатиб турарди. У полкка поручик унвони билан қабул қилинган эди. Ҳолбуки, мабодо ўзи умри бино бўлиб эшитмаган бирорта полкнинг рўйхатиغا гиржаб кўйинган бўлиши мумкинлигини ҳисобга олмаганда, у ҳеч қачон ва ҳеч қерда полкпоручик бўлмаганди.

Унинг бепарво кўриниши, шеърли лардани, совуқ пиоли, рақси оқариб, ўзини донм назмин тутиши — буларнинг бари биринчи кунданок у ҳақида шивир-шивир гапларга сабаб бўлди. Тез орада унинг одамларга ниҳоятда одоб билан ва ўта назмин муомаласи, сира мактапчоқлик қилмай тўппончадан ўк узиш ва қилтибозлик маржларидаги эпчиллиги асқинабозларнинг тилини тийиб қўйди. Полкнинг жамоат фикри, беш-олти кун йкқиланиб юргач, унинг фойдасига ҳулоса чиқарди. «Бу йигитда ҳамма нарсаси бор, дейишарди полкдаги кекса ҳатилкашлар. — унга фақат бир нарсаси — ёшлик етишмайдми».

Страсбургдан Жюльен ҳозир анча мункиллаб қолган веррьерлик собик Кюрс - жаноб Шеланга хат ёзиб юборди.

«Қариндошларимни менга катта бойлик инъом этишга ундатган муҳим воқеалар ҳақида хабар топиб, хурсанд бўлганингизга имоним комил. Ушбу мактубга беш юз франк илова қиламан ва Сиздан бу пулни меннинг номимни айтмай, худди бир вақтлар мендек почорликда яшаётган йўқсилларга бўлашиб беришингизни сўрайман. Сиз, бир вақтлар менга ёрдам берганингиздек, ҳозир уларга ҳам ёрдам бераётган бўлсангиз керак, албатта».

Жюльеннинг шўхратпарастлиги кўзиб қолганди, лекин бу асло чапманлик эмасди: бироқ бу ҳол қаҳрамонимизнинг ўз ташқи кифасига алоҳида эътибор беришга ҳақлиқ бермасди. Оглари, мундири, хизматкорларининг ўғнидаги ливреяларини муштазам башанг бўлиши ҳар қандай инглиз жанон-

¹ Эльзас — от зотли.

бини ҳам ийдириб юборган бўларди. Кечагина маркизнинг ёрдами билан поручик унвонига эришган бу йнгит барча буюк генераллардан ўрнак олиб, ўтгизга етар-етмай полк командири бўлиб олмоқ учун йнгитрми уч йшда поручикликдан юқорироқ унвонга эришмоқни мўъжаллаб бошлаган эди. У факат шон-шуҳрат ва ўз ўғлини ўйларди.

У ана шундай баланшпарвоз хомхаёллар билан сениб юрар экан, кутилмаганда де ля Моль сароёидан от елдириб келган чопар-малай йнгит уни бўғимига тушириб қўйди.

«Хаммаси барбод бўлди, — дея аъзан эди унга Матильда, — барча имшарингизни йиғиштириб, иложи бори-ча, тезроқ етиб келинг. Агар бошиқа имкони бўлмаса, қичинг. Етиб келсан эҳтотингиз мени фикрда ...кўчасидаги ...ўн ёшдан боғга қирилганган эшикча олдига қутинг. Сиз ўшанга тапчилиб олгани ўша ерда чиқинчи, эҳтимол. Сизни боғга олиб қирининг имкони бўлар. Хаммаси тасом бўлди, энди уни қайтти тиклаб бўлмайдами, деб қўрқдман, мендан кўнгалтигиз тўқ бўлсан, мен мусибатда ҳам Сизга содиқ қамшан. Сизни севаман».

Орадан бир неча дақиқа ўтган, полковникдан отпускаи олган Жюльен Страсбургдан Париж томон от қўйиб бормоқда эди, бироқ қалбини кемпайтган каттик хавотир оқибатида Метш ақиллашганда ўз саёхатини отда давом эттиришга унинг орттиқ курби етмай қолди. У шартта почта харетасига ўтирди-ла, шитоб билан елиб кетди ва теъда де ля Моль хонадонига карашли боғнинг орқа элтиги олдига етиб борди. Эшик дарҳол очилиб, Матильда одамларнинг гап-сўз қилишнинг мумкинлигини пинҳонд қилмай, унинг кўксига отилди. Уларнинг бахтига вақт хали жуда эрта бўлиб, элдинега соат беш бўлганди ва кўчада тирик жон кўришмасди.

— Хаммаси барбод бўлди. Отам менини кўз ёши қилишмидан хўрқиб, пийшанбага ўтар кечаси қасққалдир жўнаб кетди. Унинг каерга жўнаганини ҳеч ким билмайди. Мани унинг хати, ўжини, шундай дея қиз сакраб фикрга, Жюльенининг олдига чиқди.

«Мен бадавлат бўлганингиз учунгина Сизни атайин азраб йўлдан урнип ниятидан бўлак ҳамма ишни кечиритиш мумкин эди. Мана сизга, бадбахт киз, бор ҳақиқат. Сизга сўз бериб айтаманки, бу одам билан турмуш қуришингизга ҳеч қачон рози бўлмайман. Агар ўша одам Франция тупроғини тарк этса, энгаж яхшироғи — Америкага жўнаб кетса, у ўн минг ливр билан таъмин этилаши. У ҳақиқа баян бир маълумотларни ёзиб юборишни илтимос қилиб йўллаган мактубимга жавобан келган маънави хатини ўқиб кўринг. Бу сурбет де Реналь хонимга мурожат этишни менга ўзи таъкиф қилган эди. Мен энди бу одамни тилга олиб ёзган бир сатр ҳам мактубишнинг ўқимайман. Париж ҳам, Сиз ҳам жуда жонимга тегдингиз. Содир бўлажак воқеани ниҳоятда пинҳон гутмоқликни маслаҳат кўраман. Ўша ярамас одамнинг баҳридан ўтинг, шунда сиз яна оғангизга эга бўласиз»

— Де Реналь хонимнинг мактуби қани? — дея совуқ оҳангла сўради Жюльен.

— Мана у. Бироз этингни ўлдирмасдан туриб уни сента вўрсатмоқчи эмасдим.

МАКТУБ

«Афандим! Диний ақиқатлар ва ахлоқ қоидалари олдиданги бурчим мени Сизга нисбатан ушбу оғир мажбуриятни бажаришқа ундаётти, виждоний бурчим мендан яқин одамимга ёмонлик қилишни тикозга этилтикти, зеро мен фақат янада кўйроқ гунаҳнинг олдини олмоқ мақсадида шундай қиламан. Дилимдаги андух бурчим олдида чектимиш топим. Бир нарсани шубҳа йўқки, афандим, Сиз мендан суринтирилганингиз ва у тўғрида бор ҳақиқатни билимоқчи бўлганингиз ўша кимсанинг ахлоқи, жисми қараганда сирли ва ҳатто дивнатли бўлиб кўринмоғи мумкин. Сиздан ҳақиқатнинг маълум бир қисмини яширмоқни, ҳатто, ҳатимаси, ҳаттиёткорлик ва диний этиқод юзасидан баъзи гапларни бошқачароқ қилиб тасвирламоқни жоним кўраётганлар. Бирок Сиз суринтирилган кимсанинг ахлоқи ҳаттиқ қораланишқа мойқўйркти, мен Сизга буни сўз билан тасвирлаб бери олма-

сам керак. Йўқсизлик ва очкўзлик нисбатда мунофиқ бу йўлитни бахтсиз ва заифа бир аёлни йўлдан уримга ва йўл билан йироқ оброу орттириб, одам қатарига кириб солини-
га ундади. Юраким қанчалик эзичасин, бирчиз мени жаноб Ж. Дин ақидаларини мутлақо тан олмаслигини ҳам айтмақ-
қа мажбур қилапти. Ўшандонан айтганида, мен хонадондаги
энг эътиборли аёлни йўлдан урим ўнгини учун муваффа-
қиятга эришмаганига бир усули, бая йўлдан кўра мажбурман
ўзини нисбатда белариз кўрсатиб ва раманлардан ўқиб
олган турли иборалар билан аса табиатинини ниқоблаб хона-
донда ҳужирон бўлиш, уй эгасини ўнгини тобе қилиш, унинг
бойлигига эга бўлиш бу йўлитнинг ягона мақсидидир. У
хонадонда бахтсизлик келтириди ва дилларга умрбод афсус-
маънаит туйғусини солади» ва хоказо, ва хоказо.

Кўз ёшлари томавериш доғ-доғ бўлиб кетган бу ўзукдан
ушқ мақтуб, иғубҳасиз, ле Реналь ханимининг кўли билан
ёзилган, ёзилганда ҳам одатдагидан пухтарок қилиб ёзилган
эди.

— Жаноб де ля Молли сира ҳам айб кўя олмайдман. —
деди Жюльен хатни охиригача ўқиб бўлгач. У тўғри ва
оқилона иш қилган. Қандай ога ўз севимли кизини шундай
одамга бериш мумкин ахир! Яхши қилинг!

Жюльен фнакрдан сакраб тушиб, кўчанинг охирида
кутиб турган почта каретаси томон югуриб кетди. 1 ўё булун-
лай унутиб қўйгандек туюлган Матильда йўлитнинг ортидан
югурди, бироқ уни яхши танийдиган ва энди дўконларидан
бониларини чиқариб хайрат билан қараб турадиган
гуманитарларни¹ кўриб, орқасига қайтиш а, шоша-иниша ёнга
кириб кишинининг мажбур бўлиди.

Жюльен Веррьер томон олиб кетди. Бу маънақалли
йўлда у Матильдага дилида тутиб қўйган хатин сиз олман.
ушнинг кўли нукул қандайдир ўқиб бўлмайдиган ажн-бўжи
харфларини ёзарди

¹ Гуманитар (француз) — вақолатли шакл; кишилар. 1) XX аср боши турли қадар тур-
кистонда катта шакллар баймаънинг шайларга савдо ишловини остиб йўқчи
ишловчи кишилар. вақолат: 2) бирок қишнинг 1914-15-кўнатида билан музани ила-
га тайинишлар бек йироқ томондаги маъсул тоғлирик билан кўли нисбат

У Веррьерга якпанба кунн эрталаб етиб борди. Йигит куролсизнинг дўконига кирган эди, дўкондор уни кутилмаганда бойиб кетгани билан таъриқлай бошлади. Бу янгилнк бутун шаҳарда катта шов-шувга сабаб бўлибди.

Жюльен дўкондорга ўзининг тўппонча сотиб олмоқчи эканини тушунтиргунича анча овора бўлди. Йигитнинг илтимосига кўра куролсоз уни ўклаб ҳам берди.

Кўнгирок уч марта бонг урди, француз кишлоқларида эрталабки жангир-жунгирлардан кейин эшитиладиган бу танки садо hozир ибодат бошланишидан далolat беради.

Жюльен Веррьернинг янги черковига кириб борди. Ибодатхонанинг барча баланд-баланд деразаларига қирмиз дәрпардалар тутиб қўйилганди. Жюльен де Реналь хонимнинг курсиси ортнда, унга бир неча кадам етмай тўхтади. Йигит хонимнинг сидиқидан ибодат килаетганини элас-элас кўриб тургандек эди. Уни ниҳоятда саяган бу зёлни кўрган, Жюльеннинг кўли калтирай бошлади, шу туришда у ўз инятини амалга оширишга охишлик киларди «Ўк уза олмайман, — дерди у ўзига ўзи, — бу иш кўлимдан келмайди».

Шу пайт ибодат маҳали хизмат киладиган бола илоҳий тухфаларни олиб чиқишветганидан дарақ бериб кўнгирок чалди. Де Реналь хоним бошини қуйи солган эди, боши елкасига ташланган рўмонининг тажмилари ортидак даярли кўринмай қолди. Энди Жюльен бу зёлнинг ўша ўзи саяган хоним эканлигини аниқ хис этмай қўйганди. У тепкинн босган эди, ўзи хато кетди, у яна ўк узди — хоним йиқилиб тушди.

Мени кўрқоқлик қитади, деб ўйламай кўк қилинлар: мен ўзим учун қарсак олдим. Қилиншимга ярашса мени ўлимга ҳукм қилсангиз арзийди, мана мен, уяланглар мени. Рўҳимга дуо қилсангиз бўл.

Шилтер

Жюльен кимир эймай турарди, унинг кўзи ҳеч нимани кўрмасди. У бироз ҳушга келиб, қанча аҳднинг черковдан қочиб чиқаётганини сездди. Рўҳоний меҳробни тарк этгани эди. Жюльен кий-чув солиб черковдан чиқиб кетаётган қандайдир аёллар ортидан аста юрди. Аёллардан бири олдинга интилиб уни қаттиқ итариб юборган эди, йингит йиқилиб тушди. Унинг оёғини оловон қулатиб юборган курси босиб қолди, у ўрнидан тура бошлаган эди, кимдир ёқасидан ушлаганини сездди – бу форма кийган жандарм эди. Жюльен биш-тўрт кичкина тўппончаларини олмоқчи бўлган эди, бирек бошқа бир жандарм шу пайт унинг тирсагидан тутди.

Уни қамоқхонага олиб боришди. Сўнг қандайдир хонага олиб кириб, кўлига кишан уришди-да, ёлғиз ўзини қолдиришди. Эшик ёпилиб, қалит қулф ичиди икки марта шарақлаб бурашди. Бу ишларнинг бари жуда тез содир бўлиб, йингит бу пайтда ҳеч нима сезмади.

– Мана энди, ҳаммаси тавом бўлди дейиш мумкин, – деди у ҳушга келар экан, баланд овоз билан. – Ҳўш, демак, икки ҳафтадан сўнг гильотина... эки у лайтчага ўзимни ўзим ўлдиршим керак.

Унинг фикри шундан нарига ўтмасди, унга ҳудди кимдир чиясини маҳкам сиқиб тургандек туюларди. У, бирорта олам ушлаб турмаганини, дея орқасига ўлиришиб қарагани, бир лаҳза ўтмай қаттиқ уйкута кетди.

Де Реналь хоним унга қаттиқ ярашмаган экан. Биринчи ўк унинг шалласини тешиб ўтибди, у ўтирилиб қараган заҳоти иккинчи марта ўк узилибди. Ўк хонимнинг ёлкасига

тегибди-да, — мўъжизани қараи! - елка суҳгани синдириб, кайтибди ва готик устунга бориб урилган, унинг бир бўлағини учириб юборибди

Жароҳатни яхшилаб кўздан кечириб, уни бошлаб қўяр экан, жуда бамаъни одам бўлмиш жарроҳ де Реналь хонимга: «Сизнинг соғайиб кетишингизга тўла қафлат бера оламан», деганида иёл жуда хафа бўлди.

Анчадан буён у сидқиқидан ўзига ўлим тилаб юрарди. Унинг жазоб де ля Молга ёлган мактуби (бу мактубни унга ҳозирги пири мажбуран ёздирган эди) ҳақдан ташқари узок давом этган кайгу-аламдан силмаси қуриган бу қалб учун сўнгги зарба бўлган эди. Бу кайгу Жюльен билан айрилиқдан чекаётган хижрон алами бўлиб, хонимнинг ўзи бунини виждан азоби, дея атарди. Унинг ҳозирги пири — яқиндагина Лижокдан келган такводор ва серхафсала ёш руҳоний бунини жуда яхши тушунарди

«Мана шундай, бирояннинг қўлидан ўлиб кетиш, ахир бу сира ҳам гуноҳ эмас-ку, — дерди ўзига ўзи де Реналь хоним. - Эҳтимол, ўлимга хурсанд бўлаётганимни яратган Парвардигор кечирар». У: «Жюльеннинг қўлидан ўлиш нақадар лазимлиги бўларли ахир!» — дея қўшимча қилишга ботиномасди.

Жарроҳ ва уни кўргани ёпирилиб келган барча тутоналаридан қутулган заҳоти хоним оксочи Элизани ҳузурига чақирди

— Камохлона назоратчисини нидоятда берахш одам, — деди у Элизага анордек кизариб. — У, турган гап, менга ёқаман, деб боёқишга жуда ёмон муомала қиладил... Мен шунини ўйлаб жуда азоб чекапман. Ўша назоратчининг олдига бориб, тўғи ўзингизнинг номингиздан унга маъани қонвергчани бориб келолмайсизми? Бу ерда бир неча пулдор бор. Сиз унга, дин аҳидлари унга ёмон муомала қилишингизга йўл қўймайдил, деб айтасиз... Энг муҳими, унга пул берганимизни онгидан суллаб юрмасин.

Веррьер камохонадаги назоратчисининг Жюльенга нисбатан мурувват билан муомала қилишига биз ҳозиргина ҳикоя қилиб берган ана шу воқеа сабаб бўлган эди: бу одам бун

бир вақтлар жаниб Аннерини келишидан ўтақаси ёрилаётганида кўранимиз ўша тиришқок миршаб – жаниб Нуарунинг худди ўзгинаси эди.

Камоқхонага суъя ташриф бўюрди.

– Мен қасддан олам ўлдирдим, – деди унга Жюльен. – тўппончани палон қуролсоздан харид қилиб, уни ўшанинг ўзига ўқлатиб олдим. 1342-модда. Жазо қонунлари мажмуасида аниқ айтишган. Қилмишимга яраша ўлимга ҳукм элимошим лозим ва мен уни кутишман.

Қалтабни судья бундай самимийликни тушуна олмади: у айбланувчи жавоб бера туриб, алашиб кетапти. дея худоса чиқариш ниятида Жюльенга ҳар хил саволлар ёғдиры бошлади.

– Кўрмаяписизми ахир, – деди жилмайиб Жюльен. – айбимни очик-ойдин бўйинимга паяшман, сиз учун бундан ортиғи бўлмайди-ку. Қўйинг, тақсир, ўлжангиз сиздан кочиб қутула олмайди. Сиз мени истиган жазога ҳукм қилаверасиз. Энди, марҳамат қилиб, бу ердан чиқиб кетсангиз.

«Мен анчи зерикарли ана бир мажбуриятни адо этмогим лозим, дея ўйлади Жюльен. Мадмуазель де ля Молга хат ёзишим керак».

«Мен ўзим учун қасос олшм. – деб ёзди у Матильдага. – Бахтга қарши, меннинг исимим энди газеталарда тилга олинади ва мен бу дунснн ҳеч кимга билдирмай тарк этиш имкониятидан маҳрум бўлдим. Бунинг учун мени кечирришингизни сўрайман. Мен кикси ойдаи кейин ўламан. Меннинг қасосим Сиз билан жудалик каби даҳшатли бўлди. Шу дақиқадан эътиборан Сизга хат ёзиш ва Сизини номини изни тилга олишни ўзимга таъкилиб кўйшм. Мен тўғримда ҳеч кимга, ҳатто ўғлимга ҳам гапирманг. сукут сақлаш – меннинг руҳимни шод қилишнинг ягона йўли. Кўпчилик одамлар учун мен оддий бир котил бўлиб қоламан... Ана шу сўнгги дақиқада Сизга ҳақиқатни айтмоққа ижозат этгайсиз: Сиз мени унутиб юборасиз. Мен бу тўғримда бирорта ҳам тирик жонга ҳеч қачон «чурқ» этиб оғит олмаганимни маслаҳат кўрадиган бу мулҳиш фикрга узок йилларга Сизини калбнингидан романтизмга мойиллих ва таваккалчиликни

сикиб чиқарадик, мен Сизнинг табиатингизда яна шу хислатларни яққол кўрган эдим. Сиз ўрта аср қаҳрамонлари орасида яшашга муқосиб қилиб яратилгансиз, шу билан ҳам бу ўринда ўша қаҳрамонлардек матонатли бўлмоғингиз даржор. Муқаррар юз беражак вақеа Сизнинг шаънингизга доғ туширмай, пинхона содир бўлсин. Бошқа ном билан бирор ерга яширининг ва ҳеч кимга ишқоманг. Агар дўстона ёрдамга муҳтож бўлсангиз, Сизга аббат Пирарни асосият қиламан.

Бошқа бирорга, айиккиса, ўзингизнинг табақангиздаги одамлар, де Ллоз, де Кайлюс жанобларига бир оғиз ҳам сўз айтманг.

Менинг ўлимимдан сўнг орадан бир йил ўтгач, жаноб де Круазнуага турмушга чиқинг, Сиздан шунинг олтимос қиламан, эрингиз сифатида буюрарман. Менга хат ёзмай, барибир жавоб қайтармайман. Гарчи, назаримда, Яго¹ қабн ёвуз бўлмасам-да, ўшанинг сўзлари билан шундай дейман:

From this time forth I never will speak word²

Мени сўзлашга ҳам, хат ёзишга ҳам ҳеч нима мажбур этма олмайди. Менинг сўнги сўзларим сўнги жўмхон тўғриларим қатори фақат Сизга қаратилгандир.

Ж. С.»

Фаҳрат ана шу хатни жўнатганидан кейингина Жюльен бироз хушига келиб, илк бор ўзининг нақадар бахтсиз эканлигини ҳис этди. У «Мен ўламан, ёзишим шундир меним» деган бузук сўзлар билан калбидаги барча шухратпараст орзу-умишларини бирма-бир сугуриб ташламоғи лозим эди. Ўлимнинг ўзи йилгига у қадар даҳшатли бўлиб кўринмасди. Унинг бугун умри аслида кулфатларга узок ҳозирлик кўришдан иборат бўлиб, кулфатлар орасида эш даҳшатлиси ҳисобланадиган мусиббатни йилги доим ёлида сазлаб келарди.

¹ Яго - Шекспирнинг «Отелло» трагедиясидаги салбий образ.

² From this time forth I never will speak word (он-шундан) - Бундан буён айтман ёр-ман ҳам сўз.

«Хўш, бунинг нимаси кўрқинчли экан? деди у ўзига ўзи. — Айтайлик, мен икки ойдан сўнг кичибозлик бобида ниҳоятда моҳир бўлган бир одам билан дуэлга чиқолшим керак. Нима, врагимда даҳшат билан доим шу ҳақда ўйлаш даражасида кўрқоклик ҳисларимдим?»

У бир соатдан ортиқ шу тўғриша ўзини ўзи сўроқ қилди.

Ниҳоят, йилит дилида солир бўлаётган гапларни аниқ-тиниқ тасаввур қилиб, ҳақиқат унинг кўз ўнгидида камокхона гумбазини тутиб турган малави устуз хиллиг яққол намоён бўлгач, у тавба қилиш ҳақида ўйлай бошлади.

«Хўш, аслини олганда, нега энди тавба қилишим керак экан? Мени даҳшатли тарзла ҳақорат қилишди, мен одам ўлдирдим, қилмишимга яраша ўлим жазосига лойиқман, бор гап шу. Мен инсоният билан ҳисоб-китоб қилиб бўлдим, энди ўйламан. Ўзимдан сўнг бирорта ҳам бажарилмаган мажбурият қолдираётганим йўқ, ҳеч кимдан ҳеч нарса қарз эмасман, ўлимимнинг уса ҳеч қандай уяли жойи йўқ, мени қаншай усул билан ўлдирилганини ҳисобга олмаганда, албатта. Тўғри, верриерлик чепчанлар кўз олдида мени бадном қилмоқ учун шунинг ўзи ҳам кифоя, лекин билиш дея атаймиш олий нуктаи назардан қараганда, бунинг нима аҳамияти бор? Дарвоқе, ўзимдан сўнг яхши хотира қолдиришим ҳам мумкин, бунинг учун қатлга кета туриб, оломонга қарата олгин тангалар сочишим керак. Ана шундан сўнг менинг хотирам олгин ҳақидаги хотира билан қўшилиб, чиндан ҳам нурафшон бўлади».

Бир неча дақиқадан сўнг унга мутлақо равшан бўлиб туюлган ана шу хулосада тўхтагач, Жюльен ўзига ўзи: «Ёрус-дунёда бошқа қиладиган ишим қолмади!» — деди-да, қаттиқ уйкуга кетди.

Йилитни кечкурун соат ўнларга яқин назарагчи уйғотди: у ояқат олиб келган эди.

— Веррьерда нималар дейишляпти?

— Жаноб Жюльен, мени шу ишга олишяётган куни кинроллик судига бут олдила касам нигапман — мен сукут сақламогим керак.

У индамай турар, лекин кетай ҳам демасди. Бу беўхшоп

чүнофикликлдан Жюльеннинг кулгисен кнстади. «Виждонг
эвасига мендан олкшта умид кнлаётган ўша беш франкин
олмок учун уни. иложи борича, кўпрок куттирилс керак», дея
ўйлади у.

Махбус овкатини еб тугатаётган бўлса-да, уша порз бе-
ришни ҳатто ҳаёлига ҳам келтирмаётганини кўрган назо-
ратчи охири чидаб тура олмалн:

– Ситини дўст деб билганим туфайлигина, жаноб
Жюльен, – деди у сохта ҳамдардликл билан, – сизга ростили
айтиб кўя қоламшк. Тўғри, бу адолатга тўғри келмайди, де-
йишадн, чунки сиз бундан ўзингизни ҳимоя қилишда фойда-
ланилишини из мўмкин экан... Лекин сиз, жаноб Жюльен, сиз
меҳрибон одамсиз, турган гап. де Реналь хонимнинг анча
тузалиб қолганини эшитсангиз, ҳурсанд бўласиз.

– Нима? У тирикми? – дея ўтнин йўқотиб хитоб қилди
Жюльен стол ёнидан сапчиб турар экан.

– Не, хабарингиз йўқми хаши? деди назоратчи бе-
маъни бир қайрат билан. Унинг башарасидаги бу ифода бир
зумда ғойиб бўлиб, унинг ўрнида тамағирлик акс этди. – ҳар
қалай, жарроҳга бирор нарса берсангиз бўларди, таксир,
чунки қонун ва адолатга кўра у сир сақлаши керак эди. Мен
эса, таксир, сизнинг кўнглингизни олмокчи бўлдим жарроҳ-
нинг олдига борган эдим, у мени а бор гапни айтиб берди...

– Демак, у оғир яра юймабди-да? – дея тоқатсизлик би-
лан сўради Жюльен назоратчи томон бир қадам юриб. –
Ростини айт. Бунинг учун менга бошинг билан жавоб
берасан.

Деядай келадиган назоратчи қанчалар и учиб эшик томон
чекинди. Жюльен бу аҳволда ундан ҳеч нима билса олмас-
лигини анилади. У курсига ўтирди-да, жаноб Нуаруга тилла
танга ташлади.

Жюльен бу одамнинг ҳикоятиндан де Реналь хонимнинг
жароҳати оғир эмаслигига ишонч ҳосил қилган сайин ўзини
йўқотиб, кўзларидан ҳазир тиркираб ёш чиқиб кетишини
аник хис этиб турарди.

– Мени ҳоли кўйини! – деди у энтикиб.

Назоратчи ытоат этиб, тапқарига чикди. Унинг орти-

дан эдики ёпилган захоти Жюльсен:

– Ё. Раббий! У тирик экан! – дея хитоб қилин-да, хўшларидан дув-дув ёш тўқчинича ҳўнграб йиглаб кўборди.

Ана шу такрорланмас дақиқада у нмон келтирмоқда эди. Анави рнёкор ва мунофиқ пошлар билан унинг нима ниш бор, ахир улар шу дамда унинг учун ҳақиқат ва ҳаёттин Парвардигор сиймосининг улутворлигига путур етказа олармили дейсиз.

Факат, эндигина Жюльсен қилган жинноятдан пушаймон бўла бошлади. Қандайдир гаройиб тасодифга кўра йигит худди шу дақиқада Париждан Веррьер томон йўлга чиққанидан бўён вужудини қамраб олган ва уни рухий тушқунликдан қутқариб келаётган ғалаб ва телбалигидан қутулиб, ҳушига келган эди.

Ҳозир у чин кўнгилдан самимият билан кўз ёши тўкар экан, ўзиниш ўлим жазосига ҳуки қилиниши тўғрисида сирё ҳам шубҳа қилмасди.

«Демак, у яшайли!» – дея такрорлади йигит, – у яшайли, гуноҳимдан ўтади ва мени севади. »

Эрталаб, кун анча ёйилиб қолганида, уни назоратчи уйғотди.

– Чамамда, кўнглингиз хотиржам қўринади, жаноб Жюльсен, – деди назоратчи. – Икки марта олдингизга кирдим, лекин уйғотилишга кўчим қиймади. Мана, марҳамат, икки пиша ажойиб вино, буни сизга Кюремит жаноб Маслон бериб кўбордилар.

– Шунақа денг! Ўша муттаҳам ҳалиям шу ердами? – деди Жюльсен.

Ҳа, тақсир, – дея жавоб қилди назоратчи овозини пасайтириб. – факат бундай қаттиқ тапирманг, унинг сизга зиёни тегиши мумкин ахир.

Жюльсен ҳаҳолаб кулиб кўборди.

– Мен тушиб қолган ҳозирги аҳволда, азизим, агар шундан раҳмдил ва меҳрибон бўлмай қўйсангиз, факат сизнинг ўзингизгина мента зиён етказишингиз мумкин... Қўрмак, қўтқармайсиз, сизга яхшигина ҳақ тўлашади, – дея қўшнича қилди у маҳаббат билан хатога йўл қўйганини ту-

шунгач Кейин шу тахоти галлини тасвирлаш ниятида жаноб Нуарута олтин танга узатди.

Жаноб Нуару де Реналь хоним ҳақида билиб келган барча гапларини қайтадан, бу гал энди анча батафсил ҳикм қилиб берди, лекин оқсоч киз Элизаннинг келгани тўғрисида «мию» олиб олиб очмади.

Бу шасткаш ва чиндан ҳам мултонни бир одам эди. Жюльеннинг ҳаёлига дафъатан бир фикр келиб қолди: «Бу таскара барзанги бу ерда, нари борса, уч-тўрт юз франк маош олади, зеро қамонхонасида одам унча қўл эмас. Шундай экан унга, агар мен билан Швейцарияга қочмоққа рози бўлса, ўн минг франк ваъда қилишим мумкин... Фақат уни чув тушириб кетмаслигини ишонтириш қийинроқ бўлади». Бироқ Жюльен бу жирканч махлукка гал уқтириш учун қанча овора бўлишини тасаввур қилиб хўрлач, кўнгли бекузур бўлди-да, бошқа нарсани ўйлаб бошлади.

Кечкурун унинг вақтини бой бергани маълум бўлди. Ярим кечада почта қаретаси келиб уни олиб кетди. Йигит ўнга ҳамроҳ бўлиб борган боадяб жандармлардан жуда хурсанд бўлди. Эрталаб уни Безансон қамонхонасига олиб боришган эди, у ерда йигитни мулозамат билан готик миноранинг лоқори қаватига кузатиб қўйишди. Атрофга разм солгач, Жюльен, бу меймориник санъати XIV асрнинг бошларига мансуб бўлса керак, дея қулоса қилди-да, унинг енгил ва позик безакларини койил қилиб томоша қила бошлади. Икки дөвор оралигидаги ингичка туйнукдан тамгин ва бейфайз ҳавлининг чуқурлиги оша йироқдан ажойиб бир табиат манзараси кўриниб турарди.

Эртаси кун Жюльенни сўроққа тутинди-да, сўнгра бир неча кун давомида уни ҳеч қим бегона қилмади. Унинг кўнгли хотиржам эди. Жинояти унинг ўнга жуда аниқ ва равишан бўлиб кўринарди. «Мен одам ўлдирмоқчи бўлдим. Шунинг учун ҳам ўлим жазосига ҳукм этилмоғим даркор».

У бу ҳақда ортик ўйланмади. Суд, ҳатойикда кўриниш каби ҳўнгилсизлик, қимоя – буларнинг бари йиллгта шунчаки арзимас гаплар, ноҳуш расмийчилик бўлиб туяларди, бу тўғрида ўша пайт келганда ҳам ўйлабверса бўларди. Ўлим

дақиқасининг ўзи ҳам унинг хаёлини узоқ банд этмасди: «Бу тўғрида суддан кейин ўйлайман», дерди у ўзига ўзи. Ҳаёт унга сира зерикарли бўлиб кўринмасди, у энди ҳамма нарсага бошқача кўз билан қарарди: йиғитнинг дилида келгирини шухратпарастликдан асар ҳам қолмаган эди. У мадмуазель де ля Молин жуда кам эларди. Унинг бутун шуғулани афсус-наломат туйғуси қамраб олган бўлиб, де Реналь хоним сиймоси йиғитнинг кўз ўнгиде тез-тез намоён бўлиб турарди. Жюльен уни, айниқса, бу баланд минорада фақат дегиз бургулининг чағиллашганига бузиб турадиган тунги сукунатда кўп эларди.

У ўзи етказган жароҳатнинг оғир бўлиб чикмаганини учун фалакка тахсин ўқирди. «Қизик! дея мулоҳаза юритарди у ўзича. - Хоним жаноб де ля Молга ёзган ўша мактуби билан эндигина бошимга кўнаётган бахт кушини учириб юборгандек туюлганди менга. Энди бўлса, орадан икки ҳафта вақт ўтмасданок ўшанда мени ниҳоятда ҳаяжонлантирган нарсаларни ҳатто эсламай ҳам қўйдик... Ёржита ўхшаш бирорта тоғли жойда тикчгина яқинмоқ учун икки-учининг ливр мулким бўлганда эди... Ўшанда жуда бахтиёр бўлур эдим. Мен ўзимнинг бахтим нимадан иборат эканлигини тушунмас экиман!»

Шундай дақиқалар ҳам бўлардики, у каттик изтиробдан сипчиб туриб кетарди. «Агар ўшанда де Реналь хонимни ҳалок этганимда, мен ўзимни ўзим ўлдирган бўлардим. Ўзимдан ўзим ҳазар қилмаслигим учун унинг тирик эканлигига ишонч ҳосил қилмоғим зарур. Ҳаётта чек қўйини! Бу ҳақда ўйлаб кўриш керак, — дерди у ўзига ўзи. — Анави ақаллий расмийтпарастлар, бадбахт судланувчини шафқатсизлик билан таъкиб этувчи ўша судьялар арзимас бир орден учун ҳар қандай вазийиб одамнинг ҳам бўйинига сиртмоқ солишдан қайтмайдилар... Мен уларнинг ҳукмидан, бу срининг суяк галетаси суҳандонлик дея атайилган француз тилини бузувчи кўпол ҳақоратлардан ўзимни ҳалос этган бўлардим .

Ахир яна камда беш-олти ҳафта яшашим мумкин... Ҳаётта чек қўйини! Йўқ, жин урсин, — дея қарор қилди у

урадан бир неча кун ўтгач, — ахир Наполеон яшайверган-ку..

Кейин бунини устига ҳаёт менга ёкиятки ахир. Бу ер тишч, оройишта, ҳеч ким жонимга тегашгани йўқ», дея қулиб қўшимча қилди у ва Париждан ёздириб олмагани бўлган китобларнинг рўйхатини туза бошлади.

XXXVII. МИНОРА

*Дўстимнинг қабри
Стери¹*

Йўлакдан тову-ғуовур эшитилди, бу пайтда эса олабда унинг олдида ҳеч ким чикмас эди, денгиз бурғути чагиллаб учиб кетди. эшик очилди-да, кўлида исо тутган ва қалт-қалт тиграётган мўйсафиди Кюре Шелан унинг кўксига йикилиди.

— Ё Раббим! Бу қанақаси бўлди, бўтатинчам.. Золим! Мен ана шундай дейишим керак эди, — шундан сўнг меҳрибон қария бир оғиз ҳам сўз айта олмай қолди.

Жюльен, чол ҳозир йикилиб тушадими, деб кўрқиб кетди. Йигит уни қўлтиғига кириб стул олдиғача суяб борди. Вакт бир замонлар жула сергайрат бўлган бу одамнинг қаддини анча бўкиб қўйибди. Жюльенга олдида аявалги Кюреннинг соясиғиша тургандек кўринди. Қария бироз нафасини ростилаб олгач, яна тилга кирди:

— Сизнинг Страсбургдан ёзган мактубингизни фақат ўтган куни олдим. Унинг нчида веррьерлик йўқсилларга атаб юборган беш юз франк пулинигиз ҳам бор экан. Уни менга тоғдаги кишлоққа — Ливерюга олиб бориб беришди. Энди мен ўша ерда, жияним Жанникида яшайман. Дифъатан кеча мана шу фалокат тўғрисида хабар топдим... Ё Раббий! Наҳот шу гап рост бўлса? — Нингхи алланечук сўниб қолган қария энди ортқ йигламай қўйганди. У бештиёр таппираётган одамдек қўшимча қилди: Ўша беш юз франк пулинигиз ўзингизга керак бўлади энди, уни олиб келдим.

— Мен фақат ўзингизни кўрсам бўлди, отахон! — дея

¹ Лоренс Стери (1712-1768) — Англиклик сулҳчи «Трестран Шелан жоншомеи» эши ҳаёти ва муносақалари. «Франсин ва Нидерландаи селтишмал селлати» тилда таркибни муаллифи.

хитоб қилди таъсирланиб кетган Жюльен. — ҳали тулим бор
хна.

Бирок шундан сўнг у чолдан бирорга ҳам маъноли гап
эшитмади. Жаноб Шеланнинг кўзларига ўқсин-ўқсин ёш
чқиб, юзларидан аста думаларди, чол йигит унинг кўлини
ўлаётганини кўриб, хайратдан эсанкираб қолгандек туюлар-
ди. Бир замонлар олийжаноб туйғулардан рухланиб юрувчи
бу чеҳра энди ҳар қандай маънодан холи бўлиб, қотиб қол-
гандек кўринарди. Тезда чолни олиб кетилиш устун қандайдир
деҳқон кириб қолди.

— Толиқиш ҳам, кўп галлириш ҳам тўғри келмайдиган бу
кишига, — деди у Жюльенга қараб, шунда йигит бу одамнинг
чол айлган ўша жинни эканлигини тушунди.

Жаноб Шелан келиб кетганидан сўнг Жюльен шу қадар
умидсизликка тушдики, кўнглини бўшатма олмай қолди.
Ҳамма нарса энди унга кайғули, муңли бўлиб кўринарди,
юраги гўё музлаб қолгандек эди.

У жиноят қилганидан бўёқ бошидан кечирган энг даҳ-
шатли дақиқалар ана шу бўлди. Ўлимнинг бағбурӯш қиёфа-
си унинг кўз ўнгиде яққол намоён бўлди. Рухий улутворлик
ва олийжанобликнинг барча кўланкалари худди беҳосдан
кўтарилиб тўфонга учраган булуғдек пароканда бўлиб
кетди.

Бу дахшатли руҳий ҳолат бир неча соат давом этди.
Рухий жароҳатни одатда жисмоний ҳаракат ва май билан
даволашади. Бирок Жюльен бундай воситани кўллаганда
ўзини манфур кўрмоқ деяр ҳисоблаган бўларди. У ўзининг
торгина минорасида тинимсиз у ёқдан-бу ёққа юрган даҳ-
шатли кун охирида бирдан шундай хитоб қилди: «Эҳ, шуна-
қаям аҳмоқ бўламанми! Агар ҳамма катери ўз ажабли билан
ўлишим лозим бўлганида, бу бахтсиз чолни кўриб, шундай
дахшатли умидсизликка тушсам бўларди, албатта. Лекин
айни кучга тўлган бир пайтимда бир зумда ҳаётимга чек кў-
йилиши мени худди ана шу аянчли «мирилишдан ҳалок
«тали-ку ахир».

Бирок бу мулоҳазаларга қарамай, Жюльен кўнгли бў-
шаб, руҳи тушганлигини ҳис этардики, шу боисдан ҳам чол

ни кўрганидан сўнг унинг дард-душеси қоронғи бўлиб кетганди.

Унинг қалбида эдан илгаригидек ўзига нисбаган ҳеч қандай қаттиққўллик, улуғворлик, қадимги Рим аскарларига ҳос жасиратдан асар ҳам қолмасан эди. Ўлим юксак-юксакларда парил этиб, унга ўз кўлаңқасини ташлаб экан. Йиғитга энди унчалик осон нарса бўлиб кўринмай қолганди.

«Мана шу ҳолат менинг термометрим¹ бўлади, – деди у ўзига ўзи. – Бугун кечкурун мен гильотина остига бираётган пайтимдаги матонатдан ўзи даража пасадман. Бугун эрталаб эса матонатим керакли даражада эди. Умуман олганда, ба-рибир «масми» Керакли ҳақиқатда кўрқоқлик қилмасам бўлди-да». Термометр ҳақидаги бу фикр унинг кўнглини бир-мунча ҳуш этиб, алоҳа, дидактик қайғуни тарқатиб юборди.

Йиғит эртасига эрталаб уйғонганида кечаги кунни эслаб уялиб кетди. «Менинг бахтим ва оқойишталигим ҳаф остида». У ҳатто жаноб бош прокурорга хат ёзиб, ундан олдига ҳеч қимми қиритмасликни илғимос қилмоқчи ҳам бўлди. «Фуке нима бўлди? – дея ҳаёлидан ўтказди у. – Агар у бу ерга, Безансонга келгудек бўлса, қаттиқ ҳафа бўлади-ку ахир!»

Фукеги у тақминан икки ойдан бери эсламай юрганди. «Страсбургда ўзим ҳам ғирт аҳмоқ эканман, бунимнинг остидан нарини кўрмай қолган эканман ўшанда». Фуке ҳақидаги хотиралар анчага довур унинг ҳасинини банд қилиб, йиғитнинг кўнгли тория яна сусайиб кетди. У ҳаҳжонланиб у ёқдан-бу ёққа юрарди. «Мана, ўлим даражасидан яна йигирма даража пасайиб кетдим. Агар бундан кейин ҳам шунақа шалвирайтиган бўлсам, ундан кўра ўзимни ўзим ўлдирганим маъқул. Мабоодо ўлимим олдидан латтадек бў-шайиб қолсам, анави барча афбат Маслоллар ва жаноб Валаноларнинг бордин осмонга етмайдики ахир».

Фуке келиб қолди, у меҳрибон, соддадил одам қайғудан эс-ҳушини йўқотаётган эди. У фақат бир нарса ҳақида бутун мол-мулкини сотиб, қамқохона наюрятчисига пара

¹ Термометр (грекча. – *μετρον*: *метро* – ўлчайган) – ҳароратни илғимлик ёки совуқлик даражасини ўлчайтиган жбос

бериш ва Жюльенни кочириб юбориш тўғрисида гапирарди. У тинмай де Лавалеттнинг кочишини мисол келтирарди.

– Сени мен рағжитяман, – деди унга Жюльен. Жаниб де Лавалет¹ айбон эди, мен эса айбодорман. Сен, ўзинг истамасанг ҳам мени ана шу фарқ тўғрисида ўйлашга мажбур қилгансан...

Лекин шундай қилишнинг жонга бўлармикин? Нега энди? Сен чишдан ҳам бугун мол-мулкнингни сотмоқчимсан? – дея ажабланиб сўради Жюльен бирдан яна кузатувчанлиги ва ҳар нарсадан шубҳаланиш одати кўзиб.

Дўстининг ниҳоят бу ажойиб таклифга қизикиб қолганидан хурсанд бўлиб кетган Фуке ўзинини ҳар бир ер-мулки учун неча франк олинми мумкинлигини батафсил ҳисоблаб бера бошлади.

«Қишлоқи мулкдор учун қандай ажойиб фидойилик! – деб ўйларди Жюльен. – Бўлмасам, бир вақтлар мен унинг нақадар ҳасис, пулни тўжаб-тергаб сарфлайдиган, баъзан қурумсоқлик даражасига етиб борадиган ҳисобларнинг кўриб ор қилардим. Энди бўлса у шундай қилиб тоған барча мол-мулкни мен учун қурбон қилмоқчи! «Рене» газетасини ўқиб юрадиган ва мен де ля Моль саройида учратган анави олиффа йиғитларда Фукеннинг маънави кулгили нуқсонлари йўқ, албатта. Лекин қутилмаганда катта мерос олган ва шу билан ҳам пулниг қадрини билмайдиган бир-иккита ўспиринни истисно қилганда, ўша парижлик кўркем йиғитлардан қайси бирикниг қўлидан келарди бундай фидойилик?»

Шу тўйда Фукеннинг француз тилини бузиб гапиргани, бесўнақай қилиқларининг ҳаммасини унутган Жюльен дўстини кучоқлай кетди. Ҳали ҳеч қачон провинция Париж билан таққосланганида бундай устун келиш шарафига мўъсар бўлмаганди. Дўстининг руҳаниб кетганини кўзларидан

¹ Де Лавалет (1769–1830) – француз дахлат арбоби 1813-йили, у Ғалба провинциясидаги Наполеоннинг Парижга эгириб келиши учун қўлини келганичи ердан берган. Иккинчи Қайта тақдирнингдан сўнг у дачоқдан қочиб дахлат жангаларига сифатли ўлиш жараҳига зуқм қилинган эди. Қайта ўлиш тақдирини асқотан бир жум олгани қамқоқларга уш қўрғани қотини келдики: Лавалет дахлатнинг қийинчилиги кийиб, дахлатнинг қочини қўйиб қўйган

укиб, боши осмонга етган Фуке бунн, кочкшга розилих, деб тушунди...

Бу хотамтойлик жиниб Шелан келиб кетганидан сўнг бўшганиб кетган Жюльенга сибот ва матонат бағишлади. У ҳам жуда ёш бўлса-да, лекин, менимча, унинг фазилатлари кўп эди. Беҳисоб тенгкурлари катори таъсирчанликдан айёрликка ўтиш ўзинга у ёни улғайгани сайин аста-секин раҳмдил ва меҳрибон одам бўлиб қолар ҳамда ўзининг телбаларча шубҳачилигидан қутулиб оларди... Дарвоқе, бу беҳуда қароматларнинг нима кераги бор?

Жюльен ўзининг аниқ жавоблари билан ишни бундай чуқулаштиришнинг олдини олмоққа ҳаракат қилишига қарамай, уни борган сари кўпроқ сўроқ қила бошлади.

Мен одам ўлдирдим ёки, ҳар қалай, касдан одам ўлдиришга уриндим, - дея такрорларди у ҳар гал сўроқ пайти.

Бирок унинг ишини олиб бораётган судья, аввало, расмийпараст амалдор эди. Жюльеннинг жавоблари сўроқларни сира ҳам қайғайтирмади, бу жавоблар судьянинг ифосониятига тегмасда эди. Уни дахшатли зиндонга ўтказмоқчи бўлганлари ва фақат Фукеннинг ҳаракати туфайлигина ўн бир юз саксон пайола баландликда жойлашган ана шу шинам ҳонада қолганидан Жюльен беҳабар эди.

Фуке ўтин егказиб бералган обрў-эътиборли одамлар орасида жаноб аббат де Фришер ҳам бор эди. Меҳрибон тахтафуруш дасти дароз катта викарыйнинг олдида кирмоқ учун қўлидан келган ҳамма ҳаракатки қилди. Жаноб де Фришер унга Жюльеннинг элгу фазилатлари ва унинг бир вақтлар семинарияга кўрсатган хизматларини эслаб, судьяларни унга юмшоқроқ муносабатда бўлишга қўнширмоқ учун уриниб кўришини айтганида боёқиш тахтафуруш қувонганидан терисига сиймай кетди. Фуке дўстини қутқариб қилишга умид қила бошлади, кетиши олдида у ерни ўнгу-дек бўлиб таъзим қилар экан, жаноб катта викарыйдан айблашувчининг гуноҳидан ўтмоқни илтижо қилиб дуо ўқши учун эришган олти лунадор пулни қабул этишни ва уни руҳонийларга тарқатишни илтимос қилди.

Фуке янгилишган эди. Жаноб де Фрилер Валенгога мутлақо ўхшамасди. У Фукенинг луидорларини олишдан бош тортиди ва ҳатто солдадил дехқонга акчасини асраб қўйиш лозимлигини шаъма қилди. Сўнгра у бирорта калтис гап айтмай туриб, буни Фукега уқтира олмаслигини аңглагач, унга бу пулни чиндан ҳам барча нарсалардан маҳрум бўлган бечора маҳбусларга улашиб беришни маслаҳат кўрди.

«Бу Жюльен» негаллари жуда галати йисит экан, — дея фикр юритарди жаноб де Фрилер. Унинг бу қилмишининг сира тушуниб бўлмайши, мен учун эса бундай нарса бўлмаслиги асраб. Эҳтимол, уни фидойи деб таърифлаш мумкин бўлар... Хар қалай, мен бу гапнинг тагига егаман. Дарвоже, шундан сўнг бизни мутлақо ҳурмат қилмайдиган ва мени ўлгудай ёмон кўрадиган азнави де Реналь хонимга пўшса қилиб қўйишнинг имкони бўлар. Йўл-йўлакай эса, эҳтимол, мана шу семинаристчани негадир яхши кўрадиган жаноб де ля Моль билан ярашиб ҳам оларман».

Даъволашув бўйича келишув битимига бундан бир неча ҳафта бурун имзо чекилган бўлиб, абба! Пирар Безансондан жўнаб кетар экан, Жюльеннинг сирли насл-насаби ҳақида бир-икки оғиз гап айтишни лозим кўрган эди. Бу воқеа бадбахт йитит Веррьер черковида де Реналь хонимнинг ҳаётига суиқасд қилган худди ўша кунни содир бўлганди.

Жюльен энди ўлими олдидан бир кўнгилсизлик — птасининг қамокхонага келишидан кўрқарди. У, прокурорга хат ёзиб, олдига ҳеч кимни киритмаслик ҳақида илтимос қилганимкин, дея Фукега маслаҳат солди. Унинг шундай оғир ҳақида падали бузуқвори билан учрашувдан бундай даҳшатга тушаётганини кўриб, солдадил тахтафурушнинг мешчанларга ҳос ҳалол калби каттиқ галаёнга келди.

У ҳатто эди нима сабабдан қўл одамлар унинг дўстидан нафратланишларини тушунгандек ҳам бўлди. Аммо у Жюльеннинг бонига тулган кулфатга инсбатан ҳурмати туфайли дилидаги гапни очик айтмади.

— Хар қалай, — деди у сивуқкина оданда Жюльенга, — олдига одам киритмаслик ҳақидаги бу фармон отаиға тааллуқли бўлмайди.

XXXVIII. ҚУДРАТЛИ ОДАМ

*Нақадар сиқли хатти-ҳаракат! Қадди-
қоматининг турнажарлигини қаранг!*

Ким экан ўзи бу?

Шиллер

Эртаси кун миноранинг эшиги азонда очилди.
Жюльен чўчиб уйғонди.

«Ё. Тантрим! Бу отам-ку, — дея хяёлидан ўтказди у —
Қандай кўнгилсизлих!»

Худди шу дақиқада олдийгина кийинган бир аёл унинг
бўйига ташланди. Йиғит уни аранг таниди. Бу мадмуазель
де ля Моль эди.

— Вой элим-ей, қаердалигингни фақат хагингдан би-
либ олдим-а. Сен жиноят деб атаган нарса, бу фақат марл
одамининг касос олиши, ҳолос. Бу ҳол сенинг калбинг нақа-
дар муҳсаб эканлигидан далолат беради. Бу тапларининг ба-
рини мен фақат Верньерда билиб олдим...

Мадмуазель де ля Молдан хиёл совиб қолганини ҳали
ўзи ҳам тўла англаб етмаган Жюльенга киз жуда чиройли
кўринди. Унинг чакана одамининг мутлақо қўлидан келмай-
диган бу ишлар ва тап-сўзларда чинакамнига олийжануб ва
безираз туйғули кўрмай иложи бормиди ахир? Йиғилта киз
ўзи кироличани севадигандек туюлди, шу боисдан ҳам
праздан хиёл вақт ўтгач, у гоҳ кўтаринки руҳда кизокат
билан деди:

Келажакни жуда аниқ тасаввур қила боғлаган эдим.
Менинг ўлимимдан сўнг сиз бева сифатида жалоб де
Круазнуа билан турмуш қурайсиз, деб ўйлагандим. Ўзи учун
унигишмас ва фожияли воқеадан қалби ларзага келган ҳамда
ж-хушнинг йиғиштириб олган гўзал безанинг, тарчи роман-
тикага бироз мойил бўлса-да, аслида олийжануб калби эли
маркизининг фазилатларини тап олмоғи лояим эди. Сиз барча
бахт дея ҳисоблайдиган иззат-иқром, давлат, нуфузга кўн-
киб, тақдирга тап бермогингиз даркор. Лекин, жонгинам
Матильда, сизнинг Безансонга келишингиз, агар у бирор йўл

билан ошкор бўлиб қолса, жаноб де ля Моль учун оғир зарба бўлади-ки. бунинг учун мен ўзимни сира ҳам кечира олмайман. Мен бусиз ҳам унга жуда қўл қайғу келтирдим! Ўша академикнингиз, турган гап. жаноб маркиз кўксига клонин парварини қиingan экан дейди. албатта.

– Ростини айтсам, сиздан бундай охилона гаплар ва келажак ҳақида бундай ташвиш тортишни сира ҳам кутмаган эдим. – ҳиёл зарда билган дедн мадмуазель де ля Моль. – Хуади сизга ўхшаб жуда эҳтиёткор оқсочим ўз номига паспорт олди ва мен бу ерга Мишелье хоним номн билган почта каретасида келдим.

– Мишелье хоним менинз олдимга осонгина киришга муваффақ бўлибди-да!

– Аҳ! Маъна энди ўзим ҳаммадан афзал кўрган ўша ажойиб йигитни танидим. биринчидан. мен суд амалдорига дарҳол юз франк утадим. У аввалига мени бу чинорага чиқишим учун сира ҳам рухсат бера олмаситганини айтган эди. Бироқ пулки олгач, ўша ҳалол одам мени анча қутқариб қўйди, турли баҳоналарни рўқач қила бошлади, ҳатто у мени шунчаки лакилатмоқчи бўляпти, деган хаёига ҳам бордим... – Шундай дея у жиниб қолди.

Хўш, у ёни нима бўлди? – деди Жюльен.

Илтимос, жажалил чиқмасин, жолғисам Жюльен, деди киз уни қучоклар экан. – Мен ўша қогибга ўзимнинг кичлигимки айтишга мажбур бўлдим, бўлмасам у мени, барно Ангит Жюльенга ошиқ бўлиб қолган парижлик еш ҳолима киз, деб ўйлади.. Йўқ, рост айтяпман, у худди шундай деди. Мен унга сенинг хотининг эканим ҳақида онт ичдим, энди менга сени ҳар қули кўриш угули рухсат беришди.

«Қандай телбалик, – дея ўйлади Жюльен. – Лекин бунга қандай тўсқинлик қила олардим ахир? Сирасини айтганда, жаноб де ля Моль шундай нуфузли одамки, жамоат фикри бу тўзди бевага уйланган ёш полковникни унча қоралаб ўғирмаса керак. Менинг ўлимим тезда ҳаммасини ҳас-пўшлаб кетади». Шундан сўнг у ийиб Матильданинг жўшқин мухаббатига берилгани, бу ўринда телбалик ҳам, рух-

нинг улуғлиги ҳам - ҳушас, инсон тасаввур қилиши мумкин бўлган барча ғайритабiiий ҳиссиётлар бор эди. Матильда мутлақо жиддий равишда унга биргашаниб ўзларини ўзлари ўлдаришини таклиф қилди.

Ана шу жўшқин завқлардан сўнг, у Жюльенни журиндек бахтдан тўйиб лаззатланиб олгач, Матильданинг қалбини ўтқир синчковлик қимраб олди. У ўз севиқлисига тикилиб қарар ва унинг қалби ўзи илгарги ўйлаганидан анча юксакроқ эканлини кўтар эди. Унинг назарида, Бонифаший де ля Моль тўрилиб келгандек эди, бироқ бу ундан анча доғдирокроқ туюларди.

Матильда энг яхши маҳаллий адвокатларнинг олдига кириб чиқди ва бошланғич тапни чўчиб ўтирмай, пул таклиф қилиб, уларни қаттиқ раижитди. Лекин охири-оқибатда адвокатлар пулни олишди.

Қиз тезда барча мушкул ва шу билан бирга муҳим масалаларнинг ҳал қилиниши бу ерда, Безансонда бутунлай жаноб аббат де Фрискерга боғлиқ эканлигини билдиб олди.

Маълум бўлишича, ҳеч ким билимайдиган Мишельс хоним номи билан қудратли иезуит ҳузурига киришга еттиб бўлмас гавлар ҳалал берар экан. Лекин севгидан эс-ҳушини йўқотиб, ёш аббат Жюльенга тасалли бермоқ учун Париждан Безансонга етиб келган ниҳолдек модисканнинг¹ гўзаллиги ҳақида шов-шув гаплар тез орада бутун шаҳарга тарқалди.

Матильда Безансон кўчаларида кузатувчиларсиз ниёда елиб-югурадди, қиз бу ерда мени ҳеч ким галимайди, дег ўйларди. Лекин, ҳар қалай, унга эл кўнча қучли таассурот қолдириш нишга анча фойдалидек туюларди. Матильданинг телбалиги шу даражага бориб етардики, ҳақ унинг даъвати билан қатна кетаётган Жюльенни ҳалос утмоқ учун қандай исён кўтаришини ҳам тасаввур қила бошларди. Мадмуазель де ля Молга ўз бошига қулфат тушган ҳар қандай дёл қаби жуфт оддийгина кийингандек туюларди. Лекида эса у шулай кийинган эдики, бирорта ҳам ўткинчи унга ўткирилиб

¹ Модистка - шопопарчи ва аёллар кийимларини тикувчи хотун.

ҳарамай кетмасди.

Қиз, нияҳят, бир ҳафтатик ҳаракатдан сўнг жаноб де Фрилернинг қабулига киришга муваффақ бўлганида бутун Безансон уни таниб қолган эди.

Матильда қанчалик жасур бўлмасин, унинг қудратли незуит ҳақидаги тасавури ҳаёлида тушуниб бўлмас, сирли ёвузлик билан шу қалар омихта бўлиб кетган эдики, қиз епископ саройининг эшигигаги кўнироқни чалганида унинг аъзойи бадани титраб кетди. У зинапоядан кўтарилиб, қатта викарыйнинг қабулхонасига чиқди. Унинг эги жимирлашиб кетмоқда эди. Епископ саройининг бўм бўшлигидан қизнинг юраги орқасига торта бошлади. «Ҳозир бориб, ананг креслота ўтираман, у мени тирсагидан қисиб, ўз қомига тортди ва мен ғойиб бўламан-қўяман. Шундан сўнг оҳиста-оҳиста кимдан сўраб-сўриштиради мени?» Жандармлар бошлиғи мени қидиришдан қўрқади, албатта. Бу шажра азимда мен яқин-ёлғизман!»

Бирок қатта викарыйнинг қабулхонасини кўриши биланок мадмуазель де ля Молнинг кўнгли жойига тушди. Аввало, эшикни унга жуда башанг кийинган малай очди. Қиздан кутиб туришни илтимос қилишган меҳмонхонада кўз-кўз қилиналган ҳашамдорликдан асар ҳам бўлмади, у шу қалар нозик дин билан жиҳозланган эдики, ҳамаси, Парижнинг энг олди уйларидагина бўлмай пафосатини учратиб мумкин эди. Ичкеридан юзида оталарча меҳрибонлик ифодаси билан чиқиб келган жаноб де Фрилерни кўрган ҳаҳоти унинг даҳшатли ёвузлик ҳақидаги фикрлари бир зумда ғойиб бўлди-қўйди. Матильда руҳонийнинг келинган юзида Париж салонларида ўлгудай ёмон кўринадиган қўпол ва дағал қатъият ифодасини пайқамасди. Безансондаги барча ишларни бошқариб турадиган викарыйнинг юзидаги сивилгина очик табассум унинг яхши тарбия кўрган, ўқимшли прелат, ишчан бошлиқ эканлигидан далолат бериб турарди. Матильда ўзини Париждагидек ҳис қила бошлади.

Матильдани ўзининг қудратли рақибни, маркиз де ля Молнинг қизи эканлигига икром қилмоқ учун жаноб де Фрилерга бор-йўғи бир неча дақиқа вақт керак бўлди, холос.

Ҳа, чиндан ҳам мен Мишелье ҳоним эмасман, — деди киз яна ўннга хос такаббур киёфага кириб, — бунинг сизга сира кўрқмай айтялман, зеро ҳузурингизга жаноб де ля Вернейни кутқариш имконияти ҳақида маслаҳатлашмоқ учун келганман, таксир. Биринчидан, агар унинг гуноҳи бўлса, бу гуноҳ фақат енгилтақликдан иборатдир: у ўқ узган аёл синайиб кетибди. Иккинчидан, майда амилдорларга пора бериш масаласига келсак, мен хотирнинг ўзидаёқ эллик минг франк бераман ва яна шуунча беришни ваъда қиламан. Ва ниҳоят мен ҳам, ота-онам ҳам, ҳуллас, ҳаммамиз жаноб де ля Вернейни кутқарган одамга миннатдорчилик билдириш учун қўлимиздан келган ҳамма ишни қиламиз.

Жаноб де Фрилер, чамаси, бу исмини эшитиб, ҳайрон бўлиб қолган эди. Матильда унга ҳарбий министриани жаноб Жюльен Сорель де ля Верней номига ёзган бир неча мактубини кўрсатди.

— Ўзингиз кўриб турибсизки, таксир, отам уни батимом ўз ҳомийлигига олган эди. Бунинг сабаби жуда шиддий: биз у билан яширинча никоҳдан ўтган эдик, шу бондан ҳам отам маркиз де ля Молнинг кизи учун бироз гашагирок туқолиши мумкин бўлган бу никоҳни элга ивоза қилишдан олдин унинг олний офицерлар савфига қўшилиб олишини хоҳаган эди.

Шу пайт Матильда жаноб де Фрилер ўзи учун ниҳоятда муҳим бўлган бу янгиликларни билган сайин унинг юзмидати меҳрибон ва мулоҳим ифода тезлик билан гойиб бўлиб бораётганини пайкаб қолди. Унинг киёфасида айёрлик ва пинҳона маккорлик белгилари элас-элас акс эта бошлади.

Айбат ҳамон иккиланиб ўтирар экан, расмий ҳужжатларни қайта-қайта ўқиб чиқмоқда эди.

«Бу таройиб иқдор сўзларидан мен қандай фойда кўришим мумкин? — дея мулоҳаза қоритарди у. — Сира қутилмаганда менга бутун Франциядаги епископлик уивонини тақсим қувчи жаноб» епископнинг дасти дароз жияни машҳур де Фервак ҳоним дугонасининг иши тушиб қолди.

Мен узоқ келажакдагина умид қилишим мумкин бўлган нарса тўсатдан шундоқ ёнгизмача бўлиб чиқди. Ахир бу

менинг бутун орзуларимни рўёбга чиқариши мумкин-ку».

Аввалига Матильда оёлок хонада ўзи биланг ёлғиз ўтирган бу қудратли одамнинг қандаш кескин ўзгаришдан кўриб кетди. «Ўш, нима қилибди! – деди у ўзига ўзи орадан бир зум ўнча. – Агар мен қудрат ва барча низат-ихром, ноз-неъматларга жуда тўйган бу лоланинг совуқ ва худбин табиатига мутлақо таъсир кўрсата олмаганимда эди, унда ёмон бўларди».

Қутилмаганда епископатга эга бўлиш имконияти тутилиб қолганидан саросимага тушган ва Матильданинг шижоатидан қаттиқ ажабланган жаноб де Фрилер бир зум бутун эҳтиёткорлигини унутиб қўйди. Матильда ўзининг олдида унинг деярли жиплакслаб қолганини кўриб турарди: қалбини чулғаб олган шухратпараст орзулардан у ҳавлаҳиб кетганди ва бутун вужудида ғасбий қилтироқ турганди.

«Ҳаммаси равшан, – дея қарор қилди қиз ўнча. – Бу ерда де Фервак хонимининг дугонаси олдида бажарилмайдиган ишнинг ўзи бўлмайди». Матильда қанузгача дилини ўртаб келатган рақиб гуйтусини енгилсиз қанчалик қийнатмасин, у юрак ютиб Жюльен маршал бевасниқинг яқин дўсти бўлгани ва уикила жаноб епископ билан деярли ҳар кун учрашиб турганини айтди.

– Агар ўттиз олти суд маслаҳатчиси рўйхатини департаментимизнинг эътиборли фуқароларидан ҳагга тўли ёки беш марта каторасига қуръа ташлаб тузилган тақдирга ҳам, – деди маъподор оҳангда қатта викарий шухратпарастликка тўла тамағир кўзларини унга тикиб, – мен номи шу қуръага қўшилган одамлар орасида саккиз ёки ўнча дўстимин саноаб бера олмасам ўзимни иши юришмаган инсон дея ҳисоблаган бўлардим. Боз устига ўша саккиз-ўн киши маслаҳатчилар орасида энг фарисатлики бўлиб чиқадилар. Қўйчилик доним мен тарафда бўлади, ҳукм чиқариш учун ҳагга керагидан кўпроқ ҳам одам топилиши мумкин. Шундай қилиб, кўриб турибсизки, мадмуазель, оқловчи ҳукм чиқармоқнинг мен учун ҳеч қандай қийин жойи йўқ...

Аббат бирдан ўз овозини эшитиб хайратга тушган одамдек жимиб қолди. У сирдан воқиф бўлмаган одамларга

сира ҳам йитилмайдиган нарсаларни оғиздан гулламоқда эди.

Лекин у ҳам ўз навбатида, Кезансон жамияти Жюльен бошлаган бу гаройиб машаада де Реналь хонимнинг уни бир вақтлар жуда севгани ва йилитнинг ўзи ҳам узок вақт давомида хонимга қўнғил бериб келганидан ҳайратга тушиб, жуда қизиқиб қолгани ҳақидаги ҳикояси билан Матильдани лол қилдириди. Жаноб де Фрилер ўз ҳикояси билан Матильдани довлратиб қўйганини пайкаб қолди «Мана энди ҳужум қилиш гали менга келди! – дея ҳаёлидан ўтказди у. – ҳар қалай, энди бу қайсар хонимчага пўписа қилишнинг йўли топилади. Бўлмасам, уни кўркита олмасам керак, дея чўчиган эдим». Матильданинг улутвор кўрқиниш, таънати-нини кийинкигидан далолат берувчи кибр-ҳавоси жаноб де Фрилернинг кўз ўнгиде ҳазир унга деярли шитижо билан тикилиб турган бу соҳибжамол кизининг латофатини янада қучайтириб кўрсатмоқда эди. У яна ўзини одатдагидек со-воққон гута бошлады-да, сира ўйлаб ўтирмай ханжари тини-ни ўлжасининг кўкеига йўналтирди.

– Ростини айтганда, – деди у гўё шунчаки гап қилиб қолгани учун айтаётгандек қилиб, – агар жаноб Сорель ўни бир вақтлар жуда севган аёлга раҳм қилгани туфайли ннжи марта ўк ушанини маълум қилишса, мен сира ҳам ажаблан-маган бўлардим. У ҳушрўйғина аёл, яқиндан бери эса у аббат Маркино деган динжонлик бир руҳоний билан тез-тез учра-шиб туралган бўлиб қолганди. Ўша аббат Маркино деярли янсенист бўлиб, барча янсенистлар қатори ахирхонг одам экан

Жаноб де Фрилер бу гўзал кизининг лозик томонини билиб олгач, ўзинга эрк берди-да, ҳузур қилиб унинг зорашини ажабтай бошлады.

– Ҳўш, нега энди жаноб Сорель бу жиноят учун ҳулди ўша черковни танилади? – деди у Матильдага ўтли нигоҳини қалаб – Агар бу пайт ўша ерда рақиб ибодат ўтказает-ганини назарда тутсак, бунинг сабабкни тушуниб бўлади. Сиз ҳомийлик қилаётган бу бахтиёр йилитин барча, ўга зук-ко, бунинг устига гош эҳтиёткор одам, дея тан оляни бўл-

масам унинг учун жаноб де Реналнинг ўзига жуда яхши таиниш бўлган боғига яширинишдан осони йўқ эди-ку ахир. У ерда уни ҳеч ким кўрмасди, ҳеч хим ундан шубҳаланмасди ҳам. Шунда у ўзи жуда ришк қиладиган ўша аёлни бемалол ўлдириб кетавериши мумкин эди.

Жуда тўтри бўлиб кўринган бу мулоҳаза Матильданинг дард-дукасини қоронғи қилиб юборди. у эс-ҳушини бутунлай йўқотиб қўйди. Қиборлар жамиятида инсон юрагига тақдирдан ўйлаб нто тутишни моҳирлик билан ўзига сингдириб олган бу димоғдор қиз оташқалб инсон учун ҳар қандай мулоҳазаларки бир чепта йиғиштириб қўйиб, ярак амрига бўйсуниб нақалар латзат бағишлаши мумкинлигини қаёқдан ҳам тушунарди дейсиз. Матильда ўсиб-улгайган Париждаги асилзодалар жамиятида ҳеч қандай туйғу, аҳён-аҳёндаги истисноларни ҳисобга олмасак, мулоҳазакорликдан воз кеча олмайди, одамлар ўзлари даразадан ташлагудек бўлсалар, фақат бешинчи қаватдан ташлайдилар-ку ахир.

Нихоят, аббат де Фрилер Матильдани жиловлаб олганига ишонч ҳосил қилди. У сулда Жюльеннинг қораловчи бўлиб чиқадиган прокурорга таъсир кўрсатиш имкониятига эга эканлигини (бу гап ғирт ёлгон эди, албатта) ишора қилди.

Суд сессиясининг ўттиз олтита маслаҳатчиси тайинланганидан кейин эса у улардан қаида ўттизтаси билан шахсан ўзи гапилашиб кўйр эмиш.

Алар Матильда жаноб де Фрилерга шу қазар шилбар бўлиб кўринмаганида. у шундай очикчасита таълашнинг лозим топғунига қалар қиз унинг олдиға беш-олти марта қилинға мажбур бўларди.

XXXIX. ИНТРИГА

Кастр, 1676-йыл. Қўшни уйда ақи ўз сониғисини ўтдириб қўйди, бу зодагон илгарди ҳам қотилчиқ қилган экан. Унинг отиси шу маслаҳатчилариди яширинча бети киз эки бўлашиб бериб, қотилнинг ҳаётини сақлаб қолди.

Токк', «Францияга саёҳат».

Епископ саройидан чиққиси биланок, Матильда дарҳол де Фервак хонимга чонар юборди, у шаънига доғ туширишдан сира ҳам кўркиб ўтирмади. У ўз рақибасидан шахсан жаноб епископлан аббат де Фрилер номига хат ёзириб олишини ўтиниб илтимос қилган эди. Қиз хатто де Фервак хонимдан Безансонга келишкни илтимос қилишгача етиб борди. Бу ҳол кунчи ва мағрур қалб учун чиндан ҳам қаҳрамонона иш эди.

Фукенинг маслаҳати билан у ўзининг харакаслари хақида Жюльсента айтмай қўя қолди. Унинг бу ерда юриши йиғитин буски ҳам анча безоята қилмоқда эди. Яқинлашиб қолган ўлим шарҳаси Жюльсенинг кўнглини нихоятда юзих қилиб қўйганди, йиғит эди факат жаноб де ля Молгагина нисбатан эмас, балки Матильданинг ўзига нисбатан ҳам яқиндони азоб чекмоқда эди.

«Бу қанақаси бўлди ахир! – дерди у ўзига ўзи. – Мен Матильдага эътибор бермаётганимни ва хатто у олдимга келганида эриқаётганимни сезиб қоляпман. У мени деб ўзини ҳалок этяпти, мен эса ундан совиб боряпман! Нахот чен шунгича ёвуз бир одам бўлсам?» У шухратпараст бўлган келлари бу муаммо хақида бош қотириб ўтирмасди, муваффақиётсизликка учраш – унинг назарида, энг катта айбани шу эди.

Олдиға Матильда келган келлари у ҳизини унга нисбатан ҳозир қандайдир ғайритабиий, жўшқин муҳаббат аламли-

¹ Жюльсента (1632-1704) – иккилант фавласуфи, либералити вососчилси. Асарлари «Нисон икки тўғрисинда тахриридан», «Гардон ваққиди ўйлар фавласи».

сида ёнаётганини ҳис этгач, ундан баттар нокулай аҳволда қоларди. Матильда эса фақат уни қутқармоқ учун тасаввур қилиб бўлмайдиган ҳар қандай қурбонлардан ҳам қайтмас-лигини сўзларди.

Табиатидаги бутун кибр-ҳавони босиб, қалбини ғурурга тўлтирган бу туфғулдан руҳланиб кетган қиз ҳаётининг ҳар бир дақиқасини бирорта қаҳрамонона иш билан ўтказишга ҳаракат қиларди. Унинг Жюльен билан қилган узоқ-узоқ суҳбатлари ақлга сиймайдиган ва ўзи учун ниҳоятда хатарли бўлган режаларни баён этишдан иборат бўларди. Матильданинг сароҳатли кўзи билан нул олиб турадиган камокхона назоратчилари унга бу ерда тўла эрк бериб қўйишган эли Матильданинг фантазияси ўз обрў-эътиборини қурбон қилиш билан чеклашмасди; майли, унинг саргузашти тилларда достон бўла қолсин, унга барибир. У ғилдираклар остида қоллиб хетса ҳам қиролнинг олиб бораётган қаретаси олиқга ўзини ташлаб, унинг эътиборини жалб этиш учун тиз чўкишга ҳам тайёр эди, бу Жюльеннинг афв этилишига эришиш учун жўшқин ва тийиксиз ҳаёлига келган режаларнинг энг олдийиси эди. У қирол мулозимларидан бўлган дўстлари ёрдамида Сен-Клу паркиннинг кириш ман этилган қисмига осонгина ўтиб олишга шубҳа қилмасди.

Жюльен бундай филофи севига ўзини номуносиб ҳис этар ва сирасини айтганда, барча бу қаҳрамонликлардан тоқати тоқ бўлган эди. Агар бу шунчаки содда ва нобили назокат бўлганида унинг қалби бундан таъсирланган бўларди, бу ерда эса ҳаммаси аксинча эди; Матильданиги кибр-ҳаволи қалби доим беғона одамлар, томошабинлар бўлишини тақозо этарди.

Жюльендан сўнг қандай яшашни тасаввур қила олмай, маҳбуби ҳаётидан қаттиқ изтироб чекиб юраги тақа-пуқа бўлаётган қиз зимдан ўзининг гаройиб муҳаббати, ўз ишларининг улуғворлиги билан дунёни лол қилдиришга интилаётганини Жюльен сезарди.

Барча бу қаҳрамонликларга мутлақо бифарқ қараётгани учун Жюльеннинг ўзидан жаҳли чиқарди. Яхши ҳам у ҳали Матильданинг садоқатли, лекин оқил ва пишиқ-пукта Фуке-

ни ўз телба-кезэх режалари билан қандай тинхасини қурита-
ётганидан бешабар эди. Агар у бундан хабар топганида нима
қиларди?

Фуке эса Матильданинг бу садақатида нимадир гашига
тегаётганини ўзи ҳам аниқ тушунмасди, зеро унинг ўзи ҳам
Жюльени кутқармоқ учун бир дунёсини қурбон қилишга ва
ҳар қандай хатарли ишни бажонидил бажаришга тайёр эди.
У Матильда кўкка соғураётган олтинини кўплигидан бу-
туллай эсанкйраб қолганди. Аввалига олтинга сажда қила-
диган ҳар қандай провинциялик қаби Фуке ҳам пулнинг
бундай аяқасдан сарфланишини кўриб, дилида беихтиёр
ҳурмат ҳис эди.

Кейин эса у малмуазель де ля Моннинг режалари Хуло-
нинг берган қуни ўзгартиб туришини сезиб қолди-да, ўзи
учун жуда маъно келатган бу табиатики таърифловчи бир
сўз топиб, жуда сизни тортди: Матильда кўнимсиз эди. Бу
сифатлашнинг провинцияда энг ёмон сифат ҳисобланадиган
бетайин деган маънодан фарқи жула оз эди.

«Қизик, — деди ўзини ўзи бир қуни Жюльен Матильда
чиқиб кетгач, — у мени шу қалар эҳтирос билан севса-ю, мен
эса бунга мутлақо бешфарқ қарасам. Ўлим яқинлашган сари
нисон ҳамма нарсага лояқат қарайдиган бўлиб қолади, деб
ўқитган эдим, аммо ўзингизни кўрпмак ҳис этиш ва муноса-
батингизни ўзгартира олмаслик лаҳзат бўлар экан. Демак, мен
ҳудбин эканман-да?» — шундан сўнг у ўзини ўзи қаттиқ
қойий бошларди.

Ўнгитнинг қалбида шухрагнарастлик ўшаи бўлиб,
унинг ҳокидан янги бир туйғу ўсиб чиққан эди: Жюльен
буки де Реналь хонимга суикасд қилганидан пушаймонлик,
дея атарди.

Аслида эса у де Реналь хонимга бўлган севгинин ис-
қушини йўқотаётган эди. У ўзини қолиб, бирорта одамнинг
қалал беришидан кўркманан пайтлари Веррьер ёки Вержида
ўтказган ўша бахтиёр кунлар ҳақидаги хотираларга беришар
экан, дилида қандайдир ажиб бир туйғу ҳис этарди. Ўша
кечлари бир лаҳзада ўтиб кетган энг кичик воқеалар ҳам
унинг учун яфис ва латиф бир маъно касб этганди. У

Парижда кизилган муваффакиятларини ҳеч қачон эсламасди, уларни ўйласа теркииб кетарди.

Йигитнинг кундан кун авж олиб бораётган бу руҳий ҳолатини рашиқчи Матильда ҳам маълум даражада пайкаб қолган эди. У баъзан ўзи Жюльеннинг елтишликка бўлган муҳаббати билан курашишга мажбур бўлаётганини жуда аниқ сезарди. Баъзан киз даҳшат билан де Реналь хонинининг номига тилга оларди. Шунда у йигитнинг сескалиб тушганини кўрарди. Унинг Жюльенга нисбатан оташин севгиси кундан кун алаenga олиб борарди, бу туйғуга ҳеч нима тўсқинлик қила олмасди.

«Агар у ўлса, унинг ортидан мен ҳам ўламан, — дерди у ўзига тўла ишонч билан. — Мендек аслида бир кизнинг ўлим жазосига ҳукм этилган ўз маҳбубини бундай сажда қилиш даражасида севишини эшитишса, Париж меҳмонхоналаридагилар нима дейишаркин? Факат қахрамонлар давридагина бундай севгини учратиш мумкин эди. Ха, Карл Түккизкинчи ва Генрих Учинчи пайтида қалблар худди ани шундай севги билан ёнган».

Эхтироси жўш урган дақиқаларда у Жюльеннинг бошини кўксига босиб турар экан. Ўзига ўзи даҳшат билан дерди. «Қанақасига эди? Нахот шундай чиройли боланидан жудо қилинса? Ах, хати шунақачин, — дея кўпимча қиларди у ўзининг қандайдир жозибади томонин бўлган бу қахрамонлигидан руҳланиб, — у ҳолда орадан бир кун ўтмасданок хотир мана шу жингалак сочларга ёпишган лавларим абадий совийди кўхди».

Қахрамонлик ва севги эхтиросларининг бундай жўш уриши ҳақидаги хотиралар уни ўзига қандайдир асир қилиб олганди. Аслида жозибали туюладиган, лекин угу пайтга қадар бу тақаббур қалб учун нотаниш бўлган ўзини ўзи ўлдирини ҳақидаги фикр эди кизнинг дилига жойлашиб олган, уни бутунлай ўзига забт этганди.

«Ўў, аждодларимнинг қони соғиримда совиб қолмабди», дерди ўзи а ўзи фахрланиб Матильда.

Сизга қалта бир илтимосим бор, — деди кизга бир куни Жюльен, — болаинини Верньерда бирорга энагага бе-

ринг, де Реналь хоним жа ўша энагани назорат қилиб туради

– Қандай шафқатсиз гапларки ийтапсиз менга... – шундай дея Матильда ордок оқариб кетди.

– Ҳа, рост, мени кечир, олдингда бениҳоя айбодорман! дея хитоб қилди хушга келган Жюльсен Матильдани бағрига босар экан. Бироқ у қизни тинчитишга муваффақ бўлиб, Матильда йигидан тўхтаганидан кейин у яна ўша фикрга қайтди. Аммо энди йигит анча ҳаёткорлик, файласуфона ғамгинлик билан сўзлади. У яқин орада ўзи махрум бўладиган келажак ҳақида гапирмоқда эди. – Ўшунан тан олмак керакки, жонинам, муҳаббат... бу ҳаётдаги тасодифдир, лекин бундай тасодифга фақат юксак қалб соҳиблариники мушарраф бўла олади. Ўғлимнинг ўлими аслида сизнинг наса-насабингиз учун бахт бўларди, ҳатто хизматкорларингизни бунга жуда яхши ҳис этгисади. Исроф ва бахтсизлик фарзанли бўлган бу болани ҳеч қим қилмайд... Мен шундай бир вақтнинг келишига умид қиламанки, бу вақтнинг қачон келиши ҳақида гапиришни мутлақо истамайман, лекин меннинг матонатим шундай бўлишини олдиндан сезяпти, сиз меннинг васиятимга амал қилиб, маркиз де Круазнуага турмушга чиқасиз.

Бу илм деганингиз? Мендек бадном бўлган бир қиз-а?

– Бадномлик тамғаси сизникидек бир номга ёнигишин мумкин эмас. Сиз бева бўласиз, бева бўлганда ҳам телба йиғитнинг беваеси бўласиз, бор гап ана шу. Сиз а бундан ҳам аңикроқ қилиб айтишим мумкин: менинги жиялатимга ҳеч қандай тамағирлик араслашган эмас, шу бонедан ҳам у унчалик номус бўлиб ҳисобланмайд. Эҳтимол, ўша пайтга бориб бирорта қонун чиқарувчи файласуф, замондошларининг барча хурофотига¹ қарамай ўлим ҳукмини бекор қилишга эришар. Ана шунда ўрни ҳелиб қолса, бирор дўстона овоз: «Машмуазель де ля Молнинг биринчи эри ёдингиз-дами, тўғри, у телба эди, лекин бечора сира ҳам ёвуз ёки

¹ Хурофит (ақбона, билият, инсоф, ирри-ирришар) – диний таъқид, урифтлар, ирриларни қолтаради шуларни иштироқ қилувчиларни.

зиним эмасди. Унинг бошини олиб жула бемаъни нш кил-
лишан. .» – дейиши мумкин Шундан сўнг меннинг хотирам-
дан сира ҳам номус қилмасангиз бўлади, айниқса, орадан
бироз вақт ўтгач... Агар сизга уйланса, жамиятдаги сизнинг
маъқулиятингиз, сизнинг долатингиз ва очигини айтишга
ижозат этасиз, сизнинг ўтхир ақл-идрокилингиз жаноб де
Крузнуага шундай обрў-ўлтибор келтирадики, унинг ўзи
хеч қачон бўш эриша олмаган бўлур эди. Ахир унинг олий
насл-насаб ва жасоратдан бўлак кўзга ташланадиган бошқа
хеч нимаси йўқ. Бу фазилатлар билан ҳа 1729-йилда муваф-
фақиятга эришиш мумкин эди, зеро ўшанда ҳамма нарсани
шу фазилатлар ҳал қиларди. Энди, орадан бир аср ўтгач, бу
хислатлар шунчаки анахронизм¹ ҳисобланади ва фақат ин-
соннинг дилида умиш уйи отади, ҳолос. Ҳозир француз ёшлар-
ига йўлбошчилик қилмоқ учун дилда баъзи бошқа фазилат-
лар ҳам бўлмоғи керак.

Сиз ана шу гайрат ва шижоатингиз билан эришгани
аъло бўлишга мажбур этган бирорта сиёсий гуруҳни қўллаб-
қувватлайсиз. Сиз Фронда замониди шуҳрат қозонган
Шеврез² ёки Лоптевил³ ҳошимларининг муносиб вориси бў-
лишингиз мумкин... Лекин у лойиқ бориб, жонгинам, ҳозир
сизга илҳом бағишлаб турган илоҳий ўт бирмунча сўниб
қолади.

– Сизга шу нарсани айтмоққа ижозат этгайсизки, дея
қўшимча қилди у Матильданинг утини бироз ўлдирганидан
сўнг. – орадан ўн беш йил ўтгач, ҳозир дилингиздаги менга
бўлган мухаббатингиз сизга тентаклик, эҳтимол, узрли, ле-
кин, ҳар қалай, тентаклик бўлиб туюла бошлайди.

У бирдан ҳаёлга толиб, жиниб қолди. Унинг миёсиди
яна Матильданинг ғазабини кўчратган ўша фикр чулғаб ол-

¹ Анахронизм ўз замониди ҳос қилишнинг ўзини қарашлар, урф-одатлар;
замонни сарқит (бу ерда шу маънода).

² Де Шеврез ҳошим (1690-1679) – бу эди Франциядаги фуқаролар уруши тарихида
муҳим роль ўйнаган. У ҳарбийдан Ринетикет қарши ўқитирилган барча фетишларда
иштирок қилган, мисллариди қўшим қилинган лойиқлариди ҳа Европада инқилобнинг
Францияда ҳарбий уруш қилиниши даъват қилди.

³ Де Лоптевил ҳошим (1619-1679) – де Шеврез ҳошим қабил Франциянинг ишқилар
арбоби бўлиши билан.

ган эди: «Орадан ўн беш йил ўтгач, де Реналь хоним меннинг ўғлимни жонидан яхши кўрди, сиз эса уни унутиб кетбасиз».

XL. ХОТИРЖАМЛИК

*Назари телба бўлганим учун ҳам ҳозир ина
мундай доннишманд бўлиб қолганман. Деҳқандан
наридагисини кўра олмайдингиз бечора файласуф.
Битим доирага бунча қаншоқ бўлма-са! Сенинг ни-
роҳинг исхонлик; кўнра кўриммас хотирасларининг
пайҳона фаввотиини кўришда омишлик қилар экан.*

Гёте хоним!

Сўрок бошланиб, бу суҳбат бўлиниб қолди. Сўрокдан сўнг дарҳол уни лимоя қилиш топширилган адвокат билан сузлашиб олинга тўғри келди. Булар Жюльеннинг бутунлай беғам ва латиф хотираларга тўла ҳаётдаги ягона ноҳуш дачлар эди.

— Котиллик, котиллик бўлганда ҳам олдидан ўйлаб, касдан қилинган котиллик, — дея тинимсиз такрорларди у судьяга ҳам, адвокатга ҳам. — Мен жуда афсуслангман, жаноблар, — дея хўшимча қилади у жилмайиб, — лекин, ҳар қалай, бу ҳол сизга ҳеч қандай ташвиш оғирмаси керак.

«Охир-оқибатда, — деди ўзига ўзи Жюльен анави нусхалардан қутулгач, — мен жасур одам эканман ва турган гап, манави икки нусхадан юраклироқман. Улар ушун бу бахтсиз оқибат билан яккама-якка олишув қулфатининг чекки, даҳшатлар гултожидир. Мен эса бу иш билан у содир бўладиган қундагина жиддий шугулланаман».

«Гап шундаки, мен бундан ҳам оғирроқ қулфатларни бошдан кечирганман. — дея файласуфлик қилишда давом этарди Жюльен. — Страсбургга биринчи марта борганимда, Матильда мендан бутунлай юз ўгирганига ишончим қонил бўлган пайтда мен бундан ҳам кўпроқ кўтироб чеккан эдим...

* Энгстрём ботидаги шифо шифохонада, 4 темпанини шифохонада.

Бўлмасам, унинг севгисига эришмоққа қандай эҳтирос билан интилган эдим-д, энди бўлса унга мутлақо бефарқ қарабман. Сирасини айтганда, бу сохибжамол киз ёнимда бўлган пайтдагидан кўра ёлғиз ўзим қолганимда ўзимни бахтлироқ ҳис этибман».

Қонунчи ва расмийлараст одам бўлиши адвокат уни телба деф ҳисоблар ва умумнинг. Жюльен рашиқ устида қўлга тўппонча олган, деган фикрига қўшилари. Бир куни у юрак ютиб, бу гап ҳақиқатга тўғри келадими ёки йўқми, лекин ҳимоя учун ажойиб асос бўлиши мумкин эди, дея шаъма киши. Бироқ Жюльен дарҳол ўзининг жаззак ва бестокат табиатини намоён қилди.

– Агар ажаллиқиздан беш кун бурун ўлмокчи бўлмасангиз, афандим, – дея қичқирди у галлабдан эс-ҳушини йўқотиб, – бу гапни ҳаблинли издан чиқариб ташлали ва бу даҳшатли бўҳтонни иккинчи оғзиллига ола кўрманг.

Экхиткор адвокат бирдан мени бўтиб қолса-я, деган ҳавла бориб бир даҳза кўрқиб кетди.

Адвокат ҳимоя нутқини тайёрлаётганди, зеро ҳал қилувчи дақиқа яқинлашмокда эди. Безансонда, умуман, бутун департаментда ҳикми фақат ана шу жараён ҳақида гапирарди. Жюльен бу гапларнинг баридан беҳабар эди, у бундай гапларни ўзига айтмаслиқни қаттиқ илтимос қилганди.

Ўша куни Фуке билан Матильда унга, ўзларининг ўйлашларича анча умидвор қиладиган баъзи бир овозларни айтмокчи бўлишди. Жюльен биринчи сўзларни эшитибок уларни тўхтатиб қўйди.

– Мени ўз ҳолимга қўйинглар. Барча бу икир-чикир гапларини, ҳаёт ҳақидаги бу ҳикоятларини, озми-кўпми менинг лафсониятимга тегади ва мени осмондан ерга қулашга мажбур этади. Ҳар ким ўз билганича ўлади. шунини учун мен ҳам ўлим ҳақида ўзимча ўйлашни истайман. Бошқалар билан нима ишим бор? Менин бошқалар билан муносабатим яқинда буткул узилди. Сизлардан ўтинаман, бу одамлар ҳақида менига бошқа гапирманг, терговчи билан адвокатнинг жонимга тегаётгани ҳам етар.

«Чамаси, чиндан ҳам орзуларга берилиб ўтиш менинг

пешанамга ёзилганга ўхшайди, – деди у ўзига ўзи. – Бирор
икки ҳафтадан сўнг барчанинг унутиб юборишга имони
қомил бўлган мендек беом-у нишон бир одамнинг лутти-
бозлик қилиб, ўзини аҳмақ қилиб кўрсатишининг нима
қарағи бор...

Ҳар қалай, жула кизик. мен фақат эди, умримнинг
охирини кўраётган бир пайтда ҳаётдан лаззатланиш
санъатини ўрганишман».

У ана шу сўнгги кунларини ўз минюрасининг энг тала-
сида жойлашган горгина майдончада, Матильда Голландия-
дан атайлаб олдириб келган ажойиб сигараларни чекканича
у ёқдан-бу ёққа юриб ўтказмоқда эди. Дурбини бўлган барча
одамлар у ўша майдончада пайдо бўладиган дақиқани ҳар
қуни зорихиб кутишларини эса йигит ҳатто ҳаёлга ҳам
келтирмасди. Унинг бутун фикр-эди Вержида эди. У Фуке
билан де Реналь хоним ҳақида ҳеч қачон гаплашмасди, бун-
роқ дўсти унга икки-уч марта хонимнинг тез тузалиб бораёт-
ганини айтганида Жюльеннинг юраги ортиқиб тушди.

Жюльеннинг қалби бутунлай ширин ҳаёлар уммонига
гарк бўлиб юрар экан. Матильда ҳар қандай асирзода киз
қоби қундалик турфа ишлар билан шугулланарди. У де
Фервак хоним билан жаноб де Фрилер ўртасидаги дўстона
ёнишмани шу қадар йўлга қўя олдики, енископлик дея атал-
миш буюк сўз аниқ тилга оlinиб бўлди.

Бенефицийлар¹ рўйхатини тузувчи мухтарам прелат
жияни ёзган мактубининг охирига ўз қўли билан «Ўша
бадбахт Сорель шунчаки снгилтак бола экан, умида қили-
мизки, уни бизга қайтариб берадилар», – дея ёзиб қўйишни
ҳам лозим топди.

Жаноб де Фрилер бу сатрларни ўқиганида қувониб
кетганидан ақдан озай деди. У Жюльенни кутқариб қола
билишига сира ҳам шубҳа қилмасди.

¹ Бенефиций (латинча beneficiūm – оқсон, яхшилик) – 1) ilk ўрта асрда Габрия
Барбодда яшриб ёки йирини феодал томонидан вақсига мулкни ишни бажариш
қўлига қарбни сўтмавчи ўша ширин билан умрбос илжом қилинганлиги ер;
қошчилик мулкни илжом – феодал алоқасини; 2) католик черканин даромадин
қилини ёки руданин томонидан мулкфот сифатида олдинги ер мулкни.

– Агар аслида қиборларни ҳукм ўтказиш имеониёти-
дан маҳрум қилиш максалидагина чиқарилган ва беҳисоб
суд маслаҳатчилари рўйхати тузишни тақозо этадиган анави
яқобинча қонун бўлмаганида, – деди у Матильдага суд
сессияси учун қуръа ташлаб, ўттиз олти маслаҳатчи ташла-
надиган куч арафасида, – мен яхши ҳукм чиқарилганини ҳақи-
да сизга кафолат бера олардим. Кюре Н... ни оқиб қибориш-
ларига эришдим-ку ахир...

Эртаси кун Жаноб де Фрилер қуръадан сўнгги тузил-
ган рўйхатда Безансон контретаъниясининг беш аъзоси,
бошқа шаҳарлардан сайланган маслаҳатчилар орасида эса
Валено, де Муаро, де Шолен жанобларининг номларини
қўриб қоят мамнун бўлди.

– Ана шу саккиз киши учун сизга ҳолирикниг ўлимаёқ
кафолат бермоғим мумкин. – деди у Матильдага. – Биринчи
беш киши шунчаки итоаттўй одамлар. Валено – менинг
агентим, Муаро менга қарам одам, де Шолен эса – дунда
ҳамма нарсадан қўрқадиган ғирт аҳмоқ.

Департамент газетаси маслаҳатчилар рўйхатини эълон
қилди. Шундан сўнг де Реналь хоним Безансонга боришини
вйтиб, эрини ҳанг-манг қилиб қўйди. Жаноб де Реналь
хотинини кўндиришга яна нарсаси, – унинг тубух тарикаси-
да сулга чакирилишдек қўнғилсендикнинг олдини олиш
учун қўрпа-тўшак қилиб етти ҳақидаги аъдаси бўлди.

– Сиз менинг аҳолимни тасаввур қилолмаясиз, –
деди Веррьернинг софиз мэри, – ахир мен, ҳамшаҳар-
ларимизнинг таъбири билан айтганда, ажралиб қолган
либерал¹ ҳисобланаман. Анави муттаҳам Валено билан жа-
ноб де Фрилер прокурор ва судьяларга ишни, иложи борича,
менга зарар келтирадиган томонга буришни ухдиришлари
ҳеч гап эмас ахир.

Де Реналь хоним эрининг талабларига бажониқил роия
бўлди. «Агар мен судга борсам, – деди у ўзинга ўзи, – тўё жазо
талаб қилаётган жибрдинда бўлиб қўрилишим мумкин»

¹ Ажралиб қолган либерал – 1827-йилги депутатлар палатасига сайлов шайсида ўнг
либералларнинг бир гuruhи сўт оппозицияга қўнқилиб кетган. Ана шу гuruhини
«либерал қончилар» дея хий билишган.

Рухоний пири ҳамда эрига ўзини оқила тутишга ваъда берганига карамай, Безансонга келган заҳоти хошим дарҳол ўттиз пшти маслаҳатчининиڭ хар бирига ўز кўли билан мактуб ёзиб жўнатди.

«Мен судга бормаيمان, афандим, зеро менин у ерга боришим жаноб Сорелнинг ишига ёмон таъсир кўрсатиши мумкин. Мен чин юракдан истайдиган ягона нарса бу унинг оқланишидир. Гапимга ишонинг, белуноҳ одамнинг мени деб ўлимга ҳукм қилиниши хақидаги даҳшатли фикр менинڭ қолган умримни заҳарлайди ва, шубҳасиз, уни қисқартиради. Мен тирикман-ку, шундай экан, Сиз қандай қилиб уни ўлимга ҳукм қила оласиз ахир! Йўқ, сўзсиз жамият унинг ҳаётига чек қўйиши мумкин эмас, биз устига Жюльен каби ажойиб инсонни ўлим билан жазолашга ҳаққи йўқ. Унинг баъзан қандайдир эси оғиб қолишини Веррьердаги барча одамлар илгари ҳам билишарди. Бу бечора йигитнинг қудратли душманлари бор, лекин ҳатто унинг душманлари орасида ҳам (улар жуда кўпчилик!)

Жюльен Сорелнинг факултадда истеълоди, ниятдан чуқур билимларига шубҳа қиладиган бирорта ҳам одам топилмас керак. Сиз суд қилишингиз лозим бўлган одам, афандим, ажойиб бир инсон. Деярли бир ярим йил давомида биз уни камсуқум, диёнатли ва ишчан йигит сифатида билиб келдик, лекин йилига икки-уч марта унинг ҳафаконлиги ҳуруж қилиб қоларди, бу дард баъзан эрдан оғили даражасигача бориб етарли. Бутун Веррьер, биз ёз мавсумида истикомаг қиладиган Вержидаги барча кўшнларимиз, менин бутун оилам ва жаноб префект ёрдамчисининг шахсан ўзи ҳам унинг диёнатли йигит эканини тасдиқлаши мумкин у бутун Инжилни ёллан биледи. Нопок одам бу муқаддас китобни ёдлаб олиш учун йиллар давомида меҳнат қилармиди ахир? Бу мактубни Сизга менинڭ ўғилларим олиб беришади, улар — орасида болалар Марҳамат қилиб, афандим, улардан сўраб кўринг, шунда улар бу бахти қаро йигит хақида шундай тафсилотларни ҳикоя қилиб беришадики, оқибатда сиз уни ўлимга ҳукм қилиш ўтақатан ваҳшийлик бўлишига ишонч ҳосил этаёсиз. Сиз мен учун ўч олибгина

қолмай, балки мені ҳам ҳаётдан маҳрум этган бўласиз.

Унинг душманлари оддий бир далилга қарши нима дея олишди?

Унинг эси оғиб турган пайтда мента етказган жароҳати (ўз тарбиячиларининг баъзан бундай эси оғиб туришини эса ҳатто норасида болаларим ҳам сезишган) шу қадар енгил бўлиб чиқдики, орадан икки ой ўтмасданок мен Веррьердан Ёлансонга почта каретасида кела олдим. Агар Сиз, афандим, шундай арзимас гуноҳ қилган бир бечора йиғитга шайқат қилиб, уни бераҳм қону билан жазоламасликка иккиона наётган бўласангиз, мен фақат эримнинг буйруғи билангина кўрпа-тўшак қилиб етган жойимдан тураман-да, тўғри олдингизга бораман ва тиз чўкиб илтижо қиламан.

Ўйноят исботланмаган, дея талон қилинг, афандим, шунда, бегуноҳ қон тўқтим, дея виждонингиз азоб чекмай юради...» ва ҳоказо, ва ҳоказо.

ХЛ. СУД

Мамлакатда қатти шов-шувга сабаб бўлган бу воқеани ҳати узоқ эслаб юришди. Судланувчининг тақдирига бўлган қизиқиш борган сайин зўрайиб, ахир ҳалмани ҳақжонга сала беклади, зеро унинг жиноятни қанчалик гаройиб кўришмасин, у одамларни даҳшатга содмасди. У қатти даҳшатли бўлган тақдирда ҳам бу йиғит жўли чиройли эди. У жуда тез кўтарилиб ёриётган эди-ю, бирдан қоқилиб тушиб, ҳалмани ўзига хайрихоҳ қилиб қўйди. «Ниҳоят уни ўтасиза ҳукми қилинса?» дея суринатиришар эди, иёллар таниш эркаклардан ва ринслари ўчиб, жавоб қўтишарди.

Сент-Бев

Ниҳоят, де Реналь хоним билан Матильда ваҳимага тушиб қўтишаётган кун ҳам келди.

Шаҳарда кўтарилган шов-шув уларни беихтиср даҳшатга солмоқда эди. Ҳатто Фукеннинг ҳам матонатли қалби изтиробга тушди. Бу романтик воқеани таштмоқ учун бутун

провинция Безансонга олиб келмоқда эди.

Бир неча кун олдинданок меҳмонхоналарда биқорти ҳам бўлиб жой қолмади. Кириш билети сўрайвериш жаноб суд раисининг тинчасини куруттирди. Шаҳарнинг барча хонимлари суд талабига киришни орзу қилишарди, кўчаларда Жюльеннинг суратини сотишмоқда эди ва ҳоказо.

Матильда ана шу хал қилувчи дақиқа учун жаноб епископ ***нинг шахсан ўзи ётган мактубини саклаб қўйган эди. Француз черковинин бошқариб, епископларин ишдан олиб, ишга қўядиган мазкур прелат Жюльенни оқлаб ҳукм чиқаришни илтимос қилганди. Суд арафасида Матильда бу мактубини қудрагли қатта викарнийга олиб бориб берди.

Сўхбат охирида, Матильда кўзларидан дув-дув ёш туққанича чиқиб хетинга ҳозирланар экан, жаноб де Фрилер ниҳоят дипломатик вазмисизлигини йиғиштириб, ўзи ҳам деярли нийиб деди:

Маслаҳатчиларнинг оқлаб ҳукм чиқариши ҳақида сизга кафолат бераман: сиз ҳомийлик қилаётган қимсаннинг гуноҳкор ёки гуноҳкор эмаслиги, энг муҳими эса, қасддан жиноят қилгани ёки қилмаганини ҳал қилувчи ўн икки кишидак олтинчи меннинг маргабам ўсишидан манфиатдор дўстларимдир. Мен ўзининг епископлик уивонига эришмоғич уларга боғлиқ бўлиб қолганини бу одамларга ишора қилиб қўйдим. Барон Налеони мен Веррьер шаҳрига мэр қилиб қўйганман. Унинг қўл остидаги икки одам — де Муару ва де Шален жаноблар, турган гап, унинг қизини қизигидан чиқаришмайди. Руснинг айтганда, қуръа бизга бу ишда анча ишончсиз бўлган икки маслаҳатчини дучор қилиб қўйди, лекин улар ғирт либерал бўлишса-да, ҳар қалай, жиддий масалаларда менга ишонч эгизалим. мен эса улардан жаноб Валено билан биргалишиб овоз беришни илтимос қилдим. Олтинчи одам жуда бой тadbиркор эканлиги менга маълум. У маҳмадон ва либерал, лиҳона ҳарбий маҳкамадан аллақандай буюртма олинган дардида юришиб ва турган гап, мен ўнга ҳарши қилиб қўйишни истамайди. Жаноб Валено меннинг кўрсатилмига бинисан иш юригишини унга қийинчилик қўйишни буюрдим.

Уша Валенто деланингиз ким ўзи? дея сўради безовта бўлиб Матильда.

— Агар сиз уни таниганингизда эди, муваффақият қозонганингизга сира шубҳа қилмаган бўлардингиз. У шундай гапдон, сурбет, ҳаёсиз ва ҳўлол одамки, гўё атайлаб аҳмоқларга йўлбошчилик қилдиш учун тутилган дейсиз, 1814-йилда у яланғоқ эди. Мен уни префект қилиб қўйдим. Агар у билан биргалашиб овоз беришмаса, у маслаҳатчи ҳамкасбларни дўппослашдан ҳам тўймайди.

Матильданинг кўнгли бироз жойига тушди. Кечкурун у яна бир нарсга ҳақида таплаганиб оломни лозим эди. Жюльен, наздида оқибати мутлақо равишан бўлган бу кўни илсиз можарони чўзиб ўтирмаслик учун судда бутунлай тинирмасликка қарор қилиш эди.

Адвокатининг сўзга чиқиши ҳам етади, деди у Матильдага. — Мен бусиз ҳам барча душманларимга узоқ томоша бўлиб ўтираман. Бу провинцияликларининг бари сиз туфайли жуда теж кўтарилиб кетганимдан ғазабланиб юрилибди. Гапимга ишонаверинг, уларнинг орасида мени ўлимга ҳукм қилишларини ластамайдиган бирорга ҳам одам топшмайди. Лекин бу нарсга мени қатлга олиб кетишаётганида аҳмоқона бир тарзда бўкириб йиғлашларига ҳатал бермайди.

— Сизни ҳўрлашса, улар хурсанд бўлишадди, бу тўғри, — деди Матильда, — лекин, менимча, бу бағригилликдан эмас. Менинг безансонда пайдо бўлишим ва чекаётган азобларим барча аёлларни менга ҳамдард қилиб қўйди, сизнинг тароватли хуснингиз эса қолган ҳамма ишни тўғрилаб юборди. Судьяларингиз олдида бир оғизгина сўз айтганимиз бас, бутун зал сиз томонда бўлиб қолади.. — ва ҳоказо, ва ҳоказо...

Эртаси кунни эрталаб соғт ўнда, Жюльен суд биносининг катта залига равона бўлмоқ учун камокхонадан чиққанида, жандармлар ховлига тўпланган катта оломонни тарқатиб юборгуналарича анча овора бўлишди. Жюльен мириқиб ухлаб олганда, у ўзини жуда хотиржам ҳис этар ва қалбида ўзлари бағритопи бўлмасалар-да, уни ўлимга ҳукм этили-

инини қарсақ чалиб кутиб оладиган манави ҳасадгўйлар тўдасига ачиничдан бўлак ҳеч қандай туйғу сезмасди. Ёнгит ўзини оломон орасидан олиб ўтганига ўнча чорак соат давомиди одамларнинг унга қий юракдан раҳмлари келаётганини кўриб, қаттиқ хайжонга тушди. У бирорта ҳам адоватли сўз эшитмади. «Бу провинцияликлар мен ўйлаганчалик ёвуз эмас эканлар», — дея хаёлидан ўтказди у.

Суд биносининг мажлислар залига кирар экан, Жюльен унинг нақадар нозик қилиб қурилганига қойил қолди. Бу тошдан ниҳоятда ҳифола билан йўзилган бир ташви ажиойиб устунлардан иборат соф логика эди. У ўзини Англияга тушиб қолгандек ҳис этди.

Лекин тезда судланувчилар курсисининг шундок қарнисида, судьялар ва маслаҳатчилар ўтирадиган жойининг тенасидаги учта ложага жойлашиб олган ўн бештача аёлнинг кўҳликкина чехралари унинг бутун диққат-этибборини ўзига юртди. Шундан сўнг у томошабинлар томон ўтирилиб қараган эди, амфитеатр¹ узра доира ташкил этган бутун галлерейани² фақат аёллар тўлдириб ўтирганини кўрди. Уларнинг аксарияти ёшгина қиз-жуванлар бўлиб, кўнчилиги йиғитга жуда чиройли кўринди, уларнинг кўзлари йилпираб турар, нишонарида ҳамдардлик акс утар эди. Пастлати чал эса оламга диқ тўла эди, ҳалойик эпикдан ёпирилиб кирар. соқчилар сира тийгиллик ўрната олмай кийналтишарди.

Жюльенни кўринишга ошиқаётган иштиёкманд кўлар йиғитнинг баланд супчадаги судланувчи учун ажратилган жойга ўтираётганини кўрач, унинг қудогига ҳайратга тушган ва ачинаётган одамларнинг гонур-ғувур галлари чалинди.

Жюльен бугун йиғирмага ҳам қирмагандек кўринарди: у жуда оддийгина, лекин гоятда нозик дил билан кийинган бўлиб, жингалак сочлар ва пешанасининг чиройи кишини

¹ Амфитеатр (грекча: amphitheatron — яъни тоғидама (тегиш) — Катинини Юмачистини ва Юмачи бичавини сомонилар, театр сценалари кўрсатилган мақоматли били; 2) тоғидама (театр, индик)даги ёки аудиториянинг яъни одамлар мақоматли кўрсатилган борути ўринлар (бу ерда шу маънода).

² Галлерей — театр ёки бошқа идларнинг ўринларининг ютки қавати. (тарж.)

хайратга соларди. Бутул уин Матильданинг ўзи кийинтириб кўйганди. Жюльеннинг олпоқ юзи ҳаммаси дол қолдирди. У ўз курсисига ўтирган захоти чор атрофдан ивир-шивир гаплар эшитила бошлади: «Ё Худойим! Жуда ёш-ку... Хали бола-ку ахир.. У суратдагига қараганда анча чиройлироқ экан».

– Анави томонга бир қаранг-а, судланувчи, – деди йигитта унинг ўнг томонига ўтирган жанларм, – ложада ўтирган анави олти хонимни кўряпсизми?

– Шундай дея жанларм унга маслаҳатчилар ўтирган жойнинг тепасида ҳиёл туртиб чиққан тахмонга ўхшади ложани кўрсатди. – Анави хоним префектнинг рафикаси, – дея давом этди жанларм, – унинг ёнилагиси эса маркиза м***, у сизга жуда хайрхох. Унинг терговчи билан гаплашётганини ўз кулогич билан эшитди. Унинг ортида эса Дервиль хоним ўтирибди.

– Дервиль хоним дейсизми! – хитоб қилди Жюльен кулогичга қизариб.

«У суд залидан чиққан захоти, – дея ўйлади йигит, – де Реналь хонимга хат ёзиб юборасин». У ле Реналь хонимнинг Бетансонга қолганидан бехабар эди.

Гувоҳларни «ўроқ қилиш бошланди. У бир неча соат давом этди. Бош прокурор ўзининг айбловчи нутқини бошларди биланок Жюльеннинг шундоқ қаринисидаги кичкина ложада ўтирган хонимлардан икkitаси юм-юм йиғилай бошлади. «Дервиль хоним унака эмас, у кўнгли бўшлардан эмас», – дея ўйлади Жюльен, бироқ у хонимнинг икки юзи лов-лов ёниб турганини сезиб қолди.

Бош прокурор француз тилини расво қилиб бузганича батандиарвоз бир руҳда содир бўлган жиноятнинг нақадар сувзлиги ҳақида гап сотмоқда эди. Жюльен Дервиль хоним ёнида ўтирган аёллар унинг нутқини очикдан очик норозилик билан тингашаётганини сезиб қолди. Маслаҳатчилардан баъзилари, чамаси, бу хонимларнинг тапишлари бўлса керак, улар билан бир-икки оғиз сузлашиб олинар, «фтидан, уларни тинчитишарди. «Мана буни, чамаси, яхлилик аломатин деса бўлади» – дея хаёлидан ўтказди Жюльен.

Шу пайтга қадар у мана шу суд залига тўпланган барча бу одамларга нисбатан қалбида чексиз нафрат ҳис этмоқда эди. Прокурорнинг бемаъни суҳбатдонлиги бу жирканиш туйғусини янада кучайтириб юборди. Бироқ Жюльеннинг дилидаги бу совуқ туйғу йилит теварак-агрофида кўраётган очник-ойдин ҳамдардлик олдида енгилиб, аста-секин ғойиб бўлди.

У ҳимоячисининг юзидаги қатъиятлик кўриб, дилида мамнуу бўлиб қўйди. «Фақат, илтимос, ортнқча гаплар айтман», — дея аста шивирлади йилит унга ҳимоячи сўз олинши ҳозирлик кўраётганда.

— Бу ерда Боссуэзнинг китобидан олиб сизга қарши айтилган барча гумтароқчи гаплар фақат сизнинг фойдангизга бўлди, — деди адвокат. Чиндан ҳам у нутқ бошлаганидан сўнг орадан беш дақиқа ўтмасданок деярли барча аёлларнинг кўлида дастурмол пайдо бўлди. Бундан руҳланиб кетган адвокат суд маслаҳатчиларига мурожаат қилиб, нияҳида таъсирли сўзлар айтди. Жюльеннинг эли жимирлаб кетди, у ҳозир кўзларидан тирхираб ёш чиқиб кетишини сезиб турарди. «Ё Рыббим! Душманларим нима дейди?»

У йиғлаб юборай деб турганида, бахтига, кўзи барон де Ватеконини сўрбет ниғоҳи билан тўкнаш қилиб қолди.

«Бу лаганбардорнинг кўзлари нақ ёниб турибди-я, деди у ўзинча, — аблиҳнинг тантана қилишини қаранг! Агар шу воқеа мен қилган жиниятнинг ягона оқибати бўлган тақдирда ҳам мен унга лаънат ўқимотим лозим эди. Худо билисин, ҳиш кечаларни уларникига меҳмонга бурганида у мен тўғримида де Реналь ҳошимга нималар деб вайсайди».

Бу фикр бир зумда бошқа барча хайларни сиқиб чиқарди. Лекин бироздан сўнг Жюльеннинг хаёлини залда қўтарилган гала-говур ва маъқулловчи китоблар бўлиб юборди. Адвокат ҳозиргина ўз нутқини тугатган эди. Жюльен унинг кўлини кисиб қўйиш лозимлигини эслади. Вакт жуда тез ўтиб кетган эди.

Адвокат билан судланувчига оякат олиб келишди. Ана шуанда Жюльен бир нарсани кўриб қаттиқ қайратга тушди: аёллардан бирортаси ҳам тамадди кишиб олиш учун залдан

чикиб кетмаган эди.

– Ростимни айтсам, очимдан ўлай деялман, – деди ҳимоячи, – сиз-чи?

– Мен ҳам, – дея жавоб қилди Жюльен.

.. Уни қаранг, мака жаноб префектнинг рафиқасига ҳам овқат келтиришди, деди адвокат кичкина ложа томон ишора қилиб. Бардам бўлинг: ҳаммаси яхши кетяпти.

Суд мажлиси қайтадан бошланди.

Ранс якуловчи нутқ сўзлаётганида соатларнинг занг уриши эшитилди, вақт ярим кеча бўлган эди. Ранс сўзлашдан тўхтаб, кутиб туришга мажбур бўлди, барча тоқатсизланиб кутиб турган бу сукунат ичра соатларнинг боиг уриши залла акс садо бермоқда эди.

«Мана, менинг сўнгги кушим ҳам келди», дея ўйлади Жюльен. – Шундан сўнг у бутун вужудини бурч туйғуси камраб олаётганини ҳис этди. Шу пайтга қадар у ҳаммасига бардош бериб, кўнгил бўшликка йўл қўймай келаётган ва сўнгги сўздан ноз кечишга қарор қилган эди. Бироқ ранс ундан, бирор нарса қўшимча қилишни истамайсизми, дея сўраганида у ўрнидан турди. Йилги шундоқ рўпарасида Дервиль хонимнинг кўзларини кўриб турарди. Аёлнинг кўзлари унга қандилларнинг шуъласида ҳалдан ташқари ялтираб кўринаётгандек туңлди. «Йилгайитими, дейман?» – дея ҳаёлидан ўтказди Жюльен.

– Жанобни маслаҳатчилар!

Ўлканим олдиндан одамларнинг нафратига эътибор бермаслигим мумкин, деб ўйлагандим. Бироқ ала шу нафрат олдидаги кўркун мени сўз олишга мажбур қиляпти. Мен сира ҳам сизнинг табакангизга мансуб эмасман, жаноблар, сиз олдингизда ўзининг аянчли қисмагига қарши исён кўтарган оддий бир фуқаронни кўриб турибсиз.

– Мен сизлардан раҳм-нафкат сўрамоқчи эмасман, – дея давом этди Жюльен говуши ладиллашиб. – Хеч нарсага умид қилаётганим йўқ, мени ўлим кутмоқда; шундай жазога муносибман. Мен ҳар қандай таҳсинга муносиб, ҳоқда ҳурматли бир аёлнинг ҳаётига суяқасд қилдим. Де Реналь хоним мен учун пнадек мўътабар бир аёл эди. Жиноятим

ниҳоятда дахшатли ва мол ун касддан қилдим. Шундай қилиб мен ўлим жазосига муносибман, жалоби маслаҳатчилар. Бироқ камроқ даражада айбдор бўлган тақдиримда ҳам мен бу ерда ёшлигим учун сира ҳам раҳм-шафқат қилиб ўтирмай, мени қаттиқ жазога ҳукм қиладиган одамларни кўриб турибман. Улар йўқсизликка эзилган, лекин яхши маълумот олишга муваффақ бўлган ва шу бонсдан такаббур боёнлар, яхши жамият, деб атайдиган муҳитга суқилиб киришга журъат этган паст табақа йигизларига нйрат бўлсин учун ҳам шундай қиладилар.

Менинг жиноятим мана шу, жаноблар, ва у ниҳоятда қаттиққўллик билан жазоланадики, зеро мени ўзимч тенги одамлар сул қилаётгани йўқ. Мен бу ерда маслаҳатчилар курсисида бирорта ҳам бойиб кетган лехконни кўрмадим, ҳаммаси ғзабга минган буржуалар, холос...

Йигирма дақиқа давомида Жюльен ана шу руҳда сўзлаб, дишдаги ҳамма гапни айтиб олди. Киборлар олдиди ялтоқлик қиладиган прокурор ўтирган курсисида ғзабилан сакраб-сакраб тушарди. Жюльеннинг нутқи бирмунча мавҳумлигига қарамай, барча аёллар хўш-хўнг йиғлашмоқда эди. Хатто Дервиль хошим ҳам дасгрўмолиги кўзидан озмай хўйишди. Нутқини тутатишдан аввал Жюльен яна бир бор ўз жиноятидан пушаймон эканлиги ҳамда бир вақтлар, ўша бахтли кунларда де Реналь хошимни нақадар ҳурмат қилгани ва унга бўлган чексиз сазокаги ҳақида эслатиб ўтди... Дервиль хошим бирдан кичкириб юборди-да, ҳушидан кетиб йиқилди.

Маслаҳатчилар ўз ҳонасига кириб кетишганида қочаси соат бирга занг урган эди. Аёллардан бирортаси ҳам ўз жойини тарк этмади, хўшгина эркаклар кўзларини артиб ўтиришарди. Аввалгина одамлар кизини суҳбатлашиб ўтиришди, бироқ маслаҳатчилар ҳукмини жорикиб кутишар экан, барча ҳолдан тойиб, тал аста-секин жимиб қолди. Бу танганали дақиқалар эди. Қандилларнинг шуъласи эри торта бошлади. Ниҳоятда чарчаган Жюльен ёнгивасидаги одамларнинг, маслаҳатчилар бундай узоқ қолиб кетишгани яхшилик белгисими? ёки ёмонлик нишончасими, дея суҳбат-

лаштишларига кулоқ солиб ўтирарди. Барча ўзининг томолида эканлиги йигит кўнлига хуш ёқди, маслаҳатчилар ҳамон қайтишмасли. лекин шунга қарамай бирорта ҳам аёл талдан чиқиб кетмади.

Мана, соат иккига ҳам занг урди – шундан сўнг дарҳол гала-говур эшитилди. Маслаҳатчилар ҳонасининг кичкина эшиги ланг очилди. Жаноб барон де Валено олдинда виқор билан лабзабали қадам ташларди, бўлак маслаҳатчилар унинг ортидан келишарди. У йўналиб олди-да, сўнгра маслаҳатчилар бир овоздан, ҳақиқат ва виждон амри билан Жюльен Сорель қотилликда, қотиллик бўлганда ҳам қасдан қилинган қотилликда айбдор, деган қарорга келишганини маълум қилди. Бу қарордан ўлим жазоси келиб чиқарди, ҳукм шу заҳоти эълон қилинди. Жюльен соатига қаради, у жаноб де Лавалеттнинг элаган эди, соат иккидан чорак ўтганини кўрадиб турарди. «Бугун жума», – дея ўйлади у.

Ҳа, аммо мени қатлга юбораётган Валено учун бу бахтли кун... Менни жуда қаттиқ кўриклашади, шу билан ҳам Матильда де Лавалетт хоним қабри мени қутқара олмайди... Шундай қилиб, уч кундан кейин, худди мана шу соатда мен буюк бўлиши мумкин¹ ҳақида, аниқ бир фикрга келиб оламан».

Шу пайт аллақимсини қаттиқ кичкириб юборгани уни ҳушига келтирди. Атрофдаги аёллар ҳўнграб йиғлашмоқда эди, ҳамма бир чети деворга туташган готик устунининг қок тепасидаги кичкина таҳмонча томон ўгирилиб қарайди. Кейинчалик у ўша ерда Матильданинг яшириниб ўтирганини билиб олди. Кичкирик бошқа эшитилмаганидан сўнг барча яна жандармлар оломон орасидан олиб ўтишга ҳарикат қилаётган Жюльен томон ўтирилди.

«Анави муттаҳам Валенога хириглаб қулиш учун имкон бермасликка ҳаракат қиламиз, – дея ўйлади Жюльен. – У ўлим жазоси келиб чиқадиган ўша қарорни ҳаққон чучмак бир ғамгинлик билан ўқиганини айтмайсанми!

¹ Буюк «Бўлмаси мумкин» – бу сўзларни парнни дунё ҳақидаги нарсонийларча тасаввур ҳақидаги ўрни қўлдан ётади Вилас айтган жини қабри буюк бўлиши мумкинлик кўрагани кўрамади...

Хукмини ўқиётганида ҳатто анжани боёқини суд раисининг ҳам кўтидан ёш чиқиб кетди, бўлмасам у авчадан буён сурия бўлиб ишлайди ахир. Бир нақтлар де Реналь хоним туфайли орамиздаги рақобат учун ихёоят ўч олаётганидан Вадено-нинг боши осмонда бўлса керак!.. Демак, мен энди хонимни кўрмас эканман-да! Ҳаммаси тамом... У билан вилолашга олмаймиз, буни сезиб турибман. Қилган жиноятимдан қандай лаҳзага тушаётганимни унга айтга олганимда нақадар бахтиёр бўлардим-а.

Мана ўнга сўзлар: чени адолатли ҳукм қилишди».

XII

Жюльенни яна қамоқхонага олиб бориб, ўлим жазосига ҳукм қилинган маҳбуслар учун мўлжалланган қазематга жойлаштиришди. Доим унг қайла изфасюлларианча ҳамма нарсага эътибор бериб юрадиган йигит бу гал ўзини юқоридagi минорасига бошламай, бошқа хонага олиб киришганини ҳатто сезмади ҳам. Унинг бутун ҳаёли сўнгги дақиқада уни кўриш бахтига муяссар бўлса, де Реналь хонимга нималар дейиши хақиқати фикр билан бали эди. У, хонимлархон гапимин бўлиб кўйса керак, дея ўйларди. Шу бондан ҳам у гапни шундай қилиб айтмоқни истардики, хоним биринчи сўзлардан кейинроқ унинг қалминидан пушаймон эканлигини тупгусин. «Шундай жиноятдан сўнг хонимни ёнига уки севинишга қандий ҳам ишонтира олардим. Чўлки мен шухратпарастлик туфайлими. Матильдага бўлган севгим учунми, ҳар қачай, унга сунқасд қилдим ахир».

Уйкута ётар экан, унинг бадани дағал бўз чойшабни хис этди. Шундан сўнг унинг кўзи очилгандек бўлди. «Ҳа, айтмоқчи! Мен қазематдаман-ку, деди у ўзига ўзи, -

¹ Қаземат (французча *casernaire* ёки италияча *casarotto* - кўрминангизан, кшириган бичи). 1) уруш вақти ёлчи ёки нафалдорларни соқлашни учун ташкил этилган қазас ёки ёки бунжер. 2) қамолдорнинг элиги (хонли). Бу ерда қамоқхона қониси диларга тўлипти.

ўлимга ҳукм қилинганлар қаземагида. Адолатдан бу...»

«Граф Альтамиранкиш: ҳикоя қилишчи, Дантон ўлими олдишан ўзининг дўрилдоқ овози билан шундай деган экан: «Жуда қизиқ, ахир қатл қилинмоқ фёслини ҳамма замонга солиб гушлаб бўлмас экан. Мен қатл қилинаман, сен қатл қилинасан, дейиш мумкин, лекин мен қатл қилинган эдим дейилмайди».

«Хўш, нега энди бундай дейиш мумкин эмас экан, – дея дивом эди Жюльен, агар охираат мавжуд бўлса-чи?.. Ростини айтганда, агар у ерда насронийлар Худосига дуч келиб қолсам, ҳолимга вой – у мустабид ва ҳар қандай мустабид каби бутун вужуди қасоскорлик билан ёнади. Тавротда ҳар хил даҳшатли жазо усуллари тасвирланган. Мен ҳеч қачон уни севган эмасман ва уни сиққидиллан севиш мумкинлигини ҳатто ҳаёлимга ҳам келтирган эмасман. У шафқатсиз (шундан сўнг йиғит Тавротдаги баъзи ўринларни эслади). У даҳшатли бир тарзда мени жазолайди...

Лекин у ерда мени Фенелон маъбуди қарши олса-чи! Эҳтимол, у менга: кўпгина гуноҳларингни кечираман, чунки сен кўп севгансан, деб айтар...

Хўш, мен кўп севдимми ўзи? Ҳа, мен де Реналь хонимни севган эдим, лекин мен қабоҳатга йўл қўйдим. Бу ўрнида ҳам мен гарчи бошқа ишлардаги каби қандайдир шуқуҳни деб оддий ва софдил хислатлардан юз ўйирдим...

Ҳа, лекин истикболим нақадар порлоқ эди менинг... Уруш бошланса гусарлар полковниги бўлардим, тинчлик пайтида эса элчиюна котиби, кейин элчи... Зеро бу ишларни гезда ўзлаштириб олардим, албатти... Ҳатто бирг аҳмоқ бўлган тақдиримда ҳам маркиз де ля Молнинг куёви бироянининг рикобасидан кўркармидаи дейсиз? Менинг барча тектаклиларимни кечириб юборишар ёки уларни фазилат дея эълон қилишган бўларди Қарабасизки, мен хизмат кўрсатган ҳам сифатида Вена ёки Лондонга ўхшаши бирор жойда янқимни суриб янаёйверардим»...

«Янглишаянчилар, тақсир, уч кундан сўнг бошингизни тинингиздан жудо қилишадил».

Жюльен дафъатан ҳаёлига шундай охилона фикр кел-

ганидан қаҳолаб кулиб жиборади «Чиндан ҳам бир илсоннинг вужудига икки хил табиат биргалашиб яшайди, - дея қаблидан ўтказди у. - Жин урсин, бу истехзоли кесатик қаёқдан ўрмалаб чиқди ўзи?»

«Ҳа, рост айтасан, ошна, уч кундан сўнг сенинг каллангил олишади, - дея жавоб қилди у ўзининг ўша сарқаш суҳбатдошига. - Жаноб де Шолен бу сахнада томоша қилмоқ учун аббат Маслон билан шерик бўлиб, бирорга деразани ижарага олишади. Ана шу дераза учун ижари ҳақини гўлаш лозим бўлганида эса, кизик, бу икки мухтарам логининг қайси бири қайси бирининг пулини ўмариб қоларкин?»

Шу пайт йилит бирдан Ротруннинг¹ «Вячеслав» асаридаги ана шу мисраларни эслаб қолди:

Владислав:

Рухин тайёр.

Қирол

(Владиславнинг отиси).

Кунда ҳам тайёр. Қили қўй унга бошингни.

«Азжойиб жавоб!» дея қаблидан ўтказди Жюльен ва ухлаб қолди. У эргалаб, елкасини кимдир қаттиқ ушлаганини сезиб уйғониб кетди.

- Қанақасига энди? Дарров-а! - дея шивирлади Жюльен, кўрқиб кўзини очар экан. У, жаллоднинг қўлига тушгани, деб ўйлаган эди.

Бу Матильда экан. «Ҳар туғул, у меннинг нима деб ўйлаганимни тушунамайди». Бу фикрдан у ўзини бутунлай босиб олди. Матильда унга жуда ўзгариб кетгандек кўринди, у худди ярим йил қасал ётиб, сўнг оёққа турганга ўхшарди. Уни таниб бўлмади қолганди.

Анави аблах Фрилер жени шўдади, - деди у қўлларини майиштириб. Киз газабидан йиғлай олмасди.

- Нима дейсиз, кеча дурустгина нутқ ирод қилдим-а? - дея унинг гапини бўлди Жюльен. - Ўздан ўзи шундан

¹ Жюль де Ротру (1604-1650) - француз драматурги

бўлиб чиқди, уйримда биринчи марта! Лекин охиригиси ҳам шу бўлса керак, деб кўркаман.

Жюльен шу дақиқада клавишлар узра хукмронлик қилаётган мохир пианиночи каби совуққонлик билан Матильданинг табиатидаан фойдаланимокда эди...

– Тўғри, менга опий насл-насаб стишмайди, – дея кўшимча қилди у, – лекин Матильданинг юксак қалби маҳбубини ҳам ўчи даражасигача жоказитириб олади. Сиз, Бонифаций де ля Моль судьялари олдида ўзини мендан яхшироқ тутган бўларди деб ўйлайсизми?

Матильда шу кунги ҳар қандай манманлиқни йиғиштириб қўйиб, унга бирор уйнинг бошинчи қаватида яшайдиган камбағал киз каби меҳрибонлик қиларди-ю, лекин Жюльендан бирорта ҳам оддий сўз эшитиш олмасди. Йигит, ўзи ҳам билмай, унга бир вақтлар қизнинг ўзи ўқигни-ўқигни уни қийноққа солган усулда ажиб беримокда эди.

«Илнинг қаердан бошланишини ҳеч ким билмайди, – дея мулоҳаза юритарди ўзинча Жюльен, – бу дарёлар подшоҳини оддий жилга тарзида кўриш бирорта ҳам инсонга насиб қилган эмас. Худди шундай инсон юти Жюльенни заиф ҳолда кўра олмайдн, чунки, аввало, унинг ўзи сира ҳам заиф эмас. Лекин менинг юрашим гала таъсирланиб кетган. агар унда самимият эшитилса, энг оддий сўт ҳам товушимни қалтирашга да хатто кўзларимга ёш олишга мажбур этилик мумкин. Тошхорак одамлар ана шу камчилигим учун мендан кўп марта нафратланишган. Улар ўнганда мени шафқат сўраётти, деб ўйлашарди, мен худди шу нарсага йўл қўймадигим керак.

Айтишларича, Дантон шор тагида доғинини эслаб, сеҳқалиб тушган экан. Лекин ахир Дантон бу халққа, бу тутуруксиз одамларга куч бағишлади ва душманининг Парижга киришига йўл қўймади... Қандай нилар қилишим мумкин эди. Бунн мен ёлғиз ўзим билмаман... Ўзгалар учун эси мен бэр-йўғи атлақандай бўлишим мумкин одамман, холос.

Хўш, мана шу турбатхонада ёнимда Матильда эмас, ле Реналь хоним бўлибди-чи, мен ўзимни шундай туғишимга кафил бўла олармидим? Менинг чексиз қайғу-ҳасратим,

менинг ифсус-надомиг чекишим Валенога ҳам, бу ерлик барча боёнларга ҳам ўлим олдидан манфур кўрқоқлик бўлиб туюларди. Бу ахлоқларнинг лимонидан шлах курти ёғди ахир, ёглик жойлар уларни ҳеч қандай васвасага учмайдиган қилиб қўйган. «Дурадгорнинг ўгли бўлиб тутилган оламнинг ахволи не кечинини кўрдигичми, дейишган бўларди мени ўлимга ҳукми қилган Муаро ва Шолён жаноблар, – олам олим бўлиши, бирор ишда юксак маҳоратга эришishi мумкин, лекин мард бўлишини, матонатли бўлишини сира ҳам ўрганиб бўлмайдди. Ҳатто ҳозир йиғлаб ўтирган еки, тўғрироғи, йиғлашга ортик мадори қолмаган мадавӣ боёқини Матильда билан ҳам», – дея ўйлади Жюльен унинг кизариб кетган кўзларига тизилар экан. Кейин у кизни бағрига босди. Бу чексиз кайғуни кўриб йигитнинг бутун ҳаёли бўлишиб қолди. «У, эҳтимол, буғун кечвас билан йиғлаб чиққан бўлса керак, – дея ўйлади йигит. – Лекин орадан вақт ўтади ва у мана шу кунлар ҳақида қашшадан нумус қиладиган бўлиб қолади, унга ёшлигида ўзини йўлдан уришгандек, ўзи аянчли плебейларча фикр юритгандек туюлади. Круазнуа шанф одам, у, турган гап, Матильдага уйланади ва, сирасини айтганда, жуда яхши иш қилади. Матильда унга

Қаттиқ ва оддий фикрлар ури

Зукко оқлини қудрати билан

ажойиб мавҳе яратиб беради.

Ҳа, чиндан ҳам қизиқ: мен ўлимга маҳкум этилганимдан буён бир вақтлар ёдлаган барча шеърлар ўз-ўзидан хотирамга хелиб қоляпти. Рухий инкиротнинг аломати бўлса керак...

Матильда эшитилар-эшитилмас овоз билан нуқуз унга.

– У қўлини хонада. – дея тахрорларди.

Нихоят кизини кўзлари унинг ҳулоғига кирди.

«Товуши шанфлашиб қолибди, – дея ўйлади у, – лекин сўз оҳангидан фармойиш қилишга ўрганиб қолгани сезилиб турибди. У қизини кетмаслик учун шуңдай секия гапиряпти».

– Қимми айтасиз? – дея мулойимлик билан сўради у.

– Адвокатни, линкоят аризасига имзо чекмоғингиз керак.

– Мен ариза бермайман.

Бу икка деганингиз? Нега энди ариза бермас экансиз? – деди қиз кўзлари ғазаб билан ёниб ўрнидан шариқта турар экан. – Билсак бўлашимни. нега эши?

– Чунки мен ҳозир ўзимда масҳара бўлмай ўлмоқ учун старли матонат ҳис этипман. Бу тах тиндонда узок ўтирган-дан сўнг қай ақволга тушиб қолишимни ким айтиб бера олади? Поллар жонимга тегишадн, отам келади. Мен учун эса дунёда шундан ёмонн йўқ. Ўлганим маъқул.

Бу қутилмаган каршилиқ такаббур Матильданинг ғазабини кўзатиб юборди. У казематга киришга ижозат бергуналарига қадар аяббат Фрилер билан учрашга олмаган эди, шу бондан ҳам у бутун ғазабини Жюльенга сочди. У йититини сажда қилиш дарвожасида севарди, бироқ Матильда ўн беш дақиқа давомида унинг ярамас табиатига лаънат ўқиб, унн севиб қолгани учун ўзини хайир экан, Жюльен ана бир вақтлар де ла Моля саройидаги кутубхонада унн хўрлаб, ҳақорат қилган ўша димоғдор кизни кўргандек бўлди.

– Авлодингиз илҳуқрати учун Тангри сени эркак қилиб яратса бўлар экан, – деди у.

«Менга келганда эса, – дея ўйлади у, – агар бу жирканч зурбатхонада яна икки ой яшашга ва киборлар тўдаси ўйлаб топадиган разил ҳақоратларга дучор бўлишга розилик берсам, бирт аҳмоқлик қилган бўламан. У ҳолда юрагимга таскин берадиган нарса манави тенгак кизнинг лаънатлари бўлади. Шундай қилиб, индига эртатаби мен ўзининг си-вуққонлиги ва кихоятда эччиллиги билан илҳуқрат кизонган одам билан яккама-якка олишувга чиқаман... Ҳа, у жула эчил, – дея кўшимча қилди пблисона бир товуш, унинг зарби доим беҳато бўлади».

«Хай майли, ок йўл (Матильда ҳамон лаънат ўқинида дивом этарди). Йўқ, сира ҳам шикоят аризасини бермаганим бўлсин», – дея қарор қилди у.

Шундай қарорга келгач, у хаёл сура бошлади.. «Почта-

чи, одитлатилек. эрталаб соат онтанда гариета келтиради, соат саккизда эся, жавоб де Реналь уни ўкиб бўлган, Элиза оёқ учида юрганича хонимнинг хонасига киради-да, газетани унинг кўраси устига қўйиб чиқади. Кейин хошим уйғонади ва газетани кўздан кечири туриб, бирдан кичкириб юборади, унинг ажойиб кўшари қалтирайдик, зеро у кўбидеги сўзларни ўкиган бўлади. Соат ўндан беш дақиқа ўтганида унинг боши танидан жудо қилинди.

У қон-қон йиғлайди, мен биламан уни Тўтри, мен уни ўлдирмоқчи бўлдим, лекин ҳаммаси унутилади, мен ҳаётнига суиқасд қилган ана шу аёл менни ўзимимга сидқидилдан қайғу чекадиган ягона кимса бўлади».

«Мана буни таққослаш дейиш мумкин!» – дея ҳаётидан ўтказди у ва Матильда уни зорланиб қолган ана шу ўн беш дақиқа давомида де Реналь хоним тўғрисида ҳаёл суриб ўтиранерди. Гарчи у ҳатто тоҳ-тоҳила Матильданинги гапларига жавоб бераётган бўлса-да, лекин бутун қасди Веррердаги ўша ётоқ бўлмасида эди. У ўнча хонани қикол кўриб турарди: мана тўк сарик шойи кўрпанинг устида Безансон газетаси ётибди, оппоқ кўллари бу газетани сиғималлиги, де Реналь хоним йиғлаётди... Ўнгитнинг кингоҳи бу гўзал чехрадан оқиб тушаётган ҳар бир кўз ёшини кузатишда эди.

Мадмуазель де ля Мошь Жюльенни ариза беришга кўндира олмагач, адвокатни чакорди. Жюльеннинг бахтига, бу одам Италия армиясининг собиқ капитани, 1796-йил юршнинг иштирокчиси, Манюэллини* дўсти экан.

У поммага бўлса-да, мажбуси ахлдан қайтармоқчи бўлди.

Жюльен, фақат унга бўлган ҳурмат юзасидангина барча дашлиларини батафсил баян қилиб берди.

– Виждонан айтганда, гапларингизни тўғри дейиш ҳам мумкин. – унинг сўзини эшитиб бўлгач деди жаноб Феликс Вано адвокатнинг исми шарифи шундай эди. Лекин шикоят аризасини бермоғингизга энгнинг уч кун вақтингиз бор, менинг бурчим эса ана шу уч кун давомида олдингизга

* Манюэль (1775-1827) – машҳур сёсий арбоб, писарал. 1793-йилги уштинчи бўлиб аризага кирган, Италияни қирғинда иштирок этган, оғир жароҳат бўлган.

келиб, сизни ариза беришга кўнширмоқдир. Агар ана шу икки ой ичида қамқонхонанинг тағидан вулкон отилиб чиққанида эди, сиз ҳалик этилиган бўлардингиз. Кейин сиз бирор касалдан ҳам ўлишингиз мумкин-ку ахир, – дея кўшимча қилди у Жюльеннинг кўзларига тикилиб.

Ниҳоят, Матильда билан адвокат чиқиб кетишгач, Жюльен кўнглида киздан кўра ана шу адвокатга кўпроқ хайрихоҳлик ҳис эди.

XLIII

Орадан бир соат ўтгач, каттик ухлаб ётганда Жюльен кўлига қимнингдир кўз ёши томаётганидан уйғониб кетди. «Ах, яна Матильда келибди, – дея ўйлади у уйку аралаш. – У медр-муҳаббат ёрдамида мени ариза беришга кўндирмоқчи, албатта». У яна баланларвоз гаплар эшитишини ўйлаб сиқилар экан, кўзини очмай ётаверди. Шу ётишда у хотинидан кочиб юрадиган Бельфегор хақидаги шеърларни¹ эслади.

Шу пайт у аллақандай бўғиқ хўрсиникни эшитиб қолди-да, кўзини очди: бу де Реналь хоним эди.

– Ох, ўлимимдан олдин сени кўриш насиб қилдимми? Ёки бу гушимми? – дея хитоб қилди йигит, унинг оёғига йиқилар экан – Лекин, мени кечиринг, хоним, ахир сизнинг кўзингизда мен қотилман-ку, – деди у дарҳол қилмиш ёдига тушиб.

– Тақсир, мен бу ерда сиздан шикоят аризаси беришни илтижо қилгани келдим: биламан: сиз ариза беришдан бош қорғасиз экан... Аёл ўпкаси тўлиб, таниролмаб қолди.

– Илтижо қиламанг мени кечиринг

– Агар сени кечирингизми истасанг, – деди аёл ўрни-

¹ Бельфегор хақидаги шеърлар – «Бельфегор Микелеллидан ўқитиларинган қисса» – Лафонтеннинг шеърли новелласи. Бунда ёшми Бельфегорни аризонини қапдай бўлишини ўт газирбасизла билдиб келиш устун ёруғ пунёга қўйилди. Аммо Бельфегор орадан кўп ўзгмай хотинининг дастидан жаҳондаги қочинишга мажбур бўлади.

дан туриб, унинг кўксига отилар экан. — дарҳол ариза бер. Ўлим ҳукмини бекор қилишларини сўра.

Жюльен унинг юз-кўзларидан ўпа кетди.

Шунда сен ана шу икки ой давомида ҳар куни олдими-та келиб турасанми?

— Оят ичаман. Ҳар куни келаман, фақат эрим буни тақиблаб қўймаса бас.

— Майли, ариза бераман! — дея қичқирди Жюльен. — Наҳот! Сен мени кечирдингми? Наҳот шу гап рост бўлса?

У қувончидан эс-ҳушини йўқотиб, аёлли қаттиқ бағрига босди. Шунда хоним бирдан аста инграб юборди.

— Ҳечқиси йўқ, — деди у, — хиёл хонимни оғритдинг, ҳоло.

— Елканг ширдимми? — дея хитоб қилди Жюльен кўзидан тиржираб ёш чиқар экан. У ўзини хиёл орқага ташлаб, хонимнинг қўлларини ўпа кетди. Ўшанда, Веррьердаги хонатда сўнгги марта олднингга кирганимда шундай бўладди деб ким ҳам айтганларди.

— Ўшанди меннинг жаноб де ля Моля шундай жирканч мактуб ёзганини ким билибди дейсан.

— Билиб қўй: мен доим сени севганман, ссидан бўлак ҳеч кимни севган эмасман.

— Наҳот шундай бўлса? — дея хитоб қилди де Реналь хоним, энди қувончдан у ҳам эс-ҳушини йўқотиб қўйган эди. У тизласини кучоклаб турган Жюльеннинг пинжигга кирди. Улар ун чиқармай узок йиғлашди.

Жюльен умри бини бўлиб ҳеч қачон ўзгани шундай хис этмаган эди.

Улар яна тизга киргуқларига қатар орадан анча вақт ўтди.

Анави ёш жувон, Мишельс хоним-чи, — деди де Реналь хоним. — ёки, тугърироғи, мадмушель де ля Моля, чунки мен ондан ҳам бу гаройиб севгига ишониб қолмаман.

— Бу фақат сиртдан қараганда шундай. — деди жавобан Жюльен. — У меннинг хонимим, лекин сира ҳам севганим эмас.

Шундан сўнг улар бири олиб, бири қўйиб ўз ҳаётлари

ҳақида бир-бирларига қайта-қайта ҳикоя қила бошладилар. Ниҳоят, улар дилларини бўшатиб олишди. Жавоб де ян Молга ёзилган мактубни де Реналь хонимнинг руҳоний пири нинго этибди, хоним эса уни кўчириб ёзибди, қолас.

— Дин мени ана шундай раҳлатга унъади, — деди у, — тагин ҳам мен ўша мактубдаги энг даҳшатли жойларни юмшатиб ёздим.

Жюльеннинг дилидаги қувонч ва завқ-шавқ хонимнинг ўша қилмишлари кечирганидан яққол далолат бериб турарди. У ҳали ҳеч қачон де Реналь хонимни шу қадар қаттиқ севмаган эди.

— Ахир мен ўзимни имонли аёл деб ҳисоблайман, — дерди унга де Реналь хоним ўз ҳикоясини давом эттирар экан. Мен Худонг сизқидиқдан ишонаман, унга имон келтиришимни аниқ биламан. Зеро қилган туноҳим даҳшатли гуноҳ эканини менга аниқ исботлаб беришган, лекин сени кўрган захотим, ҳатто менга тўппончадан икки марта ўқ узганингдан кейин ҳам... — бироқ шу пайт у йигитки ўзидан четлаштиришга қанча уринмасин, Жюльен аёлининг юз-кўзидан ўна бошадди.

Қўйвор, қўйвор, — дея давом этди у, — сен билан бир-галашиб шу гапнинг тагига етмоқчиман, кейин унутиб қўяманми, деб қўрқаман.. Сени кўрган захотим бутун бурчларимни унутаман қўяман, ҳамма нарса тўйиб бўлиб, бутун вужудим сенга нисбатан муҳаббатга айланади. Ҳатто, чамасин, «муҳаббат» сўзи дилимдаги тўйғунни тўла англата олмаси ҳам керак. Сени шу қадар севаманки, менимча, фақат Худонга нисбатан шундай тўйғу ҳис этиш мумкин: бунда ҳаммаси бор — сажда қилиш ҳам, севги ҳам, нтоат ҳам. Очиғини айтсам, сенинг севгинг мени ис қўйларга солишини ҳатто ўзим ҳам тушунамайман... Мана, агар қамоххоқа назоратчисига пичоқ санчгинг десанг, мен дарҳол шу жинойтни қиламан, ҳатто ўйлаб ҳам ўтирмайман. Илтимос, бу ердан чиқиб кетмасингдан аввал шунини менга аниқроқ қилиб тушунириб бер. Дилимда нелар кечаётганини чинакамга тушуниб олмоқчиман, зеро икки ойдан сўнг биз видолашамиз... Дарвак, яна қим билсин, видолашармикинмиз ҳали? — деди

хоним

– Мен берган сўзимдан воз кечаман, – дея қичқирди Жюльен сапчиб ўриндан турар экан. – шар сен бирор йўл билан, таҳар биланми, пичок, тўлпоқча ёки ёнаётган кўмир биланми ўзингни ўзинг ўлдирмоқчи ёки ўзингга бирор энди келтирмоқчи бўлсанг, мен шикоят аризасини ёзмайман.

Де Ренань хонимнинг вози бирдавк аштанечук ўзгариб кетди. жўшқин назокатининг ўринини чуқур ҳаёличилик эгаллади.

– Агар ҳозир биргалашиб ўласан-чи? – деди у нихоят.

– Нариги дунёда нима бўлишини ким билади? – дея жавоб қилди Жюльен. – Эҳтимол, дўзах азоби бўлар, ёки эҳтимол, умуман ҳеч нима бўлмас. Ана шу ники ой вақтини биргаликда бениҳоя лаззатланиб ўтказсак бўлади-ку. Икки ой – ахир бу жуда кўп-ку. Ўйлаб кўр, мен ҳеч қачон бундай бахтиёр бўлмаганман ахир!

– Сен чиндан ҳам ҳеч қачон шундай бахтли бўлмаганмисан?

Ҳеч қачон! – дея завк билан тақрорлади Жюльен. – Бу гапни сенга ўз виждоним олдида гапираётгандек айтилман. Лоф қилишдан Худо сакласин.

– Модомики, сен шундай дер экансан, сенинг сўзларинг мен учун қонуни. – деди аёл маънос бир табассум билан.

– Шундай бўлса, менга бўлган мухаббатнинг ҳурмати, ўз ҳаётингга ҳеч қандай йўл билан, на бевосита, на билимсиз тажовуз қилмасликка оғт ич... Ёдингга бўлсин. – дея кўшимча қилди у, – сен Матильда маркиза де Круазнуа бўлиб олган захоти малайларинини қўлига ташлаб қўядиган менинг ўғлим учун яшамогини керак.

– Оғт ичаман, – дея совуқгина жавоб қилди аёл. – лекин мен сенинг шикоят аризаниги олиб кетишни истамайман. У сенинг ўз қўлини билан ёзилиб, имзо чекилган бўлиши керак. Жаноб бош прокурорнинг олдига ўзим бораман.

Эҳтиёт бўл, наънингга доғ туширишини мумкин.

– Сени кўргани камолдоқча келганимдан сўнг мен энди Белансонда, бутун Фрайш-контэда тилларда дoston бўламан, – деди у чуқур қайгу билан. – Мен ахлоқ қонда-

ларининг чегарасидан чиқиб бўлдим... Мен энди бадном аёлман Тўтри, сени деб шундай қилидим...

У шу қалар хомуш сўзламоқда эдики, Жюльен қандайдир, шу пайтгача ўзи сира ҳис этмаган ширин бир туягу таъсирида уни қаттиқ бағрига босди. Бу энди эхтирос телбаллиги бўлмай, чексиз миннатдорлик ифодаси эди. Аёл уни деб қандай улкан қурбонлик келтирганини йигит фақат энди биринчи бор чинакамгина тушунган эди.

Аллақайси саховатпеша кимса жаноб де Реншига рафиқасининг қамокхонага кириб, у ерда узок-узок қолиб кетаётганини хабар қилибди, пикирли. зеро орадан уч кун ўтмасданоқ у дарҳол Неррьерга қайтишини тазаб қилиб, хотинини карета юборди.

Ана шу шафқатсиз жудалик билан бошланган кун Жюльен учун жуда бахтсиз бўлиб чиқди. Орадан икки-уч соат ўтиб, унга безансонлик незунтилар сафига қўшилиш олмаган хандайдир суллоҳ бир пол эрталаб келганича кўчада, қамокхонанинг шундоқ рўпарасида турганини хабар қилишди. Тинмай ёмғир ёғмоқда эди, ўша одам эса, чамаси, ўткин жафокаш қилиб кўрсатмоқчи эди. Жюльеннинг кайфияти бузилиб турган эди, бу масхарабозликдан унинг газаби қайнаб кетди. У эрталабнинг ўзидайк бу топни қабул қилишдан бош тортган эди, лекин ўша суллоҳ руҳоний, чамаси, нима қилиб бўлса-да, кейинчалик гуё ундан эшитган сўзлари ёрдамида безансонлик еш хонимларнинг илтифотига эришмоқ учун Жюльенни гуноҳларига таяба қилдиришга аҳд қилган кўринарди.

У тинмай биланд ивот билан кечаси-ю кундули қамокхона дарвозаси олдиш туришини эълон қиларди.

— Тангри мени бу муртадининг¹ дилига имон солмоқ учун юборди.

Кўчадаги тескин томонлари донм яхши кўрадиган халқ полнинг агрофига тўплана бошлади.

¹ Муртада (муртаба) ўт қилдиришдан қайтган, шундан қийгани, тини). 1) диндан қайтган. Хушга шай келтирган одам. 2) ўт сносини мазнапдан қайтиб, динчман тинишга ўлан киши. соқини; киши (хўши жўнатилади); 3) жўнатиш, пилиш/қўчиш мазнада бу ерда шу маънода қолган.

– Биродарлар! – дея бўқирарди у. – Мен бу ерда кечаси-ю кундузи тургайман ва канча туришга тўғри келмасин. жойимдан жилмагайман. Вахийдан келган бир овоз менга эгамнинг фармониини маълум айлади. Ёш Сорелнинг имонини кутқариб қолиш менга топширилгай. Ибодатимга кўшининглар, биродарлар... – ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Жюльен ҳар қандай машмаша, одамларнинг тўтибюрини ўзига торлаган ҳар қандай гап-сўздан нафратланарди. У ҳозир ҳеч кимга сездирмай ёрут дунёни тарк этишининг вақти келмадимикини, деган ҳаёлга ҳам борди-ю, лекин унинг ҳали де Реналь хонимни яна бир бор кўршига қандайдир умиди бор эди, бунинг устига у эс-ҳушини йўқолар даражада севиб қолганди.

Қамокхона дарвозаси жуда гавжум кўчалардан бирини қараган эди. Йигит кўчада атрофига одам тўтлаб, машмаша кўтараётган ўша исхирт попни тасаввур қилганида қўнгли беҳузур бўлиб кетарди. «Турган гап, менинг исмим унинг оғзидан тушмаётган бўлса керак». Бунга тоқат қилиш унга шу қадар оғир туюлдики, дунё кўзига қоронғи кўриниб кетди.

Бир соат ичида у ўзига содиқ бўлган қамокхона қалитдорини ўша одамнинг ҳали ҳам дарвоза олдида турган ёки турмаганини билиб қилиш учун икки-уч марта кўнага чиқарди.

– Тақсир, – дея хабар қиларди ҳар гал қалитдор, – у шундоқ батчикда тиз чўққанича баланд овоз билан ибодат қилишни ва сиёнинг имонингизни кутқариш ҳақида дуоёи фотиҳа ўқияпти...

«Обби малъун-ей», – дея ўйлади Жюльен. Чиндан ҳам шу пайт унинг қулоғига қандайдир бир марома увуллаш эшитилди, оломон ибодат қилаётган попга жўр бўлмоқда эди. Йигит қалитдорнинг ўзи ҳам лотинча таниш сўзларни такрорлаб лабларини қимирлатаётганини кўриб қолган, жуда ғазаб қайнаб кетди.

– Кўчадаги одамлар, дея гап қотди қалитдор, – сиз тўғрингизда, шундай ақил одамнинг ёрдамиини рад этар экан, демак жуда тошбағир экан, дейишяпти.

— О, ватаним; бунчалик жаҳолат боғқонига ботган бўлмасанг! — газабдан эс-хушини йўқотиб қитиб қилди Жюльен. Сўнгра у калитдорнинг шу ерда турганини ҳам унутди-да, овозини чиқариб мулоҳаза юритишда давом этди. — Ўша поп номини газеталарда эфир этилишини истаяпти, яъ у, турган гап, бунга эришади ҳам. Эҳ, бадбахт провинцияликлар! Наригида мен бундай хўрликларга луч келмаган бўлардим. У ерда қаллобчиликни ҳам дўндиришади. Ўша хазратни бу ёкка чиқариб келинг, — деди у, ниҳоят, қора терга тушиб калитдорга.

Калитдор чўкиниб олди-да, хурсанд бўлиб чиқиб кетди.

Ҳазрат ўтакетган бадбуруш, бунинг устига ўтакетган искирт бир одам экан. Ташқарида шивалаб ёмғир ёғаётганидан катмат жула қоронги кўринарди. рутубат ҳам кучлироқ сезиларди. Поп Жюльенни ўпмокчи бўлиб талпинди ва унга пайт-насихат сўзларини айта туриб, кўз ёши тўққан килин бўлди. Унинг бутун кинфасидан жирканч, мунофиқлик сезилиб турарди. Жюльен умри билан бўлиб бундай газабланмаган эди.

Ўша полшини килиб келганига чорак соат бўлмасданик Жюльен ўзини ўтакетган хўрқок оламдек ҳис эта бошлади. Биринчи марта ўзини унга шу қадар даҳшатли кўриниб кетди. У қатл этилганидан сўнг орадан икки кун ўтгач, жасади қандай ирий бошладиганини тасаввур қилиб кўрди. Ва ҳақозо шунга ўхшаш гаплар.

У ўзини ҳазир оғинашнинг сезилриб қўйиб, сирини ошқор ладиган ёки манави полга ташлашиб уни қиланлари билан бўтиб ўлдирадигандек ҳис этарди. Лекин шу пайт унинг хаёлига бу риёкорини шу бугунюк қирк франклик узок ибодатга жўнатиб юбориш фикри желиб қолди.

Вақт пенинга яқинлашиб қолгани сабабли поп ҳам чиқиб кета қолди.

У чикиб келган захоти Жюльен нм-нм йиғлай бошлады. У узок йиғлади, йиғлаганди ҳам ўлиши шарт эканлигини ўйлаб йиғлади. Кейин у аста-секин, де Реналь хоним Бозансонда бўлганида эди, ўзимнинг кўркаклик килганимни унга айтиб берардим, дея ўйлаб бошлады...

Сеникин маҳбубасининг ёнида йўқлигидан хасрат чекиб турган худди шу дақиқда у Матильданинг қадам товушини эшитиб қолди.

«Қамокхонадаги энг азоб бералиган нарса - бу эиники ичидан қуллаб олиш имкониятининг йўқлиги экан», - дея ўйлади у. Матильда нима демасин, унинг зардаси кайнамоқда эди.

Матильда унга сул кунн ўзини префект килиб тайинланганидан хабардор бўлган жаноб Валсно Жюльенни ўлимга ҳукм қилишдек лизятга учиб, жаноб де Фрилер устидан қулишга журъат этгани ҳақида ҳикоя қилиб берди.

- «Дўстингизнинг эси жойидами ўзи, - деди менга ҳозиргина жаноб де Фрилер, - манави мешчан киборларнинг майда иззат-нафсига тегиб, уларни ўчакиштириб кима қиларди! Табақалар ҳақида гапиришнинг нима ҳожати бор эди? У ўша одамларга ўз сиёсий манфаштлари йўлида қандай ҳукм чиқармоқни ўзи айтиб берди: бўлмасам ўша галварслар буни хаёлларига ҳам келтирмай, энди кўзларига ёш олаётдиб турган эдилар. Бирок ишнинг табақа томони улар учун ўлим ҳукмининг даҳшатини тўсиб қўйди. Озингизни айтганда, жаноб Сорель бундай ишларда жуда гўл экан. Агар биз унинг ифв этилишига эриша олмасак: у шу гапларни билан ўзини ўзи ўлдирган бўлиб чиқади».

Матильда Жюльенга ҳали ўзи ҳатто хаёлига ҳам келтирмаган бир нарсани, яъни айбат де Фрилер Жюльеннинг тақом бўлган одамлигини кўриб, энди Матильданинг қамбидида унга ўришбосар бўлишга уриниб кўришни ўзи учун шараф дея ҳисоблай бошлаганини гапириб бера олмасли, аздабта.

Жюльен иложсиз газабдан ўзини ариг тийиб турарди.

- Ёриб, мен учун ибодат қилинг. деди Матильдага.

– ҳеч бўлмаса бир дақиқа тинч кўйинг мени.

Бусиз ҳам де Реналь хонимнинг уйини олдида узок-узок ўтириб чиқишдан рашк қилиб, алоб чекаётган ва ҳозиргина хонимнинг жўнаб кетганидан хабар топган Матильда Жюльеннинг кайфияти нима сабабдан бузилганини фахмлаб, юм-юм йиғлай бошлади.

Унинг кайғуси самимий эди. Жюльен буни тушуниб, баттар зардаси кайнардн. У ниҳоятда ёлғиз қолганини истарди, лекин бунга қандай эришса экан?

Ниҳоят, унинг кўнглини юмшатишга уришиб, узок ялғиниб-ёлворганидан сўнг Матильда чиқиб кетди-ю, у ёлғиз қолди. Лекин деярли шу дақиқадаёқ унинг олдида Фукс пайло бўлди.

Мен бироз ёлғиз қолганим керак... – деди Жюльен садоқатли дўстига. Фукеннинг тараддудга тушиб турганини кўргач, у кўшимча қилди: – Афв этишлари ҳақида аризома иншо этилмай... Ҳа, дарвоқе, сенга бир гапим бор: илтимос, менга ҳеч қачон ўлим ҳақида гапирма. Агар шу кун бирорта алоҳида хатматинг керак бўлиб қолса, буни сенга ўзим айтаман.

Жюльен алоқа ёлғиз қолганида, ўзини янада руҳи тушиб, иродаси сусайгандек ҳис эта бошлади. Силласи қуриган бу юракда сакланиб қолган кўчининг сўнгги қолдиқлари у аҳволини мадмуазель де ля Моль ва Фукедан яширишга уриниш билан тамом бўлган эди.

Кечга ккин унинг миҳсига бир фикр келди-ю, кўнгли бироз тасалли топди.

«Бугун эрталаб, ўлим жуда жирканч бўлиб туюлиётган пайт мени катл қилиш учун олиб бортанларда. ҳалойик-никиг кўзи менинг гурурим учун тиг бўлиб кўринарди, эҳтимол, кузда меҳмонхонага кириб келаётган бирорта тортинчоқ олифта қабл қадам ташлаганимда ҳиёл эпсиллик сезиларди. Зехни ўткир одамлардин бирортаси, агар бу провинцияликлар орасида шундай одам топилса, албатта, менинг кўрқоклик қилаётганимни фахмлаши мумкин бўларди. Лекин ҳеч ким буни кўрмас эди»

Шундан сўнг у бироз снгил тортди. «Ҳозир мен кўрқап-

ман, — дея такрорларди у ўзига ўзи хиргойи кириб, — лекин ҳеч ким бунни кўрмас эди».

Бирок энг катта кўнгилсизлик эртаси кунни содир бўлди. У анчадан бери отаси уни кўрган келмоқчи эканлигидан ҳа-бардор эди. Шу кунни эрталаб, Жюльен алати ухлаб ётганида унинг зиндонига соч-соқоли оялпоқ оқарган кекса дурадгор кириб келди.

Жюльеннинг руҳи тушиб кетди, йнгит ҳозир болига жирканч сазна-маломатлар ёғилишини кутиб турарди. Ус-тинга-устак оласини ёмон кўриши ҳақидаги фикр унга каттик азоб бермоқда эди.

«Фалак бизни ер юзида ана шундай сима-ён кириб ярат-ган, — дея хвёлидан ўтказарди йнгит, назоратчи унинг каме-расини бироз тартибга солар экан. — Биз бир-биримизга шу қадар кўп ёмонлик килдикки, бундан ортигини ўйлаб то-пишнинг ўзи мушкул бўлса керак. Мана энди у ўлимим ошидан мени сўнгги тенки билан сийлаш учун етиб келди».

Улар ёлғиз қилинларни биланок чол унинг бошига аччиқ маломат сўзларини ёғдири бошладди.

Жюльен чиндаб туролмай, англаб юборди «Лаънати кўрқоклик, — дея такрорларди у ўзига ўзи қазаб билан. — Мана энди у менинг қандай кўрқоклик қилаётганимни ҳамма ёкка жар солади. Валено ҳам, Веррьерда ҳукмронлик қилаётган анави барча манфур ёлгончилар ҳам руса тантана қиладилар эди. Улар Францияда кудратли одам ҳисобла-надилар, барча устунликлар, барча ижтимоий ноз-неъматлар ўшаларнинг кўлида ахир. Шу пайтга қадар мен ўзимга ўзим: «Улар мўмай-мўмай пул топишади, бу тўғри, улар иззат-ҳурматда, лекин менинг руҳим олийжаноб», дея олардим.

Энди бўлса уларнинг ишончли тубохи бор, у менинг ўлим олдида қандай кўрқаким ҳақида лоф уриб, бутун Веррьерга жар солади. Шунда бундай синов олдида кўрқок-лик килишим барига ўз-ўзидан аён бўлиб қолади».

Жюльен дярли умидсизликка тушган эди. У отасидан қандай қилиб кутулишни билмасди. Бу зийрак чолни алдаб, мугамбирлик қилишга ҳа унинг чадори қолмаганди.

У отасидан кутулиш йўллариини бирма-бир ҳаёлидан

ўтказа бошлади.

– Менинг жамғарган пулим бор! – дея бирдан хитоб қилди у.

Жуда вақтида айтилган бу хитоб чолнинг башарасидиги нфодани ҳам, Жюльеннинг бутун аҳволини ҳам бир лаҳзада ўзгартириб юборди.

– Уни қандай тасарруф этишни ўйлаб кўрмоқ керак, – дея лавом эди Жюльен энди бирмунча хотиржам оҳангда. У сўзлари қандай таъсир қилганини кўргач, дилидаги хўрлик туйғуси бир тумла ғойиб бўлди-қўйди.

Кекса дурадзор, бу пуллари қўлдаи чиқариб юбормасам гўрға эди, дея очкўлиқдан қалт-қалт титрамоқда эди. Жюльен бу пулнинг қандийдир қисмийи ақаларитга қолдиarmoқчи экан. Чол бу ҳақда илҳом билан узоқ танирди. Жюльен дилида ҳузур қилиб кулиши мумкин эди.

– Гап бундай: васиятни қандай ётишни Худо дилимга солди. Ақаларимга минг франкдан қолдирамэн, қолгани эса сизга.

– Буни яхши ўйлабсиз, – дея жавоб қилди чол, – чиндан ҳам ана шу қолган пул менга тегиши керак эди ўзи, лекин яратган эгам сизга шафқат қилиб, дилингизга нисоф солган бўлса ва сиз мўмин насроний сифатида бандаликни бажо келтирмоқчи бўлсангиз, барча қиёмат қарзлардан қутулиб қўйганингиз маъқул. Сизни боқиш, ўқитиб вояга етказиш учун олмунча пул сарфладимми, бу ҳақда ўйлаб кўрмабсиз...

«Мячча – оталик меҳри!» - дея алам билан тақрорларди Жюльен. ниҳоят, ёлғиз ўзи қолгач. Орадан кўп ўтмай ҳамоқ-хона назоратчиси кириб келди.

– Таксир, кекса оталари билан кўришганишан сўнг мен лойи ўз махбусларимга бир шиша ажойиб шампань вивосидан келтираман. Бир цинпасининг олти франк туриши сиз қимматроқ, албатта, лекин кўнглини хуш этади қўрмағур.

– Уч отакан келтиринг-да, – деди унга худди ёш боладек қувониб кетган Жюльен, – кейин яна икки махбусни чакринг. Улар коридорда сайр қилиб юришибди, шекилли, қалам тобушини эшитяпман.

Назиратчи сургундан қочган икки махбусни бошлаб

кирди. Бу одамлар иккинчи марта кўла тушингач, яна сургунга қайтмоқлари лозим эди. Улар ўлаётган жиноятчи бўлиб, жуда хувноқ, айер, совуққон ва жасурликда тенги йўқ кишилар эди.

— Менга йигирма франк беринг, — деди улардан бири Жюльенга, — шунда сизга бутун ҳаётимни борлигича ҳикоя қилиб бераман. Эшитсангиз ҳузур қиласиз.

— Ёлғон-ялғон бўлмайдинми? — деди Жюльен.

— Ўлай агар, — дея жавоб қилди жиноятчи, — мана олдингизда ошнам ўтирибди, у йигирма франк олганимни кўриб, ҳасаддан ёрилай дедигни. Агар бир оғиз ёлғон сўз айтсам, дарров мени фоти қилади.

Унинг ҳикояси чирдан ҳам даҳшатли эди. Бу ҳикоя унинг ниҳоятда доғдорлигидан далелли берарди-ю, лекин у пул деган нарсага муқаддас кетганди.

Улар чиқиб кетишгач, Жюльен ўзини бутунлай бошқача одам бўлиб қолишдек ҳис этди. Унинг дилидаги ўзига нисбатан бўлган аловат туйғуси мутлақо сўйиб бўлди кўйди. Де Реналь ҳоним жўнаб кетганидан сўнг унинг дилини ўрта-ётган руҳий азоб аста-секин оқир туссига айланди.

«Агар бу зоҳиран ялтирокликдан кўзим шу қадир камлашиб кетмаганида, — дярди у ўзига ўзи, — мен Париж меҳмонхоналари отамга ўхшаши ҳалол одамлар ёки маънави жиноятчилар қабри энцикл муттаҳамларга лик тўла жаълиғини кўрган бўлардим. Ҳа, бу жиноятчи ҳақ гапни айтди, ахир қиборлардан бирортаси ҳам эргалаб уйғонганида бутун қоринини қандай тўйғузсам экан, деган ҳаёлдан боппи қотмайди. Яна ҳалолликлари билан мактабчиларига ўласанми! Сўд маслаҳатчиси бўлиб қолишганида ҳа улар бир бечорани очликдан ўлаётганини сийобли қумуш қошиқ билан видка ўғирлагани устун қаторига ҳукм қилишадилар. Кейин бу инларидан фахрланиб юришадилар.

Мабодо саройда бирор павотимга кўтарилиши имконияти туғилиб қолса ёки айталик, министрликка тайинлаш ёки бу павотимдан маҳрум бўлиш ҳақида гап қетгудек бўлса, асиззодалар меҳмонхонасида чарх урадиган ўша ҳалол жапобларим маънави ихки жиноятчи қорин тўйдириш дарди-ди

қилгани қабн ҳар қандай бауэ нисдан ҳам қайтишмайди.

Дунёда ҳеч қандай табиий ҳуқуқ йўқ. Бу сўз – яқинда менинг бошимни танимдан жудо этилишини талаб қилган бош прокурорга мукосиб бўлмиш шунчаки бўлмағур сафсага. Унинг бобокалони эса Людовик XIV замоннда одамларнинг мулкини мусодара қилиш лайти бойиб кетган экан. Ҳуқуқ у ёки бу ишни таққилаб, уни қилган одамларни жазога тортиш ҳақида қонун чиқарилганидан кейин пайдо бўлади. Қонун чиқарилгунича эса бир табиий нарса бу оч юрган ёки совқоғаттан тирик жоннинг жисмоний кучи ёки эҳтиёжидир, ҳолос – эҳтиёж... Йўқ, барчанинг ҳурмат-этиборига сазовор бўлган одамлар, бу шулчаки жиноят устида қўлга тушмаган фирибгарлардир. Жамият менга тижлижлаган айбловчи ўз бойлигини разиллик билан орттирган... Мен жиноят қилдим ва мени адолатли жазога ҳукм этишди, лекин менинг ана шу жамиятнинг ҳисобга олмаганда, мени жазога ҳукм этган ўша Валерио жамиятта мента қараганда юз чандон кўпроқ зарар келтиряпти».

«Шундай қилиб, – дея хулоса қилиш Жюльсен маъқулилик билан, лекин дилида ҳеч қандай аловат сезмаган ҳолда, – ҳар қалай, менинг отам, ўзининг шундай очқўзликка қарамай, манави барча одамлардан яхшироқ экан. У мени ҳеч қачон яхши кўрмаган эди. Энди бўлса сабр қосаси тўлиб-тошди, теро менинг шармандали ўлимин уни иснодга қолдиради. Мен унга қолдиришим мумкин бўлган уч юз ёки тўрт юз луидор пул ёзишмаслигидан кўржиш, одамларнинг очқўзлик дея аталмиш сузулигини бўрттириб тасаввур қилишдан ҳалос этади ва ҳаётга ишонч ҳосил қилади. Бирор-бир яқшанбада тушдан кейин у бу тиллаларни барча перрьерлик қасадтўйларга кўрсатади. Шундай пул твазига орангида ўглининг бошини кундага қўйишга бажонқидил рози бўлмайдиган бирорга одам тоғилармикин, дейди унинг маънодор нигоҳи.

Бу фалсафа, эҳтимол, ҳақиқатга яқин эди-ю, лекин бундай фалсафадан кишининг ўлгиси келарди. Беш кун шу зайдда ўтди. Йигит Матильдага майин ва мулоҳим муомала қиларди, у қизнинг равш ўтида қовурилаётганини кўриб ту-

рирди. Бир куни кечкурун Жюльен жиддий бир тарзда ўзини ўзи ўлдириш ҳақида ўйлай бошлади. Унинг калби де Реналь хонимнинг жўнаб кетишидан ҳасрат чекавериби, тилка-пора бўлиб кетгани. Эндки ҳақиқий ҳаётда ҳам, ҳаёлотда ҳам уни ҳеч нима кизиктирмай қўйганди. Бутунлай ҳаракатсизлик унинг соғлиғига ёмон таъсир қила бошлади, унинг табиатида навқирон немис талабасиникидати каби қандайдир ўта ҳаяжонга мойиллик ва ноустуворлик пайдо бўлди. У аста-секин бирорта ўткир сўз ёрдамида инсоннинг ҳаёлига келиб қоладиган номуносиб фикрларни қувиб солувчи матонатли гурурини йўқотиб бормокда эди.

«Мен ҳақиқатни севардим... Лекин қани у?... Ҳамма ёқда фақат риёкорлик ёки, энг казиди, фирибгарлик, ҳатто энг динсизли, энг улуг одамлар ҳам бундан мустасно эмас, – шундай дея унинг лаблари нафрат билан кийшайди – йўқ, инсон инсонга ишона олмайди.

Бир хоним бечора етим-ескарлар учун хайрия пули тўплай туриб, князь палончи ўн лундор иона берди, дея мен ишонтирмоқчи бўлган эди. Гирт ёлғон! Бу ҳам гапми! Наполеоннинг Муқаддас Елена оролида қилган ишлари-чи... Гирт кўзбўйимачилик, Рим кирди! фойдаси а тарибди.

Ё Раббий! Ҳатто шуңдай инсон бошига тушган кузфат ундан ўз бурчини адо этмоқчи қаттиқ талаб қилган бир пайтда у шундай қаллоблик қилишгача етиб борган бўлса, у ҳолда бошқалардан, оддий инсон зотида нимаини кутмоқ керак?»

«Ҳақиқат қани? Наҳот динда бўлса... Ҳа, – дея қўшимча қилди у чексиз нафрат билан аччиқ илжайиб, – Маслоҳлар, Фрилерлар, Кастандлар тили билан айтганда, эҳтимол, у ҳақиқий насронийликдентирки, унинг руҳонийларига худди ҳаворийлар каби ҳақ тўламаслиги керак эмиш... Лекин авлиё Павел ўз порасини олган: у фармон бериш, виждон

¹ Рим кирди – Наполеон I Ғани ўзини гулстан шайхони ўнги Рим кирди (1811-1812) ушунин берилган йоналартини, гарчи у ҳеч қачон француз таълиғи ўтирмаган бўлса-да, уни Наполеон III деб аташарди. Наполеон I 1814-йили ҳам, 1815-йили ҳам таштлаш ва кечганида уни ўзини версиг либ айиқлаган бирок иттифоқчи давлатларнинг қароғига олишган, шундан ўз бўлган Австрия императорининг тарбиясига тиниқлигини.

килиш, ўзи хақида гапирнишга мажбур этиш имкониятидан лаззатланин...

Ах, кани энди, дунёда хакикий дин мавжуд бўлса. Телба эканман! Менинг хаёлимда улугвор готик ибодатхона, гулдор улкан ойналар намоён бўлади. занф руҳим ана шу деразалар ёнида ибодат қилаётган руҳонийни кўрмоқда... Руҳим уни таниган бўларди, руҳим унга муҳтож.. Лекин буниги ўрнига мен қандайдир сочлари силтиқ таралган олифтани кўрипман... У худди кавалер де Бовуазига ўхшайди. факат чучмал гаплар айтмайди, холос.

Лекин Массильон¹ ёки Фенелонга ўхшаш чинакам руҳоний пир бўлганида эди. Массильон Дюбуага фатво берган. Сен-Симон ўз мемуарлари билан мен учун Фенелонни башном қилиб қўйди; ҳуллас, у чинакам руҳоний бўлганида эди... У ҳолда хис этиш қобилиятига молик қалблар аллақандай бириктиш имкониятига эга бўлур эдилар... У ҳолда биз бу қалар ёлғиз бўлиб қолмасдик... Ўша меҳрибон пиримит бизга Худо тўғрисида сўзлаган бўлур эди. Лекин қайси Худо тўғрисида сўзлайди у, Тавроглаги касос ўтиши ёнувчи шафкатсиз, золим, майдакаш худо тўғрисида эмас. балки Вольтернинг меҳрибон, адолатли ва поёнсиз худоси хақида гапирди у...»

Ўзи ёддан билганидан ўша Таврот хақидаги хотиралар ёпирилиб келиб, унинг қалбини ўртамоқда эди... «Лекин поп-паримиз уни шу қалар дахшатли тарзда суниستهъмон қилган-паридан сўнг қандай қилиб ва қаерда уч киши тўғрисида, Худонинг буюк номига имон қолтира олади?»

«Ёлғизликда яшамик!. Қандай азоб!..»

«Мен ақлдан озаяпман, лекин ноҳақман, – деди Жюльен пешанасига шиллатилаб. – Мен шу ерда, мана шу қамокхонада ёлғизман. лекин ёруғ дунёда ёлғиз яшаганим йўқ, қудратли бурч гоёси мени руҳлантириб келган. Ва мен ўзим белгиланган берган ана шу бурч. – адашганимдм ёки қамқимдм, – мен учун қомақатшироқ пайти татқида панох топишим

¹ Массильон (1663-1742) – француз вакили ва епископи. Айгишларига қараганда, тарки ўзи иккионда ҳушхоник олам бўлган-ди. Расмийлик динининг етисий арбоби, фетишизм ва фетиш Дюбуага епископи этиб тайинлашларига қўмқашган эди.

мумкин бўлган қудратли дарахт танасидек бир нарса эди. Тўғри, мен иккилашардим, қайн борғум билолмай у ердан-бу ёққа татпинардим. Охир-окибатда мен ҳам оддий бир инсонман... Лекин бу йўлда ҳато қилмадим...

Ёлғизлик ҳақида ўйлашимга камокхонадаги манави рутубат сабаб бўляпти...

Лекин риёкорликка лавнат ўкиб, нега, ҳар қалай, ўзим риёкорлик қиляпман. Ахир менни қийнаётган нарса – ўзим ҳам, камокхона ҳам, рутубат ҳам эмас, балки де Реналь хонимнинг ёнимда йўқлиги. Агар Веррьерда хонимни кўрмоқ учун унинг уйидаги ертўлада ҳафталаб ўтирганимда-чи, ўшаюда ҳам шундай зорланармидим?»

«Мана у, замондошларимнинг таъсири, – деди у оғзини чикариб, ағчик илжаяр экан. – Ўзим бўсағасиди ёлғиз ўтириб, ўзим билан ўзим гаплаша туриб ҳам, барибир, риёкорлик қиляпман... О. ўн тўққизинчи аср!»

...Ўрмондаги овчи мингикдан ўк узади, унинг ўлжаси кунаб гушади, овчи ўша ўлжаси томон югуриб борар экан, эттиги билан баланд чумоли инини босиб ўтади-да, уни бузиб юборади. Натнжада чумолилар ва уларнинг тухумлари ҳар томонга сочилиб кетади... Чумоли тотининг эгг дило файласуфлари ҳам дахшасиз гумбур-гумбур эшитилиб, ўт чақна-ташпаан сўнг бир лаҳзада уларнинг бошпанасини яқсон этган улкан қора нарса бу бор-йўғи овчининг этиси эканлигини ҳеч қачон фаҳмлаб еттишмайди.

Бир кунлик қалалак очик ёз кuni эрталаб соат тўққизда туғилади-да, кечга яқин, соат бешларда ўлади, шундай экан, у бечора тун сўзининг маънисини қандай тушунади?

Унга яна беш соат яшашга имкон беринг, шунда у туннинг нима эканлигини кўриб, билиб олади.

Мен ҳам худди шундай – йигирма уч ёшимда ўлиб кетаман. Де Реналь хонимнинг ёнида яшамогим учун менга яна беш йил умр беринг-чи..

Шундай дея у Мефистофель¹ қаби қахолаб кулиб юборди «Бу буюк муаммолар ҳақида мулоҳаза юритиш гирт

¹ Мефистофель – Шамшадий Фароҳи Уйғонинг таври афсоналарига тасвирланган шундайлик. Уни баъзи афсоналарда шайтон, баъзида дед жиннр дейишди.

телбалик-ку'

1. Мен риёкорлик қилишдан тўхтамаяпман – тўғе бу ерда кимдир бўлиб, галларимга кулпқ солиб тургандай.

2. Мен яқини ва севишни унутиб қўяпман, ҳолбуки, санокли кунларим колди... Ҳайҳот! Де Реналь хоним ёнимда йўқ, у ўзини помусга қўймаслиги учун эри энди унинг Безансонга келишига бошқа руҳсат бермаса керак.

Менинг ёлғизлигим ана шундан, дунёда ҳар қандай ёвузлик ва қасоскорликдан ҳоли бўлган, мисхрибон, алолатли, марламати кенг Худонинг мавжуд эмаслиги ҳақидаги гапнинг бунга муслалоқ даҳли йўқ!..

О! Қани эди, у мавжуд бўлишида эди. Мен унинг оёғига йнқилган бўлардим. «Мен ўлимга муносибман, – деган бўлардим унга, – лекин, эй қудратли Парвардигор, эй марҳамати кенг Ҳратган ҳам, ўзим севган ўша махбубамни ато эт менга!»

Вақт ярим кечадан охиб қолган эди. Жюльсен ухлаб қолди. Орадан икки-уч соат ўтгандан кейин эса унинг олдида Фуке кириб қолди.

Жюльсен дилида нелар кечаётганини аниқ билган одам қаби ўзини катъиятли ва лажил хис этмокда эди.

XLV

.. Мен боёқиш аббат Ша-Бернарки бу ерга чакириб, унинг таъбини хира қилмокчи эмасман, – деди у Фукега. – У шундан сўнра уч кулгача ошқат ея олмай юриди. Лекин сен аббат Пирарнинг дўстларидан бўлмиш бирорта янсенистни топишга ҳаракат қил, фақат у ифвогар бўлмасин.

Фукенинг ўзи ҳам дўстининг бу ҳақда илтимос қилишкни кутиб юрган эди. Шундай қилиб, Жюльсен барча одоб қончаларига биноан провинциянинг жамоат фикри ундан талаб қилишнинг мумкин бўлган барча ишларин бажарди. Аббат де Фрикурнинг ҳаракати суфайли ва ҳатто руҳоний пирни номуносиб танлаганига қарамай камохлонада ўтирган Жюльсен, ҳар қалай, конгрегациянинг хилофасида эди, шунга у

Ўзини ақлсирок тутганида, унинг қочинишига ҳам ёрдам берган бўлишарди. Бирок қазматнинг бутук ҳавоси ўз таъсири-
ни кўрсатган бўлиб, унинг ақл-идроқи заифлашиб бормоқда
эди. Де Реналь хоним унинг ёнига қайтиб келганида унинг
ўткин нақадар бахтиёр ҳис этиганини билсангиз эди.

– Менинг бурчим, аввало, сенин ёнингда бўлиш. –
деди хоним уни ўпар экан. – Мен Веррьерадан қочиб
келдим...

Жюльен унинг олдида ўзини аяб ўтирмади, шу тобда у
ҳар қандай майда иззат-нафсдан холи эди, йигит аёлга ўзи-
нинг барча ожизликлари ҳақида ҳикоя қилиб берди. Хоним
уни ардоқлаб, сийлаб-сийганидан

Кечкурун йигитнинг қазматидан чиққан заҳоти у
Жюльенга худди ўз ўлжасидек ёпишиб олган ўша исқирт
руҳонийни дарҳол ҳоласининг уйига чакиришни буюрди, бу
одам Безансондаги ёш асирзода хонимларнинг илтифотида
эршимоқдан бўлак ҳеч нарсага даъво қилмаётгани туфайли
де Реналь хоним уни Ёре-ле-О монастырига бориб, тўққиз
кун давомида ибодат қилишга осонгина қўндира қолди.

Бу пайтда Жюльен севги нашидаси ва қувончдан нақа-
лар эс-ҳушини йўқотиб қўшанини тасвирлишга эса қалам
ожишлик қилади.

Де Реналь хоним ўнг-сўлга олтин сочиб, ўзининг худо-
жўйлиги билан машҳур бўлган, бениҳоя бадавлат ҳоласи-
нинг обрў-эътиборидан фойдаланиб, баъзан уни сунисте-
мол қилиб бўлса ҳам Жюльен билан кунига икки марта қў-
ришинига ижозат олди.

Матильда бу тўғрида хабар топгач, раҳмдан эс-ҳушини
йўқотаятди. Жаноб де Фрилер ўзининг бутун обрў-эътибо-
рига қарамай, одоб қоидаларини буза олмастлигини, Ми-
тильдага ўз дўсти билан қўришини кунига бир маргадан
ортик имҳин ярағиб беролмаслигини айтишга мажбур бўл-
ди. Матильда де Реналь хонимнинг ҳар бир қадаминан хя-
бардор бўлмоқ учун унинг ортидан айи окчи қўйди. Жаноб де
Фрилер кизга Жюльеннинг унга муносиб эмаслигини исбот-
ламоқ учун ўзининг бутун ақл-заковатини ишга соймоқда
эди.

Бирок Матильда канча кўп азоб чекса, Жюльенни шунча кўп севарди ва шу бонидан ҳам йигитнинг бошига таъна-маломатлар ёғдирмаган куни йўқ эди.

Жюльен ўзи бемаънилик билан шармдан элан бу бахтсиз кизга нисбатан, иложи борича, чиройли муомалада бўлишга ҳаракат қиларди, бирок де Реналь хонимга бўлган севгиси ҳар гал зўр чиқарди. У барча бахоналари ҳеч қандай натижа бермай, де Реналь хонимнинг тўғри-йўриқ қелиб-кетилишга Матильдани ишонтира олмайча, ўзига ўзи дерди: «Яқинда бу можаро тугийди, иш шировардига етай деб қолди, шар дуруструк муамбирлик қилолмаётган бўлсам, шу ҳол айбимни ювиб кетади».

Мадмуазель де ля Молга маркиз де Круазнуанинг ўлими ҳақида хабар қилди. Ҳаддан тапқари катта бўйлик эгаси бўлмиш жаноб де Талер Матильданинг гоийб бўлиши ҳақида бир неча қалтис тахминлар айтибди. Жаноб де Круазнуа ундан ўз сўзларини қайтариб олишни талаб қилибди. Жаноб де Талер шунда унга ишонарли тафсилотларга тўла имлосиз мактубларни кўрсатган экан, бечора маркиз бу гапларда маълум қадар ҳақиқат борлигига ишонмай иложи қолмабди.

Жаноб де Талер хатларни кўрсата туриб, кўполроқ ҳазил қилибди. Ҳазаб ва қайғудан ўтини йўқотиб қўйган маркиз ундан ҳечирим сўрашни шу қадар хатийат билан талаб қилибдики, кишиноер кечирим сўрашдан кўра лулга чиқишни афзал кўрибди. Аҳмоқлик тантана қилибди ва парижлик бишлар орасида севгига энг муносиб бўлган бир йигит сал кам йигирма тўрт ёшида ҳалок бўлибди.

Бу ўлим Жюльеннинг қолдан тойган юрагига қандайдир жуда оғир таъсир қилди.

— Бечора Круазнуа, — деди у Матильдага, — бизга нисбатан нидоятда ҳалол ва виждонан муносабатда бўлганди, ҳар онанингнинг меҳмонхонасидаги сизнинг барча эҳтиётсиз қилишларингиздан сўнг у мендан жуда нафратлангани керак эди. Унинг учун мени дуалга чақириб ҳеч гап эмасди, ҳар писанд қилмай юргандан сўнг туғилган нафрат одатда ҳуда индлатки бўлади.

Жаноб де Круазнуанинг ўлими Жюльеннинг Матильданинг келажаги ҳақидаги барча режаларини ўзгартириб юборди, у бир неча кун давомида турли йўллар билан қитга энди жаноб де Люзга турмушга чиқмои лозимчилигини исботлашга ҳаракат қилиб юрди.

– У тортинчоқ одам, унчалик искунт ҳам эмас, – дерли у, – у сўзсиз маълум бир мавқега эришади. Унинг шухрат-парастлиги раҳматли Круазнуаникка қараганда бирмунча барқарорлиги билан ажралиб туради, унинг авподида гершоллар йўқ, шу билан ҳам у Жюльен Сорелнинг бевафоси сира ўйлаб ўтирмай бажонидил уйланибсиз.

– Бул устига бу бева ҳар қандай юксак туйғулардан нафратланидиган бўлиб қолган, – деди совуқ оҳангда Матильда, – зеро у дунёда кўп нарсаларни бошдан кечирди: орадан ярим йил ўтмасданок у ўзк севган одамнинг барча кулфалларнинг сабабчиси бўлиш бошқа бир аёл билан лон олишадиганини кўриб турибди.

– Бу гапингиз адолатдан эмас. Де Реналь хонимини олдимга келиб туриши Парижда мени афв этилишимга ҳаракат қилиб юрган адвокатнинг суҳандонлиги учун ажойиб мавзу бўлади; у ердаги амалдорларга қурбон бўлган аёл ўз қотилини қандай меҳр билан парвариш қилаётганини тасвирлаб беради. Бу ҳол уларга таъсир қилиши мумкин ва, эҳтимол, бир кун келиб сиз менк яна бирорти мелодрамакинг қаҳрамони сифатида кўрарсиз... – ва ҳоказо, ва ҳоказо.

Қаттиқ раҳм қилиш ва шу билан бирга ҳасос олишнинг иложи йўқлиги, келажакда ҳеч қандай умид бўлмаган чексиз қайғу, чунки, агар ҳатто Жюльенни кутқаришга муваффақ бўлган тақдирда ҳам, қандай қилиб унинг юрагини қайтадан тибт этади ахир, ҳозир бу бевафо маҳбубини ҳар қачонда илан ҳам кўпроқ севишини гушунганидан номус қилиш ва азоб чекиши, буларнинг бари мадмуазель де ля Молли тунд ва индамас қилиб қўйди, жаноб де Фрилернинг сертакшлиғи, диккаг-этибори ҳам, Фукенин дўлворроқ самимияти ҳам унга тасалли берилмай қолди.

Жюльенга келсак, у агар сизда Матильда бўлган лаки-

каларни ҳисобга олмаганда, фақат дилидаги севги билан яшар ва келажак ҳақида деярли ўйламас эди. Йигит калбида тўлиб-тошган, ниҳоятда покнза бўлган кешлари тутён уралланган туйғу шу қадар қудратли бўлар эдики, де Реналь хоним ҳам йигитнинг губорасиз қувончига деярли шерик бўлишда эди.

– Биз Вержи ўрмонларида сайр қилиб юрган пайтларда, дерди унга Жюльен, мен ниҳоятда бахтиёр бўлишим мумкин эди-ю, бироқ тийнксиз шухратпарастлигим мени ўшанда қандайдир йироқ-йироқларга олиб кетарди. Ўшанда лабларимга шу қадар яқин турган манави ажойиб қўлларни ирагимга босиб ўрнига, мен сенинг ёнингдан ҳаёдан келажакка кетиб қолардим, бутун фикр-хаёлим қандайдир беқисс мавқега эришмоқ учун қилиб чиқишим лозим бўлган беҳисоб жангларда эди... Йўқ, агар сиз мени кўргани ичкерга, қамоқхонага келмаганингизда, мен, эҳтимол, бахтнинг инъами эканлигини билмай ўлиб кетган бўлардим.

Бирин-кетин содир бўлган икки воқеа унинг исуда ҳаётига раҳна солди. Жюльеннинг руҳоний инри ҳиссини бўлишга қарамай, кезиктларнинг кирдиқорларидан қочиб қутула олмади ва ўзи ҳам сезмай уларнинг қуролига айланиб қолди.

Қушлардан бирида у Жюльеннинг олдида кириб келдида, агар у ўзини ўзи ўлдиришдек кечирилмас гуноҳга ботишни истамаса, афв этишларига эришмоқ учун қўлидан келган ҳамма чорани қўлламоғи лозимлигини айтди. Бинобарин, руҳонийлар Париждаги адлия министрлигидан катта тўтиборга эга эканлар, ҳозир бунинг жуда осон йўли бор: у тантанали равишда черковга мурожаат қилмоғи керакки, токи бу иш ҳаммага ошкор бўлсин.

– Ҳаммага ошкор бўлсин! – дея тақрорлади Жюльен – Шунанга деи! Лемак, сиз ҳам, ҳазратим, тарғибчиларни ўхшаб лўттивоқлик қилмоқчи экансиз-да.

– Сизкинг ёшингиз, – дея катъият билан унинг тапини бўлди янсенист, – Тангри сизга ато этган тарқоватли ҳуснингиз, жиноятчиликнинг ҳанузгача сир бўлиб келаётган сабабига, мадмуазели, де ля Мошнинг сизни қутқариш учун

ҳипаёттан қаҳрамонона ҳаракатлари, ҳуллас. сиз жабр
етказган хонимнинг ўзи сизга кўрсатаётган гаройиб дўст-
ликка қадар – буларнинг бири Бетансондаги ёш аёллар кўзи-
да сизни қаҳрамон қилиб қўйди. Улар сизни деб бутунлай
ҳамма парсади, ҳатто сиёсатни ҳам унутиб юборишди. .

Сизнинг мурожаатингиз уларнинг қалбига таъсир
этади ва унда чуқур из қолдиради. Сиз дил учун жуда катта
фойда келтирмоғингиз мумкин, шундай экан, нахот мен. бу
ўринда незустилар ҳам худди шундай йўл туттиган бўларди.
детан майда бир мулоҳазави туфайли иккиланиб ўтирсам! Ана
шунақа ўзи, ҳатто уларнинг харис тамагирлигидан қочиб
кутулган ана шу фавкуллоддаги иш юзасидан ҳам улар бизга
гўскинлик қилишлари мумкин экан! Йўк, бундай бўлишига
йўл қўймаймиз! Сизнинг мурожаатингиз туфайли тўқила-
жак кўз ёшлари Вольтер асарларининг ўнга нашрининг
ҳалокатли таъсир кучини йўққа чиқаради.

– Агар мен ўзимдан ўзим нафратланибган бўлсам, –
дея савуккизна эътироз билдириш Жюльен, – у ҳолда менга
нича қолади? Мен шуҳратпараст эдим, бундан сира ҳам
пушаймон бўлаётганим йўк, ўзимда ғамонамиз қандай ташиб
қилган бўлса, шундай йўл тутдим. Энди жа сўнгги кунла-
римни яшамокчаман. Лекин олдиндан биламан, агар бирор-
та разил иш қилганимда, ўзимни дунёдаги энг бахтсиз одам
деб ҳис этган бўлардим..

Жюльеннинг дилини янада каттиқроқ оғритган иккин-
чи воқеа де Реналь хоним билан бўлган эди. Қимликнинг аниқ
билмайман-у, лекин унинг қандайдир маққора дутонаси бу
қолдирил, тортинчок аёлга Сен-Клута бориб, қирол Карл X
оёғига йиқилишни маслаҳат берибди.

У бир марта Жюльен билан жудоникда яшаган эди
қилиб, ўзини қурбон қилган эди, ана шундан сўнг у чеккан
барча азоблар олдига ҳамманинг кўзига шаънига доғ туши-
ришдек бир кўнгли исизлик – илгари бу ҳол унга ўлимдан ҳам
бағтар бўлиб туюлар эди, – энди унга арзимас бир гап бўлиб
қўрина бошлади.

– Мен қиролнинг олдида бориб, сен меннинг ўйнашим
жақлигини очикдан очик айтаман: инсоннинг ҳаёти, бу-

нини устига Жюльендек бир инсоннинг ҳаёти ҳар қандай эҳтиёткорликдан устун турмоғи керак. Мен, у фақат рашк гуфайли ҳаётимга суиқасл қилди деб айтаман. Бундай вазиятда қирол ёки маслаҳатчиларнинг инсоний ҳимояси туфайли бечора йиғитларнинг ҳаёти сақлаб қолинган ҳоллар жуда кўп бўлган-ку ахир.

— Сен билан ортқ сира кўришмайман, сени қамоқ-хонага ҳиритмасликларини илтимос қиламан, — дея кичкириб эъборли Жюльен. — агар инқовимизни ҳам бутун шунё олдинла шармалла этганига ана шу инсон қилмаслик ҳақида ошқ ичмасанг, қайтудан эртагаёқ ўзимни ўзим ўлдираман. Парийга бораман, денгизга! Бу гапни ўзинг ўйлаб толган эмассан. Айт менга, қайси мажҳора аёл ўргатди сенга бунни...

Бу қисқа ҳаётдан қолган ана шунча санокли кутларинишда бахтимиздан латъатланишлик. Ҳаётимизни ҳаммадан пинҳон тутамиз. Менинг жиноятим барчага аён. Машинуачиль де ля Молининг қудратли таниш-билишлари кўп, тапимга шон, у инсоннинг қўлидан келадиган барча қўраларни кўрапти. Бу ерда, провинцияда барча боёнлар, барча нуфузли кишилар менга қарди. Сенинг бу лўғикг бадавлат, айниқса, енгил ҳаёт кечириётган кўътадил кишиларининг бағлар галабини қўзғатади... Барча бу маслиҳатлар, валеҳлар ва улардан каттирик бўлган минглаб бошқа одамларнинг устимизла қўлишга имкон бермаслик керак.

Жюльен катематикнинг оғир ҳавосидан деярли бўйила бошлаган эди. Йиғитнинг бахтига, унинг қатл эъажакларини эълоя қилган кунлари қуешнинг роҳатбахш нуридан ҳамма ёқ нурақшон бўлиб, Жюльен ўзини дадил эд мардона ҳис этишқда эди. Сир ҳақида яқин бориш унга шу қадар ширин бир латъат бағишладикки, одатла, узок сифардан қайтган денгизчи нихомат куруқликка қадам қўйганида шундай роҳат қилади. «Ҳечқиси йўқ, ҳаммаси яхши кетяпти, — деди у ўзини а ўзи, — мен қалтирамайман».

Ҳеч қачон бу бош ҳозир ганадан жудо бўлмоғи лозим бўлган пайтдаи ндек шу қадар кўтаринкли кайфиятта ёрилмаган эди. Бир вақтлар Вержн ўрмонларида кечирилган тоғли аниққалар унинг ҳаёлига бирин-кетин қўйилиб келарди

Ҳаммаси жуда олдийгани, одоб билан, у томондан ҳеч қандай дабдабасиз содир бўлди.

Бундан икки кун аввал у Фукега шундай деган эди:

Рухий ахлоқим қандай бўлишига қайролшт бера олмайман, бу қазекаш шу қадар чиркин, ҳавоси шу қадар ругубатлик, баъзан беизақ¹ тутган одамдек, аъжойи баданим қаттираб, жим қандайдир оғиб қолади, лекин дилимда қўрқув йўқ. Умид қилмай қўя қолишсин, бўғариб кетмайман.

У ўша охирги куни Фуке билан Матильда ва де Реналь хонимни олиб кетиши лозимлигини олдиндан қилишиб қўйди.

– Сен уларни бир қаретага жўйиб, шоди у дўстига, кейин кучерга тайинла, отларни елдириб ҳайласин. Улар ё бир-бирларининг кучоғига йиқиладилар ёки чексиз нафрат билан ўчаларини бир-бирларидан четга оладилар. У ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам бечоралар дилларидаги дахшатли қийғудан хиёл енгил тортадилар.

Жюльен де Реналь хонимни ҳаётига суиқасд қилмаслик ва Матильданинг ўглини ўз тарбиясига олиш ҳақида оғтичишлик мажбур қилди.

Ким билсан? Эҳтимол, биз ўзинимиздан кейин ҳам бирор нарсани ҳис этармиз? – деган эди у бир куни Фукега. – Мен Перрьер узра қал қўтарган қағза тоғлати кичкина ёрда тинчгина ётмоқни истардим, «тинчгина ётмоқ» ибора-сининг тўғрилигики қара. Ёдиқдами, мен сента бир кунни ҳикоя қилган эдим: мен неча бор ўша ёрга чиқиб туналман. У ерда ўтирар эканман, пастда, шундоқ кўз ўшимда Франциянинг энг кўркем водийлари ястаниб ётарди. Мен уларни юқоридан туриб гомоша қилардим, қалбим хомдастлар билан ёнардн. Ўшанда бу мен учун эҳтирос манбаси эди. Хушлас, ўша ёрни ханузгача яхши кўраман, кейин -- бу фикримга қўшилмай илложинг йўқ -- у чиндан ҳам шундан жойлашганки, файласуфнинг руҳини бепхтиёр ўзига жалб этади. Гап бундай, бизнинг безансонлик меҳрибон конгрегациячиларимиз дунёдаги ҳақма нарсадан фойда кўрсан де-

¹ Бетанж – паст-вакит билан иситма чиқариб, қаттиқроқлигини иккунин қилгани.

йишади, агар йўлини топиб таплашсинг, улар сенга менин омонат бошимни сотишлари мумкин...

Фуке бу муҳмиш битимда муваффақият қозонди. Тунда у ўз хонасида дўстининг жасади ёнида ёлғиз ўтирар экан, бирдан эшик очилиб, Матильда кириб келганини кўрди-ю, ҳайратдан оғзи очилиб қолди. Бундан атиги бир неча соат олдин у қизни Бетансоннинг элиқ чакиримча нарида қолдириб келган эди. Матильданинг кўзлари олазарак эди. нигоҳида қандайдир телбалик акс этарди.

– Мен уни кўрмокчиман, – деди қиз. Фуке жавоб беришга ҳам, жойидан жилишга ҳам ботинмади. У ерда ётган катта зангори плашга ишора қилди: Жюльеннинг боши тангдан жудо қилинган жасади ана шу плашга ўраб қўйилган эди.

Матильда жасац олдида тиз чўкди. Бонифаций де ля Моль ва Маргарита Наваррская ҳақидаги хотиралар унга, шубҳасиз, қандайлир мисли йўқ матонат бағишламоқда эди. У калтирок кўзлари билан плашни очди. Фуке тескари қаради.

У Матильданинг хонада қандай шилдат билан у ёқдан-бу ёққа юришини эшитиб турарди. Қиз бирин-кетин бир неча шамни ёкиб қўйди. Фуке юрак юзиб ўсирилиб қараганида, қиз олдида турган кичкина мармар столчага Жюльеннинг бошини қўйиб, унинг пешанасидан ўпаётганини кўрди...

Матильда саянқлисини унинг ўзи тақлаган қабрга кузатиб қўйди. Рухонийларнинг катта тантанали юриши тобугини кулотиб борарди, Матильда эса деразаларига парда тутилган каретада ўзи бениҳоя севага йиғитсининг бошини тизасига қўйганича ёлғиз ўзи ўтирарди.

Тун аламаҳалша маросим иштирокчилари Кюра тоғининг энг баланд тармоқларидан бирининг чўккисига етиб борди ва ўша ерда, беҳисоб шамлардан нурафшон бўлиб турган кичкина горда йиғирма рухоний Жюльенга жаноза ўқишди. Рухонийларнинг катта юриши ўтиб бораётган тоғдан кичкина кишлокларнинг аҳолиси бу таройиб дафн маросимига қизиқиб, уларга қўшқлиб олган эдилар.

Узун мотам кийими кийган Матильда пайдо бўлиб, жанозадан сўнг унинг буйруғига биноан халойикка мингта беш франклик тапша сўчи бошлашди.

Фуке билан ёлғиз қолган, у севиклисининг бошини ўч қўлдари билан дафн этмокчи эканини айтди.

Фуке қайғудан жинни бўласизган эди

Матильданинг ҳаракати туфайли бу кимсасиз гур Италиядан катта пулга буюргма қилиб келтирилган лойкалар билан безатилди. Де Реналь хоним ваъдасини бузмади. У ўзини ўзи ўлдирishга ҳаракат қилмади-ю, лекин Жюльен қатл этилганидан сўнг орадан уч кун ўтгач, ўз болаларини бағрига босиб туриб, дукёдан кўз юмди.

МУАЛЛИФДАН

Ўзодликни ҳимоя қиладиган жамоат фикрининг чексиз ҳукмронлиги билан боғлиқ бўлган ноқулайлик шундан иборатки, у ўзига мушароф алоҳиси бўлмаган соҳаларга ҳам аралашаверади, масалан, одамларнинг шахсий ҳаётига. Англия ва Америкада ҳукм сураётган умидсизлик ана шундан келиб чиқади. Шу босидан ҳам одамларнинг шахсий ҳаётига беҳосдан қаттиқ тегиб кетмаслик учун муаллиф Веррьер шахарчасини ўйлаб чиқарди, епископ, судья, маслаҳатчилар ва суд мажлиси керак бўлиб қолганида эса воҳеаларни Безансон шахрига хўчириб ўтдики, камийиш у ерда умри бини бўлиб қадам босган эмас.

МУНДАРИЖА

БИРИНЧИ КИСМ

I. Шаҳарча	3
II. Жаноб мэр	8
III. Йўксеплар мулки	13
IV. Ота-ял ўғил	20
V. Бигим	25
VI. Кўнгилсизлик	36
VII. Сайланма ўқинашлик	46
VIII. Кичик ҳодисалар	60
IX. Чорбоғдаги оқшом	70
X. Нотавон кўнгилга кўтир жемашов	80
XI. Кечки пайт	84
XII. Саёҳат	90
XIII. Нафис нафисок	99
XIV. Инглиз кайчиеси	105
XV. Хўроқ кичкирди	109
XVI. Эртаси куни	114
XVII. Биринчи муовин	120
XVIII. Қирол Веррырда	127
XIX. Ўйламок — демак, азоб чекмок	146
XX. Имзосиз мактублар	157
XXI. Жаноб билан суҳбат	162
XXII. 1834-йилда шундай йўл тутар эдилар	181
XXIII. Амалдорнинг кайгуси	197
XXIV. Катта шаҳар	216
XXV. Семинария	225
XXVI. Одамзод ёки бадавлат кишига етишмайдиган нарса ҳақида	235
XXVII. Ҳаёт тажрибасининг бошланиши	249
XXVIII. Санам юриши	254
XXIX. Биринчи галаба	263
XXX. Шухратпараст	283

ИККИНЧИ ҚИСМ

I. Кишлоқдаги эрмаклар	306
II. Киборлар жамиятига биринчи қадам	322
III. Илк қалам-тар	333
IV. Де ля Моль хонадони	337
V. Татъирчанлик ва ахобир мунофиқ	354
VI. Талаффуз оҳанглари	358
VII. Бод касалининг хуруж	367
VIII. Ажрагиб кўрсатувчи тафовут	378
IX. Бал	391
X. Кирилича Маргарита	403
XI. Ёш кизнинг қудрати	415
XII. Дантон эмасмикин бу?	421
XIII. Фитна	429
XIV. Ёш кизнинг мулоказлари	441
XV. Фитна эмасмикин бу?	449
XVI. Кечаси соат бирла	456
XVII. Кўхна шамиғир	465
XVIII. Дахшатли дақиқалар	471
XIX. Опера Буфф	478
XX. Ялон гулдони	490
XXI. Махфий нота	508
XXII. Мулоқари	505
XXIII. Рухонийлар, урмонлар, оғодлик	516
XXIV. Страсбург	527
XXV. Такводорлик хизматида	535
XXVI. Савобли муҳаббат	545
XXVII. Энг яхши черков мансаблари	550
XXVIII. Манон Леско	555
XXIX. Зеркиш	560
XXX. Опера Буффдаги ложа	564
XXXI. Гулгула	570
XXXII. Йўлбарс	577
XXXIII. Тушқунлик	584
XXXIV. Акли одам	591
XXXV. Хатар	599
XXXVI. Нохуш тафсилотлар	606

XXXVII.	Минора	615
XXXVIII.	Кулратли одам	621
XXXIX.	Интрига	629
XL.	Хотиржамлик	635
XLI.	Суд	640
XLII.		649
XLIII.		656
XLIV.		663
XLV.		672
Муаллифдан		682

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ДУРДОНАЛАРИ

**Мари-Анри Бейль
СТЕНДАЛЬ**

**КИЗЛА ВА ҚОРА
(роман)**

Таржимон:
Хасан ТУРАБЕКОВ

Нашрга тайёрловчи:
Эргашбай МАТЕКУБОВ

Масъул муҳаррир:
Алишер РАВШАНОВ

Қўшмача илҳом ва иккибосларни қиритувчи:
Эргашбай МАТЕКУБОВ

Мусаххач:
Лолаҳон КЎЗИБОЕВА

Компютерда свхифаловчи:
Эргашбай МАТЕКУБОВ

Литцензир рақами АТ № 239, 2013, 04, 07, да берилган.

Босишга 2018.10.04. йилда рухсат этилди. Ўлчам – 84х108 1/32.

Босма табоғи – 21.5. Гарнитур – «Times New Roman».

Қоғоз – офсет босма. Адади – 1200 нуска.

Букюрма рақами 14.

Баҳоси келишилган нархда.

“Yosh kuch press matbuoti” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Манзил: Тошкент шаҳар, Чилонзор тумани, Чилонзор кўчаси, 1 -А

ҚАЙДЛАР УЧУН

ҚАЙДЛАР УЧУН

Мари-Анри Бейль

СТЕНДАЛЬ

ҚИЗИЛ ВА ҚОРА

Стендалнинг «Қизил ва қора» асарини 1909 йили, Францияда Наполеон ҳокимияти тугатгандан кейин жамиятда қандай ўзгаришлар бўлганини, бу ўзгаришларнинг асарнинг асосий қаҳрамонини йўналтириб, Сорель таътида қандай роль ўйнагани билан олағиз.

Шунингдек, адаб мадания тарихини шунданки бритаин билан четэлардангиз, балки инда инк-мухаббат, олданибани, эътиход ва сиждоо эркинлигини улуғлаган.

ISBN 978-0943-5823-6

9 789943 562363